OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR
MAGYAR
IRODALOMTÖRTÉNET
VII.
XIX. SZÁZAD
UTOLSÓ HARMADA

OSZK

II.
6.1

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

HETEDIK KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST, 1934.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG KIADÁSA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

HETEDIK KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN.

BUDAPEST, 1934.

1989 -08- 10

II

M 604059/2

Országos Széchényi Könyvtár
Leltári szám:
V626-6733/1985

R 2

Stephaneum nyomda r. t. Budapest. — Cégvezető: ifj. Kohl Ferenc.

A MAGYAR IRODALOM
A XIX. SZÁZAD
UTOLSÓ HARMADÁBAN.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS.

Történeti mozzanatok.
Műveltség, iskolák.
Nyomdászat, könyvkiadás.
Hírlapok, folyóiratok.
Színészet, színházak.
Irodalmi társaságok.
Irói törekvések.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

Az 1865. évi országgyűlés összehívásával véget ér I. Ferenc József császári önkényuralma: az uralkodó már hajlandó bizonyos engedményekre, viszont a nemzet sem vonakodik az 1848-as törvények módosításától. Deák Ferenc politikája győzelmet arat, nehéz tárgyalások után kialakul az új alkotmány. A külügy és a hadügy az uralkodóház kezében marad, Erdély egyesül Magyarországgal, Horvátország önálló jogú társországgá lép elő, a nemzetiségek nyelvét a törvény védelme alá helyezik, behozzák az általános hadkötelezettséget, megszavazzák a zsidók politikai egyenjogúságát. Az addigi Habsburg-összbirodalom átalakul Ausztria-Magyarországgá. A király 1867 február 17-én kinevezi Magyarország miniszterelnökévé gróf Andrássy Gyulát, június 8-án megkoronáztatja magát; ez a nap nemzeti ünneppé lesz; az uralkodóház és a magyarság kölcsönösen fátyolt vet a multra s a jobb jövő érdekében közös munkára egyesül.

Milyen eseményeket lát a magyar író a XIX. század utolsó harmadában? Milyen változásokon megy át a világ? Hogyan fejlődik országunk? Beszéljenek maguk a megtörtént események.

1868—1880. — III. Napoleon császár hadat üzen Németországnak, a németek fényes győzelmet aratnak a

franciákon, Párisban megalakul a harmadik köztársaság. Viktor Emánuel király csapatai belekényszerítik az egyházi államot Olaszországba. Oroszország szövetkezik a balkáni országokkal, legyőzi Törökországot; Románia, Szerbia és Montenegro független fejedelemségek lesznek; felállítják a bolgár fejedelemséget. — Magyarországon gróf Andrássy Gyula Deák-párti kormánya teljes erővel támogatja I. Ferenc József nagyhatalmi politikáját, a magyarság a panszláv áramlatok ellen összefog az ausztriai németséggel, benn az országban egyre dúl a kormánypárt harca az ellenzékkel. A katonai határőrvidéket polgárosítják, az erdélyi területeket rendezik, a Jászságot, Kunságot, Hajdúságot beosztják a megyei szervezetbe. Budából, Pestből és Óbudából 1873-ban háromszázezer lakossal megalakul Budapest. A Deák-párt és a balközép egyesülése után Tisza Kálmán miniszterelnöksége újabb erőt ad a kormánynak. A monarchia csapatai 1878-ban bevonulnak Boszniába. Gróf Andrássy Gyula és Bismarck kancellár megkötik a szövetséget Ausztria-Magyarország és Németország között.

1881—1890. — A román fejedelem és a szerb fejedelem királyi címet vesz fel, Bolgária hadat üzen Szerbiának és legyőzi a szerbeket. Anglia és Franciaország gyarmatbirodalma hatalmas méretekben bővül, Németország és Olaszország gyarmatokat szereznek Afrikában. Az oroszok kiépítik az ázsiai vasutat, az Északamerikai Egyesült Államok vámokkal védekeznek az európai áruk ellen, Brazília eltörli a rabszolgaságot. — Magyarországon: a vasúti vonalak lázas kiépítése, Baross Gábor kereskedelmi

miniszter közlekedési reformjai, az első telefonállomások. Rudolf trónörökös halála. Elkeseredett tüntetések a közös hadsereg ellen. Tisza Kálmán bukása a katonai javaslatok miatt.

1891—1900.—Angolország, Franciaország és Németország nagyarányú terjeszkedése a gyarmati területeken. A cionisták Bécsben megindítják a palesztinai zsidó állam szervezésére irányuló mozgalmat. A görög—török háborúban győznek a törökök, az amerikai—spanyol háborúban vereséget szenvednek a spanyolok. Az angol—búr háború. A Röntgen-sugarak fölfedezése, Zeppelin kormányozható léghajója, az első filmelőadások. — Magyarországon: Wekerle Sándor kormánya, a kötelező polgári házasság behozatala, a katolikus néppárt megalakulása. A nemzet 1896-ban megünnepli Magyarország fennállásának ezeréves fordulóját. Az országgyűlési választásokon Bánffy Dezső miniszterelnök erőszakossága megtizedeli az ellenzéket, a baloldali pártok a parlamenti agyonbeszélés fegyverével védekeznek, a miniszterelnökséget Széll Kálmán veszi át. Erzsébet királyné meggyilkolása. A szocialista munkás-szakszervezetek megtartják első kongresszusukat.

Az 1867-es kiegyezéshez ragaszkodó Deák-párttal az Andrássy-kormány idején két ellenzéki párt áll szemben az országgyűlésen: a Tisza Kálmán vezérlete alatt álló balközép és az 1848-as szélső baloldal; az előbbi a jómódú földbirtokos-nemesség csoportja, az utóbbi a kuruc érzelmű kisnemességnek az alföldi parasztságra támaszkodó pártja. Az arisztokrácia, a katolikus papság és a nemzeti-

ségek a Deák-pártot támogatják, a középnemesség és a hatása alatt álló földműves-iparos szavazók az ellenzék mellé sorakoznak. Tisza Kálmán az Ausztriával való közös ügyek megszüntetését követeli mindaddig, amíg 1875-ben kormányra nem jut; ekkor az ország érdekében félreteszi negyvennyolcas elveit s a hatvanhetes kiegyezés szelleme és betűi szerint kormányozza az országot; nem is tehet mást, mert a dinasztia nem tágít a kiegyezés törvénybe iktatott pontjaitól, nem hajlandó új alkudozásra.

Az ország kormányzása a királyi udvar, az arisztokrácia és a nemesség kezében van. A szabadságharc felszabadította a nem-nemes milliókat a jogtalanság megalázottságából, de a polgári osztályok gyermekei csak kivételesen kerülnek előkelőbb állásokba. Az egymást követő kormányokban Wekerle Sándor pénzügyminiszterségéig, 1889-ig, nem kap helyet egyetlen nem-nemes származású politikus sem; a főrendiház a születés és rang előkelőségeié; a képviselőház nemesurak gyülekezete; a vármegyékben a dzsentri foglal el minden helyet. Szűkkeblű rendszer, de érdeme, hogy lelkesedik a magyarságért. A mágnások magyarosodnak, a politikai hiúság becsalogatja őket a földbirtokos-nemesurak táborába, vállalják a kormánypártiság előnyeit vagy az ellenzékiség dicsőségét. A politikán hatalmas földbirtokok úsznak el, az egykori országvédő nemesi hadbaszállásokat a választási hadjáratok helyettesítik, a politikusok álma a képviselőség. A tudomány és irodalom kevés embert érdekel, a közgazdasági tájékozottság hiányát senki sem érzi; személyes boldogság, hogy a parlamenti szónokról az egész ország

beszél, a képviselőházi közbeszólót a népszerűség dicsfénye övezi. A politika mindent elnyel, a pártküzdelmek fokozódnak, a magyarság egymást tépi. A miniszterek legfőbb törekvése, hogy a kormánypárti és ellenzéki választási harcok idején behozzák a maguk embereit s minél tovább maradjanak az ország élén.

Az 1848-as törvényhozás független parasztosztályt teremt a jobbágyságból. A jobbágy önálló telkesgazda lesz, kis földjét a maga hasznára műveli, a nemesurat nem támogatja többé sem ingyenmunkával, sem terménynyel. Félmilliónál több földműves-családfő lesz 1848-ban teljes birtokjogú kisgazdává az országban; igaz, hogy a túlnyomó nagy résznek törpe a birtoka, megműveléséhez nincs tisztességes eszköze. A törpebirtokos földművelők és a földnélküli zsellérek munkát vállalnak a nemesek birtokain, gyermekeiket cselédeknek adják. A nemességnek az átengedett gazdatelkekért és az elvesztett jobbágy-munkaerőért kártalanítást ígér a törvényhozás, a követelés jogosságát a Bach-korszak császári kormánya is elismeri, a kártalanítás összegét minden megyében megállapítják. A sovány esztendők nem egyszer súlyos adósságokba sodorják a nemességet, a mulatság és a kártya még többet árt vagyonának, az oktalan gazdálkodás miatt egyre több föld csúszik ki kezei közül. A régi nemescsaládok pazarlóbb része lassankint birtoktalanná lesz, hivatalt vállal az állam és a vármegye szolgálatában, csak egyről nem akar tudni: az iparról és a kereskedelemről. Tisza Kálmán kormányzása módot ad a lecsúszott dzsentrinek, hogy a földbirtokos-nemesből hivatalnok-nemes

legyen, a közigazgatás az új osztály kezébe megy át, a feudális öntudattól áthatott úri rend szegény ugyan, de zárkózott társadalmi körét nem engedi megbontani. A polgárok és kisbirtokosok gyermekei — a városi mesteremberek és falusi gazdák fiai — szívesen utánozzák szokásaikat, a nyers dorbézolások a gondtalan gavallérság jegyében folynak, műveltebb társadalmi élet csak kevés helyen alakul ki. A falu vallásos, de műveletlen; a kisebb városok kultúrája szűk körre szorul; a nagyobb városokban a hírlap és a színház elégíti ki a vagyonosabb urak és jobbállású tisztviselők szellemi igényeit. Csak a diákok, a tanárok, a zsidók és a nők olvasnak szorgalmasabban; a társadalom többi része beéri a maga egyetlen napilapjával, kártyás kaszinóéletével, örökös politizálásával, cigányzenés mulatozásaival.

A kormánynak kétségtelenül sok a gondja Az országban nem olyan könnyű rendet tartani, mint azokban az államokban, ahol a lakosság egyvallású és egynyelvű. A szociális kérdésekkel most még nincs nagyobb baj, annál bonyodalmasabb a vallási kérdés, annál veszedelmesebbnek ígérkezik az állam harca a katolikus egyház ellen. A liberalizmus győzelmes erővel tör előre, a kormány engedelmességet követel a papságtól az egyházpolitikai kérdésekben.

Mikor a vatikáni zsinat 1870-ben kimondja a pápai csalatkozhatatlanság dogmáját, I. Ferenc József elhatározza, hogy a pápai bullák kihirdetése előtt élni fog királyi elődei hagyományos jóváhagyási jogával s ezentúl éberebb figyelemmel kíséri az egyház külügyeinek és

belügyeinek határvonalait. A királyi placetumnak minden Rómából jövő intézkedéssel szemben való alkalmazása meglepi a püspöki kart, Simor János esztergomi hercegprímás bizalmas emlékirattal fordul az államfőhöz, de a csalatkozhatatlansági dogmát egyelőre csak Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök hirdeti ki. A király dorgálásra ítéli az agg főpapot, a kemény megrovást Andrássy Gyula miniszterelnök hirdeti ki a Budára rendelt püspök előtt az egész minisztertanács jelenlétében. Az országosan közzétett hivatalos szöveg szerint: «A székesfehérvári püspök hivatalosan megidéztetvén, a minisztertanács előtt megjelent. A miniszterelnök úr előadta, hogy ő császári és apostoli királyi felsége őt legmagasabb kéziratával legkegyelmesebben megbízni méltóztatott, hogy a püspök úrnak azon tette miatt, hogy a zsinati határozatokat és pápai rendeleteket az 1870 augusztus hó 9-ikén kelt abbeli legfelsőbb királyi elhatározásának ellenére, mellyel az őfelségét, mint Magyarország apostoli királyát megillető királyi tetszvényjog gyakorlatba vétele elrendelve lőn, őfelségének engedélye nélkül és a magyar királyi minisztériumnak ugyanazon évi augusztus hó 10-ikén kiadott tiltó rendelete dacára egyházmegyéjében ünnepélyesen kihirdette, ő császári és apostoli királyi felsége egyenes rendeletéből és nevében a királyi visszatetszést, rosszalást és megfeddést kinyilatkoztassa». A képviselőház egy része azt óhajtja, hogy a felsőbb rendeletek végrehajtását mellőző püspököket nem feddésekkel, hanem súlyosabb büntetésekkel kellene engedelmességre szorítani, de az uralkodóház és a kormány kitér a kultúrharc elől.

Az egyház hatalma még mindig félelmes; a kormányzás művészete megkívánja a vallási kérdések tapintatos kezelését. Állások betöltésében, érdemek jutalmazásában, bizalmi kiküldetésekben állandóan számba kell venni, hogy a vallásfelekezeti arány nem szenved-e súlyosabb sérelmet. A katolikusok állandóan panaszkodnak a protestánsok ellen; megütközve tárgyalják, hogy az uralkodó politikai párt mértéken felül támogatja a reformátusokat és evangélikusokat; a kálvinisták és luteránusok ingerülten emlegetik a katolikus papság hittérítő lázát.

A nemzetiségi probléma a tótoknál a legenyhébb. Hogy azonban itt is milyen gyötrelmes nehézségekkel és örvényes áramlatokkal kell megküzdenie a magyarságnak, arra nézve néhány mozzanat elég világosságot derít.

A horvátok 1874-ben megnyitják a zágrábi egyetemet, a királyt Mazsuranics Iván horvát bán képviseli, ott van Trefort Agoston vallás- és közoktatásügyi miniszter is, hogy Magyarország bensőséges örömét tolmácsolja. Ugyanekkor Hurban József liptószentmiklósi evangélikus lelkész vezetése alatt megjelenik a felvidéki panszláv tótok küldöttsége s a magyarok ellen való tüntetésre használja fel az ünnepélyt. A magas Tátra aljáról jövök — fordul a horvátokhoz Hurban József — a szlovák nemzet testvéri üdvözletét hozom, örömetek boldoggá tesz bennünket. «Ez az egyetem nemcsak a tiétek, hanem a miénk és az egész szlávságé. Igaz, hogy sok egyetem van, de ezek nekünk idegenek. A zágrábi egyetem nem ilyen lesz: az édesanya nyelvén fogja oktatni növendékeit s a tudomány mellett tanítani fogja nemzetük szeretetére is. A ti

egyetemetek az első szláv egyetem a délnyugaton, hivatva van a felvilágosítást terjeszteni kelet felé, amelynek nyers ereje ellen a horvát ifjúság védte a keresztény Európát. A mai nap záloga a szebb jövőnek reánk, szlovákokra nézve is. Mert hogyha ti, kedves testvérek, legyőztetek annyi akadályt, ez reánk nézve a remény csillaga, hogy ránk virrad még az a nap, amikor mi is anyanyelvünkön fogjuk tanítani a szlovák nemzet ifjúságát.»

A magyarosodás ügye csak lépésenkint halad, a kormány nem léphet le a törvényes alapról, törvény pedig nem jöhet létre az uralkodó előzetes engedélye nélkül. Az ország boldog, mikor I. Ferenc József 1878-ban megengedi, hogy a budai magyar királyi várpalotára a császári lobogó mellé felvonhatják a magyar zászlót is; de a közös hadsereg német vezényleti nyelve megbolygathatatlan császári ügy. A magyar önkéntes nem érheti el a tiszti rangot és egy év helyett két évig szolgál a fekete-sárga jelvények alatt, ha nem tud németül; viszont a törvény egyelőre még azt sem követeli meg a nemzetiségi iskolafenntartóktól, hogy magyarul tudó tanítókat alkalmazzanak. Nagy vívmány, mikor 1879-ben törvénybe iktatják, hogy a német, tót, rutén, szerb és román népiskolákban a magyar nyelvet is föl kell venni a kötelező tárgyak sorába; még nagyobb siker, amikor az 1883. évi törvény elrendeli, hogy a magyar nyelv a nem-magyarnyelvű középiskolákban is rendes tárgy legyen. Az ország 17 milliónyi népességéből 1900-ban 9 millió vallja magát magyar anyanyelvűnek, ugyanekkor az egész lakosságból csak hatvan százalék beszél magyarul.

A pangermán, panszláv, dákoromán agitátorok fenyegetései és a nemzetiségi hírlapok támadó cikkei miatt egyik politikai per a másikat éri. A tót, szerb, román és erdélyi szász sajtó minden alkalmat megragad, hogy a külföld előtt befeketítse a magyarságot. A magyarok lázasan küzdenek az ország jövőjéért, nem-magyarajkú honfitársaik Oroszország és a Balkán segítségéről álmodoznak. Az ország virágzik, de a nemzetiségi ellenségeskedés tüze egyre égetőbb. Miközben Árpád nemzete ragyogó ünnepségek keretében ünnepli az ország ezeréves fennállását, a tótok, szerbek és románok vezérférfiai közös táborba gyülekeznek. Az ország egységét — programmjuk óvatos fogalmazása szerint — nem akarják szétrobbantani, de követelik a községenkénti általános titkos szavazati jog törvénybe iktatását és a nemzetiségi nyelveknek az iskolákban és a hatóságok előtt való korlátlan alkalmazását.

Az antiszemitizmus fojtott tüze is fellángol időnkint, de a kormányhatalom teljes erővel megakadályozza a zsidóellenes áramlat terjedését, a sajtó megfélemlítő hadjáratot visel a mozgalom szóvivői ellen. Istóczy Győző országgyűlési képviselő 1875-ben kérdést intéz a belügyminiszterhez: mit szándékozik tenni a magyarság védelmére az országot elözönlő külföldi zsidósággal szemben; gróf Wenckheim Béla az interpellációra adott válaszában kijelenti, hogy a kormány ellensége minden olyan mozgalomnak, amely a hazában fennálló vallásfelekezetek kölcsönös jogait bármilyen irányban meg akarná zavarni. Az 1882. évi tiszaeszlári vérvád felbukkanása után a zen-

dülő néptömegek ellen több vármegyében statáriumot kell hirdetni; Budapesten katonaság vonul fel a zsidóság védelmére. Az 1884-es országgyűlési választások alkalmával tizenhét antiszemita képviselő kerül be a parlamentbe s Tisza Kálmán miniszterelnök közbenjárására maga a király figyelmezteti trónbeszédében a képviselőket, hogy hagyják abba a fajok és felekezetek közt folyó súrlódások kiélesítését. Az antiszemita röpiratok egész tömege lát napvilágot évről-évre; indítványozzák a zsidók teljes bojkottját, gazdasági hatalmuk letörését, társadalmi helyzetük meggyöngítését; követelik, hogy a zsidóság ne vásárolhasson földet, ne foglalkozhassék bizonyos kereseti ágakkal, ne lehessen köztisztviselő; felszólítják a kormányt és a parlamentet, semmisítse meg vagy függessze fel az emancipációs törvényt. Mindez múló hangulat, a magyar értelmiség nagyobb része filoszemita, a közvélemény a zsidóságban a nemzeti eszme hű katonáit és a magyarosító szellem megbízható harcosait látja. Az 1867. évi emancipációs törvényt — a zsidók polgári egyenjogosítását — kiegészítik az 1895. évi recepciós törvénnyel: «Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatik.»

A magyar nemzet honfoglalásának ezredik évfordulóját 1896-ban káprázatos fénnyel üli meg a nemzet. Az országos ünnepségeknek Budapest a középpontja, az ezredévi kiállítást a királyi család jelenlétében nyitják meg, a koronázás évfordulóján rendezett hódoló menet csodálatos képet tár fel a magyar föld ősi erejéről. Az ünnepi év letelte után ismét megújulnak a politikai pártharcok.

A kormánynak a bécsi katonai párt, a szláv és román nemzetiségi törekvések és a negyvennyolcas politika ellen egyszerre három irányban kell védekeznie.

Megkezdődik az ipari munkásság előretörése is. A szociáldemokrácia egyelőre csak Budapesten veti meg a lábát, de az 1890-es évektől kezdve már a vidék felé is kezd kisugározni hatalma. Az osztályharcos szervezkedés élén leginkább a külföldet járt zsidó munkások állnak; a nemesi és polgári társadalom alig vesz tudomást a munkásmozgalmak jelentőségéről. Az 1890-es években egyre sűrűbben követik egymást a fővárosi sztrájkok, itt-ott megmozdul az Alföld parasztsága is. Lankadatlanul folyik az agitáció írásban és szóban. A nacionalizmus és a kereszténység eszméje sok helyen veszít erejéből, a nemzetiségi törekvések és a proletár célkitűzések egymásra találnak. A nacionalizmus — a szocialista népvezérek felfogása szerint — csak ürügy a feudális uralom politikai céljainak és a burzsoázia önző jólétének elpalástolására; az internacionalizmus — a hazafias nemzetrétegek meggyőződése értelmében — merénylet a magyarság ellen és veszélyeztetője a józan demokratikus fejlődésnek. Egyik fél sem kívánja megérteni a másikat, megy mindegyik a maga útján.

A vidék népét Budapest szívja fel, a falu népe a fővárosi gyárakban ipari proletárrá lesz. Nemcsak az értelmiség tolong a főváros felé, a parasztot is többé-kevésbé magához vonja a főváros. 1900-ban az ország népességének már húsz százaléka ipari munkás, a nagyüzemek elsorvasztják a kisebb műhelyeket, a gyár megöli a házi

ipart. A nagytőke élelmes mozgékonysággal ragad meg minden üzleti alkalmat, az állam teljes erővel támogatja a kapitalizmus kényelmes berendezését. A munkások irányításával senki sem törődik, a gyárak dolgozó tömegeinek szervezését a szociáldemokrata szakszervezetek veszik át.

Mivel a városok nem nyujtanak elég munkaalkalmat és megfelelő keresetet a falvak tönkrement kisgazdáinak és földnélküli zselléreinek, az ország minden tájáról megindul a kivándorlás Amerika felé. Ahol a nagybirtokok megingathatatlan tömbje lehetetlenné tesz minden falusi terjeszkedést, onnan vándorútra kel a parasztság, hogy az Újvilágban keressen boldogabb hazát családja számára. Az alacsony munkabér, a megélhetés nehézsége és a kielégíthetetlen birtokszerző vágy elhajtja az embereket a tengerentúli világrész gyáraiba és bányáiba. 1898-ban húszezer a hazájukból távozó magyarországi honosok száma, 1899-ben negyvenezer, azontúl évről-évre többen keresnek új hazát messze idegenben.

A kivándorlás a munkára legalkalmasabb, legegészségesebb és legvállalkozóbb szellemű tömegeket távolítja el az országból. A szegény emberek itthon nem tudják megkeresni kenyerüket, idegenbe mennek s örökre elszakadnak a magyarságtól. Lehet-e csodálni ezt a vérveszteséget olyan országban, ahol a kormány még akkor sem tudott volna ebben a kérdésben rendet teremteni, ha kivételes tehetségű államférfiakkal rendelkezett volna. Az uralkodóház és a katonaság erejével szemben a nemzet egyértelmű akarata hiábavaló erőfeszítés lett volna, az ország tovább

vérzett, a szociális nyomorúságot a munkásvezérek támadásai nem enyhíthették. Magyarország területének negyven százalékát még a világháború előtt is az ezer holdon felüli nagybirtokok foglalták el, kétmillió hold földet néhány főrangú család bírt hitbizományként azaz elidegeníthetetlen örök birtokul. A földnélküli parasztember a latifundiumok közelében nem juthatott egyetlen holdhoz sem, hiába fizette volna meg drága áron a földet.

Magyarország a XIX. század végén hatalmasan föllendült, de társadalmának összetétele nem volt szerencsés. Czirbusz Géza kegyesrendi szerzetes, utóbb a budapesti egyetemen a földrajz tanára, a következőkben közölte tanulmányainak és megfigyeléseinek néhány eredményét 1902-ben.

Magyarország — úgymond — 1867-től kezdve harmincnégy év óta békében él; ezt a békét jól felhasználta gazdasági kiépítésére, de a mozaik magyar társadalom összeforrasztására alig tett valamit. Deák Ferencnek azt a higgadt felfogását, hogy a magyarság az európai nemzet-óriások között a maga erejéből nem tarthatja fenn nemzeti különállását, harmincnégy év alatt feledni kezdik. Támaszkodva a magyarság számszerű előnyomulására, ma már nemcsak gazdasági különválásról, hanem az Ausztriával való teljes szakításról és olyan állam megalakításáról beszélnek, amely nagyon beválhatott Nagy Lajos vagy Mátyás király idejében, amikor híre-hamva sem volt a panszlávizmusnak és pangermánizmusnak, de halálos kísérletezés ma, az orosz és porosz imperializmus korában. Európa nagy nemzeteinek messzemenő céljaik és határozott irányú politikusaik vannak, a magyar politika viszont, sok súlyos feladatának elhanyagolásával, folyton a nemzeti államot, nem pedig a jogállamot emlegeti, mint megvalósítandó főcélt. A nyers tények azonban nagyon lehűtik nemzeti lángolásunk összes ténykedéseit. A keresztény egyházak külön szervezkedése, a nemzetiségek faji érzékenysége és a szociális problémák legkevésbé sem biztató jelek a magyar nemzeti állam és társadalom megteremtéséhez. Egy szerencsétlen háború halomra döntheti harmincnégy év minden vívmányát és fáradalmasan elért sikereit.

Az állambomlasztó folyamatnak — folytatja a tudós szerző — egyik fenyegető jelensége a népünket sorvasztó kivándorlás. Ha ezzel szemben valaki a galiciai beköltözőkre utal, ezt legfeljebb kárörvendő iróniának vehetjük. A beözönlő keleti zsidók különös világnézetükkel és erkölcsi fogalmaikkal eddig semmiféle népnek társadalmához nem tudtak simulni, a mienkhez sem fognak alkalmazkodni, csak szaporitani fogják nemzetiségi viszonyaink tarkaságát; de ez nem kárpótlás a keresztény munkáskezekért, akikkel századokon keresztül együtt éltünk s akik most is szivesebben élnének itt, mint idegen földön, ahova a századvégi gazdasági politika kényszeritette őket.

Kik irányitják a politikát, kik gondozzák az ország belügyeit? «1848-ig a nemesség abszolutizmusa uralkodott, most a parlamenti abszolutizmus jegyébe léptünk. Az állam gépezetét 1867 óta a liberális párt foglalta le a maga emberei számára s nem enged zöldágra vergődni semmiféle más pártot. Amit Nordau a parlament elfajulásáról mond, sok tekintetben igaz nálunk is: „Sok helyen a parlamentárizmus az a spanyolfal, amely mögött az abszolutizmus (mellékes, hogy monarchikus vagy köztársasági abszolutizmus) üzi kisded és nagy játékait. Ahol valóság a parlamentárizmus, ott sem más, mint az egymást felváltó pártvezérek diktátorsága. Elméletileg a honatyáknak csupán a közjót volna szabad szemük előtt tartaniok, valójában pedig csak a maguk és jóbarátaik érdekeit tartják szem előtt. Elméletileg a népesség legbölcsebb és legderekabb polgárainak kellene képviselőknek lenni; valójában a legtolakodóbbak és legnyersebbek lesznek képviselők. Fenkölt gondolkodás, magas értelmiség helyett vakmerőség és frázis-cséplés vezeti a parlamenteket. Ezek után ki hinne a szószátyárkodó panegiristáknak, hogy a parlament a nemzet politikai életének gerince.“ Lehet túlzás Nordau ecsetelésében, de hogy a népek boldogitásának egyedüli csodaszere a parlamentáris vitatkozás volna, ezt épeszű ember el nem hiszi a XX. század elején.» A választók és a választottak statisztikája valóságos görbetükröt nyujt a magyar belpolitikai helyzetről. 17 millió lakosa van az országnak, ebből 900.000 a szavazó. Egyes erdélyi városkák már 200 szavazóval képviselőt küldenek a magyar parlamentbe, de Debrecen 70.000 lakosára csak három képviselő, Szeged 100.000 lakosára csak két képviselő esik. A képviselőházban 65 gróf és báró, 175 dzsentri, 82 nagyobbára nemesi származású ügyvéd, 12

pap, számos magasrangú tisztviselő és tőkepénzes ül s csak alig egy-két orvos, tanár, kereskedő, iparos; a néhány polgári származású ember mellett 17 izraelita, jóval kevesebb nemzetiségi képviselő és egy magyar gazda.

A magyar társadalom — fejtegeti tovább a néptudomány tudósa — mozaik-társadalom. Mozaik volt ezer esztendeig s az lesz még inkább, a felekezeti és nemzetiségi ellentétek kiélesítése után, továbbra is. A vallási, nyelvi, születési, vagyoni, műveltségi különbség szinte áthághatatlan elválasztó falakat állít az egyes csoportok közé. A társadalmi egyesítés problémája nálunk minden más problémánál nehezebb. Ez az egyesítés nem sikerült eddig s nem fog sikerülni a jövőben sem a széthúzó elemek egyre növekedő sokasága miatt.

A 260 főrangú család nagy része idegen vérrel keveredett, idegen szellemben nevelődött. A hercegek, grófok, bárók a Habsburgoktól nyerték méltóságukat, született törvényhozók, hitbizományaikat fajuk örökös biztosítására alapították. A 40.000 nemesi család zöme, a középbirtokú vármegyei nemesség, nem tud beleilleszkedni a modern viszonyok közé; hajdan ez volt a társadalom gerince, a jobbágyság felszabadítása után elvesztette ingyenes munkaerejét, de azért a régi pazarló életmóddal az örökösök sem akarnak szakítani. A földbirtokos-nemesség a főrangúakat utánozza, hírnevét úri kedvteléseinek folytatásában keresi, végre a hitelt nyujtó zsidó bérlő beül ősi kúriájába s a földnélküli dzsentri mehet állami tisztviselőnek. A polgárság nem a maga mesterségére, hanem értelmiségi pályára neveli gyermekeit, mert a polgári foglalkozásnak nincsen becsülete. Még a kisebb iskolákból kikerültek is hivatalt keresnek, ahelyett, hogy iparosoknak vagy kereskedőknek mennének. A parasztosztály életének nyomorúságáról csak annak van fogalma, aki népismereti adatait nem a könyvtárakból, hanem a földmüvesek közvetlen megfigyeléséből szedegeti. Az ország nagy része silányan táplálkozik és pálinkával fojtja el éhségét. Az elégtelen élelmezés és mohó pálinkázás következménye a gyermekek nagy halandósága és a katonai szolgálatra való alkalmatlanság. A társadalom vezető családjainak jóléte «a nyomorgók és jogtalanok millióinak önmegtartóztatásából táplálkozik. A társadalomnak fölfelé keskenyedő piramisán a társasélet annál könnyebb, minél magasabb párkányzatra juthat az ember, de a legnagyobb teher nyomja az alsó osztályokat, amelyek

az egészet fenntartják türelmesen nélkülöző nyomorgásukkal.» (Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár, 1902.)

Magyarország belső állapotának vizsgálatában Szekfű Gyula rámutatott arra, milyen kivételes hatalmi állást foglal el még ebben a korszakban is a dúsgazdag förangú osztály néhány száz tagja. A parlament felső házában az ő szavuk dönt, a közéletben hasonlíthatatlanul nagyobb a szerepük, mint akár az angol lordoké, akár a porosz junkereké. «Új politikai alakulat nélkülük nem jöhet létre: a nemzetnek jól esik ez ősi nevek ragyogása, ők pedig szívesen ragyognak akár a legszélsőbb radikális irányzatok élén is, tanuságot tévén ezzel egyrészt osztályöntudatuk hiányáról, másrészt politikai ítélőképességüknek az előző korszakhoz képest csökkent voltáról. Nagy többségükben a közjogi viszály taposó-malmát járják lelki rabszolgaságban; némelyek azonban közhasznú munkát végeznek az agrártársadalom és termelés szervezésében, de mélyebb koncepció híjján ők is felszínen maradnak, a kilencmillió jó és hű magyar paraszt lelkéhez nem tudnak hozzáférkőzni. Taktikát és pártpolitikát űznek, de iniciativát erkölcsi javulásra nem nyujtanak. A közrendű magyarnál nem rosszabbak, de nem is jobbak, ami, ha áll a noblesse oblige érvénye, nem csekély felelősséget ró rájuk mindazért, mi e szegény nemzettel történt és történik. Az elődökkel való összehasonlítás egyáltalán nem jár előnnyel számukra. Szük egyéni életet éltek, ellentétben akár egy Széchenyi Ferenc, egy Festetich György meleg és tetterős, minden magyart átfogó nemzetiségével. Legsúlyosabb következménnyel járt az egész nemzetre, hogy a földetlen zsellérek, az alant nyüzsgő kisgazdák százezreivel nem gondoltak és kiskirályságaik birtokában hagyták és türték, hogy a magyarság ereje, a föld- és munkaéhes parasztság ipari telepekre vagy Amerikába zülljék szét. Latifundiumaik éppen a magyarlakta területre feküdtek rá. A színmagyar Fejérmegye egész területéből 63 és fél százalék nagybirtok legnagyobbrészt mágnások kezén van. Egy Széchenyi István, elérkezve a társadalmi fejlődés adott fokára, bizonyára tudta volna, mi a kötelessége a jó és hű magyar földtelennel szemben.»

Ugyanő a következőket írja az ezer holdon aluli középbirtokosokról. A magyar föld területének tizenöt százaléka — mindössze öt és félmillió hold — a középbirtoké; tehát a vagyonos középnemességnek egy része még megtartotta őseitől örökölt birtokát, de nem

oly mértékben, hogy az országban játszott vezetőszerepét igazolhatta volna. «Hozzátehetjük, amit a liberális statisztika nem feszeget, de a történetíró el nem hallgathat: ez az aránylag csekély középbirtok sincs többé egészen a régi nemesség kezén, igen tekintélyes része immár zsidó birtok, amit beszédesen illusztrál a megyei virilisták közé felvett birtokosok statisztikája; Borsodban 149 legtöbb adót fizető birtokos közül 47 a zsidó már 1884-ben, Trencsénben 153-ból 95, Árvában 48-ból 37, Veszprémben 148-ból 53, Vasban 266-ból 34, Tolnában 162-ből 58, Zalában 214-ből 86, Bácsban 225-ből 75, Szabolcsban 168-ból 51. Ami nem kevesebbet jelent, mint hogy a köznemesség ősi hajlékaiban, a vármegyékben, az eddigi nemesi birtoknak néhol fele, néhol harmada, de legalább is egynegyede nem a régi nemesé többé, hanem az 1867 óta felszabadult zsidóságé.»

A hazai zsidóság ebben a korszakban rakja le a magyarországi kapitalizmus alapjait. Szekfű Gyula történettudományi vizsgálatai szerint: «A magyar kapitalizmusnak a zsidóság sokkal inkább hordozója és kizárólagosabb istápolója, mint más államokban. Nálunk a zsidóság volt az egyetlen osztály, mely a szerepet magára vállalhatta, miután az országban lakó népfajok, a magyarral élükön, tökéletesen tehetetlennek bizonyultak a kor igényeinek eleget tenni. A történeti előzmények szintén arra utaltak, hogy a magyar kapitalizmus szervezője csak a zsidóság lehet. Az ország agrárproduktumának összegyűjtése, szállítása, kicserélése, felosztása a zsidóság munkája volt, hasznát ez élvezte, amiből érthető, hogy az a kevés pénzbeli tőke, amivel Magyarország a kapitalizmus beköszöntésekor rendelkezett, szinte kizárólag a zsidóság kezében volt. Az ország tőkésosztálya már 1848 és 1867 előtt zsidó volt, mi sem természetesebb tehát, minthogy a kapitalizmus első munkásai és élvezői is zsidók voltak. Az új korszakban a gazdasági élet súlypontja a városokba tolódik, a kapitalista pénzgazdaság bankjaival, részvénytársaságaival, vállalatai büróival a városokat szállja meg s onnan irányítja a technika fejlett eszközei segélyével a gazdasági produkciót, a nyerstermények elosztását és feldolgozását. Kapitalizmus és zsidóság szövetségére tanulságos fényt vet az a megfigyelés is, hogy oly városokban, melyek bármi okból visszamaradtak a kapitalista fejlődésben, egyszersmind a zsidóság arányszáma is visszamegy. Kereskedelem, gyáripar és pénzüzlet már a hetvenes években a zsidó-

ság kezén van; annál is inkább, mivel már a magyar kapitalizmus gyámolának, az osztrák tőkének is tekintélyes része zsidó volt. A bécsi és osztrák zsidósággal a mienk a legszorosabb összefüggésben állott. Bécsi cégek, faji mozgékonyságuknál fogva, gyakran költöznek Pestre és viszont. A magyar kapitalista fejlődésére tipikusnak tarthatjuk ezt az utat: máramarosi pálinkamérésből pesti üzletbe, onnan bécsi bankba, bármennyire különbözzék is ez a hamburgi kereskedők, rajnai vasművesek, francia bor- vagy selyemgyárosok pályájától. A kapitalizmus, legyen még oly egyetemes világjelenség is, országonkint specializálódott s az adott viszonyoknak megfelelően külön formákat vett fel. Nálunk a zsidóság túlsúlya jellemzi. A galíciai bevándorló még meg sem melegedhetett, máris részesévé lön a hatalmas kapitalista gépezetnek, miután a már hazai magyar zsidóság elvileg nem volt hajlandó elzárkózni az idegen kultúrájú és etikájú bevándorló fajtól». (Három nemzedék. Budapest, 1920.)

Irodalom. — Keleti Károly: Hazánk és népe. Pest, 1871. — Konek Sándor: A magyar birodalom statisztikai kézikönyve. Budapest, 1878. — Hunfalvy János: A magyar birodalom földrajza, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Budapest, 1886. — Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben. Nyolc kötet. 1887–1901. — Magyarország. Különlenyomat a Pallas Nagy Lexikonából. Budapest, 1896. — Matlekovics Sándor: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. Kilenc kötet. Budapest, 1897–1898. — Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar nemzet története. IX–X. köt. Budapest, 1897–1898. — Thirring Gusztáv: Budapest székesfőváros a millennium idejében. Budapest, 1898. — U. az: Budapest környéke. Budapest, 1900. — Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. Budapest, 1902. — Czirbusz Géza: Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár, 1902. — Márki Sándor: I. Ferenc József király. Budapest, 1907. — Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Három kötet. Budapest, 1910–1913. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Szabó Oreszt szerkesztésében: Nemzetiségi ismertető könyvtár. Hét kötet. Budapest, 1903. — Szekfű Gyula: Három nemzedék. Budapest, 1920. — Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest, 1922. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig.

Budapest, 1922. — Gárdonyi Albert: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből. Budapest, 1925. — Pethő Sándor: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története. Budapest, 1925. — Bartoniek Emma: Magyar történeti forráskiadványok. Budapest, 1929. — Jancsó Benedek: Erdély története. Kolozsvár, 1931. — Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. VII. köt. Budapest, 1933.

MŰVELTSÉG, ISKOLÁK.

Az 1867-es kiegyezés a közművelődés terén is új korszakot indított, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az egyes vallásfelekezetekkel és községi hatóságokkal versenyezve építette ki tanítási rendjét.

Az írás-olvasás tudása évről-évre haladt az országban. A hat éven felüli lakosságból 1870-ben még csak 33 százalék tudott írni és olvasni, ez a szám 1898-ban 53 százalékra szökkent fel, azontúl is rohamosan növekedett. Legerősebb volt a Dunántúl népműveltsége, leggyöngébb Erdélyé. A városok élén írástudás dolgában Budapest, Pozsony és Sopron állott, a vallásfelekezetek első sorában az evangélikus és a zsidó.

Az ország lakossága az 1891-es népszámlálás adatai szerint Horvátország nélkül tizenöt millió volt; ebből magyar hét és félmillió, román két és félmillió, német két millió, tót két millió; hitfelekezeti megoszlás szerint: katolikus kilenc millió, református két és egynegyedmillió, görögkeleti két millió, evangélikus egy millió, zsidó hétszázezer, unitárius hatvanezer. Budapesten félmillió ember élt; ezek közül magyar hatvanhét százalék, német huszonnégy százalék; hitfelekezeti megoszlás szerint: katolikus hatvanöt százalék, zsidó huszonegy százalék, református hét százalék, evangélikus hat százalék.

A millennium táján harminchatezer tanító és tanár három milliónál több tanulót oktatott a felsőbb tanintézetekben, középiskolákban, elemi osztályokban és egyéb iskolákban. Hétezer egyetemi hallgató és ötvenezer középiskolai diák készült ebben az időben a tudományos életpályákra.

Az iskolák a földbirtokos-nemesurak gyermekein kívül megteltek azoknak a földműveseknek, iparosoknak és kereskedőknek fiaival, akikből szüleik urat akartak nevelni. Tisztviselői állás bőven volt mindenfelé, a szabad értelmiségi pályákon nem ismerték a zsúfoltságot, az egyetemet végzett ifjú könnyen elhelyezkedhetett. A szegény emberek gyermekei is nyugodtan végezték tanulmányaikat, a megélhetés nem okozott nagyobb gondot, a tanulás olcsó volt.

Az iskolalátogatás terén a zsidóság buzgólkodott legjobban. A zsidók 1880 körül már háromszáz százaléknál magasabb arányban küldték gyermekeiket a középiskolákba, mint amennyi a többi vallásfelekezethez viszonyítva számarányuknak megfelelt. A budapesti egyetemet 1885-ben 3200 hallgató látogatta; ezek közül katolikus 1400 volt, izraelita 1000, református 350, evangélikus 300, görögkeleti 100, unitárius 8.

Az 1883. évi középiskolai törvény kialakította a gimnáziumok és reáliskolák egységes nevelői munkáját. Eddig minden iskolafenntartó kivonhatta magát a közoktatásügyi kormány rendelkezései alól, 1883 után az állam jogosan belepillanthatott a középiskolák belső életébe. A millennium után 200 fiúközépiskola működött az országban:

170 gimnázium, 30 reáliskola. Ezek közül csak 19-ben nem volt magyar a tanítás nyelve. Az államosítás rohamos előretörését mutatja, hogy 1900 táján a középiskoláknak már egyharmad része állami jellegű, holott 1867 előtt egyetlen állami gimnázium sem volt Magyarországon. A nem állami iskolák közül katolikus volt 48, református 28, evangélikus 24, községi 12, görögkeleti 5, unitárius 3, izraelita 1. A tanulók közül a középiskolákban magyar anyanyelvű volt 77, német 11, román 6, tót 3, szerb 2 százalék.

A magyar értelmiség ezekben az iskolákban szívta magába alapvető irodalmi ismereteit. Nem mindegyik gimnázium és reáliskola tudta megtanítani növendékeit a nyomtatott betű szeretetére, de az irodalmi érdeklődés mégis hasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint a régibb időkben. Lassankint a leánynevelés is közeledni kezdett a fiúiskolák színvonalához. Egyrészt a kiegyezés után a polgári leányiskolák felállítása, másrészt a millenniumot követő években az első leánygimnáziumok szervezése megteremtette a műveltebb nőközönség szellemi érdeklődésének alapját.

A kiegyezés kora a pesti egyetemen is rendet teremtett, a tanítást magyar szelleművé tette, a tanári székekbe jeles tudósokat helyezett. 1872-ben megnyílt a kolozsvári egyetem. A magyar irodalom tanításának ügye mind a két egyetemen lelkes férfiak kezében volt. A Budapestről és Kolozsvárról kikerülő középiskolai tanárok nagyobbára derekasan foglalkoztak tudományszakjukkal.

A budapesti egyetemen 1860-tól 1875-ig Toldy Ferenc volt a magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet rendes tanára. Fontosabb

előadásai a kiegyezés évétől haláláig: Történeti magyar nyelvtan, Felsőbb magyar nyelvtan, Magyar nyelvészet, Magyarország irodalmi története az ó- és középkorban, A lírai költészet elmélete és a magyar líra története, A magyar eposzi irodalom története, A magyar irodalom története Pázmány fellépése óta, A legújabb magyar irodalom története 1772-től 1849-ig, A magyar színészet és színköltés története, Hazai történetírásunk a XVII. századtól fogva, Az ómagyar nyelvemlékek fejtegetése, Az óda elmélete és jelesebb ódaköltőink széptani méltatása, A XIX. század magyar irodalma. — Toldy Ferenc mellett 1873-tól kezdve Bodnár Zsigmond magántanár tartott magyar irodalomtörténeti előadásokat, az esztétikát 1870-től kezdve Greguss Ágost rendes tanártól tanulta az ifjúság. — A magyar nyelvészetet Toldy Ferenc halála után önállóvá tették, az irodalomtörténet rendes tanszékére Gyulai Pál került. Fontosabb előadásai 1876-tól 1900-ig: A magyar irodalom története 1711–1807, A magyar drámairodalom története Kisfaludy Károlytól az újabb időkig, A magyar irodalom története 1807–1830, Petőfi költészete, A XVII. század epikusai, Középkori költői maradványok, A magyar irodalom története 1830–1848, A XVI. század költői, A XVIII. század prózaírói, Arany János Toldi-trilógiája, A magyar drámairodalom története Kisfaludy Károly haláláig, A XVII. század lírai költői, Zrinyi Miklós Szigeti Veszedelme, A klasszikai iskola költői Baróti Szabó Dávidtól Berzsenyiig, A Toldi-monda, Eötvös regényei, Arany elbeszélő költeményei, A franciás iskola költői, Mikes Kelemen munkái, Vörösmarty költeményei, Berzsenyi Dániel művei, A magyar szónoki próza a XIX. század első felében, Gyöngyösi István költeményei, Kemény Zsigmond regényei, A magyar népdalról, Az ezópi mese a magyar irodalomban, Csokonai élete és munkái, Kármán József művei, Kölcsey munkái, Gvadányi és Dugonics, Katona József Bánk Bánja, Széchenyi mint író, Kisfaludy Sándor elbeszélő költeményei, A XVIII. század lírai költői, Arany János lírai költeményei, Jósika Miklós regényei, A honfoglalás mondái és feldolgozásuk a magyar költészetben, A magyar irodalom története 1526-ig, A magyar irodalom története 1526–1606. — Gyulai Pállal párhuzamosan a következők hirdettek magyar irodalomtörténeti vonatkozású előadásokat: Greguss Ágost, az esztétika rendes tanára; Bodnár Zsigmond magántanár; 1878-tól Beöthy Zsolt magántanár, utóbb az

esztétika rendes tanára; 1880-ban Tolnai Lajos magántanár; 1889-ben Péterfy Jenő magántanár; 1893-tól Négyesy László magántanár; 1895-től Horváth Cyrill magántanár.

A kolozsvári egyetemen a magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet első tanára Imre Sándor volt. Az egyetem megalapításakor, 1872-ben, nevezte ki őt I. Ferenc József király; nyugalombavonulásáig, 1886-ig, adott elő tanszékén. Fontosabb irodalomtörténeti előadásai: A magyar irodalom története a XVI. században, A XVII. századi magyar irodalom története, A magyar eposz története, A magyar lírai költészet története, A középkori magyar irodalom, A magyar irodalom a XVIII. században, A XIX. század magyar irodalma, Kazinczy és kora, A magyar költés Kisfaludy Károlytól kezdve, Petőfi és némely külföldi költők összehasonlítása. — Imre Sándor mellett többen hirdettek magyar irodalomtörténeti tárgyú előadásokat: 1873-tól Meltzl Hugó, a német irodalom rendes tanára; 1881-től Ferenczi Zoltán magántanár; 1886-ban Szász Béla, a filozófia rendes tanára; 1886-tól Széchy Károly magántanár. — Imre Sándor tanszékét 1887-ben ifjabb Szinnyei Józseffel töltötték be. Fontosabb irodalomtörténeti előadásai: Irodalmunk ujjászületésének kora, A középkori magyar irodalom, A magyar irodalomtörténetírás, Nemzeti irodalmunk a XVI. században, a XVII. században, a XVIII. században. — Párhuzamosan Ferenczi Zoltán és Széchy Károly magántanárok is tartottak magyar irodalomtörténeti előadásokat. — 1890 nyarán az egységes magyar nyelvi és irodalmi tanszéket kettéválasztották, Szinnyei József megtartotta a nyelvészeti katedrát, az irodalomtörténet rendes tanárává Széchy Károlyt nevezték ki. Fontosabb előadásai 1900-ig: Kazinczy és kora, A magyar epikai költészet fejlődése, A XVI. század költői elbeszéléseiről, Kazinczy triásza, A katolikus visszahatás kora, A magyar kritika 1849-ig, A magyar lírai költészet története 1526–1711, Vallási és történeti irodalom a XVIII. században, A nemzetietlen kor, A megújhodás irodalma, Nemzeti epikánk fejlődése a XIX. században, Zrinyi Miklós élete és művei, Nemzeti irodalmunk története 1526-ig. — Magántanárok: Ferenczi Zoltán, 1898-tól Ferenczy József.

A gimnáziumokban a magyar királyi helytartótanács 1861. évi rendelete, majd Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1871. évi tanterve szabályozta a magyar nyelv és irodalom tanításának

ügyét. Lényegesebb változást jelentett a Trefort Ágoston minisztersége idején Kármán Mór közreműködésével kibocsátott 1879. évi Középiskolai tanterv. Ez húsz évig maradt érvényben; igazi lényegén Wlassics Gyula 1899. évi tanterve sem változtatott. A magyar ifjak — a későbbi szépírók és tudósok — ezeknek a tanterveknek és utasításoknak szellemében nevelkedtek. A gimnáziumok latin-görög világa és a reáliskolák német-francia tanulmányai mellett a magyar nyelv és irodalom is megkapta a maga természetes jogait. A tárgyalt írókat az ifjúság szellemi fejlettségének szemmeltartásával, de azért elég szárazon válogatták ki és osztották el az osztályok sorrendjében, egészen a tanulmányokat betetőző irodalomtörténeti áttekintésig. Az olvasmányok során legsűrűbben szereplő költők: Arany, Berzsenyi, Csokonai, Garay, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Petőfi, Tompa, Vörösmarty. Az irodalmi határokat és az irodalomtörténeti anyagot körülbelül Jókai Mórral, Gyulai Pállal és az 1870-es évek költészetével zárták le. Az ifjúság irodalmi érdeklődésének táplálásában nagy szerepük volt az önképzőköröknek; itt léptek föl először a nemzet későbbi költői, hírlapírói, szónokai, tudományos írói.

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Finánczy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelene. Budapest, 1896. — Zsilinszky Mihály, Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. — Kiss Áron: A nevelés és oktatás történetének kézikönyve, különös tekintettel a magyar nevelés történetére. 7. kiad. Budapest, 1908. — Persián Kálmán: A magyar irodalomtörténet a kolozsvári egyetemen. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Kristóf György: A magyar irodalomtörténet a kolozsvári egyetemen. U. o. 1912. évf. — Persián Kálmán: A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen. U. o. 1913. évf. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915. — Szelényi Ödön: A magyar evangélikus nevelés története. Pozsony, 1917. — Kemény Ferenc szerkesztésében: Magyar pedagógiai lexikon. Budapest, 1933. — Kornis Gyula: Az ötvenéves középiskolai törvény. Magyar Pedagógia. 1933. évf.

NYOMDÁSZAT, KÖNYVKIADÁS.

A KÖNYVNYOMTATÁS külföldi haladását a magyarországi nyomdászat a XIX. század utolsó harmadában is nyomon kísérte. Az új találmányokat a budapesti nyomdai vállalatok sorra meghozatták, viszont a vidék átvette a főváros betűit és gépeit. A nyomdák száma rohamosan nőtt mindenfelé. 1882-ben már 327 műhelyben dolgoztak az ország területén.

A munkásmozgalmakban a nyomdászok vitték a vezetőszerepet. Mint az iparosság legtanultabb tagjai, hamar felismerték a szervezkedésben rejlő erőt, tudatos célkitűzéssel jártak el fizetésjavításuk és önsegélyezésük minden dolgában. A fővárosi nyomdászegylet 1876-tól kezdve számos sikeres küzdelmet vívott a munkaadókkal, olykor azonban alulmaradt küzdelmében; ezeknek a harcoknak nem volt káros hatásuk a nyomdaipar fejlődésére, de a személyi vonatkozásokba sok keserűséget vitt.

A budapesti nyomdák közül a Franklin-Társulat, az Athenaeum részvénytársaság, a Pesti Könyvnyomda részvénytársaság, a Pallas részvénytársaság, az egyetemi nyomda és az állam-nyomda műhelyei voltak a legmodernebbek. A Pallas a millennium évében mindössze tizenkét évi multra tekintett vissza, de ez alatt a rövid idő alatt a nagy nyomdák sorába emelkedett. Lipótvárosi három-

emeletes épületében harminc nyomtatógép működött, mindegyiket külön-külön elektromos erő hajtotta; betűszedőinek száma kétszázötven volt; betűöntőjében és illusztráló helyiségeiben a sokszorosító technika újításai mind helyet találtak; könyvkötészete, papírneműosztálya felhasználta az emberi ügyesség, a géperő és a villamosberendezés minden korszerű fogását.

A kiegyezés korától a millennium tájáig terjedő évtizedek a könyvkereskedelmet is teljes mértékben felvirágoztatták. Az egyre jobban magyarosodó könyvárusok Budapesten 1878-ban megalakították a Magyar Könyvkereskedők Egyletét, hivatalos közlönyükül kiadták a Corvinát. Az ezredéves ünnepségek idején már közel 300 könyvkereskedő dolgozott az országban.

A fővárosi könyvkereskedelem az 1870-es években a külföldi német könyvpiac készséges hűbérese volt, a könyvárusok keveset törődtek a magyar irodalommal, az volt a becsvágyuk, hogy minél több ausztriai és németországi könyvet hozzanak forgalomba. A közönség minden évben nagy összegeket költött német könyvekre. Különösen a tudományos munkáknak s a Brockhaus- és a Meyer-féle lexikonoknak volt hatalmas vevőközönségük. A magyar szépírók munkáiból azért fogyott el kevés példány, mert az ország félezer kaszinója és olvasóköre antikváriusoktól szerezte be könyvszükségletét s a közönség ezen a készleten élt a legtöbb városban. Az elkedvetlenítő helyzetet csak az 1880-as évek második felétől kezdve orvosolta a részletfizető-rendszer meghonosítása; ez tette lehetővé, hogy a magyar könyvkiadás nemcsak egyszerűbb

munkák kinyomtatására, hanem hatalmas méretű sorozatok közrebocsátására is vállalkozhatott.

A könyvkiadó és lapalapító kedv változatlanul erős volt, kis kezdeményezésekből rövid időn belül hatalmas vállalatok alakultak, a zsidóság vállalkozó szelleme számos jólmenő magánüzletet és busás hasznot hajtó részvénytársaságot teremtett.

Emich Gusztáv könyvkiadó vállalatának utóda, az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1868 őszén kezdte meg munkásságát. Az Emich-család attól félt, hogy a rendkívül nagyarányú vállalatot mint egyéni céget nem tudja már sokáig vezetni, ezért belvárosi házát, írói szerződéseit, kiadói üzletét, hírlapjait és nyomdáját hatszázezer forintért eladta az átvétel céljából alakult részvénytársaságnak. Legmeddőbb üzletnek a lapkiadás bizonyult. Az Athenaeumnak híres lapjai voltak, de a nyomdai költségek, a szerkesztői fizetések és írói díjak többnyire túlhaladták az előfizetési összegeket és hirdetési bevételeket. (Pesti Napló, Hon, Nemzet, Magyar Korona, Hazánk És A Külföld, Fővárosi Lapok, Athenaeum, Bolond Miska, Borsszem Jankó, Kis Lap.) Annál jobban sikerültek a vállalat szépirodalmi és tudományos kiadásai. Petőfi Sándor verseit gyönyörűen illusztrált kötetekben országszerte elterjesztették, 1898-ban egykoronás kötetekben dobták a könyvpiacra a Petőfi-költeményeket, ebből a nyolcszáz oldalas kötetből két év leforgása alatt ötvenezer példány kelt el. Az Ember Tragédiáját már 1882-ben megvásárolhatták az olvasók ötven krajcáros áron, 1887-ben megjelent a drámai költemény albumalakú díszki-

adása Zichy Mihály rajzaival. Kossuth Lajos iratait nagy ráfizetéssel nyomtatták ki, csakhogy megleljék a jogcímet arra, hogy a súlyos anyagi gondok között élő kormányzónak tiszteletdíjat adhassanak. 1893-ban láttak napvilágot Beöthy Zsolt Képes Magyar Irodalomtörténetének első füzetei, 1895-ben indult meg Szilágyi Sándor Millenniumi Története; az előbbi három kiadást ért, az utóbbit húszezer példányban nyomták. A Millenniumi Történet a négyszáz ív nyomdai költségen kívül közel nyolcvanezer korona írói díjat és ötvenezer korona illusztrátori honoráriumot emésztett fel. Általában a tudományos, ismeretterjesztő és szépirodalmi munkáknak olyan hosszú sora jelent meg az Athenaeum költségén, hogy ez a sok kockázattal járó áldozatkészség méltán kívánja méltó megörökítését a magyar művelődéstörténelem lapjain.

Heckenast Gusztáv, az Emich-cég versenytársa, 1873-ban adta át helyét jogutódjának, a Franklin irodalmi és nyomdai részvénytársaságnak. Az új vállalat négyezer darab kétszázforintos részvény kibocsátásával azaz nyolcszázezer forint részvénytőkével alakult meg s főkép a magyar szépirodalmi klasszikusok kiadását tűzte ki céljául. A jól vezetett üzletmenetbe egyre több tudományág torkolt, a részvénytársaság 1894-ben megszerezte Mehner Vilmos kiadványait, 1900-ban átvette Ráth Mórtól Arany János munkáit, 1904-ben magába olvasztotta a Wodianer-féle könyvkiadó vállalatot. Folyóiratai közül a Budapesti Szemle és a Vasárnapi Ujság, füzetes vállalatai közül az Olcsó Könyvtár és a Magyar Könyvtár érdemel különös kiemelést. A Franklin-Társulat igazgatósága vállalkozó

kedv dolgában versenyzett az Athenaeummal. Munkásságát a klasszikus magyar irodalom és a nemzeti hagyományok megbecsülése jellemezte. A magyar remekírók gyüjteményes sorozatát egyedül ő tudta kibocsátani, mert Arany János, Bajza József, Czuczor Gergely, Garay János, Kemény Zsigmond, Szigligeti Ede, Tompa Mihály, Vajda János és számos más kiváló író munkája a Franklin-Társulat kizárólagos tulajdonában volt s ezekhez az újabb klasszikusokhoz tervszerűen hozzáilleszthette a már szabadon nyomtatható régibb klasszikusokat. A millennium megünneplésére a Franklin kiadásában jelent meg a magyar törvénytár teljes kiadása, a Corpus Juris Hungarici, gondos fordítással, jegyzetekkel, mintaszerű nyomdai külsőben. A Nagy Képes Világtörténetet is a Franklin adta ki olyan képanyag kiséretében, hogy illusztrációi fölvehették a versenyt a legsikerültebb külföldi díszművekkel. A tizenkétkötetes mű hétezer példányban kelt el; ez is mutatja, mennyire megnövekedett a századforduló idején a magyar könyvpiac vásárló közönsége.

Az eszményi célkitűzésű könyvkiadók sorába tartozott Aigner Lajos, írói nevén Abafi Lajos. Az 1870-es évektől kezdve ritka buzgósággal szolgálta a magyar irodalom ügyét, összegyüjtötte az elhúnyt magyar írók munkáit, jelentékeny összegeket áldozott a régi jelesek emlékének feltámasztására. A Magyar Könyvkereskedők Egyesülete az ő buzgólkodása nyomán alakult meg 1878-ban; jórészt neki köszönhető, hogy a németnyelvű budapesti könyvkereskedelem gyorsabb ütemben lett magyarrá, mint a legtöbb más kereskedelmi ág. Az egyesület hiva-

talos közlönyének, az 1878-ban megindított Corvinának, szerkesztésével szintén nagy érdemeket szerzett. Ő indította meg az első magyar irodalomtörténeti folyóiratot, a Figyelőt (1876—1889); ebben a vállalatában helyet adott minden elfogadható cikknek; évről-évre tetemes pénzáldozattal tartotta fenn közlönyét. Magyar Könyvesház című vállalatából 140 füzetet bocsátott közre, Nemzeti Könyvtárából 42 kötet jelent meg: régi magyar írók új kiadásai, életrajzzal és jegyzetekkel ellátott szöveggyüjtemények, elfeledett verses és prózai munkák. Anyagi ereje lassankint kimerült, az 1880-as évek végével kénytelen volt visszavonulni a könyvkiadástól, 1896-ban feloszlatta könyvkereskedését is.

A könyvkiadás és könyvterjesztés fejlesztésében, a magyar közönségnek olvasáshoz való szoktatásában és a német irodalom visszaszorításában kitűnő érdemeket szerzett az 1880-as évek elejétől kezdve Révay Mór János. Mikor Rudolf trónörökös pártfogásával 1885-ben megindult Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban És Képben című díszmű, ennek a páratlanul nagyszabású sorozatnak terjesztésében a Révai-cég tüntette ki magát legjobban. A magyar és német nyelven megjelenő munka magyarországi részét Jókai Mór és Nagy Miklós szerkesztették, a remek nyomdai kiállítású kötetekbe a legkiválóbb írók és tudósok dolgoztak, a huszonegy kötetből hét kötet foglalkozott Magyarország multjával és jelenével. A magyarul nem tudó külföld számára ez a hatalmas sorozat tárta fel a magyarság belső életét. A mű nagy arányaira jellemző, hogy huszonegy kötetében négyezerötszáz gyö-

nyörű eredeti rajz foglalt helyet. Tizenhatezer példánnyal indult meg Budapesten «a trónörökös könyve», ötezer példánnyal fejeződött be 1901-ben utolsó kötete; nagy könyvsiker, különösen ha számba vesszük, hogy a sokkal nagyobb, gazdagabb és műveltebb német nyelvterület sem tudott többet megvásárolni a magyar példányszám kétszeresénél. A kiadói sikerek fénypontja a teljes Jókai-sorozat volt. A Jókai Mór ötvenéves írói jubileumának megünneplésére alakult bizottság Révay Mór János tervei alapján határozta el a kiváló regényíró munkáinak százkötetes nemzeti díszkiadását. Ebből a vállalatból Jókai Mór százezer forint írói tiszteletdíjat kapott s a kiadás számadásait még így is minden várakozást felülmúló anyagi eredménnyel zárták le. A millennium korában a magyarság már áldozatkészen tudta jutalmazni íróit, ha valamelyik tettrekész kiadó felrázta a közvéleményt közömbösségéből.

A Singer és Wolfner könyvkiadó vállalatot idősebb Wolfner József könyvkereskedő alapította ifjabb Wolfner József és Singer Sándor társaságában. Az új cég 1885-ben kezdte meg működését Budapesten. Kiadásainak két főterülete: a szépirodalom és a gyermekirodalom. Első szerencsés vállalata: az Egyetemes Regénytár. Az 1886-ban megindított regénysorozat a könyvkiadás eseménye volt, mert addig még Jókai Mór és Mikszáth Kálmán munkáit is csak ezer példányban nyomták s az egyes köteteket fűzve átlag két forintért árusították; ezzel szemben az új cég egy-egy kötet piros vászonkötésű regényt ötven krajcárért hozott forgalomba, egy kiadás példány-

számát ötezer példányban állapította meg s a jobbnevű szerzőknek ötszáz forint tiszteletdíjat juttatott egy-egy regényért. A cég könyvterjesztő mozgékonysága új olvasórétegeket hódított meg a magyar könyv számára; hasonló serénységgel folyt a gyermekirodalom szellemi hálózatának kiépítése. A világháború kitöréséig Singer és Wolfner több eredeti ifjúsági iratot bocsátott közre, mint a többi magyar könyvkiadó együttvéve. Különösen népszerűek voltak a Filléres Könyvtár kötetei, Pósa Lajos verseskönyvei, Sebők Zsigmond Mackó-történetei. A cég folyóiratai — Az Én Ujságom, a Magyar Lányok és az Uj Idők — a művelt családok apraját-nagyját ellátták a legjobb magyar szépirodalommal.

A szakszerű tudományos irodalom terén a Magyar Tudományos Akadémia volt az ország legnagyobb kiadója. Nem kelt versenyre a könyvárusokkal; kiadványai olyanok voltak, hogy azokat az üzleti érdekeikre ügyelő magánvállalatok ki sem adták volna. Az akadémiai könyveknél a kelendőség harmadrangú kérdés volt. Ha valamelyik kézirat előbbrevitte a tudományt, az Akadémia szívesen vállalta kinyomatását. A tudományos folyóiratok nagy része meg sem jelenhetett volna támogatása nélkül.

Számos érdemes könyvkiadó-vállalat működött még a fővárosban; az Eggenberger-üzlet, Pfeifer Ferdinánd, Ráth Mór, Mehner Vilmos, a Lampel—Wodianer-cég. A katolikus irányú munkákat a Szent István-Társulat vette pártfogásába. A könyvárusi szokásjog kialakítására legtöbbet tett a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete három érdemes elnökével: Pfeifer Ferdinánddal (1878—

1879), Abafi Lajossal (1879—1899), Hoffmann Alfréddel (1890—1906).

A nyilvános könyvtárak ügye ebben a korszakban hatalmasan fejlődött, de inkább csak Budapesten és néhány nagyobb vidéki városban. 1900 körül a Magyar Nemzeti Múzeumban 350.000 darab könyv, 17.000 kötet hírlap, 260.000 oklevél és 17.000 kézirat volt. (A könyvtár igazgatói alapítása óta: Miller Jakab, 1803–1812; Horvát István, 1812–1846; Mátray Gábor, 1846–1875; Fraknói Vilmos, 1875–1879; Majláth Béla, 1879–1893; Fejérpataky László, 1894–1923.) Az egyetemi könyvtárban 225.000 kötet, az akadémiai könyvtárban 150.000 kötet, a műegyetemi könyvtárban 60.000 kötet foglalt helyet. A vidéki városok közül a debreceni református főiskola könyvtára 75.000, az egri érseki főegyházmegyei könyvtár 58.000, az esztergomi érseki főegyházmegyei könyvtár 100.000, a kalocsai érseki főegyházmegyei könyvtár 61.000, a kolozsvári erdélyi múzeumi és egyetemi könyvtár 146.000, a pannonhalmi szentbenedekrendi könyvtár 134.000 kötet nyomtatott könyvet őrzött. A közgyűjtemények irányításának munkáját 1897 óta a Múzeumok És Könyvtárak Országos Főfelügyelősége végezte; ez az állami intézmény vitt egységet a közhasználatra szánt gyüjtemények igazgatásába.

Irodalom. — Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877. Budapest, 1878. — György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár, 1896. — Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmultjából. Budapest, 1900. — Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. Közrebocsátja a Múzeumok És Könyvtárak Országos Főfelügyelősége. 1. évf. Budapest, 1900. — Pusztai Ferenc: Nyomdászati enciklopédia. Budapest, 1902. — Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen, 1911. — Novitzky László: A magyar könyvnyomdászat ötven évi szakszervezeti tevékenységének története. Budapest, 1913. — Kremmer Dezső: Enciklopédia- és lexikon-irodalmunkról. Könyvtári Szemle. 1914. évf. — Szabó László: Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből. Buda-

pest, 1918. — Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Két kötet. Budapest, 1920. — Erdősi Károly: A hetvenöt éves Szent István-Társulat. Budapest, 1923. — Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle. 1923–1924. évf. — Iványi Béla, Gárdonyi Albert és Czakó Elemér: A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577–1927. Budapest, 1927. — Novák László: A nyomdászat története. VI. köt. Budapest, 1929. — Révay József: A magyar könyvkiadók és könyvkereskedők országos egyesületének ötven éve. 1878–1928. Budapest, 1929. — Kner Izidor: Félszázad mesgyéjén. 1882–1932. Gyoma, 1931. — Wolfner József. Emlékalbum a Singer és Wolfner irodalmi intézet kiadásában. Budapest, 1933.

HÍRLAPOK, FOLYÓIRATOK.

A KIEGYEZÉS évében, 1867-ben, közel másfélszáz magyarnyelvű hírlap és folyóirat jelent meg. Ez a szám évről-évre rohamosan nőtt s 1900-ban már ezren felül emelkedett.

A politikai hírlapírásban a *Pesti Napló*nak még mindig megvolt a maga nagy tekintélye, de az idők járása fölötte sem vonult el nyomtalanul. Kemény Zsigmond után 1869-ben Urváry Lajos vette át a lap irányítását, utána 1887-ben Ábrányi Kornél került a szerkesztői székbe. A fővárost és a vidéket, az irodalmi igényeket és a mindennapos hírszomjazást, a kormánypártiságot és ellenzékiséget, a férfiolvasók és nőközönség kívánságait nehezen lehetett egyformán kielégíteni; nagy dolog volt, hogy az egyre fokozódó hírlapi versenyben a Pesti Napló nem vérzett el, sőt időnkint erős lendülettel tört előre.

A Légrády-testvérek kiadásában, Csukássi József szerkesztésében, 1878 végén indult meg a *Pesti Hirlap*. Friss munkaerőkkel dolgozott, formájában is új volt: a régibb ujságok ívrétű alakjával szemben rátért a modernebb hírlapi formára, a negyedrétű nagyságra. Ezt az újítást később a többi lap is követte. A Légrády-testvérek különös súlyt vetettek arra, hogy munkatársaik között országos nevű írók legyenek; Jókai Mór és Mikszáth Kálmán

nekik dolgoztak, Tóth Béla a Pesti Hirlap hasábjain tette országos hírűekké Esti Leveleit. A szerkesztés eredményes munkájában Kenedy Géza mellett Légrády Károlynak is nagy része volt.

A *Budapesti Hirlap*ot 1881 nyarán Csukássi József alapította Rákosi Jenő társaságában. A gyorsan felvirágzó napilap nem csatlakozott a kormánypárthoz, de nem állt az ellenzék szolgálatában sem, a politikai pártoktól függetlenül vívta harcait a magyarság jogaiért. Mindig korszerű volt, mindenkor színmagyar, üldözte a léhaságot és nemzetköziséget, szívósan küzdött az erkölcsi és szellemi dekadencia ellen. Rákosi Jenő felfogása szerint Budapest nem a magyar nemzet testéből nőtt ki, mesterségesen fejlesztett főváros volt, nyelvében és észjárásában idegen; ezt a kozmopolita levegőjű várost hozzá kellett idomítani a vidék igazi magyarságához, meg kellett tisztítani német jellegétől, meg kellett menteni galíciai idegenszerűségeitől. A harminc millió magyar jelszavát írta zászlajára, nagy céljaiért irodalmi színvonalon küzdött, megvetette az alacsony szenzációkat. Lapjának súlya rohamosan nőtt, olvasóközönsége állandóan szaporodott, a szerkesztő és munkatársai a közvélemény élén haladtak. A Budapesti Hirlap csak egyet nézett minden állásfoglalásában: mi használ a magyarságnak? Felülállt a pártokon, de minden pártnak számot kellett vetnie elhatározásaiban, vajjon az országos tekintélyű lap helyesli-e vagy kárhoztatja-e irányát és tetteit? A magyar impérium eszméje a Budapesti Hirlap hasábjairól sugalló erővel szállt szét az országban évtizedről-évtizedre.

A kormány hatvanhetes politikájának a *Nemzet* (1882—1899) volt a szószólója, a függetlenségi párt negyvennyolcas törekvéseinek az *Egyetértés* (1874—1913) adott hangot, a katolikus-konzervatív szellem a *Magyar Állam* (1868—1908) hasábjain húzódott meg. A vezérlapok mellett számos más ujság is megpróbálkozott a közönség meghódításával, a vidéki sajtó is kibontakozott kezdetleges állapotából, a hírlapirodalom egyre nagyobb erővel kezdte elnyelni a könyvirodalmat. A közönség mindent megtalált a napilapok rovataiban.

A szépirodalmi folyóiratok közül a *Vasárnapi Ujság* ebben a korszakban is megtartotta ritka népszerűségét. Illusztrációs anyaga gazdag volt, prózai és verses közleményeit a legkiválóbb szerzők írták. Szerkesztője, Nagy Miklós, mindenre kiterjedő figyelemmel irányította; kiadója, a Franklin-Társulat, nem sajnált fenntartásától semmi áldozatot. Az országosan kedvelt családi lap a magyar közélet, a közhasznú haladás, a tudomány és irodalom hű tükre volt.

A *Fővárosi Lapok* hasábjain Vadnai Károly végezte ugyanezt a tisztes munkát. A kezdő tehetségek felkarolásában és a tekintélyes öregek magához vonásában egyaránt mester volt, az irodalmi ízlést szerencsésen irányította, a társadalmi, művészeti és tudományos élet iránt érdeklődő művelt olvasóknak napról-napra bő anyagot adott. A széplelkek sohasem találhattak folyóiratában kivetésre érdemes cikkeket, a pályakezdők a maguk írói felavatásának tekintették, ha a szerkesztő megnyitotta előttük lapja hasábjait.

Új irányt jelentett *A Hét* megindulása. A szellemében és tartalmában egyaránt friss szépirodalmi hetilapot Kiss József alapította 1890-ben, az akkori irodalom legjobb erői gyűltek vállalata köré, közleményeit céltudatosan válogatta össze. A folyóirat a vallás és haza akkor uralkodó eszmekörével szemben a bölcselkedés és szerelem szabad világáért küzdött, a társadalmi jelenségeket merész kritikával kísérte, a szabadgondolkodó külföldi szerzők népszerűsítésére nagy gondot fordított. Mivel sok volt benne a szárazon filozofáló cikk, a vidéki olvasók csak gyéren támogatták, annál jobban szerették a főváros zsidó köreiben. A szépirodalom terén a Hét a francia dekadens irány meghonosítását, a lírizáló bírálat pártolását jelentette. Bírálatai nem egyszer inkább csak fogódzók voltak arra, hogy a kritikus elmondhassa a saját csípős társadalmi ötleteit s ne szóljon a könyv lényegéről. Az érdemekkel nem törődő személyi ledorongolás ennek a folyóiratnak csak olyan megszokott eljárása volt, mint egyes kiváló írók agyonhallgatása. A szerkesztőnek és belső munkatársainak megvoltak a maguk modern kedvencei és nacionalista kigúnyoltjai. Szellemeskedő iróniával írtak a legkomolyabb dolgokról, nevetség tárgyává tették a legderekabb embereket. Ez a hang nem idézett elő szakadást az írói berkekben; az írók ősi természetrajza, hogy szívesen írnak bárhová, csakhogy nevüket nyomtatásban lássák. A hagyományokhoz ragaszkodó költők lelkükből örvendtek, hogy Kiss József az ő írásaiknak is helyet adott folyóirata lapjain. A hetilap három fő erőssége: Ambrus Zoltán, Ignotus Hugó, Kóbor Tamás.

Az *Uj Idők*et a Singer és Wolfner könyvkiadó cég az egészséges ízlésű művelt középosztály számára alapította. A képes hetilap élére Herczeg Ferenc állt, legnépszerűbb költőink és elbeszélőink az ő folyóiratába adták irodalmi munkásságuk java termését. Az Uj Időknek nagyobb olvasótábora volt, mint a Vasárnapi Ujságnak, Fővárosi Lapoknak és Hétnek együttvéve; ezt a támogatást meg is érdemelte, mert a modernség vonzó összhangban egyesült lapjain a magyar szellemmel.

A tudományos folyóiratok közül a *Budapesti Szemlé*ben volt a legtöbb szépirodalmi és irodalomtudományi vonatkozás. A Budapesti Szemle Gyulai Pál szerkesztése alatt évtizedről-évtizedre nőtt tekintélyben. Amagyar szépirodalom, tudomány és közélet vezérszellemei dolgoztak bele, kritikája igazi komoly ítélőszék volt.

Az első magyar irodalomtörténeti közlönyt, a *Figyelő*t, egy budapesti könyvkereskedő, Aigner Lajos, írói nevén Abafi Lajos, indította meg 1876-ban. Nagy áldozatokkal tartotta fenn folyóiratát, szerkesztését is maga vállalta, helyet adott füzeteiben a legifjabb tudós-nemzedéknek s csak 1889 nyarán szüntette meg vállalatát. A Figyelőben közölt cikkek egyrészt az adatközlés jegyében készültek, másrészt túlságosan esztétizálók voltak; a rideg anyagfeltárás és a bőbeszédű általánosságok között nem találták el a helyes középutat. A szerkesztőnek és kiadónak mégis kiváló érdeme volt, hogy akkor, amikor sem az Akadémia, sem a tudományos körök nem találtak módot magyar irodalomtörténeti folyóirat indítására, a maga anyagi károsodásával is gondoskodott a folyóirat fenntartásáról.

A Ponori Thewrewk Emil és Heinrich Gusztáv szerkesztésében 1877-től megjelenő *Egyetemes Philologiai Közlöny* megismertette a magyar szakközönséget az újabb külföldi irodalomtudományi módszerekkel s a klasszika filológia és germán-román filológia mellett a magyar irodalomtörténet ügyét is szerencsésen szolgálta. A két szerkesztőnek sok baja volt a munkatársakkal és a megbírált szerzőkkel, szívós kitartásuk azonban leküzdötte az akadályokat, közlönyük színvonala évről-évre emelkedett. Hogy milyen kietlen területen munkálkodtak az úttörők, azt az előfizetők számának lassú emelkedése mutatja; a folyóirat megindítása után négy évre sem volt több a megrendelők száma másfélszáznál. Ilyen vigasztalan területen tudományos életet teremteni: halhatatlan érdem.

Hírlapok és folyóiratok:

Akadémiai Értesítő. Pest, 1841-től. — Ismertetése: a VI. kötetben. — Az értékes tartalmú folyóirat a jegyzőkönyveken kívül rendszeresen közölte az akadémiai üléseken felolvasott értekezések, emlékbeszédek, bírálatok szövegét vagy kivonatát. Szerkesztői a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárai: Toldy Ferenc (1841–1861), Szalay László (1861–1864), Arany János (1865–1879), Fraknói Vilmos (1879–1889), Szily Kálmán (1889–1905). A folyóiratot 1890-ben Szily Kálmán olyan szerencsés kézzel alakította át, hogy a legolvasottabb tudományos közlönyök egyike lett. Havonkint jelent meg gazdag tartalommal.

Pesti Napló. Pest, 1850-től. — Ismertetése: a VI. kötetben. — A nagytekintélyű Deák-párti napilapot 1869 végétől Urváry Lajos, 1887-től 1894-ig Ábrányi Kornél szerkesztette. Újabb szerkesztői az 1890-es években: Barna Izidor, Vészi József, Hevesi József, Neményi Ambrus. A lap 1892-ig az Athenaeum részvénytársaság kiadásában jelent meg, ekkor Ábrányi Kornél tulajdonába került, de ő már 1894-

ben tovább adta egy lapkiadó-részvénytársaságnak. Az Athenaeum-korszak idejében évenkint körülbelül háromezer előfizetője volt a lapnak, jövedelme tehát nem állt arányban tekintélyével.

Vasárnapi Ujság. Pest, 1854–1921. — Ismertetése: a VI. kötetben. — A képekkel gazdagon díszített hetilapot úgyszólván minden nevesebb magyar író fölkereste költeményeivel és elbeszéléseivel. Pákh Albert halála után 1867-től 1905-ig Nagy Miklós szerkesztette. A lelem ényesen egybeállított folyóirat — melléklapjával a Politikai Ujdonságokkal (1855–1909) együtt — a földkerekség minden nevezetesebb dolgáról értesítette olvasóközönségét s állandóan együtthaladt a korral. Kiadótulajdonosa, a Franklin-Társulat, különös gondot fordított illusztrációira.

Üstökös. Pest, 1858–1918. — Ismertetése: a VI. kötetben. — Jókai Mór élclapját 1880-tól Szabó Endre szerkesztette, a lap 1882-ben az ő tulajdonába ment át s egyre jobban elgyöngülve élt a világháborús összeomlásig.

Nefelejts. Pest, 1859–1875. — Ismertetése: a VI. kötetben. — Friebeisz Ferenc szépirodalmi divatlapja egy ideig még szivósan küzdött létéért, azután végképen elfordult tőle a közönség érdeklődése.

Bolond Miska. Pest, 1860–1875. — Ismertetése: a VI. kötetben. — Tóth Kálmán élclapja a kiegyezés megkötése után sokat veszített népszerűségéből. A szerkesztő lágyszívű ember volt; honfitársai ellen nem harcolt olyan eleven szatirával, mint az osztrák önkényuralom hivatalnokai ellen. «Akivel Tóth Kálmán egy jó szót váltott valaha — olvassuk Vadnai Károly visszaemlékezéseiben — azt nem tudta gúnyolni s személyes ismerőse lévén majd minden szereplő egyénnek: az élcelődés földje úgyszólván elveszett alóla. Hagyta inkább elárvulni lapját, semhogy oly irányt kövessen, melyet magához és társadalmi állásához méltónak nem tartott. Érezte, hogy a költő sokat veszt méltóságából, ha nemzeti közérzelmek tolmácsolása helyett pártérdekek szolgájává törpíti magát. „Én — mondta egyszer — jelszavul választottam, hogy ne bántsd a magyart; s ha most a magyarok egyik részének az tetszik, hogy bántsák a másik részt, akkor inkább vesszen a lap, mint a magam becsülése." S megvált a Bolond Miskától, mely őt a politikai világban is népszerűvé tette és sok éven oly gazdagon jövedelmezett neki, hogy voltak esztendők, melyekben körülbelül tizennyolc-húszezer

forinttal rendelkezett szabadon.» (Tóth Kálmán emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 17. köt. Budapest, 1882.) — A hazafias szellemü élclap 1874-ben és 1875-ben Bartók Lajos szerkesztésében jelent meg. Az Athenaeum adta ki jelentékeny ráfizetéssel, mert előfizetőinek száma nem érte el az ezret. Az egykor híres vállalatot a Borsszem Jankó versenye tette végképen tönkre.

Családi Kör. Pest, 1860–1880. — Ismertetése: a VI. kötetben. — Az egykor annyira népszerü szépirodalmi divatlap szerkesztője, Szegfi Mórné Kanya Emília, mindent elkövetett, hogy megtartsa hölgyközönségét. Állandóan foglalkozott a női hivatással, a magyar asszonyok társadalmi feladataival, a nemzeti müveltség követelményeivel.

A Hon. Pest, 1863–1882. — Ismertetése: a VI. kötetben. — Az 1867-es kiegyezéssel szembenálló napilap az Athenaeum részvénytársaság kiadásában jelent meg. Legnagyobb virágzása idején sem volt több előfizetője ötezernél, de ez a szám az 1860-as években bőven elég volt fenntartásához. Szerkesztője, Jókai Mór, a balközépi ellenzéki politikát támogatta, 1875-ben Deák-párti lett. Ezzel el is vesztette népszerüségét. Lapja 1882-ben összeolvadt Csernátony Lajos Ellenőrével, a két versenyző vállalat egyesüléséből alakult Tisza Kálmán híveinek új lapja: a Nemzet.

Fővárosi Lapok. Pest, 1864–1903. — Ismertetése: a VI. kötetben. — A nagy gonddal szerkesztett szépirodalmi és társadalmi közlöny Vadnai Károly szerkesztése idején (1867–1892) igazi irodalmi itélőszékké vált. A közönség szerette, mert nemeserkölcsü lap volt, izlésesen megválogatott közleményeket hozott, az ifjabb irói nemzedéknek is teret engedett. Szász Károly kegyeletes visszaemlékezése szerint: «Bizonyára sokan voltunk az 1870-es, 1880-as évek ifjúságából, akik mint az irodalomnak kedvelői s még inkább munkásai, úgyszólván a Fővárosi Lapokban nevelődtünk. Volt ennek a kitünően szerkesztett ujságnak valami ellenállhatatlan varázsa és valami párját ritkító előnye. Távol volt a szintelenségtől és a szertelenségtől egyaránt. Olyan finom irodalmi izlés irányította Vadnai Károly lapját, ami ennek a sajtóterméknek nagy becsületére, olvasóközönségének nagy hasznára vált. A magyar család minden tagja, férfi és nő, öreg és ifjú, megtalálhatta benne a magáét.» (Emlékezés Vadnai Károlyra. Irodalomtörténet. 1933. évf.) — Emich Gusztávtól a kiadótulajdonosi

jogot 1868-ban az Athenaeum részvénytársaság vette át, Vadnai Károly szerkesztői székét 1893-ban Szana Tamás örökölte. A négy évtizedig virágzó folyóirat Porzsolt Kálmán szerkesztése alatt szünt meg.

Magyarország És A Nagyvilág. Pest, 1865–1884. — Ismertetése: a VI. kötetben. — Szerkesztői közül legtovább Ágai Adolf állt a folyóirat élén. (1870–1879.) Kiadótulajdonosai, a nyomdász Deutsch-testvérek, 1875-ben az Athenaeum részvénytársaságnak adták el az időnkint eléggé ingadozó képes lapot. Mint a legtöbb folyóirat, ez is az előfizetők hiánya miatt szünt meg. Utolsó szerkesztői: Molnár Antal, Borostyáni Nándor, Mikszáth Kálmán.

Budapesti Közlöny. Pest, 1867-től. — A kormány hivatalos lapja. 1875-től kezdve csak a hivatalos szövegeket közölte. Neves írók szerkesztették: Salamon Ferenc (1867–1892), Vadnai Károly (1893–1905). Megindulása után néhány éven keresztül helyet adott a politikai és közérdekű cikkeknek is. «Manapság szinte megfoghatatlan sajátossága volt a hivatalos lapnak, hogy nem-hivatalos részében időnkint nagy súlyú és terjedelmű polémiákat is folytatott politikai kérdésekről, politikailag szereplő egyének ellen. Ezeket pedig nem más, mint a hatalmas dialektikai erővel rendelkező Salamon Ferenc maga írta. Egy ízben csontig ható támadást intézett a Pester Lloyd és különösen Falk Miksa személye ellen. Falk, midőn hosszas sikertelen fáradozások után bejutott a képviselőházba, ott kissé prepotens fellépésre ragadtatta magát, úgy hogy maga Deák Ferenc utasította rendre. Salamon Ferenc jónak látta irgalom nélkül megtorolni Falk tapintatlanságait. Más alkalommal Csernátony Lajost, ezt a nyughatatlan vérű, mindenkit megmaró ujságírót vette tolla hegyére azzal a látható szándékkal, hogy ezt a Cato szerepét játszani akaró, de ily szerepre legkevésbé hivatott embert egész egyéniségében szétmorzsolja. Ebben a cikkben mondotta Csernátony stílusát „egy elkárhozott lélek fájdalmas üvöltésének".» (Halász Imre: Egy letünt nemzedék. Budapest, 1911.)

Magyar Ujság. Pest, 1867–1874. — Szélsőbaloldali politikai napilap, a függetlenségi és negyvennyolcas párt közlönye. Böszörményi László alapította és szerkesztette igen erős ellenzéki szellemben. Későbbi szerkesztői: Simonyi Ernő, Irányi Dániel, Helfy Ignác, Szederkényi Nándor. Az 1867. évi kiegyezést ostromló napilapnak Kossuth Lajos neve adott súlyt; szerkesztői a nagy számüzött felfogását követték

minden fontosabb politikai kérdésben. A lap folytatása a Csávolszky Lajostól alapított: Egyetértés.

Borsszem Jankó. Pest, 1868-tól. — Képes heti élclap. Ágai Adolf indította meg és szerkesztette Csicseri Bors néven. Kiadója Deutsch Mór fővárosi nyomdász volt, anyagi támogatója a Deák Ferenc politikáját követő kormánypárt. Az ügyesen szerkesztett élclap többféle célt szolgált: az ellenzéki pártok kigúnyolásával megerősítette a Deák-párt helyzetét, a konzervativizmus csipkedésével utat tört a liberalizmus előtt, az antiszemita közéleti férfiak pelengérre állításával hatásosan védelmezte a zsidóságot. Két erős versenytárssal kellett megküzdenie: Jókai Mór Üstökösével és Tóth Kálmán Bolond Miskájával; mind a kettőt sikerült háttérbe szoritania. Ágai Adolfnak jobb rajzolói voltak, mint a másik két élclapnak, szatirájában merészebb volt, a hagyományokkal és tekintélyekkel nem törődött. A magyar humornak, németes tréfálkozásnak, zsidó élcelődésnek egyformán teret engedett lapja hasábjain. Híres állandó alakjai fellépésük sorrendjében: Spitzig Icig (a szeretetreméltó jellemvonásokkal felékesített, hazafias, szabadelvű zsidó); Estány és Sanyi (a két barbár magyar alakjában a fokosos, sarkantyús, kuruc érzelmű, harsányan hazafiaskodó ellenzéki politikusok kicsúfolása); Monokles báró (a hígvelejü, hazafiatlan mágnás személyében a magyar arisztokrácia megbélyegzése); Seifensteiner Salamon (a Dob-utcában tűnődő bölcs zsidó); Mokány Berci (a vidéki földbirtokos-nemesurak betyáros tempóinak, szoknyavadász-csínytevéseinek és kártyás-műveletlenségének megszemélyesitője); Titán Laci (a fiatal iróóriások éretlen gondolkodásának, nagyzoló fecsegésének, zavaros álzsenialitásának figurája); Kraxelhuber Tóbiás (a magyargyülölő pozsonyi német polgár); Cenci néni (Kotlik Zirzabellával, Juci szobalánnyal és Tinikével együtt a jobban sikerült nőalakok egyike); Vigyázó Lacika (a felnőttek dolgait gúnyosan feszegető, minden közügybe csípősen beleszóló elemista); Tolyáss Dániel (a zsidó földesúr szolgálatában álló, tudományosan gazdálkodó, hüséges ispán); Wewreshegyhy Dávid (a kegyes és nagyságos uraság, a börze világából kinőtt zsidó újföldesúr); Hombár Mihály (a komikus védőbeszédeivel hangoskodó, csavarosan okoskodó zugügyvéd); Bukovay Absentius (a dzsentri-gyerekek léhaságát népszerüsitő ősjogász); Mihaszna András (a komikus együgyűséggel szemlélődő magyar királyi rendőr); Reb Menachem Ciceszbei-

szer (a liberalizmus védelmében átkozódó zsidó pap); Dicsőffy Lóránd (az önhitten handabandázó színész); Sanyaró Vendel (az éhhalállal küszködő hivatalnok); Pokróc Ádám (a goromba vasúti alkalmazott); Tarjagos Illés (a cifra pohárköszöntőkkel remeklő hazaffy); Claquehutes Frigyes (a lerázhatatlanul tolakodó zsidó ujságíró); a mucsaiak (Mucsa a maga korlátolteszü alakjaival a világ közepe); Strebinszky Cézár (a pimasz önteltséggel könyöklő politikai és társadalmi akarnok); Páter Povedálik Hyacinthus (a katolicizmust védő, bárgyúnak bélyegzett néppárti pap); Tömb Szilárd (a tudományos nagyképüséggel magyarázgató tanár). Ezek az alakok számos más társukkal együtt évtizedről évtizedre benne éltek a magyar társadalom képzeletében, átalakitották vagy legalább is módositották a müvelt nemzetrétegek gondolkodását, eszméket és érzelmeket csiráztattak ki és sorvasztottak el. A szerkesztő fáradhatatlan volt a politikai fonákságok, társadalmi félszegségek, világnézeti meggyőződések kritikájában; munkatársai vele együtt küzdöttek a negyvennyolcas politika, a konzervatív nacionalizmus és a zsidóságot gyanus szemmel néző antiliberalizmus ellen. A neves munkatársak mellett (Abonyi Lajos, Ábrányi Kornél, Berczik Árpád, Dóczy Lajos, Hevesi Lajos, Kecskeméthy Aurél, Kozma Andor, Rákosi Jenő) a súlytalan nevüek is rendkivüli termékenységgel dolgoztak a rovatok élénkitésén. (Többek között: Bácskai Albert ügyvéd, Bessenyei Ferenc főszolgabiró, Csete Lajos gyógyszerész, Deréki Antal színész, Karsai Albert nagybérlő, Péter Dénes földbirtokos, Pokorny Jenő hirlapiró, Szécsi Ferenc ügyvéd, Székely Ferenc főügyész, Szép Miklós alügyész.) Akárhogyan pezsgett is a tréfától a lap, előfizetőinek száma sohasem haladta meg a kétezret. Hatása igy is nagy volt, mert az ország csaknem minden olvasóköre és kávéháza járatta. Későbbi kiadója, az Athenaeum részvénytársaság, nem sajnált fenntartásától semmi költséget, csak éppen a szerkesztőséget dijazta szerényen.

Magyar Állam. Pest, 1868–1908. — Politikai napilap. Az Idők Tanujának és a Pesti Hirnöknek összeolvadásából keletkezett, tulajdonosa és vezető szelleme Lonkay Antal volt. Szerkesztői: báró Jósika Kálmán, Lonkay Antal, báró Hornig Károly, Komócsy Lajos, Hortoványi József, Szemnecz Emil. A vallásos szellemü hirlap a liberális törekvésekkel szemben szivósan védte a katolikus érdekeket. Annyira

egyházi jellegü ujság volt, hogy inkább csak a papok és a katolikus olvasókörök járatták, világi előfizetője nem sok akadt. Átlag háromezer példányban jelent meg. A főpapság időnkint nagyobb összegekkel segítette kiadótulajdonosát.

Ellenőr. Pest, 1869–1882. — Politikai napilap. A Tisza Kálmán vezérlete alatt álló balközépi politikusok elégedetlenek voltak Jókai Mór ellenzéki lapjával, Csernátony Lajos tehát új lapot alapított a Hon mellé. A fullánkos szavú szerkesztő csakhamar félelmes hatalommá lett s mint a balközép vezér-publicistája fékevesztetten terrorizálta a kormánypárti politikusokat. A hírlapirodalom színvonalának lesülylyesztésében, a politikai személyeskedések hangjának elvadításában iskolát teremtett. A Deák-párt ellenzékének ezt a fanatikus harcosát egyik kortársa, Kecskeméthy Aurél, így jellemezte: «Gyülölködő, epés, kárörvendő, cinikus, szívtelenül kíméletlen és kíméletlenül gúnyos; az igazság iránt teljesen érzéketlen, a röhögtető durvaságokban s viszonozhatatlan piszkolódásokban mesteri egyénisége rövid idő alatt korrumpálta az egész sajtót, sőt a közönséget is.» Tisza Kálmán benső barátja 1875-ben csatlakozott a Deák-párthoz, lapját kormánypártivá tette s később egyesítette Jókai Mór lapjával. A Hon és az Ellenőr helyét 1882-ben a Nemzet foglalta el.

Reform. Pest, 1870–1875. — Politikai napilap. Rákosi Jenő szerkesztette, Ráth Mór adta ki. Deák-párti lap volt, mint a Pesti Napló, de elevenebb hírszolgálattal és irodalmibb irányzattal iparkodott közönséget gyüjteni maga köré. A szerkesztő a maga fiatalabb kortársai közül toborozta munkatársait, jó lapot csinált, de az ötezres előfizetői létszámot nem tudta elérni: ennyi kellett volna a lap fenntartásához. Mikor Tisza Kálmán balközépi pártja egyesült a Deák-párttal, a Reform beleolvadt Urváry Lajos Pesti Naplójába.

Új Magyar Sion. Esztergom, 1870–1904. — Tudományos folyóirat. Figyelme kiterjedt a katolikus irodalom minden ágára. Szerkesztői: Fraknói Vilmos és Zádori János, utóbb Kereszty Viktor. Munkatársai az ország legkiválóbb katolikus papjai, főkép az esztergomi főegyházmegye hittudósai.

Figyelő. Pest, 1871–1876. — Szépirodalmi, esztétikai és kritikai hetilap. Szana Tamás szerkesztette, Aigner Lajos adta ki. Néhány neves munkatársa: Ábrányi Emil, Beöthy Zsolt, Endrődi Sándor, Heinrich

Gusztáv, Névy László, Szász Károly, Széchy Károly, id. Szinnyei József, Torkos László.

Philologiai Közlöny. Pest, 1871–1872. — Folyóirat a görög-római tudományok művelésére. Bartal Antal és Hóman Ottó indították meg, de két év alatt mindössze öt munkatársat tudtak toborozni, a folyóirat nagyobb részét ők maguk írták tele klasszika-filológiai cikkekkel. Nemcsak a munkatársak hiányoztak, hanem az előfizetők is. Az első magyar filológiai folyóirat pártolás hiánya miatt volt kénytelen működését megszüntetni.

Erdély. Marosvásárhely, 1871–1876. — Erdély első szépirodalmi folyóiratát Tolnai Lajos indította meg, de később összezördült kiadójával s a hetilap más kezekbe került. A vállalatba nemcsak erdélyi írók dolgoztak, hanem magyarországiak is. (Tolnai Lajos 1879-ben újabb szépirodalmi lapot alapított, a marosvásárhelyi Erdélyi Figyelőt, de kiadójával ismét összeveszett s ez a lap is megszünt 1880-ban.)

Magyar Nyelvőr. Pest, 1872-től. — Havi folyóirat. Szarvas Gábor indította meg a M. T. Akadémia megbízásából a helyes magyarság ápolására. Szerkesztésével a nyelvtudománynak, az irodalomnak és a nagyközönségnek egyformán kitünő szolgálatokat tett, munkássága történeti érdemü. Az új ortológus mozgalom vezére a józan ész igazságával, a tudás hatalmával, a gúny fegyverével küzdött a neológusok ellen, mert ebben a korban még egész sereg lelkes híve volt a szerencsétlen képzésü szavaknak (dolgozda, egély, ferdény, hajtalék, nyakorján, vigarda). Szarvas Gábor folyóiratához hasonló hatása nem volt egyetlen tudományos folyóiratunknak sem, az írók figyelni kezdték egymás stílusát, az olvasók megrótták az idegenszerüségeket. A szépirodalomban, napisajtóban, tudományos prózában lelkes ortológusok tüntek fel, a hibás szavak készlete rohamosan csökkent, a germanizmusokat jo magyar kifejezések váltották fel. Csak a bonyolult mondatfüzés nem akart eltünni sem a publicisztikából, sem a tudományos irodalomból; csak az alárendelt mondatoktól nem tudott megszabadulni a magyar stílus; csak a hivatalos nyelv maradt meg a maga félmüvelt bénaságában. A nyelvtisztító láz később csökkent, a legtúlzóbb ortológusok is belátták, hogy a sikerült nyelvújítási szavak kiirtásával nem szabad szegényebbé tenni nyelvünket. Ortológus tudós állapította meg a történeti igazságot: «Nyelvújítás nélkül nem volna olyan Vörösmartynk,

Petőfink, Aranyunk, sem olyan szépprózánk, amilyen van; és ügyefogyott volna a tudományos nyelvünk.» (Szinnyei József.) A folyóirat túlzásai ellen az 1880-as években főkép Gyulai Pál küzdött: a Magyar Nyelvőr indulatos hangja ellen is ő emelt szót leghatásosabban: «Természete a Nyelvőrnek, hogy minden kis dologból minél nagyobbat csináljon, az egyszerűt cigányosan elcifrázza, egész szenvedéllyel támadjon és dulakodjék. A Nyelvőr szeret szélesen-hosszan, sőt laposan írni. Úgy látszik, az új szók miatt annyira megútálta az újabb magyar irodalmat, hogy ízlést is a régiből tanul és Sámbár és Matkó a mintairói. Kedve telik benne, hogy oly irodalmi szabályokat állítson föl, melyeket sehol a világon nem követnek, sőt maga is áthág, de mástól szigorúan megköveteli.» (Budapesti Szemle. 1882. évf.) — Szarvas Gábor halála után Simonyi Zsigmond vette át a folyóirat szerkesztését (1895–1919); alatta enyhült a harci feszültség, a türelmetlen álláspontot a mérséklet szelleme váltotta fel.

Athenaeum. Budapest, 1873–1874. — Irodalmi hetilap Beöthy Zsolt szerkesztésében. Az értékes tartalmú folyóiratot az Athenaeum részvénytársaság adta ki, de súlyosan ráfizetett vállalatára, mert a magas színvonalú szerkesztés nem nyerte meg a közönség tetszését. A szerkesztő búcsúzó szavai szerint a folyóirat hajója «törést szenvedett a közöny szirtjén.»

Budapesti Szemle. Budapest, 1873-tól. — A M. T. Akadémia tudományos folyóirata Gyulai Pál szerkesztésében. Csengery Antal Budapesti Szemléje 1869-ben szünt meg, hiányát annyira érezték, hogy az általános érdekű folyóirat feltámasztása nem késhetett. A szerkesztő szerencsés kiválasztása kitűnően megalapozta az új vállalat tekintélyét, a folyóirat tanulmányai és bírálatai az új nemzedék számára mintákul szolgáltak. Az Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagjai a Budapesti Szemlének adták munkásságuk legjavát. Hogy a szellemtudományok addig eléggé nehézkes stílusa élvezhetőbb lett, abban Gyulai Pál irányító és javító kedvének kimagasló érdemei voltak. A folyóirat nevesebb szépírói, szépirodalmi kritikusai és irodalomtörténetírói a millennium koráig: Alexander Bernát, Angyal Dávid, Baksay Sándor, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Csiky Gergely, Endrődi Sándor, Győry Vilmos, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Imre Sándor, Jánosi Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Mikszáth Kálmán, Pálffy Albert,

Petelei István, Péterfy Jenő, Radó Antal, Riedl Frigyes, Szász Károly, Vadnai Károly, Vargha Gyula, Váczy János, Zichy Antal, Zichy Géza.

Munkás Heti Krónika. Budapest, 1873–1880. — A magyarországi szociáldemokrata párt első közlönye. Az 1867. évi kiegyezés után a fővárosban számos ipari vállalat keletkezett, a külföldet járt munkások marxista szellemben szervezték itthoni társaikat. Táncsics Mihály az Arany Trombita című lappal már 1869-ben maga köré akarta gyüjteni a földmüvelés és ipar proletárjait, de szándéka nem sikerült; Külföldi Viktor 1870-ben az Általános Munkásujsággal próbált szerencsét, egyelőre hiába. Az elszigetelt kisérletezések után a Munkás Heti Krónika megindulása új időszak kezdetét jelentette: a kicsiny ujság már nem magánvállalat volt, hanem hivatalos szocialista pártlap. Testvérlapjával, az Arbeiter Wochen-Chronikkal együtt, a nemzetközi proletáreszméket szolgálta. Agitációja, propagandája, hatása egyelőre szük körre szorult; vékony hetiszámait Külföldi Viktor és nyomdász-elvtársai állitották össze a külvárosi munkások számára; a szerkesztőség és kiadóhivatal egy pincehelyiségben volt, a nyomda egy mosókonyhában dolgozott.

Egyetértés. Budapest, 1874–1913. — Politikai napilap. Csávolszky Lajos alapitotta a függetlenségi és negyvennyolcas párt eszméinek támogatására. A lapot 1899-ig szerkesztette, szélsőbaloldali irányával nagy hatást tett az ellenzéki választópolgárokra. A Kossuth-kultusz ügyét a későbbi szerkesztők is szivükön viselték.

Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1874-től. — Tudományos folyóirat. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcseleti, nyelvi és történettudományi szakosztályának közlönyeként indult meg Finály Henrik szerkesztésében.

Nemzeti Hirlap. Budapest, 1875–1879. — Politikai napilap. Toldy István szerkesztette ellenzéki szellemben, később Márkus István kormánypárti lappá változtatta.

Életképek. Budapest, 1876–1877. — Képes napilap a szépirodalom, társasélet és művészetek köréből. Jókai Mór inditotta meg, Törs Kálmán szerkesztette.

Figyelő. Budapest, 1876–1889. — Irodalomtörténeti folyóirat Abafi Lajos szerkesztésében és kiadásában. Régibb évfolyamait csaknem valamennyi akkor élő irodalomkutató felkereste cikkeivel. Ismertebb nevü munkatársai az 1880-as évek elejéig: Abafi Lajos, Angyal

Dávid, Badics Ferenc, Beöthy Zsolt, Békesi Concilia Emil, Bodnár Zsigmond, Csaplár Benedek, Endrődi Sándor, Ferenczi Zoltán, Ferenczy József, Haraszti Gyula, Havas Adolf, Heinrich Gusztáv, Jancsó Benedek, Koltai Virgil, Szana Tamás, Szilády Áron, id. Szinnyei József, ifj. Szinnyei József, Szvorényi József, Thaly Kálmán.

Magyar Könyvszemle. Budapest, 1876-tól. — A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtártudományi és kéziratkutató folyóirata. Fraknói Vilmos szerkesztésében indult meg. Későbbi szerkesztői 1900-ig: Csontosi János, Schönherr Gyula. A folyóirat a magyarországi könyvmásolás, könyvnyomtatás, könyvkötés és könyvkereskedelem multjáról számos értékes cikket közölt s mint egyedüli tudományos bibliográfiai közlöny a magyar és külföldi könyvészeti mozgalmakat is nagy figyelemmel kísérte. A régibb magyar irodalom ismerete sokat köszön értekezéseinek és adatközléseinek.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Budapest, 1877-től. — A Budapesti Philologiai Társaság havi folyóirata. Ponori Thewrewk Emil és Heinrich Gusztáv indították meg a görög-római tudományok és a modern irodalmak történetének művelésére. Későbbi szerkesztői 1900-ig: Némethy Géza, Petz Gedeon. A folyóirat nemcsak a klasszika-filológia és germán-román filológia köréből közölt értékes dolgozatokat, hanem számos szakszerű értekezéssel gazdagította a magyar irodalomtörténetet is. Az esztétizáló elmefuttatásoknak ellensége volt, pozitív megállapításokat követelt munkatársaitól. Az 1880-as évek elejéig a következők irtak bele figyelmet keltő magyar irodalomtörténeti tanulmányokat és kritikákat: Angyal Dávid, Bánóczi József, Beöthy Zsolt, Greguss Ágost, Haraszti Gyula, Havas Adolf, Heinrich Gusztáv, Riedl Frigyes.

Népszava. Budapest, 1877-től. — A magyarországi szociáldemokrata párt második közlönye. Külföldi Viktor indította meg, mikor társai kizárták a törzspártból s ő megtorlásul új szocialista frakciót alapított. A két csoport és két pártlap szenvedélyesen támadta egymást, csak évek mulva békültek ki. A Munkás Heti Krónika 1880-ban beleolvadt a Népszavába, a Népszava átvette a régebbi pártlap évfolyamszámát, negyedik évfolyamából egyszerre nyolcadik évfolyamába lépett. A század vége felé a fővárosi szocialisták rohamosan erősödtek, a marxista szervezkedés a vidéken is megindult, a hetilapból 1898-ban hetenkint kétszer megjelenő ujság lett. A munkásmozgalom további terjedése

lehetővé tette, hogy a lapot 1899 nyarától kezdve hetenkint háromszor adhassák ki. Ismertebb nevű szerkesztői: Külföldi Viktor (családi nevén Mayer Jakab, a Pester Lloyd korrektora); Miller-Kászonyi Dániel (kalandos életű hírlapíró, nem kimondottan nemzetközi szocialista, inkább radikális ellenzéki); Csorba Géza (irnok, később ügyvéd, Táncsics Mihály veje). A lap tulajdonképen csak Garami Ernő szerkesztői munkássága révén (1898–1918) lépett elő szakszervezeti elzárkózottságából, addig a polgári társadalom nem sokat törődött a szocializmussal, a proletár publicisztikát a munkásságon és a rendőrségen kívül alig ismerte valaki.

Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok. Kolozsvár, 1877–1890. — Brassai Sámuel és Meltzl Hugó soknyelvű folyóirata. Inkább csak mint különlegesség említhető. Érdeme, hogy a külföldi tudományos világot közelebb hozta Petőfi Sándor költői nagyságának megismeréséhez. Latin címe: Acta Comparationis Litterarum Universarum.

Petőfi-Társaság Lapja. Budapest, 1877–1878. — Szépirodalmi hetilap. Balázs Sándor és Szana Tamás szerkesztették. Folytatása: a Koszorú.

Bolond Istók. Budapest, 1878–1918. — Képes heti élclap. Bartók Lajos szerkesztette Don Pedrő néven. A lapot a kormánypárti Borsszem Jankó ellensúlyozására alapították, a szerkesztő a függetlenségi párt politikáját támogatta. Gúnyolódásában nem ismert határt. Híres állandó alakjai: Generál Szakramentovics (a magyarfaló osztrák generális); firer úr Flinta és káplár úr Pecek (a magyar paraszt katonai észjárásának megszemélyesítői); Móric Paja (a húsosfazékért lelkesedő Tisza-párti képviselő); Federvieh Kóbi (a zsidó revolverzsurnaliszta). A negyvennyolcas szellemű politikai élclap állandóan izgatott Ausztria ellen, megvetően írt a közös hadseregről, üldözte az ellenzéki politikusoknak nem tetsző közéleti férfiakat. Bartók Lajos tömérdek mérges cikket és csúfondáros verset írt minden évfolyamába, csipkedte az Akadémiát és a Kisfaludy-Társaságot, nevetséges színben tüntette fel Greguss Ágostot, Gyulai Pált, Szász Károlyt s általában a kormánypárti írókat és tudósokat. A zsidóságnak és a katolikus papságnak is erős ellensége volt.

Corvina. Budapest, 1878-tól. — A Magyar Könyvkereskedők Egyesületének hivatalos közlönye. Abafi Lajos indította meg azzal a

céllal, hogy a magyar könyvárusokat egy táborba tömörítse, szakképzettségüket emelje s a hazai könyvpiacot felszabadítsa a németországi könyvkiadás igája alól. A magyar könyvkereskedelem ebben az időben annyira német volt, hogy a folyóirat első évfolyamaiban helyet kellett engedni a németnyelvű cikkeknek is. Abafi Lajostól a szerkesztést 1895-ben Petrik Géza vette át, buzgó munkássága nyomán a folyóirat tovább virágzott. A magyar könyvkiadás történetének kutatói, könyvkereskedelmünk fejlődésének figyelői és a bibliografusok bő anyagot meríthetnek köteteiből. Munkatársai közül különösen Sennovitz Adolf szerzett nagy érdemeket a magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem történetének fáradhatatlan kutatásával. 1890-ben megindult az egyesület évkönyve is; ebben az évi könyvtermés gondos egybeállításán kívül forrásértékű közlemények is jelentek meg a kiválóbb magyar könyvkiadókról és könyvkereskedőkről.

Magyar Korona. Budapest, 1877–1885. — Politikai napilap. Katolikus irányú konzervatív ujság báró Jósika Kálmán szerkesztésében. Az Athenaeum részvénytársaság adta ki, de kilenc évi küzdelem után kénytelen volt megszüntetni nyomtatását, annyira megfogytak előfizetői. A Pesti Napló, Magyar Állam, Egyetértés, Függetlenség, Pesti Hirlap, Budapesti Hirlap és Nemzet versenyével a Magyar Korona nem tudott megbirkózni.

Pesti Hirlap. Budapest, 1878-tól. — Politikai napilap. A Légrády-Testvérek könyvkiadó-vállalata és nyomdája indította meg, Csukássi József volt az első szerkesztője. További szerkesztői: Kenedy Géza, Légrády Károly. A lap az országos pártoktól független szabadelvűség szolgálatában állt, a kormánnyal szemben többnyire óvatos volt, a nemzeti eszme ügyét buzgón támogatta. Előfizetőinek száma mindjárt az első években elérte a nyolcezret; ez akkoriban fényes eredmény volt. Néhány évtizeddel később a nyolcezres szám megtízszereződött. Legerősebb versenytársa a Budapesti Hirlap volt; 1890 táján a Pesti Hirlap harmincötezer, a Budapesti Hirlap harmincezer példányban jelent meg; a többi lap meg sem közelítette ezt a példányszámot. A közönség hangulatát éles szemmel figyelő lapnak nagy előnye volt, hogy kiadótulajdonosai kitünő munkaerőket szerződtettek, a híresebb íróktól nem sajnálták a tiszteletdíjat, tartalomban és változatosságban inkább többet adtak, mint kevesebbet.

Függetlenség. Budapest, 1869–1887. — Politikai napilap. Verhovay Gyula szerkesztésében és kiadásában jelent meg anteszemita programmal. Tisza Kálmán kormánya különösen azért üldözte, mert a zsidóság ellen izgató lap a függetlenségi és negyvennyolcas törekvések forradalmi szellemű szószólója volt.

Képes Családi Lapok. Budapest, 1879–1906. — Szépirodalmi képes hetilap. Mehner Vilmos kiadásában jelent meg, később más kiadó tulajdonába ment át. Ismertebb nevű szerkesztői: Kuliffay Ede, Áldor Imre, Komócsy Lajos, Sziklay János, Murányi Ármin, Brankovics György, Tolnai Lajos, Prém József.

Koszorú. Budapest, 1879–1885. — A Petőfi-Társaság szépirodalmi és kritikai havi közlönye. Szana Tamás szerkesztésében jelent meg, az ifjabb írói nemzedék munkáit közölte. Jó színvonalú folyóirat volt, a kritikában pártos szellemű. Vezérkritikusai: Ábrányi Emil, Bodnár Zsigmond, Endrődi Sándor, Irmei Ferenc, Palágyi Menyhért, Reviczky Gyula, Szana Tamás. Az irodalmi ellenzéknek ez a kis csoportja tüntetően magasztalta Jókai Mórt, Tolnai Lajost, Vajda Jánost s minden alkalmat megragadott Gyulai Pál, Szász Károly, Beöthy Zsolt kisebbítésére. Az Akadémiáról és Kisfaludy-Társaságról egyformán rossz volt a véleménye. A folyóirat egyik nyilatkozata szerint: «Nálunk az Akadémia második és harmadik osztályában a friss életnek sok szép jele mutatkozik, de az első osztályban a legzártkörűbb párturalom vert gyökeret. Nem két párt küzd ott egymással, amint ez rendesen mindenütt van, hanem egyetlenegy párttömb élvezi az abszolút uralkodás gyönyöreit. Párt ez, nem pedig irodalmi iskola, mert esztétikai elvei nincsenek és mert új erőket az irodalomnak nem nevel, de igenis kizárja azokat, akik erre képesek volnának. Amíg e pártnak uralma a magyar irodalom és közízlés felett meg nem szűnik, addig költészetünk erősebb fejlődésnek, újabb virágzásnak nem indulhat.» (1885.) Vajda János ma sem akadémikus. De «mit keresne Vajda János abban a testületben, melyből a klikkszellem mételye szétterjedt az egész magyar irodalomra? Lehet-e költői szabad egyéniségnek helye ott, ahol az irígyek és törpék egymás közt megállapodtak, hogy egymást kölcsönösen magasztalják és a pénzt, melyet a nemzet áldozatkészsége tesz le az irodalom és tudomány szent oltárára, maguk közt felosztják. Ezer hang emelkedett már fel e homun-

kuluszok ellen, akik manap irodalmunk felett uralkodnak és halhatatlanságot, pénzt és állást osztogatnak a nekik hízelgő és tömjénező kreatúráiknak. De a szellem, mely ebből az érdekszövetségből mint valami mérges szénéleg-gáz árad szét egész kulturális életünkre, a közönség és írói világ öntudatát megzsibbasztotta és tehetetlen letargiába süllyesztette.» (1885.)

Ország-Világ. Budapest, 1879-től. — Szépirodalmi képes folyóirat Rautmann Frigyes nyomdász kiadásában. A kiadó bőven költött vállalatára, hogy a kéthetenkint megjelenő füzeteket minél díszesebbé tegye; ez sikerült is neki, a pompásan illusztrált folyóiratnak nagy olvasóközönsége volt. Eleinte Somogyi Ede szerkesztette, 1880-tól másfél éven át Beöthy Zsolt és ifjabb Szinnyei József. Munkatársaik: Ábrányi Emil, Ábrányi Kornél, Bartók Lajos, Endrődi Sándor, Fejes István, Gáspár Imre, Gozsdu Elek, Hevesi József, Inczédi László, Iványi Ödön, Kazár Emil, Komócsy József, Mikszáth Kálmán, Petelei István, Radó Antal, Reviczky Gyula, Rudnyánszky Gyula, Szabóné Nogáll Janka, Szász Károly, Tolnai Lajos, Vargha Gyula, Váradi Antal és mások. A folyóirat hatása később évtizedről-évtizedre csökkent, de csak a világháború után vesztette el közönségét. 1930 körül átalakult társadalmi és közgazdasági tudósítóvá.

12 Röpirat. Budapest, 1880–1884. — Antiszemita folyóirat Istóczy Győző szerkesztésében és kiadásában. Jeligéje: A legfőbb törvény az állam üdve. A szerkesztő erősen hangsúlyozta, hogy nem zsidóhajszát akar csinálni, hanem «egy faji tekintetben, társadalmára, vallására, moráljára, gondolkodásmódjára, világnézetére, eszményeire s törekvéseire nézve az európai keresztény népektől teljesen idegen néptörzs társadalmi és pénzügyi uralma alól való emancipációt» tűzte ki céljául. A magyar nemzet, úgymond, eddig állhatatosan szembeszállt minden idegen despotizmussal; most az az életfeladata, hogy megkezdje a küzdelmet a zsidóság mérhetetlen pénzereje és ezertorkú hírlapirodalma ellen. A zsidóság birtokában dolgozó sajtó, úgymond, dölyfös gúnykacajjal torkol le minden nemzeti ellenvéleményt; ez a sajtó azonnal rendőrségért kiált, ha valami nem tetszik neki, ő maga azonban sértő nevetség tárgyává teszi a magyarság szent dolgait és sárral mocskolja be a nemzetük ügyéért küzdő férfiakat.

Budapesti Hirlap. Budapest, 1881-től. — Politikai napilap. A Pesti Hirlap kilépő szerkesztősége alapította Csukássi Józseffel az élén. Rá-

kosi Jenő, a lap főszerkesztője és társtulajdonosa, így szabta meg az új alapítás irányát: «A Budapesti Hirlapnak soha, semmi körülmények között se kormánylapnak, se pártlapnak nem szabad lennie. Az egész magyar közönség lapja legyen, független nemzeti irányú, jelszava: a magyarságért.» A lap elfogadta az 1867-es kiegyezés közjogi alapját, de azon belül kérlelhetetlenül küzdött a magyar nyelv jogainak érvényesítéséért. A magyar eszméknek nem volt a Budapesti Hirlapnál elszántabb védelmezője. Kiváló írók dolgoztak bele: Kaas Ivor, Rákosi Viktor, Tóth Béla, később Alexander Bernát, Herczeg Ferenc, Jancsó Benedek, Kozma Andor, Sebők Zsigmond és mások. A publicisták mellett a szépírók is szóhoz jutottak. Rákosi Jenő elökelő szempontok szerint irányította vezérkarát, lapjának 1890 táján már harmincezer előfizetője volt, pedig ebben az időben hétezer előfizető elég volt egy politikai napilap kényelmes fenntartásához. Csukássi József halála után 1891-ben a felelős szerkesztői tisztet Csajthay Ferenc vette át s a főszerkesztő-laptulajdonos mellett évtizedekig gondos körültekintéssel dolgozott. A kiadóhivatalt Zilahi Simon vezette nagy üzleti érzékkel. 1896-ban ő vetette fel az egykrajcáros Esti Ujság ötletét; újítása váratlan sikerre vezetett, az utcán nagy zajjal széthordozott olcsó hírlapot hetvenezer ember vásárolta mindaddig, amig más sajtóvállalatok hozzá nem kezdtek utánzásához.

Egyenlőség. Budapest, 1882-től. — Zsidó politikai hetilap. Bogdányi Mór alapította a rohamosan terjedő antiszemitizmus ellensúlyozására, néhány évvel később Szabolcsi Miksa vette át szerkesztését, utóbb kiadását is. A lap köré csoportosult zsidó írók kitartóan küzdöttek Istóczy Győző és Verhovay Gyula iránya ellen, felvilágosító munkájukkal megnyugtatták a szenvedélyeket, számbavettek minden zsidó érdemet, számontartottak minden keresztény megmozdulást. A hazai neológ zsidóság célkitűzéseiben és tervei megvalósításában Szabolcsi Miksa közlönyének oroszlánrésze volt. Nevesebb munkatársai a XIX. század végéig: Alexander Bernát, Ágai Adolf, Bánóczi József, Bródy Sándor, Feleki Sándor, Ignotus Hugó, Kabos Ede, Karczag Vilmos, Keszler József, Kiss József, Kóbor Tamás, Lenkei Henrik, Makai Emil, Mezei Ernő, Milkó Izidor, Neményi Ambrus, Palágyi Lajos, Palágyi Menyhért, Silberstein-Ötvös Adolf, Tábori Róbert, Varsányi Gyula, Vázsonyi Vilmos, Vészi József.

Nemzet. Budapest, 1882–1899. — Politikai napilap. A Hon és az Ellenőr egyesüléséből keletkezett. A két gyöngülő kormánypárti lapból Tisza Kálmán óhajtására alkották meg a szabadelvű párt központi közlönyét. Főszerkesztője Jókai Mór volt; szerkesztői: Láng Lajos, utóbb Visi Imre, 1890-től Gajári Ödön. A Nemzetet hiába próbálták népszerűvé tenni tartalmas cikkekkel, kétezer előfizetőnél többet sohasem tudtak összeszedni, később ez a szám is rohamosan csökkent, a lapnak 1898-ban már csak nyolcszáz előfizetője volt. Folytatása, a Magyar Nemzet (1899–1913), szintén nem tudott gyökeret verni, bár tartalmasan és frissen szerkesztették. Kormánypárti lap nem kellett a közönségnek.

Magyar Amerika. Newyork. 1884–1891. — Az Északamerikai Egyesült Államok magyarnyelvű hírlapi sajtójának úttörője. Löw Vilmos szerkesztette Mogyorósi Árkád társaságában. A magyar emigránsok már 1853-ban megpróbálkoztak azzal, hogy az Unió területén magyar lapot alapítsanak, de kísérletük nem sikerült. Harminc év mulva már annyi kivándorolt magyar verődött össze az Egyesült Államokban, hogy egyesületeket szervezhettek s megindíthatták a Magyar Amerikát. A nemzeti szellemű hírközlöny egyik szerkesztője Löw Lipót szegedi rabbi fia volt; társa, Mogyorósi Árkád, valamikor ferencrendi szerzetestanár az érsekújvári gimnáziumban. Mind a ketten kitűnően megtanultak angolul; Löw Vilmos a magyar költőket kiváló művészi érzékkel fordította angolra.

Magyar Szalon. Budapest, 1884–1918. — Képes havi folyóirat Fekete József és Hevesi József szerkesztésében és kiadásában. Előkelő megjelenésű füzeteibe tekintélyes írók dolgoztak: Ábrányi Emil, Benedek Elek, Beniczkyné Bajza Lenke, Jókai Mór, Kiss József, Mikszáth Kálmán, Palágyi Lajos, Radó Antal, Reviczky Gyula, Szabó Endre, Szász Károly, Tolnai Lajos, Vajda János és mások. Nemcsak a szépíróknak, hanem a tudósoknak is helyet adott díszesen kiállított évfolyamaiban. Szerkesztői maguk köré akarták gyüjteni «a magyar irodalom és művészet elsőrendű tekintélyeit», hogy segítségükkel kiszorítsák az országból a külföldi illusztrált folyóiratokat. (Később Rudolf trónörökösnek is megjelent egy vadász-tárcája a folyóiratban; ezt az irodalmi eseményt a kormánypárti és ellenzéki sajtó egyforma elragadtatással vette tudomásul. Kitörő örömmel állapították meg, hogy

a trónörököstől a M. T. Akadémia tagjai is tanulhatnának magyar stílust; a királyfi úgy ír magyarul, mintha Debrecenben járt volna iskolába. A senkitől sem sejtett valóság az volt, hogy Hevesi József szerkesztő a bécsi főudvarmesteri hivataltól megszerezte a trónörökös egyik családi használatra szánt kéziratát s a német vadász-visszaemlékezéseket átdolgozta magyarra.)

Magyar Zsidó Szemle. Budapest, 1884-től. — Az egyetlen magyarnyelvű zsidó tudományos folyóirat a XIX. században. Bacher Vilmos és Bánóczi József indították meg, 1891-től Blau Lajos és Mezey Ferenc szerkesztették. Közleményeinek alaposságában versenyzett a legkitűnőbb külföldi izraelita folyóiratokkal. A magyar irodalmi vonatkozásokat állandóan figyelemmel kísérte, a középkori és újkori héber költők verseiből számos fordítást közölt. Néhány jeles munkatársa: Alexander Bernát, Goldziher Ignác, Kardos Albert, Kármán Mór, Kecskeméti Lipót, Kohn Sámuel, Kunos Ignác, Löw Immánuel, Makai Emil, Marczali Henrik.

Irodalom. Budapest, 1887. — Hetenkint kétszer megjelenő szépirodalmi és kritikai közlöny Tolnai Lajos szerkesztésében és kiadásában. Az Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagjait s általában a tudományos élet konzervatívabb szellemű vezetőit kíméletlenül támadta. A nagytehetségű szerkesztő szívében fojtott indulat lappangott, lelke tele volt kártevő hajlammal, a holtakat és az élőket egyformán meghurcolta. Felfogása szerint Arany János jóravaló középszerűség, Kemény Zsigmond unalmas író, Madách Imre jogtalanul dicsért kísérletező; Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Riedl Frigyes csekély tehetségű vagy éppen tehetségtelen kapaszkodók és utánzók. Csak egy nagy író és tudós van a tehetségekben szegény Magyarországon: Tolnai Lajos. A folyóiratot maga a szerkesztő írta tele. Egyetlen jobbnevű munkatársa volt: Palágyi Menyhért. A tanítvány a hetvenkedő kritika fennhéjázó stílusában versenyzett mesterével. Tudás és ötletesség fonódott mindkettőjük fejtegetéseibe, a haszontalan személyeskedések mellett sok korjellemző igazságot is mondtak.

Katolikus Szemle. Budapest, 1887-től. — A folyóiratot a Szent István-Társulat indította meg a katolikus világnézetű tudomány, irodalom és kritika művelésére. Szerkesztői: Kisfaludy Árpád Béla, utóbb Mihályfi Ákos. A folyóirat rendszeres szépirodalmi kritikája a millennium után Bartha József munkásságával kezdődött. A Katolikus Szemle nagy hatást

tett olvasóközönségére, előfizetőinek száma évről-évre nőtt, elterjedésével csak a Természettudományi Közlöny vehette fel a versenyt.

Keresztény Magyarország. Budapest, 1887–1894. — Politikai hetilap Clair Vilmos szerkesztésében. «Programmunk a lapunk címe. Küzdelem a keresztény vallás-erkölcsök, a keresztény társadalom és a keresztény tőke érdekében. A keresztény tőke századok óta fájdalmasan nyög a zsidó tőke lidércnyomása alatt. Hazánk iparát, kereskedelmét, földmüvelését, az irodalom és müvészet minden ágát, a közszellemet, szóval mindazt, ami állami és társadalmi jólétünk biztosítékát képezné, korlátlanul uralja a zsidó tőke. Olyan lapot adunk a keresztény nagyközönség kezébe, amelyet a családfő minden aggály nélkül vihet be házi szentélyébe s a nő pirulás, a gyermek veszély nélkül olvashat.» Az antiszemita közlöny néhány nevesebb munkatársa: Degré Alajos, Gyürky Ödön, Inczédi László, Istóczy Győző, Kemechey László, Luby Sándor, Reviczky Gyula, Rudnyánszky Gyula, Szemnecz Emil, Sziklay János, Verhovay Gyula.

Magyar Szemle. Budapest, 1888–1906. — Szépirodalmi hetilap. Első szerkesztője Rudnyánszky Gyula volt, 1890-től Kaposi József szerkesztette. A katolikus közönség számára készült, de azért a papság álláspontjától független felfogással tárgyalt minden irodalmi kérdésről; hevesen küzdött a naturalizmus rombolásai ellen, egy táborba gyüjtötte a keresztény szellemü irókat. Kiadója, Kaczvinszky Lajos fővárosi háztulajdonos, nem nyerészkedési szándékból tartotta fenn a lapot, hanem nemes kedvtelésből. Ritkán volt több előfizetője ezernél, minden évben jelentékeny összegeket áldozott nyomdai költségekre és irói tiszteletdíjakra. (Az ötvenkét szám előállítása nyolcezer forintba került évenkint, az előfizetési díjakból hatezer forint folyt be.) Ismertebb munkatársai a millennium koráig: Andor József, Bán Aladár, Benedek Aladár, Büttner Júlia, Büttner Lina, Dalmady Győző, Endrődi Sándor, Erdélyi Zoltán, Gáspár Imre, Gyürky Ödön, Hevesi Sándor, Horváth Cyrill, Inczédi László, Jánosi Gusztáv, Kemenes Ferenc, Kincs István, Komjáthy Jenő, Krudy Gyula, Murai Károly, Prohászka Ottokár, Somló Sándor, Szávay Gyula, Sziklay János, Szulik József, Tarczai György, Torkos László, Váradi Antal, Vértesi Arnold. Az Akadémiával és a Kisfaludy-Társasággal szemben a Magyar Szemle ellenséges álláspontot foglalt el: «Az Akadémia alatt ma már minden elfogulatlan ember olyan

testületet ért, amely nagy hasznot tenne az országnak, ha valamelyik szép napon megszűnnék.» (1890.) Gyulai Pál «szerepe káros az irodalomra; akinek személye nem tetszik, annak munkája sem tetszik neki. Az érdemet nem a munka, de személy szerint osztja. Ő az irodalmi személyeskedések apja!» (1892.) A Petőfi-Társaságról sem volt a folyóiratnak jó véleménye. «Jókainak nagy hibája, hogy a Petőfi-Társaság élére állt, de a társasággal egy csöppet sem törődik. Legfőbb kegyét abban szokta éreztetni a Petőfistákkal, hogy felolvassa valamelyik regényének egy-egy fejezetét, mely már egy nappal előbb megjelent a Nemzet és németül a Pester Lloyd tárcájában. Így azután nem csoda, hogy a Petőfi-Társaság csak azokra a 10–12 éves kisasszonykákra hat, akik ülésein megjelennek, de az életben, a társadalomban, sőt még magában az irodalomban is alig van nyoma.» (1889.)

Petőfi-Múzeum. Kolozsvár, 1888–1894. — Folyóirat Petőfi Sándor életének és munkásságának megvilágítására. Ferenczi Zoltán szerkesztésében jelent meg.

Protestáns Szemle. Budapest, 1889-től. — A folyóiratot a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság inditotta meg a keresztyén világnézetü tudomány, irodalom és kritika müvelésére. Szerkesztői: Kenessey Béla, utóbb Szöts Farkas. A folyóirat világosan tükrözte a magyar protestántizmus szellemi képét; tanulmányaiban, tárcáiban, szemléiben, kritikáiban előbbrevitte a tudományt és az irodalmi bírálatot.

A Hét. Budapest, 1890–1924. — Szépirodalmi hetilap. Megalapitásától 1919-ig Kiss József szerkesztette, azután meg-megszakadt kiadása. Boritéklapján cimképet is adott: szabadelvü mágnások, bőkezü kapitalisták, filoszemita politikusok és divatos színésznők arcképeit. Ismertebb munkatársai a millennium koráig: Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Ábrányi Emil, Ágai Adolf, Bársony István, Bródy Sándor, Czóbel Minka, Dóczy Lajos, Endrődi Sándor, Feleki Sándor, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Herman Ottóné, Hock János, Ignotus Hugó, Jókai Mór, Justh Zsigmond, Kabos Ede, Kozma Andor, Kóbor Tamás, Lenkei Henrik, Makai Emil, Mikszáth Kálmán, Palágyi Lajos, Pekár Gyula, Petelei István, Szabolcska Mihály, Szabó Endre, Szabóné Nogáll Janka, Szalay Fruzina, Szomaházy István, Szomory Dezső, Tolnai Lajos, Tóth Béla, Vértesi Arnold, Vészi József, Zempléni Árpád, Zichy Géza. A belső munkatársak részint Heine, részint Anatole France hangján szellemes-

kedtek. Az egyik kritikai előkelőség Beniczkyné Bajza Lenke legújabb regényének ismertetése közben jelzi, hogy a regény hősnője szerelmi csalódásai után elemészti magát; azután így folytatja: «Kis Désirée, térj meg halottaidból és légy az enyém. Az öröm ugyan nem olyan egyenes, mint az istenbenboldogult Apollóé volt, de ő halott és én élek. Ich lebe und bin stärker, alls alle Toten sind. Csókollak, ha tartja kedved; ütlek, ha tartja kedvem; de szeretni foglak szívből, cigánymódra, megfontolás nélkül. Ami honoráriumot ezért a cikkért kapok, elmegyünk Kugler cukrászhoz, gyöngy-életet élünk. És ha a te hideg, szőke mamáddal találkozunk, köszönünk neki.» (Ignotus. 1892.) A másik belső munkatárs Éjjeli madarak című vezércikkében tajtékzó támadást intéz a katolikus egyház ellen, emlegeti a fekete reverenda álnokságát, a szent férfiak huhogását, a sötétség fegyvereit s megfenyegeti a papságot, hogy kár lesz kockára tenni mozgolódásukkal a zsíros plébániákat: «Jó lesz nem túlságos önérzetesen ütögetni jóltáplált gyomrukat, jó lesz magányos órákban prédikáció-fogalmazás közben arra gondolni, hogy az ő erősségük csak olyan, mint az elkényeztetett gyermeké, aki csak addig zsarnokoskodik, amíg szeretik. Félek, nagyon félek, hogy az állam, miután hiába akarta szép szóval kapacitálni a rikoltozó gyermeket, hogy adja vissza a kezébe került sétabotot, ha nem tudja a kezéből úgy kivenni, hogy ne fájjon neki, egyszer majd félreveti a gyermek-kímélést és ugyancsak megmarkolja ott, ahol éri. Mert sokan, sokan vagyunk már mi hitetlenek, akik édeskeveset veszítünk a szentegyházzal és akik egy cseppet sem keseregnénk azon, ha egy szép napon megindulna a fekete áradat ki az országból.» (Ambrus Zoltán. 1893.) Ez a stílus iskolát teremtett nemcsak a fővárosi sajtóban, hanem a vidéki hírlapirodalomban is. A Hét rettegett ítélőszékké lett, a későbbi Nyugat előtt ő tört utat kötekedő hangjával. A maga szempontjából méltán ünnepelte meg fennállása tíz éves fordulóját 1899 végén. Ez alkalommal Kiss József, a szerkesztő és kiadó, büszkén tekintett vissza addig végzett munkájukra: «Eszembe jut a mesebeli csodahajó. Úgy rémlik nekem, mintha én volnék a hajó kapitánya és a hajó hídjáról messzehangzó szócsövön osztanám a parancsot: Legénység a födélre, mind aki van! Lobogót az árbocokra! Új tengerekre indulunk! A nagy ismeretlenbe!» (A lapot, úgymond, eleinte Ambrus Zoltánnal állították össze a Korona-kávéházban; a lap voltaképen az írók számára készült,

nem a közönségnek, annyira más volt a stílusa és témaköre; később a Centrál-kávéházba mentek át, ott írták össze éjjelenkint a megjelenő számokat.) A jubiláris számban egy szegedi ujságíró, Ujlaki Antal, megvilágította a Hét jelentőségét a vidéki sajtó szempontjából: Kiss József folyóirata eszméket küld a pókhálós vidéki szerkesztőségekbe; a vidéki ujságírók buzgón lapozgatják a Hetet, hogy fölemeljék hétköznapiságukat a fővárosi folyóirat hangulatához, gondolataihoz, nyelvéhez. (Ady Endre is a Hét világából indult ki, mint vidéki ujságíró, csakhogy még külső munkatársnak sem tudott bejutni Kiss József lapjához. A Hét 1900. évf. január 14-iki számában ezt üzente neki a szerkesztő: «A. E. A versek nem felelnek meg. Tekintse ezt az ítéletet annak a súlynak, mely alatt a pálma fejlődni szokott.»)

Ethnographia. Budapest, 1891-től. — A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Herrmann Antal és Katona Lajos szerkesztésében indult meg. Néptudományi közleményein kívül irodalomtörténeti vonatkozású cikkeket is közölt, a magyar népköltészet kutatásában különösen sok szolgálatot tett a tudománynak.

Élet. Budapest, 1891–1895. — Szépirodalmi és kritikai folyóirat. Tíz fiatal író kiadásában jelent meg, szerkesztője Katona Lajos volt. A tehetség és haladás jelszavával indult útnak; később, amikor Vikár Béla szerkesztette, a liberalizmus erősítését tűzte ki célul. «Egymás ellen uszítottak bennünket a katolikus papok és mi marakodtunk. Ezt akarja megakadályozni az Élet.» A harcias filoszemita folyóirat buzgóbb munkatársai a szépírók és szépirodalmi kritikusok közül: Ágai Adolf, Bodnár Zsigmond, Bródy Sándor, Endrődi Sándor, Gerő Ödön, Jancsó Benedek, Kabos Ede, Kozma Andor, Lenkei Henrik, Makai Emil, Palágyi Lajos, Radó Antal, Silberstein-Ötvös Adolf, Szabó Endre, Vajda János.

Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest, 1891-től. — Negyedévi folyóirat a M. T. Akadémia kiadásában. Egy-egy évfolyamát ötszáz példányban állította elő az Athenaeum részvénytársaság nyomdája. (Egy ív nyomása a szedéssel, papirossal és minden egyéb nyomdai költséggel együtt 26 forintba került.) A folyóirat első szerkesztője Ballagi Aladár volt, 1893-tól Szilády Áron szerkesztette. Értekező cikkeivel és adattári közléseivel nagy szolgálatokat tett a magyar tudománynak. Nevesebb munkatársai legelső évfolyamaiban: Angyal Dávid,

Bayer József, Ferenczi Zoltán, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Horváth Cyrill, Kardos Albert, Négyesy László, Sebestyén Gyula, Széchy Károly, Váczy János.

Magyar Hirlap. Budapest, 1891-től. — Politikai napilap. Horváth Gyula alapította, munkatársai kiváló publicisták, zsurnaliszták és szépírók voltak. A szerkesztőség a hatvanhetes politika alapján állt, de nemzeti felfogását a kormánnyal szemben is érvényesítette. Ez a lap készítette elő a nyugatos talajt a Budapesti Napló számára. Ignotus ide írta vezércikkeit már huszonkét éves korában, 1891-ben.

Magyar Géniusz. Budapest, 1892–1903. — Szépirodalmi képes hetilap Hevesi József és Karczag Vilmos szerkesztésében. A hódoló tekintélytisztelet jegyében indult meg, a legelőkelőbb szalonok közlönye óhajtott lenni, előzékenyen magasztalta a királyi hercegeket, mágnásokat, püspököket, főrendeket, képviselőket. Lojális buzgósága jól megfért azzal, hogy munkatársait a zsidó írók és liberális keresztények közül válogatta ki. Megindulása idején Abonyi Árpád, Ábrányi Emil, Beniczkyné Bajza Lenke, Dóczy Lajos, Feleki Sándor, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Ignotus Hugó, Kabos Ede, Kozma Andor, Makai Emil, Palágyi Lajos, Radó Antal, Rákosi Viktor, Szabó Endre, Szabolcska Mihály, Tolnai Lajos, Vajda János, Vészi József voltak a buzgóbb munkatársai. Később a folyóirat Gellért Oszkár és Osvát Ernő szerkesztésében egészen más szellemű szépirodalmi és kritikai közlönnyé alakult át. 1903-ban Cholnoky Viktor, Elek Artur, Fenyő Miksa, Kabos Ede, Kaffka Margit, Kemény Simon, Nagy Endre, Szini Gyula dolgoztak füzeteibe. Itt alakult ki a Nyugat későbbi írócsoportjának első tömbje.

Hazánk. Budapest, 1893–1905. — Politikai napilap. Bernát István szerkesztésében indult meg konzervatív nemzetvédelmi célokból. A földbirtokosság érdekeit védelmezte, de a vidék gazdaközönsége nem támogatta eléggé.

Herkó Páter. Budapest, 1893–1915. — Képes heti élclap. Az egyházpolitikai harcok idején Markos Gyula indította meg és szerkesztette katolikus szellemben, antiszemita iránnyal. Amilyen szeretetreméltó filozófusok voltak a Borsszem Jankó zsidó alakjai, annyira visszataszító színben mutatta be a Herkó Páter a maga városi és falusi zsidóit.

Kakas Márton. Budapest, 1894–1914. — Negyvennyolcas párti képes heti élclap. Alapította és Sipulusz néven szerkesztette Rákosi Viktor. Céltudatosan irányított, eredeti humorú lap volt.

Magyarország. Budapest, 1893-tól. — Politikai napilap. Holló Lajos alapította Inczédi László és Lovászy Márton társaságában a függetlenségi és negyvennyolcas eszmék támogatására. Főerőssége ragyogótollú publicistája, Bartha Miklós volt. Nem reggel jelent meg, hanem este; ez az újítása nagy előnynek bizonyult a többi ujsággal szemben.

Uj Idők. Budapest, 1895-től. — Szépirodalmi képes hetilap. Kiadója, a Singer és Wolfner könyvkereskedő-cég, a nemzeti érzésü müvelt középosztálynak szánta a folyóiratot; szerkesztője, Herczeg Ferenc, maga köré vonta legkiválóbb irótársait; a leleményesen szerkesztett, gazdagon illusztrált hetilap a magyar hölgyközönség rendkívül kedvelt közlönye lett. Nevesebb munkatársai a megindulás első idejében: Bársony István, Benedek Elek, Bródy Sándor, Czóbel Minka, Endrődi Sándor, Gárdonyi Géza, Gyarmathy Zsigáné, Herman Ottóné, Mikszáth Kálmán, Móra István, Murai Károly, Pekár Gyula, Pósa Lajos, Rákosi Viktor, Sebők Zsigmond, Szabolcska Mihály, Szabóné Nogáll Janka, Szalay Fruzina, Szomaházy István, Tábori Róbert, Thury Zoltán, Vajda János, Werner Gyula.

Alkotmány. Budapest, 1896–1919. — Politikai napilap. Molnár János apát, országgyülési képviselő alapította a katolicizmus érdekeinek védelmére. Az egyházpolitikai harcok irányításában gróf Zichy Nándorral együtt vezető szerepe volt, közös erővel megszervezték a néppártot, csatasorba állították a katolikusokat a liberális kormány ellen. Bonitz Ferenc szerkesztette.

Budapesti Napló. Budapest, 1896–1918. — Politikai napilap. Vészi József, a Pesti Napló szerkesztője, 1896 őszén egész szerkesztőségével megvált régi lapjától s szabadelvü szellemben inditotta útnak új lapját. A Budapesti Naplónak Vészi József vezércikkein kívül különösen az adott jelentőséget, hogy teljes erejével odaállt a legmodernebb irói törekvések mellé. Munkatársai a hirlapi sajtóban ugyanazt az irányt szolgálták, amelyért Kiss József folyóirata küzdött. Vészi József és Kabos Ede a XX. század elején ebben a nyugatos szellemü napilapban növelték naggyá Ady Endre hirét már a Nyugat megindulása előtt. A zsur-

naliszta elevenséget Braun Sándor felelős szerkesztő vitte bele a korszerűségtől visszhangzó rovatokba.

Magyar Kritika. Budapest, 1897–1899. — Kritikai folyóirat Benedek Elek szerkesztésében. Havonkint kétszer jelent meg, függetlenül minden kiadótól és irodalmi testülettől. Függetlenségét jól felhasználta: harciasan bírált minden új könyvet. Bár ügyes kritikusai voltak, nem akadt megfelelő számú előfizetője. (Mindjárt megindulásakor Ignotus a következőket írta a Hét hasábjain: «Minek oda kritika, ahol nincs mit kritizálni? Irodalomhoz kettő kell: író, aki ír, és olvasó, aki olvas». Az írók nem élnek meg a könyvírásból, ezért ujságírók lesznek, az ujságok pedig «nem tűrnek meg egy komolyabb szót, mivelhogy mit ért abból a falusi jegyző?» A folyóiratokat «csak a lányos apák abonnálják a kisasszonykáik számára, a leánykáknak pedig huszár kell, aki szalutál, gróf, aki lovagol, jogász, aki táncol, de nem ember, aki gondolkodik. A költő nem lehet el visszhang, biztatás, tanítványok és ellenfelek nélkül.»)

Szerkesztők:

Abafi Lajos, Ábrányi Kornél, Ágai Adolf, Ballagi Aladár, Bartók Lajos, Beöthy Zsolt, Csernátony Lajos, Gyulai Pál, Hevesi József, Heinrich Gusztáv, Istóczy Győző, Jókai Mór, Jósika Kálmán, Kenedy Géza, Kiss József, Neményi Ambrus, Rákosi Jenő, Szana Tamás, Szarvas Gábor, Szilády Áron, Toldy István, Tolnai Lajos, Vadnai Károly, Verhovay Gyula és Vészi József életéről és munkáiról: a későbbi fejezetekben.

Böszörményi László (1824–1869), a Magyar Ujság szerkesztője. Szabolcsmegyei ügyvéd volt, negyvennyolcas honvédtiszt. A nagykállói kerület 1865-ben szélsőbaloldali programmal választotta képviselővé; 1868-ban Kossuth Lajos leveleinek lapjában való közléséért egy évi elzárásra ítélték. Negyvenöt éves korában halt meg fogságában. Elhúnyta után a függetlenségi párt elkeseredetten támadta gróf Andrássy Gyula miniszterelnököt és Horvát Boldizsár igazságügyminisztert.

Csávolszky Lajos (szül. 1841. június 3. Buják, Nógrád megye; megh. 1909. március 13. Budapest), az Egyetértés szerkesztője. Hírlapírói pályáját Csernátony Lajos oldalán kezdte, az Ellenőr vezércikkírója volt, kíméletlen gyanúsításokkal hadakozott a Deák-párt ellen. Tisza Kálmán balközépi politikájától később átpártolt a függetlenségi és negyvennyolcas csoporthoz, szívósan támadta a Tisza Kálmán mellé

sorakozó hatvanhetes kormánypártot, népszerűsége egyre nött. 1872-től kezdve a képviselőház tagja, az Egyetértés megindulása után közéleti hatalmasság, üzleti vállalkozásaiban amerikai sikerű tehetség. Nagyalakú ellenzéki ujságját igen ügyesen szerkesztette, mint laptulajdonos-kiadó semmi befektetést nem sajnált vállalatától, az Egyetértést évtizedekig méltán tekintették a liberális Kossuth-párti politika középpontjának. Merész üzletkötései miatt az 1890-es években lassankint tönkrement, szédületes emelkedését helyrehozhatatlan zuhanás követte. 1899-ben megvált az Egyetértés szerkesztésétől, visszavonult a parlamenti élettől. Hatvannyolc éves korában halt meg.

Légrády Károly (szül. 1834. Pest; megh. 1903. november 27. Budapest), a Pesti Hirlap szerkesztője, országgyülési képviselő. Mint nyomdatulajdonos, lapalapító és könyvkiadó áldozatokra kész, tevékeny vállalkozó; mint lapvezér kitünő érzékü zsurnaliszta. A Pesti Hirlapot 1878-tól kezdve munkatársainak ügyes megválogatása és beosztásának elevensége a közönség kedvelt ujságjává tette. A főszerkesztő-laptulajdonos a szabadelvü kormánypárt politikáját támogatta; publicisztikai érvelésének különösen a főváros polgárságára volt nagy hatása. Hatvankilenc éves korában halt meg. Fiai, Légrády Imre és Légrády Ottó, a XX. században továbbfejlesztették atyjuk irodalmi vállalatait.

Nagy Miklós (szül. 1840. május 30. Torda; megh. 1907. július 10. Budapest), a Vasárnapi Ujság szerkesztője. Erdélyi református nemesi családból származott, iskoláit Kolozsvárt és Pesten végezte, korán bekerült a Vasárnapi Ujság belső munkatársai közé, Pákh Albert halála után 1867-ben átvette a népszerü hetilap szerkesztését. Szerkesztői működését a komoly irodalom áhitatos tisztelete s valami felülmúlhatatlan ügybuzgalom jellemezte. Négy évtizedre terjedő szerkesztése idején a Vasárnapi Ujságot tartalmában is, képanyagában is magas színvonalra emelte, a legkitünőbb irók dolgoztak folyóiratába, értékes illusztrációk díszítették minden számát. A nép számára alapított hetilapból a müvelt magyar családok szépirodalmi és ismeretterjesztő közlönye lett. Jókai Mór oldalán Nagy Miklós szerkesztette Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban És Képben cimü hatalmas sorozat magyar köteteit; feladatának itt is kitünően megfelelt. Hatvanhét éves korában halt meg.

Szabolcsi Miksa (szül. 1857. augusztus 27. Nyirtura, Szabolcs megye; megh. 1915. június 17. Balatonfüred), az Egyenlőség szerkesz-

tője. Rabbinak készült, de a hírlapíráshoz nagyobb hivatást érzett. A tiszaeszlári zsidópör idején olyan szenvedélyes cikkekben védte hitsorsosait a vérvád ellen, hogy élete is veszélyben forgott. Az európai sajtó nagy része az ő Pester Lloydba írt cikkei alapján tájékozódott a tiszaeszlári vérvád fordulatairól. Mint az Egyenlőség szerkesztőtulajdonosa, elszántan küzdött minden zsidó ügyért s az egész hazai publicisztikába belevitte azt a felfogást, hogy a zsidóságot Magyarországon nem fajnak, hanem vallásfelekezetnek kell tekinteni. A keresztény-zsidó házasságok törvénybe-iktatásának megvalósítása, az izraeliták névmagyarosításának ügye, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat szervezése különösen sokat köszönhetett ügybuzgalmának. Ötvennyolc éves korában halt meg. Elhúnyta után fia, Szabolcsi Lajos, vette át az Egyenlőség szerkesztését.

Szemnecz Emil (szül. 1859. Balatonszemes, Somogy megye; megh. 1918. november 24. Budapest), a Magyar Állam szerkesztője. Katolikus hittudományi tanulmányokat folytatott, utóbb a honvédség kötelékében mint tényleges tiszt szolgált, a katonaságtól való megválása után Verhovay Gyula Függetlenségének munkatársa volt, egy időben országgyűlési képviselő antiszemita programmal. 1890-ben átvette a Magyar Állam felelős szerkesztőségét s megtartotta azt a lap megszűnéséig, 1908-ig. Ettől kezdve egy kis állami hivatalban dolgozott. Neve a leggyűlöltebbek egyike volt a liberális körökben, elveiért több párbajt kellett vívnia, egyik cikkéért 1894-ben nyolc havi államfogházra ítélték. Az egyházpolitikai harcok idején sikerült lapját föllendítenie, de az Alkotmány megalapítása elsorvasztotta a Magyar Államot. Ötvenkilenc éves korában halt meg.

Törs Kálmán (szül. 1843. Rimaszombat, Gömör megye; megh. 1892. augusztus 31. Budapest), az Életképek szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. Ügyvédi oklevelének megszerzése után a Hon szerkesztőségében dolgozott, később az Egyetértés és Pesti Hirlap munkatársa volt, 1878-tól kezdve öt cikluson át Szentes városát képviselte az országgyűlésen függetlenségi és negyvennyolcas programmal. Politikai cikkein kívül számos költeménye, elbeszélése, történeti és irodalmi vonatkozású cikke jelent meg, tót népdalokat fordított magyarra, lapokat szerkesztett, sajtó alá rendezte Déryné emlékiratait. Negyvenkilenc éves korában halt meg.

URVÁRY LAJOS (szül. 1841. december 31. Lupinjak, Varasd megye; megh. 1890. május 8. Budapest) országgyülési képviselő, a Pesti Napló szerkesztője. Negyvenkilenc éves korában halt meg. Az 1860-as évek végétől kezdve valóságos nagyhatalom volt a főváros hírlapírói életében, előkelő politikusok keresték a barátságát, a hatvanhetes pártot a hivatásos ujságíró jeleményességével támogatta. Mikor az írók és hírlapírók a kiegyezés után társaságba tömörültek, őt választották meg elnökükké. (Ez az első magyar ujságírói egyesület a Nemzeti Színház bérházában gyülésezett, de tagjai szívesebben időztek a Pannonia-szálló kávéházában és a Szikszay-vendéglőben.)

A magyarnyelvű hírlapirodalom 1880-ban ünnepelte meg fennállásának századik évfordulóját. Száz év leforgása alatt — 1780 január 1-től 1879 december 31-ig — 1461 magyarnyelvű hírlap és folyóirat indult meg. Ezek közül a legtöbb a következő helyeken jelent meg: Budapest 832, Kolozsvár 57, Debrecen 31, Eger 28, Kassa 23, Bécs 20, Szeged 18, Pozsony 17, Pécs 16, Esztergom 15. A következő évtizedekben egyes városok időszaki sajtója, a magyarosodás rohamos terjedésével, hatalmasan előretört. (Arad, Nagyvárad, Temesvár.)

Az ország területén 1882-ben 412 magyarnyelvű hírlap és folyóirat jelent meg: 182 Budapesten, 230 vidéken. (Kolozsvárt 17, Debrecenben 8, Egerben 8, Nagyváradon 7, Temesvárt 7, Győrött 6, Kassán 6, Székesfehérvárt 6, Esztergomban 5, Pécsett 5, Szolnokon 5, Szombathelyen 5, Aradon 4, Miskolcon 4, Pozsonyban 4, Szabadkán 4, Szegeden 4, Ungvárt 4 volt a magyarnyelvű időszakos sajtótermékek száma.) Azonkívül megjelent még az országban, nem számítva a nyolc horvát megyét, 174 idegennyelvű hírlap és folyóirat; ezek közül német 104, szláv 42, román 22, olasz 3, francia 2, héber 1. — A nevezetesebb napilapok, szépirodalmi folyóiratok és irodalmi vonatkozású tudományos közlönyök 1882-ben a következők voltak. — Akadémiai Értesítő, szerk. Fraknói Vilmos, 42. évf. — Religio, szerk. Breznay Béla, 42. évf. — Pesti Napló, szerk. Urváry Lajos, 33. évf. — Vasárnapi Ujság, szerk. Nagy Miklós, 29. évf. — Protestáns Egyházi És Iskolai Lap, szerk. Ballagi Mór, 25. évf. — A Hon, szerk. Jókai Mór, 20. évf. — Fővárosi Lapok, szerk. Vadnai Károly, 19. évf. — Magyarország És A Nagyvilág, szerk. Molnár Antal, 18. évf. — Századok, szerk. Szilágyi Sándor, 16. évf. — Magyar

Állam, szerk. Lonkay Antal, 15. évf. — Ellenőr, szerk. Hindy Árpád, 14. évf. — Uj Magyar Sion, szerk. Zádori János, 13. évf. — Keresztény Magvető, szerk. Péterfi Dénes és Kovács János, 12. évf. — Magyar Nyelvőr, szerk. Szarvas Gábor, 11. évf. — Budapesti Szemle, szerk. Gyulai Pál, 10. évf. — Egyetértés, szerk. Csávolszky Lajos, 9. évf. — Erdélyi Múzeum, szerk. Finály Henrik, 9. évf. — Figyelő, szerk. Abafi Lajos, 7. évf. — Magyar Könyvszemle, szerk. Csontosi János, 7. évf. — Egyetemes Philologiai Közlöny, szerk. Heinrich Gusztáv és Ponori Thewrewk Emil, 6. évf. — Képes Családi Lapok, szerk. Komócsy Lajos, 4. évf. — Koszorú, szerk. Szana Tamás, 4. évf. — Pesti Hirlap, szerk. Kenedy Géza, 4. évf. — Függetlenség, szerk. Verhovay Gyula, 3. évf. — Ország-Világ, szerk. ifjabb Szinnyei József, 3. évf. — Budapesti Hirlap, szerk. Csukássi József és Rákosi Jenő, 2. évf.

1898-ban 905 magyarnyelvű és 183 nem-magyarnyelvű hírlap és folyóirat volt az országban. A magyarnyelvűek közül politikai napilap 44, szépirodalmi lap 30, élclap 10, ifjúsági lap 10. A nem-magyarnyelvűek közül német lap 122, tót 20, román 17, szerb 17. — Az időszakos sajtó termékeinek vizsgálatát teljes mértékben megkönnyítette a Magyar Nemzeti Múzeum 1889-ben megnyílt hírlapkönyvtára. Ezt a múzeumi osztályt idősebb Szinnyei József páratlan ügybuzgalma teremtette meg a közoktatásügyi minisztérium segítségével.

Az 1870-es évek végén egy hírlapíró havi fizetése átlag ötven forint volt. Egy-egy novelláért a jobbnevű íróknak öt forintot fizettek a szerkesztők. Mikszáth Kálmán már országoshírű író volt, mikor a Légrády-Testvérek havi száz forint fizetéssel díjazták a Pesti Hirlap szerkesztőségében, de ez az összeg 1882-ben gondtalan megélhetést biztosított egy szerényebb igényű úri családnak. Mikor később javultak az írói tiszteletdíjak, a Pesti Hírlap kiadói ötven forintot is adtak Mikszáth Kálmán egy-egy cikkéért; de ez kivételes nagyságú díjazás volt. A legtöbb lap még a század végén sem fizetett többet tíz-húsz forintnál a népszerűbb írók tárcáiért.

Irodalom. — A magyarországi hírlapok és folyóiratok évi kimutatása 1861-től a Vasárnapi Ujság köteteiben, 1895-től a Magyar Könyvszemle évfolyamaiban található. Az összeállítást évtizedekig id. Szinnyei József végezte. — Szalády Antal: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780-tól 1880-ig. Budapest, 1884. — Finászy

Ernő: Az Egyetemes Philologiai Közlöny története. Budapest, 1897. — Sziklay János: Negyven év a magyar katolicizmus történetéből. Budapest, 1899. — Déri Gyula: A magyar ellenzéki hírlapírás története. Budapest, 1906. — Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Budapest, 1911. — Hóman Ottó levelei nyomán: A Philologiai Közlöny. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Viszota Gyula: Az Akadémiai Értesítő 70 éves jubileuma. Akadémiai Értesítő. 1911. évf. — Révész Mihály: A Népszava negyven esztendeje. Népszava. 1912. évf. dec. 25. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Két kötet. Budapest, 1914. — Kéky Lajos: Ágai Adolf. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Pintér Jenő: A magyar nyelvtudományi folyóiratokról. Szily-emlékkönyv. Budapest, 1918. — Rákosi Jenő összes művei. 1–3. köt. Budapest, 1927. — Várady Aurél: Az erdélyi magyar sajtó az 1880-as években. Pásztortűz. 1927. évf. — Magyar ujságírás negyven éve. 1889–1929. Az ujságkiadó tisztviselők nyugdíjegyesületének kiadása. Budapest, 1929. — Révész Mihály: A Népszava története. Budapest, 1930. — Siklósi Ferenc: Az ötvenéves Egyenlőség. Magyar Kultúra. 1930. évf. — S. Szabó József: Visszapillantás a Protestáns Szemlére. Protestáns Szemle. 1932. évf. — Wünscher Frigyes szerkesztésében: Ujságíró-arcképek. Budapest, 1932. — Steiner Lenke: Ágai Adolf. Budapest, 1933.

SZÍNÉSZET, SZÍNHÁZAK.

Az 1867. évi kiegyezés megkötése után a pesti Nemzeti Színház a kormány felügyelete alá került, anyagi ügyei az állam kezelésébe jutottak. 1873-tól 1878-ig Szigligeti Ede igazgatta a színházat, 1878-tól 1894-ig Paulay Ede állt az egyre jobban föllendülő művészi intézet élén. Szigligeti Ede idejében a Népszínház fölépítése, Paulay Ede alatt az Operaház megnyitása lehetővé tette, hogy az ország első színpadja a magasabb drámai műfajok művelésének éljen s ne fogyassza erejét népszínművek és operák előadásával. Paulay Ede új értékeket hozott a színpadi rendezés munkájába. A régi megmerevedett játékstílust hajlékonyabbá tette, franciás előkelőségű színészeket nevelt, kiváló művészegyéniségeit belekényszerítette az együttes játék munkájába. Régebben két-három próba volt egy új darabból, most tíz-tizenöt próbát is tartottak; az igazgató és rendező éber figyelemmel ügyelt a művészi összjáték felépítésére. A személyzet olyan kimagasló tehetségű művészekkel bővült, mint Halmi Ferenc, Ujházi Ede, Jászai Mari, Márkus Emília. Fennállásának ötvenéves fordulóját 1887-ben méltó büszkeséggel ünnepelhette a színház.

A Budai Népszínház 1861-től 1870-ig működött. Ez volt a második állandó magyar színház a fővárosban.

A magyar operettet ez a színház teremtette meg. Molnár György színigazgatónak egyéb érdemei is voltak: rendezői tehetségével iskolát teremtett, a kezdő drámaírók tehetségének kibontakozását szívesen segítette, látványos darabjaival a németajkú közönséget is elcsalogatta a magyar színészet támogatására. A színházat Buda város tanácsa 1870-ben eladta az északkeleti vasúti társaságnak s ez mindjárt le is romboltatta a kilenc évvel azelőtt megújított épületet. A budai magyarok ettől kezdve tél idején a Várszínházba jártak, ahol a Nemzeti Színház művészei tartottak előadásokat; nyarankint a krisztinavárosi Horváth-kerti Színkör színjátékait látogatták, itt különféle vidéki társulatok játszottak évről-évre.

A pesti István-téri Népszínház 1872-től 1874-ig állt fenn. Miklóssy Gyula színigazgató építtette, ő játszott benne társulatával, de a színházlátogatók nem támogatták eléggé, az első külvárosi színház két évi vergődés után megbukott. Eredeti és fordított darabokat, zenés és táncos színjátékokat, népszínműveket, operetteket, rémdrámákat játszottak benne. Semmiképen sem tudtak közönséget toborozni, mert a pesti lakosság jelentékeny része a lipótvárosi Gyapjú-utcai német színházat látogatta, a magyaroknak viszont elég volt a Nemzeti Színház. A német színészet ebben az időben mind Budán, mind Pesten még mindig számottevő versenytársa volt a magyar színészetnek. A Városligeti Nyári Színkörben is németül játszottak s csak az 1890-es években kezdték meg a magyarnyelvű színjátszást. Általában a főváros külső részei a bécsi külvárosok életére emlékeztettek. Éjjelenkint a zenés

kávéházakban a német-zsidó orfeumi előadásokon mulatott a szórakozást kereső közönség.

A németajkú főváros megmagyarosításában, a népszínmű fejlesztésében, az operett kibontakozásában történeti érdemeket szerzett a Népszínház harminchárom éves munkája. A nevezetes épület 1875 október 15-én nyílt meg, épületét közadakozásból emelték, telkét Pest városa adta. Felépítése és berendezése hétszázezer forintba került, nézőterén kétezer ember számára volt hely. Megnyitó előadásán I. Ferenc József király is megjelent Rudolf trónörökössel és báró Wenckheim Béla miniszterelnökkel. Ezen az estén jelentéktelen és hatástalan egyfelvonásos darabokat adtak (Ábrányi Kornél: Fölavatás, allegórikus jelenet; Rákosi Jenő: Jeremiás siralmai, bohózat; Rákosi Jenő és Erkel Gyula: Leánykérő, népszínmű; Berczik Árpád és Huber Károly: A király csókja, operett); de az első nehézségek leküzdése után csakhamar nekilendült az előadások üteme. Rákosi Jenő leleményes színigazgatónak bizonyult, színészei közül Blaha Lujza országos nevezetességgé fejlődött. A felülmúlhatatlan naturalista művésznő játékához nemcsak a fővárosi emberek tolongtak, hanem a vidékiek is; a közönség és a sajtó ritka egyértelműséggel magasztalta a «nemzet csalogányát». A népszínmű addig virágzott, amíg Blaháné énekelt a színpadon. Az operettet különösen Pálmay Ilka, Hegyi Aranka és később Küry Klára művészete vitte bele nagy erővel a közönség érdeklődésébe. Rákosi Jenő után Evva Lajos vette át a színház igazgatását (1881—1896), utána Porzsolt Kálmán következett (1896—1904), később Vidor

Pál, majd Mader Rezső kisérletezett a hanyatló színház vezetésével.

I. Ferenc József király jelenlétében 1884 szeptember 27-én nyílt meg a magyar királyi Operaház. Felépítése és berendezése többe került három millió forintnál, épülete Ybl Miklós egyik remeke volt, nézőterén ezerkétszáz személy fért el. Mint a Nemzeti Színház, ez a művészi intézet is a belügyminisztérium, 1907-től kezdve a vallás- és közoktatásügyi minisztérium legfőbb felügyelete alá tartozott, fenntartásának költségeit az állam viselte. Intendánsai és igazgatói többnyire szerencsésen irányították, a magyar zenei műveltség fejlődése sokat köszön tevékenységüknek. Az állami gazdálkodás természetéből folyik, hogy ez a magas színvonalú és lelkesen látogatott dalszínház is időnkint zavaros pénzügyi helyzetbe jutott s csak alapos ráfizetéssel tudták fenntartani.

A millennium éve előtt mindössze három értékes színház működött Budapesten: a Nemzeti Színház, a Népszínház, az Operaház. 1896 május 1-én megnyílt a negyedik nagy színház is: a Vígszínház. Az új színházat gróf Keglevich István, Faludi Gábor és Szécsi Ferenc alapították, színigazgatójuk Ditrói Mór volt, a megnyitó darabot Jókai Mór írta. (A Barangok, vígjáték.) A Nemzeti Színház komoly hagyományaival és klasszikus játékstílusával szemben a Vígszínház új utakra tért: népszerűvé tette az érzékcsiklandó franciás vígjátékokat s kialakította a gyorsütemű, naturális stílusú együttes játékot. Különösen Hegedüs Gyula és Varsányi Irén ragadták el a közönséget természetes színjátszó stílusukkal. A kitűnő művészi irá-

nyítás alatt álló vállalat a színészek egész csoportját nevelte naggyá és számos kiváló írói tehetségnek adott módot a megnyilatkozásra.

A Vígszínház nem adott elő zenés darabokat, ezért nyílt meg az operettek új stílusú előadására, 1897 október 16-án, a Magyar Színház. Könnyebb fajsúlyú prózai színműveket is szívesen hozott a közönség elé, később egészen átalakult prózai színházzá. Első igazgatója Relle Iván volt, művészeit a vidék tehetségesebb színészeiből szerződtették. Dramaturgjai a külföldi szerzők ügyes megválogatásában és a magyar drámaírók szóhoz juttatásában érdemes munkát végeztek; a közönség különösen 1907-től kezdve, Beöthy László igazgatása alatt, látogatta kitartóan a leleményes rendezésű, eleven összjátékú előadásokat.

A vidéken Kolozsvár színészete volt a legkülönb. A kolozsvári Nemzeti Színházban prózai darabokat és dalműveket vegyesen játszottak, csakúgy mint Budapesten a Népszínház és Operaház megalapítása előtt. A színházi ügyek élén álló választmány évi segélypénzzel támogatta a szerződéses igazgatókat, 1870-től kezdve I. Ferenc József király is jelentékeny évi szubvenciót juttatott a színháznak. Az első hazai állandó színház ötvenéves fennállásának fordulóját 1871-ben ünnepelték. A társulatok sokat küzdöttek anyagi bajokkal, a felügyelő bizottság élén álló intendánsok jelentékeny összegeket áldoztak a színházra, a nehéz helyzet csak az 1880-as évek vége felé kezdett javulni. Ditrói Mór színigazgatása idején (1887—1896) föllendült a színházi élet, a színpadon kiváló művészek

játszottak, a közönség várakozáson felül támogatta a történeti érdemű magyar játékszínt. A színészek közül különösen Ecsedi Kovács Gyula tett szert országos hírnévre.

Pozsonyban csak fokozatosan jutott térhez a magyar színészet. A németajkú lakosság még a német színészeket sem pártolta megfelelő módon, a magyarság száma viszont kevés volt ahhoz, hogy a vándorló magyar szintársulatokat hosszabb ideig fenntartsa. 1886-ban felépült az új pozsonyi színház, a magyar színészek a német társulatokkal felváltva játszottak, Pozsony város törvényhatósága 1905-ben megszavazta a magyar színészet állandósítását. Ettől kezdve a magyar színészek október elsejétől március végéig állandóan játszottak az ősi koronázó városban. — Debrecenben 1865 őszén nyílt meg az új színházi épület Katona József Bánk Bánjának előadásával. A színészek csak az év egy részében játszottak, de a társulat még így is megbukott, olyan csekély volt a közönség érdeklődése. Egy színügyi egyesület vette kezébe a színpártolás dolgát, buzgólkodását siker követte, ettől kezdve a színészek több éven át végig tudták játszani a téli évadot Debrecenben. Utóbb ismételten csődbe jutottak az igazgatók, csak az 1890-es évektől indulhatott meg a zavartalanabb színjátszás. 1898-ban nagy fénnyel ünnepelték meg a debreceni színészet százéves jubileumát. — Szegeden az 1879. évi nagy árvíz után kezdődött a színészet föllendülése, rendes színház épült, a város megkövetelte és meg is kapta az előadások művészi színvonalát. A városi tanácsurak többnyire szerencsés kézzel választották ki a színigazgatókat a pályázók közül. — Pécsett az 1860-as években a magyarságnak még küzdenie kellett a németséggel, de a német társulatok lassankint eltűntek a városból. 1895-ben megnyílt az új színház félmillió forint építési költséggel.

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Országh Sándor: Budai színházak és játékszín 1783–1895. Budapest, 1895. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. — Géresi Kálmán: A debreceni színészet története. Debrecen, 1898. — Naményi Lajos: A váradi színészet története. Nagyvárad, 1898. — Keresztesy Sándor: Miskolc színészetének története. Miskolc, 1903. —

Kugler Alajos: A soproni színészet története. Sopron, 1909. — Fekete Mihály: A temesvári színészet története. Temesvár, 1911. — Kremmer Dezső: A fővárosi színművészet multja. Budapest, 1914. — Czobor Alfréd: A kassai színészet története. Kassa, 1915. — Szász Károly: Várszínházi emlékek. Budapest, 1921. — Pataki József: A magyar színészet története 1790–1890. Budapest, 1922. — Szathmáry Zoltán: A debreceni színház története. Debrecen, 1924. — Galamb Sándor: Népszínházak és a Népszínház. Napkelet. 1925. évf. — Verő György: A Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1925. — Rákosi Jenő összes művei. 1–3. köt. Budapest, 1927. — Benyovszky Károly: A pozsonyi magyar színészet története. Pozsony, 1928. — Lugosi Döme: A szegedi színészet története. Szeged, 1929. — Romhányi István: Színházalapítási törekvések a főváros egyesítése után. História. 1929. évf. — Schöpflin Aladár szerkesztésében: Magyar színművészeti lexikon. Négy kötet. Budapest, 1929–1931. — Németh Antal szerkesztésében: Színészeti lexikon. Két kötet. Budapest, 1930.

IRODALMI TÁRSASÁGOK.

A Magyar Tudományos Akadémia szervezete 1869-ben nagy átalakuláson ment át: a régi hat osztály helyett három új osztály alakult. Az I. osztályban foglaltak helyet a nyelv- és széptudományi csoport tagjai: a nyelvészek, irodalomtudósok, művészettörténészek és szépírók; a II. osztályban a bölcseleti, társadalmi és történeti csoport tagjai: a filozófusok, szociológusok, jogtudósok és történetírók; a III. osztályban a matematikai és természettudományi csoport tagjai: a matematikusok, fizikusok, kémikusok, mineralógusok, botanikusok, zoológusok, orvosok és mérnökök.

Az új alapszabályok szerint az Akadémia a király különös oltalma alatt álló tudományos intézet; célja a tudomány és irodalom magyar nyelven való művelése és terjesztése. Tagjai belsők és külsők: a belső tagok a magyar tudományosságot hathatós pártfogással vagy irodalmi munkássággal mozdítják elő; a külső tagok a tudományt nem magyar nyelven művelik. A belső tagok tiszteletiek, rendesek és levelezők. A tiszteleti tagoktól — az alapszabályok intézkedése szerint — az Akadémia a maga díszének és javának öregbedését várja; a rendes tagok az érdemesebb levelező tagokból választandók; a levelező tagok jeles magyar tudósok és írók. Minden tag

a három akadémiai osztály valamelyikében foglal helyet; a tagokat az illető osztálynak kétharmad szótöbbséggel tett ajánlata alapján az évi nagygyűlés kétharmad szótöbbséggel választja meg. A szavazás titkos és csak a jelenlevők szavaznak. Az I. osztálynak 8 tiszteleti, 16 rendes, 40 levelező, a II. és III. osztálynak külön-külön 9 tiszteleti, 24 rendes, 60 levelező tagja lehet: összesen 250 tag; ezekhez járulnak még a külső tagok és néhány igazgató-tanácsos. Az Akadémia munkájának vezetői: az elnök, másodelnök, főtitkár, az osztályok elnökei és titkárai. Minden osztály havonkint legalább egy osztályülést, az egész Akadémia havonkint egy összes-ülést és évenkint egy nagygyűlést tart. A vagyoni ügyekre az igazgató-tanács ügyel fel; ez a 24 tagból álló testület legalább két ülést tart évenkint.

Az Akadémia megalapításától kezdve nagyhatású vezetője volt a magyar tudományos életnek s egyik legfőbb támogatója a hazai tudományos törekvéseknek. A maga költségén és gyakran igen súlyos anyagi áldozatok árán a nélkülözhetetlen tudományos munkák egész tömegét bocsátotta közre, számos folyóiratot alapított s ezzel lehetővé tette, hogy egyes tudományszakok rohamosan föllendüljenek. A kutatókat jelentékeny összegekkel támogatta búvárlataikban, pályatételeivel és jutalmaival serkentőleg hatott az irodalomra, tagválasztásaival erkölcsi kitüntetésben részesítette a pályatársaik közül kimagasló tudósokat. Sokszor volt része heves támadásokban, de a nemzet bizalma sohasem ingott meg működése iránt.

A Kisfaludy-Társaság 1866-ban alkotta ujjá és 1879-ben módosította alapszabályait. A magyar szépirodalom emelését célzó intézmény tagjai rendesek és levelezők: az 50 rendes tag a jelesebb magyar írók sorából választandó; a 20 levelező tag azok közül, akik magyar munkák külföldi ismertetésével vagy idegennyelvű fordításával szereztek érdemeket. Minden rendes tagnak joga van annyi jelöltet ajánlani, ahány hely megüresedett. A Társaság munkájának vezetői: az elnök, másodelnök, titkár és másodtitkár.

A változó irodalmi ízlésekkel szemben a Kisfaludy-Társaság a múló divatoknak alá nem vetett örök szépségek kultuszát ápolta s az idegen áramlatokkal szemben a nemzeti gondolat mellett foglalt állást. Sohasem kereste a népszerűséget, de azért működését a művelt közönség változatlan rokonszenve kísérte. Tagjainak sorában ott voltak az ország legkitűnőbb költői, műfordítói és szépirodalmi esztétikusai. Kiadványai jelentékenyen emelték a magyar irodalom színvonalát.

Négy évtizeddel a Kisfaludy-Társaság megalapítása után, 1876-ban, új irodalmi egyesület keletkezett a fővárosban: a Petőfi-Társaság. Az ifjabb íróknak nem tetszett a Kisfaludy-Társaság konzervatív szelleme, a tagválasztásokat elégedetlenül szemlélték, így támadt az az elhatározásuk, hogy a mellőzött tehetségeket új irodalmi körbe gyüjtik. Elnöküknek Jókai Mórt választották meg, nagy lelkesedéssel kezdtek a «klikk-uralom» megtöréséhez, de nem sok idő múlva meg kellett érniök, hogy az ifjabb nemzedék őket is megvádolta a tehetségek mellőzésével.

A katolikus egyházi írókat 1887-től kezdve a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya fogadta kebelébe, a református és evangélikus teológusok az 1888-ban alakult Magyar Protestáns Irodalmi Társaságban csoportosultak. Mind a két társulást erős hitbuzgalmi szellem irányította, tagjaik a vallásos meggyőződés jegyében egyesültek. Megalakult 1894-ben az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat is a zsidóság vallásos és tudományos irodalmának magyar nyelven való művelésére. Évenkint díszes évkönyvet adott ki és számos értékes könyvvel gyarapította a magyar zsidó irodalmat.

Budapesten kívül csak Kolozsvárt volt számbavehető irodalmi és tudományos élet. Itt alapították meg 1888-ban — a régebbi Erdélyi Múzeum-Egylet mellett — az Erdélyi Irodalmi Társaságot. A Társaság célja a magyar szépirodalom ápolása volt. Első tisztikarának élén gróf Kuún Géza állott.

A *Magyar Tudományos Akadémia* elnökei a kiegyezés korától: báró Eötvös József (1866–1871), gróf Lónyay Menyhért (1871–1884), Trefort Ágoston (1885–1888), báró Eötvös Loránd (1889–1905); főtitkárai: Arany János (1865–1879), Fraknói Vilmos (1879–1889), Szily Kálmán (1889–1905). — Szépíró, műfordító, kritikus és irodalomtörténetíró tagok 1868-ban: Arany János, Eötvös József, Erdélyi János, Fábián Gábor, Frankenburg Adolf, Greguss Ágost, Greguss Gyula, Gyulai Pál, Henszlmann Imre, Horvát Boldizsár, Horváth Cyrill, Imre Sándor, Jakab István, Jókai Mór, Kemény Zsigmond, Kovács Pál, Kriza János, Lévay József, Mátray Gábor, Ney Ferenc, Podmaniczky Frigyes, Pompéry János, Salamon Ferenc, Szabó István, Szász Károly, Szigligeti Ede, Szilády Áron, Szilágyi István, Szvorényi József, Tárkányi Béla, Thaly Kálmán, Toldy Ferenc, Tompa Mihály, Tóth Kálmán, Tóth Lőrinc. — Új tagok: Zichy Antal (1870); Arany László, Győry

Vilmos, Ponori Thewrewk Emil, Vadnai Károly (1872); Bartalus István (1875); Beöthy Zsolt (1877); Bánóczi József, Csiky Gergely (1879); Bogisich Mihály, Heinrich Gusztáv, Szigeti József (1882); Csontosi János, Szász Béla (1883); Baksay Sándor, Pálffy Albert (1884); Csaplár Benedek (1886); Berczik Árpád (1888); Alexander Bernát, Csengery János, Rákosi Jenő, Vargha Gyula (1892); Némethy Géza (1893); Badics Ferenc (1894); Hegedüs István, Négyesy László, Riedl Frigyes (1896); Bayer József, Endrődi Sándor, Herczeg Ferenc, id. Szinnyei József (1899); Mikszáth Kálmán (1900).

Az Akadémia nagyjutalmával kitüntetett szépirodalmi és irodalomtörténeti munkák a kiegyezés korától: Arany János összes költeményei (1873), Arany János: Toldi szerelme (1880), Lévay József összes költeményei és Szász Károly kisebb költeményei (1887), Arany János hátrahagyott versei (1894). — A nagyjutalommal kapcsolatos Marczibányi-mellékjutalom nyertesei: Gyulai Pál költeményei és Szász Károly Nibelungének-fordítása (1873), Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve (1880), Beöthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban (1894). — Karátsonyi-jutalmas drámaírók és drámafordítók: Szigligeti Ede: A trónkereső (1868), Csiky Gergely: Az ellenállhatatlan (1878), Arany János: Aristophanes-fordítás (1879), Csiky Gergely: Plautus-fordítás (1882), Csiky Gergely: A proletárok (1886), Csiky Gergely: A nagyratermett (1890), Csengery János: Aischylos-fordítás (1892), Kiss Sándor: Terentius-fordítás (1892), Palágyi Lajos: Római rabszolgák (1900). — Nádasdy-jutalom nagyobb elbeszélő költeményre: Szász Károly: Álmos (1868), Szász Károly: Salamon (1878), Jakab Ödön: Árgirus (1893), Erdélyi Zoltán: Vesztett boldogság (1897). — Farkas–Raskó-jutalom hazafias költeményre: Vargha Gyula: Magyar ember dala (1883), Kozma Andor: A magyar paraszt (1889), Palágyi Lajos: A vádaskodók (1899), Lampérth Géza: Falusi levél (1900). — Péczely-jutalom regényíróknak: Jókai Mór: A tengerszemű hölgy (1890), Jókai Mór: Sárga rózsa (1894), Pálffy Albert: A régi Magyarország utolsó éveiben (1896), Herczeg Ferenc: Szabolcs házassága (1898), Werner Gyula: Megvirrad még valaha (1900). — Irodalomtörténeti jutalmak: Bánóczi József: Révai Miklós élete és munkái (1878), Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története (1886), Badics Ferenc: Fáy András élete és munkái (1888), Bayer

József: A magyar drámairodalom története 1867-ig (1890), Váczy János: Berzsenyi Dániel élete és munkái (1893).

A magyar nemzet honfoglalásának ezerévi ünnepén a Magyar Tudományos Akadémia elégedetten pillanthatott vissza hatvanöt évi munkásságára. 1831-től 1896 elejéig 1083 tudományos kötetet adott ki magyar nyelven, bele nem számítva a segélyezésével megjelent nagyszámú könyvet és folyóiratot. Szily Kálmán főtitkár arra is büszkén mutatott rá, hogy a magyar tudósok társaságát a nemzet a maga erejéből alapította, palotát is ő emelt számára, alaptőkéjét a magyarság adta össze és gyarapította nagy áldozatkészséggel. A legtöbb külföldi akadémia az egyes országok uralkodóinak nagylelkűségéből alakult, a Magyar Tudományos Akadémiára nem sugárzott a fejedelmi udvar kegye. Mégis az ezredévi ünnepélyes közülés — olvassuk Szily Kálmán főtitkári jelentésében — emlékezetes marad az Akadémia történetében. «Mikor 1896-ban a magyar állam ezeréves fennállása ünnepét ülte, Felséges Urunk, Királyunk a Budapesten időző királyi hercegek kíséretében megjelent az Akadémia ünnepén is, hogy meghallgassa Kállay Béni tiszteleti tag emlékbeszédét a dicső elődökről, az Árpádház királyairól». Az Akadémiai Értesítő ide vonatkozó részletesebb tudósítása szerint: «A M. Tud. Akadémia ez évi közülésének ideje egybeesvén az ezredéves ünnepekkel, az elnökség e rendkívüli alkalomnak megfelelően, az ülést az Árpádházi királyok emlékezetének kívánta szentelni s Kállay Béni tiszteleti tagot — Ausztria-Magyarország közös pénzügyminisztert, Bosznia kormányzóját — kérte föl az ünnepi előadás megtartására. Örökre emlékezetessé tette ez ünnepet Ő császári és apostoli királyi Felsége, legkegyelmesebb Urunk, az által, hogy a M. Tud. Akadémia küldöttségének hódolatteljes kérelmét meghallgatva, az ülést legmagasabb jelenlétével megtisztelni méltóztatott. Az ünnepélyes közülés idejéül május 17-ikének délelőtti 10 órája tüzetett ki. A M. Tud. Akadémia igazgató-tanácsa testületileg várta az oszlopcsarnokban Ő császári és apostoli királyi Felségét, ki is már néhány perccel 10 óra előtt megjelent s József főherceg, József Ágost főherceg és Coburg Fülöp királyi herceg Ő Fenségeik kíséretében, az Akadémia elnökétől kalauzolva, igazgató-tanácsától követve, vonult fel az ünneplő díszt öltött nagy terembe, ahol az elnök — báró Eötvös Loránd — következő szavakkal üdvözölte: „Felséges császár és Apostoli Király,

Legkegyelmesebb Urunk! Örömtől dobog szívünk ebben a percben, melyben Felséged közöttünk, a magyar irodalom és tudomány munkásai között, megjelenvén, magas kegyének ez újabb nyilvánításával szentesíti azt a magasztos feladatot, melynek teljesítését a nemzet reánk bízta. Fejleszteni az atyáinktól öröklött nyelvet és irodalmat, hogy az ne csak csengő szavakban, hanem gondolatokban is gazdagodjék és művelni a tudományt, nem szolgai utánzással, hanem a szabad szellem önálló gondolkozásával, ez a mi feladatunk. Nemzeti becsvágyunk pihenést nem enged, egy sorban akarunk haladni a legelsőkkel azon nemzetek között, kiknek szomszédságában őseink immár ezeréves államunkat megalkották"». A továbbiakban rámutatott az elnök arra, hogy a magyarságnak van joga bizakodnia jövőjében; kifejezte hódolatát a király előtt s engedélyt kért, hogy az ünnepélyes ülést megnyithassa. Kállay Béni történeti tanulmányának elhangzása után «Ő Felsége több jelenlevőt kegyes megszólítással tüntetett ki s az ülés általános lelkesedés között véget ért.»

A *Kisfaludy-Társaság* elnöke 1867-ben: báró Kemény Zsigmond, másodelnöke: Toldy Ferenc, titkára: Greguss Ágost, másodtitkára: Tóth Kálmán. — Elnökök: báró Kemény Zsigmond (1866–1873), Toldy Ferenc (1873–1875), Lukács Móric (1876–1879), Gyulai Pál (1879–1899), Beöthy Zsolt (1900–1922). — Másodelnökök: Toldy Ferenc (1860–1873), Gyulai Pál (1873–1879), Greguss Ágost (1879–1882), Szász Károly (1883–1900). — Titkárok: Greguss Ágost (1860–1879), Beöthy Zsolt (1879–1900). — Másodtitkárok: Tóth Kálmán (1860–1876), Beöthy Zsolt (1876–1879), Csiky Gergely (1879–1891), Vargha Gyula (1891–1900).

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1867 végén: Abonyi Lajos (Abony), Arany János, Arany László, Bartalus István, Dalmady Győző, Degré Alajos (Vác), Dobsa Lajos, Eötvös József, Erdélyi János (Sárospatak), Fábián Gábor (Arad), Frankenburg Adolf, Greguss Ágost, Greguss Gyula, Gyulai Pál, Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, Ipolyi Arnold (Eger), Jókai Mór, Keleti Gusztáv, Kemény Zsigmond, Kovács Pál (Győr), Kriza János (Kolozsvár), Lévay József (Miskolc), Lukács Móric, Pálffy Albert, Pulszky Ferenc, Salamon Ferenc, Szabó István (Kazár), Szász Károly, Szeberényi Lajos (Pozsony), Szemere Miklós (Lasztóc), Székács József, Szigeti József, Szigligeti Ede, Szilády Áron, (Kiskun-

halas), Szücs Dániel (Veszprém), Tárkányi Béla (Egyek), Toldy Ferenc, Tolnai Lajos, Tompa Mihály (Hanva), Tóth Kálmán, Tóth Lőrinc, Vadnai Károly, Zichy Antal. — A Társaság 1867. évi februári közülésén Kemény Zsigmond elnök megnyitó beszéde, Greguss Ágost titkár évi jelentése, Gyulai Pál költeménye, Jókai Mór Jósika-emlékbeszéde és Vadnai Károly novellája kerültek műsorra, Szigeti József felolvasta Arany László egyik verses elbeszélését.

1868. — Új tagok: Győry Vilmos, Horváth Mihály, Szász Béla. — Pályanyertesek: Győry Vilmos orosházi evangélikus lelkész: A Frithiof-monda, műfordítás; P. Szathmáry Károly hírlapíró: A beszély elmélete, tanulmány. — Elhúnytak: Erdélyi János, Tompa Mihály.

1869. — Új tagok: P. Szathmáry Károly, Rákosi Jenő. — Pályanyertesek: Dux Adolf hírlapíró: A bohózat elmélete, értekezés; Szász Károly miniszteri osztálytanácsos: Gavallér politikusok, szatira. — Elhúnyt: Greguss Gyula.

1870. — Új tagok: Dux Adolf, Vajda János. — Ebben az évben a Társaság tizennégy kötetet ad ki a maga költségén.

1871. — Pályanyertes: Névy László szombathelyi premontrei tanár: A tragédia elmélete. — Elhunyt: Eötvös József. — A közülési megnyitó beszédben Toldy Ferenc másodelnök a német-francia háború hatása alatt fölsóhajt: «Az emberiség elképedve kérdi: visszatér-e a vallási háborúk vérfagyasztó korszaka, midőn az erősebb Isten nevében kínozta és legszentebb érzésében gúnyolta, irtotta a gyengébb részt; mindnyájan megdöbbenve kérdjük: ez-e az áldás, melyet az emberiség korunk műveltségétől várt?» Greguss Ágost titkár is fölemeli szavát a háborúval szemben: «A költők és írók köre csak kötelességét teljesíti, ha tiltakozik a népek öldöklése ellen és tiltakozik különösen a hadviselés olyan mefisztofeleszi cinizmusa ellen, mely századok dicső alkotásait habozás nélkül dönti össze. Nagyra vagyunk a kor műveltségével s vívmánya, ím, ez a politechnikus barbárság. Vajjon tévedünk-e, ha azért korunknak ama drágalátos irányát is felelőssé tesszük, mely a humanizmus, idealizmus úgynevezett haszontalan ábrándjaiból kijózanodva, az egyedül üdvözítő materializmus zászlaját követi? Ily világból a szelíd múzsák, az emberiség nevelői, tova szállanak, az elüzött humanizmust az inhumanizmus váltja föl s

Darvin tana az erősebbek felülkerekedéséről elnyomja Krisztusét a testvériségről.» — A Társaság ez év november 12-én külön közülést szentel Toldy Ferenc másodelnök írói aranyünnepének: tudományos pályája ötvenéves fordulójának. Az ünnepi ülést a távollevő Kemény Zsigmond elnök helyett Horváth Mihály vezeti, kivüle Greguss Ágost mond még beszédet, Szász Károly ódában magasztalja az ősz irodalmi vezért. Az ünnepeltnek aranytollat adnak, képét megfestetik, érmeket veretnek tiszteletére. Az ország színe-virága ott van a M. T. Akadémia dísztermében. «Délután még százötven terítékü lakoma következett Frohner vendéglőjében, este pedig az ifjúság ötszáz fáklya világánál tisztelgett az ünnepelt lakása előtt.» (Évlapok. Új folyam. 7. kötet.)

1872. — Új tag: Baksay Sándor. — Pályanyertes: Névy László pesti kereskedelmi akadémiai tanár: A komédia elmélete, tanulmány.

1873. — Új tagok: Berczik Árpád, Toldy István. — Pályanyertesek: Arany László pesti földhitelintézeti titkár: A délibábok hőse, verses regény; Névy László, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny szerkesztője: A drámai középfajok elmélete, tanulmány. — A Társaság báró Kemény Zsigmond helyébe ebben az évben választja meg elnökévé Toldy Ferencet. Másodelnök Toldy Ferenc helyett Gyulai Pál lesz.

1874. — Pályanyertes: Névy László: A kecske tragédiája, verses mese. — A Társaság nyilvánosan felszólal az ellen, hogy a magyar törvények nem védelmezik meg az írói tulajdonjogot, bár ebben az ügyben már kétszer is előterjesztette kérését az országgyűléshez és a kormányhoz. (1843, 1867.) A szerkesztői és kiadói visszaélés egyre érzékenyebben sujtja az írókat, az antológiákba szabad zsákmányként nyomtatják le a legszebb költeményeket.

1875. — Elhúnytak: Kemény Zsigmond, Kriza János, Szeberényi Lajos, Toldy Ferenc. — A közülésen Greguss Ágost titkár visszautasítja a Társasággal kötekedő írói rossznyelvűséget. Ez az esztendő alkalmat adott «némely hangos úriembernek ama kedvenc kicsinylése ismételgetésére, hogy a Kisfaludy-Társaság önképzőkör. Az önképzőkörök, mint tudjuk, a fiatalság gyakorló iskolái, a fiataloknak pedig fő gyengéje az éretlenség lévén, az önképzőkör nevébe burkolt vád kétségen kivül az éretlenség vádja: ennélfogva tehát egy Horatius és

Tibullus, egy Goethe és Runeberg átültetése a magyar irodalomba éretlenség; román és szerb költemények, különösen népköltemények lefordítása éretlenség; egy Mikes Kelemen, egy Kisfaludy Sándor ismeretlen kéziratainak megismertetése éretlenség; hazai költők monografiái, művészeti és esztétikai tanulmányok, drámai újdonságok, akár beszélyirodalmunknak, akár lantosköltészetünknek gyarapítása: mind éretlenség! Akik a Kisfaludy-Társaságot e fiatal címmel felruházták, a maguk részéről bizonyára szilárdan meg vannak győződve, hogy Társaságunkat sokkal érettebb munkálkodásra birnák lendíteni; azonban addig is, míg a Kisfaludy-Társaságnak módja lenne fölvennie kebelébe azon érett férfiakat, kik őt atyai dorgálásaik szerencséjében részesítgetik, legyen szabad a nyilvánosan hirdetett vádakat szintén nyilvánosan és azzal a tisztelettel visszautasítanunk, melyet az alaptalan vádak érdemelnek.»

1876. — Új tagok: Balázs Sándor, Beöthy Zsolt, Dömötör János, Tóth Ede. — Pályanyertesek: Fejes István sátoraljaújhelyi református lelkész: Egy szép asszony, verses elbeszélés; Szász Károly miniszteri tanácsos: Toldy Ferenc, szónoki beszéd. — Elhúnytak: Székács József, Tóth Ede. — A Társaság Toldy Ferenc helyébe ebben az évben választja meg elnökévé Lukács Móricot. Másodtitkár Tóth Kálmán lemondása után Beöthy Zsolt lesz. — Arany László szerkesztésében elkészül a kormány és az országgyűlés számára az írói és művészi tulajdonjogról szóló törvényjavaslat.

1877. — Új tagok: Ágai Adolf, Kazár Emil, gróf Szécsen Antal. — Elhúnytak: Dömötör János, Fábián Gábor. — A közülésen Lukács Móric elnök megcáfolja azt a vádat, hogy a Társaság elzárkózik az élő irodalomtól. A Társaság kiadványai és felolvasásai mást mutatnak. Azonkívül: «Szívesen vettük mindig, ha a Társaság körén kívülállók is segítenek törekvéseinkben. Üléseinken akárhányszor olvastatnak fel nem-tagok munkálatai; nem-tagoknak pályairatai megjutalmaztatnak; nem-tagoknak akár eredeti munkái, akár fordításai, ha a bírálók által arra érdemeseknek találtattak, tiszteletdíj mellett a Társaság költségén kiadatnak. A tagok száma kezdetben csak tizenhat lévén, később negyvenre, az újabban átalakított szabályok által ötvenre emeltetett, tízzel többre, mint az Akadémie Française tagjainak száma. Ha tagjaink sorában üresedés támad, sietünk azt új erővel betölteni,

tekintet nélkül korra, rangra, politikai véleményre. Hogy mindamellett még sok jeles tehetség a Társaság körén kívül maradt, az igen örvendetes jelenség, mert annak bizonysága, hogy a szépirodalom kiváló és hivatott művelőinek száma hazánkban napról-napra nagy mérvben szaporodik, elannyira, hogy egyetlen társaság valamennyit magába fogadni nem képes. Örömmel üdvözlöm tehát e téren a legújabban keletkezett hasonirányú Petőfi-Társaságot, mely egy nagy írói tehetség vezérlete alatt jobbára ifjú erők szövetkezéséből alakult ugyanazon célra, mely felé annyi évek óta mi törekszünk.»

1878. — Új tagok: ifjabb Ábrányi Kornél, Imre Sándor, gróf Zichy Géza. — Elhúnytak: Horváth Mihály, Szigligeti Ede. — A király jóváhagyja a Társaság új alapszabályait. (A rendes tagok száma ötven, a levelező tagok száma húsz; az utóbbiakat a magyar írók idegennyelvü fordítói és a magyar irodalom külföldi ismertetői közül választják. A havi üléseken kívül minden év februárjában ünnepélyes közülést tart a Társaság. A társasági munka célja a magyar szépirodalom emelése és a művészi ízlés nemesítése. A cél megvalósítását szolgáló eszközök: a hiányok és szükségletek megvitatása, irodalmi munkák írása és fordítása, költői és széptudományi kéziratok kinyomtatása, pályatételek hirdetése, felolvasások tartása. Az elnököt, másodelnököt, titkárt, másodtitkárt háromévenkint újra választják, a rendes és levelező tagság egész életre szól. A megüresedett helyekre minden tagnak joga van annyi jelölést ajánlani, ahány hely a decemberi ülésen a következő esztendőre nézve betölthetőnek határoztatott. A szavazás titkos. Amelyik jelölt a szavazatok általános többségét elnyeri, megválasztottnak tekintendő.)

1879. — Új tag: Csiky Gergely. — Elhúnyt: Toldy István. — A Társaság a lemondott Lukács Móric helyébe ebben az évben választja meg elnökévé Gyulai Pált, másodelnökké Gyulai Pál helyébe Greguss Ágostot, titkárrá Greguss Ágost helyébe Beöthy Zsoltot, másodtitkárrá Beöthy Zsolt helyébe Csiky Gergelyt. — A közülés elnöki megnyitójában Lukács Móric szellemesen elmélkedik az elnöki beszédek halálosan unalmas frázishalmazairól és a magyarság gyógyíthatatlan szónoki szenvedélyéről. «A magyarok istene nagy szónoki tehetséggel áldotta meg nemzetét; javunkra használjuk-e, más kérdés. Az agyonbeszélés, mint parlamenti taktika, magyar találmány; ha a szó-

szaporítás nemzetet naggyá, hatalmassá, boldoggá tehetne, irigylendő nép volnánk. Ámde magunkon tapasztaltuk, hogy a maga helyén szilárd akarat, hallgatag kitartás és elszánt tetterő hasznosabbak a legfényesebb ékesszólásnál. Dicső és szép dolog a szónoklat, de nálunk minden tért elfoglal nemcsak a közéletben, ahol helyén van, hanem a magánéletben is. A vitatkozás tüze mindenüvé elharapódzik, a beszédár mindent ellep társadalmi életünkben, mindenünnen kiszorítja, jelleméből kivetközteti, hogy ne mondjam, megöli a társalgást.» Mélabús szavakkal búcsúzik a Kisfaludy-Társaságtól az elnök. «Qui bene latuit, bene vixit: aki rejtve élt, boldogan élt: ez volt életemnek vezérelve, melyet kiterjesztek a síron túlra is. Hírt, népszerűséget, az ismeretlen sokaság szeszélyes tapsait nem kívántam, nem kerestem soha, de füttyei mégis bántanának. Jobb ignoráltatni, mint ma felmagasztaltatni, holnap sárral dobáltatni. A halál óráján a jólelkű ember könnyebben válik meg az élettől, ha tudja, hogy talán sajnálni egyik-másik fogja, siratni senki; hogy keserű fájdalmat, betölthetetlen hézagot nem fog maga után hagyni sem családjában, sem nemzetében. Elfelejtetni úgyis közös sors, csak idő kérdése, utolér előbb-utóbb mindenkit. És ezzel búcsút véve tisztelt tagtársaimtól és a nyilvános élettől, megnyitom a Kisfaludy-Társaság harmincadik közgyülését.» — A Társaság novemberi ülésén Gyulai Pál bemutatja a Toldi Szerelmét. A felolvasás hatása alatt a többi tárgyat leveszik a napirendről, a trilógia befejezésének történeti érdemét jegyzőkönyvbe iktatják s testületileg tisztelegnek Arany János lakásán.

1880. — Pályanyertes: Beöthy Zsolt: A magyar széppr ózai elbeszélés története, monográfia. — Bánóczi József megbízást nyer Kisfaludy Károly életrajzának megírására. — A kerepesi-úti temetőben felavatják Toldy Ferenc közadakozásból készített síremlékét. — Ebben az évben hangzik el Gyulai Pál első elnöki megnyitó beszéde és Beöthy Zsolt első titkári jelentése; azontúl két évtizedig elsősorban az ő akaratuk irányítja a Társaságot.

1881. — Elhúnytak: Dux Adolf, Lukács Móric, Szemere Miklós, Tóth Kálmán. — Lukács Móric tizezer forintot hagy végrendeletében a Kisfaludy-Társaságnak s így a Társaság első nagy alapítójává lesz. A hatalmas tőke kamatait, mint Lukács Krisztina-jutalmat, pályatételek kiírására fordítják. — A februári közülésen Gyulai Pál helyett Greguss

Ágost mondja az elnöki megnyitó beszédet. Remek gondolatokkal világít rá a kritika, az írói középszerűség, a lángelme és a költői hiúság kérdéseire. «A kritika egyértelmű a szabadsággal. Természetes, hogy az autokraták nem szeretik, a költők pedig többnyire azok. Goethe mester egy négylábú állat nevét ruházta a kritikusra, és Petőfi, aki egyébiránt Goethét nem szerette, e részben vele tartott. Föltehetjük, hogy mindaketten csak a silány kritikusra gondoltak, de a genus irritabile vatum könnyen megharagszik a jelesre is. És a költő, kivált ha nagyravágyó, könnyen hatalmaskodóvá, autokratává lesz, mint autokrata a zsarnokság képviselője, még ha a szabadság dalnoka is; holott a kritikus már hivatása szerint a szabadság képviselője. A kritikának veleszületett ellenszenve van a bálványok és a bálványozás iránt, a költő a tömjén illatát áhítja, ezt pedig a kritika igazságai nem éppen kedvesen helyettesítik. A legerősebb neheztelés a Kisfaludy-Társaságra is onnan ered, ami tán fő érdeme s minden bizonnyal fő kötelessége: hogy következetes kritikát gyakorol.» A Társaság a maga tagjainak kiszemelésében szintén ezt a kritikát gyakorolja, ez a működése természetesen elégületlenséget támaszt, mert a mellőzöttek örökösen zúgolódnak. «A zúgolódás néhány év óta megszűnt, legalább tetemesen megcsökkent, körülbelül azóta, hogy Petőfi-Társaságunk van.» Örömmel kell üdvözölnünk minden rokontörekvésű munkát, de «ha elgondolom, hogy a Petőfi-Társaság működési köre lényegileg ugyanaz, ami a Kisfaludy-Társaságé, ha elgondolom, hogy a Kisfaludy-Társaság maga is a Magyar Akadémia egyik fiókja, nevezetesen első osztálya széptudományi felének bővebb kiadása, ha még hozzá gondolom, hogy a sokkal fényesebb és hatalmasabb irodalmú Franciaország mindazon ügyek elintézésére, melyekkel nálunk három külön testület foglalkozik, beéri az Institut egy akadémiájával: e széthelyezkedésben is föl kell ismernem egyik jelenségét a magyar ember ama centrifugális természetének, mely semmitől sem látszik jobban irtózni, mint az összpontosítástól. A Francia Akadémia negyven halhatatlant ültet székeibe s ezek ellen is elégszer hallani kifogásokat; mi fél akkora nemzet sem vagyunk, mint a francia, mégis mennyivel több halhatatlanunk van az Akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban és a Petőfi-Társaságban.»

1882. — Új tagok: Endrődi Sándor, Heinrich Gusztáv, Mikszáth Kálmán, Paulay Ede. (Jelölték még, de nem választották meg a követ-

kezőket: Bartók Lajos, Komócsy József, Kvassay Ede, Torkos László, Vértesi Arnold.) — Pályanyertes: Radó Antal: Lara, műfordítás Byronból. — Elhúnytak: Arany János, Greguss Ágost. — A kettős veszteség nagyságát Gyulai Pál elnök és Beöthy Zsolt titkár megrázó szavakba foglalják s a Társasággal egyetértően intézkednek a halhatatlan költő és a nagynevű esztétikus emlékének kegyeletes ápolásáról.

1883. — Új tagok: Bartók Lajos, Vargha Gyula. (Jelölve még: Ábrányi Emil, Komócsy József, Ponori Thewrewk Emil, Vértesi Arnold.) — A Társaság Greguss Ágost helyébe Szász Károlyt választja meg másodelnökének. — A februári közülés elnöki megnyitó beszédében Gyulai Pál szembeszáll azokkal, akik a napi sajtóban azt panaszolják, hogy az idegen könyvek fordításai elnyomják az eredeti magyar irodalmat. «Az idegen termékek egész raja özönlött reánk s éppen úgy háttérbe szoritja az eredeti műveket, mint idegenszerűvé teszi közönségünk ízlését. Ez a vád; a jó tanács pedig az, hogy fordítsunk minél kevesebbet vagy éppen ne is fordítsunk, írjunk minél több eredetit; kiadók, társaságok és közönség egyesüljenek az eredeti irodalom emelésére, egyszóval állítsunk föl az irodalomban is vámsorompót a haza ipar védelmére az idegen ellen. De vajjon alapos-e a vád s helyes-e a jó tanács?» Íróink régente jóval többet fordítottak, eredeti irodalmunk mégis rohamosan fejlődött, költészetünk nem lett a külföld visszhangja, ma sincs ok az aggodalomra. «Hogy a fordítások háttérbe szoritanák az irodalmat, nem való. Egyetlen eredeti irónk sem vált fordítóvá a nagyobb dicsőség vagy anyagi haszon reményében. Egy-egy sikerült eredeti mü sokkal több vevőre és olvasóra talál, mint akármely idegen remek fordítása. A fordítások ritkán érnek második kiadást, míg a jobb eredeti művek gyakrabban s régibb kitünő íróink újabb meg újabb kiadásokban jelennek meg. A fordítás elvi ellenzése a csak magyarul olvasó közönséget elzárná az európai szellem áramlataitól, elszigeteltségbe süllyesztené. A leggazdagabb irodalmak sem lehetnek el fordítások nélkül. Csak mi magyarok akarnánk elzárkózni s eredetiségünk zsirjába fulladni? Mily gyermekes eszme, mily korlátolt felfogás!»

1884. — Elhúnytak: Frankenburg Adolf, Szücs Dániel. — A februári közgyülésen Szász Károly másodelnök mondja a megnyitó beszédet, ebben megemlékezik az irodalmi divatokról. Az elbeszélő

prózában a rajz, a színpadon a középfajú dráma divatozik; elvileg egyik műfaj ellen sem lehet kifogást emelni, de nálunk mind az angoloktól átültetett rajz, mind az új franciás színmű művelői feloldották a szorosabb formatörvényeket. A modoros rajz és a zsáneralakok hóbortjaival telített társadalmi színmű a kisebb tehetségek tollán olyan műfajjá alakult, amely nem vonzhatja a nagyobb becsvágyú írót. Nem fordulhatnának-e íróink más műfajok felé? «Mivel az irodalmi divatok közül kettőt említettem például, hadd említsek megfelelő kettőt itt is. A laza szerkezetű rajz és tárcanovella ellentéteül az igazi novellát, a magyar zamatú, de erős szerkezetű, elbeszélést; s a házasságtörési modern újfrancia színművel szemben a történeti színművet, legyen tragédia vagy vígjáték vagy dráma. Tudom jól, hogy a lángésznek törvényt szabni nem lehet; még a tehetség, sőt a hajlam sem hagyja erőltetni magát. De talán nem árt olykor épen a tehetséges írók figyelmét oly műfajok felé irányozni, melyekben irodalmunk időről-időre szükséget lát. Az irodalmi divat épen abban áll, hogy egyes műfajok vagy modorok egyeseknek azokban elért nem mindennapi szerencséje által fölkapatnak s akkor a kisebb tehetségek is mind azonegy műfaj vagy modor felé tódulnak. Holott a tehetség, még a középszerű is, ha teljes sikerre nem tarthat is számot, jobb szolgálatot tenne az irodalomnak, sőt önmagának is, ha a maga lábán igyekeznék járni s nem a pillanatnyi sikerek hősei, hanem az örökéltű nagy példányok után indulna.»

1885. — Új tagok: Ábrányi Emil, Ponori Thewrewk Emil. — Pályanyertes: Szüts Miklós székesfehérvári aljárásbíró: Emlékbeszéd egy korán elhúnyt ifjú felett, szónoki beszéd. — Elhúnyt: Győry Vilmos. — A februári közülés elnöki megnyitó beszédében Gyulai Pál örömmel állapítja meg: «Ötven év óta Társaságunk tagja volt minden nevezetesebb magyar költő és műbíráló. Újabb költészetünk dicsősége Társaságunk nevéhez van kötve.»

1886. — Pályanyertesek: Bayer József reáliskolai tanár: A magyar játékszín története, monográfia; Váli Béla miniszteri fogalmazó: A magyar színészet története, monográfia; Somló Sándor: Az apród, verses elbeszélés. — Elhúnytak: Ipolyi Arnold, Kovács Pál, Tárkányi Béla.

1887. — Új tagok: Dóczy Lajos, Horvát Boldizsár, Péterfy

Jenő, Vértesi Arnold. (Jelölve még: Ferenczy József, Jakab Ödön, Petelei István, Szabó Endre.) — Pályanyertes: Csiky Gergely: A komédiás, történeti vígjáték. — Elhúnyt: Balázs Sándor.

1888. — Új tag: Bayer József. (Jelölve még: Bercsényi Béla, Váradi Antal.) — Pályanyertes: Rudnyánszky Gyula hírlapíró: Kisfaludy Károly, óda; Ugyanő: Levél egy színigazgatóhoz, tanító költemény. — Elhúnyt: Henszlmann Imre.

1889. — Új tag: Váradi Antal. (Jelölve még Pasteiner Gyula, Petelei István, Reviczky Gyula.) — Pályanyertes: Négyesy László szolnoki gimnáziumi tanár: A mértékes magyar verselés története, monográfia. (Petőfi életrajzának megírására megbízást nyer Ferenczi Zoltán kolozsvári polgári iskolai igazgató, egyetemi magántanár.) — A Társaság a májusi ülésen fényesen ünnepli Jovanovics János szerb költőt és műfordítót. («Hazánk szerbajkú vidékeiről, olvassuk Beöthy Zsolt titkári jelentésében, díszes küldöttségek érkeztek körünkbe s az írásbeli üdvözletek százait alig vehettük számba. Mind a testvériség és hazaszeretet igéivel jöttek.» Az ünneplők között voltak szerbnyelvű leveleikkel: a verseci szerb egyesületek, a pancsovai szerb dalárda, a zimonyi szerb nők, az újvidéki görögkeleti gimnázium tanulói, a zárai szerb hírlap. Az ülést Gyulai Pál beszéde zárta be: «Legyen e nap örökké emlékezetes Jovanovics Jánosra és reánk nézve. Éltesse az Isten sokáig a szerb költészet dicsőségére s tartsa meg tovább is érdeklődését, részvétét, szeretetét a magyar költészet iránt.»)

1890. — Pályanyertesek: Csiky Gergely: Euripides Kiklopsa, műfordítás; Ábrányi Emil: A monológ ellen, verses monológ. — A Társaság februári közülésén Szász Károly másodelnök szót emel a görög nyelv tanítása mellett. «Mondják, hogy a gimnáziumi görög tanításnak semmi sikere; ezer meg ezer ifjút négy éven át kínoznak vele s mikor a középiskolát végzik, nagyrésze olvasni alig tud s a grammatika elemi szabályaiban is eltéved; a java is Homerosból, Xenophonból olvas talán egy-két lapot, megérti imígy-amúgy, irodalmi tájékozottságot azonban nem szerez, a görög szellem hatásáról, műélvezetről pedig szó sincs.» De ez a sikertelenség nem tántorithatja meg a klasszikus világ barátait. Számos érvet sorakoztat fel a görög nyelv védelmére; kiemeli a hellén irodalom nemesítő hatását. «És a fordítások? Mint a hegyekből a csatornákon levezetett víz is

eloltja azok szomját, kik a forráshoz nem juthatnak, hogy annak üde s kristálytiszta habjaiból meríthessenek, úgy még a legtökéletesebb műfordítás is azoknak való, akik az eredeti nyelv értését nem szerezhetik meg.»

1891. — Elhúnytak: Csiky Gergely, Hunfalvy Pál, P. Szathmáry Károly. — A Társaság Csiky Gergely helyébe Vargha Gyulát választja meg másodtitkárnak. — A februári közülésen Gyulai Pál elnök a szónoklat irodalmibb formájúvá tételét sürgeti megnyitó beszédében. «Régi szónoklatunknak is megvoltak a maga árnyoldalai. Még jobb szónokaink is könnyen estek dagályba s divatosak voltak a hangzatos mondatok, melyek inkább a fület töltötték be, mint a lelket. Mostani szónokaink, még a jobbak is, könnyen válnak pongyolákká, noha a társalgó hang, a gondtalanul elpattanó élc inkább való bizalmas körbe, mint parlamentbe. Az erőszakolt méltóság és pátosz feszességet szül, a túlhajtott fesztelenség köznapiságot. Régibb szónoklatunk szorosabb kapcsolatban volt az irodalmi tanulmányokkal, sőt magával az irodalommal is. A legkitünőbb beszédek egyszersmind versenyeztek prózánk legjobb termékeivel. Most is vannak jeles szónokaink, de beszédeikről ezt minden méltánylat mellett sem mondhatni el, legalább oly mértékben semmi esetre sem. Mintha csökkent volna az érzék az irodalmi formák iránt. Vajha szónokaink a politikai, jogi, pénzügyi és nemzetgazdasági tanulmányok mellett többet foglalkoznának irodalmi tanulmányokkal!»

1892. — A tagságra ajánlottak közül egyik sem kerül be a Társaságba. (Ajánlva három helyre tizenegy jelölt: Almási Balogh Tihamér, Ambrus Zoltán, Hegedüs István, Herczeg Ferenc, Jakab Ödön, Kozma Andor, Murai Károly, Pasteiner Gyula, Petelei István, Rákosi Viktor, Szabolcska Mihály. A tagválasztó ülésre egybegyült huszonnyolc rendes tag szavazatai annyira megoszlanak, hogy a második szavazásnál sem nyer többséget egyik jelölt sem.) — Pályanyertes: Kovács Zsigmond kassai városi hivatalnok: Mátyás király emlékezete, óda. — Elhúnytak: Salamon Ferenc, Szabó István. — A Társaság februári közülésén Gyulai Pál elnök a nyelvtisztaság kérdéseit fejtegeti megnyitó beszédében. «Bár vannak jeles prózaíróink, müprózánk nem áll a nyelvmüvészet oly magas fokán, mint költői nyelvünk.» Újabb elbeszélőink könnyedebbek és természetesebbek akarnak lenni a régieknél, ezért a köznapi élet

kevert nyelvét használják, gondatlanul írnak, a nyelvtisztaság többé nem eszményük, de azért nyelvük mégis tisztább, mint a szónokok, hírlapírók és tudósok nyelve. A nyelvi idegenszerűségeknek a hírlapirodalom a melegágya. A közönség most sokkal több hírlapot olvas, mint régen, de könyvet aligha többet; egy-egy jobb könyv ezer példányban most is csak tíz év alatt kel el, ha ugyan elkel; holott a hírlapok a maguk változatos szerkesztésével egyre nagyobb számban vonják magukhoz a kíváncsi közönséget. A gyors munka meglátszik a hírlapok stílusán, az irodalommal kevés kapcsolatot tartó ujságírók szívesen használják az idegen szókat, nem törik a fejüket régi vagy új magyar szók keresésén.

1893. — Új tagok: gróf Apponyi Albert, Hegedüs István, Herczeg Ferenc, Kozma Andor, Szüry Dénes. (Jelölve még: Ambrus Zoltán, Bársony István, Jakab Ödön, Jeszenszky Danó, Kiss József, Murai Károly, Pauler Gyula, Petelei István, Radó Antal, Rákosi Viktor, Szana Tamás Szabolcska Mihály.) — Pályanyertes: Csengery János: Aischylos Oresteiája, műfordítás. — A Társaság februári közülésén Szász Károly másodelnök a napisajtó elsekélyesedésével foglalkozik. A régi magyar hírlapirodalom nagynevű munkásai nagy szolgálatot tettek a nemzetnek, a mai zsurnaliszták túlnépesedett tábora nem törekszik eszményi célokra, nem harcol érdeknélküli elvhűséggel. «Korunknak s benne nemzetünknek is egyik nagy betegsége, hogy míg közéletünkön majdnem egészen a politika uralkodik, irodalmunkat s főleg az az iránti érdeklődést a zsurnalisztika foglalja le. A legtöbb tehetség, ha más téren volna is hivatva hasznosan működni, a politika sorompói felé tódul; az olvasók kilencvenkilenc százaléka még a művelt osztályokban is alig olvas egyebet hírlapoknál; azokból meríti összes tudományát s elégíti ki szellemi szükségletét. A tudományos könyveket jóformán csak a szaktudós vagy szükségből az azon szakra készülő tanulóifjúság forgatja, a kiadók nem is vállalkoznak tudományos munkák kiadására, az Akadémia ilynemű kiadványai halomra gyülve hevernek a raktárakban. Ki olvas könyveket, mikor mindennap friss ujságot kap s a hírlapokban mindent megtalál? Mert el kell ismerni, hogy a lapok a politika által elfoglalt nagy tér mellett irodalmi, költői, sőt tudományos közleményekkel is bőven ellátják tárcarovatukat s az olvasó közönséget. Csakhogy ebben nem mindig van köszönet.» A hírlapok versenye hízeleg a tömeg szenvedélyeinek,

a mohó hírközlő sietség felületességre vezet, az ujságcikkek megbízhatatlanok. A sietség okozza a nyelvrontást, a magyartalanságok elharapódzását, az idegen szók sürü használatát. Legszomorúbb, hogy a hírlapi munka megrontja a legjobb tehetséget is. «Hányszor hallottam fiatal pályatársaimtól, kik kedvvel és tehetséggel léptek az irói pályára, a keserü panaszt, hogy elvesztették kedvüket, megbénították tehetségük szárnyait, csak azért, mert a hírlapirodalom éjjeli-nappali igájába hajtották fejüket!» A szerkesztőségi pajtáskodásokból személyeskedések származnak, ezek «olykor a tisztesség rovására mennek, erkölcsi tekintetben is károsakká fajulhatnak s a közvélemény megromlását s az erkölcsi érzet lazulását is vonhatják maguk után. Majd mindenik lapnak megvannak a maguk kiválasztott kedvencei és üldözöttjei, személyek és intézetek egyaránt, amazokat a dicsfény glóriájába vonni, ezeket kisebbíteni s lebecsmérelni mindennapi szokása. A Magyar Tudományos Akadémia a legtöbb lap részéről a folytonos megtámadás, kisebbítés sőt gúny tárgya. Hirdetik tehetetlen tétlenségét, amit kiadványai nagy száma, többi közt a hazai és külföldi jeles irók eredeti s fordított munkáiból már egész könyvtárrá szaporodott Könyvkiadó Vállalata cáfol meg; gúnyolják vaskalaposságát, anélkül, hogy ennek jeleire rá tudnának mutatni vagy azt csak meghatározni is megkísérelnék; megtámadják pályázatait s azokról mondott ítéleteit, amit aligha tennének, ha olvasnák a pályaműveket; megtámadják tagválasztásait, melyek a szakosztály, azután még a teljes Akadémia kétszeres rostáján szürődnek át; és végre mindenek fölött: az Akadémia tudományos működése iránt — ami pedig kötelességük volna — a nagy közönségben érdeklődést kelteni, üléseiről beható és alapos tudósítások közlésével, alig igyekeznek.» A hírlapok és folyóiratok egyik legérzékenyebb gyöngéje a kritika hiánya. A közönség nevelése a sajtó kötelessége; ha ezt a hivatását rosszul végzi, mérhetetlen károkat okozhat. «Kritikát akarunk, szigorút, de igazságost; nem bánjuk, legyen sebző, maró, akár megsemmisítő, ahol kell, csak legyen objektív és győzzön érvekkel s a szép és igaz törvényeivel. És ne legyen személyeskedő, pajtáskodó, rokon- és ellenszenvek által magát vezéreltetni ne engedje s őrizze meg mindig az irodalmi tisztességet.»

1894. — Pályanyertesek: Varga Ottó budapesti gimnáziumi tanár: Magyarország története a gyermekek és a nép számára; Sántha

Károly sárszentlőrinci evangélikus lelkész: Millenniumi óda. — Elhúnyt: Paulay Ede. — A Társaság februári közülésén Gyulai Pál elnök a történeti dráma és regény népszerűtlenségéről szól megnyitó beszédében. «Nem a történeti dráma és regény avult el, hanem a költők nem tudnak életet, új szellemet oltani a holt formákba.» A költői műfajok lényegükben sohasem avulnak el, csak megújulnak tartalomban, módosulnak forma tekintetében, a korhoz alkalmazkodnak eszméikben és érzelmeikben. Kényszeríteni nem lehet sem az írókat, sem a közönséget, hogy ragaszkodjék egyes műfajokhoz, irányokhoz, stílusokhoz vagy forduljon el tőlük. «Egyik áramlat a másikat idézi elő. Néha elfogultság, előítélet szállja meg most az írót, majd a közönséget. A lángelme, sőt a tehetség ereje is összetöri az elfogultság és előítélet bilincseit s magával ragadja az elméket. Máskor a közönség lázad föl a költők önkénye ellen s megszüli a maga eszményeit új költőkben.»

1895. — Új tagok: Jakab Ödön, Radó Antal. (Jelölve még: Rákosi Viktor, Szomaházy István.) — Ferenczi Zoltán bemutatja Petőfi életrajzát tárgyaló kéziratát s megnyeri a nyilt pályázatra kitűzött jutalmat. — A Társaság ez év februárjában ünnepli Gyulai Pál írói pályájának ötvenéves évfordulóját. (Az elnök a tiszteletére készült arany serleget a Kisfaludy-Társaságnak ajándékozza, azzal az óhajtással, hogy az ünnepi lakomákon ezzel a serleggel újítsa meg a kiszemelt szónok valamelyik elhúnyt Kisfaludy-Társasági tag emlékét.)

1896. — Pályanyertes: Sebestyén Gyula múzeumi tisztviselő: A honfoglalás mondái, monográfia. — Elhúnytak: Degré Alajos, gróf Szécsen Antal. — Az ezredév emlékezetére szentelt ünnepi ülésen, május 27-én, Gyulai Pál mond elnöki megnyitó beszédet, Sebestyén Gyula a magyarok eredetének mondáját ismerteti, Jakab Ödön és Vargha Gyula hazafias költeményeket olvasnak fel.

1897. — Új tagok: Rákosi Viktor, Somló Sándor. (Jelölve még: Alexander Bernát, Palágyi Menyhért, Palágyi Lajos, Riedl Frigyes.) — Pályanyertesek: Béri Gyula, Radó Antal, Szabados Ede francia költőkből vett műfordításaikkal; Alexander Bernát: A művészet feladatai, tanulmány; Somló Sándor: A szombatosok, történeti dráma; Vargha Gyula: A bosszuló kard, operaszöveg. — Elhúnytak: Pálffy Albert, Pulszky Ferenc, Vajda János. — A februári közülés elnöki megnyitó beszédében Gyulai Pál megrójja a prózaírókat stílusuk gondatlansá-

gáért. «A köznapiság még nem természetesség, a pongyolaság nem egyszerüség. Valamint költeni és mégis igaz maradni: a valódi költészet, úgy természetes lenni és müvészivé emelkedni: a valódi szépprózа.» Egyrészt könnyen esünk idegenszerüségbe, másrészt nagyon is törekszünk a magyarosságra. «A kritika rendesen azzal dicsér meg valamely könyvet, hogy magyarosan vagy tősgyökeres magyarsággal van megirva. De azzal nem igen bajlódik, vajjon szépen van-e megirva, vajjon szépprózа-e, vajjon alkalmazkodik-e a müfaj sajátságaihoz s azok a népies kifejezések a maguk helyén állanak-e? Lehet valamely kifejezés tősgyökeres magyar, de nem odaillő, ahol a szerző használja, mert nem emeli, sőt megrontja a mü hangulatát, stilusát.»

1898. — Uj tag: Bársony István. (Jelölve még: Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Benedek Elek, Bródy Sándor, Palágyi Lajos, Pekár Gyula, Silberstein Ötvös Adolf. A tagságra ajánlottak között van Beniczkyné Bajza Lenke is, de Gyulai Pál nem bocsátja szavazásra az Ágai Adolftól ajánlott irónöt. «Az elnök, állásából folyó kötelességének és jogának ismervén, hogy a Társaság szabályainak, ügyrendjének, gyakorlatának és szokásainak sértetlensége fölött örködjék: ezúttal is tisztének ismeri, hogy a szokástól szentesitett s hatvan évesnél hosszabb gyakorlattól szinte jogerőre emelt szabálymagyarázatnak érvényt szerezzen mindaddig, mig a Társaság ellenkező elvi határozatot nem hoz.») — Pályanyertes: Szabó Ferenc polgári iskolai tanító: A muzsikus familia, regény. — Elhúnytak: Abonyi Lajos, Arany László, Horvát Boldizsár, Szász Béla, Zichy Antal. — A februári közülés elnöki megnyitó beszédében Gyulai Pál kikel a tárca-elbeszélések divata ellen. «A tárca-elbeszélés oly mü, melynek terjedelme meg van szabva, mint a zsemlyének, se nagyobb, se kisebb nem lehet néhány hasábnál, amint a lap kisebb vagy nagyobb alakú. A fődolog, hogy egy számban közölhető legyen s ne legyen folytatása a következőkben. Valóságos szerkesztői dogma az egy számra való elbeszélés. A kezdő iró ilyennel kezdi pályáját, hogy bejuthasson valamely lap tárcájába, a már neves irók örömmel szerződnek a szerkesztőkkel ilyenek irására, mert kevesebb fáradsággal több tiszteletdijat nyernek tőlük, mint nyernének, ha novellákat vagy éppen regényeket irnának. Igy szorulnak háttérbe a valódi beszély különböző fajai, éppen mint azelőtt a dal miatt a lirai költészet más fajai, különösen az óda és elégia. Az irók mintegy arra

kényszerülnek, hogy aprópénzre váltsák fel tehetségüket s aranyok helyett rézkrajcárral szolgáljanak a közönségnek. A műfajt magában nem lehet kárhoztatni, sőt méltányolni kell. A baj a túltengésben nyilatkozik, mely mindent körébe von, nem egy tehetség kifejlését akadályozza s a valódi beszélyt háttérbe szorítja. A napilapok szerkesztőinek meg kellene gondolniok, hogy a tárca-elbeszélések erőszakolása rontása az irodalomnak. A tárcát meg lehetne tölteni egyébbel is, mint azt a külföldi lapok példája mutatja. A tudomány, irodalom, művészet és társadalom köréből írt vonzó tárcák inkább érdekelnék a közönséget, mint a törik-szakad tárca-elbeszélések. Napisajtónk örömmel emlegeti, hogy immár beléolvad az egész irodalom. Még talán nem, és ne is adja az Isten. De ha a beleolvasztás a céljuk, még inkább kötelességük az irodalmi szempontok figyelembe vétele.» Egyébiránt: «Az író becsülje meg tollát, ha azt kívánja, hogy a közönség s az utókor is megbecsülje».

1899. — Új tagok: Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Berzeviczy Albert, Jánosi Gusztáv, Szabolcska Mihály. (Jelölve még: Bánóczi József, Benedek Elek, Bródy Sándor, Haraszti Gyula, Szabó Endre.) — Pályanyertes: Bodrogi Lajos kecskeméti reáliskolai tanár: Ezüst tálak, történeti novella. — Elhúnytak: Bartalus István, Péterfy Jenő. — Ez év októberében Gyulai Pál lemond elnöki tisztéről s elhatározását megmásíthatatlannak jelenti ki. (A Társasághoz intézett levelének eleje: «Ezelőtt néhány évvel több ízben felemlítettem a Társaság tagjai előtt, hogy én folyvást vénülök, a Társaság folyton ifjodik s így nem igen illünk össze»; befejező sorai: «Legyen szabad mintegy búcsúként még arra is kérnem a Társaságot, hogy a főpontokban ragaszkodjék szilárdan hagyományaihoz, melyeket kitűnő esztétikusok s még kitűnőbb költők állapítottak meg s melyek alapján Társaságunk a magyar irodalomnak nemcsak hasznára, hanem olykor dicsőségére is vált. Új utakra térés csak süllyedést vonna maga után: én részemről, mint a Társaságnak jövőben is buzgó tagja, mindent el fogok követni a hagyományok fenntartása érdekében s talán több sikerrel, mint az elnöki székben, hol némi tekintetek olykor korlátoztak.»)

1900. — Új tagok: Benedek Elek, Riedl Frigyes. (Jelölve még: Fiók Károly, Haraszti Gyula, Kiss József.) — Pályanyertesek: Somló Sándor: Egy királylány története, verses elbeszélés; Sárosi Bella:

Balassa Bálint, életrajz gyermekek számára. — Elhúnyt: Imre Sándor. — A Társaság Gyulai Pál helyébe ebben az évben választja meg elnökévé Beöthy Zsoltot, másodelnökké a leköszönő Szász Károly helyébe Berzeviczy Albertet, titkárrá Beöthy Zsolt helyébe Vargha Gyulát, másodtitkárrá Vargha Gyula helyébe Kozma Andort. (Jelölve még: Berczik Árpád másodelnöknek, Rákosi Viktor másodtitkárnak.)

A *Petőfi-Társaság* megalapitásában Balázs Sándornak, Éjszaki Károlynak, Komócsy Józsefnek, Lauka Gusztávnak és Szana Tamásnak volt a legnagyobb része. A Társaságba az alapitás évében, 1876-ban, a következő negyven tagot választották meg: Abonyi Lajos, Ábrányi Emil, Ábrányi Kornél, Balázs Sándor, Balogh Zoltán, Csiky Gergely, Endrődi Sándor, Erődi Béla, Éjszaki Károly, György Aladár, Győry Vilmos, Hatala Péter, Jókai Mór, báró Kaas Ivor, Károly György Hugó, Keresztesi Papp Miklós, Kertbeny Károly, Komócsy József, Lauka Gusztáv, László Mihály, Meltzl Hugó, Névy László, Paulay Ede, Péterfalvi Szathmáry Károly, Pulszky Ferenc, Szana Tamás, Szász Gerő, Szemere Miklós, Szigligeti Ede, gróf Teleki Géza, Toldy István, Torkos László, Tóth Endre, Törs Kálmán, Vadnai Károly, Vajda János, Vámbéry Ármin, Váradi Antal, Vértesi Arnold, gróf Zichy Géza. — Néhány évvel később a tagok számát hatvanra emelték fel s a rendes tagokon kívül tiszteletbeli és külső tagokat is választottak.

A Petőfi-Társaság első elnöke: Jókai Mór (1876–1904); titkára: Szana Tamás (1876–1906); vezető tisztviselői a millenniumig: Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Endrődi Sándor, Éjszaki Károly, Komócsy József, Váradi Antal. — Az első közgyülést 1877 január 1-én tartották a M. T. Akadémia egyik termében, ugyanakkor jelent meg a Petőfi-Társaság Lapjának első száma is.

Nem sokkal utóbb a Kisfaludy-Társaság elnöke, Lukács Móric, barátságosan üdvözölte elnöki megnyitó beszédében az új alakulást. A Petőfi-Társaság, úgymond, jobbára ifjú erők szövetkezéséből ugyanarra a célra alakult, mint a Kisfaludy-Társaság. «Hadd induljon meg a verseny köztünk, melyben vesztes egyikünk sem lehet; bármelyiknek sikeres törekvése és munkássága közös nyeremény mindnyájunknak, mert közelebb visz a közös célhoz. Hiszen nem egymás ellen, hanem egymás mellett küzdünk, nem vagyunk ellenségek, hanem hazafias célú versenytársak, de egyúttal szövetségesek is. Mielőtt a

versenyt megkezdhettük, fogjunk tehát baráti kezet.» — Más érzelmekkel pillantott a Petőfi-Társaságra Gyulai Pál. Az új Társaságot, írta a Pesti Napló 1877. évfolyamának egyik számában, nem fennhéjázó programmja fogja igazolni, hanem munkássága. «A Petőfi-Társaságot néhány elégedetlen Kisfaludy-Társasági tag és több, még elégedetlenebb szépirodalmi író alapította, akiket a Kisfaludy-Társaság vagy nem akart vagy, tagjainak meghatározott száma miatt, mindeddig nem tudott megválasztani.» Majd meglátjuk, lesz-e eredménye a nagy hühónak. Ami Jókai Mór elnöki megnyitóbeszédét illeti, ez nem hagyható szó nélkül, mert van benne néhány burkolt, de azért eléggé érthető vád mind a Kisfaludy-Társaság, mind az Akadémia ellen. Jókai szerint a Petőfi-Társaság egyik fő célja a féltékenységtől óvakodó hírre-törekvés, továbbá a klikk-uralmat mellőző szövetség a tehetség érvényesítésére. «A Petőfi-Társaságot egy elégedetlen írói klikk alapítván, amely irodalmi céljaival nincs tisztában s amelyet inkább pajtásság és személyes tekintetek fűznek össze, mint irodalmi elvek: valóságos komikai jelenet, hogy éppen e Társaság elnöke vádolja klikk-szövetkezéssel és uralommal az Akadémiát és Kisfaludy-Társaságot, amelyekben lehet találni elég fogyatkozást és hibát, de klikk-szövetkezést és uralmat, kivált a szépirodalmi írók részéről, éppen nem. De ha Jókai mint akadémiai és Kisfaludy-Társasági tag ily szomorú tapasztalatokat tett, miért nem lépett fel a visszaélések ellen az illető helyen? A küzdést legalább meg kellett volna kísérleni. Jókait egy egész udvar környezi, számos dolgozótársai s az őt bámuló fiatal írók udvara, akik őt úton-útfélen, még saját lapjában is dicsőítik s mégis ő veti az Akadémia és Kisfaludy-Társaság szemére a kölcsönös megbámulást. A Petőfi-Társaság minden laptól megválaszt valakit tagjának, hogy ügyei kellő támogatásban részesüljenek, lapot alapít a maga érdekében és elnöke mégis az Akadémiát és a Kisfaludy-Társaságot vádolja egyedárúsággal, pajtáskodással, amelynek nincsenek lapjai, sem pajtásai a zsurnalisztikában. Tanácslom a Társaságnak, hogy tűzzön ki erejéhez mérten célt, minél kevesebbet beszéljen róla, de annál többet tegyen érte s ami a fődolog, ne sokat hallgasson elnökére.»

Mozgékonyságban kevés irodalmi szervezet érte utol a Petőfi-Társaságot. Nemcsak a fővárosban rendezett felolvasást felolvasás után,

hanem időnkint kiszállt a vidékre is. Debrecenben 1882 tavaszán különösen fényes fogadtatásban volt része, Jókai Mórt a város híres ötösfogatán vitték szállására, a főiskolai ifjúság fáklyásmenettel üdvözölte az írókat, a színházban tartott felolvasó-estét lelkes közönség hallgatta végig. Petőfi Sándor halálának ötvenedik évfordulóján, 1899-ben, a segesvári csatasíkon gyült össze a Társaság, itt áldozott a halhatatlan lírikus emlékének. A Petőfi-emlékeket olyan szerencsésen gyüjtötték, hogy 1899-ben már hozzáfogtak a Petőfi-ház tervének megvalósításához. Volt a Társaságnak könyvkiadóvállalata, évkönyvsorozata és két folyóirata is: a Petőfi-Társaság Lapja és a Koszorú.

Irodalmi társaságok:

Erdélyi Múzeum-Egylet. — A nagyjelentőségü kolozsvári tudományos egyesületet gróf Mikó Imre alapította 1859-ben. Munkásságát a kolozsvári egyetem tanárai tették virágzóvá 1872-től kezdve. Az egyesület az Erdélyi Múzeum gyüjteményeinek fenntartásán kívül számos kiállítást, vándorgyülést, előadást rendezett, azonkívül értékes kiadványokkal gazdagította a tudományos irodalmat. Bölcseleti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának közlönye 1874-ben indult meg Finály Henrik szerkesztésében.

Székesfehérvári Vörösmarty-Kör. — A nagy költő emlékének ápolására és irodalmi célok segítésére 1867-ben alakult. Átvette a székesfehérvári kaszinó könyvtárát, felolvasásokat tartott, ünnepségeket rendezett, olykor pályatételeket tüzött ki. A székesfehérvári egyházmegye papjai, továbbá a ciszterciendi gimnázium és az állami reáliskola tanárai voltak a legtevékenyebb tagjai.

Budapesti Philologiai Társaság. — Ponori Thewrewk Emil alapította 1874-ben a klasszika-filológia tudományos művelésére, de az első baráti kör csakhamar kibővült a modern filológia művelőivel. A Társaság folyóirata, az Egyetemes Philologiai Közlöny, a magyar irodalomtudomány művelésében kiváló érdemeket szerzett. A filológiai munka irányítása terén különösen Heinrich Gusztáv dolgozott sikerrel.

Pozsonyi Toldy-Kör. — Vutkovich Sándor jogakadémiai tanár, irodalomtörténeti kutató kezdeményezésére alakul 1874-ben. Első elnöke Botka Tivadar történetíró, akadémiai tag. Irodalmi ünnepek rendezésében, felolvasások tartásában, ismeretek terjesztésében a Kör tagjai

eredményesen fáradoztak, a város német műveltségéhez hozzákapcsolták a magyar kultúrát. Pozsony megmagyarosodása sokat köszönhetett mozgékonyságuknak. Időnkint pályatételek kitűzésével is serkentették az írók becsvágyát.

Marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-Társaság. — Tolnai Lajos református lelkész alapította 1876-ban. Ő lett a Társaság első titkára, elnöknek báró Apor Károlyt választották meg. Tolnai Lajos csakhamar viszálykodni kezdett tagtársaival, a társasági munka többször megakadt s akkor sem tudott igazán föllendülni, amikor a nehéz természetű titkár felköltözött Budapestre. A Társaság egyik külön célja volt, hogy egybegyüjtse a Kemény Zsigmondra vonatkozó ereklyéket s felkutassa a székely népköltészet termékeit. Erdély szempontjából érdekes jelenség, hogy Marosvásárhelyt előbb volt szépirodalmi társaság, mint Kolozsvárt. Az sem érdektelen, hogy az úttörő erdélyi költői kört nem erdélyi születésü férfiú alapította meg, hanem a véletlenül odakerülő dunavidéki író.

Soproni Frankenburg-Kör. — A Frankenburg Adolf által 1877-ben megalapított irodalmi egyesületből alakult. A sopronmegyei születésü novellista öreg korában Sopronban telepedett le; 1879-ben ott ünnepelte írói pályájának félszázados fordulóját. Az elnöklete alatt működő irodalmi és művészeti társaskör a többi vidéki közművelődési egyesület programmja szerint dolgozott.

Eperjesi Széchenyi-Kör. — A felvidéki magyar művelődés támogatására 1878-ban alapították. Ez időtájt Berzeviczy Albert, a M. T. Akadémia későbbi elnöke, az eperjesi jogakadémia tanára volt s eredményesen támogatta az új irodalmi egyesülés megalakulását.

Aradi Kölcsey-Egyesület. — Jancsó Benedek, Jánosi Béla és Márki Sándor aradi tanárok alapították 1881-ben. Első elnöke Tabajdi Károly főispán, első titkára Márki Sándor volt; az irodalmi szakosztályt Jancsó Benedek vezette. Az Egyesület felolvasásain országosnevü írók is szerepeltek: Ábrányi Emil, Beniczkyné Bajza Lenke, Endrődi Sándor, Jakab Ödön, Jókai Mór, Pósa Lajos, Reviczky Gyula és mások. Varga Ottó könyve, az Aradi Vértanuk Albuma, a Kölcsey-Egyesület anyagi támogatásával jelent meg.

Szent István-Társulat. — Az 1847-ben szervezett Társulatnak 1887-ben alakult meg a tudományos és irodalmi osztálya. Az addigi

társulati könyvkiadás kibővült a Katolikus Szemle közrebocsátásával és számos tudományos értekezés külön kinyomtatásával. A Társulat vezető szellemei ebben az időben gróf Zichy Nándor, Kaposi József, Kiss János, Kisfaludy Árpád Béla és Mihályfi Ákos voltak. A tudományos és irodalmi osztály tagjainak sorában helyet foglalt az egyházi rend valamennyi tudományos kiválósága, továbbá néhány hitbuzgó világi író.

Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. — A katolikusok tudományos szervezkedése a református és evangélikus hittudósokat arra ösztönözte, hogy összefogják szellemi erőiket. Az egyházi irodalom művelésére Budapesten 1888-ban megalapították Társaságukat s megindították a Protestáns Szemlét. A folyóirat évfolyamaiban számos értékes közlemény jelent meg évről-évre, a külön közrebocsátott egyháztörténeti munkák és népies olvasmányok jól szolgálták a protestáns tudományt és erkölcsöt. A Társaság szellemi munkájának irányításában oroszlánrésze volt Kenessey Béla református lelkésznek, utóbb Szőts Farkas teológiai akadémiai tanárnak.

Erdélyi Irodalmi Társaság. — Az 1859-ben megalapított Erdélyi Múzeum-Egylet a tudományos működést is beleillesztette progammjába, felolvasó üléseket tartott, folyóiratot adott ki, de a szépirodalmi törekvéseket nem gyámolította. Ezért egyesültek Kolozsvárt 1888 őszén Erdély szépírói és kritikusai új társaságba gróf Kuún Géza elnöklete alatt. A magyar költői irodalom ápolását és terjesztését tűzték ki célul, felolvasó ülésekkel vonták maguk köré a közönséget, számos életrevaló eszmét vetettek fel és valósítottak meg. Szervezetük hasonlított a Petőfi-Társaságéhoz. A társasági munka vezetésében nagy része volt a két Petőfi-kutatónak: Csernátoni Gyulának és Ferenczi Zoltánnak.

Magyar Néprajzi Társaság. — Herrmann Antal kezdeményezéséből 1889-ben alakult Budapesten. Folyóirata, az Ethnographia, sokat tett arra, hogy a népköltészet iránt érdeklődést keltsen s az összehasonlító irodalomtörténet fontosabb kérdéseire felhívja a figyelmet.

Debreceni Csokonai-Kör. — Munkássága 1889-ben indult meg. Első elnöke Vértesi Arnold volt, az irodalmi szakosztály elnöke Géresi Kálmán. A Kör számos Csokonai-emléket gyüjtött össze, irodalmi pályázatokat hirdetett, sikeres felolvasásokat tartott. Alapszabályai sze-

rint munkásságának három fő célja volt: szellemi középpontot teremteni Debrecen város művelt elemei részére; ápolni az irodalmat, tudományt, művészetet; segíteni az írói tehetségek kibontakozását. Szabolcska Mihály első verses könyvét 1892-ben a Csokonai-Kör adta ki.

Kecskeméti Katona József-Kör. — A halhatatlan drámaíró emlékének ápolására, a kecskeméti írók felkarolására és a város közönségének művelésére alakult 1891-ben. Első elnöke Horváth Döme nyugalmazott táblai tanácselnök volt, titkára Kovács Pál jogakadémiai igazgató. Mint a legtöbb vidéki irodalmi egyesület, időnkint ez a kör is évkönyvekben ismertette munkásságát s közölte az ülésein elhangzott felolvasásokat.

Szegedi Dugonics-Társaság. — Lázár György szegedi polgármester elnöklete alatt alakult meg 1892-ben azzal a céllal, hogy a szegedi írók számára szellemi középpontot teremtsen s a Délvidéket belevonja a magyar művelődés levegőjébe. Évkönyveit Békefi Antal főtitkár szerkesztette, a szépirodalmi szakosztály élén Lipcsey Ádám állott. Bár a Társaság egyik feladatául azt tűzte ki, hogy függetlenítse magát a főváros irodalmától, felolvasó asztalánál mindig szívesen látta a budapesti írókat.

Nagyváradi Szigligeti-Társaság. — Rádl Ödön ügyvéd és író elnöklésével kezdte meg működését 1892-ben. Néhány neves tagja ebben az időben: Endrődi Sándor, Iványi Ödön, Ritoók Emma és Sas Ede titkár. A Társaság sokat tett Szigligeti Ede emlékének fenntartására, az újonnan épült nagyváradi színházat is a társasági tagok buzgólkodására nevezték el 1899-ben Szigligeti-színháznak. Ady Endrét, mint nagyváradi hírlapírót, 1898-ban választották a Társaság tagjává; a felolvasó üléseken többször szerepelt költeményeivel.

Pápai Jókai-Kör. — 1892-ben alakult az irodalom és művészet ápolására. Célkitűzései ugyanolyanok voltak, mint a többi vidéki közművelődési egyesületeké.

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. — Az 1877-ben megnyitott budapesti országos rabbiképző intézet tanárai és tanítványai a magyar, német és héber irodalmat egyforma buzgalommal művelték; kezdeményezésükre alakult meg a fővárosban 1894 elején a magyar zsidók irodalmi egyesülete. A Társulat első elnöke Kohn Sámuel budapesti

rabbi, kiváló hittudós volt; az alakulás munkájában főkép Bacher Vilmos rabbiképzőintézeti tanár, Mezey Ferenc ügyvéd és Bánóczi József egyetemi magántanár, akadémiai tag szereztek érdemeket. Az első magyarnyelvű teljes zsidó bibliafordítást az IMIT bocsátotta közre Bacher Vilmos, Bánóczi József és Krausz Sámuel szerkesztésében. A Társulat lelke Bánóczi József volt, a társulati kiadványok többnyire az ő kezdeményezésére jelentek meg, ő szerkesztette az IMIT évkönyveit. (Az első magyarnyelvű zsidó évkönyv Horn Ede és Szegfi Mór buzgalmából 1848-ban jelent meg, a másodikat az Izraelita Magyar Egylet adta ki 1861-ben, a harmadikkal Kiss József kísérletezett 1875-ben, a negyedik és következő kötetek az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat költségén jelentek meg 1895-től kezdve.)

Kassai Kazinczy-Kör. — A felvidéki szellemi törekvések támogatására alakult 1898-ban. Már előtte is volt két kisebb írói társaság Kassán, a kettő egybeolvasztásával szervezték az új irodalmi egyesületet. A Kazinczy-Körnek Kassa szellemi fejlődése terén megvoltak a maga érdemei.

A fővárosban egyre jobban terjedt az irodalmi kávéházak divata. Ezeknek az írói gyülekező helyeknek a könyvek és folyóiratok világában sokkal nagyobb a fontosságuk, mint ahogyan azt a maga zárt körébe tartózkodóan visszahúzódó tudomány gondolja. A kávéházi szabad társaságokban eszmék pattantak ki, elmék csiszolódtak, elvi kérdések tüze lángolt, irodalmi viták zajlottak le, közvélemény alakult ki személyekről és jelenségekről. A társalgás szelleme és anyaga áthúzódott a hírlapok és folyóiratok hasábjaira, a szerkesztőségi csoportok ízlése és erkölcse újjáéledt a könyvek lapjain.

Az 1867. évi kiegyezés korában a *Kávéforrás* fiatalsága — Ágai Adolf, Berczik Árpád, Dóczy Lajos, Rákosi Jenő és Toldy István szabadelvű társasága — volt az írói tervek egyik nevezetes kohója. «A Kávéforrás — írja visszaemlékezéseiben Rákosi Jenő — kávéház volt a Fürdő-utcában, ahol minden este találkozott egy csomó író és ujságíró. Semmi szervezetük nem volt. Hármas kötelék fűzte őket egymáshoz: a barátság, az irodalom és művészet kultusza és a Deák-párti politikai meggyőződés. A szellemi közmunkának szinte mind más és más műhelyében dolgoztak. Ide este pihenni, szórakozni, gondolataikat kicserélni jártak. Érzületre, társadalompolitikai irányra, iro-

dalmi ízlésre és iskolára nagy eltérések voltak a tagok felfogásában, csak egyben találkoztak mind: fanatikus Deák-párti meggyőződésű volt valamennyi.» Ehhez a jellemzéshez tegyük még hozzá a következőket. A Kávéforrás köre volt az első keresztény-zsidó írói társaság a fővárosban. Az asztaltársaság tagjai a liberális eszmékért lelkesedtek, egymás érvényesülését kölcsönösen segítették. Ágai Adolf szerkesztő a Borsszem Jankóban s a Magyarország És A Nagyvilág hasábjain készséggel helyet adott filoszemita írótársai cikkeinek, a magyar-zsidó művelődési programm a demokratikus világot sürgető fiatalokat erősen összekovácsolta.

A Váci-utcai *Korona*-kávéházban (Mikszáth Kálmán, Gozsdu Elek), a Hatvani-utcai *Kammon*-kávéházban (Szana Tamás, Justh Zsigmond, Reviczky Gyula, Vajda János) és a Ferenciek-terén levő *Kispipa*-vendéglőben (Komócsy József asztaltársasága) kisebb volt a politizáló hajlam, jóval nagyobb az Akadémia ellen érzett ellenszenv. A beérkezett írókat, kormánypárti szerkesztőket, szükkeblű kiadókat keserű haraggal ostorozták.

A Kerepesi-úti *Orient*-szálloda egyik termében Pósa Lajos asztala körül gyültek össze a derűsebb kedvű írók. Itt nem az volt a cél, hogy a távollevő pályatársakat megszólják s az irodalom bajain keseregjenek; inkább a baráti tréfa jegyében akartak egyesülni. Azért sok irodalmi terv született a *Pósa-asztal* mellett is; ez a csoport szintén éreztette hatását az írói közvélemény kialakulására.

Az *Otthon Írók És Hírlapírók Köre* Rákosi Jenő elnöklete alatt 1891-ben alakult Budapesten azzal a céllal, hogy a hivatásos ujságírókat közös erkölcsi testületbe fogja össze. Az Otthonnak a napisajtó irodalmi közvéleményének kialakulására nagy hatása volt, az ujságírókon és szépírókon kívül az értelmiség más rétegeiből is számos érdeklődőt vont magához. Mozgékonyságát jellemzi, hogy a millennium idején nagyszabású hírlapírói kongresszust szervezett s ezzel kialakította a nemzetközi sajtószövetséget. (A magyar írók és hírlapírók társadalmi szervezkedése és köri élete más alakulásokban is megnyilvánult. 1861-ben megalapították a Magyar Írók Segélyegyletét, 1881-ben a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetét, 1896-ban a Budapesti Ujságírók Egyesületét, 1898-ban a katolikus írók és hírlapírók Országos Pázmány-Egyesületét.)

Az írók a XIX. század utolsó harmadában már javarészt a régi jobbágyság és az újabb polgári osztályok leszármazottai s csak kisebb részben nemes eredetűek. Jogilag nincs ugyan már nemesség, de azért a társadalmi élet mozgatói még ebben a korban is számontarják a nemeseket és nem-nemeseket. Az újonnan előretörő nemzetrétegek gazdag érvényesülését mutatja egyrészt a sok hivatalos névmagyarosítás, másrészt a magyaros hangzású írói álnevek nem hivatalos fölvétele. Ez a nemzeti szempontból eléggé nem dicsérhető szokás lassankint hagyománnyá válik a magyar irodalomban. Ha egyes írók pályájuk elején eredeti családi nevükön szerepelnek is, később fölcserélik régibb polgári nevüket új írói nevükkel, esetleg régibb családi nevük megtartása mellett magyaros hangzású írói nevükkel adják közre munkáikat. (Abafi Lajos: Aigner, Acsády Ignác: Adler, Ágai Adolf: Rosenzweig, Bercsényi Béla: Helfer, Békefi Antal: Kann, Bulla János: Buczurka, Csontosi János: Kost, Dóczy Lajos: Dux, Endrődi Sándor: Kupricz, Erődi Béla: Harrach, Éjszaki Károly: Nerlinger, Fraknói Vilmos: Frankl, Gerő Károly: Grün, Gerő Ödön: Grünhut, Győry Vilmos: Siegmund, Haraszti Gyula: Hantz, Havas Adolf: Háhn, Hevesi József: Kronstein, Hevesi Lajos: Löwy, Irányi Dániel: Halbschuch, Jánosi Gusztáv: Janosik, Kabos Ede: Rosenberg, Karczag Vilmos: Kramer, Kazár Emil: Titzer, Kemenes Ferenc: Csecsinovics, Kemenes József: Kempf, Kiss József: Klein, Kisteleki Ede: Reichlinger, Koltai Virgil: Chromecsek, Kont Ignác: Kohn, Makai Emil: Fischer, Mezei Ernő: Grünfeld, Neményi Ambrus: Neumann, Névy László: Neff, Palágyi Lajos: Silberstein, Radó Vilmos: Roth, Rákosi Jenő: Kremsner, Sebők Zsigmond: Sternfeld, Simonyi Zsigmond: Steiner, Szabolcsi Miksa: Weinstein, Széchy Károly: Závodszky, Szomory Károly: Trausch, Tábori Róbert: Tauber, Törs Kálmán: Tircs, Varsányi Gyula: Klein, Vámbéry Ármin: Wamberger, Váradi Antal: Weber, Veszelei Károly: Schultheiss, Vértesi Arnold: Viklida.)

A családi nevek megváltoztatása nem egyszer meglehetősen zavarba ejti a tudományos kutatót. A régi hírlapok és folyóiratok tanulmányozói különösen érzik, milyen nagy szükség volna az írói álnevek kimerítő lexikonára. Olykor még egyes könyvek szerzőségének kérdésében is megakad az érdeklődő. A régibb álneveket és névjelzéseket még csak meg lehet valahogyan fejteni (Porzsolt Kálmán:

Magyar írói álnevek. Figyelő. 1882. évf. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. Székely Dávid: Magyar írók álnevei a multban és jelenben. Budapest, 1904.), de az újabbaknak jelentékeny részét homály fedi. Még a hírneves írók közül is sokan írtak, különösen pályájuk elején, koholt név alatt vagy betűjelzéssel. (Arany János: A. J., Akakievics Akaki, Arianus, Árva Imre, Szalontai J.; Jókai Mór: Sajó, Kakas Márton; Jósika Miklós: Sólyom, Alt Móric; Mikszáth Kálmán: Scarron, Kákay Aranyos Nro 3.; Rákosi Jenő: –ő, Dunántúli; Rákosi Viktor: Sipulusz, Vasálarc; Vajda János: Cserszilvásy Ákos, Homonnai Béla.)

Irodalompártolók:

Bródy Zsigmond (szül. 1840. Miskolc; megh. 1906. Budapest), a Neues Pester Journal szerkesztője. 1890-ben százezer koronát adott sajtóügyi célokra, ugyanekkor megalapította a M. T. Akadémia Bródy-jutalmát. E húszezer koronás alapítvány kamatait három évenkint valamelyik kiváló publicisztikai mű kapta utólagos kitüntetésül; ilyen mű hiányában a díjat annak a publicistának ítélték oda, aki hírlapírói működésével szembetűnően rászolgált az elismerésre. Az akadémiai bírálóbizottság a hatezer koronás jutalom odaítélésében felülemelkedett minden pártpolitikán, csak azt vette tekintetbe: érdemes szolgálatot tett-e a napisajtó munkása a közügynek, alapos tudással szólt-e az időszerű kérdésekhez, a mélyértelmű fejtegetések mellett tudott-e játszani a szív húrjain? A jutalmat először Pulszky Ferencnek ítélték oda (1894), a következő jutalmat ifjabb gróf Andrássy Gyula nyerte (1897), a harmadik jutalom Jancsó Benedeké (1900) lett.

Hamernyik János (megh. 1883.) váci polgár. Végrendeletében százhatvanezer korona értékű részvényt hagyományozott a M. T. Akadémiának.

Kóczán Ferenc (megh. 1894. Budapest) földbirtokos. A M. T. Akadémiában 1887-ben huszonnégyezer koronás alapítványt tett, hogy annak kamataiból magyar történeti színműveket jutalmazzanak évről-évre. A pályanyertes dráma szerzője száz aranyat kapott.

Lukács Móric (szül. 1812. Pest; megh. 1881. Budapest) földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a publicisták között. — A magyar mecénások sorában két nagy adománnyal örökítette meg nevét: végrendeletében negyven-

ezer koronát hagyott az Akadémiának és húszezer koronát a Kisfaludy-Társaságnak pályamunkák jutalmazására.

Semsey Andor (szül. 1833. Kassa; megh. 1923. Budapest) földbirtokos, főrendiházi tag, a M. T. Akadémia tagja. Mezőgazdasági tanulmányokat végzett, a tudományoknak szentelte életét, az ásványtanban alapos szaktudós volt. Tudományos célú adományai meghaladták a kétmillió aranykoronát. A Magyar Nemzeti Múzeum ásványtára az ő bőkezűségéből emelkedett a világ első gyűjteményei közé, a Földtani Intézetet és az Eötvös-kollégiumot gazdagabbá tette, természetrajzi munkák kiadására és fizikai kutatások támogatására sokat költött. Egyszerűen élt, jövedelmeinek tekintélyes részét közcélokra fordította, a magyar tudományos életnek kevés hozzáfogható mecénása akadt. Különösen nevezetes az a kétszázezer koronás adománya, amelyet 1889-ben azért adott a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy tíz pályadíjat tűzzön nemzeti vonatkozású tudományos kézikönyvek megírására. (Magyar nyelvtan, magyar irodalomtörténet, Magyarország régiségtana, története, földrajza, földtana, ásványtana, növénytana, állattana.) A pályaművek benyujtásának határidejéül először az 1895., másodszor az 1901., harmadszor az 1907. év szeptember havát tűzték ki, azután megszűntek a Semsey-pályázatok, a megmaradt összeg az Akadémia birtokába ment át. Három pályatételre egyáltalában nem érkezett be kézirat; hét jutalomkérdésre tizenhét év alatt mindössze tizenegy pályaművet adtak be; ezek közül csak négyet ajánlottak jutalomra a bírálók. (Az 1896. évi akadémiai nagygyűlés Pulszky Ferencnek Magyarország régiségeiről írt pályaművét, az 1902. évi nagygyűlés Milhoffer Sándornak Magyarország közgazdaságáról szóló kéziratát egy-egy háromezer koronás díjjal jutalmazta; az 1908. évi nagygyűlés Krenner József ásványtani tervezetét húszezer koronás, Pintér Jenő magyar irodalomtörténetét háromezer koronás jutalommal tüntette ki.)

Zsivora György (szül. 1804. Sárszentlőrinc, Tolna megye; megh. 1883. Budapest) ügyvéd, főispán, utóbb királyi ítélőtáblai tanácselnök. Végrendeletében kétszázezer koronát hagyott a M. T. Akadémiának.

Irodalom. — Vázlatok a M. T. Akadémia történetéből. 1831–1881. Budapest, 1881. — Szinnyei József: Magyar írók élete és

munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Kumlik Emil: A Pozsonyi Toldy-Kör harmincéves története. Pozsony, 1905. — Notter Antal: A Szent István-Társulat története. Budapest, 1905. — Kelemen Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet multja, jelene, tárai. Kolozsvár, 1909. — Divald Kornél: A M. T. Akadémia palotája és gyüjteményei. Budapest, 1917. — Erdősi Károly: A hetvenéves Szent István-Társulat. Budapest, 1922. — Lőrinczy György: A Pósa-asztal. Budapest, 1922. — Sas Ede szerkesztésében: A Petőfi-Társaság ötven esztendeje. 1876–1926. Budapest, 1926. — Hofbauer László: Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. Budapest, 1930.

OSZK

ÍRÓI TÖREKVÉSEK.

A VILÁGIRODALOM fejlődése a XIX. század utolsó harmadában a realizmus hullámain keresztül gyorsan haladt a naturalizmus felé s a naturalizmuson át eljutott a szimbolizmusig. A magyar irodalom a romanticizmus és a realizmus áramlatában lassúbb menettel tört előre s habozva állt meg a naturalizmus és szimbolizmus küszöbe előtt.

A francia naturalizmus főmestere, Zola, csak hosszú küzdelem után tudott érvényesülni a tehetségekben gazdag francia irodalomban; annál sötétebb színekkel ábrázolta regényei során az emberek bűneit és a modern élet sok nyomorúságát. Maupassant a realisztikus novella művésze volt; megfigyeléseiben és stílusában, meseszövésének érdekességében és alakrajzaiban egyaránt utánozhatatlan. Anatole France történeti hátterű filozófiai regényeivel hatott korára. Nagyműveltségű, szellemes író, de nem egyszer a legnemesebb eszmék megcsúfolója. A színpad költői közül Rostand emelkedett ki színes képzeletével, szárnyaló romantikájával. Verlaine és lírikus-követői végkép felszabadították a francia verset a régi prozódiai szabályok alól s csodálatos finomságot és bűvös zeneiséget vittek a dekadens lírába. Ez a líra tele volt álomszerű elemekkel, édes dallamokkal, mély szomorúsággal.

Az angol lírában és epikában Tennyson emelkedett magasra. Előkelő szellemű költő, a forma és tartalom művésze, távol mindattól, ami a finomultabb ízlést sérthetné. A lélektani regénynek Eliot volt a mestere. Az indiai őserdők világát Kipling fedezte föl. Wilde verseiben és drámáiban egyformán megnyilvánult szellemének gazdag csillogása. Az amerikai angol irodalom Bret Harte, Mark Twain és Whitman írói alkotásaiban bontakozott ki jellegzetes művészi erővel.

A német regényben Meyer Konrád Ferdinánd alkotott művészi remekeket, a költők közül főkép Scheffel és Hamerling vonták magukra a kritika figyelmét.

Ibsen hatása messzire szétsugárzott Norvégiából. Az európai hatású norvég drámaíró komor színekkel festette a társadalmi balítéletektől rettegő emberek vergődéseit.

Minden idők egyik legnagyobb igazságkeresője és realista regényírója Tolsztoj. A megfigyelések ritka bőségével elemezte önmagát, környezetét és a társadalmat; az általános emberi érzések és az orosz jellemvonások dúsgazdag gyüjteménye jelent meg regényeiben.

A nemzeti irányú magyar költészetnek ebben a korszakban Gyulai Pál és Szász Károly a vezére; irányukat mérséklet, ízlés, tanultság jellemzi. Ennek a kornak klaszszikus szellemű magyar költői tiszteletben tartják a hagyományokat, emelkedett lélekkel fordulnak a legnemesebb témák felé, stílusuk választékos, nyelvük magyaros, verselésükben ragaszkodnak a kiforrott formákhoz. Erkölcsi világuk éppen olyan tiszta, mint amilyen világos a költé-

szetükből levonható esztétikai tanulság. Legközelebbi szellemi rokonuk: Arany János.

A modern magyar élet új eszméi, szokatlanabb érzései, vívódó problémái Vajda János, Abrányi Emil, Reviczky Gyula és Kiss József költészetében jelentkeznek feltűnőbb erővel. A jövő társadalmának proletár-kialakulása még nem érdekli az új idők költőit; lírai érdeklődésüket a maguk belső élete köti le; legfőbb gondjuk a szerelem, bölcselkedés, életsiratás. A klasszikus irányú költők egészséges lelki alkatával szemben ez a csoport már a dekadencia határa felé közeledő lelkiség ismertető jeleit, de egyben a költői nyelv kifejező erejének újszerű megvillanásait mutatja. Ady Endre lírája ennek az iránynak a folytatása.

A verselésben lassankint megindul a rímes időmértékes ritmus bomlása. A nemzeti versidom és a nyugateurópai jambusok szabályossága itt-ott már kezd visszaszorulni a rímes szabadverselés önkéntelen kísérleteivel szemben. Kiss József az időmértékes verssorokat számos strófájában már nem a prozódia követelményei szerint írja, hanem ösztöne szerint. Mások is szívesen teszik hangzatosabbá költeményeiket a szabályos nyugateurópai ritmus szabálytalan mértékelésével. A döntő fordulatot később Ady Endre fellépése adja meg.

Az elbeszélők és színműírók ebben a korban vagy romantikusok vagy realisták. A naturalizmus inkább csak elméleti fejtegetések tárgya; még azok sem naturalisták, akik azt hiszik magukról, hogy közük van a naturalizmushoz. A szimbolizmus a távol ködében rejtőzik.

A francia, angol és orosz irodalom kétségtelenül hat a magyarra, de csak legfőbb vonalaiban és csak egyes íróknál. A sikerült műfordítások megismertetik az olvasókat a külföld nevezetesebb művészeti termékeivel; a becsvágyóbb magyar író érzi, hogy nem maradhat el a világversenyben; alkotnia kell és kiválót alkotnia, ha közönséget akar maga köré. Irodalmunk egyes műfajokban egészségesen fejlődik. A költészet nem éri el a Petőfi—Arany-korszak magasságát, de a szinműirodalom tovább virágzik, az elbeszélő próza stílusa közvetlenebb lesz.

A kiegyezés után a regény és novella mellett megjelenik a prózai elbeszélés új faja: a rajz. Az új irodalmi forma rövidebb a novellánál, a mese háttérbe szorul benne, az író elbeszélő modora vázlatos és lírai, az olvasó inkább csak egyes emberi alakokat ismer meg bizonyos helyzetekben. A rajzok az 1870-es évektől kezdve gyorsan szaporodnak, bár a tekintélyesebb kritikusok nem jó szemmel nézik terjedésüket, népszerűségükben a novella kárát látják. A rajzforma az 1890-es években szembentalálja magát a napilapok hasábjain kialakult új típussal: a tárca-elbeszéléssel. Amilyen ellenérzéssel fogadta annak idején a komoly kritika a novella rovására terjeszkedő rajzot, olyan veszedelmet látott a gyorsmenetű, hézagos, legtöbbször elnagyolt hírlapi tárcában.

A regény és a novella jeles mesterek kezén bokrosodik tovább, a lelki elemzés azonban túlzottan aprólékos; egyesek — a kisebb fantáziájuak — feledik, hogy minden elbeszélés legfőbb alapja a gyönyörködtető mese. A friss mesélő hangot, az elbeszélő anyag gazdagságát, a könnyed

meseszövés fordulatosságát a regényben nem hanyagolhatja el az író; a gazdag mesekitalálónak és leleményes meseszövőnek nyert ügye van, ha fantáziájához alakrajzoló tehetség és vonzó stílus is járul: ezek a tanulságok magyarázzák, miért nagyok Jókai Mór és Mikszáth Kálmán sikerei. Jókai a romantikus elképzelés felhői között csapong, Mikszáth reális alapokra fekteti romantikáját. Rajongó közönsége van mind a két elbeszélőnek. Tolnai Lajos nyers realizmusát nem szeretik az olvasók, Baksay Sándort és Petelei Istvánt inkább csak a műértők dícsérik, annál nagyobb a «kétarcú» Rákosi Viktor tábora, a humoristáé és a komoly elbeszélőé.

Rákosi Jenő és színműíró-társai divatba hozzák az újromantikus drámát, Csiky Gergely zajos sikereket arat polgári színműveivel. Ott a Shakespeare-stílus, itt a francia tézisdrámák termékenyítő hatása ad lökést a színpadi irodalomnak. A népszínmű virágkorát éli, a Népszínház deszkáin még a színvonalas irodalomra alkalmatlanabb írók is megpróbálkoznak a könnyű sikert ígérő énekes és táncos színjátékkal. A színpad nyelve kissé feszes még, a jambusos dráma túlságosan szavaló és elméskedő jellegű, a prózában írt polgári színmű elevenségében is száraz. Hogy minden szépirodalmi műfaj közül a színdarab állja ki legkevésbé az idők próbáját, ezt az igazságot ennek a korszaknak drámairodalma szembetűnően igazolja.

Az írók nem annyira világnézet dolgában állnak szemben egymással, mint inkább személyes rokonszenveik és politikai pártállásuk szerint. Gyulai Pál és Szász Károly

csoportja az Akadémia tagjait és a Kisfaludy-Társaság zömét foglalja magában; ezek az írók az Arany János munkásságával dicsőséges népies-nemzeti költői tradíciók hívei, a világirodalmi példákon csiszolt ízlés támaszai, az erkölcsi kihágások és politikai szabadosság ellenfelei. A velük szemben álló, romantikus ellenzék — Abrányi Emil és Bartók Lajos csoportja — a Petőfi-Társaság ifjúságából kerül ki. Ezek a költők Deák Ferenc hatvanhetes Magyarországával szemben Kossuth Lajos negyvennyolcas eszméiért lelkesednek; fiatalos lendületük nem egyszer összeütközik az akadémikus szellemű irodalom higgadtabb álláspontjával. Különálló egyéniségek Vajda János, Reviczky Gyula, Tolnai Lajos; a hazafiság bennük már nem lángol útjelző fénnyel, álláspontjuk a keserű emberek kritikája minden elvvel és személlyel szemben. Valamennyi nagyobb napilap és folyóirat szerkesztősége egy-egy bolygórendszer, legnagyobb hatású Rákosi Jenő köre a Budapesti Hírlap szellemi műhelyében. A zsidó írókat és a dekadens hajlamú keresztény ifjúságot Kiss József toborozza össze a Hét köré; ennek a csoportnak vagy legalább is vezérkarának már megvan a maga tudatos kozmopolita világnézete, szemben a népies-nemzetiekkel, a romantikus-nemzetiekkel, a különálló mord egyéniségekkel és a szerkesztőségeknek az olvasóközönség kívánságaihoz alkalmazkodó munkatársaival. A keresztény világnézetet a papság és az antiszemiták lapjain kívül úgyszólván egyedül csak Rákosi Jenő meri támogatni; a katolikus szellem minden más írói körben nevetség tárgya. Az élet a tüntetően liberális törekvéseké; nem ugyan a politiká-

ban, ahol a szabadelvűség csak vékony álarc a feudalizmus arcán, hanem az irodalomban, ahol a nemes értelemben vett konzervatívizmus a század vége felé egyre erőtlenebbül zsugorodik össze.

A XIX. század végén nyilvánvaló, hogy a magyar irodalomban egy különirányú irodalom kezd kialakulni. Az új zsidó írói nemzedék nem hasonult át — az öregebb és tapasztaltabb zsidó írók módjára — a magyar lelkiségű írók közé, hanem erős faji öntudattól áthatottan kezdte meg a maga gyors előnyomulását. Különösen kritikai és társadalmi fejtegetéseik tűntek szembe még akkor is, ha írásaik alá nem írták nevüket. Az új zsidó írók a szépet és nemeset léhasággal és gúnnyal keverték; a zsidó vezetés alá kerülő hírlapok és folyóiratok meleg hangon írtak a tehetségtelen izraelita kezdőkről is, de némákká váltak vagy epébe mártották tollukat, ha konzervatív szellemű keresztény tehetség forgott szóban. Volt azonban az éremnek másik oldala is. Az ifjú zsidóság a maga fürge szellemével és hajlékony stíluskészségével új elemeket hozott a magyar irodalomba s ha rontott is a keresztény-nacionalista szellemen, a költészet színképébe addig nem ismert árnyalatokat vegyített. A témák, hangok, kifejezések különösségeit a tudományos álláspont a magyar irodalom megrontásának fogta fel, de a vers és próza stílusa kétségtelenül gazdagodott fordulatokban és képekben.

A magyar irodalomtörténeti és kritikai stílus Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Péterfy Jenő és Riedl Frigyes tollán szárnyaló fejlődést mutat, de a többi tudományág prózája, beleértve a szónoklatot és publicisztikát is, messze elma-

radt a szépirodalmi stílus mögött. A világos mondatalkotásban mutatkozó tehetetlenség, a száraz stilizálás, a hosszú mondattestekbe zsúfolt alárendelő szerkezetek meggátolták a közérdekű stílus szerencsés fejlődését. Némelyik szaktudós hírhedtté vált zavaros fogalmazásával, bonyodalmas körmondataival, minden írói érzéket nélkülöző kompozícióival. Az új magyar értekező stílus — a könnyed és világos magyar próza — még a XX. században is hosszú ideig váratott magára.

Ferenczi Zoltán rámutatott arra, hogy a nemzet érdeklődését 1867 után a politika foglalta le. A közéleti küzdelem világa «nem volt alkalmas arra, hogy egy eredeti, nemes, fennkölt, az egész nemzetre kiható lírának igazi éltető forrása legyen. Az új közviszonyok nem látszottak költői érdekűeknek, legföljebb az ellenzékiskedés izgatta a költőket. Innen a régi, nemes, hazafias líra elernyedése, melynek helyébe a pártpolitikai líra és még inkább a túlzó, szenvedelmes hangú szatira lépett.» A hírlapirodalom rohamos fejlődése is kedvezőtlenül hatott a költészetre; az irodalom a szépség önkéntes szolgálata helyett jövedelmezőbb érdekek szolgálatába szegődött s a líra is mintegy kenyérkereső eszközzé lett. «Nem kedvezett az erős tehetségek fejlődésének az sem, hogy az egyeseket összekapcsoló meleg érzések a kritikában olykor az objektivitás rovására nyilatkoztak meg. Ezek a körülmények azonban nem apasztották a megjelenő lírai kötetek s a szépirodalmi és politikai lapokban kiadott lírai s hasonló költemények számát. Ellenkezőleg, nemzetünk most is megmutatta, hogy lírikus nemzet.» A lírikusok elszaporodásában része volt annak is, hogy ez időtájt nemcsak nyelvünk emelkedett a fejlettség magas fokára, hanem a verselő ügyesség is. A lírai költemények nagy számával szemben az elbeszélő költészet szerénynek mondható. «A regényirodalmon az 1867 után következő évtizedekben Jókai Mór uralkodott. A magyar élet szemléletének az a módja vált divatossá, melyet ő vezetett be regényirodalmunkba s melynek követői lettek Mikszáth Kálmán és mások. A francia, angol és orosz hatás alatt a többi irány aránylag lassankint terjedt el.» A drámaírók egy része a regés színművet művelte, sok külső dísszel, de kevés

belső élettel. A társadalmi dráma csak nehezen alakult ki, a népszínmű virágkorát érte, bár nem jutott lényegesen túl azokon az alapelveken, amelyekre Szigligeti Ede fektette. «Azt lehetett volna gondolni, hogy az érzelmesnek, komolynak és furcsának az a vegyüléke, melyből nála e műfaj áll, lassankint különválva, létre fogja hozni a népdrámát, népkomédiát és népbohózatot; de ez a szórványos kísérletek mellett sem történt meg.» (A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913.)

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. Két kötet. 3. kiad. Budapest, 1907. — A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. — Sik Sándor: Verselésünk legújabb fejlődése. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, 1921. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. 14. kiad. Budapest, 1922–1924. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Zoltvány Irén: Erotika és irodalom. Budapest, 1924. — Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest. 1926. — Ványi Ferenc szerkesztésében: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1926. — Benedek Marcell szerkesztésében: Irodalmi lexikon. Budapest, 1927. — Ujvári Péter szerkesztésében: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1929—1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Bangha Béla szerkesztésében: Katolikus lexikon. Négy kötet. Budapest, 1931–1933. — Dézsi Lajos szerkesztésében: Világirodalmi lexikon. Budapest, 1931-től. — Péczely Ödön: Elvek és költészeti irányok az 1890-es évek irodalmában. Budapest, 1932. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A KÖZÉRDEKŰ IRODALOM.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A szónoklat és publicisztika.
Gyulai Pál.
Beöthy Zsolt.
Az irodalomtörténet és kritika.
Történeti és nyelvészeti irányok.

A SZÓNOKLAT ÉS PUBLICISZTIKA.

Akor liberális eszmeáramlatában az egyházi szónoklat sokat vesztett régi jelentőségéből. A prédikáló papoknak megvolt a maguk helyi sikere, de az országos szónoki hírnév inkább csak a közügyekkel foglalkozó politikusoknak jutott osztályrészül. A katolikusok közül Schlauch Lőrinc és Vaszary Kolos, a reformátusok közül Szász Károly, az evangélikusok közül Győry Vilmos voltak a nevesebb egyházi szónokok.

Az alkotmányos élet egyre jobban reáirányította a nemzet figyelmét a politikai kérdésekre. A kiegyezést védő hatvanhetes kormánypárt elkeseredett közjogi harcokat vívott a kiegyezést támadó negyvennyolcas ellenzékkel. Az országgyűlési beszédek, hírlapi vezércikkek, alkalmi röpiratok jobban érdekelték a közönséget minden tudománynál; a nemzet vezető értelmisége a politikai küzdelmekre fordította szellemi erejének javát; az ifjúság az érvényesülést és hatalmat ígérő jogi pályára tolongott. Az államjogi kérdések csomópontja az Ausztria-Magyarország közös ügyeiből folyó helyzet volt. Magyarország Ausztriával és az osztrák császári uralommal szemben alárendelt helyzetet foglalt el, ez fájt minden jó hazafinak és ellenzéki magyarnak; ez okozta a nemzetépítő munka legtöbb válságát. Más országokban a konzervatív és libe-

rális irány hivei hatalmas munkaprogrammokkal álltak egymással szemben, nálunk meddő közjogi harcok dúltak. A világnézeti, kulturális és gazdasági kérdések háttérbe szorulása később annál erősebben éreztette mérgező hatását.

Amint említettük, a parlamenti érdeklődés a legkiválóbb elmék egész sorát ragadta magával, nagy kárára az ország gazdasági haladásának, a műveltségnek, tudománynak, irodalomnak. De a közszereplés csillogása még a komolyabb lelkekben is azt a hitet keltette, hogy a politikai vitákkal jobban szolgálják a hazát, mint a tettekben megnyilvánuló alkotó munka kultuszával. Néhány ragyogó életpálya az epigonok százait és ezreit vonta maga után. A politikusok az ország hőseinek képzelték magukat, holott életük vízcsöpp volt egy hatalmasan áradó folyóban.

A Deák-párt szónokai közül Horvát Boldizsár keltett feltűnést irodalmi lendületével. Emelkedett szellemű orátor volt, klasszikus stílusát a baloldali pártok is méltányolták. A politikai szónoklat vitatkozó válfaját legjellegzetesebben Tisza Kálmán képviselte: alaposan belemélyedt tárgyába, szétszedte az ellenérveket, irónikusan mutatta ki ellenfelei gyöngéit. Szilágyi Dezső az ellenállhatatlan logikával érvelő kormánypárti szónokok közé tartozott, tudása és vitatkozó tehetsége egyformán háttérbe szorította ellenfeleit. A képzelethez és érzelmekhez szóló ellenzéki politikai szónoknak Ugron Gábor volt a típusa: szenvedélyesen beszélt, viharos tapsok között ostorozta a kormánypárt felfogását, lelkesedett és lelke-

sített. A humorizáló ellenzéki szónoklatot Eötvös Károly művelte legsikeresebben; nyelvének népies ereje, fejtegetéseinek tréfás fordulatai, találóan alkalmazott anekdotái még a kormánypárt táborában sem tévesztették el hatásukat. Gróf Apponyi Albert ellenzékisége eszményi forrásokból táplálkozott, politikai ékesszólása cicerói stílusban nyert kifejezést. Mint a kálvinista Tiszák katolikus ellenfelének, utóbb a hatvanhetes állásponttal fokozatosan szakító konzervatív vezérférfiúnak, sok nehéz harcot kellett vívnia. Fényes előadó művészetével talán valamennyi ellenzéki szónok közül legtöbbet tett arra, hogy a függetlenségi eszmék a megfontoltabb nemzetrétegek körében is meggyökeresedjenek.

Az alkotmányos élet beköszöntésével a politikai hírlapírás végre kitombolhatta magát. Ha a kormány a maga önző hatalmi érdekében szemet húnyt párthíveinek anyagi műveleteivel szemben, az ellenzék rászabadította a Deák-pártra a baloldal harcias ujságíróit. A személyi meghurcolások, szenvedélyes gyűlölködések, kíméletlen leleplezések divata ettől kezdve rendszerré és hagyománnyá vált a magyar hírlapirodalom világában. A párturalom előnyeit élvező kormánypárt fogcsikorgatva kényszerült elszenvedni a hatalom javaiból kizárt politikusok és publicisták embervadászatait; tegyük hozzá, hogy a hírlapi hajszáknak sokszor nagyon is megvolt a maguk erkölcsi kiinduló pontja; csak az volt a hiba, hogy az igazság védőit többnyire nem az erkölcsi álláspont indította a közvélemény felzaklatására, hanem a politikai érvényesülés és személyi aknaharc.

A XIX. század utolsó harmadának Rákosi Jenő volt a legkitűnőbb politikai hírlapírója; publicisztikai elsőségét még a XX. század első évtizedeiben is megtartotta. Számos új eszmét vetett fel, a legnehezebb problémákat is mesteri módon világította meg, bátor szókimondása nem rettent vissza ellenfelei támadásaitól. Előkelően szerkesztett konzervatív-nacionalista napilapja, a Budapesti Hirlap, a magyarság világító fáklyája volt évtizedeken keresztül. Még azok is, akik nem ezt a napilapot járatták, figyelemmel mélyedtek a nagytehetségű szerkesztő vezércikkeibe. A művelt magyar középosztály az 1880-as évektől kezdve nagyobbára Rákosi Jenő szava után igazodott, az ujságírók őt tartották atyamesterüknek. Ritka tekintélyét a nemzet javára használta fel, önző célokat nem foghatott rá senki. Más lapvezérek politikai ugródeszkának használták fel szellemi hatalmukat, neki nem kellett még a képviselőség sem, bár az élő szónak is mestere volt. Éberen figyelte a közélet minden megmozdulását, ritka ítélő erővel tapintott rá a megoldatlan kérdések lényegére, ösztönszerűen megérezte, mi használ legjobban a haza ügyének. Küzdelmeinek tengelye a magyarság volt, a nemzeti eszme diadalra juttatásáért nem sajnált semmi fáradságot. Csodálatos munkabírását sok bölcsességgel egyesítette, éles elméje mellett bátor szív állt őrt az ország érdekei mellett. Szavait cáfolhatatlan logikával öntötte formába, vezércikkei a szerkezet és stílus mestermunkái voltak. Kossuth Lajos szónoki lendülete és Kemény Zsigmond bölcselő fejtegetései után ő teremtette meg a magyar publicisztika harmadik iskoláját. Vezércikkírásában két nagy

elődének jeles írói tulajdonságai korszerű elemekkel gazdagodtak, az archaikus nehézkességet a könnyűtollú modern publicista frissesége váltotta fel. A Budapesti Hirlap nagynevű szerkesztője a régi magyar hagyományok megőrzésére és a haladó eszmék meghonosítására a népies nemzeti irány kifejező eszközeit ritka egyéni közvetlenséggel használta fel.

Bartha Miklós tollán a Kossuth Lajos hírlapírásához fűződő hagyományok éledtek újjá. Érzelmi politikus volt, indulattól lángoló cikkeket írt a függetlenségi és negyvennyolcas politika érdekében, a szélső baloldalnak nem volt hozzáfogható vezércikkírója. Gyujtó hatással ostorozta a Tisza Kálmán nyomain haladó hatvanhetes kormánypártot, tetszése szerint játszott olvasói érzelmeivel. Hangja érzelmes pátoszú volt, mondatai ritmikusan gördültek, ötletes fordulatokkal és kegyetlen gúnnyal ragadta meg a közönség lelkét. Olykor csak úgy áradt soraiból a szenvedély izzása, a nemzeti büszkeség elkeseredése, a a hazafias lélek iróniája; némelyik írása prózában írt költemény volt. Politikája a radikális szellemű demokrácia eszméjét szolgálta, de bizonyos tapasztalati kiigazításokkal: ingerülten küzdött a szocializmus ellen, féltette nemzetét a zsidóság hatalmától, az általános szavazati jogban országos veszedelmet látott. Könyvei közül a *Kazár földön* (1901) tett legnagyobb hatást: ez az útinaplója fanatikus hazaszeretetének olyan feljajdulása, mint amilyen erővel Rákosi Viktor kiáltott segítségért az Elnémult Harangokban. Könyvében megbélyegezte a mágnások egy részének lelketlen álláspontját a parasztokkal szemben, lesujtó

képet festett a nemesi közigazgatás vármegyei rendszeréről s felhívta a nemzet figyelmét a Galícia felől beözönlő lengyelzsidóság borzalmas üzelmeire. A rutén földműveseken élősködő ortodox zsidók testi szennye és lelki könyörtelensége ennek a nemzetvédő szózatnak megrázó lapjairól lépett először igazi jelentőségében a nemzet elé. A grófi nagybirtok pusztán vadaskertnek százezer holdat rendez be, így fojtogatja a kárpátalji falvakat; az élősdi kazárok a törvények kijátszásának minden furfangjával szipolyozzák az állati sorban élő népet. A könyv megjelenése után a fővárosi zsidóság az ország megdöbbenésére nem a nemzet érdekeivel azonosította magát, hanem a galíciai parasztnyúzók védelmére sietett. A bátor szerzőt szélsőséges antiszemitának kiáltották ki, a sajtó nyiltan és titokban mindent megtett hatásának ellensúlyozására és addigi érdemeinek csökkentésére. Hiába különböztette meg Bartha Miklós az ország belsejében élő magyar zsidót a kártékony keleti néptől, a hazai zsidóság sértve érezte magát fajában és felekezetében. Ettől kezdve Bartha Miklós mástémájú vezércikkeinek sem volt már akkora magasztaló közönsége, hiába dörgött régi érces hangján a bécsi császári uralom, a nemzetietlen arisztokrácia és az osztrák hadsereg ellen.

Mint minden ellenzéki politikus és hírlapíró, báró Kaas Ivor is örökös izgalmakban élte végig életét. Szívesen harcolt eszményi célokért, munkásságát a keresztény nemzeti szellemű gondolat irányította. Megfordult több pártban is; rajongó lelkével mindig azt a politikai csoportot kereste, amelynek körében nemes ideáljainak leghat-

hatósabban áldozhatott. Költői tollát ellenfelei is nagyra becsülték.

A politikai életben Istóczy Győző szervezte először a magyar fajvédő törekvéseket. A képviselőház antiszemita pártjának ő volt a vezére, az 1870-es évek derekától kezdve szóban és írásban ő harcolt legnagyobb hatással a zsidóság ellen. Nem vallási kérdésnek, hanem társadalmi és faji problémának fogta fel a zsidókérdést: «A zsidóság — úgymond 1875. évi első nagy parlamenti beszédében — úgy számereje szaporodásánál, mint a közgazdasági téren kivívott diktátori hatalmánál fogva, mely hatalmát mindinkább egyéb terekre is kiterjeszteni törekszik, a nem-zsidókat már nem túlszárnyalással, mert ez többé-kevésbé már bekövetkezett, hanem elnyomással fenyegeti.» A fajvédő-eszmének megvolt a maga visszhangja, a közéletben és a sajtóban két évtizeden keresztül szenvedélyes harc folyt, de még Verhovay Gyula nem mindennapi szónoki erejének és izgató hatású hírlapírói tehetségének sem sikerült antiszemitává tenni a magyarságot.

A szabadelvű kormánypárt politikáját a publicisták közül talán Beksics Gusztáv támogatta legértékesebben. Sokat foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, a magyar faj jövőjének problémái állandóan izgatták. Erős ítéletű gondolkodó volt, közírói munkásságát az új eszmékben való gazdagság jellemezte, tartalmas fejtegetéseit a vezető államférfiak forrásul használták. Deák Ferenc szellemében munkálkodott haláláig. Tudományos műveltség, nemzeti érzés, politikai elvhűség jellemezték pályáját.

Grünwald Béla a régi rendszerű vármegye ellen harcolt, a közigazgatás államosítását tűzte ki legfontosabb nemzeti feladatul, ébresztő szózatai az ósdi szellemű s így a magyarság megvédésére egyre alkalmatlanabb nemesség ellen irányultak. Gazdag tapasztalatokkal, nemes lelkesedéssel, gyilkos szatirával tárta fel a feudális világ XVIII. századi belső életét; nem közönséges írói erővel mutatott rá az új magyar nemzeti politika helyes ösvényeire. A nemzetiségi kérdés megoldatlanságával nem tudott kibékülni, a magyar állameszme súlyos vereségeit a valójában még mindig meglévő nemesi önkormányzatnak tulajdonította; ezért vált ki a hatvanhetes kormánypártból, ezért csatlakozott az ellenzékhez.

A modern átalakulás eszméjének volt a támogatója Vészi József is. A magyarságért és a zsidóságért egyforma tűzzel harcolt, de nem tartozott azok közé, akik a magyar világot ki akarták forgatni sarkaiból. Inkább csak a meddő elmaradást ostorozta hatásos vezércikkeiben. Kenedy Géza publicisztikai működését a tisztes hagyományok és az eszes haladás egybekapcsolásának gondolatai irányították. A társadalmi és irodalmi eszmecserékben a magyaros szellemű életbölcselő józanságával küzdött.

Szónokok és publicisták:

Andrássy Gyula gróf (szül. 1823. március 3. Kassa; megh. 1890. február 18. Volosca-Abbazia) földbirtokos, miniszterelnök, a M. T. Akadémia tagja. Az utolsó rendi országgyűlésen 1847-ben Kossuth Lajos híve volt, résztvett a szabadságharcban, a forradalom bukása után Franciaországba menekült, az osztrák önkényuralom halálra ítélte és jelképesen felakasztotta. Hazatérése után Deák Ferenc pártjához csatlakozott, az 1861. és 1865. évi országgyűlésen nagy

súlya volt szavának. A kiegyezés megkötése után 1867 február 17-én I. Ferenc József király kinevezte Magyarország miniszterelnökévé. Mint miniszterelnöknek a Deák-párt élén nehéz harcokat kellett vívnia a Tisza Kálmán vezetése alatt álló balközéppel, másrészt a nemzeti törekvések szolgálatában a bécsi udvar reakcionárius köreit is meg kellett nyugtatnia. Miniszterelnökségét 1871-ben a monarchia külügyminiszterségével cserélte föl; ebben a bizalmi állásában nyolc évig maradt; lemondása után már csak elvétve foglalkozott politikai kérdésekkel. Hatvanhét éves korában halt meg. Külügyminiszterségének két legkiemelkedőbb tette: Bosznia megszállása 1878-ban és a Németországgal való szövetség megkötése 1879-ben. Érdemeit halála után törvénybe iktatták, szobrát 1906-ban I. Ferenc József király jelenlétében leplezték le Budapesten. Mint diplomata és államférfiú a legkimagaslóbbak egyike volt hazánk történetében, a monarchia külügyi politikáját új irányokba vezette. Az uralkodó és a nemzet egyformán bízott benne. — Beszédei az országgyülési naplókban és különálló kiadásokban. (Léderer Béla válogatott gyüjteménye két kötetben, 1914; Wertheimer Ede füzete az Olcsó Könyvtárban, 1914.)

Apponyi Albert gróf (szül. 1846. május 29. Bécs; megh. 1933. február 7. Genf) földbirtokos, országgyülési képviselő, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a M. T. Akadémia, Szent István Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. 1872-ben választották először képviselővé. Eleinte a Deák-párt programmját vallotta magáénak, később erősen konzervatív irányú lett, majd a mérsékelt ellenzék vezéri székébe került, 1904-ben a függetlenségi és negyvennyolcas párt nyerte meg a maga számára. Kétszer volt kultuszminiszter: 1906-ban és 1917-ben. A világháborút követő párisi béketárgyaláson, 1920 elején, ő képviselte Magyarországot s mint a magyar békeküldöttség elnöke mesteri beszédet mondott a győzelmes hatalmak legfelsőbb tanácsa előtt. Nemzeti érdemeit nyolcvanadik születésnapja alkalmából, 1926-ban, törvénybe iktatták. Közéleti pályáját fényes szónoki sikerek kísérték, ékesszólása számottevő publicisztikai munkássággal párosult. A magyar katolicizmus büszkén tekintett hitvalló életére, a nemzet hálás volt külföldi felvilágosító munkájáért. Kossuth Lajos óta a magyar törekvéseket senki sem támogatta olyan nagy szónoki hatással Európa és Amerika politikusai előtt, mint ez az értékes szellemü férfiú. Német,

francia, olasz és angol nyelven egyforma tökéletességgel szónokolt. Nyolcvanhét éves korában halt meg. — Önállóan megjelent munkái közül kiemelhetők: Esztétika és politika, művész és államférfiú. Budapest, 1895. — Beszédei. 1872–1895. Két kötet. Budapest, 1896. — Válogatott beszédei. Budapest, 1902. — Parlamenti működésem emlékei. Budapest, 1912. — Emlékirataim. Első rész. Budapest, 1921. — Hét előadás a magyar alkotmány fejlődéséről. Budapest, 1925. — A nemzetiségi kérdés multja és jövője Magyarországon. Budapest, 1926.

Asbóth János (szül. 1845. június 7. Szatumik, Krassó megye; megh. 1911. június 28. Budapest) hírlapíró, külügyminiszteri osztálytanácsos, országgyűlési képviselő, a M. T. Akadémia tagja. Vezércikkeit, röpiratait, könyveit a liberalizmusra erős kritikával pillantó publicista életszemléletével írta. Hatvanhat éves korában halt meg. — Három nemzedék. Budapest, 1873. — Magyar konzervatív politika. Budapest, 1874. — Irodalmi és politikai arcképek. Budapest, 1876. — Udvarias levelek gróf Andrássy Gyulához. Budapest, 1878. — Álmok álmodója. Regény. Budapest, 1878. — Új Magyarország. Tanulmányok. Budapest, 1880. — Bosznia és Hercegovina. Utirajzok, tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1887. — Korunk uralkodó eszméi. Budapest, 1896.

Ábrányi Kornél (1849–1913) országgyűlési képviselő, a Pesti Napló szerkesztője. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Ezrekre menő vezércikket írt, hosszú ideig támadta Tisza Kálmán rendszerét, később a kormánypárt miniszterelnökségi sajtófőnöke lett. Nem annyira logikus, mint inkább ötletes fej volt. Közérdekű írásaiba is belevitte szépprózai stílusát. — Újabb országgyűlési fény- és árnyképek. Budapest, 1877. (Kákay Aranyos Nr. 2. névvel.) — Tisza Kálmán. Politikai jellemrajz. Budapest, 1878. (Kákay Aranyos Nr. 2.) — Gróf Andrássy Gyula. Politikai jellemrajz. Budapest, 1878. (Kákay Aranyos Nr. 2.) — A király. Budapest, 1896. (Névtelenül.)

Bartha Miklós (szül. 1848. november 14. Rugonfalva, Udvarhely megye; megh. 1905. október 22. Budapest) hírlapíró, országgyűlési képviselő, a Petőfi-Társaság tagja. Székelyföldi református földbirtokos-családból származott, erdélyi iskolákban tanult, a jogot Budapesten végezte. Már huszonöt éves korában megválasztották képviselőnek, később kimaradt a parlamentből s otthon gazdálkodott.

1879-ben elhagyta faluját, belépett a kolozsvári Magyar Polgár szerkesztőségébe, 1880-ban megindította az Ellenzék című politikai napilapot. Támadó cikkei miatt az osztrák-magyar hadsereg két katonatisztje saját szerkesztőségi szobájában összevagdalta, alig tudott felgyógyulni borzalmas sebeiből. Egész Erdély visszhangzott a felháborodás zajától, Kolozsvár városa 1881-ben képviselővé választotta meg, így adott elégtételt a császári katonaság áldozatának. Kolozsvári hírlapírói munkássága különösen azért nevezetes, mert ennek nyomán alakult meg a magyarságot védő Emke: az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. Budapesten az Ugron Gábor vezetése alatt álló ellenzéki csoport egyik legtekintélyesebb tagja volt, az osztrák-magyar közös ügyek politikáját védő kormányt negyedszázadon át szívósan támadta; amennyire gyűlölték a hatvanhetes táborban, annyira rajongtak érte a negyvennyolcasok. A hírlapírás eszközeivel Kossuth Lajos óta kevés politikus ért el akkora hatást, mint a Székelyföldnek ez a nagytehetségű szülötte. A kormány többször kibuktatta a képviselőházból, de a függetlenségi párt mindig talált számára új kerületet. Ötvenhét éves korában hunyt el. Halála után egy évtizeddel Budapesten szobrot emeltek emlékének. — Hírlapi cikkei közül különösen a Magyarország hasábjain 1893-tól megjelent ellenzéki támadásai tüzelték a Kossuth-párti országrészeket, könyvei közül két munkája ragadta meg a közönséget. — Hangulatok. Budapest, 1897. (Mélabús bölcselkedéseiből eleven képzelet, kifejezésekben való csillogás és gazdag tapasztalatok sugárzanak.) — Kazár földön. Budapest, 1901. (A könyvben a költői lélek éles megfigyelő tehetséggel párosult: megrázó vádirat volt ez a mű a magyar kormányrendszer tehetségtelensége és vétkes közömbössége ellen. A szerző bebizonyította, hogy a Felsőtisza vidékén a lengyelzsidó agyafúrtság kiforgatja erkölcseiből és vagyonából a védtelen rutén falvakat. A panaszok a zsidó publicistákat és politikusokat a szerző ellen ingerelték: Ágai Adolf, Kóbor Tamás, Szabolcsi Miksa, Vázsonyi Vilmos, Vészi József és sokan mások egymásután rántottak kardot megtámadott hitsorsosaik védelmére. Az ingerült összeütközésből számos sajtóper támadt.) — Bartha Miklós összegyüjtött munkái. Sajtó alá rendezték Samassa János, Szmertnik István és Sztankovics Ferenc. Hat kötet. Budapest, 1908. (Az első kötetben Sebesi Samutól: Bartha Miklós élete és működése.)

Beksics Gusztáv (szül. 1847. február 9. Gamás, Somogy megye; megh. 1906. május 7. Budapest) ügyvéd, hírlapíró, országgyülési képviselő. Katolikus hittudományi tanulmányokat végzett a pécsi püspöki papnevelő intézetben és a pesti központi szemináriumban, azután jogot hallgatott, 1870-ben a Pesti Napló munkatársa lett, 1884-ben képviselőnek választották kormánypárti programmal. Tisza Kálmánnak kevés meggyőződésesebb híve volt nála. A magyar hírlapirodalom publicisztikai színvonalának emelésében kétségtelenül nagy érdemeket szerzett, a politikai irodalmat nagy készültséggel művelte, a regényirásban és műfordításban is magára vonta a figyelmet. Ötvenkilenc éves korában halt meg. — Közérdekü munkái a magyar faj jövőjéért lelkesülő, liberális politikus fejtegetései: Az egyéni szabadság Európában és Magyarországon. Budapest, 1880. — A demokrácia Magyarországon. Budapest, 1881. — A magyar doctrinairek. Budapest, 1882. — Magyarosodás és magyarosítás. Budapest, 1883. — Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés. Budapest, 1883. — Társadalmunk és nemzeti hivatásunk. Budapest, 1884. — Új korszak és politikai programmja. Budapest, 1889. — A dualizmus története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink. Budapest, 1892. — A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon. Budapest, 1895. — A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk. Budapest, 1896. — I. Ferenc József és kora. Budapest, 1898. (Millenniumi történet. X. köt.) — Közjogunk és nemzeti törekvésünk. Budapest, 1903. — Mátyás király birodalma és Magyarország jövője. Budapest, 1905. — A szabadelvü párt története. Budapest, 1906.

Beöthy Ákos (szül. 1838. Nagymarja, Bihar megye; megh. 1904. december 1. Budapest) földbirtokos, megyei tisztviselő, országgyülési képviselő, a M. T. Akadémia tagja. Eleinte hatvanhetes kormánypárti volt, utóbb az Apponyi Albert vezérsége alatt álló nemzeti párthoz csatlakozott, végül pártonkívüli ellenzéki programmal vállalt mandátumot. Eredeti egyéniségét, nagy tudását, önzetlenségét politikai ellenfelei is tiszteletben tartották. Szónoknak és publicistának egyformán kiváló volt. Hatvanhat éves korában halt meg. — Nagy munkája: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Három kötet. Budapest, 1900–1906. (A magyar nemzet történetének bölcselete az államférfiú szemszögéből.)

Concha Győző (szül. 1846. február 10. Marcaltő, Veszprém megye; megh. 1933. április 11. Budapest) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. Tanári működését az újonnan alapított kolozsvári egyetemen 1872-ben kezdte, 1892-től a budapesti egyetemen adta elő a politikát. Munkáit mély filozófia, éles elemzőerő, bátor konzervativizmus jellemzik. Nyolcvanhét éves korában halt meg. — A 90-es évek reformeszméi és előzményeik. Budapest, 1885. (A II. József és II. Lipót uralkodása idején felvirágzó politikai irodalom méltatása.) — Politika. Két kötet. Budapest, 1894–1905. (Első kötetét a nagyjutalommal, második kötetét a Sztrokay-díjjal tüntette ki a M. T. Akadémia.) — A jelszavakról. Budapest, 1904. — Megint a jelszavakról. Budapest, 1907. — Báró Eötvös József és a külföldi kritika. Budapest, 1908.

Csernátony Lajos (szül. 1823. augusztus 21. Kolozsvár; megh. 1901. március 4. Budapest) hírlapíró, országgyűlési képviselő. Erdélyi református nemesi családból származott, a szabadságharc idején Kossuth Lajos ujságírója volt, forradalmi tevékenységéért az osztrák önkényuralom halálra ítélte, de még idejében sikerült külföldre menekülnie. Franciaországban, Angolországban, Olaszországban, Amerikában mint hírlapíró és tanító kereste kenyerét, 1867-ben hazatért, megválasztották országgyülési képviselőnek. A Hon főmunkatársa, később az Ellenőr szerkesztője s Tisza Kálmánnak mindvégig belső embere volt; zabolátlanhangú hírlapi cikkei miatt a Deák-párt és a negyvennyolcas ellenzék kíméletlenül ostorozta; jellegzetes kötekedő stílusának egész iskolája támadt a fiatalabb újságírók között. Hetvennyolc éves korában halt meg. Vagyonát a hírlapírók nyugdíjintézetének hagyta.

Deák Ferenc (1803–1876), az első magyar igazságügyminiszter, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Tekintélye páratlan volt a magyar politikai életben. «A minisztertanács fontosabb határozatait a miniszterek bemutatták az öreg úrnak s megesett, hogy ő szó nélkül félretette azokat s mást diktált helyettük. A miniszterek szó nélkül türték ezt, mert egynémely kérdésben talán nem is rendelkeztek elég tapasztalással és törvényismerettel s mesterüket látták Deák Ferencben.» (Halász Imre: Egy letünt nemzedék. Budapest, 1911.)

Eötvös Károly (1842–1916) földbirtokos, megyei tisztviselő, ügyvéd, országgyülési képviselő. — Életéről és munkáiról: az elbe-

szélők között. — A liberális eszmék védője, a függetlenségi és negyvennyolcas párt egyik vezérpolitikusa volt évtizedekig. A humorizáló szónokok sorába tartozott, de táblabírós derűje mellett nagy tudással és metsző logikával világította meg a közérdekű kérdéseknek homályosabb pontjait is. Szónoklatai és vezércikkei az érvelés művészetében otthonos, világos beszédű, gyökeres magyarságú politikus mesterművei voltak.

Grünwald Béla (szül. 1839. december 2. Szentantal, Hont megye; megh. 1891. május 4. Courbevois, Páris mellett) földbirtokos, Zólyom megye alispánja, országgyülési képviselő, a M. T. Akadémia tagja. Eleinte a hatvanhetes kormánypárt tagja volt, később a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott. Politikai elveit szenvedélyesen védte, csalódásai kétségbeejtették, ötvenkét éves korában öngyilkos lett. Szónoklataiban és irásaiban a pátosz és szatira hangneme hullámzott, pozitív adatait erős szubjektivizmussal csoportosította; sötéten színezett, de a későbbi politikai fordulatok neki adtak igazat. Főkép az államosítás kiterjesztésének, a demokrácia fontosságának és a magyarságot fenyegető nemzetiségi veszedelemnek kérdései izgatták. A multat és a jelent egyformán súlyos bírálatban részesítette. — Munkái közül különösen a következők keltettek figyelmet: A Felvidék. Politikai tanulmány. Budapest, 1878. (A tótok panszláv mozgalmaival foglalkozó tanulmányra Mudron Mihály pozsonyi ügyvéd 1878-ban hasonló című röpiratban válaszolt.) — A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve. Három kötet. Budapest, 1880. (Nevezetes mű a magyar közigazgatási jog történetében. Több kiadást ért.) — A régi Magyarország 1711–1825. Budapest, 1888. (A nemesi uralom hibáinak feltárása. A régi világot Mocsáry Lajos védte 1889-ben megjelent munkájában.) — Az új Magyarország. Budapest, 1890. (Széchenyi István jelentőségének magyarázata. A legnagyobb magyar lelki terheltségét erősen kiélezte.)

Győry Vilmos (1838–1885) evangélikus lelkész, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a műfordítók között. — Fenkölt gondolkodású lelkipásztor volt, híveinek atyja, kiváló szónok. Prédikációinak válogatott gyüjteményét Radnai Rezső rendezte sajtó alá: Győry Vilmos egyházi beszédei. Budapest, 1886.

Halász Imre (szül. 1841. október 12. Kolta, Vas megye; megh. 1918. március 7. Budapest) hírlapíró, az 1870-es évek elején a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetője. Korán kilépett az állami szolgálatból, magyar és német nyelven ezrekre menő vezércikket írt, a Pesti Napló és a Pester Lloyd nagytekintélyű munkatársa volt. Nemzetgazdasági tájékozottságát különösen megbecsülték. Publicisztikai munkásságát a M. T. Akadémia 1912-ben a Bródy-jutalommal tüntette ki. Hetvenhét éves korában halt meg. — Főmunkája: Egy letűnt nemzedék. Budapest, 1911. (Élete alkonyán a Nyugatban közölt politikai visszaemlékezéseinek gyüjteménye. A vele egyidőben élő magyar államférfiak egyéniségét az igazságkereső lélek komolyságával világította meg. Érdekesen írt, sok ismeretlen mozzanatot örökített meg könyvében. Ezzel az összefüggő esszé-sorozatával nyerte meg az Akadémia Bródy-jutalmát.)

Hoitsy Pál (szül. 1850. december 31. Vatya, Pest megye; megh. 1927. december 23. Budapest) középiskolai tanár, utóbb hírlapíró, országgyülési képviselő. Pályája elején mint csillagászati szakíró keltett feltűnést, az 1870-es évek végétől a függetlenségi és negyvennyolcas párt egyik nagytekintélyű politikusa, szónoka és publicistája volt. Nagy Miklós halála után, 1905-ben, átvette a Vasárnapi Ujság szerkesztését. Hetvenhét éves korában halt meg.

Horvát Boldizsár (szül. 1822. január 1. Szombathely; megh. 1898. október 28. Budapest) ügyvéd, országgyülési képviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Gróf Andrássy Gyula kormányában Deák Ferenc ajánlatára tisztelték meg az igazságügyminiszteri tárcával; négy évi minisztersége alatt szép eredményekkel alakította ki az új magyar alkotmányos jogrendet. (1867–1871.) Igazságügyi reformjait nem sikerült teljes egészükben életbe léptetnie, mert 1870 táján még mindig megvolt a régi feudális világ sok intézményes maradványa, de azért nem egy dologban az arisztokrácia ellenére is kivívta az emberi igazság érvényesülését. Demokratikus érzelmei miatt kellett távoznia miniszteri székéből. Tántoríthatatlan jogérzékű politikus volt, puritán egyéniség, elökelő stílusú szónok; nemcsak bizalmas barátja Eötvös Józsefnek, hanem gondolatokban gazdag tanítványa is a szónoklás művészetében. Hetvenhat éves korában halt meg. — Parlamenti beszédein kívül az irodalmi szónoklat terén is figyelmet

ébresztett. — Emlékbeszéd Szemere Bertalan felett. Budapest, 1875. (A M. T. Akadémia Évkönyvei.) — Emlékbeszéd Mikó Imre felett. Budapest, 1877. (Ugyanott.)

Irányi Dániel (szül. 1822. február 24. Toporc, Szepes megye; megh. 1892. november 2. Nyiregyháza, Szabolcs megye) országgyülési képviselő. Felvidéki evangélikus német családból származott, izzó magyar lelkesedés lobogott lelkében. Mint pesti ügyvéd 1844-től kezdve Kossuth-párti szellemben irányította fővárosi polgártársait, a szabadságharc idején nagy önfeláldozással küzdött a nemzeti ügy mellett, a világosi fegyverletétel után külföldre menekült. Az emigrációban Kossuth Lajosnak bizalmas embere volt, a kormányzó ajánlatára választották meg 1868-ban képviselővé ellenzéki programmal. A negyvennyolcas párt sokat köszönhetett puritán egyéniségének, rendíthetetlen elvhűségének, nemes stílusú ékesszólásának. A szélsőbal vezére volt, de a demagógiától mindig távoltartotta magát; a szabadelvű eszmék mellett komoly fegyverekkel küzdött. Közérdekű cikkei hatásosan simultak nagy figyelmet ébresztő politikai szónoklataihoz. Hetven éves korában halt meg. Feddhetetlen jelleme a kormánypárt előtt is olyan tiszteletben állott, hogy temetését a képviselőház költségén rendezték s érdemeit beiktatták a parlament jegyzőkönyvébe.

Istóczy Győző (szül. 1842. Szentkereszt, Vas megye; megh. 1915. január 9. Budapest) ügyvéd, vármegyei tisztviselő, országgyülési képviselő. Vasmegyei katolikus nemescsalád sarjadéka volt, harminc éves korában országgyülési képviselő Deák-párti programmal. Mikor egy zsidó kereskedő lelkiismeretlenül megkárosította, antiszemita lett; figyelni kezdte a magyarországi zsidóság térhódítását, tanulmányozta a német és francia antiszemita irodalmat; egyre jobban erőt vett rajta az a meggyőződés, hogy a zsidók tönkreteszik Magyarországot. Első antiszemita beszédét 1875-ben tartotta a képviselőházban. Felszólalása meglepetést keltett, mert a kiegyezés óta senki sem bolygatta a zsidókérdést az országgyülésen. Alaptétele az volt, hogy a zsidóság nem vallásfelekezet, hanem szorosan zárt egységű, félelmesen összetartó faj s ennek a kozmopolita szervezetnek a nemzet testébe való beolvasztása nem egyéb jámbor kívánságnál. Beszédében három kérdést intézett a kormányhoz: van-e szándéka gátat vetni az országot elárasztó külföldi zsidóság beözönlésének; nem gördít-e a kormány akadályokat

a szervezkedni óhajtó keresztény-magyar önvédelem elé; folytatja-e a kormány, az eddigi szörnyű tapasztalatok után is, a közömbösség politikáját. A képviselőház idegesen hallgatta a felszólalást, a sajtó viharos támadást intézett az antiszemitizmus ellen, báró Wenckheim Béla miniszterelnök maga adta meg a választ az interpellációra: a magyar állam az ország minden polgárának kivétel nélkül egyenlő jogokat biztosít, az izraelitákat az 1867-es törvény a haza többi polgáraival egyenjogúsította, a kormány zsidókérdést nem ismer. Ettől kezdve a képviselőház túlnyomó többségét alkotó dzsentri ellenséges állást foglalt el az antiszemitizmus ellen. Istóczy Győzőnek ki kellett lépnie a kormánypártból, még az ellenzék is tiltakozott felfogása ellen. Az antiszemita mozgalom kezdeményezője nem tágított álláspontjától, hiába fogadták beszédeit gúnyos közbekiáltásokkal. Az 1870-es évek végétől kezdve egyre erélyesebben szervezte pártját, az 1880-as évek választásain számos antiszemita képviselő került be a parlamentbe, Istóczy Győzőt Németországban is ünnepelték. Lassankint mégis széthullt a párt, 1896-ban maga a vezér is kibukott a Házból. Huszonöt évig volt a magyar törvényhozás tagja, azután mindenki megfeledkezett róla. Nyomorba jutott, könyvek árulásából tengette életét. — Istóczy Győző nem tartozott a politikai érvényesülésre vadászó demagógok közé; önzetlenség dolgában senki sem mérkőzhetett vele az antiszemita szónokok és publicisták közül. Még a személyét mérhetetlenül gyűlölő filoszemiták is elismerték róla, hogy tudományosan képzett, komoly gondolkodású, puritán ember. Fegyvertársaiban sokszorosan csalódott, utóbb már meghasonlott lélekkel kereste nemzete boldogulásának útját, végül kiábrándulva vonult vissza a magánéletbe. A világháború idején, hetvenhárom éves korában, halt meg.

Jancsó Benedek (szül. 1854. november 19. Gelence, Háromszék megye; megh. 1930. június 27. Budapest) középiskolai tanár, a Budapesti Hirlap munkatársa, a M. T. Akadémia tagja. Pályája nagy részét a magyar állam bizalmi szolgálatában töltötte; szakértő volt a nemzetiségi kérdésekben, tapasztalatainak sok hasznát vették. Az iskolázás ügyeivel, az irodalom és történelem vitás problémáival is eredményesen foglalkozott. Élete alkonyán a szegedi egyetem rendes tanári címével tüntették ki. Két emberöltőn át küzdött Erdélyért, rámutatott

a magyarságot fenyegető román veszedelemre, ritka előrelátással ostromolta a kormányférfiak közömbösségét. A későbbi események neki adtak igazat, az osztrák-magyar monarchia megdönthetetlennek látszó szervezete összeroskadt. A fáradhatatlan publicista 1919-ben joggal írhatta a fájdalmas sorokat: «Nemsokára harminc éve, hogy könyvekben, röpiratokban, tanulmányokban, hírlapi cikkekben, tudományos társaságok, társadalmi és hazafias egyesületek felolvasó- és vitaülésein, a magyar államférfiaknak adott hivatalos és magán-tájékoztatásokban állandóan hirdettem, hogy a magyar államot nem Bécsből fenyegeti a nagyobb veszedelem, hanem a nemzetiségi irredenták részéről. Fél emberéletre kiterjedő munkásságomnak azonban nem sikerült erről az igazságról sem a magyar közvéleményt, sem a magyar államférfiakat meggyőzni. Az 1918 októbervégi összeomlás után bekövetkezett események a legfájdalmasabb igazságot szolgáltatták e három évtizedes eredménytelen és hiábavaló munkásságomnak. Cassandra gyötrelmes szerepe jutott osztályrészemül és szívettépő elégtételül.» — Szenczi Molnár Albert. Kolozsvár, 1878. — Magyar nyelvtudomány-történelmi tanulmányok a XVI. és XVII. századból. Budapest, 1880. — Kölcsey Ferenc élete és művei. Budapest, 1885. — A dákoromanizmus és a magyar kultúrpolitika. Két füzet. Budapest, 1893. — A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. Két kötet. Budapest, 1896–1899. (Akadémiai jutalommal kitüntetett mű.) — A román irredenta mozgalmak története. Budapest, 1920. — Defensio nationis Hungaricae. Fellebbezés az emberiség elfogulatlanul gondolkozó tudományos közvéleményének ítélőszékéhez. Budapest, 1920. — A székelyek. Budapest, 1921. — Erdély története. Kolozsvár, 1931.

Jókai Mór (1825–1904) szerkesztő, országgyülési képviselő, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — A szabadságharc idején az Esti Lapokban, később különösen az 1863 elején alapított Hon hasábjain fejtette ki publicisztikai működését. A képviselőház ülésein 1861-től kezdve sokszor felszólalt, beszédei új típusúak voltak: a patetikus szónoklatok harsogásában a társalgó előadás és elmés humor megnyilvánulásai. — Jókai Mór politikai beszédei. Kiadja a magyar országgyülés képviselőháza. Két kötet. Budapest, 1931. (Takáts Sándor bevezetésével.)

Kaas Ivor báró (szül. 1842. január 24. Lontó, Hont megye; megh. 1910. december 29. Budapest) hírlapíró, országgyülési képviselő, a Petőfi-Társaság tagja. A dán eredetű osztrák katonatiszti család sarjadékából kitünő magyar ember lett; a Pesti Naplóban és Budapesti Hirlapban megjelent vezércikkeit nagy érdeklődéssel olvasták. A gróf Apponyi Albert vezérlete alatt álló mérsékelt ellenzék csoportjához tartozott, élete végén a keresztény néppárt politikáját támogatta. Eszményi lelkesedéssel, tiszta fegyverekkel harcolt az igazságért egész életében. Hatvannyolc éves korában halt meg. — Hirlapirói munkásságát a M. T. Akadémia 1909-ben a publicisztikai Bródy-jutalommal tüntette ki. Concha Győző előadói jelentése szerint: «Báró Kaas Ivor a vezércikk mai formájának egyik megteremtője. Ami cikkeinek a legfőbb értékét adja, az az ellenfél iránti lovagiasság a leghevesebb csatározások közben, a meggyőződés bátorsága, az érzés heve, mellyel ügyéért síkra száll. Cikkei a nemzeti élet fontos pillanataiban az igazságért halni kész harcos lelkének kitörései.» — Egyéniségét Rákosi Jenő igy jellemezte: «Kaas Ivor báró, a dánusba oltott szittya, a született oppozíció, a legszilajabb ujságíró és a leglágyabb szivü ember, a legönfeláldozóbb barát és a legkérlelhetetlenebb politikai ellenfél. Csupa ideg és csupa temperamentum, a legreálisabb magánember és a legfantasztikusabb politikus. Az élet viszonyaiban a legskrupulózusabb jellem, a politikában a legimpresszionábilisabb, hogy ne mondjam: a leghiszékenyebb lélek. Vallására nézve józan luteránus, gondolkozásra nézve fanatikus klerikális. Publicista tollával a kezében vérengző tudott lenni, mint egy felbőszített tigris, a magánéletben bájos, naiv és szelíd, mint egy gyermek.» (Rákosi Jenő művei. 2. köt. Budapest, 1927.) — Szépirodalmi munkája: Ítélet napja. Szomorújáték három felvonásban. Budapest, 1876. (Ebben a drámai költeményben egy új ördögalakot vezetett olvasói elé: Beliált.)

Kenedy Géza (szül. 1853. november 25. Magyarpadé, Torontál megye) ügyvéd, országgyülési képviselő, a Pesti Hirlap szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-társaság tagja. 1900-ig kétezernél több vezércikket irt, sok társadalomfilozófiai elmefuttatást bocsátott közre, számos jelenetet örökített meg a modern élet furcsaságaiból. A szerkesztői üzeneteket a Pesti Hirlapban valóságos irodalmi műfajjá emelte, a szétágazó kérdésekre alapos elmélyedéssel válaszolt, a legszárazabb

témákat is elmésen oldotta meg. Kortársai polihisztort láttak benne. — Munkái: A Quarnero, Fiume és Abbazia. Budapest, 1884. — A Dunától a Quarneróig. Budapest, 1890. — Szénrajzok. Tárcacikkek. Budapest, 1894. — Gyarlóságok. Budapest, 1898. — Problémák. Budapest, 1899. — Három elbeszélés. Budapest, 1901. — Kriminális történetek. Budapest, 1902. — Lőporfüst. Budapest, 1904. — Az élet könyve. Budapest, 1909. — Szociológiai nyomozások. Budapest, 1910. — Száz eset az életből. Budapest, 1911. — Anekdóták a magyar közéletből. Budapest, 1912. — Írások és tanulmányok. Budapest, 1916. — A hodsa meséi. Budapest, 1924.

Kerkapoly Károly (szül. 1824. május 23. Szentgál, Veszprém megye; megh. 1891. december 31. Budapest) egyetemi tanár, pénzügyminiszter, a M. T. Akadémia tagja. Ügyvédi oklevelének megszerzése után 1847-től a pápai református főiskola tanára volt, 1865-től Deák-párti országgyűlési képviselő, 1868-tól a pesti egyetemen az államtudományok tanára, 1870-től 1873-ig pénzügyminiszter. Kitűnő ember volt, ritka nagy elme, de a szerencsétlen pénzügyi viszonyokkal ő sem tudott megbirkózni. Ötvenhét éves korában halt meg. — Ellenállhatatlan érvelésű beszélő tehetségét Kecskeméthy Aurél így jellemezte: «Szavainak árja rohamosan előrerontó, mint hegyi patak mindent maga előtt ledöntő, hallgatóit megzavaró, gyorsírókat kétségbeejtő. Ez a természet ős ereje, mechanikai erők korlátai közé szorítva. Modora s hatása valóságos faltörőé, vasgyúróé, ki tolongó ellenei tömegét könyökével, vállaival, mellkasával, homlokával tolja, löki, dönti félre, hátra és előre; és elgázolja, akit lesujtott. Humora egészséges és erős; elmés-sége megnevettet. De nem nevet, nem tetszeleg s legnagyobb szofizmáit oly goromba egykedvűséggel mondja el, hogy el kell hinni neki; és ha végre kipörölte, kidörögte magát: mint egy sebzett vadállat heroikus szomorúsággal dől zsölyeszékébe.» (Nagy férfiaink. Legújabb fény- és árnyképek Kákay Aranyostól. Budapest, 1874.)

Kossuth Lajos (1802–1894), az első magyar pénzügyminiszter, a szabadságharc idején Magyarország kormányzója. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Bár száműzetésben töltötte napjait, eszméinek varázsa az 1867. évi kiegyezés után is egyre növekedett. Híveihez intézett levelei haláláig irányt szabtak a függetlenségi és negyvennyolcas politikának. 1880-tól megjelenő Iratai «nem tették a közvéleményre

azt a mély hatást, melyet tőlük sokan vártak. Nem mozgatták meg a politikai szenvedélyeket, nem keltették fel az indulatok viharát. Mint érdekes történelmi munkát olvasták az emberek, de nagyobb aktualitása már alig volt. Deák Ferenchez intézett híres levele, melyben a koronázás előtt a kiegyezés ellen síkra szállt, annak idején sokkal mélyebben járó és szélesebb körökre kiterjedő hatást tett. De természetes is, hogy ezeket a vaskos köteteket csakis a műveltek, a politikai körök, tehát aránylag sokkal kevesebben olvasták, mint azt a levelet, melyet egykor minden lap szóról-szóra közölt. A gondolkozó hazafi azonban mindenkor bizonyos csendes meghatottsággal fog lapozni Kossuth Iratainak köteteiben.» (Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Budapest, 1911.)

Lukács Móric (szül. 1812. szeptember 5. Pest; megh. 1881. november 5. Budapest) földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke. Örmény eredetű katolikus nemesi család gyermeke volt, kitűnő nevelésben részesült, többször beutazta Nyugateurópát. Az 1840-es években Eötvös Józseffel, Szalay Lászlóval és Trefort Ágostonnal együtt lelkesen küzdött a haladás eszméiért, centralista volt, nem helyeselte a vármegyei rendszert. Anglia és Franciaország parlamenti élete lebegett szeme előtt, nemzetgazdasági és kultúrpolitikai eszmék hevítették, egyengetni akarta a szociális és nemzetiségi kérdés békés megoldását. A szabadságharc bukása után külföldön élt éveken keresztül. A Kisfaludy-Társaság 1876-ban választotta elnökévé, a Társaságnak tízezer forintot hagyományozott a neje nevét viselő jutalomdíjra, megemlékezett végrendeletében a M. T. Akadémiáról is. Hatvankilenc éves korában halt meg. — Gyulai Pál szerint: «Alig van irodalmunkban valaki, akire annyira reá illjék az az elnevezés, amelyet az angol literary gentlemannel fejez ki, mint Lukács Móricra. Nagy műveltségű férfiú volt s nem hiányzott írói tehetsége sem. De se anyagi körülményei, se írói becsvágya nem ösztönözték arra, hogy a tudomány valamely szakának művelésére szánja el magát vagy egész erejét megfeszítve az írói pályán küzdjön babérokért. Nem könnyen lelkesült, munkáival mindig elégedetlen volt s az írói pályára inkább barátai ragadták, mint saját erélye. Sok nyelvet megtanult, sok mindent olvasott, de nem valamely kitűzött célra, hanem inkább csak önművelésére.» (Lukács Móric életrajza, bevezetésül munkái kiadásához, 1894-ben.

Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Két kötet. 3. kiad. Budapest, 1914.) — Mint író történeti tanulmányaival, politikai cikkeivel és műfordításaival tünt ki. A magyar esszé-stílus egyik úttörője volt, az első Budapesti Szemle szerkesztésében tevékeny részt vett (1840–1841). — Emlékbeszéd gróf Teleki László felett. Pest, 1861. (Öngyilkos barátjának végzete haláláig foglalkoztatta, akadémiai emlékbeszédében méltó emléket emelt a nagynevű politikusnak és drámairónak.) — A műbirálatról. Pope Sándor tankölteményének fordítása. Pest, 1875. (Angol költőkből való fordításait az 1830-as évektől kezdve hozták folyóirataink, különösen Byron-fordításaival keltett feltűnést.) — Lukács Móric munkái. Összegyüjtötte Gyulai Pál. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. Két kötet. Budapest, 1894. (Műfordítások, tanulmányok, hírlapi cikkek gyüjteménye. A szocializmussal már az 1840-es években behatóan foglalkozott, bár ekkor e kérdésnek még semmi gyakorlati jelentősége nem volt Magyarországon; nem hitték, hogy valamikor eljöhet a szociális problémák ideje.)

Mezei Ernő (szül. 1851. május 1. Sátoraljaújhely, Zemplén megye; megh. 1932. október 25. Budapest) hírlapíró, országgyülési képviselő, a Petőfi-Társaság tagja. Az 1870-es évektől kezdve a negyvennyolcas párt egyik vezérpublicistája s az Egyetértés politikai főmunkatársa volt, képviselővé való megválasztását maga Kossuth Lajos ajánlotta. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon helyes megállapítása szerint: «Egész hosszú publicisztikai és politikai pályája alatt Kossuthnak és a függetlenségi eszméknek változatlan és rendithetetlen híve volt és ebbeli meggyőződésétől soha egy pillanatra nem hajlott el». A tiszaeszlári vérvád idején, mint miskolci képviselő, zajos helyeslést és heves ellentmondásokat váltott ki hittestvéreit védő parlamenti felszólalásával. Nyolcvanegy éves korában halt meg.

Mocsáry Lajos (szül. 1826. Kurtány, Nógrád megye; megh. 1916. január 7. Andornak, Borsod megye) földbirtokos, borsodmegyei alispán, országgyülési képviselő. Mint kiváló politikus, szónok és publicista a függetlenségi és negyvennyolcas párt egyik vezérembere, egy időben elnöke volt; de később elszigetelődött pártjától, mert a nemzetiségi kérdésben külön álláspontot foglalt el s az engedmények árán való kibékülés szükségességét hirdette. Ezt a politikát veszedelmes gyöngeségnek tartották; valamennyi párt elfordult a kiváló férfiútól.

Kilencven éves korában halt meg. — A magyar társasélet. Pest, 1855. — Néhány szó a nemzetiségi kérdésről. Budapest, 1886. — A régi magyar nemes. Budapest, 1889. (Észrevételek Grünwald Béla munkájára.) — Az állami közigazgatásról. Budapest, 1890. — A függetlenségi párt. Budapest, 1890.

Neményi Ambrus (szül. 1852. Pécel, Pest megye; megh. 1904. december 13. Budapest) hírlapíró, országgyűlési képviselő, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat egyik alapítója, a Pesti Napló főszerkesztője. A hatvanhetes kormánypárt politikáját támogatta, közérdekű cikkein kívül számos franciás ízlésű tanulmányt írt. Ötvenkét éves korában halt meg. — Rabelais és kora. Budapest, 1877. — Kortörténelmi rajzok. Két kötet. Budapest, 1880. — A francia forradalom hírlapjai és hírlapírói. Budapest, 1897.

Pulszky Ferenc (1814–1897), a M. N. Múzeum igazgatója, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Publicisztikai munkásságát a M. T. Akadémia 1894-ben a Bródy-jutalommal tüntette ki.

Rákosi Jenő (1842–1929), a Budapesti Hirlap szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a színműírók között. — Publicisztikai munkásságának tűzhelyei: a Pesti Napló (1867–1869), a Reform (1870–1875), a Budapesti Hirlap (1881–1924) és a Pesti Hirlap (1925–1929). — Publicisztikai működésének méltatása kapcsán Szász Károly helyesen mutatott rá a következő szempontokra. Rákosi Jenő a nagyközönségre való sugalló hatás tekintetében szinte párját ritkítja a maga kortársai között. A magyar sovinizmus főképviselője volt, biztos kézzel játszott olvasói lelkének húrjain. Napilapja a magyar nemzeti gondolat jegyében fogantatott, a nemzeti érzés hevítette át minden cikkét; megalkuvást nem ismerő magyar ösztöne az írótoll ritka erejével, az irodalmi műveltség káprázatos gazdagságával és az ékesszólás elbűvölő hatalmával csodás összhangban egyesült. (Rákosi Jenő: A magyarságért. Irodalomtörténet. 1916. évf.) — Papp Ferenc szerint: «Rákosi stílusa hírlapi cikkeiben könnyedén hajlik egyik hangulatból a másikba; a kedély derültebb mozgalmaitól a szenvedélynek viharos kitöréséig, az érzelmes merengésektől a gúnynak kíméletlen torzításáig. Fő ereje a szellemesség. Sokat megengedett magának Rákosi, csak az unalmas-

ságot nem; s rendelkezésére is állott minden, amire mesterfogásaihoz szüksége volt. Ismerte a magyar nyelv anyagát és szellemét teljes mivoltában, főkép a dunántúli magyar beszédnek dús kincsesházát. Volt azonban egyéniségében erkölcsi erő is, mely hódolatot ébresztett, főkép férfias bátorsága. A veszélyek csak fokozták ellentállásának erejét. Így nézett szembe az üvöltő csőcselékkel, mely szerkesztőségi palotáját rohanta meg; így fordult az általános-titkos választójog miatt politikai bajtársai ellen s követte Tisza István grófot tűzön és vízen keresztül; így törte meg a hangos terror hatalmát, mellyel a dekadens magyar irodalom a világháború idején lépett fel. Hősies magatartásával hívta ki maga ellen a vörös uralom bosszúját is. S amit ellenfelei felháborodásukkal bizonyítottak, azt hívei bensőséges tiszteletükkel ismerték el». (Rákosi Jenő, a hírlapíró. Budapest, 1924.) — Rákosi Jenő, mondja Milotay István, bámulatos egyéni képességeket állított az optimista liberalizmus szolgálatába: finom ujságírói érzékenységet minden közérdekű téma iránt, roppant publicisztikai termékenységet, friss leleményt, vitatkozó készséget, közvetlen és vonzó előadást. Ha tragikus ereje nem is volt, annál inkább bővelkedett a pátoszban s a szívekre ható meleg líra hangjaiban. «Társadalmi mozgalmakat irányított, ujságíró-nemzedékeket nevelt fel, irodalmi irányok sorsát döntötte el állásfoglalásával. Minden volt, csak képviselő nem akart lenni soha. Igen gyakran pártokat szolgált, de alapjában véve mindig pártokon kívül tudott maradni, sohasem volt szükebb értelemben vett pártpolitikus. Kicsinyek voltak neki ezek a keretek s a nagyobb hatás titkát tudta ebben a pártfelettiségben. A magyarságot és magyarosságot senki sem képviselte annyi hévvel és fanatizmussal, mint ő az ujságírásban és a publicisztikában. Agilitása nem lankadt a rohanó évtizedekkel. Frisseségét tovább megőrizte, mint Ferenc József vagy Kossuth Lajos, a hanyatlás észrevehető külső jelei nélkül, ami szinte páratlan tünemény a világ szellemi történetében. Cikkei, amelyeket nyolcvanhat éves korában irt, ugyanolyan frissek, mint amelyekkel negyven éves korában izgatott ideái mellett.» (Rákosi. Magyarság. 1929. évf. 33. sz.) — Rákosi Jenő önéletirása, továbbá vezércikkeinek és tárcáinak válogatott gyüjteménye a következő sorozatban: Rákosi Jenő művei. Tizenkét kötet. Budapest, 1927.

Schlauch Lőrinc (szül. 1824. március 27. Új-Arad; megh. 1902. július 10. Nagyvárad) temesmegyei plébános, 1873-tól szatmári

püspök, 1887-től nagyváradi püspök, a M. T. Akadémia tagja. Gondosan kidolgozott egyházi szónoklatai és a főrendiházban tartott politikai beszédei a maga korának legjelesebb szónokai közé avatták. Tisza Kálmán korának liberális egyházpolitikájával szemben a katolikus álláspontot védelmezte. Hetvennyolc éves korában halt meg. — Beszédeit Bunyitay Vince nagyváradi kanonok bocsátotta közre négy kötetben. (Budapest, 1890–1899.)

Schvarcz Gyula (szül. 1839. december 7. Székesfehérvár; megh. 1900. január 31. Budapest) országgyülési képviselő, 1894-től a budapesti egyetemen az ókori történelem tanára, a M. T. Akadémia tagja. Előkelő dunántúli katolikus család sarja volt, tanulmányait külföldi egyetemeken fejezte be, a tudomány és politika szorosan egybekapcsolódott életében. Történetíró és természettudós volt, szónok és kultúrpolitikus. Német, francia, angol, latin és ógörög nyelven írt tudományos munkáit a külföld is nagy mértékben méltányolta. Itthon sok eszméje került át művelődéspolitikai fejtegetéseiből a gyakorlati életbe. Hatvanegy éves korában halt meg. — Magyar író külföldön. Két kötet. Pest, 1865. — A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon. Öt füzet. Pest, 1866–1869. — Államintézményeink és a kor igényei. Öt füzet. Pest, 1871–1877. — Die Demokratie. Két kötet. Lipcse, 1877—1901. (A görög–római világ politikai intézményeinek szigorú bírálata. A szerző realista felfogása az ókori alkotmánytörténet terén új iskolát alapított.) — Tudomány és társadalom. Budapest, 1888. — A tudományos és irodalmi kitünőségek jogcíme a felsőházi tagságra az európai államok alkotmánytörténetében. Budapest, 1890. — Görög történelem. Budapest, 1900. (Eredeti felfogású mű. A hellén történelem eszményített alakjait emberi és politikai gyarlóságaikban is bemutatja. Éles történetkritikája bevilágít az ókori államélet világába.)

Szász Károly (1829–1905) református püspök, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — 1884-ben választották meg a dunamelléki református egyházkerület püspökévé és a budapesti református egyház első lelkészévé; ettől az időtől kezdve hívei gondozásának áldozta ereje és ideje java részét. Irányítása mellett dolgozták át a Károlyi-bibliát a mai nyelv kívánalmai szerint, anélkül azonban, hogy a három évszázados szöveget

megfosztották volna archaikus szépségeitől. — Néhány hitbuzgalmi munkája és prédikációs gyüjteménye: Buzgóság könyve. Elmélkedések és imák protestáns nők számára. Pest, 1855. (Hatodik kiadása 1892-ben.) — Kis Biblia. Kivonat az ó- és újtestamentomi bibliai történetekből. Pest, 1863. (Tizenhetedik kiadása 1897-ben.) — Papi dolgozatok. Három kötet. Budapest, 1880–1887. (Imák, elmélkedések, prédikációk.) — Arany Biblia. Budapest, 1884. (Száz kép a Szentíráshoz szöveggel.) — Élet a halálban. Nagybecskerek, 1893. (Halotti beszédek és imádságok.) — Szász Károly művei. Öt kötet. Sajtó alá rendezte Ravasz László. Budapest, 1929. (Válogatott munkáinak gyüjteménye között legszebb egyházi beszédei is.)

Szilágyi Dezső (szül. 1840. április 1. Nagyvárad; megh. 1901. július 31. Budapest) egyetemi tanár, országgyülési képviselő, igazságügyminiszter, a M. T. Akadémia tagja. Tiszántúli református családból származott, a jogot német egyetemeken és Pesten hallgatta, megszerezte az ügyvédi oklevelet is. Az 1870-es évektől kezdve haláláig a legtekintélyesebb egyéniségek közé tartozott a magyar közéletben. A hatvanhetes kormánypárt igazi erőssége volt, győzhetetlen vitatkozó, hatalmas szónok. Hatvanegy éves korában halt meg. — «A pátosz egészen hiányzott beszédeiből, aminthogy hiányzott egyéniségéből is. Annak a patetikus iskolának, melynek Kossuth Lajos volt felülmúlhatatlan mestere, az 1867 utáni magyar parlamentben már csak báró Eötvös József és Irányi Dániel volt jelentősebb képviselője s mint utolsó mohikán még Horvát Boldizsár számítható ezekhez. A joggal modernnek nevezhető irányt Deák Ferenc vezette be nálunk, mert az ő szónoki egyénisége már fiatal kora óta mintegy természetszerű megtestesülése volt a nem deklamáló modornak. Ehhez sorolandó gróf Andrássy Gyula, aki azonban inkább szellemes társalgó, mint harcias vitázó volt. Ez utóbbi vonás erősen kidomborodott Kerkapoly Károlyban, legnagyobb tökéletességét érte el Szilágyi Dezsőben. Ez a szónoklati műfaj szinte kizárja a beszédek írásban való kidolgozását és betanulását, a mondatok gondos kicsiszolását. De ez nem azt jelenti, hogy Szilágyi nem készült beszédeire, habár ezek akkor, mikor elmondattak, a rögtönzés benyomását tették és sok részletben valóban rögtönözve voltak. Nagy beszédeire sokszor hetekig készült. Ilyenkor alig volt képes másról beszélni, mint arról a kérdésről, mely lelkét

egészen elfoglalta. Beszédeinek egyik legerősebb oldala a maró szarkazmus volt. A közbekiáltások nemcsak nem zavarták, hanem gyakran a mázsás erővel lesujtó visszavágások sziporkázását váltották ki, amire azután rendszerint élénk helyeslés vagy zajos derültség következett. Nem tartozott azok közé, kik, mint Deák Ferenc, kímélik az ellenfelet, úgy számítván, hogy így talán meggyőzhetik. Szilágyi nem adott, de nem is kért és nem is várt pardont. Jól tudta, hogy a parlamenti gyakorlatban puszta falra-borsóthányásnál nem egyéb a más álláspontón állókat meggyőzni akarni. Ezeket le kell győzni; ha lehet, egészen szétmorzsolni.» (Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Budapest, 1911.) — «Mint elsőrangú parlamenti gladiátor, sebeket adott és kapott; a tőle származó sebek azonban az öldöklő szatira mérgével voltak fertőzve. Szinte azt lehetett ráfogni, hogy széles csatornákban ömlő s olykor ellaposodó szónoki érvelésének főcélja nem az ellenfél meggyőzése, hanem megszégyenítése volt. Ilyenkor tisztán áll előttünk a bajvívó alakja: nem a nemzet vezéréé, ki a lélek és elme fenséges szárnyalásával kormányozza a tömegeket, hanem a spadasszíné, ki vakmerően és kíméletlenül ver föl és rohan meg veszélyes hadállásokat.» (Pethő Sándor: Politikai arcképek. Budapest, 1911.) — Politikai szónoklatait Fayer Gyula és Vikár Béla rendezték sajtó alá: Szilágyi Dezső beszédei. Négy kötet. Budapest, 1906–1913.

Tisza Kálmán (szül. 1830. december 10. Geszt, Bihar megye; megh. 1902. március 23. Budapest) földbirtokos, miniszterelnök, a M. T. Akadémia tagja. Mint hitbuzgó református az 1850-es évek végén tünt fel a magyar közéletben: a Bach-korszak erőszakossága ellen elszántan védte a protestáns egyházak szabadságát. Az 1861. és 1865. évi országgyülésen Debrecen képviselője volt, ellenzéki álláspontját Deák Ferenc nagy tekintélyével szemben is fenntartotta; 1867-től 1875-ig ő állt a balközép élén, nagy elmeéllel küzdött a hatvanhetes kormánypárt és a negyvennyolcas függetlenségiek ellen; 1875-ben szövetségre lépett a Deák-párttal s megalakította a hatvanhetes alapon álló szabadelvű kormánypártot. 1875-től 1890-ig tizenöt éven át volt Magyarország miniszterelnöke. Megszilárdította az ország tekintélyét, megszüntette a pénzügyi bizonytalanságot, módot adott miniszter-társainak terveik megvalósítására. A bécsi udvar kívánságainak és az ellenzéki támadások hevességének kettős tüze közé szorítva, sokszo-

rosan meg kellett alkudnia a viszonyok kényszerűségével és az emberek gyarlóságaival, de önzetlenségét, tehetségét, eredményeit senki sem vonhatta kétségbe. Hetvenkét éves korában halt meg. — Tisza Kálmán az 1861-es országgyűléstől kezdve harminc esztendőn át rendkívül nagy hivatást teljesített az országos politika irányításában. Maga köré csoportosította a tehetős középnemességet, párthíveit külön szervezte az 1849-es hagyományokat követő szélső baloldal törekvéseinek ellensúlyozására, nem hajtott fejet a Deák-párt előtt sem: mint balközép ment a maga útján. A szélső baloldali függetlenségiek a Habsburg-ház politikájának elkeseredett ellenségei voltak, ő rendületlenül ragaszkodott a koronás királyhoz; hűsége azonban nem volt szolgai hódolat, hanem a valóságos viszonyokkal számot vető politikus bölcsessége. Attól az időtől kezdve, hogy elfogadta a Deák-párt programmját s a két nagy párt összeolvasztásával megalkotta a szabadelvű pártot, a kisebbségi vezérből felülmúlhatatlan taktikájú többségi kormányelnök lett. Mindig több volt egymagában, mint valamennyi minisztertársa együttvéve. Legyőzhetetlen parlamenti vitatkozónak tartották, beszédeiről hetekig tárgyaltak az egész országban. Kikereste ellenfeleinek legsebezhetőbb oldalait, a kihívó támadásokra metszően felelt, a gyönge visszavágásokra éles dialektikával osztogatta újabb csapásait. Ez a szónoklat nem volt irodalmi becsvágyú; az értelem fölénye villogott benne, nem a művészet ihlete; a szónok az érvek mérlegelőihez beszélt, kerülte a pátoszt és a deklamációt.

Toldy István (1844–1879) miniszteri titkár, hírlapíró, a Nemzeti Hirlap szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a színmüírók között. — Mint publicista a Deák-párt hatvanhetes felfogását követte, de kormánypárti álláspontjába rendkívül erős egyházellenesség vegyült. Antiklerikális vezércikkeiben, szabadgondolkodó röpirataiban, szépirodalmi munkáiban hevesen támadta a papság hatalmát. — A magyar politikai szónoklat kézikönyve a legrégibb időktől a jelenkorig vagyis a kitünőbb politikai szónokok életrajzi adatokban és jellemző mutatványokban feltüntetve. Két kötet. Pest, 1866. — Elmélkedések az egyházi reformról. Egy ultramontán papnak ajánlva. Pest, 1868. — A katolikus egyházi autonómia és veszélyei. Pest, 1870. — Öt év története. 1867–1872. Pest, 1872. — A jezsuiták Magyarországon és egyebütt. Budapest, 1873.

Tóth Béla (1857–1907) hírlapíró. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Hangulatkeltő stílusművész volt: ösztönszerűen megérezte, mivel ragadja meg a közönség lelkét; liberális életszemlélete különösen tetszett olvasóinak. Hozzá tudott szólni minden napi kérdéshez, a tudományos témákat szembetűnően kedvelte, pozitív megállapításait átszőtte személyi vonatkozásokkal. A Pesti Hirlapban közölt Esti Leveleit az ujságírás remekei közé számították; ebben az állandó rovatában az ellenszenves társadalmi és irodalmi jelenségek ellen szenvedélyesen küzdött; itt vívta utolsó harcát Ady Endre ellen.

Trefort Ágoston (szül. 1817. február 6. Homonna, Zemplén megye; megh. 1888. augusztus 27. Budapest) országgyülési követ, békésmegyei alispán, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a M. T. Akadémia elnöke. 1872-től kezdve haláláig állt a közoktatásügyi minisztérium élén, munkásságához új alkotások és nagyszabású reformok fűződtek. (Az egyetemek korszerű fejlesztése, a középiskolai törvény, új tanintézetek felállítása, az elemi iskolákban a magyar nyelv kötelező tanításának törvénybe iktatása.) Hetvenegy éves korában halt meg. — Bankügy. Pest, 1842. (E kor politikusai és publicistái keveset értettek a közgazdasági dolgokhoz, a szerző tanult nemzetgazdász volt, sikerrel terjesztette kereskedelmi és pénzügyi eszméit.) — Emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest, 1881. (Régibb dolgozatainak gyüjteménye.) — Újabb emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest, 1887. (Emlékbeszédeinek egy része németül és franciául is megjelent.) — Beszédek és levelek. Budapest, 1888. (Válogatott gyüjtemény.)

Ugron Gábor (szül. 1847. április 15. Szombatfalva, Udvarhely megye; megh. 1911. január 23. Budapest) földbirtokos, országgyülési képviselő. Székelyföldi katolikus nemesi családból származott, jogi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte, egyévi önkéntesi évének leszolgálása után kalandos utazásokat tett a külföldön. Az 1870-es évektől kezdve a függetlenségi és negyvennyolcas párt egyik erőssége volt, a leghatásosabban beszélő parlamenti szónokok egyike. Hatvannégy éves korában halt meg. — «Beszédei mintha apró villamos lánc-szemekből állanának. Sürün alkalmazott olyan képeket, amelyeket Cicero a kifejezés villámainak mondott. Szelleme kimeríthetetlen tűzhányó volt, amelyből bőségesen áradt a romboló hév, a szenvedély tüzes lávája, a pátosz zúgó változatossága. Érett gyümölcse a magyar dzsentri kifogy-

hatatlan termékenységének, mintha e társadalmi osztály hosszú történetének semmi fáradtságát sem érezné.» (Pethő Sándor: Viharos emberöltő. Budapest, 1929.)

Vaszary Kolos (szül. 1832. február 12. Keszthely, Zala megye; megh. 1915. szeptember 3. Balatonfüred, Zala megye) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, 1869-től győri házfőnök és igazgató, 1885-től pannonhalmi főapát, 1891-től Magyarország hercegprímása, a M. T. Akadémia tagja. I. Ferenc József koronázásának huszonöt éves jubileumán nagyhatású egyházi beszédet mondott, még ragyogóbb volt a királyhoz, a királynéhoz és a nemzethez intézett szónoklata a millennium alkalmából tartott hálaadó istentiszteleten. Történelmi tankönyveit évtizedeken keresztül használták a magyar középiskolákban. Ő írta a tíz kötetes millenniumi történelem bevezetését. Nyolcvanhárom éves korában halt meg. — Beszédeinek válogatott gyüjteményét Keményfy Dániel ferencrendi szerzetes rendezte sajtó alá. (Esztergom, 1909.)

Verhovay Gyula (szül 1848. Sátoraljaújhely; megh. 1906. április 21. Battonya, Csanád megye) hírlapíró, országgyűlési képviselő. Jogi tanulmányainak elvégzése után az Ellenőr munkatársa lett, már ekkor feltünt lendületes cikkeivel; később szónoki tehetségével vonta magára a figyelmet. 1875-ben belépett az Egyetértés szerkesztőségébe, 1879-ben megindította a saját napilapját, a Függetlenséget. Ekkor már «kis Kossuth»-nak nevezték. A negyvennyolcas országrészek bálványa volt, vezércikkeiről és szónoklatairól mindenfelé beszéltek. Napilapját túlzó ellenzéki programmal indította meg; a lap hangjára jellemző, hogy a Nemzeti Kaszinó arisztokratáit «frakkos bandá»-nak nevezte. Ezért a támadásért a mágnások elégtételt kértek a szerkesztőtől, párbajra kényszerítették s szembeállították a Nemzeti Kaszinó legjobb céllövőjével. Báró Majthényi pisztolya súlyosan megsebezte Verhovayt. Mivel a támadó cikket nem a szerkesztő írta, a közvélemény embervadászatnak és a sajtószabadság ellen intézett merényletnek fogta fel a párbajt; Pest utcáin napról-napra zajos tüntetések voltak, a rendőrség és katonaság csak vérontással tudott rendet teremteni. Verhovay Gyulát felgyógyulása után az egész országban ünnepelték. A tiszaeszlári eset után fellángoló antiszemitizmus még népszerűbbé tette személyét: a ceglédi képviselő merészen támogatta lapja hasábjain a zsidóellenes hangulatot. Lassankint lehanyatlott a dicsősége. A kormány 1884-ben hirtelen

fogással vizsgálatot tartott a Függetlenség szerkesztőségében; kiderült, hogy a szerkesztőség a csángó-magyarok visszatelepítését célzó országos gyüjtés körül szabálytalanságokat követett el; ezt a ballépést felhasználták a félelmes agitátor tönkretételére. Egyideig még küzdött ellenségei ellen, azután vidékre vonult s földbirtoka művelésének áldozta idejét. Ötvennyolc éves korában halt meg. Elhúnytakor az ifjabb nemzedék már nem is emlékezett pályájára. Volt idő, amikor az Alföldön valósággal bálványozták személyét.

Vészi József (szül. 1856. november 6. Arad) hírlapíró, szerkesztő, a magyar országgyülés tagja. A hazai publicisztikában különösen akkor emelkedett jelentőségre, amikor 1896-ban megalapította a Budapesti Naplót. Hírlapjának hangja, stílusa, beosztása még frissebb volt, mint az akkori igen elevenen szerkesztett ujságoké; hasábjain a legmodernebb versek, elbeszélések, elmélkedő tárcák jelentek meg; politikai súlyát a szerkesztő fordulatos, színes, bátor vezércikkei jelentékennyé növelték. Vészi József 1899-től országgyülési képviselő szabadelvű párti programmal, 1905-ben a miniszterelnökségi sajtóiroda főnöke és miniszteri tanácsos, a koaliciós kormány megalakulása után Berlinben a Jung Ungarn folyóirat szerkesztője. Magyarul és németül egyforma biztossággal irt, a Bánk Bánt az ő fordításában mutatták be Berlinben. Mint a Pester Lloyd szerkesztője 1913-tól sokat tett a magyar ügy érdekében, a külföld az ő megvilágításában ismerte meg a hazai problémákat, az idegen közvéleményt az ő fejtegetései tájékoztatták a magyar igazságról. Életének hetvenedik évében, amikor a Pester Lloyd fennállásának hetvenötödik évfordulóját ünnepelték, Horthy Miklós kormányzó kinevezte a magyar országgyülés felsőházi tagjává. Nemcsak az országos érdekeknek, hanem minden magyar-zsidó ügynek is buzgó harcosa volt, több állami kitüntetés tulajdonosa, egy időben a Budapesti Ujságírók Egyesületének elnöke. — Önállóan megjelent munkái: A bánat dalaiból. Versek. Budapest, 1879. — Traviata. Dalok egy eltévedt nőhöz. Budapest, 1881. — Hiénák Jókai sirján. Válasz egy pamfletre. Budapest, 1904.

Wlassics Gyula báró (szül. 1852. március 17. Zalaegerszeg) budapesti egyetemi tanár, 1895-től 1903-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, utóbb a közigazgatási bíróság elnöke, 1918-ban a főrendiház elnöke, a M. T. Akadémia tagja. Bárói rangját 1917-ben kapta

I. Ferenc József királytól. Miniszterségе idején a közoktatásügyi reformok egész sora lépett életbe. Ő állította fel az első fővárosi leánygimnáziumokat, ő nyitotta meg az egyetemeket a nők számára. Mint a Bánffy-kormány kultuszminisztere, a főrendiház előtt 1895-ben ő képviselte a recepciós törvényjavaslatot; ennek megszavazása és királyi szentesítése után az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánították. Wlassics Gyula nagynevű büntetőjogász volt, kiváló parlamenti szónok, modern szellemű kultúrpolitikus. Publicisztikai érdemeit a M. T. Akadémia a Bródy-jutalommal, egész irodalmi munkásságát 1921-ben az akadémiai nagyjutalommal tüntette ki.

Zichy Nándor gróf (szül. 1829. november 26. Pozsony; megh. 1911. december 24. Adony, Fehér megye) földbirtokos, országgyülési képviselő, főrendiházi tag. Egyik hazafias politikai cikke miatt a császári önkényuralom 1863-ban börtönre és grófi címének elvesztésére ítélte; később kegyelmet kapott. A Deák-párt híve volt, de az 1880-as évektől kezdve az egyházpolitikai kérdések miatt eltávolodott a hatvanhetes kormánypárttól. Az 1890-es években megalapította a keresztény néppártot, egész vagyont áldozott a katolikus célok megvalósítására. Politikai beszédeiben és közérdekű cikkeiben nemes ékesszólás jellemezte. Nyolcvankét éves korában halt meg. — «Legrokonszenvesebb teljesítménye, hogy pártját, amelyért anyagilag úgyszólván kimerítette magát, nemzeti irányba vezette s az utolsó nemzeti küzdelemben ép oly hajthatatlan magyarnak mutatta magát, mint a hatvanas években, mikor rangját és nemességét is elvesztette. Az újabbkori magyar történelemnek egyik legérdekesebb epizódja az a vallomástétel, amely a „feudális és reakciós" Zichy Nándor magyarsága mellett Jókai ajkáról hangzott el, kit egy egész világ választott el töle.» (Pethő Sándor: Politikai arcképek. Budapest, 1911.)

Zilahi Kiss Béla (szül. 1857. április 23. Kolozsvár; megh. 1911. július 26. Gödöllő), írói álnevén Junius, a Budapesti Hirlap munkatársa. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári református gimnáziumban végezte, a budapesti egyetemen Salamon Ferenc kedvelt tanítványa volt. Feltűnést keltő történeti tárcáit finom históriai érzék, hivatott jellemző tehetség és a pragmatikus történetírókra emlékeztető módszer tették megbecsültté.

Irodalom. — Szász Károly: Lukács Móric emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 18. köt. Budapest, 1883. — Trefort Ágoston: Emlékbeszéd Lukács Móric felett. Győr, 1888. — Ferenczy József: Emlékbeszéd Trefort Ágoston felett. Győr, 1889. — Kállay Béni: Gróf Andrássy Gyula emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1891. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1900–1901. — Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Berzeviczy Albert: Horvát Boldizsár emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 37. köt. Budapest, 1904. — Sörös Pongrác, Strommer Viktorin és Zoltvány Irén tanulmányai: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. VI. és IX. köt. Budapest, 1904–1916. — Hentaller Lajos: Bartha Miklós. Vasárnapi Ujság. 1905. évf. — Vécsey Tamás: Emlékbeszéd Tisza Kálmánról. Akadémiai Értesítő. 1905. évf. — Szalay Imre: Visszaemlékezés Trefort Ágostonra. Budapest, 1909. — Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Három kötet. Budapest, 1910–1913. — Halász Imre: Egy letünt nemzedék. Budapest, 1911. — Pethő Sándor: Politikai arcképek. Budapest, 1911. — Bonitz Ferenc: Zichy Nándor gróf élete. Budapest, 1912. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Pethő Sándor: Sorsok. Budapest, 1913. — Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Pápa, 1915. — Schöpflin Aladár: Emlékezés Tóth Bélára. Nyugat. 1921. évf. — A Bartha Miklós Társaság évkönyve. Szerk. Asztalos Miklós és Szász Béla. I. köt. Budapest, 1925. — Papp Ferenc: Rákosi Jenő, a hírlapíró. Budapest, 1924. — Túri Béla: Az Andrássy–Kossuth-probléma. Budapest, 1924. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Rákosi-album. Sopron, 1925. — Pethő Sándor: Világostól Trianonig. Budapest, 1925. — Apponyi-emlékkönyv. Budapest, 1926. — Ottlik György: Magyarország nagyjai. Budapest, 1926. — Pethő Sándor: Viharos emberöltő. Politikai arcképek. Budapest, 1929. — Hegedüs Loránt: Rákosi Jenő emlékezete. Budapest, 1930. — Sikabonyi Antal: Rákosi Jenő, a publicista. Budapest, 1930. — Süle Antal szerkesztésében: Rákosi Jenő élete és művei. Budapest, 1930. — Jancsó Benedek-emlékkönyv. Budapest, 1931.

(Gagyi Jenő, Kolosváry Bálint, Kozocsa Sándor, ifj. Könyves Tóth Kálmán és Szalai Béla Jancsó-tanulmányaival.) — Rácz Béla: Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből. 1711–1914. Gyula, 1931. — Wünscher Frigyes szerkesztésében: Ujságíró-arcképek. Budapest, 1932. — Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. VII. köt. Budapest, 1933. — Neményi Imre: Apponyi Albert, mint kultúrpolitikus. Budapest, 1933. — Schiller József: Rákosi Jenő. Budapest, 1933.

GYULAI PÁL.

A magyar irodalomtörténetírásnak és kritikának 1850 után Gyulai Pál adott hatalmas lendületet. Az Új Magyar Múzeum, Vasárnapi Ujság, Budapesti Hirlap, Pesti Napló, Szépirodalmi Figyelő, Koszorú, Fővárosi Lapok évfolyamaiban s még inkább a Budapesti Szemle köteteiben és a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban közölt tanulmányai, bírálatai és beszédei a tartalom és forma igaz művészét mutatták. Az írói lelkiismeretesség megtestesítője volt, sziklaszilárd jellem, ritka erkölcsi erő. Párját ritkító bátorsággal, érett bölcsességgel, a tartalmi súly és formai érték művészi összhangjával fogott minden elébe kerülő kérdés megoldásához. Lelkét sem a közönség zaja, sem a megbírált írók tekintélye nem tudta megfélemlíteni.

Először 1854-ben vonta magára a figyelmet *Petőfi Sándor*ról szóló tanulmányával. E méltatás megjelenése előtt a komolyabb esztétikusok is tájékozatlanul álltak a Petőfi-kérdéssel szemben: egyesek kicsinyléssel tekintettek a nyomtalanul eltűnt költő pályájára, mások csak némely jelességét ismerték el. Az új Petőfi-méltató véget vetett a bizonytalanságnak; helyes képet rajzolt a nagy lírikusról, mint emberről; finom művészi érzékkel elemezte a költőt. A széltében becsmérelt vagy kritikát-

lanul magasztalt Petőfi-örökség megtisztult a peres kérdésektől.

Katona József És Bánk Bánja (1860) című tanulmányában igazságot szolgáltatott a kitűnő drámaírónak s lényegesen kiigazította a halhatatlan tragédiához fűződő irodalomtörténeti felfogást. Mélyen behatolt a tragikum szövevényeibe s ennek az akkor még eléggé tisztázatlan fogalomnak gyökeréig ható vizsgálatával mutatott rá Katona József nagyságára. Ő derítette fel, milyen kiválóságok rejtőznek a tragédia egészében és részleteiben; ő kapcsolta egybe szervesen Katona József életét írói pályájával. Lélekelemző módszere mesteri munka volt.

*Vörösmarty életrajzá*ban (1866) a legszebb magyar életrajzok egyikét írta meg. Hatását az bizonyítja legjobban, hogy jellemzései ellentmondás nélkül mentek át a köztudatba, az utána következő életírók őt utánozták, hatása emberöltőkig igézete alatt tartotta az irodalomtörténetírást. Méltán rászolgált hírnevére. A minden aprólékosságot kerülő pályakép, a költő emberi egyéniségének feltámasztása, a méltató részek elemző művészete, az előkelő forma és kristálytiszta előadás joggal ragadta bámulatra kortársait.

Ezek a terjedelmesebb tudományos munkái. Kisebb dolgozatai során legszívesebben a XIX. század íróival foglalkozott; eredeti szempontok szerint vizsgálta az 1820 után fellépő klasszikusok és epigonok csoportjait.

Kazinczy Ferenc, Széchenyi István, Toldy Ferenc, Jósika Miklós, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Szigligeti Ede, Arany János, Csengery Antal, Kriza János pályafutá-

sáról szóló *Emlékbeszédei* az irodalmi tanulmány remekei. Az életadatokat hangulatosan fűzte egybe az esztétikai elemzésekkel; jellemfestése és korrajza elmélyedő volt; kompozíciója átlátszóan tiszta. Belső megindultsága finoman rezgett végig méltatásainak minden részletén, prózája hangulatosan folyt, gondolatai magasan szárnyaltak. Emlékbeszédeivel az akadémiai szónoklat új típusát alapította meg; műformáját éppen annyian utánozták, mint Vörösmarty-életrajzát. Mikor kegyeletes megemlékezéseinek első gyüjteményes kiadása megjelent (1879), irodalmi szemlélete és hangulata, stílusa és fordulatai mindjárt iskolát teremtettek.

Értékmegállapító munkáját *Dramaturgiai dolgozatai*ban, továbbá *Kritikai dolgozatai*ban és *Bírálatai*ban is szenvedélyesen folytatta. Az igazság megalkuvást nem ismerő szeretetével mutatott rá az ítélőszéke elé kerülő írók jellemvonásaira, az érdemeket szívesen elismerte, a tévedésekkel szemben nem húnyt szemet. Kedvteléssel bocsátkozott műfaj-elméleti fejtegetésekbe, a színpadi előadóművészetnek is kiváló bírálója volt.

Gyulai Pál a magyar irodalomnak eddigelé legnagyobb kritikusa. Kiváltságos ízlésű, művészi stílusú, erős jellemű bíráló volt; meggyőződéséért bátran szembeszállt mindenkivel; nem bánkódott azon, hogy írótársai elkeseredetten támadták. A nemes hagyományokat hűségesen őrizte, a nyeglén modern költői törekvésekre megvetően nézett. A költészetben Arany János, a drámában Katona József, a regényírásban Kemény Zsigmond munkái gyönyörködtették legjobban. Ha eltérést látott esztétikai

eszményeitől, ha megbántottnak érezte etikai felfogását, igen éles hangon szólalt fel. Éles szeme, biztos ízlése, megérző sugallata az 1880-as évekig ritka esetben tévedett.

Egyik-másik kortársát elvei védelmében szenvedélyesen támadta, különösen Jókai Mór gyöngeségeivel nem tudott megbékülni. A küzdelem hevében nem egyszer túlságos szigorúsággal élezte ki egy-egy regény vagy színmű hibáit. Tévedései a vitázó indulat ingerültségéből magyarázhatók, a saját szempontjából mindig igaza volt, csak éppen nem vette számba a maguk igazságát szintén megkívánó ellenérveket. Néhány szembetűnően egyéni véleményét gyöngéden mellőzte, legtöbb ítéletét azonban törvényerőre emelte a magyar irodalomtörténet.

Legnagyobb kedvvel a lélekrajz valószerűségét és a kompozíció hibátlanságát vizsgálta, de szívesen foglalkozott az írói alapgondolat és a stílus kérdéseivel is. Értekező prózája az előadás magvasságára, élvezhetőségére, ritmusosságára nézve különb volt minden kortársáénál; méltán mondhatjuk őt a magyar tudományos próza egyik legszerencsésebb továbbfejlesztőjének.

Mások évtizedekig olvastak, tanultak, jegyezgettek s mégis csak köznapi munkásai maradtak tudományszakjuknak, Gyulai Pál nem mélyedt huzamosabb ideig nagyszabású elméleti munkákba, aránylag kevés idegen vezérkönyvet tanulmányozott át, a többit pótolta a maga természetes tehetségéből. Mesterei nem voltak, forrásokra nem szorult. Magyar kortársai közül legjobban még Arany János, Csengery Antal és Kemény Zsigmond, a németek

közül Schmidt Julián, a franciák közül Planche Gusztáv hatott rá; az angolok közül magyar és német fordításban olvasgatta Carlyle és Macaulay munkáit.

Bár rendszeresen nem foglalkozott az esztétika elméletével, gyakorlati kritikai munkásságában különb esztétikusnak bizonyult minden előtte élő tudományos írónál. Lenézte azt a filozofáló esztétikát — a «tudós zagyvalékot» — amely ködös frazeológiával elmélkedett a széptudományi kérdésekről, de mindjárt megtorpant, ha elvont eszmélkedéseiből kizökkentve, véleményt kellett nyilvánítania valamilyen irodalmi vagy művészeti kérdésben. Gyulai Pál irodalmi élményeiből vonta le esztétikai elveit, a klasszikus szépírókon át jutott ízléstörvényeihez.

A széptudományi problémák közül az esztétika és erkölcs viszonyával foglalkozott legszívesebben. A művészet célja — úgymond — a gyönyörködtetés, éppen azért nem közömbös, vajjon a művész tiszteletben tartja-e az örök erkölcsi elveket vagy megtagad minden kapcsolatot a művészet és erkölcs között. A művészet erkölcs nélkül ép úgy nem szolgálhatja a szép eszméjét, mint ahogy a puszta erkölcs sem gyönyörködtethet a költészetben művészet nélkül. A költészet egyik fő feladata, hogy feltárja az ember egész belső világát; ebben a jellemkibontásban azonban nem vezethetik az erkölcsrontás érzéki izgalmai. Igen, a költészet öncélú, de azért köze van az erkölcsiséghez; a költő nem kelthet erkölcsi megütközést, mert ezzel tönkreteszi munkájának művészi hatását. Az erkölcsi szempontok mellőzése a művészet lényegének félreismerése.

Az idealizmus és realizmus kérdésében — hangzott Gyulai Pál tanítása — vigyázni kell az eszményítés és valóság helyes viszonyára. Az irodalmi remekekben az idealizmus és realizmus összhangzatosan olvad egybe, az egyensúly nem bontható meg kár nélkül. A szép mellett ott kell lennie az igaznak is, az eszményítés nem mellőzheti a reális vonásokat. Az irodalmi alkotások kiválósága főkép a lélektani igazság, jellemzés, emberlátás valóságán alapul; a pszichológiai szempontot minden jeles írónak figyelembe kell vennie. A forma is irányadó szerepű, mert ez a költői kifejezés eszköze, a művészi összhang nélkülözhetetlen tényezője.

Beöthy Zsolt szerint Gyulai Pálnak az egyszerű és természetes iránt tanusított hajlamát a népköltéshez való vonzódása magyarázza. A népies nemzeti müköltészet tiszta irányát védelmezte egyfelől Toldy Ferenccel szemközt, másfelől a Petőfi-utánzók ellen. Bírálataiban a tanulságos eszmék szokatlan gazdagságával állt elő. «Amily kegyeletes magyarázója az igazi nagyoknak, oly kérlelhetetlen üldözője a nyegleségnek és ízléstelenségnek, az alantiságnak s a képzelet túlcsapongásának. A szem élessége, a dialektika frissesége, az eszmék világossága, a kifejezés erélye tüntetik ki valamennyi dolgozatát. Sürü polémiáiban szivesen használja a gúny fegyverét s védekezve is mindig támadni szeret. Az irodalmi tanulmányoknak igazi művészi formáját ő alapitotta meg esszéiben, bírálataiban, beszédeiben. Mestere a magyar prózai stilnek. Senki sem ir nála szabatosabb és tisztább prózát; a képek bősége nélkül is eleven, szónokiasság nélkül is nemes.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Riedl Frigyes szerint Gyulai Pál főérdeme, hogy korának kritikájába belevitte az őszinteséget. «Mennyi hiúságot kellett sértenie, mennyi befolyásos dölyffel szembeszállania! Mennyit harcolt a frázisok ellen, ami különösen fontos nálunk, ahol a frázis többet pusztított, mint Mohács. Mindig hajlandó volt meggyőződéséért szembeszállni azzal a hatalommal, mely előtt mindenki gyáva, mely előtt a leg-

büszkébb demokraták is hajlongani szoktak: a közvéleménnyel. Gyulai nem hízelgett a közvéleménynek és nem hízelgett annak a hatalomnak sem, amely a közvéleményt közvetíti: a sajtónak sem. Nem kereste sem a tekintélyes öreg, sem a szépreményű fiatal írók dicséretét. Mintha a népszerűség hajhászatának e korában a népszerűtlenséget kereste volna. Védte hevesen Görgeyt, akit kortársai gaz árulónak tartottak és támadta a közönség bálványait, Kossuthot és Jókait, vagy jobban mondva nem is őket, csak gyengéiket.» Kritikai jelessége jellemének erején épült. «Az ítélő tehetség és az esztétikai érzék biztossága magában még nem elegendő: bátorság, hajthatatlanság is kell, mely hajlandó valamely igazság érdekében bármily ellenféllel szembeszállani és magának sok ellenséget szerezni. Az életben, kortársakkal szemben sokkal könnyebb hallgatni, mint bírálni; a megalkuvó hallgatás sokkal inkább el van terjedve, mint az őszinte bírálat. A közéletben úgy, mint a magánéletben, a hallgatásnak összeesküvése uralkodik. Hallgasson, hogy hallgassak: ezt mondjuk egymásnak. A köz- és magánéletnek ezt a gyávaságát Gyulai nem ismerte.» Kritikájának uralkodó vonása a józanság volt; erős racionalizmusa szembeszállt minden szertelennel, különössel, hangossal. A rendkívülit még akkor sem szerette, ha lángelmével egyesült s «azt a misztikus erőt, mely egy Dantét, egy Michelangelót a fájdalom fensége felé vont, hogy a mi törpe világunknál nagyobb arányú világot teremtsen képzeletében, nem méltányolta elegendőképen.» (Gyulai Pál. Budapesti Szemle. 1910. évf.) — Angyal Dávid szerint Gyulai Pál kétségtelenül szubjektív kritikus volt, de ezt a sajátságát maga sem tagadta: «Nekem az irodalomban határozott rokonszenveim és ellenszenveim vannak, melyeket mindig ki fogok tüntetni, valahányszor idejét és szükségét látom. E rokonszenvek miatt sohasem fogok pirulni, mert irodalmi meggyőződésekből és elvekből folynak, melyekhez rendületlenül ragaszkodni tartozom.» Gyulai vallomása, mondja Angyal Dávid, teljesen őszinte, de «a meggyőződésnek ily erős hiten alapuló líraisága sohasem lehet teljesen veszélytelen. Gyulainál azonban e veszélyeket ritka igazságérzet enyhítette.» A költői és erkölcsi kiválóság iránt rendkívüli érzéke volt. «Már életében, de halála után is hangoztatták ellene azt a vádat, hogy dogmatikus kritikus; szabályok és pedig sokszor elavult szabályok mértékét alkalmazza a szuverén költői képzelet

alkotásaira. Mi úgy gondoljuk, hogy nem Gyulai, hanem vádlói tévesztették össze a formát a lényeggel. Igaz, hogy Gyulai sokat foglalkozik a műfajok szabályaival s törvényeivel. Követi ebben a nagy kritikusok hagyományait s ezt a módszert sokkal szerényebbnek s az ízlés komolyságát fejlesztőbbnek tartotta, mint az egyéni tetszés vagy nem-tetszés folytonos hangoztatását. De puszta formalizmusba ép oly kevéssé süllyed, mint nagy elődei. A munka mögött látja a szerzőt is; a műfajok törvényeit fejtegetve, a költői alkotás titkaiba hat s az egyéniséget élesen jellemző vonásokkal állítja elénk.» A dogmatizmus vádjával kapcsolatos az a vád is, hogy Gyulai racionalizmusa idegenkedéssel fordult el a költői fantázia szabad játékától. «E vádnak alaposságát csak az vitathatja, aki nem ismeri eléggé Gyulai kritikai munkáit. Gyulai igen sokra becsülte a világosságot, a szabatosságot, az egyszerűséget és természetességet a költészetben. Ízlése, ha idegen nemzeteké szerint akarjuk jellemezni, inkább francia volt, mint germán. Mindamellett a germán érzelmi mélység, szenvedélyes föllángolás és fantasztikus csapongás erős visszhangot keltettek lelkében. A fantasztikust csak ott hibáztatja, ahol a költő nem bír elég hangulatot kelteni iránta vagy ahol a regeszerűt igazi költői hit nélkül használja.» (Gyulai Pál. Budapesti Szemle. 1911. évf.) — Ravasz László szerint Gyulai Pál a magyar ízlésnek és esztétikai értékítéleteknek eddigelé legnagyobb kodifikátora. «Nem ismerek még embert, aki anélkül, hogy könyvből tanulta volna, annyi finom igazságra reá jött volna, mint ő. Genialitása az ösztön elemi erejével és biztonságával érvényesült s ezért bámulatosan biztos a maga dolgában. Tévedéseit is olyan meggyőző erővel tudja képviselni, hogy készek vagyunk elfogadni. Gyulai Pálnak nem volt nagy esztétikai olvasottsága. A nagy esztétikai rendszereket nem ismerte, nem szerette. A világirodalom nagy alkotásait fordításokból olvasta és aránylag nem sokat olvasott belőlük. De azért a szeg fejére senki sem ütött úgy, mint ő. Közvetlenül, első kézből dolgozott s valami olyan mitikus hatalommal ítélkezett, mint a teremtés hajnalán az ember, aki a teremtményeknek nevet ad. Amit ő főnixnek nevezett, főnix volt; és amit szamárnak, az szamár. Az a hibája, hogy látási köre szűk volt és esztétikai képzettsége nem volt elég egyetemes, előnyévé vált, mert nem tette ingadozóvá és nem rontotta meg csodálatos geniális egyoldalúságát, amivel az igazságokat megfogta, fel-

emelte vagy elhajította. Semmi sem volt oly idegen tőle, mint a századvégi francia szellem: megérteni annyi, mint mindent megbocsátani. Gyulai semmit sem bocsátott meg és csak egy dolgot értett meg, ami övele azaz alapmeggyőződésével rokon volt. Ezért nagy nevelő. Pártot csinált maga körül minden nyilatkozatával; vagy maga mellé kötözte az embereket vagy magával szembe állította. Az esztétikai értéket nem tudta elválasztani a logikaitól és az etikaitól, sem elméletben, sem gyakorlatban. Viszont mindenütt csodálatosan meglátta és megmutatta, ahol a logikai vagy etikai érték az esztétikai szépség dicsőségében ég. Ő tette a kritikát nemcsak tényezővé, hanem magában véve is esztétikai műfajjá. E művészi alkotás nagyságban, belső értékben semmivel se áll hátrább azoknál a műveknél, amelyekben, éppen az ő megállapítása szerint, a magyar költői géniusz csúcspontját érte el. Mit jelent világosan, tisztán, szabatosan, szépen írni: Gyulai Páltól fogják tanulni késő századok. Mi a magyar szellemesség a tudományos prózában, arra ő nyujtott legszebb példát.» (Gyulai Pál. Protestáns Szemle. 1926. évf.)

Gyulai Pál az 1880-as évekig éber figyelemmel kísérte a magyar szellemi élet minden megmozdulását, azontúl lassankint elszigetelődött az élő irodalomtól. Heinrich Gusztáv megfigyelése szerint: «A magyar írók új nemzedékét nem értette meg és nem tudta méltányolni, makacsul elzárkózott minden újabb eszme vagy felfogás elől, sőt a világirodalom újabb fejlődésében is csak romlást, hanyatlást, kinövést látott. De meggyőződésének bátor kimondása végigkísérte egész életén. Ebben annyira ment, hogy valóságos kéjjel ragadta meg az alkalmat, midőn a közfelfogással ellentétes véleményt nyilvánithatott vagy valakinek kellemetlen dolgot mondhatott. Soha életemben nem ismertem kiváló férfiút, aki annyira a rokonszenv és ellenszenv embere lett volna, mint Gyulai. Neki az emberek két csoportra oszlottak: olyanokra, akiket kedvelt, és olyanokra, akiket ki nem állhatott. Aki sem az egyik, sem a másik csoportba nem tartozott, nem létezett számára, amennyiben sem érzését, sem ítéletét nem vonta magára. Bizonyára más emberek is úgy vannak, hogy szeretnek és nem szeretnek; de Gyulainál e magatartás az emberekkel szemben mindig nyiltan érvényesült is, ami azután sokszor baj volt, erősen befolyásolta az irodalmi kritikus éles szemét. Mert ő rokonszenvét vagy ellenszenvét átvitte az emberek munkáira is, és így történt, hogy az igazság

lelkes bajnoka igen sokszor nagyon igazságtalan volt. Ezért nem juthattak be szenvedélyes ellenállása folytán vagy csak nagy nehezen juthattak be tehetséges és érdemes írók az Akadémiába vagy a Kisfaludy-Társaságba; ezért hiányzanak a Budapesti Szemle sok száz füzetéből egyes írók, akik az utolsó évtizedekben az irodalomnak számottevő munkásai közé tartoztak, míg mások, sokszor gyönge írók, főleg gyönge poéták és műfordítók, helyet foglalhattak legtekintélyesebb folyóiratunkban.» (Elnöki megnyitó beszéd a Budapesti Philologiai Társaság 1910. évi közgyűlésén. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf.) — Angyal Dávid is megállapítja, hogy a nagy kritikus az 1880-as évektől kezdve lényegesen megváltozott: kevés öröme telt az új nemzedékben, ingerlékenyen szemlélte az ifjabb magyar írókat, kifejlődött benne valami abból az érzésből, amellyel a régi udvarház utolsó gazdája tekintette a Bach-korszakot. «Értett most is mindent, méltányolt is sokat, de kihült lelkében a rokonszenv, az érdeklődés melege. Korának előrehaladásával mind élesebben tüntek fel Gyulaiban ezek a vonások. Utolsó éveiben kihullott emlékezetéből az a kor, melyet nem szeretett. A jelen és a közvetlen mult elvesztette valóságát lelkében; a gyermekkori benyomások meg az ifjúkori és férfiúi évek elsüllyedt csodavilága teljesen lefoglalta figyelmét. Szemének megtört fénye, merevedő ajka mind azokat látta és azokról beszélt, akik akkor voltak; a többi eltünt, mintha érdemes sem lett volna az életre. Érezte elszigeteltségét a közéletben és sokszor emlegette, hogy mennyi bámulatos valóság van Lear királyban.» (Gyulai Pál. Budapesti Szemle. 1911. évf.) — Heinrich Gusztáv és Angyal Dávid között az Irodalomtörténet 1912. évfolyamában vita támadt arról: vajjon milyen külföldi esztétikusoktól tanult Gyulai Pál s mekkora hatást tett rá a magyarok közül Csengery Antal? Heinrich Gusztáv az eszmecsere végén is fenntartotta azt az álláspontját, hogy Gyulaira csak egy idegen tudós hatott: Schmidt Julián; magyar kortársai közül pedig Csengery Antaltól tanult legtöbbet. Hogy Gyulai Csengeryhez hasonlóan erős protestáns és hatvanhetes pártember volt, ez, úgymond, nem vád, csak közismert tény fölemlítése. «Gyulai mind a két irányban ép oly egyoldalú és igazságtalan volt, mint akár Csengery, de ezt igen sokan, talán méltán, erős meggyőződésből fakadt erénynek tekintik. Ellenfelem, úgy látszik, Gyulai ellenségének tart engem, ami elég komikus abszurdum; és azt hiszi, hogy én vádoltam

a jeles embert, ami eszem ágában sem volt. Én kicsinyes felfogásokkal szemben csupán egyéniségének néhány jellemző vonását emeltem ki, hogy megvédjem őt azon naiv «hatás»-vadászók ellen, akik idővel ki fogják sütni, hogy száz meg száz nulla volt reá hatással.» (Gyulai Pál védelme. Irodalomtörténet. 1912. évf.)

Gyulai Pál életéről és költői pályájáról: a szépirodalmi munkásságát tárgyaló fejezetben. — Esztétikai felfogására néhány jellemző idézet:

Irodalom és erkölcs. — «A költészetnek s általában a művészetnek célja sem több, sem kevesebb, mint az, hogy szép művet alkotva gyönyörködtesse a lelket s a szívben fenséges, nemes és kedves érzéseket keltsen. A költészet és erkölcs között nincs ellenkezés, sőt egy bizonyos pontig egymás szövetségesei, de nem rabszolgái. A valóban szép sohasem lehet erkölcstelen, de az erkölcsös még magában nem szép.» (Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság 1887. évi közgyűlésén.) — «A szép münek mindig legjobb szabálya marad, hogy gyönyörködtessen s tessék, minél inkább tessék, természetesen a tisztességes embereknek. A művészet önmagának célja. Ez elvet követték ösztönszerűen vagy öntudatosan a legnagyobb költők, ez elvet állapitották meg, mint a széptudomány kiinduló pontját, a legkiválóbb műbölcselők. De a költészet hatását veszti, ha nincs összhangban az emberiség közérzületével s e tekintetben a művészeti és erkölcsi szempont teljesen összeolvad. Annyi bizonyos, hogy oly költői mű nem gyönyörködtető, mely untalan sérti erkölcsi érzületünket s mintegy ki akarja irtani szivünkből a gyöngédséget, melyet ápolni tartoznék, mint hatása egyik forrását.» (U. o.) — «A morál éppen úgy része a drámai művészetnek, mint a lélekbúvárlat, jellemrajz, cselekvény, sőt úgyszólván egymásba játszanak. Holmi kevély frázisokkal nem a morált kell kiküszöbölni a drámai művészetből, hanem a moralisták balga követeléseit; de annyiban küzdenünk kell a morál mellett, amennyiben a drámai művészet alkatrésze.» (Dramaturgiai Dolgozatok.)

Tehetség és tanulmány. — «Különös! A festő, zenész, szobrász, épitész hosszú éveket tölt művészete tanulmányozásában, míg valami remeket vagy kitűnőt állit elő. Csak a költészet volna azon könnyü művészet, melyre elég némi hajlam, némi tehetség, némi naturalistaság? A költészet, mely a természetet és emberi szivet tükrözi vissza s melynek

eszköze, a nyelv, az ember és hazafi legdrágább kincse? Különös! Más művészetekben a remekmű előállítása időt, gondot, a szellem és test megerőltetését igényli. Csak a költői mű volna-e az, melyet hevenyészni szabad, mint a toasztot?» (Kritikai Dolgozatok.) — «A legnagyobb költő sem alkot mindig csak remeket, sőt remekei között is bizonyos rangfokozatot vehetni észre. A lángész is fejlődik és hanyatlik, mint más emberfia s midőn ereje teljében alkot is, a nemzeti és egyéni viszonyok hol kedvező, hol kedvezőtlen kényszerűségének van alávetve. A legnagyobb költő is csak néhány főművet hagyhat hátra, melyekben a legerőteljesebben nyilatkozik ugyan teremtő-szelleme, de nem kizáróan.» (Dramaturgiai Dolgozatok.) — A «költészetnek három nagy iskolája nélkülözhetetlen: az élet, mely benyomásokat, tehát anyagot gyüjt; a munka és műgond, mely azt feldolgozza; s a nagy példányokban nyilatkozó örök törvények, melyeket még a lángelme sem hághat át, annyira nem, hogy éppen ő a képviselőjük.» (Kritikai Dolgozatok.)

Költészet. — «Az emberiség éppen úgy nem lehet el költészet nélkül, mint egyes nemzet, mert legnemesebb gyönyöreiről, legédesebb vigaszáról mondana le s eszményi irányát tagadná meg. A képzelem és kedély megkívánja a maga táplálékát s amely nemzet a szépért nem lelkesül, kevesebbet tett a jóért is; az igaz kutatásban pedig könnyen válik egyoldalúvá s a szellemi gyönyörök helyett örömest hajhász érzékieket.» (Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság 1880. évi közgyülésén.) — «Mi a költészet lényege, mi tulajdonkép a költészet? Néhány szóval is megmondhatni. A költészet a természet és az emberi szív eleven és szabatos rajza, különösen az emberi szivé. E tekintetben felülmúl minden más művészetet. A képzőművészetek csak a szint és alakot utánozhatják s az emberi szivből csak annyit adhatnak, ami egy pillanatra az arcon, mozdulaton visszatükröződik. A szív egész birodalma csak a költészeté; az emberi jellem belső mivoltát, bonyolult szerkezetét, átalakulásait, a szenvedélyek sokfajú fejlődéseit, az érzések röpke hangulatát, mély felindulásait csak a költészet tükrözheti vissza.» (Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság 1885. évi közgyülésén.) — «A költészet mindenesetre az emberi élet hű, de eszményített rajza s még a legtúlzóbb realista sem lehet el az eszményiség egy bizonyos foka nélkül.» (U. o.) — «Ne gondolja senki, hogy a közönség szerintem

valami profanum vulgus, kit figyelembe sem kell venni. De miért alázza magát akár költő, akár kritikus a tömeg rabszolgájává, midőn, ha ereje van hozzá, vezetője is lehet? Arról is meg vagyok győződve, hogy valódi költő nemcsak egy kirekesztő kör, legyen az akár alsóbb, akár felsőbb, hanem egész nemzete számára ír s műveit mindenki érteni fogja, anélkül, hogy kommentárokra szorulna.» (Kritikai Dolgozatok.)

Kritika. — «A kritikus nagy költőt és művészt éppen úgy nem teremthetett soha, mint nem tudott elnyomni. A nagy költő és művész, azon a nagy befolyáson kívül, melyet kora gyakorol reá, mindig maga teremti magát, ha van elég tehetsége s ha nem restel mindent megtenni tehetségének kifejtésére. A kritika csak az utat egyengeti számunkra, csak az ízlés érdekeit védi, csak gyönyörködik és haragszik, csak tapasztal, észlel, fejteget s hátrahagyja tanulmányai és küzdelmei tanulságát, melynek a legnagyobb költő is hasznát veheti.» (Dramaturgiai Dolgozatok.) — «Szigorú legyen-e a kritika vagy nem, az másodrangú kérdés, a fődolog az, hogy legyen elve, jelleme és mértéke. Én a szigorú kritika híve vagyok, mert visszahat kedélyemre azon csaknem nevetségességig ment üres engedékenység és pártosság, ami irodalmi közlönyeinknek majdnem mindegyikében divatos, mert meg vagyok győződve, hogy irodalmunk e válságos korszakában szükség van őszinte, szigorú szóra, sőt éles-gúnyos hangra is, mind az írók, mind a közönség irányában.» (U. o.)

Nyelv és forma. — «Oly művészetek, amelyeknek egyik fő eszköze a nyelv, sohasem válhatnak kozmopolita természetűekké; anyanyelvén kívül sok nyelvet megtanulhat az ember, kivált fiatal korában; beszélhet, írhat rajtuk, de hogy csak kettőt is úgy elsajátítson, hogy rajtuk a költői stíl és színészi szavalat valódi klasszicitásig emelkedhessék, az képtelenség; ide két élet kellene. Ami a költő nyelvét s a színész szavalatát nemzetivé teszi, az mind oly számtalan finom árnyalattól függ, melyekről a hallgató és olvasó hirtelen számot sem tud magának adni; mindezt sohasem tanulhatjuk meg egészen, be kell szívnunk, mint a levegőt, hogy vérünkké válva, táplálja fantáziánkat.» (Dramaturgiai Dolgozatok.) — «A napi sajtó nem egyszer vitatta azt a kérdést: vajjon a vers vagy a próza természetesebb nyelve-e a jelen életből vett drámának? Fölösleges vita: mindenik természetes lehet, ha a költő tud hozzá. A fődolog a könnyedség

üresség nélkül, fogékonyság laposság nélkül, a komikai fordulatok éle erőltetés nélkül, a jellemző vonások összpontosítása túlzás nélkül, szellemesség az élc hajhászata nélkül, az ész és szív olynemű összehatása, mely a hallgatóban is hasonló hangulatot ébreszt.» (Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság 1889. évi közgyülésén.) — «Némelyik színműíró nem is ír, csak beszél, mintha az utcán fecsegne s majdnem mindegyik csak a színpadon kíván babért aratni s nem egyszersmind az irodalomban is. Régebbi költőink csak az olvasóknak írtak, az újabbak nagyrésze csak a nézőket tartja szem előtt. Mindkettő veszélyes egyoldalúság. Az úgynevezett költői hatás éppen oly keveset ér, mint a színpadi; a drámai hatás a valódi, amely olvasót és nézőt egyaránt elragad.» (Dramaturgiai Dolgozatok.)

Kiadások. — Gyulai Pál szépirodalmi köteteinek jegyzéke: a költői munkásságáról szóló fejezetben. Fontosabb tudományos könyvei a következők. — Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. (A M. T. Akadémia 1868-ban a Marczibányi-díjjal jutalmazta. Második kiadása 1879-ben, hatodik kiadása 1919-ben.) — Emlékbeszédek. Budapest, 1879. (Eötvös József, Jósika Miklós, Kazinczy Ferenc, Kemény Zsigmond, Kriza János, Mészáros Lázár, Pákh Albert, Toldy Ferenc emlékezete és néhány más tanulmány. A gyüjtemény harmadik bővített kiadása két kötetben: 1914.) — Katona József és Bánk Bánja. Budapest, 1883. (Akadémiai székfoglalója. Először a Budapesti Szemle 1860. évfolyamában jelent meg. Későbbi önálló kiadását alaposan átdolgozta a szerző. Erről az 1883-ban közrebocsátott könyvről értékes bírálatot írt Heinrich Gusztáv: Egyetemes Philologiai Közlöny. 1883. évf.) — Arany János. Emlékbeszéd. Budapest, 1890. (Emlékbeszédeinek legnépszerűbbje az Olcsó Könyvtár füzetei között. Ugyanebben a vállalatban több más irodalmi beszéde is megjelent.) — Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Budapest, 1908. (Ferenczi Zoltán magyarázatos kiadása a Petőfi-Könyvtárban. A nevezetes tanulmány először az Új Magyar Múzeum 1854. évfolyamában jelent meg, másodszor Meltzl Hugó adta ki a Magyar Polgár 1876. évfolyamában.) — Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1908. (A külföldi színpadi szerzők mellett a következő magyar drámaírók bírálata: Bartók Lajos, Dóczy Lajos, Czakó Zsigmond, Csiky Gergely, Horváth Cyrill, Jókai Mór, Kovács Pál, Kövér Lajos, Obernyik Károly, Rákosi Jenő, Szigeti József, Szig-

ligeti Ede, Tóth Kálmán, Zichy Antal.) — Kritikai dolgozatok. 1854–1861. Budapest, 1908. (A szerző nagyobb bírálatainak gyüjteménye. Megvan közöttük Petőfi Sándorról szóló tanulmánya is.) — Bírálatok. 1861–1903. Budapest, 1912. (Javarészük a Budapest Szemlében jelent meg. A megbírált szerzők közül megemlítjük a következőket: Bartók Lajos, Beniczkyné Bajza Lenke, Beöthy Zsolt, Dóczy Lajos, Herczeg Ferenc, Ignotus Hugó, Jókai Mór, Kiss József, Kozma Andor, Mikszáth Kálmán, Reviczky Gyula, Thaly Kálmán, Toldy István, Tolnai Lajos, Vajda János.) — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyüjteménye. 1850–1904. Budapest, 1927. (A hirlapokban és folyóiratokban lappangó bírálatokat Bisztray Gyula kutatta fel s adta közre a M. T. Akadémia költségén, Horváth János előszavával.) — Gyulai Pál munkái. Budapest, 1928. (Kozma Andor szemelvényes kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — A Gyulai Pál szépírói pályájával foglalkozó munkák jegyzéke: a költészetét méltató fejezetben. Irodalomtörténeti és kritikai jelentőségét főkép a következő tanulmányok tárgyalják. — Szász Károly: Gyulai Pál emlékbeszédei, dramaturgiai dolgozatai és bírálatai. Uránia. 1902., 1908. és 1912. évf. — Heinrich Gusztáv: Elnöki megnyitó beszéd a Budapesti Philologiai Társaság 1910. évi közgyülésén. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf. — Riedl Frigyes: Gyulai Pál. Budapesti Szemle. 1910. évf. (Külön kiadása az Olcsó Könyvtárban.) — Angyal Dávid: Gyulai Pál. U. o. 1911. évf. (Külön kiadása az Olcsó Könyvtárban.) — Hatvany Lajos: Gyulai Pál estéje. Budapest, 1911. — Angyal Dávid és Heinrich Gusztáv vitája az Irodalomtörténet 1912. évfolyamában. — Nagy József: Gyulai Pál és irodalmi kritikánk jövője. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Borbély Ferenc: Gyulai mint esztétikus. Kolozsvár, 1912. — Papp Ferenc: Gyulai Pál kritikái. Budapesti Szemle. 1912. évf. — Sikabonyi Antal: Gyulai Pál. Magyar Figyelő. 1912. évf. — Zoltvány Irén: Carlyle hatása Gyulai Pálra. Pannonhalmi bencés főiskola évkönyve. 1912. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Dóczy Jenő: Gyulai Pál kritikai elvei. Nyugat. 1920. évf. — Angyal Dávid: Gyulai Pál, a kritikus. Budapesti Szemle. 1926. évf. — Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája. U. o. 1926. évf. — U. az: Gyulai Pál esztétikája idézetekben. Budapest, 1926. —

Ravasz László: Gyulai Pál. Protestáns Szemle. 1926. évf. — Szász Károly: Gyulai Pál emléke. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Voinovich Géza: Gyulai Pál emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1926. évf. — Zoltvány Irén: Gyulai Pál emlékezete. Katolikus Szemle. 1926. évf. — Császár Elemér: Gyulai Pál, a tanár és tudós. Akadémiai Értesítő. 1928. évf. — U. az: A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Pukánszky Béla: A százéves magyar irodalomtudomány. Széphalom. 1928. évf. — Ifj. Szász Károly: A magyar színikritika története 1849–1867-ig. Budapest, 1929. — Rédey Tivadar: Kritikai dolgozatok és vázlatok. Budapest, 1931. — Horváth Lehel: Gyulai Pál magyar irodalomtörténete. Budapest, 1933.

BEÖTHY ZSOLT.

A RENDSZEREZŐ magyar irodalomtörténetírás terén Toldy Ferenc mellett BEÖTHY ZSOLTÉ a legnagyobb érdem. Munkái igazi példaképek arra, hogyan kell az irodalomtudósnak művészi előadással számot adnia búvárlatai eredményeiről.

Legnagyobb hatású műve: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése.* (1877.) Ez a kitűnő irodalomtörténet körülbelül akkora terjedelmű, mint Toldy Ferenc munkája (1864), de rövidségében is fölötte értékes tudományos rendszerezés. Az új irodalomtörténet első sorban a középiskolák számára készült, de ez csak a viszonyok kényszerével és a szerző szerénységével magyarázható; valójában e kézikönyv tudományos jellegű munka volt, a mult eredményeinek gondos összefoglalása, egyúttal irányjelölő feldolgozás a kortársak számára. Toldy Ferenc a német irodalomtudomány tanításainak felhasználásával teremtette meg az első magyar tudományos irodalomtörténetet; Beöthy Zsolt az ő alapvetését felhasználva építette tovább irodalomtörténetírásunkat. A Toldy-feldolgozás klasszikus megfogalmazásába romantikus díszítő elemeket vitt, a művészi kritikával megrostált anyagot új szerkezetbe foglalta, az addigi esztétikai megfigyeléseket friss elemekkel gazdagította. A középiskolai tanulók, az egyetemi ifjak,

a középiskolai tanárok és a tudományos írók évtizedekig az ő irodalomtörténete után igazodtak. A második magyar tudományos irodalomtörténetnek korszakos hatása volt irodalomtudományi közfelfogásunk kialakítására.

A kiváló stiliszta a Toldy Ferenctől megállapított kereteket eleven tartalommal töltötte meg. Anyagkiválogatásában finom ízlés vezette, értékelései a biztos ítéletű mestert mutatták, nyelve egyéni varázzsal zengett. Gyönyörködött a költői szépségekben, nem sajnálta a magasztaló szót az irodalom nagyságaitól, a lelkesedés hevületével ragadta meg témáját.

Irodalomtörténetének előszavában nyomatékosan mutatott rá a művelődéstörténeti keret és az életrajzi anyag fontosságára; ezek nélkül az esztétikai elemzés légüres térben mozog. «A magyar irodalomtörténetírás örökérdemű úttörőjének, Toldy Ferencnek, kézikönyve óta divatba jött nálunk az életrajzi adatoknak az irodalomtörténetből való teljes kiszakítása. Véleményem szerint mind a tanítás, mind a tudomány szempontjából helytelenül. Míg a tanítás sikerét kétségkívül növelik a növendék képzeletét, érdeklődését erősebben foglalkoztató magánéleti adalékok; másfelől bizonyos, hogy minden író fejlődésére egyenlő súllyal folynak be kora és magánviszonyai. Az esztétika kódexén kívül e kettős alapra van szüksége ítéletünk biztosságának és elfogulatlanságának. Petőfi költészetét ép oly kevéssé értheti meg az életírót lenéző bíráló, mint akár Kazinczyét.» — A magyar irodalomtörténet korszakait a következőkben állapította meg: a pogány kor, a keresztény középkor, a protestáns

kor, a katolikus visszahatás kora, a nemzetietlen kor, a felújulás kora, a nemzeties költészet kora. A korhatárt jelölő évszámok: 1000, 1526, 1606, 1711, 1772, 1820. Korfelosztását csakúgy elfogadta irodalomtörténetírásunk, mint értékeléseit, szempontjait, feldolgozó módját.

Nagysikerű vezérmunkájának még a nyelve is iskolát teremtett. A szerző színes képzelete, szónoki stilizáltsága, művészi nyugtalanságú, de azért ítéleteiben mégis megfontolt mondatszövése a tanítványok százait vonták maguk után. Az irodalmi jelenségek szemléletét Beöthy Zsolt irányította, az új nemzedék az ő nyelvén szólalt meg. Százan és ezren idézték jellemző mondatait: «Míg Zrínyi zordon fensége a maga korában igen csekély elismerést talált, kortársa, Gyöngyösi István, példátlan népszerűségre emelkedett»; vagy: «Kemény Zsigmond történetei azzal a hatással vannak ránk, mint egy komor, verőfénytelen vidéken kis gömbben meginduló s alárohantában rémes és pusztító nagyságra növekvő lavina.» Tudományos munkásságában is megmaradt szépírónak, mondatai zenei ritmussal ömlöttek, gondolatait leghatásosabban a szónoki ékesszólás formájában tudta kifejezni. Ez a szónokiasság belső megindultságának kisugárzása volt s nemesen jellemző fényt vetett egész tudományos pályájára.

A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban (1886) című monográfiája a magyar regény és novella előtörténetének első nagyszabású feldolgozása; sajnos, befejezetlenül maradt mű; ott szakad meg, ahol a téma tárgyalásának voltaképen kezdődnie kellene. A szerző olyan

széles alapot vetett munkájának, hogy hasonló arányokban nem folytathatta művészi alkotását. Első kötetében bőven írt a regénykölteszet világirodalmi fejlődéséről, a külföldi regény nevezetesebb típusairól, ezeknek a magyar elbeszélő prózába való átjutásáról; alaposan tárgyalta fordításainkat és átdolgozásainkat a középkori legendáktól és példáktól kezdve Mikes Kelemen leveleskönyvéig; második kötetében Bessenyei György és Báróczi Sándor munkásságáról közölt két nagy tanulmányt, beleillesztve munkásságukat a franciás írói törekvések láncolatába. Monográfiája körültekintő forráskutatásokon alapult, érdektelennek látszó anyagát az íróművész tehetségével frissítette fel, tudományos prózája igazi szépprózа volt. Különösen a középkori apácavilág bemutatásában, Mikes Kelemen arcképének megrajzolásában és a franciás írók lelkiségének megfestésében remekelt.

Irodalmunk fejlődésének filozófiai megvilágítása jelent meg kicsiny terjedelmű, de annál nagyobb értékű visszapillantásában: *A magyar irodalom kistükré*ben. (1896.) Bevezetése, az örök magyar nemzetet jelképező volgai lovas alakjának életrehívása, híres irodalomtörténeti kép: «Az ősidők homályából egy lovas ember bontakozik ki szemeink előtt, amint a volgamelléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kucsmájában, párduckacagányában izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához. Sasszemeivel végigtekint a végtelennek tetsző síkon, melynek minden pontját élesen megvilágítja a nap korongja. Nyugodt; nem fél és nem képzelődik; csak az tartozik rá, amit lát; s a messze pusztai képeken és erős világításban

edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat.» A magányos lovas alakja a nemzeti lélek szimbolikus képe: magyarságunk megőrzésében a nemzeti lélek áll őrt, az idegen eszméket a haza ügyének szolgálatára a magyar lélek hódítja magához. A volgamenti lovas lelki típusát a magyarság a mai napig megőrizte, mindnyájunkban van valami a honfoglaló lovas véréből, szellemi tehetségünk ezer éven át a nemzeti egység céljait szolgálta, ez a nemzeti géniusz tette magyarrá az itt élő nem-magyart is. Hatalmas irodalmi példasor kíséri történeti sorrendben a faji elgondolást, az író ihletsugallta látásával éli át klasszikusaink költői alkotásait, lendületes írásművészettel foglalja egységes képbe a magyar irodalom fejlődésének folyamatát.

Irodalomtörténeti tanulmányaiban sok kiváló férfiút méltatott s még az olyan szerényebb igényű írót is, mint amilyen Kovács Pál volt, emlékezetes pályájúvá tudott avatni megemlékezéseivel. A régi magyar szépprózа művelőin kívül sokat foglalkoztatta képzeletét Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály, Arany János, Kemény Zsigmond; mindenkor gazdag tudással, finom elmésséggel, csillogó kifejezésekkel adott számot eszmevilágukról, életművükről, nagyságukról. A tudomány tekintélyei közül ő vette először védelmébe Jókai Mórt Gyulai Pál támadásaival szemben. Nem húnyt szemet a népszerű regényíró fogyatkozásai előtt, de nyomatékosan rámutatott érdemeire is.

Emlékbeszédei az irodalmi szónoklat újabb állomásának határjelölői. A magyar irodalmi emlékbeszéd első

formáját Kölcsey Ferenc alakította ki, a következő típusok megteremtése Toldy Ferenc, Eötvös József és Gyulai Pál nevéhez fűződik. Beöthy Zsolt az ünnepélyes költőiséggel beszélő szónok emlékét hagyta maga után, irodalmi méltatása retorikusan csiszolt mondatokban jegecedett ki, pályaképei a szónoki előadás képeinek és alakzatainak gazdagságával léptek hallgatósága elé. Ennek az eszmékben és ragyogásokban bővelkedő rétori stílusnak legjellemzőbb jelensége volt a jelző és jelzett szó megfordítása: a «büszke kegyeletének és kegyeletes büszkeségének»-formájú Beöthy-fordulat.

Kisebb tanulmányaiban, színi bírálataiban, művészettörténeti dolgozataiban a stílus szárnyalása csillogó aranyporral vonja be a tudományos fejtegetéseket; a képekben és fordulatokban gazdag írásművekből a költő szava hangzik a szónoki szellem ékességeit kedvelő olvasó felé. Előadását sokan szóvirágos stílusnak, bokrétás beszédnek tartották; a mai olvasót többnyire fárasztja is a fényes retorika; nem szabad azonban feledni, hogy ez az egyéni stílus-alkotás a maga korában úgy ringott az országos beszédáradat szürke hullámain, mint egy ékes gálya.

Esztétikai munkáiban az elvontság és a gyakorlatiasság, a német megfontolás és az angol irány, a régi elméleti módszer és a modern lélektudományi alap egyformán megtalálható; általában az elme gazdagsága és a nyelv szépsége terén kevesen vehették fel a versenyt vele, a magyar irodalomtörténetírók és esztétikusok tanítómesterével. (*A tragikum.*) Pályája elején Erdélyi János,

Greguss Ágost, Gyulai Pál és a német hegeliánusok esztétikai gondolkodásából indult ki, különös figyelemmel forgatta Vischer nagy esztétikáját; később Fechner és Höffding munkáiba mélyedt, de erősen hatott rá Taine is. Előadásaiban mindig megemlékezett a tárgyalás alá kerülő kérdés irodalmáról, azután közölte a maga vizsgálódásának eredményeit, végül számos irodalmi és képzőművészeti példát állított egybe tételei megvilágosítására.

Egész pályáján óvakodott attól, hogy Toldy Ferenc érdemeit háttérbe szorítsa vagy hogy Gyulai Pálnak — az egyetemen és az irodalmi életben — versenytársa legyen. Sokkal előkelőbb lélek volt, hogysem elfogadja azok hízelgését, akik hajlandók lettek volna az ő elsőségét hirdetni. Toldy Ferencről kegyeletes hangon jegyezte fel, hogy élete bámulatot, tevékenysége örök elismerést érdemel; Gyulai Pálról hódolattal írta: «Amint a francia klasszicizmus szelleme talán legtisztábban Boileauból sugárzik felénk: a mi irodalmunk legfényesebb korának lelke minden vonatkozásában, egész teljességében Gyulai Pálból, a kritikusból, a költőből és a tudósból szól hozzánk.»

Beöthy Zsolt tudományos prózájáról Négyesy László a következőket mondja: «Íróművészetének legsajátosabb ereje a nyelvi kifejezésben van, amely spontán működő nyelvfantáziát, harmóniaérzéket és a legjobb példákon nevelt stilisztikai képességet mutat. Az értekező prózában lehetnek világosabb, szabatosabb előadású íróink, de árnyalóbb, többrétű, képesebb szólású írónk nincs. A kifejezésnek ez a képzelettel és hangulattal telített módja oly egyéni adománya Beöthynek a prózában, ami emlékeztet bennünket nagy nyelvművész-költőink frazeológiaújító, nyelvfejlesztő tehetségére.» (Jelentés az 1919. évi Greguss-jutalom tárgyában. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam.

52. köt. Budapest, 1920.) — Kéky Lajos szerint: «Művei nagy részét tartalmilag túlhaladhatja a jövő, de formájuk művészi szépsége sokáig megtartja őket elevennek. Rendkívüli formaérzéke minden írását kerek egésszé teszi. Ez az ő mesterjegye, mely minden munkáján reá vall az alkotóra. De nemcsak formás, hanem friss és színes is, mit ír. A stil művészetét úgyszólván a tudós szavának esztétikai értékéül tekintette. Szabatosabb és világosabb prózaírónk van nála, de árnyalóbb, hangulattal és képzelettel telítettebb aligha. Igen gazdag képekben, melyek néha talán nem eléggé világító erejűek, de mindig formások és tetszetősek. Gyakran kifogásolták szónokiasságát. Ez ily nyersen odavetve aligha állhat meg. Bizonyos, hogy szerette az ünnepélyes és választékos formát s maga is tisztában volt szónokiasságával; de bizonyos az is, hogy szónokiassága nem lármás retorika, nem hideg és számító játék a szavakkal; ez a forma ott hordja szárnyain belső megindultságának hímporát.» Irodalomtörténete középiskolai tankönyvnek készült, de a tudomány gyarapodását is jelentette: az addigi kísérleteknél egységesebb, tömörebb s részletekben is gazdagabb összefoglalását nyujtotta a magyar irodalom fejlődésének. Eredeti rendeltetésén messze túlmenően rendkívüli hatást gyakorolt csaknem két teljes nemzedék irodalomtörténeti felfogására. «Világos tárgyalásával, vonzó fejtegetéseivel, magyarosan szép előadásával a legszebben írott magyar könyvek közé tartozik, melyből az ismereteken felül a kultúrájára büszke magyar lélek önérzete és lelkesedése áradt emelő lendülettel. Tömérdek ifjú szívben gyujtott szeretetet és lelkesedést a magyar irodalom iránt s szolgált irányítóul fejledező kifejezésbeli ösztönüknek.» (Beöthy Zsolt. Budapest, 1924.)

Beöthy Zsolt 1848 szeptember 4-én született Budán előkelő nemesi családból. Tanulmányait Komáromban és Pesten végezte, jogot tanult, a pénzügyminisztérium fogalmazói karában dolgozott, csak azután ment át a középiskolai tanári pályára. 1883-ban kinevezték Greguss Ágost utódává az esztétika egyetemi tanszékére, ettől az időtől kezdve pályája gyorsan ívelt mind magasabbra. Az irodalmi tudományokban Gyulai Pál és Heinrich Gusztáv mellett ő töltötte be a legfontosabb őrállomásokat. A középiskolai tanárjelöltek nevelése, a középiskolai tanárság irányítása és a művelt közönség szellemi nevelése körül szerzett érdemei nagyjelentőségűek; mint a Kisfaludy-

Társaság és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke vezéri hivatottsággal szolgálta az irodalom ügyét; résztvett korának minden nagyobbjelentőségű szellemi mozgalmában. Európai műveltségű, lelkes magyar érzésű, költői lelkű irodalomtudós volt; ötletes társalgása vonzóvá tette társaságát; mint előadó csillogó mondatokban, színező hangon, sugalló erővel beszélt. Liberális felfogása megfelelt a kor szabad szellemének, közéleti pártállását a Tisza-politikához való ragaszkodása jellemezte. Munkaidejét az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, az egyetem, a tanárvizsgálat, munkái írása, alkalmi előadásai, bizottsági ülései, olvasmányai és utazásai kötötték le. Napról-napra megjelent megszokott kávéházában, itt találkozott barátaival. Mint minden fényes pályafutású férfiúnak, neki is megvoltak az ellenségei, de amilyen igazságtalanul és személyeskedve támadták egyesek, olyan lelkesedéssel sorakoztak köréje tisztelői és barátai. 1922. április 18-án halt meg Budapesten.

Adatok Beöthy Zsolt életéhez:

1656. — A Szlovány-jobbágycsalád nemességet kap III. Ferdinánd magyar királytól Beöthy előnévvel. (A leszármazottak lakóhelyei: Bars megye, Szabolcs megye, Komárom megye. Az író atyai nagyatyja komáromi gabonakereskedő; atyja, Beöthy Zsigmond, komáromi ügyvéd, utóbb kúriai bíró, főrendiházi tag; anyja, Ferber Karolina, idősebb Szinnyei József testvére. Szüleinek ő az egyetlen gyermeke. Erős református szellemben nevelik.)

1848. — Beöthy Zsolt születésének éve. Szeptember 4-én születik Budán. (Szülei még a szabadságharc idején visszaköltöznek Komáromba. Ezt a várost tartja szülőhelyének, mert felfogása szerint: «A szülőföld nem az, ahol az ember testileg, hanem ahol lelkileg megszületik.» Öregkorában is Komáromban üdül, születésnapját évről-évre itt ünneplik barátai.)

1859–1862. — A komáromi szentbenedekrendi gimnázium tanulója. (A Bach-korszak osztrák világában kezd növekedni s félszázad diadalmas magyarsága után meg kell érnie hazája feldarabolását; gyermekkorában még látja Pest utcáin Vörösmarty Mihályt s túléli Ady Endrét is.)

1861. — Tizenhárom éves. Komáromból helyi tudósítást ír a Nefelejts szerkesztőségének, Bulyovszky Gyula közzéteszi kis dolgo-

zatát szépirodalmi folyóiratában. (Ebben az évben Komárom városa megválasztja édesatyját országgyülési képviselőnek.)

1862. — Szüleivel Komáromból a fővárosba költözik s a pesti református gimnázium negyedik osztályának tanulója lesz. (Kitünő diák. Tanárai: Gyulai Pál, Thaly Kálmán, Tolnai Lajos.)

1865. — Hatodik gimnazista. Megjelenik ifjúsági elbeszéléseinek kötete. (Ugyanekkor már a Fővárosi Lapok munkatársa.)

1867. — A koronázás éve. Érettségi vizsgálatot tesz a pesti református gimnáziumban. (Utána joghallgató, de Toldy Ferenc irodalomtörténeti előadásait is látogatja. Tanári pályára nem mehet, mert ebben az időben az elökelöbb nemesi családok lealázónak tartanák, ha valamelyik tagjuk középiskolai tanítással foglalkoznék.)

1871. — Segédfogalmazó a pénzügyminisztériumban. (Mint tisztviselő négy évig szolgál. Ha szabad időhöz jut, külföldre utazik, élvezi az idegen tájak szépségeit, tanulmányozza a mükincseket. Az utazásokban késő öregkoráig nagy a gyönyörüsége. Bejárja Európa majd minden országát, megfordul Oroszországban is, legszívesebben az olasz földön és Egyiptomban időzik.)

1872. — Huszonnégy éves. Nőül veszi Rákosi Jenő testvérhugát, Rákosi Szidi színésznőt. (Még kétszer nősül. Első válása után Szücs Gizellát, második válása után Szabó Arankát veszi feleségül. Első házasságából való fia: Beöthy László hírlapíró és színigazgató. Harmadik házasságából két fia és két leánya születik; egyik fia a világháború idején az olasz harctéren, mint repülőfőhadnagy, hősi halált hal.)

1873. — Megindítja az Athenaeum cimü szépirodalmi folyóiratot. (Mint szerkesztő két évig áll a folyóirat élén.)

1875. — Leköszön minisztériumi hivataláról, középiskolai tanári vizsgálatot tesz a magyar és német nyelvből, kinevezik tanárnak a terézvárosi főreáltanodába: a későbbi V. kerületi Markó-utcai reáliskolába. (Ez év decemberében hal meg Toldy Ferenc. A fiatal tisztviselő és regényiró még ő előtte vizsgázik s az ő itélete alá bocsátja a Halotti Beszéd igeformáiról szóló házidolgozatát. A reáliskolában több neves tanárral tanit együtt, igy Alexander Bernáttal, Bodnár Zsigmonddal, Volf Györggyel.)

1876. — Huszonnyolc éves. Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjának. (Mindjárt megbizzák a másodtitkári teendők ellátásával is.

Három év mulva már titkár, ezt a tisztségét húsz esztendőnél tovább viseli. A Társaság ügyeinek Gyulai Pál elnök mellett ő a fő intézője.)

1877. — A M. T. Akadémia tagja. (Az akadémiai ülésekről a Fővárosi Lapokban 1868-tól kezdve évekig írja a tudósításokat, akadémiai tárcái a nagyközönség figyelmét is ráterelik a tudományos ügyekre, a sok hírlapi támadás mellett végre a hatásos védelem is helyet kap a sajtóban.) Megjelenik irodalomtörténetének első kötete. (Előszavában írja: «Több felől hallottam panaszt, hogy irodalmunk nem igen bővelkedik oly munkákban, melyek a magyar irodalomtörténet tanítására alkalmasak. Amink van: vagy érdemes tudományos munka, mely a tanulónak nehéz is, száraz is; vagy silány vázlat, mely létrejöttét sem a tudomány és irodalom szeretetének, sem a szellemi tulajdon tiszteletének nem köszöni. Könyvemet az az igyekezet szülte, hogy igazán az ifjúságnak való irodalomtörténetet adjak. Akik forgatni méltónak tartják, azt hiszem, nem vonják kétségbe, hogy felfogásban, berendezésben és előadásban törekedtem a magam lábán járni. Azon adataimat és nézeteimet illetőleg, melyek a közforgalomban levőktől egyben-másban eltérnek s terjedelmesebb igazolást igényelnek, a bővebb okadásra a repertórium utalja az olvasót.» A mű második kötete 1879-ben kerül ki a sajtó alól.)

1878. — A budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet magántanára. (Gyulai Pál rendes tanárságának ez a harmadik éve, Greguss Ágost hetedik éve adja elő az esztétikát, Bodnár Zsigmond hat év óta magántanár. Beöthy Zsolt a következő címmel hirdeti meg első előadás-sorozatát heti két órában: A magyar regény története Jósikáig.)

1880. — A régi magyar szépprózai elbeszélésről írt pályamunkájával megnyeri a Kisfaludy-Társaság száz aranyas jutalmát. (Ebben az évben az Ország-Világ szépirodalmi hetilap szerkesztője.)

1882. — Harmincnégy éves. Az egyetem megbízza a beteg Greguss Ágost helyettesítésével. (Reáliskolai tanári működése megszünik, azontúl az esztétikát adja elő a filozófiai karon, de állandóan hirdet magyar irodalomtörténeti előadásokat is. Hallgatói lelkesednek stílusgyakorlataiért: itt mutatják be dolgozataikat, itt hallanak bíráló szót irodalmi próbálkozásaikról. Az irányításra rendkívüli mértékben

hivatott tanár 1883-ban az esztétika rendkívüli, 1886-ban rendes tanára.)

1885. — A tragikumról szóló könyvének megjelenése. (A monográfia nagy hatást tesz, de egyes részletei ellentmondást keltenek. A tragikai vétség és a katasztrófa problémájának megoldása ellen Rákosi Jenő külön tanulmányt ír; ebben kifejti, hogy a tragikumnak nem lényege a vétség; a hős bukása a hős rendkívüliségéből származik. Bodnár Zsigmond német források után nyomoz, Palágyi Menyhért is német kölcsönzésnek mondja a szerző állításait. A bírálgatásra részint maga Beöthy Zsolt adja meg a választ, részint Vadnai Károly felel a Fővárosi Lapokban. A közvélemény az, hogy a könyv kiadása a Kisfaludy-Társaság egyik dicsősége; Rákosi Jenő méltányosan, de naturalista módon írta meg vitázó művét; Bodnár Zsigmond és Palágyi Menyhért alaptalan ráfogásokkal és rosszhiszemű ferdítésekkel kritizálták a szerzőt.)

1890. — A budapesti középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke és a filozófiai kar dékánja. (Mikor három évvel később megválasztják az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnökévé, még erősebb szálak fűzik a magyar tanársághoz. Álláspontja: «Nemzeti műveltségünk megalkotásának súlypontja a középiskolában, a középiskolai tanár kezében van.» A középiskolai tanárság az ő kezdeményezésére állítja fel Szarvas Gábor szobrát a M. T. Akadémia palotája előtt. Mint az Országos Közoktatási Tanács egyik vezető szelleme, számos kezdeményező eszmével szolgálja a nemzeti irányú köznevelés ügyét. A bölcsészeti kar dékáni tisztségét öt évig viseli: 1895-ig. Az egyetem ünnepeinek egyik legnagyobb hatású szónoka, de tanárnak is megkapó egyéniség. Előadó művészetét egyik tanítványa, Oláh Gábor, így jellemzi: «Beöthy Zsoltot az ismeri igazán, aki az egyetem katedráján látta éveken keresztül. Előadásában van valami rejtelmes, valami igéző; hangja gyönge, de olyan szépen tud vele bánni, hogy az erő is megkapja a maga vértezetét, a finomság is csillogó zománcát. Sajátságos, élesmetszésű feje idegesen reszket nyakán, miközben hidegfényű mély szemeivel ideoda tekint s ujjaival finom karikákat rajzol a levegőbe. Fényes homlokára ráömlik a villanyfény s anélkül is sápadt arcát még kísértetiesebbé teszi. Mélyen fekvő szeme babonásan ragyog ki homloka boltja alól.»)

1892. — Szerződést köt az Athenaeum könyvkiadó vállalattal a művelt közönségnek szánt képes magyar irodalomtörténet szerkesztésére. (A vállalat első füzete 1893-ban, utolsó füzete 1895 végén kerül ki a sajtó alól; négy év mulva már a második kiadás is megjelenik. Maga a szerkesztő hat fejezetet ír a díszes munkába. Az 1890-es évek elejétől kezdve már nem dolgozik nagyobb munkákon, inkább csak kisebb alkalmi cikkek és beszédek megtartását vállalja, annyira belemerül az egyesületi életbe, bizottsági tárgyalásokba, tanári vizsgálatok vezetésébe. Sokan fájlalják, hogy fényes tehetségét múló dolgokra pazarolja; maga is érzi a fonák helyzetet; de nincs ereje a sok dísszel járó felkérések és nagytekintélyű tisztségek elhárítására.)

1896. — A millennium ünnepére megjelenik magyar irodalmi kistükre. (Ez év őszén nyílik meg az Országos Nőképző-Egyesület leánygimnáziuma s ezzel a polgári leányiskolákban megrekedt magyar nőnevelés új utat nyer a művelődésre. Beöthy Zsolt elvállalja a leánygimnázium felügyeletét; nagy lelkesedéssel tanítja az egyetemre készülő diákleányokat.)

1900. — Ötvenkét éves. Megválasztják a Kisfaludy-Társaság elnökének. (Gyulai Pál lemondása után Rákosi Jenő ajánlja az elnöki székbe, a titkosan leadott harminchárom szavazat csaknem mind őrá esik. Húsz esztendőnél tovább vezeti a Társaságot; elnöki megnyitói, emlékbeszédei, alkalmi felszólalásai a vezető elme megnyilatkozásai; csak a tagválasztások okoznak olykor elégületlenséget.)

1903. — I. Ferenc József király kinevezi a főrendiház tagjává. (A következő évben ő tolmácsolja a főrendek örömét II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalakor, a világháború idején ő méltatja a főrendiházban az elhúnyt I. Ferenc József érdemeit.)

1906. — Lemond az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnöki tisztségéről. (Tizenhárom évi elnöksége magasba lendíti a középiskolai tanárság tekintélyét, az évről-évre megtartott közgyülések a vidéki társadalomnak valóságos nevelő-iskolái. Négyesy László szerint: «Ez időszak a magyar tanárság fejlődésének történetében korszakos jelentőségű. A tanárságban rejlő szellemi és erkölcsi erő szabad szárnyakra kelt. Eszményi lendület, a bizalom, a szeretet, az előkelőség, testvériség szelleme lett uralkodóvá s a felekezet és jelleg szerint annyifelé tagolt magyar tanárság a nemzetiség szent oltára körül egy hit-

ben egyesült: a magyar kultúra nemzetmegváltó hitében. Beöthy Zsolt lényéből temérdek ösztönző szeretet sugárzott át a testületre: szeretet kartársai iránt, a tanítványok, a tudomány és a haza iránt.»)

1908. — Ünneplése életének hatvanadik, egyetemi tanárságának huszonötödik évfordulóján. (Barátai kiadják a Beöthy-emlékkönyvet, a Petőfi-Társaság tiszteleti tagjai sorába választja. A konzervatív-nacionalista közvélemény szeretné, ha Ady Endre és nyugatos társai ellen kritikai hadjáratot indítana, de Beöthy Zsolt nem harcos vérmérséklet. «Mint a magyar irodalmi élet vezérére — mondja Kéky Lajos — reá várt volna Gyulai Pál elöregedésével, majd kidöltével, a közönségnek kritikai tájékoztatása az új irodalmi mozgalmakról s a harc ezekkel irodalmunk virágkorának eszményeiért és eredményeiért. Erre annál hivatottabb volt, mert gondolkodásának szabadelvüsége és elfogulatlansága ép úgy kétségen felül állott, mint rendkívül széleskörű, a modernekre is kiterjedő irodalomismerete és művészeti tájékozottsága, világlátottsága s nyilt szeme irodalmi értékek fölismerésére és megértésére.» Nem támogatja Rákosi Jenőt a Budapesti Hirlap harcában; tudja, hogy síkraszállása esetén súlyos személyi meghurcolásokat kellene elszenvednie a dekadens irány részéről. Mivel a kérdés elválaszthatatlanul összefüggött a zsidósággal is, annál kényesebb helyzetbe került volna, mert elismert filoszemita volt s a napisajtó a liberális eszmék árulójának kiáltotta volna ki. Hallgatott. Csak a maga számára jegyezte fel kéziratos könyvecskéjébe: «Mért nem írok a futurista költőkről, Adyról és társairól? Ezeket csak kétféleképen lehet tárgyalni: humorosan vagy patologice. Én pedig sem humorista, sem pszichiáter nem vagyok.»)

1910. — Beiktatják a pápai református főiskola világi gondnoki méltóságába. (A beiktatási ünnepélyt követő díszebéden maga gróf Tisza István köszönti fel a kálvinista világ és a dunántúli református egyházkerület nevében. Gondnoki kötelességeinek aggodalmas lelkiismeretességgel tesz eleget. Kevés kitüntetésére oly büszke, mint erre a hittestvérei szabad választásából nyert hivatalára.)

1911. — A Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke. (Az akkor megalakult Társaság bizalma teljes egyhangúsággal fordul személye felé: mindenki őt vallja a magyar irodalomtudomány vezérének. Tisztikara: Dézsi Lajos, Négyesy László, Szász Károly, Zoltvány Irén

alelnökök; Horváth János titkár, Pintér Jenő szerkesztő, Kéky Lajos jegyző, Ágner Lajos pénztáros.)

1915. — A budapesti egyetem rektora. (Az ifjúság javarésze a harctéren küzd a hazáért, ezért mondja rektori székfoglaló beszédében: «Legmélyebb megindulással azokat köszöntöm, akik nincsenek itt.» A rokkantan visszatérő szegénysorsú diákság sorsának enyhítésére tekintélyes pénzalapot gyüjt.)

1919. — A bolsevisták számos más egyetemi kartársával együtt őt is felfüggesztik tanári állásától: a hazafias magyar emberek a proletárdiktatúra szempontjából megbízhatatlan árulók. (Naplójegyzeteibe a következőket írja: «Nyugdíjazásom nemcsak föl nem háborít, hanem ellenkezően nagy megnyugtatásomra szolgál. Ha azok, akik az én szegény hazámat elkótyavetyélték, nemzetemet tönkretették, engem elcsapnak, rányomják a leghitelesebb pecsétet, hogy becsületesen szolgáltam a hazámat. Ennél a tudatnál pedig nekem, vén embernek, egyéb már nem kell ezen a világon.»)

1922. — Halála április 18-án, hetvennégy éves korában, Budapesten. (A kormány a nemzet halottjának nyilvánítja, végső tisztességtételéről az állami hatóságok gondoskodnak. Ravatalánál Ravasz László református püspök, Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter és Berzeviczy Albert akadémiai elnök búcsúztatják. A M. T. Akadémia előcsarnokából nagy sokaság kíséri nyugvó helyére, a Kerepesi-úti temetőbe.)

Kiadások. — Beöthy Zsolt szépirodalmi köteteinek jegyzéke az elbeszélő munkásságáról szóló fejezetben. Fontosabb tudományos munkái a következők. — Az első magyar politikai színmű és kora. Budapest, 1876. (Bölcsészetdoktori értekezés a Balassi Menyhártról szóló komédiáról. Különlenyomat a Századok 1876. évfolyamából.) — A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. Budapest, 1877–1879. (A magyar irodalom történetét a kiegyezés koráig tárgyalja, de későbbi kiadásaiban néhány szóval megemlékezik a nevezetesebb újabb írókról is. Az irodalmi szemelvényekkel ellátott mű második kiadása 1880-ban jelent meg, tizenötödik kiadását Kéky Lajos rendezte sajtó alá és látta el pótlásokkal 1928-ban. A régibb kiadásokban az egyes fejezetek után gondosan egybeállított repertórium is volt, az újabb kiadások repertórium nélkül jelentek meg; ezért a régibb

kiadások irodalomtörténeti szövegterjedelme nagyobb az újabbaknál. Már az első kiadás is nagy feltűnést keltett, amint erről a Fővárosi Lapok, Nemzeti Hirlap, Hon, Pesti Napló, Petőfi-Társaság Lapja, Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny évfolyamai tanuskodnak. Toldy Ferenc hívei kissé tartózkodva fogadták az új irodalomtörténetírót, később Bodnár Zsigmond, Palágyi Menyhért, Tolnai Lajos és mások gúnyosan bírálgatták személyét, de az elfogulatlan tudósok és a középiskolai tanárok nagy megbecsüléssel fordultak nagyhatású műve felé.) — Színművírók és színészek. Budapest, 1882. (A szerző esztétikai munkássága színi bírálataival indult meg. 1878 őszétől a Nemzeti Hirlap, 1879 nyarától a Pesti Napló színi kritikusa volt. Bírálatainak első gyüjteményét Gyulai Pálnak ajánlotta.) — Csató Pál szépirodalmi munkái. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1883. (A válogatott gyüjteményt Beöthy Zsolt állitotta össze s irta meg hozzá Csató Pál életrajzát.) — Magyar balladák. Budapest, 1885. (A Jeles Írók Iskolai Tárának első füzete, a magyar középiskolák egyik legértékesebb könyve. Hatása messze túlterjedt az iskolák falain. A magyarázatos gyüjtemény úgy keletkezett, hogy a szerzőt megbizták Greguss Ágost könyvének, a jegyzetes Arany-balladáknak, harmadik kiadású sajtó alá rendezésével; munkája közben azután kibővítette az Arany-balladákat a magyar balladaköltészet legjellemzőbb termékeivel. Gyüjteményéhez remek bevezetést irt.) — A tragikum. Budapest, 1885. (A nagyszabású monográfiát a M. T. Akadémia 1887-ben a négyszáz aranyas Karátsonyi-jutalom felével tüntette ki, a jutalom másik felét Csiky Gergelynek itélték oda a Proletárokért. Rákosi Jenő idekapcsolódó könyve: A tragikum. Budapest, 1886. Beöthy Zsolt felelete: a Budapesti Szemlében. Bodnár Zsigmond felolvasása a Petőfi-Társaság egyik 1885. évi ülésén hangzott el, a megbirált szerző a Fővárosi Lapokban adta meg rá a választ. Palágyi Menyhért a Koszorú hasábjain merészelte leirni azt, hogy az új könyv «oly szörnyszülötthöz hasonló, melynek csak hátgerince van, de a feje hiányzik, az agy a németeknél maradt». Az ilyen hangú polémiákra sütötte rá Vadnai Károly a «fickó-virtusok» bélyegét a Fővárosi Lapokban; erről mondta ugyanott Beöthy Zsolt, hogy itt már a sértődésnek sem lehet helye, annyira lelkiismeretlen a támadás.) — A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. Két kötet. Budapest, 1886–1887. (A Kisfaludy-Társaság 1880. évi jutalmá-

val kitüntetett pályamű. Előzőleg a hírlapok és folyóiratok már számos részletét bemutatták a közönségnek; így a Budapesti Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Fővárosi Lapok, Ország-Világ, Pesti Napló, Századok. A M. T. Akadémia nemcsak kiadta a nagybecsű munkát, hanem második kötetét ki is tüntette az 1894. évi Marczibányi-jutalommal. A pályaművet a Kisfaludy-Társaságban annak idején Csiky Gergely, Greguss Ágost és Gyulai Pál bírálták; a jelentést Gyulai Pál írta.) — Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890. (A M. T. Akadémia ötvenedik közgyülésén felolvasott tanulmány többször is megjelent. A legnemesebb hevületű, emlékbeszédszerű magasztalások egyike.) — Széchenyi és a magyar költészet. Budapest, 1893. (Hasonló szellemű ünnepi megemlékezés. Új kiadása 1899-ben Tóth Rezső bevezetésével és jegyzeteivel jelent meg.) — Színházi esték. Budapest, 1895. (Mint az 1882. évi gyüjtemény, ez a kötet is értékes útjelző a magyar dráma és színészet történetében. Színi kritikái miatt néhány vitája is volt, elvi állásfoglalásai és gyakorlati megjegyzései a dolgában biztos bírálót mutatták.) — A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Budapest, 1893–1895. (A terjedelmes munkát Badics Ferenccel együtt szerkesztette, a müvelt olvasók szívesen fogadták a két díszes kötetet, a tudomány emberei is sok tanulságot merítettek belőle. Második kiadása 1899–1900., harmadik kiadása 1906–1907-ben jelent meg. A Kis-Beöthy mellett a Képes-Beöthy volt az irodalomtörténet iránt érdeklődő olvasók legfőbb forrása egy emberöltőn át.) — A magyar irodalom kistükre. Budapest, 1896. (Először egy millenniumi hivatalos kiadvány lapjain jelent meg, röviddel utóbb önállóan. Lefordították német, francia és angol nyelvre is. Ötödik kiadását a Kisfaludy-Társaság az 1919. évi Greguss-jutalommal tüntette ki. Hetedik kiadását Kéky Lajos rendezte sajtó alá 1931-ben.) — Vörösmarty Mihály. Budapest, 1900. (A költő születésének százados évfordulója alkalmából a Kisfaludy-Társaság ajándéka a magyar ifjúságnak. Harmincezer ingyenpéldányban osztották szét a diákok között.) — A művészetek története. Három kötet. Budapest, 1906–1908. (A képes irodalomtörténet mintájára készült munka az ő szerkesztésében jelent meg, de befejezetlenül maradt.) — Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. (Tanulmányok, beszédek, cikkek. A gyüjtemény csaknem valamennyi maradandóbb értékü kisebb munkáját magában foglalja, így különösen a Magyar Könyvtár füzetei

között, továbbá a Budapesti Szemlében és a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban megjelent írói arcképeit és irodalmi beszédeit.) — Beöthy Zsolt munkái. Budapest, 1928. (Kéky Lajos szemelvényes kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Kőrösy László: Beöthy Zsolt. Budapest, 1895. — Jánosi Béla: Az esztétika története Magyarországon. Budapest, 1915. (Knight: Az esztétika története című munkából készült különlenyomat.) — Bódiss Jusztin, Lőrinczy György és mások cikkei a Komáromi Ujság 1918. évfolyamában. — A Budapesti Hirlap, Élet, Magyar Kultúra, Magyar Művelődés, Uj Idők s más hírlapok és folyóiratok cikkei Beöthy Zsolt halála alkalmából. — Négyesy László: Beöthy Zsolt. Budapesti Szemle. 1922. évf. — Császár Elemér: Beöthy Zsolt, az irodalomtörténetíró. Budapesti Szemle. 1922. évf. — Pintér Jenő: Beöthy Zsolt és az Országos Középiskolai Tanáregyesület. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1922. évf. — Kéky Lajos: Beöthy Zsolt. Budapest, 1924. (Beöthy Zsolt beható életrajza, munkáinak gondos jegyzéke s az életére és munkáira vonatkozó irodalom teljes egybeállitása.) — Kozma Andor: Beöthy Zsolt. Budapesti Szemle. 1924. évf. — Négyesy László: Beöthy Zsolt emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1924. évf. — Kéky Lajos: Beöthy Zsolt könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. évf. — Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. — Szász Károly: Emlékek. Budapest, 1925. — Császár Elemér: A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Pukánszky Béla: A százéves magyar irodalomtudomány. Széphalom. 1928. évf. — Waldapfel János: Beöthy Zsolt. Magyar Nevelés. 1928. évf. — Gál János: Beöthy Zsolt tanárvizsgálati dolgozata és Toldy Ferenc bírálata. Irodalomtörténet. 1929. évf.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET ÉS KRITIKA.

Az 1870-es évek elején Toldy Ferenc még ott állt a magyar irodalomtörténetírás élén; mellette Greguss Ágost és Gyulai Pál voltak a hazai irodalomtudomány főtekintélyei. Szellemi életünk fejlődésének búvárlata most indult neki teljes erővel. Néhány évtized leforgása alatt a monográfiák, biográfiák, értekezések, adatközlések és szövegkiadások százai világítottak rá a korábbi évszázadok homályos részleteire.

A budapesti egyetemen 1875 őszéig Toldy Ferenc adta elő a magyar nyelvészetet és irodalomtörténetet, mellette 1870-től Greguss Ágost működött az esztétika rendes tanszékén. Tulajdonképen ez a tanszék is irodalmi katedra volt, de egyetemesebb jellegű, filozófiai alapú. Greguss Ágostot, az írót, a stílusérzék finomsága jellemezte; prózája világosságával, fordulatosságával, szellemességével tűnt ki. Hegel tanítványa volt, irodalmi tanulmányaiban nemes elmélkedő, kritikai dolgozataiban éles ítéletű vizsgálódó. *A balladáról* (1865) írt könyvét, *Tanulmányai* (1872) gyüjteményét, *Arany János balladái*nak (1877) fejtegetését, *Shakespeare pályájá*ról (1880) szóló kötetét, *Magyar költészettan*át (1880) és *Rendszeres széptan*át (1888) teleszőtte egy finom elme és gondos stiliszta szellemének sugaraival. Helyenkint feltűnő — de nem bántó —

mesterkéltsége esztétikai tanulmányaiból eredt; a német spekulatív esztétika híve volt, idegen mesterei megkedveltették vele a formalizmust; szerette a szabályokat, meghatározásokat, osztályozásokat. Sok önállóság volt benne még akkor is, amikor évszázados külföldi hagyományokat vett át esztétikai vizsgálódásai alapjául; még eredetibben gondolkodott, ha az elméletet felváltotta a gyakorlattal, ha irodalmi jelenségekről kellett nyilatkoznia. Shakespeareről, Aranyról és a ballada elméletéről írt munkái különösen kiváló alkotások; azzá teszi őket tartalmuk lélektani mélysége és formájuk művészi megstilizálása.

Toldy Ferenc halála után tanszékét ketté osztották; az irodalomtörténeti katedrára 1876-ban Gyulai Pál került. Toldy Ferencnek még az 1930-as években is éltek tanítványai; ezek az agg mesterre éppen olyan meleg szeretettel emlékeztek vissza, mint utódjára, az 1876-ban már szintén nem fiatal, de még évtizedekig tetterős Gyulai Pálra. A szemináriumi rendszeres továbbképzést — az ifjabb irodalomtörténetírói nemzedék gyakorlati tanítását — Gyulai Pál kezdte meg a budapesti egyetemen.

Az 1872-ben felállított kolozsvári egyetemen Imre Sándor volt a magyar nyelvészet és irodalomtörténet első tanára, az erdélyi itjak nagyobbára az ő keze alól kerültek ki a hazai középiskolák magyar katedráira. A nagytudományú férfiú 1865-ben bocsátotta közre *A magyar irodalom és nyelv rövid történetét*: ez a középiskolai irodalomtörténet nem puszta Toldy-utánzat, mint a többi régi tankönyv, hanem önállóságra törekvő vázlat számos eredeti észrevétellel. A református iskolák mindaddig

szívesen használták, amíg 1877-ben meg nem jelent Beöthy Zsolt magyar irodalomtörténete. Imre Sándornak egyrészt a magyar nyelvtudományi irodalom fejlődésének nyomozásában, másrészt világirodalmi vonatkozású témák megvilágítása körül vannak különös érdemei. Nemcsak a magyar irodalmat ismerte még jelentéktelenebb termékeiben is, hanem eredeti szövegükben olvasta és önálló szempontok szerint méltatta a német, francia, olasz, angol, latin és görög klasszikusok munkáit is. Az olasz irodalomnak a magyarra gyakorolt hatásáról, Arany János Aristophanes-fordításáról, Petőfi Sándorról és a külföld némely rokonszellemű költőjéről, továbbá a magyar néphumorról és népdalról szóló tanulmányain szembetűnő az egyetemes irodalom remekein művelt ízlés. Látóköre széles volt, fejtegetései magvasak, stílusa egyéni zamatú.

A nagyszabású világirodalmi tájékozottság Szász Károly munkáiban is feltűnik. Horatius- és Schiller-jellemrajzai s különösen a világirodalom nagy eposzairól írt két kötete ennek a korszaknak java terméséhez tartoznak. Emlékbeszédeit a szónoki lendület, tanulmányait a költői elmélyedés, bírálatait a lelkiismeretes ítélkezés jellemzik. Mikor Toldy Ferenc halála után Gyulai Pál 1876-ban átvette a budapesti egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékét, Szász Károly egy ideig az egyetemes irodalomtörténet magántanára volt, de ennél a működésénél fontosabb bírálói tevékenysége a Magyar Tudományos Akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban és a korabeli folyóiratokban. A Budapesti Szemlének, Fővárosi Lapoknak és Vasárnapi Ujságnak kevés hatásosabb tollú kritikusa volt.

Bodnár Zsigmond mint magántanár 1873-ban kezdte meg előadásait a budapesti egyetemen, de személyi és tudományos különösségei miatt sohasem érvényesült. Rokonérzésének nagyító üvegén és ellenszenvének kicsinyítő lencséjén keresztül ítélkezett kortársairól; sajátságos egyéni szempontok szerint vizsgálta az elmúlt idők irodalmi értékeit. Mindig volt okos mondanivalója, de tárgyalásai igazságát többnyire megrontotta szubjektív kitöréseivel. Történetbölcselő elmélete többet ért irodalomtörténeti és kritikai gyakorlatánál. Históriai hullámelmélete szerint a szellemi világ fejlődését az eszmeerő mozgatja azonos jellemvonású, egymást időközönkint váltogató akciókban és reakciókban; ez a törvény; ebből magyarázható az emberiség egész multja, ez derít fényt a közélet, anyagi küzdelmek, szellemi törekvések szövevényeire. Elméletét merev szabályossággal alkalmazta irodalmi vizsgálódásaira is, magyarázatai nem egyszer meglepetést keltettek, máskor könnyű szerrel cáfolták őket. Legterjedelmesebb munkája: *A magyar irodalom története.* (1891—1893.) Két kötete jelent meg, harmadik kötete mindjárt az elején félbenmaradt. Irodalmunk fejlődését a reformáció századától a nyelvújítás koráig vizsgálta művében. Középkori átpillantása inkább csak bevezetés-jellegű, a XVI. és XVII. század szellemi életének bemutatása igen alapos, a XVIII. századé már összevont, a XIX. század feldolgozásán szembeszökő, hogy a szerző kedvét vesztve kivonatosan dolgozik. Kortársai nem részesítették rendszerező fáradozását a megérdemelt méltánylásban, előfizetői lassankint elmaradtak, maga is kifáradt az

anyagösszehordás és szövegolvasás sok fáradsága között. Munkájának nagy érdeme, hogy önálló elme kisugárzása. A bölcselő szellemű szerző minden kezeügyébe kerülő régi könyvről elmondja véleményét, részletes tartalmi ismertetéseihez tanulságos megjegyzéseket csatol. Hibája, hogy a kompozíció iránt nincs érzéke, előre megállapított terv nélkül dolgozik, bőbeszédűsége igen nagy, jelentéktelen munkákat hosszadalmasan tárgyal, jelesebb alkotásokkal röviden foglalkozik, anyagelosztásában és ítéleteiben egyformán szeszélyes. Még nagyobb baja, hogy feldolgozását hullámelméletének igájába hajtja, az irodalmi jelenségeket szellemi törvényének szolgálatára kényszeríti, tetszése szerint élez ki vagy vet el világos tanuvallomású adatokat és jelenségeket. Az irodalomtörténeti kutatások addigi eredményeit csak hellyel-közzel értékesíti, számos igen fontos mozzanatot teljesen figyelmen kívül hagy, más dolgokat új felfedezésül tár olvasói elé, holott azokról irodalomtörténetíró-elődei már alaposabban írtak. Mindezek ellenére három évszázad irodalmi anyagának feltárásában nagy az érdeme. Két kötetét egyes részleteiben ma is tanulsággal lehet forgatni.

A modern filológia módszerét 1873-tól kezdve Heinrich Gusztáv honosította meg a magyar tudományban. A stílusművészetre törekvő filozofálgatást nem sokra becsülte, a zsurnalizmusra hajló «fecsegőkről» lenézően nyilatkozott, biztos tényeket és új kapcsolatokat kívánt, mert csak a szövegekbe való oknyomozó elmélyedéssel látta biztosítottnak a tudomány haladását. A felületes frazeológusok ellen elszántan hadakozott, a meddő esz-

tétizálókat kíméletlenül kigúnyolta. A német nyelv és irodalom egyetemi tanszékén sok értékes dolgot ültetett át a németországi szaktudományból a magyar tudományos világba, a német irodalomnak a magyarra tett hatását rendszeresen vizsgálta, egész sereg szépirodalmi könyvünknek kutatta fel a német mintáit. Mint német mesterei, Scherer Vilmos és Zarncke Frigyes, ő is a pozitív részletmunka híve volt, de azért lelkesen óhajtotta a magyar irodalom történetének tudományos szintézisét. Forrásnyomozásaival számos követőt vont maga után, fáradozásai megteremtették a modern filológiát, a tudományos germanisztikát és az összehasonlító irodalomtörténetet Magyarországon. A pozitivista részletkutató a világirodalmi kapcsolatok feltárásában iskolát teremtő mester volt; bebizonyította kortársainak, hogy irodalmunk termékeit a nyugateurópai hatások alapos kikutatása nélkül nem lehet megnyugtató módon értékelni; irodalmunk nem elzárt sziget, hanem ott van a külföldi eszmeáramlatok és tárgytörténeti közösség vándorútjában. Heinrich Gusztáv a magyar-német szellemi kölcsönhatások serény kutatásán kívül bámulatosan sokoldalú irodalmi tevékenységgel vonta magára kortársai figyelmét. Iskolaügyi kérdéseket és kultúrpolitikai feladatokat tárgyaló cikkei tele voltak reformgondolatokkal, német irodalmi tankönyvei és jegyzetes szövegkiadásai mintákul szolgáltak a magyar költők magyarázóinak, tudományos értekezései és bírálatai példaadóan kitűntek filológiai módszerességükkel. Összefoglaló munkája, *A német irodalom története* (1886—1889), befejezetlenül maradt. Olyan széles

alapokon kezdte meg felépítését, hogy két kötet közrebocsátása után elkedvetlenedett folytatásától. Teljes német irodalomtörténete a szerkesztésében 1905-ben megindult *Egyetemes irodalomtörténet* lapjain jelent meg. A német irodalom történetének ez az első nagyobbszabású rajza magyar nyelven. A szakirodalom felsorolása tervszerűen hiányzott belőle; a szerzőnek nem az volt a célja, hogy tudományos rendszerezést adjon, csak a műveltebb olvasókat akarta tájékoztatni a német irodalom fejlődéséről. Mint szerkesztő különösen két alapításával szerzett hervadhatatlan érdemeket: az *Egyetemes Philologiai Közlöny*nyel és a *Régi Magyar Könyvtár*ral. Magas színvonalú folyóirata a pozitivista irodalomtörténet módszerét vitte bele az addig inkább csak esztétizáló szaktudományba, régi szövegkiadásai tudományos búvárlatra könnyen hozzáférhetővé tették a XVI—XIX. század irodalmi alkotásait. A Budapesti Philologiai Társaságban mondott elnöki megnyitó beszédei közül különösen az 1887. évi keltett nagy mozgolódást az irodalomtörténetírók körében, mert súlyos támadást láttak benne a legnemzetibb tudomány ellen. Azt fejtegette beszédében, hogy magyar irodalomtörténet voltaképen nincs, mert a szépirodalmi sallangokkal kényeskedő népszerűsítők elnyomták az irodalomtörténet komoly jellegét; a magukat tudósoknak képzelő belletristák, zsurnaliszták és dilettánsok megálltak a kezdet kezdetén. Irodalomtörténetünk csak csekély részben tudomány, nagyobb részben csupán felszínesen hozzászóló alanyi vélekedés, főeleme az üres frázis. Mindenfelé általános szólamok, alaposabb képzettség nélkül szűkölködő

szellemességek, elavult szempontok bukkannak fel benne.

Heinrich Gusztáv megjegyzései főkép az Abafi Lajos szerkesztésében megjelenő *Figyelő* munkatársaira vonatkoztak. Abafi Lajos az Egyetemes Philologiai Közlöny megindításával egyidőben, 1877-ben, alapította meg irodalomtörténeti folyóiratát s ebben teret adott számos gyöngén megírt dolgozatnak is. A Heinrich Gusztáv közlönyéből kiszorult munkatársak itt helyezkedtek el. De azért a Figyelő érdemei nem kicsinyelhetők. Ha bírálati rovata kezdetleges volt is, tanulmányai között számos ügyes munka akadt, adattári közlései ma sem vesztettek értékükből. Az Egyetemes Philologiai Közlöny mellett nem állta meg helyét, de a részletkutatás ügyét sikerrel szolgálta.

Beöthy Zsolt munkássága külön fejezet a magyar irodalom történetében. A budapesti egyetemen 1878-tól kezdve a magyar irodalomtörténet magántanára volt; monográfiáiban, tanulmányaiban, cikkeiben, bírálataiban és emlékbeszédeiben új iskola megteremtője. Az esztétikát és műmagyarázatot 1882 után tőle — Greguss Ágost méltó utódától — tanulta az egyetem hallgatósága. De Toldy Ferenc halála után a rendszerező magyar irodalomtörténetnek is ő volt a mestere kétkötetes középiskolai tankönyvével: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*vel. (1877.) Ez a nagyértékű áttekintés szolgált később a szerkesztésében megjelent *Képes magyar irodalomtörténet* alapjául. (1893—1895.)

Az 1880-as években mind a pozitivista irodalomtörténetírás, mind az esztétizáló módszer megtalálta a

maga művelőit. A kor felfogása a pozitivistákat tartotta igazi tudósoknak, az esztétákban inkább csak kritikai hajlamú szépszellemeket látott.

A pozitív ismeretek felkutatásának, egybeállításának és megbírálásának munkája kivételes érdemekkel fénylett Szilády Áron könyveiben. Amilyen költői megérzéssel méltatta Gyulai Pál a XIX. század magyar klasszikusait, éppen olyan tudományos alapossággal mélyedt bele Szilády Áron a középkor verses emlékeibe és a XVI. század irodalmi maradványaiba. Autodidakta volt, önmaga nevelésével fejlődött nagy tudóssá. Az adatszerűség megbecsülése nem ölte ki belőle a nagy összefüggésekre ügyelő szellemet, de igen jól tudta, hogy rendszeresen összegyüjtött és gondosan megmagyarázott szövegek nélkül ingatag tapogatódzásokba fullad minden esztétizálás. Toldy Ferenc halála után őt bízták meg a *Régi magyar költők tára* szerkesztésével, feladatának bámulatot keltő tárgyi utánjárással tett eleget, köteteiből 1877-től kezdve a kódexirodalom és reformáció korának verses emlékei nagyértékű jegyzetek kíséretében léptek az olvasók elé. Mintaszerű gonddal adta ki *Balassa Bálint költeményeit* (1879) is; *Temesvári Pelbárt*ról (1880) szóló kötete a magyarországi középkori latin irodalom homályba borult világának új fölfedezése volt; hasonmáskiadásai — *Dévai Bíró Mátyás, Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Szegedi Gergely, Telegdi Miklós* munkái — kritikai szellemű tanulmányok kíséretében jelentek meg. A Magyar Tudományos Akadémia negyedévi folyóiratát, az *Irodalomtörténeti Közleményeket*, 1893-tól kezdve élete alkonyáig szerkesztette, sok ifjú tehetséget bocsátott

szárnyra közlönye lapjain, az értékes tanulmányok, adattári szövegek és szakszerű bírálatok százainak közrebocsátásával segítette előbbre az egyre népszerűbb tudományágat. A szintézisre egyelőre nem gondolt, előbb a pozitív tartalmú kutatás eredményeit óhajtotta felhalmozni: építésre alkalmas márványt és köveket gyüjtött, hogy az anyagrengetegből később magasba lehessen emelni a magyar irodalomtörténet palotáját. «Tudományunk hézagai — mondotta 1886-ban — sokkal nagyobbak, semhogy összefoglaló ítéleteink megalkotásával a múlhatatlan szükségen felül tanácsos volna sietnünk. Szükség és kötelesség a részletek kutatása, az adatok teljesebbé tétele, esetleg megigazítása által annak előkészítése, hogy a körvonalak természetesek és az igazságnak is megfelelők legyenek.»

Az egyre gyakoribb gyüjteményes és magyarázatos szövegkiadások mellé idősebb Szinnyei József könyvészeti és életrajzi munkái csatlakoztak nélkülözhetetlen forrásokul a kutatók számára. A *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumá*nak (1874—1885) három kötetében a koráig megjelent hírlapokból és folyóiratokból egybegyüjtötte a történeti, irodalomtörténeti, természettudományi és matematikai vonatkozású cikkek kimerítő címjegyzékét s ezzel lehetővé tette, hogy a szakemberek problémáik gyökeréig lehatoló nyomozásokat végezzenek. Az önállóan megjelent könyvek címeit Sándor Istvántól kezdve már többen összeállították, most megvolt az időszakos sajtóban lappangó értékes anyaggyüjtemény leltára is. A csodálatos buzgalmú szerzőnek két szenvedélye volt:

a régi hírlapok-folyóiratok felkutatása és az irodalomtörténeti adatok gyüjtése. Ő derített először fényt a régibb magyar sajtó történeti fejlődésére; neki köszönhető, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum megnyithatta hírlaptárát a kutatók számára. Nevét a *Magyar írók élete és munkái*nak (1891—1914) tizennégy kötete teszi halhatatlanná tudományos irodalmunkban. A hatalmas írói lexikon hasábjain közel harmincezer magyar író életrajzi és könyvészeti adatait gyüjtötte össze. A nevesebb írókról bőven szólt, a jelentéktelenebb írók életadatait összébb vonta, de önállóan megjelent munkáik címeinek teljességére szorgosan ügyelt. Életrajzait azonos menetben dolgozta ki: közölte az írók pályafutásának fontosabb mozzanatait, felsorolta folyóiratbeli és hírlapi cikkeiket, összeállította önállóan megjelent munkáiknak címjegyzékét, végül beszámolt forrásairól. A régibb bibliografusok anyagát gondosan felhasználta, az újabb irodalomra nézve a múzeumi könyvpéldányok, hírlapok, folyóiratok, gyászjelentések, önéletrajzok adatai után igazodott. Életének ezt a főművét sohasem méltathatja elég hálával a magyar tudományosság. Nincs egyetlen tudományszak sem, amely a maga történeti visszapillantásaiban mellőzhetné ezt az anyaggyüjteményt. Sajnos, akik legsűrűbben forgatják, többnyire azok idézik legkevesebbszer. A tizennégy kötet annyira közkinccsé vált, hogy olybá veszik, mint a szótárak közkeletű anyagkészletét; ez azonban nagy méltánytalanság a szerző iránt; az igazán jóhiszemű kutató nem tekintheti szabad zsákmánynak egy emberélet gazdag szellemi termését. Ez a mű örök forrás. A jólcsengő nevek százai

és ezrei fognak eltűnni az idők sodrában, amikor «Szinnyei» még mindig ott forog a tudósok kezén.

A kolozsvári egyetemen Imre Sándor után 1887-től kezdve ifjabb Szinnyei József volt a magyar nyelvészet és irodalomtörténet tanára. Nyelvtudományi búvárlatai korán elvonták az irodalomtörténettől, pedig már első önállóan megjelent monográfiájával, *Irodalmunk története 1711—1772-ig* című tömör összefoglalásával (1876), bizalmat ébresztett tehetsége iránt. *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése* (1877) pozitív tudományos szellemének újabb sikeres megnyilatkozása volt; ebben a tanulmányában Czvittinger Dávid fellépésétől Toldy Ferenc haláláig nyomozta irodalomtörténetírásunk fejlődését; ezúttal is a gondos anyaggyüjtés, a higgadt bírálata és józan stílus volt munkájának fő erőssége.

Utódává 1890-ben Széchy Károlyt nevezték ki a kolozsvári egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére. Széchy Károly virágos nyelvű, szónoki előadású, hangulati hatásokra törekvő tudós volt. Rétori stílusával merő ellentétben állott részletekbe vesző adathalmozása: kétségtelenül tudományos lelkiismeretességének jele, de egyben olvasói türelmét erősen próbára tevő aprólékosság is. Ez a részletező hajlam jórészt a nagy emlékezőtehetségű irodalombúvár rajongó témaszeretetéből eredt. *Bessenyei Györgyről* (1872) írt tanulmánya még csak szerény vázlat, de *Gróf Zrínyi Miklós*ában (1896—1903) már öt kötetre növekedett pátosza és részletező kedve. Akkor volt elemében, ha életrajzot írt; ez a forma lehetővé tette szépírói hajlamainak kielégítését. Stílusfantáziája *Gróf Gvadányi*

József (1894) életírásában működött leghevesebben; eleven életrajz; a romantikus hajlamú pozitivista derűs tárgyszeretettel írt munkája. A lelkesség és a szárazság, a megbízhatóság és a líra sajátságos módon vegyül *Kisebb tanulmányai*ban (1897) is. Nagy buzgalommal hordja össze anyagát, kifogyhatatlan bőséggel sorolja fel bizonyítékait, aprólékosan világít rá a kérdések jelentéktelenebb részleteire is. Tudományos megbecsülését az mutatja legjobban, hogy 1904-ben Riedl Frigyessel együtt ő vette át Gyulai Pál tanszékét a budapesti egyetemen.

Gyulai Pál szellemi rokonai közül az 1880-as évek elején Péterfy Jenő tűnt ki legjobban. Az esszé-stílusnak ez a kiváló mestere különösen Eötvös József, Kemény Zsigmond és Jókai Mór regényírásáról szóló tanulmányaival vonta magára a figyelmet, érdeklődése azonban szívesen csapongott a líra és a dráma körül is; Arany János öregkori költészetét éppen olyan művészi elmélyedéssel méltatta, mint az ókori görög irodalom szépségeit és a modern külföldi írók divatos munkáit. Terjedelmesebb könyvek írásához nem volt kedve, a rövidebb tanulmányokat és bírálatokat kedvelte, az esztétikai kismunkában volt nagy. Irodalomelméletet, esztétikai vezérgondolatokat, művészettudományi alapelveket Goethe, Hegel, Vischer, Sainte-Beuve, Sarcey és Taine munkáiból tanult, de a külföldről átvett elemekből önálló gondolkodással alkotta meg a maga széptudományi elméletét és gyakorlatát. Kényes ízléséhez finom stílus járult, a lélekelemzés és hangulat művésze volt, sokirányú tanultsága éles ítélőerővel szövődött össze írásaiban. A tárgyalása körébe

vont író szellemi arcélét biztos vonásokkal rajzolta meg, a regényalakokat és drámai jellemeket mesteri módon bontotta szét. Különös rokonérzéssel fordult a tragikus szépségek elemzése felé, csodálattal tekintett a hellén kultúrára, ebből az irodalomból számos esztétikai tanulságot vont le. *Összegyüjtött munkái*nak (1901—1903) három kötetében a magyar regényírók elemzésén és Arany János méltatásán kívül legszebbek görög irodalmi tanulmányai.

A stílus művésze Riedl Frigyes is. Esszéíró, mint barátja, Péterfy Jenő; de monografus is, mint mestere, Gyulai Pál. A külföldi tudósok közül főkép Taine hatott irodalomtörténetírói pályájára. Munkáiban az írói lelkek ritka boncoló erejű elemzése a korhangulat és környezethatás mélyreható vizsgálatával párosul, a homályosabb jelenségeket sugallatszerű rávillantásokkal teszi áttekinthetőkké, alaposan átgondolt fejtegetéseibe szellemes csevegést vegyít. Munkáiból a mult lelke, az író arca és a saját egyénisége egyformán kiragyog. Kedveli a színes mozaikokat, vonzódik a meglepetésre szánt képekhez, örömét találja a merész fordulatokban. Élvezetes író, leleményes megfigyelő, ötletekben gazdag. *Arany János*ról (1887) írt munkája a legnagyobb meglepetések egyike volt, tartalmában igazi szellemi kincsesbánya, formájában lüktetően eleven olvasmány. Nagyszabású tanulmányával az irodalomtörténeti monográfiák új típusát alkotta meg; a Tainetől tanult módszert könnyed stílusművészettel tette magyarrá; ettől függetlenül az egyéniségnek valami különös varázsával hatolt be a költői alkotás titkaiba.

Az érdeklődés fölkeltéséhez, a toll hegyével világosan odavetett mondatokhoz, a bevezetésben a novellisztikus beállításhoz és a befejezésben a csattanók alkalmazásához jobban értett minden kortársánál. Ezt a szépírói készségét később még öntudatosabban fejlesztette. *A magyar irodalom főirányai* (1896) című tanulmánya Beöthy Zsolt kistükrével egyidőben jelent meg, hasonló célt szolgált, irodalmunk fejlődését bölcselő szellemmel mutatta be a művelt közönségnek. Ebből a kis remekműből egyes korszakok képe költői szépségekkel tükröződik, de a tanulmány kompozícióját és anyagelosztását nem szabad vizsgálgatni: a szerző a középkori magyar irodalmat száz lapon, a reformáció irodalmát tizennyolc lapon, a további irodalmat kilenc lapon tárgyalja; a verses elbeszélést alig érinti, a regényírókról és színműírókról megfeledkezik. Mindez tudatosság, de egyben a szeszély és akaratosság játéka is a fényeselméjű szerző részéről: így akartam, így vegyétek. A kompozíció sohasem volt erőssége, annál jobban értett a pozitivista lélekelemzéshez, annál inkább bővelkedett új szempontokban. A hagyományokat nem szívesen forgatta fel, de sok kérdésről megvolt a maga önálló elmélete, bizonyos problémákat szenvedélyes utánjárással oldott meg. *A kuruc balladák*ról (1913) közölt fejtegetései nagy vihart támasztottak; a közvélemény nem akart belenyugodni abba a gondolatba, hogy a kuruckori költemények egyik válogatott csoportját Thaly Kálmán koholta. Riedl Frigyes az ilyen kisebb tanulmányok megírásában volt nagy mester, képzelete megelevenítő lázzal működött, mondatait aprólékos figyelemmel

csiszolta fényesre. Tudományos jellemrajzaiban új utakon haladt *(Greguss Agost, Gyulai Pál, Katona Lajos, Péterfy Jenő, Toldy Ferenc)*; nem követte Gyulai Pál emlékbeszédtípusát, valami ideges nyugtalansággal és mégis megtermékenyítő szellemmel röpdösött eszmekörről eszmekörre. Az impresszionista stílus mindig európai látókörrel ölelkezett tanulmányaiban. *Petőfi* (1923) költészetére vonatkozó följegyzései csak halála után jelentek meg, a hiányzó fejezeteket fájdalmasan nélkülözzük, de a könyv így is értékes emléke pályájának. Egyetemi előadásaiban végighaladt a magyar irodalom egész történetén, tanításait azonban nem bocsátotta közre; hallgatói odaadással csüngtek személyén, rajongtak tépelődő hangulatú óráiért. A budapesti egyetemen Széchy Károllyal egyidőben foglalta el Gyulai Pál tanszékét, de idősebb tanártársa csakhamar kidőlt mellőle, azontúl Katona Lajossal és később Négyesy Lászlóval osztozott az egyetemi ifjúság irodalomtudományi nevelésének munkájában.

A Budapesti Szemle tanulmányírói és szépirodalmi kritikusai között Péterfy Jenőn és Riedl Frigyesen kívül Gyulai Pál nagyon megbecsülte Haraszti Gyulát is. A nagy nyelvtehetségű irodalomtudós magyar irodalomtörténeti tanulmányokkal kezdte meg pályáját *(Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, Madách Imre)*, de csakhamar áttért a francia irodalomtörténet művelésére. A francia filológiát ő alapította meg Magyarországon; maguk a franciák is megbecsülték termékeny búvárkodását és kritikai érzékét. Irodalomtörténeti frazeológiája gazdag volt, olvasottsága széleskörű, munkássága eredeti kutatásokon

nyugvó s nem másodkézből átvett. *(A naturalista regényről, André Chénier költészete, Molière élete és művei, A francia lírai költészet fejlődése, Corneille és kora, Edmond Rostand.)* Mikor Chénier költészetéről szóló tanulmánya franciául is megjelent, Faguet a következőket írta róla az egyik franciaországi tudományos szemlében: «Haraszti munkája a legtudósabb mindazon tudós munkák közt, amelyek napjainkig a költőről megjelentek. Ez a könyv oly lelkiismeretes munkával készült, hogy megszégyenítően hat reánk. Egészen új világot vet több pontra, teljesen új szempontból tünteti fel költőnket.» A jeles magyar szerző a Heinrich Gusztávtól szerkesztett Egyetemes Irodalomtörténet számára megírta a francia irodalom történetét. Ebben a munkájában szintén feltűnik ritka nagy olvasottsága és érett ítélő ereje.

Péterfy Jenő, Riedl Frigyes és Haraszti Gyula pályakezdése idején tűnt fel Bánóczi József két írói életrajzával. *Révai Miklós élete és munkái* (1878) a nagy nyelvtudós és érdemes költő pályájának szerencsés rajza; *Kisfaludy Károly és munkái* (1882—1883) a halhatatlan érdemű irodalmi vezér életének lelkes feltámasztása. Bánóczi József a frisstollú publicista fürgeségét, fordulatosságát, szellemességét gondos anyaggyüjtéssel, alapos tárgyalással, filozófiai látókörrel egyesítette; pátosz helyett elevenséget vitt feldolgozásába, az idealizálást reális vonásokkal helyettesítette; nem utánozta Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzát, hanem közvetlen elmésséggel számolt be adatairól és szövegtanulmányairól. Az akkori ünnepélyesebb lelkiség kissé ujságírói jellemvonásúnak tartotta ezt a stílust, volt

is benne nem egy fiatalos elírás, de a tudást és frisseséget nem lehetett elvitatni a szerzőtől. Révai-kötete igen szép nyelvtudományi készültségről tanuskodott, Kisfaludy-életrajza a tárgyhoz szorosan odatartozó részleteken kívül a romantika problémájának megvilágításával is feltűnt. Ezt a témát *A magyar romanticizmus* (1882) című akadémiai székfoglalójában külön is kifejtette; fejtegetései nagyban hozzájárultak az akkor még eléggé meg nem világított kérdés tisztázásához. A magyar romantika jegyeit a német romanticizmus tanulmányozásából vonta el, Kisfaludy Károlyban a romantikus kezdeményezőt ünnepelte, továbbhaladva még Széchenyi Istvánban is romantikus politikust látott. A magyar romanticizmus ilyen arányú kitágítása ellen Gyulai Pál mindjárt óvást emelt, Vadnai Károly meg egyenesen «vad állításnak» nevezte az új fogalomnak Széchenyi Istvánra való alkalmazását; általában az új elmélet nem talált kedvező fogadtatásra, de azért Beöthy Zsolt irodalomtörténete révén mégis belejutott a köztudatba. Ettől kezdve a Kisfaludy Károly fellépésétől Petőfi Sándorig terjedő korszakot a romanticizmus időszakának nevezték irodalomtörténetíróink. Bánóczi József korán visszavonult az irodalomtudománytól, bölcselő szelleme a filozófiához vonta, irodalomtörténeti és kritikai kérdésekkel 1883 után csak mellékesen foglalkozott.

Badics Ferenc különösen az írói életrajz és a kritikai szövegkiadás terén szerzett példaadó érdemeket. Már *Gaal József életéről* (1881) írt munkájában feltűnt a személyi adatok felkutatására irányuló fáradhatatlanságával és a

hőse pályájához fűződő irodalmi emlékek lelkiismeretes átvizsgálásával; még fokozottabban bontakoztak ki tudományos erényei *Fáy András* (1890) munkásságát méltató nagy életrajzának lapjain. Ez a Fáy-pályakép az írói életrajzoknak forrástanulmányokban, adatbőségben és sokoldalúságban felül nem múlt mintája. A szerző nemcsak állhatatosan kutató tudós, de bölcsen mérlegelő ítélőbíró is minden vitás kérdésben; nem tart jelentéktelennek semmiféle mellékkörülményt, ha abból akár az íróra, akár környezetére okulást meríthet; a levéltári adatok holt mondatai eleven tudósításokká változnak tollán. Hitelesség dolgában a Badics-tanulmányok felülmúlhatatlanok. Mai Gyöngyösi-tudásunk az ő áldozatos utánjárásának és éles kritikai elméjének köszönheti tisztázottságát; a Gyöngyösire vonatkozó adatok és a Gyöngyösi-szövegek csak ott hitelesek, ahol nem nélkülözik Badics Ferenc jóváhagyását. Magyarázatokkal dúsan ellátott Gyöngyösi-kiadása mellett ma is szorosan követendő mintaként szolgálhat kritikai Bajza-kiadása s egyáltalában minden keze alól kikerült szöveg és életrajz. Tanulmányai közül legszebb *Pápay Sámuel* (1897) emlékét megújító akadémiai székfoglalója: ismeretlen mozzanatokban bővelkedő, kegyeletes hangú megemlékezés az első magyarnyelvű irodalomtörténet szerzőjéről. A *Képes magyar irodalomtörténet* (1893—1895) szerkesztésében Badics Ferencnek oroszlánrésze volt; a főszerkesztő elgondolását ő valósította meg, a munkatársakat ő szorította ígéretük megtartására, a kéziratokat ő egyengette sajtó alá. Már az első kiadás idején ott állt Beöthy Zsolt oldala mellett, a későbbi két

kiadásban a munka szálai még inkább összefutottak kezében, csak így sikerült — a két szerkesztő egyesült erejével — megfelelő módon elrendezni a legellentétesebb kidolgozású irodalomtörténeti tanulmányok sorozatát.

Az írói életrajzok és magyarázatos szövegkiadások terén aratta legszebb sikereit Váczy János is. Az 1880-as évek derekától kezdve egyre nagyobb tudományszomjúsággal mélyedt a magyar irodalom XVIII. és XIX. századi történetébe, számos kisebb tanulmányt bocsátott közre, a legalaposabb tudományos könyvismertetők egyike volt. Bírálatai nemcsak boncoló jellegükkel tűntek fel, hanem helyreigazításaikkal is; a megbírált szerző személyét sohasem sértették, a téma további megvilágosítását mindig előmozdították. Az irodalom elismert tekintélyeivel szemben éppen olyan őszintén beszélt, mint amilyen nyugodt volt a hangja akkor is, amikor bizonytalanabb ízlésű kezdő került ítélőszéke elé. Egyik-másik bírálata valóságos tanulmány; az ilyen alkalmi értekezéseket csak úgy írhatta meg, hogy maga is behatóan foglalkozott az illető kérdéssel s jegyzeteinek fontosabb részeit beleszőtte fejtegetéseibe. Életírásai közül *Berzsenyi Dániel életrajza* (1895) és *Tompa Mihály életrajza* (1913) keltettek méltó feltűnést. Adatgyüjtése úgyszólván teljesnek mondható, anyagkiválasztása a gyakorlott irodalomtörténetíró munkája mind a két életírásában. Mindenütt az első forrásból merített; még a legmegbízhatóbbaknak tetsző följegyzéseket is újra átvizsgálta a hitelesség szempontjából. Az életrajzi mozzanatok teljes egybehordásán, megrostálásán és kiegészítésén kívül megtaláljuk ezekben az életrajzokban

a komoly esztétikai méltatást is; kissé bőbeszédűen, de mindig folyamatos magyarsággal. Kompozíció és jellemzés dolgában Váczy János Gyulai Pál követője, stílus és magyarság dolgában a Magyar Nyelvőr iskolájának tanítványa. Kazinczy Ferenc pályájával évtizedekig foglalkozott, a széphalmi mester világát jobban ismerte Toldy Ferencnél is. A Magyar Tudományos Akadémia költségén 1890-ben adta ki *Kazinczy Ferenc levelezésének* első kötetét, 1911-ben rendezte sajtó alá a huszonegyedik kötetet; ezek a vaskos könyvek évről-évre megállás nélkül kerültek a szakközönség elé, hogy a magyar irodalomtörténetírás nélkülözhetetlen forrásai legyenek beláthatatlan időkig. A monumentális kiadás azonos elvek alapján készült, a levelek szövegei betűhöz ragaszkodó hűséggel jelentek meg a kötetek tanulmányozói előtt. Váczy János ezzel a Kazinczy-sorozattal rendkívül megkönnyítette a megújhodás korabeli magyar irodalom kutatóinak munkáját, emléke elválaszthatatlan nemzeti művelődésünk egyik legfontosabb időszakától, a leggazdagabb irodalomtörténeti szöveggyüjtemény az ő nevéhez fűződik. *Kazinczy Ferenc* (1909) pályáját tárgyaló kisebb életrajzának megírásán kívül belefogott *Kazinczy Ferenc és kora* (1915) című nagy életrajzába is, de ennek a munkájának csak a fele jelent meg. Ebben a kötetében 1806-ig tárgyalta a halhatatlan irodalmi vezér életét, kiterjeszkedett munkásságának minden mozzanatára s ezzel együtt a pályájával kapcsolatos művelődéstörténeti jelenségekre is.

Ferenczi Zoltán a Petőfi-kutatás terén szerzett hervadhatatlan érdemeket. *Petőfi életrajza* (1896) a nagy

magyar lírikus pályájának legrészletesebb ismertetése, a pozitivista irodalomtörténetírás egyik mintaszerű alkotása. A felkutatható életadatokat mind összegyüjtötte forrásairól az anyag feldolgozásával párhuzamosan rendre beszámolt, a különböző értékű följegyzésekből szakavatott mérlegeléssel válogatta ki a hiteles tudósításokat. Három kötetének megjelenéséig évről-évre nőtt az egymásnak ellentmondó életrajzi adalékok tömege, munkájának közrebocsátása után megszűnt az adatközlő láz; újat már senki sem tudott mondani, csak nagy időközönkint vetődött fel némi szerény újság, helyesebben ismétlés. Hasonló kimerítő részletkutatással dolgozott *Deák életé*ben (1904), de itt a kortörténeti tárgyalások már súlyosan ránehezedtek az életrajzi részletekre, a história terhe meglehetősen elnyomta hősének emberi alakját. A három kötet igazságot szolgáltatott a haza bölcsének, anélkül, hogy pártpolitikai dicsőítéssé süllyedt volna. *Báró Eötvös József*-életrajza (1903) formás alkotás, a Karthausi szerzőjének legbővebb életírása, elbeszélő és méltató részeiben egyformán érett ítéletű mű. A kisebb-nagyobb tanulmányok és szerkesztések hosszú sorozatán át idősebb korában jutott el érdemes összefoglalásáig: *A magyar irodalom áttekintése 1867-től 1900-ig* című szintéziséig. (1913.) Munkája a szerkesztésében megjelent képes magyar irodalomtörténet lapjain látott napvilágot, a XIX. század utolsó harmadának íróit mutatta be, az életrajzi és könyvészeti adatokhoz rendszeres méltatást is csatolt. Ezt a korszakot a Beöthy—Badics-féle képes irodalomtörténet nem vonta bele tárgyalása körébe, Beöthy Zsolt iskolakönyve

is csak madártávlatból pillantotta át, annál nagyobb meglepetés volt Ferenczi Zoltán merész vállalkozása. Darázsfészekbe nyúlt. A napisajtó munkásai ingerülten támadták, az áttekintéséből kimaradt írók bosszankodtak mellőzésük miatt, a méltatással megtisztelt szerzők keveselték a róluk szóló méltányos szövegrészt s nem bocsátották meg a legszerényebb észrevételeket sem. Pedig Ferenczi Zoltán helyes ítélettel adott számot tanulmányairól, nehéz feladatát jól oldotta meg, tudása és ízlése nem hagyta cserben. Érdeme annál nagyobb, mert megfelelő előmunkálatok nélkül volt kénytelen dolgozni. Anyagát mégis körültekintően szedte össze, megfontolással selejtezte ki, elfogadhatóan csoportosította. Minden korábbi minta nélkül is útjelző tájékozást nyujtott a századfordulót megelőző három évtized irodalmáról. Petőfi-életrajza mellett ez az irodalomtörténeti áttekintés pályájának legértékesebb gyümölcse.

A magyar színészet és drámairodalom fejlődésének Bayer József személyében támadt nagyérdemű kutatója. *A nemzeti játékszín történeté*ben (1887) meglepetést keltő anyaggyüjteménnyel számolt be a magyar színészet küzdelmes emberöltőiről, mindenütt az eredeti kútfőkig ment vissza s olyan terjedelemben dolgozott, hogy monográfiája maga is forrásmű lett. A régi röpiratokat, hírlapokat, folyóiratokat, színlapok gyüjteményeit, írói levelezéseket, levéltári ügydarabokat ezrével használta fel munkája közben; a színészeti adatok egybeállítása mellett szemes gondja volt a színműirodalmi mozzanatok összegyüjtésére is. *A magyar drámairodalom történeté*ben (1897) ismét

bemutatta kutató erényeit, újra számot adott bámulatos kitartásáról. Százával olvasta át a teljesen elfeledett színdarabokat, elővette még a maguk idejében sem méltatott kéziratokat is, búvárlatai eredményét sorra beillesztette monográfiájának fejezeteibe. Két kötetét ez a forrásjelleg teszi irodalomtörténetírásunk egyik legértékesebb kútfőjévé: esztétikai megállapításait nem szentesítette az utókor ítélete, de anyaggyüjtéséért hálásak lesznek a későbbi emberöltők is. A kutató és feldolgozó kettős munkájából többnyire az következik, hogy a kétirányú működés egyik ága gyöngébb a másiknál; Bayer József a kutatásban volt erősebb s a kompozícióban és méltatásban gyöngébb. Kiváló drámákról nem egyszer nagyon is elnagyolva emlékezett meg, silány színdarabokat behatóan méltatott; de ha feldolgozását nem az arányos elrendezés és megnyugtató esztétizálás szempontjából tesszük mérlegre, érdeme mindjárt irodalomtörténeti jelentőségű. A külföld színműírói közül Shakespeareért lelkesedett legjobban. Kétkötetes monográfiája, *Shakespeare drámái hazánkban* (1909), az angol drámaíróval kapcsolatos magyarországi adatoknak hallatlanul gazdag gyüjteménye, a Shakespeare-drámák hazai sorsának a legapróbb mozzanatokat is felölelő élethistóriája. A nagyarányú magyar Shakespeare-kultuszban ez az elavulhatatlan forrásmű a legnagyobb becsű filológiai eredmény. Bayer József a kisebb-nagyobb értekezések egész sorával derített fényt számos más drámatörténeti kérdésre is, a *Magyar Shakespeare-Tár* gondos szerkesztésével különösen lekötelezte a hazai Shakespeare-kutatókat. Munkássága a magyar színészet és dráma-

irodalom multjának ismeretére nézve alapvető fontosságú.

A középkori magyar irodalom forrásainak kutatásával az 1890-es években Szilády Áron mellett Horváth Cyrill foglalkozott legmélyrehatóbban. Kitűnően tudott latinul, jártas volt a katolikus egyházi szellem minden megnyilvánulásában, teljes felkészültséggel fogott kódex-irodalmunk tanulmányozásához. Temesvári Pelbártból indult ki, a hírneves középkori szerzetes széleskörű hatását szerencsésen nyomozta, de a szövegkapcsolatok kiderítése mellett nem feledkezett meg régi magyar nyelvemlékeink irodalmi méltatásáról sem. *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (1891) című áttekintése Toldy Ferenc óta az első érdemes kísérlet a középkori magyar irodalom rendszeres tárgyalására: nem száraz adatgyüjtemény, hanem együttérző lélekkel megrajzolt fejlődéstörténeti kép. Ha filológiai munkáról volt szó, Horváth Cyrill szigorúan tudományos módszerrel dolgozott, de mikor módja kínálkozott az összefoglalásra, írói hajlékonyság jellemezte tollát. *A magyar nemzeti irodalom történetében* (1893) Beöthy Zsolt középiskolai irodalomtörténetével szerencsésen versenyző tankönyvet írt; ez a munkája nem volt egyszerű Beöthy-átformálás, mint a legtöbb más iskolakönyv, hanem önálló megfigyeléseken alapuló áttekintés. *A régi magyar irodalom történetét* (1899) a művelt nagyközönségnek szánta; képekkel díszített hatalmas kötete hasonlított a Beöthy—Badics-féle irodalomtörténethez, de annál jóval egységesebb szellemű és egyenletesebb kidolgozású volt. A vonzó stílusban megírt könyv lapjain a legrégibb idők-

től Bessenyei György fellépéséig tárta fel a magyar irodalom történetét, anyagában kevesebbet adott Bodnár Zsigmondnál, megbízhatóságban többet. Bár aránylag igen rövid idő állt rendelkezésére, feladatát tetszetősen oldotta meg; mellőzött minden száraz tárgyalást, közvetlen hangon tájékoztatta olvasóit a régi magyar világ irodalmi terméséről. A tartalmi ismertetésekre, igen helyesen, nagy súlyt vetett; ezeknek a hangulatos tartalmi tájékoztatásoknak még a szakemberek is nagy hasznát látták; általában tapintatosan egyesítette önálló kutatásait az olvasásra szánt részletekkel. Az első kézből dolgozó filológus a magyar verstörténetben is számos új megoldást adott. *Középkori magyar verseink* magyarázatos kiadásával (1921) a latin egyházi költészetben való ritka jártasságát alaposan bebizonyította. Ezt a jeles könyvét méltán nevezték a magyar irodalomtörténet egyik sarkalatos emlékművének.

A katolikus világnézetű irodalomtudomány Zoltvány Irén munkáiban nyilatkozott meg először erősebb hangsúlyozással. Munkásságának különösen két értékes emléke maradt: Czuczor-kiadása és a magyar bencés irodalom méltatása. *Czuczor Gergely összes költői művei*nek (1899) kritikai kiadását gondos életrajzzal vezette be, a Czuczor-szövegeket mintaszerű jegyzetekkel kísérte, ezekben rávilágított a nagyérdemű szerzetes-író életének és munkásságának minden mozzanatára. *A magyarországi bencés irodalom története* a millennium megünneplésére megindított rendtörténeti monográfia-sorozat egyik legbecsesebb része, a középkor szellemi műveltségével foglalkozó tudósok soha nem mellőzhető forrása. Az irodalomelméletben

Zoltvány Irén különösen az erkölcsi szempont vizsgálatával foglalkozott behatóan. Esztétikai felfogása nem nyugodott bele abba a gondolatba, hogy az erkölcsellenes művészetet kihívó célzatossággal magasztalják; teljes hittel vallotta a katolikus esztétika tanítását: az erkölcsi törvény mindig és mindenütt kivétel nélkül kötelez. Ez volt egyébként Gyulai Pál álláspontja is, csakhogy Zoltvány Irén még erősebben követelte a világszemlélet erkölcsi tisztaságát, az értékes tartalom és a művészi forma zavartalan összeolvadását. A művészi szép nem fordíthat hátat az erkölcsi jónak, a művészet öncélúságának hirdetése nem jelentheti az erkölcsrontó irodalom védelmét. *(Erotika és irodalom.)*

Toldy Ferenc, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt értékítéleteihez ritka egyértelműséggel ragaszkodott a szaktudomány: itt tűnt ki a budapesti egyetem nevelő ereje és irányító hatása. Az újabb kutatások nyomán évtizedről-évtizedre történtek ugyan módosulások egyes írók értékelésében, de ezek nagyon keveset változtattak a Beöthy Zsolt középiskolai magyar irodalomtörténetében felvázolt szellemi térképen. A tudományos iskolázottságú elmék közül egyedül Tolnai Lajos és Palágyi Menyhért képviselték az ellenzéket, ők harcoltak egymagukban a hagyományos irodalomtörténeti tanítások ellen, nekik volt állandó különvéleményük Gyulai Pál, Beöthy Zsolt és tanítványaik minden állítása ellen. Tolnai Lajos személyes ellenérzéstől fűtött szellemi határkiigazításait senki sem vette komolyan, még kevesebbet törődtek Palágyi Menyhért hányaveti hangjával; az előbbiről jól tudták, hogy a dühös ellen-

mondás démona hajtja; az utóbbiról sohasem hitték volna, hogy ifjúkori meggondolatlanságaiból később milyen higgadt filozófussá fejlődik. Apró igazságaik elvesztek nagy igazságtalanságaik tömegében.

Abafi Lajos *Figyelő*jének bukása után a Magyar Tudományos Akadémia 1891-ben megindította az *Irodalomtörténeti Közlemények*et. A negyedévi folyóirat szerkesztésével Ballagi Aladárt bízták meg, 1893-ban Szilády Áron állt a folyóirat élére s a nagyértékű közlönyt 1922-ig szerkesztette. Ez volt az egyetlen fővárosi tudományos folyóirat, amelynek vidéken volt a szerkesztősége, de ez a nehéz helyzet csak kritikai rovatán látszott meg, itt sem minden évfolyamban. A közvetlen személyes érintkezés hiányát a szerkesztő példás lelkiismeretessége pótolta. A folyóirat a régi magyar irodalomra vonatkozó értekezéseknek és adattári közléseknek gazdag tárháza lett, a XIX. század első felét is figyelemben részesítette, olykor helyet adott az önkényuralom és kiegyezés irodalmát vizsgáló dolgozatoknak is. Az esztétizálás háttérbe szorult a filológiai irány mellett, a pozitivista irodalomtörténetírás diadalt aratott a magát bölcselő általánosságokban kiélő retorikán és publicisztikán. A feledés homályában lappangó emlékek napvilágra hozása és szakszerű elemzése évről-évre hatalmas arányokban növelte az irodalomtörténeti ismereteket.

A XIX. század utolsó évtizedében a művelt közönség egyre jobban érezte egy nagyobbszabású magyar irodalomtörténet hiányát. Tömérdek kisebb-nagyobb tanulmány jelent meg szétszórtan, a részletkérdések megoldásáról még

a szakemberek közül is keveseknek volt biztos tájékozottságuk, elérkezett az összefoglalás ideje. Az Athenaeum könyvkiadó-részvénytársaság 1892 tavaszán szerződést kötött Beöthy Zsolttal, hogy egy nagyobb írói csoport élén megoldja a feladatot s a König-féle Deutsche Litteraturgeschichte mintájára népszerű füzetes vállalattal lép a nagyközönség elé. A *Képes magyar irodalomtörténet* (1893—1895) a millenniumi évek eseménye volt, munkatársai az akkori irodalomtudomány előkelőségei. Több jeles név hiányzott ugyan közülük, de Beöthy Zsoltnak nem sikerült minden kiválóságot megnyernie a népszerűsítő eszme számára, egyeseket összeférhetetlen természetük miatt hagytak ki a munkatársak sorából, sokan még fiatalok voltak arra, hogy együtt szerepeljenek a Magyar Tudományos Akadémia és Kisfaludy-Társaság hírességeivel. A szerkesztőn és Badics Ferenc segédszerkesztőn kívül Alexander Bernát, Baráth Ferenc, Bayer József, Bánóczi József, Erdélyi Pál, Gyulai Pál, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Horváth Cyrill, Imre Sándor, Kardos Albert, Kelemen Béla, Négyesy László, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Sebestyén Gyula, Szász Károly, Széchy Károly, Szilády Áron, Váczy János írták a két kötet cikkeit; a történetírók és nyelvészek közül Angyal Dávid, Fraknói Vilmos, Marczali Henrik, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, ifj. Szinnyei József, Takáts Sándor voltak az ismertebb nevek. A díszesen illusztrált mű nemzeti szellemével és külső csillogásával mindenki meg lehetett elégedve. Tervrajzának alapjául Beöthy Zsolt középiskolai magyar irodalomtörténete szolgált, a kiszélesített anyagot a magyar irodalomtudomány

vezére most vitte bele az egész magyarság köztudatába, értékítéleteit — munkatársai buzgalma révén — most fogadtatta el az egész tudományos világgal. Csak aki már maga is tapasztalta, mit jelent számos szakemberrel együtt dolgozni egy mozaikszerű történeti és esztétikai jellegű munkán, az méltányolhatja igazán a két szerkesztő sikerét. Ilyen vállalatban nem lehet szó egységes felfogásról, azonos módszerről, zárt kompozícióról; a stílus, arányosság, terjedelem szabályozását a legszívósabb szerkesztői akarat sem viheti keresztül: ezekkel a követelésekkel az első képes irodalomtörténetnek már eleve le kellett számolnia. A kritika különösen azt hibáztatta, hogy a munkatársak nagy száma, különféle szellemi iránya, tudományos készültsége és értekező stílusa áthághatatlan gátat vetett az egyöntetűség, arányosság, ítéletegység követelményei elé. Az egyik értekező bőbeszédűen írt harmadrangú témájáról, a másik szűkszavúan emlékezett meg az előbbinél sokkal fontosabb irodalmi mozzanatokról; egyesek magasztalták apró írói személyeiket, mások szigorúan ítélkeztek kiváló egyéniségekről; az esszéírók az esztétikai méltatásra vetették a súlyt, az értekezők a történeti anyagot helyezték előtérbe; a szépírói hangulatkeltés összeütközött a száraz tudományos próza unalmával. A benső kapcsolatot a leggondosabb szerkesztői munkával sem lehetett megteremteni, a fejlődés menetébe idegen elemek ékelődtek, a kihagyások és megfeledkezések hiányossá és szakadozottá tették egyes fejezetek menetét. Mindezek ellenére a képes irodalomtörténet tátongó hézagot töltött be a magyar művelődésben, az iskolák szűkebb körére

szorított szaktudományt az egész művelt közönség körében népszerűvé tette, a magyar szellemi élet ezeréves fejlődését tetszetős formában tárta fel. Az egyetemek filozófus-ifjúsága ebből a két kötetből tanult negyedszázadon át, a középiskolák tanárai ezt a munkát használták előadásaikhoz, az irodalom multja iránt érdeklődő írók innen tájékozódtak elődeik munkásságáról, maguk a szaktudósok is tanulsággal forgatták a «Nagy-Beöthyt». A kiegyezés koráig terjedő nemzetélet irodalmi eredményeiről ez a díszes tanulmánysorozat számolt be először részletező feldolgozásban a XX. század elején élő magyarságnak.

A hírlapi kritikusok közül az 1880-as évektől kezdve Rákosi Jenő vonta magára a figyelmet. Színi bírálatai könyvkritikái, miniatür-arcképei egyformán figyelmet keltettek. Egyénibb stílusú, melegebb hangú, meggyőzőbb érvelésű hírlapi kritikus kevés hozzá hasonló van a magyar sajtóban. Erős latin-görög műveltsége széleskörű modern világirodalmi tanulmányokkal párosult, természetes tehetségét ritka jóindulattal párosította; szeretett lelkesedni és lelkesíteni. Tagadhatatlanul voltak kedvencei, így Berczik Árpád, Csepreghy Ferenc, Dóczy Lajos, Jókai Mór, Kiss József, később Bárd Miklós, Herczeg Ferenc, Kozma Andor, Vargha Gyula; viszont egyes írók munkáit szigorúbb mértékkel mérte; de ilyen akaratlan elfogultságok Gyulai Pál ítéleteiből sem hiányoztak. Gyulai Pállal sokszor vitázott, tehetségét megbecsülte, de olykor eleven érveléssel mutatott rá arra, hogy a magyar kritika atyamestere mennyire elzárkózik egyes kiváló tehetségek mél-

tánylása elől. Új és ismeretlen tehetségek fölfedezése körül Rákosi Jenő többet tett minden kortársánál, napilapját gazdag térbőséggel használta fel a szerényebb kezdők pályájának egyengetésére. Annál nagyobb harcot vívott 1908-tól kezdve Ady Endre iránya ellen. A nyugatosok világnézete, vallomásai, homályossága egyformán kihívták bosszúságát, féltette tőlük a nemesebb nemzeti hagyományokat, nem bízott írói megtermékenyítő hatásukban; szembeszállt a népszerűtlenséggel is, csakhogy rámutathasson, milyen erkölcsi kárral és irodalmi földindulással jár a dekadencia esetleges diadalra jutása. Az elméleti esztétika történetébe *A tragikum*ról (1885) szóló könyvével írta bele nevét. Drámaírói munkája közben szerzett tapasztalataiból indult ki, elmélete ezen épült, így állította szembe a maga álláspontját Beöthy Zsolt felfogásával. «Nem elméleti művek sugártörése, nem elméleti olvasmányok visszhangja, hanem egy művészi alkotások, remekművek élvezetéből és az élet vizsgálatából megtermékenyült elme szüleménye e könyv tartalma.» És ez is a mű legnagyobb értéke. Az eredeti látású kritikusnak és drámaírónak nem volt szüksége német, francia, angol esztétikusok olvasgatására, tanításait a maga eredeti vizsgálódásaiból vonta le, ilyen módon igazi esztétikai forrásmunkát írt.

A másik kiváló napikritikus, Alexander Bernát, szintén a Budapesti Hirlap hasábjain adta közre színi bírálatai java részét. Kritikai érzéke hasonló volt Rákosi Jenőéhez, de filozófiai tanultsága sokkal nagyobb; veleszületett tehetségéhez rendszeres elméleti tanulás járult.

Megértőbben bírált még Rákosi Jenőnél is, különben nem élhetett volna nyugodtan a hírlapi és színi világ érzékeny népe között; a kellemetlen megjegyzéseket édes csomagolásban nyujtotta át a megbíráltaknak, a szigorúbb értékítéleteket szellemes filozofálással pótolta s csak a sorok között engedett bepillantást igazi véleményébe. Hasonlított azokhoz a történetírókhoz, akik nem jegyeznek fel egyetlen valótlanságot sem, csak éppen elhallgatják a kortársaiknak nem tetsző dolgokat; füllentés vagy elferdítés nincs munkáikban, csak nem mutatják be az érem másik oldalát. Bölcselő mélység, esztétikai látás, magvas szellemesség dolgában kevesen versenyezhettek Alexander Bernáttal; stílusa világos volt, közvetlen és előkelő; de a kemény ítéletek lesujtó nyiltságától idegenkedett, a bírói széke előtt álló szerzőt még akkor is sajnálta, amikor hivatlan tollforgató irodalmi alkalmatlankodásáról volt szó. Az irodalomtörténetírónak nem kell észrevennie a műkedvelők próbálkozásait, de a napi kritikus kénytelen véleményt mondani a kontárokról is; s ha jó a szíve, ugyancsak keresnie kell a szavakat, hogyan leplezze el igazi véleményét saját személyének hitelvesztése nélkül. Alexander Bernát kritikai munkásságából ki kell hagyni a dicsérő sorokat s akkor az olvasó nem kis élvezettel és nagy esztétikai tanulsággal mélyedhet fejtegetéseibe. Mint dramaturg a kivételes tehetségűek közül való, mint Shakespeare-méltató a legkitűnőbbek egyike. Az Ember Tragédiájának magyarázatos kiadásával és néhány nagyértékű irodalmi tanulmányával kitörülhetetlenül belevéste nevét a magyar irodalomtörténetbe. Itt nem korlátozták a napi ismerő-

sök, nem kellett könyörületességet gyakorolnia barátaival szemben; úgy írhatott, amint jónak látta. Bölcsen, kellemesen, választékosan írt; a filozófus iskolázottsága, a műélvező gazdag tapasztalata és a stiliszta művészete derűsen sugárzott fejtegetéseiből.

A nemzeti hagyományokat csipdeső, erkölcsi igazságokkal tréfálkozó szkeptikus kritika az 1890-es évek táján indult meg a A Hét hasábjain. Itt Ambrus Zoltán és Ignotus Hugó vitték a vezérszerepet; az előbbi a francia szabadgondolkodók szellemében írta karcolatait, az utóbbi Börne stílusának volt a szellemi örököse; magvas író volt mind a kettő. Szatírikus megjegyzéseik bőven buzogtak, mindent a pillanatnyi hatásos ötlet szempontjából ragadtak meg. Hatásuk a XX. század elején bontakozott ki szélesebb hullámveréssel.

Irodalomtörténetírók és kritikusok:

Abafi Lajos (szül. 1840. február 11. Nagyjécsa, Torontál megye; megh. 1909. június 19. Budapest), könyvkereskedő, a Petőfi-Társaság tagja. Családi neve: Aigner Lajos. Délvidéki német szülők gyermeke volt, könyvárúsi tanulóéveit Temesvárt töltötte, felszabadulása után Pozsonyban, Kölnben, Stuttgartban és Pesten segédeskedett. Saját könyvkereskedése 1868-tól 1896-ig állt fenn a fővárosban, mint könyvkiadó különös buzgalommal bocsátotta közre az irodalomtörténeti érdekességű munkákat. Szerkesztésében jelent meg a Figyelő című irodalomtörténeti folyóirat (1876–1890), a Hazánk című történeti közlöny (1884–1889) és több sorozatos vállalat. (Magyar Könyvesház, Nemzeti Könyvtár.) Buzgalmából alakult meg a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete; ennek a hivatalos közlönyét, a bibliográfiai jelentőségű Corvinát, 1878 óta ő szerkesztette. Anyagi áldozatoktól vissza nem riadó vállalkozásai végül is bukásba sodorták, üzletétől való visszavonulása után a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályában kapott szerény díjazású laboránsi alkalmazást. Hatvan-

kilenc éves korában halt meg. — Írói pályája Arany János két folyóiratában indult meg, az 1860-as évektől kezdve állandó munkatársa volt több szépirodalmi és tudományos közlönynek. — Önállóan megjelent munkái közül kiemelhetők: Az elégiáról. Pest, 1869. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett pályamű.) — A magyar népdalról. Pest, 1872. (A magyar nép költészetét a német közönségnek is bemutatta Ungarische Volksdichtungen című 1873. évi kötetében.) — Mikes Kelemen. Budapest, 1878. (Nagyobb tanulmányai közül a jelentősebbek egyike.) — Kazinczy Ferenc összes munkái. Öt kötet. Budapest, 1879–1884. (Számos magyarázatos szövegkiadása közül ez a legmegbízhatóbb.) — Magyarország lepkéi. Budapest, 1907. (Üzlete feloszlatása után egyre jobban belemélyedt lepkészeti tanulmányaiba, számos entomológiai cikket írt, szerkesztette a Rovartani Lapokat.) — A szabadkőművesség története Magyarországon. Budapest, év nélkül. (A szerző a Corvin Mátyás szabadkőműves-páholy lelkes tagja volt s ötkötetes munkában írta meg németül a szabadkőművesség történetét Ausztria-Magyarországban. E kor szépírói között szabadkőművesek többek között: Almási Tihamér, Ábrányi Emil, Bársony István, Benedek Elek, Boruth Elemér, Csengey Gusztáv, Endrődi Sándor, Gabányi Árpád, Gerő Károly, Gerő Ödön, Gozsdu Elek, Heltai Jenő, Hevesi József, Hock János, Ignotus Hugó, Kabos Ede, Karczag Vilmos, Kiss József, Kóbor Tamás, Milkó Izidor, Petelei István, Somló Sándor, Szabó Endre, Tábori Róbert, Thury Zoltán, Váradi Antal, Vértesi Arnold, Vészi József, Vidor Pál.)

Alexander Bernát (szül. 1850. április 13. Pest; megh. 1927. október 23. Budapest) budapesti egyetemi tanár, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny és az Athenaeum filozófiai folyóirat szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Egyetemi tanulmányainak befejezése után 1876-ban a budapesti V. kerületi Markó-utcai állami reáliskolában kapott alkalmazást, 1878 óta a filozófia egyetemi magántanára, 1892-től a színiakadémia tanára, 1895-től egyetemi rendkívüli tanár, 1904-től 1909-ig rendes tanár. A kommunizmus bukása után több évig külföldön tartózkodott. Hetvenhét éves korában halt meg. — Pályája az irodalmi és előadói sikerek láncolata volt; a Budapesti Hirlap hasábjain Alfa álnév alatt közreadott színi kritikáit, a Pester Lloydban megjelent vezércikkeit, az előkelőbb folyó-

iratokban bőséggel közölt irodalmi és filozófiai tanulmányait és tárcáit örömmel olvasta a közönség; egyetemi előadásai nagy hallgatóságot vonzottak, kedvelt előadó volt minden tudományos egyesületben és társadalmi körben. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon helyesen írja róla: «A filozófia népszerűsítésére a legutóbbi félszázadban senki sem tett többet Magyarországon, mint ő. Mások eszméit mindig eredetien, egyéni formában közvetítette és a legsúlyosabb eszméket is világosan és egyszerűen közelítette meg.» Tanítványai 1910-ben emlékkönyvet adtak ki tiszteletére, 1914-től 1919-ig a Magyar Filozófiai Társaság elnöke volt. — Nagyobb munkái közül néhány kiválóan érdemes alkotás: Kant. Élete, fejlődése és filozófiája. Budapest, 1881. (A M. T. Akadémia Marczibányi-jutalmával kitüntetett mű.) — Descartes. I. Értekezés az értelem helyes használatának módszeréről. II. Elmélkedések a metafizikáról. Magyarázatokkal ellátott fordítás. Budapest, 1881. (Ezzel a kötettel indult meg Bánóczi Józseffel közösen szerkesztett vállalata: a Filozófiai Írók Tára. Első fordítását több más követte: Kant, Hume, Diderot és mások munkáinak gondos átültetése. A külföldi bölcselők remekműveinek fordításával sokat tett a magyar filozófiai műnyelv kialakítására.) — A XIX. század pesszimizmusa. Schopenhauer és Hartmann. Budapest, 1884. (A M. T. Akadémia Gorove-díjával jutalmazott pályamű.) — A művészet. Budapest, 1898. (A Kisfaludy-Társaság Somogyi-díjával jutalmazott esztétikai párbeszéd.) — Madách Imre: Az ember tragédiája. Magyarázatos kiadás. Budapest, 1900. (A kitűnő kommentár negyedik kiadása 1921-ben jelent meg.) — Shakespeare Hamletje. Budapest, 1902. (Számos Shakespeare-tanulmányának egyik legszebb darabja.) — A lelki élet. Budapest, 1907. (Népszerűen megírt pszichológia a Műveltség Könyvtárában.) — Művészet. Budapest, 1908. (Szellemesen megírt esztétikai tanulmány.) — Spinoza. Budapest, 1923. (Népszerű Zsidó Könyvtár.) — Madách Imre. Budapest, 1923. (Írói arckép.) — Tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1924. (Válogatott gyüjtemény.)

Arany László (1844–1898), a Magyar Földhitelintézet igazgatója, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Gyulai Pállal együtt szerkesztette a Magyar Népköltési Gyüjtemény három kötetét (1872–1882), sajtó alá rendezte Arany János hátrahagyott iratainak és levelezésének négy kötetét

(1887–1889). A M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság érdemes bírálója, a Budapesti Szemle megbecsült munkatársa volt. Irodalomtudományi vonatkozású munkái közül a magyar népmesékről és a magyar politikai költészetről írt tanulmányai keltettek nagyobb érdeklődést. — Bérczy Károly emlékezete. Budapest, 1876. — Arany László összes művei. Sajtó alá rendezte Gyulai Pál. Öt kötet. Budapest, 1901.

Angyal Dávid (1857–) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a történetírók között.

Ábel Jenő (szül. 1858. július 24. Budapest; megh. 1889. december 13. Budapest) budapesti királyi katolikus gimnáziumi tanár, 1883-ban egyetemi rendkívüli tanár, 1887-ben rendes tanár. Huszonnégy éves korában választották meg a M. T. Akadémia tagjának, harmincegy éves korában halt meg. A klasszika-filológia kitűnő művelője volt, de a magyarországi renaissance-kori latin irodalom maradványainak kutatásával is nagy érdemeket szerzett. — Korvin-kódexek. Budapest, 1879. — Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság. Budapest, 1880. — Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Budapest, 1880. — Egyetemeink a középkorban. Budapest, 1881. — Irodalomtörténeti emlékek. Két kötet. Budapest, 1886–1890. (Kiegészítette és befejezte Fraknói Vilmos.) — Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Budapest, 1903. (Kiegészítette és befejezte Hegedüs István.)

Badics Ferenc (szül. 1854. augusztus 27. Székesfehérvár) középiskolai tanár, 1898-tól a budapesti gyakorló gimnázium igazgatója, 1914-től a budapestvidéki tankerület főigazgatója, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. Életírónak, tanulmányszerzőnek, szövegmagyarázónak egyformán példás módszerű irodalomtudós. Beöthy Zsolt az ő segítségével szerkesztette képes magyar irodalomtörténetét, a nagyhatású mű sikerében Badics Ferencnek kiváló része volt. — Gaal József élete és munkái. Budapest, 1881. (Alapvető életrajz.) — Arany János. Budapest, 1884. (Az első részletesebb Arany-életrajz.) — Petőfi Sándor válogatott költeményei. Két kötet. Budapest, 1888. (Magyarázatos kiadás.) — Fáy András életrajza. Budapest, 1890. (A legjobb Fáy-életrajz.) — Bajza József összegyüjtött munkái. Hat kötet. Budapest, 1899–1901. (Kritikai kiadás.) — Gyöngyösi István összes költeményei. Két kötet. Budapest, 1914–1922. (Kritikai kiadás.)

Ballagi Aladár (1853–1929) budapesti egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a történetírók között. — Pályája elején a testőrírókról szóló munkája feltűnést keltett (1872); ő szerkesztette az Irodalomtörténeti Közlemények első és második évfolyamát. (1891–1892.)

Baráth Ferenc (szül. 1844. november 3. Kunszentmiklós, Pest megye; megh. 1904. szeptember 5. Budapest), a budapesti református gimnázium tanára. Az 1870-es évektől kezdve a legelőkelőbb szépirodalmi és tudományos folyóiratok munkatársa volt; a Budapesti Szemle, Fővárosi Lapok és Vasárnapi Ujság szerkesztői különösen méltányolták jóstílusú, magvas, filozófiai szellemű irodalomtörténeti és kritikai cikkeit. Hatvan éves korában halt meg. — Esztétika. Pest, 1872. — Irodalmi dolgozatok. Budapest, 1895. — Scott Walter, Carlyle. Budapest, 1895.

Bartalus István (szül. 1821. november 23. Bálványosváralja, Szolnok-Doboka megye; megh. 1899. február 9. Budapest) zongoraművész, a budai állami tanítóképzőintézet zenetanára, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Erdélyi református családból származott, pályája elején nevelő volt báró Wesselényi Miklós zsibói kastélyában, állami alkalmazása előtt zongoraórák adásával és művészi körutak rendezésével kereste kenyerét. A magyar zenetörténet és népdalismeret sokat köszön kutató buzgalmának. Hetvennyolc éves korában halt meg. — Magyar egyházak szertartásos énekei a XVI–XVII. században. Pest, 1869. — Magyar Orpheus. Zenegyüjtemény a XVIII. és XIX. századból. Pest, 1869. — Magyar népdalok. Egyetemes gyüjtemény. Hét kötet. Budapest, 1873–1896. — Művészet és nemzetiség. Budapest, 1876. — Emlékbeszéd Mátray Gábor felett. Budapest, 1877. — Adalékok a magyar zene történelméhez. Budapest, 1882. — Arany János dalai. Budapest, 1884.

Bayer József (szül. 1851. november 23. Baja, Bács-Bodrog megye; megh. 1919. december 14. Budapest) budapesti gimnáziumi tanár, a Magyar Shakespeare-Tár szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Már közel járt negyvenedik életévéhez, mikor kinevezték rendes tanárnak a budapesti V. kerületi királyi katolikus gimnáziumhoz. Itt működött nyugalomba vonulásáig. Tudományos érdemeinek elismeréséül a budapesti egyetem 1912-ben tiszteletbeli dok-

torrá avatta. Hatvannyolc éves korában halt meg. — A magyar színészet és színműirodalom multját senki sem ismerte hozzá hasonló olvasottsággal. — A nemzeti játékszín története. Két kötet. Budapest, 1887. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett mű.) — A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett mű.) — Shakespeare drámái hazánkban. Két kötet. Budapest, 1909. (Ezt a monográfiáját is az ismeretlen adatokban való gazdagság jellemzi.)

Bánóczi József (szül. 1849. július 4. Szentgál, Veszprém megye; megh. 1926. november 20. Budapest) középiskolai tanár, a Magyar Zsidó Szemle szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Eleinte a budapesti rabbiképző-intézetben tanított, 1887-től az izraelita tanítóképző-intézetet igazgatta. Mint az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat titkára, a magyarországi zsidóság szellemi életének gondozásában nem kis érdemeket szerzett, ő szerkesztette az IMIT évkönyvét, főkép az ő buzgóságából jelentek meg a Társulat egyéb kiadványai is. A budapesti egyetemen 1878-tól kezdve a filozófia magántanára volt, irodalmi érdeklődését a bölcselettudomány és a magyar irodalomtörténet között osztotta meg. Alexander Bernáttal együtt szerkesztette a Filozófiai Írók Tárát, ebben a vállalatban több értékes fordítása jelent meg, a bölcselet magyar nyelve sokat köszön tehetségének. Munkásságának emlékére adták ki tisztelői 1919-ben a Bánóczi-emlékkönyvet. Hetvenhét éves korában halt meg. — Nagyobb irodalomtörténeti munkái: Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1878. (A M. T. Akadémia száz aranyos jutalmával kitüntetett pályamű.) — Kisfaludy Károly és munkái. Két kötet. Budapest, 1882–1883. (A Kisfaludy-Társaság megbízásából.) — A magyar romanticizmus. Budapest, 1882. (Akadémiai székfoglaló értekezés.)

Békesi Emil (1847–1916), családi nevén Concilia Emil, nagyszombati kanonok. Az 1870-es évektől kezdve igen alaposan foglalkozott a középkori magyar irodalommal. Az esztergomi Uj Magyar Sionnak, Abafi Lajos Figyelőjének értékes munkatársa volt; a Katolikus Szemlében 1896-tól kezdve sorra megírta a hazai írók életrajzait az Árpádok és a vegyesházakból származó királyok korában. Hatvankilenc éves korában halt meg.

Beöthy Zsolt (1848–1922) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról:

a pályáját tárgyaló fejezetben. — Badics Ferenccel együtt közreadott gyüjteményes vállalata: A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Szerkesztette Beöthy Zsolt. Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadása. Budapest, 1896. — Az első kötet 516 lap, a második kötet 840 lap. Füzeteit 1893-tól kezdve bocsátották közre, a két kötet 1895 őszén került könyvárusi forgalomba. Beöthy Zsolt előszava szerint: «Ilyen könyv hiányát nemcsak irodalmunk érzi, de megérzik az olvasóközönségünkön is, melynek irodalmi müveltsége és ízlése csak igen vékony és szakadozó szálakkal van a magyar szellem történeti fejlődésével kapcsolatban. A könyvet a magyar irodalomtörténet munkásainak egy nagyobb társasága irta, szám szerint 41-en. Így egyfelől minden egyes cikk oly szakember tollából kerülvén, kinek az illető tárgy sajátlagos tanulmányai körébe esik, ez a mód megbízhatóság és alaposság tekintetében is biztositékot nyujt. Másfelől, kiváló irók közreműködése által, a munka érdekes és becses emléke irodalomtörténetirásunk jelen állásának. Tisztában voltam a nehézségekkel, melyekkel a vállalatnak meg kell küzdenie, sőt a bajok kikerülhetetlenségével is. Utólag is látom, hogy az egyes cikkek terjedelmében, sőt némileg a felfogásban is mutatkoznak egyenetlenségek, melyeken a szerkesztőségnek segíteni bajos vagy éppen lehetetlen volt. A munkatársak mindegyike buzgón igyekezett a legjobbat adni, amit a vállalat céljához képest adhatott. Mély köszönetet kell mondanom mindnyájuknak, de legelső sorban a segédszerkesztőnek, dr. Badics Ferenc úrnak. Ha könyvünk számot tarthat némi elismerésre, úgy ez legelső sorban az ő önzetlen ügyszeretetének, fáradhatatlan buzgalmának és alapos szakkészültségének köszönhető.» A két kötet néhány fontosabb irodalomtörténeti fejezete Simonyi Zsigmond: Legrégibb nyelvemlékeink. Horváth Cyrill: Középkori költészetünk. Marczali Henrik: A krónikák. Kardos Albert: Balassi Bálint. Bánóczi József: Apácai Csere János. Széchy Károly: Zrínyi Miklós. Badics Ferenc: A kuruc-világ költészete. Négyesy László: A XVIII. századi szépirodalom. Széchy Károly: Bessenyei és társai. Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Beöthy Zsolt: Kármán József. Váczy János: Kazinczy Ferenc. Kelemen Béla: Kölcsey Ferenc. Angyal Dávid: Kisfaludy Sándor. Négyesy László: Berzsenyi Dániel. Kardos Albert: Kisfaludy Károly. Rákosi Jenő: Katona József. Szász Károly: Vörösmarty Mihály. Széchy

Károly: Jósika Miklós. Baráth Ferenc: Eötvös József. Gyulai Pál: Kemény Zsigmond. Szász Károly: Tompa Mihály. Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Beöthy Zsolt: Arany János. Rákosi Jenő: Szigligeti és társai. Beöthy Zsolt: Jókai Mór. Alexander Bernát: Madách Imre. — Az 1899. évi második kiadás keveset változott, de az 1906. évi harmadik kiadás tartalma különféle mellékfejezetekkel jelentékenyen bővült. A végső korhatár, az 1867. év, változatlanul megmaradt mind a három kiadásban. A szakkritika nem tartotta tudományos jellegűnek a terjedelmes munkát, a katolikus sajtó egyes cikkek protestáns szelleme miatt méltatlankodott, mások a zsidó munkatársak előretörése miatt panaszkodtak. A kesernyés felszólalások szerint a két kötet 90 fejezetének kétharmadát református, evangélikus és zsidó szerzők írták, részben protestáns célzatossággal. A Katolikus Szemlében Zoltvány Irén (1896), a Századokban Váczy János (1896), a Magyar Középiskolában Bartha József (1908) emelt óvást a protestáns szempontok túlságos kiélezése ellen. A többi kritika a következő hiányokat vetette a szerkesztő és munkatársai szemére: a két terjedelmes kötetben nagy összevisszaság hullámzik, egységesebb irodalomtörténeti szemléletnek nyoma sincs; egyes fejezetek nem tartoznak az irodalom köréhez, más fejezetekben sok a hiány és tévedés; a különböző szerzők egy és ugyanazon dologról eltérő felfogást vallanak, az írói pályák és irodalmi munkák megítélése egyéni szeszélyű, a tárgyalás menete írónként más és más módszerű; egyik cikk nem természetes folytatása a másiknak, a következő fejezet nem ott veszi fel a fonalat, ahol az előbbi elhagyta. A kritika azt is helytelenítette, hogy a szerzők kedvelik a semmitmondó frázisokat, nem fordítanak gondot az irodalom termékeinek ismertetésére, ennél a fáradságos munkánál jobban szeretik a méltatásokat és jellemzéseket. Mivel a szerkesztők, panaszolta az egykorú kritika, előre kiszabták, hogy munkatársaik egy-egy fejezetet milyen terjedelemben dolgozhatnak fel, a szerzők úgy szorították bele mondanivalóikat az előírt oldalszámba, ahogyan tudták; az aránytalanság nem egy cikkben zavarossággal, felületességgel, unalmassággal párosul; a stílus bántóan egyenetlen; az olvasók nem egy helyen inkább csak sejtik, mit akar mondani a szerző, de egyes mondatok világos értelmét nem tudják kihüvelyezni. (Például: «A székely balladák immár biológiailag hagyományos koloncát egyik keletről hozott örökségünk-

nek tekinthetjük.») — Az elégedetlen bírálatok ellenére, az igazságot mégis csak Váczy János állapította meg a következőkben: 1. Gyulai Pál, Beöthy Zsolt és mások munkássága becses monográfiákkal gazdagította tudásunkat, de nagyobb összefoglaló munka nem volt a magyar irodalomtörténetben; 2. az új képes díszmunka az első magyar irodalomtörténet, amely az eddigi kutatások eredményeinek értékesítésével készült; 3. ez a mű a magyar irodalomtörténetnek eddig legjobb könyve. (Századok. 1896. évf.)

Binder Jenő (szül. 1856. január 9. Sümeg, Zala megye; megh. 1933. október 11. Budapest) budapesti állami reáliskolai tanár. Az 1880-as évektől kezdve behatóan foglalkozott az összehasonlító irodalomtörténet magyar problémáival. Különösen az Egyetemes Philologiai Közlönyben megjelent értekezéseivel vonta magára a figyelmet. Hetvenhét éves korában halt meg.

Bodnár Zsigmond (szül. 1839. február 9. Nagykároly, Szatmár megye; megh. 1907. augusztus 24. Budapest) középiskolai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. A kalocsai érseki papnevelő-intézetben tanult, 1861-ben áldozópappá szentelték, néhány évig falun káplánkodott, 1865-től a nagyszombati érseki gimnázium tanára volt. 1872 óta pesti állami reáliskolai tanár, 1873-tól a magyar irodalomtörténet magántanára az egyetemen. 1874-ben kilépett az egyházi rendből, elhagyta katolikus vallását. Hatvannyolc éves korában halt meg. — Az 1860-as évek elején már számos cikke jelent meg a politikai napilapokban, később a szépirodalmi és tudományos folyóiratok is szívesen közölték tanulmányait, időnkint maga is megpróbálkozott közérdekű közlönyök szerkesztésével. (Havi Szemle, Magyar Szemle.) Nehéztermészetű, epés ember volt, állandóan harcolt a tekintélyesebb irodalomtudósok ellen, elnyomott lángelmének érezte magát. Különösen az fájt neki, hogy még a kolozsvári egyetem magyar irodalomtörténeti katedráját sem tudta elnyerni s a M. T. Akadémiában sem adtak helyet számára. Bölcselő szellemét, gazdag tudását mindenki elismerte, de támadó hangjától féltek, néhány különös állításán megbotránkoztak. Történetfilozófiája nagyobb hatást tett, mint irodalomtörténeti munkássága. — Chateaubriand és kora. Nagyszombat, 1867. (Első nagyobb munkáját még katolikus szellemben írta.) — Bodnár Zsigmond irodalmi dolgozatai. Budapest, 1877. (Írói arcképek.) — Uránia,

Kármán és Pajor. Budapest, 1880. (Tanulmány a Fanni Hagyományainak túlértékelése ellen.) — A magyar irodalom története. Két kötet. Budapest, 1891–1893. (Az eredeti felfogással írt munka füzetekben jelent meg s Katona József koráig ismertette irodalmunk történetét.) — Az eszmeerő magyarázata. Budapest, 1894. (Ettől kezdve inkább filozófiai megfigyeléseinek élt. Számos tanulmányban magyarázta erkölcsi törvényét.)

Bogisich Mihály (szül. 1839. január 10. Pest; megh. 1919. augusztus 7. Esztergom) fővárosi segédlelkész, 1882-ben budavári plébános, utóbb esztergomi kanonok, címzetes püspök, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. Mélyrehatóan foglalkozott a katolikus egyházi ének és zene történetével. Nyolcvan éves korában halt meg. — A keresztény egyház ősi zenéje. Eger, 1859. — A magyar egyházi énekek a XVIII. századból. Budapest, 1882. — Szegedi Ferenc Lénárd énekeskönyve 1674-ből. Budapest, 1886. — Őseink buzgósága. Énekeskönyv. Budapest, 1888.

Csaplár Benedek (szül. 1821. január 3. Dunaszerdahely, Pozsony megye; megh. 1906. augusztus 20. Budapest) kegyesrendi szerzetes, gimnáziumi tanár, a M. T. Akadémia tagja. Tizennyolc éves kora óta tanított a piaristák iskoláiban, huzamosabb ideig működött Szegeden, 1870-től a pesti rendházban élt mint szerzetének történetírója. Életét tragikusan fejezte be. A nyolcvanhat éves aggastyán a piaristák budapesti rendháza közelében a Dunaparton sétált, egy ittas szocialista napszámos megtámadta, papgyűlöletből leütötte, az aranymisés szerzetes belehalt sérüléseibe. — Munkái közül adattári bőségével Révai-életrajza emelkedik ki: Révai Miklós élete. Négy kötet. Budapest, 1881–1889. (Először Abafi Lajos Figyelőjében jelent meg, befejezetlen maradt, de így is forrásértékű mű a XVIII. század szellemi történetére.)

Csontosi János (szül. 1846. október 16. Sáros megye; megh. 1918. október 25. Budapest) múzeumi tisztviselő, a Magyar Könyvszemle szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Katolikus áldozópap volt, később kilépett az egyházi rendből, áttért az evangélikus vallásra. 1875-ben kinevezték segédőrnek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárához, 1890-től a budapestvidéki tankerületi főigazgatóságon teljesített szolgálatot. A Korvin-kódexek kutatásában s a magyarországi

középkori latin irodalom maradványainak magyarázatában szaktekintély volt. Hetvenkét éves korában halt meg.

Endrődi Sándor (1850–1920) középiskolai tanár, országgyülési tisztviselő, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Irodalomtörténeti munkáit a költő nyelvén szólaltatta meg, nem a szaktudomány gazdagítására törekedett, hanem a művelt közönség érdeklődését szolgálta. — Dugonics András. Pozsony, 1883. (Kisebb életrajzai közül a legsikerültebb.) — Költők világa. Nagyvárad, 1887. (Írói arcképek.) — A magyar költészet kincsesháza. Budapest, 1895. (Szerkesztései és szövegkiadásai közül a legnépszerűbb.) — Századunk magyar irodalma képekben. Budapest, 1900. (A XIX. század magyar íróinak ismertetése hangulatos fejezetekben. Újból a Ferenczi-féle képes irodalomtörténet lapjain.) — Petőfi napjai a magyar irodalomban. Budapest, 1911. (Az Endrődi–Ferenczi-féle Petőfi-könyvtár egyik legértékesebb kötete.)

Erdélyi Pál (szül. 1864. február 12. Sárospatak, Zemplén megye), a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője, 1900-tól az egyetemi könyvtár igazgatója Kolozsvárt, ugyanott a magyar irodalomtörténet egyetemi magántanára. Atyja: Erdélyi János, a költő és kritikus. — Számos cikke, tanulmánya és szövegkiadása közül két munkája emelkedik ki: Fáy András élete és művei. Budapest, 1890. — Balassa Bálint életrajza. Budapest, 1899.

Ferenczi Zoltán (szül. 1857. október 7. Borsa, Kolozs megye; megh. 1927. május 31. Budapest) egyetemi könyvtárigazgató, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Református ifjú volt, a kolozsvári helvét hitvallású kollégiumban végezte tanulmányait, a kolozsvári egyetemen Imre Sándor és Meltzl Hugó tanítványa volt, középiskolai tanári oklevelének megszerzése után polgári iskolai tanári alkalmazást nyert Kolozsvárt. 1881 óta egyetemi magántanár, 1891-től a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója, 1903-tól a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, 1925-től a M. T. Akadémia főkönyvtárnoka. Ebben az évben Horthy Miklós kormányzó a budapesti egyetem filozófiai karán nyilvános rendes tanári címmel tüntette ki. Hetven éves korában halt meg. Leányai: Ferenczi Magda és Ferenczi Sári regényírónők. — Rendkívül termékeny irodalomtörténetíró volt,

számos szövegkiadása jelent meg, a Petőfi-kultusz föllendítésében nagy érdemeket szerzett; szerkesztette a Petőfi-Múzeumot, a Petőfi-Könyvtárt, a Magyar Shakespeare-Tárt és több más kiadványt. — Petőfi életrajza. Három kötet. Budapest, 1896. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett mű.) — A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár, 1896. — Báró Eötvös József. Budapest, 1903. (Első kidolgozása már 1884-ben.) — Deák élete. Három kötet. Budapest, 1904. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett mű.) — Csokonai. Budapest, 1907. (A Kisfaludy-Társaságnak a szerzőtől szerkesztett Költők És Írók című sorozatában.) — A magyar irodalom története 1900-ig. Szerkesztette Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. (Műveltség Könyvtára. A többek társaságában írt képes irodalomtörténetben Ferenczi Zoltán munkája a befejező rész: A magyar irodalom története 1867–1900.)

Ferenczy József (szül. 1855. április 29. Baja, Bács-Bodrog megye; megh. 1928. március 21. Budapest) állami gimnáziumi tanár, 1883-tól az Országos Közoktatási Tanács jegyzője, majd titkára, 1901-től a budapesti műegyetemen a magyar nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára, a Petőfi-Társaság tagja. Számos életrajzot és tanulmányt írt; sajtó alá rendezte Czakó Zsigmond, Dessewffy Aurél, Garay János, Obernyik Károly összegyűjtött munkáit. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Garay János életrajza. Budapest, 1883. (Jutalommal kitüntetett pályamű.) — A magyar hírlapirodalom története. Budapest, 1887. (Jutalommal kitüntetett pályamű.) — Irodalmi dolgozatok. Budapest, 1898. (Válogatott kisebb munkáinak gyüjteménye.) — Felolvasások az irodalom és szépművészetek köréből. Budapest, 1909. (Tanulmányok sorozata.)

Fraknói Vilmos (1843–1924) címzetes püspök, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a történetírók között. — Az 1860-as években Pázmány életrajzával, később Martinovics-kutatásaival és a magyarországi humanista irodalom búvárlatával gazdagította irodalomtörténeti tudásunkat.

Greguss Ágost (szül. 1825. április 17. Eperjes; megh. 1882. december 13. Budapest) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Greguss Mihály evangélikus kollégiumi tanár fia volt, tanulmányait Eperjesen, Rozsnyón, Bécsben és Halléban végezte. Huszonnégy éves korában meghívták tanárnak a szarvasi

evangélikus gimnáziumba. (1846.) Forradalmi elvei miatt az önkényuralom idején börtönbe került, kiszabadulása után hírlapíró lett Pesten. Eötvös József közoktatásügyi miniszter jóvoltából 1870-ben elnyerte a pesti egyetem esztétikai tanszékét. Szívesen foglalkozott tanítványaival, a tehetségesebbeket időnkint vendégül látta budai házában, családi élete boldog volt. Neje emlékére alapította végrendeletében a Kisfaludy-Társaság Greguss-jutalmát. A Kisfaludy-Társaságnak 1860-tól 1879-ig titkára volt, ezt a nagy gonddal betöltött tisztségét és egyetemi katedráját Beöthy Zsolt örökölte. Ötvenhét éves korában halt meg. Hálás tanítványai utóbb szobrot emeltek emlékének egykori budai hajléka előtt. — Szépirodalmi munkásságáról: a költők között. — Tudományos munkáinak egy részét a korabeli folyóiratok és évkönyvek hozták az 1850-es évektől kezdve. (Új Magyar Múzeum, Budapesti Szemle, Akadémiai Értesítő, A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Szépirodalmi Figyelő, Koszorú, Vasárnapi Ujság, Fővárosi Lapok.) A Pesti Naplónak az önkényuralom idején buzgó munkatársa volt, színikritikái itt jelentek meg. Száznál több hazai és külföldi színdarabot bírált. Gyulai Pál és Salamon Ferenc szerettek belemélyedni a dramaturgiai kérdések elvszerű fejtegetésébe, ő a tiszta kritika híve volt; nem annyira elméleti esztétikus, mint inkább gyakorlati drámaelemző. Legnagyobb erélyel a lélektani következetesség hibátlanságát sürgette s az erkölcsi törvény tiszteletben tartása mellett emelt szót. — Futár. Szarvas, 1847. (A röpiratban fiatalos hetvenkedéssel gúnyolta Petőfi Sándort. Az elhamarkodott füzetet később kitagadta munkái sorából.) — A szépészet alapvonalai. Budapest, 1849. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent esztétikát a M. T. Akadémia a Marczibányi-jutalommal tüntette ki. A szerző a német esztétikusok hatása alatt dolgozott ugyan, de eredeti észjárása munkájának minden részében feltünik. Anyagát áttekinthetően csoportosítja, mondanivalóit világosan adja elő, magyar példákat és magyar műszavakat szö tárgyalásába.) — Magyar verstan. Pest, 1854. (A későbbi verstanoknak forrásul szolgáló munka.) — A balladáról. Pest, 1865. (A Kisfaludy-Társaság által jutalmazott pályamű. Negyedik kiadása az Olcsó Könyvtár füzetei között jelent meg 1907-ben.) — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. (Irodalmi beszédek, esztétikai tanulmányok, színi kritikák.) — Arany János balladái. Budapest, 1877. (Kitünő magya-

rázatos kiadás. Később Beöthy Zsolt kibővítette; ez a Greguss–Beöthy balladák-könyve számos kiadást ért a Jeles Írók Iskolai Tárában. Mintául szolgált más magyarázóknak, gyönyörködtető olvasmányul a középiskolai ifjúságnak.) — Molière: Tudós nők. Ford. Arany László. Budapest, 1879. (Magyarázatos kiadás a Jeles Írók Iskolai Tárában.) — Magyar költészettan. Budapest, 1880. (Tankönyv, de a legjobbak közül való.) — Shakespeare pályája. Budapest, 1880. (A M. T. Akadémia által jutalmazott mü.) — Rendszeres széptan. Budapest, 1888. (Csak halála után jelent meg. Tanítványainak jegyzetei alapján sajtó alá rendezte Liszka Béla, átnézte Beöthy Zsolt.)

Gyulai Pál (1826–1909) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a szépirodalmi és tudományos munkásságát tárgyaló fejezetben.

Haraszti Gyula (szül. 1858. augusztus 25. Kolozsvár; megh. 1921. július 15. Budapest) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Szerzetestanárnak készült, de még fölszentelése előtt kilépett a piarista rendből, egy ideig vidéki állami reáliskolákban tanított, 1891-ben Budapestre helyezték át. 1895-től a kolozsvári egyetemen, 1909-től a budapesti egyetemen adta elő, mint nyilvános rendes tanár, a francia nyelvet és irodalmat. A Heinrich Gusztávtól szerkesztett egyetemes irodalomtörténet francia irodalomtörténete az ő tollából való. Beöthy Zsolt képes irodalomtörténetének is munkatársa volt. Hatvanhárom éves korában halt meg. — Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880. — Madách Imre. Budapest, 1882. — A naturalista regény. Budapest, 1886. — André Chénier költészete. Budapest, 1890. — Molière élete és művei. Két kötet. Budapest, 1897. — A francia lírai költészet fejlődése. Budapest, 1900. — Corneille és kora. Budapest, 1906. — Edmond Rostand. Budapest, 1912. — Arany János. Budapest, 1913.

Havas Adolf (szül. 1859. november 28. Hódmezővásárhely; megh. 1904. január 16. Nagytétény, Pest megye) székesfehérvári állami reáliskolai tanár, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat egyik alapító tagja. Tanulmányai az 1880-as évek elejétől jelentek meg, a magyar irodalomtudomány történetébe Petőfi-kiadásával írta bele a nevét. Negyvenöt éves korában halt meg. Ifjúkori munkáit Háhn Adolf névvel bocsátotta közre. — Petőfi Sándor összes művei. Vég-

leges teljes kiadás. Eredeti kéziratok és kiadások alapján rendezte, jegyzetekkel és variánsokkal kísérte Havas Adolf. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. (Mintaszerű kritikai kiadás.)

Hegedüs István (szül. 1848. szeptember 7. Kolozsvár; megh. 1925. december 31. Orosháza, Békés megye) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Erdélyi nemesi családból származott, a papi pályára készült, latin-görög tanulmányai az antik szellem búvárlatára irányították. 1872-től kolozsvári református kollégiumi tanár, utóbb igazgató; 1887-től a kolozsvári egyetemen, 1891-től a budapesti egyetemen a klasszika-filológia rendes tanára. Hetvenhét éves korában halt meg. — A magyarországi latin költészet jelesebb termékeinek ismertetésében és fordításában különösen jelentősek az érdemei. Lefordította magyarra Apáczai Csere János latin munkáit, sajtó alá rendezte és a saját gyüjtésével is kiegészítette Ábel Jenő humanista vonatkozású irodalmi hagyatékát. Legerősebben a görög világ foglalkoztatta. (Heinrich-féle egyetemes irodalomtörténet.)

Heinrich Gusztáv (szül. 1845. március 17. Pest; meg. 1922. november 7. Budapest) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Evangélikus polgári család gyermeke volt, középiskoláit a fővárosban, egyetemi tanulmányait Pesten, Lipcsében és Bécsben végezte. 1867-től a pesti evangélikus gimnáziumban tanított, 1873-tól 1905-ig a német nyelv és irodalom tanára a budapesti egyetemen, 1905-től 1920-ig a M. T. Akadémia főtitkári tisztségét viselte. A Budapesti Philologiai Társaság és a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke volt; egyetemi rektor, főrendiházi tag. Az 1860-as évektől haláláig buzgón dolgozott. Kezdeményező ereje, nagy tudása, sokoldalú tevékenysége, éppen annyi erkölcsi elismeréssel koszorúzták pályáját, mint ahány ellenséget szerzett sziporkázó szellemességével, szabadhangú nyilatkozataival, gúnyos kritikáival. Racionalista volt, a filozófiai problémákkal való bibelődést nagyképűségnek tartotta, pozitivista szellemét reális filológiai szempontok vezették. Tényeket követelt, ezekből vonta le következtetéseit. Legértékesebb tanulmányai a Budapesti Szemlében jelentek meg. Több tudományos vállalatot és folyóiratot szerkesztett (Magyar Tanügy, Egyetemes Philologiai Közlöny, Ungarische Revue, Ungarische Rundschau, Akadémiai Értesítő, Régi Magyar Könyvtár, Olcsó Könyvtár, Egyetemes irodalomtörténet); számos szövegkiadást

rendezett sajtó alá alapos magyarázatokkal. (Poncianus históriája, Aranyosrákosi Székely Sándor, Bolyai Farkas, Dugonics András, Kazinczy Ferenc, Mészáros Ignác.) Az ifjabb tudós-nemzedéket mindig szívesen támogatta; tanítványai 1912-ben emlékkönyvet adtak ki tiszteletére. Hetvenhét éves korában halt meg. — Német balladák és románcok. Bevezetéssel és magyarázatokkal. Két kötet. Budapest, 1878–1885. (Számos középiskolai könyve közül a legsikerültebbek egyike.) — Herder Cid-románcai. Bevezetéssel és magyarázatokkal. Budapest, 1879. (Ezt a jegyzetes kiadását is évtizedekig használta minden magyar középiskola.) — Mészáros Ignác Kartigámja. Bevezetéssel és jegyzetekkel. Budapest, 1880. (Az Olcsó Könyvtárban még több más hézagot pótló szövegkiadása jelent meg.) — Boccaccio élete és művei. Budapest, 1882. (Az olasz novellista szövegeinek tanulmányozásán és a pályájával kapcsolatos szakirodalomnak átbúvárlásán alapuló mű.) — Schiller: Wilhelm Tell. Bevezetéssel és magyarázatokkal. Budapest, 1883. (Mint a szerző majd mindegyik tankönyve, ez a mintaszerű jegyzetes kiadás is több kiadásban jelent meg.) — A német irodalom története. Két kötet. Budapest, 1886–1889. (Második átdolgozott kiadása 1922-ben.) — Goethe Faustja. Budapest, 1888. (Tanulmányok. Irták: Boyesen H. és Heinrich G.) — Magyar elemek a német költészetben. Budapest, 1909. (Olcsó Könyvtár.) — Faust. Budapest, 1914. (Monográfia a Faust-monda fejlődéséről és feldolgozásairól.)

Hellebrant Árpád (szül. 1855. november 18. Pest; megh. 1925. december 5. Budapest) akadémiai könyvtárőr, a Szent István Akadémia tagja. Ritka ügyszeretettel készült repertóriumaival nagy szolgálatokat tett kortársainak és az utókornak. (Egyetemes Philologiai Közlöny, Irodalomtörténeti Közlemények, Ethnographia.) Az irodalomtudomány körébe eső irodalom címjegyzékét 1885-től kezdve minden évben a legapróbb részletekig egybeállította. Hetven éves korában halt meg. — Régi magyar könyvtár. III. és IV. kötet. Budapest, 1896–1898. (A magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyarnyelvű nyomtatványok bibliográfiai leírása Szabó Károly anyaggyüjteménye alapján.)

Horváth Cyrill (szül. 1865. november 25. Veszprém) ciszterci szerzetestanár, utóbb a budapesti református gimnázium tanára. 1895-ben a budapesti egyetem filozófiai kara a régi magyar irodalom magán-

tanárává képesítette, 1902-ben a sárospataki református főiskolához választották meg a magyar irodalom tanárának. 1905-től a főváros szolgálatában állott s mint a VIII. kerületi községi reáliskola igazgatója és címzetes tankerületi főigazgató vonult nyugalomba. A M. T. Akadémia I. osztályában különösen értékes munkásságot fejtett ki. — Temesvári Pelbárt és beszédei. Budapest, 1889. — Temesvári Pelbárt és kódexeink. Budapest, 1891. — Nemzeti irodalmunk a reformációig. Budapest, 1891. — A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára. Két kötet. Budapest, 1893. (Még két kiadása jelent meg.) — Pomerius. Budapest, 1894. — A régi magyar irodalom története. Budapest, 1899. (Eredeti szövegtanulmányokon alapuló összefoglalás.) — Középkori magyar verseink. Budapest, 1921. (A Régi Magyar Költők Tára I. kötetének második kiadása. A szerző nem Szilády Áron szövegeit és magyarázatait dolgozta át, hanem új munkát írt a tudomány javára.)

Imre Sándor (szül. 1820. augusztus 6. Hegyközpályi, Bihar megye; megh. 1900. december 21. Hódmezővásárhely) kolozsvári egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Református papi családból származott, rövid ideig ő maga is lelkész volt, az 1840-es és 1850-es években a hódmezővásárhelyi gimnáziumban nevelte a helvét hitvallású alföldi ifjúságot, 1860-ban meghívták a debreceni főiskola tanárának, innen nevezte ki I. Ferenc József király 1872-ben az akkor alapított kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti katedrájára. Példaadó tanári munkásság után 1886-ban vonult nyugalomba. Nyolcvan éves korában halt meg. — Nyelvtudományi értekezései és irodalmi tanulmányai az 1850-es évektől kezdve reáirányították a figyelmet. Különösen a M. T. Akadémia Értekezései között és a Budapesti Szemle hasábjain közölt dolgozatai keltettek méltó feltűnést. — A magyar irodalom és nyelv rövid története. Debrecen, 1865. (Negyedik kiadása 1878-ban. A protestáns középiskolák Beöthy Zsolt tankönyvének megjenéséig nagyobbára ezt az értékes összefoglalást használták.) — A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szók bírálata. Budapest, 1874. — A néphumor a régibb magyar irodalomban. Budapest, 1890. — A középkori magyar irodalom stiljáról. Budapest, 1890. — A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története. I. köt. Debrecen, 1891. (A magyar nyelv törté-

netét alig ismerte valaki alaposabban a kiváló tudósnál.) — Imre Sándor irodalmi tanulmányai. Két kötet. Budapest, 1897. (Válogatott gyüjtemény a Kisfaludy-Társaság kiadásában.)

Irmei Ferenc (szül. 1846. június 29. Pest; megh. 1907. február 12. Budapest) hírlapíró, budapesti községi középiskolai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. Az irodalmi ellenzékhez tartozott; Bodnár Zsigmond, Palágyi Menyhért, Tolnai Lajos és mások társaságában kicsinyelte az irodalom és irodalomtudomány tekintélyeit; különösen Beöthy Zsolt tankönyve ellen intézett támadása keltett feltünést. (Koszorú. A Petőfi-Társaság folyóirata. 1879. évf.) Hatvanegy éves korában halt meg.

Jancsó Benedek (1854–1930) középiskolai tanár, a szegedi egyetem címzetes rendes tanára, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a publicisták között. — Pályája első felében több értékes írói életrajzot és irodalmi tanulmányt írt. (Szenczi Molnár Albert, Kölcsey Ferenc.)

Jánosi Béla (szül. 1857. október 26. Brassó; megh. 1921. szeptember 12. Budapest) aradi királyi katolikus gimnáziumi, később budapesti állami reáliskolai tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Hatvannégy éves korában halt meg. — Egyetemes esztétikatörténete több évtizedre terjedő, mélyreható tanulmányok eredménye: Az esztétika története. Három kötet, Budapest, 1899–1901. (A széptudományi elmélkedés fejlődésének áttekintése a görögök korától a modern időkig. A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett mü.) — Szerdahelyi György esztétikája. Budapest, 1914. (Ezt az akadémiai értekezését is a közvetlen forráskutatás, a filozófiai készültség és a világos feldolgozás jellemzik.) — A magyar esztétika története. (Megjelent a Knight-könyv függelékében: Knight William: Az esztétika története. Fordította Husztiné Révhegyi Rózsi. Budapest, 1915.) — Schedius Lajos esztétikai elmélete. Budapest, 1916. (Az esztétika magyarországi történetének egyik jelentős fejezete.)

Kanyaró Ferenc (szül. 1859. május 25. Torda; megh. 1910. március 21. Torda) kolozsvári unitárius gimnáziumi tanár. A XVI. és XVII. századi magyar irodalomtörténetet és egyháztörténetet unitárius szempontból tanulmányozta, erős vitákat folytatott a reformátusokkal, kutatásaiban mindig első forrásból meritett. Főkép Zrínyi-tanulmányait becsülték sokra. Ötvenegy éves korában halt meg. — Unitáriusok

Magyarországon. Kolozsvár, 1891. — A Zrínyiász kelte és költője. Budapest, 1894. — Unitárius történetírás és Kálvin-ortodoxia. Kolozsvár, 1895.

Kardos Albert (szül. 1861. december 26. Récekeresztúr, Szolnok-Doboka megye) debreceni állami reáliskolai tanár, 1912-től igazgató, nyugalomba vonulása után a debreceni zsidó reálgimnázium igazgatója. Irodalomtörténeti, nyelvészeti és pedagógiai dolgozatai 1883-tól kezdve tekintélyes számban jelentek meg, a Beöthy-féle képes irodalomtörténetbe több tanulmányt írt, munkatársa volt a Ferenczi-féle képes irodalomtörténetnek is. — A XVI. század magyar lírai költészete. Budapest, 1883. (A budapesti egyetem bölcsészeti karától jutalmazott pályamű.) — A magyar szépirodalom története a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. Budapest, 1892. (A művelt közönség számára.)

Keszler József (szül. 1846. szeptember 4. Pásztó, Heves megye; megh. 1927. szeptember 18. Budapest) hírlapíró, budapesti középiskolai tanárképző-intézeti tanár. Éveket töltött Párisban, alaposan megismerte a francia szellemi életet. Esztétikai tanulmányai, képzőművészeti tárcái, színi kritikái az 1870-es évektől jelentek meg az Ellenőr, Nemzet, Az Ujság s más hírlapok és folyóiratok lapjain. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon elismerő sorai: «Mintaképe Sarcey volt, akinek világos és elegáns modorát szerencsésen és nagy sikerrel plántálta át a magyar hírlapirodalomba.» Nyolcvanegy éves korában halt meg.

Kohn Sámuel (szül. 1841. szeptember 21. Baja, Bács-Bodrog megye; megh. 1920. március 11. Budapest) zsidó hittudós, a pesti izraelita hitközség főrabbija, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöke. Gimnáziumi tanulmányait a ciszterciek bajai gimnáziumában végezte; később, a kismartoni és pápai jesivák hallgatása után, a boroszlói zsidó hittudományi szemináriumban tanult teológiát; 1865-ben a boroszlói egyetemen bölcsészetdoktorrá avatták. Mikor a fővárosi zsidóság a Dohány-utcai zsinagóga számára 1866-ban magyar hitszónoki állást szervezett, Kohn Sámuelt hívta meg a prédikáló székbe; Budapesten az ő ajkáról hangzott el az első magyarnyelvű zsidó egyházi beszéd. Ettől kezdve sokat tett a pesti zsidóság megmagyarosítása érdekében; érdemeit később a főrabbi-állásra való előléptetésével jutalmazták. I. Ferenc József előbb a királyi tanácsosi, utóbb az udvari

tanácsosi ranggal tüntette ki. Hetvenkilenc éves korában halt meg. — Tudományos munkáit magyarul, németül és héberül írta, legszívesebben történeti tanulmányokkal foglalkozott. — Hogyan fogadjuk és hogyan hálálhatjuk meg az egyenjogusítást? Zsinagógai beszéd. Pest, 1869. — Zsinagógai szónoklatok. Budapest, 1875. — A M. N. Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Budapest, 1877. (Különlenyomat a Magyar Könyvszemléből.) — Mit tegyünk az ellenünk intézett támadásokkal szemben? Zsinagógai beszéd. Budapest, 1880. — Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Budapest, 1881. (Különlenyomat a Történelmi Tárból.) — A zsidók története Magyarországon a legrégibb időktől a mohácsi vészig. Részben kiadatlan kútforrások nyomán. Budapest, 1884. (Csak az első kötet jelent meg, ez azonban igen értékes anyaggyüjtemény és feldolgozás.) — A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Pécsi Simon főkancellár életére és munkáira. Budapest, 1890. (Először a Magyar Zsidó Szemlében. Önálló német kiadása 1894-ben jelent meg.)

Koltai Virgil (szül. 1857. március 22. Csorna, Sopron megye; megh. 1907. február 28. Budapest) bencés szerzetestanár, utóbb, a rendből való kilépése után, az egyik budapesti állami gimnázium, majd a kereskedelmi akadémia tanára. Ötven éves korában halt meg. — Irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányok. Budapest, 1885. — Arany János élete és költészete. Győr, 1886. — A verses elbeszélés története. Első rész. A legrégibb időtől a XVI. századig. Budapest, 1887. — Fáy András élete és működése. Győr, 1888. — Győr színészete. Két kötet. Győr, 1889–1890. — Koltai Virgil válogatott munkái. Budapest, 1908.

Kont Ignác (szül. 1856. október 27. Tét, Győr megye; megh. 1912. december 22. Páris) középiskolai tanár, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság levelező tagja. Mivel nem volt pártfogója, zsidó vallása miatt itthon nem tudott elhelyezkedni; 1882-ben Párisba ment, letette a francia tanári vizsgálatokat; egy ideig vidéki középiskolákban működött, 1892-ben fölhelyezték Párisba, itt tanította a német nyelvet az egyik állami kollégiumban. A párisi egyetemen 1902-től mint magántanár, 1907 óta mint rendkívüli tanár tartott előadásokat a magyar nyelvből és irodalomtörténetből. Élete egyik fontos cél-

jául szellemi életünk külföldi ismertetését tűzte ki, régi hazájához hűségesen ragaszkodott, magyar összeköttetéseit gondosan ápolta. Ötvenhat éves korában halt meg. — Aristophanes. Budapest, 1880. (Doktori értekezése az Olcsó Könyvtárban jelent meg. Latin-görög szakos tanár volt, de a németből és franciából is vizsgázott. 1881-ben már magántanár a budapesti egyetemen.) — Lessing mint filológus. Budapest, 1881. (A M. T. Akadémia Értekezései között.) — Seneca tragédiái. (A M. T. Akadémia Értekezései között.) — La Hongrie littéraire et scientifique. Páris, 1896. (Az 1890-es évektől kezdve számos magyar és német tudományos témát dolgozott ki francia nyelven. A Francia Akadémia két munkáját jutalommal tüntette ki.) — Histoire de la littérature hongroise. Páris, 1900. (A magyar irodalom fejlődésének ismertetése a francia közönség számára.) — Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Páris, 1902. (A francia irodalom hatásának kimutatása a magyar irodalomra.) — Geschichte der ungarischen Literatur. Lipcse, 1906. (A magyar irodalom fejlődésének ismertetése a német közönség számára.) — Bibliographie française de la Hongrie. Páris, 1913. (A magyar vonatkozású francia munkák egybeállítása.)

Lázár Béla (szül. 1869. február 8. Nagyvárad) hírlapíró, budapesti állami középiskolai tanár, az Ernst-Múzeum igazgatója, a Petőfi-Társaság tagja. Pályája elején irodalomtörténeti és kritikai tanulmányokkal foglalkozott, utóbb képzőművészeti bírálataival és művészettudományi munkáival vonta magára a figyelmet. A magyar művészettörténet sokat köszön fölfedező és megvilágító tehetségének. Kevesen szolgálták ezt a tudományt hasonló lendülettel és stiluskészséggel. Munkáinak egy része németül és franciául is megjelent. — A tegnap, a ma és a holnap. Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1896–1900. — Bessenyei György: Ágis tragédiája. Kiadta Lázár Béla. Budapest, 1899. (Régi Magyar Könyvtár.) — Bessenyei György: Lais. Kiadta Lázár Béla. Budapest, 1899. (Régi Magyar Könyvtár.) — Paál László. Budapest, 1903. — Szinyei Merse Pál. Budapest, 1913. — Tizenhárom magyar festő. Budapest, 1913. — Gyárfás Jenő. Budapest, 1921. — Fadrusz János élete és művészete. Budapest, 1923. — Munkácsy Mihály. Budapest, 1925. — Zichy Mihály élete és művészete. Budapest, 1927. — Mányoki Ádám élete és művészete. Budapest, 1933.

Meltzl Hugó (szül. 1846. július 31. Szászrégen, Maros-Torda megye; megh. 1908. január 20. Nagyvárad) kolozsvári egyetemi tanár, a Petőfi-Társaság tagja. Erdélyi szász családból származott, 1872-ben nevezték ki az akkor alapított kolozsvári egyetem német nyelvi és irodalmi katedrájára. A tudósok között Petőfi Sándornak alig volt nagyobb rajongója Meltzl Hugónál. Az 1870-es évektől kezdve itthon és a külföldön számos lelkes cikkben hirdette a magyar lírikus világirodalmi nagyságát; külföldi összeköttetéseivel és összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratával (Acta Comparationis Litterarum Universarum, 1877–1890) különösen sokat tett felfogásának népszerűsítésére. Hatvankét éves korában halt meg. — Jellemzőbb dolgozatainak gyüjteménye: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.)

Névy László (szül. 1841. január 27. Középiszkáz, Veszprém megye; megh. 1902. április 5. Budapest) középiskolai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. Szombathelyi szerzetestanár volt, 1871-ben kilépett a premontrei rendből, távozása után a budapesti református gimnáziumban alkalmazták. 1882-től a kereskedelmi akadémia tanára volt, 1896-ban átvette az intézet igazgatását. Egy időben az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönyét is szerkesztette. (1872–1882.) Sikeres kísérleteket tett a szépirodalom terén. (Ezópusi meséi a Kisfaludy-Társaság pályázatán jutalomban és dicséretben részesültek; A népért című tragédiájával megnyerte a M. T. Akadémia Teleki-pályadíját.) Magyarázatos szövegkiadásait minden magyar gimnázium és reáliskola használta. (Shakespeare Coriolanusa és Julius Caesarja bevezetéssel és jegyzetekkel a Jeles Írók Iskolai Tárában.) Hatvanegy éves korában halt meg. — Az irásművek elmélete vagyis az irály-, költészet- és szónoklattan kézikönyve. Pest, 1870. (A szerző jó tankönyvíró volt, munkáiból sok ezer ifjú tanulta a verselés és prózaírás szabályait. Egy kötetbe foglalt stilisztikája, poétikája és retorikája kilenc kiadást ért.) — Olvasmányok az irásművek elméletéhez. Pest, 1871. (Ennek a szemelvénygyüjteménynek is számos kiadása jelent meg. Hasznos tájékozás meríthető belőle, hogy a kiegyezés után következő korszakban milyen verses és prózai munkákat tartottak értékes iskolai olvasmányoknak.) — A tragédia elmélete. Pest, 1871. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett pályamű. Új irány, egyéni felfogás, eredeti szempontok nincsenek benne, de valamennyi idetartozó kérdésről alapos felvilágosítást

nyujt s korának tudományos színvonalán áll.) — A komédia elmélete. Pest, 1872. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett pályamű. Ebben az összefoglalásában is lelkiismeretesen feldolgozza a külföldi kutatások eredményeit.) — A drámai középfajok elmélete. Pest, 1873. (Az első teljes magyar dramaturgia befejezése. Csak utána jelenik meg Szigligeti Ede dramaturgiája: A dráma és válfajai. 1864.) — A magyar nemzeti irodalom történetének vázlata irodalomtörténeti olvasókönyvvel. A középiskolák számára. Pest, 1872. (Ötödik kiadása 1891-ben. Egy ideig sikeresen versenyzett Beöthy Zsolt középiskolai irodalomtörténetével, azután kiszorult a forgalomból. Szövege Toldy Ferenc tanításaihoz igazodott.) — Esztétikai dolgozatok. Pest, 1873. (Kisebb tanulmányainak gyüjteménye.) — Stilisztika. Két rész. Budapest, 1875–1876. (Középiskolai tankönyv.) — Retorika. Budapest, 1878. (Középiskolai tankönyv.) — Poétika. Budapest, 1880. (Középiskolai tankönyv.) — Olvasmányok a poétikához. Budapest, 1881. (Mint előbb említett tankönyvei, ez is több kiadást ért.) — Olvasmányok a retorikához. Budapest, 1883. (Az ifjúság irodalmi nevelése terén a Névy-könyveknek évtizedekig vezető szerepe volt, később Négyesy László és Riedl Frigyes tankönyvei léptek helyükbe.) — Bajza József. Pozsony, 1883. (Magyar Helikon.) — Jókai Mór. Budapest, 1894. (A regényíró ötvenéves írói jubileumára.)

Palágyi Menyhért (szül. 1859. december 26. Paks, Tolna megye; megh. 1925. júniusában, a németországi Darmstadtban), régibb családi nevén Silberstein Salamon, budapesti állami középiskolai tanár, kolozsvári egyetemi magántanár, a Petőfi-Társaság tagja. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon szerint: «Kikeresztelkedése előtt élénk részt vett a zsidó életben és a legelsők közé tartozott, akik küzdöttek a recepcióért.» Az 1880-as évektől kezdve feltünést keltő durva cikkekben támadta a legtekintélyesebb magyar írókat és tudósokat; később szembetünően lehiggadt s bölcselő szellemü tanulmányokkal vonta magára a figyelmet. Hatvanhat éves korában halt meg. Öccse: Palágyi Lajos, a költő. — Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. (A Madách-irodalom fejlődésében számottevő monográfia.) — Petőfi. Budapest, 1909. (Eredeti szempontú irodalmi tanulmány a Petőfi-Könyvtárban.) — Melchior Palágyi's gesammelte Schriften. Három kötet. Lipcse, 1925–1926.

PETRIK GÉZA (szül. 1845. október 3. Alsószeli, Pozsony megye; megh. 1925. augusztus 26. Budapest) soproni, majd budapesti könyvkereskedő, utóbb a Pallas irodalmi részvénytársaság kiadóhivatali főnöke. Evangélikus lelkészi családból származott, budapesti üzletét 1879-ben oszlatta fel, ekkor lépett a bibliográfiai munkásság terére. Egy időben a magyar könyvkereskedők hivatalos közlönyét, a Corvinát, szerkesztette. Nyolcvan éves korában halt meg. — Magyarország bibliografiája 1712–1860. Négy kötet. Budapest, 1888–1897. (Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának folytatása: a magyar könyvek címeinek teljes jegyzéke 1712-től 1860-ig.) — Magyar könyvészet. Öt kötet. Budapest, 1885–1929. (A magyar könyvek címeinek jegyzéke 1860-tól 1875-ig és 1886-tól 1910-ig. Az 1876-tól 1885-ig megjelent könyvek címeit Kiszlingstein Sándor bocsátotta közre 1890-ben.)

PÉTERFY JENŐ (szül. 1850. július 8. Buda; megh. 1899. november 5. Károlyváros, Horvátország) budapesti reáliskolai tanár, a Kisfaludy-Társaság tagja. Szegénysorsú katolikus családból származott, nehéz körülmények között nőtt fel; iskoláit Kolozsvárt, Egerben, a piaristák pesti gimnáziumában és a budai királyi katolikus gimnáziumban végezte; egy ideig jogot hallgatott, azután átiratkozott a filozófiai karra, megszerezte a középiskolai tanári oklevelet s 1872-ben a budapest-józsefvárosi községi reáliskolában nyert alkalmazást. Itt működött haláláig. 1889-ben a magyar irodalomtörténet egyetemi magántanárává képesítették, 1896-tól kezdve az Eötvös-kollégium óraadó tanára volt; sokat utazott itthon és a külföldön, különösen Olaszországért rajongott szenvedélyes szeretettel. Magános életét csak édesanyja szeretete deritette föl; mikor anyja meghalt, úgy érezte, hogy többé semmi szál sem köti a földi élethez. Még három évig dolgozott, különféle irodalmi tervek megoldásával próbálta megmenteni életkedvét, azután hirtelen megroppant idegrendszere s negyvenkilenc éves korában a Budapest felé tartó fiumei vonaton agyonlőtte magát. Földi maradványait a Kisfaludy-Társaság szállíttatta Károlyvárosból Budapestre. Sírja fölé díszes siremléket emeltek a Kerepesi-úti temetőben. — Péterfy Jenő zárkózott természetű ember volt, a világgal és önmagával való meghasonlás csirái már korán feltűntek magatartásában. Még barátait sem engedte lelke közelébe. Riedl Frigyes szerint: «Független akart maradni egyedül, önmaga. Hamar felismerte az embereket, már rövid beszélgetés után

látta fogyatkozásaikat: az önálló gondolkodás hiányát, a nevetséges hiúságot, a nyerészkedés vágyát, a rosszul leplezett nyers egoizmust. Ilyenkor azután mindjárt szeretett magába visszavonulni». A kitüntetések, rang, cím iránt semmi érzéke sem volt. «Nem olvadt bele a nagy, éhes tömegbe, amely körülötte mind ezeket hajhászta. Ez a túlzott félénksége a nyilvánosságtól, a póztól, a szerepléstől, az ünnepélyes retorikától különös jelenség volt a jubileumok és tömjéneztetések korában. A pénzszerzéstől idegenkedett, talán túlságosan is, sőt a maga anyagi érdekeit sem tudta mindig kellően ápolni. Hírnevét sem. Péterfy képes lett volna összes műveit névtelenül megírni. Éppenséggel nem óhajtott szerepelni oly társaságban, mint a miénk is, ahol emberkinzó könnyáztatta uzsorán meggazdagodni elég érdem arra, hogy előtte a szellem, a szépség, a tudomány vonakodás nélkül meghajoljon. Éppen büszkesége révén fejlődött benne valami dac, a finom költői lelkek daca, kikkel szemben a sors nem váltotta be ígéreteit». Hamleti vonása volt, hogy a friss cselekvés helyett sokat habozott. «Érzékenység, szemérem, gyöngédség nem a legcélszerűbb kalauzok az élet utazásában. Mindamellett nem játszotta soha a félreismert zsenit. Az effajta pózokat gyülölte. Nyugodtan nézte nem egyszer, hogy mások érdem nélkül emelkednek oly polcra, melyre voltaképen ő termett.» Az érvényesüléssel nem törődött, a reklámot megvetette. «Akik megtekintették halálában, azt mondják, hogy büszke, szinte dacos kifejezés ült arcán, aminőt azoknál látni, kik nem tudnak az élettel megalkudni, de meg tudnak tőle válni.» (Péterfy Jenő. Budapest, 1900.) — Mint író, folytatja Riedl Frigyes, tehetségének lényegére nézve impresszionista volt; a költőket a saját érzékenységén keresztül figyelte. «Természetes, hogy e momentán érzékenységnek széles műveltséggel és erős logikával kellett párosulnia, hogy általános érvényű eredményekre jusson. Itt, ebben a fölvillanó érzékenységben van jellemének és írói egyéniségének alapja.» Gyulai Páltól sokat tanult, de főirányaira nézve mégis a francia iskolához tartozott. «Nem a filológia, nem a történet, nem az esztétikai ítélet, hanem az elemzés céljából tekinti az írókat. A franciák közül inkább Saint-Beuve volt a mestere, mint Taine; kérlelhetetlen kritikai éle Gyulaira emlékezteti az olvasót. Péterfy körülbelül a következő kérdéseket veti föl egy irodalmi művel szemben: Mikép tükröződnek a szerző lelki sajátságai művében azaz fölfogásában, stílusában, kifejezett

érzelmeiben és embereiben? Minők ezek az emberek, kik művében mozognak és beszélnek? Mi hiányzik a lelkükből? Mennyire vág össze beszédük jellemükkel?» Mint műfaja, az esszé, éppen olyan jellemző reá a stílusa. Kerülte a magas hangot, a retorikai bonyolult szerkezeteket, a stilisztikai hatáskeresést. «Stílusának két főssajátsága van: az egyik a könnyedség, a kellem; a másik a hullámzó élénkség, mely az impresszionista ideges finomságára vall.» (U. o.) — Könyvismertetései, színi bírálatai, zenekritikái, irodalmi tanulmányai az 1870-es évek második felétől jelentek meg a Pester Lloyd és az Egyetértés hasábjain, 1880-tól a Budapesti Szemle egyik főmunkatársa volt. Németből, franciából, görögből művészi módon fordított. — Első könyve magyarázatos szövegkiadás volt: Katona József Bánk Bánja. Budapest, 1883. (Jeles Írók Iskolai Tára.) — Jegyzetes Shakespeare-kötete: Macbeth. Fordította Szász Károly. Budapest, 1892. (Jeles Írók Iskolai Tára.) — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. Sajtó alá rendezte Angyal Dávid. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. Három kötet. Budapest, 1901–1903. (Válogatott munkáinak sorozata. Az első kötet elején Angyal Dávid Péterfy életrajza, a harmadik kötet végén Péterfy cikkeinek kimerítő jegyzéke.) — Péterfy Jenő munkái. Ambrus Zoltán bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.) — Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Négy füzet. Budapest, 1931–1932. (Megjelent a Magyar Irodalmi Ritkaságokban. Közrebocsátók: Vajthó László, Juhász Géza, Lányi Ernő, Halász László. A négy füzet Péterfy Jenőnek az Egyetértés 1878–1882. évfolyamaiban megjelent színikritikáit foglalja magában.) — Péterfy Jenő zenekritikái. Budapest, 1931. (Vajthó László kiadása a Magyar Irodalmi Ritkaságokban. Az Egyetértés 1879–1882. évfolyamaiból összeállított gyüjtemény.)

Pintér Kálmán (szül. 1854. április 30. Tiszavárkony, Jász-Nagykun-Szolnok megye; megh. 1902. november 8. Veszprém) kegyesrendi szerzetestanár. A veszprémi, kecskeméti és budapesti piarista gimnáziumokban tanított. Ő indította meg a mozgalmat arra, hogy a nemzet szobrot állítson Vörösmarty Mihálynak az ország fővárosában; a későbbi nagybizottság az ő eszméjéből és gyüjtéséből indult ki a kegyeletes gondolat megvalósítására. Negyvennyolc éves korában halt meg. — Irodalmunk a millenniumig. Az ifjúság számára. Budapest, 1896. — Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról. Budapest, 1897. —

Újabb elbeszélő irodalmunk. Budapest, 1897. — Magyar drámai mesék. Az ifjúság számára. Budapest, 1889. — Vörösmarty Mihály Cserhalomja. Magyarázatos szövegkiadás. Budapest, 1900.

Radó Antal (1862–) országgyűlési tisztviselő, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a műfordítók között. — A magyar műfordítás története 1770–1830. Budapest, 1883. — Az olasz irodalom története. Két kötet. Budapest, 1896. — Dante. Budapest, 1907. — A fordítás művészete. Budapest, 1909. — A magyar rím. Budapest, 1922.

Rákosi Jenő (1842–1929), a Budapesti Hirlap szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a publicisták és színműírók között. — Fordulatos stílusú gyakorlati esztétikus volt, félelmes vitázó, termékeny kritikus.

Riedl Frigyes (szül. 1856. szeptember 12. Ladomér, Bars megye; megh. 1921. augusztus 7. Budapest) budapesti egyetemi tanár, a M. T. Akadémia, Szent István Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Budapesten járt iskolába, az egyetemen Greguss Ágost, Gyulai Pál és Heinrich Gusztáv tanítványa volt, irodalmi tanulmányait Bécsben, Berlinben és Párisban fejezte be. 1881-től 1904-ig a budapesti IV. kerületi községi reáliskolában tanított, 1905-től haláláig a magyar irodalomtörténetet adta elő a budapesti egyetemen. Kevés tanárért rajongtak úgy a tanítványai, mint őérette. A tehetségesebbekkel otthonában is szívesen foglalkozott, szemináriumának családias összejövetelein közvetlen hangon tárgyalta a tudományos kérdéseket, csak a szerénytelen közeledéstől zárkózott el. Eredeti hanghordozású előadásaira tömegesen tódult a hallgatóság. Műélvező és tudós volt egy személyben, bölcs világszemlélő, kedvesen gyermekes lélek. Élete végén, a proletárdiktatúra sötét napjaiban, neki is meg kellett érnie az emberi gonoszság sok aljas megmozdulását; a román megszállásra következő ínséges időkben magára hagyatva küzdött a reá nehezedő gondokkal. Hatvanöt éves korában halt meg. — Tanulmányaiban minduntalan szembetűnnek egyéniségének vonzó sajátságai: «A kuriózumok, ötletek, tréfák, érdekes apró tények, meglepő fordulatok sziporkái; világirodalmi és történelmi nagy műveltségéből könnyűszerrel előpattanó asszociációk; meg-megvillanó, borút, derűt a lélekbe futólag belopó célzások; rapszodikus képek; színes, festői, sokat megértető

megjelenítések; olykor a nemes rajongás megható felbuzogásai.» (Horváth János: Riedl Frigyes emlékezete. Budapest, 1928.) — Kazinczy Ferenc és a német irodalom. Budapest, 1878. (Először a Budapesti Szemlében.) — Arany János. Budapest, 1887. (Negyedik kiadása: 1920.) — Retorika. Budapest, 1888. (Tizenegyedik kiadása Pintér Jenő átdolgozásában: 1933.) — Poétika. Budapest, 1889. (Tizedik kiadása Pintér Jenő átdolgozásában: 1933.) — A magyar irodalom főirányai. Budapest, 1896. (Először a Budapesti Szemlében, utóbb az Olcsó Könyvtárban.) — Lotz Károly falfestményei. Budapest, 1899. (Húsz képpel.) — Magyarok Rómában. Budapest, 1900. (Olcsó Könyvtár.) — Péterfy Jenő. Budapest, 1901. (Olcsó Könyvtár.) — A History of Hungarian Literature. London, 1906. (Angolnyelvű magyar irodalomtörténet.) — Die Ungarische Literatur. Berlin és Leipzig, 1908. (Németnyelvű magyar irodalomtörténet.) — Gyulai Pál. Budapest, 1911. (Olcsó Könyvtár.) — Három jellemzés. Budapest, 1912. (Olcsó Könyvtár.) — Shakespeare és a magyar irodalom. Budapest, 1916. (Magyar Könyvtár.) — Arany lelki élete. Budapest, 1917. (Magyar Könyvtár.) — Riedl Frigyes hagyatékából. Minerva. 1922. évf. (Kiadatlan följegyzései.) — Petőfi Sándor. Budapest, 1923. (Sikabonyi Antal sajtó alá rendezése a Kisfaludy-Társaság könyvei között. A szerző halála után megjelent monográfiát a M. T. Akadémia 1924-ben jutalommal tüntette ki.) — Vajda, Reviczky, Komjáthy. Budapest, 1932. (Biczó Ferenc sajtó alá rendezése a Magyar Irodalmi Ritkaságokban.) — Madách. Budapest, 1933. (Hanvai Ilona sajtó alá rendezése ugyanott.)

Rupp Kornél (szül. 1865. május 25. Ercsi, Fehér megye; megh. 1900. június 25. Budapest) premontrei szerzetestanár, utóbb, a rendből való kilépése után, a budapesti református gimnázium tanára. Harmincöt éves korában halt meg. — Különösen Gyöngyösi Istvánnal foglalkozott behatóan. (Forrásnyomozás, szövegkiadás-tanulmány.) Munkatársa volt Beöthy Zsolt képes irodalomtörténetének és Heinrich Gusztáv Régi Magyar Könyvtárának.

Szabó Károly (1824–1890) kolozsvári egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a történetírók között. — Tudományos pályájának első felét a magyarság pogánykori történetének szentelte, második felében bibliográfiai búvárkodásainak élt. Könyvészeti anyaggyüjteménye a XVI. és XVII. századi magyar vonatkozású

nyomtatványok ismeretére nézve nélkülözhetetlen segédeszköz. (Régi Magyar Könyvtár. Budapest, 1879–1885.)

Szana Tamás (szül. 1844. január 1. Tiszafüred, Heves megye; megh. 1908. február 11. Budapest) okleveles ügyvéd, a Figyelő és Koszorú szerkesztője, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság tagja. Lelkes szeretettel tanulmányozta a magyar képzőművészetek történetét, számos esztétikai és irodalmi vonatkozású tárcát adott közre. Hatvannégy éves korában halt meg. — Nagy szellemek. Pest, 1870. — Vázlatok a széptan és irodalomtörténet köréből. Budapest, 1875. — A két Kisfaludy. Budapest, 1876. — Magyar költők szerelmei. Budapest, 1887. — Magyar művészek. Két kötet. Budapest, 1887–1888. — Újabb elbeszélők. Budapest, 1889. — Petőfiné Szendrey Júlia. Budapest, 1891. — Izsó Miklós élete és munkái. Budapest, 1897. — Markó Károly és a tájképfestészet. Budapest, 1898. — Jankó János élete és munkái. Budapest, 1899. — Száz év a magyar művészet történetéből. 1800–1900. Budapest, 1900.

Szász Károly (1829–1905) református püspök, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Esztétikai fejtegetései, írói jellemrajzai, szépirodalmi bírálatai nemes ízlés megnyilvánulásai; egyetemes irodalomtörténeti munkái érdemes alkotások. (A világirodalom nagy eposzai. Két kötet. Budapest, 1881–1882.)

Széchy Károly (szül. 1848. február 18. Cegléd; megh. 1906. január 3. Budapest) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. Evangélikus iparos-család gyermeke volt, jogi tanulmányainak befejezése után hírlapíró lett Pesten, később megszerezte a filozófiai doktorátust és a középiskolai tanári oklevelet is. 1880-tól a kolozsvári állami felsőbb leányiskola tanára, 1886-tól egyetemi magántanár, 1890-től a kolozsvári egyetemen a magyar irodalomtörténet tanára. Gyulai Pál lemondása után Budapestre pályázott, de a filozófiai kar Riedl Frigyes mellett foglalt állást; I. Ferenc József király rendelkezése 1905 elején Széchy Károlyt juttatta tanszékhez, de Riedl Frigyest is kinevezte az újonnan felállított másik magyar irodalomtörténeti katedrára. Széchy Károly ekkor ötvenhét éves volt s már egy év mulva elhúnyt. A szónokias előadású, rétori stílusú előadókhoz tartozott; különös hangsúlyozását meg kellett szoknia hallgatóságának. Ötvennyolc éves

korában halt meg. — Bessenyei György. Pest, 1872. (A vázlatos irodalmi tanulmány Závodszky Károly néven jelent meg.) — Szép Ilonka. Budapest, 1881. (Verses regény tíz énekben.) — Vajda Péter élete és művei. Budapest, 1892. (Az író pályájának részletes megvilágítása.) — Gróf Gvadányi József. Budapest, 1894. (Magyar Történeti Életrajzok.) — Benyomások és emlékek. Budapest, 1897. (Közérdekű kötet.) — Kisebb tanulmányok. Budapest, 1897. (Irodalomtörténeti dolgozatainak válogatott gyüjteménye.) — Gróf Zrínyi Miklós. Öt kötet. Budapest, 1896–1903. (Magyar Történeti Életrajzok.) — Debreczeni Márton költői művei. Két kötet. Budapest, 1903. (Életrajz és szövegkiadás az Erdélyi Irodalmi Társaság megbízásából.) — Balassa Bálint és Zrínyi Miklós. Budapest, 1905. (Életrajz és szövegkiadás a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Gróf Zrínyi Miklós költői művei. Budapest, 1906. (A szerző halála miatt befejezetlen munkát a M. T. Akadémia megbízásából Badics Ferenc rendezte sajtó alá.)

Szécsen Antal gróf (szül. 1819. október 17. Buda; megh. 1896. augusztus 23. Budapest) földbirtokos, diplomata, magasrangú császári és királyi udvari tisztviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Konzervatív politikus volt, a szabadságharc küzdelmeit ellenségesen szemlélte. Annyira meggyőződéses híve volt a Habsburg-álláspontnak, hogy 1894-ben kilépett az Akadémiából s lemondott a Magyar Történelmi Társulat elnöki tisztségéről, mert Kossuth Lajos gyászolásában nem óhajtott részt venni. Hetvenhét éves korában halt meg. — Tacitusról, Dantéról, Kisfaludy Sándorról és más klasszikusokról írt esszéi komoly vizsgálódó szellem alkotásai. — Tanulmányok. Budapest, 1881. (Válogatott gyüjtemény a Kisfaludy-Társaság kiadásában.)

Szilády Áron (szül. 1837. november 3. Ságvár, Somogy megye; megh. 1922. március 19. Kiskunhalas, Pest megye) református pap, országgyülési képviselő, az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Az 1850-es években Nagykörösön Arany János és Szász Károly tanítványa volt, a teológiát Debrecenben hallgatta, néhány évet töltött Törökországban és Németországban. Huszonnégy éves korában akadémiai tag, huszonöt éves korától haláláig halasi lelkész. Nyolcvanöt éves korában húnyt el. — Pályája elején müfordító, orientalista és történet-

tudós volt. Arab, perzsa, török, finn költők nyomán készült fordításai az 1860-as évek folyóirataiban jelentek meg, nyelvtudományi fejtegetéseit a M. T. Akadémiában olvasta fel, a Török–Magyarkori Történelmi Emlékek kötetei számára ő fordította a töröknyelvű oklevélanyagot. Tökéletesen tudott latinul, görögül, héberül és számos más nyugati és keleti nyelven. A régi magyar verses szövegekhez közölt jegyzetei a maga korában páratlan tudás megnyilvánulásai; ma is forrásértékű adatkincsek és magyarázatok. — Horváth János jellemzése szerint: «Szaktudományunk történetében Szilády Áron az első nagyarányú specialista. Eljárása módszeres, de módszere nem eltanult sablon, hanem egy erős elme egyéni alkalmazkodása a maga által kitűzött feladat kívánalmaihoz. Nem mesterember, hanem önálló, hatalmas tudós egyéniség, stílusa is egészen egyéni; nem zord, hanem komoly; nem nehézkes, de súlyos; nem szenvedélyes, mégis erővel halad; nyelvkincse gazdag, de nem kérkedik, csak él vele. Mi, akik őt már fölöttébb ritkán láthattuk, bizonyos fürkésző tisztelettel tekintettünk fel szikár, magas alakjára, mintha nem is egy vidéki jeles kortársunknak, hanem elmúlt századoknak ősibb magyar vonásait kellene keresnünk deres szakállától csaknem egészen benőtt arcán. Valami ótestamentomi és zordonul patriarchális jelenségként hatott reánk. Emlékezetünk képtárában a Temesvári Pelbártok, a Melius Juhászok, a Szenczi Molnárok, a Pázmány Péterek, a Bolyaiak és Körösi Csomák rokoni szomszédságában függ az ő képemása, de közeléből zordonan néz le ránk a vén sas Toldi Miklós, egy sarok félhomályából pedig Debrecen tudósa, Hatvani István pillant reánk nagy tudománya rejtélyes fényével. Jól megnézzük Szilády Áron hatalmas, távozó alakját! Aligha látunk hozzámérhetőt ebben az életben.» (1924.) — Régi magyar költők tára. Hét kötet. Budapest, 1877–1912. (Ezzel a nagyértékű sorozattal nemcsak átvette, hanem bámulatot keltő módon el is mélyítette Toldy Ferenc örökségét. A középkor, de különösen a XVI. század verses emlékeinek nem volt hozzá hasonló specialistája a millennium koráig.) — Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. Budapest, 1879. (Az első kritikai Balassa-kiadás.) — Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest, 1880. (Az első érdemes Pelbárt-tanulmány.) — Komjáti Benedek: Szent Pál levelei. Budapest, 1883. (Hasonló hasonmás-kiadásban bocsátotta közre

a M. T. Akadémia költségén Telegdi Miklós, Szegedi Gergely, Pesti Gábor és Dévai Biró Mátyás munkáit.) — Sermones dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszás latin kódex. Két kötet. Budapest, 1910. (Magyarázatos szövegkiadás.) — Péchi Simon Psalteriuma. Budapest, 1913. (Magyarázatos szövegkiadás.)

Szinnyei József, az idősebb (szül. 1830. március 18. Komárom; megh. 1913. augusztus 9. Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának osztályigazgatója, a M. T. Akadémia tagja. Katolikus polgári családból született, résztvett a szabadságharcban, huzamos ideig pozsonyi hivatalnok volt, 1872 végén kinevezték könyvtártisztnek a budapesti egyetem könyvtárához. 1888-ban átment a múzeumi könyvtár hírlaposztályához; ezt a könyvtári osztályt ő szervezte meg, itt működött haláláig. Nyolcvanhárom éves korában húnyt el. Fiai: ifjabb Szinnyei József, a nyelvtudós; és Szinnyei Ferenc, az irodalomtörténetíró. — Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma. Három kötet. Budapest, 1874–1885. (A M. T. Akadémia kiadásában megjelent anyaggyüjtemény az első magyar ujságok és folyóiratok megindulásától az 1880-as évekig közli a szellemtudományi és természettudományi vonatkozású tanulmányok és cikkek címjegyzékét.) — Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472–1875. Budapest, 1878. (A Természettudományi Társulat kiadásában közrebocsátott mű a hazai eredetű fizikai, kémiai, leíró természetrajzi, orvostudományi, gazdaságtani és műszaki könyvek címjegyzékét foglalja magában. A nagyértékű bibliográfiát ifjabb Szinnyei Józseffel együtt állitotta egybe a szerző.) — Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1890–1914. (A M. T. Akadémia támogatásával kiadott halhatatlan sorozat utolsó füzeteit Szinnyei Ferenc rendezte sajtó alá.)

Szinnyei József, az ifjabb (1857—), budapesti egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a nyelvtudósok között. — Irodalomtörténeti munkásságát az 1880-as évektől kezdve nyelvtudományi búvárlatokkal cserélte föl.

Szüry Dénes (szül. 1849. július 2. Rétalap, Győr megye; megh. 1909. október 28. Budapest) miniszteri tanácsos a közoktatásügyi minisztériumban, a Kisfaludy-Társaság tagja. Hatvan éves korában halt meg. — Szini bírálatai a művelt esztétikus dolgazatai voltak, bár sok-

szor elkalandozott tárgyától s nem egyszer nagyon is szárazon elemezte a szindarabokat. — Rajzok. Budapest, 1893. — Drámai impressziók. Budapest, 1899.

Szvorényi József (szül. 1816. július 3. Sáta, Borsod megye; megh. 1892. december 11. Eger) ciszterciendi szerzetes, az egri katolikus gimnázium tanára, utóbb igazgatója, a M. T. Akadémia tagja. Magyar tankönyveivel nagy szolgálatokat tett a tanárság és ifjúság irodalmi nevelésének. Hetvenhat éves korában halt meg. — Magyar ékes szókötés. Buda, 1846. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett pályamű.) — Ékesszólástan. Eger, 1851. (Nyolcadik kiadása 1877-ben.) — Magyar irodalmi szemelvények. Gimnáziumok számára. Pest, 1867. (Olvasmányok gyüjteménye a retorika, poétika és magyar irodalomtörténet vázlatával.) — A magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése. Középiskolák számára. Pest, 1869. («A tanodai, növeldei s házi oktatás kézikönyve.») — Szemere Pál munkái. Három kötet. Budapest, 1890. (Kritikai kiadás a Kisfaludy-Társaság megbízásából.)

Tolnai Lajos (1837–1902) református pap, középiskolai tanár, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Bírálatai a hivatott írót s egyben az igazságtalanul epéskedő kritikust mutatják. Tanulmányaiban a helyes megfigyelések szeszélyes észrevételekkel vegyülnek. (Tompa Mihály költészete, 1878; Eötvös József, mint regényíró, 1884; Gyulai Pál, 1887; Müeposzaink, 1896.) A Petőfi-Társaság folyóiratában, a Koszorúban, továbbá az Irodalom és Képes Családi Lapok hasábjain számos írói jellemzése jelent meg; ezekben zord indulattal támadta kortársait. (Arany János, Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Kiss József, Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Salamon Ferenc, Szász Károly.) Bár tagja volt a Kisfaludy-Társaságnak, a nagytekintélyü írói csoportról a gyülölet hangján emlékezett meg.

Vadnai Károly (1832–1902), a Fővárosi Lapok szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Egyes írói pályákra való visszapillantásai, emlékbeszédei, bírálatai a finomízlésü gyakorlati esztétikus munkái.

Váczy János (szül. 1859. december 3. Kecskemét; megh. 1918. augusztus 1. Kecskemét) középiskolai tanár, a M. T. Akadémia tagja. Katolikus polgári családból származott, a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője volt, utóbb budapesti állami gimnáziumi tanár. Ötven-

kilenc éves korában halt meg. — A tudományos folyóiratok bőséggel közölték tanulmányait (Akadémiai Értesítő, Budapesti Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Figyelő, Irodalomtörténeti Közlemények, Századok); munkatársa volt a Beöthy-féle képes irodalomtörténetnek is. — Kazinczy Ferenc levelezése. Huszonegy kötet. Budapest, 1890–1911. (Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátott teljes szövegkiadás a M. T. Akadémia megbízásából.) — Ráday Gedeon összes munkái. Budapest, 1892. (Teljes kiadás az Olcsó Könyvtárban.) — Berzsenyi Dániel életrajza. Budapest, 1895. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett pályamű.) — A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára. Budapest, 1902. (Harmadik kiadása 1910-ben.) — Kazinczy Ferenc életrajza. Budapest, 1909. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában.) — Tompa Mihály életrajza. Budapest, 1913. (A költő legrészletesebb életírása.) — Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Budapest, 1915. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett mű.)

Zoltvány Irén (szül. 1859. április 24. Érsekújvár, Nyitra megye) bencés szerzetes, a Szent István Akadémia tagja. Hittudományi és filozófiai tanulmányainak befejezése után 1882-ben középiskolai tanári vizsgálatot tett, ettől kezdve a pannonhalmi szentbenedekrendi tanárképző-intézetben a magyar nyelvet és irodalmat adta elő. 1910-ben a főiskola igazgatója, 1921-ben bakonybéli apát lett. Tanulmányai közül a legjelentősebbek a Katolikus Szemle köteteiben jelentek meg. — A Nádor-kódex nyelve. Budapest, 1883. (Különlenyomat a Nyelvtudományi Közleményekből.) — Guzmics Izidor életrajza. Budapest, 1884. (A kiváló bencés hittudós, szépíró és műfordító munkásságának alapos ismertetése.) — Katona József és Bánk Bánja. Budapest 1889. (Különlenyomat a Katolikus Szemléből.) — Tapasztalati lélektan. Budapest, 1894. (A Szent István Társulat pályadíjával jutalmazott középiskolai tankönyv. Negyedik kiadása 1910-ben.) — Zola naturalizmusa és Lourdes című regénye. Budapest, 1895. (Különlenyomat a Katolikus Szemléből.) — Czuczor Gergely összes költői művei. Első teljes kiadás. Három kötet. Budapest, 1899. (Mintaszerű kritikai kiadás a Franklin-Társulat költségén.) — A magyarországi bencés irodalom története. (Megjelent a következő gyüjteményes műben: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. A magyar kereszténység, királyság és bencésrend fennállásának kilencszázados emlékére kiadja a pannonhalmi Szent

Benedek-rend. Tizenkét kötet. Budapest, 1902–1916.) — Czuczor Gergely költői munkái. Budapest, 1903. (Szemelvényes kiadás a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Erotika és irodalom. Budapest, 1924. (A külföldi érzéki költészet ismertetésén kívül a magyar szeméremsértő irodalom tárgyalása: zsidó írók, nyugatosok, Ady Endre.)

Irodalom. — Ifj. Szinnyei József: A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Budapest, 1878. — Mihály József: Greguss Ágost. Magyar Tanügy. 1883. évf. — Beöthy Zsolt: Greguss Ágost emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 19. köt. Budapest, 1885. — Dengi János: Greguss Ágost. Pozsony, 1886. — Tolnai Lajos: Határkiigazítások a magyar költészet és széptudomány terén. Irodalom. 1887. évf. — Négyesy László: A magyar verselmélet kritikai története. Budapest, 1888. — Bánóczi József: Emlékbeszéd Greguss Ágost felett. Budapest, 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Patthy Károly: Péterfy Jenő emlékezete. Budapesti VIII. ker. községi reáliskola értesítője. 1900. — Riedl Frigyes: Péterfy Jenő. Budapest, 1900. — Gulyás István: Imre Sándor emlékezete. Debrecen, 1901. — Váczy János: Idősb Szinnyei József. Vasárnapi Ujság. 1902. évf. — Schack Béla: Névy László. Magyar Pedagógia. 1904. évf. — Várdai Béla: A magyar műszellem búvárai. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Nagy József: Bodnár Zsigmond. Irodalomtörténeti Közlemények. 1908. évf. — Riedl Frigyes: Emlékezés Greguss Ágostra. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 42. köt. Budapest, 1908. — Dézsi Lajos: Emlékbeszéd Széchy Károly felett. Budapest, 1909. — Lechner Tibor: Bodnár Zsigmond redivivus. Budapest, 1910. — Rédey Tivadar: Péterfy Jenő. Budapest, 1910. — Solymossy Sándor: Katona Lajos. Ethnographia. 1910. évf. — Elek Oszkár: Katona Lajos. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1911. évf. — Riedl Frigyes: Katona Lajos emlékezete. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Sebestyén Gyula: Emlékezés Katona Lajosról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 45. köt. Budapest, 1911. — Császár Elemér: Katona Lajos. Budapest, 1912. — U. az: Emlékbeszéd Katona Lajos felett. Budapest, 1912. — Kristóf György: A magyar irodalomtörténet a kolozsvári egyetemen.

Irodalomtörténet. 1912. évf. — Persián Kálmán: A magyar irodalomtörténet a kolozsvári egyetemen. U. o. 1912. évf. — Riedl Frigyes: Három jellemzés. Budapest, 1912. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Marczinkó Ferenc: Bayer József. Budapesti V. ker. áll. gimnázium értesítője. 1913. — Persián Kálmán: A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Alszeghy Zsolt: Katona Lajos. Magyar Kultúra. 1914. évf. — Oberle Károly: A magyar irodalomtörténet a budapesti müegyetemen. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Pintér Jenő: Idősb Szinnyei József emlékezete. U. o. 1914. évf. — Knight William: Az esztétika története. Ford. Husztiné Révhegyi Rózsi. A magyar esztétika történetével kiegészítette Jánosi Béla. Budapest, 1915. — Emlékkönyv Bánóczi Józsefnek születése hetvenedik évfordulójára. Budapest, 1919. (Alexander Bernát: Bánóczi József. Beöthy Zsolt: B. irodalomtörténetírói munkásságához. Blau Lajos: B. mint a Magyar Zsidó Szemle szerkesztője. Harmos Sándor: B. mint tankönyvíró. Heller Bernát: B. és az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Kohlbach Bertalan: B. irodalmi munkássága. Málnai Mihály: B. és a tanitóképzés. Mezey Ferenc: B. és a zsidóság. Rubinyi Mózes: B. nyelvészeti munkássága. Sebestyén Károly: B. kritikai müvei.) — Beöthy Zsolt: Bánóczi irodalomtörténeti munkásságához. Budapesti Szemle. 1919. évf. — Gyergyai Albert: Riedl Frigyes. Nyugat. 1920. évf. — Angyal Dávid: Riedl Frigyes. Magyar Nyelv. 1921. évf. — U. az: Riedl Frigyes. Budapesti Szemle. 1921. évf. — Benedek Marcell: Riedl Frigyes. Magyar Helikon. 1921. évf. — Brisits Frigyes: Riedl Frigyes. Élet. 1921. évf. — Galamb Sándor: Riedl Frigyes. Új Magyar Szemle. 1921. évf. — Kádár Jolán: Bayer József. Budapesti Szemle. 1921. évf. — Király György: Riedl Frigyes. Nyugat. 1921. évf. — Morvay Győző: Riedl Frigyes, a tanitómester. Magyar Középiskola. 1921. évf. — Négyesy László: Riedl Frigyes. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1921. évf. — U. az: Szilády Áron köszöntése. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 53. köt. Budapest, 1921. — Sikabonyi Antal: Riedl Frigyes. Uj Idők. 1921. évf. — Szigetvári Iván: Greguss Ágost mint költő. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Bleyer Jakab: Heinrich Gusztáv. Budapesti Szemle. 1922. évf. — Császár Elemér: Szilády Áron. Irodalomtörténeti Közlemények. 1922. évf. — Dobai János: Riedl Frigyes. Uj Auróra.

Irodalmi almanach. Pozsony, 1922. — Gragger Róbert: Friedrich Riedl. Ungarische Jahrbücher. 1922. évf. — Nagy József: Taine és Riedl. Minerva. 1922. évf. — Tolnai Vilmos: Riedl Frigyes emlékezete. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1922. évf. — Császár Elemér: Heinrich Gusztáv és a magyar irodalom. U. o. 1923. évf. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Pap Károly: Riedl Frigyes. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Petrovics Elek: Emlékezés Riedl Frigyesről. — A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 55. köt. Budapest, 1923. — Rédeyné Hoffmann Mária: Riedl Frigyes. Budapest, 1923. — Horváth János: Szilády Áron emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 56. köt. Budapest, 1924. — Pintér Jenő: Heinrich Gusztáv emlékezete. U. o. 1924. — Walter Gyula: Bogisich Mihály emléke. Katolikus Szemle. 1924. évf. — Hofbauer Aladár: Riedl Frigyes tanításai Széchenyi István grófról. Budapest, 1925. — Kristóf György: Greguss Ágost. Pásztortűz. 1925. évf. — Bálint Sándor: Szilády Áron pályája. Szeged, 1926. — Császár Elemér: Bayer József emlékezete. Budapest, 1926. — Hofbauer Aladár: Riedl Frigyes tanítása Arany Jánosról. Budapest, 1926. — Lakatos Dénes: Péterfy Jenő ifjúkori levelezése. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Mitrovics Gyula: Greguss Ágost és esztétikája. Protestáns Szemle. 1926. évf. — Palmer Kálmán: Visszaemlékezések Greguss Ágostra. Nyugat. 1926. évf. — Reichardt Piroska: Riedl tanár úr. Nyugat. 1926. évf. — Az Izraelita Tanügyi Értesítő Bánóczi-emlékszáma. 1926. évf. — A Magyar Zsidó Szemle Bánóczi-emlékszáma. 1927. évf. — Antal László: Péterfy Jenő. Pécs, 1927. — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyüjteménye. Budapest, 1927. — Hofbauer Aladár: Riedl Frigyes tanítása Vörösmarty Mihályról. Budapest, 1927. — Pintér Jenő: Szinnyei József emlékezete. Budapest, 1927. — Alszeghy Zsolt: Badics Ferenc munkái. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Császár Elemér: A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Dézsi Lajos: Ferenczi Zoltán emlékezete. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Hofbauer Aladár: Riedl Frigyes tanítása a magyar regény történetéről. Budapest, 1928. — Horváth János: Riedl Frigyes emlékezete. Budapest, 1928. — Keresztury Dezső: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. Minerva. 1928. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Morvay Győző: Lappangó irodalom-

történetek. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Pukánszky Béla: A százéves magyar irodalomtudomány. Széphalom. 1928. évf. — Szemere Samu: Alexander Bernát ifjúkori levelei Horváth Cyrillhez. Magyar Zsidó Szemle. 1928. évf. — Alszeghy Zsolt: Zoltvány Irén. Irodalomtörténet. 1929. évf. — Bán Aladár: Ferenczi Zoltán, mint író és tudós. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1929. évf. — Bánóczi József. Országos izr. tanítóképző-intézet értesítője. 1929. — Pintér Jenő: Váczy János emlékezete. Budapest, 1929. — Szemere Samu: Alexander Bernát emlékezete. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. 1929. évf. — Császár Elemér: Ferenczi Zoltán emlékezete. Budapest, 1930. — Dénes Tibor: Péterfy Jenő esztétikája. Pécs, 1930. — Eisler Mátyás: Bánóczi József levélíró művészete. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Kornis Gyula: Magyar filozófusok. Budapest, 1930. — Rédey Tivadar: Péterfy Jenő és a történetírás. Napkelet. 1930. évf. — Trencsény Károly: Riedl Frigyes Arany-tanulmányának eszmecsirái. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Kemény István: Riedl Frigyes. Literatura. 1931. évf. — Kozocsa Sándor: Jancsó Benedek, az irodalomtörténész. Jancsó Benedek-emlékkönyv. Budapest, 1931. — Rédey Tivadar: Kritikai dolgozatok és vázlatok. Budapest, 1931. — U. az: Péterfy Jenő mint dramaturg. Napkelet. 1931. évf. — Zlinszky Aladár: Bánóczi József emlékezete. Budapest, 1931. — Huszti József: Hegedüs István emlékezete. Budapest, 1932. — Kiss Arnold: Bánóczi József egyénisége. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1932. — Oravecz Ödön: Széchy Károly emlékezete. Ifjú Évek. 1932. évf. — Péczely Ödön: Elvek és költészeti irányok az 1890-es évek irodalmában. Budapest, 1932. — Feltóthy Anna: Riedl Frigyesről. Budapesti községi Ráskai Lea leányliceum értesítője. 1933. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

TÖRTÉNETI ÉS NYELVÉSZETI IRÁNYOK.

A MAGYAR történetirodalom célkitűzése az 1870-es évek után szembetűnően megváltozott: a szintézisre való törekvés helyett bekövetkezett a specializálódás és munkamegosztás elvének valóra váltása. A történettudomány korszerű feladatát az aprólékos részletkutatásban látták, az összefoglaló munkák helyett adattárakat és monográfiákat bocsátottak közre. Kevés kivétellel mindenki a kétségbevonhatatlan tények megállapítására törekedett.

Mint minden ekorbeli tudományban, a történetírásban is kialakult a pozitivista irány. A romantikus tudományszemlélet elvesztette tekintélyét, a tudós munkája főkép a megfogható tények kikutatására és leírására szorítkozott. Pozitivistáink a külföld példájára a természettudományos gondolkodás szellemében iparkodtak átalakítani tudományos módszerüket, az adatok összehordásával, elrendezésével és kritikájával építették tovább a magyar történetirodalmat.

A Magyar Történelmi Társulat megalapítása (1867) rendkívüli serkentő erővel hatott az ifjabb történettudósnemzedékre, a tevékeny egyesület tagjai a Magyar Tudományos Akadémiában is élénken mozgatták a história támogatásának ügyét. Az oklevéltárak és egyéb forráskiadások

százai láttak napvilágot, pályatételek buzdították a vállalkozókat a nehezebb kérdések megoldására, értékes monográfiák egész sorozata látott napvilágot.

A feldolgozások közül a korszak két legnagyobb eredménye: Pauler Gyula árpádkori története és a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent millenniumi történelem.

Pauler Gyula a magyarok történetét a legrégibb időktől kezdve 1301-ig dolgozta fel. Két műve — *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* (1893) és *A magyar nemzet története Szent Istvánig* (1900) — szorosan egymásba kapcsolódó klasszikus alkotás. Pauler Gyula az ezerfelé szétszórt adatok egybegyüjtésében, az egymásnak ellentmondó följegyzések kritikájában és az események oknyomozó csoportosításában kiváló mester volt, de pozitivista erényeihez még egyéb értékes történetírói jellemvonások is járultak. Szerencsés históriai képzelettel támasztotta életre a magyar középkor hőseit, drámai menetűvé tette a mozgalmas eseményeket, mindezt anélkül, hogy a történeti igazságon csorbát ejtett volna. Nem írt szárazon, mint általában a pozitivisták; nem elmélkedett nehézkesen, mint a pragmatikus nyomozók; belelátott a kor lelkébe s írói lendülettel számolt be a nemzet Árpád-kori életéről. A tanulságokat a tényekből fejtette ki; nem előre kieszelt történetfilozófiai eszmékhez keresett tényeket.

Szilágyi Sándor a *Millenniumi történelem* (1895—1898) szerkesztésével megvalósította azt az óhajtást, hogy a magyarság a nemzet ezeréves fennállásának ünnepére a kor tudományos színvonalához mért históriai műhöz

jusson. Ő maga nem írt a tízkötetes díszes vállalatba, munkatársait is kénytelen volt az idő rövidsége miatt gyors munkára szorítani, de a sorozat általában véve sikerült, még pedig nem népszerűsítő alapon, mint a Beöthy—Badics-féle képes irodalomtörténet, hanem a tudományos módszeresség szemmeltartásával. Egyöntetűségről ebben a sorozatban sem lehetett szó, a stílus nehézkessége több szerzőnél fölötte szembetűnt, számos kitűnő nevű történetíró nem vett részt a közös munkában, de a terv megvalósítása sikerült s ez nem csekély mértékben Szilágyi Sándor érdeme volt. A közvélemény szemére vetette, hogy jórészt zsidó szerzőkkel íratta meg a magyar nemzet történetét, ez azonban nem az ő célzatossága volt, mert protestáns tudósokat szívesebben támogatott volna; de a keresztény történetírók annyira féltek a nehéz feladat elvállalásától, hogy a szerkesztőnek örülnie kellett, ha a tekintélyesebb tudósok közül bárkit is rábírhatott a pontos határidőt kívánó munka elvállalására. A kesernyés kritikában fürgébbek voltak történettudósaink, ez azonban könnyebb vége a dolognak s nem volt méltányos eljárás a nagy teljesítménnyel szemben. A munkatársak közül Acsády Ignác, Angyal Dávid, Fraknói Vilmos és Márki Sándor a tudományosságot folyékony előadással egyesítették; Marczali Henrik pedig szakjának olyan tudósa volt, hogy a budapesti egyetemen már pályája kezdetén reá bízták a magyar történelem tanítását. A nagyközönség mindenesetre inkább a képekben és műmellékletekben gyönyörködött, a szöveg szakszerű tanulmányozása a tudományos érdeklődőkre hárult.

A történeti stílus ebben a korban is eléggé száraz volt, a nehézkesen megírt históriai monográfiák inkább csak a szakembereket érdekelték. Történetíróink főképen életrajzi munkáikkal tudtak közelebb férkőzni a művelt közönség érdeklődéséhez. Az eddig említett történettudósokon kívül Ballagi Aladár, Békefi Remig, Csánki Dezső, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Szabó Károly, Thallóczy Lajos és Thaly Kálmán közeledtek legjobban az egyéni jellemvonású előadókészség és az előkelőbb irodalmi stílushatárok felé. Nem volt becsvágyuk a művészi előadás, nem erőltették a formai eredetiséget. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy témájuk nem tűri a tudományos fejtegetések tárgyilagosságára zavaróan ható külső csillogást. A művészi stilizálás helyett inkább a kompozíció áttekinthetőségét tartották szem előtt.

A pozitivista irány a nyelvtudományban is diadalmaskodott, a tekintélyes tudósok itt is azt az alapelvet vallották, hogy a biztos megismerés a tapasztalati igazságokból ered. A romantikus fantáziájú nyelvfilozófiai iskola alaposan kijózanította nyelvtudományunkat a magasabbrendűnek vélt, de alapjában szeszélyes föltevésekkel és puszta elgondolásokkal dolgozó bölcselkedésekből. A pozitivista nyelvtudomány meggyőződéssel hirdette, hogy a dedukciónak háttérbe kell szorulnia az indukció mellett, az ismeret és tudás csupán a tapasztalásból vont általánosítás útján jöhet létre.

A nyelvtudományi problémák közül a XIX. század utolsó harmadában a magyar nyelv eredetének kérdése s a neológusok és ortológusok küzdelmei vonták legjobban

magukra a tudományos kérdések iránt érdeklődő közönség figyelmét. VÁMBÉRY ÁRMIN 1882-ben *A magyarok eredete* című művével heves harcot támasztott a finnugor származás álláspontja körül s maga ellen ingerelte a magyar-ugor rokonság védőit. A közvéleménynek tetszett a török eredet föltevése, de BUDENZ JÓZSEF és tanítványai bebizonyították, hogy a magyar nyelv legősibb szókincse és nyelvtani alapszerkezete a finnugorságból származik. Budenz József a budapesti egyetemen lelkes kutatókat nevelt a finnugor összehasonlító nyelvtudomány javára, a magyar nyelv régi szavait nagy tudással magyarázta, az ősi grammatikai alakokból fontos következtetéseket vont le. Később Vámbéry Armin maga is kénytelen volt elismerni, hogy a magyar nyelv alapépülete ugor; a török nyelvi és faji vonások utólagos beolvadás származékai.

A XIX. század utolsó harmadának SZARVAS GÁBOR volt a legnagyobb hatású nyelvtudósa. Bosszankodva látta, mennyire elcsúfították nyelvünket a nyelvújítás korcs szavai és németes kifejezései, kíméletlen harcot indított az újonnan alkotott szók és idegenszerű kifejezések ellen. Lehettek nála mélyebb tudományos készültségű filológusok, de magyar nyelvérzék dolgában senki sem vehette föl vele a versenyt, nem is szólva a nevéhez fűződő korszakos hatásról. Igazi természetes tehetség volt, olyan mint Gyulai Pál a kritikában; veleszületett érzékénél fogva meglátta és hasonlíthatatlan eredetiséggel fejtegette azokat a nyelvtörvényeket, amelyekre mások a legbuzgóbb tanulás után sem bukkantak rá. Ötletesen írt, félelmes

elmeéllel vitázott, állításait logikusan védte. Folyóirata, a *Magyar Nyelvőr*, tele volt szellemi frisseséggel; 1872-től kezdve itt gyüjtötte maga köré a neológia minden ellenfelét; innen harcolt az ortológusok élén a nyelvújítás védői ellen. Küzdelmeit nagy eredmények kísérték. A meghonosodott s részben nélkülözhetetlen újításokat nem sikerült ugyan teljesen megsemmisítenie, de a további nyelvrontásnak útját állta, a magyartalanságok jelentékeny részét kiirtotta, a tudományos stílus magyarosságának útját kitűnő sikerrel egyengette. Kazinczy Ferenc ádáz ellenségének tartották, meg is tett mindent a széphalmi mester nyelvújító szellemének visszaszorítására, de azért elismerte, hogy «nyelvünk fölötte sokat köszön a nagy reformátor fáradhatatlan tevékenységének, lelkesítő buzdításának.» Amint annak idején Kazinczy Ferenc és nyelvújító tanítványai megújították a magyar stílust, úgy reformálta meg nyelvünket Szarvas Gábor. Az egyszerű gimnáziumi tanár az egész nemzet tanítómestere lett és soha nem remélt mértékben tette öntudatossá tudományos prózánkat. Eleinte bosszankodtak cikkein, később igazat adtak neki, végül tőle tanult minden tudományos író.

Szarvas Gábor irányának Simonyi Zsigmond volt a legérdemesebb folytatója. Szarvas Gáborral együtt szerkesztette a *Magyar nyelvtörténeti szótár*t (1890), mestere halála után átvette a *Magyar Nyelvőr* szerkesztését (1895), nem sokkal utóbb közrebocsátotta *Tüzetes magyar nyelvtan*át (1896). Éles elemző elméje rendkívüli termékenységgel párosult, könyvei és tanulmányai előbbre lendítették

nyelvtudományunkat. *A magyar nyelv* (1889) című könyvében a művelt közönség érdeklődéséhez is közelebb vitte szaktudományának fontosabb tanításait.

Ifjabb Szinnyei József Budenz József szellemében indult pályájának. A középiskolák ifjúsága az ő *Rendszeres magyar nyelvtan*ából (1885) tájékozódhatott legvilágosabban a hangtani, alaktani és mondattani kérdésekről; az egyetemi hallgatóság az ő *Magyar nyelvhasonlítás*át (1896) tanulta mind a két magyar egyetemen; a nyelvtudósok az ő *Magyar tájszótár*át (1896) forgatták tanulmányaik során. A *Nyelvtudományi Közlemények* szerkesztésével nagy mértékben segítette a finnugor összehasonlító nyelvtudomány ügyét, értekezéseiben számos vitás kérdést oldott meg a történeti nyelvfejlődés köréből, összefoglaló témáit erős logikával tárgyalta. *(A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége.)*

Az irodalomtörténetírókat és a művelt közönséget ezek a szerzők és könyvek érdekelhetik közelebbről; a szaktudomány elvontabb termékei — Asbóth Oszkár, Halász Ignác, Munkácsi Bernát, Szilasi Móric és mások munkái — a nyelvészet történetébe tartoznak. Különálló helye van Arany János nyelvi értelmezőjének, Lehr Albertnek. A középiskolák használatára írt *Toldi*-magyarázata (1880) és nagy *Toldi*-kommentárja (1882) örök forrásművek, egyéb *Arany-magyarázatai* a nép nyelvében tökéletesen jártas, bámulatos olvasottságú nyelvbúvár leleményes szövegmegvilágításai.

A Magyar Nyelvőr megindulása és Szarvas Gábornak a nyelvújítás ellen intézett támadásai az 1870-es és 1880-as években állandó

izgalomban tartották a magyar tudományos világot. Toldy Ferenc legutolsó irodalmi tevékenysége a neológia védelme volt; a magyar irodalomtörténetírás atyja 1875 tavaszán éleshangú akadémiai értekezésben tiltakozott Szarvas Gábor ortológiája ellen. Ez az új szörny, úgymond, szellemi életünk ellen tör: «Az egész nemzet által szentesített nyelvújítási elvet támadja meg, tagadva ezzel a nemzet müveltjei s az irodalom nyelvérzékét s azt egyedül a parasztságnak ítéli oda. Ez az új ósdi-iskola nyelvünket régi szegénységébe taszítaná vissza s azon ízlési körbe, melynek legkedvesebb élvezete a foghagyma s a bagó.» (Az új magyar ortológia. Budapest, 1875.) — Mások is viszszautasították az ortológusok kíméletlenségét vagy legalább is mérsékelni igyekeztek túlzó követeléseiket (Fogarasi János, Imre Sándor, Ballagi Mór), de Szarvas Gábor a vitatkozó tehetségnek valami különös adományával védekezett és támadott egyszerre. Vitairatai a tollharcok felülmúlhatatlan mesterére vallottak. (A nyelvújításról. Akadémiai Értekezések. Budapest, 1875. A nyelvújítás apológiája. Magyar Nyelvőr. 1875. évf.) Az ortológia kérdésében csak évek mulva engedett valamit merev álláspontjából, de akkor is meg nem alkuvó következetességgel hangoztatta: «A neológizmusok kivétel nélkül mind hibák s használatba tételük meg nem engedhető.» Hajthatatlansága miatt Gyulai Pállal is többször szembekerült. A kiváló kritikus jól megokolt megállapítása szerint: «Újabb ortológusaink egypár pontban szakasztott másai a régieknek. Éppen úgy nincs érzékük a stílus művészi oldalához; éppen úgy kedvelik a közmondásos, népies kifejezést, ha nem illik is a stílus tárgyához vagy hangulatába; éppen úgy megtagadják a költői nyelv sajátságait és ellenségei a költői szabadságnak. A költői szabadság nem szeszély, nem önkény, hanem a művészet adta jog, sőt kényszerüség. Az ortológia sikere e század elejére vetné vissza nyelvünket, anélkül, hogy új fejlődést indítana meg.» (A Nyelvőr és szépirodalmunk. Budapesti Szemle. 1887. évf.) Szarvas Gábornak különösen Volf György volt a legszenvedélyesebben vitatkozó segítőtársa. Nyelvészeti polémiáiban szívesen élt a maró gúny fegyvereivel, meggyőződéses ortológus-volta nem egyszer messze elragadta a tárgyilagosság mesgyéiről. (Cikkei a Magyar Nyelvőr 1875. és 1876. évfolyamában.) A közvélemény végre is középutat keresett Szarvas Gábor és Gyulai Pál felfogása között. Bár a nyelvészek a Magyar

Nyelvőr radikális programmját tették magukévá, az írók és olvasók a Budapesti Szemle mérsékelt álláspontját fogadták el: «A beszédnek nemcsak nyelvtana van, hanem művészete is; a magyaros magában még nem művészi.» (1887.)

Gyulai Pál vegyes érzelmekkel kísérte a Magyar Nyelvőr harcait s negyedszázad nyelvészeti eredményei után sem hajtott fejet Szarvas Gábor érdemei előtt. Szarvas Gábor, úgymond, érdemes tudós, de mértéktelen magasztalását nem lehet helyeselni. «Ádáz harca a nyelvújítás ellen, melynek semminemű érdemeit nem akarta elismerni s minden nyomát kiirtani igyekezett irodalmunkból: kétes becsű föllépés volt s nem is koronázta siker, bár hívei ezt tartják főérdemének s hírlapjaink ezért dicsőítik. Már kiinduló pontja sem volt helyes. Hirdette, hogy a nyelv természeti termék, pedig az történeti termék is, sőt a közmegállapodásnak is van benne része s ha valamely szó bármely úton belekerül a nyelvbe, a közönség elfogadja, a legjobb írók használják és szükség van reá, a nyelvész nem tilthatja ki a nyelvből, elég ha megmagyarázza, hogyan eredt. Hirdette, hogy a népnek, mint a nyelv őstermelése képviselőjének, minden szabad, az írónak semmi sem, holott az irodalom és nyelv története eléggé bizonyítja, hogy az írók mily nagy befolyással voltak a nyelv fejlődésére. A nyelvtudomány ítélőszéke főbírájának képzelte magát s oly törvények szerint ítélt, melyeket önkényesen maga alkotott. Szarvas Gábor a szók igen nagy tömegétől akarta megfosztani nyelvünket, azonban érezte, hogy az így támadt ürt valahogy be kell tölteni s ha nem akarunk kevert nyelven írni, a rossz új szókat helyesebbekkel kell pótolni. Megkezdette a pótlást, de amily gyors és leleményes tevékenységet fejtett ki a rombolásban, oly lassú és tehetetlen volt az alkotásban. Az ortológusok egész tábora éveken át fáradozott a pótlás nagy munkájában, de bizony csekély eredménnyel s így kénytelenek voltak visszafanyalodni az üldözött rossz új szókhoz. Ekkor azzal vigasztalták magukat, hogy csak addig élnek velük, míg az idő folyamán pótolhatják. De maig sem pótolták s nincs valami furcsább, mint az, midőn ortológusaink szidják a nyelvújítást, de használják szavait. A mai magyar nyelv nem Szarvas Gábor nyelve, hanem a magyar nemzeté, mely századokon át fejlődött s melyen Kazinczy és társai kiirthatatlan nyomokat hagytak. A nyelvújítás tévedései mellett

is nagy mozgalom volt nemcsak nyelvi és irodalmi, hanem társadalmi és politikai tekintetben is. Semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a körülmény, hogy új ellenségei akaratlanul is hatása alatt vannak s kénytelenek szavait használni.» (Egy kis polémia. Budapesti Szemle. 1899. évf.)

A szaktudomány körén is túlható történeti és nyelvészeti munkák szerzői:

Acsády Ignác (szül. 1845. szeptember 9. Nagykároly, Szatmár megye; megh. 1906. december 17. Budapest) fővárosi hírlapíró, a M. T. Akadémia tagja. A Szilágyi Sándortól szerkesztett millenniumi történelem egyik főmunkatársa volt, legnagyobb kedvvel a XVI. és XVII. század közgazdasági életét búvárolta. Néhány nem szorosan szakszerű munkáját a művelt olvasók is szívesen forgatták. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon helyesen emeli ki róla, hogy «közgazdasági és politikai cikkei époly kiválóak, mint azok a cikkek, amelyek a történelmi szaktudományok körébe tartoznak.» Hatvanegy éves korában halt meg. — Széchy Mária. Budapest, 1885. — Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1886. — A magyar birodalom története. Két kötet. Budapest, 1903–1904. (A nemzet egész történetének feldolgozása. A katolikus felfogástól erősen eltérő történetszemléletéért Dudek János budapesti egyetemi teológiai tanár erős támadást intézett ellene: Kritikai tanulmányok Acsády Ignác művéről. Nyitra, 1905.) — A magyar jobbágyság története. Budapest, 1906. (A témának adatokban gazdag, elevenszellemű feldolgozása.)

Angyal Dávid (szül. 1857. november 30. Kunszentmárton, Jász-Nagykun-Szolnok megye) középiskolai tanár, 1909-től a budapesti egyetemen a magyar történelem tanára, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Irodalmi tanulmányírónak és történettudósnak egyaránt kiváló férfiú. Konzervatív irodalomszemlélete és nemzeti szellemű történetkritikája mindig a pozitív igazság szolgálatában állott s nem tette elfogulttá semmiféle irányban. Szép stílusa nagy erőssége volt oknyomozó módszerének. A magyar klasszikusok közül gondos kiadásban rendezte sajtó alá többek között Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Péterfy Jenő munkáit. Ő szerkesztette, 1912-től, az első magyar világtörténeti folyóiratot, a Történeti Szemlét. A Budapesti Szemlének évtizedekig egyik legtekintélyesebb munkatársa volt. — Berzsenyi

Dániel. Budapest, 1879. — Késmárki Thököly Imre. Két kötet. Budapest, 1888–1889. — Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinándig. (A millenniumi történelemben. Budapest, 1897.) — Erdély politikai érintkezése Angliával. Budapest, 1902. — Gyulai Pál. Budapest, 1902. (A Kisfaludy-Társaság Greguss-jutalmával kitüntetett tanulmány.) — Tanulmányok. Budapest, 1923. — Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Budapest, 1925.

Ballagi Aladár (szül. 1853. október 24. Kecskemét; megh. 1928. június 21. Budapest) egyetemi tanár, országgyülési képviselő, a M. T. Akadémia tagja. Ballagi Mór fia volt, alapos tudományos nevelésben részesült, az újkori világtörténetet évtizedekig nagy hatással adta elő a budapesti egyetemen. Sok lebilincselő eredetiség volt tudományos munkáiban is. Az Irodalomtörténeti Közleményeket a M. T. Akadémia megbízásából 1891-ben ő indította meg. Irodalmi támadásai a nyelvészet és történettudomány körében számos elkeseredett vitába sodorták; különösen Heinrich Gusztávval, Marczali Henrikkel és Simonyi Zsigmonddal voltak nehéz harcai. Konzervatív-nacionalista szellemű tudós volt, tele ifjúi tüzzel, az igazságért való küzdelem szenvedélyével. A kommunizmus idején eltiltották a tanítástól s minden jogigénye elkobzásával elbocsátották állásából; az ellenforradalom visszaültette tanári székébe, a jogaiba visszahelyezett tanárt az egyetem a rektori méltósággal tüntette ki. Hetvenöt éves korában halt meg. — A magyar királyi testőrség története. Pest, 1872. — A magyar nyomdászat történeti fejlődése 1472–1877. Budapest, 1878. — Colbert. Két kötet. Budapest, 1887–1890. — I. Frigyes Vilmos porosz király. Budapest, 1888. — Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. Budapest, 1903. (Lesujtó bírálat a Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szerkesztésében megjelent szótárról. A különben nagyjelentőségű munka szerkesztői és munkatársai felületesen dolgoztak, szóanyaguk egy részét nem az eredeti kiadásokból gyüjtötték össze, a fontos források egész sorát mellőzték.) — Az igazi Rákóczi. Budapest, 1916. (Szekfü Gyula történetszemléletének és forráskritikájának cáfolata.) — XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon. Budapest, 1922. — Buda és Pest a világirodalomban 1473–1711. Budapest, 1925.

Békefi Remig (szül. 1858. augusztus 3. Hajmáskér, Veszprém megye; megh. 1924. május 21. Eger) egyetemi tanár, cisztercirendi

apát, a M. T. Akadémia tagja. A budapesti egyetem magyar művelődéstörténeti tanszékén jeles történettudósokat nevelt tanítványaiból. Hatvanhat éves korában halt meg. — Munkái a magyar középkor ismeretére nézve nélkülözhetetlen források; a világos feldolgozás mellett mindig ott van bennük a lelkiismeretesen összegyüjtött okirattár is. — A müvelt közönség érdeklődéséhez is közelebb álló munkái: A ciszterciend története Magyarországon. Budapest, 1896. — A közoktatás története Magyarországon. Budapest, 1896. — A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. — A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907. — A pécsi egyetem. Budapest, 1909. — A káptalani iskolázás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.

Budenz József (szül. 1836. június 13. Rasdorf, Németország; megh. 1892. április 15. Budapest) egyetemi tanár, a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Göttingai egyetemi hallgató korában érdeklődni kezdett a magyar nyelv iránt, indogermán nyelvtanulmányait fölcserélte az uralaltáji nyelvek tanulásával. 1858-ban Magyarországba jött, megtanult magyarul, előbb a székesfehérvári katolikus gimnáziumban nyert tanári alkalmazást, majd segédkönyvtárnok lett a M. T. Akadémia könyvtárában. 1872-ben fölállították számára az uralaltáji összehasonlító nyelvtudomány katedráját, itt működött két évtizedig. Egyetemi előadásaival, folyóiratával, értekezéseivel, könyveivel korszakos érdemű nyelvészeti iskolát alapított. Ötvenhat éves korában halt meg. — Magyar-ugor összehasonlító szótár. Három rész. Budapest, 1873–1881. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mü.) — Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Ármin a Magyarok Eredete című munkájára. Budapest, 1882. (Az évekig tartó magyar–ugor–török-vita egyik nevezetes mozzanata.) — Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három rész. Budapest, 1884–1894. (A közös nyelvtani alakok magyarázata.)

Csánki Dezső (szül. 1857. május 18. Füzesgyarmat, Békés megye; megh. 1933. április 30. Budapest), az Országos Levéltár főigazgatója, a M. T. Akadémia tagja. Református lelkészi családból származott, iskoláit Debrecenben és Késmárkon végezte, egyetemi tanulmányainak befejezése után az Országos Levéltár tisztviselőjévé nevezték ki. Hetvenhat éves korában halt meg. — Történeti kutatásai

a XV. századi Magyarország belső viszonyaira új világítást vetettek. — Munkái: I. Mátyás udvara. Budapest, 1884. — Rajzok Mátyás király korából. Budapest, 1886. — Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Három kötet. Budapest, 1894–1897. — Árpád vezér. Budapest, 1907. (Először a szerkesztésében közrebocsátott Árpád és az Árpádok című díszes emlékkönyv hasábjain jelent meg.)

Fraknói Vilmos (szül. 1843. február 27. Ürmény, Nyitra megye; megh. 1924. november 20. Budapest) címzetes püspök, a M. T. Akadémia, Szent István Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Felvidéki zsidó családból született, katolikus teológiai tanulmányait Pesten végezte, pappá szentelése után az esztergomi szeminárium tanára volt. Családi nevét 1874-ben változtatta Fraknóira; régibb dolgozatai Frankl néven jelentek meg. Fáradhatatlan tudományos tevékenysége, szerencsés levéltári kutatásai, könyveinek és cikkeinek hosszú sorozata csakhamar reáirányították a figyelmet. 1875-től 1879-ig a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárőre, 1879-től 1889-ig a M. T. Akadémia főtitkára volt. Egyházi pályáján az egyik nagyváradi kanonokság jövedelmeit élvezte; ez a méltósága lehetővé tette számára a tudományába való gondtalan elmélyedést. Rómában saját költségén történelmi intézetet és művészházat alapított, később a Szent István Akadémiát támogatta tetemes adományokkal. Nyolcvanegy éves korában halt meg. — Pázmány Péter és kora. Három kötet. Pest, 1868–1869. — Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest, 1880. — Pázmány Péter. Budapest, 1886. — Hunyadi Mátyás király élete. Budapest, 1890. — A Hunyadiak és a Jagellók kora. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. IV. köt. Budapest, 1896.) — Verbőczy István életrajza. Budapest, 1899. — Magyarország egyházi és diplomáciai összeköttetései a római szentszékkel. Budapest, 1900–1903. — Gróf Széchenyi Ferenc. Budapest, 1903. — Martinovics élete. Budapest, 1921. — A Habsburg-ház trónöröklési joga. Budapest, 1922.

Herman Ottó (szül. 1835. június 26. Alsóhámor, Borsod megye; megh. 1914. december 27. Budapest) múzeumi tisztviselő, országgyűlési képviselő, a Magyar Ornitológiai Központ igazgatója. Szepesmegyei német családból származott, sok szenvedés árán küzdötte fel magát a nyomorból és névtelenségből. Brassai Sámuel jóvoltából 1864-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület állattani osztályában kapott alkal-

mazást, 1875-től a Magyar Nemzeti Múzeumban teljesített szolgálatot. Mikor ellenzéki programmal megválasztották országgyűlési képviselőnek, lemondott állásáról, de természettudományi munkásságához továbbra is szívósan ragaszkodott. Az állam megbízásából 1894-ben megalapította a Magyar Ornitológiai Központot s a madártudomány művelésére megindította az Aquila című folyóiratot. Hetvenkilenc éves korában halt meg. — Herman Ottót a magyar természetrajzi és néprajzi irodalomban körülbelül az a hely illeti meg, amelyet Szarvas Gábor tölt be a magyar nyelvészetben. Őserejű naturalista tehetség volt, amellett kiváló stilusművész. Tudományos munkáiba belevitte az irodalmi elemet is, anélkül, hogy ezzel ártott volna megfigyelései szakszerűségének. Könyvei és tanulmányai a természettudós, a nyelvész és a művelt olvasó szempontjából egyformán értékesek; azzá teszi őket a szerző sokoldalú gyüjtőszenvedélye, mélyreható természetvizsgálata, eredeti egyénisége, népies zamatú magyar nyelve. Munkáinak egyes részletei átkerültek az iskolakönyvekbe is. — Magyarország pók-faunája. Három kötet. Budapest, 1876–1879. (Természettudományi tekintélyét és írói hírnevét ezzel az első nagy munkájával alapította meg.) — A magyar halászat könyve. Két kötet. Budapest, 1887–1888. (A szerző a magyar halászat és pásztorkodás néptudományi felkutatásában úttörő munkát végzett; stílusa, nyelve, műszavai a magyar nyelvművelésben is fölötte jelentősek.) — Az északi madárhegyek tájáról. Budapest, 1893. (Mint két előbbi munkája, ez is a Természettudományi Társaság megbízásából készült s a Társaság költségén jelent meg.) — Útirajzok és természeti képek. Budapest, 1894. (A szerző nemcsak ritka megfigyelő erejű szaktudós volt, hanem a népszerűsítő természettudományi irányt is eredeti tehetséggel művelte.) — A madarak hasznáról és káráról. Budapest, 1901. (A pompásan megírt gyakorlati könyv németül és angolul is megjelent.) — A magyar nép arca és jelleme. Budapest, 1902. (A szerző antropológiai és etnografiai vizsgálódásainak összefoglalása.) — A magyarok nagy ősfoglalkozása. Budapest, 1909. (Évtizedekre terjedő néptudományi kutatások végső eredményei.)

Karácsonyi János (szül. 1858. december 15. Gyula, Békés megye; megh. 1929. január 1. Nagyvárad) nagyváradi kanonok, címzetes püspök, a M. T. Akadémia tagja. Az Árpádok korának magyar történelme sokat köszönhet fáradhatatlan munkásságának. Hetvenegy éves

korában halt meg. — Szent Gellért élete és művei. Budapest, 1887. — A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900–1902. — Szent István király élete. Budapest, 1904. — A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez. Budapest, 1916. — Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Két kötet. Budapest, 1922–1924.

Lehr Albert (szül. 1844. április 25. Sárszentlőrinc, Tolna megye; megh. 1924. június 10. Budapest), a budapesti evangélikus gimnázium tanára, a M. T. Akadémia tagja. Nyolcvan éves korában halt meg. — Munkáiban a magyar nép nyelvének bámulatos ismerete kitűnő nyelvérzékkel párosult. A nyelvhelyesség kérdéseiben Szarvas Gábor halála után övé volt a döntő szó. Pompás érveléssel vitázott, alapos fejtegetéseit metsző gúnnyal vegyítette, nem maradt alul egyetlen polémiájában sem. Cikkei közül különösen a Budapesti Szemle és a Magyar Nyelv évfolyamaiban megjelentek keltettek nagy hatást. — Toldi. Írta Arany János. Magyarázta Lehr Albert. Budapest, 1880. (Nagyhatású könyv a középiskolák számára.) — Toldi. Írta Arany János. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert. Budapest, 1882. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett Toldi-kommentár. Ehhez hasonló interpretáció nem jelent meg irodalmunkban.) — Goethe: Hermán és Dorottya. Az eredeti versmértékben fordította Lehr Albert. Budapest, 1899. (Magyaroshangú fordítás. A jeles nyelvtudós nagy kedvvel fordította Heine dalait is.) — Arany-magyarázatok. (A Magyar Nyelv évfolyamaiban 1905-től kezdve.)

Marczali Henrik (szül. 1856. április 3. Marcali, Somogy megye) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. Atyja, a tudós Morgenstern Mihály rabbi, gondosan nevelte; a tehetséges ifjú már tizenöt éves korában a pesti egyetem filozófiai karának hallgatója volt; huszonkét éves korában egyetemi magántanár, egyben a budapesti gyakorló gimnázium tanára. I. Ferenc József király 1895-ben kinevezte nyilvános rendes tanárrá a budapesti egyetem magyar történelmi tanszékére: ő volt a Pázmány Péter-egyetem első zsidóvallású tanára. Őelőtte hittestvérei közül csak azok juthattak rendes tanszékhez, akik megkeresztelkedtek; ezután már a zsidóságukhoz ragaszkodó tudósokat is kinevezték. Marczali Henrik nagyarányú munkásságával és komoly történeti szellemével a korabeli magyar történettudósok első sorában foglalt helyet. Némely föltevéséért és elírásáért többször megtámadták, de

olyan termékenység mellett, mint amilyen az övé volt, bajos volt elkerülni a kisebb tévedéseket. — A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. — Magyarország története II. József korában. Három kötet. Budapest, 1881–1888. — Mária Terézia. Budapest, 1891. — A magyar nemzet története 1301-ig. (A Szilágyi Sándortól szerkesztett millenniumi történet I. és II. kötetében, 1895. és 1896. Ugyancsak az ő tollából ennek a vállalatnak VIII. kötetében: Magyarország története 1711-től 1815-ig.) — Nagy képes világtörténet. Szerk. Marczali Henrik. Tizenkét kötet. Budapest, 1899–1904. (A nagyszabású vállalatba ő írta meg az újkor történetét.) — A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1902. (Angyal Dávid és Mika Sándor közreműködésével.) — Magyarország története. Budapest, 1912. (Műveltség Könyvtára.)

Márki Sándor (szül. 1853. március 27. Kétegyháza, Békés megye; megh. 1925. június 30. Gödöllő) kolozsvári egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja. Hetvenkét éves korában halt meg. — Történetírói működését a sokoldalú érdeklődés, rendkívüli termékenység és eleven stílus jellemezték. — Dózsa György és forradalma. Budapest, 1883. (Átdolgozott kiadása 1913-ban.) — A kolozsvári tudományegyetem története és statisztikája. Kolozsvár, 1896. (Pisztóry Mór közreműködésével.) — Mátyás király-emlékkönyv. Budapest, 1902. — I. Ferenc József király. Budapest. 1907. — II. Rákóczi Ferenc. Három kötet. Budapest, 1907–1910. — Az ókor és középkor története. Budapest, 1910. — Az újkor és legújabb kor története. Budapest, 1910. — Horváth Mihály. Budapest, 1917. — Magyar középkor. Budapest, 1917.

Pauler Gyula (szül. 1841. május 11. Zágráb; megh. 1903. július 8. Badacsonytomaj, Zala megye) országos főlevéltárnok, a M. T. Akadémia tagja. Atyja, Pauler Tivadar, a későbbi igazságügyminiszter, a zágrábi királyi katolikus jogakadémia tanára volt; ő maga is a jogi pályára készült, megszerezte az ügyvédi oklevelet, de hajlamai a történettudomány felé vonták. Mint tisztviselő, az 1870-es évektől kezdve az Országos Levéltárban dolgozott, a nagyjelentőségű tudományos intézményt újjászervezte, a M. T. Akadémiában és a Magyar Történelmi Társulatban fontos feladatokat oldott meg. Hatvankét éves korában húnyt el. Fia: Pauler Ákos, a filozófus. — Pauler Gyula a leg-

kitűnőbb német, francia, olasz és angol történetírók tanítványa volt, de tele nemzeti jellemvonásokkal, a magyar haza ezeréves multjának gazdag ismeretével. Mint a Comte-féle pozitivizmus híve, nem előre kigondolt elméletek, föltevések, elgondolások alapján formálta meg históriai anyagát, hanem a tények teljes ismeretével, a részletek lelkiismeretes megvilágításával, minden irányzatosság nélkül tárta olvasói elé kutatásainak gazdag kincseit. — Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. Két kötet. Budapest, 1876. (Nagyértékű monográfiájának megjelenése után szenvedélyes kutatóvággyal fordult az Árpádok története felé, amint erről a Századok évfolyamaiban közzétett értekezései tanuskodnak). — A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Két kötet. Budapest, 1893. (A M. T. Akadémia 1895. évi nagyjutalmával kitüntetett mű. Második kiadása 1899-ben.) — A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. (Főmunkájának méltó kiegészítése.) — A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. (Az értékes forrásgyüjteményt Szilágyi Sándorral együtt szerkesztette.)

Simonyi Zsigmond (szül. 1853. január 1. Veszpém megye; megh. 1919. november 23. Budapest) egyetemi tanár, a Magyar Nyelvőr szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Budenz József és Szarvas Gábor tanítványa volt, egy ideig tanár az országos rabbiképző-intézetben, 1878-tól a budapesti egyetemen a magyar nyelvészet helyettes, utóbb rendkívüli tanára. Nyilvános rendes tanárrá csak akkor nevezték ki (1889), amikor izraelita vallásáról áttért a katolikus vallásra. A Magyar Nyelvőr szerkesztését 1895-ben vette át Szarvas Gábortól; felelősséges munkakörében fáradhatatlanul dolgozott az új nyelvésznemzedék fölnevelésén. Hatvanhat éves korában halt meg. — Nyelvtudományi munkássága rendkívül termékeny és sokoldalú volt, de ellenfeleinek támadását nem mindig sikerült visszavernie. (Ballagi Aladár, Lehr Albert, Szily Kálmán.) Cikkeinek, értekezéseinek, könyveinek sokaságából több olyan munkát lehet kiemelni, amelyek az irodalomtörténetet is közelről érdekelhetik. — Antibarbarus. Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke a megfelelő helyesek kitételével. Gyakorlati kézikönyv mindazok számára, kik magyarul írnak és tanítanak. Budapest, 1879. — Rendszeres magyar nyelvtan. Középiskolák számára. Budapest, 1879. (Ötödik kiadása

1896-ban.) — A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. Három kötet. Budapest, 1881–1883. (A M. T. Akadémia Marczibányi-díjával jutalmazott pályamunka.) — A magyar határozók. Két kötet. Budapest, 1888–1895. (A M. T. Akadémia Lukács Krisztina-díjával jutalmazott pályamunka.) — A magyar nyelv. Két kötet. Budapest, 1889. (Kiválóan sikerült tájékoztatás a művelt közönség számára. Egykötetes második kiadása 1905-ben. Német átdolgozása 1907-ben.) — Magyar nyelvtörténeti szótár. Három kötet. Budapest, 1890–1893. (Szarvas Gáborral együtt szerkesztett magyarázatos szógyüjtemény. Időköre az első nyomtatványoktól a nyelvújításig terjedő kor. A nagyszabású szótárt Ballagi Aladár megbízhatatlan munkának és felületes tákolmánynak ítélte, Simonyi Zsigmond elkeseredetten védekezett. A nyelvészek egy része hálával forgatta a szógyüjtemény köteteit, másik része igazat adott Ballagi Aladárnak.) — Német és magyar szólások. Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv. Budapest, 1896. (A M. T. Akadémia Marczibányi-díjával jutalmazott pályamunka.) — Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon. Első kötet: Magyar hangtan és alaktan. Budapest, 1896. (Balassa József közreműködésével.) — Helyes magyarság. Budapest, 1903. (Harmadik kiadása 1914-ben.) — Iskolai helyesírás. Budapest, 1903. (Az akadémiai helyesírással szemben a közoktatásügyi minisztérium által elrendelt iskolai helyesírás kidolgozása.) — Középiskolai műszótár. Budapest, 1906. (A helyes magyarság jegyében készült szógyüjtemény.)

Szabó Károly (szül. 1824. december 24. Köröstarcsa, Békés megye; megh. 1890. augusztus 31. Kolozsvár) nagykörösi református gimnáziumi tanár, 1859-től az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárnoka, 1873-tól a kolozsvári egyetemen a magyar történelem tanára, a M. T. Akadémia tagja. Hatvanhat éves korában halt meg. — Ifjabb éveiben nagy kedvvel fordította az ógörög írókat, pályája második felében szenvedélyes érdeklődéssel fordult a régi magyar nyomtatványok világa felé. — Magyarország történetének forrásai. Négy kötet. Pest, 1860–1864. (Anonymus, Rogerius, Kézai Simon krónikáinak és az árpádkori legendáknak mesteri fordításai.) — A magyar vezérek kora. Pest, 1869. (A magyar nemzet története Szent István király előtt. Akadémiai jutalommal kitüntetett mű.) — Kisebb történelmi munkái. Két kötet. Budapest, 1873. (Válogatott tanulmányainak gyüjteménye.) — Régi

magyar könyvtár. Két kötet. Budapest, 1879–1885. (Az első kötet az 1711-ig megjelent hazai és külföldi magyarnyelvű nyomtatványok könyvészeti leírását, a második kötet az 1711-ig Magyarországon kiadott nem magyarnyelvű nyomtatványok tudományos címjegyzékét foglalja magában. A további két kötet, Hellebrant Árpád közreműködésével, a magyar szerzőktől külföldön megjelent nem magyarnyelvű nyomtatványok címeit tartalmazza 1711-ig.)

Szarvas Gábor (szül. 1832. március 22. Ada, Bács-Bodrog megye; megh. 1895. október 12. Budapest) középiskolai tanár, a M. T. Akadémia tagja. A pozsonyi királyi katolikus gimnázium tanári testületéből 1869-ben került Pestre, három évvel később a M. T. Akadémia támogatásával megindította a Magyar Nyelvőrt. Első nevesebb munkatársai: Brassai Sámuel, Budenz József, Hunfalvy Pál, Lehr Albert, Ponori Thewrewk Emil, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Volf György. Célja: 1. a régi nyelv felkutatása és magyarázata; 2. a nép nyelvének búvárlása és a nyelvjárások feldolgozása; 3. az irodalmi és köznyelvből az idegenszerűségek kiirtása. Az ifjabb tudós-nemzedék tagjai sikeresen törekedtek arra, hogy a nyelvújítás szabályellenes szóalkotásait helyes magyar szavakkal pótolják, az idegenből ideszármazott korcs kifejezéseket kiszorítsák s a tudományos magyar nyelvtan megírásához egybegyüjtsék a szükséges anyagot. A folyóirat nagy hatást tett, a szerkesztő pompás magyar stílusa megragadta kortársai figyelmét, szellemi frissesége ott ragyogott minden értekezésében. Nagy tudás, biztos ítélőerő, zamatos magyarság és nem közönséges bátorság jellemezték. Heves tollharcai sok vihart támasztottak a magyar tudományos életben. Hatvanhárom éves korában hunyt el. Halála után Budapesten és szülőfalujában szoborral tisztelték meg emlékét. — Önállóan megjelent munkái közül legtöbb szolgálatot tett a nyelvtudomány fejlődésének Simonyi Zsigmonddal együtt szerkesztett XVI–XVIII. századi magyarázatos szógyüjteménye: Magyar nyelvtörténeti szótár. Három kötet. Budapest, 1890–1893. (A nagyszabású mű hiányait és hibáit Ballagi Aladár keményen megtámadta, tagadhatatlan azonban, hogy a szótár a magyar nyelvtudomány nélkülözhetetlen segédeszköze lett.)

Szilágyi Sándor (1827–1899) nagykőrösi református gimnáziumi tanár, utóbb az egyetemi könyvtár igazgatója, a Századok történelmi folyóirat szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkái-

ról: a VI. kötetben. — A szerkesztésében megjelent millenniumi történelem: A magyar nemzet története. Szerkeszti Szilágyi Sándor. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat. Tíz kötet. Budapest, 1895–1898. (A képekkel gazdagon díszített tudományos mű munkatársai: Acsády Ignác, Angyal Dávid, Ballagi Géza, Beksics Gusztáv, Fraknói Vilmos, Fröhlich Róbert, Kuzsinszky Bálint, Marczali Henrik, Márki Sándor, Nagy Géza, Pór Antal, Schönherr Gyula. A díszes sorozatnak nagy sikere volt: húszezer példány kelt el belőle.)

Szinnyei József (szül. 1857. május 26. Pozsony) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Szent István Akadémia tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztője, felsőházi tag. Idősebb Szinnyei József fia volt, irodalomtörténetírónak indult, de később nyelvtudós lett. Tanulmányait a budapesti egyetem filozófiai karán végezte, egy évet Finnországban töltött, 1881-től a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában dolgozott, 1886-ban a kolozsvári egyetemen a magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet tanárává nevezték ki, 1893-ban a budapesti egyetemre került az ural-altáji összehasonlító nyelvészet tanárának. A bolsevista erőszak 1919-ben huszonötödmagával eltiltotta tanári működésétől, a nemzeti uralom néhány hónap mulva visszahelyezte tanári székébe. Nyugalomba vonulása után 1928-tól a M. T. Akadémia főkönyvtárnoka. — Irodalmunk története 1711–1772. Budapest, 1876. (A nemzetietlen kor irodalmának áttekintése.) — A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Budapest, 1877. (Különlenyomat a Figyelőből.) — Az ezer tó országa. Budapest, 1882. (Finnország beható ismertetése. A szerző Finnországban a magyarokról, itthon a finnekről számos ismeretterjesztő cikket írt, finn nyelven magyar nyelvtant adott közre, magyar szépirodalmi munkákat fordított finnre, megírta magyarul a finn irodalom történetét.) — A magyar nyelv eredete. Budapest, 1883. (Észrevételek Vámbéry Ármin munkájának nyelvészeti részére.) — Finn-magyar szótár. Budapest, 1884. (A M. T. Akadémia Marczibányi-jutalmával kitüntetett mű.) — Rendszeres magyar nyelvtan. Budapest, 1885. (Kitűnő tankönyv középiskolai tanulók és egyetemi hallgatók számára. Tizenhatodik kiadása 1926-ban. A szerző egyéb középiskolai magyar nyelvtanai és olvasókönyvei számos kiadásban forogtak a diákok kezén.) — A magyar nyelv. Budapest, 1887. (A magyar nyelv-

tudományi ismeretek tömör rendszerezése a művelt közönség és a felsőbb osztályos tanulók számára. Tizenharmadik kiadása 1926-ban.) — Magyar tájszótár. Két kötet. Budapest, 1893–1901. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű. Anyaga felöleli a magyar népnyelv egész szókészletét. Forrásai: a már nyomtatásban megjelent tájnyelvi szövegek, a kéziratban heverő szógyüjtések, az újonnan gyüjtött anyag. Mint szerkesztő erős kritikával bírálta meg forrásainak adatait.) — Finn nyelvtan. Budapest, 1894. (Budenz József finn nyelvtanának átdolgozása, több kiadásban. Párhuzamosan: Finn olvasókönyv, több kiadásban.) — Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában? Budapest, 1895. (Különlenyomat a Magyar Nyelvőrből. A szerzőt a régi magyar nyelv kiejtésének kérdése sokat foglalkoztatta, mint igazi tudós nem vonakodott régibb tanításainak felülvizsgálatától és módosításától. A magyar hangtan és magyar alaktan legnehezebb nyelvtörténeti kérdéseit a nyelvemlékek és rokonnyelvek alapján sok sikerrel oldotta meg.) — Magyar nyelvhasonlítás. Budapest, 1896. (Hatodik kiadása 1920-ban. A finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány eredményeinek rendszerezése az egyetemi hallgatóság számára. A nyelvészeti analízis a szerző kedvelt tudományos területe volt, a részletkérdések megoldásának módszerével termékenyen tanította az új nemzedéket.) — A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. Budapest, 1908. (Először a Csánki Dezsőtől szerkesztett Árpád-emlékkönyben jelent meg. Második kiadása 1923-ban. Németül 1920-ban. A finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány művelődéstörténeti tanulságait ez az értekezés összegezte legvilágosabban a művelt közönség számára, de egyúttal a tudomány javára is. A szerző a bonyolult szakdolgokról világosan tájékoztatta olvasóit.) — Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Leipzig, 1910. (A Sammlung Göschen egyik kötete. Második kiadása 1922-ben. Az összefoglaló munkát a német tudomány hálával fogadta.)

Thallóczy Lajos (szül. 1854. december 8. Buda; megh. 1916. december 1. Herceghalom, Pest megye), az osztrák-magyar közös pénzügyminisztérium levéltárának igazgatója, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, a M. T. Akadémia tagja. Egyszerű polgári származásából magas méltóságokba emelkedett, a világháború alatt Szerbia kormányzója volt. Élete Bécsben folyt le; erős nyelvtehetségének, történeti tudásának, politikai éleslátásának egyaránt nagy hasznát vette a külügyi

szolgálat. Tragikus halála megrendítette kortársait: I. Ferenc József temetéséről Budapestre utaztában vasúti szerencsétlenség áldozata lett Hatvankét éves korában húnyt el. — Mint történettudós legnagyobb érdeklődéssel a balkáni népek történetét kutatta. (Jajca története: 1916-ban akadémiai nagyjutalmat nyert mű.) — Közérdekű tárcái és útleírásai nem közönséges érdeklődést keltettek. (Gyepün innen, gyepün túl, 1898; Tudákos levelek, 1913.)

Thaly Kálmán (1839–1909) budapesti református gimnáziumi tanár, utóbb országgyűlési képviselő, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és költői munkásságáról: a VI. kötetben. — Kuruckori énekgyüjteményeivel új fejezetet iktatott a magyar irodalomtörténetbe (1864, 1872, 1885), egy időben a Magyar Történelmi Társulat folyóiratának szerkesztője volt (Századok, 1867–1875), históriai adattáraiban a kiadatlan levelek, okiratok, naplók és egyéb följegyzések egész tömegét bocsátotta közre Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc korából. (Archivum Rákóczianum.) — Ocskay László. Budapest, 1880. (Második átdolgozott kiadása: 1905.) — II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága. Pozsony, 1881. (Második bővített kiadása: 1882.) — Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi fejedelem hamvainak feltalálása. Budapest, 1893. (A Rákóczi-kultusz érdekében kifejtett, évtizedekre terjedő fáradozása nem volt eredménytelen munka: a bujdosók hamvait hazaszállították.)

Vámbéry Ármin (szül. 1832. március 19. Dunaszerdahely, Pozsony megye; megh. 1913. szeptember 15. Budapest) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. A maga erejéből küzdötte fel magát az ismeretlenségből. Nyomorúságban élő szabóinas volt, egyik lábára béna; néhány gimnáziumi osztály elvégzése után zsidó hitsorsosai segítségével mint házitanító kereste kenyerét; később áttért a református vallásra. Tüneményes nyelvtehetsége korán megnyilatkozott. Huszonnégy éves korában elindult keletre, hogy személyes tapasztalatok alapján deritsen fényt a magyar nyelvtudomány és őshaza vitás kérdéseire. Konstantinápolyban nyelvi órák adásával tartotta fenn magát, bejutott a legelőkelőbb mozlim körökbe, a török papnevelő iskolában mohamedán papi kiképzést nyert. Ázsia ismeretlen vidékei felé 1863-ban indult el a M. T. Akadémia támogatásával; dervis-álruhájában behatolt olyan helyekre is, ahol előtte még nem járt európai ember; nagy

önfeláldozással járó utazása világhírű emberré tette. Nevének különösen Angolországban volt nagy varázsa. Itthon, a budapesti egyetemen, a keleti nyelvek tanárává nevezték ki, 1905-ben nyugalomba vonult. Útleírói érdemeit, tudományos munkásságát, világpolitikai éleslátását a hazai és külföldi kitüntetések egész sora kísérte. A Magyar Zsidó Lexikon dícsérettel emeli ki róla, hogy, bár elhagyta a zsidó vallást, «fajiságát sohasem tagadta meg, sőt a cionista mozgalomnak nálunk legkorábban híve volt és nyiltan cionistának vallotta magát.» Nyolcvanegy éves korában halt meg. — Magyar nyelven megjelent munkái közül kiemelhetők: Középázsiai utazás. Pest, 1865. (Megjelent más nyelveken is.) — Vándorlásaim és élményeim Perzsiában. Pest, 1867. (Németül is megjelent.) — Vázlatok Közép-Ázsiából. Pest, 1868. (Németül és angolul is.) — A magyar és török-tatár nyelvekbeni szóegyezések. Pest, 1869. (Számos nyelvtudományi értekezése közül a jellemzőbbek egyike.) — Oroszország hatalmi állása Ázsiában. Pest, 1871. (Németül is.) — Keleti életképek. Budapest, 1876. (Németül is.) — A török-tatár nyelvek etimológiai szótára. Budapest, 1877. (Németül is.) — A magyarok eredete. Budapest, 1882. (Németül is. Bírálói közül különösen Budenz József, Hunfalvy Pál és Szinnyei József szálltak szembe állításaival.) — A török faj. Budapest, 1885. (Németül is.) — A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, 1895. (Régibb elméletének módosítása.) — Küzdelmeim. Budapest, 1905. (Önéletrajzának egyik feltünést keltő kijelentése: «Századunk szellemi vívmányai nem türhetik tovább a sötét multból eredő vallást és nem látom be, miért nem alkalmazhatnók ifjúságunk nevelésében a vallástanítás butító rendszere helyett a szellemi müveltség fényes világosságát.») — Nyugat kultúrája keleten. Budapest, 1906. (Németül és angolul is.) — A magyarság bölcsőjénél. Budapest, 1914. (Halála után jelent meg.)

Volf György (szül. 1843. október 3. Törökbálint, Pest megye; megh. 1897. szeptember 13. Budapest) gimnáziumi igazgató, a M. T. Akadémia tagja. Katolikus német családból származott, kitünően megtanult magyarul, finom nyelvérzékét széleskörü tanultsága még jobban kifejlesztette. Nyelvtudományunk történetében ortológus-harcain kívül főkép a középkori magyar szövegek kiadásával örökítette meg nevét. Ötvennégy éves korában halt meg. — Nyelvemléktár. Tizen-

négy kötet. Budapest, 1874–1890. (A kódexirodalommal foglalkozó nyelvészek és irodalomtudósok legfontosabb forrásmunkája.) — Volf György összegyüjtött munkái. Két kötet. Budapest, 1907–1914. (Demeczky Mihály kiadása.)

Irodalom. — Budenz-album. Budapest, 1884. — Récsei Viktor: Vámbéry Ármin élete és tudományos működése. Kassa, 1889. — Nyelvőr-emlék. Budapest, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Schilling Lajos: Szabó Károly emlékezete. Erdélyi Múzeum. 1892. évf. — Szádeczky Lajos: Szabó Károly emlékezete. Századok. 1894. évf. — Munkácsi Bernát: Budenz József emlékezete. Budapesti Szemle. 1896. évf. — Szilágyi Sándor: Emlékbeszéd Szabó Károly felett. Budapest, 1896. — Simonyi Zsigmond: Szarvas Gábor emlékezete. Magyar Nyelvőr. 1897. évf. — Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor emlékezete. Századok. 1900. évf. — Szádeczky Lajos: Szilágyi Sándor emlékezete. Kolozsvár, 1910. — Fejérpataky László: Szilágyi Sándor. Budapest, 1901. — Fraknói Vilmos: Emlékbeszéd Szilágyi Sándor felett. Budapest, 1902. — Marczali Henrik: A magyar történetírás fejlődése a XIX. században. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. Budapest, 1907. — Négyesy László: Volf György szülőházánál. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. — Horger Antal: Budenz József emlékezete. Magyar Nyelv. 1908. évf. — Márki Sándor: Thaly Kálmán emlékezete. Századok. 1911. évf. — Ortvay Tivadar: Thaly Kálmán. Turul. 1911. évf. — Simonyi Zsigmond: Emlékezés Szarvas Gábor rendes tag felett. Budapest, 1911. — Thallóczy Lajos: Pauler Gyula emlékezete. Századok. 1911. évf. — Alexander Bernát: Szarvas Gábor időpontja. Magyar Nyelvőr. 1912. évf. — Riedl Frigyes: Szarvas Gáborról. U. o. 1912. évf. — Turóczi József: Szarvas Gábor mint író. U. o. 1912. évf. — Békefi-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Goldziher Ignác: Vámbéry Ármin emlékezete. Budapest, 1915. — Kacziány Géza: A magyar mémoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. Budapest, 1917. — A Magyar Nyelvőr Simonyi-emlékfüzete. 1919. évf. (Balassa József, Dénes Szilárd, Munkácsi Bernát, Prohászka János, Sebestyén Károly, Simai Ödön cikkei.) — Lambrecht Kálmán: Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Budapest, 1920. — Thienemann Tivadar: A pozitivizmus és a magyar történettudományok. Minerva.

1922. évf. — Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története. Budapest, 1925. — Szinnyei József: A M. T. Akadémia és a nyelvtudomány. Budapest, 1925. — A Magyar Nyelv folyóirat ünnepi füzete Szinnyei József hetvenedik születésnapja alkalmából. 1927. évf. (Melich János: Üdvözlő beszéd; Gulyás Pál: Szinnyei József életrajza és irodalmi munkássága.) — Áldásy Antal: Fraknói Vilmos emlékezete. Turul. 1926. évf. — Berzeviczy Albert: Fraknói Vilmos emlékezete. Budapesti Szemle. 1927. évf. — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyüjteménye. Budapest, 1927. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Losonczi Zoltán: Lehr Albert emléke. Protestáns Tanügyi Szemle. 1930. évf. — Hóman Bálint: A magyar történetírás új útjai. Budapest, 1931. — Gondán Felicián: Szarvas Gábor és intézetünk. Bajai ciszterciendi reálgimnázium értesítője. 1932. — Szinnyei József: Szarvas Gábor születésének századik évfordulójára. Magyar Nyelv. 1932. évf. — Károlyi-emlékkönyv. Budapest, 1933.

JÓKAI MÓR.

Jókai Mór élete.
Jókai Mór regényei és novellái.
Jókai Mór, az elbeszélő.
Jókai Mór, a költő és színműíró.
A Jókai-irodalom.

JÓKAI MÓR ÉLETE.

A legnépszerűbb magyar regényíró hatvan esztendőre terjedő pályáját mindvégig lankadatlan érdeklődés kísérte. Mesekitalálásának kiapadhatatlanságával és képzeletének gazdagságával éppen olyan nagy hatást tett, mint stílusának elevenségével és humorának kedvességével.

Jókai Mór 1825 február 18-án született Komáromban. Atyja, nemes Ásvai Jókay József, Ógyalláról költözött Komáromba, nőül vette nemes Pulay Máriát, ügyvédi gyakorlatával és ügyes gazdálkodásával tekintélyes vagyont gyüjtött. Legkisebb gyermeke Móric volt. Az álmodozó fiú szülővárosában kezdte iskoláit, később elküldték német szóra a pozsonyi evangélikus gimnáziumba, majd a komáromi református iskolában tanult. Pápai diákélete nevezetes forduló fejlődésében. Addig inkább a festőművészet vonzotta, a pápai református főiskolában verseket és novellákat kezdett írni. 1841 őszén iktatták be első versét a főiskolai képzőtársaság érdemkönyvébe, ez a kitüntetése többször megismétlődött, a következő évben egyik novellájával jutalmat nyert a köri pályázaton. Az 1842—1844. iskolai éveket Kecskeméten töltötte, a református főiskola jogi tanfolyamára iratkozott be. Eddig inkább csak a dunántúli nemesvilágot látta, itt megismer-

kedett a magyar Alföld parasztéletével. Házigazdája, egy jómódú mérnök, sokszor elvitte kocsiján a Kecskemétet környező pusztaságokra, pásztornép társaságában töltötték az estét, félreeső tanyákon háltak. Kecskeméten fogott első nagyobb munkájának, a *Zsidó fiú* című verses tragédiának, megírásába. A kétéves jogi tanfolyam elvégzése után mint első eminens tért haza Komáromba, özvegy édesanyja házába; s bár a festői, de különösen az írói pálya nagyon vonzotta, elhatározta, hogy ügyvéd lesz. Gyakornokságot vállalt az egyik komáromi prókátor irodájában, szorgalmasan készült az ügyvédi vizsgálatra. 1845 februárjában Pestre utazott, hogy befejezze elméleti és gyakorlati készülését.

Pesten új irányt vett pályája. Megszerezte ugyan az ügyvédi oklevelet, de nem gondolt arra, hogy prókátor legyen. Petőfi Sándor bevezette a fővárosi fiatal írók társaságába; a húszéves jurátus jobban érezte magát a Pilvax-kávéház irodalmi asztalánál, mint az ügyvédi irodákban vagy a bírósági szobákban. A szépirodalmi lapok szívesen közölték novelláit, a közönség érdeklődéssel olvasta prózáját. Akkoriban könnyű volt az érvényesülés. A komáromi pályakezdő huszonkét éves korában már átvette Frankenburg Adolftól az Életképek szerkesztését s Petőfi Sándorral együtt a fiatalabb pesti írók élére állt. Egy szálláson laktak, együtt étkeztek, estéiket egymás társaságában töltötték, a lapot is együtt szerkesztették, az 1848-as márciusi mozgalmakban mindketten résztvettek. Baráti viszonyuk csak akkor bomlott fel, amikor Petőfi közreadta Vörösmarty ellen irányuló költeményét s Jókai oltárhoz

vezette Laborfalvi Rózát, a Nemzeti Színház művésznőjét. Ez a házasság nagy felháborodást keltett a Jókai-család körében. A művésznő már túl volt első ifjúságán, a nagy lépésnek nem volt mélyebb szerelmi előzménye, 1848 szeptemberében mégis megtörtént az esküvő. Jókait édesanyja kitagadta, azontúl már csak írói tollából élhetett.

A szabadságharc idején ujságírással kereste kenyerét, 1849 elején a kormánnyal együtt Pestről Debrecenbe menekült; itt a békepárt közlönyét, az Esti Lapokat, szerkesztette. Mikor az áprilisi Habsburg-trónfosztás a béke minden reményének végét szakította, ő is csatlakozott a köztársasági párthoz; ezért az osztrák önkényuralom emberei halálra keresték. Később az íróknak adott amnesztia megváltotta a bujdosás gyötrelmeitől.

Az 1850-es évektől kezdve bámulatos termékenységgel írta regényeit, elbeszéléseit, humoreszkjeit, verseit, színdarabjait. 1858-ban megalapította népszerű élclapját, az Üstököst; 1863-ban megindította nagyhatású politikai napilapját, a Hont. Munkásságát nemcsak a regényolvasó és színházlátogató közönség méltányolta, hanem a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság is; az előbbi 1858-ban, az utóbbi 1860-ban választotta tagjai közé. 1861-ben a siklósi kerület országgyűlési követe lett; azontúl, mint a siklósi, budapest-terézvárosi, dárdai, budapest-józsefvárosi, erdélyi-erzsébetvárosi, illyefalvi, kassai, oravicai kerületek képviselője, évtizedekig állandóan tagja maradt a parlamentnek. Mint szónok és mint vezércikkíró sokat szerepelt a politikában. Eleinte az ellenzékkel tar-

tott; 1875-től kezdve, mikor jóbarátja, Tisza Kálmán, megalapította a szabadelvű pártot, a kormány politikáját támogatta. Az ellenzéki zászló elhagyása sokat rontott országos népszerűségén. Valamikor, mint balközépi jelölt, minisztert buktatott a budapest-terézvárosi képviselőválasztáson; később nemzetiségi kerületeket kellett számára kijelölni, hogy fényes nevét megtarthassák a kormánypártnak; végre 1896-ban, mint a karcagi választókerület kormánypárti jelöltje, kibukott a képviselőházból. I. Ferenc József király ekkor nevezte ki a főrendiház tagjává. Bár a politika sok keserűséget és meghurcolást jelentett számára, a parlamenti folyosóhoz és a pártkör kártyaasztalához nagyon ragaszkodott. A képviselőházból való kimaradását nem tudta feledni.

Otthonában házasságának első éveitől kezdve zajtalanul élt. Csak mikor neje 1886-ban meghalt és fogadott leánya, Jókai Róza, vette át háztartása vezetését, akkor jöttek derűsebb napok családi életének egyhangúságába. Leánya utóbb férjhez ment Feszty Árpád festőművészhez, velük együtt ő is beköltözött a Bajza-utcában álló művészház első emeletére. A nyarat többnyire svábhegyi nyaralójában vagy balatonfüredi villájában töltötte.

Írói munkálkodása félszázados ünnepén, 1894-ben, a nemzet minden rétege fölkereste hódolatával; egységes kiadásban bocsátották közre összes munkáit, a kiadás jövedelméből fényes nemzeti ajándékot kapott. Elkövetkeztek az aggkori elgyöngülés évei. Országraszóló meglepetés volt, amikor 1899 őszén hirtelen elhatározással nőül vette Grosz Bellát, az egyik fővárosi színi iskola

végzett növendékét. Házasságkötését kínos családi jelenetek előzték meg, de a hetvennégy éves aggastyán hajthatatlan maradt. Semmi sem ártott jobban Jókai Mór népszerűségének, mint ez a késői frigy. Kortársai nem tudták neki megbocsátani, hogy öregkori szenvedélye elragadta; rokonai, barátai elfordultak tőle. 1904 május 5-én halt meg. A Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokából kísérték el utolsó útjára.

Mint ember vonzó egyéniség volt; nyájas, szelíd, előzékeny mindenki iránt, a bántalmakkal szemben türelmes. Az életet a maga valóságában nem ismerte, gazdálkodni nem tudott, ábrándjai világában élt. Bizonyos dolgokban naiv gyermek maradt haláláig.

Adatok Jókai Mór életéhez:

XVI. század. — A magyar-török harcokban feltűnik vitézségével Jókay Sámuel, az ásvai Jókay nemescsalád első ismert őse. (Egyik leszármazottja a regényíró édesatyja: Jókay József komárommegyei földbirtokos és ügyvéd.)

1825. — Jókai Mór születésének éve. Február 18-án születik Komáromban. (Jókay József és Pulay Mária legkisebb gyermeke. Testvérbátyja és testvérnénje, Károly és Eszter, féltő gonddal veszik körül. Jellemvonásait és tehetségét édesatyjától örökli. Szülei buzgó református szellemben nevelik.)

1834. — Kilenc éves. Családjuk barátja, a komáromi születésű Tóth Lőrinc, közzéteszi egyik kis versét a Társalkodóban. (A «csodagyermek» ekkor a komáromi református gimnázium növendéke. Tíz éves korában Pozsonyba küldik, itt megtanul németül, két év mulva otthon folytatja tanulmányait. Példás viseletű, kitűnő diák. Édesatyja halála után szellemi irányítását testvérnénjének férje, Vály Ferenc komáromi gimnáziumi tanár, végzi nagy sikerrel.)

1841. — Ez év őszétől kezdve a pápai református főiskolában folytatja tanulmányait. Írói és festői tehetségével hamar kiválik társai

közül. (Mindössze egy iskolai évet tölt Pápán, de ez az év fölötte kedvező szellemi fejlődésére. Tanárai közül Tarczy Lajos, iskolatársai sorából Petőfi Sándor emelhető ki. Édesanyja azért nem engedi vissza Pápára, mert félti a tüdővésztől. Enyhébb időjárású helyre kell mennie.)

1842. — Joghallgató Kecskeméten. Szorgalmával és tudásával magára vonja tanárai figyelmét. Megírja Zsidó fiú című tragédiáját. (Pályázik vele a Magyar Tudományos Akadémia egyik drámai jutalomtételére, kéziratát Petőfi Sándor másolja le. A költő egy kóbor színtársulattal érkezik Kecskemétre, ingyen végzi a másolás munkáját.)

1844. — Ez év nyarán befejezi jogi tanulmányait. Tizenkilenc éves. Ügyvédjelölt lesz az egyik komáromi prókátor irodájában. (A pöriratokban nem sok kedve telik, titokban költeményeket, elbeszéléseket és regényt ír.)

1845. — Jurátus Pesten. (Ügyvéd-főnökétől lakást és havi hat forint fizetést kap munkájáért. Írói érvényesülését Petőfi Sándor egyengeti.)

1846. — Ügyvédi vizsgát tesz. Megjelenik első regénye. Az új nemzedék lelkesen magasztalja elbeszélő tehetségét. (Csak egy prókátori ügye van, a pört megnyeri, azután szakít az ügyvédi pályával.)

1847. — Átveszi az Életképek szerkesztését. Szépirodalmi folyóiratának Petőfi a leghíresebb munkatársa. (Petőfi ősszel megnősül, a Dohány-utcában háromszobás lakást bérel, az egyik szobát kiadja az az ifjú szerkesztőnek. «Ez is egyike volt — írja később Jókai — a legnagyobb képtelenségeknek, ami valaha poéták fejében megfogamzott: egy szép fiatal nő és két fiatal férfi egy közös lakásban.»)

1848. — Huszonhárom éves. A márciusi napokban a pesti ifjúság egyik vezére. (Habsburg-ellenes köztársasági érzelmű. Demokratikus lelkesedésében vezetéknevének y-végződését i-betűvel cseréli föl.) Ez év nyarán nőül veszi Laborfalvi Róza színésznőt. (Nem törődik semmi gátló körülménnyel; menekül édesanyja, testvérei, barátai elől; titokban tartja meg esküvőjét. Neje nyolc évvel idősebb nála, van egy leánygyermeke. A székelyszármazású, katolikus vallású művésznő hatása igen áldásos férje pályájára, rendes élethez szoktatja az írót, anyai gonddal őrködik fölötte.)

1849. — A Pest felé közeledő osztrák csapatok elől feleségével együtt Debrecenbe menekül. Január első napjai őt is rémülettel töltik

el. Szolnokig vasúton mennek, onnan gyékényes szekéren folytatják útjukat; dermesztő hideg van, éjjelenkint csak nehezen jutnak szálláshoz. Debrecenben nagy a drágaság, kölcsönpénzből élnek, hónapos szobájukat alig tudják kifizetni. A megszorult írót Nyáry Pál, a békepárti politikus, juttatja foglalkozáshoz: szerkesztővé teszi. Jókai elvet cserél, elpártol a túlzó forradalmároktól, a Habsburg-házzal való békés kiegyezés hive lesz. Veszedelmes helyzetbe jut. A köztársaságiak árulót látnak benne, Pálffy Albert lapja, a Március Tizenötödike, ingerülten támadja, a Habsburg-ellenes politikusok megfenyegetik, Kossuth Lajos maga elé idézi és meginti. Mikor az országgyülés április 14-én kimondja az uralkodóház trónfosztását, ismét megváltoztatja politikai felfogását, az Esti Lapokat radikális köztársasági szellemben szerkeszti tovább. Buda visszafoglalása után Debrecenből Pestre megy. (A szabadságharc ügye haldoklik, a politikusok és forradalmi írók az osztrák és orosz csapatok elől Szeged felé menekülnek, velük megy Jókai is. Felesége féltő gonddal kiséri s elrejti rokonainál Borsod megye egyik falujában, Tardonnán. Néhány hónap mulva visszakerül Pestre.)

1850. — Édesanyja kibékül vele. («Laborfalvi Róza hódító szépsége még az anyát is elvarázsolta. Nagy latba esett hitvesi hüsége és gondoskodása, melyet a forradalom alatt tanusitott férje iránt. Emellett hizelgett özvegy Jókaynénak az a hódolat és bámulat, mellyel a komáromiak adóztak a nagy művésznőnek és a nagy szépségnek. Jókainak és az irodalomnak szüksége volt Laborfalvi Rózára. Ez az asszony ébrentartotta hiúságát, acélozta munkakedvét, nem engedte se elcsüggedni, se elbizakodni. Zsarnoka volt, aki uralkodott felette és jó szelleme, aki piedesztált épitgetett alája. Róza gondja mindenre kiterjed, hogy jó sima papirja legyen, mert csak simára szeret irni, jó tolla, jó tintája, a látogatók elé ő megy ki, egy detektiv éles szemével vizsgálja meg s kérdezi ki, mit akarnak s aztán elutasitja, ha csak nem okvetlenül szükséges, hogy beeresztessenek. A cselédeknek nem szabad énekelni, az ajtókkal nem szabad zörögni, mert az úr ir. Még a mákot is a szomszédban töreti meg, nehogy a mozsár döngése Móricot zavarja. Ir és egyre ir. Este vagy délben mulatságnak felolvassa felesége előtt, amit irt, az beleszól s megjegyzései folytán igazit rajta, kihúz egy mondatot, hozzátenni javasol egy másikat s

együtt gondolkozik férjével, hogy mi legyen a folytatás.» Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora.)

1852. — Huszonhét éves. Már hírneves elbeszélő. Megkezdődik színházi sikereinek sorozata. (A Dalmában Laborfalvi Róza kapja a címszerepet, a színmű zajos sikert arat. Az író Komáromba írt beszámolója szerint: «Kedves Anyám! Nagyon sajnálom, hogy darabom előadásán nem lehetett szerencsém kedves anyámhoz, úgy hiszem, a legtisztább örömet érezte volna kedves anyám azon lelkes részvét fölött, mellyel a közönség művemet fogadta, amit leginkább igazol az, hogy nyolc nap alatt háromszor adatott elé, mindig tele színház előtt. Eddigelé közel háromszáz pengőt kaptam belőle.»)

1853. — Telket vesz és nyaralót épit a Svábhegyen. (Az esemény híre nagy feltűnést kelt kortársai között; eddig még nem volt példa rá, hogy magyar író házat szerzett volna tollával. Mindenfelé emlegetik, mennyit fizet regényeiért a Pesti Napló, milyen nagy összegeket adnak kéziratairt a kiadók. Annak ellenére, hogy hónapról-hónapra sokat keres, sokszor jut pénzzavarba; ilyenkor ezüstneműi a zálogházba vándorolnak. «Otthon nagy kordában lévén s egyszersmind nagy őrizet alatt, nem történt semmi baj, de künn a világban csak az nem iratott vele alá váltót, aki nem akart. Így aztán a szaporodó, sőt jelentékeny jövedelem mellett is örökös zavarai voltak, amelyeket titkolt a felesége előtt s eligazítani sem tudott, mert a kéziratairt járó összegekről be kellett otthon számolnia.» Mikszáth Kálmán.)

1858. — Megindítja az Üstökös. Humoros lapjának legnagyobb részét évekig egymagában írja, eleinte még a rajzokat is maga készíti. Olvasói tömérdek adomát küldenek be hozzá, ezeket pompásan átírja. Népszerű tréfás alakjai közül leghíresebbek: a kakasfejű emberke, a politikus csizmadia és Tallérossy Zebulon. Ebben az évben választják meg a Magyar Tudományos Akadémia tagjává. (A Kisfaludy-Társaság tagjai közé 1860-ban kerül be.)

1861. — Az önkényuralom bukása után egybehívott országgyűlésre a baranyamegyei siklósi kerület képviselői mandátummal tiszteli meg. (A határozati párt híve, nem Deák Ferenc politikáját követi, gróf Teleki László és Tisza Kálmán ellenzéki álláspontjához csatlakozik. Már első felszólalásával nagy sikert arat az országgyűlésen.

Rokonszenves szónok, témáit ötletesen fejtegeti, humoros fordulataival jó hangulatot ébreszt.)

1863. — Tisza Kálmán balközépi politikájának támogatására megalapítja népszerű napilapját: a Hont. (A budai helytartóságon írásbeli nyilatkozatot kell adnia, hogy pártolni fogja a császári és királyi kormányt. Alig indul meg a lapja, helyet ad gróf Zichy Nándor bátorhangú cikkének, ezért haditörvényszék elé állítják, egy évi nehéz börtönre és nemességének elvesztésére ítélik. Szerkesztői működését egyelőre nem folytathatja. A király kegyelméből egy hónap mulva Zichy Nándorral együtt visszanyeri szabadságát.)

1865. — A siklósiak újra megválasztják képviselőnek balközépi programmal. (A Honban, az Üstökösben és az országgyülésen feltünő sikerrel népszerüsíti Tisza Kálmán ellenzéki politikáját, szemben a Deák-párti többséggel. Képviselőházi felszólalásai sokoldalúak; a közjogi, pénzügyi, igazságügyi, egyházi és katonai kérdésekhez sorjában hozzászól. Most is, később is bőven merít a képviselőházi folyosó adomatárából. «A folyosó csodálatos bőségszaruja a témáknak. Ide az egész országból elhoznak minden történetet. Itt van lélekben-testben az egész vidék. Aki csak beutazta az országot, az még nem ösmeri, csak az ösmerheti alaposan, aki a folyosón élt huzamosabb ideig. Annak nem kell etnográfia, se Conversations Lexikon, se a krónikák ismerete. A folyosó maga a teljes tudás. Mert a folyosón minden ott van, amire egy írónak szüksége lehet. Ha bányát akar leírni, a selmecbányai képviselő tanítja ki; tengeri viharhoz jók a veszprémi kövek is, akik a Balaton háborgását ismerik; ha a fináncíák szövevényén kell a regény valamely bonyodalmának ide vagy oda fordulnia, Wahrmann Mór az útmutató. Szóval itt be lehet fogni efajta munkába az egész országot. Ha valamelyik honatya jó adomát vagy csak egy zamatos mondást hall, azzal dicséri meg: No, ezt elmondom Jókainak. Mint méhek csápjaikon a mézet, szállítják neki az anyagot az ő tündérpalotáihoz.» Mikszáth Kálmán.)

1869. — Párbaja Pulszky Ferenccel. (A Honban Csernátony Lajos megsérti Pulszkyt, ez Jókaitól kér elégtételt, a szerkesztő kénytelen pisztolyra kiállni. Voltaképen azt sem tudja, miért kell verekednie, olyan közömbösen irányítja lapját. «Közönye, hidegsége, — írja Mikszáth Kálmán — fokozatosan annyira növekedett saját lapja iránt,

hogy a végén már nem is olvasta, hogy ne csináljon magának rossz órát, mert átfutva a közleményeken, lúdbőrzött a háta, elgondolva, hogy ezért meg amazért megharagusznak rá.») Ebben az évben buktatja meg a budapest-terézvárosi választáson Gorove István kereskedelmi minisztert. («Aki a kort nem ismeri — olvassuk Mikszáth Kálmán könyvében — az nem tudja mi volt eleinte, a parlamenti élet kezdetén, egy miniszter. E földi istenek nem is anyától látszottak származni, hanem mintha valamely végzet helyezte volna őket az ország ügyeinek élére. Hogy egy minisztert földi halandó meg is buktathasson azt balga ábrándnak kellett tartani.» A filoszemita regényíró ügyét a zsidók viszik diadalra. A zsidóság csak az imént kapja meg a parlamenttől a polgárjogot, de erejét mindjárt megmutatja minden olyan kerületben, ahol jelentékenyebb a kisebbsége. Két napig és egy éjjel tart a fővárosi erőpróba: Deák Ferenc pártja elbukik a balközépi ellenzékkel szemben. Jókai ekkor áll dicsőségének tetőpontján. Hálából Pozsonyban mandátumhoz juttatja Hon-beli zsidó munkatársát Horn Edét. «Ha vidékre utazott, a perronokon szónoklatok vártak rá és fehérruhás leányok. Kijött a városi magisztrátus is, élén a polgármesterrel. Diadalívek alatt, nem ritkán tarackdurrogások közt vonult be a városokba, mintha az övé lenne az ország és a hatalom:» jegyzi fel Mikszáth Kálmán.)

1875. — A balközép egyesül a Deák-párttal, Tisza Kálmán elfogadja az 1867-es közjogi alapot, vele együtt Jókai is kormánypárti lesz. (Az ellenzéki elvek «szögreakasztása» az ő népszerűségét is megtépázza, ettől kezdve egyre nehezebben jut mandátumhoz, Tisza Kálmán jóakarata szorít helyet számára a képviselőházban. A miniszterelnök a hírneves írót, a humoros szónokot és a kellemes kártyapartnert egyformán megbecsüli benne. «Jobb ember, szelídebb ember — jegyzi meg képviselőházi pályájáról Mikszáth Kálmán — a politikai deszkákon talán sohasem fordult meg Jókainál. Nyilatkozataiban óvatos, senkit sem kicsinylő. Rosszat nem mond senkiről. Nem kíváncsi. Ha valamit hallott, nem adta tovább. Modora nem követelő, társalgásából nem tűnt ki fölénye, inkább a szerénysége érdemelt némi gáncsot, mert ha egy miniszter vagy egy nagy úr megszólította a folyosón, ez a nagy ember annyira elfelejtette, ki ő, hogy minden szokás ellenére felállt, mert úgy hitte, hogy csak állva beszélhet egy-egy ilyen pöf-

feszkedő paránnyal, kit a holnap el fog söpörni, ahonnan jött, a semmibe. Önérzetes írótársai, a nálánál kisebbek, sokat gúnyolták amiatt, hogy a fejét nem tudja hordani olyan magasan, ahogy az ország első íróját megilletné. Bárányszelídségét csakhamar kiismerték a miniszterek is, tudták, hogy jó, engedékeny és a sarkára nem áll, mint a többiek, ha a miniszter nem tesz meg nekik valamit, tehát nem tettek a kedvéért semmit; befolyása csekélyebb volt, mint akármelyik névtelen, szürke mameluknak. Apránkint szinte általános véleménnyé vált az országban, hogy rossz politikus, hogy nem ért a politikához és nem való arra. Fájt ez neki és igazságtalan bírálat volt, szinte szégyenletes. Mintha sajnálnának honfitársai egy hitvány mandátumot attól az embertől, aki több dicsőségére szolgált Magyarországnak, mint talán a többiek mindnyájan. Beszédei, ha nem vitték is előbbre a szakkérdéseken vajúdó Házat, de nem voltak-e a hangulatcsinálás remekei? S vajjon a hangulatcsinálás nem egyik fő alkatrésze-e a parlamentáris országokban a politikának? De tegyük fel, hogy egy beszédet se mondott volna, hát ebben az esetben is mivel volt rosszabb politikus száz másnál, akiknek senki sem hányta szemükre, hogy mit keresnek a Házban? Vagy csak azért voltak ezek kíméletre méltóbbak, mert nem írtak egyszersmind száz kötetnyi halhatatlan művet a nemzetnek? Véges emberi ésszel megmagyarázhatatlan volt, miből, hogyan táplálkozott ez a sületlenség; még ha Jókai valami nagy szerepet akart volna játszani a parlamentben s akkor verik vissza ilyen közhangulatot kifejező röpke szóval, de Jókai mindössze egy helyet foglalt el a négyszáztizenhárom közül a jelentéktelenség szürkeségébe húzódva s mint ilyen, mintája egy ideális parlamenti tagnak, önzetlenül szolgálja pártját, nem lesipuskás, hidegen hagyják a vicinális vasútak, a gründolások és szinekúrák. Vagyonok tünnek el és támadnak a fókusznál, szegény emberek lesznek gazdagokká, de Jókai csak egyre a maga kis pennájával szántja ki a garast és nem fut koncok után. Valóságos ritkaság ő ebben a korban, melyről azt mondják, hogy aranyesők hulltak a magasból. Soha nem vasalt ki a politikai helyzetekből egy rézgarast. Egész élete bizonyság önzetlensége mellett.»)

1876. — Írótársai a Petőfi-Társaság elnökévé választják. (Ő a Társaság első elnöke. A fiatal írók itt is, a szerkesztőségekben és ünnepi lakomákon is lelkesedéssel veszik körül. «A legifjabb írók közt kereste

— írja Beöthy Zsolt — szorosabb irodalmi pártfeleit, kiknek lelkesedése ép annyira hízelgett hiúságának, amennyit ártott hírének.» Pajtáskodó modoráért sokan megszólják. «Te-nek szólított mindenkit — jegyzi fel Mikszáth Kálmán — bizalmasan megrázta a feléje nyúló kezeket, megölelgette a hozzája tódulókat, néha meg is csókolta, anélkül, hogy tudná, ki volt ez vagy amaz. Ez bizonyára ártott neki, mert az önérzetesebb fiatal írók sokszor éppen emiatt ábrándultak ki a Jókai-kultuszból, kevés súlyt fektettek baráti érzelmeire, mert a földi társadalomban, ahol minden a helyes megkülönböztetéseken alapszik, ez a modor nem mondható természetesnek.»)

1882. — A szerkesztésében megjelenő Hon egyesül Csernátony Lajos Ellenőrével. Az Üstökös tulajdonjogát elajándékozza egyik munkatársának, Szabó Endrének. (Anyagi zavarai állandóan kínozzák, annak ellenére, hogy évi jövedelme a legrosszabb években is meghaladja a tizenkétezer forintot. Egy alkalommal I. Ferenc József király fizetteti ki adósságait a saját pénztárából. Később igazgatósági tagságokat juttatnak számára különféle vállalatoknál, így hoznak rendet háztartásába.)

1885. — Rudolf trónörökös irányításával megindul Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban És Képben című nagyszabású díszmű, a magyar rész szerkesztésére őt kérik fel. (Az uralkodócsalád bizalma boldoggá teszi. «A trónörökös — írja Mikszáth Kálmán — annyira megszerette, hogy sokszor bizalmas magándolgaiban is tanácsával élt s akárhányszor felsürgönyözte Laxenburgba vagy ahol tartózkodott. Mindez hízelgett a költőnek. Az udvar kegyei elkápráztatták. Élvezte a népszerűséget és dicsőséget minden formájában.» Mikor a trónörökös 1889-ben öngyilkos lesz, a váratlan katasztrófát a maga élete csapásának érzi. «Az a szívélyes viszony, mely köztük fennállott, az autoszuggesztió útján olyan kapoccsá nőtte ki magát, hogy annak eltörése nem járt megrázkódtatás nélkül. Az öreg úr nem aludt, nem evett, bezárkózott szobájába s csak harmadnapra jajdult fel a Nemzetben: Vezércsillagomnak nevezve a szerencsétlen herceget. Bánkódása ha enyhült is idővel, ez az emlék mindig fájt neki. S tolla mindig elsikamlott, ha ez emlékektől izzó lett. Egyik akadémiai felolvasásában azzal hozta nagy bámulatba hallgatóit, hogy Rudolf királyfi halálát mint a világszabadságnak hozott önfeláldozást tüntette fel. Az

emberek összenéztek ijedten, hogy mi történt Jókaival? Ez már több, mint komédia! Nem volt ez komédia. Ő azt szentül hitte. Hiszen azért merte megírni. Mert ha nem hiszi egész bizonyosan, akkor tudta volna, hogy kinevetik érte; ettől pedig mindig félt.»)

1886. — Nejének elhúnyta megbénítja lelki erejét. Csak lassan ocsudik fel kétségbeeséséből. (Fogadott leánya, Jókai Róza — később Feszty Árpádné — nagy szeretettel veszi körül, gondosan irányítja háztartását, gondoskodik szórakoztatásáról. «Kivált akkor lett teljes az átváltozás — jegyzi fel Mikszáth Kálmán — mikor Fesztyék fölépítették a házukat az Epreskert vidékén, ahova a festők húzódnak el a saját palotáikba. Ez is egy kis palota kerttel a Bajza-utcában. A műterem alul van, a földszint az övék. Az emeletet ellenben egészen az öreg úr kényelmére építették. Róza abban tűzi ki hivatásának egyik célját, hogy atyja életét derültté, boldoggá tegye. Nem szabad itt mutatni senkinek, hogy rossz kedve van.»)

1894. — Ötvenéves írói jubileumának országos ünneplése. (Rákosi Jenő felhívja a nemzetet az ügy támogatására, az ország minden reményt messze felülmúló módon ünnepli az írót. Az iskolák, hírlapok, színházak, egyesületek, hatóságok tisztelgése megtisztelő formákban nyilvánul meg; I. Ferenc József király jókívánatát az állam hivatalos lapja közli; a szerb király és a bolgár fejedelem üdvözlő sorokat intéznek az ünnepelthez, a budapesti egyetem tiszteletbeli filozófiai doktorrá avatja, a városok díszpolgárukká választják, mindenfelől értékes ajándékokkal lepik meg. Az ünneplés legmaradandóbb emléke: szépirodalmi munkáinak egységes kiadása száz nagy kötetben. Ezért a kiadásért százezer forint nemzeti tiszteletdíjat kap.)

1899. — Hetvennégy éves. Nőül veszi Grosz Bella színésznőt (A zsidóság büszke rá, hogy fiatal feleségét közülük választotta. Második neje, művészi nevén Nagy Bella, húsz éves. A házasságot több nyilvános botrány kíséri. Olyan megdöbbentő dolgok játszódnak le ezekben az években, hogy fölelevenítésük kegyeletlenség volna. Az író kitagadja régi hozzátartozóit s teljesen visszavonul a Grosz-család körébe. Leánya, Feszty Árpádné Jókai Róza, még csak egyszer látja, az Opera egyik földszinti páholyában: «Hogy meg volt öregedve! Milyen görnyedten ült! Sohase felejtem el azt az érzést. Három esztendő és annyi borzalom után viszontlátni!»)

1900. — Elmegy a párisi világkiállításra, a francia írók és művészek melegen ünneplik. (Itthon egyre több keserűség éri. A Pesti Hirlap nem újítja meg régi munkatársi szerződését, mert a hírlapi előfizetők már kedvetlenül olvassák a Jókai-regényeket. Az országgyűlés évdíjat akar adni részére, de a képviselőházban békebontó kijelentések hangzanak el s a terv abbanmarad. Negyvennyolcas kortársa, Madarász József függetlenségi képviselő, ekkor jelenti ki a felháborodás vihara közepette: «Én a megnevezett Jókai Mórt hazám ellen vétkes egyénnek ismerem.»)

1904. — Hetvenkilenc éves. Elhúnyta Budapesten május 5-ikén. Nagy pompával temetik, a küldöttségek sokasága jelenik meg ravatalánál, I. Ferenc József király is képviselteti magát a temetésen. (A búcsúztató beszédek közül különösen három ragadja meg a gyászoló közönséget: Baksay Sándoré, Berzeviczy Alberté és Beöthy Zsolté.)

1907. — Megjelenik Mikszáth Kálmán Jókai-életrajza. («Mind ismerem a különféle Jókaikat; látom lelki szemeimmel a köhécselő pápai diákot és látom az udvarias aggastyánt, aki utolsó útján Abbáziából jövet álmosan, fáradtan ögyeleg a túlzsúfolt kocsi folyosóján egész éjjel, mert nem jut számára ülőhely a fülkében, hol hozzátartozói alusznak: látom egy helyütt gyermekiesen önzőnek, másutt apostolian nagylelkűnek; csodálatba ejt szerénysége, de ismerem őt úgy is, mikor önérzetesen mutogatja vendégeinek: Ebben a karszékben szoktam ülni írás közben, ezzel a tollal írtam meg a Szerelem Bolondjait. Nos hát, melyikhez nyúljak a Jókai Mórok közül? Lesznek, akik azt mondják, hogy sokat elhallgattam, kivált élete utolsó éveiről. Lesznek viszont, akik azért tehetnek szemrehányást, hogy többet föltártam az életéből, mint kellett volna. A szereplő személyek egy része él még s az események sokkal frissebbek, hogy a redőzetekbe való nagyobb bevilágítás az ízlés és szokás rovására ne essék.»)

1921. — Felállítják szobrát Budapesten. (A szobor Strobl Alajos alkotása. Jankovich Gyula kisebbméretű Jókai-szobrát már 1906-ban leleplezik a Svábhegyen.)

1925. — Nagy ünnepségek születésének évszázados fordulója alkalmából. Itthon és az elcsatolt területeken irodalmi összejövetelekkel áldoznak emlékének. (Jókai-emlékkiállítás a budapesti Magyar Nemzeti

Múzeumban és a csehszlovákiai Komáromban, Négyesy László felolvasása a Magyar Tudományos Akadémiában, Ravasz László emlékbeszéde a Kisfaludy-Társaságban.) A magyar országgyűlés képviselőháza nevére kereszteli el a legrégibb magyarnyelvű írott könyvet. (Az Ehrenfeld Adolf örököseinek birtokába jutott kódexet a külföldön drága áron vásárolják meg a Magyar Nemzeti Múzeum számára s a magyarság hálája jeléül nevezik el Jókai-kódexnek.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Időrendi adatok.) — Számos életrajzi vonatkozású cikk Jókai Mór írói jubileumának évében az egykorú hírlapok és folyóiratok lapjain. (Magyar Szalon. 1894. évi Jókai-szám.) — Körösy László: Jókai Mór. Budapest, 1894. (Anyaggyüjtemény.) — Névy László: Jókai Mór. Budapest, 1894. (Vázlat az író ötvenéves jubileuma alkalmából.) — Prém József: Jókai Mór. Pozsony, 1894. (Rövid életrajz.) — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. (A gazdag anyaggyüjtemény különlenyomatban is megjelent.) — Jókai Mór önmagáról. Beöthy Zsolt bevezetésével. Budapest, 1904. (Önéletrajz és egyéb emlékezések.) — Fényes László: Jókai Mór utolsó évei. Budapest, 1904. (Röpirat második házasságáról.) — Vészi József: Hiénák Jókai sírján. Budapest, 1904. (Második házasságának védelme.) — Fényes László: Jókai Mór utolsó évei körül. (Válasz Vészi Józsefnek.) — Szabó László: Jókai élete és művei. Budapest, 1904. (Az első részletesebb Jókai-életrajz.) — Eötvös Károly: A Jókay-nemzetség. Budapest, 1906. (Visszaemlékezések a regényíró elődeire.) — Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Két kötet. Budapest, 1907. (Túlságos őszintesége meglepi az írókban emberi nagyságokat kereső olvasókat; alig akad még egy magyar életrajz, amely ilyen közel hozná hősét az utókorhoz. Esztétikai méltatást nem ad, eredetiségét is szóvátették; az első hiány csak előnyére válik, mert a szépírók általában megbízhatatlan ítélők; a második kifogásból megáll annyi, hogy a mű bőven merít Szabó László könyvéből s ezt a segítséget nem említi meg. A forrás elhallgatása miatt egy Kiss Imre néven támadó álnevű cikkíró az Egyetemes Philologiai Közlöny 1907. évfolyamában plágiummal vádolta meg a szerzőt. Ide vonatkozik Hajdú Miklós cikke: Mikszáth egy plágium-vádról. Magyar Figyelő. 1913. évf. Rubinyi Mózes: Jókai és Mikszáth. Budapesti Szemle. 1916. évf.) —

A Pesti Napló Jókai-albuma. Budapest, 1910. — Viszota Gyula: Jókai Mór és a Teleki-pályázat. Akadémiai Értesítő. 1912. évf. — Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Két kötet. Budapest, 1920. — Moesz Gusztáv: Jókai mint növénypatológus. Uránia. 1921. évf. — Feszty Árpádné: A tegnap. Budapest, 1924. — Zsigmond Ferenc: Jókai Mór élete és művei. Budapest, 1924. — A Pesti Hirlap naptára. Budapest, 1925. — Az Est hármas könyve. Budapest, 1925. — Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond szerkesztésében: Jókai-emlékkönyv. Komárom, 1925. — Baros Gyula: Jókai és Arany. Protestáns Szemle. 1925. évf. — U. az: Jókaihoz írt levelek. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Bernstein Béla: Jókai és a zsidók. Budapest, 1925. — Erődi Béla: Jókai és a Hon. Élet. 1925. évf. — Feszty Árpádné: Akik elmentek. Budapest, 1925. — Gábor Gyula: Jókai és a zsidók. Egyenlőség. 1925. évf. — Gál János: Jókai élete és írói jelleme. Berlin, 1925. — Gopcsa László: Jókai négy felköszöntője. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Kájel István: Jókai reformátussága. Kálvinista Szemle. 1925. évf. — Kőrösi Henrik szerkesztésében: Jókai-emlékkönyv. Budapest, 1925. — Kristóf György: Jókai Mór élete és művei. Kolozsvár, 1925. — U. az: Jókai napjai Erdélyben. Kolozsvár, 1925. — Perczelné Kozma Flóra: Jókai és az unitárizmus. Unitárius Értesítő. 1925. évf. — Sikabonyi Antal: Jókai és Komárom. Budapest, 1925. — Szabó Aladár: Jókai reformátussága. Kálvinista Szemle. 1925. évf. — Szijj Ferenc: Jókai családja. Uj Auróra. Irodalmi almanach. Pozsony, 1925. — Tabéry Géza és Incze Ernő: Jókai Erdélyben. Nagyvárad, 1925. — Takáts Sándor: Jókai, a jó kertész. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Vass Vince: Jókai kálvinizmusa. Dunántúli Protestáns Lap. 1925. évf. — Wildner Ödön: A komáromi Jókai-vagyon. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. évf. — Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. Debrecen, 1925. — Farkas Gyula: Jókai és Reviczky. Debreceni Szemle. 1927. évf. — Hegedüsné Jókay Jolán: Jókai és Laborfalvi Róza. Budapest, 1927. — Vidor Pál: Adalékok Jókai Mór zsidó vonatkozásaihoz. Magyar Zsidó Szemle. 1929. évf. — Molnár József: Jókai első párisi útja. Debreceni Szemle. 1930. évf. — Takáts Sándor: Jókai politikai pályafutása. Jókai Mór politikai beszédei. I. köt. Budapest, 1930. — Timár Kálmán: Jókai levelei Haynald érsekhez. Napkelet. 1931. évf.

Ö.

JÓKAI MÓR REGÉNYEI ÉS NOVELLÁI.

Jókai Mórban korán felébredt az írói kedv. Kilenc éves volt, amikor Tóth Lőrinc kinyomatta egyik versét a Társalkodóban. Első szárnypróbálgatását az ifjúkori kéziratok hosszú sora követte, de közülük csak a *Zsidó fiú* emelkedik ki. Ezt a történeti drámáját tizennyolc éves korában fejezte be Kecskeméten. (1843.)

Itt kezdett bele első regényébe, a *Hétköznapok*ba. Munkáját Komáromból 1845 tavaszán magával vitte Pestre Petőfi Sándor elragadtatással olvasta a kéziratot, Vahot Imre szemelvényt adott belőle folyóiratában, Nagy Ignác kiadót szerzett a boldog szerzőnek: így jelent meg a regény 1846-ban. Jókai Mór a regényírásban ez időtájt a francia romantikusok tanítványa; Victor Hugo és Eugène Sue hatása szembeszökő írói pályájának a szabadságharcig terjedő részén. Keresi a rendkívüli, szabad szárnyra bocsátja képzeletét, nem sokat törődik a valószínűséggel, meseszövésének elsietettségét és jellemfestésének fogyatkozásait előadásának érdekességével leplezi. Hol embergyűlöletének ad kifejezést, hol gondtalan szívvel humorizál. Rajongó természetszeretetét gyönyörű leírásokkal illusztrálja. Első regénye tele van hatásvadászó részekkel, egymáshoz lazán kapcsolódó jelenetekkel, az olvasó megdöbbentésére szánt alakrajzokkal. Az egymással életre-

halálra viaskodó két magyar család történetét többnyire dagályos nyelven meséli el. Azzal, hogy ilyen rémhistória a XIX. század huszas éveiben nem játszódhatott le az Alföldön, éppen nem törődik.

Novellái közül a *Nepean sziget* tett szembetűnően nagy hatást kortársaira. Ez a novella még a Hétköznapok kinyomatása előtt jelent meg s izgalmat keltett a magyar irodalomban. Egyesek a Jókai-nevet álnévnek tartották, mások azt hitték, hogy a novella franciából készült fordítás. Az író már itt is jeleskedik az exotikus vidékek rajzában. Elmenekül a földgömb ismeretlen tájaira, csakhogy elkápráztathassa fantáziájával olvasóit.

Már első regényében és novelláiban előlépnek azok a jóízű alakok és feltűnnek azok a mulatságos jelenetek, amelyekből később egész gazdagságában kisarjadzik szeretetreméltó humora. Egyelőre humorizálásában is végletes. Rikító torzképeket rajzol, szeszélyes ötletekkel mulattat, a nevetséges elemet éppen úgy túlcsigázza, mint a komolyat. A komikus hatás előidézésére nagyokat mond, mint Petőfi Sándor a Helység Kalapácsában. Ez a tréfás elbeszélő költemény erősen hatott humoros stílusának kialakulására; világgyűlölő eszméi közül nem egy a Felhőkben gyökerezik. Tanult Vajda Pétertől, Kuthy Lajostól és Nagy Ignáctól is: az első főként keleti témáival és ritmusos prózájával, a második tájleírásaival és patetikus hangjával, a harmadik bizarr mókáival és parodizáló hajlamával hatott rá. Hugo regényei közül a Bug-Jargal és a Notre-Dame, Sue regényei közül a Bolygó zsidó, Dickenséi közül a Pickwick-Club olvasgatásának nyomai látszanak

elbeszélő prózáján. Byron és az idősebb Dumas munkáit is buzgón forgatta. A külföldi hatás nem egyes alakok és helyzetek másolásában nyilvánul regényeiben, hanem a romantikus ideológia és frazeológia rokonságában.

A szabadságharc alatt a közönségnek nem kellett semmiféle szépirodalom, Jókai politikai cikkeket írt a különböző pártállású ujságokba. Mikor a szabadságharc bukása után neje segítségével, 1850 elején, borsodmegyei rejtekhelyéről Pestre került, olyan reménytelennek látszott irodalmi jövője, hogy gondolkodni kezdett, ne menjen-e vidékre ügyvédkedni és gazdálkodni; de neje, a Nemzeti Színház művésznője, hallani sem akart a fővárosból való elköltözésről, inkább munkára serkentette. Jókai a lassankint éledezni kezdő hírlapokban, folyóiratokban, emlékkönyvekben, naptárakban csakhamar nélkülözhetetlen munkatárs lett.

Első történeti regénye, *Erdély aranykora* (1852), nagy érdeklődést keltett. Meséjét Apafi Mihály erdélyi fejedelem korából merítette, bemutatott néhány érdekes török hőst és magyar urat, eredeti képet festett az erdélyi fejedelmi udvarról, regényes történetet szőtt Bánfi Dénes és Béldi Pál alakjai köré, szóval a Cserei Mihály erdélyi históriájában olvasható történeti adatokat csillogó mezbe öltöztette s részint humoros, részint megható epizódokkal bővítette. Tetszéssel fogadták a regény folytatását is: *Törökvilág Magyarországon.* (1853.) Az író régi történeti munkákat olvasott, bejárta Erdélyt, megfigyelte a tájak szépségeit, belemélyedt néhány földrajzi és néprajzi munkába. Élénk képzelőtehetségének nem volt szüksége alaposabb forrás-

tanulmányokra; ha szerzett egy-két jellemző adatot, megalkotta belőlük a meséjét. Kortörténete nem jó, de hősei magukra vonják az érdeklődést; a történelemben kevésbé jártas olvasó úgy érzi, hogy most pillantott bele igazán a régi világ belső életébe.

Megkezdődött a közelmultból vett magyar tárgyú regényeinek sorozata is. *Egy magyar nábob*jában (1854) hatásosan átstilizálta a XIX. század első negyedének lehangoló társadalmi képét. A magyar nábob, az öreg Kárpáthy János, léha tivornyázással tölti napjait, egész udvart gyüjt maga köré a vármegye iszákos naplopóiból. Miközben ő Magyarországon dorbézolja át életét, egyetlen törvényes örököse, Abellino, Párisban mulat. A hitvány ifjú addig bosszantja öreg nagybátyját, hogy ez végül megnősül, fia születik s ezzel megsemmisíti a tönkrejutott unokaöccs minden örökösödési reményét. A nábob neje, Mayer Fanny, az egyszerű polgárleány, híven ragaszkodik az agg nemesúrhoz, bár szerelmes Szentirmay Rudolf grófba; fia születése életébe kerül, utána meghal öreg férje, gyermeküket Szentirmayék nevelik fel. A történet további menetét olvassuk a regény folytatásában: *Kárpáthy Zoltán*-ban. (1854.) Zoltán derék ifjúvá serdül, de Abellino és két gonosz jogtanácsosa alávaló módon mesterkednek, hogy örökségétől megfosszák. Még azt a rágalmat sem átallják belevenni a pöriratokba, hogy ő tulajdonképen Szentirmay Rudolf fia. Az igazság győzelmeskedik, a rágalmazók elnyerik méltó büntetésüket, Zoltán oltárhoz vezeti nevelőapja leányát, Szentirmay Katinkát. A regényben a XIX. század második negyede a meseszövésnek és

előadásnak éppen olyan érdekességével tűnik elénk, mint a Magyar Nábobban. Mindkettőben sok a túlzás, de pompázó részletek díszítik mind a kettőt. A Széchenyi István fellépését megelőző és az utána következő kort egyforma elevenséggel rajzolja a szerző, hősei azonban korhűség szempontjából nem állják meg helyüket. A magyar asztaloslegény, aki Párisban a főrangú ifjak ellen ököllel védi meg a magyar származású színésznőt, itthon pedig párbajt vív Abellinoval, a mesék világából való dalia; Fanny anyja, a leányának testére alkudó kerítőnő, természetellenes elképzelés. Mindezek ellenére hősei élnek és pezsgő életet teremtenek maguk körül. Kárpáthy János és nemes-cimborái büszkék magyarságukra, de életük célja kimerül az eszem-iszomban; nagy a vagyonuk, de lelkük szegény; szeretnék a haza boldogulását, de irtóznak a komoly munkától. Abellino és mágnás-barátai szégyenlik magyarságukat, megvetik a haza földjét, pénzüket külföldön szórják szét, idegen műveltséget szednek magukra; cinikusak, erkölcstelenek, aljasak. A két csoport vigasztalan jelenéből Kárpáthy Zoltán fölserdülésével lassankint kinő az új nemzedék; ez átérzi, hogy az igazi nemesség nem a származásban és vagyonban, hanem az észben, szívben, munkában rejlik. Ilyen értelemben a munka irányregény, a hazafias író lelkes tanítása. Az elbeszélő részeket talpraesett elmélkedések, élénk leírások s a gondtalan tréfálkozás sziporkái teszik élvezetesekké. Az író mesemondó frissesége sehol sem lankad, elbeszélő leleménye mindenütt buzog; a korhűség ellen való vétségeit, erős torzításait, túlságos eszményítését elnézzük

előadásának művészetéért és fantáziájának színes képeiért. Humorának gyöngyözése különösen vonzó.

A *Szegény gazdagok* (1860) meséjét a szabadságharcot megelőző korba helyezte, de hazafias célzatot nem vegyített elbeszélésébe, megelégedett olvasói szórakoztatásával. Ez a törekvése teljes mértékben sikerült. Alig akadt még valaki európai kortársai közül, aki egy rablóregénytémát hasonló költőiséggel dolgozott fel. Hőse, Hátszegi báró, kedvtelésből jár rablókalandokra: senkisem sejti, hogy személye azonos a győzhetetlen erejű és ügyességű banditával, Fatia Negrával. Az előkelő erdélyi úr nőül vesz egy finomlelkű úrileányt, de házassága után is folytatja titkos kalandjait, megmarad az erdélyi havasok rémének, végre mégis megbűnhődik kettős életéért. Csupa romantika a regény, a maga műfajában igen élvezetes olvasmány, leleményes tehetség műve.

Legjobb regényeinek egyike: *Az új földesúr.* (1863.) Egy nyugalmazott osztrák tábornok, Ankerschmidt lovag, birtokot vásárol Magyarországon és lassankint lelkes magyarrá lesz; leányát, Elizt, már magyar ember veszi nőül, Garanvölgyi Aladár; maga a tábornok benső barátja lesz Garanvölgyi Ádám földbirtokos-nemesúrnak, Garanvölgyi Aladár nagybátyjának. Az öregebb Garanvölgyi, a régiszabású földesúr, mély megvetéssel szemléli a Bach-korszak garázdálkodásait s igazán nagyot kell fordulnia a világnak, hogy Ankerschmidttel rokoni és baráti viszonyba lépjen; de a fiatalok szerelme, a két család szenvedései, a kölcsönös nemeslelkűség és az osztrák önkényuralom bukása meghozzák a lelki békét; a tiszamenti levegő

magyarrá teszi a német családot, a hazafias ellenállás megveti a jobb jövő alapját. Ebben a regényében a magyar föld átalakító erejét hatásosan mutatja be az író. Vonzó alakokat fest, a jellemzésben csak itt-ott túloz, meséjét reális alapokra építi. Érdekes lélektani problémáját — hogyan lesz egy előkelő idegenből, a szabadságharc idején a magyarok ellen harcoló osztrák katonából, tüzes magyar hazafi — pompás megokolással fejti meg. Az osztrák rendszer irónikus rajza, az elnyomott magyarság keserűsége és az ötvenes évek politikai hangulatának ábrázolása kiváltságos értékűvé teszi a hatásos részletekben bővelkedő regényt.

A *Politikai divatok*ban (1864) sok a romantika. Hősei között ott van maga a regényíró is Lávay Béla néven, anyját és nejét szintén beleveszi regényébe, szerepelteti Petőfit is, mint Pusztafit, a költőt. — *Mire megvénülünk* (1865) egy balsorstól üldözött úricsalád története a reformországgyűlések és szabadságharc korában. Az Áronffyakon tragikus végzet ül, a család elsőszülött férfitagjai öngyilkosok lesznek, alig tudja kikerülni a fátumát Loránd is, a nagyrahívatott ifjú. Szép regény, megindító részletekkel, hangulatos jelenetekkel. — A *Szerelem bolondjai* (1869) erősen romantikus történet annak igazolására, hogy a szerelem tönkreteheti a legfényesebb jövőjű embert s üdvözítheti a szeretett nő kedvéért mindent feláldozó férfit. Az elbeszélés időpontja az 1860-as évek első fele. — *A kőszívű ember fiai*ban (1869) a szabadságharc hősei közt föltűnik Tallérossy Zebulonnak, a tótos kiejtésű felvidéki nemesnek, ijedős alakja, hogy némi komikumot hozzon

a három Baradlay-fiú komor történetébe, a szabadságharc és önkényuralom tragikus mozzanataiba. Baradlay Richárdot, Ödönt és Jenőt az öreg Baradlay, a tiszántúli nagyúr, szabadsággyűlölő szellemben neveli, de fenkölt szellemű anyjuk a forradalom kitörésekor mind a hármukat felszólítja a haza védelmére s a ragyogó pályafutás előtt álló fiatalemberek odadobják jövőjüket nemzetük boldogságáért. A szabadságharc dicsőítésében, a lelkesítő mozzanatok feltárásában, a katonai képek festésében önmagát múlja felül az író.

A *Fekete gyémántok* (1870) hőse, Berend Iván, a föld mélyében éppen olyan csodás dolgokat művel, mint a főrangú világ körében, tehetsége előtt megnyílik minden ajtó, mégis visszatér bányáiba, hogy boldoggá tehesse női eszményképét és magához emelje szegény munkásait Csupa csoda a modern világban, félistenszerű férfi, káprázlató leírások. — Az *Eppur si muove* (1872) hősei az irodalmi megújhodás költői, színészei és tudósai. A magyar nyelv és művelődés apostolai lemondanak az élet minden kényelméről, csakhogy segíthessék elmaradt nemzetük ügyét. A főhősben, Jenőy Kálmánban, Kisfaludy Károly és Katona József pályáját egyesítette az író; az aszkéta utazónak, Barkó Pálnak, alakját Körösi Csoma Sándorról mintázta. — *Az aranyember* (1872) Timár Mihály története. A komáromi hajós kezében minden arannyá lesz, de ő mégis szerencsétlennek érzi magát, családi élete boldogtalan. Csak Noémi szerelme vigasztalja. Kedvese a Duna egyik elhagyott szigetén él, ott találkozik vele titokban, végre belefárad a kettős életbe, eldobja vagyonát,

eltűnik az emberek elől s a Senki-szigetén boldogan él Noémival. Ez a regény az író egyik legsikerültebb alkotása. Itt nem csupán fantáziájából merített, hanem a maga élményeit is felhasználta eleven forrásul. — *A jövő század regénye* (1872) fantasztikus alkotás: színes fejezet Magyarország jövendő történetéből. Mivé fejlődik a világ és mi lesz a magyarságból száz év mulva, II. Árpád magyar király idejében, mikor az orosz veszedelem reázúdul az országra? Hősében, Tatrangi Dávidban, a győzhetetlen magyar ember alakja jelenik meg. — Tipikus Jókai-hős Áldorfay Ince is, az *Enyim, tied, övé* (1875) főszemélye; a szabadságharcban a közlegényi sorból az ezredesi rangig emelkedik, később mint emigráns Kaliforniában él, haditudósító a krimi háborúban, 1861-ben országgyűlési képviselő, utóbb amerikai tábornok, a kiegyezés után ismét képviselő, végül az őrültek házában fejezi be kalandos életét. Végzete a nő. — Az *Egy az Isten* (1877) színtere Olaszország és Erdély, időkora a szabadságharc és az önkényuralom, hősei romantikus eszményképek. — A *Névtelen vár* (1877) egy titokzatos francia hercegnő története, kapcsolatban a Napoleon ellen küzdő utolsó nemesi fölkelés eseményeivel. A királyhűségnek és az ideális szerelemnek ez a gyöngéd idillje a Fertő-tó vidékén játszódik le, itt él a Bourbon-sarj egyik várkastélyban. Az eszményi álomleány alakja mellett felbukkan a Fertő posványaiból Hany Istók riasztó alakja: félig ember, félig hal, a természet tévedése. — *Szép Mikhál* (1877) felvidéki történet a XVII. századból, sok izgató részlettel s a szokásos Jókai-jellemvonásokkal: a mese kitűnően indul, a kompozíció és

jellemrajz egy darabig kifogástalan, azután a szerző elkezd ingadozni, az elbeszélés egységét megbontja, a lélekrajzot következetlenné teszi, személyeit hihetetlen kalandokba bonyolítja. — *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* (1879): regényes korrajz, egy veszedelmesen ügyes szélhámos önéletrajza. Az érdekfeszítő mű lapjain az ellenreformáció korának minden bűnözése és rejtelme feltárul, az ördögimádástól kezdve a legrettenetesebb gyilkosságokig. Az író egy ideig magához bilincseli olvasóit, de elmulasztja azt a pontot, ahol szerencsésen be lehetne fejezni regényét; azután már nem fejleszti, hanem csak nyujtja hőse életírását; ereje fogy, hatása csökken, gondos színezése rikító tarkasággá válik. Munkája így is sikerült alkotás: a kalandorregény első jelesebb magyar terméke. — A *Szabadság a hó alatt* (1879) orosz földre vezet, Puskin Sándor kortársai közé, a cári uralom sötétségébe. Sok szép részlet van benne, meséje elejétől végig hatásos. A cárok és a szultánok népe állandóan foglalkoztatta az író képzeletét, testvéreinek tekintette az izlám híveit, félelmes ellenségnek az oroszt. A törököket mesés és vonzó megvilágításban mutatta be, az oroszokról mint a zsarnokság és rabszolgaság népéről írt. — A *Rab Ráby* (1879) II. József császár korabeli történet. Ráby Mátyás esetének elmondása kapcsán a császár és a vármegyék harca költői erővel bontakozik ki a regény hasábjain. Hőse nem képzelt alak, hanem igazi történeti személy az 1780-as évekből. A rajongó nemesúr szót emel a kizsarolt jobbágyság érdekében, a magyar hatóságok üldözőbe veszik, csak a császár tudja kiszabadítani börtönéből.

A szakadatlan munka az 1880-as években kifárasztotta a lázas gyorsasággal dolgozó regényírót. Lelkesebb hívei is úgy érezték, hogy kiírta magát s elgyöngült előadó ereje is. Két regényét azért sokat emlegették. A *Szeretve mind a vérpadig* (1882) hőse Ocskay László, *A lőcsei fehér asszony* (1885) hősnője Korponay Jánosné Géczy Julianna; áruló a kuruc brigadéros is, a lőcsei asszony is; de tragikus sorsukat lélektani megokolással világította meg az író. Ezúttal a korrajzra is nagyobb gondot fordított a szokottnál.

Újból megelevenedett régi művészete *A tengerszemű hölgy*ben. (1890.) Leírta benne ifjúságának emlékeit, komáromi életét, borsodmegyei bujdosását, pesti rejtőzését. Első ideálja, Erzsike, szerelmes a regényíróba, de az élet eltávolítja szerelmesétől; több ízben férjhez megy, mindig csalódik, végül, mint férjének gyilkosa, börtönben fejezi be életét; itt látja őt utoljára a regényíró s ez a találkozás örök szemrehányásként nehezedik lelkére. A kompozíció és emberfestés hibái mellett nagy jelességek nyilatkoznak meg ebben a regényben. A korrajzi részletek elevensége, a leírások hangulatossága, a humor bája, egyes jelenetek megragadó kidolgozása az elbeszélő stílus ritka művészetével jelenik meg lapjain. — *Fráter György* (1893) is legjobb történeti regényeinek egyike; hősét, a lángeszű pálosrendi szerzetest, a hazaszeretet mártírjaként mutatta be. — Úgyszólván folt nélkül ragyognak írói jelességei a *Sárga rózsá*ban. (1893.) Ez a hasonlíthatatlan pusztai történet a magyar Alföld régi népvilágát, a hortobágyi pásztorélet rajzát és a tiszamenti parasztlegény alakját

minden tudományos leírásnál jobban megőrízte az utókor számára. Decsi Sándor, a csikós, és Lacza Ferkó, a gulyás, egy leányt szeretnek: a hortobágyi csárda szépségét, Klárit; a két vetélytárs egymásnak támad, a csikós a pusztai párbajban leüti alattomos ellenfelét, azután nekivágtat a viharos rónának, otthagyja az ingatag leányt. A mesevázlat nem sejteti a pusztai regény szépségeit. Megragadó költészettel van átszőve minden része, mégis érezzük az elbeszélés igazságát; az író összegyüjti a való élet festői színeit s képzeletének gyémántporát hinti a hortobágyi tájakra.

Néhány híres novellája. — *Nepean sziget:* félelmes történet az óceáni gonosztevők telepéről. A deportált bűnösök telepére egy tisztalelkü pár kerül s csak hosszas vergődés után tud megmenekülni az elvetemült rablók és gyilkosok karmai közül. A borzalmakban gazdag elbeszélés 1845-ben jelent meg az Életképek hasábjain s egyszerre ismertté tette a húszéves szerző nevét. — *Sonkolyi Gergely:* egy urambátyám és néném asszony tréfás históriája. Az Életképek 1846. évfolyama hozta. Humoros stílusával, magyar levegőjével, elbeszélő frisseségével nagy feltünést keltett. — *Shirin:* keleti elbeszélés a szerelem mindent leküzdő hatalmáról. — *Kalózkirály:* hőse a mélabús tengeri rabló. — *Kedves atyafiak:* vidám és érzékeny jelenetek a magyar vidék életéből. — *A Bárdy-család:* egy erdélyi magyar úricsalád gyászos sorsa a negyvennyolcas szabadságharcban. — *A nagyenyedi két fűzfa:* diáktörténet a kurucvilágból. — *Melyiket a kilenc közül:* az apai szeretet példája. — *Oceánia:* egy elsüllyedt világrész története. — *A Magyar Faust:* mondák Hatvani István debreceni tanárról. — *A debreceni lunátikus:* anekdóták a debreceni kollégium holdkóros diákjáról. — *Két menyegző:* a régi Debrecen világának feltámasztása egy részben humoros, részben tragikus történet kapcsán. — *A legvitézebb huszár:* Simonyi óbester vitézi tettei. — *Apja fia:* hogyan torolja meg a szepesi Kray Jakab atyjának vértanu-halálát egy német katonatiszten?

Kiadások. — Hétköznapok. Regény. Két kötet. Pest, 1846. (Első önállóan megjelent munkája. A regényt Nagy Ignác rábeszé-

lésére Hartleben Konrád Adolf könyvkiadó vette meg a szerzőtől háromszázötven forintért. Sikere jelentékeny volt. Tóth Lőrinc az Irodalmi Ör 1846. évfolyamában beható elemzéssel mutatott rá arra, hogy a regénynek ifjú hibái és öreg érdemei vannak. «Hatalmas elemek, megrázó képek, képzeletdús, ragyogó előadás, erőteljes eredetiség, olykor valódi nagyszerűség, vegyítve ép, egészséges humorral; de gyarlóbb pszichológia, kevesebb mügond az összeállításban, hajlam a túlzásra s torzításra; itt-ott nyerseség a humorban s nyelvben.» Tóth Lőrinc szerint a fiatal szerző a Pesti Divatlap és Életképek hasábjain közreadott dolgozataival «meglepetést, mondhatni megdöbbenést okozott s örvendetes sejtelmeket, hogy benne regényirodalmunknak kitűnő bajnoka rejlik». A szerző főhibája, hogy jellemei következetlenek, borzalmas eleme sok, kompozíciója elnagyolt. Hatvan évvel később Mikszáth Kálmán így ír a regényről: «Kétségtelenül rossz regény, sőt nem is regény, összetákolt valami, cselekvénye kuszált, jellemei valószínűtlenek, találó megfigyelés váltakozik benne szertelenséggel, burleszk komikum szentimentalizmussal vegyül és mégis benne van már a nagy író, friss humor bugyog benne s az előadásnak valami különös vonzó kecsessége és zamatja van.» — Vadon virágai. Novellák. Két kötet. Pest, 1848. (Első elbeszélésgyüjteménye.) — Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből. Novellák. Két kötet. Pest, 1850. (Harmadik önállóan megjelent munkája. Ezt az elbeszélésgyüjteményét «Sajó» álnévvel bocsátotta közre.) — Egy bujdosó naplója. Novellák. Pest, 1851. (Sajó álnévvel.) — Jókai Mór újabb novellái. Három kötet. Pest, 1852. (Hangok a vihar után, A kétszarvú ember.) — Erdély aranykora. Regény. Két kötet. Pest, 1852. (Az erdélyi történeti témák iránt az 1850-es évek elején ébredt fel érdeklődése, még mielőtt ismerte volna a királyhágóntúli tájakat. Különösen Jósika Miklós regénykölteszete és Cserei Mihály históriájának 1852-ben megjelent első kiadása hatott fantáziájára. Első erdélyi regényében Bánfi Dénes tragédiáját dolgozta fel. A történeti tények merész módosításától, a jellemek feltűnő megváltoztatásától legkevésbé sem óvakodott, képzelete különösen a török dolgokban csapongott teljes szabadsággal.) — Törökvilág Magyarországon. Regény. Három kötet. Pest, 1853. (Találóan mondja Jókai-életrajzában Mikszáth Kálmán, hogy az író milyen húsból-vérből való, eleven alakokat teremtett:

«Olvashatsz utána száz történelmet, Apafi vagy Teleki Mihály mégis csak az marad, aminek Jókai állította be». Regénye három részre tagolódik: Erdély története 1664-ben, Sturdza Mária oláh fejedelemnő sorsa és Béldi Pál összeesküvése. A részek összefüggése elég laza. Az író Cserei Mihály erdélyi históriáján kívül Bethlen János latinnyelvű történeti munkáját is szorgalmasan forgatta, több esemény és személy innen került regényébe. Leggazdagabban fizető forrása mégis Cserei Mihály volt: Béldi Pál és Teleki Mihály harcát az ő nyomán mutatta be olvasói előtt.) — Janicsárok végnapjai. Regény. Pest, 1854. (Törökország újkori történetének egyik mozzanatát ügyes technikával és a stílus pompájával dolgozta fel.) — Egy magyar nábob. Regény. Négy kötet. Pest, 1854. (Először a Pesti Naplóban jelent meg. A szerző az akkori viszonyokat tekintve nagy tiszteletdíjat kapott regényéért: ezer forintot. Meséje nem gazdag, kompozíciója laza, de epizódjai ihletett író alkotásai. Hőse Fáy András Bélteky Mátyásának közeli rokona.) — Kárpáthy Zoltán. Regény. Négy kötet. Pest, 1854. (Hőse hasonlít a Bélteky Ház ifjabb vezéralakjához, Bélteky Gyulához, csakhogy Kárpáthy Zoltán igazi csodagyermek, tipikus Jókai-hős. Ez a regény és az Egy Magyar Nábob a közvélemény szemében elvitázhatatlanná tette a szerző regényírói elsőségét. Vas Gerebent is kedvelték, de mi volt az ő korrajzainak szürkesége a Jókai-regények ragyogásához mérve. Zsigmond Ferenc szerint: «Vas Gereben egyszínű regényei mindig ugyanazt a nótát fújják s a szerzőnek igen sok unalmas tanítását kell lenyelnünk cserében azért a műélvezetért, melyet néhány tipikus jellemnek s egy-egy élénk jelenetnek jól sikerült rajza nyujt. Minden adomázása ellenére is milyen csenevész Vas Gereben képzeletvilága a Jókaiéhoz képest! Milyen szárazság, prózai józanság ott, milyen költőiség emitt!») — A magyar nemzet története regényes rajzokban. Pest, 1854. (Novellisztikus stílusú magyar történelme igen népszerű volt, több kiadásban jelent meg.) — Véres könyv. Novellák. Három kötet. Pest, 1855. (Csataképek az akkor folyó krimi háborúból és a kelet világából.) — Szomorú napok. Regény. Két kötet. Pest, 1856. (Háttere az 1831. évi kolerajárvány, a felvidéki jobbágyság lázadása, a Hétfalusy-család tragédiája. A regényben sok a borzalmas jelenet.) — A régi jó táblabirák. Regény. Négy kötet. Pest, 1856. (A szerző a régi nemesi világ

megnyugtató jelenetei helyett ijesztő mesével szórakoztatja olvasóit. Hőse Krénffy Adolf, a gaz felvidéki földbérlő, sok ezer ember tönkrejuttatója.) — Népvilág. Novellák. Két kötet. Pest, 1857. (A magyar falu urainak és parasztjainak eszményítése vonzó elbeszélésekben. Az író lelkes előhangja szerint: «Mások a költészetet az égben keresik, mi keressük azt a földön. Máskor a költő tanította a népet, most taníts te engem, lelkem hajlamaitól ölelt nép! Jöjjetek felém ti rétek, mezők, délibábos rónák, csendes fehér házak, pusztai karámok.» A gyüjtemény legértékesebb darabja: a Kedves Atyafiak.) — Az elátkozott család. Regény. Két kötet. Pest, 1858. (A komáromi protestánsok és katolikusok küzdelmei a XVIII. században. Meséje abból indul ki, hogy Gutai Taddeus, a reformátusok lelkipásztora, szörnyű átkot mond a vármegye könyörtelen szívü katolikus alispánjára s az átok megfogan. A regény egyik hőse, Kadarkuthy Viktor, igazi ezermester; bámulatos könnyedséggel vágja ki magát minden nehéz helyzetből.) — Jókai Mór Dekameronja. Novellák. Tíz kötet. Pest, 1858–1860. (Történeti elbeszéléseiben itt is, később is, szívesen merít külföldi anekdótatárakból, emlékiratokból, életrajzokból. Hankiss János rámutatott arra, milyen szerencsésen aknázta ki például a szerelem történeti históriáinak francia lexikonát: az 1788-ból való s később ismételten kiadott Anecdotes historiques című anekdótagyüjteményt.) — Szegény gazdagok. Regény. Négy kötet. Pest, 1860. (Arany János elismeréssel írt a szerzőről a Szépirodalmi Figyelő 1861. évfolyamában: «A prózában Jókaié az elsőség, mintha újra tanulnók tőle a kedves anyai nyelvet.» Zsigmond Ferenc szerint: «Annyi bizonyos hogy az úgynevezett rablóregény műfaja terén a Szegény Gazdagok a legköltőibb terméke egész irodalmunknak.» A regény hősét egy valóban élő erdélyi földesúrról mintázta az író.) — Felfordult világ. Regény. Két kötet. Pest, 1863. (Meséje intelem az új nemzedéknek, hogy ne kövesse apái pazarló nemesúri életét, hanem a műszaki, ipari és kereskedelmi pályákon törekedjék a haza felvirágoztatására.) — Az új földesúr. Regény. Három kötet. Pest, 1863. (Először a Pesti Napló 1862. évfolyamában jelent meg. Hőse átalakulásának gondolatára Haynau esete vezette az írót; az átkos emlékü osztrák generális gyülölte a magyarokat, utóbb mégis Magyarországon vásárolt földbirtokot és mindenáron barátkozni akart a magyar urakkal.)

— Politikai divatok. Regény. Négy kötet. Pest, 1864. (Kulcsregény, de alakjai könnyen felismerhetők.) — Mire megvénülünk. Regény. Négy kötet. Pest, 1865. (Az író a debreceni Sárközy-család tragédiáját dolgozta fel regényében: ennek a családnak minden tagja agyonlőtte magát.) — Szerelem bolondjai. Regény. Négy kötet. Pest, 1869. (Az író a regényt személyesen adta át Erzsébet királynénak. Udvari fogadtatása boldoggá tette. Mikszáth Kálmán szavai szerint: «Mint ahogyan a napfény kicsalja a földből a mélyen benne rejlő csirákat, ez a leereszkedő kegyesség úgy húzott ki Jókaiból egy új gyengeséget: a hiperlojalitást. Ebből a betegségéből nem is fog többé meggyógyulni». A regényt Gyulai Pál a Budapesti Szemle 1869. évfolyamában kegyetlenül megbírálta. Át nem gondolt terv, laza szerkezet, sok mesterkéltség, csekély valódi bonyodalom, sietség, túlzás, hamis érzelmesség, üres szónoklat, hatásvadászó szenvelgés, kevés önmérséklés, sok kapkodás, aránytalanság a részek között: «im e hírlapjainktól annyira magasztalt mű alkatrészei». Azonkívül: Jókainak nincs világismerete, lélektani botlásai nagyok, kidolgozásbeli könnyelműsége megbotránkoztató, fantáziája gyönge és egészségtelen, magasabb régiókba nem tud emelkedni, csak a külsőségeken kapkod, cselekvényét durván szövi, főhőse iránt nem kelt érdeklődést, mellékalakjai sem válnak érdekesekké, olvasóira nem hat igazán. Csak ennyi volt a kifogása Gyulai Pálnak, azt azonban nem tagadta, hogy a regénynek van néhány sikerült mellékalakja, egypár kitűnő s magában lélektani igazsággal megírt szakasza, itt-ott tiszta sugárban felszökellő humora vagy kedves naivsága és hogy előadása is általában vonzó.) — A kőszívű ember fiai. Regény. Hat kötet. Pest, 1869. (A regényt Zsigmond Ferenc prózában írt hőskölteménynek nevezi. «Az 1848–49-iki szabadságharc nagy eposza ez, hangja igen sokszor az eposzi invokációk ünnepélyes szárnyalását veszi fel s az egész koncepció kigondolásában van valami a népmesék és ősi hitregék apoteózisra hajló naiv világnézetéből.» Az író azonban gondoskodik arról, hogy «a főalakok káprázatos görögtűz-világítású színpada helyett természetes napsütésben, közelről is szemügyre vehessünk egyes élethű típusokat, egy-egy kedves meghittségű vagy egészséges humorú jelenetet.») — Fekete gyémántok. Regény. Öt kötet. Pest, 1870. (A regény hősének mindentudásáról gúnyosan, de nem igazságtalanul ír Péterfy

Jenő. Azt azonban el kell ismernünk Jókairól, mondja Zsigmond Ferenc, hogy ennél kápráztatóbb regényt sohasem írt. «Valóságos kirakata ez a munka a Jókai-fantázia kábító sokféleségű fölszerelésének, melyben igazi gyémántok és szines üveg-csecsebecsék egymással versenyezve sziporkáznak az átlagos izlésű olvasóközönség elbűvölt tekintete előtt.») — Eppur si muove. És mégis mozog a föld. Regény. Hat kötet. Pest, 1872. (A Toldy Ferencnek ajánlott regényt Gyulai Pál a Budapesti Szemle 1873. évf.-ban keményen megtámadta. Még a címét sem találta helyesnek, magáról a munkáról azt állította, hogy az nem méltó a nemzethez: Jókai képzeletének lázbeteg álmait erőszakolja a multra, regénye alapján nem lehet megismerni a kort, főhősében semmi sincs a nyelvújítás időszakának nevezetesebb íróiból. Később Prohászka Ottokár felháborodva szólt a regényről és szerzőjéről: «Első fejezetei parasztos durvasággal telvék; úgy látszik, ő ott azt tartotta, hogy a magyaros irmodor csak oly specialitás, mint a kostök, szalonna, makrapipa, nadrágszij, paprika, azután kálvinista káromkodások fűszerezik, hol malaszt, Krisztus, egy zsákba dobvák házasságtörő szépekkel, csókokkal. Egyetlen morális motívum nincs benne, ami az emberben nemes érzelmet ébresztene, mind aljasít; vigyorog mindenre s azért nincs előtte semmi, ami komoly, mert csélcsap képzelettel képtelen megérteni valamit.») — Az aranyember. Regény. Öt kötet. Pest, 1872. (A legkelendőbb Jókai-regények egyike volt a külföldön is. Mikszáth Kálmán Jókai legpoétikusabb regényének nevezi: «Olyan szép, mint egy hajnali álom.» Zsigmond Ferenc szerint az író poétai invenciója itt remekel legjobban, az üde költőiségnek ilyen hervadhatatlan virágpompája egyik Jókai-regényben sem gyönyörködtet bennünket ennyire. Jókai nyilatkozata: «Be kell vallanom, hogy nekem magamnak ez a legkedvesebb regényem.» A regényt a színpad számára is feldolgozta a szerző, a színmű szintén erősen hatott a közönségre. Az író hőse valóban élt: dúsgazdag komáromi gabonakereskedő volt.) — A jövő század regénye. Kilenc kötet. Pest, 1872. (A későbbi kor sokat valóra váltott a költő álmaiból. Hősében megteremtette a fensőbb embert. Péterfy Jenő szerint: «Jókai eszménye az emberről délpontra jutott. Az ember a világ nyolcadik csodája lesz, mely minden korlátot, minden pragmatizmust nevetségessé törpít.» A regény egyik feltünő jellemvonása, hogy szerzője erős vágásokat mér a katolikus vallás tanításaira és szervezetére. Az

egyházi dolgokkal való mókázás és a papság csipkedése bőséggel árad egyéb munkáiból is.) — Enyim, tied, övé. Regény. Hat kötet. Budapest, 1875. (Alapgondolata: «Férfi sorsa az asszony.» Szerzeteshőse életét három nő irányítja végzetes erővel. Az első, az Enyém: a kalandos életü hős örangyala; a második, a Tied: a hideg förangú nő; a harmadik, az Övé: a hűtlen démon.) — Egész az északi pólusig. Két kötet. Budapest, 1876. (Verne-utánzat. Mikszáth Kálmán Jókai-életrajzában olvassuk: «A Verne-utánzás miatt nemcsak rosszmájú kritikusai gúnyolódtak, hanem a tisztelői is bosszankodának. Hogy egy Jókai egyáltalában utánoz, bár egy Dickenst vagy Dosztojevszkijt, nagy önkicsinylésre mutat, de hátha még egy magánál messze kisebb írót utánoz! Az ilyen elhibázott lépések legtöbbször már eleve magukban hordják büntetésüket, úgy történt most is, mert ez az utánzat nem is sikerült s ő, aki oly magasan állott mint író Verne felett, akár a Mont-Blanc az Eiffel-toronyhoz viszonyítva, ebben az alantas műfajban mögötte maradt mintájának.») — Az élet komédiásai. Regény. Hét kötet. Budapest, 1876. (Egy tehetséges szerencsevadász története az 1860-as években.) — Egy az Isten. Hat kötet. Budapest, 1877. (Az érdekes mesemondás során az unitárius magyarok dicsérete.) — Névtelen vár. Regény. Három kötet. Budapest, 1877. (Az író egy német anekdótagyüjtemény titokzatos történetét ültette át a Hanság vidékére, alapforrásához több más históriai munkát is elolvasott, ezekből a kútfőkből formálta meséjét.) — Szép Mikhál. Regény. Két kötet. Budapest, 1877. (Meséjéhez egy XVII. századi kalandos regényből, az Ungarischer Simplicissimusból, merítette a motivumokat. A regényt 1877-ben a színpad számára is feldolgozta, de dramatizálása nem sikerült.) — Egy hírhedett kalandor a XVII. századból. Regény. Három kötet. Budapest, 1879. (A szerző Stramberg Keresztély német író Ehrenbreitstein című 1845-ben megjelent munkájából merítette érdekes tárgyát; a Baphometbálvány imádásáról szóló részben Hammer-Purgstall József nagynevű bécsi orientalista értekezései voltak a forrásai. Kalandorregénye ennek a műfajnak kiváló magyar terméke. Hőse, Hugó, maga beszéli el viszontagságos életét bírái előtt. A vakmerő tüzér a lengyelek, oroszok, tatárok, németek, franciák, hollandok között csodálatos dolgokba sodródik; harci események, haramiaélet, szerelem, házasság, rablás, gyilkosság, kínvallatás, templomgyalázás, kuruzslás, boszorkány-

szombat, bálványimádás, tengeri kalózkodás, keletindiai kalandok fonódnak személye köré. Hugó vallásos ember, de ez nem gátolja abban, hogy hol kényszerből, hol a maga jószántából részt ne vegyen a legnagyobb gazságokban. Az író érdekes fogása, hogy a hadi törvényszék előtt álló vádlott vallomásait két bírájának mulattató megjegyzéseivel kíséri: ez a keret-története módot ad humora csillogtatására s a XVII. század gondolatvilágának bemutatására.) — Szabadság a hó alatt vagy a zöld könyv. Regény. Négy kötet. Budapest, 1879. (Péterfy Jenőre olyan benyomást tett a regény, mint egy zenétlen opera: a költő görögtüzet gyujt, fantasztikus bábokat táncoltat és Puskin Sándort egy félelmesen komikus, groteszk történet középpontjává teszi. «Nem tudom, hol kalandosabb Jókai, ha új csillagot keresni a mindenségbe repül, vagy ha történetnyomozni idegen országokba száll. Ha meg is haragszanak, ki kell mondani: Jókai a kölcsönkönyvtár számára írta orosz rajzait. Azért nem állítjuk, hogy könnyen utánozni lehetne, hanem a genre, az mégis sokat levon ilyféle művei értékéből.») — Rab Ráby Regény. Három kötet. Budapest, 1879. (Forrása egy II. József korában élő magyar nemesnek, Ráby Mátyásnak, németnyelvű emlékirata 1797-ből. Mikszáth Kálmán rendkívül magasztalja a regényt s azt véli, hogyha a szerző kihagyta volna a mellékcselekményt, akkor olyan remeket alkot, melyet a biblia mellett kellene tartania minden magyarnak. «Érdemes volna átdolgozni a Rab Rábyt, illetve elválasztani a hozzá nem illő részektől, hogy a regények között is legyen olyan, melyet a nemzeti érzések átfonnak glóriával, mint aminő Bánk Bán a színművek, a Rákóczi-induló a zeneművek és a Szózat a költemények között.» Jablonkay Gábor szerint József császár uralkodásának Jókai-féle megvilágítása megtévesztő képet ad a korról és emberekről. Az író II. Józsefet, a protestáns Rábyt és a zsidó Rotheiselt szembehelyezi a zsarnokság képviselőjével, a magyar nemesi nemzettel. «A hibás nem az önkényesen uralkodó császár, nem az árulkodó Ráby, hanem az alkotmányához ragaszkodó nemzet.») — Páter Péter. Regény. Budapest, 1881. (Egy vágvidéki jezsuita regénye a XVII. század elejéről. Az író szerint elejétől végig igaz történet. Valójában tele van súlyos történeti tévedésekkel, a személyek és események meglepő összezavarásával, a szerzetesek dolgában való járatlansággal.) — Akik kétszer halnak meg. Regény. Négy kötet. Budapest, 1881. (Meséje a szabadságharc idején

kezdődik, hősei néhány évtized kalandos megpróbáltatásai után még testi elmúlásuk előtt meghalnak maguk és a világ számára. A regényt Riedl Frigyes kedvezően bírálta a Budapesti Szemle 1882. évfolyamában.) — Asszonyt kísér, Istent kísért. Regény. Budapest, 1882. (Félelmes történet a pesti külvárosból; a borzalmas alakok között egy tisztalelkű szép leány. A Sue és Zola hatására utaló történetet egy országgyűlési képviselő beszéli el. «Kénytelenek vagyunk magát Jókait látni ebben a képviselőben. Kissé meglep bennünket az a körülmény, hogy ez a munka 1882-ben jelent meg; azt gondoltuk, csak később lettek a magyar honatyák olyanokká, amilyennek ez a tipikus képviselőalak van rajzolva. Mert ez az asszonyt kísérő, Istent kísértő honatya talán a legrealisztikusabban sikerült fénykép Jókai összes regényhősei közt:» írja Zsigmond Ferenc.) — Egy játékos, aki nyer. Regény. Két kötet. Budapest, 1882. (Hőse, a szerencsés kezű dalmáciai játékos, tragikus véget ér, mielőtt céljait elérné. A regény meséje a XIX. század elejére esik.) — Szeretve mind a vérpadig. Regény. Öt kötet. Budapest, 1882. (Thaly Kálmán Ocskay-életrajza nyomán.) — Bálványos vár. Regény. Két kötet. Budapest, 1883. (Az árpádkori székelyek világa.) — A Damokosok. Regény. Két kötet. Budapest, 1883. (Erdély XVII. századi életéből.) — Minden poklokon keresztül. Regény. Négy kötet. Budapest, 1884. (Egy magyar várúr és hűséges neje a keresztes háborúk korában. Jablonkay Gábor szerint: «A korkép az, amin önkéntelenül megakad a gondolkodó ember szeme. Ami visszaélés, rajongás, nőcsábítás, kicsapongás, oktalanság csak előfordult az egyes hadjáratokban külön, azt körülbelül mind együtt találjuk a regényben, összetömörítve egy hadjáratban, úgy ahogy e hadjáratokat a XVIII. század illuminátusai óta szerették felfogni és megvilágítani.») — A lőcsei fehér asszony. Regény. Öt kötet. Budapest, 1885. (A regényhez Thaly Kálmán adta a történeti anyagot, de az író maga is ellátogatott a lőcsei levéltárba és egyes felvidéki helyekre.) — A cigánybáró. Regény. Budapest, 1885. (Bánsági történet Mária Terézia korából: a szerencsés kincskereső és a szép cigányleány szerelmi históriája. Meséjéből Schnitzer operettet írt, szövegét Strauss megzenésítette. Első előadása 1885 őszén volt Bécsben. A darab bejárta egész Európát és nagy jövedelmet hozott a két osztrák szerzőnek.) — A kis királyok. Regény. Két kötet. Budapest, 1886. (Bonyodalmas vármegyei história az

1840-es évekből.) — A három márványfej. Regény. Három kötet. Budapest, 1887. (Érdekessége, hogy a szerző mindjárt kritikai jegyzetekkel is kíséri vadregényes elbeszélését.) — Lenci fráter. Regény. Budapest, 1888. (Egy tehetséges csínytevő kalandjai.) — A lélekidomár. Regény. Öt kötet. Budapest, 1889. (Romantikus történet a szegedi betyárvilágból. Leleményes hősének élő mintája a kiegyezés korában élő gróf Ráday Gedeon alföldi kormánybiztos.) — Utazás egy sírdomb körül. Budapest, 1889. (Bánatos elmélkedések és útirajzok neje halála után.) — Aki a szivét a homlokán hordja. Regény. Budapest, 1890. (Az izlám mesevilágából.) — Nincsen ördög. Regény. Két kötet. Budapest, 1891. (A könyvek kiszámíthatatlan sorsára jellemző, hogy ennek a gyönge regénynek nyolc kiadása jelent meg angolul.) — A tengerszemü hölgy. Regény. Három kötet. Budapest, 1890. (A M. T. Akadémia 1890-ben Beöthy Zsolt, Berczik Árpád és Vadnai Károly jelentése alapján a Péczely-díjjal jutalmazta. A jelentés kifejtette, hogy a mű szerkezetében és lélekrajzában hibák és hiányok vannak, de föllelhető benne az író fényes képzeletének, színes festéseinek és elbeszélő varázsának úgyszólván minden sajátsága is. Példátlan, hogy aki annyit és oly régóta írt, ennyire meg tudja őrizni kedélyének és képzeletének teljes frisseségét. Stílusában a művészit és természetest páratlan hatással olvasztja össze. Néhol epikus erejével lep meg, másutt humorával bájol el. A természet szépségeit ecset nem festheti szebben, mint az író tolla. Akadémiai Értesítő. 1890. évf.) — Gazdag szegények. Regény. Két kötet. Budapest, 1890. (A nagyvárosi élet akkori alakjainak rajzában nem nagyon szerencsés az író. Kanalas tót legénye Arany János Vojtina Mátyásától származtatja magát, Paczal János rendőr angolul beszél és Petőfi Sándorból idéz, amellett milyen ideális gondolkodású emberek ezek a pesti pincelakók valamennyien! A regény dramatizálása 1893-ban a színpadon is megjelent.) — Fekete vér. Regény. Két kötet. Budapest, 1892. (A Bach-korszakban játszó regényt 1898-ban a színpad számára is feldolgozta.) — Rákóczi fia. Regény. Három kötet. Budapest, 1892. (II. Rákóczi Ferenc kisebbik fiának, György hercegnek, kalandjai.) — Sárga rózsa. Regény. Budapest, 1893. (A M. T. Akadémia 1894-ben a Péczely-díjjal jutalmazta. A bíráló bizottság tagjai Beöthy Zsolt, Berczik Árpád és Gyulai Pál voltak. Az utóbbi a jutalmat Csiky Gergelynek szerette volna kiadni Sisyphus Munkája című regényéért.

Beöthy Zsolt előadói jelentése szerint Jókai Mór munkája legjobb és legszebb elbeszélő munkáink közé tartozik. A magyar néplélek egész mélységében feltárul lapjain. Az író a pusztaság életét, lakóit, szokásait, felfogását, érzését, nyelvét a megfigyelés ritka erejével látta meg, a képzelet csodás elevenségével szőtte mesévé, az előadás jellemzetes módján mutatta be. A regény maradandó könyveink egyike lesz; tiszta költőiségével akkor is szítani fogja a magyar érzést, amikor a magyar sajátosságokat mind mélyebb és mélyebb réteg alá temeti a jövő. Akadémiai Értesítő. 1894. évf.) — Fráter György. Regény. Öt kötet. Budapest, 1893. (Munkája megírásában számos egykorú forrást és későbbi történeti feldolgozást forgatott; így Szerémi György latin krónikáját, Tinódi Sebestyén históriás énekeit, Bechet kanonok 1715. évi Martinuzzi-életrajzát, Horváth Mihálynak Fráter Györgyről szóló munkáját.) — A két Trenk. Regény. Két kötet. Budapest, 1893. (Mária Terézia és Nagy Frigyes vakmerő katonáinak története.) — Trenk Frigyes. Regény. Budapest, 1895. (Az előbbi regény folytatása. Mindkettő főforrása: Trenk Frigyes XVIII. századi emlékirata.) — A Kráó. Regény. Budapest, 1895. (Egy riasztó külsejű nő szenvedései.) — Tégy jót. Regény. Budapest, 1895. (Ebből a regényből írta Helvila című szindarabját 1897-ben.) — De kár megvénülni. Regény. Budapest, 1896. (Egy öregúr visszapillantása szerelmi viszonyaira.) — A barátfalvi lévita. Regény. Budapest, 1897. (Az Elátkozott Család folytatása. A lángeszű szélhámos ebben a regényben nemeslelkű református pap, híveinek jámbor pásztora, ellenségének megmentője.) — Öreg ember nem vén ember. Novella-ciklus. Budapest, 1898. (Négy meseváltozat annak bizonyítására, hogy a késői házasság mindig rosszra vezet.) — Az egetvívó asszonyszív. Regény. Budapest, 1902. (Hőse, a hitvesi hűségében ártatlanul meggyanusított debreceni kálvinista asszony, bebizonyítja igazát, de belehal ügye diadalának örömébe.) — A mi lengyelünk. Regény. Budapest, 1903. (Két fenkölt lélek szerelmi boldogsága megsemmisül, mert a zsidó férfi nem változtatja meg vallását, a keresztény nő nem mehet nőül zsidóhoz; a férfi öngyilkos lesz, a nő lelke összetörik. A szinte anachronisztikusan romantikus befejezést, írja Zsigmond Ferenc, egészen sajátos érdekességűvé teszi a benne lüktető lirizmus: az agg írónak sajátmagán kellett tapasztalnia a zsidó házassággal járó társadalmi elszigeteltség átkát.) — Ahol a pénz nem

Isten. Regény. Budapest, 1904. (Egy titokzatos férfiú él az Óceán egyik lakatlan szigetén, megútálta a civilizált világ szennyét, nem akar tudni az emberi társadalomról: «Van boldog ország Európában? Van ország, amelynek nevére az én szívem nagyot dobbanjon? Van egy eszme, amiért fel tudjak lelkesülni? Ki az a haza? A dobszóra felvonuló hadcsapatok? A huzakodó pártok? A munkaképtelen parlamentek? A gyülöletszitó nemzetiségek? Az elégedetlen munkástömegek? Vagy talán az agráriusok és merkantilisták? Vagy talán az egymást elátkozó vallásfelekezetek? Akik alatt mind mélyen és következetesen ássa aknamunkáját az anarchia, a nihilizmus, a hontagadás és égtagadás hatalmas szelleme? Európa ott van már a tenger színe alatt. Hatalma, gazdagsága már csak mesemondás. Alul kezdődik a süppedés, a néptömegeknél. Azok már szájig vannak a vízben.» A rejtélyes Capitano látogatója, a fiatal magyar tengerésztiszt, igazat ad a világgyülölő beszédnek, de mégsem kellene neki az óceáni boldog sziget: magyar ő, kis nemzetére éhes szomszédok agyarkodnak, életre-halálra védeni kell a hazát. «Hát nem kötelessége-e nemzetem minden tagjának, aki csak nem sánta, béna, nyomorék, hogy a kardot, puskát férfiúi alakja kiegészitő részének fogadja s ellentétben a szent törvényekkel azt kiáltsa: de ölj! A mennyországot megszerzi a hit és az erény; de a földi hazát nem tartja meg más, mint a hősi vitézség.»)

Irodalom. — Gyulai Pál és Péterfy Jenő bírálatai: szerzőik összegyüjtött munkái között. — A Péczely-díjról szóló jelentések: Akadémiai Értesitő. 1890. és 1894. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Chalupka Rezső: Jókai Mór a finn irodalomban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1892. évf. — Kováts Antal: Jókai mint regényiró. Katona József-Kör Évkönyve. Kecskemét, 1893. — Liberius azaz Kereszty Viktor: Utóhangok Jókai Mór irodalmi jubileumához. Magyar Sion. 1894. évf. — Körösy László: Jókai Mór. Budapest, 1894. — Névy László: Jókai Mór. Budapest, 1894. — Simonyi Zsigmond: Jókai mint nyelvmüvész. Magyar Szalon. 1894. évf. — Tolnai Lajos: Jókai jellemzése. Magyar Szemle. 1894. évf. — Vajda Emil: Jókai Mór. Székelyudvarhely, 1894. — Zoltvány Irén: Jókai legújabb regényei. Katolikus Szemle. 1895. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kistükre. Budapest, 1896. — Kiss Ernő: Jókai újabb regénye. Magyar Nyelvőr.

1897. évf. — Sárffy Aladár: Jókai írói jellemzéséhez. Lőcsei áll. reáliskola értesítője. 1897. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901. — Kont Ignác: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Páris, 1902. — Szabó László: Jókai élete és művei. Budapest, 1904. — Vajda Béla: Jókai és a zsidóság. Losonc, 1904. — Versényi György: Jókai emlékezete. Erdélyi Múzeum. 1904. évf. — Bernstein Béla: Jókai Mór. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1905. — Garzó Béla: Jókai regénytárgyai. Kecskeméti ref. gimnázium értesítője. 1905. — Beöthy Zsolt: Beszéd Jókai Mór ravatalánál. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 39. köt. Budapest, 1905. — U. az: Jókai Mór emlékezete. U. o. 40 köt. Budapest, 1906. — Csűrös Ferenc: A debreceni lunátikus. Vasárnapi Ujság. 1906. évf. — Madarász Flóris: Jókai Mór regényei. Egri cisztercirendi gimnázium értesítője. 1906. — Oláh Gábor: Jókai és Debrecen. Irodalomtörténeti Közlemények. 1906. évf. — Beöthy Zsolt: Jókai Mór. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Két kötet. Budapest, 1907. — Thaly Kálmán: A lőcsei fehér asszony. Századok. 1909. évf. — Gálos Rezső: A magyar Simplicissimus. Temesvár, 1910. — Abaffy Béla: Jókai Mór: A nagyenyedi két fűzfa, A peregrinus. Szeged és Budapest, 1911. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Kovács János: Sue hatása a magyar irodalomra. Kolozsvár, 1911. — Bittenbinder Miklós: Jókai Trenk-regényei. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Gálos Rezső: Jókai és Cserei. Erdélyi Múzeum. 1912. évf. — U. az: Bánfi Dénes csókja. Uránia. 1912. évf. — Kéky Lajos: Az orvos alakja a magyar szépirodalomban. Schuschny-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Madzsar Gusztáv: Jókai Mór: Népvilág. Szeged és Budapest, 1912. — Szemkő Aladár: Jókai Mór: Kedves atyafiak. Szeged és Budapest, 1912. — Viszota Gyula: Jókai Mór és a Teleki-pályázat. Akadémiai Értesítő. 1912. évf. — Herczeg Ferenc: Jókai Mór emléke. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Leffler Béla: Magyar írók svéd nyelven. Irodalomtörténet. 1914. évf. — U. az: Magyar írók dán nyelven. U. o. 1914. évf. — Zsigmond Ferenc: Jókai mesemondása. U. o. 1914. évf. — Alapi Gyula: Ki volt az Aranyember? Komáromi Kalendárium. 1916. — Binder Jenő: Stendhal-hatás Jókaira. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916. évf. — Suszter Oszkár: A magyar irodalom

a külföldön. Zalaegerszegi áll. gimnázium értesítője. 1916. — Vértesy Jenő: Gibbon mint szépíróink forrása. Irodalomtörténet. 1916. évf. — Zsigmond Ferenc: Jókai írói munkássága a szabadságharcig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. évf. — Borsos István: A peregrinus. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Leffler Béla: Magyar szépirodalom északi nyelveken. Könyvtári Szemle. 1917. évf. — Vértesy Jenő: Jókai hagyatéka a M. N. Múzeumban. U. o. 1917. évf. — Gulyás József: Jókai kacér női. Sárospatak, 1918. — Zsigmond Ferenc: A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum naptárgyüjteményében. Magyar Könyvszemle. 1919. évf. — Szendrey Zsigmond: Népbabonák Jókai müveiben. Ethnographia. 1919. évf. — Tolnai Vilmos: Jókai forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1919. évf. — Zsigmond Ferenc: Jókai uralomrajutása irodalmunkban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1919–1921. évf. — Révay Mór: Írók, könyvek, kiadók. Két kötet. Budapest, 1920. — Papp Ferenc: Gyulai Pál és Jókai Mór. Budapesti Szemle. 1921. évf. — Schöpflin Aladár: Jókai. Nyugat. 1921. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Szendrey Zsigmond: Jókai tájszavai. Magyar Nyelv. 1922. évf. — Zsigmond Ferenc: Jókai regényhősei. Budapesti Szemle. 1922. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Jablonkay Gábor: Jókai tendenciája. Magyar Kultúra. 1924. évf. — U. az: Jókai és a katolicizmus. U. o. 1924. évf. — U. az: Jókai humora és szellemessége katolikus szempontból. U. o. 1924. évf. — U. az: Jókai világnézete katolikus szempontból. U. o. 1924. évf. — Zsigmond Ferenc: Jókai Mór élete és müvei. Budapest, 1924. — U. az: Jókai. Budapest, 1924. — Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond szerkesztésében: Jókai-emlékkönyv. Komárom, 1925. — Alapy Gyula: Jókai költői egyénisége. Új Auróra. Irodalmi almanach. Pozsony, 1925. — Baros Gyula: Jókai és Arany. Protestáns Szemle. 1925. évf. — U. az: Jókai a szépirodalomban. Magyar Könyvszemle. 1925. évf. — Berzeviczy Albert: Jókai Mór emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1925. évf. — Bognár Cecil: Jókai és regényhősei. Új Auróra. Irodalmi almanach. Pozsony, 1925. —

Borbély István: Jókai emlékezete. Kolozsvár, 1925. — U. az: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Csekey István: Jókai a rokon népek irodalmában. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. évf. — Csüry Bálint: Jókai a világirodalomban. Pásztortűz. 1925. évf. — U. az: Centenáris Jókai-irodalom Erdélyben. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1925. évf. — Dézsi Lajos: Paskó Kristóf és a Kétszarvú Ember. Klebelsberg-emlékkönyv. Budapest, 1925. — Divald Kornél: Jókai lelke. A Szent István Akadémia Értesítője. 1925. évf. — Elek Oszkár: Jókai és az oroszok. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Ferenczi Zoltán: Jókai. Klebelsberg-emlékkönyv. Budapest. 1925. — U. az: Jókai idegen nyelvekre fordított müveinek jegyzéke. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. évf. — Gál János: Jókai élete és írói jelleme. Berlin, 1925. — Gulyás József: Jókai és a népdalok. Népélet. 1925. évf. — Gyalui Farkas: Jókai két művének forrása. Pásztortűz. 1925. évf. — Incze Gábor A mi barátfalvi lévitánk. Budapest, 1925. — Józan Miklós: Jókai és az Egy Az Isten. Unitárius Értesítő. 1925. évf. — Kőrösi Henrik szerkesztésében: Jókai-emlékkönyv. Budapest. 1925. — Kristóf György: Jókai Mór élete és művei. Kolozsvár, 1925. — Moesz Gusztáv: Jókai növényismerete. Természettudományi Közlöny. 1925. évf. — Nagy Sándor: Jókai. Brassó, 1925. — Négyesy László: Jókai költői és nemzeti értéke. Akadémiai Értesítő. 1925. évf. — Rass Károly: Jókai a jövő irodalmában. Pásztortűz. 1925. évf. — Ravasz László: Százados énekek. Budapest, 1925. — Rédey Tivadar: Jókai és a történelem. Századok. 1925. évf. — Révay Mór: Jókai és a magyar ügy a külföldön. Budapest, 1925. — U. az: Jókai a külföld irodalmában. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. évf. — Sikabonyi Antal: Jókai és Komárom. Budapest, 1925. — Solymossy Sándor: A nemzetnevelő Jókai. Néptanítók Lapja. 1925. évf. — U. az: Jókai és a magyar nép. Népélet. 1925. évf. — S. Szabó József: A debreceni lunátikus-járvány. Debreceni Protestáns Lap. 1925. évf. — Szendrey Zsigmond: Jókai, az etnografus. Népélet. 1925. évf. — Tolnai Vilmos: Jókai és a magyar nyelv. Magyar Nyelv. 1925. évf. — Tőrös László: Jókai regényírói művészete a Debreceni Lunátikus alapján. Nagykőrös, 1925. — Tormay Cecilia: Jókai. Napkelet. 1925. évf. — Velezdi Mihály: Jókai munkatársai. U. o. 1925. évf. — Voinovich Géza: Jókai. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Zsigmond Ferenc: Jókai és

Debrecen. Debrecen, 1925. — Borbély István: Irodalmi kis könyvtár. Kolozsvár, 1926. — Gulyás József: Dolgozatok. Sárospatak, 1926. — Jablonkay Gábor: A Jókai-centenárium után. Magyar Kultúra. 1926. évf. — U. az: Jókai és a magyar lélek. U. o. 1926. évf. — U. az: Jókai és a történelmi érzék. U. o. 1926. évf. — Keller Imre: Irodalmi mozaikok. Kassa, 1926. — Kristóf György: Három jellemzés. Kolozsvár, 1926. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926. — Bernfeld Magdolna: A németség Jókai Mór megvilágításában. Budapest, 1927. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Szalay József: A Szerelem Bolondjai. Széphalom. 1927. évf. — Tolnai Vilmos: Jókai Mór forrásaihoz. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Csekey István: Északi írások. Budapest, 1928. — Hankiss János: Jókai Mór és egy francia anekdótakincs. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Perényi József: Jókai Mór forrásaihoz. U. o. 1928. évf. — Siklóssy László: A Magyar Simplicissimus szerzője. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Szombathely Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. Budapest, 1928. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. Budapest, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Császár Elemér: Jókai és Győr. Győri Szemle. 1930. évf. — Csekey István: Jókai és a balti tengeri rabló, báró Ungern Sternberg. A Tenger. 1930. évf. — Herczeg Ferenc: Arcképek. Budapest, 1930. — Muzsnai Ágnes: Viktor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. Pécs, 1930. — Dömötör Sándor: A debreceni lunátikus élettörténetéhez. Debreceni Szemle. 1931. évf. — Rajka László: Jókai Törökvilág Magyarországon című regénye. Erdélyi Múzeum. 1931. évf. — U. az: Jókai Kalandora. Kolozsvár, 1932. — Dömötör Sándor: Jókai adomagyüjtése. Debreceni Szemle. 1932. évf. — Lám Frigyes: Német könyv a történelmi regényről és Jókairól. Irodalomtörténet. 1932. évf. — Mezey Gergely: Egy jezsuita-regény a XIX. században. Magyar Kultúra. 1932. évf. — Szinnyei Ferenc: Elbeszélőink egymásra hatása a Bach-korszakban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1932. évf. — Tolnai Vilmos: A budetini Katalin-monda Jókainál. Irodalomtörténet. 1932. évf. — Förster Rezső: A lőcsei fehérasszony történeti alakja. Budapest, 1933. — Vándor Gyula: Olaszország és a magyar romantika. Pécs, 1933.

JÓKAI MÓR, AZ ELBESZÉLŐ.

Jókai Mór a XX. századig a legnépszerűbb magyar elbeszélő volt, termékenységben sem versenyezhetett vele senki regényíró-kortársai közül. Nem lehet csodálni, ha bősége és változatossága mellett regényei és novellái tömegében egész sor olyan munka akad, amelyekről a legnagyobb jóakarattal sem mondhatjuk el, hogy művészi alkotások. Éppen ezeknek a gyöngén sikerült munkáknak tulajdonítható, hogy az egykorú bírálók több alkalommal lesujtóan nyilatkoztak regényei értékéről; s mivel a hibáztatás mindig jobban emlékezetben marad, mint a dicséret, lassankint közhitté vált, hogy Jókai regényei kiskorúaknak való olvasmányok. De minő igazságtalanság a rosszért feledni a jót, az elhamarkodott regényekért számba sem venni a művészi alkotásokat! Ha Jókai munkáinak csak tizedrésze volna igazi érték, akkor is előkelő helyet kellene számára kijelölnünk a magyar regényírók és novellisták sorában, pedig bizonnyal nem írt annyi gyönge munkát és nem teremtett annyi elfogadhatatlan alakot, mint amennyiről az egykorú kritika nagy általánosítással beszámolt.

A regényeiben elénk táruló világ rendkívül gazdag. A mult és a jelen, a magyar föld és az idegen országok egyaránt megjelennek elbeszélő munkáinak lapjain; átvisz

a jövőbe, leragad a föld mélyébe, fölemel a csillagok honába. Képzelete végigjárja a világtörténelem minden korszakát, a magyar történelem valamennyi századát. Egyformán érdeklődik a középkori magyar élet *(Minden poklokon keresztül, Bálványos vár)*, a reformáció és ellenreformáció kora *(Fráter György, Erdély aranykora, Törökvilág Magyarországon, Szép Mikhál, Szeretve mind a vérpadig, A lőcsei fehér asszony)* és a felvilágosodott abszolutizmus időszaka *(Rákóczi fia, Egetvívó asszonyszív, A két Trenk, Trenk Frigyes, Rab Ráby, Az elátkozott család)* iránt, de legszívesebben mégis csak a XIX. század eseményei körében időzik. A napoleoni háborúk és a reformországgyűlések évtizedeit *(Névtelen vár, Eppur si muove, Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, A régi jó táblabirák)* s a szabadságharc és önkényuralom korát *(Politikai divatok, A kőszívű ember fiai, Enyim, tied, övé, Egy az Isten, Az új földesúr, A tengerszemű hölgy, Mire megvénülünk, Fekete vér)* sokszor veszi hátterül. Minél messzebb megy vissza a nemzet multjába, elbeszélésének korhűsége annál fogyatékosabb.

Történeti regényei a feldolgozás többféle módszerét mutatják. Mikor a *Bálványos vár*at írta, a regény alapeseményét — a két árpádkori székely család között történt leányrablást — Orbán Balázs Székelyföldjéből merítette, elolvasta hozzá Kőváry László Erdély Régiségeit, Ipolyi Arnold Magyar Mythologiáját, Cantu Caesar Világtörténetének néhány kötetét; azután a mese vázát ódon zamatú párbeszédekkel, tájak festésével, várak leírásaival, harci jelenetekkel és a pogány magyarok szokásainak ecsetelésével cifrázta. *Trenk*-regényeiben Trenk Frigyes

németnyelvű emlékirata volt a főforrása; ezt a maga idejében oly nagyhírű önéletrajzi munkát sok helyütt lapokon keresztül híven követte, máshol tetszetősen módosított szövegén. Az *Eppur si muove* köteteiben összeolvasztott mindent, amit a megújhodás korabeli magyar írókról és színészekről olvasott; Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Katona József, Vörösmarty Mihály és Körösi Csoma Sándor életrajzait egyaránt fölhasználta; a szeszélyesen összeválogatott anyagot kiszínezte romantikus képzeletével.

Történeti regényeinek históriai levegője meglehetősen hamis. Ennek hármas oka: felületes forrástanulmánya, fantáziájának kritikátlansága s a legtragikusabb dolgokat is optimizmussal szemlélő derült világnézete. A történelem eseményeit humorral nézi, a színes jelenetekben játékos képzelettel gyönyörködik, a megrázó katasztrófáknak emberi sorsokat pusztító hatását ritkán érzi át.

A zabolátlan képzelet sokat ártott művészi törekvéseinek társadalmi regényeiben is. Elhitető képessége rendkívül nagy ugyan, de sok helyen mégis csak kirívó egy-egy regényrészletének valószínűtlensége. Az érdekességnek könnyedén feláldozza a valószínűséget. Hőseit szereti erényeikben és bűneikben megnagyítani, anélkül, hogy lelküket és tetteiket bővebben elemezné. Ha derék ember a hőse, akkor szellemileg és testileg egyaránt túlszárnyal mindenkit; ha gonosz ember, akkor hihetetlen aljasságokat visz végbe. A lélektani hűséggel ilyenkor éppen úgy nem törődik, mint a mese szálainak termé-

szetes szövésével. Egy-egy hatást ígérő epizód egészen kitéríti útjából, egy-egy ötlet kedvéért megrontja jellemeit. Nem ügyel a lényegre, mert a lényegtelen könnyebben csúszik tolla alá.

Mindezek a kifogások azonban regényeinek csak egy részére vonatkoznak s igazságtalanság volna egész regényköltészetére általánosítani a jellemrajz következetessége, a kompozíció egysége és az elbeszélés hihetősége ellen elkövetett gyakori vétségeket. Számos regényében olyan írói erények tűnnek fel, hogy azokhoz hasonlókat nem találunk elődeinek és kortársainak munkáiban. Ilyen erény mindenekelőtt elbeszélő tehetsége. Ismeri a lebilincselő előadás minden titkát; lelkesít, elbúsít, kacagtat tetszése szerint. Annyira uralkodik olvasóin, hogy azok csak akkor ocsudnak fel mámorukból, amikor befejezik egy-egy könyvét s elgondolják, milyen csodálatos helyzetekben forgolódtak a regény hősei s milyen nehéz csomókat oldott meg könnyűszerrel az író. Ennek a meglepően könnyed előadásnak tulajdonítható, hogy Jókai, jobb regényeiben, csak a legritkább esetben untat vagy fáraszt, mert hol mesemondó hangjának bájával köti le az érdeklődést, hol humorával szórakoztat. Nyelve bámulatosan gazdag, stílusa egyéni. Szépprózánk művelői között senki sincs, aki a nyelv gazdagságával olyan kifejezésbeli változatosságot egyesítene, mint ő.

Festői színei különösen természeti képeiben gyönyörködtetők. Magyarország minden része feltárul regényeiben: a magyar Alföld világa, a tiszamenti róna, a hortobágyi puszta, a dunai szigetek, a balatoni dombvidék, a bakonyi

erdők, a Felvidék és Erdély bércei, a magyar tengerpart, az elrejtett falvak és virágzó városok. A tájakat nagyobbára eredeti szemlélet és személyes tapasztalatok után festette meg, a hangulatkeltésnek igazi művésze. Nemcsak a természet némaságában megnyilatkozó fenséget tudja átéreztetni, hanem a természet megrázkódásait is megragadó erővel eleveníti meg. Allatmegfigyelései és emberábrázolásai fölötte változatosak. A XIX. századi Magyarország társadalma változatosan hullámzik regénykölteszetének lapjain; ha fő alakjait nagyobbára eszményíti is, mellékalakjait kitűnő válogató erővel ragadja ki az életből. Az epizód-alakok bemutatásában igazi mester. Ahogyan a hortobágyi csikóst leírja, a debreceni kofát elénk állítja vagy a kisvárosi mesterembert beszélteti, annak mását az ő koráig nem lehetett megtalálni irodalmunkban. Népies alakjait, vidéki iparosait, földbirtokos-nemesurait szívesen ábrázolja mulatságos helyzetekben; örömest teremt belőlük komikus egyéneket, hogy rokonszenvesekké tegye őket és megmosolyogtassa olvasóit. Humora derűs alaptónusú: a vidám író kedélyes tréfálkozása. A szenvedők iránt részvét él szívében, az igazságtalanul üldözötteket megmenti, a rossz embereket megvetésre érdemeseknek rajzolja. Szelleme szabadelvű, a szerelem dolgában kissé könnyelmű.

Mint novellista a legkitűnőbbek egyike irodalmunkban. E műfaj szűkebb kerete nem tűrte képzeletének hosszú kitérőit, meseanyagának feldolgozásában arányos kompozícióhoz szoktatta, nem adott neki teret és időt arra, hogy lélekrajzait következetlenekké tegye. A víg

novellában Mikszáth Kálmán fellépéséig senki sem versenyezhetett vele a magyar novellisták közül; a komoly nemben is messze túlszárnyalta legtöbb kortársát.

A magyar írók között Jókainak van a legnagyobb szókincse. Hozzávetőleg húszezerre teszik szavainak számát azaz szókészlete felülmúlja Arany János szókincsét is. Ehhez a nagy szóbőséghez veleszületett fogékonyságán kívül főként nagy olvasottsága segítette; enciklopédikus ismeretei voltak, jártasságot szerzett a tudomány minden ágában. Komárom, Pápa, Kecskemét, Debrecen gazdag népnyelvét az ország egyéb tájainak szavaival és kifejezéseivel bővítette, tájszótárakat és műszótárakat forgatott, régi magyar szövegeket olvasgatott s rendkívüli készséggel olvasztotta stílusába a tetszetős nyelvi elemeket. Romantikus lelkesedéssel gyönyörködött a hangzatos szavakban, felújított számos ódon szót, bőven kölcsönzött a nyelvújítás kellemesebb hatású fráziskincséből. Szókincsének egy része ma már szokatlanul hat, régies igealakjaihoz is szokni kell, latin idézeteit sem érti a mai olvasó közönség: mindezeknek ellenére is friss író.

Mikor Jókai feltűnt — írja Négyesy László — a magyar verses költészet már dicső multra tekinthetett vissza, de a regény elmaradt a fejlődésben. «Csak alig tíz évvel Jókai fellépte előtt vett a magyar regényírás a verses költői fajokéhoz méltó lendületet, de rohamosan haladt, tíz-tizenegy év alatt egész arcvonalában kifejlődött. Jókai valami hasonlót tett a regénnyel, mint Petőfi a lírával. Ép olyan termékeny, oly könnyen alakítja át élményeit költőivé; ép úgy beleveti magát a kor közéleti áramlásaiba; alanyiságát árasztja rá tárgyaira s viszont felveszi magába és vérévé dolgozza át a néplélek és nemzeti lélek tartalmát: emlékeit, érzéseit, ösztöneit és vágyait, ízlését és műformáit. Ihletet vesz a népmese és a népdal közvetlenségétől és elevenségétől

és a magyar nyelv muzsikájától. A magyar regénynek és novellának nagy szüksége volt a motivumok gazdagságára, az előadás elevenségére és a nyelv magyarságára. Ezeket Jókai adta meg a magyar szépprózának. De neki kevesebb előzménye volt a szépprózában, mint Petőfinek és Aranynak a költészetben, ő előtte nem volt egy Vörösmartyja a magyar prózának. Talált egyik-másik magyar elődjénél használható elemeket, de egész nyelvművészetét neki kellett megalkotnia a népmese-előadó kedvességének és közvetlenségének alapján s a Petőfi és Arany magyaros nyelvművészetének analógiájára. Ez szolgálhat fényes mentségéül pongyolaságainak. A magyar szépprózának mintegy ő lett a Vörösmartyja és Petőfije.» Ha a magyarság nemzeti fejlődésére való hatását tekintjük, azt találjuk, hogy a magyar lélek kialakulásának olyan tényezője volt, akit hatásra és eredményre csak nagyon kevesen múltak felül. A nemzeti gondolat számára egyik írónk sem hódított meg nála nagyobb tömegeket. Ki kell emelni nevelő erejét, erkölcsi hatását. «Idealizmusában a lelkesítő hatás mellett némi kábító elem is van; ábrándjai, pátosza, fantasztikuma, lélektani személyei nem kedveztek a realitás iránti érzék fejlődésének és zavarták az ítéletet, hatása e tekintetben nem mindig üdvös. De azok a férfi- és női ideálok, az önfeláldozásnak, a hűségnek, a hősiségnek, kiválóságnak azok az eszményképei, melyeket elénk tárt, mennyi nemes fellángolásnak szikráit hordták szét száz- meg százezer serdülő ifjú és leány szívébe. És ha szörnyetegeket, gonoszokat rajzolt, azokat mindig visszataszítóaknak tüntette fel. Nem csinált a bűnnek propagandát, hanem oltárra emelte az erényt. És miért ne hivatkozzam, mint külön nemzeti értékre, műveinek mintegy múzeális tartalmára, a magyar élet képeinek, típusainak és alakjainak arra a páratlanul gazdag képtárára, melyet művei őriznek? Egy egész érdekes század magyar életének jeleneteit, képeit és lelki világát találják meg a későbbi korok ezekben a művekben friss és elmúlhatatlan színekkel. A rájuk áradó humor és szeretet mindig életre fogja melegíteni az olvasók szemében ezeket az alakokat, mikor a társadalmi élet és a hazai föld egészen átalakul is. A régi Magyarországot már most is sokan csak Jókai műveiből ismerik. Ő maga azt írta egyszer, hogy regényei egykor éppen olyan sorsra fognak jutni, mint a Dugonicséi. Bizonyosra vehetjük, hogy nem. Dugonics műveiben csak nemzeti érték

volt s az beleolvadt a korba. Jókai műveiben esztétikai érték van, mely maradandó és ő a zseni életerejével győz az enyészeten. Túlélte a regényirodalom divatváltozásait és fejlődésformáit és még ma is legolvasottabb írónk. S ha majd egyszer kiszorul is a tömegforgalomból, akkor sem a Dugonics sorsára jut, hanem a Boccaccioéra. Képzelet- és érzésbeli értékei fenntartják, kedvessége és humora nem veszti el varázsát. Ma is velünk él, de élni fog újabb meg újabb nemzedékekkel is.» (Jókai költői és nemzeti értéke. Akadémiai Értesítő. 1925. évf.)

Jókait — úgymond Ravasz László — nem szabad részleteiben megítélni. «Jókai epikáját egyetlen nagy összefüggő alkotásnak kell vennünk, a boldog, örök gyermekség legmonumentálisabb művének. Ha így vesszük, először is megfog méreteinek nagysága. Mi hozzá képest akármelyik mitoszgyüjtemény, akármelyik nemzetnek egész népköltési kincse, akármelyik európai irodalom naiv eposza! A Mahabharata és a Ramajana, a keleti szent könyvek vagy a kínai krónikák foghatók hozzá csupán s meg kell vallanunk, hogy ilyen áradatát a képeknek és történeteknek csak az írhatta meg, aki egy személyben vette ki egy egész népnek s benne a rejtelmes keletnek egész mesemondó erejét. Aki látta a tibetiek templomait, az indusok hegyből kifaragott szentélyeit, a kínaiak pagodavárosait, a Kreml óriási méreteit, annak van fogalma, mit jelent az, ha egy irodalom Jókaival dicsekedhetik. Lehet, hogy nem arányos, lehet, hogy terjengős és szétfolyó ez a világ-epika és nem lehet sem áttekinteni, sem elrendezni vagy egységbe szorítani. Lehet, hogy alaktalan, mint a vadméhek léprendszere, amelyik kaptárt nem ismer, de mégis felemelő az, hogy ez az óriási alkotmány egyetlen magyar ember műve. Arany mélabúsan siratta, hogy naiv eposzunk elveszett. Itt van Jókaiban kései mása az elveszett naiv eposznak, annyi különbséggel, hogy ezer esztendővel később kelt. De azért épúgy benne van az egész magyar képzeletvilág, mint amabban lehetett. Jókaiban volt valami a perzsa dualizmusból: a jó és rossz kozmikus harcának felismerése. Az egész világ Ahrimán és Ormuzd csatája, amelyben a jó győz. A XIX. század nyelvére és kultúrájára áthangolt Zend Avesta ez a százhúsz kötet, minden sora boldog optimizmust lehel. Igaz, gyermeknek kell lenni ahhoz, hogy valaki elfogadja; de nem elég-e, kérdem, ha a gyermekek elfogadják? S ilyen árért nem érdemes-e újra gyermeknek lennünk?

Mennyi olyan regényünk van, amelyik megvéniti a gyermekeket is; eldobjuk-e azokat, amelyek megfiatalitják a véneket!? A gyermek nemcsak álmodik, hanem nevet is. Nevet tisztán, csengőn, üdén. Jókedve nem az úgynevezett humor, amihez leszürt életbölcsesség, mindent megértő és mindent megbocsátó szeretet és egy leviharzott gazdag élet kiengesztelődése kell. Nem is epés gúny, amelybe megvetés és öntudatos ártanivágyás vegyül. Nincs benne metsző szarkazmus, amely kegyetlenül, hidegen és szárazon az elevenbe vág, sem fölényes irónia, amely kicsinynek tetteti magát, hogy a nagyzolót törbe ejtse; csak jókedv van benne, amely élvezi magát és ujjong. Jókai humora: a gyermek jókedve. Nem filozófiából, hanem fantáziából támadt. Tulajdonképen egy másik útja a felszabadulásnak, mert a gyermek nevetése is: győzelem a világ felett... Miután Jókai a képzelet representativ man-je, világnézetről, gondolatrendszerről nem lehet beszélni nála. A világnézet lényege az, hogy uralkodó gondolatok logikai szerkezetébe építsük bele egész világunkat. Két formai vonása van: az egyetemesség és az egyoldalúság. Meg lehet rajzolni Kemény, Arany, Petőfi, Gyulai, Madách, Zrínyi, Zola, Flaubert, Balsac, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Dickens világnézetét, de a Jókaiét nem. Épúgy nem, mint ahogy nem lehet rendszerbe foglalni az álmokat. Ő mindig azért lelkesedett, amit éppen álmodott. Itt fatalista, amott varázslást üz; most vidám hedonista, kedves görög, másutt didergő misztikus. Egyazon lélekzettel Petőfiért rajong és Rudolf trónörököst imádja... Senki jobban nem ismerte Jókainál a saját földjét, senki jobban nem emlékezett saját korszaka eseményeire, mint ő, de ami túlesett ezen, mindenestől fogva mesevilág volt. Mi van a falu határán túl, kik laknak a kék hegyek mögött, mi történik az ásító barlangokban, a víz fenekén, a tó túlsó partján, legjobban ő tudta a világon, bár sohasem látta, de azért mindenki töle tanulta meg és úgy tudta, ahogy ő szuggerálta. Így teremtette meg reánk nézve Jókai a török világot, Erdély aranykorát, koldusok, gonosztevők társadalmát, középkori titkos társaságokat, régi városok életét, főúri világnak, diplomáciának a rajzát. Így alakult ki az ő regényeiben a középkori Spanyolország, Dél-Amerika kolonizációja, az inkák nemzetsége, Oroszország, a mesés India, Atlantis, az elsüllyedt világ és a föld őskora... Van a müveiben valami kaleidoszkópszerü. A képek szakadatlanul változnak s

pillanatnyi fényes jelenetekben oldódnak fel. Az átmenet sokszor zavaros, megokolatlan, a vonalak elmosódnak s olyan érzésünk van, mint a vetített képeknél. Elsötétül a vászon, a sötétség ránk borul, a gép berreg, a csodalámpa villózik, előttünk úszó árnyékok tolonganak, szívünk remeg az elfogódástól, de egyszer csak hopp: ott áll előttünk a hatásos, rendezett, fényben úszó kép. Jókainak óriási jelenetező képessége volt és meglepetésre dolgozott. Mótora, amely csodálatos varázstelepét hajtja, robbanógép s nem egyenletes áramot adó dinamó vagy állandó erejű gőzgép. Mivel explóziókkal dolgozik, nincs ereje az átmenet megrajzolására, csak kész, váratlan eredményeket mutat be, ami nagy hiba volt egy olyan korszakban, amikor a regényt a lelki átmenetek irodalmi ábrázolásának tartották... Páratlan nyelvművészetének egyik fő bizonysága, hogy Aranyt kivéve, senki sem olyan szuverén ura a mondatszerkesztés összes lehetőségeinek, mint ő, a szórendi változatosság nagymestere. Ő a legkönnyebben író ember az egész magyar irodalomban; nemcsak fantáziája, hanem nyelve is valósággal olvastatja magát. Bár soha életében nem diktált és élőszóval nem mesélt, mégis egész óriás epikája az élőszó benyomását kelti. Teljesen összeolvad alakjaival, azokban él és helyettük beszél... Nincs klasszikusunk, aki több germanizmust vagy latinizmust követett volna el, mint ő; de olyan sincs, aki több csodálatos lapot írt volna, mint ő. Sokszor pongyola, elnagyolt, de a magyar nyelv bűbájos instrumentumával változatosabb, színesebb, virtuózabb muzsikát nem csinált soha senki, mint ő. Arany minden nyelvművészeti lehetetlenséget megoldott, ha az előbb problémává vált számára; Jókai sohasem oldott meg problémákat, mert nem voltak soha nehézségei... Ő tanította meg a magyar közönséget olvasni, ő tette életszükségletté a magyar könyvet. Olyan rétegek ezreit és tízezreit hódította meg a magyar irodalom számára, melyek önélküle kívül maradtak volna a magyar könyv fénykörén. Micsoda jelentőségű dolog az, hogy a XIX. század magyar fél- és egészműveltjei seregekben zarándokoltak a Jókai csodakútjához s abból merítettek vigasztalást, hitet, eszményiséget és életbátorságot! Az, hogy a magyar reformkor gondolatai, eszményei általmentek a nemzet életébe, Kossuthon és Petőfin kívül leginkább Jókainak köszönhető. Nagy áldás az, mikor a hősök mellé bárd is születik, aki a nagy tetteket eldalolva, átírja a szívek hús-

táblájára azt, amit Klio odafenn magányos érctáblájára felvésett. Meg vagyok róla győződve, hogy a most uralkodóvá vált keserű és dekadens hangulatból, béna és beteg világfelfogásból a halál rokonainak nemzetsége akkor fog felocsudni, mikor mint jótékony álom a lázbeteg szempillájára, újra reászáll a lelkekre a Jókai édes, üdítő költészete.» (Jókai lelke. A Kisfaludy-Társaság 1925. évi februári közülésén tartott előadás. Százados énekek. Budapest, 1925.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetben felsorolt könyvek és tanulmányok közül főkép Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Beöthy Zsolt, Császár Elemér, Alszeghy Zsolt, Zsigmond Ferenc, Gál János, Kristóf György, Négyesy László, Ravasz László, Jablonkay Gábor, Szinnyei Ferenc és Bánhegyi Jób munkái.

JÓKAI MÓR, A KÖLTŐ ÉS SZÍNMŰÍRÓ.

Regényein és novelláin kívül igen sok hírlapi cikket írt és számos politikai beszédet mondott. Sokan kedvelték költeményeit is. Félezernél több verse maradt fenn: hazafias, politikai, szatirikus, humoros, leíró és elbeszélő költemények.

Ha szokatlanabb jelenség mutatkozott a társadalmi életben, az ünnepelt regényíró mindjárt versbeszedte az érdeklődését fölkeltő eseményt. Az Üstökös hasábjain évtizedekig foglalkozott a nemzet sorsával, olykor szerencsés strófákat írt, máskor megmaradt puszta krónikásnak. Költeményeit szerette átszőni a humor és gúny szálaival, szívesen adott kifejezést liberális hajlamainak, nem egyszer érzelmes húrokat pengetett. Az aktualitás keresése tünékeny értékűvé tette verseit, a kidolgozásban felületes volt. Így is maradtak híres költeményei. *(Anna panasza* a Szigetvári Vértanukban, *Régi dal* a Dózsa Györgyben, *A lengyelek fehér asszonya, Utca szögletén ül a csonka hös, A nagylaki iskolásfiúk, Magyar divat.)* Mikor Liszt Ferenc azt állította egyik tanulmányában, hogy a magyar nótát a cigányok tehetsége virágoztatta ki, a felháborodott közvélemény nevében ő szállt szembe leghatásosabban a világhírű művésszel: «Mit tudod te, mi egy nemzet kincse, Hogy mik annak ősi szentei? Te, ki anyád édes, drága

nyelvén Egy igét ki nem tudsz ejteni!» Még te is ellenünk fordulsz, nagy zenész, mikor úgy sincs egyebünk nyelvünknél és muzsikánknál? Azt állítod, hogy méla dallamunk nem a mienk, hanem egy vándor, züllött népcsaládé? Azt hirdeted, hogy nemzetünk idegenektől tanult énekelni az édes szülőföldről s koldusoktól lopta hő tüzét? «Nincs magyar dal, mert az a cigányé, Az álmodta, az találta ki: Csak azután, hogy a dallam megvolt, Firkált hozzá verset valaki.» Ó, világnak hírhedett zenésze, mit tudod te, hogy miről beszélsz! Mit tudod te, mi a honfibánat; mit tudod te, mért sír a magyar! *(Liszt Ferenchez.)* Kortársai keserűségének adott kifejezést akkor is, amikor Petőfi Sándor hitvese eldobta özvegyi fátyolát s nem várakozott tovább a halhatatlan lírikusra, akinek visszatérésében annyian hittek. Az özvegy nászáról írt balladája Liszt Ferenc zenéjével emberöltők egyik leghíresebb szavalati darabjává lett: megkapó melodráma, szövegében és dallamában egyformán hatásos mű. *(Holt költő szerelme.* 1851.) A nyelvművész Jókai ebben a költeményében igazán zenei nyelven szólalt meg, bár Gyulai Pál erősen megtámadta koncepciójának «komikai hóbortosságáért.» Később kiderült, hogy Arany János ugyanezt a témát hasonló felfogással szintén feldolgozta legszebb költeményeinek egyikében: *A honvéd özvegyé*ben.

Pályakezdő drámai kísérletét, a *Zsidó fiú*t, 1843-ban írta Kecskeméten. Hőse Szerencsés Imre, II. Lajos király kincstárnoka, a keresztény hitre tért zsidó, elhagyja családját, tönkreteszi embertársait, nagy vagyont halmoz össze, csakhogy nőül vehesse Juditot, az egyik uzsorás zsidó

leányát, de Judit mást szeret, kedvesével együtt megöli magát, Szerencsés Imre hazaárulás miatt máglyára kerül. A tragédia tehetséges kezdő munkája, különösen ha egybevetjük az akkori színi irodalom termékeivel. A tizennyolc éves szerző még nem ért ugyan a drámaírás mesterségéhez, hőseinek lelki rajzában képtelenül túlzó, de nyelve költői erőtől duzzad. A francia romantikus drámák hatása megérzik minden jelenetén. A hősöket végletes szenvedélyek marcangolják, a borzalmas elemnek túlságosan nagy a súlya.

Alig került a fiatal szerző Pestre, ismét megpróbálkozott a drámaírással. A jambusos történeti tragédiáról a népszínműre tért át; a Nemzeti Színházban 1846 tavaszán előadták *Két gyám* című népszínművét. A darab éppen úgy megbukott, mint második népszínműve: *A földönfutó.* (1850.) Nem aratott sikert *A hulla férje* (1851) című rémdrámája sem.

Első sikeres színpadi munkája, a *Dalma* (1852), a hazájáért szerelmét is feláldozó avar királyleány története. Dalmát atyja, Oldamur avar király, fiúnak neveli, mert nincs fiú-utóda s Avarország, a törökökkel kötött szerződés értelmében, ezek birtokába menne át; a leány esküt tesz a titok megőrzésére s hazája boldogságáért leküzdi nőiességét. A darabot költői nyelvéért és őskori meséjébe ügyesen beleszőtt hazafias eszméiért szívesen fogadta a pesti közönség. — Sikere volt a *Manlius Sinister*nek (1853) is. Az őskeresztény történet a katakombák világát és a császári Róma fertőjét mutatta be szomorú szerelmi történet kapcsán. A darabra a romantikus szellem erősen reányomta

bélyegét. Az egykorú bírálók dícsérték. — Még jobban tetszett a *Könyves Kálmán.* (1855.) Kálmán, a jólelkű király, ismételten megkegyelmez gonosz öccsének, Almos hercegnek, végül elveszti türelmét, kiszúratja Álmos szemét; környezete igazat ad neki, de ő lelkiismeretfurdalásoktól üldözve megtört szívvel száll sírjába. A tragédia nem mondható külömbnek e korszak jambusos történeti drámáinál, de van benne néhány hatásos jelenet.

Nagy zajt támasztott a *Dózsa György.* (1857.) Ebben a tragédiájában az 1514. évi parasztlázadás vezére eszményítve jelenik meg. A főurak kigúnyolják a vitéz embert, Zápolya János fölgyujtja házát, bántalmazza anyját, el akarja csábítani menyasszonyát, a szent kereszt jelvényét is letépi melléről; a vérig sértett hős fellázad az urak ellen. Bosszúérzetébe belevegyül Csáky Lóra iránt érzett szerelme, de annyira nagylelkű, hogy elengedi a fogságba került főrangú leányt s még az elfogott uraknak is megkegyelmez kedvéért. Lázadását leverik, megteszik az előkészületeket kivégzésére, ekkor megjelenik börtönében Csáky Lóra, el akarja szöktetni, de Dózsa György nem fél a haláltól, emelt fővel megy a vesztőhelyre. Az elszánt parasztvezér alakját nagy szeretettel rajzolja a szerző, valóságos mártírt láttat benne, személyében az igazságtalanul szenvedő milliók fájdalma jelenik meg, de a szokásos Jókai-túlzások nem egy jelenetet megfosztanak valószerűségüktől.

*A szigetvári vértanúk*ban (1860) Zrínyi Miklós és Szulejmán szultán küzdelmén kívül egy lelkes magyar leány alakja vonja magára a figyelmet. Anna vőlegényét

elfogják a törökök, a magyar vitéz törökké lesz s mint a szultán követe jelenik meg az ostromlott várban, itt menyasszonya ráismer; a leány borzadva fordul el a renegáttól s csak akkor bocsát meg neki, amikor a szerelmes ifjú a vár bevétele után vele együtt önként megy a halálba. Jókai történeti drámái közül ennek a tragédiának volt a legnagyobb sikere. Hősei nagyon tetszettek, hazafias szelleme elragadta a közönséget. A darab nem szűkölködik hatásos jelenetek nélkül, párbeszédei költőiek, de meséje vontatott, az érdeklődést erősen csökkenti az előre látható megoldás.

A *Milton* (1876) tárgya az angol történelemből való: Milton, a költő és államférfiú, megtagadja leánya kezét egy királypárti lovagtól, ez bosszút esküszik, elcsábítja a vak költő ifjú nejét, de terve mégsem sikerül, mert Lambert, Milton leányának vőlegénye, párharcban megöli; maga Milton, csalódva neje szerelmében, fájdalmának áldozata lesz. A színdarabban sok szép gondolat, sok igaz érzés és néhány regényes jelenet van. Nyelve színekben gazdag.

Élete egyik fő irodalmi alkotásának a *Levente* című históriai drámát — Árpád vezér legidősebb fiának, Leventének, szerelmi történetét — tervezte, de ez a színműve inkább csak költői tehetségről tanuskodik, semmint drámai erőről, jellemrajzoló sikerről, cselekményfölépítő tehetségről. Az író még nyelv dolgában is úgy akart megszólalni, ahogyan a pogány magyarok beszélhettek; ezért hosszasan gyüjtötte a régi magyar kifejezéseket, tájszavakat, népies fordulatokat. Nagy szeretettel mutatta be Árpád családját,

de úgy belemerült a pogány magyar élet jeleneteinek festegetésébe, hogy darabja végül is alkalmatlanná vált színpadi előadásra.

Mint drámaíró nem alkotott hosszúéletű munkákat. A maga idejében érdemes szolgálatokat tett a fejlődő magyar színpadnak, utóbb azonban leszorult arról az előkelő helyről, ahová az önkényuralom és kiegyezés korának dramaturgjai és színházlátogatói sorozták. Színműírása romantikus drámaköltészet volt, az életet a képzelet túlzásaival mutatta be.

A *Zsidó fiú* 1843 október 5-én nyert akadémiai dícséretet. Öt bírálója közül a két legtekintélyesebb, Vörösmarty Mihály és Bajza József, arra szavazott, hogy megkapja a száz aranyos jutalmat, de a másik három bíráló a Főúr És Pór mellett döntött, így Obernyik Károly lett a nyertes. A darabot a Nemzeti Színház igazgatósága elfogadta előadásra, de a cenzúra nem engedte meg színrehozását. Később Jókai megsemmisítette az eredeti kéziratot, szövege azonban megmaradt, a M. T. Akadémia irattára őrizte meg Petőfi Sándor másolatában. Innen adták ki a drámát, megírása után félszáz esztendővel, a nemzeti díszkiadás kötetei között. Jókai ennek a munkájának megírásától számította írói pályáját.

A *Dalma* 1858-ig tizenegyszer került színre a Nemzeti Színházban, ez akkor jelentékeny siker volt. Mesejét előzőleg Varchoniták című novellájában dolgozta fel a szerző. — *Manlius Sinistert* 1862-ig hétszer játszották. Forrása a szerző Carinus című novellája. — *Könyves Kálmán* 1864-ig tizenkét előadást ért, később többször felújították, 1885-ben a Burgszínházban is színre került. — *Dózsa Györgyöt* a Nemzeti Színház közönsége tapsviharral fogadta; 1857-ben kétszer, 1858-ban hétszer került színre. Szövegéhez Erkel Ferenc operát írt. (A tragédia körül heves vita folyt. Gyulai Pál a Budapesti Szemle 1857. évfolyamában megtámadta a szerzőt, politikai éretlenséget vetett szemére, osztálygyülöletre való izgatással vádolta s azzal gyanúsította, hogy a politikai szenvedélyek fölszításától várja a sikert. Jókai, úgy-

mond, olyan vakmerő játékot űz a történeti személyekkel, amilyent elődei sohasem mertek: nevezetes egyéneket jellemükkel ellenkező megvilágításban tüntet fel, a történet tényeit meghamisítja, a nemzeti hagyományokkal nem törődik, az arisztokráciát nyomorultnak és aljasnak festi, holott ez nem igaz; tragédiájából hiányzik a tragikum, alapeszméje nem jó; Czakó és Szigligeti cselekményeiben több a drámai élet, Vörösmarty jambusai jobbak. «Íme a nagyszerű tragédia, melyet Egressy, Shakespeare imádója és Schiller ócsárlója, annyi dicsérettel halmozott el, melyet Császár, Alfieri tisztelője és Petőfi szigorú bírálója, nem győz magasztalni; s melyben divatlapjaink kritikusai egy új drámai iskola hajnalát üdvözlik. A szegény magyar kritika maholnap terror alá jut, ha elég gyáva lesz megijedni a zajongástól.» Ez a támadás rossz vért szült még a komolyabb írói körökben is. Császár Ferenc a Divatcsarnok 1858. évfolyamában figyelmeztette Gyulai Pált, hogy az igazi mübirálónak nem szabad az írót a gyanúsítás sáncaiból támadni. Jókai maga is felszólalt a bírálat ellen; felhívta a figyelmet arra, hogy ő ugyanazt tette tragédiájában, de sokkal enyhébben, amit báró Eötvös József Dózsa Györgyről szóló regényében. Gyulai Pál ingerülten felelt, a polémia személyeskedő vagdalkozásokban sekélyesedett el.) — *A szigetvári vértanúk*at 1867-ig harmincszor játszották s azontúl is sokszor. A színi hatást erősen támogatta a hazafias célzat. Zrínyi Miklós halálának háromszázadik évfordulóját ennek a nagysikerű tragédiának előadásával ünnepelte a nemzet. — *Miltont* a Nemzeti Színház közönsége jól fogadta, de a kritikusok gyönge kompozíciónak tartották. A dráma 1894-ben egy londoni színházban is színre került.

Alkalmi darabjai közül a *Hős Pálffy* a királyi pár dicsőítésére készült. Előadását I. Ferenc József és Erzsébet királyné is végignézték a Nemzeti Szinházban. (1879.) — A Vigszinház megnyitására irta *A Barangok*at: modern meséjü vigjáték operett-alakokkal. (1896.) — Alkalmi színművek: *A földön járó csillagok* és a *Thespis kordéja.* — Történeti vigjátékai közül *Az aradi hősnők* meséjét a Péró-lázadás korába helyezte, *A murányi hölgy*ben Széchy Mária történetét dolgozta fel. — Népszínműve: a *Világszép leányok.*

Regényeit és novelláit szivesen dramatizálta. — *Szép Mikhál*ban (1877) az egykorú hírlapok bohózattal vegyes rémdrámát láttak. — *Az arany ember*nek (1884) rendkívüli sikere volt, a szerző darabjai

közül ez a színmű maradt legtovább műsoron. — *A fekete gyémántok* (1885) dramatizálása hamar lekerült a színpadról, de Hamburgban 150 előadást ért. — *A bolondok grófja* (1887) énekes bohóság. — További átdolgozásai: a *Gazdag szegények* (1893), *Keresd a szíved* (1896), *Helvila* (1897), *Fekete vér.* (1898.)

Salamon Ferenc szerint a Könyves Kálmánból hiányzik a drámai egység; a motiváció kétes lélektani hipotéziseken nyugszik. (Dramaturgiai dolgozatok. I. köt. Budapest, 1907.) — Beöthy Zsolt szerint a Dózsa Györgyben nincs igazi lélekismeret. A főhős alakja tele van ellenmondással, bukása nem belső fejlődés szükségszerű végpontja, hanem valóságos véletlenség. A parasztsereg és vezérei mintha nem saját sorsukból, hanem Voltaireből merítették volna eszméiket és erőtlenül rajzolt szenvedélyüket. A tragédia igazi élet nélkül való, de dikciója eszmékben gazdag, pátosza merészen nekilendülő, lírai részletei meghatók. (Színművírók és színészek. Budapest, 1882.) — Bayer József a Szigetvári Vértanúkról azt írja, hogy a darab panoráma beszélő alakokkal. «E beszélő alakok nem cselekedtek szívük szerint, hanem csak csoportokká állottak s mint lelketlen bábok hazafiaskodó frázisok szóvivői voltak. Színpadi hatását értjük. És értjük főleg a hatvanas években, de érthető a költői nyelvezete révén is. Vannak jelenetei, melyek magukban költői mélységgel és bensőséggel szólnak szívünkhöz.» (A magyar drámairodalom története. II. köt. Budapest, 1897.) — Zsigmond Ferenc szerint az író a Szigetvári Vértanúk megírásában éppen úgy áldozata lett a tárgy drámára alkalmatlan voltának, mint Körner. «Ez a két munka mint két ikertestvér úgy hasonlít egymáshoz, részint a felhasznált történeti forrás közös volta, részint a Jókaira gyakorolt Körner-hatás, részint mindkét költőnek a tragikumra vonatkozó hibás elmélete miatt. Szigetvár védői között nincsen senki — se férfi, se nő, se Körnernél, se Jókainál — akinek lelkében valami változás, fejlődés, mozgalom, egyszóval történés esnék meg.» Jókaiban új és eredeti motívum a renegát alakja s Annával való kölcsönös szerelme. «A hazafiság megközelíthetetlen félisteneinek unalmas fensége közepett ez az epizód tud bennünk igazán emberi érdeket ébreszteni, a fárasztóan egyhangú fortisszimót ez a halk, mélabús dallam szakítja meg; szinte jól esik látnunk a sok tökéletes — és tökéletességükben egyoldalú — jellem között egy olyat, aki megtévedett és ezért keblében van az

igazi csatatér.» (Jókai. Budapest, 1924.) — Perényi József rámutatott arra, hogy Jókai meséi és alakjai legtöbbször valószínűtlenek voltak ugyan, de nemes írói sajátságai kielégítették a színpad nézőközönségét. «Olyan hangon szólalt meg, mely mindig megtalálta az utat hallgatói szívéhez. Ha meséire azt mondjuk, hogy nem igazak, rögtön hozzátesszük, hogy szépek, káprázlatók. Ha észrevesszük, hogy nem valódi életet állít elénk, elismerjük, hogy költői álomba ringat. Mesét mond, ragyogó, tarka mesét, melyet mindenki szívesen hallgat. Ha nem is tud meggyőzni, elkápráztat, elandalít. Hangjában, nyelvében sajátszerű poézis van akkor is, amikor szakít a való élettel.» Még más érdeme is volt drámairói munkásságának. Színművei az osztrák abszolutizmus korának termékei; a hazafias szellem ebben az időben a Nemzeti Színház előadásain nyilatkozott meg szabadabban a nyilvánosság előtt; Jókai itt táplálta a magyar lelket drámáival. Az ötvenes években senki sem tudott a közönség szíve szerint pompásabban, magával ragadóbban, hatalmasabb szuggesztív erővel írni Jókainál. (Jókai Mór, a drámairó. Irodalomtörténet. 1926. évf.)

Kiadások. — Színművek Jókai Mórtól. Három kötet. Pest, 1860. (A szigetvári vértanúk, Könyves Kálmán, Dózsa György, Manlius Sinister, Dalma, A murányi hölgy. A Dalmát prózában, többi színművét versben írta a szerző. A murányi hölgy nem került színre.) — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (A nagy irodalomtörténetíró fölvette Jókai Mórt a legkiválóbb magyar költők sorába s öt szemelvényt közölt verses munkáiból.) — Jókai Mór összes művei. 38–40. köt. Budapest, 1895. (Drámai munkáinak sorozata. Az első gyüjtemény darabjain kivül még tizennégy színművet foglal magában.) — Jókai Mór összes művei. 98–99. köt. Budapest, 1898. (Költeményeinek sorozata.)

Irodalom. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Beöthy Zsolt: Színműírók és színészek. Pest, 1882. — Cserhalmi Hecht Irén: Jókai mint színműíró. Színművészeti Lapok. 1894. évf. — Ferenczy József: Jókai mint hírlapíró. Győr, 1894. — Paulay Ede: Jókai. Fővárosi Lapok. 1894. évf. — Prém József: Jókai mint drámairó. Magyar Géniusz. 1894. évf. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Karenovics József: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, költészetünkben. Budapest,

1905. — Beöthy Zsolt: Jókai Mór. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Két kötet. Budapest, 1907. — Salamon Ferenc: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1907. — Szabó László: Jókai egy ifjúkori drámája. Uránia. 1907. évf. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1908. — Kristóf György: Jókai lírai költeményei. Magyar Figyelő. 1914. évf. — Rexa Dezső: Magyar Shakespeare-paródiák. Magyar Shakespeare-Tár. 1914. évf. — Vnutsko Berta: Jókai Mór drámai munkássága. Budapest, 1914. — Zsigmond Ferenc: Kemény Zsigmond Jókai Manlius Sinister című drámájáról. Irodalomtörténet. 1916. évf. — U. az: Jókai. Budapest, 1924. — Gál János: Jókai élete és írói jelleme. Berlin. 1925. — Perényi József: Jókai Mór, a drámaíró. Irodalomtörténet. 1916. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Harsányi Kálmán: Színházi esték. Budapest, 1928. — Péntek Irma: A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Karcag, 1931. — Ványi Ferenc: Jókai Mór: A Barangok. Irodalomtörténet. 1932. évf.

A JÓKAI-IRODALOM.

Jókai Mór 1845-ben lépett fel novelláival a Pesti Divatlapban és az Életképekben, első regénye 1846-ban jelent meg. Az 1850-es évektől kezdve a legelterjedtebb napilapok versenyeztek egy-egy újabb regényének első közléséért. A Pesti Napló, Vasárnapi Ujság, Hon, Üstökös, Nemzet, Pesti Hirlap igen sok regényét és novelláját közölték. Munkáinak százkötetes nemzeti díszkiadására hatezernél több megrendelő jelentkezett; e nagyszabású kiadás jövedelméből a rendező-bizottság az 1894. évi Jókai-jubileumon százezer forintos tiszteletdíjat adott át az írónak. Népszerűsége mindig nagy volt, de az irodalomtörténetírás csak az 1890-es évektől méltányolta jelentőségét érdeme szerint. Ez a fordulat — Gyulai Pál és Péterfy Jenő szigorú bírálataival szemben — különösen Beöthy Zsolt tekintélyének köszönhető.

Hogy Jókai Mór kitünő elbeszélő tehetség, hogy előadó művészete versenytárs nélkül áll, azt Gyulai Pál sem tagadta, de minden más dologban szembehelyezkedett az írót állandóan ünneplő közvéleménnyel. Jókai, szerinte, nem becsüli meg tollát, gőzerővel dolgozik, éretlen eszméket szór szét. Olykor gyermekes, sőt léha; máskor modoros és üresen szónokló; mindig a hatást vadássza. Humora sohasem mély. Nincs alapos műveltsége; olyan mint a vadember, a drága aranyat csillogó üveggyöngyökért cseréli be. Az eszményítés helyett hamisít. Személyeit bizarr jelmezekbe öltözteti, erősen kitömi, vastagon

kifesti. Amit ír, csupa komédiázás, csupa költői képmutatás. Beteg fantáziájában a különösnek és kivételesnek nagy a szerepe. Kapkodó, ízetlen, hamisan érzelgő. A korfestést meghamisítja, a jellemrajzolással nem törődik, meseszövése kuszált. Szellemünket nem foglalkoztatja, csak kíváncsiságunkat tartja ébren. (Kritikái a Budapesti Szemlében az 1860-as évektől kezdve. Gyüjteményük: Bírálatok. Budapest, 1911.) — Gyulai Pál helyesen ítélt Jókai munkáinak nagyobb részéről, de kritikája igazán csak kritika és nem irodalomtörténet; Petőfi Sándort is irodalmunk gyönge lírikusának lehetne feltüntetni, ha csupán rossz verseit boncolnók. Gyulai Pál inkább csak a fogyatkozásokat vette észre, Jókai sikerült munkáit félretolta, írói arcképét kevésbé sikerült munkái nyomán rajzolta meg. Tanítványai elfogadták irányítását, lenézően beszéltek a híres regényíróról. Jókai ritka türelemmel viselte a támadásokat. Eleinte még vitatkozott bírálóival, később megúnta a küzdelmet; nem nyilatkozott, akármit írtak róla. Jellemző békés egyéniségére, hogy nem neheztelt a kicsinylő nyilatkozatokért, alkalomadtán még dícsérte is kritikusait. «Én egyáltalában nagyon tisztelem a bírálókat, írja egyik önéletrajzi feljegyzésében, köszönöm, ha velem foglalkoznak s tanulok tőlük. A kritika keserű, de gyógyít. Sokat köszönök Gyulainak, még többet Aranynak és Keménynek, akik, ha nem nyilvánosan is, de magánhasználatra szánt bírálataikban olykor kegyetlenül bántak velem s nagyon jót tettek vele.» (Arany János nagyon szerette Jókai művészetét, Gyulai Pál előtt gyanús volt minden Jókai-írás.) — Legszigorúbb kritikusai közé tartozott Péterfy Jenő. Szerinte Jókai meseszerüen eszményített alakjai nem egyebek viaszbáboknál; az író minduntalan ismétli magát alakjaiban, tíz művét érdeklődéssel lehet olvasni, a tizenegyediknél már unatkozunk, a huszadikat bosszankodva forgatjuk. Hőseit a meseszövés esetlegességei és a szerző ötletei rángatják. Az adomázó, humoros, patétikus mesélő hasonlíthatatlanul nagyobb Jókaiban, mint a pszichológus. Ontja a köteteket, írásain mindinkább kinyomódik a gépszerűség bélyege. (A Budapesti Szemle 1881. évfolyamában megjelent tanulmánya újból: Összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901.) — Péterfy Jenő maga is érezte, hogy Jókaival szemben egyoldalú volt, vallomása szerint barbár munkát végzett, de legalább utalt Jókai kiválóságaira is, csakhogy az elismerés porszeme elkallódott a megrovások halmazában. Jókai igazi érdemeire

Beöthy Zsolt mutatott rá először kellő esztétikai megokolással. Szerinte Jókai a világ egyik legragyogóbb képzeletű mesemondója, egyik legnemesebb tüzű humoristája, egyik legnagyobb elbeszélő művésze. Szellemének képe egyúttal a magyar lélek képe. Költészetének a magyar nemzet lelkére gyakorolt mérhetetlen hatásával történeti feladatot teljesített. Politikusaink bölcsesége csak azzal a nemzeti lélekkel győzhetett, amelynek ő volt a legnagyobb alakító mestere. De irodalmi munkásságának nemcsak történeti jelentősége nagy, hanem esztétikai értéke is. A magyar prózai költészet nyelvének Jókai Mór kétségkívül a legkiválóbb művésze. Gazdagságával szinte elkápráztat, erejével meghódít, gyöngédségével elbájol; nincsen még egy írónk, aki dúsabb volna szavakban, kifogyhatatlanabb jellemző kifejezésekben; a nyelv gazdagságában még Arany János és Vörösmarty Mihály sem múlják felül. Költészetének törvénye ugyanaz, mint a magyar népmeséké: az igazság minden poklokon keresztül győz, a gazság lakol, az üldözött révbe jut; talán nem az élet igazi törvénye, de mindnyájunk ifjúságának bizonyára legtisztább és legdúsabb forrása. Humora is népünk lelkét tükrözi s akár gazdagságát, akár elevenségét, akár magyaros ízét tekintsük, nem találjuk párját irodalmunkban. És vélekedjünk bármiképen is regényírói hibáiról, azt el kell ismernünk, hogy mesék és alakok teremtésében kifogyhatatlan képzelete mérhetetlen kincsekkel gazdagította lelki életünket és költészetünket. Köteteiben a magyar történeti és társadalmi élet s a magyar föld bűvös képeinek egésze olyan gazdagságban maradt reánk és utódainkra örökségül, amilyen nemcsak nálunk, hanem bármely irodalomban példátlan. Fogyatkozásai kétségtelenül vannak. Képzelőtehetsége, különösen ha elhagyja a közelmultat vagy hazáját, sokszor kevésbe veszi meséinek valószínűségét, alakjainak biztos körvonalait, indítékainak lélektani igazságait. Kisebb elbeszéléseiben sokszor mesterit ad, nagyobb alkotásai kevésbé sikerülnek. Jól induló meséi éppen olyan kirívó valószínűtlenségek útvesztőjébe keverednek, mint emberei. Hőseit gyakran ruházza fel szinte természetfölötti erőkkel, ezek az egész cselekményt a levegőbe ragadják. Legyőzhetetlen hajlama a túlzásra, kivételesre, meglepőre nagyobb müveit egészükben nem egyszer megfosztja a belső igazság érdemétől. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. Képes magyar irodalomtörténet.

II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — A Jókai Mór írásművészetéért rajongó közhangulatot szépen fejezte ki Endrődi Sándor: «Sohasem feledem el s mindig hálás vagyok azokért a fölemelő, nagy hatásokért, melyeket művei mellett éreztem valamikor régen, kora tavaszom első napjaiban. Az az ötvenes években írt szép keleti rege, Shirin, most, késő emlékezésemben is, úgy látogat el hozzám, mint valamely tündéri álom, lengén és bájosan, a költészet minden varázsával és szomorúságával. Mily mélyen, igazán, babonásan hatott rám! Hogy csodáltam, hogy szerettem! Mint irigyeltem azt a boldog művészt, Ferhádot. Milyen igaz könnyekkel sirattam őket! Ezektől a könnyektől nem foszthat meg többé senki s bizonnyal nem én voltam sem az első, sem az utolsó, aki lobogtam e művek mellett. Nekem csak megadatott, hogy én is érezzem, mit ezrek éreztek akkor.» (A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913.) — A pedagógusok háláját Finászy Ernő a következőkben tolmácsolta: «Különösen nekünk, az ifjú nemzedék nevelőinek, van okunk Jókai Mórt ünnepelnünk, mert alig van még egy oly magyar író, akitől a magyar ifjúság annyi lángoló hazaszeretetet, annyi nemzeti érzést, annyi magyar történetet, földrajzot és néprajzot, annyi magyar életismeretet tanult volna, mint őtőle. Mennyi honismertetés, mennyi hazafias tanulság! S mily tipikus magyar alakok, kik ezt a világot megnépesítik! Mily kincsesbányája a magyar gondolatnak és érzelemnek! Valóban leginkább Jókai regényeiből merítette egész újabbkori középosztályunk nemzeti ideáljait s ez a mérhetetlen szolgálat, melyet az író a fiatalságnak ilyetén közvetett nevelése által tett, bizvást elfeledtetheti velünk azokat a szárnyaló képzelete feltartóztathatatlan lendületéből eredő fogyatkozásokat, melyeket soha senki se tagadott, de amelyeket egy túlszigorú kritika egyoldalúan kiemelt.» (Jókai Mór. Magyar Pedagógia. 1921. évf.) — Császár Elemér szerint Jókai regényei mint műalkotások nem versenyezhetnek a külföld legjelesebb regényíróinak vagy akár Kemény Zsigmondnak munkáival sem. Az olvasásából fakadó élvezethez zavaró mozzanatok tapadnak. Nem tud igazi embert formálni, nem törődik a valószínűséggel, nem ringatja olvasóit abba a csalódásba, hogy igaz történetet olvas. Főkép a történeti regény nem illett egyéniségéhez, romantikus képzelete nem engedte magát beleszorítani a história keretébe, itt is olyan szabadon csapongott, mint a költött mesék birodal-

mában. «Nemcsak hogy tovább nem fejlesztette a történeti regény műfaját, hanem még meg sem tudta tartani azon a színvonalon, amelyre Eötvös emelte, sőt lesüllyesztette újra Jósika színvonalára. Valójában ennél is mélyebbre, mert e pusztán szórakoztatásra szánt mesék még Jósika jobb, komolyabb regényeinek értékét sem érik el. A nagy költő azonban helyenként még ezekben a regényekben is föltetszik s olyan szép lapokat fűzött beléjük, amelyek párját hiába keresnők Jósikánál.» Modern tárgyú regényeiben nem látja meg az élet nagy problémáit, nincs érzéke az élet komolysága iránt, az emberi lélek vívódásaival nem gondol, megfigyelő tehetségét csak a részletekben és külsőségekben értékesíti, gondosabb társadalmi rajzot nem ad; valahányszor azonban Széchenyi korát, a szabadságharcot és az abszolutizmust választja regényei hátteréül: mindig nagyértékűt alkot. Regényei egynémely tekintetben igen közel állanak a népmesékhez: amint a népmese is pusztán gyönyörködtetni akar s nem törődik a világrend fizikai törvényeivel, szintúgy jár el Jókai. «Nem ad mást, mint mesét, ragyogó, pompás, de mégis csak könnyű mesét. A költészet az ő szemében s az ő tollán csak játék, kedves, gyönyörködtető, művészi, de játék; nem szabad komolyan venni, mert az emberiség nagy kérdéseivel nem törődve, nem nyujt regényeiben valódi élettartalmat; igazi világkép sem bontakozik ki belőlük, sőt rajongó idealizmusában meghamisítja az élet képét.» Főhősei számára csak két típusa van: a jó és a rossz ember; a mellékalakok rajzában remekel. Nyelve friss, mint Petőfié; gazdag, mint Aranyé. Regényeiben és novelláiban megteremtette a magyar szépprózai stílust, amely őelőtte még Eötvös József és Kemény Zsigmond regényei nyomán sem alakult ki. Páratlan előadó művészetén nyugszik rendkívüli hatásának egy másik tényezője: elbeszélő tehetsége. «Jókaihoz hasonló elbeszélőnk, mesemondónk nem volt s talán nem is lesz s a világirodalom nagy elbeszélő művészei között csak hozzá hasonló, vele egyenlő rangú mesterek vannak, nála nagyobb azonban nincs.» Humora mosolygó optimizmusából fakad: örökifjú költő, ártatlan hiszékenységgel és könnyed felületességgel nézi az élet minden dolgát. (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Zsigmond Ferenc szerint Jókai költészetében három alkotóelem a legjellegzetesebb: 1. korszerűsködő hajlamával mindig olyan tárgyat keres, amely már eleve fölkelti a kíváncsi érdeklődést; 2. a jellem-

zésben mutatkozó naivitása egy párját ritkító gyermetegségű világnézet megnyilatkozása; 3. e világnézet legbecsesebb gyümölcse szintiszta és mézédes humora. Nem filozófiai mélység teszi humorát esztétikai nagy értékké s az olvasók százezreire nézve jótéteménnyé, hanem a lélek örök virgoncsága, az idealista világfelfogás optimizmusa. A fiatalos, kedves, ártatlan humorban ő a mi legnagyobb humoristánk. Mint elbeszélő a világirodalom egyik legkitűnőbb mesemondója. Fantáziája szuverén hatalmú, döbbenetes erejű, káprázatos színpompájú; képzeletéhez fogható csak egy van irodalmunkban: Vörösmarty Mihályé. Ez a képzelet nem akar gátat ismerni, nem tűr féket, mindent újjáteremt, átvarázsol vagy eltorzít; ez a fantázia a romantikus látásmód egyik legmagasabbrendű megnyilvánulása az egész világirodalomban. Humora és fantáziája egy harmadik nagyszerű tehetségében olvad magasabb összhanggá: stílusában. A magyar szépprózai nyelvnek Jókai a leggazdagabb birtokosa, megközelíteni alig néhányan tudják irodalmunkban. Stílusának megvesztegető sikere nem fáradságos műgond eredménye, hanem az ösztönszerű mesemondó talentum könnyű diadala. «Jókai minden idők egyik legnagyobb elbeszélő költője, a magyar szépprózai költészet korszakalkotó hőse, aki nyelvünk szépségeiből legtöbbet hozott eddig napfényre, a magyar szépprózai nyelv művelése terén egymaga egész írói nemzedéknek a munkáját végezte el. Ez a hármas tehetség együttvéve a legeredetibb költői lángelmék közé emeli Jókait.» (Jókai. Budapest, 1924.) — Hogy Gyulai Pál Jókai-kritikájának hagyományai sem vesztek ki, arra nézve Jablonkay Gábor jézustársasági atya Jókai-bírálata a legszembetűnőbb példa. Szerinte Jókai a legkomolyabb kérdéseket sem veszi komolyan, sőt nevetséges színben tünteti fel az erkölcsi eszméket. «Nem mély és komoly erkölcsi felfogás tűnik ki Jókai műveiből, hanem az epikureista léhaság, helyenkint frivol cinizmussal fűszerezve. Jókai olvasása nem alakít jellemeket, hanem részint képzelgő álmodozókat, részint léha epikureistákat. A világnézet komolytalan, ellenmondásos, zavaros változósága Jókainál részint oka, részint következménye az erkölcsi felfogás sekélyes, sőt léha voltának. És nem tévedünk, ha kimondjuk, hogy Jókai népszerűségének is végső oka éppen az a könnyelmű, sőt — nevezzük meg a gyermeket a nevén — léha erkölcsi felfogás, melyet regényei legnagyobbrészt visszatükröztetnek. Mezítelenségek

fürdőjelenetek érzékiesen bódító jeleneteitől még legjobban dicsért darabjai sem mentek. Finomabb és romlatlanlelkű olvasóinkra való tekintettel részletekbe nem bocsátkozhatunk. Jobblelkű nők ezek láttára bizonyára épúgy szégyenkeznének és sírvafakadnának, mint ahogy a Bálványosvárban Mike Sára leánya tette a tizenkét mezítelen kun papnő láttára.» Az író erkölcsi cinizmusával karöltve mutatkozik vallási cinizmusa: a vallás nem észszerű dolog; tudatlan embereket meg lehet vele nyugtatni, de okos embernek nem kell. Az író nyiltan és tudatosan szabadkőműves eszmék szolgálatában áll, munkáiban a hitetlenség és káromlások nyilt kifejezései vonulnak fel s mindezekre azt mondják, hogy Jókait nem kell komolyan venni. «Nem kell-e Jókait komolyan venni? Ha valaki családomat nevetség tárgyává teszi, nem szabad-e komolyan venni? Ha valaki legszentebb meggyőződéseimből játékot űz, ne vegyem komolyan? Ha látom, hogy mulatozó élcelődései átterjednek másokra s így az elvek, amelyeket becsülök, szükségeseknek tartok, amelyekre saját életem és népem erkölcsei le vannak fektetve, egyre szélesebb körökben vesztik hatásukat, sőt nevetség tárgyaivá lesznek, hagyjam mindezt tiltakozó szó nélkül? Jókai művei öntudatos katolikus embernél nem kelthetnek pusztán tisztelő bámulatot, elragadtatásig menő lelkesedést, hanem el kell őket ítélni. Kevés intézmény, szokás, törvény vagy dogma, szertartás vagy szentség van a katolikus vallásban, amelynek elferditett beállításban, mosolyra vagy szánakozásra, sőt bosszankodásra indító előadása, enyelgő hangon való kigúnyolása nem volna megtalálható Jókai regényeiben.» Sok szó fér hazafias szellemének értékéhez is. «Jókai a nemzet lelkét letörő liberalizmusnak egyik leglelkesebb apostola, mondhatnók: szemfényvesztő agitátora. Hagyjuk rá, hogy jóhiszemben cselekedett; a megtévesztés nem kisebb. Az ő szemében a liberalizmusban minden szép; a liberalizmus eszméjében csak jó van, csak jókká teszi az embereket; sőt mindent, ami jó és haladás a jóban történt, a liberalizmusnak kell betudni. Szerinte a hazafiság is csak akkor igazi, ha liberális. Csupa megtévesztés. Hogy ez naivitás benne és kortársaiban? Lehet; de vajjon a naivak a magyar lélek vezetői és orvosai a multban s még inkább a jövőben? Amikor Jókai a liberalizmus eszményképeit varázsolja olvasói elé a hazafiság eszményképeiként, ezzel megtéveszti a hazafiság tiszta fogalmát.» (A szer-

zőnek Jókairól írt tanulmánysorozata a Magyar Kultúra 1924. és 1926. évfolyamában jelent meg.) — Az író sok fényes tulajdonsága, úgymond Bánhegyi Jób, nincsen árnyék nélkül. Jókainak nincsen tartalmas világnézete, költészete kevés lelki gazdagodást nyujt. «Az élet metafizikai értelme nem vonzza; sem a történelemben, sem saját korának társadalmi életében nem látja meg az örök emberit, a szociális problémák kínos vajudását, a nagy ellentéteket, az eszményiség és anyagiasság harcát. Felületes, naiv optimizmussal szemléli a világot és színes, de csalfa ábrándokba ringatja olvasóit. Vallási és bölcseleti elmélkedései megdöbbentően felszínesek; a katolikus egyház történetéről, intézményeiről, tanításáról és személyeiről a közönség kritikátlan és fogyatékosabb műveltségű része sok balvéleményt és valótlanságot tanult Jókai regényeiből. Szellemeskedéseivel gyakran kegyeletes érzéseket bánt és sért. Erkölcsi érzéke különösen öregkori regényeiben az erotikus hatások keresésétől sem tartja vissza; fantáziája élénken kiszínezi az érzéki jeleneteket, bár ebben a tekintetben regényeinek nagyobb része kifogástalan. A nőről és szerelemről való felfogásban nem egyszer erősen eltávolodik a keresztény etika elveitől.» (A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930.)

Kiadások. — A nevezetesebbek felsorolása az előbbi fejezetek során. — Az író első önállóan megjelent könyve: Hétköznapok. Regény. Pest, 1846. — A gyüjteményes kiadások közül legnevezetesebb: Jókai Mór összes művei. Közrebocsátja a Jókai Mór ötvenéves írói jubileuma alkalmából alakult bizottság. Száz kötet. Budapest, 1894–1898. A Révai Testvérek kiadása. (Ezt a nemzeti díszkiadást megelőzően Jókai Mór ötven esztendő alatt hírlapi cikkein kívül 324 kötetet azaz körülbelül 3500 nyomtatott ívet írt; ez a tömeg a jubileumi díszkiadás beosztása szerint 100 kötetben 2000 nyomtatott íven helyezkedett el; a nem szépirodalmi jellegű munkák és a napi érdekességű cikkek kimaradtak a sorozatból. A díszkiadást 1000 előfizetőre tervezték, de utóbb váratlanul megnövekedett a megrendelők száma. A fővárost is beleértve legtöbben Pest megyéből rendelték meg a sorozatot (1569); száznál többen Bács, Csongrád, Hajdú, Szatmár, Jász-Nagykun-Szolnok és Torontál megyéből, legkevesebben Turóc megyéből (2); volt megrendelője Horvátországban (12), Ausztriában (33) és más államokban (21) is. A megrendelők, az iskolákon

és kaszinókon kívül, leginkább a tisztviselők, ügyvédek, orvosok, tanárok, földbirtokosok, kereskedők köréből kerültek ki. Mindez tájékoztató arra nézve, hogy a XIX. század végén mekkora volt a magyar olvasóközönség fölvevőképessége, mikor arról volt szó, hogy kimutassa szeretetét legkedvesebb regényírója iránt. A siker fölötte nagy volt s ezt átérezte Jókai Mór is. «Eddig azt hittem, írja a nemzeti díszkiadás 100. kötetének utószavában, hogy egy kis nemzetnek írója vagyok: most megtudtam, hogy egy nagy nemzet szolgája voltam. Éljen, viruljon, legyen dicső, boldog és szabad az én imádott hazám és nemzetem.») — Jókai Mór hátrahagyott művei. A Jókai Mór ötvenéves írói jubileuma alkalmából közrebocsátott nemzeti díszkiadás kiegészítő sorozata. Tíz kötet. Budapest, 1912. A Révai Testvérek kiadása. (Az író utolsó munkáinak gyüjteménye.) — Jókai Mór művei. Ötven kötet. Budapest, 1925. (Centenáris kiadás. Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat és a Révai-cég költségén.) — A magyarázatos kiadások közül: Jókai Mór kisebb alkalmi beszédei. Budapest, 1900. (Szinnyei Ferenc gyüjteménye.) — Kedves atyafiak. Budapest, 1900. (Tallérossy Zebulon levelei Mindenváró Ádámhoz. Budapest, 1900. (Várdai Béla gyüjteménye.) — Kedves atyafiak. Budapest, 1900. (Vajda Gyula magyarázatos kiadása.) — Jókai Mór önmagáról. Budapest, 1904. (Beöthy Zsolt bevezetésével.) — Olcsó Jókai. Budapest, 1911-től. (A füzetek egy része bevezetésekkel és jegyzetekkel.) — Jókai Mór politikai beszédeinek gyüjteménye. Kiadja a magyar országgyülés képviselőháza. Két kötet. Budapest, 1930. (Takáts Sándor bevezetésével.)

Fordítások. — Külföldön Petőfi Sándor mellett a világháborúig Jókai Mór volt a legismertebb magyar író. Regényeit és novelláit számos idegen nyelvre lefordították; idegen nyelven több Jókai-kötet jelent meg, mint Magyarországon. Berlini kiadója, Janke Ottó, 1894-ig háromszázezer kötetet adott a német könyvpiacra munkáiból; más kiadók költségén a világháborúig közel egy millió Jókai-kötet került a német közönség elé 300 kiadásban. (A Fekete Gyémántoknak 11 kiadása, az Aranyembernek 10 kiadása jelent meg.) A népszerű regényírónak Berlinben 17, Lipcsében 8, Bécsben 7 kiadója volt, de más német városokban is sokszor kinyomtatták munkáit. Fordítói közül L. Wechsler egymagában 64 regényét szólaltatta meg németül, a

többi 28 fordító is serényen dolgozott már 1850-től kezdve. Angol nyelven a Csataképek novellái 1854-ben jelentek meg az egyik londoni kiadónál, később Ausztráliáig terjedt az író hírneve, itt is akadt kiadója. Londonban 11, New-Yorkban 10 könyvkiadói vállalat foglalkozott a regények angolra való fordításával és terjesztésével. A többi nemzet körében Varsó 17, Prága 10, Helsinki 7, Szentpétervár 6, Stockholm 6, Páris 6, Lemberg 5 kiadóval szerepel a világháborúig. Különösen a lengyel és cseh közönség érdeklődött mohón a Jókai-regények iránt. Lengyel földön 1886-ban egyszerre 11 regénye került ki a sajtó alól, a csehek 1865-től kezdve csaknem minden nevezetesebb munkáját lefordították. Franciául és olaszul az 1850-es években jelentek meg első kötetei, a skandináv nemzetek az 1870-es évektől kezdve ismerték meg regényeit anyanyelvükön. Az oroszok érdeklődésére jellemző, hogy «Leningradon» még 1925-ben is közreadtak egy Jókai-kötetet. Finn, észt, lett, litván, holland, spanyol, román, tót, rutén, horvát, szerb, bolgár, görög, török, örmény, héber, japán, volapük és eszperanto nyelven ismételten megjelent az író több érdekes regénye. Születésének százéves fordulója újra felébresztette munkássága iránt a külföld figyelmét, a világlapok sorra megemlékeztek érdemeiről, néhány kiadó ismét megindította Jókai-sorozatát.

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben már felsorolt munkák közül különösen becsesek a következők. — Gyulai Pál kritikái a Budapesti Szemle évfolyamaiban az 1860-as évektől kezdve. (Újból: Bírálatok. Budapest, 1911.) — Péterfy Jenő tanulmánya a Budapesti Szemle 1881. évfolyamában. (Újból: Összegyűjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901.) — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom története. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Beöthy Zsolt: Jókai Mór. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Jablonkay Gábor Jókai-tanulmányai a Magyar Kultúra 1924. és 1926. évfolyamában. — Zsigmond Ferenc: Jókai. Budapest, 1924. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1925. — Gál János: Jókai élete és írói jelleme.

Berlin, 1925. — Kristóf György: Jókai Mór élete és művei. Kolozsvár, 1925. — Négyesy László: Jókai költői és nemzeti értéke. Akadémiai Értesítő. 1925. évf. — Ravasz László: Százados énekek. Budapest, 1925. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MIKSZÁTH KÁLMÁN.

Mikszáth Kálmán élete.
Mikszáth Kálmán regényei és novellái.
Mikszáth Kálmán, az elbeszélő.
A Mikszáth-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÉLETE.

Az 1880-as évek elején új tehetség tűnt fel a magyar elbeszélő irodalomban: Mikszáth Kálmán. Eleinte rajzokat és novellákat írt, később a regényírásban is klasszikusaink közé emelkedett. Óvakodott a romantikus túlzásoktól, képzeletét nem engedte féktelenül szárnyalni, kritikai érzéke erősebb volt Jókai Mórénál. Vonzó hangon, kedélyes életbölcsességgel, a magyar élet reális megfigyelésével szőtte meséit.

Mikszáth Kálmán 1847 január 16-án született Szklabonya faluban, Nógrád megyében. Szülei evangélikus vallású kisbirtokosok voltak. Atyjának elődei valószínűleg Erdélyből kerültek Nógrád megyébe, itt eltótosodtak; anyai ága magyar nemes volt. Szklabonyán kevés magyar lakott; gyermekkorában maga a regényíró is többnyire csak tótul beszélt. A középiskola lelkes magyarrá nevelte. 1857-ben került a rimaszombati protestáns gimnáziumba, 1866-ban tett érettségi vizsgálatot a selmecbányai evangélikus líceumban.

Jogi tanulmányait Pesten végezte, egyetemi éveinek leteltével megyéje székvárosában, Balassagyarmaton, kapott esküdti hivatalt. Szolgabíró akart lenni, de a tekintélyesebb nemesurak és gazdagabb földbirtokosok fiai mellett nem érvényesülhetett. Egy ideig szorgalmasan

végezte hivatali munkáját, később elment a kedve a megyei szolgálattól.

Volt néhány ismerőse a fővárosban, ezek 1874 elején bejuttatták szerkesztőnek egy politikai és vegyes tartalmú heti ujsághoz, a Magyar Néplaphoz. Itt dolgozott két évig. Mikor lapja megszűnt, más újságokban iparkodott elhelyezni cikkeit; nagy nyomorúságban élt, fűtetlen hónapos szobában lakott, csak kávéházi társaságában akadtak derűsebb órái. Reménytelen helyzete végre is vidékre kényszerítette. 1878 végén a Szegedi Napló főmunkatársa lett; két évet töltött Szegeden. Itt ismerte meg az Alföld magyar népét, itt érte a várost összeromboló nagy árvíz. Mikor elhagyta Szegedet s 1881 elején Budapestre költözött, még mindig azt kellett tapasztalnia, hogy nevét nem ismerik eléggé. Szinte lemondott már a reményről, hogy az írói pályán valamikor sikert érhessen el; ekkor jelent meg első feltűnést keltő kötete, *A tót atyafiak*; követte ezt néhány hónap mulva másik nagyhatású könyve, *A jó palócok*. 1882 elején már országos hírű író volt, ebben az évben a Kisfaludy-Társaság is tagjai közé választotta.

Ettől az időtől kezdve, mint a Pesti Hirlap belső dolgozótársa, sokoldalú ujságírói munkát végzett. Országgyűlési karcolatai, rajzai, tárcái egyre jobban feléje irányították a közfigyelmet. Kiadói jól díjazták, a közönség szerette, a politikai körök megbecsülték. Tisza Kálmán miniszterelnök jóindulata a parlamentben is helyet juttatott számára: 1887-től az illyefalvi, 1892-től a fogarasi kerületet képviselte szabadelvűpárti programmal. Az irodalmon kívül csak a politika érdekelte. A képviselőházban,

szabadelvű pártkörben, vidám férfitársaságokban sokszor elidőzött. Családi élete boldog volt, nejét bensőségesen szerette, fiaiban öröme telt. Munkásságát a Magyar Tudományos Akadémia 1908-ban nagyjutalmával koszorúzta. Negyvenéves írói jubileumán, 1910-ben, olyan nemzeti megtiszteltetésben volt része, aminőt előtte csak Jókai Mór ért meg: a budapesti Vigadóban az egész ország bemutatta előtte hódolatát. Fényes ünneplése után tizenkét nappal, 1910 május 28-án, hirtelen elhúnyt.

Herczeg Ferenc így jellemzi a «nagy palócot» Mikszáth-emlékbeszédében: «Zömök, hízásra hajló férfi, nehézkesen jár; ereiben lovas nomádok vére folyik, de az ősök régen leszálltak a lóról és az unokák még nem szokták meg a gyalogjárást. Harcsabajszú, kerek tatárkoponyája a vállai közt ül; szúrós, kiábrándítóan okos szemeivel, deszpota-vágású, kissé petyhüdt szájával, amelyből ritkán hiányzik a szivar, egy volgaparti Bismarck benyomását tehetné. Külseje némileg elhanyagolt, mint azoké az úri puritánoké, akik annyira ismerték a saját értéküket, hogy bátran lenézhettek minden parádét. Rengeteg sok szivart fogyaszt, egészségével nem sokat törődik, szóval: magyar fatalista. A fatalizmusa időközönkint patópálossá lesz. Midőn fölérkezett dicsőségének csúcsára, éppen csak annyit írt, amennyit a felesége, a kiadói és a jóbarátok ravaszul ki tudtak tőle csikarni». A nyüzsgő sokaság neki csak költői élmény, feldolgozásra váró nyersanyag. «Irgalmatlanul éles szeme mindent meglát, keresztülnéz a kőfalon, belelát felebarátai zsebébe és veséjébe. Munkaszünetet nem ismerő agyveleje mindent megőröl és elraktároz. Nagy kár, hogy nem mindig írótollal dolgozik, szívesebben csak élőszóval. De hogyan tud beszélni! Palócosan ejti a szót; lassan, olykor hebegve kezdi, Arlechino szándékos esetlenségével közeledik a matériához, de ha fölmelegszik, akkor fölemelkedik, mint a léggömb az emberek feje fölé, akkor aforizmák záporát hullatja, hihetetlen merész hasonlatokat talál és minden, amit mond, tele van forró élettel, szellemmel, eredetiséggel, különös szépséggel. Még a palóc beszéde és a nyers gesztusai is valami csodá-

latos bájt adnak a társalgásának. Nem csoda, hogy azok, akik közelébe jutottak ennek a mágneshegynek, azok nem tudnak egyhamar szabadulni, rákapnak Mikszáth Kálmánra, mint a beteg a morfiumra.» (Mikszáth Kálmán emlékezete. Budapest, 1928.)

Révai Mór emlékirataiban a következőket olvassuk. Mikszáth Kálmán nem igen tudott idegen nyelveket, még németül sem tanult meg. «Olvasmányaiban kizárólag a magyar nyelvre volt utalva és a külföldi irodalomból is csak azt ismerhette meg, ami magyarra le volt fordítva. Sajátságos intuícióval kitalálta, hogy mi a neki való olvasmány és még a rossz fordításból is meg tudta állapítani, ki a nagy író. Ellentétben Jókaival, ő szeretett olvasni, leginkább szerette a nagy angol írókat.» Társaságában lenni különösen akkor volt a szellemi élvezet tetőpontja, amikor elmondta egy-egy megírásra szánt elbeszélését. «Látni akarta a hatást, amit az elbeszélés a hallgatóra tesz, elég érdekfeszítő-e, elég megkapó-e, elég fordulatos-e, hol lankad el esetleg a figyelem, mi ejti gondolkodóba a hallgatót, nem homályos-e? Önmagát akarta ellenőrizni, eléggé folyamatos-e az elbeszélés, nincsenek-e benne zökkenők, ugrások? Szívesen vette ilyenkor a figyelmeztetést, sőt el is várta.» Mindig a téma megtalálása volt a fődolog nála, a megkapott anyagot azután kedve szerint feldolgozta. «Az életből és nem könyvekből vette a tárgyát. Saját életének, különösen ifjúkorának emlékei voltak leggazdagabb kútforrásai; de azonfelül mindenki hordott neki anyagot, aki vele érintkezésben volt; a szerkesztők, képviselőtársai, a Ház folyosója, vacsorázó kompániája.» Rendkívüli írói lelkiismeretével előnyösen különbözött sok más írótól. «Az ujság részére sokszor olyat kellett megírnia, ami nem volt egészen kedvére való: napi érdekű cikket, krokit, aktualitást; ami azonban kötetbe volt felveendő, ott skrupulozitása nem ismert határt. Egy-egy olyan kötet megszerkesztésénél, amelybe lapokban szétszórt dolgai kerültek, a képzelhető legnagyobb gonddal válogatta össze a közleményeket; sokszor vitatkozni kellett vele és kegyelmet kérni valamely kedves mű részére, amelyet ő nem tartott elég jelentékenynek arra, hogy kötetbe felvegye. Még szigorúbb volt, mikor munkái már gyüjteményes kiadásban jelentek meg: akkor minden egyes közleményt újra elbírált, hogy sub specie aeternitatis beillik-e munkái közé.» Ez a nagy aggodalmaskodása volt az egyik oka annak, hogy

olyan nehezen lehetett tőle kéziratot kapni, holott elegen ostromolták egy-egy újabb munkája átengedéséért. «Nevének olyan csengése volt, hogy a szépirodalmi lapok valósággal versengtek érte. Karácsony táján úgy megrohanták tárcákért, elbeszélésekért, hogy meg kellett volna sokszoroznia önmagát, hogy minden kívánságnak megfeleljen. Csak egy ember volt, akinek sohasem tudott ellentállni, aki mindig tudott tőle kéziratot kapni, aki előre merte hirdetni, hogy karácsonykor hoz Mikszáth-elbeszélést: ez Nagy Miklós, a Vasárnapi Ujság szerkesztője volt. Csodálatraméltó kitartással napokig, hetekig tudott Mikszáth nyomában járni, órákig várt rá a szerkesztőségben, vele vacsorált, elkísérte hazáig és ha látta, hogy alkotó kedvében van, képes volt éjszaka is ottmaradni és bevárni, amíg megírja a számára való elbeszélést.» (Irók, könyvek, kiadók. II. köt. Budapest, 1920.)

Családi körében így rajzolja meg alakját sógornője, Mauks Kornélia írónő: «Sógorom, Mikszáth Kálmán, azt szokta mondani, hogy az író olyan, mint a havasi kürt, csak messziről jó hallani. Hát tudja Isten, azt elismerem, hogy az író sok tekintetben nem hasonlítható az átlagemberekhez; gondolkozása, világnézete egészen más, mint a közönséges halandóké; de ha olyan környezete van, mely őt megérti és kellőleg méltányolja, egészen jó és kellemes közelről is hallani. Ezek közé tartozik az én igen tisztelt sógorom is, Mikszáth Kálmán. Különcségeit, bölcs gondolkozását, sokszor gyermeteg kedélyét, fel-fellobbanó hevességét, nagy szívét a családja egészen megérti és lehetőleg hozzá alkalmazkodik. Reggel, ha felkel, ámbátor ő a legnagyobb csevegők egyike, nem szeret beszélgetni, szó nélkül jön be az ebédlő-szobába, leül az asztalhoz és ha megitta kávéját, megfordítja a széket és kinéz a hosszú József-utcára; a jó Isten tudná, mit néz vagy mit lát benne? Őt ilyenkor senki sem háborgatja, a nővérem — a felesége — miután minden szoba ide nyílik és minden dolog ezen keresztül intéztetik, mint az árnyék ki- és besuhan a szobába, a fiai kijönnek a szobájukból, lassan az apjuk fölé hajolnak vagy megsimogatják a fejét, vagy homlokán csókolják és szó nélkül mennek a dolguk után. Ha a személyzet közül bejön valamelyik, sógorom összerezzen, felnéz egy gyermek ijedt tekintetével, fél, hogy jó-reggelt fognak kívánni. Ezt ugyan szigorúan eltiltja a nővérem, de azért néha mégis megtörténik. Ilyenkor szomorúan

sóhajt, bemegy dolgozószobájába és leül az íróasztala mellé. Ez az íróasztal az ő vára; van ezen könyv, hírlap, szivarláda, dohánytartó, egy-két pipa, tintatartó, három-négyféle kézirat; csodálatos az, hogyan tud eligazodni benne! Ez okból senkinek sem szabad az asztalhoz nyúlni, ezt igazán nem türné, még azt a szót is gyűlöli: port-törülgetni. Igy is néha megtörténik, hogy egy lap valamelyik kéziratából belekeveredik a könyvek vagy hírlapok közé; ilyenkor napokig igen izgatott, keresni nem engedi; fél, hogy még több dolog összekeverődik; ő sem keresi, csak ül szomorúan, megsemmisülten. Ilyenkor úgy érzi magát a ház népe, mintha a szomszéd szobában valaki súlyos betegen feküdne; halkan beszélnek, míg egy alkalmas percben a nővérem beoson a dolgozószobába és egy-két perc mulva diadallal jön, kezében lengetve az elveszettnek hitt kéziratot.» (Képek Mikszáth Kálmán életéből. Budapest, 1918.)

Adatok Mikszáth Kálmán életéhez:

1707. — Mixadt Mátyás nógrádmegyei teológust ágostai hitvallású evangélikus lelkipásztorrá avatják. (A család a XVIII. században papi família volt, később a gazdálkodásra tért át, magát nemesi származásúnak tartotta.)

1847. — Mikszáth Kálmán születésének éve. Január 16-án születik a nógrádmegyei Szklabonya faluban. (Atyja, Mikszáth János ágostai hitvallású kisbirtokos, korcsmáros és mészáros; anyja Veres Mária, egy elszegényedett falusi nemes leánya. A szülőknek négy gyermekük születik. A regényíró Szklabonyán végzi elemi osztályait. A tótnevü faluból később Kürtabony lesz, Kürtabonyból 1910-ben Mikszáthfalva, a cseh-szlovák köztársaságban: Sklabina.)

1857–1863. — Mikszáth Kálmán az evangélikusok és reformátusok hatosztályos rimaszombati gimnáziumában. (Atyja nem akarja iskoláztatni: «Mit kínozzuk ezt a gyereket a betükkel? Megél ő úgyis ezen a portán, mint az apja és nagyapja megélt!» De anyja nem szeretné, ha a fiú gazdálkodó maradna. A regényíró diáksága semmi jót sem ígér. Mint alsó osztályos tanuló a magyarban feltünően gyönge, csak az ötödik osztálytól kezdve fogalmazza ügyesebben dolgozatait.)

1863–1866. — A selmecbányai evangélikus gimnázium hetedik és nyolcadik osztályának tanulója. (Gyönge diák, a hetedik osztályból

kimarad, ezt az évet megismétli. Az önképzőkörben verseket és elbeszéléseket olvas fel. 1866 nyarán érettségi vizsgálatot tesz.)

1866—1869. Joghallgató a pesti egyetemen. (Ezek az évei ismeretlen eseményűek, jogászkoráról később sem beszél szívesen. Afféle mezei jogász; ha elfogy a pénze vagy nem tudja kifizetni hónapos szobáját, hazamegy falujába szüleihez.)

1870. — Huszonhárom éves. Atyja bejuttatja Mauks Mátyás nógrádmegyei szolgabíró mellé esküdtnek. Mauks Mátyás Balassagyarmaton lakik, Mohora községben van a földbirtoka; szívesen látja maga mellett a fiatal embert, bevezeti családi körébe is. Az esküdt voltaképen vármegyei joggyakornok, a szolgabíró írnoka, némi inséges napidíjjal. Mikszáth beleszeret a szolgabíró egyik leányába, a tizennyolc éves Mauks Ilonába, de nem kérheti meg szerelmese kezét, mert nincsen komoly állása s még jogi vizsgáit sem fejezte be. Álmai az irodalom felé vonják, pesti író szeretne lenni. Atyja megbotránkozva veszi tudomásul «kapa-kaszakerülő» terveit, Mauks Mátyás is bizalmatlanul néz a «skriblerre.»)

1871. — Lemond esküdtségéről, beáll ügyvédjelöltnek egy balassagyarmati prókátor irodájába. A pörösködések, végrehajtások, vidéki kiszállások hamar kiábrándítják az ügyvédi foglalkozásból. Annál nagyobb kedvet érez az ujságíráshoz. Munkatársa lesz a Nógrádi Lapoknak, ebben a minőségben élesen vitázik a másik balassagyarmati hetilappal. A tollharcból párbaj kerekedik, vér nélkül. Egyik elbeszélését az Igazmondó című pesti hetilap tíz aranyas pályadíjjal jutalmazza. (A nép számára írt iránynovella címe: Ami a lelkeket megmérgezi. Népies történetében a haramiák alakjait dicsőítő betyárromantika ellen küzd.)

1872. — Vármegyei aljegyzőnek jelölik, a választás előtt visszalép a jelöltségtől. Megpróbálkozik a gazdálkodással szülőfalujában. (Titokban számos levelet vált egykori főnöke leányával, minden áron nőül akarja venni Mauks Ilonát, de szerelmesének szülei nem tartják megbízható embernek. A leánya jövőjéért aggódó apa véleménye szerint: «Látom, sohasem lesz belőle komoly ember. Otthagyta a közigazgatást, jól van, elismerem, hálátlan pálya; otthagyta az ügyvédséget, hát erre azt mondhatom, nem vette be a természete. De most nem találok ránézve mentséget; napnál világosabb volt a fogalmazói

kinevezése, ezt pedig azért nem akarja, mert nem szeret rendszeres munkával foglalkozni. Könnyelmű, gondatlan ember. Azért mondja, hogy író lesz, mert azt reméli, hogy így kevesebb dologgal megél. Író! Szép dolog lenne az, ha ezer holdja lenne hozzá, de szegény embernek ez nem pálya, nem kenyérkereset. Ebből is látszik, hogy mennyire nem normális gondolkozású ember. Gondold csak el, milyen életed lenne, ha felesége lennél, hideg téli időben, fütetlen szobában, kenyér nélkül.»)

1873. — Huszonhat éves. Feleségül veszi Mauks Ilonát. Menyasszonya véletlenül Pestre jön, hirtelen elhatározással megtartják esküvőjüket, azután hazaköltöznek a szklabonyai Mikszáth-házba. Az írónak már nem él sem apja, sem anyja, egyedül van nejével szülőházában. A Mauks-család nem vonja meg tőle támogatását, bár az anyagi gondok ott is súlyosan ránehezednek a családfő vállára. Mikszáthnak egy vágya van: Pestre akar menni. Bérbeadja szklabonyai birtokát, kivesz egy lakást a Mária-utcában, odaköltözik feleségével. Magával viszi egyetlen öccsét is, a fiút beíratja a református gimnáziumba. Egész nap ír és szaladozik, hogy elbeszéléseit elhelyezhesse a szerkesztőségekben; fáradsága hiábavaló küzdelem, a lapoknál szóba sem állnak vele vagy papírkosárba dobják kéziratait. (Felesége följegyzése szerint: «Ekkoriban sokszor kimentünk Kálmánnal sétálni. Nem beszéltük meg, merre megyünk, hanem egyforma gondolattól áthatva, először felkerestük a Stáció-utcában a nagy sárga házat, ahol Jókai lakott. Szent áhítattal néztünk az ablakokra. Isten tudja, talán azt reménylettük, hogyha szép nemes arcát megláthatnánk, a mi sorsunk is jobbra fordulna. Azután elmentünk Gyulai Pál ablakai alá; egyszer, ahogy ott ácsorogtunk, hirtelen mellettünk termett Gyulai. Valami kimondhatatlanul nagy megdöbbenést éreztünk, mind a ketten elhalványodtunk a meghatottságtól. Hát még a szerkesztők, ezek voltak csak a nagy alakok; a szerkesztőségeket olybá vettük, mint a régi görögök az Olympust. Kálmán minden írót ismert látásból, de személyesen, Vadnai Károlyt kivéve, csak igen keveset. Néha-néha elment ugyan az írói körbe, de onnan rendesen lehangoltan tért haza.»)

1874. — Ez év elejétől Mikszáth Kálmán a Magyar Néplap című jelentéktelen fővárosi sajtótermék szerkesztője. A népies hetilapba tömérdek cikket, riportot, elmefuttatást, elbeszélést ír. Munkájáért

havi ötven forint fizetést kap a Wodianer-cégtől. (Felesége hazamegy szüleihez, fia születik, a gyermek meghal.)

1875. — Nejével együtt kínosan küzdenek a megélhetésért Kéziratait a maga lapján kívül másutt ritkán fogadják el közlésre, színműírói tervei meghiúsulnak. Nejét hazaküldi szüleihez, később tudatja vele, hogy válniok kell. (Elkeseredetten írja levelében: «Nekem mennem kell a megkezdett úton, mely vagy felvezet a magasba vagy le a mélységbe. Magát azonban jó szívvel nem ránthatom magammal, ha ez az út lefelé vezet. Soká küzdöttem lelkemben, meg lehet róla győződve, hogy nagy fájdalommal mondok le magáról, de, becsületes ember vagyok, hát ennek meg kell lenni. Ki kell mondani a nagy szót: váljunk el. A szülei, tudom, örülni fognak, kérje meg édesapját, hogy adja be ellenem a válópert, bármi okot mondanak, én mindenbe beleegyezem, egy szóval sem fogok ellenkezni.») A mélyérzelmű asszony kétségbeesetten tiltakozik a válás gondolata ellen, da amikor látja, hogy ura hajthatatlan, önérzetesen félreáll hitvestársa útjából. (Közben a pesti háziúr lefoglaltatja és elárverezteti minden ingóságukat; a magából kiforgatott, sorsüldözött író egy kis oduba költözik. Szklabonyai birtokát elkótyavetyéli, hetilapja megbukik, kétségbeesetten harcol az élettel.)

1876. — Feleségétől való elválása után rázúdulnak élete legsötétebb napjai. (Egyik kortársának följegyzése szerint: «Mikszáth Kálmán az Orient-szálló egy szurtos, sötét szobácskájában lakott. Sokat írt, de ritkán hozta el megígért kéziratát pontosan, mert nem volt fűteni valója, a hidegben összegémberedtek az ujjai.») Mauks Ilona a család mohorai birtokán, édesanyjával és nőtestvérével együtt szintén küzd az élettel; elhúnyt édesatyja súlyos terhekkel megrakottan hagyja hátra birtokát; a három hősies lelkű nő nagy célt tűz ki mage elé: meg akarják menteni ősi földjüket a pusztulástól. («Legnehezebben esett, jegyezte föl később Mauks Ilona, mikor kis könyvtárunkat összerendeztük és elhatároztuk, hogy regényt sem olvasunk többé, drága időnket arra nem pazaroljuk. Hírlapot nem tartunk, mert a pénzt hasznosabbra fordítjuk, hanem nevelünk apró majorságot, tehenészetet tartunk, kerti növényeket termesztünk és az ezekből befolyó pénzből fedezzük háztartási költségeinket és neveltetjük három fiútestvérünket.» Volt férje időnkint fölkeresi soraival. Egyszer azt írja

neki: «Szegény Ilonám! Maga talán azt hiszi, hogy a házasság megszüntével megszüntem önt szeretni. Olyan ön nekem, mint egy szent, akire akkor gondolok, amikor a lelkem tiszta.»)

1877. — A Budapesti Napilap munkatársa. (Hozzászól minden politikai, társadalmi, irodalmi kérdéshez; az ujságírás napi robotmunkájában nem írhat érdemes dolgokat. Lapja súlytalan ujság, a szerkesztőség tagjain kívül alig érintkezik valakivel. Olykor megfordul a Korona kávéház írói asztalánál; esténkint, ha van némi pénze, eljár Szabó Endre költő asztalához az egyik Sándor-utcai kocsmába. Havi jövedelme a legjobb esetben sem több harminc-negyven forintnál. Ebből az összegből csak szűkösen éldegélhet.)

1878. — Meghívják a Szegedi Napló rendes munkatársának. A fővárosban alig van valami jövedelme, kénytelen leköltözni Szegedre. (Lapja ellenzéki ujság, ő maga olyan függetlenségi érzelmű, hogy egy alkalommal így ír: «Büszkeséggel szólok palóc véreimről, kik mind olyan rebellisek, királyokat nem tisztelő, kormányokat ócsárló emberek, mint jómagam.» Mikor a nagy tiszai árvíz ott éri Szegeden s arról van szó, hogy Tisza Lajos megy le szegedi kormánybiztosnak, így nyilatkozik hírlapjában: «A sors nem büntetheti meg Magyarországot annyira, hogy Szegedet tönkre tegye. Két Tiszát nem mér ránk egyiptomi csapásul; elég nagy kereszt nekünk egy is: Tisza Kálmán.» Később megváltozik véleménye a Tiszákról; Tisza Lajost, Tisza Kálmánt, Tisza Istvánt egyformán nagyrabecsüli.)

1881. — Életének nagy fordulata harmincnégy éves korában. Szegedről felköltözik Budapestre, egyidejüleg megjelenik első nagyhatású műve: a Tót Atyafiak. (A Korona kávéházban gyülekező írók nagy izgalommal beszélnek a kötet szépségeiről, a novellák hírét elviszik a szerkesztőségekbe, a szerzőt lelkesen ünneplik. Mikszáth bemutatja nekik a kávéház asztalánál a Jó Palócok kéziratát is, ennek a gyüjteménynek elbeszéléseit még nagyobb elismeréssel olvassák s a szerző szövegét számos találó észrevétellel javítják.) A Pesti Hirlap tulajdonosa, Légrády Károly, munkatársai közé fogadja a máról holnapra híres emberré lett írót. (Ő adja ki a Jó Palócokat is.) Mikszáth a Pesti Hirlap szerkesztőségében eleinte közönséges ujságírói munkát végez, azután fölfedezik benne az országgyülési karcolatok mesterét. (Rákosi Jenő megemlékezése szerint: dicsőségének szivárványa a Pesti

Hirlapból indult ki, hogy merész ívben ölelje át irodalmunk égboltozatát. A Pesti Hirlap hasábjairól szórta szellemének tűzijátékos szikráit. «Mintha Apollo beszélt volna pipaszó mellett az Olimpuson; isteni jókedv, emberi tréfa játékának látszott, amit mond, de a tréfák és elmésségek hátteréből mindig láttuk, hogy súlyos bölcsesség kacsint ki hallgatóira.») Megválasztják a Petőfi-Társaság tagjává. (Székét a Frivol Aktával foglalja el.)

1882. — A Kisfaludy-Társaság tagja lesz. (Székét a Brézói Ludakkal foglalja el.) Révai Mór személyében tettrekész kiadója akad. (A nagyműveltségű könyvkiadó mindjárt megérzi, hogy Mikszáth tehetsége hasonló Jókai művészetéhez, ezért jóval nagyobb tiszteletdíjat ad számára, mint a többi írónak. Ez időtájt a könyveket kis példányszámban nyomják, egy-egy ív tiszteletdíja tizenöt és harminc forint között váltakozik s az író még így is szerencsésnek érezte magát, ha kiadója akadt s nem a maga költségén kell munkáját közrebocsátania; Mikszáth könyveit több ezer példányban terjesztik a közönség között, írói tiszteletdíját is magasabbra szabják.) Az első Mikszáth–Révai-kiadást, az író két székfoglaló novellájának gyönyörű példányait, Jókai ajánló szavai díszítik. («Önkénytelenül eszembe jut, írja ifjú pályatársáról Jókai, az egyszeri tudós, aki késő este nála mulató vendégeinek azt mondta, hogy nézzék csak, milyen szépen süt a hold odakinn; s hogy jobban láthassák, fogta a lámpát, kivitte: annak a világánál mutatta be a holdat. Mikszáthnak nincs szüksége az én lámpásomra. Meg fogják őt látni a saját talentuma fényénél. Aki az elbeszéléseit olvasni kezdi, le nem teszi, amíg végig nem olvasta s csak azt sajnálja, hogy miért nem több?») A hirtelen felbukkant regényíró dicsősége közeledni kezd Jókai fényéhez. Annál jobban fáj neki feleségétől való elválása. (Hét évi távollét után levelet ír nejének: «Kedves Ilonka! Mikor azelőtt sok évvel elváltunk, rúgó indok az volt, hogy anyagilag zilálton állottam s nem tudtam, hol fogok megállni a lejtőn. Jól esett, habár mindennél jobban szerettem, ha sorsa elszakad az enyémtől. De föltettem magamban már akkor, hogyha valaha vinni fogom valamire s ha lehetséges lesz még, hibámat jóvá fogom tenni. Az Isten meghagyta érni, hogy egykori fényes álmaimat, amelyeket fiatal korban együtt szőttünk, megvalósítva lássam! Kiköszörültem minden csorbát, nevemet magasztalólag említi az ország

és a külföld, szeretet vesz körül, ahova lépek s jövedelmem több, mint amennyiről valaha ábrándozhattam. Ön megosztotta rossz sorsomat, a legrosszabbat magam szenvedtem át, a jobb sorsomat szívesen megosztanám magával.» «A multakért, írta válaszul Mauks Ilona, már régen megbocsátottam, most pedig boldog vagyok abban a tudatban hogy nemesszívű embert szerettem és azért a forró, lángoló szeretetért, amivel egykor maga iránt viseltettem, immár nem kell szégyenkeznem.»)

1883. — Másodszor is oltárhoz vezeti Mauks Ilonát. (Nejéről magánéletének egyik legjobb ismerője, Révai Mór könyvkiadó így ír: «Módomban volt meggyőződni arról, hogy Mikszáth a legpéldásabb és legboldogabb családi életet élte és feleségéről megállapítottam, hogy a legodaadóbb, legmegértőbb hitves, méltó életpárja egy nagy embernek.» Herczeg Ferenc megemlékező sorai Mikszáth-emlékbeszédében: «Szeretnék a tisztelet leggyöngédebb hangján szólani, midőn megemlékszem Mikszáth Kálmánnéról, aki a magyar irodalomtörténetben szerephez jutott nők között a legértékesebbek és legszeretetreméltóbbak egyike volt. Úgy képzelem, hogy Mikszáth Kálmán feleségének lenni nem lehetett nagyon könnyű hivatal. Mauks Ilona azonban olyan tökéletes és lágy negatívuma volt a költő sokszálkájú egyéniségének, hogy együttvéve szerves egészet alkottak. Mind a ketten egy-egy tűnőfélben levő típus képviselői. A táblabíró, a kiskirály, akinek tudata alatt a férfi-csalhatatlanság igénye él; a magyar úriasszony, aki első látásra mindenkiben a jóság, a tisztaság, a melegség fogalmát eleveníti meg. Művelt, olvasott nő volt, de ambicióí sohasem lépték túl a háza küszöbét. Tudott akarni, de nem kívánt külön egyéni életet élni; beérte azzal, hogy Mikszáth Kálmán felesége. Az élet élvezeteit a gyermekszobában kereste. Az ura halála után visszaemlékezéseket írt, amelyek finoman, graciózusan és szomorúan ölelik körül Mikszáth Kálmán fejfáját, mint a rózsabokor.») A boldog házasságból három fiú születik: János, Kálmán, Albert. (János korai halála mély gyászba vonja az író életét. Kisfiáról írt novellái a költői toll remekei.)

1887. — Negyven éves. A háromszékmegyei illyefalvi kerület megválasztja országgyülési képviselőnek. (Mandátumát Tisza Kálmán miniszterelnök óhajtására kapja meg. Erdélyi kerületet osztanak ki számára, mert itt könnyen bejut a kormánypárt programmjával, nem

úgy mint az alföldi negyvennyolcas városokban. A hírneves író lelke mélyén ellenzéki érzelmű, de azért vállalja a hatvanhetes programmot, mert nem bízik a függetlenségi törekvések országmegváltó erejében. Herczeg Ferenc szerint: «Ő a pesszimista szemével nézte az ország jövőjét. Régóta látta a felhőket, amelyek feketén és némán vonultak fel a magyar ég alján. Úgy a dinasztia, mint a nemzet tragikus tévedésben vannak az ország fennmaradásának alapföltételeit illetően. A magyar nép legmagyarabb része megakasztja a dualisztikus államrendszert, az uralkodóház pedig abban a hitben él, hogy ellensúlyoznia kell Rákóczi és Kossuth népét a katolikus szlávokkal. A kormányok csak a nemzetiségi kerületek támogatásával tudnak nemzeti politikát csinálni: farkasokkal őriztetik az aklokat. Az egész hatvanhetes politika az időnyerés politikája volt. Többé-kevésbé mind függetlenségiek voltunk, de időt akartunk nyerni, míg a nemzet annyira megerősödik, hogy kezébe tudja venni a maga sorsát. Ez versenyfutás volt a magyar ember és a felvonuló viharfelhő között. Sajnos, a vihar gyorsabb lovon járt.»)

1888. — Megjelenik a Singer és Wolfner-féle szépirodalmi évkönyv, az Egyetemes Regénytár Almanachja; a népszerű kötetekbe évről-évre Mikszáth írja az előszót. (Elmés humorral szól az irodalmi élet félszegségeiről, bemutatja a közönségnek az Almanachban szereplő novellistákat. Ez az irodalmi vezérsége még népszerűbbé teszi az Egyetemes Regénytárt az olvasók körében. Halála után az évkönyvet Mikszáth Kálmán Almanachja címmel bocsátják közre.)

1889. — Akadémiai levelező taggá választják. (Az Akadémiát évekig támadja és csipkedi cikkeiben, most azonban örül megválasztásának. Az akadémikusok közül különösen Gyulai Pálra haragszik, főkép a Budapesti Szemlében megjelenő Jókai-ellenes bírálatok miatt. Csúfondáros hangon ír a szigorú kritikusról s csak később békül ki ellenfelével. Régebben, amikor Gyulai Pál verseit újabb kiadásban bocsátották közre, ezzel a címmel emlékezik meg a napi sajtótól kíméletlenül támadott költőről: Mikor a hóhért akasztják; de 1906-ban, Gyulai Pál nyolcvanadik születésnapján, meleg sorokban ünnepli az agg irodalmi vezért.)

1892. — Ez évtől kezdve a fogarasi kerület országgyűlési képviselője kormánypárti programmal. (Esti óráit szívesen tölti a kor-

mánypárti politikusok társaságában. Az István-szálló tulajdonosa külön helyiséget rendez be számára, ebben a Mikszáth-szobában kiváló közéleti férfiak gyülnek össze a nagy regényíró asztalánál. Neje följegyzései szerint: «Az ország minden részéből összesereglő politikusok százával hordozták össze számára a novella- és regénytárgyakat, motivumokat és érdekes típusok rajzait, melyek az ő izzó, örökké dolgozó agyán keresztül átgyúrva történetekké alakultak. Így hozta gróf Pongrácz Károly a Beszterce Ostromának tárgyát, Bernáth Dezső gróf Buttler regényes szerelmének történetét.»)

1896. — Megválasztják a Budapesti Ujságirók Egyesülete elnökének. (Az új egyesület a fővárosi hírlapírók erkölcsi és anyagi érdekeinek védelmére alakul s a testületi szellem fejlesztése mellett több szociális intézménynek is megveti az alapját. Mikszáth lemondása után 1899-ben Vészi József lesz az egyesület elnöke.)

1897. — Megindítja az Országos Hirlapot. (Főszerkesztő és laptulajdonos akar lenni, de egy politikai napilap megalapításához sok pénz kell. Képviselőtársai aláírási íveket köröznek s több százezer korona befizetésére kötelezik magukat, hogy a lap megindulhasson. A szerkesztés sikerül, a kiadás nem. Egy évi fennállás után megbukik az ujság, Mikszáth átviszi előfizetőit a Pesti Hirlap olvasói közé.)

1903. — Megválik a Pesti Hirlaptól, átmegy a Tisza István politikáját támogató Az Ujság munkatársai közé, elvállalja a Franklin-Társulat kiadásában megjelenő Vasárnapi Ujság főmunkatársi tisztségét. (Szabad idejében barátainak más és más csoportjaival találkozik naponkint; szombat estéit legszivesebben Horánszky Lajossal és Takáts Sándorral tölti az egyik belvárosi vendéglőben. Takáts Sándor szerint: «Mikszáth örökéletű irásait minden magyar ember ismeri. Amilyen volt ő irásaiban, olyan volt a társalgásban is. Csakhogy az utóbbi esetben egyéni szeretetreméltósága, kedélyének gazdagsága, humorának mélysége s kifogyhatatlansága még nagyobb hatással volt az emberre. S e hatást csak növelte az ő eredeti palócos kiejtése, melyet irásaiban természetesen nem adhatott vissza. Gyöngéd és körültekintő gazda volt otthon, páratlanul szellemes, szeretetreméltó és vidám a vendéglőben. Mint valami orákulumot, úgy hallgattuk őt. Hiszen minden új, szokatlan és rendkívüli volt, amit mondott.»)

1904. — A Révai-cég felkérésére belefog Jókai Mór életrajzának megírásába. (Révai Mór olyan fényes szerződést ad számára, aminőt még nem kapott magyar író: tiszteletdíját húszezer koronában állapítja meg. Ebből az összegből építteti fel később Mikszáth nógrádmegyei horpácsi kastélyát. Az életrajz megírása nem kis munkájába kerül, mert adatok után kell nyomoznia s nem elégedhetik meg képzeletének munkájával. Könyvkiadója és barátai mindent megtesznek a Jókai-anyag sikeres egybegyüjtésére. Az írót az is zavarja, hogy el kell készítenie az egész kéziratot, holott eddig folytatásokban jelentek meg munkái a lapok hasábjain s hozzászokott, hogy amit ma megírt, azt holnap már olvassák. Jókai-életrajzából először próbakiadás készül harminc példányban, széles szegélyü papiroson; ezeket a kéziratként kinyomtatott példányokat megküldik a Jókai dolgaiban legtájékozottabb személyeknek: a családtagoknak, Beöthy Zsoltnak, Gyulai Pálnak, Nagy Miklósnak, idősebb Szinnyei Józsefnek, Voinovich Gézának és másoknak. Az észrevételek kapcsán az életrajz több része módosul vagy elmarad. A munka megjelenése országos érdeklődést kelt; mindenki kíváncsi, hogyan ír az egyik nagy író a másik nagy íróról.)

1905. — Nógrádmegyei földbirtokos lesz: megveszi Szontágh Pál horpácsi kúriáját és földjeit. (Birtokában nagy öröme telik: «Istenem, de gyönyörü ott minden! A sötét haragos fenyők és az egész belsőséget körülvevő jegenyefák. Azt hittem, már ennél szebbet és meghatóbbat elképzelni sem tudok; pedig a nagy búzatáblák a zöldnek százféle változatában még sokkal, mindennél jobban tetszettek nekem.»)

1908. — Írói pályáját a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmával tüntetik ki. (Beöthy Zsolt előadói jelentése szerint: «Előadásának varázsával valamennyi írónk között ő közeliti meg Jókait legjobban. Mintha csak élőszóval beszélne a mesemondónak tréfálkozó, kitéregető kedvével, sokszor szerkezetbontó lazaságával, de kárpótlásul rendkivüli elevenségével, sohasem lankadó energiájával és bájos közvetlenségével. Szatirájának mérgét is mézben adja. A kedvesnél kedvesebb képek szinte áradnak ajakáról s meseszövésének legkanyargóbb útja is az elbeszélés által a legrövidebbnek és a legtermészetesebbnek látszik. Nemcsak előadásának Jókaira emlékeztető módjával kapcsolódik bele irodalmunk történeti fejlődésébe, hanem azzal a műformával

is, melyben művészete legtisztábban ragyog. Ez a rajz, mely nála az adomának művészi fejlesztése, egy-egy helyzetet megértető történetnek érzelmes vagy humoros csattanóra vezetése.»)

1909. — Készülődések negyvenéves írói jubileumának megülésére. (Az emlékünnep eszméjét Beöthy Zsolt népszerüsíti a Kisfaludy-Társaság ülésein, a programm megvalósításához kiadót keresnek, a gyüjteményes kiadás megvalósítását a Révai-cég vállalja el. A kiadó munkája nem könnyü, mert az ország már tele van Mikszáth-könyvekkel, a közönség fölvevőképessége nem nagy, a politikai küzdelmek elvonják a figyelmet a szépirodalomtól. Kétezerötszáz előfizetőre volna szükség, de ennyit a legnagyobb erőfeszítéssel sem lehet összehozni. A hiányt állami és városi megrendelésekkel pótolják.)

1910. — Nemzeti ünneplése Budapesten május 16-án. (I. Ferenc József király a Szent István-renddel tünteti ki, az Akadémia tiszteleti taggá választja, a budapesti tudományegyetem filozófiai doktorsággal tiszteli meg, a nemzet megajándékozza anyai őseinek visszavásárolt birtokával, szülőfaluját a kormány Mikszáthfalvának nevezi el, a jubileum estéjén Balassagyarmat összes házait kivilágitják. Az író a vigadói emlékünnep végén tartott köszönő beszédében arra kéri a dicsőségére egybegyült fényes közönséget: menjenek haza azzal a tudattal, hogy láttak végre egy boldog embert.) Váratlan halála május 28-án. (Élete hatvannegyedik évében hal meg. Elhúnytának egyik fő oka, hogy képviselői mandátumának biztosítására kortesutat tesz a számára kijelölt máramarosszigeti választókerületben. Az Akadémia oszlopcsarnokából temetik.)

1921. — Az író ifjabbik fiának, Mikszáth Albertnak, elhúnyta. Harminckét éves korában hal meg Budapesten. Több szépirodalmi munkája jelent meg. (Az író idősebb fia, Mikszáth Kálmán főispán, közérdekü tanulmányok közrebocsátásával müveli a politikai irodalmat.)

1922. — Özvegy Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona kiadja férjére vonatkozó visszaemlékezéseit. (Férje elhúnyta után horpácsi birtokára vonul vissza, itt hal meg 1926-ban, hetven éves korában.)

1925. — Budapesten Szász Károly elnöklete alatt megalakul a Mikszáth Kálmán Emlékbizottság. (A regényiró emlékéhez méltó szobor költségeit a nehéz időkben nem sikerül összegyüjteni.)

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Budapest, 1902. — A Mikszáth-jubileum története. Budapest, 1910. — Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. Budapest, 1910. — Veress Samu: Mikszáth Kálmán a rimaszombati iskolában. Rimaszombati protestáns gimnázium értesítője. 1910. — Gyöngyösy László: Mikszáth Kálmán. Budapest, 1911. — Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán élete és művei. Budapest, 1917. — Mauks Kornélia: Képek Mikszáth Kálmán életéből. Budapest, 1918. — U. az: Mikszáth Kálmánról. Budapest, 1921. — Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Két kötet. Budapest, 1920. — Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Budapest, 1922.— Feszty Árpádné: Akik elmentek. Budapest, 1924. — Herczeg Ferenc: Mikszáth Kálmán emlékezete. Budapest, 1928.

MIKSZÁTH KÁLMÁN REGÉNYEI ÉS NOVELLÁI.

Tizenöt éves volt, mikor élénkebben kezdett érdeklődni a magyar irodalom iránt. A rimaszombati főgimnázium önképzőkörének emlékkönyve megőrizte három versét, ugyanitt jutalmat nyert egyik költeményével. A selmecbányai főgimnázium önképzőkörében is sokat szerepelt: vallásos énekeket, hazafias ódákat, elbeszélő költeményeket és humoreszkeket írt. Abba az ifjúsági érdemkönyvbe, amelybe annak idején Petőfi Sándor is belemásolta legelső költeményeinek egyikét, az ő versei közül is belekerült néhány.

1869-től kezdve az Igazmondóban, Szabad Egyházban, Fővárosi Lapokban és Nógrádi Lapokban számos kisebb-nagyobb dolgozata jelent meg: filozófiai csevegések, karcolatok, rajzok, elbeszélések, elbeszélő és lírai költemények. *Ami a lelket megmérgezi* című novellájával 1871-ben megnyerte azt a tíz aranyas jutalmat, amelyet az Igazmondó hirdetett egy népies elbeszélésre, de azért írói tevékenysége még akkor sem ébresztett figyelmet, amikor 1874-ben átvette a Magyar Néplap szerkesztését. Ebben az évben jelent meg *Elbeszéléseinek* két kötete. Első novellasorozatát a maga költségén nyomatta ki, de gyüjteményének nem volt sikere. Elhitető tehetségben, ízlés-

ben, stílusban egyaránt gyöngének mutatkozott. Nyers megfigyelései kezdetlegesen kapcsolódtak kitalált helyzeteihez. Tapogatódzó Jókai-utánzónak tűnt fel. A népies iránytól — a nógrádmegyei kisnemesség és a tót-palóc parasztság rajzától — továbbra sem tért el, amint ezt a Fővárosi Lapokban, Magyarország És A Nagyvilágban és a Petőfi-Társaság Lapjában megjelent tárcái tanusítják.

Négy helyről gyüjtötte tapasztalatait: szülőföldjéről, Rimaszombatból, Selmecbányáról és Budapestről; ehhez járult 1878-tól kezdve Szeged vidéke. Rendkívüli akaraterővel dolgozott, környezetét éles szemmel figyelte, kéziratainak szövegét újra és újra átdolgozta. Stílusának kiforratlanságából csak nehezen tudott kibontakozni. Ötletessége, humora, szatirája politikai arcképeiben tűnt fel szembeszökőbben; ezeket *Még újabb fény és árnyképek* címmel 1878-ban adta közre. Közéleti jellemképeinek másik részét *Tisza Lajos és udvara Szegeden* címmel 1880-ban nyomatta ki. Jól tudta azonban, hogy napi érdekű röpiratokkal nem sokat használ irodalmi súlyának; érezte azt is, hogy a vidéken nincs jövője; ezért törekedett a fővárosba, ezért gyüjtötte egybe legjobb elbeszéléseit két újabb kötetbe. Végre sikerült magára vonnia a figyelmet.

*A tót atyafiak*ban (1881) négy novella, *A jó palócok*ban (1882) tizenöt elbeszélés foglalt helyet: egyszerű falusi emberek rajzai, idilli jelenetek, szomorú szerelmi történetek. Az író csupa idealizmus, szereti a mélabús hangot, szívesen alkalmazza a tragikus mese-megoldásokat. Hőseit ábrándosan stilizálja, szomorú eseteiket rokonérzéssel mondja el. A tót juhászok és a palóc parasztok mellett

most még csak a háttérben mozognak a vármegyék tipikus alakjai: a szolgabíró, hajdú, földesúr, mesterember; uzsorás zsidó. Az író célja elsősorban a hangulatkeltés, érzelmessége úgyszólván valamennyi történetén nyomot hagy, de azért a későbbi Mikszáthot főbb írói jellemvonásaiban már megmutatja mind a két kötet. Egyik-másik elbeszélése a népköltészet üde termékeire emlékeztet. Tud hangulatot ébreszteni, bizonyos színárnyalatai eddig hiányoztak a magyar novellairodalomból.

A két kötet megjelenése után évről-évre számos rajzot és novellát írt. Elbeszélő ereje egyre nőtt, érdeklődésének köre szélesedett, humora elmélyült. Az ujságok és folyóiratok tárcarovataiban közreadott elbeszéléseit időnkint kötetekbe gyüjtötte. *(Az apró gentry és a nép, A tekintetes vármegye, Urak és parasztok, Tavaszi rügyek, Pipacsok a búzában, Öreg szekér fakó hám, Mikor a mécses már csak pislog, Világit este a szentjánosbogár is, Töviskes látogatóban.)* Ezekben a novellás kötetekben sok eredeti alak lépett a közönség elé: vidéki magyar urak, megyei tisztviselők, földbirtokosok, parasztok, iparosok, polgárok, papok, katonák, politikusok, diákok. A történetek egy része anekdótajellegű, de a pompás kidolgozás megadja nekik az irodalmi értéket. Az író derűs hangon szórakoztatja olvasóit, a szomorúbb jeleneteket megnyugtató kedvességgel meséli el, bőven merít élményeiből, egyik-másik motívumát megismétli, néhány alakját többször is föllépteti. Mestere a magyaros ízű humoros novellának.

Nagyobb elbeszélései közül *Lapaj, a híres dudás* vonta különösen magára a figyelmet. Felvidéki tót történet, rövid

mesével, mély jellemrajzzal. Hőse, a garamparti öreg csősz, rideglelkű ember, de egy elhagyott gyermek vergődése megváltoztatja. A tót paraszt lelki átalakulásának rajza éppen olyan költői, mint az egész novellán elömlő mélabú. — A *Nemzetes uraimék*ban az elparasztosodott magyar kisnemesség szerepel, élén a nagyerejű hőssel. Mácsik, a bocskoros nemes, életre-halálra pörösködik s fatalista erőpazarlással küzd olyan célért, amelyet sohasem tud elérni. — *A lobinai fü* egy falusi leány tragikus története: a leány több ízben felgyujtja faluját s mikor a gyujtogatáson rajtaveszt, leveti magát a mélységbe, bár megmenekülhetne, ha elfogadná a szolgabíró szerelmi ajánlatát. — *A beszélő köntös* jóhumorú história a török hódoltság korából. Színhelye Kecskemét. — *A galamb a kalitkában* kettős elbeszélés a régi emberek tisztességének és a mai emberek becstelenségének megvilágítására; az első elbeszélés a középkori Veronában játszik, a második elbeszélés a mai Budapesten. — *Az eladó birtok* egy fiatal pár szerelmének rajza: a férfi érdekházasságot akar kötni, hogy megvehesse a kiszemelt birtokot, de véletlenül megismerkedik egy szegény leánnyal s hirtelen föllobbanó szerelme legyőzi földéhségét. — A *Kísértet Lublón* félelmes történet talpraesett megoldással: egy XVIII. századi kárpátalji népmonda költői feldolgozása. Színtere a Szepesség, hőse Kaszparek Mihály, a sírjából hazajáró lublói polgár. — *Prakovszky, a siket kovács*ban vonzó felvidéki életképek és jellegzetes megjelenésű falusi emberek sorakoznak egymás mellé, a háttérben bánatos szerelmi történet. A siket kovácsnak van egy hadnagy fia, ebbe a fiúba szerelmes

egy szép leány, de nem lehetnek egymáséi, mert a hadnagy Milanóban agyonlövi magát; a végzetes pillanatban a szerencsétlen apa a templomban énekel, onnan hirtelen kiszalad a szabadba, mert csodálatos módon meghallja a fia életét kioltó fegyver hangját. Humor és mélabú csillog a művészi tollal megírt könyv minden lapján. — *A gavallérok*ban föllépnek az elszegényedett sárosmegyei nemesurak; mosolyt keltő nagyzolásukat pompás szatirával jellemzi az író. — *A fekete kakas* egyszerű falusi történet, az író humorának egyik legművészibb megnyilvánulása, a gyöngédség költészete. — *Akli Miklós története* I. Ferenc osztrák császár udvari mulattatójának regényes históriája. — *A vén gazember* hőse egy öreg grófi kasznár, akiről csak holta után derül ki, milyen nemes jellem volt.

Ezekben a novellákban mind megvannak Mikszáth Kálmán jellemző írói tulajdonságai: az érdekes mesemondás, a stílus egyéni művészete, az eredeti ötletekben való gyönyörködése, a humoros életbölcsesség, a bőbeszédű adomázás. Ha az írónak tréfás gondolata támad, nem tudja megállni, hogy tetszetős elmefuttatásait — főtörténete mellőzésével — olvasói elé ne vigye; inkább holt pontra juttatja meséje szövését, de az adomázó részleteket nem ejti el. A furcsa históriák, sajátságos fordulatok, eredeti alakok nagy kedvelője. A bogaras, agyafúrt, félszeg figurák egész sora vonul fel novelláiban.

Nagyobb novellái lassankint átvezették a regényíráshoz. Már negyedszázados írói munkásságra tekinthetett vissza, mikor közrebocsátotta első regényét: a *Szent Péter*

esernyőjét. (1895.) Egy csodálatos falusi história kapcsolódik össze a regényben két fiatal lélek szerelmi történetével. Gregorics Pál besztercebányai polgár egy vörös esernyő nyelébe rejti el azt a bankutalványt, amelyre átváltotta fia örökségét; halála után az esernyő egy tót faluba kerül és szerencsét hoz a falu plébánosának. Mikor később Gregorics Pál fia nyomozni kezd elkallódott öröksége után, megismerkedik a plébános hugával, oltár elé vezeti a szép leányt; az örökség ugyan nem kerül elő az esernyő nyeléből, de Veronika szerelme ér annyit, mint az eltűnt bankutalvány. — Az égi adomány hírében álló esernyő históriája kissé meseszerű, a regény nem mutatja az író későbbi elbeszélő remeklését, mesemondása azonban kétségtelenül kedves és vonzó. A felvidéki élet találó képei és a tót néplélek rajza mellett sok eleven jelenet sorakozik egymás mögé. Emberszerető szív, világos elme, bölcs humor ontja sugarait az emberi törekvések gyarlóságára.

*Beszterce ostromá*nak (1895) egy felsőmagyarországi földbirtokos, gróf Pongrácz István, a hőse. A bogaras mágnás a XIX. század második felében él, de nem akar tudomást venni arról, hogy már vége az ököljognak. Várát középkori mintára rendezi be, fegyveres csatlósokat tart maga körül s egyszer csak elhatározza, hogy haddal támadja meg Besztercebánya városát. Egy züllött komédiásasszony elmenekül várából, ennek a szökevénynek visszahurcolása céljából fegyverkezik Besztercebánya ellen. Néhány jóembere csellel próbálja visszatartani a támadástól; ezek a közvetítők Besztercebánya nevében átadnak

neki kezesül egy fiatal leányt. Pongrácz István várába viszi foglyát, beleszeret Apolkába, de az erőszakosságoktól még ez a szép tusz sem tudja visszatartani. Végre maga ellen zúdítja az egész vármegyét; félig őrült állapotában öngyilkos lesz. — A regény meséje igaz történeten alapul. Az eszelős vágvidéki várúr esete annak idején országos szóbeszéd tárgya volt; halála után maga a grófi család tájékoztatta Mikszáthot a modern Don Kihóte hóbortos cselekedeteiről. A regényíró szerencsés ihletéssel dolgozta fel meséjét, csak munkája vége felé tette a regényt kissé krónikaszerűvé. Hősét elevenen jellemezte, dolgait nem helyezte ellenszenves világításba, környezetét vonzó tréfálkozással mutatta be. A regényes képzelgéseinek élő hős elkeseredetten küzd a mai világrend ellen; alapjában véve nemes lovag, sorsa megindító. Burleszk alakok mozognak körülötte. Maga a történet fölötte gazdag humoros részekben, eleven jelenetekben, érdekes fordulatokban.

Az *Új Zrínyiász* (1898) is hasonló összeütközést mutatott be a letűnt századok szelleme és a modern társadalom felfogása között: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, társaival együtt feltámad sírjából s belevegyül a mai kor küzdelmeibe. A rettenthetetlen hős eleinte sehogysem tudja magát beletalálni az új világba, de később levetkezi középkori szokásait és bankdirektor lesz. Mikor pénzkezelése körül bajok merülnek föl, az egész ország lázban ég, végül a király döntését is bele kell vonni a kínos ügybe. — A regény a legmulattatóbb politikai és társadalmi szatirák egyike. Kitűnő korkép, a mai élet ferdesé-

geinek éleselméjű bírálata. Históriai szereplői nem elvont nevek, hanem igazán élő emberek, sorsukat leleményesen bonyolítja az író. Mulattató jeleneteket eszel ki, az országosan ismert politikusok alakjait biztos kézzel rajzolja meg; igaz, hogy a történeti multtal szemben kíméletlen, a kegyeletet hírből sem ismeri.

Mindvégig kedvelte a sajátságos témákat, szertelen embereket. A *Különös házasság*nak (1900) gróf Buttler János a hőse. A rejtélyes magatartású arisztokrata válópöréről a XIX. század első felében sokat beszéltek. A regényíró elbeszélése szerint a dúsgazdag fiatal grófot báró Dőry István zemplénmegyei földbirtokos bezárja kastélyába s erőszakosan összeesketi leányával, Dőry Mariskával; a báró később azt állítja, hogy a gróf beleegyezett a házasságba, viszont Buttler János felháborodva tiltakozik a gyalázatos eljárás ellen. Évekig húzódik a pör, végre a papi törvényszék úgy dönt, hogy a házasság érvényes. Buttler János beleőszül a sok zaklatásba, vele együtt szenved hűséges menyasszonya, Horváth Piroska is; azután eltűnnek hazájukból, abból a szomorú országból, ahol a tekintély őrei megfojtották az igazságot. — Ezt a regényes történetet rendkívül érdekesen dolgozta fel az író. Megeleveníti a régi magyar nemesi világot, rokonérzéssel áll a nagy pör szenvedő hőse, gróf Buttler János mellett. Lebilincselő mesemondásával hihetővé teszi, hogy az eseménynek úgy kellett történnie, ahogyan a Buttler-rokonság állította: a Dőry-család plébánosa szerelmi viszonyt folytatott a bárókisasszonnyal s a kétségbeesett apa a gyanútlan ifjú gróf nyakába varrta a bárókisasszonyt.

A regény lélekrajznak és korrajznak egyaránt értékes. Optimista életfelfogása ellenére is keserű vádirat a régi társadalmi rend ellen. Főkép a katolikus papság szívtelen magatartását kárhoztatja; visszataszító színben mutatja be a házassági pörben döntő papok emberi gyarlóságait. Vannak a regénynek fölösleges részletei, a főhős viselkedése lélektanilag nincs kellően megokolva, gyámoltalan magatartásával olykor szinte el is veszti rokonszenvünket, de a jellemrajz hibái ellenére is nyilvánvaló, hogy a szerző elsőrangú mesemondó és lebilincselő humorista. Hogy meséje nem egyezik a történeti igazsággal, ez a kisiklás főkép azoknak a vétke, akik az előszó túlzásaival irányzatosan tájékoztatták az írót a Buttler-esetről.

A Tisza Kálmán korabeli vármegyék nemesi társadalmát sötét színezéssel mutatja be: *A Noszty fiú esete Tóth Marival.* (1908.) Egy léha dzsentrifiú, Noszty Feri, eleinte a katonai pályán próbál szerencsét, de egy hamis váltó körül olyan bajai támadnak, hogy apja, a tekintélyes vármegyei úr és országgyűlési képviselő, csak nagy bajjal tudja átvezetni a polgári életbe. A család a tönkrejutás szélén áll, a fiúnak gazdagon kell nősülnie. Összeül az egész nemesi atyafiság s egész hadi tervet készít, hogy meghódíthassa az ujdonsült szolgabíró számára Tóth Marit, a milliomos Tóth Mihály leányát. Tóth Mihály hajdanában iparos volt, nagy vagyonát Amerikában szerezte; most alkalmasnak látszik arra, hogy polgári tőkéjével föllendítse az adósságokban vergődő Noszty-família sorsát. De Tóth Mihálynak van esze. Keresztüllát a vármegyei nemesurak cselszövésein, kikutatja a Noszty-fiú

előéletét, megbizonyosodik a dölyfös család hozományvadászatáról s nem adja oda leányát Noszty Ferinek. A Noszty-atyafiság elképed, de hiába minden erőfeszítés, a kérő kénytelen szégyenszemre visszavonulni. — A terjedelmes regény lehangoló képet fest arról, hogy erkölcsi tekintetben mennyire lecsúszott a magyar földbirtokosnemesség. Az országos politika, a társadalmi szereplés, a megyei közigazgatás olyan emberek kezére jutott, akikben nincs semmi nemesebb lelki tartalom. Az érdekszövetkezetekbe tömörülő dzsentrivel szemben a regényíró a maga erejére utalt dolgozó polgárnak ad igazat. Mesemondása túlságosan terjengő, egy-egy jelenet mellett hosszasan elidőzik, párbeszédeit kényelmes bőbeszédűséggel szövi, egyes részletek egészen kiesnek kompozíciójából; de szembetűnnek jelességei is: emberismerete, elmésssége, humora, érdekes mesemondása, stílusának könnyedsége, előadásának bája, hangjának közvetlensége. Hőseit eredeti módon jellemzi, egyiknek-másiknak alakjára a szokottnál is több különc vonást halmoz.

Utolsó nagyobb munkája, *A fekete város* (1910), történeti regény. A kurucvilág korában élő Görgey Pál szepesmegyei alispán hirtelen haragjában lelövi Lőcse város bíráját s ezzel magára vonja a lőcsei polgárok engesztelhetetlen gyűlöletét. A polgárok bosszút fogadnak bírájuk meggyilkolása miatt s egy érdekesen bonyolódó történet végső jeleneteként Fabricius Antal lőcsei bíró kivégezteti a rettegett megyei urat. Csak a halálos ítélet végrehajtása után derül ki, hogy Görgey Pál leánya Fabricius Antal titkos szerelmese; a magyar nemesúr álnéven neveltette Lőcsén

leányát, Rozáliát s a fiatal német bíró nem tudja, hogy a város gyűlölt ellensége az ő eszményképének édesatyja. A szerelmi idill megrázó befejezéssel ér véget. — A regény meséjének magva történeti igazság; a krónikás följegyzésekben megőrzött eseményt leleményes képzelettel dolgozta fel az író. Ezúttal beható kortörténeti tanulmányokat végzett, hogy igazi históriai levegőt varázsoljon alakjai köré. Egyes részletekben csakugyan sikerült művészi megérző képességgel felújítania a mult idők szellemét, de nagyobbára mégis csak a XIX. század első felének nemesvilágát és városi életét vetítette vissza a XVIII. század elejére. Tulajdonképeni történetét a regény kompozíciójából nagyon is kieső részekkel tarkázza; s ha valahol egy tetszetős ötlete támad, az útjába kerülő mesecsirát terjedelmes epizóddá fejleszti. Régi alakjai, gondolatai, megfigyelései és helyzetei közül is feltámaszt nem egyet. De ha a főmese szálai csak lazán fűzik is egybe a novellaszerűen kiszélesedő mellékesemények csoportját, van számos remek epizódja s utánozhatatlanul verőfényes humora. A régimódi nemesurak, városi polgárok, falusi emberek alakjait művészi erővel teszi igazán élőkké. A nemesi rend és a polgári osztály haragosan néznek szembe egymással, a nemesek a hatalom alapjára helyezkednek, a polgárok a törvény betűivel védik a maguk igazságát; az író nem áll pártosan egyik fél mellett sem, erényeiket és gyarlóságaikat szeretettel figyeli. Polgárhőse, Fabricius Antal, már Jókai Mórnak a lőcsei fehér asszonyról szóló regényében is szerepel, csakhogy ott már tekintélyes főbíró, míg Mikszáth

Kálmán regényében pályája elején álló, acélos jellemű fiatalember.

Kiadások. — Elbeszélések. Két kötet. Budapest, 1874. (A novellagyüjtemény az író költségén jelent meg, könyvárusi terjesztését a Wodianer-cég vállalta el. A novellák java részét utóbb ismét közrebocsátották a Hátrahagyott Iratok sorozatában.) — Tündérvilág. Válogatott mesék gyüjteménye az ifjúság számára kilenc képpel. Írta Kálmán bácsi. Budapest, 1875. (Húsz népmese a Légrády Testvérek kiadásában.) — Még újabb fény- és árnyképek. Írta Kákay Aranyos Nr. 3. Budapest, 1878. (Ellenzéki hangú politikai jellemrajzok. Régebben hasonló gyüjteményt adott ki Kákay Aranyos álnévvel Kecskeméthy Aurél, utóbb Kákay Aranyos Nr. 2. álnévvel Ábrányi Kornél. A harmadik Kákay Aranyos ezekhez a mintákhoz igazodott. Írói arcképek is vannak könyvében: Szana Tamásról, Tóth Edéről, Vadnai Károlyról és másokról.) — Az igazi humoristák. Szeged, 1879. (Adatgyüjtés a magyar nép humorának megnyilvánulásához: anekdóták, tréfás alakok, gyermekkori emlékek.) — Szeged pusztulása. Írta Kákay Aranyos Nr. 3. Szeged, 1879. (Képek a nagy árvíz idejéből.) — Tisza Lajos és udvara Szegeden. Fény- és árnyképek. Írta egy ismeretlen. Budapest, 1880. (A szegedi kormánybiztos munkatársainak irónikus jellemzése.) — Tót atyafiak. Elbeszélések. Budapest, 1881. (A kötetet az egyik szegedi nyomdász adta ki s egy budapesti könyvárus vette át bizományba. A négy elbeszélés közül egy már megjelent a Petőfi-Társaság Lapjában, három a Szegedi Naplóban. A kötet nevezetes elbeszélése: Lapaj, a híres dudás. Mikszáth ezt a novellát először a Vasárnapi Ujságnak ajánlotta fel közlésre, de Nagy Miklós szerkesztő csak úgy volt hajlandó elfogadni, ha az író beleegyezik az ő nagyarányú kurtításaiba. Mikszáth visszakérte kéziratát, a novella a Szegedi Napló 1880. évfolyamában jelent meg, innen került az író 1881. évi kötetébe.) — A jó palócok. Tizenöt apró történet. Budapest, 1882. (A Légrády Testvérek kiadásában 1881 végén jelent meg, körülbelül négy hónappal az előbbi kötet után. Tóth Ede színműírói feltűnése óta nem volt a magyar irodalomnak hasonló meglepetése. Ebben a kötetben foglaltak helyet: A néhai bárány, Bede Anna tartozása, A Péri-lányok, Szegény Gélyi János lovai, Az a pogány Filcsik. Az elbeszélésgyüjtemény ötödik

kiadását 1898-ban bocsátották közre. Lefordították, német, francia, angol, svéd és cseh nyelvre is.) — Frivol akta. Brézói ludak. A saját ábrázatomról. Bevezetéssel Jókai Mórtól. Budapest, 1882. (Az első elbeszélés szerelmi történet a vármegyei életből, a második elbeszélés hőse egy kedves parasztlány. Az írónak önmagáról írt sorai a kötet Mikszáth-arcképéhez kapcsolódnak.) — Herceg Eszterházy Miklós kalandjai szárazon és vizen. Budapest, 1882. (Verses elbeszélés a Jó Könyvek című népies vállalat füzetei között.) — Az ördög orsója vagy a tolpányi boszorkány históriája. Budapest, 1882. (Jó Könyvek.) — Jókai Mór vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg. Budapest, 1883. (Jó Könyvek.) — Herceg Eszterházy Miklós további kalandjai. Budapest, 1883. (Jó Könyvek.) — Kavicsok. Elbeszélések. Budapest, 1883. (Ifjúkori novelláinak gyüjteménye a Petőfi-Társaság kiadásában.) — Az apró gentry és a nép. Harminc kis elbeszélés. Írta Scarron. Budapest, 1884. (Ebben a kötetben jelent meg: Milyen a magyar iparos, Bagi uram frakkban.) — Nemzetes uraimék. Regény. Budapest, 1884. (Első regénye inkább csak terjedelmesebb novella. Mellékcíme: Mácsik, a nagyerejü. Hősének alakját egy nógrádmegyei kurtanemesről mintázta az író. Könyvében, írja Várdai Béla, valami bánatos szeretet van a pusztuló dzsentri iránt, ebből a szeretetből fakadt munkája: a magyar kisnemesség Don Kihóteizmusának maradandó becsü ábrázolása. Mácsik, az elparasztosodott kurtanemesek vezére, az író legeredetibb humoros alakjai közül való. Sikerült a müben a miliö-rajz is. Mácsik varázsos egyénisége igézete alatt tartja a Laczkó-hadat; a pörösködő família tagjai mind fantaszták, Mácsikok lesznek kicsiben.) — A tekintetes vármegye. Elbeszélések. Budapest, 1885. (Az első illusztrált Mikszáth-könyv. A rajzok tárgyát maga az író jelölte ki s nem bízta a rajzoló szeszélyére. Felül is bírálta Mannheimer Gusztáv illusztrációit s nem volt hajlandó minden képet elfogadni. A könyvet a Révai-cég feltünést keltő nyomdai köntösben bocsátotta közre; ezt a figyelmet, a tetszetős külsőt, mindig megkívánta az író. Ezerkétszáz példány kelt el a könyvből: nagy siker abban az időben. Egy példány ára három forint volt, tehát a legdrágább könyvek közé tartozott. Az író tiszteletdíja is kétszerese volt az akkori honoráriumoknak: négyszáz forint.) — A lohinai fü. Elbeszélés. Budapest, 1886. (Herczeg Ferenc Mikszáth-emlékbeszéde szerint: «Ebben az elbeszélésben Mikszáth íróművészete már teljesen

magára eszmélt. Most már remekül tudja azt, ami rajta kívül senkinek sem sikerült ennyire: gyönyörködtető, bájos formában megrázó, tragikus történetet mondani.») — Urak és parasztok. Elbeszélések. Budapest, 1886. (Hőseit élő személyek után mintázta, csak más neveket adott nekik elbeszéléseiben. Meséi is többnyire megtörtént valóságok.) — A két koldúsdiák. Mesés történet az ifjúság számára. Budapest, 1886. (Apafi Mihály és II. Rákóczi Ferenc korában játszó ifjúsági regény.) — A tisztelt ház. Politikai karcolatok. Budapest, 1886. (Karcolatai, írja Mikszáth-emlékbeszédében Herczeg Ferenc, hatalommá tették az írót a képviselőházi folyosón és a klubban. «Ő kegyeket tudott osztani, újonc politikusokat ki tudott emelni a névtelenség homályából, néhány vonással komikummá tudta torzítani a honatya pátoszát; gyakran jószívén vagy rosszmáján múlott, hogy valaki a politikai élet szereplője vagy pedig figurája lett. A barátai, és voltak rajongó barátai, azt mondták: egy félbenmaradt magyar Bismarck; megkarmolt ellenfelei azt mondták: a kormány bérence. Ő pedig, egy cseppnyi kaján megvetéssel a szívében, tovább rágta a szivarja végét.») — Club és folyosó. Politikai ötletek és rajzok. Budapest, 1887. (Kisebb történetek.) — Otthon és a zöld mezőn. Budapest, 1888. (Verseskönyv kis gyermekek számára. Ezenkívül is több gyermekkönyve jelent meg: versek és mesék vegyesen.) — A beszélő köntös. Regény. Budapest, 1889. (Valójában: terjedelmes novella. A törökvilág korát a romantikus és humorista képzeletével szemléli, egyik motívuma Kecskemét ősi versengése Nagykörössel. A derűs történet más világításba helyezi a borzalmas kort, mint a tudományos história komor igazsága.) — Magyarország lovagvárai regékben. Budapest, 1890. (Érdeme: a készen kapott mondai anyag átköltése.) — Tavaszi rügyek. Elbeszélések. Budapest, 1890. (Hevesi Sándor színpadi átdolgozásában 1919-ben három Mikszáth-egyfelvonásos került a közönség elé: a Tavaszi rügyek, a Frivol akta és a Grisics hitelbe vesz bort.) — Pipacsok a búzában. Tizennyolc elbeszélés. Budapest, 1890. (Ebben kitűnő rajza: A kétezeréves ember.) — Mikszáth Kálmán munkái. Budapest, 1890-től. (A Révai Testvérek kiadása. A sorozat idővel harmincnégy kötetre szaporodott.) — Országgyűlési karcolatok. Budapest, 1891. (A Pesti Hirlap hasábjain 1882-től kezdve számolt be képviselőházi megfigyeléseiről. Az ujságírói riportmunkát irodalmi színvonalra emelte. A parlamenti vezérférfiak és a politikai

kisemberek évődő humorú csipkedésében új iskolát teremtett.) — A galamb a kalitkában. Két elbeszélés. Budapest, 1892. (A kettős elbeszélésben feldolgozott téma s az író világszemlélete felbosszantotta Gyulai Pált. A Budapesti Szemle 1893. évfolyamában megtámadta a szerzőt: «Mit tükröztet hát vissza a két elbeszélés? Azt, hogy a középkorban az emberek mind becsületesek voltak, kivált Olaszországban, az újkorban pedig mind hitványak, kivált Magyarországon. De ha nem egymáshoz viszonyítva s nem a korfestés szempontjából tekintjük is a két elbeszélést, úgyis meglehetősen léha müvek. Az emberek bennük jók az ostobaságig minden emelkedés nélkül, és gonoszak a kedvtelésig minden küzdelem nélkül, a szerző pedig nem éppen jó óráiban összeírt tíz ívet minden komolyság nélkül.») — Pernye. Elbeszélések. Budapest, 1893. (A kötet egyik különösen népszerű elbeszélése: Huszár a teknőben. Pompás rajza: Aeskulap az Alföldön.) — Az eladó birtok. Páva a varjúval. Két elbeszélés. Budapest, 1894. (Az eladó birtok-ból készült Hubay Kálmán és Meskó Barna énekes játéka Fráter Loránd zenéjével; ez a darab 1926-ban került színre a Városi Színházban.) — A kis prímás. Történeti elbeszélés. Budapest, 1894. (Hőse Hyppolit, a kis olasz herceg, Esztergom érseke Mátyás király korában.) — Szent Péter esernyője. Regény. Budapest, 1895. (Megjelent német, holland, angol, svéd, francia, olasz, román, cseh, lengyel és horvát nyelven is. Bakonyi Károlynak és Martos Ferencnek a regényből írt színművét 1907-ben mutatta be a Magyar Színház. A színpadi Mikszáth-átdolgozások sorozata ezzel a dramatizálással indult meg.) — Beszterce ostroma. Egy különc ember története. Budapest, 1895. (A regény forrásaira nézve az író előszava és a Vasárnapi Ujság 1896. évf. 5—8. száma nyujt felvilágosítást; az utóbbi folyóiratban: Mikszáth Kálmán, Lehoczky Vilmos, Marcziányi György és Csik-Volecz Sándor cikkei.) — Kisértet Lublón. Elbeszélés. Budapest, 1896. (A Kaszparek-monda híres volt a Szepességen, Kaszparek Mihály különös esetét még Bél Mátyás történetíró is följegyezte 1723-ban. Történeti tény, hogy a lublóiak kiásták sírjából és elégették a holta után hazajáró kereskedő tetemét, annyira féltek a kísérteties lélekjárástól. Mikszáth természetes úton oldja meg a rejtélyt: nem Kaszparek a hazajáró lélek, hanem féltestvére, a hozzá csalódásig hasonló krakkói kereskedő; ez látogatja Kaszparek alakjában az elhúnyt lublói polgár szép feleségét.) — Nagyságos Katánghy Meny-

hért képviselő úr viszontagságos élete, kalandjai, szerencsétlensége, szerencséje és művei. Budapest, 1896. (A képviselőben a léha politikusok típusát személyesítette meg; sajnos, nem akadt egyetlen elítélő szava sem ezzel a típussal szemben, amikor belevilágított a millenniumi korszak erkölcsi hinárába. Nem az volt a baj, hogy silány alakot vett a tollára, hanem az, hogy teljes közömbösséggel pillantott a közéleti huncutságokra.) — Prakovszky, a siket kovács. Elbeszélés. Budapest, 1897. (Színhelye az egyik felvidéki falu az 1860-as években. A novella tele van élményi elemekkel, az író gyermekkorának bánatos emlékeivel.) — A gavallérok. Ne okoskodj Pista. Elbeszélések. Budapest, 1897. (Az első történetben a pénznélküli sárosi dzsentri nagyúri hivalkodását, a második történetben a csábításra készülő házibarát felsülését mutatja be jóízű humorral.) — Új Zrínyiász. Társadalmi és politikai szatirikus rajz. Budapest, 1898. (Herczeg Ferenc találó észrevétele szerint a regény ötlete pompás, feldolgozása szikrázóan szellemes, de «mi jobban szerettük volna, ha más történelmi alakot tesz meg szatirája hősévé. A honfoglalás óta szakadatlanul folyt a magyar vér a harctereken, de ezer esztendő óta a legszebb, a legmonumentálisabb katona-halál gróf Zrínyi Miklósnak jutott osztályrészül. Az ő mártírságának pátosza semmi alakjában nem bírja el a tréfát. A könyvnek azonban igen nagy sikere volt.») — Egy választás Magyarországon. A demokraták. Két elbeszélés. Budapest, 1898. (Az első elbeszélés a választóközönség éretlenségének szatirája; a második elbeszélésben lerántja a leplet arról, hogy Magyarországon nincs demokratikus gondolkodás, a magyar úr egyenlőségi elve puszta frázis.) — Különös házasság. Regény. Két kötet. Budapest, 1900. (A regény sötét világításba helyezi a katolikus papságot: az egyház csak azért, hogy egy papi szerelmi botrányt leplezzen, gróf Buttler János erőszakkal kikényszerített házasságát érvényesnek mondja ki s ezzel lehetetlenné teszi számára igaz szerelmen alapuló új házasságát. Az író annak idején azt állította, hogy munkája elejétől végig valóságos események írásba foglalása, Döry Ferenc történettudós azonban később kideritette, hogy a könnyelmű gróf története másképp történt, mint ahogyan Mikszáth, az egyik felvidéki család közlése alapján, olvasói elé tárta. Buttler János meggondolatlan lépését az egyházi hatóságok semmi módon sem tehették jóvá, tehát nem a papi szükkeblűség volt az oka kérlelhetetlen állásfoglalásuknak.) — A szelistyei asszonyok. Elbeszélés. Budapest, 1901.

(Mátyás király egyik szerelmi kalandjának elmés feldolgozása.) — A fekete kakas. Elbeszélések. Budapest, 1901. (Az első elbeszélés jólelkű öreg emberei fölötte vonzó alakok.) — Öreg szekér, fakó hám. Elbeszélések. Budapest, 1901. (A novellagyüjtemény egyik pompás darabja: Grisics hitelbe vesz bort.) — A fészek regényei. Elbeszélések. Budapest, 1901. (Öt novella a családi élet köréből.) — Akli Miklós cs. kir. udvari mulattató története. Elbeszélés. Budapest, 1903. (A romantikus históriát Siklóssy Pál dramatizálásában 1931-ben játszották el a Nemzeti Színház művészei a Kamara Színház színpadán.) — A vén gazember. Elbeszélés. Budapest, 1906. (A regényirónak ez a munkája is színre került. Harsányi Zsolt írt belőle színdarabot fényes sikerrel. A hatásos Mikszáth–Harsányi dramatizálást 1924-ben játszották először a Nemzeti Színházban.) — Mikor a mécses már csak pislog. Elbeszélések. Budapest, 1906. (Ebben: a Sipsirica és a Mindenki lépik egyet.) — Világít este a szentjánosbogár is. Elbeszélések. Budapest, 1906. (Ebben: A fahuszár és a Szontagh Pál kutyái.) — Jókai Mór élete és kora. Két kötet. Budapest, 1907. (Jókai-életrajzával mestere iránt érzett nagyrabecsülésének adott kifejezést. Élővé tette az embert, szeretettel jellemezte az írót. Herczeg Ferenc szerint: «Mikszáth irodalmi ősének tekintette Jókait, könyvével háláját és kegyeletét kívánta leróni. De az az ambíció is fütötte, hogy annyi száraz életrajzi és irodalomtörténeti adat felhalmozása után, annyi üres és túlzó panegirikus után, végre megelevenedjen a miliö, amelyben élt és alkotott. Ez a szándéka teljesen sikerült. A gyönyörű munkának azonban van valami fogyatkozása. Bár minden ecsetvonása mesteri, az arckép nem befejezett, nem is meggyőző hatású. Az író bemutatja az alkotó titánt és bemutatja a szánalmasan gyönge embert. A két alakhoz külön színeket használ, a két színcsoport szép és igaz, de nincs, ami összekötné a kettőt. Önkénytelenül megszólal a kétkedés: Ilyen nagy költő hogyan lehetett ennyire gyönge ember? Ilyen gyönge ember hogyan lett ekkora nagy költő?») — Az én kortársaim. Visszaemlékezések. Budapest, 1908. (Játszi hang, csevegő forma. Az író apró vonásokat helyez egymás mellé, ezekkel kelti életre alakjait.) — A Noszty fiú esete Tóth Marival. Regény. Három kötet. Budapest, 1908. (Ebben a regényben, mondja Várdai Béla, már nem a középnemesség végvárául szolgáló vármegye egykori glorifikálója áll előttünk, hanem az

erkölcseiben összeomlott történeti osztály bűneinek szatirikus bemutatója. Meséje «mintha kicsiben a dzsentri és polgárosztály küzdelme volna, amelyben a világrend becsületes diadalmául az utóbbi aratja a győzelmet.» A könnyed bájtól, színes humortól, érett bölcsességtől áthatott előadás a szerzőt ereje teljességében mutatja. «Méltán tekinthetjük e művet Mikszáth előadásbeli legtökéletesebb tükörképének.» A hozományvadász dzsentri-fiú fanyar históriáját Harsányi Zsolt 1926-ban derüsen dramatizálta; a szerelmi bonyodalom a színpadon házassággal végződik; a vígjátékot néhány hónap leforgása alatt száznál többször játszották a Vígszínház művészei.) — Mikszáth Kálmán munkái. Harminckét kötet. Budapest, 1910. (Ezt a kiadást az író negyvenéves jubileumára alakult országos bizottság megbízásából a Révai-cég bocsátotta közre.) — A fekete város. Regény. Három kötet. Budapest, 1911. (A regényt a M. T. Akadémia 1913-ban a Péczely-jutalommal tüntette ki. Ferenczi Zoltán előadó jelentése sok egyéb jelesség mellett nagy méltánylással emelte ki a regény történeti hátterét. Ez a háttér «rendkívül plasztikus, érdekesen jellemző, csodálatosan eleven és hű; gondolatom szerint a régi magyar városi élet egyetlen magyar költői műben sincs ily találóan, ily szemléltetően, ily kimerítően, ily változatosan és ily egyénítő erővel rajzolva. Mikszáth itt kiváló szerencsével állítja elénk nemcsak a kor képét, hanem az eredeti és változatos jellemek egész sorát. Néha csak pár vonást vet oda s kész az alak. A főcselekmény mellett az élesen megrajzolt groteszk és bájos, megindító és furcsa jelenetek egész csoportja található a regényben. A szerző nem igyekszik mértani egyenességgel célja felé. Meg-megáll, kitér, néha mintha elkalandoznék, hogy egy-egy bizarr, furcsa jelenetet részletezzen, kiszínezzen.») — Töviskes látogatóban. Elbeszélő kötet. Budapest, 1912. (Itt jelent meg töredékben maradt regénye: Az amerikai menyecske. A regény meséjét egy detektív-kutatás köré akarta fűzni s arra gondolt, hogy az Amerikában játszó történet kapcsán magyarázatot ad a külföldnek a magyar közjogi viszonyokról. Később a regényt fia, Mikszáth Albert, befejezte és közrebocsátotta: Az amerikai menyecske. Budapest, 1918.) — Mikszáth Kálmán hátrahagyott iratai. Tizennyolc kötet. Budapest, 1914-től. (A jubileumi kiadás befejező sorozata. A könyvalakban még meg nem jelent hírlapi dolgozatokat és a jubileumi kiadásból kima-

radt elbeszéléseket, rajzokat, karcolatokat foglalja magában. A sorozatot Rubinyi Mózes rendezte sajtó alá.) — Mikszáth Kálmán hátrahagyott munkái. Budapest, 1914-től. (A Franklin-Társulat külön sorozata. Az író olyan szerződést kötött új kiadójával, hogy 1906 január 1-től kezdve minden megjelent munkája a Franklin-Társulat tulajdona. A Noszty fiú, A fekete város, Töviskes látogatóban: már Franklin-kiadványok.) — Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Budapest, 1922. (Számos kiadatlan Mikszáth-levél.) — Mikszáth Kálmán művei. Ötven kötet. Budapest, 1929–1931. (A Révai-cég teljes kiadása. Ebben a sorozatban benne vannak a Franklin-kiadványok is.)

Irodalom. — Szana Tamás: Újabb elbeszélők. Budapest, 1889. — Pintér Kálmán: Újabb elbeszélő irodalmunk. Budapest, 1897. — Sebők Zsigmond: Az adomázó Mikszáth. Vasárnapi Ujság. 1900. évf. — Vincze József: Mikszáth munkái. Budapesti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1900. — Bernáth Dezső: Gróf Buttler János története. Vasárnapi Ujság. 1901. évf. 6–8. sz. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Budapest, 1902. — Egy történetbúvár: Gróf Buttler házassága. Vasárnapi Ujság. 1904. évf. 14. sz. — Egy jogász: A Buttler-meséhez. U. o. 1904. évf. 16. sz. — Beöthy Zsolt: Jelentés Mikszáth Kálmán írói munkásságáról. Akadémiai Értesítő. 1908. évf. — Réger Béla: Mikszáth, Herczeg, Ambrus. Szentgotthárd, 1908. — Heinlein István: Mikszáth Kálmán művei idegen nyelveken. Akadémiai Értesítő. 1910. évf. — Kiss Ernő: Mikszáth Kálmán. Kolozsvár, 1910. — Négyesy László: Mikszáth. Budapesti Szemle. 1910. évf. — Oláh Gábor: Írói arcképek. Budapest, 1910. — Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Budapest, 1910. — Szigetvári Iván: Mikszáth és a Gesta Romanorum. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf. — Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. Budapest, 1910. — Veress Samu: Mikszáth Kálmán a rimaszombati iskolában. Rimaszombati protestáns gimnázium értesítője. 1910. — Waczulik László: Népies elemek Mikszáth nyelvében. Budapest, 1910. — Gyöngyösy László: Mikszáth Kálmán. Budapest, 1911. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Miklós Elemér: Mikszáth Kálmán válogatott elbeszélései. Budapest, 1911. — Kéky Lajos: Az orvos alakja a magyar szépirodalomban. Schuschny-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Zempléni Árpád: Mikszáth Kálmán emlékezete.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 46. köt. Budapest, 1912. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Radó István: Zsidó vonatkozások Mikszáth műveiben. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1913. — Beke Ödön: Mikszáth Kálmán forrásaihoz. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Gálos Rezső: Mikszáth forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1914. évf. — Keleti Oszkár: Népies elemek Mikszáth Kálmán mondatszerkesztésében. Zólyom, 1914. — Nagy Sándor: Mikszáth humora. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán írói hagyatéka. Budapesti Szemle. 1914. évf. — U. az: Jókai és Mikszáth. U. o. 1916. évf. — U. az: Sebők Zsigmond és Mikszáth Kálmán. Magyar Figyelő. 1916. évf. — U. az: Mikszáth Kálmán élete és művei. Budapest, 1917. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Két kötet. Budapest, 1920. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Zsigmond Ferenc: Mikszáth írói egyénisége, mint kortörténelmi dokumentum. Debrecen, 1924. — U. az: Mikszáth Kálmán. Budapest, 1927. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Herczeg Ferenc: Mikszáth Kálmán emlékezete. Budapest, 1928. — Leffler Béla: Hogyan lett egy Mikszáth-novellából svéd hexameteres költemény? Nemzeti Ujság. 1928. évf. 24. sz. — Rubinyi Mózes: Élő adatok a mesemotívumok vándorlásához. Irodalomtörténet. 1929. évf. — U. az: Mikszáth Kálmán álneveihez. U. o. 1929. évf. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Hankiss–Juhász: Panorama de la litterature hongroise contemporaine. Páris, 1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Heller Bernát: Mikszáth, Babrios. Ethnographia. 1930. évf. — Málly Ferenc: Mikszáth Kálmán a Galamb a kalitkában című novellájának forrása. Szegedi áll. Szent Erzsébet leánylíceum értesítője. 1930. — Dőry Ferenc: Gróf Buttler János házassága. Pécs, 1931. — Lőrinczy György: Mikszáth Kálmán. A Sajtó. 1931. évf. — Nagy Miklós: Mikszáth egy regénye a történelem megvilágításában. Magyar Kultúra. 1931. évf. — György Lajos: Tárgy-

történeti jegyzetek Mikszáth anekdótáihoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1932. évf. — Kozocsa Sándor: Mikszáth Kálmán két ismeretlen levele. U. o. 1932. évf. — Olasz Péter: A serdülő fiú a magyar regényben. Budapest, 1932. — Remport Elek: Mikszáth és a Gesta Romanorum. Irodalomtörténeti Közlemények. 1933. évf.

MIKSZÁTH KÁLMÁN, AZ ELBESZÉLŐ.

Mikszáth Kálmán a legeredetibb magyar írók egyike, de azért olvasmányai mégis hatottak veleszületett elbeszélő tehetségére. Pályája elején Jókai Mór volt az eszményképe, őt utánozta akaratlanul is, novelláit és regényeit mintákul olvasgatta. De Jókai csapongó képzelettel, eszményi álmodozással, sok csillogó színnel írta regényeit, Mikszáth fantáziája közelebb járt az élethez, látása biztosabb volt, kevesebb színt használt. Nem álmodozott és nem lelkesedett, hangjából hiányzott a pátosz, humorába irónikus elemek vegyültek. Ifjúkori mintái között maga is említette Beöthy Zsoltot. A kitűnő esztétikus szépirodalmi rajzai az 1870-es évek derekán sokaknak tetszettek; Mikszáth tőle kapta az első ösztönzést, hogy megpróbálkozzék a rajz műfajával. Az angol írók közül Bret Harte és Dickens, a franciák közül Daudet hatottak rá pályája elején. Ez a hatás nem volt nagy, inkább csak átmeneti. Macaulayt és Carlylet is szívesen olvasta; tanult tőlük egyetmást az előadás mesterségében és a lélekelemzés módszerében. Lassan fejlődő, de folyton izmosodó író volt. Négy évtizedre terjedő irodalmi pályáján egyre jobban emelkedett.

Amint Jókai novelláiban és regényeiben megelevenedik a reformországgyűlések, a szabadságharc és az abszolutizmus kora, hasonló módon örökíti meg Mikszáth a ki-

egyezés és új berendezkedés időszakának vidéki társadalmát. Rajzaiból, novelláiból, regényeiből a magyar falusi és kisvárosi élet képe tükröződik. A főváros csak lakóhely volt számára, lelkében felvidéki ember maradt haláláig. Nem érdekelte az idegenszellemű nagyvárosi élet, képzelete ifjúkori tapasztalatai körül kalandozott, a parlament folyosóján is a vidéki magyar urak érdekelték. Közülük szakadt ki: a felvidéki tót parasztok, magyar gazdák, falusi kisnemesek, kisvárosi polgárok, vármegyei nemesek közül. Ezt a ma már eltűnt világot őrizte meg az utókor számára munkáiban. A parasztokat és a kisnemeseket a gyermekkor ragaszkodó szeretetével szemlélte, a kisvárosi polgárokra és a vármegyei urakra az érett ember szigorúbb ítéletével nézett. Gyönyörködött a magyar parasztban, keménynek látta ezt a fajtát, életrevalóknak rajzolta őket cselekedeteikben; kedvelte a tót parasztokat is, rokonszenvet keltett irántuk, jóindulatukat és igénytelenségüket, kotnyelességüket és furfangosságukat vonzó alakban tüntette fel. A föld népének sok nyomorúsága, durvasága, rosszindulata előtt szemet húnyt; enélkül is pompásan értett a paraszt alakjának művészi megelevenítéséhez. Az elszegényedett falusi kisnemesek sorsát bánatos részvéttel figyelte, még furcsaságaikról is jóindulatú humorral szólt. A felvidéki városok meggazdagodott polgárai közül legtöbbet foglalkozott a különleges egyénekkel, a komikus figurákkal, a dölyfös és makacs városatyákkal. Érdekes a dzsentri-jellemképeiben mutatkozó fejlődése. A vármegyei töldbirtokos-nemesurak virtusos tettein jó ideig ő is rokonérzéssel csüngött, de később, mikor az

életet már jobban megismerte, lehámozta dzsentri-hőseiről a regényes jelmezt. A sajnálkozás humorának hangulatától a svihák-tempó enyhe szatiráján keresztül eljutott a vármegyei kiskirályok üres életének kérlelhetetlen kigúnyolásáig. Pályája végén úgy mutatta be ezt az osztályt, mint a felelőtlen könnyelműség képviselőjét; felfogása szerint ez a társadalmi réteg arra használja fel történeti nevét, hogy családi érdekeit a közjó rovására mindennél előbbre helyezze. A mágnásokat is elégedetlenül szemlélte. Humora sokat enyhített szatirája élességén, de szarkasztikus észrevételeit nem tudta elnyomni azokkal a nagyhatalmú főrangúakkal szemben, akik — amint írja — lapáttal szórják a pénzt mindenütt, ahol nem kell, a nemzet fönntartását azonban ráhagyják a hazafias lelkü szegény emberekre. Haragudott a papokra, csípdeste gyarlóságaikat, félelmes színben tüntette fel hatalmukat. Hősnői között csak elvétve tűnik fel egy-egy erősebb egyéniség. Leginkább a naiv bájával és kívánatos üdeségével hódító leánytípust festi; az első szerelem ébredését költői színekkel vonja be. Gyöngéden ír az öreg emberek jóságáról és a gyermekek romlatlan lelkéről. Kedveli azokat a zsörtölődő személyeket, akik szemtől-szembe örökké ellenkeznek környezetükkel, de valójában a szív emberei.

Érdekesen tud elbeszélni, elmessége pazar bőségű. Igaz, hogy ötletei gyakran átvezetik az anekdótázáshoz, szellemes tervtelenségei nem egyszer szeszélyes kitérésekre kapatják, de azért mesemondása mindig lebilincselő. Könnyedén játszik tárgyával, olvasóit paradicsomi han-

gulatba ringatja, a komor mozzanatokat derűs színekkel enyhíti. Nemcsak a tragikus megoldásoktól idegenkedik, hanem a drámai helyzetek kiélezésétől is. Idilli jeleneteket remekül fest, lesujtó eseményeket felindulás nélkül ad elő. Pajzán hangszínezéssel viszi tovább meséit; csupa közvetlenség, elmélkedéseiben eredeti, párbeszédeiben természetes. Minden mondata mögött ott áll az élő és gondolkodó ember.

Kompozíciója meglehetősen szétesö. Ahol jól érzi magát, kényelmesen elidőzik, éppen nem siet végső célja felé. Humorizáló kitérései, lirizáló betétjei, elmélkedő szakaszai magukon viselik a pillanatszülte alkotás minden jegyét. Nem szigorú önmagával szemben; elbeszélő technikájában mindig akad kisebb-nagyobb pongyolaság. Egyes epizódok egészen kiesnek meséje keretéből; olykor az is zavaróan hat, hogy az író meg-megszólítja olvasóit, maga is nyilatkozik hőseinek helyzetéről vagy megjegyzéseket tesz elbeszélésére. De ezek csak kisebb foltok alkotásain. A magyar társadalmi novellának és regénynek egyik legszerencsésebb továbbfejlesztője ő.

Az eredeti humoros alakok egész sora él és küzd elbeszélő munkáiban. Bonyolultabb lelki problémákkal nem szívesen foglalkozik, az egyszerű lelkek ábrázolásában művész. Meg-megismétli szólásait, anekdótáit, motívumait, fordulatait; ismételten életre hívja, más és más név alatt, egyik-másik kedves alakját. A képzelgőket és különcöket különösen kedveli, olykor szinte halmozza a kuriózumokat. Nem mindennapi esetek vonulnak el szemünk előtt sajátságos helyzetekkel, bogaras emberekkel.

Az író a maga elhitető tehetségével elfogadtatja legfurcsább hőseit is.

Mint humorista a nagyok közül való. Mosolyogva nézi, milyen halálos komolysággal hajszolják önző embertársai a maguk apró ügyeit s milyen életbevágó fontosságot tulajdonítanak sok olyan dolognak, amely végeredményben csak játék és önámítás. Életszemlélete sugárzik a verőfénytől, de van benne megvető irónia is. Kitűnő emberismeret ölelkezik lelke mezején az ötletekben duskáló elme tréfálkozásával.

Arany János és Jókai Mór mellett ő a XIX. század legkitűnőbb magyar humoristája. Vidáman árnyalt alakjai, életképei, helyzetei ragyognak az életbölcsességtől és derűtől, regényei is gazdagok humoros részletekben. Humorral rajzolt típusai közül halhatatlan a kaszát vásárló magyar paraszt, az üzleti élelmességet hírből sem ismerő magyar iparos, a mosolytkeltően önérzetes falusi bíró, az elavult jogait emlegető kurtanemes, a svihák képviselő, a megvesztegethető választó, a politika dolgaiba beleszóló menyecske, a vármegyei főispán, alispán, szolgabíró, esküdt. A falusi nemesúr és a városi polgár közös álláspontja: «Ártani az államnak, ahol lehet. Eltagadni az adóból valamit, rászedni a vámmal, illetékkel; kijátszani a törvényt, a finánccot; mindent elszedni az államtól, amit lehet s halála előtt az állam nyakára behelyezni az összes gyerekeit.» Az író humora ott a legmélyebb, ahol az örök emberi gyarlóságokról elmélkedik: az elvakult önzésről, az igazságérzet bukdácsolásáról, a maga értékét mások fölébe helyező hiúságról. Holott az élet nem más, mint

rövid ideig tartó semmiség. «A legbölcsebb ember is húzza meg magát szerényen. Mert miből áll a nagy bölcsessége? Talán abból, hogy legfeljebb félröffel tovább lát a másiknál, a közönséges eszűnél; egy félröffel olyan horizontba, amely egy billió mérföldre terjed. Az egész mélyebb látás csak valamivel kisebb vakság. Hát érdemes ezért a csekélységért annyi hűhót csinálni? Szétosztályozni az embereket, hogy ezek az okosak, emezek a nem-okosak, azok a bolondok; mintha a mákszemeket szétraknánk: kis mákszemek, nagy mákszemek.»

Világnézete a teljes kiábrándultság. Nem látja az élet értelmét, nem hisz az emberekben, nincsenek illúziói. Minél idősebb lesz, annál jobban elernyed a hite a nemes eszményekben, annál inkább átváltozik humoristából szatirikussá. A hitetlen bölcselő fölényével tekint a kereszténységre, idegenkedik az egyházak tanításaitól, gúnyos észrevételeket tesz a dogmákra és a hitéletre. Szkeptikus és racionalista a történelem nagy egyéniségeivel szemben is. Nem hiszi, hogy vannak kivételes nagyságok; s ha vannak, inkább csak a véletlennek köszönhetik szerencséjüket; ha közelebbről vesszük őket szemügyre, mindjárt kiütköznek emberi gyöngeségeik. Le kell hántani róluk a bálványimádás hímes palástját, szét kell oszlatni alakjaikról az ünnepélyesség bódító tömjénét, magunk közé kell rántani a hagyományok hőseit; ők is olyan gyarló emberek, mint mi. Zrínyi Miklós, a szigetvári vértanu, a mi korunkban szoknyakergető és sikkasztó lenne; Mátyás király frivol kalandok hőse. A jókedvű király annak idején megküzdött minden ellenségével, de felesége, Beatrix,

kifogott rajta: «Amikor a király már mindent legyűrt széles Európában, akkor ez az asszony ült nyakába s lenyügözte az akaratát. Egykorú képek pufókarcú, vaskos, termetes asszonyságnak ábrázolják; hogy mi tetszhetett rajta őfelségének, azt nem tudja sem Horváth Mihály, sem Fraknói, következéskép én sem tudom. A fölséges asszony egész kinézéséből csak azt látom, hogy meglehetős jó koszt lehetett a Mátyás udvarában.» Ez a történeti érzék nélkül szűkölködő, vállveregető, komázó hang sokszor felbukkan munkáiban; a históriai nagyságokról úgy ír, mint Filcsik csizmadiáról; nem érzi és nem érezteti, hogy a nagy emberekben nemcsak közönséges emberi sajátságok voltak, hanem kivételes jellemvonások is. Humora elsímítja az olvasók megbotránkozását, de valami tövis mindig marad a szívekben.

Meseforrásai a saját elbeszélő leleményén kívül: az élet élesen megfigyelt eseményei, ismerőseinek talpraesett anekdótái, olvasmányainak tetszetős részletei. Barátai sokszor felhívták figyelmét egy-egy érdekes históriára, máskor maga nyomozott használható meseanyag után. A Haller János Hármas Históriájában lefordított Gesta Romanorum egyik különösen kedvelt forrása volt.

Irodalom. — Az előbbi fejezetben felsorolt könyvek és tanulmányok, főkép Beöthy Zsolt, Várdai Béla, Négyesy László, Rubinyi Mózes, Ferenczi Zoltán, Schöpflin Aladár, Császár Elemér, Zsigmond Ferenc munkái.

A MIKSZÁTH-IRODALOM.

Amilyen gyorsan érvényesült írói pályáján Jókai Mór, olyan nehezen tudta magát kiverekedni az ismeretlenségből Mikszáth Kálmán. Tíz esztendeig küzdött az elismerésért, csak megfeszített munka árán sikerült magára vonnia a figyelmet 1881-ben. Ettől kezdve rohamosan tört előre, a korabeli elbeszélők élére került, nem is akadt más versenytársa Jókai Mórnál. Népszerűségét a tudományos kritika elismerése lassabban követte. Gyulai Pál körülbelül úgy volt vele, mint Jókaival, de nem harcolt annyit ellene; egyrészt már elöregedett, másrészt Mikszáthot mégsem tömjénezték olyan kritikátlanul, mint a legnépszerűbb magyar regényírót. A tartózkodó konzervatív álláspontnak a Magyar Tudományos Akadémia adott döntő fordulatot azzal, hogy Beöthy Zsolt szorgalmazására Mikszáthnak ítélte oda az 1908. évi akadémiai nagyjutalmat. Két évvel később megjelent Várdai Béla alapvető Mikszáth-életrajza és méltatása. Utána számosan szereztek érdemeket a nagy elbeszélő munkásságának megvilágításával.

Mikszáth Kálmánt Gyulai Pál a Budapesti Szemle 1883. évfolyamában szigorúan bírálta. Ez időtájt jelent meg a már nagyhírű novellista verses elbeszélése Jókai Mórról; a népies füzetben olvasható magasztalások felbőszítették a magyar kritika mesterét: «Valóban, ha ez is jó könyv, úgy nem tudjuk, hogy mi a rossz.» (Bírálatok. Budapest, 1912.) — Tíz évvel később, a Budapesti Szemle 1893. évfolya-

mában, így nyilatkozott Mikszáthról: «Úgy látszik, Mikszáthnak inkább sikerülnek a humoros életképek, könnyedén odavetett vázlatok, adomás elbeszélések, mint a bonyolultabb beszélyek vagy éppen regények. Mihelyt mélyebb lélektani föladatot tűz maga elébe vagy társadalmi viszonyainkat akarja rajzolni, győzi ugyan szóval, amennyiben íveken át elméskedik, de nincs elég tájékozottsága a viszonyok fölfogásában, sem elég képzelme, hogy érdekes cselekvényt tudjon alkotni. Kedveli Mikszáth az előszó-írást is, részint a maga munkáihoz, részint a másokéihoz. Itt is, ha mondanivalója egy-egy adomán vagy élcen fordul meg, elég mulattató, de ha elmélkedni vagy ítélni kezd, üres vagy félszeg.» (Bírálatok. Budapest, 1912.) — Beöthy Zsolt az új irodalomtörténetírói nemzedék általános nézetének adott kifejezést, mikor az 1908. évi akadémiai nagyjutalomról szóló jelentésében a következőket írta Mikszáth művészetéről: «Az igazán nagyok nagysága rendszerint igen határozottan formulázható és igen röviden fejezhető ki. Ez az igazság biztat Mikszáth Kálmánnak itt következő írói jellemrajzára. Mikszáth képzeletének elevenségével, előadásának gyökeres eredetiségével, lankadatlanul friss termékenységével, humorának csillogó bájával és szatirájának éles ötletességével egész kiegyezéskorbeli szellemi életünknek egyik legnagyobb és legbecsesebb ereje volt s elbeszélő irodalmunknak Jókai óta a külföldön is a legnagyobb tisztességet szerezte, még pedig szellemének főként egy olyan elemével, mely által benne egyszersmind a magyar néplélek hódított: humorával, mellyel korunk egyetemes irodalmának is első sorába ér. Tárgyaival úgy mint felfogásával, hangulataival mint előadásmódjával a magyar lelket juttatta szóhoz a művelt világon.» (Romemlékek. I. köt. Budapest, 1923.) — Várdai Béla szerint Mikszáth nem tartozik a meseanyaguk dúsgazdagságával kitűnő írók közé, de enélkül is páratlan művészi jellemvonásai vannak. Humora mellett különösen szembetűnik üdesége. «Ahogy az embereket, a természetet látja, meséit viszi, ahogy mindezek géniusza elbűvölő visszhangjait költögetik, mindez a költészetnek azt a példáját tárja elénk, melynek Homér s utána a népköltészet egyéb nagy névtelenjei a főképviselői s amely műköltők közt a legritkább jelenségek egyike. A teremtésnek ez üdeségét tekintve, mily messze marad mögötte a régi regényíró-triász: Jósika, Eötvös és Kemény. Jósikának mily sok helyén meglátszik, különösen pályája második felében,

az erőszakolt írás. Mennyi holt pontja van Eötvös regénykölteszetének a cselekvénytől elszakadó, mintegy szabadon lebegő bölcselmi reflexióiban, történeti fejtegetéseiben! S a mindkettőjüket gigászin felülmúló Kemény hatalmas alkotásaiban is hányszor nem érezzük, hogy a nagy író fiziológiai indiszpoziciók folytán lankadó géniuszát úgyszólván átkorbácsolta bizonyos helyeken, melyek különben oly mélyek tartalmilag.» Irodalmunk hány elbeszélője érzik szintelennek, száraznak, faizűnek! «A vaskos termetü nagy palócba, amint íróasztalához ül, belészáll a gráciák minden könnyedsége. Az ily költészet maga az örökös tavasz: nem hervad, nem veszti varázsát idővel. Egyetemes hatású és nem megy ki a divatból, akár a természet nagy ajándékai.» (Mikszáth Kálmán. Budapest, 1910.) — Elbeszélő irodalmunkban, írja Rubinyi Mózes, Mikszáth az első regionális művész: a nemzet egy kisebb vidékének, etnográfiailag elkülöníthető csoportjának rajzolója. Egész pályáján vonzódott a vidéki népcsoportok és társadalmi osztályok bemutatásához. A rajznak és a novellának első mestere. «Nem szabad azonban felednünk, hogy az apró novella s a könyvnyi regény között van még egy müfaj, melyben Mikszáth irodalmunk legjobb enemü termékeit alkotta. Ő maga e müfajt a kisebb regények gyüjtő fogalma alá sorozta.» Stílusának művészi közvetlensége és bensősége nagyobb regényeiben érvényesül legjobban. Kedveli a detektív-kutatásokra emlékeztető, az érdeklődést mindvégig feszülten tartó történeteket, a közbeszőtt epizódokat és dialógusokat; figyelmünk sohasem lankad el, mert a pompás jelenetek és a beszéd közvetlensége mindig feledtetik a cselekmény laza ingadozását. «A magyar kritikai irodalomnak legelső emberei írtak róla körülbelül 1881 óta mostanáig, öregek és fiatalok, konzervatívok és radikálisok; hibátlannak csak a felületesek vagy elfogultak mondották; de hogy világirodalmi nívón álló író, azt mindegyik kritikus állította.» (Mikszáth Kálmán élete és művei. Budapest, 1917.) — Mikszáth Kálmán, jegyzi meg Schöpflin Aladár, szkeptikus és irónikus író, de azért nem sivár; van lírája, csak nagyon jól elrejti. A hatvanhetes kiegyezés után szereplő vármegyei nemességnek ő a legpontosabb festője irodalmunkban. A mágnásokkal ritkán foglalkozik, ezek is többnyire ellenszenves alakok munkáiban. «A magyar parasztot, kivált a palócot, jóravaló, erős, derék, tehetséges emberfajtának tartja s nagyon tud gyönyörködni benne, mikor ezeket a tulajdonságait

kimutatja. E keményfejű, ravasz, mindenkivel egyforma hangon beszélő palóccal szemben mennyire másnak látja a tótot! Ami abban energikus keménység, az ebben jámbor szelídség; ami abban ravaszság, ebben félszeg, együgyű ravaszkodás; ami abban önérzetesség, ebben alázatos meghúnyászkodás. A tót nép fantasztikuma azonban néhány pompás kísértetlátó történetet adott neki, amelyekben még ma is érezzük azt a borzongást, melyet egykor hallásukra a szklabonyai kisfiú érzett.» (Magyar írók. Budapest, 1917.) — Jókai és Mikszáth regényei között, mondja Császár Elemér, sok kapcsolat van, de költészetük természete eltérő. Jókainak a képzelete erősebb, Mikszáthnak a megfigyelőtehetsége; Jókai regényei inkább a mese érdekes bonyolításával, Mikszáthéi a jelenetek költőiségével hatnak; Jókai alakjai elrajzoltak, de plasztikusak, Mikszáthéi élethűek, de pasztellszerűek; Jókai gyors előadású, Mikszáth kényelmes, a részleteknél elidőzgető; Jókai humora közelebb áll a tiszta derűhöz, Mikszáthé hol komolyabb, hol pajzánabb, de mindig mélyebb; Jókai inkább a mesemondóktól, Mikszáth az anekdótázóktól tanult. Közös bennük az előadás páratlan gördülékenysége s az a művészet, amellyel minden fordulatot érdekessé tudnak tenni. «Hőseiknek és meséiknek szeretetreméltósága tekintetében egy magyar regényíró sem veheti fel velük a versenyt.» (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Zsigmond Ferencet Mikszáth lelkisége több tekintetben Anatole France világszemléletére emlékeztette. Ahol Mikszáth a vallás terén papi beavatkozást lát, ott maróan gúnyos lesz; a katolikus papságot majdnem mindig ellenséges szemmel nézi; reflexióiban számtalanszor megnyilatkozik irántuk érzett idegenkedése. «Az ilyen nagymértékű ellenszenvet még a liberális korszellem sem teszi érthetővé.» Históriai szemlélete nem törődik a történeti távlat törvényeivel, bár az ilyen szem annál nagyobbat tévedhet, minél élesebb látású. A Mikszáthtól nyert történelem alig egyéb paródiánál. «Az a nemzedék, melynek Mikszáth is tagja volt, nem tudott mit csinálni a tekintélynek, a történelmi nagyságnak a szempontjával; szerette ezt illúziónak, optikai csalódásnak, a véletlen játékának minősíteni s az volt egyik legkedvesebb szórakozása, ha a kiválóbb emberekről egy pajkos mozdulattal le-lekaphatta tekintélyük palástját, hogy megmutathassa: íme, meztelenül mindnyájan egyformák vagyunk; néha pedig ezzel sem elégedett meg, hanem a történelmi palást helyett

köznapi maskarát is dobott a leleplezett nagyságra, így bizonyítgatván, hogy a nimbusz nem egyéb véletlenségnél.» A házasságtörés motívuma alig szerepel munkáiban, a szerelmi bűnöket részint mellőzi, részint a legnagyobb tapintattal kezeli, a pikantériának azonban nagy barátja. «Elég egy fiatal leányra rágondolnia s már akkor oly nagy raffinériával ébreszt fel az olvasóban érzéki képzeteket, úgy megöltözteti, vetkőzteti, becézgeti a bemutatott leányt, úgy megfigyeli s beszívja még az illatát is, hogy mindez igazán bámulatos és pedig azért, mert lehellet-finom eszközökkel, ízlésünk legcsekélyebb sérelme nélkül, úgyszólván észrevétlenül fejti ki az olvasóval szemben az érzéki szerelem képzetvilágának szuggesztív hatalmát, olyan sikerrel, hogy bármelyik naturalista író megirigyelhetné.» (Mikszáth írói egyénisége mint kortörténeti dokumentum. Debrecen, 1923.) — Művészetével, olvassuk Bánhegyi Jób könyvében, társadalmi és formai gazdagodást hozott irodalmunkba; munkássága fontos adalék a millennium korabeli magyarság természetrajzához. A liberalizmus eszmevilágában él, jól érzi magát benne, nem kíván föléje emelkedni. Világnézete nem mély, nincs pozitív hite, a vallással szemben a tagadás álláspontjára helyezkedik, a katolikus egyház papjait többször kegyetlenül pelengérre állítja, saját evangélikus felekezetének hivatali elöljáróival szemben is elmegy tréfálkozásában egészen a cinizmusig. A házasságról való felfogása sivár és kiábrándító, a szerelem csak addig szép és kedves előtte, amíg isteni és emberi törvények nem korlátozzák. «Írói művészetének maradandó eredménye: stílusa. Kezdetben romantikus szertelenségbe hajló írásába lassankint erősödő realista látásmódjának megfelelően a tökéletes életszerűséget vitte be; ez a valószerű stílus néha pongyolaságba téved, de legtöbbször valami elemezhetetlenül kellemes ritmus lüktet benne, az élő beszéd üde frissesége, közvetlensége és művészivé, költőivé nemesedett természetessége. Ez a stílrealizmus a Mikszáth után fellépő szépíróink legnagyobb részére érezte tette jótékony hatását.» (A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930.)

Kiadások. — A nevezetesebbek felsorolása az előbbi fejezetek során. — Az író első önállóan megjelent munkája: Elbeszélések. Két kötet. Budapest, 1874. (Azontúl külön s időnkint sorozatos gyüjteményben a kiadások egész sokasága.) — Az első nagy gyüjtemény:

Mikszáth Kálmán munkái. Harmincnégy kötet. Budapest, 1890-től. (Révai-kiadás.) — A második nagy gyüjtemény: Mikszáth Kálmán munkái. Harminckét kötet. Budapest, 1910. (Jubileumi kiadás.) — Mikszáth Kálmán hátrahagyott iratai. Tizennyolc kötet. Budapest, 1914-től. (A jubileumi kiadás kiegészítése a Révai-cég költségén.) — Mikszáth Kálmán hátrahagyott munkái. Budapest, 1914-től. (A jubileumi kiadás kiegészítése a Franklin-Társulat költségén.)

Fordítások. — A külföldön Jókai Mór mellett Mikszáth Kálmán volt a legismertebb XIX. századi magyar regényíró. Silberstein Ötvös Adolf budapesti hírlapíró, a Pester Lloyd munkatársa, már 1884-ben németre fordította a Jó Palócokat. Ettől kezdve németül számos munkája jelent meg; a franciául, olaszul és angolul olvasó közönség is megismerte; lefordították novelláit tót, cseh, lengyel, orosz és szerb nyelvre is. A dán közönséget Schumacher Sándor, a svédeket Oszkár svéd király ismertette meg a magyar íróval.

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben felsorolt munkák közül különösen a következők. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Budapest, 1902. — Beöthy Zsolt: Jelentés Mikszáth Kálmán írói munkásságáról. Akadémiai Értesítő. 1908. évf. — Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. Budapest, 1910. — Négyesy László: Mikszáth Budapesti Szemle. 1910. évf. — Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán élete és művei. Budapest, 1917. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Zsigmond Ferenc: Mikszáth írói egyénisége mint kortörténeti dokumentum. Debrecen, 1924. — U. az: Mikszáth Kálmán. Budapest, 1927. — Herczeg Ferenc: Mikszáth Kálmán emlékezete. Budapest, 1928. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A KÖLTÉSZET.

Gyulai Pál.
Szász Károly.
Vajda János.
Ábrányi Emil.
Endrődi Sándor.
Reviczky Gyula.
Kiss József.
A költészet fejlődése.
A népköltészet.
A műfordítás.

GYULAI PÁL.

Petőfi Sándor utánzóinak túlzásaival szemben már az 1850-es években bekövetkezett a visszahatás. Nemcsak Toldy Ferenc és akadémikus-társai szemlélték idegenkedve a hányaveti hangú, ízléstelenségekbe keveredő pórias-nemzeti irányt, hanem a műveltebb költők is boszszankodva tekintettek a tüntetően magyarkodó verselőcsoportra. A szélesebb látókörű kritikusok többször felszólaltak a költészet elsekélyesítése ellen, néhány fiatalabb költő jó példaadással igyekezett helyesebb útra téríteni a lármás lírikusokat. Ezek a szigorúbb önkritikával dolgozó költők — elsősorban Gyulai Pál és Szász Károly — a világirodalom remekein finomították ízlésüket s Arany János hatása alatt váltak a művészi célok felé törő népies-nemzeti irány híveivé.

Gyulai Pál pályája elején Kölcsey Ferenctől, Vörösmarty Mihálytól és Bajza Józseftől tanult legtöbbet, később Petőfi Sándor, Arany János és a magyar népköltészet szelleme irányította. Szerelmi költészete eszményi nőalakokhoz fűződik. *(Virágnak mondanálak, Szeretnélek még egyszer látni.)* Érzelmes bókokkal hódolt ideáljának, gyöngéd kifejezésekkel magasztalta nejét. Korán elhúnyt feledhetetlen hitvesének képe később is fölmerült költészetében. *(Ó mosolyogj rám, Margit szigetén, Bálteremben.)* Hazafias költemé-

nyeiben a márciusi napok idején bizakodó hangon szólt a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméiről, örömmel ünnepelte Magyarország és Erdély unióját; a szabadságharc után ő is ott volt a nemzet bukásának siratói között. *(Szüreten.)* A kiegyezés korának elkövetkezésével elégiák és ódák helyett szívesebben írt szatirákat. Féltette új életre ébredt nemzetét az ellenzéki izgatástól, küzdött a tömeg hiúságának hízelgő kortespolitika ellen, fájdalommal és haraggal ostorozta a nemzet hibáit. Honfiúi aggodalmai a magyar politikai élet eseményeit végigkísérték haláláig. *(Széchenyieskedők, A népszerűség.)* Igazi nagy szenvedélyek nincsenek sem szerelmi, sem hazafias költészetében. Merengő poézis ez, érzelmes és gúnyos hangulatok szövődménye; benső megindulástól remegő, nemes ízlésű, finom stílusú líra; igazi előkelő művészet.

Lírájának legérettebb terméseː *Horatius olvasásakor.* Lelkében megújulnak a római költő eszméi; képzelete újjáteremti a császárság rabláncai között vergődő Itáliát; a magyar sorsot egybehasonlítja a latin végzettel. «Ó, Róma, Róma, megalázott Róma! Horatius im örömről dalol.» Oda a hit, oda a szabadság, nincs többé nép, csak élvező tömeg. A Brutusok hona a silány mulatozások tanyája. «A félelem, az önzés, élvezetvágy Kiöl belőlünk minden szent hitet: Erény te, puszta név; te meg szabadság, Egy álomkép, mit bírni nem lehet.» Vonulj vissza a közügyektől; történjék bármi, tűrd el, vígan élj; előbb-utóbb úgyis eljő érted a halál. «Addig hát élvezd, amit sorsod enged, Övezze mirtus fényes fürteid, Ne vesd meg a bort, táncot, dalt, szerelmet, Az élet drága, legfőbb kincseit.» A ter-

mészet és művészet szépségei köszöntenek minden lépteden, a légyott óráján a szerelem suttog feléd, válogathatsz Cloe és Pyrrha közt; szakítsd le minden órádnak virágát! «Ó édes hang, ó gyönyör nagy költője, Ne bájold el borongó lelkemet, Nekünk is ott áll Philippi mezője, Hol annyi sok, hol minden elveszett.» Korunk hasonlít a te korodhoz, pusztulni kezd a mi világunk is, de mi még nem adjuk meg magunkat sorsunknak. Bánkódunk, szenvedünk, küzdünk, bízunk az igazságban, síkra szállunk egy-egy nagy eszméért. «A költészet, bár törve égi szárnya, Még fönnen száll, még folyvást tenni hív; Ha ijeszt is a kétség rémes árnya: Szenvedj, remélj, higyj, lelkesülj te szív!»

Elbeszélő költeményeinek egy része a népköltészetben gyökerezik, így különösen verses népmeséi és gyermekversei. *(Krisztus és a madarak, A gonosz mostoha, A farkas és a szúnyogok.)* Meseanyagát többnyire a népköltési gyüjtemények szövegeiből merítette, de övé az érdem, hogy meg tudta őrizni a hang naivságát s jóval formásabb kompozíciókat formált, mint az ismeretlen népköltők. A gyermekeknek való verses történetek elmondásában igazi mester volt; nyelvében, ritmusában, felfogásában gyökeresen magyar.

Legismertebb két elbeszélő költeménye: az *Éji látogatás* és a *Hadnagy uram.* Az első az anyai szeretet dicsőítése: «Ó, a sír sok mindent elfed: Bút, örömet, fényt, szerelmet; De ki gyermekét szerette, Gondját sír el nem temette.» A második az önfeláldozó hazaszeretet halhatatlan képe: «Megy a honvéd, áll a hadnagy, Mély sebében

összeroskad. Hadnagy uram, hadnagy uram! Csak előre, édes fiam!» Az elsőben költői remekké alakította a népköltészet egyik ősi meséjét, a gyermekeihez még sírjából is visszajáró édesanya történetét; a másodikról, a magyar férfiasság és katonai becsület verséről, lelkesedve írja — kora közfelfogásának adva kifejezést — Kozma Andor: «Ha minden nyelveken világgá mehetne ez a tizenkétsoros kis ballada, mindenütt csodája lenne a drámai versmondás művészetének.»

Balladaszerű költeményei a népies-magyaros költőt mutatják. *(Pókainé, A bujdosó.)* Néhány sorban kitűnően jellemez, előadásának drámaiságával is nem egyszer megfogja olvasói lelkét. Nagyobb verses elbeszélései közül csak *Szilágyi és Hajmási*jával készült el. Meseanyagát készen kapta az ismert magyar monda többféle változatában és Vörösmarty Mihály legszebb balladájában; bőven merített egyéb forrásokból is: magyar népdalokból, székely népballadákból, régi nyelvemlékekből. Az ódon nyelvet híven utánozta, a több évszázados mesébe új motívumokat szőtt, a lélektani megokolást elmélyítette. — Verses regénye, a *Romhányi*, befejezetlenül maradt. Hőse egy előkelő magyar ifjú, elfordul szerelmesétől, könnyelmű életet él, de a szabadságharcban vitézül harcol s mint üldözött honvéd újra találkozik elhagyott kedvesével; ez akkor már egy gazdag magyar úr neje. Az újra fellobbanó szerelemből bonyolódnék tovább a mese, de a továbbiakat csak sejteni lehet. A költő lírai modora, szatirikus hangja, pátoszának iróniával való vegyítése Byronra és Puskinra emlékeztet. Az elbeszélés levegője a jelentékeny idegen

hatás ellenére is erősen magyar; a költő a magyar gondolkodást, magyar alakokat, magyar viszonyokat kortörténeti hűséggel jellemzi. Lelkes strófákkal kel Görgey Artúr védelmére, a feltűnési viszketegben szenvedő politikai törtetőket keményen leckézteti. Mesekitaláló tehetsége nem nagy, de a lírai részleteket hangulatosan dolgozza ki. Verses regényében megtalálhatók régibb novelláinak motívumai és eszméi is; ezeket az elemeket fejlett művészi érzékkel olvasztja bele strófáiba.

Mint novellaíró stílusának választékosságával és jellemző művészetével tűnt ki. Eleinte véres meséjű történeteket írt az 1840-es évek romantikus elbeszélőinek modorában, később elvetette a hatáskeresés olcsó eszközeit, nyugtalanító történetek kitalálása helyett inkább beleélte magát egy-egy sajátságos egyén lelkivilágába. Bemutatta a színészek életét, mulatságos eseteket mondott el a német földre szakadt magyar iparosok életéből, tragikus erővel állította olvasói elé az elcsábított nő katasztrófáját, mélabús képet festett a kedvesétől elhagyott leányról, bevilágított az alföldi parasztok érzés-világába, egész képsorozatot állított össze a női hiúságról. (*A vén színész, Az első magyar komikus, Glück-Szerencse úr, Egyszerű történet, Fanni, Varjú István, Nők a tükör előtt.*) A megfigyelés élessége éppen olyan jelessége mélabús elbeszéléseinek és humoros rajzainak, mint a nyelv kifejező ereje. Nincsenek szövevényes meséi, ezek hiányát a lelki elemzés gondosságával és a prózai előadás művészetével pótolta.

Hogy milyen mestere az emberábrázolásnak és milyen művésze a hangulatkeltésnek, legjobban bizonyítja klasz-

szikus alkotása: *Egy régi udvarház utolsó gazdája.* (1857.) A régi magyar nemesvilág eltűnésének históriai korszakát senki sem rajzolta meghatóbban Gyulai Pálnál. A függetlenségben és jólétben duskáló boldog ifjúságból az osztrák önkényuralom alá kerülő öreg nemesúr testi-lelki hanyatlásának képe ez a mű. Az elaggott földesúr álomvilágban él, siratja a multat; jobbágyai a forradalom idején kirabolták, cselédjei odébb álltak, leánya idegenbe szakadt, fia olasz földön halt meg; földbirtokát senki sem gondozza, pénze nincs, az osztrák önkényuralom nem ismeri el kiváltságait; vén huszárja is sírba száll, a multak fényes emlékein tépelődő bánatos öreg egyedül marad roskadozó udvarházában. Egy egész korszak megsemmisülése bontakozik ki ebből a novellából, humor és gyász ölelkezik lapjain. Komikuma tragikumba hajlik, a tragikus elemek sötétségét humoros mozzanatok enyhítik. A szerző belső megindultsága kiérzik elbeszélése minden részletéből, prózájának hangja zengő, mondatai ritmikusak.

Gyulai Pál, állapította meg Beöthy Zsolt, az újabb időnek elsőrangú írója. Költeményeiben az érzésnek és ízlésnek egyenlő nemessége uralkodik. «Kellem, egyszerűség, az érzés zavartalan tisztasága jellemzik mindenütt. A szenvedély sohasem vet nála magasabb hullámot; keservének ódai emelkedése is harmonikus, megnyugtató benyomást hagy, mintha érzéseinek mindig csak utórezgéseit énekelné. Hajlandó a merengésre, de sohasem lesz alaktalanná és terjengővé. Sőt fél az áradozástól; rövid, biztos, ura a belső és külső formának.» Novelláiban és rajzaiban a lélektani elemzés mestere. «Szövevényesebb szerkezetekkel nem próbálkozott; de aprólékos vonásokból, a fény és árny művészi vegyítéséből mesterien hű képeket állított össze, melyeknek varázsos hangulatot tud adni. Bár realista, rendkívül fejlett müérzéke sohasem engedi átlépni a legfinomabb ízlés határait.»

(A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Költeményeiben, mondja Széchy Károly, az alak és tartalom mindig a legbensőbb összhangba olvad össze. «Költői és elbeszélő ereje talán a legmagasabb tökélyben nyilatkozik meg Romhányijában, ha befejezheti.» Szilágyi és Hajmási történetéről szóló verses elbeszélése költészetünk egyik maradandó értékű alkotása. Mint prózai elbeszélő nem tündöklik sem a képzelet csillogásával, sem a lelemény gazdagságával, de némelyik novellája mégis általános tetszéssel találkozott. Az író fölötte válogatós és szigorú önmaga iránt; a szerkezet biztosságában és a jellemzés művészetében igazi mester. «Bár általában az egyszerű mesét az egyszerű véggel szereti, a tragikai összeütközéstől sem döbben vissza.» (A magyar líra a forradalom után. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Riedl Frigyes szerint: «Költészete általában a népies felé hajlik; motívumaiban, nyelvében, szerkezetében egyaránt egyszerű és benső. Emellett azonban van egy különös sajátsága, mely nem a népköltészetből való: költeményeinek hangulata felett valami tompító elem lebeg.» A jelent mintegy távol tartja magától; lírájában szereti a bírálat vagy az álom vagy az emlékezet távlatát alkalmazni. Novelláiból hiányzik minden regényes bonyodalom. «A tárgyak egyszerűek, de bámulatos, mennyire át meg áthat rajtuk a szerző. Semmi fölösleges, semmi cicoma. Egyszerű előadás, rövid mondatok, de minden mondat talál, az egész előadás tömör, szabatos, fordulatos és folyton jellemző. Egyszerű, elhagyott emberek mély szeretettel festése. Alig van írónk, ki ily egyszerű eszközökkel hasonló költői hatást tudott volna elérni.» (Gyulai Pál. Budapest, 1911.) — Hazafias költészetének, Angyal Dávid szerint, a Hadnagy uram, a Horatius-óda és a Népszerűségről szóló szatira a három legjellemzőbb alkotása. «E három legkiválóbb költeményében megalkotta a magyar hazafiúi érzés trilógiáját.» (Gyulai Pál. Budapest, 1912.) — Papp Ferenc szerint: «Bárhonnan közeledünk Gyulai költészetéhez, mindenünnen ugyanaz a határozott vonalú költői egyéniség tünik elénk, mely a gyöngédséget a férfiassággal, a költői ábrándot éles ítélettel s a kimüvelt ízlést tisztult erkölcsiséggel köti össze. Nagy lelki erők teremtették meg ezt az összhangot, mégis hiányzik belőlük a költői lángelmének mindent lenyügöző, rohamos

ereje. Gyulai költői szelleme arra volt hivatva, hogy kifejtse és összefoglalja azokat a rendkívüli eredményeket, melyeket a magyar irodalom legnagyobb korának mozgalmai vetettek felszínre. Minél magasabb szellemi egységbe foglalta a magyar költői törekvéseket, hatása annál inkább túlterjed korának határain. Költői egyénisége nemcsak a magyar szellem megnemesedésének nagyszerű emléke, hanem egyúttal jövendő koroknak messzire világító eszménye.» (Gyulai költészetének értékei. Budapesti Szemle. 1926. évf.)

Gyulai Pál 1826 január havának első felében született Kolozsvárt. Nemesi származású kishivatalnok-család sarja volt, tanulmányait a kolozsvári református főiskolában végezte, itt nyert tanári állást is huszonegy éves korában. Pestre 1848-ban jutott fel először. Kolozsvári tanári székéről a szabadságharc idején lemondott, elvállalta az egyik tekintélyes erdélyi arisztokrata magánügyeinek intézését, élete ettől kezdve elég változatosan alakult. Nevét az irodalomban az 1850-es évek elejétől kezdték emlegetni, a fővárosi lapokba számos verset, elbeszélést és kritikát írt, szellemi munkájából és leckeórák adásából tartotta fenn magát. 1858-ban megnősült, visszatért Kolozsvárra s mint a református kollégium tanára négy évig tanította szülővárosának kálvinista diákjait. 1862-ben megválasztották a pesti református gimnázium tanárának, néhány évvel később a szini iskola tanára lett. 1876-ban mint a magyar irodalomtörténet rendes tanára megkezdte előadásait a budapesti egyetemen. Itt éppen olyan nagy hatással működött, mint a Magyar Tudományos Akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban és a Budapesti Szemle élén. Költői és tudományos érdemeiért kapta 1885-ben a főrendiházi tagságot. 1909 november 9-én halt meg. A magyar irodalmi élet legjellegzetesebb egyéniségeinek egyike volt. Erkölcsi súlyával és éles bíráló elméjével nem mindennapi hatást gyakorolt a korabeli kritikai szellem irányítására és az irodalomtörténeti nézetek kialakulására.

Adatok Gyulai Pál életéhez:

1826. — Gyulai Pál születésének éve. Január 14-én keresztelik meg Kolozsvárt. (Atyja, nemes Gyulai Antal, kincstári számtiszt az erdélyi kormányzóság számvevő osztályában, buzgó református; anyja, Hajós Sára, unitárius vallású. Hajós Sára korán özvegységre jut, szükösen éldegél csekély nyugdíjából, nehezen neveli négy gyermekét.)

1846. — Gyulai Pál befejezi tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban. (Húsz éves koráig elvégzi a gimnáziumi, filozófiai, jogi és hittudományi tanfolyamokat. Sokat olvas, részt vesz az ifjúsági irodalmi kör munkálkodásában, buzgón látogatja a színházi előadásokat. Szeretne színész lenni, de kis termete alkalmatlanná teszi a színi pályára. Testvérbátyja, Gyulai Ferenc, neves színész; ez is egyik oka a színészet iránt tanusított szenvedélyes érdeklődésének. Mint diák szegény sorsban él, tizenhét éves korától kezdve a maga erejéből tartja fenn magát, kisebb gyermekeket tanít. 1845-től kezdve három éven át gróf Bethlen János gyermekeinek nevelője; ebben az állásában megismerkedik az erdélyi mágnásvilág tekintélyesebb politikusaival.)

1847. — Megválasztják a kolozsvári református kollégium tanárának. (A poétikai osztályt tanítja, emellett a Bethlen-család nevelője és az Erdélyi Hiradó munkatársa. Költő akar lenni. Egyik epigrammáját az Athenaeum már 1842-ben, tehát tizenhat éves korában, közli; más költeményeinek a Pesti Divatlap, az Életképek s az erdélyi hírlapok és évkönyvek szerkesztői adnak helyet. Feltűnést nem kelt. Vörösmarty Mihályt utánozza, később Petőfi Sándor hatása alá kerül.)

1848. — A politikai mozgalmakban a kolozsvári szabadelvű ifjúság egyik vezére, a magyar anyaországgal való egyesülés lelkes híve. (Erdélyből gróf Teleki Domokos titkáraként felutazik Pestre; a fővárosi írói körökben ekkor ismerik meg. A gróffal együtt hol Erdélyben, hol Pesten lakik.)

1852. — Megválik titkári állásától, tanítást vállal az egyik pesti magániskolában. (Szerényen él csekély fizetéséből és írói tiszteletdíjaiból. Erdélyi összeköttetéseit gondosan ápolja, Pest és Buda kicsi írói világában megismerkedik minden valamire való íróval és tudóssal.)

1853. — Pákh Albert társaságában megindítja a Szépirodalmi Lapokat. (A közönség nem támogatja vállalatukat, az előkelő színvonalú folyóirat megbukik.)

1854. — Résztvesz a Vasárnapi Ujság megindításának munkájában. (Pákh Albert és Jókai Mór mellett eleinte ő a folyóirat harmadik főmunkatársa. Együtt lakik Pákh Alberttel, szívesen segédkezik a beérkező kéziratok elolvasásában és megbírálásában.)

1855. — Ez év őszén gróf Nádasdy Tamással külföldi útra indul. (Mint az ifjú gróf tanácsadója, egy évet tölt Berlinben, Párisban, Münchenben. Nádasdy Tamással együtt beiratkozik a berlini egyetem jogi karára, hallgatja az előadásokat, de németül csak törve beszél, a nyelvek iránt nincs érzéke. A német és francia könyveket csak megfeszített gondolkodással érti meg. Nagy műveltsége, érett ítélőereje, kitünő magyar stilusérzéke haláláig szembenáll gyönge nyelvtehetségével.)

1858. — Harminckét éves. Július 31-én oltárhoz vezeti Szendrey Júlia testvérhugát, Szendrey Máriát, s nejével Pestről Kolozsvárra költözik. A kolozsvári református gimnáziumban a magyar és latin nyelv tanára. Ez év decemberében megválasztják a M. T. Akadémia tagjává. (Tíz évi erőszakos elnyomás után ekkor éled új életre az Akadémia.)

1860. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjának. (Ettől kezdve minden erejével arra törekszik, hogy Erdély fővárosából feljusson Magyarország fővárosába.)

1862. — Kolozsvárról Pestre költözik. A pesti református gimnázium tanára s Arany János Szépirodalmi Figyelőjének segédszerkesztője. (Elvállalja az Írói Segélyegylet titkári teendőit is.)

1863. — Sajtó alá rendezi Petőfi Sándor vegyes műveit, megindítja Vörösmarty Mihály minden munkáinak teljes sorozatát. (Deák Ferenc óhajtására Toldy Ferenccel szemben ő kapja meg a megbízást Vörösmarty életrajzának megírására.)

1864. — Gimnáziumi tanári állását fölcseréli az újonnan felállított országos szini iskola aligazgatóságával és dramaturgiai szaktanárságával. (Hat évig működik az intézetben. Egyúttal a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagja.)

1866. — Szendrey Mária elhúnyta. (Nemeslelkű nejének halála bánattal felhőzi lelkét, árván maradt fiát és két leányát körültekintő gonddal neveli. (Később meg kell érnie fia és egyik leánya halálát is. «A végzet — mondja róla emlékbeszédében Kozma Andor — oly sürün mérte rá a legsúlyosabb csapásokat, akár a bibliai Jóbra. De ő nem Jób alázatos türelmével, hanem egy rendíthetetlen, büszke férfi panasztalan nyugalmával viselte el azokat. Csak legbúsabb és legszebb versei tanuskodnak szíve mélységes fájdalmáról, melyet szép és jó

hitvese, bájos Margit leánya és egyetlen fia halálán érzett. Öt magát a világ nem láthatta sírni, nem hallhatta panaszkodni. Eltemetvén szeretteit, töretlen harc- és életkedvvel élt tovább.»)

1870. — Megválasztják a M. T. Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának titkárává. (Az Akadémia munkásságának irányításában késő öregkoráig hatásosan buzgólkodik. Mint bíráló, tagajánló, szerkesztő nagy tekintéllyel támogatja az Akadémia ügyeit.)

1871. — A Kisfaludy-Társaság megbízásából Arany László társaságában megindítja a Magyar Népköltési Gyüjtemény új folyamát. (Az Arany–Gyulai-gyüjtemény 1882-ig három kötetben lát napvilágot gazdag anyaggal, értékes jegyzetekkel.)

1873. — A M. T. Akadémia segítségével új életre kelti a Budapesti Szemlét. A szerkesztésében megjelenő tudományos folyóirat a magyar irodalmi jelenségek legfőbb itélőszéke lesz. (Két évvel később a Franklin-Társulat megbízásából megindítja az Olcsó Könyvtárt. Ez is nagyhatású vállalat: a világirodalom és magyar irodalom válogatott termékeinek sorozata.)

1876. — Ötven éves. A budapesti egyetem meghívja a Toldy Ferenc halálával megüresedett magyar irodalomtörténeti tanszékre, a kolozsvári egyetem bölcsészetdoktori oklevéllel tünteti ki. (A Budapesti Szemle hasábjain ebben az évben bírálja meg Kossuth Lajosnak Deák Ferenc halálakor írt levelét. Bár a negyvennyolcas és hatvanhetes politika két vezérszellemének megbírálása fölötte kényes dolog, Deák Ferencet olyan államférfiúi bölcsességgel védi, hogy fejtegetéseiből a történetírás is tanulhat. Öt évvel később a Budapesti Szemlében ismét szót emel Kossuth Lajos közjogi álláspontja ellen s erős logikával támogatja a hatvanhetes kormánypárt felfogását. Haláláig szenvedélyesen politizál, de pártgyüléseken nem vesz részt, politikai beszédek mondásától idegenkedik.)

1879. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság elnökének. (A Társaság munkáját nagy gonddal irányítja, elnöki megnyitó beszédei irodalmi események.)

1885. — I. Ferenc József király kinevezi a főrendiház tagjává. (Ekkor szervezik újjá a mágnásokból, főpapokból és országos főméltóságokból álló felső táblát oly módon, hogy némi szerény mértékben helyet juttatnak az egyszerűbb származású politikai, közgazdasági,

társadalmi és szellemi kiválóságoknak is. A nagynevű egyetemi tanár és akadémiai tag országos tekintélyére semmi sem jellemzőbb, mint Tisza Kálmán kormányának ez az elismerő figyelme.)

1895. — A Kisfaludy-Társaság megünnepli írói munkásságának félszázados fordulóját. (I. Ferenc József király a Bánffy-kormány előterjesztésére a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki. Arany János is ezt az érdemrendet kapta 1867-ben. A nagykereszt csak a legelőkelőbb származású, dúsgazdag főrangúaknak jár, a parancsnoki kereszt tulajdonosait is szigorúan megválogatják az arisztokrácia és papság előkelőségei köréből, a kiskeresztet kivételesen a polgári kitűnőségek is megkaphatják az uralkodó különös kegyéből.)

1899. — Lemond a Kisfaludy-Társaság elnökségéről. (A Társaság ifjabb nemzedéke elégedetlenül szemléli személyét, kifejezést ad ellenérzésének, elkedvetleníti tisztsége viselésétől. Utódjává Beöthy Zsoltot választják meg.)

1902. — Hetvenhat éves. Mint egyetemi tanár nyugalomba vonul. (Testi és szellemi elaggottsága egyre nagyobb lesz, lassankint lemond minden tisztségéről, visszavonul a nyilvános szerepléstől, csak a Budapesti Szemle szerkesztését tartja meg haláláig. Csendesen éldegél Sándor-utcai házában, a nyári hónapokat leányfalusi nyaralójában tölti.)

1909. — Halála november 9-én, nyolcvanhárom éves korában, Budapesten. (Régi barátai közül már alig él valaki, az új nemzedéket Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv és Riedl Frigyes irányítják.)

Egyéniségéről jellemzően emlékezett meg Kozma Andor a Kisfaludy-Társaság előtt tartott emlékbeszédében. «Életem egyik legszebb szerencséje: megismerhettem Gyulai Pált egészen közelről, a maga teljes nagyságában, kimondhatatlan érdekességében, meghálálhatatlan jóságában. Hasonló értékű egész ember már lehetett a világon, de olyanforma, mint ő, rajta kívül még nem volt soha. Abszolút egyén, aki senkihez sem hasonlított.» Kifelé örökösen hadakozott, de benn a lelkében béke és derű volt; a személyi gyűlölködést nem ismerte, haragot nem tartott. «Ugyanazokkal az irodalmi vagy közéleti alakokkal, kiket mi, az ő hívei, az ő kemény ítéletei alapján szóra sem tartottunk érdemeseknek, ő a legnagyobb örömmel állt össze veszekedni s ült össze tanácskozni vagy lakomázni.» De szívesen vitatko-

zott minden rendű és rangú emberrel, a gyermekektől kezdve az öreg parasztokig. «Leányfalusi kertjében három majorost is tartott, nem mintha szüksége lett volna ily nagy személyzetre, hanem hogy azok a szegény emberek is hadd éljenek. Ha ez a három „gazdatiszt" mindazt megértette és megjegyezte volna, amit gazdájuk nekik a politikából előadott, akkor mind a hármat bátran meg lehetett volna bízni az ország kormányzásával hatvanhetes alapon. Csakhogy a három gazdatiszt egytől-egyig negyvennyolcas volt s máig is az maradt. Gyulai Pál hiába vette ki belőlük s törte össze naponkint fényes dialektikával minden naiv érvüket, a gazdatisztek kimozdíthatatlanul álltak amellett, hogy negyvennyolc mégis csak negyvennyolc s Kossuth mégis csak Kossuth.» Az éleselméjű kritikust annyira vonzották a nézeteivel homlokegyenest ellenkező vélemények, hogy örült, amikor «sikerült egy saját külön szocialistát is beszerezni leányfalusi vitázó társául. Ez egy Simon nevű, boglyas, vörös fejű, hallatlan vakmerő beszédű zsidólegény volt.» A kósza kárpitosmunkás időnkint javításokat vállalt a Gyulai-nyaralóban s «folyt az éles vita közte s Gyulai Pál közt a tőke és munka kérdéseiről. Simon ezekhez annyit se konyított, mint akármelyik budapesti inasgyerek, hanem esze és szája volt a boglyasnak. Vette észre, hogy a méltóságos urat mulattatja, ha ő minél szélsőségesebben lódít. Nohát, lódított! Mialatt Simon hihetetlen vadakat mondott, Gyulai Pál hevesen idézte neki Thiers egyik értekezéséből, hogy a szocialista elvek megvalósulása sokkal több embernek lenne kárára, mint hasznára. Simon hetykén replikázott, hogy ő a sokkal több emberrel nem törődik, neki akkor lenne jobb és punktum.» Mindez jellemző a halhatatlan férfiú közvetlenségére. «A leggazdagabb gyermekkedély, akit az istenek magas jókedvükben valaha alkottak.» Semmit sem tartott nevetségesebb ostobaságnak az egyszerűbb emberektől való elzárkózásnál, viszont a mágnások is érdekelték. «Lényegesnek tartotta, hogy arisztokratáinkat demokrata gőgből el ne idegenítsük magunktól, érintkezzünk velük s vonjuk be őket minden közügybe, hogy nemzeti érzésük és gondolkozásuk minél jobban kifejlődhessék.» Szívesen érintkezett a pénzvilág embereivel is, általában minél több embert kívánt megnyerni a magyarság ügyének. Idegen nemzetekre nem sok ügyet vetett. «A legjelentéktelenebb és legrosszabb magyar versecske is jobban izgatta,

mint a külföldi irodalmi mozgalmak. Igaz, hogy rettenetesen szidta a rossz magyar írókat s többnyire még a jókat is, de a magyar írást és csak ezt, mégis fanatikusan szerette.» Ha valami csapás nehezedett rá magánéletében, fatalista nyugalommal viselte fájdalmát, átesett a lelki megrázkódáson, azután újra visszatért régi nyugalma. Mikor külföldön tartózkodó egyetlen fia váratlanul meghalt, Kozma Andor tudatta vele a szörnyü hírt. «Csak ketten voltunk a régi Sándor-utcai Szendrey-ház szobáiban. Sohasem felejtem el a fiavesztett apa arcának ijesztő halálsárgaságát, fekete szemeinek rémes kidülledését s azt a szótlan, könnytelen, csak egy-egy nehéz sóhajtól megszaggatott csendet, mely a halálhír közlésére következett. E baljós csöndben Gyulai Pál egyszer csak sietö sétának eredt a lakás végéig meg vissza. Egyre keményebbeket és frissebbeket lépett, mintha mind sürgösebbé lenne az egyenes ide-oda rohanás. Útközben felkapta egyik hosszúszárú selmeci pipáját, megtömte, rágyujtott s szitta ép oly gyorsan, keményen, mint ahogy lépegetett. Elnéztem öt némán, sokáig. Láttam, hogy ez harc. Az erös Gyulai Pál birkózik az erös szerencsétlenséggel. Gyulai Pál volt az erősebb. Alig félóra mulva felülkerekedett. Megállt, kiverte pipáját, arca rendbe jött. Azután halott fiának emléke csak egyik szép és becses tárgyává lett lelke gazdag, de a világ elől rejtett kincsestárának.» (Gyulai Pál, az ember és a költö. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 46. köt. Budapest, 1912.)

Kiadások. — Gyulai Pál tudományos munkáinak jegyzéke: az irodalomtörténeti és kritikai munkásságáról szóló fejezetben. Fontosabb szépirodalmi kötetei a következök. — Nemzeti színek. Kolozsvár, 1848. (Gyulai Pál, Mentovich Ferenc és Szász Károly versei.) — Vázlatok és képek. Két kötet. Pest, 1867. (Ebben a novellagyüjteményében foglal helyet többek között: A vén színész, Az első magyar komikus, Egy régi udvarház utolsó gazdája, Nők a tükör előtt.) — Gyulai Pál költeményei. Pest, 1870. (A M. T. Akadémia 1873-ban a Marczibányi-dijjal jutalmazta. Második bövített kiadása 1882-ben jelent meg. A napisajtó ezt az alkalmat arra használta fel, hogy a maga gúnyos és lenéző bírálataival visszaadja a kölcsönt a szigorú kritikusnak. A harmadik bővített kiadást 1894-ben már jóval enyhébben fogadták. A negyedik kiadás 1895-ben Hirsch Nelli rajzaival látott napvilágot; a legszebb magyar díszmüvek egyike volt. Általában a

Franklin-Társulat sokat áldozott a költő munkáinak minél előkelőbb megjelenésű kiadásaira. A hatodik bővített kiadást 1904-ben bocsátották közre két kötetben.) — A vén színész. Budapest, 1876. (Külön kiadás az Olcsó Könyvtárban. A novella először a Losonczi Phönixben jelent meg az 1850-es évek elején. Lefordították német, francia, olasz és lengyel nyelvre is.) — Szilágyi és Hajmási. Költői beszély. Budapest, 1883. (Olcsó Könyvtár.) — Egy régi udvarház utolsó gazdája. Beszély. Budapest, 1884. (Dörre Tivadar rajzaival. A halhatatlan novella először 1857-ben jelent meg Úrházy György hírlapíró Magyar Posta című lapjában. Ötödik kiadása: 1912. Lefordították németre és angolra is.) — Nők a tükör előtt. Beszély. Budapest, 1888. (Feszty Árpád rajzaival. Először Arany János Koszorújában jelent meg.) — Gyulai Pál összes munkái. Öt kötet. Budapest, 1902. (Két kötetben költeményei, egy kötetben novellái, két kötetben irodalmi beszédei.) — Varjú István. Elbeszélés. Budapest, 1912. (Először 1854-ben jelent meg a Magyar Nép Könyvének közleményei között, másodszor a Kisfaludy-Társaság adta ki 1912-ben.) — Jó éjszakát. Elbeszélés. Budapest, 1922. (Az 1854-ből való, teljesen elfeledett elbeszélést Galamb Sándor rendezte sajtó alá az Olcsó Könyvtárban.) — Gyulai Pál válogatott költeményei. Császár Ernő bevezetésével. Budapest, év nélkül. (Magyar Könyvtár.) — Gyulai Pál és Csengery Antal levelezése. Budapesti Szemle. 1923. évf. (Hasonló levélközlések jelentek meg a Nyugat 1923–1924. és az Erdélyi Irodalmi Szemle 1926. évfolyamaiban.) — Gyulai Pál irodalmi emlékei. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Papp Ferenc. Budapest, 1926. (A költő gyüjteményes munkáiból kihagyott versek sorozata.) — Gyulai Pál munkái. Kozma Andor bevezetésével. Budapest, 1928. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Szász Károly: Gyulai Pál. Magyarország És A Nagyvilág. 1876. évf. — Dömötör János munkái. Budapest, 1878. — Palágyi Menyhért: Gyulai Pál. Koszorú. 1885. évf. — Tolnai Lajos: Gyulai Pál. Irodalom. 1887. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Baráth Ferenc: Irodalmi dolgozatok. Budapest, 1895. — Beöthy Zsolt, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Zichy Antal

cikkei a Vasárnapi Ujság 1895. évfolyamában. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. köt. Budapest, 1896. — Tolnai Lajos: Gyulai Pál, mint elbeszélő. Képes Családi Lapok. 1897. évf. — Hatvany Lajos: Gyulai Pál. Huszadik Század. 1902. évf. — Móricz Zsigmond: Gyulai Pál mint költő. Uránia. 1904. évf. — Steuer Dezső: Gyulai Pál életének és munkásságának jelentősebb mozzanatai. Szatmár, 1906. — Széchy Károly: A magyar líra a forradalom után. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Schöpflin Aladár: A fiatal Gyulai. Nyugat. 1909. évf. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Horváth Ferenc: Gyulai Pál lírája. Karcagi ref. gimnázium értesítője. 1910. — Haraszti Gyula: Gyulai Pál emlékének. Budapesti Szemle. 1910. évf. — Riedl Frigyes: Gyulai Pál. U. o. 1910. évf. (Külön kiadása az Olcsó Könyvtárban.) — Angyal Dávid: Gyulai Pál. U. o. 1911. évf. (Külön kiadása az Olcsó Könyvtárban.) — Elek Oszkár: Gyulai Pál Szilágyi És Hajmásija és Vörösmarty Egerje. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Hatvany Lajos: Gyulai Pál estéje. Budapest, 1911. — Elek Oszkár: A gonosz mostoha meséje. Budapesti Szemle. 1912. évf. — Nagy József: Gyulai Pál és irodalmi kritikánk jövője. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Borbély Ferenc: Gyulai mint esztétikus. Kolozsvár, 1912. — Gyomlay László: Gyulai Pál mint költő. Budapest, 1912. — Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Kozma Andor: Gyulai Pál, az ember és a költő. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 76. köt. Budapest, 1912. (Külön kiadása a Magyar Könyvtárban.) — Papp Ferenc: Gyulai Pál kritikái. Budapesti Szemle. 1912. évf. — Sikabonyi Antal: Gyulai Pál. Magyar Figyelő. 1912. évf. — Szász Károly: Gyulai Pál ifjúkori drámai kisérletei. Budapesti Szemle. 1912. évf. — Vértesy Jenő: Gyulai Pál írói tervei. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Horváth János: Gyulai Pál Varjú Istvánjáról. U. o. 1913. évf. — Szász Károly: Gyulai Pál leveleiből. U. o. 1913. évf. — U. az: Gyulai Pál ifjúkorából. Erdélyi Múzeum. 1913. évf. — Gragger Róbert: Gyulai Pál hatása Holteira. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916. évf. — Szendrey Zsigmond, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos: Gyulai Éji Látogatása. U. o. 1916. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet.

Budapest, 1917. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Galamb Sándor: Gyulai Pál novellái. Irodalomtörténeti Közlemények. 1919–1921. évf. — Papp Ferenc: Gyulai Pál Romhányija. Budapesti Szemle. 1919. évf. — Négyesy László: Tompa, Lévay, Gyulai. A Kisfaludy-Társaság Magyar Klasszikusai. Budapest, 1920. — Papp Ferenc: Gyulai Pál és Jókai Mór. Budapesti Szemle. 1921. évf. — U. az: Gyulai Pál lírai költészetének fejlődése 1842-től 1858-ig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1922. évf. — Dóczy Jenő: Gyulai Pál kritikai elvei. Nyugat. 1920. évf. — Rubinyi Mózes: Gyulai és Petőfi. Irodalomtörténet. 1922. évf. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Marczali Henrik: Gyulai Pál mint nevelő. Nyugat. 1923. évf. — Baros Gyula: Jókai és Gyulai. Napkelet. 1925. évf. — Papp Ferenc: Gyulai Pál lírai költészetének fejlődése 1858-tól 1909-ig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Szász Károly: Emlékek. Budapest, 1925. — Angyal Dávid: Gyulai Pál, a kritikus. Budapesti Szemle. 1926. évf. — Balogh Jenő: Gyulai Pál és a Magyar Tudományos Akadémia. Akadémiai Értesítő. 1926. évf. — Berzeviczy Albert: Gyulai Pál emlékezete. U. o. 1926. évf. — Császár Károly: Gyulai Pál. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1926. évf. — Kristóf György: Gyulai Pál és az Erdélyi Múzeum Egyesület. U. o. 1926. évf. — Jónás Károly: Gyulai Pál mint a Budapesti Szemle szerkesztője. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Kéky Lajos: Gyulai Pálhoz írt levelek. Napkelet. 1926. évf. — Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája idézetekben. Budapest, 1926. — U. az: Gyulai Pál esztétikája. Budapesti Szemle. 1926. évf. — Papp Ferenc: Gyulai Pál költészetének értékei. U. o. 1926. évf. — Pitroff Pál: Az esztéta Gyulai Pál. Élet. 1926. évf. — Ravasz László: Gyulai Pál. Protestáns Szemle. 1926. évf. — Szász Károly: Gyulai Pál emléke. Irodalomtörténet. 1926. évf. — U. az: Gyulai Pál, az ember. Pásztortűz. 1926. évf. — Voinovich Géza: Gyulai Pál emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1926. évf. — Zoltvány Irén: Gyulai Pál emlékezete. Katolikus Szemle. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Papp Ferenc: Gyulai Pál irodalmi pályakezdése. Budapesti Szemle. 1927. évf. — U. az: Gyulai Pál és Pataki Emília. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927.

évf. — Császár Elemér: Gyulai Pál, a tanár és tudós. Akadémiai Értesítő. 1928. évf. — Csűry Bálint: Gyulai Pál széljegyzetei Riedl Arany Jánosához. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1929. évf. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. Budapest, 1929. — Papp Ferenc: Gyulai Pál Gernyeszegen. Budapesti Szemle. 1929. évf. — U. az: Gyulai Pál id. Bethlen János gróf körében. Erdélyi Múzeum. 1930. évf. — U. az: Gyulai Pál külföldi tanulmányai és élményei. Budapesti Szemle. 1932. évf. — Rubinyi Mózes: Gyulai Pál forrásaihoz. Irodalomtörténet. 1932. évf. — Halász Gábor: Gyulai Pál gyermekkori verse. Irodalomtörténeti Közlemények. 1933. évf.

OSZK

SZÁSZ KÁROLY.

A NEMES költői ízlés a kiegyezés korától kezdve Szász Károlyban találta meg egyik legerősebb támaszát. Arany János klasszikus irányának és Gyulai Pál kritikai elveinek volt a híve, legbensőbb érzelmei a valláshoz és hazához fűződtek, az élet megnyugtató eszményét a boldog családi életben látta. Távol állt minden szenvedélyességtől, erőszakos indulatok nem viharzottak lelkében; a polgári erények kultusza, mély erkölcsi komolyság, mértéktartó férfiasság jellemezték líráját. Legszárnyalóbb volt az ünnepi ódában, az elhúnyt nagyok dicsőítésében, az érdemes elődök emlékének megújításában.

A nemzet elhúnyt nagyjait ünneplő költészetében Bessenyei György dicsőségét zengő ódájával emelkedett legmagasabbra. *A magyar irodalom újjászületése évfordulóján* című magasröptű éneke az úttörő testőríró halhatatlan alakján kívül megeleveníti nemzeti klasszikusaink egész csillagtáborát s a bölcselő szellem sugarait szórja az irodalom nemzetfenntartó munkásságára. Övé az érdem — zengi a költő — Bessenyeié, ő rázta fel az ország félholt testét, ő indította útnak társait; nyelvünk az ő lelkesítése nyomán virult fel újra, Akadémiánkat az ő eszméje vitte a megvalósulás felé; nyomában járt minden magyar költő Kazinczy Ferenctől Arany Jánosig. Csodás a betűk varázsa,

a szellem velük aratja győzelmeit, a rég letűnt nemzetek nagyságából csak az irodalom maradt meg. «Miért nagy Albion s Frank- s Németország? Sugárt reájuk mely nap fénye vét? Hogy kincseiket gályaszámra hozzák? Nem kincs, arany: kicsiny toll, te tevéd! Elásott kincset a lopók elorzzák, Nem Goethe, Shakespeare, Molière nevét. Garmada elfogy, elfogy a nagy asztag, De dús a nép, mely szellemekbe' gazdag.» — Ebben az Arany János Széchenyi Emlékezetével versenyző nagy ódában benne van Szász Károly irodalomszeretetének egész lángolása, magyar szívének nemes bizakodása, költői tehetségének férfias ereje, művészi stílusának ünnepélyes hullámzása, formai művészetének példaadó remeklése. Aranytollal szórja velős mondásait, szemléletes képeit, mélabús sóhajait; cicerói mondatai fordulatosan bontakoznak ki belső izgalmától lüktető strófáiban. Nemes eszmék, lélekemelő vigasztalások, kegyeletes visszaemlékezések és a nemzeti önérzet zengő hangjai teszik ezt a költeményét is, többi ódáját is, a maga lírájának és kora szellemének legjellemzőbb megnyilatkozásává.

Szász Károly lelke a legkisebb érintésre is megrezdült, ihlete mindjárt munkára hangolta. Házi tűzhelyének örömei és gondjai sok megható dalt és elégiát adtak lantjára. Első nejének és egyik leánykájának halálát a bánatos költemények kegyeletes füzérével gyászolta, de elégikus költészete később ismét teret engedett a megnyugvás lírájának. Az Isten házán kívül családi körében találta legnagyobb boldogságát, ide menekült vissza az élet zajából, itt élt munkájának és gyermekeinek. Mennyi álnok-

ság, miféle verseny, mekkora törtetés zúg a világban; a hazugság, hízelgés, alku milyen zűrzavara szédít: «Hogy forr, tolong az ember árja! Ó ez a hiúság vásárja! Ez az örök-forgó kerék!» *(Bálban.)*

Elbeszélő költészete az Arany Jánostól megteremtett alapon épült. A magyar történelem nevezetes eseményeit különféle epikai műfajokban dolgozta fel, a balladától kezdve a hőskölteményig. *Murány bölgye* Wesselényi Ferenc és Szécsi Mária egybekelésének története; *Hedvig* hőse Nagy Lajos király leánya; *Zrínyi a költő* a Zrínyiász szerzőjének szerelmét, harcait és halálát mutatja be; *Lorántffy Zsuzsánna szőnyege* történeti képsorozat Erdély XVII. századi históriájából; *Losárdi Zsuzsánna* epizód II. Rákóczi Ferenc szabadságharcából: mindezek nagyobb költői elbeszélések a népies-nemzeti irány stílusában. *Trencséni Csák*ban az Árpádház kihalása után bekövetkező pártvillongásokat, *Álmos*ban a honfoglalást megelőző eseményeket énekelte meg. Leírásai szépek, párbeszédeiben sok a fordulatosság, előadása könnyen folyó, egyes részletei rendkívül formásak.

Legszebb elbeszélő költeménye: a *Salamon.* (1878.) Első része Endre és Béla testvér-villongásának története; második részében Salamon király uralkodásának eseményei játszódnak le; harmadik része a trónvesztett király utolsó küzdelmeit mondja el. A költő a huszonkét énekes hőskölteményi meseanyagát a magyarországi középkori latinnyelvű krónikákból vette; gondos kortörténeti tanulmányokkal mélyedt bele a XI. század szellemébe; nemcsak világfelfogásban, hanem kompozícióban is ragasz-

kodott a Bécsi Képes Krónika szövegéhez. Eposzi mintául Arany János Buda Halálát választotta, ennek a nagyhatású elbeszélő költeménynek ódon nyelvén írta párosrímű tizenkettőseit. Hősei — Salamon, Szent László, Géza, Vid, Ernyei, Bátor Opos — a magyar középkor megtestesítői. Az Árpád-kori magyar élet színes jelenetekben lép az olvasó elé; tántoríthatatlan hűségű lovagok, gonosz udvari emberek, ájtatos hívők, éber papok, bujdosó leventék, egymás vagyonára áhítozó nagyurak véres tusakodása zajlik le az eposz lapjain. A csodás elemet álmok és látomások alakjában alkalmazza a költő. Szász Károly igazi művészi szellem és stílusos eposzíró; archaikus zengzettel ír, anélkül, hogy keresetté válnék; széles ecsettel és eleven színekkel fest; előadása tiszta hullámokban omlik; verselése mesteri.

Az emelkedett stílus és gondos verselés drámai munkáinak is főerénye. Társadalmi vígjátékokat és történeti drámákat vegyesen írt; néhány színdarabját a Nemzeti Színházban sikerrel játszották; több drámája akadémiai jutalmat nyert. Tragédiái hőseivé Attilát, Szent Istvánt, Csák Mátét, Zsigmond királyt, Fráter Györgyöt és a szigetvári Zrínyi Miklóst tette; egyik történeti vígjátékának Mátyás király a legjellemzőbb személye. Színdarabjai közül legjobb a *Heródes* (1866) és a *Bölcs Salamon* (1889): mindkettő bibliai dráma, fölékítve romantikus motívumokkal. Az erősebb drámaiság hiányzik belőlük, de nyelvük költői.

Prózai munkái közül nevezetesek egyházi szónoklatai, irodalmi emlékbeszédei és esztétikai fejtegetései.

Általában rendkívül széles az a mező, amelyen kora ifjúságától kezdve élete alkonyáig ritka alkotó erővel dolgozott.

Amilyen termékeny és változatos volt eredeti munkáiban, éppen olyan bőséggel és sokirányúsággal dolgozott a műfordítás terén. Egymásután ültette át a német, angol, francia és olasz irodalom remekeit. Beleélte magát a legkülönbözőbb hangnemekbe, játszva küzdött meg a legnehezebb versformákkal. A régibb magyar műfordítók közül senki sincs hozzá fogható; kortársai sorában is csak Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János és Bérczy Károly mérkőzhetett vele. Toldy Ferenc nem tartotta elkerülhetetlenül szükségesnek az alaki hűséget, Szász Károly a legszigorúbb föltételeket szabta a műfordítók elé s a maga részéről kitűnően megfelelt a teljes alaki és tartalmi hűségnek. Sűrű egymásutánban adta közre kisebb-nagyobb műfordításait: Béranger, Burns, Byron, Goethe, Heine, Victor Hugo, Lamartine, Longfellow, Molière, Moore, Poe, Shakespeare, Tennyson és mások munkáinak eredeti versformában való átültetését. Bár a nyelv rendkívül rugalmasan hajlott keze alatt, a verselésnek meg egyenesen mestere volt, nem mindegyik fordítása sikerült tökéletesen. Legnehezebb vállalkozása Dante Isteni Színjátékának fordítása volt; legjobban remekelt a Nibelungének fordításában. Az utóbbit olyan művészettel tolmácsolta, hogy ez a munkája elavulhatatlan.

Szász Károly lírája, mondja Beöthy Zsolt, nem mindig vár a mélyebb érzésekre; bámulatos technikai készsége gyorsan és sűrűn foglalja versbe múlóbb hangulatait is. Hajlandó az áradozásra; s hogy

mindent elmondjon, ami költőinek tetszik lelkében, sokszor lemond a tömör szerkezet hatásáról. Ezért nem tehetett lírai költeményeivel mélyebb benyomást, jóllehet ezektől sem tagadja meg senki az előadás ügyességét, a színek gazdagságát, a kifejezés hatásosságát, az érzés és eszmék finomságát. Verses elbeszéléseinek szerkezetei túlterheltek vagy szétterjedők, jellemrajzai nem mindig biztosak, de hatásos részletekkel, festői gazdagsággal, a költői szólam szépségével, a hangulat erejével mindegyik jeleskedik. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Lírai ere, úgymond Széchy Károly, öreg koráig nem csappant, röpte nem lankadt. Még alkalmi ódái is nagy időkre szólnak. A műbíró szinte zavarba jut, hogy mit méltányoljon bennük inkább: alkotójuk jellemző kezét, előadásának lendületét vagy hangbeli változatosságát. Regényes eposza, az Álmos, mint valami mozgalmas körkép, egyaránt kápráztat és gyönyörködtet; legbecsesebb elbeszélő költeménye, a Salamon, kitűnő trilógia. Az utóbbi annyi sikerrel, annyi naiv bájjal ábrázolja az Árpádok világát, hogy epikai értékét csak verselésének mesteri tökéletessége múlja felül. (A magyar líra a forradalom után. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Kéky Lajos szerint Arany János iskolájának Szász Károly a legkiválóbb tagja. «Mondai költészete teljesen Arany hatása alatt állóul mutatja, Arany tárgyiassága, egyszerűségének bája s kompozíciójának ereje nélkül, de nagy korfestő képességgel, gondos tanulmánnyal, a hagyományhoz való tisztelettel, az előadás lendületességével és elevenségével, a nyelv gazdagságával s a verselés zengzetességével.» (A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet. 1912. évf.) — Szász Károly, olvassuk Horváth János emlékbeszédében, a legfogékonyabb impresszionisták egyike. «Benne az irodalom, a költészet benyomásai csaknem mélyebbre hatoltak s hatékonyabban ihlették alkotásra, mint az életei. Betelni nem tudó gyönyörködéssel járta a magyaron kívül az egész művelt világ, nyugat és napkelet költészetének virágos mezőit s irodalommal telítettsége szakadatlan kiáradásra késztette. Egész élete irodalommal van átitatva: csupa merő irodalomélvezés és irodalomszerzés minden napja, zsenge ifjúságától élte alkonyáig. Az irodalom ösztöne kevés írónkat hatotta át ily ellenállhatatlan életerő módjára

s amellett ily egészséges, ily életrevaló, minden félszeg, ábrándos, beteges vagy éppen dekadens mellékíztől ép oly tisztán és mentesen, mint a túltudatosság kényességeitől.» Eredeti müveivel a költészet minden ágában kivette részét a nagy magyar irodalmi korszak munkájából, de müvészi hajlamait különösen a müfordítás elégítette ki. «Mindenki tudja, hogy müfordításaival szerzett legnagyobb érdemet. Sajnos, éppen ezen a téren lettünk iránta leghálátlanabbak; vagy nem olvassuk müfordításait vagy nem értjük valódi érdemét. Ki kell mondanunk ezzel szemben, hogy müfordításai szerves részei a magyar klasszikus irodalomnak s kivált Kisebb Müfordításai három kötetét úgy kellene újabb meg újabb kiadásokban felszínen és forgalomban tartanunk, mint tulajdon nagy költőinket, mert velük együtt a magyar nyelvművészet klasszikus díszei közé tartozik.» (Szász Károly emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1929. évf.)

Szász Károly 1829 június 15-én született Nagyenyeden. Atyja, idősebb Szász Károly, az országoshírü erdélyi politikus és egyben a nagyenyedi református kollégium tanára, nagy gonddal nevelte s a kitünő tehetségü ifjú beváltotta a pályájához fűzött reményeket. A szabadságharc alatt fogalmazó volt a közoktatásügyi minisztériumban, később a honvédseregben szolgált; az önkényuralom idején a nagykőrösi és kecskeméti református gimnáziumban tanított, utóbb lelkész lett Kézdivásárhelyen, majd Kunszentmiklóson, végül Szabadszálláson. 1865-ben országgyülési képviselővé választották, két évvel később a közoktatásügyi minisztérium szolgálatába lépett. Miniszteri tanácsos volt, mikor 1884-ben a dunamelléki református egyházkerület püspöki méltóságába emelték. Nemcsak a kálvinista hitélet vezérei közül magaslott ki, hanem előkelő helyet töltött be a Magyar Tudományos Akadémiában és a Kisfaludy-Társaságban is; az eszményekért rajongó magyarság lelkének Gyulai Pál mellett ő volt a legkiválóbb megszólaltatója, az európaisággal párosult nemzeti hagyományoknak leghűségesebb őre; méltán nagy tekintély a magyar irodalom világában. Hatvan éves írói pálya után 1905 október 15-én halt meg Budapesten.

Adatok Szász Károly életéhez:

1829. — Szász Károly születésének éve. Június 15-én születik Nagyenyeden. (Elődei magyar nemesek, atyja a nagyenyedi kollégium

hírneves tanára, anyja Münstermann Franciska. Testvéröccsei közül érdemes pályát futottak meg: Szász Domokos erdélyi református püspök, egyházi szónok; Szász Béla kolozsvári egyetemi tanár, költő és filozófus. A szemerjai Szászok nemzetsége a XVIII. századtól kezdve áldásos munkásságot fejtett ki Erdély közéletében. A magyar hazafias szellem, a kálvinista vallásos buzgóság és az iskolaügy fejlődése egyformán sokat köszönt puritán lelkiségüknek.)

1845. — A kiváló tehetségü ifjú befejezi tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban s átlép a kolozsvári református főiskola jogi és hittudományi tanfolyamára. (Barátságot köt a nála három évvel idősebb Gyulai Pállal, felolvassák egymásnak költeményeiket, közösen foglalkoznak irodalmi tanulmányokkal.)

1846. — Tizenhét éves. A szabad székely dala cimü költeményével négy arany jutalmat nyer. (Jutalmazott pályamüve mindjárt meg is jelenik az Életképek lapjain.)

1848. — Matematikai szaktanitó a nagyenyedi kollégiumban. Murány hölgye cimü elbeszélő költeményével megnyeri a Kisfaludy-Társaság egyik pályadiját. Atyjával Pestre költözik. (Idősebb Szász Károly a két magyar haza úniójának kimondása után mint Vizakna követe az első magyar népképviseleti országgyülés tagja, egyszersmind vallás- és közoktatásügyi államtitkár. Fia, az ifjú költő, a fővárosban lelkes politikussá lesz s megismerkedik a nevesebb irókkal. Szeretne beállni a honvédseregbe, de gyönge testalkata alkalmatlanná teszi a hadi szolgálatra.)

1849. — Pestről a kormánnyal együtt Debrecenbe menekül, fogalmazói kinevezést kap az atyja vezetése alatt álló közoktatásügyi minisztériumba. Június elején visszatérnek az osztrákoktól visszafoglalt fővárosba; ekkor beáll katonának s a világosi fegyverletétel után mint hadnagy menekül Haynau emberei elől. Egy hevesmegyei földbirtokos-házban talál menedéket. (Költői munkássága a szabadságharc idején sem szünetel; verseket és cikkeket ir Vahot Imre, Jókai Mór, Pálffy Albert lapjaiba. Az önkényuralom beköszönése után Nagy Ignác és Szilágyi Sándor folyóirataiba dolgozik.)

1850. — Nevelő a gömörmegyei Beje faluban. (Ekkor köt barátságot a keleméri pappal, Tompa Mihállyal. Szorgalmasan készül a lelkészi vizsgálatra.)

1851. — Huszonkét éves. Megválasztják tanárrá a nagykőrösi református gimnáziumba. (A magyar nyelv és irodalom tanítására kap meghívást, de katedráját fölcseréli a matematikai tanszékkel, csakhogy helyet adhasson Arany Jánosnak. Nagykőrösön van egykori nagyenyedi tanára, Mentovich Ferenc is; Nagykőrösre hozza el Erdélyből hitvestársának Szász Polyxenát, az Iduna néven ismert tehetséges költőnőt.)

1853. — Neje halála után Nagykőrösről Kecskemétre költözik. A kecskeméti református gimnáziumban a matematika tanára. (Ebben az évben hal meg atyja Marosvásárhelyen.)

1854. — Elfogadja a kézdivásárhelyi helvét hitvallású gyülekezet meghívását, az Alföldről a Székelyföldre megy, három évig erősíti hitükben kálvinista híveit. (1857-ben fölcseréli erdélyi lelkipásztori tisztségét a kunszentmiklósi papsággal.)

1858. — Mint kunszentmiklósi lelkész oltárhoz vezeti Bibó Antóniát, az egyik kiskunhalasi földbirtokos nagyműveltségű leányát. (Hitvestársa nemcsak papi hivatásában, hanem irodalmi munkásságában is ihlető erővel segíti. Gyermekeik emelkedett szellemű családi körben nőnek fel.) A M. T. Akadémia ebben az évben választja meg tagjai közé. (Székét 1859-ben foglalja el a műfordítás elveiről szóló értekezésével.)

1860. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjává. (A Társaság egyik legtevékenyebb tagja, 1883-tól 1900-ig másodelnöke.)

1863. — Kunszentmiklósról Szabadszállásra megy át lelkésznek. (Református főesperes és egyházkerületi tanárvizsgáló bizottsági tag.)

1865. — A kiegyezési tárgyalásokra egybehívott országgyűlésen a fülöpszállási kerület egyhangúlag megválasztott képviselője Deák-párti programmal. (Szabadszállásról Pestre költözik, a Pesti Napló politikai cikkírója lesz, hatásos beszédeket mond a képviselőházban.)

1867. — Február havában megalakul az Andrássy-minisztérium, báró Eötvös József szervezni kezdi a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot, Szász Károlyt meghívja minisztériumába osztálytanácsosnak. (Elbúcsúzik szabadszállási híveitől, de képviselőségét még rövid időre megtartja.)

1869. — Kinevezik pestmegyei tanfelügyelővé. (Terhes állását három évvel később a kisebb terhű jászkunsági tanfelügyelőséggel cseréli fel.)

1874. — Negyvenöt éves. Ez év márciusától kezdve miniszteri tanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. (Hivatalos elfoglaltsága igen nagy, de azért a Budapesti Szemlének és a Fővárosi Lapoknak ő az egyik legtermékenyebb dolgozótársa. A Vasárnapi Ujság szerkesztőségében 1867-től kezdve harminc esztendőn át a főmunkatársi tisztséget tölti be. Költeményein, műfordításain, prózai fordításain és kisebb cikkein kívül közel háromszáz életrajzot ir a Vasárnapi Ujságba.)

1876. — A budapesti egyetemen az egyetemes irodalomtörténet magántanára. (Ebben az évben nevezik ki Gyulai Pált a magyar irodalomtörténet rendes tanárává.)

1884. — A dunamelléki református egyházkerület püspökké választja, egyidejüleg a budapesti református egyház lelkésze lesz. (Miniszteri tanácsosságánál jóval nagyobb hatáskör nyilik meg előtte. A lelki vezetése alá helyezett kálvinista gyülekezetek ügyeit aggodalmas lelkiismerettel gondozza. Néhány év leforgása alatt kétszáznál több várost és falut látogat meg, hogy a református híveket megerősítse hitükben s a papságot gyakorlati tanácsokkal lássa el. Az egyetemes református konvent gyülésein, az iskolaügyi tanácskozásokon, az emberbaráti egyesületekben, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságban sokat dolgozik a magyar kálvinizmusért.)

1903. — Tizenkilenc évi nagyhatású működése után lemond püspökségéről. (Neje halála, testi erejének gyöngülése, szellemi frisseségének megfogyatkozása nyugalomra intik. Visszavonul az irodalmi élettől is.)

1905. — Halála október 15-én, hetvenhat éves korában, Budapesten. (Gyermekei közül: Szász Károly, a magyar képviselőház elnöke, költő és kritikus; Szász Béla közigazgatási birósági tanácselnök, költő és műfordító; Szász Póla, a református vallásos költészet művelője, Vargha Gyula neje.)

Kiadások. — Nemzeti színek. Kolozsvár, 1848. (Gyulai Pál, Mentovich Ferenc és Szász Károly versei.) — Moore Tamás költeményeiből. Pest, 1853. (Műfordítások.) — Angol és francia költőkből. Pest, 1855. (Műfordítások.) — Hedvig. Gyula, 1856. (Költői elbeszélés négy énekben.) — Emlékbeszéd Széchenyi István fölött. Kecskemét, 1860. (Beszédei közül kiemelhetők még Teleki Lászlóról, Kriza

Jánosról, Tompa Mihályról, Pázmándi Horvát Endréről és Győry Vilmosról szóló megemlékezései.) — Széchenyi emlékezete. Pest, 1860. (Alkalmi költeményeinek sorából különösen Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Deák Ferenc, Eötvös József, Kazinczy Ferenc, Petőfi Sándor és Vörösmarty Mihály emlékét ünneplő ódái magaslanak ki.) — Lírai áloék. Pest, 1861. (Műfordítások.) — Béranger dalai. Pest, 1860. (Műfordítások többek társaságában.) — Költeményei. Két kötet. Pest, 1861. (Verseinek első gyüjteménye.) — Trencséni Csák. Pest, 1861. (A M. T. Akadémia Nádasdy-díjával jutalmazott költői elbeszélés tíz énekben.) — Magyarország története. Pest, 1861. (Tankönyv a középiskolák számára. Az 1850-es évektől kezdve több tankönyvet irt és fordított, valamennyi között ez a legsikerültebb.) — Zrínyi a költő. Pest, 1862. (Költői elbeszélés tíz énekben.) — A kis Ilonka emlékezete. Pest, 1862. (Költemények elhúnyt leányáról.) — Gyöngyvirágok. Pest, 1862. (Műfordítások.) — A századok legendájából. Victor Hugo után. Pest, 1862. (Műfordítások.) — A versszavalás elméleti és gyakorlati kézikönyve. Pest, 1862. (Harmadik kiadása 1871-ben.) — Molière vígjátékai. A Kisfaludy-Társaság kiadása. Pest, 1863–1883. (A teljes magyar Molière-sorozatba a következő vígjátékokat fordította: A mizantróp, A férjek iskolája, A nők iskolája, A póruljárt negédesek, Sganarelle, Kénytelen házasság.) — Shakespeare minden munkái. A Kisfaludy-Társaság kiadása. Pest, 1864–1878. (A teljes magyar Shakespeare-sorozatba a következő drámákat fordította: Othello, Téli rege, Macbeth, Antonius és Cleopatra, Romeo és Júlia, A vihar, II. Richárd király, VIII. Henrik király.) — Két színmű. Pest, 1866. (Heródes, tragédia; A lelenc, vígjáték.) — Egy képviselő naplójegyzetei. Három füzet. Pest, 1866–1867. (Jegyzetek az 1865 végén megnyílt országyülés működéséhez.) — Losárdi Zsuzsánna. Pest, 1867. (Költői elbeszélés hat énekben.) — A Nibelungok. Pest, 1869. (Az eposzfordítás két kiadása közül az egyik gyönyörüen illusztrált díszmű. A művészi munkát a M. T. Akadémia 1873-ban a Marczibányi-díjjal jutalmazta.) — Álmos. Pest, 1870. (A M. T. Akadémia Nádasdy-díjával jutalmazott hőskölteméný tíz énekben.) — Szász Károly kisebb műfordításai. Három kötet. Pest, 1872. (Béranger, Burns, Byron, Heine, Hugo, Lamartine, Longfellow, Moore, Wordsworth s más német, angol és francia költők lírai és elbeszélő verseinek átültetése.) — Byron, Hugo Viktor,

Béranger. Pest, 1873. (Műfordítások.) — Lewes: Goethe élete. Két kötet. Budapest, 1874. (A prózai fordításban még termékenyebb volt, mint a verses fordításban. Különösen nehéz feladatot oldott meg a Nisard-féle francia irodalomtörténet magyar átültetésével. A Vasárnapi Ujságban évről-évre közreadta Verne-fordításait, ezekből kilenc kötet jelent meg a magyar ifjúság nagy örömére.) — Tennyson: Király-idillek. Budapest, 1875. (Műfordítások.) — Goethe lírai költeményei. Két kötet. Budapest, 1875. (Műfordítások.) — Salamon. Budapest, 1878. (A M. T. Akadémia Nádasdy-díjával jutalmazott hőskölteméný.) — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Budapest, 1880. (Számos akadémiai értekezése közül a tárgyánál fogva legjelentősebbek egyike.) — A világirodalom nagy eposzai. Két kötet. Budapest, 1881–1882. (Az egyetemes irodalom kiválóbb hőskölteményeinek elemzése számos szemelvénnyel.) — Kisebb költeményei. Két kötet. Budapest, 1883. (A M. T. Akadémia 1887. évi nagyjutalmával kitüntetett gyüjtemény.) — Dante Alighieri Isteni Színjátéka. Három kötet. Budapest, 1885–1899. (Formában és tartalomban egyaránt hü fordítás magyarázó jegyzetekkel. A müvészi munkát a M. T. Akadémia 1901-ben a Marczibányi-díjjal jutalmazta.) — Schiller. Budapest, 1886. (Jellemrajz az Olcsó Könyvtárban.) — Trefort Ágoston. Pozsony, 1886. (Jellemrajz.) — Az Ember Tragédiájáról. Győr, 1889. (Először Arany János Szépirodalmi Figyelőjében jelent meg. A nagymüveltségü szerző az irodalmi tanulmányok irásában nagyon termékeny volt, esztétikai fejtegetései figyelmet keltettek, kritikáival számos ellenséget szerzett. Ebbe a tárgykörbe tartozó legjobb cikkei a Budapesti Szemle és a Vasárnapi Ujság évfolyamaiban jelentek meg, nagyobbára névtelenül.) — Bölcs Salamon. Budapest, 1889. (Dráma négy felvonásban. A Nemzeti Színház müvészei 1889-ben mérsékelt sikerrel játszották. A szerző neve nem állt a színlapon, a szokatlan névrejtés felcsigázta a közönség kiváncsiságát, valami korszakos dolgot várt a bibliai drámától s mivel ezt nem kapta meg, várakozása közömbösségbe ment át. A napisajtó valahogyan mégis tudomást vett a szerző nevéről s kiméletlen birálatokban mutatta ki ellenérzését a nagytekintélyü püspök-akadémikus iránt.) — Horatius. Budapest, 1890. (Jellemrajz az Olcsó Könyvtárban.) — Úti tárca. Budapest, 1890. (Költemények.) — Attila halála. Budapest, 1893. (Történeti dráma öt felvonásban. Akadémiai pályadíjjal jutalmazott

mű.) — István vezér. Budapest, 1893. (Történeti dráma öt felvonásban. Akadémiai pályadíjjal jutalmazott mű.) — Ezer év. Budapest, 1896. (Ifjabb Szász Béla társaságában írt történeti drámai költemény három felvonásban.) — Madártávlatból. Budapest, 1897. (Az Olcsó Könyvtárban.) — Szász Károly művei. Öt kötet. Sajtó alá rendezte Ravasz László. Budapest, 1929. (Válogatott munkáinak gyüjteménye: költemények, műfordítások, egyházi beszédek, tanulmányok.) — Szász Károly ismeretlen sírversei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. (Kozocsa Sándor közlése.) — Szász Károlynak Szemere Miklóshoz intézett levelei. U. o. 1930. évf. (Perényi József közlése.) — Szász Károly néhány zsoltárátdolgozása. A Nagykőrösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 5. köt. Nagykőrös, 1930. (Gulyás József közlése.)

Irodalom. — Fülöp Adorján: Szász Károly és Szemere Miklós költészete. Figyelő. 1888. évf. — Pintér Kálmán: Szent László király a magyar költészetben. Budapest, 1892. — Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Új lenyomat. Budapest, 1897. — Farkas József: A pesti református egyház 101 éves története. Budapest, 1898. — Novák Sándor: Szász Károly élete és művei. Mezőkövesd, 1904. — Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. II. köt. Budapest, 1905. — Kéky Lajos: Szász Károly Salamonja. Budapest, 1905. — Gyulai Ágost: Emlékbeszéd Szász Károly fölött. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1906. évf. — Kenessey Béla: Emlékbeszéd Szász Károly fölött. Protestáns Szemle. 1906. évf. — Széchy Károly: A magyar líra a forradalom után. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Székely György: Emlékbeszéd Szász Károlyról. Magyar Pedagógia. 1908. évf. — Beöthy Zsolt: Szász Károly emlékezete. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Vargha Zoltán: A szemerjai Szász-család. Genealógiai Füzetek. 1912. évf. — Vértesy Jenő: Pörújítás. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Ujvárossy Szabó Gyula: Trencséni Csák Máté a magyar drámai és epikus költészetben. Debreceni ref. gimnázium értesítője. 1914. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest,

1923. — Tolnai Vilmos: Burns Róbert Szombat-estéje irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Szász Károly: Emlékek. Budapest, 1925. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Berzeviczy Albert: Megemlékezés Szász Károlyról. Akadémiai Értesítő. 1929. évf. — Csűrös István: Emlékezés Szász Károly püspökről. Protestáns Szemle. 1929. évf. — Horváth János: Szász Károly. Napkelet. 1929. évf. — U. az: Szász Károly emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1929. évf. — Kristóf György: Szász Károly első nyomtatásban megjelent költeménye. Pásztortűz. 1929. évf. — Kutas Kálmán: Szász Károly. Protestáns Szemle. 1929. évf. — U. az: Szász Károly. Széphalom. 1929. évf. — Patonay Dezső: Szász Károly. A Nagykőrösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 4. köt. Nagykőrös, 1929. — Ravasz László: A pap-literátor. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Vargha Gyula: Szász Károly. U. o. 1929. évf. — Voinovich Géza: Szász Károly. U. o. 1929. évf. — Győry Aranka: Szász Károly mint költő. Rimaszombat, 1930. — Szász Károly: A tiszadobi Széchenyi-emlék. Budapesti Szemle. 1930. évf. — U. az: Szász Károly Halason. A kiskunhalasi ref. gimnázium értesítője. 1930. — Gulyás Sándor: Szász Károly emlékezete. U. o. 1930.

VAJDA JÁNOS.

A XIX. SZÁZAD utolsó harmadának VAJDA JÁNOS a legkimagaslóbb szerelmi lírikusa és bölcselő költője. Különálló költői egyéniség volt; nem csatlakozott szorosabban a népies-nemzeti irány híveihez; ezért sem a Petőfi-utánzók, sem az Arany-követők nem méltányolták érdemeihez mérten.

Vajda János a maga útján haladt; egyedülálló volt mint ember, egyedülálló maradt költőnek is. A város zajában idegennek érezte magát, vágyott a természet rejtekébe; a vadon fái között megtalálta, amit embertársai közt hiába keresett: az őszinteséget, igazságot, nagyságot. Undorodott az emberek farizeusságától, a tömeg barbárságától, a társadalom hazugságaitól; romantikus lendülete minduntalan beleütközött a polgári élet prózájába; nem vigasztalhatta semmi. Ha az élet nyomorúságára gondolt, lázadó szellem fogta el; ha a lét és nem-lét kérdéseivel foglalkozott, bánat gyötörte; ha látta a születés és vagyon korlátlan érvényesülését, maró gúnnyal és heves gyűlölködéssel szólalt meg. Komédia és gazság az élet. A világegyetem problémáiról éppen olyan eredeti módon elmélkedett, mint amilyen egyéni bölcselkedéssel adott számot társadalmi szemléletéről. Mindezt egy hatalmas fantázia sokszínű megvilágításában, a meglepő képek, bizarr hason-

latok, merész jelzők pazar tömegével. Hangja hol dübörgő volt, hol halk és fátyolozott. A színek vegyítéséhez úgy értett, mint senki más kortársai közül. Természetesen ez a jellemzés verses munkáinak csak kisebb csoportjára vonatkozik: a szerencsés ihletés óráiban fogant lírai és elbeszélő költeményekre.

A nemzeti bánat hangjai az ő líráján is megszólaltak; a szabadságharc bukását követő időkben ő is megírta a maga nagyhatású hazafias allegóriáját: «Itt a nagy halott előttünk Kiterítve, mereven. A hideg, a téli éjben, Csillagoltó sötétségben Mi vagyunk még éberen.» A nagy halott: a nemzet; a virrasztók: a nemzet költői. Csak a költők vannak még ébren, egyedül ők énekelnek még, mindenki alszik már. A költők kinéznek az éjszakába, várják a hajnal pirkadását. Fojtó csöndesség van mindenütt, égen és földön semmi nesz, az ének egyre fárad: «Szempillánk is csuklik immár S ha az álom elnyomott, S mi is alszunk, boldog isten, Akkor aztán késő minden: Mozdulhat a tetszhalott!» *(A virrasztók.)*

A költők kenyere a sírás, az éneklés, ezért fizetik őket, ezért rágódhatnak a lakomák csontjain. A költők a nemzeti lét fenntartói, egyedül ők őrködnek a magyarság jövőjén. S van-e jutalma hűségüknek, derül-e jobb jövő az országra. A szenvedések után itt a kiegyezés, a negyvennyolcas időkre megjönnek a hatvanhetes évek s íme a feltámadás helyett sírba száll a nemzeti becsület, az uralkodóházzal való kibékülés nem váltja valóra a hazafias álmokat. «Hazám, hazám, minő úton jársz? Mit tartsak immár felüled? Szeresselek-e ezután is? Megengedi a

becsület?» Koldus voltál hazám, rab voltál: bár maradtál volna a porban, legalább megőrizhetted volna becsületedet. Most oda van a tisztességed, hiába kértek legjobbjaid: várakozz még! Nem hű fiaid hagytak cserbe hazám; te hagytad el a fiaidat; tisztelettel övezett özvegyi fátyolodat eldobtad magadtól: «Ó én hazám, boldogtalan hon! Bukott hölgy, eltévedt anya! Hősök szülője: elkerített A sok hazudozó banya!» Ó én hazám, minő úton jársz? *(Luzitán dal.)*

Világfájdalmának panaszos hangjai megdöbbentő erővel törtek elő bölcselő költeményeiből. Nem talált vigasztalást sem a vallás igéiben, sem a tudomány tanításaiban. Fenyegető rémként állt előtte az elmúlás, megreszkettették a sírontúli élet rejtelmei. Vergődő lélekkel kutatta a megoldást, de nem talált feleletet kérdéseire. Csupa kétség volt, csupa pesszimizmus. Ha kiment tavasszal a szabad természet ölébe, eszébe jutott az élet céltalansága; ha nyári éjjel vizsgálta a ragyogó égboltot, összeroskasztotta az emberi értelem parányi volta; ha elérkezett az őszi lombhullás ideje, megjelent előtte a tátongó sírgödör képe s borzadva hallgatta a koporsóra hulló rög zuhogását. Álom az élet vagy mártíromság? Nyugalom van-e a temető hantjai alatt vagy ott is szenved az ember? Van-e Isten és hol keressük? A tudomány csődöt mond az élet legnagyobb kérdéseivel szemben; egyedül az boldog, aki a hit kötelén ereszkedik sírjába.

Én már kijártam — jajdul fel a költő — az egész életiskolát; látom, hogy komédia minden ezen a világon.

Itt egy vígjáték, ott egy bohózat; amabban illedelmesen mosolyognak, ebben röhögni is lehet; a vérengző zsivány-darab hőse, a főrabló, sorra felkötteti a szegény tolvaj-hadat; van opera, van látványos darab; a villám lesujt egy gyermeket: keresd meg benne, mi az igazság, koholj ki rá valamit vagy hallgass. «Ha vége van a felvonásnak, Az éji kárpit leesik, A nézők bölcsen kritizálnak, Oszt' az egészet feledik.» Másnap megint tovább folyik az istenek-től szerzett játék; boldog, ki mindig újnak látja s együtt örül és sír a játszókkal. «De engem már többé nem ámít Rémes homály, csalóka fény: A titkos, örök lény súgásit Jól hallom a szín fenekén.» Életünket nem mi igazgatjuk, puszta eszközök vagyunk csak. És mégis hiába mondom, hogy a hír, dicsőség, hatalom semmi, hogy szívem elha-gyott sírbolt, hogy únom ezt a féreglétet, hogy már szívemre mi se hat; ha a tavaszban járok, eltörpül minden bölcselkedésem, megújulnak gyermekkorom emlékei, megzendül az eltűnt tündérvilág bűbájos éneke s egyszerre könnybelábad a szemem. *(Tavasz felé.)*

Elröppen az élet, mint ahogy meg fog semmisülni egykor az egész mindenség. «Elmúlnak majd mind e világok, Egy ravatal lesz az ég boltja, Egymásután e sok gáz-lángot Egy láthatatlan kéz kioltja.» Learat mindent a Halál, ugarrá válik a nagy mindenség, a világtalan napok csoportja üres halálfejekként bolyong a sötét éjszakában. «Sokáig nem lesz itten nappal, De örökké nem tart az éjjel, Előbb-utóbb megjő a hajnal Életre keltő fényességgel.» Egyszerre csak csodálatos jelenség tűnik fel a semmiségben, a Min-denható keze fáklyát lök az éjszakába, a mérhetetlen világ-

ürt fürtös csillag nyargalja át és sorra meggyujtogatja a sötétségben alvó égitestek lámpásait. «Aztán megint lesz itten élet, Teremtmények kisebb-nagyobbak; Az emberek hisznek, remélnek, Halhatatlanságról álmodoznak.» És így forog tovább a világi rend körhintája; bölcső, nászágy, koporsó, élet és halál váltogatják egymást. Karácsonyesti ólomöntők játéka hát a nagy mindenség? A salak halhatatlanul él tehát, csupán az élők múlnak el? Ez az öntudatlan, zagyva világegyetem örökké volt, van és lesz? A gondolkodó lények percig élnek, meghalnak és azután: soha többé? *(Nyári éjjel.)*

Elhervad a rózsa, lehull a levél; hiába minden hit, hiába minden remény; nincs semmi vigasz a földön. Mi tart örökké: a halál-e vagy a lét? Hol van a dolgok kezdete, vége? Mi itt a csalódás, mi itten az álom? Egymást hajtják a felhők az égen, elnémul az erdő, siránkozik a falu harangja, szél rángatja a szemfödelet, azután gödörbe hull az emberi élet. «A sírra borul le a hű szerető: Semmit soha vissza a temető?!» *(Őszi tájék.)*

Üstökös tűnik fel az égen, a csillagvilágok fénylő táborán át versenyt rohan a végtelenséggel, nem akar körben forogni; örökké társtalan, boldogtalan. Fenséges Niobéja az égboltnak, lobogó gyász, én neked hódolok! Életátkom képe vagy, szomorú csillagzat; sugár ecset vagy, végzetemet fested; akárhová mégy a mérhetetlen égben, olyan vagy mint én: mindenütt egyetlen, idegen. *(Az üstökös.)*

Amilyen komor Vajda János bölcselő költészete, éppen olyan borús szerelmi lírája is. Egy rossz útra tévedt

nő alakja kísértette haláláig: a gyönyörű testű Gina emléke; ez az ifjúkori emlék megmérgezte minden életörömét. Gina másé lett, eladta magát, de képe még egy emberöltő mulva is föl-fölmerült az elhagyott szerelmes előtt. Nemcsak Ginát szerette a költő; heves vággyal közeledett más nők felé is; de szerelmet vagy nem nyert tőlük vagy nem tudták szenvedélyét kielégíteni; Gina alakja örökké visszajárt hozzá. A visszautasított imádó gyötrődését kevés költő festette zordabb színezéssel. Perzselő vágy tüze csapkodott elő strófáiból, de testi epedésében annyira komoly volt, olyan meggyőzően művészi, hogy legmerészebb erotikuma sem tesz bántó hatást. Szerelmi költeményei között alig akad egy-két megnyugtatóbb darab, legtöbbje panaszos hangú, lázban égő, sötét levegőjű költemény. A szenvedély viharából, a vágyak és emlékek hullámai közül éles körvonalakkal emelkedik ki a kacér, szívtelen, kéjvágyó asszony kísértő alakja, mint az érzéki gyönyörök és az erkölcsi süllyedés szimboluma. Gyászos képzelődések űzik játékaikat a költővel, a viszonzatlan szerelem kínjai megújulnak lelkében, kielégítetlen sóvárgása sehol sem talál enyhülést. Meg nem értve vergődik a lángoló szerelmére méltatlan nő igézete alatt.

Szörnyű a szerelem hatalma. Hiába lettél dicső hős, dölyfös padisah vagy orosz cár: «Szívedben újuló tavasszal Találkozol egy gyermekarccal, Ki rózsaláncot vet nyakadba, Bár láthatatlant, s meg vagy fogva.» Országok rettegnek tőled s te remegsz e szép szemek sugarától, térdre esve nyögsz, négykézláb jársz, fejeden csörgősipkát hordasz; bolondot csinálnak belőled: és okosan, mert így

vagy boldog. Ne bánd akárki vagy, barátom, hogy kicsiny bársony-kezecskék vezetik sorsodat ezen a földön, hogy egy parányi láthatatlan szikrában ekkora hatalom van. A dinamitnak egy morzsája nagyobb úr a Himalájánál: «Tövébe, hogyha akna fúrva, Egy öntudatlan gyermek ujja Érintse meg és hurrá, egyben A Csimborasszó légbe röppen.» *(Szerelem hatalma.)*

A költő megáll a mágnáspalotában, körültekint Gina kincseket érő bútorai között, jajveszékelve kap fejéhez: «Ez a terem, amelyben történt. Mondják, beszélik a falak. Látom forogni a vad örvényt, Mely elmerített fényalak.» Hajh, soha nem feledem megkerítésed pillanatát, szakadatlan élem azt a szörnyű percet, ez a jelenet kering agyamban szünetlen. Függönyöd éjjelében villogó gyilokként röpködnek a kéjben fuldokló sóhajok; megelevenedik minden bútordarab, árulkodó hangok kacagnak fel hátam mögött: «Hogy gyalázatfolt ég a Napban, Virágkehelyben ronda pók, Nincs szemérem a csillagokban, Zsibáru lett a szűzi csók; Hogy koldussá szegényült a lét; Leélte tündöklő nyarát. Üres a végetlen mindenség, Ki van rabolva a világ!» Itt veszett el a második paradicsom; csakhogy itt egy hitvány majom csábította el Évát, vörös frakkban, sikkes nyakkendővel. «Úgy kell neked szívem, mit fellengsz? Ez itten a világfolyás. A fellegekben amíg járszkelsz, A virágot letépi más.» *(A kárhozat helyén.)*

Megújul minden ezen a földön, a sírból is van feltámadás, csak az halt meg mindörökre, ami Ginában elveszett. Nem az élet, nem a halál választ el bennünket; másért kell örökre búcsúznunk egymástól. Nem válok el

soha tőled és mégis azt mondom: Isten hozzád! Szótlanul és iszonyún nézek reád, mint gyilkosára a kísértet: Isten hozzád! «Mondd nekem majd, hogy enyim vagy, Hogy szeretsz: leborulok rád Véghetetlen fájdalommal S azt felelem: Isten hozzád!» *(Látlak én még.)*

Az álmok és emlékek visszajárnak a költőhöz. Lelkének sebei már nem kínozzák a régi gyötrelemmel, szíve olyan hideg és szenvedélytelen, mint a Montblanc csúcsán a jég. Egyik ihletett órájában megszületik halhatatlan költeménye, a *Húsz év mulva:* négy versszak a «mult ifjúság tündértaván hattyúi képpel fölmerült» nőről. A csöndes éjszaka magányából előlép Gina árnya: «És akkor még szívem kigyúl, Mint hosszú téli éjjelen Montblanc örök hava, ha túl A fölkelő nap megjelen.»

Vajda János lelki élete merőben elüt a mindennapiságtól, tépelődései megindítanak, fantáziája magával ragad, gondolatai áttörik a zárt formát. Bizonyos eszméi egyedülállók költészetünkben; jelzői, képei és hasonlatai szertelenségük és bizarrságuk ellenére is mélytüzű drágakövek. Szellemi hagyatékán mindenütt rajta van a rendkívüli egyéniség bélyege; hatnak ezek a versek még ott is, ahol a nyelv talán kevésbé csiszolt és a verselés nem eléggé gördülékeny. A költő még nyelvében és verselésében is elkülönül a népies-nemzeti iskola lírikusaitól; elődei közül legföljebb Vörösmarty Mihályhoz és Petőfi Sándorhoz kapcsolható. Nincsen közelebbi viszonyban a külföld költőivel sem; ezek közül Byron, Victor Hugo, Leopardi és Heine stílusa áll hozzá legközelebb.

Elbeszélő költeményeinek egy része a népies iskola

szellemének hatását mutatja. Megénekelte, hogyan nyeri el Szent István király bujdosó rokona, Béla herceg, a lengyel király leányának kezét. *(Béla királyfi.)* Irt néhány verses mesét és népies tárgyú költői elbeszélést. *(Ábel és Aranka, Törzsök Jankó, Bojtár Bandi.)* Ezek az elbeszélő költemények nincsenek híjával a részletszépségeknek, a maguk idejében a népies epika java terméséhez tartoztak, de művészi értékük csekély.

Alfréd regénye (1876) a legizzóbb levegőjű magyar elbeszélő költemény. Egetverő lírai kitörések sorakoznak benne egymás mellé, a pátosz szeszélyes humorral váltakozik, az önkínzás és öngúnyolás merész ötletei sodró erővel áradnak. Alfréd, a költő, leírja az isteni Izidóra bájait: vállai fehérek, mint a Kordillerák hava, szemöldökei feketék, haja lobogó láng; ez a nő kimondhatatlanul szép, de megveti Alfrédot. A szegény költő megsemmisülve vánszorog haza, otthon álmot lát; megjelenik előtte a halál kezébe adja szörnyű kaszáját s megengedi neki, hogy kiirtsa az emberiséget. Az emberek ezrei hullanak el, bekövönt a végpusztulás, bőszült vihar támad, rommá lesz a földteke, az új világban együtt találja magát a költő Izidórával; a nő alszik, szíve táján egy tőrszúráshoz hasonló jegy; az álomnak hirtelen vége szakad. Alfréd költeményt ír a csodálatos álomról, Izidóra érdeklődéssel hallgatja, de a végén izgatottan ugrik fel, mert a testén valóban megvan az a jegy. Ezt a titkot, szerinte, csak gróf Kievszky Oszkár hadnagy árulhatta el alávaló lovagiatlanságból. A szerelmi versengés párbajjal végződik, Alfréd leszúrja a hadnagyot, azután külföldre menekül, Izidóra mindenütt

nyomon kíséri. Megérteni most sem tudják egymást, kínos szerelmi játék után megvetéssel fordulnak el egymástól s a szép nő eltűnik Alfréd szeme elől. — A rímtelen jambusokban írt verses regény a képzeletnek olyan szilaj szárnyalását, a képeknek és hasonlatoknak olyan pazar változatosságát, a nyelvnek olyan tündöklését mutatja, hogy ebben a tekintetben kevés magyar költemény vetekedhetik vele. Drámai elevenségű részletek váltakoznak benne ragyogó leírásokkal. Izzó líraiság fűti minden sorát. Alom és való, felhőkben ábrándozó eszményiség és pőre realizmus fonódnak benne együvé. Új színek, ismeretlen hangok, merész ötletek káprázatják az olvasót. Ritka kifejező erejű költő alkotása ez a mű: a magyar epikának kétségtelenül egyik nagyértékű alkotása.

Másik verses regénye: a *Találkozások.* (1877.) Virányi Ernő, a gazdag budapesti ifjú, megpillantja a Váci-utcában Etelkét, egy özvegy asszony szép leányát, megismerkedik a családdal, vőlegénye lesz Etelkének. Szerencsétlenségére találkozik Leonával, beleszeret a kacér asszonyba, párbajt vív érte, feledi jegyesét. A mámor eltünte után egyre jobban vágyódik elhagyott szerelmese után, vissza akar térni Etelkéhez, de már késő: a hervadó szép leány megtudja Leonával kötött viszonyát s a bűnös szerelmes pár szeme láttára ugrik a Dunába. A rettenetes jelenet, a holt leány emléke, örökre feldúlja a hűtlen ifjú életét. — Akik szeretik a reflexiókban gazdag lírai egyéniségek költői csapongását, a szerelmi szenvedély fejlődésének megfigyelését, a testi vágyak veszélyes játékainak rajzát, gyönyörködni fognak a költő művészetében. A jól öltözködő

budapesti járdahősök alakjainak irónikus bemutatása szellemes ábrázoló tehetségre vall; a kitanult ledér nő hálójába került ifjú tehetetlen vergődésének elbeszélő és leíró részletein a művészi együttérzés hangulata ömlik el.

A költő megpróbálkozott novellák írásával is, de sikerei nem voltak. *Ildikó* című történeti szomorújátékát 1857-ben adták elő a pesti Nemzeti Színházban. Hírlapi cikkeket özönével írt, bár nem szerette a prózát. 1887-ben tett vallomása szerint: «Csöndes irtózattal és mélabúval tölt el a négy évtizeden át általam prózában írott különféle tárgyú cikkek s munkálatok sokasága. Mintha egy óriás piramis emelkednék előttem, melyet az ókori rabszolga munkásságával magam emeltem sorsom mostohaságának emlékéül. Mert bizonyos, hogy mindeme művek, igen csekély kivétellel, a létért való küzdelem sanyarú kényszerűségének szüleményei.» Prózája magyaros szellemű, világos beszédű bölcselkedés, minden megkapóbb szín nélkül. Ismeretterjesztés zsörtölődő elmefuttatásokkal.

Vajda Jánost a korabeli tekintélyesebb bírálók meglehetősen mellőzték, ezért haragudott annyira a költő az «akadémiai kritika fegyelmezett rabszolga-népére.» Kortársait egyrészt fölötte bántotta ellenszenves egyéni modora, másrészt a maguk népies-nemzeti ízlésében nem tudtak kellő elismeréssel közeledni más költői stílushoz. Maga a költő mindent megtett művészi nagyságának hírlelésére. (A Vasárnapi Ujságban valóságos reklámcikkek jelentek meg tehetségéről, ezeket a magasztalásokat ő sugalmazta s a jólelkű szerkesztő kénytelen volt teret engedni munkatársa hírverésének.) — Gyulai Pál nem sokat tartott Vajda János költői nagyságáról, csak egyszerűbb stílusú verseiben talált némi méltányolni valót. «Vajda Jánost, írja 1877-ben, harminc év óta ismeri a közönség. Mint lángész lépett föl, maig sem

mondott le ez igényről, sőt legújabb munkájában jobban ragaszkodik hozzá, mint valaha. Mi éppen nem tiltjuk meg Vajdának, hogy valami szokatlanba fogjon, de bizonyára megkívánhatjuk, hogy gyönyörködtessen bennünket. Mit ér a szokatlan, a csodálatos történet, ha egyszersmind unalmas és ízetlen is? Mi nem bánjuk, ha Vajda a költői beszély új formájával lepi is meg a világot, csak tudja rajzolni a természetet, az emberi szívet és társadalmat. De éppen az a baj, hogy mindebből keveset találunk Alfréd Regényében. Az egész cselekmény holmi bizarr véletlenen alapszik, ami pedig a jellemrajzot illeti, az teljesen elhibázott, de úgy látszik, hogy a költő általában nem is törekszik ilyesmire, mintha azt a lángész méltóságán alul álló dolognak tartaná.» (Újabb költői beszélyeink. Budapesti Szemle. 1877. évf. Bírálatok. Budapest, 1911.) — Beöthy Zsolt megemlítette, hogy Vajda János valamennyi kortársánál inkább törekszik a maga lábán járni, önálló irányban haladni. «Munkái javát lírai költeményei alkotják. Egyáltalában nem népies; fő törekvése: erő és mélység, melyek mellett a formát gyakran elhanyagolja. Mindig sötét indulatok közt hánykódik és a szenvedély egy-egy kitörésére, valamely keserű, végletesebb hangulat festésére talál megragadó hangokat és a képzeletnek nem közönséges hatalmáról tanuskodó képeket; de költészetét érzéki felfogás, nem tisztult bölcselkedés s a rendkívülinek lázas keresése jellemzik.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Vajda János, mondja Széchy Károly, önálló és mindenekfölött igaz lírikus; költészete mai líránk legmaradandóbb terméséhez tartozik. «A lét nagy kérdéseinek szédítő örvényei fölött a romanticizmus szertelen képzelődésével szállong. Megesik rajta, hogy gondolata száraz, kifejezése prózai, mert általában a verselés csínja ellen nem egyszer vétkezik, mintha csak az alaki tökély művészetét megvetné vagy nem birná; rendszerint azonban a költőiség fényében és melegében jelenik meg s világfájdalmának jajja és sötét borújának panasza megdöbbentő közvetlenséggel tör elő.» (A magyar lira a forradalom után. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Endrődi Sándor szerint Vajda János ajkáról a szenvedélynek és fájdalomnak olyan megrázó hangjai búgnak fel, aminők egyetlen költőnk lantjáról sem hangzottak el sohasem. Gina alakját a magasan szárnyaló énekek

és szívszaggató elégiák egész kórusával dicsőítette és halhatatlanította. «Lírájában a tragédia elemei zajlanak. Duzzad az erőtől, izzón ég a szenvedélytől s keserűségében úgy tud süvölteni, mint Shakespeare hősei.» Talán egy kissé patétikus, sokszor szertelen, de mindig önálló, eredeti, sajátos. «Neki külön kivételes világa volt, egy lehetetlen, rettentő világ, amelynek bizarr teremtési folyamata mindent szétrobbantással fenyegető tűzi vészben ott folyt le előttünk az Alfréd Regénye első fejezetében. Ha valaki látni akarja Vajda képzelőtehetségét s azokat a kínszenvedéseket, melyek azzal együtt járnak: olvassa el ezt az égő, világokat felforgató rapszódiát, nézze meg ezeket a lángban, vérben hömpölygő képeket, ezeket a régi emberiséget elsöprő és új teremtés jogát követelő rémes víziókat s köztük a költő fuldokló szívét.» (Két lírikus. A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913.) — Vajda János szerelmi lírája, állapítja meg Schöpflin Aladár, a modern szerelem első megnyilvánulása irodalmukban. A magyar szerelmi líra Balassától Petőfiig a nőimádó lovag káprázó szemével közeledett a nőhöz, megmámorosodott tőle és kritika nélkül adta oda magát neki; ezzel szemben Vajda János illúziók nélkül nézte a nőt, vadul sóvárgott a testi gyönyörök után, fantáziája merőben érzéki volt. «Szerelme folytonos zsörtölődés és marakodás a nővel. A nő nem párja neki, hanem ellenfele, akit le kell igázni, maga alá gyűrni s ez a viaskodás tulajdonképen a szerelem lényege. Tisztában van Gina fejének, szívének ürességével; tudja, hogy nem való egyébre, mint hogy felgyujtsa az érzékeket, de ez mintha csak annál jobban magához vonzaná.» Ez az érzés, ez a hang idegenül érintette az akkori magyar lelket, akkor még mindenki benne élt a régi egyszerűbb formákban, a kevesebb bonyodalmat mutató érzések körében. A férfinak a nőhöz való viszonyáról ebben az időben még egészen más fogalmak voltak s az egész magyar líra egyhangúlag ezeket a fogalmakat támogatta. (Magyar írók. Budapest, 1919.) — Költői egyénisége, úgymond Brisits Frigyes, nem tisztán a magyar költői hagyományok megszokott folytatása. «Vajda János tulajdonképen egy darab, magyar földre vetődött és bizarrá vált európai nyugtalanság.» A költő a XIX. század filozófiai sodrású irányzatát nem mint egész rendszert vette át, hanem mint beteg lelki összetételének legjobban megfelelő magyarázó eszközét. Legnagyobb súllyal Schopenhauer világa érvé-

nyesült lirájában, de az igazi bölcseleti egység hiányzott gondolkodásából. Benne tulajdonképen a filozófiai tűnődés olvadt fel költészetté. «Ő az első nagy nyugtalanság, amely bizonyos filozófiai tudatossággal keresi magát. Ennek a következménye az a szétválás, amely nála kettéhasítja a költői tudat egységét: metafizikaivá és költőivé. Vajda még tartja a kettő kapcsolatát, nála még nincs meg a filozófiai problémák kizárólagossága, de már erősen előrenyomul lirájában a reflexiók világnézeti jellege, amely azután a modern költészetben fejlődött ki egészen.» (Vajda János bölcselő költészete. Katolikus Szemle. 1922. évf.) — Kéky Lajos szerint Vajda János a maga nemzedékének legnagyobb lirikusa. Újszerű liraiságának forrása az eszményi vonzalom helyett az érzéki vágyódás, tárgya a régi ideál helyett a társadalmon kívül álló nő; a mi szemünkben talán csak sekélyes érzés, de a költő tragikusnak érezte. «Ahol megtisztul érzelme a sóvár érzékiségtől, ott valóban megragadó erővel szólal meg s egész költészetünkben leghatalmasabb lendülettel, tragikusan komor bensőséggel érezteti a férfinak végletesen hű, de rajongásában megcsúfolt szerelme gyötrelmeit.» Alfréd Regényében is ez az izzó, féktelen, érzéki vágy siralma vonul végig. Hajszolja a szertelent, bizarrt, paradoxot; képzelete merészen szárnyal, de zavaros képeket fest; az életet kesernyésen, sokszor cinikusan fogja fel. Világfelfogása a Találkozásokban is pesszimisztikusan egyoldalú. (Vajda János. Budapest, 1927.)

Vajda János 1827 május 7-én született Pesten egyszerű sorsú katolikus családból. Tíz éves koráig Fehérmegye egyik kis községében, Válban, nevelkedett; atyja uradalmi erdész volt. Az erdei élet nagy hatást tett lelkére, megszerette a magányt, gyönyörködött a természet szépségeiben. Képzelete titokzatos alakokkal népesítette be az erdők sürüjét, sokat kóborolt a vadon fái között, feszült figyelemmel hallgatta az erdőkerülők és orvvadászok küzdelmeiről szóló történeteket. A természet rejtekhelyeire később is mindig visszavágyott. Szülei papnak szánták, de ő valami rendkívüli dologra vágyott. Gimnáziumi tanulmányainak befejeztével felcsapott színésznek, bekalandozta az országot, végül sok nélkülözés elszenvedése után hazament. Atyja kérésére fölvették gazdasági gyakornoknak az alcsúti főhercegi uradalomba, itt egy évig dolgozott, innen került 1847-ben Pestre, a Gazdasági Egyesület irodájába. Megismerkedett a Pilvax-kávéház írói körével,

résztvett a márciusi ifjúság hazafias mozgalmában, a szabadságharc idején fegyverrel szolgálta a nemzet ügyét. Önként állt be közlegénynek, később derekas viselkedése jutalmául kinevezték honvédhadnaggyá. A szabadságharc bukása után, mint annyi más tiszttársát, besorozták közembernek az osztrák hadseregbe, ezredével leküldték Olaszországba s csak egy esztendei kényszerkatonáskodás után eresztették szabadon. Hogy megélhessen, elment Kiskunhalasra, állást vállalt a földbecslő hivatalnál, mint kataszteri kishivatalnok keresztül-kasul járta az Alföldet. Utóbb feljutott a fővárosba; ekkor elhatározta, hogy az irói pályára lép. Az 1850-es évek közepétől fogva a költészetnek és ujságirásnak szentelte minden idejét, verseket adott közre, tárcákat irt, színházi előadásokat bírált, politikai röpiratokat adott ki. 1857-ben megalapította a Nővilág című szépirodalmi hetilapot, 1870-ben a Kisfaludy-Társaság tagjai közé választották. Sok csalódás érte, ideálja egy mágnás kedvese lett, házasságával rosszul járt. Nehezen kereste kenyerét, egyhangú munkával robotolt a szerkesztőségekben. Legszivesebben a Vasárnapi Ujság melléklapjába, a Politikai Ujdonságokba, dolgozott. Érezte, hogy az előkelőbb irodalmi körökben méltatlanul mellőzik; felháborodva figyelte, hogyan érvényesülnek a szemfüles irodalmi mesteremberek; elkeseritette, hogy sem a közönség nem vásárolja munkáit, sem a kritikusok nem szólnak tehetségéről elismerő hangon. Csak az ifjabb nemzedékben akadtak barátai, csak élete vége felé tapasztalt nagyobb megértést érdemei iránt. 1897 január 17-én halt meg Budapesten. Komor magánosságban fejezte be életét, csalódottan szállt a sirba. A családi kör hiánya, boldogtalan szerelmének emlékei, az ujságirói munka, sok összezördülése és háttérbe szorulása megrontották napjait. Amint az évek haladtak, embergyülölő hangulata egyre fokozódott. Gyanakodva tekintett még tisztelőire is; nehezen tudta elképzelni, hogy az emberek között becsületes lélek is akadhat. Csalódásai egyre zordabbá tették, modorának érdessége fokozódott, végre csak azok számára vált megközelíthetővé, akik szemet húnytak emberi gyöngeségei előtt.

Adatok Vajda János életéhez:

1827. — Vajda János születésének éve. Május 7-én születik Pesten. (Atyja, Vajda András, jobbágysorból való szolgalegény, pesti urasági inas, váli erdőkerülő, végül főerdész; anyja, Veleczky Lidia,

szegény földműves leánya, férjhezmenése előtt szobalány; mindketten katolikus vallásúak. Kilenc gyermekük közül négy korán elhal, a megmaradtak sorában a költő a legidősebb. Fél éves korában kerül Pestről Válba; atyja itt kap uradalmi erdészi alkalmazást.)

1837. — Gimnáziumi tanuló Székesfehérvárott. (Tanulmányait később Pesten folytatja. A középiskolai osztályokat elvégzi, de egyetemre nem jár.)

1844. — Megjelenik első verse az Életképekben. (A következő évtől kezdve Vahot Imre Pesti Divatlapjába dolgozik.)

1845. — Tizennyolc éves korában színész lesz. (Regényes hajlama vonja a komédiások közé: «Otthon, Válban, atyámnál oly bőségben éltem, hogy utóbb a jólétet meg is úntam és megszöktem színésznek. Látni, utazni, tapasztalni, koplalni vágytam. Azt gondoltam, hogy ne csak Székesfehérvárt és Pestet ismerjem, hanem hadd lássam az Alföldet és annak parasztnépét is.» Színészi tehetsége gyönge, harmadrangú szerepeket bíznak rá.)

1848.— A pesti márciusi ifjúság egyik vezére. (A Pilvax-kávéházban barátságot köt írótársaival, politikai szónoklatokat mond, tagja lesz a bécsi forradalmi ifjúság üdvözlésére küldött egyetemi diákbizottságnak. Fegyvert fog a haza védelmére, résztvesz számos ütközetben.)

1850. — Osztrák közkatona Páduában. (Az erőszakosan besorozott egykori honvédtiszt egy német-cseh ezredben szolgál s megízleli a császári legénységi szolgálat minden gyötrelmét.)

1851. — Szegénysége miatt kénytelen hivatalt vállalni a Bach-kormány szolgálatában. (A volt közlegény elég jól tud németül, a vidéki földbirtokok számbavételénél alkalmazzák, később állandó telekkönyvi alkalmazást kap Budán. Restelli császári kishivatalát, írni kezd a lapokba.)

1857. — Harminc éves. Heckenast Gusztáv könyvkiadó költségén megindítja a Nővilág című szépirodalmi folyóiratot. (Olthatatlan szerelemre gyullad Gina iránt, de hasztalan eseng kezéért, Gina hallani sem akar róla. A fiatal leány egy budai cseh borbély gyermeke, családi neve: Kratochwill Zsuzsi. Hiába közelednek hozzá udvarlói és kérői, lenézi mindegyiket, szánakozva tekint a költőre is, irtózik a polgári életmódtól. Szépsége olyan tündöklő, hogy mikor az egyik Esterházy herceg 1860-ban meglátja, Bécsbe költözteti, palotával ajándékozza meg, ékszerekkel halmozza el, szolgaszemélyzetet

tart számára, nyelvekre tanittatja. Zsuzsiból, ekkor már Véghely Georginából, milliomosnő lesz. A hercegtől később nagy vagyont örököl, egyik kedvese elcsavarja a fejét. Barátjával cirkuszt szervez, az Oroszy-cirkusz Szentpétervártól Párisig bejárja egész Európát, Gina is fellép mint mülovarnő, végül elúszik minden pénze.)

1863. — Visszavonul a Nővilág szerkesztésétől. A Magyar Sajtó hasábjain közölt politikai cikke miatt a császári hadi főparancsnokság nyolc napi fogsággal sujtja. (Ez év őszén súlyos csapás éri: atyja és anyja halálos szerencsétlenség áldozata lesz Válon. Megbokrosodott lovaik elragadják kocsijukat, az összetört kocsi halálra roncsolja a két öreg embert. Ettől kezdve a költő támogatja parasztsorban maradt nőtestvéreit.)

1870. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjának. (Egyik verses kötete, két évvel utóbb, a Társaság kiadásában jelenik meg.)

1880. — Ötvenhárom éves. Nőül veszi a költeményeiben Rozamunda néven emlegetett Bartos Rózát. A leány harmincnégy évvel fiatalabb nála; a költő úgy tekint rá, mint az ártatlanság megtestesülésére, de csak néhány hónapig laknak együtt. A következő évben elválik feleségétől. (Ekkor még nincs polgári házasság, a válópör a papság előtt folyik, az esztergomi egyházi bíróság igazoltnak látja az asszony bünösségét s megengedhetőnek tartja, hogy a két fél ne éljen tovább egy fedél alatt. Ha a költő ismét meg akarna nősülni, át kellene térnie valamelyik protestáns vallásra. Eszében sincs, hogy még egyszer kisérletezzék a családalapitással, bár később ismét szerelemre lobban egy tetszetős külsejü nő iránt. Elvált nejére nem haragszik, egy ideig leveleznek egymással, azután az asszony Bécsbe megy, ott tengeti napjait.)

1882. — Gina mindenéből kifosztva él az osztrák fővárosban, olykor pénztkérő levelekkel ostromolja a költőt, felajánlja azt is, hogy házvezetőnője lesz. A költő beszél vele Bécsben, megdöbbenve látja züllését, némi pénzt ad egykori eszményképének. (Az öregedő nő szobaasszony lesz az egyik bécsi bérházban, artistákat fogad szállásra, ő maga a konyhában lakik, kinos betegség gyötri.)

1890. — A költő egyre nehezebben birja a szerkesztőségi munkát, bár Nagy Miklós, a Vasárnapi Ujság szerkesztője, mindent megtesz helyzete könnyitéséért. (Irótársai fejcsóválva beszélnek furcsaságai-

ról. Benedek Elek így idézi fel alakját önéletrajzában: «Zordonképű, magába temetkezett óriás, kerüli, gyűlöli az embereket. Rendszerint egyedül üldögél a Kammon-kávéház sarkában: két zsidófiú, Palágyi Menyhért, a filozófus, és Lajos, a költő, látogat el hozzá, senki más. Arany Jánost igen kicsinyli. Szaporátlan költő, mint ahogy szaporátlan a nemesebb fajtájú vad. Versei mélyen járók. Nem kapkodnak utána a kiadók. Minden szava keserű panasz, keserű vád. Léhűtők dúskálnak a jóban s ő éhezik. Az éhezés túlzás. Néplapot szerkeszt; névtelen, tisztes megélhetést biztosít a fizetése. De való, hogy szegény ember, amilyen szegény csak magyar költő lehet.») Lelke csak akkor derül fel kevéssé, ha időnkint vidékre menekülhet a fővárosból. (Lejár Fehér megyébe, vadászgat Szabadka környékén, nyaral a Tátrában, Marienbadban, Rohitschon. Gyomorbaja különös módon nyilvánul meg: hihetetlenül éhes. Bár néha három vendéglőben ebédel és vacsorál, beteges étvágyát nem tudja kielégíteni.)

1894. — Írói fellépésének ötvenéves fordulója. (Csöndes jubileum, maga kívánja így, írtózik a nyilvános szerepléstől. Ez alkalomból báró Eötvös Loránt közoktatásügyi miniszter fölemeli számára az elődétől, gróf Csáky Albintól, kiutalt évi kegydíjat; az írói, társadalmi és politikai világ kitűnőségei meleghangú üdvözlő iratban adnak kifejezést tiszteletüknek. Az iratot aláírja Wekerle Sándor miniszterelnök, több miniszter, a főrendiház és képviselőház elnöke, a főváros polgármestere s Jókai Mórral az élén minden nevesebb magyar író és hírlapíró. Küldöttséget nem fogad a költő, ő maga megy a jubileumot rendező Endrődi Sándor lakására: «Kezeibe vette az iratot, jegyzi fel Endrődi, és hosszan, meghatva nézegette. Aztán szótlanul egy zsöllyébe ereszkedett, a papírlapokat a térdére helyezte s szemei lassan könnybe lábadtak. Szinte dúltan, szenvedőn nézett rám, mintha valami marcangolta volna. Végre majdnem csukló hangon megszólalt: „Egy vallomással tartozom neked, édes barátom. Én körülbelül harminc év óta azzal a gondolattal járok föl-alá a világban, hogy itt mindenki gazember. Nem volt igazam.“ Egy könny futott le vonagló vonásain. Talán örömkönny volt, de bizonyos, hogy neki ez is fájdalmába került.»)

1896. — Utolsó találkozása Ginával. (A szerencsétlen nő arra kéri levelében, menjen fel érdekében a királyhoz, kérjen számára két

lovat, mert faluról falura járva, be akarja mutatni lovagló művészetét. A költő tíz forintot küld neki Bécsbe. Néhány nap mulva Gina Budapestre érkezik, a költő borzadva pillant rá: a híres szépségből szörnyű külsejű öregasszony lett. A kipirosított arcú anyóka visszatér Bécsbe; később tudatja a költőt, hogy házmesternő lett az egyik külvárosi házban. Gina a sors különös véletlenéből megismerkedik Vajda János elvált nejével, a szintén Bécsben élő Bartos Rózával. Felújítják emlékeiket, keseregnek nyomorúságukon.)

1897. — Vajda János halála. Január 17-én, hetven éves korában, hal meg Budapesten. (Kerepesi-úti kis lakásában takarítónője ápolja, írótársai közül többen látogatják, az orvostudomány nem tud segíteni súlyos gyomorbaján. Utolsó óráiban megírja végrendeletét: «Testem okvetlen minél apróbb részletekre fölbontassék; agyam, szívem, gyomrom kivétessék és fölapróztassék. Fiókomban, tárcámban található e pillanatban mintegy 400 forint. Ebből hű ápolónőm, Müller Mari, azonnal átvehet 200 forintot, mint neki megígért végkielégítést. Könyvtár, ruhatár, fegyver, pipatár, bútorzat netán elárvereztetvén, ami ezek után bejön, három részre osztandó és két nővérem, Róza és Gizi, harmadikul pedig Müller Mari részesedjenek belőle. Egyetlenegy krajcárral sem vagyok adósa senkinek.») Temetésének költségeit a közoktatásügyi minisztérium fizeti, a főváros a Kerepesi-úti temetőben díszsírhelyet jelöl ki számára, a temetésen Rákosi Jenő, Bartók Lajos és Ábrányi Emil búcsúztatják. («Nem maradtál senkinek adósa. És most fizettél a természetnek is. Minden tartozásod letörlesztve. Most majd a magyar nemzeten lesz a sor, hogy lerójja tartozását veled szemben, ki világraszóló kincseket adtál neki, míg magad teljes szegénységben térsz a hazai földbe vissza. Megérdemelt dicsőségedből keveset juttatott neked a sors, annál bővebben omlottak rád a meg nem érdemelt szenvedések.» Ábrányi Emil.)

1908. — Szülőfalujában szobrot emelnek emlékének. (Szobrot állítanak 1916-ban sírja fölé is.)

1910. — Gina halála. (Hetvenegy éves korában hal meg az egyik bécsi kórházban. Az egykor dúsgazdag asszony élete utolsó éveiben koldusbotra jut. Temetésén egyedül Bartos Róza jelenik meg.)

1927. — A költő születésének századik évfordulója. (Elvált felesége még él abbáziai menedékhelyén, azután eltűnik a világ szeme elől.)

1933. — Bartos Róza halála. (Hetvenkét éves korában hal meg az egyik budapesti kórházban. Élete utolsó éveiben könyöradományokból tengődik. Temetésén sírja mellett a sírásókon kívül nem jelenik meg senki.)

Kiadások. — Béla királyfi. Költői beszély hat énekben. Pest, 1854. (Gyulai Pál a Budapesti Hirlap 1855. évfolyamában nem sok jót mondott a népies verses elbeszélésről s kétségtelenül igaza volt.) — Költemények. Pest, 1856. (Ebben a kötetében több szép lírai költeménye jelent meg: így a Száll a hegyre barna felhő.) — A vadászat mestere. Pest, 1859. (Ez volt a legnépszerűbb munkája. Cserszilvásy Ákos néven jelent meg több kiadásban. Mellékcíme: «Önképző gyakorlati útmutatás a vadászat kedvelői számára vagyis rövid foglalatja mindazon elméleti szabályoknak, melyek megtanulása s megtartása mellett a vadászatot bárki a siker gyönyörével gyakorolhatja.») — Vészhangok. Pest, 1860. (Versek.) — Önbirálat. Írta Arisztidesz. Lipcse, 1862. (Álnevü politikai röpirat.) — Polgárosodás. Írta Arisztidesz. Pest, 1862. (Álnevü politikai röpirat.) — Egy honvéd naplójából. Pest, 1869. (Emlékei a szabadságharc napjaiból.) — Kisebb költemények. Pest, 1872. (Válogatott versei a Kisfaludy-Társaság kiadásában.) — Újabb költemények. Budapest, 1876. (A lírai versek mellett: Alfréd regénye.) — Találkozások. Budapest, 1877. («Budapesti életkép versekben.») — Elbeszélések. Budapest, 1881. (Homonnai Béla néven.) — A szerelem szótára és kalauza. Budapest, 1881. (Tanácsadások a szerelem és házasság dolgában. «Hazai és külföldi források után összeállítva V. J. által.») — Vajda János összes költeményei. Két kötet. Budapest, 1881. (Verses munkáinak értékes gyüjteménye Abafi Lajos Nemzeti Könyvtárában jelent meg.) — Dal és beszély. Budapest, 1883. (A lírai versek mellett: Ábel és Aranka.) — Törzsök Jankó vagy a három erős ember. Budapest, év nélkül. (Elbeszélő költemény a nép számára a Jó Könyvek füzetei között.) — Vajda János újabb munkái. Két kötet. Budapest, 1887. (Az első kötetben lírai és elbeszélő versek, a második kötetben közérdekü hírlapi cikkek.) — Költemények. Budapest, 1893. (Hat év termése.) — Vajda János költeményei. Budapest, 1895. (Mehner Vilmos költségén. A többi kiadó hallani sem akart a kiadásról, olyan reménytelen volt üzleti szempontból egy-egy Vajda-kötet közrebocsátása.) — Magyarság és nemzeti önérzet. Budapest,

1896. (Nemzeti szellemű prózai dolgozatok.) — Vajda János kisebb költeményei. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Endrődi Sándor. Budapest, 1903. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Vajda János válogatott költeményei. Császár Ernő bevezetésével. Budapest, év nélkül. (Magyar Könyvtár.) — Vajda János munkái. Pintér Jenő bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Zilahy Károly munkái. Két kötet. Pest, 1866. — Endrődi Sándor: Vajda kisebb költeményeiről. Figyelő. 1872. évf. — Palágyi Menyhért: Vajda János és a magyar líra. Koszorú. 1885. évf. — Eötvös Károly: Vajda János. Vasárnapi Ujság. 1886. évf. 42. sz. — Endrődi Sándor: Költők világa. Nagyvárad, 1887. — Erdélyi János: Tanulmányok. Budapest, 1890. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Endrődi Sándor: Vajda János. Vasárnapi Ujság. 1894. évf. — Palágyi Lajos: Vajda János emlékezete. Budapest, 1897. — Rencz János: Vajda János költészete s a mai magyar líra. Pancsovai áll. gimnázium értesítője. 1897. — Széchy Károly: Kisebb tanulmányok. Budapest, 1897. — Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Bródy Sándor, Ignotus Hugó, Kazár Emil, Lázár Béla, Palágyi Lajos, Rákosi Jenő, Szana Tamás, Szilágyi Géza és mások megemlékezései a költő halála alkalmából. (Cikkeik jegyzéke: Egyetemes Philologiai Közlöny. 1898. évf. 653. l.) — Dombi Márk: Vajda János költészete. Katolikus Szemle. 1900. évf. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok második sorozata. Budapest, 1900. — Kerekes György Vajda János élete és munkái. Budapest, 1901. — Bródy Mihály: Vajda János. Budapest, 1904. — Bucsy István: Vajda János mint elbeszélő költő. Magyar Szemle. 1905. évf. — Ágai Adolf: Új hantok. Budapest, 1906. — Endrődi Sándor: Vajda János emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 40. köt. Budapest, 1906. — Széchy Károly: A magyar líra a forradalom után. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. Budapest, 1908. — Koller István: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Beszterce, 1910. — Kún József: Vajda János utolsó szerelme. Uj Idők. 1910. évf. — Oláh Gábor: Írói arcképek. Budapest, 1910. — Pethő István: Vajda János

lírájáról. Komárom, 1910. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Takács István: Vajda János nyelvéről. Budapest, 1911. — Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Endrődi Sándor: Két lirikus. A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. — Alszeghy Zsolt: Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 48. köt. Budapest, 1914. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Budapest, 1914. — Várkonyi Titusz: Vajda János ismeretlen levelei. Vasárnapi Ujság. 1914. évf. — Elek Oszkár: Vajda János Végrendelet című költeményéről. Irodalomtörténet. 1918. évf. — U. az: Hamlet-nyomok a magyar lírában. Magyar Shakespeare-Tár. 10. köt. Budapest, 1918. — Hartmann János: Vajda János. Magyar Múzsa. 1920. évf. — Brisits Frigyes: Vajda János bölcselő költészete. Katolikus Szemle. 1922. évf. — Rubinyi Mózes: Vajda János. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Baros Gyula: Vajda János vezeklése. Napkelet. 1925. évf. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Fejős Imre: Modern magyar romantikus költők. Szekszárd, 1927. — Földessy Gyula: Újabb Ady-tanulmányok. Budapest, 1927. — Kéky Lajos: Vajda János. Budapest, 1927. — Köveskuti Jenő: Vajda János és kritikusai. Magyar Kultúra. 1927. évf. — Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda. Budapest, 1927. — Juhász Géza: Vajda János. Debreceni Szemle. 1928. évf. — Travnik Jenő: A társtalan költő. Győr, 1928. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. Budapest, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Németh László: A Nyugat elődei. Tanu. 1932. évf. — Palágyi Lajos: Arany János és Vajda János. Nyugat. 1932. évf. — Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Budapest, 1932. — Rubinyi Mózes: Az Arany–Vajda problémához. Nyugat. 1932. évf. — H. A.: Vajda János völegénysége és mézeshetei. U. o. 1933. évf. — Palágyi Lajos: Vajda János és a zsidóság. Évkönyv. Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Budapest, 1933. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

ÁBRÁNYI EMIL.

A NÉPJOGOKNAK ezt a törhetetlen harcosát a megalkuvást nem ismerő magyar hazafiság mellett az erős szociális érzék jellemzi.

Dicsőítő költeményt ír a zsákhordóról. «Akit poéta meg nem énekelt még: Szegény zsákhordó, rólad szól dalom!» Nem vagy gavallér, nem csaphatsz szelet a lóversenyeken, nincs váltó-hiteled, nem tudsz hitelre öltözködni, nem kártyázol művészi módon, de azért mégis becsüllek s magasztalom fajtádat, mert dolgozol s dolgozni keményen tudsz. Egész nap ott van a nyakadban a gabonazsák, úgy sétálgatsz föl és alá vele, mintha pehely volna benne; görnyedsz családodért s mégsem csügged parasztszíved; nem szabad kidőlnöd, hurcolnod kell nehéz keresztedet. Különb vagy százszor, mint a gazdag ősök pazarló sarjai, a kéjenc mihasznák, címeres herék. Igen, tudjátok meg naplopó barátaim, hogy egy ilyen szorgalmas zsákhordó többet ér ötszáz kékvérű kártyahősnél; vallom ezt, még ha párbajban leszúrtok is érte. *(Zsákhordó.)*

Harangok hirdetik a királyok nászát, földi istenekként vonul a fenséges pár a főrangúak során át a templomba: vén, durva föld ne érintsd lábukat! Tóduljatok csak, bámuljátok őket! Én kimegyek a mezőre, vígan bolyongok az erdő magányában, köszöntöm a madarakat, merítek a for-

rásból, így érek el a legelső kunyhóig, ahol a szabad szívek igazán szeretnek s nem a trónok alkudott szerelmével ürítik ki az ürmöt aranypohárból. «Láttam menyekzőt én is; át a réten Rozzant templomba vezetett az út; A víg menyasszony mezei virágból Font dús hajára üde koszorút.» Nem ment utánuk cifra nászkíséret, fejük fölött galambpár röpdösött, mentükben őket rózsák üdvözölték, amerre mentek, ragyogott az égbolt, minden pacsirta nászdalt énekelt, falusi pap mondott fejükre áldást. Ez volt az esküvő! «Szegény királyok, sohasem lehettek Oly boldogok ti, mint e koldusok!» *(Királyok násza.)*

A költő fölkeresi a keresztrefeszítés emlékhelyét, találkozik egy csomó kacagó gyermekkel, az apróságok vígan kergetik egymást a szent halmon, nem tudják, hogy siralom helyén táncolnak, a föld most még merő gyönyör mindnyájuknak. Ugrálnak, szaladoznak, bujósdit játszanak a gyermekek a faragott szentek között, sapkájukat Krisztus keresztjének vérző sebére akasztják; majd hirtelen elmenekülnek, mert észreveszik a bús-mogorva költőt. «Tovább szaladtak s én magam maradtam, Ó játsszatok csak, kedves gyermekek! Csak játsszatok jó kedvvel, szakadatlan, Nem látva mást: virágot, fényt, eget! Eljő a perc, hogy e halommal szemben Vergődve áll meg minden gondolat És sírni fogtok, mint az én szememben Most könnyre könny gyűl, gond s önvád alatt.» Ha majd látjátok, hogy a hitvány hogyan hág fel polcról-polcra s az égszülte lángész mint túrja lennt a port; ha szemetekbe ötlik, milyen büszkén zsebeli be árulása díját a Júdás-

lélek s a nagy embert hogyan köpdösi le a bitang csőcselék, belátjátok majd, hogy az egész élet bús kötelesség s az egész föld nem egyéb a keresztrefeszítés helyénél. *(Gyermekek a Kálvárián.)*

«A gálya reng s a méla tengerész Fáradt szemével a magasba néz!» Vándormadár repül a borongó alkonyi ég alatt; hová, hová bolyongó kis madár? «Süvölt a szél, kel a vihar legott, Szállj árbocomra, jer, pihenj meg ott!» S a madár válaszol: jó tengerész, én nem pihenhetek, sietnem kell az óceánon át, hazámba vágyom. Száll a madár, elér a boldogság szigetéhez, ott is hivogatják: itt éden a világ, balzsam a lég, feledd hazádat, úgyis mostoha! «Hazát feledni nem lehet soha!» Dús városokba tér, száz madár cseveg aranykalickában, marasztják a csüggedt vándort: «Bohó madár, nem kínoz a bilincs, Jutalma jólét és fájdalma nincs! Sivár honod mily boldogságot ad? Hisz koldus és zord! — Koldus és szabad!» Tovább, tovább! Vergődve repül a bujdosó madár, tétován tekint a hideg ürbe, el-elalél, aztán repül megint. És végre látja: ott a völgy, halom; mámorosan omlik le hazája földjére. «Szétnéz utolszor, észrevétlenül, Elhagyva, árván egy sírdombra ül, Ajkán rebegve végső dal fogan, Leejti szárnyát s meghal boldogan!» *(Vándormadár.)*

Az emberiség boldogítása, a haza szent ügye, küzdelem a zsarnokság ellen, az elnyomottak felszabadítása, részvét a szenvedők iránt, az egyenlőség és testvériség eszméi: ez a témakör ihleti a költőt legnagyobb erővel. Demokratikus köztársasági hangulatok mozgatják, de csak távolból, mert amikor érzelmeit versbe önti, akkor már

mellőzi a napi politika alkalmi indításait. Egy elkésett negyvennyolcas romantikus és egy korai nemzeti szocialista hangulatvilága verődik össze költészetében, lírája azonban nem hány gyűlölködő tajtékot, a boldogabb jövőt áhítozó szív megbékül a panaszok ábrándos strófákbafoglalásával. Lelkesedik és lelkesít, nemes haraggal ostorozza a bűnöket, szónokias hangon ad kifejezést népimádásának.

Ábrányi Emil költői világát Petőfi szabadságköltészete és a francia romantika szelleme hatja át, lírájában és epikájában Béranger és Victor Hugo stílusa kísért. Még sem nevezhető utánzónak; a külső hatás nem egyetemes jellegű; s ahol feltűnik, ott is megvan a költőben a magyar eredetiség. A bérangeri szatira és refrén közös vonása Petőfivel, a király és a hóhér eszméköre francia forradalmi örökség, bár a szolgaságot emlegető, kényurakat átkozó gondolatvilág nem egészen illett bele a kiegyezés után következő békés évtizedek valóságába. De a költő így látta a világot s vélt igazságának patétikus énekkel adott kifejezést. Egyik verseskönyvének előszava szerint: «Hallgathat egész világ. A költő szóljon! Félhet egész világ. A költő ne remegjen!» Áthágott hazája határain, fájt a lelke az egész földkerekségért, mit törődött azzal, hogy kozmopolitának gondolják! A szeretet és gyűlölet hangjai, a fájdalom és megbotránkozás sóhajai, a fenyegetés és átok felkiáltásai úgy áradtak lantján, mint a vulkanikus lelki tüzek kitörései Victor Hugo költészetében. A regényes lélek lázas álmodozása volt ez, az ifjúság eszményi rajongása; emberszerető lelkendezés, tapaszta-

latlan népkultusz. *(A lakájok kardala, Krampusz király, Keresem az Istent.)*

Csillogó szónokiassággal írt, hangzatosan verselt, költeményeit országszerte szavalták. Nem volt bennük soha nemtelen indulat. Epedő hangú szerelmi vallomásait későbbi nejéhez intézte, családi boldogságát zengő verseiben hitvestársának emelt emléket. Amilyen pesszimistának mutatkozott a társadalom igazságtalanságait ostorozó, nem egyszer világfájdalmas ódáiban, elégiáiban és elbeszélő költeményeiben, olyan meleg érzelmekkel zendítette meg dalait, ha szeretteiről szólt. A sötét elmélkedések és gyöngéd sóhajok meglepő ellentéttel kergették egymást lírájában.

Elbeszélő költeményeiben a szerencsétlenek poétája. Victor Hugo és Coppée hatása alatt festői nyelven, mesteri verseléssel énekli meg eszményített szegényeit, szánalmat kelt az elesettek iránt, lázong a háborúk véreskezű hadvezérei, az emberi holttestek százezrein tipró Napoleonok ellen. Művészi erővel fordítja magyarra Heine híres költeményét a két gránátosról, azután hozzáfűzi folytatását: saját versét *A harmadik gránátos*ról. Nem becsületrend kell nekem — jajdul fel hőse, a csonka katona — hanem becsület; nem dicsőség, hanem jóság; nem kard és szurony, hanem kalász és rózsa. A legkisebb dolgozó parány is többet ér a vérben gázoló császárnál! «Császárotok, aki miatt Fél-Európa romban, Aki miatt koldusbotom És csonka beteg karom van.» Nem üvöltöm császárotok nevét, bőgjenek neki mások mennydörgő hallelujáját! «Ezer császárért nem adom a gyermekem kis ujját.»

Nagyobb verses elbeszélései közül *A pap szerelme* (1880) egy szegény fiú története: a kastély gazdag úrnője magához csábítja az ifjú lelkipásztort, azután lelketlenül hátat fordít neki, a pap a szerelem áldozata lesz. *Teréz*nek (1884) egy bukott leány a hőse: a nemesérzésű leány a gróf karmai közül egy orvosnövendék karjai közé hull, szerelmében megtisztul, de multja miatt mégis bűnhődnie kell. Mind a két elbeszélő költeményben a lírai részek a legsikerültebbek, a költő érzelmes és szónokias, környezetrajzának alig van némi magyaros vonása.

Műfordítói stílusérzéke a legkitűnőbbek közül való. Byron és Rostand remekeit, több más idegen író munkáival együtt, olyan rokon szellemmel s a verses formának akkora művészetével ültette át irodalmunkba, hogy műfordítói iskolájába emberöltőkig járhatnak még tanulni költőink. *(Don Juan, Cyrano.)*

Hankiss János találóan mutatott rá Ábrányi Emil szociális irányú költeményeinek jellegzetes vonásaira. «Ábrányi abban a naiv meggyőződésben él, hogy a szociális kérdés vajúdásáért csak a királyok s a magasabb társadalmi rétegek megátalkodottsága a felelős. Mint költő hirdeti a testvériség eszméjét s szánalomra indít a nyomorgók iránt. De nem veszi észre, hogy a szociális kérdés bonyolult gazdasági és társadalmi probléma, amelynek megoldása nemcsak jóakaratot, nemcsak reformeszmét, hanem időt, türelmet, tehetséget is követel. Zola, akit ünnepel, megmutatta az érem másik oldalát: azt, hogy a nyomor sokszor erkölcsi süllyedést von maga után; Béranger, Coppée, Richepin idealizált vagy legalább is rokonszenvessé tett szegényei mellett ott vannak a Germinal és az Assomoir állatias arcképei. Mindkét látásmódban van valami igaz s mindkettőben sok a túlzás. Ábrányi a nagyoknagyja, Petőfi szemüvegével nézve a világot és irodalmi mintáit, az idealizáló módszer mellett döntött s csak elvétve mutatott be bűnös és istentelen népet.» (Ábrányi Emil és a franciák. Irodalomtörténet. 1923. évf.)

Ábrányi Emil 1850 december 31-én született Pesten előkelő földbirtokos-családból. A pesti piarista gimnázium növendéke volt, hajlama a hírlapírói pályára vonta, anyagi ráutaltság nélkül is szívesen dolgozott a szerkesztőségek izgalmas levegőjében. Mint a Pesti Napló munkatársa, számos szépirodalmi folyóirat és napilap ünnepi költője, a liberális hazafiság dalosa évtizedekig élvezte a negyvennyolcas szellemű közönség kegyeit; az iskolákban a legnépszerűbb hazafias költők egyike volt. Politikai irányát a szabadság, egyenlőség, testvériség érzelmei vezették, csak élete végén fordult el tömegboldogító eszméitől, amikor a kommunizmus idején elszörnyedve kellett tapasztalnia, mit jelent a csőcselék uralma. A békeévekben sok dicsőségben volt része, a háborús összeomlás idején neki is sort kellett állnia az élelmiszerjegyekért, a proletárok diktatúrája őt is kegyetlenül meghurcolta. Reménytenül szállott sírjába, régi eszményeibe vetett hitét elvesztette, szociális érzelmektől áthatott lelkén a bolsevizmus halálos sebet ejtett.

Adatok Ábrányi Emil életéhez:

1850. — Ábrányi Emil születésének éve. December 31-én születik Pesten. (Nagyatyja, Lászlófalvi Eördögh Alajos szabolcsmegyei földbirtokos-nemesúr, 1843-ban változtatja át családi nevét Ábrányira; lakóhelye Ábrány faluban van, innen veszi új nevét. Atyja, idősebb Ábrányi Kornél, a nagynevű zeneművész és zenetudományi író, 1822-ben születik Ábrányban s fényes pályafutás után 1903-ban hal meg Budapesten. Testvérbátyja, ifjabb Ábrányi Kornél regényíró és publicista, egy évvel idősebb nála. Zseniális, sok tekintetben szertelen vérmérsékletű család; még vallásában is az; idősebb Ábrányi Kornél unitárius, Ábrányi Emil katolikus.)

1866. — Ábrányi Emil első versének megjelenése. (Az anya álma című költemény a Fővárosi Lapokban. Az ifjú költő a pesti kegyesrendi gimnázium tanulója.)

1873. — Ettől az évtől kezdve a millenniumig a Pesti Napló belső munkatársa. (Sokfelé dolgozik, verseit és kritikáit egyre nagyobb érdeklődéssel olvassák, műfordítói készsége elismerést kelt.)

1876. — Megválasztják a Petőfi-Társaság tagjának. (Az akkor alakult Társaság legelső tagjai között van, az 1880-as években sokat fáradozik a Társaság érdekében.)

1885. — A Kisfaludy-Társaság tagja. (Ebben az időben a Fővárosi

Lapok, Pesti Napló és Vasárnapi Ujság egyik legtöbbre becsült munkatársa s a Petőfi-Társaság támogatásával kiadott Koszorú szerkesztője.)

1889. — A pestmegyei keceli kerület országgyülési képviselője függetlenségi párti programmal. (Később lemond képviselőségéről.)

1896. — Kiválik a Pesti Napló szerkesztőségéből, a Budapesti Napló belső munkatársa lesz. (Első sorban szini kritikus.)

1899. — Előszót ir Ady Endre első verses könyvéhez. (A debreceni költőnek, mint annyi más szabadságért rajongó ifjú poétának, ő az eszményképe. Ekkor még senki sem sejti, hogy az ismeretlen nevü tanitvány egy évtized leforgása alatt túl fogja szárnyalni hírneves mesterét.)

1904. — Braun Sándor társaságában megalapitja A Nap cimü hírverő lapot. (Az izgalmas eseményeket hajszoló ujságnak négy évig főmunkatársa.)

1908. — Irói munkásságának negyvenéves jubileuma. (Megválasztják a Petőfi-Társaság, Erdélyi Irodalmi Társaság, Debreceni Csokonai-kör és Kassai Kazinczy-Kör tiszteleti tagjának.)

1920. — Halála május 20-án, hetven éves korában, Szentendrén. (Neje: Ábrányiné Wein Margit operaénekesnő; fia: ifjabb Ábrányi Emil zeneszerző és karmester, egyidőben az Operaház igazgatója.)

Kiadások. — Európa költőiből. Pest, 1868. (Müfordítások Ábrányi Kornél társaságában. Ötven évet meghaladó irói pályáján rengeteg francia és angol munkát fordított magyarra. Különösen az operaszövegek fordításában volt méltán becsült mester.) — Költeményei. Budapest, 1876. (A folyóiratok közül a Fővárosi Lapok, Nefelejts és Vasárnapi Ujság közölték legszebb verseit.) — Újabb költeményei. Budapest, 1882. (A Pesti Napló, Koszorú s más hirlapok és folyóiratok hasábjain megjelent verseinek gyüjteménye.) — Teréz és kisebb költemények. Budapest, 1884. (Elbeszélő költeményében a társadalom boldogtalan áldozatának tünteti fel hősnőjét.) — Don Juan. Byron után. Budapest, 1884. (Az első hat ének fordítása.) — A végrehajtó. Vígjáték egy felvonásban. Budapest, 1886. (Első előadása a Nemzeti Színházban 1886-ban.) — Szabadság. Haza. Budapest, 1888. (Nemzeti szellemü költemények.) — Manfréd. Byron után. Budapest, 1891. (A drámai költemény fordítása.) — Don Juan. Byron után. Budapest, 1891. (A verses regény teljes fordítása.) — Toldi szerelme. Zenedráma három

felvonásban. Arany János eposza után. Budapest, 1893. (Csiky Gergely társaságában írt operaszöveg Mihalovich Ödön zenéjéhez.) — Epilóg. Budapest, 1894. (Versek.) — Márciusi dalok és egyéb költemények. Budapest, 1899. (Hazafias versek gyüjteménye a Magyar Könyvtárban.) — Cyrano de Bergerac. Rostand után. Budapest, 1900. (A verses dráma fordítása. Újabb kiadása a Magyar Könyvtárban.) — A sasfiók. Rostand után. Budapest, 1902. (A verses dráma fordítása. Újabb kiadása a Magyar Könyvtárban.) — Lábán úr könnyei és egyéb elbeszélések. (Novellák gyüjteménye.) — Költeményei. Budapest, 1903. (Ezt a kötetét a következő évben legszebb verseinek olcsó kiadása követte: a legnépszerűbb magyar költeményes kötetek egyike.)

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok második sorozata. Budapest, 1900. — Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története. Budapest, 1913. — Hartmann János: Ábrányi Emil. Magyar Múzsa. 1920. évf. — Kosztolányi Dezső: Ábrányi Emil. Új Magyar Szemle. 1920. évf. — Szász Béla: Ábrányi Emil emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 54. köt. Budapest, 1922. — Hankiss János: Ábrányi Emil és a franciák. Irodalomtörténet. 1923. évf. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Fejős Imre: Modern magyar romantikus költők Szekszárd, 1927. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Rubinyi Mózes: Ábrányi Emil. A Sajtó. 1930. évf.

ENDRŐDI SÁNDOR.

Líráját rapszódikus hevület jellemzi, költeményeiben a magasztos eszmények iránt érzett lelkesedés tüze lángol. Romantikus hajlamú költő, a népiestől eléggé távol áll, stílusa és verselése nyugati példákon edződött egyéni röptűvé. Nyelvének hajlékonysága, kifejezéseinek könnyedsége, strófáinak zeneisége és gondolatvilágának eszményi vonásai fölötte vonzóvá teszik dalait, elégiáit és rapszódiáit.

Pályája elején Heinéből indult ki, első költeményeiben a német mester dalhangján szólalt meg, átvette néhány motívumát is. (*Tücsökdalok*, 1876.) Heinei hangulatait sikerült leküzdenie, a szentimentális-irónikus fordulatokat saját lelkének eredeti sugallatával váltotta fel. Alaphangja lágy volt, de merengő érzékenysége mellett férfias életszemléletének tárogatóhangjait is megszólaltatta. A humor, a lázongó hang, a szenvedélyes kitörések nem hiányoztak ebből az erős fantáziájú, szokatlan színekkel festő lírából; a költő álomvilágot teremtett magának, ezt a világot misztikus képekkel díszítette fel. Regényes lendület vonta a tengerek világa felé, látomásai a viharok birodalmában szabadon csaponghattak, a természet fenséges jelenségei merészen sodorták képzeletét.

A tenger költője volt, a Balaton rajongója, de a nagy vizek zúgása mellett meghallotta a nagyvárosi emberóceán félelmes moraját is. A gyárak lármája az eget verdesi: «Ez a haladás diadalzenéje?» A tépelődés, úgymond, az örvények széléhez sodor; mi jogon élek kényelemben, mikor ott künn koldulnak az emberek? Fehér ágyban alszom; de hajh, milyen a sorsa annak, aki rongyokban éli le egész életét? Kivert ebként csatangolnak a boldogtalanok, baromként cipelik terhüket, végre elhullnak az árok partján. «És én? Borzadva gondolok rá, És sápadozva állok itt: Kenyerem íze olyan, mintha Megloptam volna valakit.» *(Tépelődés.)*

Ifjúkori szerelmi költészetét később a boldog családi élet lírája váltotta fel, azután rásujtott élete nagy csapása: felesége halála. Forrón szeretett hitvestársának emléke és két gyermekének elhúnyta sok szép költemény írására ihlette.

Lírájának egyik legmélyebb tüzű gyöngye: a *Visszavárlak.* Titok és sejtelem lengi át minden sorát, a képek és gondolatok kísérteties félhomályban cikáznak, a költő az álom és valóság ködképeivel vívódik. Csobban a tótükör hulláma, inog, bomlik az erdő árnya, tévedt madár sikítva szálldos, lehull a holdfényes habokba, távol valami lassú ének, mint hogyha hárfát pengetnének, azután csend lesz és sötét lesz, csak a szív bágyadt tüze reszket. «Azt hiszem: most fog jönni árnyad. Jönnöd kell! Várlak! Visszavárlak!» Jönnöd kell, itt a bűvös éjjel, susogó szellemek bolyongnak, te is köztük vagy ködruhában, jajdulnál, szólnál, mindhiába! Itt benn a lámpa végsőt lobban, ott künn, a

véghetetlen éjben, viharos hófelhők robognak: «Föleskü-szöm a mély pokolnak Hatalmait és visszakérem A hazug álmok koldusrongyát, Bűneid, gyilkos szemed éjét, Mind-azt, mik lelkem megrabolták.» Átkozlak, reszkess, még se félj ó; a szívem vérzik, azt csittítom. «Szemembe csendes könny szivárog S csak várlak, ismét visszavárlak!»

Nemzeti szellemének *Kuruc nótái* a legsugárzóbb megnyilatkozásai. Mikor ezek a hazafias költemények megjelentek (1897), úgy érezte mindenki, hogy a kuruckori énekek legszebb gyüjteménye lépett az ország színe elé. A költő a régi magyar történeti költészet ihlető hatása alatt visszaálmodta magát II. Rákóczi Ferenc világába s gyönyörű hazafias dalokat szőtt a fejedelem alakja köré. Átvett egy-egy sort a kuruc dalokból, átidomított egy-egy régi versszakot s tüzes érzésjátékkal zengte tovább a panasz, keserűség, gyűlölet, lelkesedés hangjait. «Erdőkben tanyázunk Mint a vadállat, Otthonunk az inség Meg a gyalázat, Förtelem és gazság, Amiket érünk: Bosszúálló Isten Állj bosszút értünk!» A kuruckori hangulat ezekben a költeményekben a negyvennyolcas magyarság érzéskörével egyesül; ezért is tettek a históriai színezésű nóták akkora hatást a millennium korában. Mikor az ifjúság ajkán felhangzott a «Gyönge violának letörött az ága», az éneklők és hallgatók Rákóczi Ferenc fölkelése mellé odagondolták Kossuth Lajos szabadságharcát is; a hazafi-lelkek úgy érezték, hogy a német katonai nyelvet védő uralkodó még mindig nem királya, hanem császári ura a nemzetnek. Mélyről fakadó hangok voltak ezek, két-három évszázad vérének és könnyeinek patakzásai. A férfias erőt, a forra-

dalmi kedvet, a harci zajt, a keserű csúfolódást, az önfeláldozás hiábavaló küzdelmeit, a reménytelen bujdosást az átélés igazságával keltette új életre a költő. Lírai körképében a háborús hangulatképek mellett helyet adott a szerelmi érzelmeknek is; virágénekeivel az elveszett régi magyar szerelmi dalköltészet hiányát akarta pótolni.

Anakreoni dalai ennek a rímtelen jambusos műfajnak legszebb magyar példái; pompás szárnyalású bordalok; a dévajság, lángolás, életbölcseség felvillanásai és sóhajai. A szerelem napjai elmúltak, a családi élet boldog órái elröppentek, a költő a bor mámorába fojtja bánatát. Ezekben a modern bordalokban nemcsak Anakreon szelleme újul meg, mint a régi magyar anakreontikusok verseiben, hanem az új idők eszmevilága is lobbot vet, még pedig igazán megkapó költészettel, lélekbe markoló életigazsággal. Hogy a magyar nyelv milyen hajlékonnyá s a magyar verselés milyen könnyeddé lett száz év alatt, ennek a szárnyaló fejlődésnek Endrődi Sándor anakreoni lírája az egyik legzengőbb bizonysága. De ez a líra nemcsak a csapongó vigadás, hanem az élettől való menekülés költészete is. A baráti kör dalra ragadja a költőt, bort tölt a kancsójába, máskép nem szabadulhat gondjaitól: «Nehéz idők! Az ember Mindenütt bút, nyomort lát, És rajta nem segíthet, Nincs itten más menekvés, Mint inni és feledni!» Eleinte vidámabb hangok pattogtak elő a dalokból, később az öregkor merengő sóhajait halljuk; már a legnemesebb ital sem vigasztalja úgy az embert, mint boldog ifjúságában; gondtalan Anakreon, te víg öreg, mi más volt kacagó pogányságod éneke! A hellén bölcs térdig gázolt a virág-

ban, szerelmet szürcsölt a borból, vére tűzben égett; a magyar poéta szeme könnyben ázik, dalában van valami az őszi napsugárból: van valami nevetésbe rejtett, lelket emésztő keserűség, szívet ölő mámor, mint mikor zápor zuhog alá a villámtépett felhőkből. De mi örömed is telhetik a modern világban, agyonhajszolt életedben? Ma még vad lázzal rohansz a dicsőség lidérce után s holnap már vérző homlokkal borongasz a körülötted heverő romok között; ma még merész öklökkel vívod jövőd sziklavárát s holnap már zúzottan heversz a sáncárok tövében: derekad tört gerincén más lép fel az oromra. «Tégy asztalomra kérlek Egy kancsó tiszta bort és Néhány szál friss virágot, Aztán eredj, bolondulj, Én már nem képzelődöm, Jót-rosszat rég leszűrtem S beérem holtomiglan A bölcseség borával.»

Vallásos költeményeit *Isten felé* című könyve foglalja magában. Endrődi Sándor nem egyházi szellemű költő, vallásos lírája általános kereszténység, olykor még ez sem. Az örök ember Istenhez való vágyódása szólal meg lelkéből minden felekezeti árnyalat nélkül; a belső szükségből fakadó hit elmélkedéseit hallatja. Lázadozó Istenkereső és fájdalmas megnyugvó. A társadalmi rend kiáltó igazságtalanságai keserűséggel töltik el, az örök elmúlás nyomasztó gondolata ránehezedik lelkére, kétségek között evez a hit révéhez. A katolikus és protestáns dogmatika nem sok örömet talál ebben a vallásos költészetben, a költőnek a túlvilágról való nézetei eléggé változók, a halhatatlanságot is örök álomnak fogja fel, de később mind jobban eljut Isten keresztény lelkiségű imádásához. Alá-

zatosan, dacosság nélkül, gyermeki bizalommal borul az Úr elé.

Elbeszélő költészetében a regeszerűhöz vonzódik. Képzelete idegen világban kalandozik, az elbeszélő elemeket festői részletekkel színezi, tehetsége lírai természetét még akkor sem titkolhatja, ha történeti tárgyat dolgoz fel. Elbeszélő költeményei közül egyedül *A celli búcsú* keltett figyelmet; áhítatos hangú legendáját a maga idejében szívesen szavalták; többi verses elbeszélése és életképe csak ideig-óráig ragadta meg a közönség érdeklődését.

A magyar műfordítás történetébe Heine-fordításaival írta bele nevét. Heine érzelmessége, gúnyolódása, romantikája korán fölkeltették érdeklődését, a maga lelkét rokonnak érezte a német költőével, pályáját végigkísérte a Heine-kultusz. Más német költőkből is fordított (Lenau, Rückert), szívesen fordult a franciákhoz is. (Béranger, Victor Hugo, Coppée, Baudelaire.)

Pályájának nem mellőzhető hagyatékai irodalomtörténeti munkái sem. *Századunk magyar irodalma képekben* (1900) című monográfiája a Széchenyi István fellépésétől a kiegyezésig tartó korszak igen élvezetes irodalomtörténeti feldolgozása. Ezt a terjedelmes képsorozatát később a Ferenczi Zoltán szerkesztette képes magyar irodalomtörténet is átvette s ez nem volt helytelen eljárás, bár a tudományos kritika — kissé elfogultan — nem sok jót mondott a szerző módszeréről és ítéleteiről. Bizonyos, hogy pompásan írt prózát is. Ha tárgyilagosságához sok szó fér, jellemzései nem egyszer fényesen bevilágítanak az írói egyéniségek lelkébe.

Beöthy Zsolt jellemzése szerint Endrődi Sándor a maga szerény életkörének mozzanatait mindig a költő szemével nézte, a költő szívével érezte, a költő hangján fejezte ki. Művészi hatásra való törekvésében tanulmány, kritika, természetes ízlés támogatta, de segítette a költészetnek szinte áhítatos felfogása is. «Korábban nyelvének olvadó színeitől és behízelgő zenéjétől ringatva, feltünően dúskálkodik a képekben, vonzódik a félhomály ingó körvonalaihoz; de akkor sem a mai, úgynevezett modern vers-stil értelmében, mely a szót a maga szóvoltában, elszigeteltségében, hangzásában értékeli; nála a kép a fő, érzelmet értető, tolmácsoló, keltő vonatkozásában. A csapások, melyek sujtották s megható elégiákra ihlették, meg is edzették. Érzései folyton fokozódnak intenzitásban, kifejezései energiában. Az élet érzése, hevével és erejével, az élet követelményeinek és haladásának, visszásságainak és eszményeinek érzése egyre elevenebben és hatásosabban lüktet költészetében, anélkül, hogy a rá nézve annyira jellemző művészi avatásából vesztene.» (Endrődi Sándor költészete. Jelentés az 1908. évi Marczibányi-jutalomról. Akadémiai Értesítő. 1908. évf.)

Endrődi Sándor 1850 január 16-án született Veszprémben jómódú polgári családból. Nyugtalan diák-éveibe egy időre beleszövődött a színészet is; ennek a kornak Petőfi volt a költői bálványa; a nyugtalanabb tanuló-poéták utánozni akarták mesterük pályáját. Endrődi Sándor is csak nehezen higgadt le, megpróbálkozott a hírlapírói munkával, alkalmi cikkek írásából és fordítások vállalásából tartotta fenn magát. Már mint neves költő 1880-ban érkezett révbe: kinevezték a nagyváradi állami reáliskola tanárának. Negyvenkét éves korában Nagyváradról visszakerült a fővárosba, az országgyülés tisztviselői karában alkalmazták; állása lehetővé tette, hogy költői terveinek szabadon áldozhasson. Különös kedvvel vett részt a Petőfi-kultusz mozgalmaiban, a Petőfi-ház megteremtésében, a Petőfi-Könyvtár szerkesztésében. Szeretetreméltó egyéniségéért mindenhol szerették, bár lelki derüje mögött szíve sokszor vérzett, mert családi életében sok csapás érte. Megérte hazája összeomlását is, a kommunizmus idején már csak nehezen vonszolta élete igáját, régi vidám éveire soha nem álmodott ború ereszkedett. 1920 november 7-én halt meg Budapesten.

Adatok Endrődi Sándor életéhez:

1850. — Endrődi Sándor születésének éve. Január 16-án születik Veszprémben. (Atyja: Kupricz Sándor törvényszéki bíró; anyja: Kovács Szerafin; mindketten katolikus vallásúak. Gimnáziumi tanulásának állomásai: Nagyszombat, Veszprém, Kecskemét, Székesfehérvár, Pest, Pápa.)

1868. — Első versének megjelenése a Nefelejtsben. (Költő és hírlapíró akar lenni, Berlinben és Lipcsében irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányokba mélyed, a budapesti egyetemen 1869 őszén beiratkozik a jogra, utóbb a filozófiára. Dolgozik néhány szerkesztőségben; belátja, hogy az irodalomból nem lehet megélni.)

1877. — A kolozsvári egyetemen irodalmi, történeti és neveléstudományi tárgyakat hallgat, készül a középiskolai tanári vizsgálatra. (Oklevelét a következő években megszerzi, visszatér a fővárosba, állás után jár.)

1880. — Harminc éves. Tanári alkalmazást kap a nagyváradi állami reáliskolában. (Még ebben az évben nőül veszi régi szerelmét Écsy Amáliát. Családi boldogsága rövid életű. Két gyermekének elvesztése után 1889-ben meghal neje is. Maga mellé veszi nőtestvérét és özvegy édesanyját, segítségükkel neveli fel két fiát.)

1882. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjának. (A megtisztelést örömmel fogadja, de a Petőfi-Társaságban jobban érzi magát. Az 1890-es és 1900-as években különösen sokat dolgozik a Petőfi-Társaságért.)

1892. — Tanári hivatását fölcseréli az országgyűlés szolgálatával. Kinevezik képviselőházi naplószerkesztőnek. Nagyváradról Budapestre költözik. (Tisztviselő állásához egykori székesfehérvári iskolatársa, Wekerle Sándor pénzügyminiszter, segíti.)

1897. — Kuruc nótáinak országos sikere. (Egy évvel később megjelennek összegyüjtött költeményei is.)

1899. — Megválasztják a M. T. Akadémia tagjának. (Később újabb kitüntetés éri. Mikor Mikszáth Kálmán 1908-ban megkapja az akadémiai nagyjutalmat, a Marczibányi-díjat Beöthy Zsolt előadói javaslata alapján neki ítélik oda.)

1909. — Szélütés éri. Orvosai eltiltják minden izgalomtól. (Addigi vidám életét kénytelen abbahagyni, most már csak elvétve

ír egy-egy költeményt, inkább csak olvasgat és fordít rózsadombi házában.)

1916. — Második házassága. (Elhúnyt nejének egyik nagyváradi barátnőjét, özvegy Hajdú Károlyné Lésniewicz Karlát, veszi feleségül; vele osztja meg öregsége terheit.)

1919. — A proletárdiktatúra alatt munkások telepednek házába, még dolgozószobáját is elveszik. A vörös uralom bukása után huszonnyolc évi képviselőházi naplószerkesztői szolgálata után nyugalomba vonul. (Utolsó öröme, hogy a Petőfi-Társaság a következő évben neki ítéli oda az első Petőfi-nagydíjat.)

1920. — Halála november 7-én, hetven éves korában, Budapesten. (Idősebb fia Amerikában telepedik le; ifjabb fia: Endrődi Béla, a költő és hírlapíró.)

Kiadások. — Falusi álmok. Budapest, 1875. (Útirajzok és hangulatképek prózában. Ezt megelőzőleg csak néhány prózai fordítása jelent meg önállóan: Büchner: Erő és anyag; Victor Hugo: Angelo; Buckle: Anglia művelődésének története.) — Tücsökdalok. Budapest, 1876. (Első versgyüjteménye. A versek javarésze a Fővárosi Lapok, Nefelejts és Vasárnapi Ujság hasábjain jelent meg.) — Költemények. Két kötet. Budapest, 1877–1878. (A Petőfi-Társaság kiadása. A versgyüjteményt a Budapesti Szemle, Fővárosi Lapok, Koszorú és Vasárnapi Ujság kritikája nagy elismeréssel fogadta.) — Másodvirágzás. Budapest, 1879. (Első szerelmének története novella alakjában.) — Heine költeményei. Budapest, 1882. (Műfordítások.) — Dugonics András. Pozsony, 1883. (Életrajz a Magyar Helikon füzetei között. Ugyanitt Ányos Pál, Balassa Bálint és Kölcsey Ferenc népszerű életrajzai.) — A kivándorlók vagy Burján Pál tanulságos története. Budapest, 1883. (Népies história a Jó Könyvek sorozatában.) — Balatoni ég alatt. Budapest, 1884. (Elbeszélések, rajzok, hangulatképek.) — Költeményei. Budapest, 1885. (Újabb versek.) — Hangulatok. Nagyvárad, 1887. (Útirajzok, vázlatok.) — Költők világa. Nagyvárad, 1887. (Irodalomtörténeti arcképek: Byron, Heine, Scribe, Ányos Pál, Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Atala, Petőfi Sándor, Vajda János.) — Költeményei. Budapest, 1891. (Újabb versek.) — Heine: Dalok könyve. Budapest, 1893. (A feltűnést keltő műfordítás zsebkiadása mellett megjelent egy díszkiadás is Thumann

Pál hírneves német illusztrátor rajzaival.) — A magyar költészet kincsesháza. Budapest, 1895. (Antológia Kardos Albert, Négyesy László és Névy László közreműködésével. Több más hasonló munkát is szerkesztett, de valamennyi között ez volt a legnagyobb hatású. A gyüjtemény dús költői anyaga, a jól összeválogatott versek műfaji rendezése és a kötet szerencsés nyomdai kiállítása általános tetszést aratott.) — Kuruc nóták. Budapest, 1897. (Több kiadásban és két német fordításban is megjelent. A szerencsés órákban fogant hazafias versekért lelkesen ünnepelték a költőt. A kurucvilág iránt néhány évvel azelőtt Káldy Gyula azzal keltett országos érdeklődést, hogy Thaly Kálmán gyüjteményeinek válogatott darabjait a maga által gyüjtött és hangszerelt dallamokkal mutatta be a fővárosi és vidéki hangversenyeken. A hangulatos nóták megragadták Endrődi Sándor lelkét, belemélyedt Thaly Kálmán szövegkiadásaiba, magába szívta II. Rákóczi Ferenc korának szellemét. Így születtek meg ritmikus gördülésű kuruc nótái. Gyüjteményüket Thaly Kálmánnak ajánlotta.) — Endrődi Sándor összegyüjtött költeményei. 1867–1897. Négy kötet. Budapest, 1898. (Harminc éves költői pályájának termése. A négy kötetet szeretete és hálája jeléül Wekerle Sándor volt miniszterelnöknek ajánlotta.) — Századunk magyar irodalma képekben. Budapest, 1900. (A magyar irodalom története 1825-től 1867-ig. A művelt közönség számára költői prózában irt mű. Újabb kiadása a Ferenczi Zoltán szerkesztette magyar irodalomtörténetben a Műveltség Könyvtára kötetei között.) — Gitta. Budapest, 1901. (Elbeszélés.) — Isten felé! Budapest, 1901. (Vallásos líra. Kötetének, úgymond, az a célja, hogy a vad élethajszában agyongyötört lelket boldogítóbb eszmények felé irányítsa. «Azt akartam, hogy az a tusakodó, lázongó, hitetlen emberi lélek, gúny és keserűség közt vergődve, szenvedések és bánkódások tisztító tüzén át eljusson a hit vigaszához s megnyugodjék Istenben. Nem szolgáltam felekezeti célokat, csak az az örök emberi érzés lebegett előttem, mely inkább keresi az igazságot az egymást szeretés nemes gondolatában, mint a romboló, sötét gyülölködésben.» Versgyüjteményét, a Fővárosi Lapokra való hálás visszaemlékezéssel, Vadnai Károlynak ajánlotta.) — Tarlóvirágok. Budapest, 1904. (Versek.) — Endrődi Sándor költeményei. 1867–1901. Budapest, 1904. (Válogatott verseinek gyüjteménye. A M. T. Akadémia 1908-ban a Marczibányi-díjjal

jutalmazta.) — Őszi harmat után. Budapest, 1905. (Versek.) — Petőfi-Könyvtár. Harminc füzet. Szerkesztették: Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Budapest, 1908–1911. (Ebben a sorozatban: Petőfi napjai a magyar irodalomban; továbbá: Petőfi a magyar költők lantján; az utóbbinak egybeállítása Baros Gyula segítségével.) — Anakreoni dalok. Budapest, 1910. (Versek.) — A pálya végén. Budapest, 1914. (Versek.)

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok második sorozata. Budapest, 1900. — Beöthy Zsolt: Endrődi Sándor költészetéről. Akadémiai Értesítő. 1908. évf. — Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története. Budapest, 1913. — Bán Margit: Heine hatása a magyar költészetre. Budapest, 1918. — Loósz István: Endrődi Sándor. Irodalomtörténet. 1919. évf. — Nagy Anna: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. Budapest, 1919. — Palmer Kálmán: Endrődi Sándor emlékezete. Budapest, 1921. — Badics Ferenc: Endrődi Sándor emlékezete. Budapest, 1922. — Hegedüs Sándor: Endrődi Sándor emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 54. köt. Budapest, 1922. — Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Szabó Richárd: Endrődi Sándor. Budapest, 1926. — Fejős Imre: Modern magyar romantikus költők. Szekszárd, 1927. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Hofbauer László: Endrődi Sándor nagyváradi évei. Debreceni Szemle. 1932. évf.

REVICZKY GYULA.

Az 1870-es években fellépő lírikusok közül Reviczky Gyula távolodott el legjobban a népies-nemzeti iránytól. Nem akart önállótlan utánzó lenni, kereste a modern lírai témákat; nemcsak nyelvében óvakodott a népiességtől, hanem verselésében is.

Finomlelkű, mélyen érző, nemesen gondolkodó lírikus volt, a sors üldözöttjeinek és a világ kitaszítottjainak bánattal és tépelődéssel vívódó poétája. Szomorúságának megható hangon adott kifejezést, élményeit lágyan zsongó dalokkal örökítette meg. Boldogtalan ifjúságának sötét árnyai végighúzódtak költészetén. Lealázottnak érezte magát; szünet nélkül gyötörte az a gondolat, hogy senkije sincs, aki szeresse. Idealista volt, magához szerette volna ölelni az egész világot; részvéttel fordult még a perditákhoz is, mert úgy látta, hogy a bukott nők között is vannak jó lelkek s az erkölcsi számkivetés bús leányai közül nem mindegyik vesztette el szívét az élet fertőjében.

Szerelmi lírája a bánatos visszaemlékezés költészete, a mult siratása, a szépség elhervadásán érzett keserűség dallamokba öntése. Nem a most éledő szerelem reménykedését énekelte meg, hanem az elmúlt epedések édesbús óráit támasztotta fel. Legégőbb szerelmi indulatai is többnyire csak emlékezetén keresztül szövődtek verses for-

mába. Abrándos szerelmes volt, édesen hevülő, mélabúsan vágyakodó.

«Zeneszót hoz a kósza szellő, Jól ismert hangok, hallgatom. Tudom, megint emlékeimmel Lesz dolgom és nem alhatom.» Bűbájos emlék száll át merengő lelkén; egy elfelejtett bánatos hang sírva susogja: szerelem! Képzelete előtt ott áll fehér ruhában egykori eszményképe; érzi, hogy még most is úgy szereti, mint egykoron szerette. *(Első szerelem.)* «Ó, csak még egyszer összejönnénk! Egy csókra, ölelésre még! Odadnám vérem, ifjúságom Egy árva ölelésedért.» Elmondanám, hogy hű maradtam, szívem most is magába zár, téged szeretlek halálomig. Csak még egyszer járhatnám veled a zöld erdőt, a réteket; csak még egyszer hallanám hangodat szép, csöndes nyári éjszakán! *(Ó, csak még egyszer összejönnénk.)*

Az emlékezet és lemondás hangja sokszor megzendül lantján. «A szép tavasznak álma őszkor Virágokról édes regék. A szív, mely lemondásra készül, Úgy megzokog: Ne még! Ne még!» Édes vágyak, késői virágok hullonganak lelkében, dideregve gondol a télre, de azért vére fellobog a langyos őszi napsugárban. «Látom virulni a világot S csak álmodom, csak álmodom.» *(Ősz felé).* Később a vágy bevonja szárnyát, a vesztett mult emlékképei egyre halványabbak, a sors könyörtelen keze ránehezedik a költő szívére. A halál árnyékában maga elé idézi egykori mulatótársai vidám zaját, a bohó idők szerelmi incselkedéseit, a mindörökre elröppent időket. De lehet-e még egyszer illata az elszáradt virágnak? Hová tűnt el május szellője? Hol van a tavalyi hó? *(Hiú vágy.)* A kórházi ágyon vergődő

beteg kimegy a napra sütkérezni; érzi, hogy itt a búcsúzás órája. Mit sajnáljon életén? A gyötrelmeket? Hát nem jobb-e inni az örök feledés habjából, mint a könnyek keserű vizéből? «Feltárul immár födeled koporsó, Hallom mint hull a föld reád S a szél áthozza idegen sírokról Hozzám a rózsák illatát.» *(Útra készen.)*

Szálló ige lett ebből a verssorából: «A világ csak hangulat.» Felpanaszlod, úgymond, életed kínjait s feleded, hány boldog perced volt az életben. Hányszor érezted létedet szennyes börtönnek, hányszor üdvözítettek semmiségek! «Ember, önző vágy vezérel. Bánatával, örömével Ezt az undok-szép világot Sorsodon át nézve látod.» Ha gondok gyötörnek, a világot szidod szerencsétlenségedért; ha örömre gyúl szíved, nincs szebb a földi életnél; ha bánatod van, hiába ragyog a nap az égen; ha lángra lobban kedved, minden érted van teremtve; ha vágyad teljesül, nem törődöl a szenvedő szívek sóhajaival. «Hát ne fordulj vak hevedben A világ és rendje ellen!» A világ sem nem jó, sem nem rossz; a világ se a gyönyörnek, se a bánatnak nem tanyája; a világ nem egyéb lelked képmásánál: «A világ csak hangulat.» *(Magamról.)*

Schopenhauer filozófiájának olvasása erős nyomot hagyott líráján. Nem vált egészen pesszimistává, az életet minden nyomorúsága ellenére is szerette, de a maga vigasztalanságáról keserű szívvel szólt. Testi-lelki szenvedései elgyötörték, szerelmében csalódott, érvényesülni nem tudott: érthető, hogy borús lélekkel nézi a világot. De mégsem reménytelenül és ábrándok nélkül. Csodálattal mélyed Schopenhauer olvasásába, a német bölcselő

eszméi igazságok s ő mégis úgy szeretne örülni a világnak: «Nagy bölcs, olvaslak bámulattal, De bölcseséged nem vigasztal.» Mire tanítanak igazságaid? Arra, hogy az ember a teremtés elhibázott alkotása; nyomorra, kínra, bűnre teremtett gép; átkozott még a születése is. Sorsodat kiszabták. Két óriási zsarnok igazgat téged, törpe féreg: a véred és a körülmények. Ha eszes vagy, éppen a szellemed csepegteti szívedbe a mérget, az ész tipor a sárba, mert a szellem és a jámbor erkölcs egymás halálos ellenségei öröktől fogva. Bátran meghalni gyáva vagy, szívedben végtelen önzés lakik, a magad bűneit jobban becézed, mint a más erényét. Ismerd meg az emberiséget, útáld meg a világot, ne gondolj vele; ne higgy a jóban, szeretetben; ó, a véghetetlen átkú embernek jobb lett volna sohasem születni. «Sötét lapok, mély komor eszmék! Takarjon el most rózsafátyol. A boldogságban én hiszek még, Bár tőlem minden perce távol; S lelkem bár szomorú halálig, Örömre, boldogságra vágyik.» Úgy van, könnyezem minden órában s szívem mégis remél; ezt a szívet összetépték s mégis olyan, mint az eltaposott rózsa: illatot lehelő. «Ha nem leszek is soha boldog: Szeretek, álmodom, rajongok!» *(Schopenhauer olvasása közben.)*

Hite nem rendült meg a Gondviselésben. Isten akaratába belenyugvó, áhítatos költeményei a magyar vallásos líra számottevő darabjai. Világnézete keresztény; a hívő lélek alázata éppen úgy ott él lelkében, mint az Istenbe vetett végtelen bizalom érzése. Megáldja azokat, akik szívét összetépték; magához öleli a mindenkitől elűzötteket; irgalmat kíván mindenkinek ezen a világon. «Jöjjön a

békekor, melyet Sok ember sírva vár lenn S én is legyek jobb s igazabb, Mint voltam eddig, ámen!» *(Imádságom.)* Mikor karácsony estéjén mindenki megfeledkezik róla, nem zúgolódik Jézus ellen, nem vádolja, hogy nem hozott ajándékot számára; a panasz, gúny, harag már régen kihalt szívéből; azért imádkozik, hogy Jézus minden szegényt megáldjon. «Ágyamra dőlök s álmodom Egy régi kedves álmot: Boldog, ki tűr és megbocsát S ki szenved, százszor áldott.» *(Karácsonykor.)*

Maga elé teszi imádságos könyvét, lehajtja reszkető fejét, lelki szemei előtt megjelenik nevelőanyjának feledhetetlen alakja. Az imádságos könyvet nevelő anyja hagyta rá örökségül; régen volt, mikor még ő imádkozott ebből a könyvből. Hogy elmosódtak a betűk! Beh sárgák, kopottak a lapok! «Elnézem. Éppen így viselt meg A sors azóta engemet. Sokszor szeretnék sírni, hogyha Nem szégyelném a könnyeket.» Az Úr imádságát lapozza fel, nehéz útján ez a kísérője, keserveit Jézus igéi enyhítik. «Imádság kell a szenvedőnek, Akit a sors árván hagyott. Úristen, én nem zúgolódom: Legyen a te akaratod!» *(Imakönyvem.)*

Meglepő, hogy a vallás, szerelem és bölcselkedés mellől a hazafias hang csaknem egészen hiányzik költészetéből. Költőtársai kozmopolitának tartották; gyanakodással néztek reá, mert sem a magyaros motívumokat nem alkalmazta verseiben, sem a hazáról nem énekelt kortársai kívánsága szerint. Pedig Reviczky a népies-nemzeti elemek ápolása nélkül is művésznek bizonyult. Fantáziája nem volt csapongó, reflexióinak bőségével itt-ott megrontotta strófái közvetlenségét, az ismétléseket nem tudta

elkerülni, de azért fájdalmas órái többnyire szerencsésen ihlették. Nagy gonddal dolgozott, rímes jambusait sokszor átcsiszolta, lírai kompozícióinak kerekségére aggodalmasan ügyelt.

A magyar költők közül Arany János és Vajda János hatottak rá, a németek közül Goethe és Heine, az angolok közül Shakespeare és Byron. Ezek a hatások kevéssé érintették egyéniségének alapvonásait. Különálló embertípusként emelkedett ki kortársai közül, eredeti és önálló maradt lírikusnak is. Érzelmi világa megnyerő volt, hangja gyöngéd, nyelve lágyan omló. Leheletszerű finomsága, mélabús töprengései, fájdalmas jajkiáltásai az életsiratás gyászfátyolával vonták be halavány alakját.

Mint elbeszélő költő nem jelentékeny. A *Pán halálában* az ókori pogány világ haldoklását és a kereszténység feltűnését a hangulatkeltés szerencsés művészetével énekelte meg.

Drámai kéziratával kétszer is pályázott az akadémiai Teleki-jutalomra, de sikertelenül. *Jóbáb* című tragédiájában a bibliai Jób történetét dolgozta fel (1878), *Büszkék* című vígjátékában a modern társadalmi élet bemutatásával próbálkozott meg (1881). Pályaművei még dícséretben sem részesültek.

Kis regényei közül az *Apai örökség* (1884) saját élete történetének realisztikus feldolgozása. Hőse nem dolgozik, elzüllik, végül öngyilkos lesz. A pesszimista hangulatú elbeszélő munkában van néhány finom megfigyelés.

Esztétikai tanulmányokba kedvteléssel mélyedt. A humorról, lángelméről, jellemről, szimbolizmusról szóló fej-

tegetései nemcsak német irodalmi jártasságáról, hanem önálló gondolkodásáról is tanuskodnak.

Reviczky Gyula hosszú ideig küzdött a pályakezdés nehézségeivel, idősebb kortársai nem nagyon méltányolták tehetségét. Németes szellemű, kozmopolita költőt láttak benne; arra várakoztak, hogy később majd kiforrja magát. Ifjabb írótársai is csak akkor magasztalták igazán, amikor gyötrelmes betegsége és korai elmúlása feléje fordította a figyelmet. — Költészetében, mondja Ferenczi Zoltán, első pillanatra feltünik az élete és lírája között észlelhető szoros egység. Költészete gyér örömeinek és nehéz küzdelmeinek visszhangja. Bár szenvedései feltétlen pesszimistává és teljes világmegvetővé tehették volna, az élet igenlése erősebb volt benne a tagadásnál, a kibékülés a gyülöletnél. A gondolati elemet nagyrabecsülte, ezért is idegenkedett a népiességtől; versformái csaknem kivétel nélkül nyugateurópai rímes versszakok nagy változatban. A hazafias költészetről nem sokat tartott, bár erős nemzeties érzése könnyen kimutatható verseiből. Szerelmi dalai közül az Emmához szólók a legszebbek. Emmán kivül egy fiatalkori ideáljához, egy bukott nőhöz és egy Rezeda néven megénekelt eszményképéhez irt szerelmi költeményeket. (A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913.) — Reviczky lelke, olvassuk Alszeghy Zsolt könyvében, a szánalom és szeretet tüzhelye. Ilyen szánalomból fakadt Perdita-dalainak ciklusa, amely méltán keltett megütközést, de a költő lelke megadja rá a magyarázatot: a társadalom e bukottjait a kivetettségükön való részvét simogatja dalaiban. Nem tagadja bünös voltukat, csak irgalommal fordul feléjük. Általában Reviczky emberszerető lelke az elébetáruló bün és romlottság láttán nem haragos villámot lövell, hanem könnyet hullat. Ez teszi egyéniségét sajátossá. (A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923.) — Bartha József szerint a kor általános eszméit és érzéseit minden kortársa között Reviczky fejezte ki legművészibben. Az ő általános emberije távolról sem a nemzetietlenség internacionalizmusa, hanem inkább a kereszténység univerzalizmusa, mely a költő magyar érzésvilágával harmonikusan egybeolvad. «Reviczky a költői alakitásban s a nyelv kezelésében is tökéletes művész, a költészet múzsájától hivatásszerüleg kijelölve arra, hogy a legújabb kor eszméinek nagy magyar énekese legyen. Sajnos, a halál

előbb elragadta, mintsem ez eszméket lantjának húrjain költői művészetének teljes tökéletességével kifejezhette volna.» A francia dekadens és szimbolista költők kétségtelenül hatottak reá, Baudelairet fordítani is kezdte, de a francia modernek ateizmusa és nyers érzékisége hiányzik költészetéből. Még perdita-dalainak kényes tárgyát is olyan ízléssel kezeli, hogy az élet ismerője a legszigorúbb kritikával sem akadhat fenn rajta. (Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926.) — Jelentékenyebb költőink közül, állapítja meg Horváth János, Reviczky Gyula siklott le először a klasszikus világnézet szilárd talajáról. Lírájával más világnézet talapjára állt át s a filozófiát ő tette először irodalmunkban a költészet témájává. «Schopenhauer akkor divatos pesszimista bölcselete, a tudományos materializmus, némi buddhista vonzalmak és Renan vallástörténeti felfogása olvadnak össze az ő nagyon fiatalon kialakított, mondhatni: rögtönzött, világnézeti rendszerébe, melynek részleteit egész sereg kis értekezésében fejtegette. Jóformán kész állásfoglalást vett át másoktól, egyéni hajlamainak bizonyára megfelelőt, de a klasszikus csoportétól egészen független. Nem önmagából forrta ki: nem is találta meg benne lelki csendességét; nem a magyar előzményekből indult ki: nem is lett azoknak szerves folytatója, csak első tünete a megingásnak.» A költő elmélete a különlegesen értelmezett humor filozófiája: a humor a zsenihez egyedül méltó állásfoglalás a világ dolgaival szemben. Ez a filozófia vállalja az eligazítást abban is, ami addig a vallás hatáskörébe tartozott; nem a hitre épít, hanem a szíve szerint indul s az én-en keresztül nézi a világot; etikája is független a hittől, mégis megegyezik Jézus moráljával, mert Jézus e felfogás szerint nem hitet, nem dogmákat hirdetett, hanem erkölcsöt. «Világos, hogy egy ellenmondásokkal teljes, tanácstalanul tétovázó lírai kedély menekül itt saját nyugtalanító és lehangoló erélytelensége elől a biztos támasztékot ígérő elméletbe.» Az új elmélet megingást jelentett sok mindenben, amelyet a klasszicizmus addig békésen összeegyeztetett. «A klasszikusnak volt közössége, a nemzet, mellyel szívvel-lélekkel felolvadt; a humoristának sem nemzeti, sem általános közössége nincs, övé csupán a szellemi kiváltságosak, a zsenik, társasága. Csak látszat hát és elhamarkodott ítélet az, mintha Reviczky a nemzetit az általános emberivel váltaná fel, azzá tágítaná; valójában a zseni önző becsvágyából levezetett egocentrikus rend-

szerrel cserélte fel a klasszicizmus közösségi világnézetét, melyben pedig nemzeti korlátai ellenére valódi emberi szolidaritás szelleme honolt.» A költő nem támadta mások világnézetét, az övét sem támadták; sőt részvétet ébresztett maga iránt s méltán. «Mint mikor egy hozzánktartozó kiszakad a családból, melyet pedig szeret, s kellőkép fel van készülve, útravalóul csak a magába vetett hittel, nekivág az ismeretlen nagy világnak s aztán eljut hozzánk előre látott szenvedéseinek híre: ilyen érzéssel nézi a magyar közönség Reviczky Gyulát és az ő költészetét.» (Újabb költészetünk világnézeti válsága. Károlyi-emlékkönyv. Budapest, 1933.)

Reviczky Gyula 1855 április 9-én született Vitkóc faluban, Nyitra megyében. Német és tót környezetben nőtt fel, magyarul a pozsonyi királyi katolikus gimnáziumban tanult meg tökéletesen. Szerencsétlen családi viszonyai mélabússá tették, szegénysége miatt egyetemi tanulmányait félbe kellett szakítania, kétszer is elmenekült a nevelőség nehéz kenyeréhez, végre 1878-ban elérte régi álmának megvalósulását: fővárosi hírlapíró lett. Jókai Mór alkalmazta a Hon szerkesztőségében, ugyanő mentette fel állásától, négy évvel később, amikor lapja megszünt. A szerencsétlen fiatal költő élete kora ifjúságától kezdve az inség és a lelki szenvedések szakadatlan láncolata volt, nyomora korán beleültette szervezetébe a halálos betegség csiráit, egyik állását a másik után vesztette el. Az irodalmi élet központjából 1884-ben Aradra sodródott, innen Kassára ment ujságírónak; mikor mégis sikerült visszajutnia Budapestre, ismét szörnyű nélkülözésekkel küzdött. Élete utolsó éveiben a Pesti Hirlap egyik íróasztalánál megtalálta a maga munkakörét, de ekkor tüdővésze olyan végzetesen tört rá, hogy az írótoll végképen kihullott kezéből. 1889 július 11-én halt meg az egyik Üllői-úti klinika betegágyán.

Adatok Reviczky Gyula életéhez:

1855. — Reviczky Gyula születésének éve. Április 9-én születik a nyitramegyei Vitkóc faluban. (Atyja, Reviczky Kálmán felvidéki földbirtokos, ősi magyar nemesi család ivadéka; anyja, Bálek Veronika, szegénysorsú tót leány; mindketten katolikus vallásúak. A költőt atyjának első neje, Zmeskál Judit, magához fogadja, de mikor a nemeslelkü asszony meghal, Reviczky Kálmán elküldi fiát árvamegyei rokonai-

hoz. A szívtelen emberek közt sínylődő gyermek hat éves korában Lévára kerül, itt egyik nagynénje szeretettel gondozza.)

1865–1873. — Reviczky Gyula a pozsonyi királyi katolikus gimnáziumban. (Könnyelmű atyja ismét megnősül, vagyonát teljesen eltékozolja, később nejével együtt Bécsbe költözik s az ifjú magára maradva végzi osztályait. Kitünő tanuló, sokat olvas, önképzőköri jutalmakat nyer költeményeivel és esztétikai dolgozataival.)

1873. — Érettségi vizsgálatot tesz, beiratkozik a pozsonyi jogakadémiára, de nyomora falura kényszeríti. (Ebben az évben hal meg atyja s így minden támasz nélkül marad. Hogy egyetemi éveire pénzt szerezzen, nevelőséget vállal. Egy garamújfalusi földbirtokos fiát tanítja egy éven keresztül, szabad idejében szorgalmasan képzi magát, megtanul franciául. Legszívesebben a német költőkkel és filozófusokkal foglalkozik: Goethével, Heinével, Schopenhauerrel. A Marosvásárhelyt megjelenő Erdély című folyóiratban megjelenik Berzsenyi mint ódaköltő című esztétikai tanulmánya, néhány műfordítása és költeménye.)

1874. — Rákosi Jenő napilapja, a Reform, helyet ad a humor lélektanáról írt tanulmányának és Bürger Lenorája verses fordításának. A fiatal szerző öröme határtalan. Lemond nevelői állásáról, Budapestre utazik, hírlapíró akar lenni. (Hiába ajánlkozik a szerkesztőségekben, szóba sem állnak vele. Pénze csakhamar elfogy, lakás és élelem nélkül marad, szörnyű megalázások között tengeti életét. Egyik vidéki barátjának a következőket írja: «Borzasztóan nélkülözök mindent. Hogy fogalmat szerezz magadnak külsőmről, elég lesz, ha annyit mondok, hogy egy teljes hónap óta nem váltottam fehérruhát s mint valóságos tivornyahős nézek ki. Mindenem rongyolt, szaggatott, cipőm talpa át- és átlyukadt, úgyhogy a szó szoros értelmében mezítelen lábbal járok a havon és locs-pocsban. Hetekig nem eszem meleg ételt, legföljebb tejet, a többi eledelem kenyér és szalonna s még nagyon jó, ha ez van. Például most is, már két nap óta, alig ettem egypár almát. Eladtam utolsó kabátomat is, úgyhogy most egy sincs, csak a télikabát.») Szana Tamás helyet ad neki a Figyelő kiadóhivatalában havi húsz forint fizetéssel. (Nyomdai javító munkát végez, reggel nyolctól este nyolcig foglalkoztatják. Verseiért alig kap néhány forintot, a szerkesztők idegenkednek személyétől, mert túlságosan

büszke a maga költői és esztétikusi nagyságára. Megsérti a Fővárosi Lapok szerkesztőjét, Vadnai Károlyt; összezördül Szana Tamással is.)

1875. — Nem bírja tovább a fővárosi nyomorúságot; ez év őszén nevelőnek megy vidékre. (A temesmegyei Denta faluban két évig tanítja egy kincstári tiszttartó gyermekeit. Beleszeret Bakálovich Emmába, egy szegénysorsú úricsalád gyermekébe; a művelt leány megbecsüli ugyan a költőben az előkelő szellemű embert, de szerelmét gyöngéden elhárítja magától.)

1877. — Ez év őszén ismét Budapestre költözik, újra nyomorba jut. Állása nincs, írói munkásságával alig tud havonkint néhány forintot összeszedni, ismerőseinek adományaira szorul. Olykor már kételkedni kezd költői hivatottságában. (Az egyik szépirodalmi folyóirat ezt írja neki a szerkesztői üzenetekben: «A szerkesztők bakói tiszte a Parnasszusra feltolakodókat lehesselni. De teljesítjük is!») Ebben a szomorú időben ismerkedik meg Perdita-ciklusának ihletőjével. (A jólelkű leány éjjeli táncosnő; németül, franciául, angolul beszél; a költő szeretné megmenteni az elzülléstől.)

1878. — Huszonhárom éves. Megválasztják a Petőfi-Társaság tagjának. Bejut a Hon szerkesztőségébe. (Az egyre hanyatló politikai napilapnál négy évig dolgozik.) Lelkében nagy válságot okoz, hogy Jóbáb című bibliai szomorújátékával nem nyeri meg a M. T. Akadémia Teleki-jutalmát. (A pályázatról szóló jelentésben Beöthy Zsolt lesujtóan nyilatkozik a tragédiáról: tele van megokolatlansággal, túlzással; komolysága végig nevettető; meséjében a szennyes nyerseség példáit adja. A jutalmat Váradi Antal Tamórájának ítélik oda.)

1881. — Büszkék című társadalmi vígjátékával hiába pályázik a M. T. Akadémia Teleki-jutalmára. (Heinrich Gusztáv előadói jelentése szerint a darab gyarló munka; jellemzése, szerkezete, megokolása kezdetleges.) A költő keserűségét növeli, hogy ellenségeinek száma egyre jobban szaporodik. (Bírálataival maga ellen ingerli számos írótársát; önmagán kívül csak kevés embert hajlandó lángelménck vagy csak tehetségnek is elismerni; még Arany Jánost, Endrődi Sándort, Mikszáth Kálmánt, Tolnai Lajost és Vajda Jánost becsüli legtöbbre. Igaztalan támadást intéz Jókai Mór, Gyulai Pál és Szász Károly ellen is.)

1882. — Állás nélkül marad. (Mikor a Hon egyesül az Ellen-

örrel s a két kormánypárti ujságból megszületik a Nemzet, az új napilap szerkesztője, Jókai Mór, nem alkalmazza, hanem végkielégítésül kiadja három havi fizetését s elbocsátja állásából.)

1883. — Első verseskönyvének megjelenése. (A nyomorban vergődő költő kötetét a kritika hidegen fogadja.)

1884. — Vidéki ujságíró lesz. (1884-ben az Aradi Hirlapot, 1885-ben a németnyelvü kassai Pannoniát szerkeszti.)

1885. — December végén Kassáról visszatér a fővárosba, szenvedései megismétlődnek. (Éhezik, rongyos lesz, éjjeli kávéházakban húzódik meg, elhagyott helyeken alszik.)

1887. — Légrády Károly, a Pesti Hirlap tulajdonosa, állást ad neki lapja szerkesztőségében. Az irodalmi és színházi rovat vezetését bízzák rá. (Havi nyolcvan forintot kap a Pesti Hirlaptól, ez az összeg abban az időben jó fizetés, de előbbi rendetlen élete annyira tönkre tette, hogy már nem tud megerősödni. Az Egyetem-téren lakik hónapos szobában, egy jólelkü öregasszony gondozza. Esténkint, a szerkesztőségi munka elvégzése után, eljár az irói asztaltársaságokba. Három kedvelt helye: a Ferenciek-terén levő Kispipa, a Hatvani-utcai Kammon-kávéház és a Váci-utcai Korona-kávéház.)

1888. — Bensö barátsága Jászai Marival. Tüdöbaja egyre súlyosbodik. Leküldik üdülni az Adriai-tenger mellé. (Gyógyitásának költségeit jólelkü emberek, első sorban Légrády Károly és Bródy Zsigmond, adják össze.)

1889. — Tagajánlása a Kisfaludy-Társaságban. Nem választják meg. (Tolnai Lajos ajánlja tagul, de Váradi Antallal szemben kisebbségben marad. Kritikai cikkei miatt sokan nehezteltek rá. Idősebb irótársai kiforratlan fiatal óriásnak tartják.) Halála július 11-én, harmincnégy éves korában, a budapesti egyetem belgyógyászati klinikáján. (Utolsó napjaiban Jászai Mari, Justh Zsigmond, Komjáthy Jenő, Palágyi Lajos, Sebök Zsigmond, Szabóné Nogáll Janka vannak körülötte. Temetésének költségeit az irói segélyegylet fizeti, a Kerepesi-úti temetőben ingyenes sírhelyet kap a fővárostól. A lapok elsiratják, a Petőfi-Társaság és a Pesti Hirlap szerkesztősége gyászjelentést ad ki, a katolikus halotti szertartás után irótársai melegen búcsúztatják.)

1891. — Síremlékének leleplezése a Kerepesi-úti temetőben. (Az emlékművet a Petőfi-Társaság emelteti közadakozásból.)

Kiadások. — Reviczky Gyula neve 1878-tól tünt fel a fővárosi hírlapok és folyóiratok lapjain, jóllehet már előbb is közölték néhány közleményét és esztétikai elmélkedését. Verses kötetei nagy időközökben jelentek meg. — Ifjúságom. Versek. 1874–1883. Budapest, 1883. (Első verses kötetét a Petőfi-Társaság nyomatta ki minden tiszteletdíj fizetése nélkül. A költő így is hálás volt a támogatásért, mert kéziratát hiába kínálgatta a kiadóknak.) — Edelény, a holtig hű szerető. Igaz história három énekben. Budapest, év nélkül. (Verses elbeszélés a Jó Könyvek füzetei között. A népies nyelvű szerelmi história történeti háttere Szent László király kora. Meséje eléggé érdektelen.) — Apai örökség. Regény. Budapest, 1884. (Újból a Magyar Könyvtárban.) — Margit szerencséje. Regény. Győr, 1889. (Előbbi regénye én-regény volt, ebben már kevesebb a líra és az élmény. Hatást ez sem tett.) — Magány. Újabb költemények. Budapest, 1889. (Második verses kötetét a maga pénzén nyomatta ki, mert kiadója nem akadt, csak a Kisfaludy-Társaság járult a nyomdai költségekhez száz forinttal.) — Reviczky Gyula összes költeményei. Két kötet. Budapest, 1895. (Koroda Pál kiadása a költő életrajzával.) — Reviczky Gyula összes költeményei. Budapest, 1902. (Koroda Pál kiadása a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Reviczky Gyula összes költeményei. Budapest, 1904. (Remekírók Képes Könyvtára.)

Irodalom. — Koroda Pál visszaemlékezései Reviczky-kiadásában: Reviczky Gyula összes költeményei. Két kötet. Budapest, 1895. — Névtelen cikkíró: Reviczky Gyula költeményei. Budapesti Szemle. 1895. évf. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok első sorozata. Budapest, 1896. — Kapossy Lucián: Reviczky Gyula szerelmi költészete. Erdélyi Múzeum. 1899. évf. — Móricz Zsigmond: Reviczky Gyula. Uránia. 1902. évf. — Steiner Izidor: Reviczky Gyula költészete. Nagyvárad, 1905. — Osváth Gedeon: Reviczky Gyula. Kolozsvár, 1905. — Vende Margit: Reviczky Gyula pesszimizmusa. Budapest, 1905. — Dombi Márk: Reviczky Gyula költészete. Katolikus Szemle. 1907. évf. — Elek Oszkár: Pán halála. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1909. évf. — Paulovics István: Reviczky Gyula. Budapest, 1910. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Binder Jenő: Pán halála. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Barna János: Reviczky Gyula vallásos költészete. Szat-

márnémeti kir. kat. gimnázium értesítője. 1912. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Elek Oszkár: Hamlet-nyomok a magyar lírában. Magyar Shakespeare-Tár. 10. köt. Budapest, 1918. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Fejős Imre: Modern magyar romantikus költők. Szekszárd, 1927. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Rubinyi Mózes: Reviczky Gyula. A Sajtó. 1931. évf. — Ambrus Zoltán: Legendák és tények. Nyugat. 1932. évf. — Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Budapest, 1932. — Horváth János: Újabb költészetünk világnézeti válsága. Károlyi-emlékkönyv. Budapest, 1933. — Kristóf György: Reviczky Gyula pályakezdéséhez. Irodalomtörténet. 1933. évf.

KISS JÓZSEF.

Az első kiváló magyar zsidó költő, Kiss József, abban az időben lépett fel, amikor még a zsidóság a maga német nyelvével és idegen szokásaival különállt a keresztény magyarságtól. Nem csekély tehetség kellett ahhoz, hogy a keresztények és zsidók érdeklődését bárki is egyformán megragadja a lélek mélyéről csendülő hangok költőiségével. Kiss Józsefnek sikerült ez a nehéz úttörés.

A szegény Arjéról írt balladája már 1868-ban megjelent: «Kétkerekű taliga, meg egy fakó pára, Szegény Arje azon járt vásárról vásárra.» Heves megye minden menyecskéje dícséri a szorgalmas pántlikás zsidót s a szerencsétlennek mégis nyomorultan kell elpusztulnia két szál betyár miatt. Barna Eszter karjai közül kocsizik Árje hazafelé özvegy édesanyja házába, ekkor gyilkolják meg a mátrai haramiák. Az özvegy édesanya hiába várja fiát a pénteki gyertyagyujtásnál, a szép menyasszony hasztalan álmodik esküvőjéről: «Hajnal felé dörömböznek: Barna Eszter ébredj! Jehova, adj erőt neki e felébredéshez!» *(Dal a szegény Arjéról.)*

Simon Judit (1875) a leánykori ballépés bűnhődésének és az anyai szeretet önfeláldozásának tragédiája. Simon Judit bevallja a rabbinak, hogy megölte első gyermekét s azóta meghal minden újszülöttje; az öreg zsidó

pap eltiltja a bűnbánót az anyai csóktól: akkor, úgymond, fölnevelheti kicsiny magzatát; Judit engedelmeskedik, bár férje elkergeti házából; később mint koldusasszony boldog fájdalommal hal meg leánya esküvőjén. — Mint többi zsidó balladájában, a szerző ebben is kiélezi a megrázó helyzeteket, keresi a meglepő ellentéteket, eleven szavaló részletekkel teszi hatásossá a valószínűtlen mesét. Hősei zsidóknak túlságosan magyarok, magyaroknak nagyon is zsidók. De ha a mai ízlés nem ujjong is a «szomorú nóta» olvasásakor, a ballada maga idejében méltán jelentett — több más társával együtt — újdonságot és költészetet. A tehetséges Arany-epigon új motívumokkal gazdagította a magyar epikát.

Nem-zsidó tárgyú balladáiban biztosabb hangú poéta. *Szomor Dani*ja a paraszthűség éneke drámai igazságszolgáltatással: a sarkadi bíró fia tíz évig ártatlanul ül börtönében, mert nem akarja elárulni kisasszony-szerelmesét, de mikor kiszabadulása után a leány kiutasítja, megöli a hálátlan teremtést és visszamegy a szegedi börtönbe: «Megkövetem tömlöctartó uramat! Lejárt az én szabadságom, visszahoztam vasamat!» — A balladában van néhány zökkenő, de van több hangzatos strófa is: valóságos népszínmű versbe kovácsolva.

Ágota kisasszony bánatos kép a negyvennyolcas idők nemesvilágából. A földbirtokos-leány jegyese elesik a szabadságharcban, a hűséges hajadon szeretettel őrzi emlékét, egyetlen foglalatossága: pöre a hatóságokkal. «Furcsa pör az; szomorú is, víg is; Aki hallja mosolyog is, sír is.» A Körös folyót panaszolja be Agota kisasszony

a vármegyénél, a «gyilkos Körös» évről-évre nagyobb részeket hasogat le Ágota kertjéből, elviszi az ősi telket, elviszi az öregedő leány ifjúkori emlékeit. «Egy rózsatőt oltánk együtt ketten, Holdvilágnál harmatos kertemben, Aztán elment, a szabadság hívta, Isten tudja, merre, hol a sírja, Kápolnánál látták utoljára, Ó, de él még, él a rózsafája.»

Ezeknek a balladáknak nagyobb része népies díszítésekkel átszőtt Arany-utánzat; erősen jelentkezik bennük Tolnai Lajos stílusának követése is. Érzelmes motívumok keverednek bennük bűnügyi elemekkel, a lírai elem túlszínezi feldolgozásukat.

Kiss József az epikában is lírikus maradt. Nagyobb elbeszélő költeményei közöl a *De profundis* (1876) egy bukott leány sorsának rajza; a perdita-költészet egyik legelső jelentkezése a magyar irodalomban. Liza, a boldogtalan nő, csak teste áruba bocsátásával tud megélni; a költő Liza pártjára áll a társadalommal szemben. A *Mese a varrógépről* (1884) egy szegény varróleány története, a munka és önteláldozás magasztalása. Teréz keserves küszködéssel neveli fel testvéreit, végül még szerelmi boldogságát is odadobja nővéréért. A *Jehova* (1884) egy fanatikus öreg zsidó tragédiája. Jób egyedül az Istennek él s még akkor is rendíthetetlen hűséggel ragaszkodik Jehovához, amikor fiait elveszti, leánya pedig megszökik a vándorszínészekkel. A *Legendák a nagyapámról* (1911) a költő ősének, Reb Mayer Litvák lengyelzsidó kántornak, alakrajza; a Galíciából Magyarország felé törekvő zsidó bevándorlás jelképes ábrázolása.

Ezekben a szentimentális-romantikus elbeszélő költeményekben a lírai részletek helyenkint megkapóan költői lendületűek. Liza története iskolát teremtett: Reviczky Gyula ennek a példáján bátorodott fel a maga perdita-ciklusának megírására. Kiss József a prostituált teremtés sorsát éppen olyan szánalommal szemléli, mint amilyen részvéttel fordul a nagyvárosi élet másik rabszolgájának, a két keze munkájával hajnaltól estig robotoló munkásnőnek, alakja felé. Lesujtó Jób sorsa is: a kérlelhetetlen istenes zsidó borzadva látja, hogy egyik fia, a milliomos, keresztény nőt vesz feleségül; másik fia, a tudós, megtagadja Istent; harmadik fia a csatatéren esik el; leányából céda életű színésznő lesz; de azért rendíthetetlen hittel hódol meg az Úr akarata előtt: «Adonáj, te adtad s te elvevéd: Tiéd az élet s a halál tiéd!» A Reb Mayer Litvákról szóló verses regényébe már a humor és szatira hangulatai is beleszövődnek: a költő nagyatyja zengőhangú talmudista, szereti a nőket, világi kedvteléseit nem nagyon tudja hozzáhangolni hitközségi szolgálatához, izgágaságával sok bajt okoz környezetének, végül kellemes otthont talál a magyar földön. A költő szeszélyesen váltogatja a pátosz és tréfa hangjait, ismételten kifejezést ad zsidó önérzetének, különösen mikor bolyongó ősét összehozza a magyarság megszemélyesítőjével, Bolond Istókkal: «Honnan jövök? A végtelen időkbül. Sűrű ködök lepik az utamat. Mindig ott voltam, hol friss élet pezsdül, Mindig csak tűrt, de bátor és szabad.»

Lírája bánatos, epedő, álmodozó. Mélabús lélek, bölcselkedéseiben gúnyos. Szereti zsidó véreit, együttérez

üldözött népével, panaszos hangon emel szót félelmesen szorongatott hitfelei védelmére. Az antiszemitizmus vérvádjával szemben a zsidóságra legnehezebb időkben írja meg szózatát: *Az ár ellen.* (1882.) Hogy a zsidók nem szeretik a hazát? «A gályarabnak bélyege, Mit hóhér homlokára süt, Nem oly gyalázó, mint ez a vád.» De mit tehet az igazság a tömegek indulata ellen? A pestis nem irgalmaz és nem gondolkodik.

A zsidósággal való kapcsolata nem a vallás dogmáiban gyökerezett, hanem az ősi hagyományok lelki közösségében. Távol állt minden teológiai problémától, nem sokat törődött a papság tanításaival, de azért zsidóságát nem hallgatta el, sőt ha kellett, büszkén hirdette. Ahasvér fájdalmai újultak meg lantján, üldözött bolygó zsidónak vallotta magát, önkínzó kegyetlenséggel jajdult fel borús óráiban: «Rakhatsz te kunyhót eleget, Halomra gyüjthetsz kincseket, Otthonod még sem lesz neked!» Keresztény lelkeknek szokatlan, hogyan nyilatkozik minden hithűsége mellett is a maga Istenéről, vallásáról. Az odesszai zsidóirtás alkalmával kérdőre vonja Jehovát, megrójja «hősi kérkedéséért», felpanaszolja, hogy cserben hagyta ártatlan népét; másutt szóvá teszi, hogy Isten ingatta meg őt hitében: «A vétkes te, az áldozat én, Te megcsaltál rútul, galádul»; Isten templomában a papok «jó zsoldért» imádkoznak. Akárcsak Ady Endre «vallásos költészetét» hallanók. Jézus tanításainak erkölcsi hatásával sincs megelégedve, másrészt szívesen ad helyet költészetében katolikus vonatkozásoknak; hangulata szerint keresztény vagy zsidó, témája szerint áhítatos

vagy filozofáló, teológiai tájékozatlansága szerint ortodox vagy panteista. Egyesek a szigorú zsidó hittudományi megítélés szempontjából frivolnak és cinikusnak mondották. Nem az: csak költő. Nem megfontolásai igazgatják, hanem ötletei, indulatai, hatáskeresései.

Ilyenek a költők, egyforma ebben a zsidó és a keresztény. Az *én* körül forog a lírikus egész világa; ha dicsőítik nagyságát, tisztességes a világ; ha kicsinylik tehetségét, nem ismer sem Istent, sem embert. Kiss József is nagy embernek tartja magát minden vonatkozásban, még a szerelem se nagyon kell neki, első a dicsőség. Szomjazza az elismerést, magasba tör, hódolatot kíván. Költészetét «északfény-pompában» látja ragyogni, holott — sokszor megismétlődő panaszai szerint — azt kell tapasztalnia, hogy mellőzik, elnyomják, üldözik. Így érzi ő; ezért mondja magáról: «Szabad zsákmány volt a hazában, Kitagadott szegény hazátlan. A sír tán nyugtot ad neki, De lehet, hogy az is kiveti.» (1903.) Hogy hírnevének tetőpontján nyilatkozik így, ez olyan hangulat, mint amikor csörgősipkás tömegmulattatónak érzi magát: «Hírem, dicsőségem tetszik csak olyannak, Mint vándor bohócé, akit megtapsolnak, Midőn ponyvát terít és bukfencet árul Dologtalan népnek olcsó mulatságul.» Ha ünneplik, mindjárt megjön az életkedve, egyszerre boldognak érzi magát hazájában, bűnbánóan és elérzékenyedve veti papírra vallomásait: «Valaki hazajött, aki nem volt itthon, Aki hazavágyott mindörökké titkon.» Máskor megint úgy érzi, hogy dőreség volt oly nagyon küzdeni a hírért, örök lázban törtetni előre; haja megszürkült, lelke elborult: «Az

én mezőmön nem értek kalászok, Az én aratásom egy marék virág, Az én gyönyöröm az álomlátások, Az én világom egy álomvilág.»

A nagyvárosi tömegek életét aggodalmasan figyeli, a nyomor fenyegető jelenségeire látó szemekkel figyel; ebben is emlékeztet Ady Endrére; de hangja halkabb, sejtetőbb, finomabb; a politikai izgatás harsonáit még a lázadó orosz hajó románcában, a *Knyáz Potemkin*ben, sem zendíti meg. Csak előérzetéről ad számot, képzeletének képeit vetíti maga elé a kandalló melege mellett; látja a messziről közelgő véres lángot, hallja a jövendő munkásinduló gyujtó hangjait: «Haragvó Isten! Mi lesz a világból, Ha egyszer a kőszén öntudatra jut S a buta rög megindul magától S a sistergő katlan majd egyszer kifut.» Ha összeomlik a korhadt társadalmi rend, ha elővánszorognak odvaikból a megcsalt milliók! «Itt ülök némán, magamba rogyva, Míg száll az óra, mint egy pillanat, És félig ébren és félig álomba Piszkálgatom a húnyó parazsat.» *(Tüzek.)*

A haza legkevésbé sincs száműzve ebből a fiatalon is öregkori és öregségében is ifjú költészetből. A lírikus ódát ír *A naphoz* (1902) s arra kéri a dicső égitestet, hogy legéltetőbb sugarait vesse a magyar földre: «Ó, tüzz le forrón az én szép hazámra, Legizzóbb lángod, te Nap, ide vesd, Hogy kétszer érjen a rónák kalásza S kétszer piruljon a szőlőgerezd!» — Mikor a haza a világháború borzalmas tusái után szerencsétlenül elbukik és az ország porbazuhanásáért a zsidóságot teszik felelőssé, az agg költő megdöbbenve kap lantjához: ne űzzetek el! «Nekem is úgy hazám ez, mint tinéktek, És tartom a jusst hozzá holtomig,

Míg újra magyarul nem zengnek a végek És lantomon az utolsó húr el nem kopik.»

A szerelem, csodálatos módon, inkább csak átsuhan a költő félszázados pályáján. Ifjúkori vonzalom, öregkori vágyódás, közbül a hosszú, boldog házasélet: ez a szerelmes szív feltűnően ritka megmozdulásának rejtélye. A gyermekálmok eltűnte után szerényigényű házassági líra, az édesanya megsiratott árnyéka mellett a hitvestárs halavány alakja, végül az öregedő férfi fájdalmas fellobbanása egy fiatal leány iránt: ebben merül ki a szívélet hullámzása. Az utolsó fellobbanás lélekbemarkoló: «Ó, mért oly későn, levelek hullása, Daru távozása idején: Mért nem találkoztam rózsanyíláskor, Hajnalhasadáskor veled én? Mért nem hallgathattuk édes-kettesbe A pacsirtát lesbe, te meg én? Mért nem találkoztunk a mámor, a vágyak, Az ifjú álmok idején.» Két rövid versszakban így zengeni az élet egyik legfájóbb tragikumáról, a késői szerelemről: ez a művészet csak a kivételes költői tehetségeknek adatott meg.

A halál gondolata sokszor kísérti, a halálvárás árnya ráborul lelkére. Mikor Nápoly mellett megpihen az alkonyban s a természet tündéri szépsége ámulattal tölti el, egy halottas menet vonul fel előtte; a szomorú látvány nem korbácsolja fel idegzetét, bort tölt a serlegébe, úgy kíván nyugalmas álmot a boldog ismeretlennek, a sírja felé vonuló halottnak. Azt kívánja, hogy neki is ilyen legyen a temetése, őt is így köszöntse fel elmúlásában egy hozzá hasonló poéta-lélek: «Ne kísérjen se zokogás, se ének, Se sokaság, mely holnap megtagad: Az örök semmibe

úgy sincs kiséret, Oda minden lény egyedül szakad.» *(Nápolyi emlék.)*

Hangulatokban és színekben sohasem volt szegény. Álmodozott emlékeiről, megsiratta jó embereit, vágyódott egy jobb világ után. Érzelmeit gondolatain keresztül bocsátotta át; olykor kérkedően nyilatkozott, máskor keserűen gúnyolta önmagát. Némi cinizmus kétségtelenül lappangott lelke mélyén, hangja nem egyszer bántó volt, önkritikája fejletlen; de azért költő volt, egyéni húrokon játszó lírikus.

Pongyola stílusát sokszor támadták, magyartalanságaiból nem egyszer gúnyt űztek. Furcsa kifejezései, fonák szófűzései, megismétlődő nyelvbotlásai («Az ember akit üldnek», «Jobb tán tudni sem», «Nagy bőgősnek el kelletett menni») sokszoros méltatlankodást váltottak ki. A sok rendreutasítás bosszantotta; még öregkorában is ingerülten nyilatkozott a költészetét lenéző és stílusát zsidósnak tartó kritikusokról: «Az akadémikus baglyok rám meresztették a szemeiket és azt mondották: mi nem látunk semmit. A grammatikusok azt mondták: mi mindent látunk. Ez a jövevény nem tanulta meg a grammatikát.» (1910.) Nyelve nem volt magyaros nyelv, nem is volt gazdag nyelv, de stílusa művészi volt, tele sok szép hasonlattal és képpel.

Amint nyelvében sokszor ingadozott magyarossága, meg-megcsuszamlott a verselésben is. Mint korán magára maradt diákot, nem vezette be senki a magyar verselés alapvető törvényeibe, naturalista módon verselt, inkább csak ösztönből utánozta költőtársai mértékes-rímes sorait.

A magyar jambus hanyatlása az ő költészetével kezdődött; szebben kifejezve: a XX. század rímes szabad verselésének útját ő egyengette először. Költeményeiben sűrűk a döccenők, az olvasónak sokszor át kell váltania az időmértékes ritmust a hangsúlyos menetre, szoknia kell a vegyes sorokhoz. A költemény jambusos lebegéssel indul meg, azután magyaros ritmusú sorok következnek, ismét előlép az időmérték, később a jambusokba belehág egy-egy szótagtöbblet vagy kimarad belőlük egy-egy rövid szótag s ezzel az egész sor sántán omlik össze. De ha az ember a költő színező ösztönéhez igazodva az ő külön verstanával ritmizálja a sorokat, akkor a strófák dallamosak lesznek, a jambusok bomlása nem bántó. «Felhőtlen égbolt egyenletes kékje, Ragyogott Nápoly tündér-ege rám:» ilyen sorokat Abrányi Emil vagy Endrődi Sándor soha le nem írt volna, mert kontár verselőnek hitte volna magát; de ha mai ritmusérzékünkkel mérjük az ilyen hanglejtést, nem azt érezzük, hogy itt a nyugateurópai magyar verselés csődje előtt állunk, hanem elismerjük a sorok dallamosságát. Ennek az ösztönös verselésnek azonban csak Ady Endre szerzett polgárjogot a magyar költészetben; a hibátlan jambust ő tette változatosabbá — a régi szabályos soroknál nem egyszer sokkal hangzatosabbá — a Kiss Józseftől tanult szabad verseléssel. Íme a költői önkényűség, az elméleti bizonytalanság, mint hasznot hajtó örökség, mint új szépségek forrása.

Kiss Józsefet a Simon Judit sikere után szívesen támogatták a szerkesztők és kiadók, de hittestvéreinek mértéktelen hírlapi reklámja csakhamar ellenérzést váltott ki az írói körökben. — Gyulai Pál halá-

láig közepes tehetségnek tartotta a költőt, Silberstein Ötvös Adolf azonban a Pester Lloyd hasábjain már 1881-ben Arany János mellé helyezte nagyságát. A «magyar irodalomban meglehetősen járatlan, de különben is egy kissé zavarosfejű tárcaíró» ellen Szász Károly szólalt fel; visszautasította azt a törekvést, hogy valaki faji összetartástól sugallt pártos bíráskodást hurcoljon be az irodalom berkeibe. A Budapesti Szemle kritikusai még azt is kimutatták, hogy Kiss József nyelve tele van magyartalanságokkal, nem tud eléggé magyarul, grammatikai és stilisztikai műveltsége alacsony. — Tolnai Lajos a következőket állapította meg: Kiss József nem kiváló költő, csak divatba jött középszerűség; nevét a zsidó lapok lelkiismeretlen kritikai üzelmei tették híressé; a zsidó kiadók és színészek olyan reklámot csaptak mellette, hogy végül mindenki elhitte írói nagyságát; holott Kiss József versei tele vannak bosszantó magyartalanságokkal, zagyva mondatszerkezetekkel, ritmustalan sorokkal, szenvelgett népieskedéssel, műköltői utánzásokkal, bő átkölcsönzésekkel. (Kiss József. Irodalom. 1887. évf.) — A költő rajongóinak lelkesedésére jellemzők Szabolcsi Lajos sorai. A Reb Mayer Litvákról szóló verses regény első részének megjelenésekor így írt az Egyenlőség szerkesztője: «A magyar irodalom hőskölteményei közé idén egy új eposz vonult be és a hősök közé egy új hérosz. Ezt az új hőst Reb Mayer Litváknak hívják s ugyanaz a költő indította őt útjára, ki már egyszer a mi irodalmunk nőalakjai közt is zavart csinált, mikor a Rozgonyi Cicellék előkelő és exkluzív társaságába bevezette Simon Juditot. Reb Mayer Litvák helyet foglalt Attila, Toldi Miklós, Árpád, Botond és más nagyurak közt, akik bizonyára nem voltak elragadtatva a lengő tincsű, kaftános óriástól. Ezzel az orosz kántorral költészet jött az országba: ő nem verekszik a vereckei szorosnál és nem karddal nyit magának utat, hanem énekelni kezd és akkor átengedik a határon. Valósággal beénekli magát Magyarországba. És van-e ennél szebb honfoglalás?» (Kiss József. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1912.) — Berzeviczy Albert a Kisfaludy-Társaság nevében 1922-ben azzal búcsúzott az elhúnyt költőtől, hogy: «Egész és igazi költő volt, akit a magyar zsidóság adott a magyar nemzetnek. Fiatalkori műveiben még itt-ott megszólalt a gettónak régi keserűsége és lelki különössége, de azóta ezeket költészetében teljes harmóniába tudta olvasztani a magyar

néplélekkel. Nyelvében, gondolkodásában, érzelmeiben mindenekfelett magyar volt.» (A Kisfaludy-Társaság Évlapjai.) — Ezt a megállapitást a zsidó nemzeti mozgalom egyik vezére, a cionista Zsidó Szemle szerkesztője, Raab Andor iró, a következőkben igazitotta helyre: «Valóságos útszéli közhellyé koptatták, hogy Kiss József zsidósága és magyarsága a legteljesebb összhangban olvadt össze költészetében. Pedig ennek éppen az ellenkezője igaz. A zsidó születés és a magyar miljö folytonos diszharmóniát kelt a költő lelki világában. Ezért örökös vergődése és belső kiegyensúlyozatlansága, amely egész költészetének alaphangját megadja. Világosan kitünik ez legújabb verseiből, ahol a hortobágyi homokbuckák tövén szembeállitja egymással Reb Mayer Litvákot, a zsidó mult megszemélyesitőjét Bolond Istókkal, a magyar hőssel. E más-más világból szakadt két hős szimbolikus találkozása a nyiri fenyéren a költő nyilt beismerésébe, mellverdeső meaculpázásába olvad. Őszinte bevallása ez annak, hogy két különböző kultúra és történelem kereszteződött benne. A zsidó életben megmaradva, Kiss József egyike lehetett volna a legnagyobbaknak, akiknek nevét Yementől New-Yorkig ismerik. A magyar ősökből és a magyar multból kisarjadva, itt is nagyobbat és szebbet alkothatott volna. Igy csak félember maradt, aki halványabbra mosta őseinek multját, de az új talajon mélyebb gyökereket ereszteni nem tudott. Krisztus szent árnya és Heine ördögarca viaskodtak benne. Fél lábával a magyar Panteon felé törtetett, a másikkal a bélyeges sereggel tartott.» (A zsidó költő. Zsidó Szemle. 1922. évf.) — Patai József, a Mult És Jövő szerkesztője, a költő lirájának gyökeres zsidóságára a következő megjegyzéssel mutatott rá: «Én, akinek a héber költészet búvárlása a legnagyobb gyönyörűségem, teljes meggyőződéssel hitet tehetek amellett, hogy az ő költészete zsidó érzés, zsidó tartalom tekintetében nem marad mögötte azoknak a héber költőknek, akik az ő korában éltek és irtak.» (Mult És Jövő. 12. évf.) — Mit hozott Kiss József a magyar költészetbe: veti fel a kérdést Alszeghy Zsolt. «Hozta a hétköznapok liráját, a hétköznapi érzésvilágot, a hétköznapi hangulatokat és a hétköznapi lelkiséget. Félrevetett minden hagyományos úri modort, elhagyott minden tekintetet, valamelyes cinizmussal és nagy megválogatatlansággal szedte össze témáit. Megtép minden kegyeletet, ha azzal egy-két szellemesnek látszó szójátékot nyerhet; gúnyolja az «ál-erényt»,

anélkül, hogy új erkölcsöt vinne annak a helyébe. Nincs senki iránt sem igazi becsülése; még legkedveltebb poétáján, Heinén is, valami lenéző gúnnyal tréfál. A természettel nincs közössége. A városi költészetet intonálja, és mivel a városnak még a beszédje sem gyökeresen magyar, Kiss József stílusa is idegenszerű marad. Új motívumot is hoz: a zsidóság sorsát. Feltűnő hangsúllyal kiáltja oda fajának, hogy hiába épít kunyhót, hiába gyüjt kincset, otthont itt nem lelhet.» (A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923.) — A magyar dekadencia, mondja Sik Sándor, a Hét lapjairól indult hódító útjára, maga Kiss József azonban nem dekadens költő. «Hiányzik belőle a dekadensek züllött, beteges-satnya lelkivilága. Idegen tőle a rothadásnak az a költészete, amely a háború előtti két évtized magyar lírájában olyan sok hangot talált. Ha itt-ott megcsendül költészetében egy-egy pajkosabb vagy szabadabb hang, annak nem erkölcsi romlottság a szülője, hanem a határozott erkölcsi felfogás hiánya vagy az örök emberi hédonizmus. Még a versforma kezelésében is magán hordja az átmeneti korszak jellegét.» Költői pályája két egymással küzdő korszak mesgyéjén áll: rokona mindkettőnek, de lelkében mégis idegen mindkettőtől. Őt is elérte a modern zsidóság végzetes tragikuma: a régi talajról lesiklott, de utat nem talált lába alá. «Ez a talajvesztettség, ez a világnézethiány adja egész költészetének tragikus alapszínét és éppen ezzel válik kifejezőjévé a magyar zsidóság egy egész generációjának. Annak az embernek költészete ez, aki zsidó, de már nem lélekből az; és magyar, de még nem lélek szerint az. Ezért nem fakadhatott Kiss József lelkéből egész harmónia és egész, monumentális költészet. És mégis költő volt ez a küszködő, szürke kis ember. A zsidóság ős lelkét nem tudta kifejezni, mert kiszakadt belőle, de ennek a kiszakadottságnak keserű átkát, a talajvesztettség, a hontalanság Ahasvér-tragikumát átélte és meghatóan kifejezte. És nem tudta kifejezni a magyar lelket sem, mert nem tudott eggyé olvadni vele, de az utána való sóvárgásnak néhány felejthetetlen hangot adott.» (Kiss József. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 56. köt. Budapest, 1924.) — Zoltvány Irén a költő megítélésében hivatkozik Kaczér Illésnek a Mult És Jövő 1919. évfolyamában közölt fejtegetéseire; a cionista író szerint Kiss József ízig-vérig zsidó poéta, magyarul írt ugyan, de zsidóul érzett, költészetét a sok zsidó elem valóság-

gal forróvá füti; ennek a költőnek fotografiája ott kellene, hogy legyen, minden kis orosz zsidó háza falán; ö nem a magyar Panteonba fog bevonulni, ő ott marad a moábi földeken, őreá a zsidó Panteon vár. Kiss József hetilapja, említi Zoltvány Irén, a dekadens irányú új írói nemzedék erotikus termékeinek veteményes kertje volt; az első évfolyam merész úttörése után a második évfolyam még inkább mutatja a folyóirat fokozatosan terjedő zsidó szellemét és erotikus irányát. (Erotika és irodalom. Budapest, 1924.) — Költészetünkre, mondja Bartha József, az internacionális bélyeget legelőször Kiss Józsefnek sikerült ráütni A Hét című folyóiratával. Maga a szerkesztő a költői kifejezésmód tekintetében Arany János tanítványa, költészete azonban a magyarországi zsidóság gondolatvilágát és érzésvilágát tükrözi. «Hazafias érzés lantján nem igen csendül fel, ellenben annál érezhetőbben nyilvánul meg saját fajtájához való szolidarizmusa s olykor nagyon is élesen lüktet rajta az a keserüen vigyorgó markalfi humor, mely a magyar lélekkel ellentétben a gyarlóságok mellett minden szentet és magasztosat kikacag s amelyet Kiss József németorszagi fajrokona, Heine tett világszerte hírhedté.» Folyóirata köré csoportosuló követői gondolatkör és felfogás dolgában teljesen hasonlók mesterükhöz, csak tehetségük kisebb, elbizakodottságuk azonban annál nagyobb: «Nemzeti hagyományainkat fitymálják, hőseinket lenézik, hazai állapotainkat a maró gúny választóvizével öntik le s elbizakodott vakmerőséggel hirdetik internacionális áligazságaikat, amelyeket a költői kifejezésmóddal együtt első sorban a mult század dekadens francia irodalmából meritettek.» (Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926.) — Kiss József költészete, emeli ki Rubinyi Mózes, nem egy koré, nem egy párté, nem is egy felekezeté. Élete magyar volt, dicsősége állandó érték. Ne kételkedjünk honfiúi hűségében és erkölcsi tisztaságában. «Költő volt, aki magyarságát soha egy percre meg nem tagadta, kinek hazafiúi érzése, nem dús-skálájú lantján, tisztán csengett fel. Költő volt, kinek egész életmunkáját rendkívül jellemzi az a körülmény, hogy két író hatott rá szembetünöbben és egyszerre: Arany és Heine. A föld két pólusa egyesült költészetének tropikus tájain. Költő volt, aki félig már az új idők új dalait hozta, de a honszeretet és egészség talajáról el nem távozott.» (Kiss József élete és munkássága. Budapest, 1926.) — «Ö volt az első, olvassuk Komlós Aladárnak az

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ünnepélyén tartott emlékbeszédében, akiben a zsidó lélek magyar nyelven költőivé vált. Addig a zsidó csak komikus figuraként szerepelhetett irodalmunkban, mint gyáva kocsmáros vagy ravasz uzsorás; az ő fellépése óta a magyar világ megismerkedett a zsidó lélek könnyeivel és szépségeivel is. Tőle tanulták meg ezen a földön, hogy az az ajak, amelyről eddig csak a zsargon groteszk szavait ismerték, dalolni is tud. Ezért lett jelszó a neve. Minden magyar zsidó adósa neki. S mi magyar zsidó írók különös vonzalommal gondolunk reá. Érezzük, hogy ez az első ősünk a zsidó költő örök jelképe. Vállalta a zsidó közösséget, de nemcsak azt vállalta, hanem a magyarságot is. Túlbuzgó zsidók rossz néven veszik tőle, hogy nemcsak zsidó mert lenni, túlbuzgó magyarok pedig kitagadják a nemzet életéből. Mi magyar zsidó írók kegyelettel hajtjuk meg előtte fejünket.» (Kiss József emlékezete. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1932.)

Kiss József 1843 november 30-án született Mezőcsát faluban, Borsod megyében. Oroz-zsidó származású család gyermeke volt, szülei rabbinak szánták, foglalkozott is a héber hittannal, de utóbb beleúnt a talmud tanulásába. Rimaszombatban elvégezte a gimnázium három osztályát, a negyedik osztály elvégzésére a debreceni református kollégiumba ment, azután végkép búcsút mondott tanulói pályájának. Faluról-falura vándorolt, fölkereste a zsidó hitközségeket, hosszabbrövidebb időre tanítóságot vállalt, így töltött el öt esztendőt az Alföld magyar parasztnépe és a tiszamenti falvak német-lengyel zsidósága körében. Huszonnégy éves volt, amikor Pestre került; egy zsidó vállalat nyomdai javítónak alkalmazta; az ifjú korrektor olyan ügyesen forgolódott az írók és kiadók között, hogy 1871-ben már átvette Vértesi Arnoldtól a Képes Világ szerkesztését. Folyóirata két év mulva megbukott, súlyos nélkülözésekkel kellett küzdenie, de nevét ekkor már kezdték ismerni. Sorsa akkor fordult jobbra, amikor Toldy István riporternek alkalmazta a Nemzeti Hirlap szerkesztőségében. 1876-ban a temesvári zsidók meghívták hitközségi jegyzőnek, hat évvel később visszakerült Budapestre, egy biztosító társaságnál kapott hivatalt, itt dolgozott 1890-ig. Ekkor tehetősebb zsidó hitfelei pénzt adtak össze számára, így indította meg nagyhatású folyóiratát: A Hetet. A főváros közönsége többször ünnepelte, I. Ferenc József király 1914-ben a

Ferenc József-rend középkeresztjével tüntette ki, ugyanekkor megválasztották a Kisfaludy-Társaság tagjának. 1921 december 31-én halt meg Budapesten.

Adatok Kiss József életéhez:

1843. — Kiss József születésének éve. November 30-án születik a borsodmegyei Mezőcsáton, a Tisza mellett. (Atyja, Klein Dávid, kocsmáros és boltos; anyja, Behrmann Emília, Litvák Mayer lengyelzsidó kántor leánya. A család 1850-ben a gömörmegyei Serke faluba költözik, itt nyit pálinkamérést és vegyeskereskedést. Almási Balogh Sámuel serkei református lelkész, akadémiai tag, figyelni kezd az elevenészű kisfiúra, szívesen beszélget vele, könyveket ad neki.)

1854. — Kiss József a miskolci ortodox rabbi héber iskolájában. (Szülei szeretnék, ha tudós ember lenne, de a fiúnak nincs kedve a papi pályához. Hiába adják be a jesiva előkészítő iskolájába, a chéderbe, megszökik a leendő talmudisták közül, nem akar bóher lenni. Megpróbálkoznak vele más ortodox zsidó iskolákban is, de a vallásos dolgok nem érdeklik. Egy darabig kószál az országban, kéregetésből él, később nyomora haza kényszeríti.)

1858. — Beadják a rimaszombati protestáns gimnázium első osztályába. (Hazulról alig számíthat némi támogatásra, jószívű zsidók élelmezik, keservesen végzi tanulmányait.)

1861. — Tizennyolc éves. Beiratkozik a debreceni református kollégium negyedik osztályába. (Zsidóvolta miatt sokat szenved osztálytársaitól, rosszul tanul, leckéi helyett regények olvasásával és versek írásával tölti idejét.)

1862. — Édesanyja halála Serkén, édesatyja tönkremegy. Kimarad a debreceni kollégiumból, magának kell megkeresnie kenyerét. (Hátára batyut köt, faluról-falura megy, héber nyelvre oktatja a szegényebb sorsú izraelita családok gyermekeit. Az idegen zsidó ebben az időben a falu üldözöttje: a parasztgyerekek csúf szavakat kiáltoznak utána, dobálják, ráuszítják a kutyákat. Kiss József öt évig bolyong az Alföldön, csak rövid ideig marad egy-egy községben.)

1867. — Huszonnégy éves. Az év végén felgyalogol Pestre, szerencsét akar próbálni verseivel. Kiadót nem kap; örülnie kell, hogy hitsorsosai elhelyezik a Deutsch-féle nyomdába korrektornak. (Pesten a zsidók már igen jól érvényesülhetnek, nem úgy, mint a vidéken;

ezért özönlik az ország zsidósága a főváros felé; itt már szabad a szó és tett. Rosenberg Sámuel eperjesi filozófus-könyvkereskedő, Révai Mór könyvkiadó izraelita vallású édesapja, ez időtájt jegyzi fel testvéreihez írt bizalmas családi levelezésébe a következő megfigyeléseket: «Pest külső életében a zsidók az urak, ők csinálják, irányítják, de csak a külső életet, mert a belső, szellemi, társadalmi, politikai életre egyenes, döntő befolyásuk semmiféle tekintetben nincsen. Sokkal kevesebb bennük az érték, a tartalom, semhogy bárhol, bármi tekintetben is döntő súllyal tudnának fellépni. És éppen mert ilyen felületesek, ilyen szellemi és erkölcsi tartalom híján levők a pesti zsidók, éppen ezért destruktívok is. Ezt a jelenséget látjuk egyébként mindenütt, ahol a zsidók alapos képzettség, helyes életbölcseség nélküli parvenük; és egy szót sem vesztegetnék az egész dologra, ha nem látnám, hogy nagyon is ki vagytok téve ez elemek kárhozatos befolyásának; és hogyha nem féltenélek tőlük benneteket.» Ilyen környezetbe kerül Kiss József. Választhat: áthasonul-e a keresztények közé vagy megmarad a gettó-zsidó lelkiségben.)

1868. — Kinyomatja első verses füzetét. (Az emancipáció mámorral tölti el a zsidóságot. Kiss József is népe hálájának ad kifejezést a magyarság jóságáért: «Kitől a jog megvonta a jogot: Zsidó, immár van neked is jogod! Kit üldözött gúny, korbácsolt az átok, Hogy mint idegen járd be a világot, Megvirradt napod valahára hát: Zsidó, immár van neked is hazád!»)

1871. — Átveszi a Deutsch-testvérek kiadásában megjelenő Képes Világ szerkesztését. (Az eléggé jelentéktelen folyóiratba sokat dolgozik, de a könyvkiadó cég ráfizet a lapra, 1873 őszén elbocsátja a szerkesztőt és megszünteti a lapot. Kiss József annál nagyobb nyomorba jut, mert 1873-ban megnősül: egyik szegény rokonát veszi el feleségül.)

1875. — Harminckét éves. Ez év tavaszán Toldy Ferenc fölismeri költői tehetségét. (Kiss József ebben az időben Toldy István Nemzeti Hirlapjának riportere s panaszkodik, hogy Simon Juditról írt balladáját sehol sem tudja közölni, mert a szerkesztők rossz versnek tartják. Mikor Toldy Ferenc egyik este fölmegy fia szerkesztőségébe, Toldy István megmutatja neki a ballada kéziratát, azután elébe állítja a szomorú külsejű, kistermetű költőt. «Sohasem tudom elfelejteni, írja

később a költő, azokat a lelkes, ragyogó szemeket, azt a félig ámuló, félig résztvevő tekintetet, mely hosszan, fürkészve pihent meg arcomon. Hol született ön? kérdé nagy nyomatékkal és jobb kezével magasra emelte az én Simon Juditom kéziratát. A magyar irodalomtörténet megalkotóját első sorban az életrajzi adat érdekelte. Ekkor hallotta először nevemet. Leültünk. Az öregúr examinálni kezdett. Fürkészte, hogy vajjon, képes vagyok-e számot adni a ballada kompozíciójáról. Miért hagyta ön itt félbe? Nem gondolja, hogy itt a fordulat túlmerész? Feleleteim kielégítették.» A balladát Toldy Ferenc közbenjárására Vadnai Károly olvassa fel a Kisfaludy-Társaság márciusi ülésén s az Ágai Adolf szerkesztésében megjelenő Magyarország És A Nagyvilág mutatja be az ország olvasóközönsége előtt. «Ó ezek szokatlan napok voltak rám nézve! Kezdtem újra éledni. Olyan szokatlan volt a mások rokonszenve és biztatása.») Ebben az évben megpróbálkozik a Zsidó Évkönyv kiadásával, de sikertelenül, vállalata mindjárt az első kötettel elakad. (A magyarországi zsidóság ebben az időben még teljesen német műveltségű, a magyar irodalom iránt csak a legifjabb nemzedék érdeklődik. A magyar zsidó írók a született magyar közönségnek írnak, nem az izraelita olvasóknak. Az ujságírók között már elég sok a zsidó, de a szépírók és tudósok között kevés a számuk, a hírlapok és folyóiratok is túlnyomó részben keresztény kézben vannak. A helyzet a millennium esztendejéig rohamosan megváltozik a kereszténység hátrányára. 1896-ban a napisajtó munkásainak már csaknem fele zsidó.)

1876. — Kiss József Budapestről Temesvárra költözik. Mint a temesvári zsidó hitközség jegyzője, nyugodtabb anyagi helyzetbe jut és több időt szentelhet költészetének. (Nem szívesen megy el Pestről, de családját meg akarja menteni a nélkülözésektől. Hat évig él Temesváron. A temesvári színházat 1882-ben az ő prológusával nyitják meg.)

1877. — Megválasztják a Petőfi-Társaság tagjának. (Megválasztását csak harminchét év mulva követi Kisfaludy-Társasági tagsága. Ez a hosszú várakoztatás életének egyik mély sebe. Bánatos szívvel írja öreg korában, amikor annyi harc után már ellenfelei is megkoszorúzzák költői működését: «Mint közlegény, kit elkerült A csaták édes bére S vén korára jut csak szerény Kis kereszt a mellére: Simo-

gatja, tapogatja, örül is meg szomorú, Úgy vagyok én a virággal: Szorít ez a koszorú!»)

1882. — Temesvárról visszaköltözik Budapestre. Hivatalnoki állást kap a Magyar-Francia Biztosító Társaságnál. (Az antiszemitizmus országosan hullámzó mozgalmai alatt nagy szolgálatokat tesz hittestvéreinek az Ár Ellen című költemény közrebocsátásával. Ez a verses szózata a Pesti Napló hasábjain jelenik meg, Falk Miksa mindjárt lefordítja németre, héber fordítása eljut Oroszországba is. Lehet-e küzdeni a zsidógyülölő vádak ellen az ész és igazság fegyvereivel? «Ha védekezel, ingerelsz; Ha szótlan tűröd, gyávaság! Feljajdulsz: érzékenykedel S a néma jaj is vall reád.») Ebben az évben Lewinsky József neves bécsi német-zsidó színész felveszi műsorába az Ágota Kisasszonyt s a költemény német fordításának elszavalásával nagy sikert arat Budapesten. (A hírlapi sajtó teljes erővel támogatja a szavalóművész sikerét, Kiss József népszerűsége gyorsan növekedik.)

1883. — Megjelenik költeményeinek gyüjteménye. A zsidóság köreiben nagy sikert arat, de a keresztény kritika nem méltányolja. (Baj van a költő kellemetlen modorával. Beteges nagyzolásáért sokan haragusznak rá; főkép azt nem tudják neki megbocsátani, hogy különb költőnek tartja magát még Arany Jánosnál is. Reviczky Gyula gúnyos költeményt ír ellene, mások megbotránkozva adják tovább mindenkit lenéző nyilatkozatait.)

1886. — Steinbach József pécsi születésű ausztriai orvos németre fordítja s Bécsben kiadja Kiss József költeményeit. (A versgyüjteményt a németül tudó külföldi zsidóság lelkes örömmel terjeszti. Jellemzőbb költeményeit Neugebauer László és Sturm Albert is megszólaltatják németül. Hitfelei büszkék rá, hogy a szegény falusi vándortanítóból a nagyvárosi szellem külföldön is emlegetett poétája lett; a keresztény nacionalisták kozmopolitának nevezik s gyanakodással tekintenek szkeptikus életfilozófiájára.)

1889. — Kiss József állástalan magánhivatalnok és költő. Biztosító-társasága megbukik, a költő nem élhet meg puszta dicsőségéből. Hitfelei pénzt gyüjtenek számára, hogy szépirodalmi folyóiratot indíthasson. Semmiféle más alkalmazást nem akar vállalni, annyira költőnek érzi magát és csak költőnek. (Ignotus Hugó följegyzése szerint: «Ferenc József a hadsereget, Wekerle Sándor a költségvetést

bizonyára komolyan vette; de senki semmit olyan komolyan nem vehetett, mint Kiss József vette a kissjózsefi verset; ezért élt, ennek élt s ebben élte az életét. Verseit úgy írta, hogy egy sor vagy egy szó jutott belőlük először eszébe s valami bizonytalan kóválygás, amit nem tudott volna szóba foglalni. A papirosra mindenesetre lejegyzett: néha szavakat, néha sorokat, egy-egy rímpárt, gyakran borzalmas közhelyeket számla- vagy könyvkivonat-nyelven. Azután nekiült s az írást elkezdte olvasni. Olvasni, dünnyögni, kántálni: kilesni, hogy hangzásuk vág-e a benne zsongó kimondhatatlansághoz s így kántált ki magából szó után szót, sor után sort, mondat után mondatot, strófa után strófát, órákon, napokon, heteken át; a szavak mind frissebbek lettek, a mondatok mind fordulatosabbak, a rímek mind csattanóbbak, a sorok mind lüktetőbbek; így épült a kissjózsefi vers: megvolt az eleje s a vége, de a dereka még hiányzott, néha megakadt egy sornál s hónapokig nem ment tovább, néha benne maradt egy félsor vagy egy rím, míg egyszer csak a hamis szó helyett felbukkant az igazi, a süket rím helyett felcsendült a zengő s a végén megvolt a vers.»)

1890. — Negyvenhét éves. Megindítja újszellemű szépirodalmi hetilapját: a Hetet. (A szerkesztő a magyar műveltséget össze akarja egyeztetni a zsidó szellemmel, a modern kor felvilágosodását szembe akarja helyezni a megcsontosodott hagyományokkal: «Nekimegyünk minden konzervatív babonának, legyen az előítélet vagy tisztesség formájába bujt önérdek vagy évszázadokon át hűségesen ápolt hiúság.» Alig áll fenn néhány évig folyóirata, az írók egy része szemére veti, hogy mint szerkesztő határtalan gőggel irányítja lapját; szerkesztői üzeneteiben olyan kihívó hangon szólal meg, amilyennel a legtekintélyesebb irodalmi vezérek sem mertek addig élni; az irodalom kérdéseiben legfőbb ítélőbírónak tartja magát, kezdő zsurnalisztákat nagy írókként mutat be a közönségnek, zsidó hittestvéreit egetverő dicséretekkel reklámozza, önmagát szégyenkezés nélkül dicsőítteti. Ezzel szemben a szerkesztő büszkén mutat rá arra, hány kiváló tehetségnek adott módot a kibontakozásra; önérzetesen hirdeti, hogy a magyar irodalomtörténet eljövendő megírójának sok forgatnivalója akad majd az ő folyóiratában. «Itt született és nőtt nagyra Kóbor Tamás, a filozóf; és Ignotus, a nagy enciklopédista.» A Hét ismerteti meg a közönséget a francia szimbolista költőkkel és dekadens írókkal; innen

indul az új szellem a vidék felé. Munkatársai tehetséges zsidó fiatalok, az elmaradt magyar ugarral szemben Páris rajongói, a radikális politikai áramlatok céltudatos egyengetői. A folyóirat hasábjain az ultramodernek mellett helyet kapnak az alkalmazkodóbb nacionalisták is, csak éppen abba kell belenyugodniok, hogy a szerkesztő és vezérkara szabadon ostorozhassa a konzervatív irodalmi társaságokat s alaposan megrontsa a nemzeti szellemhez megalkuvás nélkül ragaszkodó írók és tudósok hírnevét. «A Hét és Kiss József — büszkélkedett később Ignotus — s körülötte az ő köre teremtette meg azt az irodalmi levegőt, mely Budapestről elhatott a vidékre, a nyolcvan magyar városba, melynek Budapest volt a fővárosa. A nagy forradalomnak, melyet a Nyugat hozott, Kiss József és a Hét, Kiss József s az ő kerekasztala voltak az enciklopédistái.»)

1893. — Jászai Mari, a Nemzeti Színház tagja, ezt az évet Kiss József hírnevének növelésére szánja: művészi körútján az ország harmincöt városában szavalja a Jehovát. (A költemény főkép a művésznő nagyszabású előadótehetsége miatt érdekli a közönséget, de figyelmet ébreszt a zsidó ortodoxia és asszimiláció vajudásainak bemutatása is. Az ősi hitbuzgalom immár eltűnt az új zsidó nemzedék lelkéből, a modern zsidók és a megkereszteltek a szabadgondolkodó-eszmék rajongói.)

1897. — Megjelenik Kiss József költeményeinek országos feltűnést keltő díszkiadása. A fővárosi írók és hírlapírók, élükön a Pósa-asztallal, hatalmas méretű lakomát rendeznek a költő tiszteletére. A költő ekkor áll dicsősége csúcspontján. (Királynak érzi magát költőtársai között. Ha megjön poétai ihlete, ünnepélyes formák között fog a versíráshoz. Kosztolányi Dezső megfigyelése szerint ilyenkor fel sem kel ágyából: «Minden erejét a versnek tartogatta, szelleme éberségét, figyelmét, felfogó képességét nem engedte bénítani semmivel, a testi mozgást is kerülte, ajtaját becsukatta, telefonját kikapcsoltatta, az asztalán levő villanylámpát meggyujtotta s lábujjhegyen járt körülötte az egész ház. A selyempárnáktól derengő szobában, párnáktól körültámasztva trónolt a rengeteg ágyon, melynek sárga paplanán rajztábla hevert, ráfeszített ívpapírokkal, körötte sok-sok hegyesre faragott irón, hogy kellő pillanatban kezeügyében legyen s ne rebbenjen el a végzetes ige. Karcsú pohárka állott mellette, pár ujjnyi francia pezsgővel.

Egyiptomi cigarettát szívott, kedves cigarettáját, a vastag dimitrinót. Királyian szolgálta ki azt a művészt, aki alkotott. A rajzpapíron, melyre gyöngybetűit rótta, csak lassan nőttek a sorok. Több napi munka látszott meg ezen a kéziraton.») Túltengő önérzete olyan beteges önteltséggé és vastag kíméletlenséggé fajul, hogy még a liberális irányú írók egy részét is maga ellen bőszíti. (Benedek Elekről például így nyilatkozik folyóiratában: «Ez a Székelyföldről Budapestre vetődött jövevény.» Ki a jövevény? Zúdul fel erre a kitessékelő kijelentésre a sajtó egy része. Kiss József-e vagy Benedek Elek?)

1908. — Megindul a Nyugat, a Hét elveszti előfizetőinek egy részét, munkatársai közül többen átmennek a merészebb szellemű új folyóirat táborába. A költő bosszankodva veszi tudomásul az ifjabb nemzedék csoportosulását, a két folyóirat között civakodás támad, Ady Endre és társai lenézően nyilatkoznak a «vén szakállasról.» A Hét szerkesztője versbe önti keserűségét: «Időm lejárt, hanyatlik napom: Ifjú titánok, üssetek agyon!» Gnómnak nevezik, rendben van; de a gnómokban, hirdeti büszkén, bűvös erő él. Eddig ő nyomta el versenytársait, most őt szorítják háttérbe a nyugatosok. Féltékenyen tekint a fiatalokra, a Hét fenntartásával egyre több baja van. Szaladoznia kell az előfizetők, hirdetések, nyomdai számlák ügyében; olykor legsürgősebb tartozásait sem tudja kifizetni.)

1913. — Országos ünneplése hetvenedik születésnapja alkalmából. (A jubileumi díszülést a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében a Petőfi-Társaság rendezi. Az ünneplésre nemcsak a zsidóság vonul fel tömegesen, hanem a liberális kereszténység is. A költő lába elé ötszáz fehérruhás leány szórja a rózsát, küldöttségek jelennek meg, magasztaló szónoklatok hangzanak el, a mezőcsátiak díszpolgári oklevelet nyujtanak át a költőnek. Ady Endre a Nyugatban azt írja, hogy a hetvenéves dalnok élete prófétai, sőt messiási: «Benne fejeződött ki s vetődött előre az a jelentős és jós, sorsszerű szerep, melyet a sors később ez elmaradt országocskában a magyar zsidóságnak juttatott. Lapjával, a Héttel, fölnevelt bennünket új írókat és új olvasókat. Büszke és még mindig forradalmi zászlót hajtunk meg előtte, atyamesterünk előtt.»)

1914. — Hetvenegy éves. Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjának. (A választásnak nagyon örül. Hogy miért oly későn jutott

be a társaság tagjai közé, ennek szerkesztői működése volt az oka. A Hétben valóságos sportot üzött az Akadémia és Kisfaludy-Társaság kigúnyolásából. Ha valamelyik konzervatívabb hajlamú tudós vagy író könyvet adott ki vagy valamiféle elismerésben részesült, lapja mindjárt nekitámadt a gyülölt ellenfél munkásságának s befeketitette személyét a közönség előtt.)

1919. — Anyagi nehézséggel küzdő folyóiratát kénytelen átadni más szerkesztőnek és kiadónak, ő maga egyre betegebben tölti napjait Népszinház-utcai lakásában. Családja nagy szeretettel gondozza. (Három fia közül Kiss Jenő Sándor maga is író; leánya, Kiss Erzsébet, katonatiszt neje.)

1921. — Halála december 31-én, hetvennyolc éves korában, Budapesten. (Az antiszemita mozgalmak erős hullámverése közben január 2-án temetik a Petőfi-házból, Jókai Mór egykori villájából. A Kisfaludy-Társaság nevében Berzeviczy Albert, a Petőfi-Társaság nevében Ferenczi Zoltán, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat nevében Bánóczi József búcsúztatja; a temetési szertartást Fischer Gyula és Hevesi Simon főrabbik végzik.)

Kiadások. — Zsidó dalok. Pest, 1868. (A versgyüjteményben nem az ortodox zsidó szellem, hanem a neológ zsidó gondolkodás nyilvánul meg. A még ismeretlen nevü költő a pesti izraelita hitközség segítségével bocsátotta közre verseit. A kis füzetről Rákosi Jenő barátságos bírálatot irt a Pesti Naplóban.) — Budapest rejtelmei. Regény. Nyolc kötet. Budapest, 1874. (A terjedelmes ponyvaregény Szentesi Rudolf álnéven jelent meg. Hőse egy titokzatos fiatal gróf. Az értéktelen rémtörténetet a szerző később kitagadta munkái sorából. Megirását nyomora miatt vállalta el.) — Kiss József költeményei. 1868–1876. Budapest, 1876. (Itt jelent meg először hiteles szövegében Simon Juditról szóló balladája. Ez a költemény irányította személye felé a közönség érdeklődését.) — Kiss József költeményei. 1868–1882. Budapest, 1883. (Addig irt verseinek gyüjteménye. Utóbb még több kiadás folytonos bővítésekkel. Összegyüjtött verseiből 1876-tól 1896-ig hatezer példány fogyott el.) — Mese a varrógépről. Budapest, 1884. (A Baditz Ottó rajzaival díszített kiadást a kritika elég szivesen fogadta.) — Mesék a hó alól. Budapest, 1885. (Képes könyv gyermekek számára.) — Ünnepnapok. Budapest, 1888. (Templomi énekek a

zsidók számára. A pesti izraelita hitközség hivatalos énekeskönyvnek szánta, de dogmatikai tévedései miatt kénytelen volt mellőzni. A költő nem egyezett bele a kívánt változtatásokba, inkább lemondott a megbízatásával járó előnyökről. Az énekeskönyv kétféle kiadásban jelent meg, a nagyobbik kiadást Cserna Károly rajzai díszítették.) — Kiss József költeményei. Albumalakú illusztrált díszkiadás. Budapest, 1897. (A kötetet a Révai-cég olyan pompával adta ki, amilyenre kevés példa volt irodalmunkban. Mümellékleteit és szövegrajzait a nagybányai művész-csoport készítette, a könyv tábláját selyemmel hímezték. Beöthy Zsolt szerint: «A költőre magára nemcsak az megtisztelő, hogy ily pazarul fényes köntösben léphet a közönség elé, hanem talán még inkább az, hogy egy egész tehetséges művészgárda keresett benne inspirációt.» Lyka Károly szerint: «Azt hiszem, hogy ez a kötet a legszebb magyar illusztrált mű.») — Kiss József költeményei. Olcsó kiadás. Budapest, 1899. (Ebből a három koronás kiadásból néhány hét alatt ötezer példányt vásárolt a közönség. Alig volt az országban müveltebb zsidócsalád, ahol ez a kötet meg nem lett volna. Egy év mulva már újabb kiadása jelent meg.) — Levelek hullása. Budapest, 1908. (Újabb költeményei.) — Legendák a nagyapámról. Budapest, 1911. (A verses regény hőse Litvák kántor vagy ahogyan a költő nevezi nagyapját: Reb Mayer Litvák.) — Háborús versek. Budapest, 1915. (A nemzet közhangulatát tolmácsoló költemények.) — Avar. Budapest, 1917. (Újabb költeményei.) — Esteledik, alkonyodik. Budapest, 1920. (Öregkori költeményei.) — Utolsó versek. Budapest, 1924. (Hátrahagyott költeményei fia, Kiss Jenő Sándor bevezetésével.) — Kiss József és kerek asztala. Budapest, 1934. (A költő prózai írásainak válogatott gyüjteménye.)

Irodalom. — A Budapesti Szemle bírálatai Kiss József költeményeiről. (1882, 1883, 1888.) — Tolnai Lajos: Kiss József. Irodalom. 1887. évf. — Roboz Andor: Kiss József. Magyar Kritika. 1897. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok második sorozata. Budapest, 1900. — Glatz Károly: Kiss József. Budapest, 1904. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Oláh Gábor: Írói arcképek. Budapest, 1910. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Ferenczi Zoltán

szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Kozma Andor: Kiss József. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Elek Oszkár: Kiss József. Izr. Magyar Irodalmi Társaság Évkönyve. Budapest, 1915. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Andor József: Irodalom és pornográfia. Élet. 1918. évf. — Sik Sándor: Verselésünk legújabb fejlődése. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Kosztolányi Dezső: Kiss József. Nyugat. 1922. évf. — Patai József: Kiss József, a zsidó költő. Mult És Jövő. 1922. évf. — Raab Andor: A zsidó költő. Zsidó Szemle. 1922. évf. — Szilágyi Géza: Kiss József, a művész és az ember. U. o. 1922. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Sik Sándor: Kiss József. Élet. 1923. évf. — U. az: Kiss József. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 56. köt. Budapest, 1924. — Kiss Jenő Sándor: Kiss Józsefről. Egyenlőség. 1924. évf. — Weigl Géza: Kiss József ismeretlen levelei. U. o. 1924. évf. — Zoltvány Irén: Erotika és irodalom. Budapest, 1924. — Rubinyi Mózes: Kiss József stílusa, nyelve, technikája. Magyar Nyelvőr. 1925. évf. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Rubinyi Mózes: Kiss József élete és munkássága. Budapest, 1926. — Komlós Aladár: A hatvanéves magyar-zsidó költészet. Mult És Jövő. 1928. évf. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Herczeg Ferenc: Arcképek. Budapest, 1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Komlós Aladár: Kiss József emlékezete. Izr. Magyar Irodalmi Társaság Évkönyve. Budapest, 1932. — Kiss József és kerek asztala. Budapest, 1934. (A költő kortársainak visszaemlékezései.)

A KÖLTÉSZET FEJLŐDÉSE.

A XIX. SZÁZAD utolsó harmadában Arany János mellett Gyulai Pál, Szász Károly, Vajda János, Ábrányi Emil, Endrődi Sándor, Reviczky Gyula és Kiss József emelkedtek ki legjobban a költők táborából. Mellettük számos kiváló tehetség vonta magára a figyelmet s írta bele nevét az irodalomtörténetbe.

A líra terén a szabadságharc után nagy zajjal fellépő Petőfi-utánzóknak nem voltak tartós sikereik; az Arany János szellemében dolgozó költői csoport lassankint felülkerekedett. A lírikusok közül különösen Gyulai Pál és Szász Károly benső barátja, LÉVAY JÓZSEF (1825—1918), érdemel figyelmet. Üdehangú költő; a hazáról, barátságról, szerelemről, családi életről nemes lendülettel énekelt. Lírája emlékeztet Arany Jánoséra, csakhogy nem olyan nehézveretű, mint a halhatatlan klasszikusé: nyelvében népiesebb, kifejezéseiben egyszerűbb, előadásában kevésbé tömör. Csöndes élet hangulatos versekben. *(Költemények, Újabb költemények, A múzsa búcsúja.)* Lírájából a Sajó völgyének magyar világa ábrándokat keltő tájképi szépségekkel sugárzik elő, stílusában a népköltészet sok bájos vonása elevenedik meg. A népies irányú lírikus távol áll minden szenvedélyességtől, a forma és tartalom összhangjára gondosan ügyel, a versforma tisztasága és a szerkezet

gondossága jellemző tulajdonságai lírájának. Különös művészettel szólaltatja meg az aggkor mélabúját. Érzelmi világa és hangköre nem tág, de azért ennek a borongva szemlélődő, higgadt költészetnek is megvannak a maga szépségei. Lévay József nemes életfelfogású lírája a tiszta életű aggok filozófiáját tükrözi; a választékos stílusú vallomásokból a romlatlan mezei élet és a régi magyar erkölcsök szeretete sugárzik. A költő finom ízlésű lélek, felületes kompozíció sohasem szakadt ki tollából. A világirodalom költői közül Burns a legközelebbi rokona; a skót poéta verseiből egész kötetrevalót fordított magyarra.

A lírikusok közül Dalmady Győző (1836—1916) merengő lélekkel, gyöngéd szívvel, nemes lelkesedéssel írta dalait. Eszményi tisztaságú szerelmi versei az olvasóközönség kedves költőjévé avatták; családi költeményei a boldog férj rokonszenves vallomásai voltak; csak hazafias lírájából lobbant elő az ellenzéki politikus keserűsége. *(Összes költeményei, Hazafias költemények.)* — Torkos László (1839—) bölcselő szellemű költő, a lelkesítés helyett szívesebben elmélkedett, a tanköltemény művelésével jó nevet szerzett magának. *(Esti órák.)* Lírájában a nemes emberi eszmények csodálója, a családi tűzhely melegének énekese *(Költemények)*; elbeszélő költészetében humoros eposzíró. *(Hatvani*, 1901.) — Komócsy József (1836—1894) verseiből derűs világnézet sugárzik: a költő vidám természetének mása. Könnyed verseléssel szólalt meg a dal nyelvén, de értett a szatira stílusához is. Alkalmi költeményeit legszívesebben maga szavalta hálás közönsége előtt. *(Költeményei, Szerelem könyve.)* — Szász Béla (1840—1898)

családi lírikus, az otthon örömeinek énekese, Longfellow tanítványa. A külföldi irodalmakban való jártassága javára szolgált, mélyreható filozófiai tanulmányai kifejlesztették művészi érzékét, témáit szigorú önkritikával dolgozta fel. *(Költeményei.)* Verses elbeszéléseiben jó formaérzékű, választékos kifejezésű költő. *(A kandalló előtt.)*

Greguss Agost (1825—1882) verses tanítómeséi ennek a műfajnak kétségtelenül legsikerültebb magyar példái. Nemcsak a feldolgozás csinossága lep meg bennük, hanem a gondolat finomsága is. A nagynevű esztétikus a terjedelmesebb oktató-mesetípust kedvelte, bár a néhány soros erkölcsi szabály versbefoglalásában is mester volt. Kortársainak együgyűsége, az írók hiúsága, a politikusok szédelgései értékes szatirikus apróságok írására ihlették, félszeg alakjait néhány vonással pompásan jellemezte, az elbeszélést a tanulsággal ötletesen kapcsolta össze. Irodalmunk a verses tanítómesében az ő fabuláival és paraboláival érte el a fejlődés csúcspontját; költészetének ezek a finom kompozíciók a legérettebb termékei. A jeles meseíró számos fordulatos epigrammát is írt. Ezekben az apró «villanykák»-ban szintén igazi művész volt.

A verses regényben Arany János és Vajda János mellett Arany László (1844—1898) tűnt ki legjobban. *A délibábok hőse* (1873) egy tehetséges, de gyönge akaraterejű magyar nemesifjú élettörténete. Hübele Balázs — az önkényuralom és kiegyezés korában élő dzsentri-fiatalság megszemélyesítője — délibábokat kerget; azt hiszi, hogy neki kell vigyázni a hazára; nagy tűzzel legénykedik jogászpajtásai között, politizál és tüntet; közben bele-

szeret egy úri leányba, Révfalvy Etelkébe. Besorozzák katonának, leviszik Olaszországba, itt átszökik Garibaldihoz, harcolni akar az olasz egységért. Olaszországból Angliába kerül, bejárja a kikötőket és a gyárakat, látja az úri pompát és a munkás-nyomort s mint előbb az olaszok közt, itt is kiábrándul ábrándképeinek egy részéből. Hazajövet értékesíteni óhajtja külföldi tapasztalatait, nemzetgazdasági eszméket hirdet, felolvasásokat tart, társulatokat alapít, de honfitársai gyanús szemmel néznek rá vagy megmosolyogják, végre is lemond a haza boldogításáról. Nagybátyja falusi nemesházában víg cimborák között él; itt találkozik újra, egy nagy dáridó után, régi szerelmesével, Etelkével. Mialatt mulató-társa, az ittas férj, elalszik, ő szerelmet vall az asszonynak; Etelke rémülten menekül a mámoros ember ölelései elől. Másnap elgondolja Balázs, milyen otromba módon viselkedett, öngyilkos szeretne lenni, de érzi, hogy ehhez sincs ereje. Elfásulva indul neki annak az életnek, amelyet kortársai élnek: az úri semmitevésnek és mulatozásnak. — A történet éle a szabadságharc után fölserdült új nemzedék ellen irányult. Az akkori nemesifjúság nacionalista jelszavak hangoztatásával iparkodott feltűnni a közélet terén, de munka helyett földbirtokának jövedelmét tékozolta, tanulás helyett tivornyázott. A költő összehasonlította ezt az uralmon levő úri osztályt a külföld művelt társadalmával s keserűségében irónikus képet festett a jövő reménységéről: a nemzet úri ifjairól. Távol állt attól, hogy gyűlöletes színben mutassa be a földbirtokos-középnemességet, inkább fel akarta hívni a figyelmet arra, hogy a világversenyben,

a nemzetek gazdasági harcában, nem lehet ölbe tett kézzel résztvenni; az az ország, amelynek fenntartói eszmeiszommal töltik idejüket, elérkezett a megsemmisülés határvonalához. A költő nemcsak a jobb sorsra érdemes hőst állítja elénk biztos jellemvonásokkal, hanem pompásan ábrázolja a többi alakot is. Költeményének levegője gyökeresen magyar, szereplői az 1850-es és 1860-as évek úri társadalmának valószerű megszemélyesítői. A történet befejezése eredeti: a házassági megoldások szegényes leleményű és fölötte sablonos korszakában nem vagyunk elkészülve a végső fordulatra, de a költő a maga határozott motiválásával el tudja fogadtatni és meg tudja értetni a csattanót. A XIX. század szociálpolitikai eszméinek ez a verses regény adott először hangot irodalmunkban. Tárgya és hangja egyformán új volt; elégikus árnyalatú humora, keserű szatirája, nyugateurópai stílusú verselése, könnyed és mégis magvas előadása mindenkit meglepett.

Az elbeszélő költészetben a modern tárgyú verses regény és verses novella egyre jobban divatba jött. Balogh Zoltán (1833—1878) *Alpári*ja (1871) Puskin Anyéginjának hatása alatt készült, egyes motívumai és reflexiói Byron Don Juanjára emlékeztetnek. Hőse, Alpári Béla, nemesi családból származik s így nem veheti nőül Bertát, a gazdag pesti polgár leányát; a szerelem és előítélet harcában az atyai tekintély győz, az előkelő ifjú visszavonul kastélyába, majd újra föléled szerelme, a fővárosba utazik, megszökteti Bertát, szerelmesével külföldre menekül, vagyonát eltékozolja, a leányt könnyelmű viselkedésével

elriasztja magától; Berta a szerelmi csalódás áldozata lesz, Alpári magába száll, gyárat alapít, munkában keresi vigaszát. — A verses regény néhány részlete sikerült, de meséje meglehetősen érdektelen, hosszadalmas leíró részletei fárasztók. Helyzeteinek lélektani valószínűtlensége kirívó. A költő a kiegyezés korának magyar társadalmából nem tudta kiragadni az igazán jellemző vonásokat, előadó készsége sem haladta meg a középszerűséget.

Báró KEMÉNY ENDRE (1845—1898) verses novelláiból az élet sötét képei bukkannak elő. Magyar levegő nincs ezekben a Victor Hugot utánzó költői elbeszélésekben, idegen olvasmányok visszhangja valamennyi. *(A lámpatorony, Az áldozat.)* — FEJES ISTVÁN (1838—1923) novellisztikus elbeszélő költeménye, *Egy szép asszony* (1876), házassági tragédia Puskin stílusában. Nem érdektelen történet, szemben a költő másik Puskin-utánzatával, a *Kamillóval* (1884). Az erkölcsi tanulság mind a két verses novellában kiélezetten jelenik meg az olvasó előtt. — BULLA JÁNOS (1840—1915) verses elbeszélése, *A tündérövé* (1876), romantikus eposznak indult, de beleszövődtek más elemek is. A lovagtörténet és tündérrege, a naivság és irónia, a nyelv színessége és színtelensége, a verselés fordulatossága és nehézkessége egyenetlenül váltakoznak énekeiben. Hősnője elhagyja a tündérvilágot, de földi szerelmében csalódik, vele együtt elpusztul kedvese is. — CSENGEY GUSZTÁV (1842—1925) elbeszélő költeményei, a *Bokrétás világ* (1878) és a *Don Quijote* (1903), a Tiszakorszak nemesi társadalmát bíráló, keserű alaphangú verses regények. A költő nem ezekkel a nagyobb mun-

káival, hanem Kosciusko lengyel szabadsághőst dicsőítő balladájával, *A fogoly lengyel*lel, tette nevét híressé; ezt a versét az 1860-as évektől kezdve évtizedekig nagy hatással szavalták az egész országban. — Széchy Károly (1848—1906) *Szép Ilonká*ja (1881) erősen érzéki történet. A szerzőt érdekelte a parázna női típus, de művészete gyöngének bizonyult arra, hogy sikamlós fordulatait megóvja a közönség léhaságára való számítás gyanújától. Hősnője, egy öreg nemesúr kikapós felesége, kézről-kézre jár, végül meghal kisfia koporsója mellett. A szabadságharc eseményei nincsenek összhangban a frivol históriával, a verses regény köznapian bölcselkedő, líraiságra hajló, bőbeszédű csábítási sorozat, de egyes részeiben a stílus, nyelv és verselés jól simul a költő szemlélődéseihez. — Beöthy Zsolt (1848—1922) *Ráskai Leá*ja (1881) mélyen átérzett elbeszélő költemény; hőse a magyar kódexirodalom nagyérdemű másolója, a mohácsi vész korában élő margitszigeti domonkosrendi apáca; halavány alakja köré megható szerelmi történetet szőtt a szerző. A korrajz közvetlensége, a lélekfestés finomsága, az elbeszélő hang emelkedettsége és a stílus régies zománca vonzó alkotássá teszik költeményét. — Ábrányi Kornél (1849—1913) a nagyszabású történeti verses regénnyel próbálkozott meg elkésve közreadott *Iván*jában. (1905.) A romantikus szerelmi történet meséje Magyarországon játszódik, hősei a keresztes háborúk világának lovagjai. Meglepő, hogy a főváros éjjeli életét élő publicista képzelete a XII. század világában kalandozott s örömét találta a középkor véres jelenetei között. Író ő ebben a művében is, de vállalkozá-

sához mégsem volt elég ereje; eposzt írt csodás elem nélkül, a romantikus hősköltemények fárasztó részletezésével. Munkája elkésett. Kortársai már nem győzték türelemmel a hosszadalmasan bontakozó meséket; az elbeszélés néhány részletét elolvasták, azután könnyebb menetű szépirodalmi olvasmányok után néztek.

A népies irányú balladaköltésben Thaly Kálmán és Kiss József mellett Tolnai Lajos (1837—1902) volt a legizmosabb tehetség. Arany János epikai hangját követte, lírája azonban szabadon szárnyalt; vallomásaiban megkapó egyéni erővel adott kifejezést élete sok keserűségének. — A verses legenda Váradi Antal (1854—1923) különleges műfaja volt, a katolikus csodatételeket vallásos áhítattal tette egy-egy megható történet középpontjává. Költői színezése mind legendáiban, mind modern tárgyú kisebb verses elbeszéléseiben Victor Hugora emlékeztet; líráját is szívesen élénkítette romantikus elemekkel, bibliai és ókori vonatkozásokkal. — Az eposzban Fülöp Áron (1861—1920) tett emlékezetes próbát *Attila fiai*val. (1884—1908.) Trilógiájának első része Ellák, második része Aladár, harmadik része Csaba történetét énekli meg; a három hún királyfi Krimhilda királyné bosszúállásának sodrában vergődik. Az eposzíró Arany János tanítványa, mestere hangján szólal meg, Buda Halálának stílusát követi. Folyamatosan versel, jó magyar nyelven ír, különösen az első részben mutatja meg alkotó erejét.

A XIX. század utolsó harmada nem meddő kisebb-nagyobb elbeszélő költeményekben, de a szapora termés csak ritkán emelkedett az átlagos színvonal fölé. A ma-

gyar költők közül Petőfi Sándor és Arany János, az idegenek közül Byron, Puskin, Victor Hugo és Tennyson volt a költők mintaképe. A mesék, mondák, legendák és történeti események feldolgozása mellett feltűntek a betyárhistóriák, tréfás történetek, modern társadalmi témák is; a mese magyaros tizenkettősökben vagy könnyebb szerkezetű nyugateurópai versformákban folydogált; a képzelet és a nyelv Arany és Petőfi fantáziáját és hanghordozását próbálta követni. Leleményben szegényes, előadásban fárasztó, élvezhetőségben gyönge költészet volt ez: igazi harmadrangú epigon-epika.

Az osztrák-magyar közös ügyeket ostorozó ellenzéki ritmusok Bartók Lajos (1851—1902) költészetében csendültek fel legfordulatosabban. A szélső baloldali politikai verselésnek ő volt a vezére, negyvennyolcas élclapjában a bosszankodó pártember szenvedélyével szórta szatiráit. Lobogó vérmérsékletű lírikus volt, a pártpolitikától mentes hazafias lírát is faji büszkeséggel művelte, szívesen áldozott kortársai érdemének és az elhúnyt nagyok emlékének. Kossuth-imádása, Petőfi-tisztelete jól megfért Deák Ferenc megbecsülésével és Arany János magasztalásával; megénekelte Berzsenyi Dánielt, Katona Józsefet, Tóth Kálmánt és számos érdemes kortársát. Alkalmi költő volt, de több a lírai krónikásnál; pártpolitikus, de elfogultságában is néhány rokonszenves vonással. Végletek közt hánykolódó indulata nekiment az osztráknak, németnek, oroszoknak; féltette a maga fajtáját, irtózott a zsarnokság minden mozdulatától. A szabadság mellett a szerelem és a természet ihlette legerősebben lantját. Szerelme eléggé ér-

zéki volt, más és más női alakokhoz fűződött, a testi szépség tömjénezése sűrűn szerepelt költői kifejezéstárában. Természetimádása legbensőbb kapcsolatokkal a Kárpátokhoz fűzte, a Tátra megéneklésével elfordult az Alföld szépségeit bálványozó Petőfi-iránytól, a vadregényes bércek dalnokának vallotta magát. Ez az egy pont volt, ahol eltávolodott bálványozott mesterétől; a hegység világához romantikus lendülete vonta. A szerelem és természet összeforrt költészetében, a tátrai tájak szépségeit ódai lelkesedéssel énekelte meg, szárnyaló képzelete a tavasz és tél jelenségei körül csapongott legszívesebben. Tömörségre való törekvésében kifejező ereje gyakran megzökkent, merész képhalmozásában nem törődött a versforma gondosságával, gyakran gondolatait is összekuszálta, de azért ez az egyszerűséget messze kerülő stílus sok hangzatos strófát teremtett. Önmagukban ritkán léptek elő zavartalan menettel, egységes hatással, világos felépítéssel a Bartók-költemények, részleteik azonban sokszor csillogtatták a gomolygó írású lírikus tehetségét. *(Költemények, Újabb költemények, Kárpáti emlékek, Erdőzúgás.)*

Szabó Endre (1849—1924) sok tekintetben Bartók Lajoshoz hasonló egyéniség, de egyszerűbb hangú, világosabb kifejezésű, kevésbé fellengző. Arany János kedvezően hatott rá, Béranger sokat rontott rajta. Mint ember és mint költő az 1870-es évek merész titánjai közé tartozott. Tüntetett hitetlenségével, szabad szájjal beszélt Istenről, sértő gúnyolódással támadt a katolicizmusra. Papramorgó versei a szabadgondolkodó körökben népszerűvé tették személyét, a vallásos emberek felháborodva

beszéltek kifakadásairól. Később nyersesége enyhült, kötekedő hajlama kisebb lett, ízlése csiszolódott. Költészetének az elmésség, a humor és a szatira az egyik legfőbb erőssége. Ki nem állhatta a byronizmust és heineizmust, magyar akart lenni testestül-lelkestül; enyelgő, őszinte, közvetlen. Haragosan ostorozta a képmutatást, gőgöt, nyegleséget, kíméletlenül támadt rá a hatalmukkal visszaélő emberekre, az igazság védelmezésében nem egyszer megsértette az igazságot. Politikai szatirái hamar elavultak, de humoros életképei között van néhány igazán költői alkotás. *(Költemények, Újabb költemények, Dalok, Zápor, Derű-ború.)* Műfordítói munkálkodása külön érdeme. Irodalmunkban ő kezdte meg az orosz költőknek eredeti szövegekből való nagyobbméretű fordításait; a regényírókon és novellistákon kívül számos lírikust szólaltatott meg magyar nyelven. Prózai és verses fordításai a hűségen kívül sikerrel éreztették az orosz írók hangulatát is. Az eredeti szövegek szépségei nem vesztek el a fordítói tollán.

Az irodalomtörténet hálával jegyzi fel Pósa Lajos (1850—1914) nevét. Magyaros irányú költő volt, az egykor annyira divatos népdalköltés mestere. Jeles dallamszerzőktől megzenésített szövegeit mindenfelé énekelték. *(Daru madár, Béla cigány, Habra hab siet, Ne gyónj nékem, Nem jó minden este a fonóba eljárni.)* A népdal és a műdal határvonalai nem egyszer egészen elmosódtak költészetében; a népdalt megnemesítette a műdal finomságával, a műdalt felfrissítette a népdal naiv vonásaival. A vagyonából kiforgatott parasztság siratása kétségbeejtő keserűséggel

zendült fel lantján, az ősi telkéből kivetett úrirend földönfutó sorsát keserű humorral énekelte meg. *(Szegény ember dolgát boldog Isten bírja, Hess te szarka, ne csörögj.)* Hazafias költeményei közül Kossuth-ódája és az elemi csapásoktól tönkretett gazdaosztály kétségbeesését tolmácsoló feljajdulása markolt legjobban a szívekbe. *(A zengő szobor, A haragvó Isten.)* Az édesanya alakjának Petőfi Sándor után Pósa Lajos a legáradóbb szavú dicsőítője irodalmunkban; egész versciklust írt az egyszerű sorsú, jóságos özvegyasszonyról; az anyai szív melegét a gyermeki lélek hűségével és a költői lelkesedés hódolatával viszonozta. *(Édes anyám.)* Felhangzott lantján a hűséges hitvestárs magasztalása is, élete alkonyát a neje iránt érzett szeretet sugarai aranyozták be, az öregedő költő hálás megindultsággal fonta felesége alakja köré mélabús dalainak füzérét. *(Lidike.)* Másik családi tűzhelye a gyermekvilág volt; a gyermekek nyelvén senki sem tudott versben úgy beszélni, mint «Pósa bácsi». Az Én Ujságom mesteri szerkesztésével, a fiúk és leányok számára írt csilingelő versikéivel, a strófáiban elhintett nemes tanításokkal, eleven képekkel, szökdelő kifejezésekkel a magyar irodalom áhítatos megbecsülésére tanította apró olvasóit. Gyermekköltészetünkben korszakos hatású a működése, a magyar szellem vele vonult be nagy arányokban a kezdő olvasók közé, a német és francia gyermekirodalmat az ő tehetsége szorította ki a magyar gyermekszobákból. A gyermek lelkét kevesen ismerték nála jobban, a kicsinyek képzeletét senki sem tudta varázsosabban foglalkoztatni. Nagy érdemeit csak az kicsinyelheti, aki nem látja meg a gyermekben a

szellemi táplálékért sóvárgó kedves teremtést vagy aki nem veszi figyelembe, milyen szoros az összefüggés az ifjúság könyvszomjúsága és a felnőttek irodalmi érdeklődése között.

Rudnyánszky Gyula (1858—1913) a fölötte röpke ihletésű, könnyedén verselő lírikusok közül való. Tömérdek közhely bukkant fel verseiben, de volt bennük nemes elmélkedés, férfias pátosz, kellemes nyelvi hajlékonyság is. Legjobban sikerültek kisebb szerelmi dalai. Ötlet és tűz egyformán volt bennük, hevesebb vallomásaiban is kerülte a testi mámor dicsőítését. Politikai verseiből kirítt az ellenzéki pártpolitika, szembetűnően kiágaskodtak a köznapi frázisok. Sebesen és bőséggel dolgozott, a túltermelés megártott strófái megérlelésének, a hirtelen munka terjengővé, elmosódottá, egyénietlenné tette kifejezéseit. Bár optimista idealista volt, költeményeiben sokszor felsírtak szomorú életének panaszos hangjai. A szenvedések nem tették embergyűlölővé, a világfájdalom nem vett erőt lelkén, pedig több oka lett volna a kétségbeesésre, mint világmegvető költőtársainak. Vallásossága tartotta benne az erőt, Isten igazságosságába vetett hite enyhítette fájdalmát. Katolikus érzésvilága különösen Mária-dalaiban tűnt fel; erős formaérzéke, biztos verstechnikája, gazdag rímelő készsége jelentékenyen emelte áhítatos érzelmei hatását. *(Fényben-árnyban, Mária-dalok, Napszállat felé.)*

Az egyházi szellemű költészet a katolikus és protestáns papköltők verses munkáiban szaporán virágzott, de a termés bősége nem pótolhatta a költői remeklés hiányát. Ezek az egyházi költemények egyszerű mezei virágok

voltak: egyszínűek, illattalanok; a líra tetszetősebb hangjai csak néhány papköltő lantján szólaltak meg. — ROSTY KÁLMÁN (1832—1905) jézustársasági áldozópap Mária-dalai az egyházi szellem kedves alkotásai. A költő tudatosan alkalmazkodott a régi Mária-énekek stílusához, az örökölt nyelvi kincset hangulatos kifejezésekkel frissítette föl. *(Mária lantja.)* Mint műfordító főkép a provánszi költészet vallásos remekeinek, a noëlek néven ismert karácsonyi daloknak, tetszetős átdolgozásaival tűnt ki; de sikeresen fordította Balde Jakab XVII. századi hírneves latin költő ódáit is. — A másik tehetséges Mária-lantos KALOCSAY ALÁN (1862—1906) ciszterciréndi szerzetes. Az érzelmek kiapadhatatlanságával, a kifejezések bőségével, a formák változatosságával zengte a Boldogasszony dicsőségét; a vallásosság és hazafiság eszméi összeolvadtak költészetében. *(Mária-lant.)* A Mária-dalok ilyen bősége természetesen elkerülhetetlenné tette az ismétléseket. Egyéb költeményei közül a hitehagyott papról szóló, félelmesen színezett jellemképe emelkedik ki legjobban. — KEMENES FERENC (1829—1905) veszprémi kanonok a líra mellett az epikát is bevonta írói munkássága körébe. Élénk képzeletű költő volt, szavai bőségesen áradtak, az Istenhez fohászkodó szív őszintesége kristályos erővel csendült meg szónokiasságra hajló előadásában. Korholta a hitetlenséget, a tudomány dölyfösségét, a nép hitének elrablóit. Tisztult életfilozófiája nemes emberi érzelmekkel olvadt egybe. *(Isten és az ember.)*

A protestáns vallásos költészetnek fenkölt szellemű munkása volt GYŐRY VILMOS (1838—1885) evangélikus

lelkész. Líráját a hit mélységétől áthatott lélek bensősége hatotta át; egész munkásságán meglátszott a klasszikus írók tanulmányozásának ízlésfejlesztő hatása. Vallásos költeményei közül különösen sikerültek verses imái és áldásai. — A másik érdemes egyházi költő SÁNTHA KÁROLY (1840—1928) evangélikus lelkész. Az áhítat szárnyalása a kifejezés nemességével egyesült énekeiben; a nagynevű német luteránus énekszerzők szövegeit is stílusosan dolgozta át magyarra.

A pesszimizmus BENEDEK ALADÁR (1843—1915) lírájában eléggé hangosan nyilatkozott meg, de a költő világfájdalmát és embergyűlöletét nem kísérte tisztultabb ízlés. Benedek Aladárnak Petőfi és Heine voltak a vezércsillagai, követelő kijelentésekkel küzdött a dicsőségért, rokonszenvesebb vallomásokkal ritkán fogta meg olvasói lelkét. 1870 táján néhány évig sokat foglalkoztak szerelmi dalaival, zavaros bölcselkedéseit élénken figyelték, azután divatját múlta egész költészete. *(Költemények, Újabb költemények, Legújabb költemények.)* — DÖMÖTÖR JÁNOS (1843—1878) szintén pesszimista gondolkodó volt, de tanult elme, művelt lélek. Az élet csapásai fásulttá tették, a túlvilág vigaszából kiábrándult. Nem szerelmi lírikus és nem hazafias költő; meglepő kivétel ennek a kornak poétai világában. Érzésvilága szűk körre szorítkozott, fantáziája lassan működött, termékenysége csekély volt, de kiábrándultsága néhány megkapó hangot varázsolt lantjára. *(Munkái.)* — A pesszimista gondolatok SZOMORY KÁROLY (megh. 1899) lírájában csapongtak legszélsőségesebben. A reménytelen költő feledést keresett a szerelemben. Bölcselő szellem

volt, kiábrándult lélek; elfordult Istentől is. Kétség és csalódás, lemondás és hitetlenség: ez az ernyesztő lelki méreg hajtotta a költőt a halál gondolata felé. *(Sötét világ).* — KORODA PÁL (1858—1933) is komor világfelfogású lírikus, pesszimista gondolatok megszólaltatója. *(Líra.)* Belső világát kiábrándult emberszemlélet és sötét hangulat jellemzi. *Költői elbeszélései* (1877) tele vannak a világgyűlölet túlzásaival, hősei embertársaik szívtelenségének áldozatai vagy maguk is lelketlen, dorbézoló, házasságtörő alakok. *A túlvilág komédiájá*ban (1876) filozófiai drámát írt, Isten-ellenes hangulattal, kesernyés történeti szemlélődéssel.

A német filozófiai irány leginkább KOMJÁTHY JENŐ (1858—1895) líráján éreztette hatását. Reviczky Gyula barátjának bölcselő költészetére főkép Nietzsche filozófiája hatott. Sóvár rajongás élt benne a világismeret legmélyebb problémái iránt; az elvont eszméket hangulatosan fejezte ki. Kozmopolita egyéniségében alig van valami korának népies-nemzeti vonásaiból, képzelete a földöntúli ürben csapong, panteizmusa megvet minden realitást. Rajongó idealista, az intellektuális elmélkedő típusa. Saját nagyságáról nagyon hízelgő a véleménye, de azért nemcsak önmagát szereti, hanem az emberiség boldogságáért is lángol. Más költőt a napi élmények ihletik, őt olvasmányai hozzák izgalomba, kedvelt filozófusaiból meríti sugalló eszméit. Néha nem is lehet egészen jól megérteni ködös önkívületét, csak lelkesül és felröppen a magasságok felé. Világa anyagtalan, életérzése önimádó mámor, pátosza a révületben levő áradozóé. Sok szép strófája van,

de csak kevés zavartalan kompozíciója; a vér és szín hiányzik költészetéből, de halaványan is érdekes egyéniség. Feledjük el nagy szavait, megváltói küldetésének emlegetését, önistenítése erőszakoltságát: látni fogjuk, hogy sok van benne az igazi költőből. Beteges képzelgése, misztikus homálya, erőltetett kifejezései nem egyszer dagályosságba fulladnak, máskor a szög fejére üt s a legsúlyosabb eszmék számára is könnyedén megtalálja a szerencsés kifejezést. *(A homályban.)*

Heine, Kiss József és a középkori zsidó költők tanítványa volt Makai Emil. (1870—1903.) A zsidósághoz való tartozás fájdalmas büszkeséggel töltötte el, vágyakozva gondolt Kelet mosolygó vidékeire, ott éltek ősei Jeruzsálem tájain. Istenhez intézett fohászkodásai nem templomi ájtatosságra szolgáló énekek, hanem a hű zsidó szív magános hitének kiáradásai, borongó verses fohászok. A hagyományok tisztelete a modern lélek élményeivel fonódik össze bennük. *(Vallásos énekek.)* Mint fordítónak az az érdeme, hogy kortársait megismertette a középkori héber költészet virágaival; a spanyolzsidó költőket nyugateurópai versalakokban fordította le magyarra; Juda Halévi, Salamon Ibn Gabirol, Manoello és társaik az ő átültetéseiben szólaltak meg a fővárosi közönség előtt. *(Zsidó költők.)* Makai Emil nevét ezek a hangulatos fordítások tették általánosan ismertté, csak ezután következtek érzelmességének és romantikájának édesbús alkotásai: szerelmi dalai. A költő szegénysorsú, jövőtlen, félbenmaradt pályájú fiatalember volt, eszményképe gazdag, előkelő, ragyogó szépség; a palotában lakó úrileány nem lehetett a hónapos

szobákban hányódó-vetődő ujságíró hitvestársa. A síró dalokat később az önkínzó gúnyolódás strófái váltották fel, eszményképe férjhez ment, a költő magára maradt sóvárgásával. *(Margit, Újabb költemények, Poétasors.)* A zsúrstílus Makai Emil dalaira is rányomta bélyegét, Heine-ráemlékezései szintén feltűnők, egy-egy fordulata kedvelt spanyolzsidó költőiben gyökerezik, de olyan fiatal volt még, hogy akaratlan visszaemlékezéseit nem lehet csodálni. Pályája idő előtt tört ketté, így is értékes örökséget hagyott maga után. A szerelmes szív boldogtalan vergődését szerencsésen szólaltatta meg, nyelve hajlékony volt, verselése feltűnően dallamos. Történeti vígjátékában, a *Tudós professzor Hatvani*ban (1900), is eleven formaérzéke és tisztán csengő rímei kapták meg kortársait. Verssorainak végső szótagjai csilingelve csaptak össze egymással; ebben az összecsapásban volt valami az epigrammatikus kiélezettségből.

Az 1890-es évek az erotikus és szociális témabővítés mellett a hanghordozás újságát is meghozták Kiss József tanítványainak irodalmi munkásságában. A zsidóság heinei hangjai a magyar fővárosban a pesti utcák hangulatával gyarapodtak, a századvégi szellem nyugtalansága fölényes élcelődéssel lépett a közönség elé. Ignotus Hugó (1869—) *Verseiből* a kétségekkel vívódó modern lélek panasza az öngúnyolás és elérzékenyülés futamaival hangzott ki; a költő a régi nyelvújítókkal és versújítókkal szemben hangújító volt; az addigi formákon nem változtatott, annál inkább magára vonta a figyelmet érzelmeinek irónikus önkritikájával. *A slemil keservei* (1891) lapjain egy

szerelmi lázban égő, képzeletében mindenre elszánt, de viselkedésében komikusan ijedt, balkezes zsidó ifjú alakját rajzolta meg, sok örök emberi vonással, nem csekély szellemességgel. Verses elbeszélése többé-kevésbé énnovella, egyszerű történet a való életből, társasági jelenetek és szeszélyes hangulatok összeolvasztása. A költő lírai verseiben is élénk, fordulatos, ötletes Heine-tanítvány. Életfilozófiája a puritán erkölcsökben hitetlenül kételkedő, érzéki gyönyört kívánó, kiábrándult ember gondolatvilágának megnyilvánulása. — Heltai Jenő (1871—) új dalhangot hozott divatba. Derűs gondtalansága, csiklandós kétértelműsége, verselő könnyedsége sikeresen egyengette a későbbi kabaré-stílus útját. Az újmódi zsúrpoézis a maga szándékos pongyolaságaival és divatszavaival alaposan felháborította a magyar nyelv és nemzeti költészet tisztaságára ügyelő kritikusokat; a «randevú, toalett, gardedám, szezon, kadét, bakfis, nagyságos asszonyom» emlegetése ekkor honosodott meg a modern dalok szókincsében. Heltai Jenő kinevette az ünnepélyességet, derűsen játszott rímeivel, franciás bohémségét nekiszegezte a polgári erkölcsök szigorúságának. Grizett-kultuszában már a világvárosi élet levegője hullámzott. *(Modern dalok, Kató.)* — Az alkalmi szeretkezés örömeit Szilágyi Géza (1875—) a testi gyönyörök mohó magasztalásává változtatta át; a dekadens francia írók erotikus hatásának leplezetlen visszhangja az ő költészetében jelentkezett legelőször. *(Tristia,* 1896.) Ezek a vásottan ledér hangok — a szerelem után loholó ifjúság éjféli meztelenségei — megdöbbentették a régi erkölcsökhöz szokott közönséget; a

nemi élet feslett stílusa azonban meggyökeresedett s a XX. század első évtizedeiben bokrosan ontotta hajtásait.

Az 1890-es évektől kezdve egyre bátrabban jelentkezett a szocialista szellemű költészet is. A függetlenségi és negyvennyolcas költők izzó nemzeti hangulattal keltek ki a bécsi politika ellen, a proletárköltészet első szerény úttörői a társadalmi rend igazságtalanságán búsongtak. Romantikus lelkesedéssel csendült meg a munkáslíra hangja GÁSPÁR IMRE (1854—1910) költészetében. *(Dalok az időnek, Újabb dalok az időnek.)* A később katolikus szellemű hírlapíró már az 1870-es évek végén megírta a magyar Munkás-Marseillaiset: «Föl dalra, társak, zengje ajkunk a munka bús, de szent dalát!» Az éhség és nyomor felpanaszolásával emlékezett meg riadójában a munkások eljövendő fölkeléséről; lelkesen jósolta, hogy szabad lesz a jövő. A magyar munkások az ő szövegére énekelték a francia Marseillaise dallamát. Gáspár Imre elég hamar eltávolodott a szocialista eszméktől, a pártpolitikai lírában nem találta gyönyörűségét, a hangulatos elégia volt az ő igazi tere. *(Válogatott költemények, Nincs.)* Egyébiránt a maga mellett zajt ütő, hatásvadászó írók közé tartozott. Divatba hozta a baráti kedveskedés új formáját is: minden költeményét külön-külön név szerint ajánlotta egy-egy ismerősének vagy jótevőjének. Ezt a szokatlan irodalmi udvarlást később Ady Endre újította fel. Mint műfordító rokonérzéssel fordult a tót irodalom felé, ügyes utánköltésekben mutatta be a legszebb tót költeményeket. Kortársai meg is rótták lelkes túlzásaiért;

féltek, hogy kritikátlan rajongása duzzasztani fogja a panszláv önérzetet, megerősíti a magyarellenes szlovák nemzetiségi törekvéseket.

Palágyi Lajos (1866—1933) is szocialistának indult, a proletár-líra hangjai az 1890-es évek elején az ő lantján zendültek meg legindulatosabban. *(Küzdelmes évek, Komor napok.)* A keresztény társadalmi rend, a királyság, főnemesség, papság, katonaság, származás, tőke fölgyujtották elkeseredését; a szabadság, egyenlőség, testvériség nevében harcolt a szegény emberekért. Később, amikor már kiverekedte magát a nyomorúságból s meggyőződött arról, hogy az úrinép közt sincs több rosszindulat, mint a munkások sorában, bibliás szellemmel cserélte föl proletárkodását, türelmesebb filozófiát vitt világszemléletébe, világpolgárból nacionalista lett. Részvétét mindig megőrizte nyomorgó embertársai iránt, de rájött arra is, hogy a forradalmi politikai rendszerek ígéretei még nem hordják magukban a társadalmi boldogság biztosítását: «Nincs oly társadalmi rendszer — sóhajtott fel egyik kötetének előszavában — mellyel az emberiség bajait meg lehetne gyógyítani. Nem az intézményeket, hanem a szíveket kell megreformálni.» A líra minden faját buzgón és sikerrel művelte, így különösen a szatirát és epigrammát. Gúnyos hangulatképei mellett több olyan bölcselő költeményt írt, amelyek igazán értékes termékei a magyar filozófiai lírának. Elbeszélő költeményei közül *Az anyaföld* tárgyát a magyarság őstörténetéből merítette; ez az eposza akadémiai jutalmat nyert. Ugyancsak akadémiai kitüntetésben részesült hatalmas stílusú drámája: a *Rabszolgák.* A gon-

dolatokban gazdag történeti tragédia színhelye az ókori Róma.

SZENTESSY GYULA (1870—1905) az 1890-es években mélabús hangon zendítette meg a gyári lányok költészetét, fájdalmas szerelemmel közeledett munkásleány-eszményképéhez *(Ninon dalai, Gyári lányok)*, de proletárrokonérzéséből nem ütközött ki semmi izgató hang vagy sikamlósság. *A rajongó* egy szocialista agitátor története; ebben a verses elbeszélésében szintén a költői szárnyaláson van a hangsúly, nem pedig a téma politikai kiaknázásán. A költő meleg rokonérzéssel fordult a külvárosok felé, a falusi parasztnép dicsérete helyett a gyárvárosok nyomorgó lakosságát övezte körül a romantika mindent megszépítő fátyolával. *Verebek* című verses elbeszélésében fölfedezte az utcagyerekek sivár világát is. Poéta volt és nem agitátor; ezért tudott hangulatot kelteni, ezért szóltak költeményei nemcsak a pártpolitika fanatikusaihoz, hanem minden olvasó lelkéhez is.

A költőnők közül az 1870-es években KISFALUDY ATALÁT (1836—1911) tartották a legkülönb tehetségnek. Leányéveiben a szerelmi ábrándok költője, asszonykorában a családi élet lírikusa volt. A régi álmokra való elégikus visszaemlékezések finom formaérzékkel jelentek meg költészetében. *(Összes költeményei.)* Az elbeszélő prózát kiváltságos stílusérzékkel művelte, a tartalom és előadás összhangjára aggodalmasan ügyelt *(Rajzok.)* — Leánya, SZALAY FRUZINA (1864—1926), az 1890-es években tűnt fel halkszavú költeményeivel. Az eszményekért rajongó, művelt nő típusa volt; vidéki magányából álmodozva

nézte az élet zajtalan folyását. Lantján a női szív természetes érzései szólaltak meg, a természet hangulatkeltő jelenségeit érzékeny lélekkel figyelte, borongásainak keresetlen megéneklésében nem volt semmi modorosság. *(Egy marék virág.)*

Czóbel Minka (1859—) líráján már a francia szimbolisták hatása érzik. A magyar közönség az 1890-es években ennek a nagyműveltségű költőnőnek verses köteteiből ismerte meg legelőször a szimbolizmust. *(Nyírfalombok, Maya, Kakukfüvek, Opálok.)* Költeményeibe mély értelmet rejtett, a nyirségi tájak hangulatait impresszionista módon stilizálta, a régi lírai témákat új színezéssel iparkodott modernekké tenni. A francia dekadens poéták szabadgondolkodó eszméit nem tette magáévá, filozofálásában megmaradt a régi magyar erkölcsök életszemlélete mellett; egyébként magyaros vonásai mellett is sok volt benne az ideges nyugtalanság, a mesevilág sejtelmeinek kedvelése, a buddhista rejtelmekkel való kacérkodás. A szabolcsmegyei síkság táj-impresszióit összekapcsolta az indus eszmevilággal. Derűsebb hang alig volt költészetében, annál gyakrabban hallatta a mélabús sóvárgás, csüggeteg panasz, reménytelen lemondás hangjait. Megfigyeléseinek finomsága, színeinek csillogása, fantáziájának játéka a nyelv hajlékonyságával, a kifejezés bájával és a verselés gyakorlottságával egyesült lírájában.

A XX. század költői közül több kiváló lírikusnak és epikusnak már ebben a korszakban szembetűnő erővel kezdett kibontakozni a tehetsége. Jakab Ödön, Kozma Andor, Radó Antal, Szabolcska Mihály, Szávay Gyula,

VARGHA GYULA és ZEMPLÉNI ARPÁD a millennium idején már az ifjabb nemzedék első soraiban foglaltak helyet, írói jellemképük azonban csak 1900 után alakult ki új meg új értékes vonásokkal.

Költők:

ARANY JÁNOS (1817–1882), a M. T. Akadémia főtitkára, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Költészetének az 1870-es évekre eső terméke gazdag szellemi örökség az utókor számára. (Toldi Szerelme, balladák, lírai költemények, Aristophanes-fordítás.)

ARANY LÁSZLÓ (szül. 1844. március 24. Nagyszalonta, Bihar megye; megh. 1898. augusztus 1. Budapest) okleveles ügyvéd, bankigazgató, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Arany János fia volt, a nagykőrösi református gimnáziumban és a budapesti egyetemen végezte tanulmányait. 1866-ban a Magyar Földhitelintézet szolgálatába lépett, 1880-ban a pénzintézet igazgatója lett. A Kisfaludy-Társaság már huszonhárom éves korában tagjai közé választotta. Ötvennégy éves korában halt meg. — Aránylag keveset írt s korán elhallgatott. Atyját is meglepte, amikor Elfrida című humoros verses elbeszélésével, egy Dickensben olvasható angol monda feldolgozásával, megnyerte a Kisfaludy-Társaság egyik jutalmát. (1867.) Később a Hunok harca című költeményével keltett feltűnést. Ebben az ódai szárnyalású verses buzdításában a német gazdasági terjeszkedés veszedelmére figyelmeztette nemzetét: amilyen elkeseredetten viaskodtak egykor a harcmezőkön a hunok és a gótok, éppen úgy résen kell állniok ma a hunutódoknak az észrevétlenül előretörő, gépekkel hódító gótutódok ellen. (1874.) — Eredeti népmesék. Pest, 1862. (Magyar népmesék gyüjteménye. Később Gyulai Pál társaságában Arany László szerkesztette a Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyüjteményének újabb sorozatát 1872–1883.) — Molière: A tudós nők. Pest, 1869. (A mesteri fordítás 1879-ben az iskolák számára is megjelent Greguss Ágost magyarázataival. A fordító részt vett a magyar Shakespeare közrebocsátásában is: A két veronai ifjú, Tévedések játéka, Sok hűhó semmiért.) — A délibábok hőse. Verses regény. Budapest, 1873.

(A Kisfaludy-Társaság negyven aranyas jutalmával kitüntetett pályamű. A jeligés levélben csak annyi volt, hogy a szerző a pályadíjat az írói segélyegylet részére utalja ki. A verses regény névtelenül jelent meg. Csak évek mulva tudták meg az érdeklődők, hogy az ismeretlen szerző Arany László.) — Arany László költeményei. Budapest, 1899. (Sajtó alá rendezte Gyulai Pál.) — Arany László összes művei. Öt kötet. Budapest, 1901. (Sajtó alá rendezte Gyulai Pál.)

Ábrányi Kornél (1849–1913) országgyülési képviselő, a Pesti Napló szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Verses regényén kivül több lírai költeménye és balladája jelent meg a folyóiratokban.

Balogh Zoltán (szül. 1833. február 7. Pest; megh. 1878. június 9. Tokaj, Zemplén megye) földbirtokos, a Petőfi-Társaság tagja. Édesatyja: Almási Balogh Pál pesti orvostudós, akadémiai tag; testvéröccse: Almási Balogh Tihamér színműíró. Református nemesi családból származott, a szabadságharcot mint tizenhat éves önkéntes harcolta végig, az önkényuralom és kiegyezés korában az irodalomnak és festőművészetnek élt. Negyvenöt éves korában halt meg. — Balogh Zoltán költeményei. Pest, 1855. (Bővített kiadása 1863-ban.) — Alpári. Költői regény hat könyvben. Pest, 1871. (A Kisfaludy-Társaság kiadása.) — Balogh Zoltán összes művei. Három kötet. Budapest, 1882–1883. (Bevezető életrajzzal sajtó alá rendezte Zalár József.)

Bartók Lajos (szül. 1851. május 24. Erdőd, Szatmár megye; megh. 1902. december 31. Budapest) hírlapíró, országgyülési képviselő, a Bolond Istók szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Tiszántúli nemesi családból származott, jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, 1869-ben bejutott Jókai Mór Üstökösének szerkesztőségébe, később Tóth Kálmán Bolond Miskáját szerkesztette, 1878-ban megindította a Bolond Istókot. Függetlenségi és negyvennyolcas szellemü élclapjával tömérdek ellenséget szerzett, de az ország Kossuth-párti társadalma helyeselte gúnyos támadásait. Annál jobban gyülölték a Deák-párti körökben. Ötvenegy éves korában húnyt el. — Színműírói működéséről: a drámaírók között. — Don Pedrő naptára 1875-re. Budapest, 1875. (Don Pedrő azaz Bartók Lajos ellenzéki kalendáriumokat szerkesztett, Csicseri Bors azaz Ágai Adolf kormánypárti naptárakkal iparkodott csökkenteni hatását.) —

Őrtüzek. Versek. Budapest, 1877. — A legszebb. Vígjáték. Budapest, 1880. — Költemények. Budapest, 1881. — Újabb költemények. Budapest, 1883. — Kendi Margit. Dráma. Budapest, 1884. — Kárpáti emlékek. Versek. Budapest, 1885. — Thurán Anna. Dráma. Budapest, 1888. — Erdőzúgás. Versek. Budapest, 1889. — Haluska Benedek. Bohózat. Budapest, 1889. — Téli regék. Elbeszélő költemények. Budapest, 1889. — A méhek. Vígjáték. Budapest, 1890. — Erzsébet királyné. Dráma. Budapest, 1892. — Mohács. Dráma. Budapest, 1898. — János király. Dráma. Budapest, 1902.

Benedek Aladár (szül. 1843. szeptember 20. Arad; megh. 1915. december 2. Budapest), családi nevén Náray Iván, hírlapíró. Az 1860-as években vonta magára a figyelmet költeményeivel, az 1870-es években több rövidéletű folyóiratot szerkesztett (Papagály, Uj Idők, Csöndes Órák), 1874-ben nőül vette Büttner Lina írónőt. Írótársai nem szívelték, mert mérhetetlen gőggel tekintett le rájuk. Később olyan súlyos nélkülözések között tengette napjait, mint Gáspár Imre vagy Rudnyánszky Gyula. Hetvenkét éves korában halt meg. — Fiatal éveiben új irány úttörője akart lenni a lírában, materialista elveit ízléstelen kiáltozással foglalta versekbe, a félvilági nő nyers magasztalásával általános megbotránkozást keltett. — Költemények. Pest, 1866. — Újabb költeményei. Pest, 1867. — Legújabb költeményei. Pest, 1870. — Hulló levelek. Versek. Pest, 1871. — Árnyak és sugarak. Versek. Budapest, 1874. — Az epedés óráiban. Versek. Budapest, 1874. — Áldozatlángok. Versek. Budapest, 1896. — Örökzöldek. Versek. Budapest, 1900.

Beöthy Zsolt (1848–1922) budapesti egyetemi tanár, a Kisfaludy-Társaság elnöke, a M. T. Akadémia és Petőfi-Társaság tagja. — Regényeiről, novelláiról és rajzairól: az elbeszélők között. — Szépprózai munkáin kívül feltűnést keltett verses elbeszélése is: Ráskai Lea. Budapest, 1881. (A Tennyson stílusára emlékeztető költői elbeszélés a Boldog Margit legendáját másoló apáca bús története. Az elökelő nemesleány nem lehet Gerő diák neje, kolostorba vonul, haláláig hű marad Jézushoz, bár szíve vérzik, lemondása mély bánatba borítja napjait. A rímtelen jambusokban írt költői elbeszélés mélabús hangulatával és finom lélekrajzával szerencsés órákban fogant művészi munka. A középkori hangulat átéreztetése, a szerelem és kötelesség

harca, a vallásos tárgy feldolgozásában megnyilvánuló tapintat az ízlés és önbírálat ritka biztosságára vall.)

Bulla János (szül. 1840. október 15. Zaránd, Arad megye; megh. 1915. április 21. Lippa, Temes megye) fővárosi statisztikai hivatali tisztviselő, a Petőfi-Társaság tagja. Az 1870-es és 1880-as években számos verset és elbeszélést irt a szépirodalmi folyóiratokba, később egészen elhallgatott s még életében elfeledték. Hetvenöt éves korában halt meg. — A tündéröv. Regényes elbeszélő költemény. Budapest, 1876. — Humoros elbeszélések. Budapest, év nélkül.

Csengey Gusztáv (szül. 1842. augusztus 8. Komárom; megh. 1925. július 13. Miskolc) evangélikus teológiai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. Pályája elején az aszódi ágostai hitvallású gimnáziumban tanított, 1886-ban meghívták tanárnak az eperjesi evangélikus teológiára. A világháború után a csehek elől az ősi főiskola tanáraival együtt Miskolcra menekült. Nyolcvanhárom éves korában halt meg. — Mint költő, az 1860-as években váratlanul tünt fel A fogoly lengyel című balladájával. (Vasárnapi Ujság. 1863. évf.) Az ifjúságot elragadta Kosciusko lendületes dicsőítése. A hazaszeretet lángját kevés más költemény élesztette nagyobb hatással, elbeszélő formában, ennél a balladánál. Másik népszerű költeménye, a Ballag már a vén diák kezdetű búcsúdal, egy német Bursch-nóta sikerült átdolgozása. Az evangélikus egyházi lirát is számos szép énekkel gazdagította. — A hullámok közt. Regény. Pest, 1871. — Csengey Gusztáv munkái. Három kötet. Budapest, 1874. — Eszter. Versek. Esztergom, 1876. — A gavallérok. Regény. Budapest, 1877. — Bokrétás világ. Költői elbeszélés. Budapest, 1878. — Elbeszélések. Budapest, 1889. — A mocsarak királya. Történeti elbeszélés. Budapest, 1889. — A vadonban. Regény. Budapest, 1889. — Ida emléke. Regény. Budapest, 1897. — Don Quijote. Költői elbeszélés. Budapest, 1903. — Vallásos költemények és énekek. Budapest, 1912.

Czóbel Minka (szül. 1859. Anarcs, Szabolcs megye), költőnő, a Petőfi-Társaság tagja. Anyai ágon báró Orczy Lőrinc leszármazottja; édesatyja Czóbel Imre császári és királyi kamarás, földbirtokos; édesanyja gróf Vay Evelin. Kitünő nevelésben részesült, hozzátartozóival többször beutazta a külföldet, idegen nyelveken olyan tökéletesen megtanult, hogy néhány klasszikusunkat franciára és angolra forditotta.

Élete családjának nyirségi birtokain folyt le. — Nyirfalombok. Versek. Budapest, 1890. — Újabb költeményei. Budapest, 1892. — Maya. Versek. Budapest, 1893. — Fehér dalok. Budapest, 1894. — A virradat dalai. Budapest, 1896. — Kakukfüvek. Versek. Budapest, 1901. — Opálok. Versek. Budapest, 1903. — Pókhálók. Novellák. Budapest, 1906.

Dalmady Győző (szül. 1836. február 11. Kolta, Komárom megye; megh. 1916. június 30. Budapest) ügyvéd, Pest megye főjegyzője, később árvaszéki elnöke, a Kisfaludy-Társaság tagja. Katolikus földbirtokos nemes-családból származott, az 1860-as évek egyetemi ifjúságának egyik vezére volt, költeményeivel is hamar magára vonta a figyelmet. Kossuth-párti politikai érzelmei egész életén végigkísérték; nem egy mellőzését is a negyvennyolcas eszmékhez való tántoríthatatlan ragaszkodásának köszönhette. Nyolcvan éves korában halt meg. — Hazafias és szerelmi versei közül idegen nyelvekre is sokat lefordítottak. (Huszonkét nyelven jelentek meg Dalmady-versek, többek között bolgárul, dánul, esperantóul, észtül, finnül, görögül, héberül, japánul, latinul, lengyelül, ruténül, spanyolul, svédül, tatárul, törökül.) — Költemények. Pest, 1862. — Szerelem. Versek. Pest, 1863. — Összes költeményei. Budapest, 1876. — Hazafias költemények. Budapest, 1894. — Költeményei. Budapest, 1924. (Válogatott gyüjtemény Sajó Sándor életrajzi bevezetésével.)

Darmay Viktor (szül. 1850. december 2. Darma, Ung megye; megh. 1878. március 28. Kozma, Zemplén megye), családi nevén Viczmándy Győző, hírlapíró. Földbirtokos nemes-családból származott, jogi tanulmányokat végzett. Huszonnyolc éves korában húnyt el. — Költészetében tüzes érzelmek hullámoztak: szerelmi bánkódások, hazafias hangulatok, függetlenségi eszmék. Mint általában ifjabb kortársai, Schopenhauer hatása alatt ő is pesszimista volt. — Felhők és csillagok. Versek. Budapest, 1872. — Újabb költemények. Budapest, 1877.

Dengi János (szül. 1853. november 28. Nagybánya, Szatmár megye; megh. 1903. december 20. Lugos, Krassó-Szörény megye) középiskolai tanár, vármegyei tanfelügyelő. Előbb a debreceni kegyesrendi gimnáziumban tanított, utóbb kinevezték a lugosi állami gimnáziumhoz, ebből az állásából ment át Krassó-Szörény vármegye tanfelügyelőjének. Ötven éves korában halt meg. — Bölcselkedő szellemű, pesszimista hangú költeményeit Leopardi hatása alatt írta. — Mun-

kács ostroma. Költői elbeszélés. Debrecen, 1876. — Költemények. Budapest, 1877. — A csók könyve. Debrecen, 1878. — Páholydalok. Sopron, 1881. — Magyar verstan. Budapest, 1884. — A bányatiszt. Dráma. Kolozsvár, 1885. — Újabb költemények. Budapest, 1892.

Dömötör János (szül. 1843. december 20. Dunaszentgyörgy, Tolna megye; megh. 1878. január 8. Budapest) gimnáziumi tanár, tanfelügyelő, a Kisfaludy-Társaság tagja. Dunántúli református családból származott, a nagykőrösi gimnáziumban Arany János tanítványa volt, később teológiát hallgatott. 1867-ben megválasztották a pesti református gimnázium tanárának, 1873-ban Tolna megye tanfelügyelője lett s a fővárosból Szekszárdra költözött. Harmincöt éves korában öngyilkossággal vetett véget életének. — Nemcsak költeményeivel, hanem esztétikai tanulmányaival is magára vonta a figyelmet. A ballada elméletéről szóló pályamunkáját a Kisfaludy-Társaság dicsérettel tüntette ki. Összegyüjtött munkáit halála után barátai rendezték sajtó alá. — Dömötör János munkái. Budapest, 1878. (Baráth Ferenc életrajzi bevezetésével.)

Dömötör Pál (szül. 1844. július 15. Baja, Bács-Bodrog megye; megh. 1920. szeptember 7. Zombor, Bács-Bodrog megye) ügyvéd, utóbb a zombori királyi járásbíróság vezetője. Hazafias és családi érzelmektől áthatott, bölcselő szellemü költeményei az 1860-as évektől kezdve jelentek meg a Vasárnapi Ujság, Fővárosi Lapok és más folyóiratok hasábjain. Szerb költőkből is szívesen fordított. Hetvenhat éves korában halt meg. — Költeményei. Zombor, 1876. — Újabb költeményei. Zombor, 1884. — Bácskai nóták. Budapest, 1886. — Költemények. Győr, 1888. — Őszi rózsák. Zombor, 1895.

Ecsedi Kovács Gyula (szül. 1839. február 14. Gebe, Szatmár megye; megh. 1899. augusztus 2. Segesvár, Nagyküküllő megye) színész, a Petőfi-Társaság tagja. Református lelkészi családból származott, Debrecenben végezte tanulmányait, tizenhét éves korában állt be az egyik vándorszínész-társulatba. Néhány év leforgása alatt a legkiválóbb tragikus-színészek közé küzdötte fel magát; természetes művészi adományait gondos elméleti tanulmányokkal mélyítette. Legjobban Shakespeare-alakításait dicsérték. Pesten és Kolozsvárt egyforma hatással játszott, de szíve Erdély felé vonta. 1881-től kezdve nem távozott Kolozsvárról. A vezetése alatt álló kolozsvári színház Shakes-

peare, Molière, Goethe és más drámaírók színműveinek előadásával nem egyszer megelőzte a budapesti Nemzeti Színházat is. Mikor Segesváron 1899 július 31-én országos ünnepséggel gyászolták Petőfi Sándor halálának ötvenéves fordulóját, a hírneves színművészt szavalata közben szélütés érte s hivatásának áldozata lett. Hatvan éves korában halt meg. — Az 1860-as évektől kezdve számos költeményt, novellát, rajzot és tárcát írt. Fellengző ódáinál és Arany Jánost követő balladáinál sikerültebbek voltak népieshangú dalai. (Kétszer is nyit az akácfa virága.) — Az Ecsedi előnevet, szüleinek lakóhelye után, azért vette föl, hogy megkülönböztesse magát Miskolci Kovács Gyula református teológustól, a vele egyidős debreceni költőtől. Ifjú pályatársa korán elhúnyt, de azért az E. Kovács nevet haláláig megtartotta. — Költeményei. Pest, 1869. — Schiller: Don Carlos. Műfordítás. Budapest, 1881. — Költeményei. Budapest, 1892. — Mátyás király. Drámai prológus két képben. Kolozsvár, 1896. — Költeményei. Kolozsvár, 1900. (Bevezető életrajza Ferenczi Zoltántól.)

Fejes István (szül. 1838. január 22. Legenye, Zemplén megye; megh. 1913. december 2. Sátoraljaújhely, Zemplén megye) gimnáziumi tanár, sátoraljaújhelyi református pap, a tiszáninneni református egyházkerület püspöke. Hetvenöt éves korában halt meg. — Fejes István költeményei. Szeged, 1861. — Egy szép asszony. Költői elbeszélés. Budapest, 1876. (A Kisfaludy-Társaság ötven aranyas jutalmával kitüntetett pályamű.) — Kisebb költemények. Sátoraljaújhely, 1881.

Fülöp Áron (szül. 1861. március 15. Felsőboldogfalva, Udvarhely megye; megh. 1920. november 16. Székelyudvarhely, Udvarhely megye) székely származású költő, szatmári református gimnáziumi tanár, utóbb a képviselőház könyvtári tisztviselője. Ötvenkilenc éves korában halt meg. — Attila fiai című trilógiájában megírta Arany János hún eposzának folytatását. — Ellák. Költői elbeszélés. Budapest, 1885. — Aladár. Költői elbeszélés. Budapest, 1893. — Csaba. Költői elbeszélés. Budapest, 1908. — Fülöp Áron kisebb költeményei. Székelyudvarhely, 1921. — Fülöp Áron munkái. Négy kötet. Budapest, 1929.

Gáspár Imre (szül. 1854. február 24. Nagycsalomja, Hont megye; megh. 1910. augusztus 19. Budapest) hírlapíró, a Debreceni Ellenőr szerkesztője. Felvidéki nemesi családból származott, magyar-tót környezetben nőtt fel, versei 1871-től kezdtek feltűnni a fővárosi hír-

lapokban és folyóiratokban. Jó barátja volt Reviczky Gyulának, az egyetemi tanulmányok helyett ő is inkább az irodalmat művelte, nehéz anyagi helyzetében többször kiszorult a fővárosból egyes vidéki ujságok szerkesztőségébe. Mint lapszerkesztő legtovább Debrecenben dolgozott. A fővárosba való visszatérése után a miniszterelnökségi sajtóiroda adott számára menedéket; zaklatott élet után kórházban fejezte be életét. Ötvenhat éves korában halt meg. — Szocializmusát pályája második felében erős katolikus szellem váltotta fel. 1880 táján ott volt az akkor még alig ismert Népszava munkatársai között, később egyre erősödött vallásos érzése. Az élet nagyon megtépázta, végül már inkább csak jótékony embertársai könyörületességéből élt. Igazi írói sikerei sohasem voltak. — A bálkirálynő dalai. Versek. Pest, 1872. — Válogatott költemények. Budapest, 1876. — Uj nemzedék. Nagyvárad, 1877. (Versgyüjtemény a költők jellemzésével.) — Dalok az időnek. Budapest, 1877. — Újabb dalok az időnek. Budapest, 1878. — Hazánk tót népe. Budapest, 1879. (A tót költészet barátságos ismertetése műfordítások kíséretében.) — Krimi szonettek. Mickiewicz után lengyel eredetiből. Budapest, 1880.

Greguss Ágost (1825–1882) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Tudományos munkásságáról: az irodalomtörténetirók és kritikusok között. — Villanykák. Lipcse, 1847. (Epigrammák.) — Cid. Szarvas, 1847. (Corneille-fordítás.) — Edzdalok. Szarvas, 1848. (A huszonhárom éves fiatal tanár ekkor még elkeseredett forradalmár. A későbbi szelíd és vallásos lélek indulatosan támadja a királyt, a nemességet, a papságot, rajong a köztársaságért, Petőfi Sándor politikai verseire emlékeztető kitörésekkel és gúnyolódásokkal izgat népboldogító eszméi mellett. A lázító füzetet később kitagadta munkái sorából.) — Magyar Marseillaise. Szarvas, 1848. (A francia forradalmi induló átdolgozása a magyar viszonyokra.) — A lángész. Pest, 1860. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Hősében a hitvány jellemű neves írók típusát mutatja be. A rímes párbeszédekben írt irodalmi szatirát nem adták elő.) — Levél. Pest, 1861. (Politikai célzatú verses vígjáték. A germanizáló osztrák-cseh hivatalnokokat gúnyolja benne egy eléggé érdektelen szerelmi történet keretében. Ez a vígjátéka sem került színre a Nemzeti Színházban.) — Külföldi népdalok. Pest, 1861. (Műfordítások a Kisfaludy-

Társaság kiadásában.) — Szeget szeggel. Pest, 1866. (Shakespeare-fordítás.) — Athéni Timon. Pest, 1867. (Shakespeare-fordítás.) — Greguss Ágost meséi. Budapest, 1878. (Verses fabulák, anekdóták, történetek. Néhány remekül kidolgozott témája: a meg nem érdemelt népszerűség, a kontár szemtelen elbizottsága, a szöveg lelkét nem értő filológia, a tudományos stílus nagyképű homálya, az ország nyakán kullancsként élő miniszter tömegszédítő beszédmániája, mesék és megfigyelések az emberiség balgaságáról és az emberek korlátoltságáról.) — Greguss Ágost versei. Budapest, 1882. (Válogatott gyüjtemény: rokonszenves kép lírai pályájáról.)

Győry Vilmos (szül. 1838. január 7. Győr; megh. 1885. április 14. Budapest) evangélikus pap, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Pályája elején, mint segédlelkész, Székács József mellett Pesten munkálkodott, 1862-ben az orosházi ágostai hitvallású hívek hívták meg papjuknak, 1876-tól a budapesti magyar evangélikusok lelkészi tisztségét viselte. Negyvenhét éves korában halt meg. — Amint egyéniségét, úgy költészetét is nemes erkölcsi eszmék hatották át; szívéből szeretet sugárzott; a szépet és jót kereste egész életében. Mint műfordító, a legkiválóbbak egyike irodalmunkban. (Spanyol írók, svéd költők.) Erről, továbbá népszínműírói és ifjúsági munkásságáról: a megfelelő fejezetekben. — Folyóiratokban szétszórt verseinek és novelláinak válogatott gyüjteményét csak halála után bocsátották közre: Győry Vilmos költeményei. Sajtó alá rendezték: Almási Balogh Tihamér, Berczik Árpád, Dalmady Győző és Radnai Rezső. Budapest, 1886. (Radnai Rezső Győry-életrajzával.) — Elbeszélései. Budapest, 1886. — Elbeszélései. Két kötet. Budapest, 1888.

Gyürky Ödön (szül. 1863. október 23. Szelény, Hont megye) bölcsészetdoktor, hírlapíró, a Magyar Állam belső munkatársa. Mint a budapesti Katolikus Kör titkára és az első katolikus nagygyülés szervezője nagy tevékenységet fejtett ki a katolikus vallási mozgalmakban. Irodalmi munkásságát szigorú egyházi felfogás jellemezte. Prózai és verses munkáiban a hivő lélek elszántságával küzdött a materializmus és liberalizmus ellen. — Költemények. Esztergom, 1890.

Heltai Jenő (szül. 1871. augusztus 11. Budapest) hírlapíró, a Magyar Hirlap és a Hét munkatársa. — A XIX. században a követ-

kező kötetei jelentek meg: Modern dalok. Budapest, 1892. (Dévajabb hangú verseiben a francia sanszonokat vette mintául, pikantériája sokaknak tetszett, mások azt vetették szemére, hogy ez a fölötte csintalan modor a Magyar Figaró című pornográf képeslap stílusa.) — Kató. Budapest, 1894. (Költeményeiben érzelmesség és humor, kedvesség és frivolság váltakozott. A trágárságokat kerülte, annál szívesebben élt a kétértelmű tréfálkozás fűszerével. Heine és Béranger szelleme újult meg strófáiban, de keresztény-ellenes célzatosság nélkül.) — A hét sovány esztendő. Budapest, 1897. (Első prózai elbeszélő kötete. Ebben már megjelenik új emberideálja: a polgári berendezkedéssel nem törődő, a társadalmi szokásokat nevetséges előítéletnek tartó, a létfenntartás küzdelmein könnyelmű életfilozófiával mosolygó bohém. Alakjai nem nagyon illettek bele az akkori fővárosi viszonyokba, a bohémélet romantikája nagyon is franciás ízű volt, de a legifjabb írói nemzedék szívesen adta át fantáziáját a rózsaszínű nyomor ábrándjainak.)

Horvát Boldizsár (1832–1898) igazságügyminiszter, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a szónokok között. — Horvát Boldizsár összes költeményei. Kiadta Barna János. Makó, 1927. (A kitűnő politikai szónoknak erős hajlama volt a szatirára.)

Ignotus Hugó (szül. 1869. november 2. Pest) hírlapíró, a Magyar Hirlap és a Hét munkatársa, Veigelsberg Leó fővárosi német publicista fia. — A XIX. században a következő kötetei jelentek meg: A slemil keservei. Budapest, 1891. (A verses novelláról Gyulai Pál elismerő bírálatot írt a Budapesti Szemle 1892. évfolyamában: «E kötetke több figyelmet érdemel, mint amennyire a sajtó méltatta. Bizonyára megvannak a maga árnyoldalai; egy kissé bőbeszédű, magyarsága és verselése nem mindenütt kifogástalan; vannak erőltetett, bágyadt, sőt ízléstelen helyei, de van egy pár olyan tulajdonsága is, amellyel ritkán találkozunk: a szerző egészben véve átérezte, amit írt; s ahol tehetsége tisztábban és több erővel nyilatkozik, az érzelmest és gúnyost bizonyos kellemmel tudja összeolvasztani.») — Versek. Budapest, 1895. (A Budapesti Szemle névtelen kritikusa szigorúan bírálta a kötetet: Ignotus költészete erkölcsi léhaság, ezt a költészetet «a nemzeti érzés emlőjén táplálkozott ember soha be nem fogja venni, legföllebb ideiglenesen»; a költő «a most született

csecsemőtől kezdve az Úristenig mindent leloccsant cinizmusa szennyes habjaival.») — Vallomások. Budapest, 1895. Elbeszélések gyüjteménye. (Bírálatai a Budapesti Hirlap, a Hét és az Élet hasábjain.)

Illyés Bálint (szül. 1835. október 2. Fehérgyarmat, Szatmár megye; megh. 1910. december 1. Budapest) református pap, országgyülési képviselő. Pályája elején a marosvásárhelyi helvét hitvallású gimnázium tanára volt, 1868-tól kisújszállási kálvinista lelkész. Képviselőnek 1887-ben választották meg függetlenségi és negyvennyolcas programmal. Nemcsak politikai szónoklataiban, hanem költészetében is a rajongás hangján dicsőitette Kossuth Lajost. Hetvenöt éves korában halt meg. — Költemények. Budapest, 1876. — Egyházi beszédek. Debrecen, 1878. — Emlékfüzér Kossuth Lajos sírjára. Versek. Budapest, 1895. — Költemények. Budapest, 1907.

Inczédi László (szül. 1855. december 20. Szarvas, Békés megye; megh. 1902. augusztus 10. Budapest) fővárosi hírlapíró, a Magyarország szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. A negyvennyolcas párt lelkes publicistája volt, függetlenségi eszméiért többször fogták sajtópörbe. Negyvenhét éves korában halt meg. — Hazafias költeményei az ellenzéki hazafiság tüzes megnyilatkozásai: Versek. Budapest, 1892.

Indali Gyula (szül. 1851. február 23. Felsőábrány, Borsod megye; megh. 1880. július elején, Budapest) jogdoktor, brassói és kolozsvári hírlapíró. Huszonkilenc éves korában a Dunába ölte magát. Sírjánál Reviczky Gyula mondott búcsúztató beszédet. — Nem annyira az érzelem, mint inkább a gondolat költője volt, bár szerelmi fellobbanásainak is élénken színező nyelven, erős formaérzékkel, fordulatosan adott kifejezést. — Hírlapokban és folyóiratokban szétszórt verseit Both István gyüjtötte össze: Indali Gyula költeményei. Zilah, 1902.

Jakab Ödön (1854–1931) budapesti állami reáliskolai tanár, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — A XIX. században a következő verses kötetei jelentek meg: Költemények. Budapest, 1880. — Hangok az ifjúságból. Budapest, 1886. — Nyár. Budapest, 1891. — Árgirus. Budapest, 1894. — Pásztortüzek. Budapest, 1896. — Szilágyi és Hajmási. Budapest, 1899.

Jeszenszky Dániel (szül. 1824. január 5. Losonc, Nógrád megye; megh. 1906. október 27. Budapest), írói álnevén Temérdek, balassagyarmati ügyvéd, utóbb budapesti királyi közjegyző, a Petőfi-Társaság

tagja. Petőfi Sándornak jóbarátja volt s még megérte Ady Endre első sikereit. Nyolcvankét éves korában halt meg. — Költészete bölcselő természetű, egészséges humorú, enyelgő líra; derűshangú az epikája is. Szécsi Mária történetét igen elevenen énekelte meg. — Költemények. Budapest, 1889.

Jékey Aladár (szül. 1846. január 7. Szászfenes, Kolozs megye; megh. 1919. októberében, Kolozsvár) bírósági hivatalnok, utóbb kolozsvári telekkönyvvezető. Finom kidolgozású versei jobbára az erdélyi lapokban jelentek meg. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Költemények. Kolozsvár, 1891. — Apró dalok. Kolozsvár, 1896. — Versek. Kolozsvár, 1919.

Jókai Mór (1825–1904) országgyülési képviselő, a Hon szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Költeményeiről: a pályáját méltató részben.

Kadocsa Elek (szül. 1862. április 2. Kunszentmárton, Jász-Nagykun-Szolnok megye; megh. 1924. április 11. Merán, Olaszország), családi nevén Lippich Elek, miniszteri tanácsos. A közoktatásügyi minisztérium művészeti osztályát irányította, maga is művészettudományi író volt. Mint költő, magyaros szellemü verseivel, főkép szerelmét megéneklő dalaival, tünt ki. Számos dalát megzenésítették. Hatvankét éves korában halt meg. — Egy élet tavaszából. Versek. Budapest, 1883. — Koronghi Lippich Elek költeményei. 1880–1902. Budapest, 1903. (Kriesch Aladár és Nagy Sándor képeivel.) — A finnek és a finn művészet. Budapest, 1908. — Versek. Budapest, 1925. (Kozma Andor előszavával.)

Kalocsay Alán (szül. 1862. február 6. Léva, Bars megye; megh. 1906. április 29. Budapest) cisztercirendi szerzetes, országgyülési képviselő. A zirci teológián a szentírástudomány és zsidó nyelv tanára volt, utóbb hittanár a székesfehérvári gimnáziumban. A székesfehérváriak 1896-ban beküldték a parlamentbe pártonkívüli programmal. Negyvennégy éves korában halt meg. — Mária-lant. Versek. Két kötet. Székesfehérvár, 1887–1889. (Horvát nyelvre is lefordították.) — Szentbeszédek. Az elemi, polgári és középiskolák katolikus hitoktatóinak használatára. Székesfehérvár, 1889.

Kemenes Ferenc (szül. 1829. szeptember 20. Bögöte, Vas megye; megh. 1905. november 4. Veszprém) veszprémi nagyprépost. A szabad-

ságharc idején kegyesrendi szerzetestanár volt, a nemzet önvédelmi harcát mint honvéd küzdötte végig, az önkényuralom idején világi pap lett. A veszprémi püspökség szolgálatában az egyházmegyei hivatal élén nagy buzgalommal dolgozott, 1870-ben kinevezték kanonokká, 1898-ban nagyprépost lett. Hetvenhat éves korában halt meg. — Kemenes költeményei. Pest, 1860. — Isten és az ember. Versek. Veszprém. 1891.

Kemény Endre báró (szül. 1845. november 28. Kolozsvár; megh. 1898. október 4. Magyarbükkös, Alsófehér megye) erdélyi földbirtokos, országgyűlési képviselő. A szabadelvű párt tagja volt. Ötvenhárom éves korában halt meg. — Egy költői beszély. Pest, 1868. — Két költői beszély. Pest, 1868. — Az áldozat. Eszményi szerelem. Költői beszélyek. Kolozsvár, 1878. — A tenger fiai. Tragédia. Kolozsvár, 1878. — Fivérek. Gyilkosok. Költői beszélyek. Kolozsvár, 1879.

Kempelen Farkas (szül. 1866. szeptember 29. Pest), költői álnevén Mezarthim, honvédtiszt. Katona-nótáit minden magyar ezredben énekelték. — Költemények. Budapest, 1895. — Uxor mea. Versek. Budapest, 1899. — Honvéd-dalok. Budapest, 1899.

Kenézy Csatár (szül. 1848. november 7. Gyula, Békés megye; megh. 1912. március 4. Torda, Torda-Aranyos megye) színész, utóbb pénzügyigazgató. A haza, család és szerelem magyaroshangú költője volt, néhány elbeszélésével is magára vonta a figyelmet. Hatvannégy éves korában halt meg. — Regények dióhéjban. Novellák, rajzok. Budapest, 1884. — Költemények. Székesfehérvár, 1885. — Kalászok. Versek. Nyitra, 1897.

Kéry Gyula (szül. 1869. augusztus 3. Buda; megh. 1919. február 22. Budapest) fővárosi hírlapíró, zeneszerző, a Petőfi-Társaság tagja. Katolikus nemesi családból származott, egy ideig Győrött és Pécsett volt ujságíró, 1893-tól a Budapesti Hirlap, Pesti Napló és más lapok szerkesztőségében dolgozott. Lankadatlanul gyüjtötte a Petőfi-ereklyéket a Petőfi-ház számára. Elborult elmével halt meg ötven éves korában. — Dalai a saját megzenésítésében terjedtek el országszerte. (Túl a Dunán Baranyában.) — Egyveleg. Vers és próza. Pécs, 1893. — Blaha Lujza élete. Budapest, 1896. — A magyar szabadságharc története napi krónikákban. Budapest, 1899. — A Petőfi-ház története és katalógusa. Budapest, 1911.

Kisfaludy Atala (szül. 1836. Köccse, Somogy megye; megh. 1911. február 15. Kaposvár, Somogy megye), dunántúli írónő, Szalay Károly ügyvéd és országgyülési képviselő neje, a Petőfi-Társaság tagja. A két Kisfaludy nemzetségéből származott, jómódú katolikus család gyermeke volt, életét Kaposváron töltötte. Hetvenöt éves korában halt meg. Leánya: Szalay Fruzina költönő. — Atala költeményei. Pest, 1861. — Rajzok. Budapest, 1879. — Kisfaludy Atala összes költeményei. Kaposvár, 1880.

Kisteleki Ede (szül. 1861. november 26. Kistelek, Csongrád megye; megh. 1931. május 14. Budapest) hírlapíró, a Szegedi Napló szerkesztője, utóbb több fővárosi ujság belső munkatársa. Versei közül különösen zsidó vallásos érzelmeit kifejező énekeiben vannak költői szépségek. Hetven éves korában halt meg. — Költeményei. Budapest, 1888. — Szabad ég alatt. Novellák. Szeged, 1894. — A reporter. Költői elbeszélés. Szeged, 1898. — Vándorúton. Novellák. Szeged, 1900. — Könyörgések könyve. Versek. Szeged, 1902. — Feltámadunk. Versek. Szeged, 1903. — Földön és égen. Versek. Szeged, 1913.

Kolmár József (szül. 1820. április 3. Magyaród, Somogy megye; megh. 1917. június 22. Pozsony) gimnáziumi tanár, a Petőfi-Társaság tagja. A szabadságharc után a pápai helvét hitvallású gimnáziumban tanított, magánúton elvégezte a református hittudományi tanulmányokat, ugyancsak Pápán 1853-ban áttért a katolikus vallásra. 1861-től a pozsonyi királyi katolikus gimnázium tanára volt. Mint nyugalmazott tanár kilencvenhét éves korában halt meg. — Bölcselő költeményei, tanító versei, szatirái és epigrammái a világ szédelgő rohanását kárhoztató, konzervatív életfilozófus vallomásai. — Epigrammok. Pozsony, 1871. — Petőfi Sándor emlékezete. Episztola. Pozsony, 1880. (Az író bizalmas barátja volt Petőfi Sándornak, vele együtt másolta Pozsonyban a kéziratos Országgyülési Tudósításokat.) — Aranyversek. Pozsony, 1881. — Farkas és bárány. Szatira. Pozsony, 1893. — Világnézlet. Szatirák, epigrammák. Pozsony, 1895. — A világról. Egy könyv, amely nem hizeleg. Pozsony, 1896. — Makrobiotika. Hosszú élet tükre. Verses munka. Pozsony, 1898.

Komjáthy Jenő (szül. 1858. február 2. Szécsény, Nógrád megye; megh. 1895. január 26. Budapest) polgári iskolai tanár. Nógrádmegyei tisztviselő-családból származott, a budapesti egyetemen a filozófiai kar

hallgatója volt, de az órák látogatása helyett szívesebben vitatkozott kávéházi író-barátaival. Legjobban Reviczky Gyulát szerette. 1880-ban kinevezték Balassagyarmatra polgári iskolai tanárnak, 1887-ben a nyitramegyei Szenicre helyezték át; ebben a kis tót községben tanított haláláig. Harminchét éves korában hunyt el az egyik fővárosi kórházban. — Egyetlen versgyüjteménye halála napján jelent meg terjedelmes kötetben: A homályból. Budapest, 1895. (Második kiadása 1911-ben.)

Komócsy József (szül. 1836. március 25. Vencsellő, Szabolcs megye; megh. 1894. június 19. Budapest) fővárosi hírlapíró, a Petőfi-Társaság tagja. Katolikus nemesi család gyermeke volt, néhány évig vidéken tanítóskodott, 1868-tól a Hirmondó cimü népies lapot szerkesztette Pesten. Kedves egyéniségéért mindenütt szerették. Ötvennyolc éves korában halt meg. — Költeményei. Pest, 1868. — A nyeglék. Szatira. Pest, 1869. — Szerelem könyve. Versek. Budapest, 1883.

Kompolthy Tivadar (szül. 1852. április 19. Szomolnok, Szepes megye; megh. 1907. november 30. Budapest) vidéki hírlapíró. Szepességi német családból származott, mint tengerész évekig járta az óceánokat, költészetét a tenger ihlette. Az 1880-as évektől Veszprémben telepedett le, szerkesztette és kiadta a Veszprémi Független Hirlapot. Ötvenöt éves korában halt meg. — Emléke főkép témaköre miatt érdemes a megőrzésre; a tengerész-életnek ő volt az első költője irodalmunkban. Lírája az idegen világtájakra vetődött magyar ember érzésvilágát búsongó lélekkel szólaltatta meg. — Dalok a tengerről. Versek. Budapest, 1880. — Amerikában. Novellák, rajzok. Veszprém, 1885.

Koroda Pál (szül. 1858. március 7. Endréd, Bars megye; megh. 1933. augusztus 13. Budapest) fővárosi postatanácsos, a Petőfi-Társaság tagja. Az 1880-as években Reviczky Gyulával és Komjáthy Jenővel szoros baráti kört alkottak; Reviczky Gyula emlékét később is kegyelettel gondozta, a korán elhúnyt lirikus összes költeményeit ő rendezte sajtó alá 1895-ben. — A túlvilág komédiája. Drámai költemény. Budapest, 1876. — Költői elbeszélések. Budapest, 1877. — Alkibiadesz. Történeti tragédia. Budapest, 1884. — Az ostrom. Vígjáték. Budapest, 1891. — Líra. Költemények. Budapest, 1898.

Kozma Andor (1861–1933), az Első Magyar Általános Biztosító-társaság tisztviselője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-

társaság tagja. — A XIX. században a következő verses kötetei jelentek meg: A tegnap és a ma. Budapest, 1889. — Versek. Budapest, 1893. — Korképek. Budapest, 1893. — Szatirák. Budapest, 1898.

KUTHEN (szül. 1834. október 20. Halas; megh. 1875. augusztus 3. Tápiógyörgye, Pest megye), családi nevén Barina Vendel, katolikus pap. Alföldi falvakban káplánkodott, később tápiószentmártoni plébános lett. Vallásos költeményeit és humoros életképeit egykor nagyon kedvelték. Negyvenegy éves korában halt meg. — Kuthen hátrahagyott költeményei. Kiadta Gyurinka Antal. Nagykörös, 1888. (A költő életrajzával.)

LÉVAY JÓZSEF (szül. 1825. november 18. Sajószentpéter, Borsod megye; megh. 1918. július 4. Miskolc) hírlapíró, tanár, megyei tisztviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Református gazda-családból született, életének javarészét Miskolcon töltötte; ott járt iskolába, ott volt ügyvédjelölt, a szabadságharc után a miskolci református gimnázium diákjait tanította s az alkotmányos korszakban, mint Borsod megye főjegyzője és alispánja, Miskolcon lakott. Költői pályája hetvenöt évre terjed. Irodalmi megbecsülését többek között az a díszülés is mutatja, amelyet a Kisfaludy-Társaság rendezett tiszteletére Miskolcon, 1911-ben. Ugyanekkor I. Ferenc József királytól a Szent István-rend kiskeresztjét kapta. Kilencvenhárom éves korában halt meg. — Költeményei 1843-tól 1918-ig az előkelőbb szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg. Legszívesebben a Budapesti Szemlébe dolgozott. Arany János és Gyulai Pál különösen nagyrabecsülték verseit. — Költészetének jellemzése, mondja Ravasz László, nehéz feladat. «Bár egész életén át lírikus volt s alig beszélt másról, mint legbensőbb érzéseiről, mégis lelkivilágának szabatos megrajzolása próbára teszi az embert. Körülbelül ezer verse úgy hasonlít egymáshoz, mint egy kézzel ültetett nyírfaerdő fái. Nincsenek benne vízmosások, cserjések, vadonok, irtások és szakadékok. Ha az egyes darabokat nézzük, nem látjuk az egészet; ha az egészet nézzük, összefolynak az egyes darabok.» Annyi egyforma verse van, hogy alig lehet megkülönböztetni őket. Valami csöndes visszatekintés vonul át költészetén; benyomásait nem közvetlenül veszi, hanem másodkézből, az emlékezet tárából, szerzi be. «Ilyen költői alkat mellett más emberből vérszegény, holdkóros poéta lett volna. Lévayt ősi egészsége megóvta

ettől. Kemény, súlyos, pozitív ember, ha merengő, csöndes és nyájas is. Így lett az egészséges, szép öreg kor poétája. Visszatekintő, epilogikus, emlékező természete, nyugodt, egészséges rezignációja egyaránt erre predesztinálták.» (Lévay József. Protestáns Szemle. 1926. évf.) — Voinovich Géza szerint: «Költészetének maradandó becset ád a nyelv bája, a ritmus zenéje, a szerkezet aránya, az érzés és a képek üdesége. Tartalmi becset ád neki nemes egyénisége, melyben az egyszerűség méltósággal, a szerénység önérzettel, a komolyság bájjal és az erkölcs derűvel egyesül. Az a költészet, mely ilyen lélekből fakad, derít, vigasztal, nemesít, erkölcsöt ápol, eszmékhez emel és összekapcsol nagy érzésekben. Az ilyen költészet művészi értéke mellett nemzeti kincs. (Lévay József verseinek kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. Budapest, 1932.) — A M. T. Akadémia nagyjutalmával kétszer is kitüntetett költő első versgyüjteménye: Lévay József költeményei. Pest, 1852. — Lévay József újabb költeményei. Pest, 1856. — Lévay József összes költeményei. Két kötet. Budapest, 1881. (Akadémiai nagyjutalom.) — Burns Róbert költeményei. Műfordítások. Budapest, 1892. (Már előbb Shakespeare és Molière több színművének átültetése.) — Lévay József újabb költeményei. Budapest, 1898. (A Kisfaludy-Társaság kiadása.) — A múzsa búcsúja. Versek. Budapest, 1909. (Akadémiai nagyjutalom.) — Lévay József utolsó versei. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza. Budapest, 1925. (A Kisfaludy-Társaság kiadása.) — Lévay József verseiből. Voinovich Géza bevezetésével. Budapest, 1932. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Lipcsey Ádám (szül. 1864. június 16. Tiszafüred, Heves megye; megh. 1912. december 11. Budapest) jogdoktor, hírlapíró, a Szegedi Hiradó és a Borsszem Jankó szerkesztője. Nemesi családból származott, egyetemi tanulmányainak befejezése után Szegeden, majd Budapesten volt ujságíró és szerkesztő. Negyvennyolc éves korában halt meg. — Gyöngyvirág. Versek. Budapest, 1889. — Árnyék. Versek. Budapest, 1891.

Luby Sándor (szül. 1855. augusztus 30. Balassagyarmat, Nógrád megye; megh. 1905. október 5. Budapest) vidéki tanító, utóbb fővárosi hírlapíró. Ízléssel dolgozó lírikus volt, merengő költői lélek. Ötven éves korában halt meg. — Tünő percek. Versek. Budapest, 1885. — Álmok az üdvről. Költemények. Versek. Budapest, 1894. —

Vergődés. Versek. Budapest, 1899. — Scheffel: A säckingeni trombitás. Fordítás. Budapest, 1900.

Madách Aladár (szül. 1848. január 1. Csesztve, Nógrád megye; megh. 1908. július 26. Alsósztregova, Nógrád megye) földbirtokos, Madách Imre fia. Édesatyja halála után tizenhat éves korától kezdve nagyanyja gondozta. Pozsonyban és Egerben jogot végzett, letette a bírói vizsgálatot, azután otthon gazdálkodott. Legjobban a spiritizmus tanításai érdekelték. Hatvan éves korában halt meg. — Líráját erkölcsi felfogás és bölcselő szellem hatotta át, nyelve helyenkint dagályos volt, strófáiból kiütközött némi prózaiság, de ez a líra mégis érdekelte kortársait a költő származása miatt. — A szerelem könyve. Versek. Budapest, 1880. — Hangok a pusztán. Verses kötet. Budapest, 1881. — Romlott Magyarország. Versek. Budapest, 1898. — A szellembúvárlat irányeszméi. Budapest, 1899.

Makai Emil (szül. 1870. november 17. Makó; megh. 1901. augusztus 6. Budapest) hírlapíró, a Hét segédszerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. Atyja, Fischer Enoch makói rabbi, papot akart belőle nevelni. A budapesti rabbiképző-szeminárium kiváló növendéke volt, de irodalmi sikerei eltérelték pályájától. 1893 elején abbahagyta teológiai tanulmányait, a Pesti Napló munkatársa lett. Harmincegy éves korában halt meg, szülővárosában temették el. — Költői érvényesülésének útját leginkább Kiss József egyengette. Egy évtizedre terjedő írói pályáján rendkívül sokat dolgozott, színmű-fordításainak száma meghaladja a százat, a francia és angol operettek szövegkönyveinek megverselésében különösen szerencsés keze volt. A librettót az eredetinél is frissebbé, ötletesebbé, dallamhoz simulóbbá tette; rímelő készsége ellentmondott annak a föltevésnek, hogy a magyar nyelv nem elég gazdag a rímekben. Régente nagyon kedvelték magánjeleneteit és párjeleneteit, az alkalmi darabok könnyen gördültek elő tolla alól, a Nemzeti Színház igazgatósága Vörösmarty Mihály születésének százéves fordulója alkalmából őt bízta meg ünnepi színmű készítésével. (Ez a vállalkozása balul ütött ki, mert nem elég tapintatosan nyúlt a történeti ihletet kívánó tárgyhoz. A Vörösmarty-rokonság kegyeletlennek találta szerelmi történetét, alkalmi darabja nem került színre, csak a Hétben jelent meg 1900-ban.) — Vallásos énekek. Budapest, 1890. (A magyarnyelvű zsidó vallásos költészetnek

ez a második jelentékeny állomása; az első állomás Kiss József 1888-ban megjelent verses kötete: az Ünnepnapok.) — Zsidó költők. Budapest, 1892. (Műfordítások a XI—XIV. századi héber lirikusok verseiből. A költő önkényesen bánt el eredeti szövegeivel, fordításai messze esnek a hűség elemi követelményeitől. Tíz héber sorból különféle gondolatbetoldásokkal nem egyszer ötven magyar sort csinált, máskor a háromszáz soros eredeti verset harminc sorra vonta össze; azt is megtette, hogy az első néhány sor lefordítása után félredobta a zsidó szöveget és maga írta meg a költemény többi részét. A szöveghűség megőrzésében kontár, a hangulat tolmácsolásában mester volt.) — Énekek éneke. Budapest, 1893. (Salamon király munkájának átdolgozása magyarra rímes versekben. Az eredeti szöveget meglehetősen szabadon, erősen modern szellemben szólaltatta meg.) — Margit. Budapest, 1895. (Versek.) — Kaland. Dramolet. Budapest, 1897. (Szécsi Ferenccel együtt írt drámai apróság. A Vígszínházban került színre.) — Újabb költemények. Budapest, 1899. (Három év termése.) — Robinzonok. Vígjáték egy felvonásban. Budapest, 1899. (A hajótörött angol úr és szolgája az elhagyott szigeten olyan görögökkel találkozik, akiknek ősei hasonló helyzetben vetődtek partra. Könnyű fajsúlyú szöveg. A zenenélküli operettszöveget a Magyar Színházban játszották.) — Tudós professzor Hatvani. Vígjáték három felvonásban. Budapest, 1900. (Hőse a debreceni református kollégium híres tanára. Hatvani hadat üzen Belzebubnak: ez a történet egyik kiindulópontja; leánya, Veronika, szerelmes János diákba: ez a másik meseszál. A korrajz kezdetleges, a jelenetezés és megoldás kissé operettszerű. A költői becsvággyal megírt verses vígjátékot a Vígszínház mutatta be.) — Poétasors. Budapest, 1901. (Versek.) — Makai Emil munkái. Két kötet. Budapest, 1904. (Válogatott gyüjtemény költeményeiből, műfordításaiból, színműveiből. A sorozatot Molnár Géza rendezte sajtó alá és látta el bevezetéssel.)

Markos Gyula (szül. 1861. július 16. Nagykanizsa, Zala megye) katolikus pap, veszprém-egyházmegyei segédlelkész, fővárosi hitoktató, országgyülési képviselő. Az egyházpolitikai harcok idején költözött Budapestre, 1893-ban indította meg Herkó Páter című katolikus élclapját, antiszemita támadásai gyülöltté tették nevét a liberális napisajtóban. Szarkasztikus irányversei a keresztény szellemű politikai

költészet országosan ismert termékei voltak. — Ábrándvilág. Versek. Budapest, 1886. — Katolikus őrtüzek. Öt kötet. Nagykanizsa és Budapest, 1886–1905. — Keresztény balladák. 3. kiad. Budapest, 1907.

MÁTHÉ MIKLÓS (1867—) zemplénmegyei görög katolikus pap, utóbb ugocsamegyei plébános. Nyelvben és szellemben igaz magyar költő és hivatott műfordító. A zsidó járomban vergődő kárpátalji ruténség fájdalma keserű feljajdulással tört elő verseiből. — Liliomok. Versek. Ungvár, 1892. — Északi fény. Oroszból fordított költemények. Budapest, 1900. — Kazár lant. Versek. Budapest, 1901.

MINDSZENTY GEDEON (1829–1877) hevesmegyei plébános. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

MÓRA ISTVÁN (szül. 1864. október 24. Kiskunfélegyháza, Pest megye) polgári iskolai tanár, Móra Ferenc testvérbátyja. Pályája elején tanyai tanító volt Csongrád megyében, utóbb Zentán; költői tehetségével küzdötte fel magát az ismeretlenségből; Budapest főváros tanácsa 1885-ben megválasztotta elemi iskolai tanítónak, 1899-ben polgári iskolai tanárnak. — Első verses kötetének megjelenése irodalmi esemény volt; ekkor nevezték el a magyar tanyák költőjének. Üde népiességét vallásos optimizmus hatotta át, a tisztes szegénységről Isten akaratában való megnyugvással énekelt. («Ez a kenyér, e barna, e kicsiny, Ez a világon a legjobb nekem: Lisztjében nincsen szitkozó panasz, Mások könnyét ízén nem érezem.») — Földszint. Versek. Budapest, 1895. (A költő líráját mély vallásosság, meleg családi érzés, eleven természetérzék jellemzi. Egyszerű szavakkal költői hatást ér el.) — Atyámfiai. Elbeszélések. Budapest, 1898. (Az író jól ismeri a magyar puszták parasztjait, eltalálja hangjukat, szívesen használja tájszavaikat és tájkifejezéseiket. Ez a provincializmus helyenkint túlhajtott, mert az olvasó nem mindig érti meg a különösebb vidékiességeket.)

NÉVY LÁSZLÓ (1841–1902) budapesti tanár, a Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az irodalomtörténetírók és kritikusok között. — Verses tanítómeséit a fabula-műfaj sikerültebb termékei közé sorozták. (A kecske tragédiája.)

NÓGRÁDI PAP GYULA (szül. 1843. május 20. Felsőpálfalva, Nógrád megye; megh. 1931. augusztusában, Salgótarján, Nógrád megye) ügyvéd, a Petőfi-Társaság tagja. Protestáns földbirtokos-nemescsaládból származott, ügyvédi gyakorlatát Füleken folytatta. Nyolcvannyolc éves korában

halt meg. — Első költeményei Arany János Koszorújában jelentek meg; az 1860-as évektől kezdve számos folyóirat buzgó munkatársa volt. Lírája idilli természetű. A patriarkális események költője. — Palóc népköltemények. Sárospatak, 1865. (Felvidéki népköltési gyüjtemény.) — Költemények. Budapest, 1894. — Költemények. Budapest, 1911.

Palágyi Lajos (szül. 1866. április 15. Óbecse, Bács-Bodrog megye; megh. 1933. március 7. Budapest), családi nevén Silberstein Lázár, tanítóképzőintézeti tanár, Palágyi Menyhért filozófus testvéröccse, a Petőfi-Társaság tagja. Vallásos zsidó család gyermeke volt, testvérbátyja segítségével küzdötte ki magát ifjúságának nélkülözéseiből. Csak néhány középiskolai osztályt végzett, mert hozzátartozóinak annyi pénzük sem volt, hogy iskoláztathatták volna. A szerkesztők az 1880-as években már szívesen közölték verseit, bejutott Vajda János kávéházi asztaltársaságába, több szegény költőtársával együtt ínséges bohéméletet élt. A pesti utca költőjének tartotta magát, elkeseredve küzdött a társadalom konzervatív gondolkodása ellen. A közoktatásügyi kormány nem vette komolyan verses kifakadásait, 1898-ban kinevezték állami polgári iskolai tanárnak Hódmezővásárhelyre, 1899-ben áthelyezték a sárospataki tanítóképző-intézethez. Néhány évi vidéki szolgálat után a budai állami tanítóképző-intézetbe került; itt tanított a proletárdiktatúra bukásáig. Hatvanhét éves korában halt meg. — Költészetének két arca volt; az internacionalizmus és a magyar érzés évtizedes harcokat vívtak lelkében. Keleti hagyományokat neveltek belé, a pesti külvárosokban nőtt fel, támadó ösztönök parázslottak szívében: ez alakította ki ifjúkori arcvonásait; költőtársai lelkes nacionalisták voltak, az iskolában a nemzeti irodalmat tanította, végül sok nagylelkűséget tapasztalt azok részéről, akiket támadott: ezek az élményei kiformálták a másik lelki arcát. Fiatal korában írt versei tele vannak a haza eszméjét lenéző szocializmus kifejezéseivel. («Nekünk nincs multunk, nincsen hagyományunk, Mi szertetéptük a bilincseket.» «Nekünk a multból semmi, semmi nem kell, Leráztunk vallást, rögzött babonát.» «Nem ismerek országhatárt körültem, Ki ember, azt testvérül fogadom.») Ünnepelte a vörös májust, megírta hírhedt antimilitarista versét: A marhát. Ellentmondott mindannak, amit az 1890-es évek költői a maguk lelkes idealizmusában szentnek és sérthetetlennek tartottak. A szocialista motívum később is

előcsillant lírájából, de tanári pályája mérsékletre intette, panasza csak olykor tört elő leplezetlen őszinteséggel. («Megvallom pénzért kell hazudnom, Pár falatért eladnom tollamat, Port hintek a világ szemébe És mézes ajkam csupa hódolat.») Férfikorának lírája és epikája a fajmagyarság gondolatának jegyében zendült meg; akadémiai pályanyertes eposzát jórészt a hőskölteméný hevesen lüktető nemzeti irányáért jutalmazták. Hangskálája az öntudatos szocializmustól a negyvennyolcas hazafiságig nagy utat tett meg. — Küzdelmes évek. Versek. Budapest, 1890. (Szocialista eszmekör.) — Komor napok. Versek. Budapest, 1891. (Proletár-poézis.) — Magányos úton. Versek. Budapest, 1893. (Átmenet az osztályköltészettől az általános emberi hangulatok lírájához.) — Az ifjú szerzetes. Drámai költemény. Budapest, 1894. (Bölcselő költemény Palágyi Menyhért előszavával.) — Nemzeti dalok. Versek. Budapest, 1895. (A hazaszeretet énekei.) — Bibliai emlékek. Versek. Budapest, 1896. (Zsidó hithűségének vallomásai szentírási elbeszélésekben.) — Új költemények. Budapest, 1901. — Rabszolgák. Dráma. Budapest, 1902. (A M. T. Akadémia Karátsonyi-jutalmával kitüntetett pályamű.) — Költemények. Budapest, 1907. — Goethe Faustja. Budapest, 1909. (Az első rész fordítása.) — A Hesperidák kertje. Drámai költemény. Budapest, 1911. — Magyar állapotok. Epigrammák. Budapest, 1911. — Az anyaföld. Eposz. Budapest, 1921. (A M. T. Akadémia Nádasdy-jutalmával kitüntetett pályamű. Nemzeti Színház.) — Cecil könyve. Versek. Budapest, 1924. — Parittya. Epigrammák. Budapest, 1905. — A hangyák. Szatirikus költemény. Budapest, 1925. — Palágyi Lajos válogatott költeményei. Budapest, 1926. (Vajthó László bevezető tanulmányával.)

Palmer Kálmán (szül. 1860. december 15. Oláhláposbánya, Szolnok-Doboka megye; megh. 1933. májusában Washington, Északamerikai Egyesült Államok) országgyűlési gyorsíró-hivatali tisztviselő. A budapesti egyetemen Greguss Ágost lelkes hallgatója volt, a Greguss-szobor felállítása jórészt az ő hálás tanítványi buzgalmának köszönhető. Költeményeinek nagyobb részét Pálmai Kálmán névvel írta. A népdalköltésben és a humoros versben számottevő sikerei voltak. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Költemények. Nagybánya, 1882. — Csöndes hullámok. Versek. Budapest, 1888. — Tell Vilmos. Schiller Frigyes drámájának fordítása. Budapest, 1901. (Olcsó Könyvtár.)

Pap Zoltán (szül. 1862. március 1. Pest; megh. 1919. december 31. Budapest) ügyvéd, országgyűlési képviselő, az Egyetértés szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. Földbirtokos nemes-család sarja volt, a függetlenségi és negyvennyolcas párt neves tagja. Ötvenhét éves korában öngyilkos lett. — Népies-magyaros nótáit az egész országban énekelték. (Nem fúj a szél, nem forog a dorozsmai szélmalom; Rám se nézett, mikor én őt megláttam; Iszogatok, dalolgatok.) Nótáinak szövegét is, dallamát is ő maga szerezte; a borozás és cigányozás sirva-vigadó hangulatának ősi érzésfutamokkal adott kifejezést. — Pap Zoltán költeményei. Szeged, 1886. — Muzsikaszó. Versek. Budapest, 1911. (Díszes kiállítású kötet kótákkal.) — Rekviem. Versek. Budapest, 1918. (Elhúnyt nejének siratása.)

Platthy Adorján (1847–1907), írói álnevén Pásztói, orvos, földbirtokos. Nagyváradon született előkelő nemes-családból, a hevesmegyei Pásztó községben gazdálkodott és gyógyított. Hatvan éves korában halt meg. — A Vasárnapi Ujság kedvelt munkatársa volt évtizedeken keresztül. Mint lírikus, Arany János költői elveit követte. Néhány népies balladájával különösen magára vonta a figyelmet. — Pásztói költeményei. Budapest, 1887.

Pósa Lajos (szül. 1850. április 9. Radnót, Gömör megye; megh. 1914. július 9. Budapest) hírlapíró, Az Én Ujságom szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. Református gazdacsalád gyermeke volt, iskoláit Rimaszombatban és Sárospatakon végezte, a középiskolai tanári pályára Budapesten készült. A főváros VIII. kerületi reáliskolájában tanított egy évig, azután átment az ujságírói pályára. Az 1870-es években az Ellenőr és a Nemzeti Hirlap munkatársa volt, 1881-ben a Szegedi Hiradó szerkesztőségébe lépett, itt dolgozott 1889 végéig. A Singer és Wolfner könyvkiadóvállalat tulajdonosai meghívták Az Én Ujságom szerkesztőjének, ettől az időtől kezdve a magyar ifjúsági irodalom középpontjává tette gyermeklapját. A gyermekirodalom terén szerzett érdemei korszakosak. A fővárosi írók egy része szívesen csoportosult vonzó egyénisége köré, az Orient-szállóban vigadó Pósa-asztal az akkori írói és művészi élet egyik nevezetessége volt. A nagyérdemű lírikus, ifjúsági író és szerkesztő hatvannégy éves korában halt meg. Elhúnyta előtt néhány hónappal harmincezer gyermek ünnepelte a budapesti Városligetben negyvenéves költői jubileumát.

Ugyanitt később szobrot emeltek emlékének. — Költemények. Budapest, 1878. — Újabb költemények. Budapest, 1881. — Költeményei. Szeged, 1883. — Tíz év alatt. Versek. Szeged, 1886. — Száznegyven dal. Szeged, 1887. — Dalaim. Szeged, 1887. — Édes anyám. Versek. Budapest, 1897. (Az anyai szív dicsőítése.) — Pósa Lajos költeményei. Budapest, 1914. (Válogatott gyüjtemény.) — Lidike. Versek. Budapest, 1920. (Magasztalt hitvestársa: Andrássy Lídia írónő.) — A magyar nép kesergője. Versek. Budapest, 1921.

Radó Antal (1862–) országgyülési tisztviselő, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Műfordítói munkásságáról: utóbb. — A XIX. században a következő kötetei jelentek meg eredeti költeményekkel: Versek. Budapest, 1887. — Dalok és történetek. Budapest, 1898.

Rosty Kálmán (szül. 1832. július 1. Rozsnyó, Gömör megye; megh. 1905. február 5. Kalocsa, Pest megye), a Jézustársaság tagja. Felvidéki evangélikus nemes-szülőktől származott, végigküzdötte a szabadságharcot, jogot hallgatott Eperjesen és Pesten; 1853-ban belépett a jezsuiták szerzetesrendjébe, 1865-től Kalocsán szolgálta egyházát. Nagyhatású tanár volt, kiváló hitszónok, a vallásos és hazafias érzelmek gazdag szellemü táplálója. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Mária lantja. Négy füzet. Kalocsa, 1879—1888. — Kereszt és gyár. Költői elbeszélés. Budapest, 1890. — Mammon és kereszt. Költői elbeszélés. Budapest, 1893. — Magyarok Nagyasszonya. Versek. Kalocsa, 1903.

Rudnyánszky Gyula (szül. 1858. május 1. Özdögé, Nyitra megye; megh. 1913. december 8. Budapest) hírlapíró. Felvidéki katolikus nemesi családból származott, jogi tanulmányait korán abbahagyta, mint fővárosi ujságíró és vidéki lapszerkesztő az irodalomnak élt. Sok nélkülözés és egyéb baj után 1905-ben kivándorolt Amerikába; hírlapíró volt ott is, de megvakult s világtalanul tért haza nejével, Réthy Laura színésznővel. Ötvenöt éves korában halt meg. — Fanny dalai. Budapest, 1877. — Költeményei. Budapest, 1882. — Fénybenárnyban. Versek. Budapest, 1886. — A cigányok. Víg eposz. Esztergom, 1886. — Jézus. Karácsonyi ének. Budapest, 1888. — Mária-dalok és legendák. Budapest, 1888. — Nyár. Versek. Budapest, 1889. — Költemények Mátyás királyról. Budapest, 1890. — Új könyv. Versek. Budapest, 1891. — Költemények. Győr, 1892. — A gyáva. Monológ

versben. Budapest, 1893. — Szerelem. Versek. Budapest, 1894. — Petőfi. Színmű. Budapest, 1899. — Új költeményei. Debrecen, 1904. — Negyvennyolc magyar vers. Debrecen, 1906. — Napszállat felé. Versek. Budapest, 1912.

Sántha Károly (szül. 1840. október 22. Kecskemét; megh. 1928. szeptember 6. Budapest) dunántúli evangélikus pap. 1876-tól a tolnamegyei Sárszentlőrinc községben lelkészkedett. Nyolcvannyolc éves korában halt meg. — Az ágostai hitvallású evangélikusok vallásos énekkincsét száznyolcvan énekkel gazdagította, imádságos áhítata bensőséges költői formákban nyilatkozott meg. — Egyházi költemények. Kecskemét, 1869. — Jó gyermekek verses könyve. Budapest, 1888. — Költemények. Budapest, 1897. — Szent hangok. Budapest, 1899. — Olajfalevelek. Versek. Budapest, 1901. — Hárfahangok. Budapest, 1905. — Háborús idők imádságos könyve. Budapest, 1916.

Seress Imre (szül. 1860. november 1. Jászfényszaru, Jász-Nagykun-Szolnok megye) vidéki hírlapíró. Nemesi családból származott, egy időben mint hegedűművész és színházi karmester kereste kenyerét, később a Kassai Hirlapot szerkesztette. — Komikus hőskölteményeivel sok derűs órát szerzett olvasóinak. — Hári János Iliásza. Eposz. Budapest, 1885. (Homeros-paródia.) — Hári János Odysszeája. Eposz. Budapest, 1886. (Homeros-paródia.) — Vasutas tótok. Humoros elbeszélő költemény. Budapest, 1887. — Emmi és társai. Versek. Budapest, 1888. — Kukány ostroma. Eposz. Nyitra, 1899. (Arany János Murány Ostromának paródiája.)

Somló Sándor (1859–1916), a Nemzeti Színház igazgatója, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a színművírók között. — Mint költő romantikus lendületű verses elbeszéléseivel vonta magára a figyelmet. A Kisfaludy-Társaság pályázatain többször nyert jutalmat.

Soós Lajos (szül. 1856. Csajág, Veszprém megye; megh. 1902. július 1. Budapest) dunántúli földbirtokos, veszprémmegyei szolgabíró. A Balaton szépségeit rajongó szeretettel énekelte meg. Negyvenhat éves korában öngyilkos lett. — Tépett felhők. Versek. Budapest, 1889. — Balatoni partok alól. Versek. Keszthely, 1900.

Szabados János (szül. 1839. szeptember 29. Sikula, Arad megye; megh. 1891. október 27. Szeged) hírlapíró, a Szegedi Hiradó szerkesz-

tője, a Petőfi-Társaság tagja. Katolikus gazdatiszti családból származott, papi pályára készült, majd jogász és ujságíró lett. Mint városi tanácsos, 1872-től kezdve szerencsésen irányította Szeged iskolaügyét és közművelődési intézményeit. Ötvenkét éves korában halt meg. — A haza és a szerelem komolyhangú énekese volt. Hírlapokban és folyóiratokban rejtőző költeményeit a Dugonics-Társaság gyüjtötte össze és adta ki: Szabados János irodalmi hagyatéka. Szeged, 1897. (A költő életrajzával.)

Szabó Endre (szül. 1849. június 3. Nagytoronya, Zemplén megye; megh. 1924. február 4. Budapest) hírlapíró, az Üstökös szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. A jogot a sárospataki református főiskolában végezte; már ekkor feltünt néhány nyomtatásban megjelent szatirájával. Mint ujságíró, Toldy István Nemzeti Hirlapjának szerkesztőségében dolgozott, később a Hon irodalmi és szinházi rovatát vezette, 1882-ben átvette Jókai Mórtól az Üstököst. Hetvenöt éves korában halt meg. Neje: Szabóné Nogáll Janka írónő. — Három szatira. Sárospatak, 1872. — Költemények. Budapest, 1876. — Újabb költeményei. Budapest, 1880. — A kardos menyecske. Regény. Budapest, 1887. — Hét szilvafa. Regény. Budapest, 1887. — Sirva vigadók. Regény. Budapest, 1889. — Mujkosék kalandjai szárazon és vízen. Összeszedte ifjabb Kakas Márton. Humoreszkek. Budapest, 1890. (Még több más Mujkos-könyv és naptár.) — Négy orosz költő. Műfordítások oroszból. Budapest, 1900. (A költő versben és prózában sok értékes munkát fordított oroszból. Mint rutén vidékről való kárpátalji ember, a hazai orosz nyelv segítségével könnyen megtanulta Puskin nyelvét. A teljes magyar Dosztojevszkij megjelenése az ő nevéhez füződik.) — Zápor. Versek. Budapest, 1901. — A fenomén. Regény. Budapest, 1901. — Derü-ború. Versek. Budapest, 1908. — A tulipán. Regény. Budapest, 1911. — Villámlások. Versek. Budapest, 1919. — Cigányvilág. Anekdóták. Budapest, 1920.

Szabó Sándor (szül. 1852. november 9. Máramarossziget; megh. 1918. februárjában, Máramarossziget) vármegyei tisztviselő, a Petőfi-Társaság tagja. 1899-ben választották meg Máramaros megye alispánjává. Hatvanhat éves korában halt meg. — Válogatott verseinek két gyüjteménye: Költemények. Budapest, 1886. — Délignyitó. Budapest, 1907.

Szabolcska Mihály (1862–1930) temesvári református lelkész, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-társaság tagja. — A XIX. században a következő verses kötetei jelentek meg: Költemények. Debrecen. 1891. — Hangulatok. Budapest, 1894. — Újabb versek. Budapest, 1897.

Szalay Fruzina (szül. 1864. szeptember 10. Kaposvár, Somogy megye; megh. 1926. július 10. Kaposvár), dunántúli költőnő, Kisfaludy Atala írónő leánya, Obetkó Károly somogymegyei tiszti ügyész neje. Tehetségét legjobban Kiss József méltányolta, verseinek mindig helyet adott a Hét hasábjain, személyéről szívesen írt ünneplő sorokat. A kaposvári költőnőt az 1890-es években sokat emlegették, de Ady Endre fellépésekor letűnt, a nyugatos líra teljesen háttérbe szorította. Hatvankét éves korában halt meg. — Lírája Reviczky Gyuláéra emlékeztet, de halkabb, ábrándosabb, igénytelenebb, mint a Reviczky-líra. Van benne néhány vonás Kiss József költészetéből is; egyébként finom és vonzó női lélek, a magány hangulatainak dalosa. Mintha titokzatos dallamok zsongását hallaná a távolból s azoknak ritmusában siratná élete múlását. Olykor már közel jár az impresszionista poéták stílusához, másrészt a régi almanach-költészet hangjai is fölcsendülnek lantján. A sóvárgás, epedés, búsongás okait legtöbbször nem sejtjük, az őszi idő nyomott lelkiállapota húzódik meg soraiban. Néhány nemes eszme, elfordulás a külvilág eseményeitől, elzárkózás az élménytelen élet belső világába. — Versek. Budapest, 1893. — Egy marék virág. Versek. Budapest, 1898. — Bébi és Micóka. Elbeszélések. Budapest, 1906.

Szász Béla (szül. 1840. április 23. Nagyenyed; megh. 1898. július 7. Kolozsvár) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Pályája elején a marosvásárhelyi református főiskola tanára volt, 1872-től a kolozsvári egyetem filozófiai karán a bölcselettudományt adta elő. Éppen olyan kiváló egyházi szónok volt, mint két püspök-testvére: Szász Károly és Szász Domokos. Filozófiája vallásos világnézeten nyugodott, líráját a bölcselő szellem és a költészet szoros összekapcsolása tette értékessé. Esztétikai érzéke megóvta attól, hogy száraz filozófiává tegye a poézist; még sem lett népszerűbb lírikussá, mert kortársai idegenkedtek a bölcselő elemektől. — Hegedüs István az elhúnyt filozófus-költőről szóló emlékbeszédében rámutatott

arra, milyen kevésre becsüli nemzetünk a bölcselő eszméket, mennyire megveti a magyar ész a gondolatokba való elmerülést. «Ennek hatása sehol sem bosszulja meg jobban magát, mint költészetünkben, mely az utolsó tíz évben napról-napra szegényebb eszmékben. A magyaros zamat, a népies színezet, a verskritikákban majdnem kizárólagos dícséretes tulajdonná avatott hangulat, a felkapott divatos jelszók ügyes fölhasználása, a politikai áramlatok és divatok szónokias formába öntött kifejezése: ime költészetünk újabb iránya. Bölcsészeti eszméktől, mélyebb reflexióktól ideges félelemmel tartózkodik a költő, ki a közvélemény koszorújára áhítozik. Az újabb nemzedék előtt szinte képtelenségnek tűnhetik föl, hogy az igazi szellemóriások az élet és világ felfogásába egyéni világnézetet vittek bele és e világnézet motívumait a bölcsészek hatása alatt teremtették.» (1901.) — Szász Béla a filozófia és költészet között jóval szorosabb kapcsolatot látott, mint kortársai; a pusztán hangulati lírát többé-kevésbé művészi játéknak fogta fel; viszont finom érzékkel törekedett arra, hogy elmélkedései összeolvadjanak érzelmeivel és fantáziájával. — A szabadelvűek. Szatira. Pest, 1870. (Ezzel a kortársait ostorozó költeményével foglalta el székét a Kisfaludy-Társaságban. A kiegyezés után a Deák-párt és a két ellenzéki csoport között annyira elmérgesedtek az ellentétek, hogy a higgadtabb politikusok félni kezdtek a komolyabb következményektől; a költő a hatvanhetes alkotmányt védő hazafi keserűségével fordult a baloldali politika ellen. A szatira felolvasása a Kisfaludy-Társaságban izgalmat keltett. Tóth Kálmán felszólalt a költemény politikai iránya ellen, Gyulai Pál és Szász Károly azt vitatták, hogy a költőktől nem lehet elkobozni a társadalmi vétségek ostorozásának jogát. A vita hullámai a napisajtóba is átcsaptak.) — A deduktív és induktív logika rendszere. Mill John Stuart művének fordítása. Három kötet. Budapest, 1874–1877. (Fordításai közül ez állította a legnehezebb feladat elé, mert a magyar filozófiai műnyelv csak néhány évtizeddel később érte el modern fejlettségét.) — A kandalló előtt. Elbeszélő költemények. Kolozsvár, 1875. (A lírában erősebb, de azért egyik balladája, a Júdás lelkiismeretfurdalását megjelenítő szép költemény, évtizedekig ott állt a legnépszerűbb szavalati darabok első sorában: Harminc pénz.) — Szász Béla költeményei. Kolozsvár, 1883. (Legsikerültebbek bölcselő versei.) — A reflexív és vallás-erkölcsi elem a költészetben s Long-

fellow. Budapest, 1884. (Akadémiai székfoglaló értekezés.) — Longfellow költeményeiből. Budapest, 1897. (Formaérzékének egyik különösen értékes megnyilvánulása fordításai között: A régi óra a lépcsőn.)

Szász Gerő (szül. 1831. augusztus 5. Ördögkeresztúr, Kolozs megye; megh. 1904. április 29. Kolozsvár) negyvennyolcas honvéd, kolozsvári református pap, a Petőfi-Társaság tagja. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Lírai költeményei erdélyi hangulatok tolmácsolói, nem sok színnel, de meleg hangon; verses elbeszélései romantikus mesék Hugo Viktor és Byron modorában. Pályájának egyik szép emléke, hogy első verses kötetét Arany János beható bírálatra méltatta folyóiratának lapjain. — Költeményei. Pest, 1861. — Költemények. Pest, 1868. — Corday Charlotte. Költői elbeszélés. Budapest, 1876. — Rolandné. Tragédia. Budapest, 1880. — Újabb költeményei. Budapest, 1880. — Költemények. Két kötet. Budapest, 1895.

Szávay Gyula (1861–), a győri kereskedelmi és iparkamara titkára, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — A XIX. században a következő verses kötetei jelentek meg: Költemények. Győr, 1884. — Költemények. Budapest, 1892. — Újabb verses könyv. Győr, 1897.

Szentessy Gyula (szül. 1870. december 17. Nagyvárad; megh. 1905. október 30. Budapest) fővárosi postai tisztviselő. Külvárosi bohém volt, de lelkében dallamok zsongtak. A lipótmezei elmegyógyintézetben végezte be életét. Harmincöt éves korában halt meg. — Mint lírikus, Reviczky Gyula tehetséges tanítványa, további fejlődésében eredeti élményű és sajáthangú költő. — A rajongó és egyéb költemények. Budapest, 1895. — Ninon dalai. Budapest, 1896. — Gyári lányok és egyéb versek. Budapest, 1898. — Válogatott költeményei. Budapest, 1900. — Rezeda. Versek. Budapest, 1902. — Összes költeményei. Budapest, 1906. (Koroda Pál Szentessy-életrajzával.)

Szentirmay Elemér (szül. 1836. november 9. Horpács, Sopron megye; megh. 1908. október 3. Budapest), családi nevén Németh János, földbirtokos, fehérmegyei szolgabíró. Egy ideig vidéken gazdálkodott, az 1860-as évek vége felé az egyik fővárosi biztosítóintézetben vállalt hivatalt. Hetvenkét éves korában halt meg. — A népies-magyaros dalköltés és dallamszerzés egyik legkiválóbb művelője volt, nótáit az egész országban énekelték. (Csak egy kis lány van a világ-

gon; Ne menj el, maradj itt.) A népszínműírók versenyeztek ízléses dalbetéteiért. (Csepreghy Ferenc: Sárga csikó, Piros bugyelláris; Gerő Károly: Vadgalamb; Győry Vilmos: Nótás Kata, Az öreg béres; Tóth Ede: A falu rossza; Vidor Pál: Ingyenélők.) — Elemér dalai. Budapest, 1873.

Szécht Károly (1848–1906) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: az irodalomtörténetírók között. — Verses regényén kívül több sikerült lírai költeményt is írt.

Szilágyi Géza (szül. 1875. december 29. Budapest) hírlapíró, a Pesti Napló és a Hét munkatársa. — Első könyve a millennium évében jelent meg: Tristia. Budapest, 1896. (A versgyűjteményhez Silberstein Ötvös Adolf fővárosi hírlapíró, a Pester Lloyd esztétikusa, magasztaló előszót írt: «Ime egy magyar dekadens; Baudelaire tehetséges tanítványa.» Az új költő, úgymond, megragadó tehetségű poéta, a «kéjt festi egész fiziológiai valóságában s levisz a sóvárgó, telhetetlen élővágy mocsarának fenekére.» A Budapesti Szemle bírálata szerint az úttörő kéj-líra valóban mocsárpoézis: «förtelmes posvány, bordélyházba való költészet.» A keresztény olvasók a zsidóság támadó célzatát olvasták ki a versekből, az ügyészség szeméremsértés vétsége miatt pört indított a szerző ellen. Szilágyi Géza a botrány lezajlása után csak hét év mulva lépett újabb kötettel a közönség elé. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon helyesen állapítja meg első versgyűjteményéről, hogy merész hangjával «az akkor még fiatal Ady Endrére is mély hatást gyakorolt.»)

Szomory Károly (megh. 1899. Budapest) hírlapíró. — Ingerlékeny természetű költő volt, a rajongó és különc összetétele. Az élet rendeltetése, az emberi lét értelme, a halállal bekövetkező teljes megsemmisülés gondolata keserű kifakadásokat zendített meg lantján. Az őrültek házában halt meg. — Lidérctüzek. Versek. Budapest, 1887. — Sötét világ. Versek. Budapest, 1891. — Dalok. Budapest, 1892. — Verses beszélyek. Budapest, 1894. — Lenau: Faust. Műfordítás. Budapest, 1901.

Szulik József (szül. 1841. február 28. Baja, Bács-Bodrog megye; megh. 1890. május 31. Óbecse, Bács-Bodrog megye) katolikus segédlelkész, a kalocsai érseki tanítónőképző-intézet tanára, utóbb óbecsei prépost-plébános. A katolikus szellemű irodalom buzgó munkása volt.

Negyvenkilenc éves korában halt meg. — Szulik József költeményei. Pest, 1868. — Elbeszélések a magyar ifjúság részére. Budapest, 1877. — A magyar nemzeti irodalom rövid ismertetése. Kalocsa, 1878. — Visszhangok. Újabb költemények. Győr, 1892. — Szulik József költeményei és műfordításai. Budapest, 1896. (Sajtó alá rendezte Lévay Mihály.)

Tárkányi Béla (1821–1886) egri kanonok, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Tolnai Lajos (1837–1902) református pap, fővárosi tanár, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját tárgyaló fejezetben.

Torkos László (szül. 1839. október 2. Kőszeg, Vas megye) középiskolai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. 1862-ben választották meg a pesti evangélikus gimnázium tanárává, 1877-ben nyerte kinevezését a budapesti állami felsőbb leányiskolához, 1929-ben ünnepelték kilencvenedik születésnapját. Írói pályája a leghosszabbak egyike: nyolcvan esztendő. Már 1854-ben jelentek meg költeményei nyomtatásban. — Az ifjú küzdelmei. Dramatizált allegória. Pest, 1863. — Költészettan. Középiskolák számára. Pest, 1865. — Magyar verstan. Középiskolák számára. Pest, 1869. — Esti órák. Tanító költemény a költészetről. Pest, 1870. — Költemények. Budapest, 1873. — Kígyóbőr. Regényes színmű. Budapest, 1881. — Újabb költeményei. Budapest, 1886. — Jó és rossz napokból. Versek. Budapest, 1898. — Hatvani. Humoros eposz. Budapest, 1901. — Byron: Childe Harold zarándokútja. Verses regény. Fordítás. Budapest, 1914.

Tóth Endre (1824–1885) földbirtokos, a Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Tóth Kálmán (1831–1881) országgyűlési képviselő, a Bolond Miska és a Fővárosi Lapok szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Tóth Lőrinc (1814–1903) kúriai bíró, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Vargha Gyula (1853–1929), az állami Statisztikai Hivatal igazgatója, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — A XIX. században csak egy nevezetesebb verses kötete jelent meg: Dalok. Budapest, 1881.

Varsányi Gyula (szül. 1863. Varsány, Nógrád megye; megh. 1908. augusztus 21. Budapest) hírlapíró. Mint szegény zsidó kereskedősegéd került a fővárosba, itt tehetségével csakhamar kiküzdötte magát a névtelenségből. Önmagával meghasonlott lélek volt, gyógyíthatatlan betegség gyötörte, keserűségének mélabús versekben adott kifejezést. Harmincöt éves korában halt meg. — Költeményei. Budapest, 1885. — Uria. Tragédia. Budapest, 1889. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű.) — Mulandóság. Versek. Budapest, 1893. — Vallomások. Versek. Budapest, 1899. — A rózsabokor. Vígjáték. Kun László. Tragédia. Budapest, 1905. (Tragédiája a M. T. Akadémia pályázatán Kóczán-díjat nyert.)

Váradi Antal (1854–1923), a színművészeti akadémia igazgatója, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a színműírók között.

Veszelei Károly (szül. 1867. Veszprém; megh. 1902. április 11. Dombóvár, Tolna megye) dunántúli földbérlő. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon nem alaptalanul utal finomhangú lírájára. Mellbetegsége miatt harmincöt éves korában öngyilkos lett. — Hervadás regéi. Versek. Budapest, 1894. — Fel a szívekkel. Versek. Budapest, 1897. — Melódiák. Versek. Budapest, 1903.

Vészi József (1856–) a Budapesti Napló és a Pester Lloyd szerkesztője, a magyar országgyűlés tagja. — Életéről és munkáiról: a publicisták között. — Pályáját két verseskötet közrebocsátásával kezdte (A bánat dalaiból, 1879; Traviata, 1881); azután búcsút mondott a költészetnek.

Zalár József (1825–1914) hevesmegyei alispán, a Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Zempléni Árpád (1865–1919), a Magyar Földhitelintézet tisztviselője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — A XIX. században a következő verses kötetei jelentek meg: Költemények. Budapest, 1891. — Új versek. Budapest, 1897. — Válogatott költemények. Budapest, 1897.

Zichy Géza gróf (szül. 1849. július 23. Sztára, Zemplén megye; megh. 1924. január 14. Budapest) földbirtokos, belső titkos tanácsos, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Tizennégy éves korában súlyos szerencsétlenség érte: egy vadászat alkal-

mával fegyvere véletlenül elsült s jobb karját a lövés úgy összezúzta, hogy ezt a karját le kellett vágni. Nem esett kétségbe; páratlan szívóssággal képezte ki bal kezét; meg akarta mutatni, hogy az ember félkézzel is egész férfi lehet. Néhány év mulva már a legkiválóbb előadózongoraművészek sorába emelkedett, villámsebességű futamait csodálattal hallgatták. A magyar művészetek története zeneszerzői érdemeit is számontartja; műdalai, rapszódiái, fantáziái, oratóriumai nem közönséges tehetségre vallottak; operái érdemes helyet töltöttek be a magyar dalmű fejlődésében. (Alár, Roland-mester, Rákóczi-trilógia.) Mint költő nemes gondolkodású, melegen érző lirikus volt, de művészi sokoldalúsága meggátolta ereje teljes kibontakozását. 1890-es években a budapesti állami színházak intendánsa volt, a világháború idején a kórházakban tartózkodott; vigasztalta a félkarú katonákat, a maga példájával iparkodott önbizalmat önteni beléjük. Hetvenöt éves korában halt meg. — A boldogság útja. Költői elbeszélés. Budapest, 1875. (Moralizáló célzatú verses novella.) — A szerelem harca. Dráma. Budapest, 1876. (Nemzeti Színház.) — Költemények. Budapest, 1877. — A leányvári boszorkány. Költői elbeszélés. Zichy Mihály rajzaival. Budapest, 1881. (Mondai anyag romantikus feldolgozásban.) — Alár. Költői elbeszélés. Budapest, 1883. (Lovagkori történet.) — Újabb költemények. Budapest, 1892. — Emlékeim. Két kötet. Budapest, 1912–1913. (Németül is megjelent önéletrajza.) — A félkezű ember könyve. Budapest, 1915. (Útmutató a világháború rokkantjai számára.)

Zsutai János (szül. 1840. augusztus 18. Tiszanána, Heves megye; megh. 1871. április 24. Pest) végzett református teológus, debreceni tanító. A tehetséges fiatal embernek szép jövőt jósoltak, de egy szerencsétlen eset tönkretette életét. Éjjeli mulatozása közben belekeveredett egy kávéházi dulakodásba s ittas állapotában agyonszúrt egy debreceni polgárt. Mikor kiszabadult a börtönből, irnok lett a fővárosban, de néhány hónap mulva a Dunába ölte magát. Harmincegy éves korában halt meg. — Verseit a debreceni református ifjúság adta ki Csiky Kálmán életrajzi bevezetésével: Zsutai János költeményei. Debrecen, 1872.

Irodalom. — Gáspár Imre: Új Nemzedék. Költészeti gyüjtemény jellemzésekkel. Nagyvárad, 1877. — Szász Károly: Dömötör János munkáiról. Vasárnapi Ujság. 1878. évf. — Angyal Dávid: Dömötör

János munkái. Budapesti Szemle. 1880. évf. — Mihály József: Greguss Ágost. Magyar Tanügy. 1883. évf. — Beöthy Zsolt: Greguss Ágost emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 19. köt. Budapest, 1885. — Ferenczi Zoltán: E. Kovács Gyula életrajza. Kolozsvár, 1885. — Dengi János: Greguss Ágost. Pozsony, 1886. — Baksay Sándor: Dömötör Jánosról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 21. köt. Budapest, 1887. — Hegyesi Márton: Zsutai Jánosról. Figyelő. 1887. évf. — Major Károly: A magyar ezópi meseírás története. Besztercebánya, 1887. — Bánóczi József: Emlékbeszéd Greguss Ágost felett. Budapest, 1889. — Faylné Hentaller Mariska: A magyar írónőkről. Budapest, 1889. — Körösy László: Katolikus költők. Esztergom, 1889. — Tolnai Lajos: A hatvanas évek irodalma. Képes Családi Lapok. 1889. évf. — U. az: A hetvenes évek irodalma. U. o. 1890. évf. — Kubányi Béla: Greguss, a meseíró. Magyar Szemle. 1890. évf. — Széchy Károly: Dalmady Győző. Kolozsvár, 1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Justh Zsigmond: Czóbel Minka és művei. Magyar Szalon. 1893. évf. — Baráth Ferenc: Irodalmi dolgozatok. Budapest, 1895. — Jeszenszky István: Széchy Mária a magyar irodalomban. Budapest, 1896. — Szekrényi Lajos: Emlékbeszéd Szulik József fölött. Budapest, 1896. — Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Új lenyomat. Budapest, 1897. — Széchy Károly: Kisebb tanulmányok. Budapest, 1897. — Baráth Ferenc: Arany László. Vasárnapi Ujság. 1898. évf. — Orbán Lajos: Legújabb vallásos költészetünk. Keszthely, 1898. — Felszeghy Dezső: Báró Kemény Endre emlékezete. Erdélyi Múzeum. 1899. évf. — Ferenczy József: Irodalmi dolgozatok. Budapest, 1899. — Gyulai Pál: Arany László. Budapesti Szemle. 1899. évf. — Kozma Andor: Arany László. Budapest, 1899. — Mészáros Jenő: A magyar lantos költészet a szabadságharctól napjainkig. Temesvár, 1899. — Hegedüs István: Emlékbeszéd Szász Béla felett. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 34. köt. Budapest, 1901. — Koltai Virgil: Az oktató mese és szemelvények a magyar meseirókból. Budapest, 1901. — Varjas Endre: Az újabb katolikus vallásos líra. Kolozsvár, 1901. — Voinovich Géza: Arany László. Új Magyar Szemle. 1901. évf. — Bán Aladár: Kemenes költészete. Magyar Szemle. 1902. évf. — Bereczky Imre: Dalmady Győző élete és költészete. Trencsén, 1903. —

Perényi József: Szász Béla élete és költészete. Erdélyi Múzeum. 1903. évf. — Versényi György: Indali Gyula emlékezete. U. o. 1903. évf. — Berzeviczy Albert: Horvát Boldizsár emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 37. köt. Budapest, 1904. — Ambrus Zoltán: Bartók Lajos U. o. 38. köt. Budapest, 1904. — Jakab Ödön: Tolnai Lajos. U. o. 38. köt. Budapest, 1904. — Schack Béla: Névy László. Magyar Pedagógia. 1904. évf. — Hörl Gyula: Rosty Kálmán. Kalocsai érseki gimnázium értesítője. 1905. — Kristóf György: Arany László és a magyar politikai költészet. Erdélyi Múzeum. 1905. évf. — Varjas Endre: Új poéták. Nagykárolyi kegyesrendi gimnázium értesítője. 1905. — Nagy László: Pósa Lajos gyermekköltészete. Magyar Tanítóképző. 1906. évf. — Zsigmond Ferenc: Lévay József élete és költészete. Budapest, 1906. — Kristóf György: Arany László. Erdélyi Múzeum. 1907. évf. — U. az: Húnok harca. Uránia. 1907. évf. — Széchy Károly: A magyar líra a forradalom után. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. Budapest, 1908. — Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. Budapest, 1908. — Ferenczy József: Felolvasások az irodalom és szépművészetek köréből. Budapest, 1909. — Komjáthy Vidor: Lapkritikák és nyilatkozatok Komjáthy Jenőről. Budapest, 1909. — Kolosvári Aladár: Arany László élete. Mezőtúri ref. gimnázium értesítője. 1909. — Perényi József: Kemenes Ferenc. Veszprém, 1909. — Sikabonyi Antal: Komjáthy Jenő. Budapest, 1909. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Gulyás József: Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. — Oláh Gábor: Írói arcképek. Budapest, 1910. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Szöllősi Zsigmond: Makai Emil. Budapest, 1911. — Voinovich Géza: Lévay József. Budapesti Szemle. 1911. évf. — Ábrányi Emil: Darmay Viktor. A Gyöngyösi Irodalmi Társaság Évkönyve. Ungvár, 1912. — Deák Gyula: Komócsy József emlékezete. U. o. 1912. — Császár Elemér: Komjáthy Jenő. Budapesti Szemle. 1912. évf. — Csura Miklós: Árgirus feldolgozásai a magyar irodalomban. Gyula, 1912. — Horváth János: Komjáthy Jenő. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Kreszta Riza: A magyar verses legenda története. Kolozs-

vár, 1912. — Lévay-emlékkönyv. Miskolc, 1912. — Mezey Sándor: Makai Emilről. Izr. Magyar Irodalmi Társaság Évkönyve. Budapest, 1912. — Nemes Béla: Inczédi László versei. Szarvasi evangélikus gimnázium értesítője. 1912. — Perényi József: Jánosi Gusztáv. Veszprém, 1912. — Tordai Ányos: Kalocsay Alán. Békefi-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Czóbel Ernő: Greguss és a 48-as forradalom. Szabadgondolat. 1913. évf. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Koeppel Emil: Byron. Ford. Esty Jánosné. Függelék: Byron Magyarországon. Írta Morvay Győző. Budapest, 1913. — Schöpflin Aladár: Rudnyánszky Gyula. Nyugat. 1913. évf. — Voinovich Géza: Jánosi Gusztáv emlékezete. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Péter Mihály: Fejes István emlékezete. Sárospataki Református Lapok. 1914. évf. — Pakots József: Egy csöndes íróról. Bulla Jánosról. Magyar Figyelő. 1915. évf. — Kéky Lajos: Az irodalom halottai. Dalmady Győzőről. Budapesti Szemle. 1916. évf. — Sziklay Ferenc: Győry Vilmos mint vallásos költő. Protestáns Esték. 3. köt. Budapest, 1916. — Zoltvány Irén és Klemm Antal szerkesztésében: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. 6. köt. Budapest, 1916. — Babits Mihály: Irodalmi problémák. Budapest, 1917. — Elek Oszkár: Tolnai Lajos balladái. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Loósz István: Bartók Lajos. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Császár Elemér: Lévay József. A Cél. 1918. évf. — Komlós Aladár: Dömötör János. Irodalomtörténeti Közlemények. 1918. évf. — Sajó Sándor: Dalmady Győző emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 51. köt. Budapest, 1918. — Voinovich Géza: Lévay József. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Zsigmond Ferenc: Lévay József. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Dalmady Ödön: Dalmady Győző írói hagyatéka. U. o. 1919. évf. — Lévay József: Feljegyzések életemről. Akadémiai Értesítő. 1919. évf. — Nagy Anna: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. Budapest, 1919. — Gyöngyösy László: Pósa Lajos. Irodalomtörténet. 1919. évf. — Alszeghy Zsolt: Szentessy Gyula. Magyar Helikon. 1920. évf. — Gyöngyösy László: Pósa Lajos életrajza. Budapest, 1920. — Négyesy László: Tompa, Lévay, Gyulai.

A Kisfaludy-Társaság Magyar Klasszikusok című kiadványa. Budapest, 1920. — Perényi József: Somló Sándor. Irodalomtörténet. 1920. évf. — Zsigmond Ferenc: Lévay József. Magyar Múzsa. 1920. évf. — Alszeghy Zsolt: Magyar lirikusok. Budapest, 1921. — Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, 1921. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Szigetvári Iván: Greguss Ágost mint költő. Irodalomtörténet. 1921–1922. évf. — Kozma Andor: Lévay József. Budapesti Szemle. 1922. évf. — Lőrinczy György: A Pósa-asztal. Budapest, 1922. — Bakóczi Károly: Fülöp Áron élete és költészete. Székelyudvarhely, 1923. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Tolnai Vilmos: Burns Róbert Szombat-estéje irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Jakab Ödön: Indali Gyula emléke. Pásztortűz. 1924. évf. — Szivós Béla: Csengey Gusztáv. Pécs, 1924. — Zoltvány Irén: Erotika és irodalom. Budapest, 1924. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1925. — Havas István: Elfelejtett költők. Magyar Család. 1925. évf. — Kemény Lajos: Csengey Gusztáv. Protestáns Szemle. 1925. évf. — Kozma Andor: Gróf Zichy Géza emlékezete. Budapest, 1925. — Köveskúti Jenő: Móra István. Magyar Család. 1925. évf. — Baros Gyula: Philemon és Baucis magyar földön. Budapesti Szemle. 1926. évf. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Dalmady Ödön: Dalmady Győző versei idegen nyelven. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Kerecsényi Dezső: Lévay József utolsó versei. Napkelet. 1926. évf. — Mitrovics Gyula: Greguss Ágost és esztétikája. Protestáns Szemle. 1926. évf. — Radó Antal: Lévay, a műfordító. Budapesti Szemle. 1926. évf. — Ravasz László: Lévay József. Protestáns Szemle. 1926. évf. — Visnovszky Rezső: Komjáthy Jenő. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Fejős Imre: Modern magyar romantikus költők. Szekszárd, 1927. — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyüjteménye. Budapest, 1927. — Péterfy Károly: Váradi Antal. Budapest, 1928. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Major Ervin: A népies magyar müzene és a népzene kapcsolatai. Budapest, 1930. — Rubinyi Mózes: Pósa Lajos. Budapest, 1930. — Sziklay János: Emlékezés a költő Kemenes Ferencre. Katolikus

Szemle. 1930. évf. — Gulyás József: Kazinczy Gábor levelei Lévay Józsefhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — Lepold Antal: Emlékezés Rosty Kálmánról. Kalocsai érseki gimnázium értesítője. 1932. — Matkovics László: Rosty Kálmán születésének százados évfordulója, életrajza és költészete. U. o. 1932. — Pál István: Budapest a magyar költészetben. Pécs, 1932. — Péczely Ödön: Elvek és költészeti irányok az 1890-es évek irodalmában. Budapest, 1932. — Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Budapest, 1932. — Timár Kálmán: Rosty Kálmán élete és műfordítása. Kalocsa, 1932. — Török Erzsébet: Benedek Aladár. Budapest, 1932. — Biczó Ferenc: Szalay Fruzina. Kaposvári egyesületi leánygimnázium értesítője. 1933. — Timár Kálmán: Kuthen születési éve. Irodalomtörténet. 1933. évf. — U. az: Rosty Kálmán halálának napja. U. o. 1933. évf.

A NÉPKÖLTÉSZET.

A kiegyezés korától kezdve mindenfelé szorgalmasan jegyezgették a magyar nép dalait, balladáit, meséit, mondáit. Az 1870-es évek elején megindult a Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyüjteményének új folyama is Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében: a sorozat első három kötete Magyarország minden részéből tömegesen közölt verses és prózai darabokat. Mások is több kötetet bocsátottak közre gyüjteseikből; a Magyar Nyelvőr és az Ethnographia évfolyamaiban számos népdal, népballada, népmese, közmondás és népies mondóka jelent meg.

Népköltészetünk termékeinek műfaji felosztása nagyjából ugyanaz, mint a külföldi népköltés anyagáé. A prózai szövegek: népmesék, népmondák, adomák, közmondások; a verses szövegek: komoly dalok, tréfás versek, alkalmi mondókák, gyermekrímelések, románcok, balladák; a részben prózai, részben verses színjátékok: karácsonyi, húsvéti és pünkösdi párbeszédek, bibliai históriák.

A magyar népmese az idegen népmeséktől nem a képzelet és gondolat világában, hanem az előadás módjában, a sajátságos fordulatokban, a kezdő és záró formákban különbözik. Tartalmi szempontból népmeséink hasonlítanak a külföldi népmesékhez, céljuk a gyönyör-

ködtetés, mozgatójuk a csodás elem. A képzelet korlátlanul csapong bennük, személyeik rendkívüli dolgokat művelnek, de a szépért, jóért, igazért küzdő hős végre is győzelmeskedik minden akadályon. Ezeknek a tündérmeséknek a világa csupa optimizmus, a küzdelmek vége az erkölcs diadala. A mesélő csodás történeteket varázsol hallgatói elé, bár maga is jól tudja, hogy elbeszélései nemcsak ellenkeznek az emberi tapasztalatokkal, hanem hijával vannak a legelemibb valószínűségnek is.

A népballadák régiségének nyomozásában nagy óvatosság szükséges, keletkezésük helyéről pedig tudni kell, hogy a ballada csak bizonyos tájakon otthonos, igen nagy területeken egyáltalában nem kedvelték ezt a műfajt. Távoli vidékek népe olykor nem is dalolt mást, mint a balladát, viszont egész országrészek voltak ballada nélkül, helyenkint a népdal és a népballada egyformán otthon volt. Az az elmélet, hogy az északi zord vidékeken lakó emberek a balladát művelik, míg a derűsebb déli tájakon élő lakosság a románcot kedveli, már régen megcáfolt tanitás. A legkomorabb tartományokban is vannak vidám és bőbeszédű elbeszélő énekek s a legderűsebb országokban is szívesen énekli a nép a tragikus tartalmú, szűkszavú epikus dalt.

A magyar népballada a históriás ének leszármazottja. A régi énekmondók részletező előadással foglalták ritmusba a hallgatóságukat érdeklő eseményeket, később az énekek terjedelme egyre jobban kisebbedett, az elbeszélés vázlatossá lett, csak a történet magva maradt a szövegben. A későbbi énekszerzők verses históriái is ugyanígy zsugo-

rodtak össze; minél régebbről eredt egy szöveg, annál töredékesebbé vált, mellékes részei kihulltak, a históriás versből ballada lett. A magyar népballadák közül a legrégibbek a török időkből valók, így a *Szilágyi és Hajmási, Fogarasi István.* Az első a török fogságból menekülő ifjak szerelmi története, a második a török kézre kerülő leány bánatos históriája. A *Kádár Kata* meséje is visszanyúlik a XVI. századba; forrása a névtelen énekszerzőtől származó Telamon-rege.

Feltűnő, hogy a székely népballadák stílusa mennyire megegyezik az angol-skót és skandináv népballadákkal. Ennek oka egyrészt a néplélek azonos alaptulajdonságaiban, másrészt a lakóhely hasonló földrajzi körülményeiben kereshető. Közvetett úton számos nemzetközi balladatárgy is megjelent Magyarországon, csakúgy mint ahogyan közös témájú és feldolgozású az európai mesekincs java része. A nyugati nemzetek között már a könyvnyomtatás feltalálása előtt nagy volt az érintkezés, még jobban fokozódott a különféle néprétegek kölcsönhatása az újkor századaiban; a katonák, mesterlegények, fuvarosok, diákok, papok, zarándokok országról-országra vándoroltak, kicserélték egymás mesekincsét, megtanulták és a maguk nyelvére lefordították a tetszetősebb elbeszélő énekeket. Amint a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem cikkei sorra meghonosodtak a leleményesebb nemzetek körében, akként fogadta be az idegen eredetű népies szellemi termékeket a nemesség, polgárság, parasztság. A meséket bőbeszédűen vagy szűkszavúan átköltötték és újabb elemekkel bővítették, az elbeszélő költemények tolmácsolásában inkább

ragaszkodtak az eredeti szöveghez, mert ezekben a dallam jobban megkötötte az énekmondó szabad feldolgozó készségét. A magyar balladák körülbelül huszonöt típusba csoportosíthatók, ezeknek több mint a fele egész Európában ismert balladatárgy. Az idegen eredetű balladák közül egyedül a *Kőmíves Kelemenné* balladatípusa jött hozzánk a Balkán felől, a többi nemzetközi balladatárgyat mind nyugatról kaptuk. (Típusaik: *Áspis kígyó, Bethlen Anna, Fehér László, Három árva, Homlódi Zsuzsánna, Júlia szép leány, Kis Júlia, Megcsalt férj, Megétett János, Molnár Anna Pálbeli Szép Antal, Síró János, Szép Ilona.*)

A magyar népdal annyira egyszerű szövegű, hogy, művészi hatásának titka csak a hozzákapcsolódó dallam varázsából magyarázható meg. A szöveg és a dallam együttese elválaszthatatlan egység, egyiket a másik nélkül nem lehet tökéletesen élvezni. Az egyszerű szöveget képes kifejezések díszítik, az érzelmek naiv megvallásába eleven fordulatok visznek hullámzást; érzelgősség nincs ezekben a dalokban, annál több a férfias bánat. Az érzelmeknek a szerelem a középpontja. Még a katonadalokban, pásztornótákban, betyárénekekben is többnyire a szerelmes szív vallomásai szólalnak meg.

A XIX. századi népdalgyüjteményeknek nagy hibájuk, hogy közrebocsátóik a szöveg mellett nem közölték a dallamot; ha pedig hangjegyek kíséretében bocsátották közre a szövegeket, akkor a dallamot szabadon stilizálták, cigányosan átírták vagy éppen úri népdallá tették. Így jutottak az igazi népdalok közé a félnépi dalok meg a városi zenéhez simuló dallamok. A főváros és a kisváros egyaránt adott dalokat a falunak s ezek a dalok később nem egyszer mint eredeti népénekek bukkantak fel a dallamgyüjtőktől közrebocsátott kótás sorozatokban. —

Fogarasi János lépett fel először megbízhatóbb kótás népdal-szövegekkel (Művelt magyar nyelvtan elemi része. Pest, 1843. Magyar népdalok énekre és zongorára alkalmazva. Pest, 1850 után); követte őt Mátray Gábor (Magyar népdalok egyetemes gyüjteménye. Három rész. Pest, 1852–1858.); Bognár Ignác (Ötven eredeti népdal. Pest, 1857.); Szini Károly (A magyar nép dalai és dallamai. Kétszáz dal hangjegyekre téve. Pest, 1865.); Bartalus István (Magyar népdalok. Egyetemes gyüjtemény. Hét kötet. Budapest, 1873–1896.); Limbay Elemér (Magyar daltár. A magyar nép dallamainak egyetemes gyüjteménye. Hat kötet. Győr, 1880–1888.)

A kiegyezés korától kezdve különösen Bartalus István gyüjtötte buzgó tudományos elmélyedéssel a népköltészeti termékek szövegeit és dallamait. A népdalokat három osztályba sorozta. «Egyikbe tartoznak a tisztán népiesek, melyeket felismerhetetlenül a nép csinált. A másikba azok, melyek a népnél müveltebb körökből származnak. A harmadikba pedig az ismert költők művei. A két utolsó osztályt nem véltem elhanyagolandónak, mert ezek is népdalok, a nép körében meghonosultak.» Miképp szokott a nép költeni? «Némelyek szerint a nép körében szó és dallam egyszerre születik s az ilyet lehet aztán teljesen bevégzett dallamnak mondani, melynek alkotó részei mind külsőleg, mind belsőleg összehangzanak. Egykor magam is híve voltam ez elméletnek, de most semmi esetre sem tartom elfogadhatónak, mert nem lehet bebizonyítani, holott az ellenkezőjével lépten-nyomon találkozunk. Legtermészetesebb ugyan, hogy a szó előzi meg a dallamot vagy világosabban, a szó szüli a dallamot, de a népéletben ez ellen is megannyi kivételre találtunk s láthatjuk, hogy ismeretes dallamokra újabb s minden vidéken más verseket költenek. S ha állana is az előbbi elmélet, legfölebb egy versszakra szorítkoznék. Mert tudjuk, hogy a szakaszos dalok nem egyszerre keletkeznek, hanem egy egész költemény előállítására több község, sőt megye szokott közreműködni, minek következtében gyakran a jól kezdett első versszakhoz sok oda nem illő csatlakozik, gyakran pedig a gyönge vagy félszeg dallam hibáitól megtisztul.» Újabban a divatos pesti énekek is befurakodnak a nép közé. «Még a palócok is éneklik Schneider Fánit s más possék dallamait, melyeket itt a fővárosban a kávéházi énekesek szoktak előadni, a magyar zugszínészek eltanulnak, terjesztenek a vi-

déken, segítségükre szolgálván Budapest vendégszerető sípládásai.» (Jelentés magyar népdallamok gyüjtéséről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 7. köt. Pest, 1872.)

Népköltésünk tanulmányozásában 1889-től kezdve a Magyar Néprajzi Társaság szerzett nagy érdemeket. Folyóiratában, az Ethnographiában, figyelemmel kisérte a magyar állam területén élő népfajok testi és szellemi életének minden megnyilvánulását, rendszeresen ismertette a folklór körébe vágó hazai és külföldi mozgalmakat. Vikár Béla kezdeményezésére az 1890-es években megindult a nép ajkán élő dallamoknak fonográf útján való összegyüjtése is.

A magyar népdaloknak és a hozzájuk legközelebb álló magyaros cifrázású műdaloknak emberöltők óta a cigány zenekarok voltak a legügyesebb népszerüsítői. A cigánybandák a maguk önkényes játékával többnyire megrontották mind a parasztzene, mind a népies műzene karakterét, szétrombolták a szöveg és dallam elválaszthatatlan egységét. A cigányoknak tagadhatatlan érdemük a magyar nóta népszerüsítése, de hibájuk a szeszélyes menetű előadó modor; a parasztdallamot és a népies úrimelódiát annyira körülfonják a maguk cifrázásaival, hogy a díszitő elemeket alig lehet elválasztani a nóta törzsétől. Ebben a muzsikában a cigány érzés kifejező formája éppen olyan lényeges, mint maga a tulajdonképeni magyar dallam.

Az általános hiedelem a nép ajkán megzendülő énekeket mind népdaloknak tartja, pedig ezek a dalok javarészükben ismert költők alkotásai neves zeneszerzők dallamaival. — A faluban utcahosszat. (Petőfi Sándor.) — Aki szeretőjét igazán szereti. (Kisfaludy Károly.) — A szerelmes bojtár szive szomorú. (Czuczor Gergely.) — Árvalányhaj a süvegem bokrétája. (Petőfi Sándor.) — Befordultam a konyhára. (Petőfi Sándor.) — Befútta az utat a hó. (Tóth Kálmán.) — Búsan szól a kecskeméti öreg templom nagy harangja. (Pósa Lajos.) — Búza közé száll a dalos pacsirta. (Tóth Kálmán.) — Bús a magyarnak élete. (Gárdonyi Géza.) — Csak egy kis lány van a világon. (Szentirmay Elemér.) — Daru madár gyere velem. (Pósa Lajos.) — Egy csillag sem ragyog már az égen. (Pósa Lajos.) — Ereszkedik le a felhő. (Petőfi Sándor.) — Ez az én szeretőm. (Szelestey László.) — Fekete szem éjszakája. (Tóth Endre.) — Felleg borult az erdőre. (Tóth Kálmán.) — Fürdik a holdvilág. (Petőfi Sándor.) — Gyönge violá-

nak letörött az ága. (Endrődi Sándor.) — Haragszik a feleségem. (Gárdonyi Géza.) — Hejhaj, igyunk rája, úgyis elnyel a sír szája. (Pázmándi Horvát Endre.) — Hét csillagból van a Göncöl szekere. (Bölöny József.) — Hortobágyi pusztán fúj a szél. (Gaal József.) — Iszogatok, dalolgatok. (Papp Zoltán.) — Juhászlegény, szegény juhászlegény. (Petőfi Sándor.) — Káka tövén költ a ruca. (Balkányi Szabó Lajos.) — Kék nefelejts, kék nefelejts virágzik a tó partján. (Kazaliczky Antal.) — Képeddel alszom el. (Kunoss Endre.) — Két lánya volt a falunak, két virága. (Boruth Elemér.) — Kétszer is nyit az akácfa virága. (Ecsedi Kovács Gyula.) — Kilencet ütött az óra, este van. (Czuczor Gergely.) — Kondorosi csárda mellett. (Arany János.) — Lehullott a rezgőnyárfa ezüstszínű levele. (Lukácsy Sándor.) — Megy a juhász szamáron. (Petőfi Sándor.) — Nem jó mindig, minden este a fonóba eljárni. (Pósa Lajos.) — Nem fúj a szél, nem forog a dorozsmai szélmalom. (Papp Zoltán.) — Páros csillag az ég alján. (Palmer Kálmán.) — Rám se nézett, mikor én őt megláttam. (Papp Zoltán.) — Szomorú fűzfának lehajlott az ága. (Boruth Elemér.) — Tejben fürdik az én rózsám, ha fölkel. (Dura Máté.) — Tele van a város akácfavirággal. (Szabolcska Mihály.) — Temetésen láttalak meg legelébb. (Tóth Kálmán.) — Zöld vetés közt szól a dalos pacsirta. (Szelestey László.)

A nép lelkéhez a szerelmi dalokon kívül a vallásos énekek álltak legközelebb. A katolikusok Mária-énekei és a református zsoltárok százezrek ajakán zendültek fel évről-évre a keresztény templomokban.

Katolikus énekek:

Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga. (A magyar nép könyörgése Szent István királyhoz. Mai szövege először Bozóky Mihály 1797. évi énekeskönyvében tűnik fel. Bozóky a költeményt valószínűleg régibb ének nyomán írta. Szövege és dallama a XIX. században minden más Szent István-éneket kiszorított.) — A keresztfához megyek. (Nagyböjti ének a keresztfa lábánál kesergő Szűz Mária fájdalmáról. Szövege Tárkányi Bélától, dallama Bozóky Mihálytól. Tárkányi a Bozóky-féle énekeskönyvben olvasható régi szöveg helyett írta a maga költeményét; ez a sikerült vers egészen elfeledtette a XVIII. századi szöveget.) — Áldozattal járul hozzád. (Miseének.

Szövege Tárkányi Bélától, dallama Zsasskovszky Endrétől és Zsasskovszky Ferenctől.) — Áldunk téged, ó angyali kenyér. (Ének az oltáriszentséggel való áldás osztásakor. Szövegét Kovács Márk írta az egyik latin himnusz alapján.) — Bemegyek szent templomodba. (Szövege és dallama Bozóky Mihály 1797. évi énekeskönyvében. A szövegnek is, a dallamnak is bizonyára Bozóky a szerzője.) — Boldogasszony anyánk. (Könyörgés Szűz Máriához. Szövege a XVIII. századi énekeskönyvekben bukkan fel, dallama már Szegedi Ferenc 1674. évi énekeskönyvében is megvan.) — Dicsérd Sion Megváltódat. (Jézus Krisztus magasztalása. Latin eredetijének szerzője Aquinoi Szent Tamás. A XII. századi latin szöveg első magyar fordítása Hajnal Mátyás 1629. évi imádságoskönyvében. Teljesebb fordítása az 1651. évi Cantus Catholici énekeskönyvben. Ezt a verses szöveget éneklik mind a mai napig, jóllehet Fojtényi Kászon 1841-ben jóval költőibb módon fordította le.) — Dicsőség mennyben az Istennek. (Karácsonyi ének. Szövege Tárkányi Bélától, dallama a két Zsasskovszky-testvértől. Az 1870-es évektől kezdve mindenfelé elterjedt.) — Egek ékessége. (Szűz Mária magasztalása. Szövege és dallama Bozóky Mihály énekeskönyvében. Innen átvette minden utána következő énekeskönyv. A költemény és dallama valószínűleg Bozóky Mihály szerzése.) — Egybegyültünk, ó nagy Isten. (Fohász az Úrhoz. Szövege Tárkányi Bélától, dallama a két Zsasskovszky-testvértől.) — Ez nagy szentség valóban. (Ének az oltáriszentségről. Először Szentmihályi Mihály 1797. évi énekeskönyvében tünik fel. Szentmihályi valószínűleg latin szöveg nyomán dolgozta ki a magyar költeményt.) — Égi szüzvirág. (Szűz Mária dicsőítése. Szövege Tárkányi Bélától, dallama Kloss Nándortól.) — Föltámadt Krisztus e napon. (Húsvéti ének. Eredetije latin himnusz. Ma is a Cantus Catholici 1651. évi szövegfordítását éneklik.) — Hol Szent Péter. (A római pápa magasztalása. Eredetijét Wiseman Miklós angolországi érsek írta a XIX. században. Az angolnyelvű szöveget lefordították latinra s ezt a fordítást átültették a modern irodalmakba. Magyar fordításával Gyurits Antal 1865-ben megnyerte a Religio folyóirat pályadíját. Gyurits Antalon kívül Mindszenty Gedeon és Nyulassy Antal is lefordították magyarra a világhírű pápai himnuszt, de ezeket a szövegeket nem éneklik.) — Im arcunkra borulunk. (Miseének. Szövegét Verseghy Ferenc írta a

Haydn-testvérek dallamára.) — Imádlak nagy Istenség. (Az oltáriszentség magasztalása. Szövege Kovács Márktól.) — Jöjj el Szentlélek Úristen. (Könyörgés a harmadik isteni személyhez. A középkori latin szöveg magyar fordítója ismeretlen, dallama külföldi eredetű. Ma is a Kisdi Benedek 1651. évi énekeskönyvében megjelent szöveggel éneklik.) — Keresztények sírjatok. (Nagyböjti ének. Szövege Faludi Ferenctől.) — Krisztus Jézus született, örvendezzünk. (Karácsonyi ének. Szövegét Tárkányi Béla írta egy régi egyházi dallamra.) — Máriát dicsérje lelkünk. (Ének az eredeti bün nélkül fogantatott Szűz Mária tiszteletére. Szövegével Szabó Imre megnyerte a Religio 1858. évi pályázatát. Dallamát Mátray Gábor szerezte.) — Mennyből az angyal. (Karácsonyi ének. Szövege és dallama Szentmihályi Mihály énekeskönyvében jelent meg először.) — Ments meg engem, Uram. (Halotti ének. Latin eredetijének magyar fordítója Tárkányi Béla, dallamának szerzői a Zsasskovszky-testvérek.) — Most lett a kenyér. (Miseének. Szövege a XVIII. századi énekeskönyvekben bukkan fel.) — Nagyasszonyunk, hazánk reménye. (Könyörgés Szűz Máriához. Szövege Pály Edétől, dallama Erdélyi Sándortól.) — Napja Isten haragjának. (Ének az utolsó ítélet borzalmairól. Celanoi Tamás latin himnusza Pázmándi Horvát Endre fordításában. A latin szöveget mások is lefordították, de a papok és kántorok Horvát Endre szövegét találták legszívrehatóbbnak. Ma is ezt éneklik.) — Ó dicsőséges, ó ékességes. (Szűz Mária magasztalása. Latin eredetijét Pázmány Péter írta, magyar szövegét Rosty Kálmán fordításában éneklik.) — Pásztorok, pásztorok örvendezve. (Karácsonyi ének. Tárkányi Béla szövege.) — Szent vagy Uram, szent vagy. (Miseének. Szentmihályi Mihály latin eredetin alapuló magyar átdolgozását Kovács Márk bocsátotta közre javított szöveggel.) — Szeretettel jönek hozzád. (Miseének. Szövegét Tárkányi Béla írta, dallamát a két Zsasskovszky-testvér szerezte.) — Te vagy földi éltünk. (Szűz Mária dicsőítése. Szövege Tárkányi Bélától, dallama a két Zsasskovszky-testvértől.) — Téged Isten dicsérünk. (Hálaadó ének. Az ősi Te Deum-himnusz első verses fordítása Szegedi Ferenc 1674. évi énekeskönyvében található, de ezen a fordításon kívül Bozóky Mihály, Szentmihályi Mihály és Fojtényi Kászon későbbi szövegeit is éneklik.) — Üdvözlégy oltáriszentség. (A szentség magasztalása. Először Bozóky Mihály énekeskönyvében.)

Protestáns énekek:

Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításai. (3. Ó mely sokan vannak. 5. Úr Isten az én imádságom. 23. Az Úr énnékem őrizö pásztorom. 25. Szívemet hozzád emelem. 28. Hozzád kiáltok. 30. Dícsérlek Uram, téged. 35. Perelj Uram perlöimmel. 38. Haragodnak nagy voltában. 42. Mint a szép hüvös patakra. 46. Az Isten a mi reménységünk. 77. Az Istenhez az én szómat. 84. Ó seregeknek Istene. 89. Az Úrnak irgalmát. 90. Tebenned bíztunk. 102. Hallgasd meg Uram kérésem. 105. Adjatok hálát az Istennek. 134. Úrnak szolgái mindnyájan.) — Adjunk hálát mindnyájan. (Dávid Ferenc.) — Az én időm, mint a szép nyár. (Szönyi Benjamin.) — Erös várunk nekünk az Isten. (Irta Luther Márton, fordította Skaricza Máté.) — Erös vár a mi Istenünk. (Luther Márton nyomán Székács József.) — Hogyne dícsérném az Istent. (Gerhardt Pál XVII. századi német énekköltö nyomán Zábrák Dénes.) — Jézus életemnek. (Franck János XVII. századi német énekköltö nyomán Zábrák Dénes.) — Jézus én bizodalmam. (Lujza Henrietta német fejedelemasszony XVII. századi éneke nyomán Sántha Károly.) — Jövel Szentlélek Úristen. (Irta Luther Márton, fordította Batizi András.) — Készítsd magad kedves lélek. (Franck János nyomán Zábrák Dénes.) — Ki dolgát csak Istenre hagyja. (Neumark György XVII. századi német énekköltö nyomán Sántha Károly.) — Krisztus urunknak áldott születésén. (Péczeli Király Imre.) — Légy csendes szívvel. (Gerhardt Pál énekszövegének régi magyar fordítása Kis János átdolgozásában.) — Mennyből jövök most hozzátok. (Luther Márton énekszövegének régi magyar fordítása Sántha Károly átdolgozásában.) — Mily nagy az Úr kegyelmessége. (Gellert Keresztély XVIII. századi énekszövege nyomán Sántha Károly.) — Ne csüggedj el kicsiny sereg. (Gusztáv Adolf svéd király csatadala. Irta Altenburg Mihály. A XVII. századi német szöveg régi magyar fordítását átdolgozta Zábrák Dénes.) — Ne szállj perbe énvelem. (Az 51. zsoltár nyomán írta Péczeli Király Imre.) — Ó könyörgést meghallgató. (Nagy István.) — Szent Isten noha neked. (Földvári József.) — Szerelmes Jézus, vajjon mit vétettél. (Heermann János XVII. századi énekszövegének régi magyar fordítása Payr Sándor átdolgozásában.) — Térj magadhoz, drága Sion. (Jeszenszky Károly fordítása a Cithara Sanctorumból.) — Te világ szép ékessége.

(Franck János nyomán Payr Sándor.) — Tündöklő hajnali csillag. (Nikolai Fülöp XVI. századi német énekszövegének átdolgozása Zábrák Dénestől.) — Uram, a te igéd nekem. (Lengyel József.) — Uram, a töredelmes szívet. (Lengyel József.) — Vigyázzatok, azt kiáltják. (Nikolai Fülöp énekszövegének átdolgozása Sántha Károlytól.)

Kiadások. — A Magyar Nyelvőr köteteinek népköltési szövegközlései 1872-től kezdve. — Arany László és Gyulai Pál: Magyar népköltési gyüjtemény. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Három kötet. Pest, 1872–1882. (I. kötet: Elegyes gyüjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből a két szerkesztőtől. II. kötet: Csongrádmegyei gyüjtés Török Károlytól. III. kötet: Székelyföldi gyüjtés Kriza Jánostól, Orbán Balázstól, Benedek Elektől és Sebesi Jóbtól.) — Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld virágaiból. Két kötet. Arad, 1877–1878. — U. az: Szeged népe. Három kötet. Arad és Szeged, 1881–1891. — Az Ethnographia köteteinek népköltési szövegközlései 1891-től kezdve. — Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyüjtemény. Budapest, 1891. — Jankó János: Kalotaszeg magyar népe. Budapest, 1892. — U. az: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe. Budapest, 1893. — Gönczi Ferenc: Muraköz és népe. Budapest, 1895.

Irodalom. — Arany László: Magyar népmeséinkről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 4. köt. Pest, 1870. — Szeberényi Lajos: A középkori misztériumok s ezek nyomai a hazai népköltészetben. U. o. 4. köt. Pest, 1870. — Abafi Lajos: A magyar népdalról. Pest, 1872. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Bartalus István: Jelentés magyar népdallamok gyüjtéséről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 7. köt. Pest, 1872. — U. az: Jelentés magyar népdallamok újabb gyüjtéséről. U. o. Új folyam. 8. köt. Budapest, 1873. — Szász Károly: Emlékbeszéd Kriza János felett. Budapest, 1876. — Abafi Lajos: Két magyar népballadáról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 12. köt. Budapest, 1877. — Ábrányi Kornél: A magyar dal és zene sajátságai. Budapest, 1877. — Jakab Elek: Kriza János unitárius püspök életirata. Kolozsvár, 1878. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Kozma Ferenc: Mitológiai elemek a székely népköltészetben és népéletben. Budapest, 1882. — Bartalus István: A népdalok egyetemes gyüjteményének folytatása. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 18. köt. Budapest, 1883. —

Imre Sándor: A népdal alkata s képei. Erdélyi Múzeum. 1885. évf. — U. az: Népköltés, népdal. U. o. 1885. évf. — Greguss Ágost: A balladáról és egyéb tanulmányok. Budapest, 1886. — Imre Sándor: A magyar népdal nemei. Erdélyi Múzeum. 1889. évf. — Kriza-album. Szerk. Kovács János. Budapest, 1892. — Bognár Teofil: Idegen eredetü népmeséink. Katolikus Szemle. 1893. évf. — Katona Lajos: A magyar népmese irodalma. Ethnographia. 1894. évf. — Kecskeméti Ármin: A zsidó a magyar népköltészetben és szinmüirodalomban. Magyar Zsidó Szemle. 1896. évf. — Trozner Lajos: A székely népköltészet. Marosvásárhely, 1900. — Arany László összes müvei. Közrebocsátja Gyulai Pál. Öt kötet. Budapest, 1901. — Kéky Lajos: Latinosságok a magyar népköltésben. Magyar Nyelvőr. 1901. évf. — Katona Lajos: Magyar népmese-típusok. Ethnographia. 1903–1904. és 1914. évf. — Kodály Zoltán: A magyar népdal strófa-szerkezete. Budapest, 1906. — Galamb Sándor: A magyar népdal hatása müköltészetünkre Pálóczi Horváth Adámtól Petőfiig. Budapest, 1907. — Sebestyén Gyula: A magyar népköltészet és gyüjtői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Benedek Marcell: A népköltészet hatása a XIX. század nagy magyar epikusaira. Budapest, 1908. — Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. Budapest, 1908. — Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. Budapest, 1908. — Seprődi János: A magyar népdal zenei fejlődése. Erdélyi Múzeum. 1908. évf. — Fabó Bertalan: Vitás kérdések a magyar népdal, népzene és tánc körül. U. o. 1909. évf. — Greguss Ágost és Beöthy Zsolt: Magyar balladák. 6. kiad. Budapest, 1909. — Horváth János: Egy magyar versbeli mondatképletről. Nyelvtudományi Közlemények. 1909. évf. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Röder Ákos: A magyar nép erkölcsi világa népdalainkban. Köszeg, 1910. — Tolnai Vilmos: A szólásokról. Magyar Nyelv. 1910. évf. — Bartók Béla: A magyar nép hangszerei. Ethnographia. 1911–1912. évf. — Sebestyén Gyula: Emlékezés Kriza Jánosra. U. o. 1911. évf. — Versényi György: Kriza János emlékezete. Budapesti Szemle. 1911. évf. — Asbóthné Ferenczi Sári: A székely népballadáról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. — Katona Lajos irodalmi tanulmányai. Sajtó alá rendezte Császár Elemér. Két kötet. Budapest, 1912. — Gyulai Pál: Bírálatok. Buda-

pest, 1912. — Erdélyi Lajos, Horger Antal és Sebestyén Gyula eszmecseréje Kriza János székely népmeséiről az Ethnographia 1912–1913. évfolyamában. — Solymossy Sándor: Idegen mesék meghonosodása. Ethnographia. 1913. évf. — Herman Ottó: Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Budapest, 1914. — Kálmány Lajos: Ipolyi Arnold népmesegyüjteménye. Budapest, 1914. — Minay Lajos: Erdélyi János. Sárospatak, 1914. — Versényi György: Erdélyi János emlékezete. Ethnographia. 1914. évf. — Elek Oszkár: Népballadáink skót-angol megvilágitásban. U. o. 1915. évf. — Sebestyén Gyula: Ipolyi népmesegyüjteményéről. U. o. 1915. évf. — Seprődi János: Népköltési gyüjteményeink hiányai. Erdélyi Múzeum. 1915. évf. — Valter Vilmos: A magyar népdal kezdőképe. Budapest, 1916. — Gulyás Pál: Népköltésünk idegennyelvü fordításai. Ethnographia. 1917. és 1919. évf. — Nógrády László: A mese. Budapest, 1917. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Solymossy Sándor: A magyar népköltés értékei. Budapest, 1921. — U. az: Keleti elemek népmeséinkben. Ethnographia. 1922. évf. — Szendrey Zsigmond: Magyar népmonda-tipusok és tipikus motivumok. U. o. 1922. évf. — Horváth János: Magyar ritmus, jövevény versidom. Budapest, 1922. — Bartók Béla: A magyar népdal. Budapest, 1924. — Heller Bernát: Kőmüves Kelemen tárgyának változatai. Magyar Zsidó Szemle. 1924. évf. — Király György: Kádár Kata balladája. Nyugat. 1924. évf. — Réthei Prikkel Marián: A magyarság táncai. Budapest, 1924. — Solymossy Sándor: Molnár Anna balladája. Népélet. 1924. évf. — U. az: Kőmüves Kelemenné. U. o. 1924. évf. — Szendrey Zsigmond: Történeti népmondáink. U. o. 1924. évf. — Szabolcsi Bence: Erdélyi magyar népdalok. Budapesti Szemle. 1924. évf. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Szendrey Zsigmond szerkesztésében: Nagyszalontai gyüjtés. Budapest, 1924. — Kodály Zoltán: A magyar népzene. Zeneközlöny. 1925. évf. — Solymossy Sándor: A jávorfa-mese és a Midás-monda. Népélet. 1925. évf. — Szendrey Zsigmond: A kortesnótákról. U. o. 1925. évf. — Tolnai Vilmos: Nagyszalonta népköltészete. Napkelet. 1925. évf. — Kodály Zoltán: A Kelemen kőmüves balladája. Zenei Szemle. 1926. évf. — Gragger Róbert: A népballadáról. Budapesti Szemle. 1927. évf. — Hevesi Sándor: A népdal titka. U. o. 1927.

évf. — Gombócz József: Felfogások a népköltészetről irodalmunkban. Budapest, 1927. — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. Ethnographia. 1927–1928. évf. — Solymossy Sándor: Észrevételek a népdal titkához. Budapesti Szemle. 1927. évf. — U. az: A vasorrú bába és mitikus rokonai. Ethnographia. 1928. évf. — U. az: Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. U. o. 1929. évf. — U. az: A székely népballadákról. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. — Nagy Ilona: Tragikumtípusok a magyar népballadában. Budapest, 1929. — Dömötör Sándor: A betyárromantika. Ethnographia. 1930. évf. — Major Ervin: A népies magyar müzene és a népzene kapcsolatai. Budapest, 1930. — Prahács Margit: A cigányzene és a magyar népzene. Napkelet. 1930. évf. — Buday Erzsébet: A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig. Budapest, 1930. — Zenei lexikon. Szerk. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Két kötet. Budapest, 1930–1931. — Klein Valeska: Állandósult elemek a magyar népdalszövegekben. Szeged, 1931. — Schöner Magda: Erdélyi János élete és művei. Budapest, 1931. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Szabó Attila: Adalékok és szempontok a magyar diákéneklés irodalomtörténeti vizsgálatához. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1931. évi vándorgyülésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1932. — Benkő Katinka: A két királygyermekről szóló magyar népballadák. Marosvásárhely, 1933.

A MŰFORDÍTÁS.

A hű fordítás gyakori dolog, a művészi átültetés ritka jelenség. Hogy az idegen szöveg magyar tolmácsolásának meglegyen a maga költői hatása, ehhez nagy kifejező készség szükséges. A legjobb fordítások is csak ritkán tudják megszólaltatni az eredeti szöveg szépségeit. A költészet a képzelet, hangulat és szavak játéka; a szavak zenéjét fölötte nehéz művészi erővel megzendíteni; de ha valamelyik fordítás megragadóan sikerül, akkor az idegen remekmű úgyszólván polgárjogot nyer a nemzeti irodalomban.

A magyar verses fordítás fejlődésének első határköve Szenczi Molnár Albert zsoltárfordítása. (1607.) Nagyobb hatása nem volt egyetlen más műfordításnak sem irodalmunkban. A kiadások rendkívüli sokasága mellett Molnár Albert nevének megvan az a dicsősége is, hogy több mint háromszáz esztendő óta éneklik költeményeit a református hivők. Milliók ajkán hangzottak fel évszázadok óta s hangzanak fel még ma is az ő áhítatos énekei: hasonló dicsőség nem koszorúzott egyetlen magyar költőt sem. Mai mértékkel mérve, természetesen elavultak Molnár Albert költeményei, kezdetlegeseknek látszanak kifejezései, gyönge a verselése, rossz a rímelése; de még ma is nagy értékű az az ódon színű nyelv, amely minden modern

fordításnál jobban illik a kálvinista templomok ótestamentumi hangulatához.

A fejlődés második mozzanata KAZINCZY FERENC nevéhez fűződik. A XVIII. század végén és a XIX. század elején az ő fordítói munkássága indította meg irodalmunkban a költői hangulatú, hajlékony kifejezésű, gondos verselésű fordítások sorozatát. Magyarrá tett német lírikusai példaadó minták voltak a rímes időmértékes verselésre. Ugyanezt a hivatást teljesítette a rímtelen időmértékes verselés terén Horatius összes költeményeinek fordítója: VIRÁG BENEDEK. Formában és tartalomban hű magyar Horatiusa nagy költői siker volt; ilyen teljesítményre senki sem számított a nyelvújítás harcai közt forrongó nyelv korszakában. (1824.)

Verses fordításaikkal sokan szereztek még irodalomtörténeti jelentőségű érdemeket: BARÓTI SZABÓ DÁVID és RÁJNIS JÓZSEF Vergilius, KISS JÁNOS német, francia, angol és latin költők, SZEMERE PÁL Körner, FÁBIÁN GÁBOR Osszián, SZÉKÁCS JÓZSEF szerb költők, CSÁSZÁR FERENC olasz költők, ERDÉLYI JÁNOS Boileau, SZABÓ ISTVÁN görög költők, TÁRKÁNYI BÉLA Klopstock, GREGUSS GYULA Camoens fordításával.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY, PETŐFI SÁNDOR és ARANY JÁNOS Shakespeare-fordításai ma is élő alkotások s élni fognak még nagy időn keresztül. SZÁSZ KÁROLY a nyugati irodalmak számos remekét ültette át igazi költészettel. Shakespeare, Molière, Victor Hugo, Dante, Goethe és a Nibelungének mellett a francia és angol remekírók sok jeles alkotásával az ő tehetsége révén ismerkedett meg a magyar

közönség. Arany László Molière, Abrányi Emil Byron és Rostand, Baksay Sándor Homeros, Beksics Gusztáv spanyol költők, Bérczy Károly Puskin, Csiky Gergely és Csengery János a görög és latin költők, Dóczy Lajos Goethe és Schiller, Endrődi Sándor Heine, Greguss Agost francia és angol drámairók, Győry Vilmos spanyol és svéd költők, Jánosi Gusztáv Milton és Tasso, Kemenes József Homeros, Lévay József Burns, Makai Emil zsidó költők, Radó Antal Firduszi, Petrarca, Ariosto és Leopardi, Rákosi Jenő Shakespeare, Szabó Endre orosz költők, Szász Béla Longfellow, Szilády Áron keleti költők, Torkos László Byron, Váradi Antal Goethe és Schiller munkáit szólaltatta meg az eredeti szövegekhez méltó módon.

Műfordítók:

A régibb műfordítók életéről és munkáiról: az előbbi kötetekben. — Arany László, Ábrányi Emil, Baksay Sándor, Beksics Gusztáv, Dóczy Lajos, Endrődi Sándor, Csiky Gergely, Greguss Ágost, Lévay József, Makai Emil, Rákosi Jenő, Szabó Endre, Szász Béla, Szász Károly, Szilády Áron, Torkos László, Váradi Antal műfordítói munkásságáról: a pályájukat méltató fejezetekben.

Barna Ferdinánd (szül. 1825. május 23. Nagykároly, Szatmár megye; megh. 1895. július 21. Budapest), a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője, a M. T. Akadémia tagja. Hetven éves korában halt meg. Testvérbátyja: Barna Ignác, az Aeneis fordítója. — Kalevala. A finnek nemzeti eposza. Fordítás. Pest, 1871. (Az első teljes Kalevala-fordítás.) — A finn költészetről, tekintettel a magyar őskölteszetre. Értekezés. Budapest, 1873. (A szerzőnek számos nyelvtudományi és mitológiai vonatkozású munkája jelent meg az 1870-es és 1880-as években.)

Barna Ignác (szül. 1822. február 2. Nagykároly, Szatmár megye; megh. 1894. november 22. Budapest) fővárosi orvos, a fogászat egyetemi magántanára, a M. T. Akadémia tagja. Hetvenkét éves korában

halt meg. Testvéröccse: Barna Ferdinánd, a Kalevala fordítója. — Horatius versei. A dalok négy könyve. Fordítás jegyzetekkel. Budapest, 1875. — Juvenalis szatirái. Fordítás jegyzetekkel. Budapest, 1876. — Horatius szatiráinak két könyve. Fordítás jegyzetekkel. Budapest, 1884. — Vergilius Aeneise. Fordítás jegyzetekkel. Budapest, 1890.

Erődi Béla (szül. 1846. április 19. Szászrégen, Maros-Torda megye), családi nevén Harrach Béla, tankerületi főigazgató, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke, a Petőfi-Társaság tagja. Erdélyi katolikus családból származott, a filozófiai tárgyakat a pesti egyetemen hallgatta. Kitünő nyelvtehetség volt, nagy utazásokat tett keleten, elméjeti képzettségét gazdag tapasztalatokkal gyarapította. Hírlapírói pályakezdése után tíz évig a főváros VIII. kerületi reáliskolájában tanított, 1882-ben kinevezték a fiumei állami gimnázium igazgatójává, 1892-től 1919-ig a budapesti tankerület főigazgatója volt. — Műfordításaival egyes balkáni és keleti népek ismeretlen költészetét ő mutatta be először a magyar közönségnek. (Albán, bolgár, újgörög költészet.) — Keleti gyöngyök. Omer Chejjam perzsa költő verseinek fordítása. Pest, 1871. — Hafiz dalai. Fordítás perzsából. Két kötet. Pest, 1872–1873. — Török mozaik. Etnográfiai rajzok. Budapest, 1875. — A magyar nemzeti irodalom története. Középiskolák számára. Budapest, 1876. (Toldy Ferenc munkái nyomán.) — Gyakorlati török nyelvtan. Budapest, 1877. — Firdúszi: Földosztó Feridun. Fordítás a Sahnáméből. Kolozsvár, 1889. — Firdúszi: Zál és Rudabé. Fordítás a Sahnáméből. Kolozsvár 1890. — Szádi Gulisztánja. Fordítás perzsából. Budapest, 1889. — A Balkán-félszigeti népek költészetéből. Budapest, 1892. — Utazásom Szicilia és Málta szigetén. Budapest, 1895. (Ezenkívül még több más útleírás és számos tudományos cikk a földrajz köréből.)

Fiók Károly (szül. 1857. Nagykároly, Szatmár megye; megh. 1915. május 20. Debrecen), a budapesti református gimnázium tanára, utóbb debreceni főiskolai tanár, a Kisfaludy-Társaság tagja. A klasszika-filológián kívül a keleti indogermán nyelveket és irodalmakat is behatóan tanulmányozta. Ötvennyolc éves korában halt meg. — Mint műfordító egyrészt a perzsa, másrészt a szanszkrit költészet remekeinek átültetésével érdemelte ki kortársai elismerését. Szövegeiben több volt a filológiai hűség, mint a költői ragyogás, de az indológia új tudomány volt Magyarországon, az úttörő buzgalmat szívesen méltá-

nyolták. — Firdúszi Szohrábja. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 17. köt. Budapest, 1882. (Részlet a Sahnáméból.) — Nala és Damajanti. Budapest, 1885. (Hindu rege a Mahábháratából.) — Sakuntala. Budapest, 1887. (Kálidásza hindu drámája.) — Szohráb. Budapest, 1888. (Részlet Firdúszi eposzából.)

Győry Vilmos (1838–1885) orosházi, utóbb budapesti evangélikus pap, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Pályájáról: a költők között. — Spanyol átültetései, svéd antológiája, de különösen Calderon- és Tegnér-fordításai igazi mesterművek. Rendkívül könnyen tanulta a nyelveket, belehatolt az idegen szövegek szépségeibe, prózai stílusa és verselő készsége egyaránt alkalmas volt a legnagyobb fordítói nehézségek leküzdésére. — A Fritjof-monda. Tegnér Ezsaiás után svédből. Pest, 1870. — Spanyol színműtár. Pest, 1870–1883. (Ebben a következő Calderon-fordításai: Az állhatatos fejedelem, Az élet álom, A zalameai bíró; Moreto-fordítása: Közönyt közönnyel.) — Shakespeare: Minden jó, ha jó a vége. Pest, 1872. (A teljes magyar Shakespeare egyik kötete. Ugyanebben a vállalatban: szonett-fordítások.) — Az elmés, nemes Don Quijote de la Mancha. Cervantes után spanyolból. Négy kötet. Budapest, 1873–1876. (Bevezetéssel ellátott teljes fordítás a Kisfaludy-Társaság kiadásában.) — Molière: Az éliszi hercegnő. Budapest, 1881. (A teljes magyar Molière egyik kötete. Ugyanebben a vállalatban: költemények fordításai.) — Svéd költőkből. Budapest, 1882. (Műfordítások a Kisfaludy-Társaság kiadásában.)

Hegedüs István (1848–1925) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Pályájáról: az irodalomtörténetírók között. — Számos eredeti költeménye és műfordítása jelent meg. (Pindaros, Goethe, Schiller, Grillparzer.) Legértékesebbek Janus Pannonius-fordításai. Az utóbbiak a M. T. Akadémia Értekezéseiben és az Irodalomtörténeti Közlemények évfolyamaiban jelentek meg.

Jánosi Gusztáv (szül. 1841. szeptember 15. Veszprém; megh. 1911. augusztus 15. Veszprém) nagyprépost, a Kisfaludy-Társaság tagja. Elődei, a csapó-mesterséggel foglalkozó Janosikok, a Felvidékről költöztek a Dunántúlra, az elszegényedett iparos-családból származó ifjú Veszprémben és Székesfehérvárt végezte iskoláit, a teológiát a veszprémi papnevelő-intézetben hallgatta, 1863-ban miséspappá szentelték.

Ekkor már néhány sikerült kísérletet tett a költészetben, Arany János Szépirodalmi Figyelőjében és Koszorújában is megjelent néhány verse, de az eredeti líra és epika művelésétől csakhamar áttért a műfordításra. Egyházi pályáján szépen emelkedett. A veszprémi püspök maga mellé vette titkárnak, utóbb irodaigazgatóvá léptette elő, 1883-ban kanonok lett. Veszprémben maradt haláláig, csak nyári hónapjait töltötte a Balaton mellett, kenesei villájában. Hetven éves korában halt meg. — A Kisfaludy-Társaság közönsége előtt Voinovich Géza mondott róla emlékbeszédet s ebben többek között így emlékezett meg érdemeiről: «Fordításai gond és csín tekintetében jól megállottak a maguk korának színvonalán. Szükség lesz azokra még sokáig, míg nála nagyobb költői tehetség nem szegődik ez óriás művek új tolmácsául. Addig az ő munkássága eleven tagja lesz irodalmunknak.» Jánosi Gusztáv ellen, úgymond, a fordítói hűség dolgában ritkán tehetni kifogást, éreztetni tudja az eredeti művek hangulatát is, kiválóan sikerült részek mindig akadnak fordításaiban, de nyelvének általában nincs csengése, verselése nem kelti az önkénytelen dallam látszatát, rímei ritkán természetes virágai a költői előadásnak, sokszor érzik rajtuk a keresettség. «Jobbára vallásos költeményeket fordított. Korántsem jelent ez felekezeti célzatot, hiszen Milton puritán, Longfellow protestáns költő, mint Tennyson is. Követte ebben irodalmunk szép hagyományát, hol katolikus püspök kutatta pogány hitvilágunk emlékeit s református püspök ültette át nyelvünkre a legnagyobb katolikus költőt, Dantét.» — Munkái: Nyugat költőiből. Veszprém, 1867. (Német és francia költemények magyar fordításai.) — Arden Enoch. Tennyson Alfréd után angolból. Veszprém, 1870. (Második kiadása az Olcsó Könyvtár füzetei között 1880-ban.) — Az arany legenda. Longfellow Henrik után angolból. Budapest, 1886. (Először a Budapesti Szemlében, másodszor az Olcsó Könyvtár füzetei között.) — Az elveszett paradicsom. Milton János után angolból. Budapest, 1890. (Az Olcsó Könyvtár füzetei között. Második kiadása 1904-ben. A rímtelen jambusokban készült fordításból először a Budapesti Szemle közölt néhány részletet 1873-ban. Az angol költő eposzának fordításával már Baróti Szabó Dávid is megpróbálkozott, később sem hiányoztak a fordítói kísérletek, ezek azonban fölötte szerény úttörések voltak Jánosi Gusztáv fordításához mérten.) — A megszabadított Jeruzsálem.

Torquato Tasso után olaszból. Két kötet. Budapest, 1893. (Az olasz eposzt Tanárky János református pap, utóbb nagykőrösi orvos, már 1805-ben lefordította prózában; évtizedekkel később Bálinth Gyula adta közre Tasso-fordítását rímes hexameterekben. Jánosi Gusztáv párosrímű tizenkettősökben megverselt Tassója hasonlíthatatlanul különb elődei kísérletezéseinél. Voinovich Géza emlékbeszéde szerint: «Avult kísérletek után két oly művet olvasztott irodalmunkba, melyek nélkül művelt nemzet nem lehet el, oly munkát teljesített hivatott tehetsége szerint, melyet elvégzetlenül hagytak a választottak. E két munka már tárgyánál fogva legfontosabb műfordítóink közé iktatja őt.») — A szamaritánus asszony. Edmond Rostand után franciából. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 34. köt. Budapest, 1901. (A színmű néhány jellemző részének verses fordítása. A fordító ezzel a vallásos színjátékkal foglalta el székét a Kisfaludy-Társaságban.)

Kálmán Károly (szül. 1858. december 9. Ungvár; megh. 1913. június 22. Budapest) katolikus pap, országgyűlési képviselő. Fehér megyében volt segédlelkész, majd hitoktató, utóbb plébános; 1896-ban az egyik zalamegyei választókerület néppárti programmal küldte be a parlamentbe. Ötvenöt éves korában halt meg. — Mint műfordító a zengzetes verselők közé tartozott. Kiváló formaérzékkel szólaltatta meg idegen költőit. — Dávid király zsoltárkönyve. Fordítás. Budapest, 1883. (Az eredeti héber szöveg alapján és a Vulgata figyelembevételével magyar versekben.) — Kempis Tamás: Krisztus követéséről. Fordítás. Budapest, 1890. (A világhírű hitbuzgalmi könyv magyar versekben.) — Osszián költeményei. Fordítás. Budapest, 1911. (Kazinczy Ferenc és Fábián Gábor teljes magyar Osszián után újabb teljes fordítás magyar versekben.)

Kemenes József (szül. 1854. január 18. Kocs, Komárom megye; megh. 1922. március 23. Budapest), családi nevén Kempf József, középiskolai tanár. Bencés teológus volt, utóbb nevelő, 1881-től a budapesti V. kerületi királyi katolikus gimnázium tanára. Később a VII. kerületi állami gimnáziumban tanított. Hatvannyolc éves korában halt meg. — Latin-görög magyarázatos szövegkiadásai a klasszikus ókor szakavatott ismerőjének, műfordításai a hexameter mesteri alkalmazójának mutatták. Mind az Iliast, mind az Odysseiát lefordította eredeti versmértékben. A hexameteres magyar Homerosok közül az övé a legjobb fordítás. —

Homeros Iliasa. Budapest, 1892. (Az első teljes Ilias-fordítás Vályi Nagy Ferenctől 1821-ben jelent meg.) — Homeros Odysseiája. Budapest, 1893. (Az első teljes Odysseia-fordítást Szabó István 1857-ben bocsátotta közre.) — Ilias. Odysseia. Budapest, 1902. (A két eposz hexameteres fordítása a Remekírók Képes Könyvtárában.)

Kiss Sándor (szül. 1854. november 18. Mindszent, Csongrád megye; megh. 1904. november 12. Szakolca, Nyitra megye) kegyesrendi tanár. Rendjének vidéki gimnáziumaiban tanított, néhány évig a budapesti piarista rendház tagja volt. Ötven éves korában halt meg. — Terentius vígjátékai. Budapest, 1895. (Verses fordítását a M. T. Akadémia a Karátsonyi-jutalommal tüntette ki.)

Ponori Thewrewk Emil (szül. 1838. február 10. Pozsony; megh. 1917. február 24. Budapest) egyetemi tanár, a Budapesti Philologiai Társaság elnöke, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Édesatyja: Ponori Thewrewk József, a költő; testvéröccse: Török Aurél, a természettudós. Tanári pályáját a budai királyi katolikus gimnáziumban kezdte, 1874-ben kinevezték tanárnak a budapesti egyetemre, itt működött évtizedekig. Hetvenkilenc éves korában halt meg. — Nevét kitörülhetetlenül belevéste a magyar klasszika-filológia történetébe; Festus ókori nyelvtudós latin munkájának kiadásával a külföldön is becsült nevet szerzett. Latin-görög irodalmi búvárlatai vezették át a műfordításhoz. A hellén lírikusokat és Homerost az eredeti klasszikus versformákban szerencsésen fordította s a saját eredeti epigrammáiban is sikeresen éreztette az attikai szellem nevelő hatását. — Munkái: A helyes magyarság elvei. Pest, 1873. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetett pályamű.) — A magyar zene ritmusa. Budapest, 1881. (A magyar verselés nemzeti ritmusának törvényeit a zene segítségével iparkodott megoldani.) — Anakreon. Görögül és magyarul. Budapest, 1885. (Verses fordítás bevezetéssel és jegyzetekkel.) — Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome. Budapest, 1889. (A M. T. Akadémia jutalmával kitüntetve.) — Görög antológiabeli epigrammák. Görögül és magyarul. Budapest, 1891. (Verses fordítás bevezetéssel és jegyzetekkel.) — Ponori Thewrewk Emil elnöki beszédei, melyekkel a Budapesti Philologiai Társaságnak 1875–1895. évi közgyüléseit megnyitotta. Budapest, 1897. — Homeros Iliasa. Első kötet: I–VI. ének. Görögül és magyarul. Budapest, 1906.

(Verses fordítás bevezetéssel és jegyzetekkel. Több kötet nem jelent meg a sikerült hexameteres fordításból.)

Radó Antal (szül. 1862. június 29. Mór, Fehér megye) okleveles középiskolai tanár, a képviselőház gyorsírói irodájának tisztviselője, a Magyar Könyvtár szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Mint költő, a XX. században bontakozott ki; mint műfordító már 1900 előtt a legérdemesebbek egyike. Különösen olasz, angol és perzsa költők fordításával vonta magára a figyelmet. Külföldi operák szövegeinek gondos átültetésével nagy érdemeket szerzett. (Leoncavallo-, Mascagni-, Puccini-, Verdi- és Wagner-darabok.) — Latin költők. Szemelvények magyar fordításban. Budapest, 1885. — Görög költők. Szemelvények magyar fordításban. Budapest, 1886. — Olasz költőkből. Szemelvények magyar fordításban. Budapest, 1886. — Petrarca összes szerelmi szonettjei. Fordítás magyarázatokkal. Budapest, 1887. — Leopardi összes lírai versei. Fordítás tanulmánnyal. Budapest, 1890. — Idegen költők albuma. Fordítások a XIX. század lírájából. Budapest, 1891. — Ariosto Őrjöngő Lorántja. Az eposz legszebb részeinek fordítása jegyzetekkel. Két kötet. Budapest. 1894. — Firdúszi Sahnáméjából. A Szijavus-rész fordítása. Budapest, 1896. — Firdúszi Sahnáméjából. A Zál és Rudabé-rész fordítása. Budapest, 1897. — Coppée: A kovácsok sztrájkja. Fordítások. Budapest, 1897. — Alfred de Mussetből. A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett fordítások. Budapest, 1898. — Két olasz költőnő. Fordítások Ada Negri és Annie Vivanti verseiből. Budapest, 1900. — Shakespeare: Velencei kalmár. Fordítás. Budapest, 1903. — Leopardi és Musset. Fordítások. Budapest, 1905. — Firdúszi: A Sahnáméból. Fordítások. Budapest, 1905. — Angol költőkből. Fordítások. Budapest, 1905. — Wilde: A readingi fegyház balladája. Fordítás. Budapest, 1907. — Shakespeare: III. Richárd. Fordítás. Budapest, 1910. — Schiller: Don Carlos. Fordítás. Budapest, 1913. — Schiller: Stuart Mária. Fordítás. Budapest, 1917. — Dante Pokla. Fordítás. Budapest, 1921.

Irodalom. — Szász Károly: Molière-fordításainkról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 6 köt. Pest, 1871. — Radó Antal: A magyar műfordítás története. 1772–1831. Budapest, 1883. — Heinrich Gusztáv: A műfordítás elméletéhez. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 19. köt. Budapest, 1885. — Berczik Árpád: Győry Vilmos emlékezete. U. o. 22. köt. Budapest, 1888. — Szinnyei József: Magyar

írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Csaplár Benedek: Szabó István. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1892. évf. — Kara Győző: Fábián Gábor műfordításai. Aradi kir. gimnázium értesítője. 1892. — Tóth Lőrinc: Szabó István. Rozsnyói kat. gimnázium értesítője. 1892. — Gaál Lajos: Szabó István műfordításai. U. o. 1893. — Szász Károly: Győry Vilmos emlékezete. Budapest, 1894. — Margalits Ede: Emlékbeszéd Szabó István magyar hellenista felett. Budapest, 1897. — Némethy Géza: Barna Ignác emlékezete. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. évf. — Csengery János: Aischylos Leláncolt Prometheusának magyar fordításai. U. o. 1901. évf. — Cserney József: A műfordítás kérdésének története a magyar irodalomban. Kalocsa, 1902. — Heinrich Gusztáv: Ossian. Budapest, 1903. — Radó Antal: A műfordítás 1830 óta. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Magyar Shakespeare-Tár. Budapest, 1908-tól. — Bajza József: Bajza Jenő. Irodalomtörténeti Közlemények. 1909. évf. — Radó Antal: A fordítás művészete. Budapest, 1909. — Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Két kötet. Budapest, 1909. — Kaposi József: Dante első magyar fordítói. Irodalomtörténeti Közlemények. 1910. évf. — U. az: Dante Magyarországon. Budapest, 1911. — Perényi József: Jánosi Gusztáv. Veszprém, 1912. — Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Budapest, 1912. — Voinovich Géza: Jánosi Gusztáv emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 48. köt. Budapest, 1914. — Radó Antal: Magyar Homér-fordításokról. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Papp Ferenc: Ponori Thewrewk Emil emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 53. köt. Budapest, 1921. — Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba. Budapest, 1922. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Radó Antal: Lévay, a műfordító. Budapesti Szemle. 1926. évf. — Vasshegyi Margit: A magyar Molière-fordítások. Budapest, 1926. — Dézsi Lajos szerkesztésében: Világirodalmi lexikon. Budapest, 1930-tól. — Radó Antal: Rákosi, a Shakespeare-fordító. Rákosi Jenő élete és művei. Szerk. Süle Antal. Budapest, 1930. — Elek Oszkár: Ossian-kultusz Magyarországon. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1933. évf.

A REGÉNY ÉS DRÁMA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Tolnai Lajos.
Baksay Sándor.
Rákosi Jenő.
Csiky Gergely.
Petelei István.
Rákosi Viktor.
Eötvös Károly.
A novella és regény fejlődése.
A dráma fejlődése.
Az ifjúsági irodalom.

TOLNAI LAJOS.

A REALIZMUSNAK TOLNAI LAJOS volt az egyik legtöbbet ígérő tehetsége XIX. századi elbeszélő irodalmunkban. Nem váltotta be a munkásságához fűzött reményeket, fantázia nélkül végzett megfigyelései elnyomták benne a művészt, de úttörő érdemei így is jelentékenyek.

Regényeiben és novelláiban az éles megfigyelő tehetség erős torzító kedvteléssel párosul. Ismeri az embereket, de csak a rosszlelkű alakokat ragadja ki közülük. Munkáiból a református papok, tanítók, nemesurak, földesgazdák, mesteremberek és cselédek személyei visszataszító színben lépnek elénk; a mágnások, polgárok, tisztviselők, politikusok, írók és művészek jellemzésében is szarkasztikus mérgű. Gyilkosabb rossz kedvvel senki sem írt a XIX. századi magyar írók közül; csúfondárossága nem egyszer valósággal lelketlen, ötletessége démoni. Önző, képmutató, iszákos, hazug, irígy, csaló, rágalmazó, tolvaj személyei kiábrándítják az embert az egyéni tisztességbe vetett hitéből. Sok gézengúzt vesz fel alakgyüjteményébe, epés ajakkal pletykál róluk, civódó nyelvöltögetéssel sározza be figuráikat. Munkáinak nagy része kulcsregény: az író országosan ismert kortársainak hol sanda leleplezésű, hol nyilt dühű megtépázása.

Szomorú világ ez; két fő embertípusa van: a hitvány

ember és az elgáncsolt áldozat. A hitványak táborában nagy a változatosság, az áldozatok vagy együgyű lelkek vagy jószándékú kellemetlenkedők; az együgyűek csakúgy elbuknak, mint ahogyan becsapják és kisemmizik a jószándékú kotnyeleseket. «Nem regényt írok — vallja egyik helyén az író — csak néhány szívnek vizsgálom érzését és cselekedeteit.» Milyen szívek, milyen érzések, milyen cselekedetek! Az író a sötétenlátás betege, egyoldalúan megveti a legelemibb tárgyilagosságot, világa egyetlen érzelemből táplálkozik: gyűlöletből. Ha kíméletlen természete miatt sok baja volt is az életben, ekkora gyűlölet mégsem vezethető le élményeiből; ez az ádáz indulat együtt született vele, ez a végzetes összeférhetetlenség képzeletvilágának legfőbb serkentője volt.

Munkáiban útálattal tekint hőseire, fulánkos beszéddel kíséri cselekedeteiket; ismeri nemzete salakját, tud a nyelvükön, belepillant gondolkodásukba; meg tudja győzni olvasóit, hogy tanulmányfej-sorozata nem képzelt társaság. Magasabbrendű művészi ihletése nincs, stílusa sem költői, durvalelkűsége egyenesen bántó, de azért tollát hivatottan forgatja, a sekélyes szórakoztatástól idegenkedik. Gondosan megfigyel minden kellemetlen aprólékos vonást, hogy megútáltathassa gyarló hőseit. A magyar földet és magyar társadalmat tudatos célkitűzéssel állítja ítélőszéke elé; de milyen szennyes ez a föld, milyen nyomorult ez a társadalom az ő megvilágításában!

Regényei közül először *Az urak* (1872) című peszszimista korrajza keltett figyelmet; ebben az elbeszélő munkájában lenéző gúnnyal jellemezte a Bach-korszakbeli

magyar falu népét. Hőseit, a jólétben élő kálvinista gazdaembereket, megmételyezi az úrhatnámság; a nagyravágyó parasztok közé német-cseh hivatalnokok telepednek be s az idegen nagyságos urakkal való összeházasodás tönkreteszi Bokros Mihály famíliáját. Az egymással vakon versenyző, dölyfös, sunyi kisgazdák világában csak itt-ott bukkan elő egy-egy jóérzésű személy; az író rossz embereket rajzol, de igazán élő embereket; belső vívódásaikat éppen olyan jellemző erővel vetíti az olvasó elé, mint külső viselkedésüket.

A báróné ténsasszony (1882) a marosvásárhelyi társadalom kicsúfolása: köztiszteletben álló erdélyi családok agyontorzítása miatt az írónak nem menthető megtévedése. Alakjaira mindenki ráismert a Székelyföldön. Református egyházának néhány vezéremberét kihívó nyiltsággal szerepeltette, többi személye is általánosan ismert ember volt. — *Az oszlopbáró* (1884) az arisztokraták, nemesek s általában a vidéki úriemberek kipellengérezése személyes élű támadásokkal. Vélt sérelmeinek egy részét ebben a regényében torolta meg az író. Az ország szellemi vezére óhajtott lenni, magasztalást és tömjénezést várt; bántotta lelkét, hogy Arany Jánost és Kemény Zsigmondot nagyobb írónak tartják, mint őt; innen eredt gyűlölködő embermegfigyelése, irígykedő embermegszólása, agyarkodó emberjellemzése. — *A polgármester úr*ban (1885) egy becsületes férfiú hadakozik a falu, a kisváros, sőt az egész ország ravasz gazembereivel szemben. A becsületes férfiú természetesen az író, a gazemberek az egyéb szereplők. Ebben a regényében a hírlapírókról is elmondja vélemé-

nyét. «Egy-egy förtelmes cikk után — dicsekszik regényének ujságíró-alakja — özönlik az előfizető. A magyar hírlapíró máskép meg nem él. A parlamenttől kapjuk a hangot. Ha egy Deákot gazembernek nevezhetünk, mert hisz hazaáruló, még a gazembernél is több, akkor egy igazi hitványra micsoda kifejezést használjak? Útonálló, rabló, hóhér, bitang, suhanc és efféle. Ez a hírlapi modern magyar stílus.»

Embergyűlölő regényei sorában különösen jellemző munkája: *Dániel pap lesz.* (1885.) Máthé Dániel református rektor felesége, Zsuzsika, szégyenli urának tanítói hivatalát; azt akarja, hogy Dániel lelkész legyen. Jólétben élnek ugyan, de az asszonyt beteggé teszi nagyravágyása. Pénzre váltják vagyonukat, falujukból felköltöznek Pestre, itt nyomorognak évekig, végre a nehézfejű rektor elvégzi a teológiát. De hasztalan sok kínszenvedése; mikor először megy ki az egyik falusi kálvinista gyülekezetbe, hogy prédikátori kötelességét teljesítse, az 1860-as években dühöngő kolera áldozata lesz: szegény hiú felesége sírva roskad holttestére. — Tolnai Lajos lelkipásztori társadalma egészen más, mint Baksay Sándor vonzó papi világa. A papok, tanítók, templomjáró hívek durvalelkű, haszonleső, dölyfös alakok, több-kevesebb egyéb gyarlósággal.

Novellái inkább életképek. Eleinte a romantika és realizmus ölelkezett bennük, később az író nyerseségei egyre jobban kiütköztek a vékonypénzű mesékből. Tolnai Lajos az emberi szerencsétlenségeket a boncoló orvos ridegségével szemlélte, kíméletlenül személyeskedett, hőseiben mindig rá lehetett ismerni valamelyik szereplő

személyre. Gyűlölte a tekintélyeket, haragudott a gazdag emberekre. Pályájának mérgezett alapgondolata: ebben az országban el kell buknia minden egyeneslelkű embernek, ez az ország a pernahajderek zsákmánya, ezt az országot csak egyetlenegy becsületes férfiú tudná megváltani, maga az író, Tolnai Lajos.

Jókai Mór mesemondásának romantikus görögtüze mellett Tolnai Lajos regényeinek kaján leleplező szándéka úgy hat, mint az ihletett énekes hangjai mellett a dühös piaci árus rikácsolása. A cselszövők, szélhámosok, panamisták Tolnai-féle világában az író állandóan riportot ír és fogait csikorgatja. Csak élő minták után tud dolgozni, kiszemelt modelljeiről még akarva sem képes jót írni, annyira szatirikus realista. Tisztes vonása mégis van mások becsületében gázoló, harapós regényírásának: az erotikumot, frivolságot, pornográf aláfestéseket messze kerüli.

Endrődi Sándor jellemzése szerint: «Tolnai Lajos, mint elbeszélő, az angol pesszimisták tanítványa. Szinte kedvtelve keresi az emberi gazságok, a lelki romlottság s nyomorúságok sötét birodalmát. A kegyetlen túlzás epés művészetével, haragos realizmusával rajzolja elénk szánalmas alakjait s kíméletlenül suhogtatja fölöttük a szatira goromba korbácsát. Helyes. Swift is kegyetlen s borzong az ember, ha olvassa. De rettenetes gúnyjából kiérezzük vérző szive dobogását, azt a mélységes, nagy, igaz részvétet, mellyel az emberi nyomorúságok iránt viseltetik. Tolnaiból hiányzik ez a nagy szív. Kedélye fanyar, hideg esze szinte kéjeleg a gyűlöletben s oly gyönyörűséggel hóhérolja le az embereket, mintha az erkölcsi kivégzést tartaná a leghumánusabb igazságszolgáltatásnak.» (A magyar irodalom története 1900-ig. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913.) — Regényírásának, olvassuk Császár Elemér könyvében, legvonzóbb tulajdonsága nyelvének

gyökeres magyarsága. «Egyike legmagyarabb észjárású íróinknak s ez tükröződik stílusán is: színes minden sallang nélkül, választékos cikornyák nélkül, erővel telt, de nem erőltetett, hozzásimul a helyzethez s a szereplők egyéniségéhez.» Meséi, mint a realistáknál rendszerint, nem keltenek nagyobb érdeklődést; a hatás súlya vagy a lélekrajzon van vagy a társadalom festésén. Lélektani regényei szintelenek, társadalmi célzatú regényei mozgalmasabbak. Mestere Thackeray volt, az angol realista módján árasztotta el témáit sötét világfelfogásával, a pesszimizmussal; a szatirában az oroszokhoz, különösen Gogolyhoz, állt legközelebb, csakhogy ő az igazság örve alatt személyes ellenségeit marta meg és magánbosszúját töltötte ki a társadalmon. Szivtelenebb szatirájú regényíró nincs a magyar irodalomban, a magyarságról ő festette a legsivárabb képet. (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Tolnai életének eredménye, mondja Alszeghy Zsolt, keserű gyülölettel megírt irodalmi termés. Az igazság mérlege elveszti érzékenységét kezében, vak pártossággal dobálja adatait a bün serpenyőjébe, az erényébe alig jut valami. Ilyen felbillent lelkiállapotban lehetetlen regénymesét költeni, a mese erőszakolt lesz, kompozíciója mindig megtörik, a jellemek fejlődése elhomályosul. Az íróban a gyülölet elfojt minden szánalmat és részvétet az emberek iránt. «A magyar irodalomban Vajda János látszik némileg hozzá hasonlónak, különösen egyéni sorsának a kesergésében. De Vajda, az író, fölébe tud ennek az egyéni sorscsapásnak emelkedni, Tolnai pedig azt emeli maga fölé. Ezért olyan egyedülálló és ezért feledték el olyan hamar.» (A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923.)

Tolnai Lajos 1837 január 31-én született Györkönyben, Tolna megyében. Iskoláit Gyönkön, Nagykőrösön és Pesten végezte, egy ideig a pesti református gimnázium tanára volt, 1868-tól 1884-ig marosvásárhelyi református lelkész, utóbb fővárosi polgári iskolai igazgató. Rendkívül nagy írói becsvágy lobogott lelkében, de a társadalmi keretek közé nem tudott beleilleszkedni, elkeseredetten harcolt mindenki ellen. A véget nem érő torzsalkodások végzetesen hatottak lelkére, megútálta a világot, maró gúnyolódással írt barátairól és ellenségeiről. Még pártfogói is meggyülölték. A megélhetés gondjaitól zaklatva, szinte ontotta a tárcákat, novellákat, regényeket, de sehogy-

sem érvényesült. A szerkesztők és kiadók féltek munkái közrebocsátásától, az olvasóközönség egyre fokozódó idegenkedéssel fogadta jellemtorzításait. Pelengérező elbeszélő modora általános rossz érzést ébresztett személye iránt. Amilyen gyanakodással pillantott ő minden emberre, olyan bosszankodva menekültek írásaitól az olvasók. Teljes írói elszigeteltségben 1902 március 19-én halt meg Budapesten. Élete a maga kiválóságában elbizott, mások iránt kíméletlen tehetség tragédiája.

Tolnai Lajosról, az emberről, Jakab Ödön festett legigazabb képet. Pályája, úgymond, egyszerű élet volt, majdnem oly egyszerű, mint aminőt a békességben megöszülő tucatemberek élnek a világon, de mennyi megpróbáltatás esett erre az életre! Kalandos hajlamok, könnyelmű szenvedélyek nem voltak az íróban, mégis boldogtalanul hányódott-vetődött. «Hasonló volt ahhoz a hajóhoz, mely robbanó anyagokkal terhelten vitorlázik ki a sík tengerre; csak egy kis gondatlanság, csak egy kis végzetes alkalom: s a szegény hajónak legföllebb roncsait fogják a távoli cél partjaira vetni a viharok. Aki azzal az elhatározással lép az utcára az emberek közé, hogy a tolongásban nem alkalmazkodik s menésének egyenes irányából senki kedvéért ki nem tér: az nem fog messzire haladni anélkül, hogy valakivel már is össze ne ütközzék. Tolnaival az alkalmazkodás és megalkuvás tudománya éppen nem született. Neki ezek helyett határozott, sőt makacs nézetei, elvei, meggyőződései voltak, melyektől még akkor sem tudott eltérni, mikor a körülmények és az ész a legsürgősebben ajánlották, sőt követelték.» Marosvásárhelyi papsága idején mindjárt kiütköztek a lelkipásztorságát végzetesen veszélyeztető jellemvonások: a szelídség hiánya, a nagy önérzet, a könnyen sebezhető érzékenység, a hirtelen fellángoló indulatosság, az emberektől való gögös elkülönülés, a durva szókimondás. «Aztán meg egy szegény stólás papnak azon sem szabad sértődéssel megbotránkoznia, ha egy-egy helyi vagy vidéki előkelőség, kinek szine elé kerül, kicsinylő vállveregetéssel érezteti vele azt a mérhetetlen különbséget, ami őket egymástól igen természetesen elválasztja. A helyi nagyságok érzékenységeit meg ép oly gondosan kell szóban és tettben kielégítenie, mint a jó szülőnek a kedélybeteg gyermek apró szeszélyeit. Amelyik pap mindezeket okosan megteszi, az aztán Marosvásárhelyt is, másutt is

boldogan megélhet. De hát Tolnainál ilyesmikre hogy is lehetett volna gondolni! Az ő természete hangosan tiltakozott majdnem minden követelmény ellen, ami papi megélhetéséhez szükségesnek mutatkozott. Hiába volt írói tekintélye; hiába volt a leghíresebb és leghatásosabb egyházi szónokok közül való; hiába volt nagy tudása és feddhetetlen élete: nem használt egyik sem! Ellenségei idők folytán alattomban a fejére nőttek. Kezdődtek a nyilt üldözések, rágalmazások, följelentések, fegyelmi vizsgálatok, szóval minden elképzelhető meghurcoltatások. Nemcsak a világi emberek, hanem a hiúságaikban sértett paptársak is ellene fordultak. Tolnai utoljára is, mint a kelepcébe került vad, végkép elvesztette a fejét. Ellenséget látott mindenkiben. Kevés barátjától is elhült lassan-lassan. Lelkében teljes erővel kezdett lobogni a harag. És ő nem a Shakespeare kovája volt, melyet ha megütnek, szikrát vet s elalszik; ő olyan volt, mint a bakui kőolaj-források, melyeket, ha tüzet fogtak egyszer, többé eloltani nem lehet.» Mikor később visszakerült a fővárosba, itt is csakhamar fölégetett mindent maga körül. Élete «végesvégig csupa csalódás, csupa szenvedés volt. Amire számított, neki semmi sem sikerült. Indított lapokat s bukott mindenikkel. Írt emberekről, művekről egész sereg bírálatot és tanulmányt: ezekkel is nem a babérait, hanem ellenségeit szaporította meg.» Megviselt testéből így aludt ki az élet. «Mozdulatlanná vált a nyugtalan indulatú ember, ki egész életén át hasonlatos volt a tűzhányó hegyhez, mely haragos kitöréseivel nemcsak másoknak árt, de önmagát is folyvást rongálja, tördeli, szaggatja. Most már ott alszik szépen a Kerepesi-temető csöndes emberei között. S bizonyára jól esik ott neki, mivelhogy ott semmi sincsen egyéb, csak mélységes némaság és az idők végeiglen tartó hosszú, nagy nyugalom.» (Tolnai Lajos. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 38. köt. Budapest, 1904.)

Adatok Tolnai Lajos életéhez:

1837. — Tolnai Lajos születésének éve. Január 31-én születik a tolnamegyei Györköny faluban. (Elődei erdélyi származású nemesemberek. Atyja: Hagymássy Sándor községi jegyző; anyja: Kolozsváry Júlia; mindketten református vallásúak. Az író később származása helyéről a költőibb hangzású Tolnai névre cseréli fel családi nevét.)

1860. — Irói fellépése a Hölgyfutárban. (A nagykőrösi református gimnáziumban Arany Jánostól, a pesti református hittudományi főiskolán Ballagi Mórtól és Török Páltól tanul legtöbbet. Kitünő elme, pompás szónok. Papi vizsgálatainak letétele után a pesti református gimnáziumban kap állást: megbízzák a magyar, latin és görög nyelv tanításával. A szépirodalmi folyóiratok egymásután hozzák feltünést keltő prózai és verses munkáit.)

1865. — Megjelenik első könyve: Arany Jánosnak ajánlott verses kötete. (Ebben az évben családot alapit. Hitfelei körében általános izgalmat kelt, hogy zsidó leányt vesz feleségül: Sugár Fánit. Elég szükös viszonyok között él, magánórák adásával egészíti ki tanári fizetését.)

1866. — Huszonkilenc éves. A Kisfaludy-Társaság tagja. (Főkép Arany János nyomán haladó népies irányú balladáival vonja magára a figyelmet, de novelláinak és életképeinek is megvan a maga nem közönséges sikere.)

1868. — A marosvásárhelyi reformátusok megválasztják papjukká. Pestről Erdélybe költözik. (Tizenhat évig él Marosvásárhelyen, élete tele van viharral. Úgy látja, hogy csupa álnok ember közé jutott; hívei viszont róla hirdetik, hogy nem lelkésznek való ember. Kiszámíthatatlan, összeférhetetlen, hálátlan embernek tartják.)

1876. — Megalapítja a Marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-Társaságot. (Nem összetartó szellem, hanem robbantó egyéniség; vállalkozása nem sikerül. Az egyházi életben mindent elront, hívei kerülik a templomot, magánéletével is bosszantja hittestvéreit. Mikor gyermeke születik, zsidó házaspárt hív meg keresztszülőknek. A város évekig zúg a felháborodás lármájától, egész Erdély szánakozik a marosvásárhelyi kálvinistákon. A zsidóságon kívül senki sem érintkezik vele. Híveit csőcseléknek nevezi egyik versében: «Mely tegnap még dícséretemre Fölhányta ronda süvegét: Im, újra lázong, újra támad A régi vulgus-söpredék!» Szembeszáll az Istennel is. «Én a templomban szolgálom őt, Az erőst, a nagyot: Mégis, hogy annyin rám esének, Fegyvertelen hagyott! Mint a szegény, bolond, vén Illés, Hű volt ő is, de mert Sok otromba, hitvány, cudar, gaz, Rongyos papot levert; Mint a szegény bolond, vén Illés, Sok mart sebem nyalom; Nyögöm, zúgom, sírom, kesergem: Megcsaltál ó nagyon!»)

1878. — Megválasztják a Petőfi-Társaság tagjának. (A következő évben a magyar irodalomtörténet magántanára a budapesti egyetemen.)

1884. — Negyvenhét éves. Lemond marosvásárhelyi papságáról, budapesti író lesz. (Nem tud megélni, elvállal mindenféle szellemi munkát. Veszedelmes természete miatt a tekintélyesebb emberek megszakítanak vele mindenféle összeköttetést, zugszerkesztőségekben hányódik-vetődik. Ha a zsidók nem támogatnák, még szörnyűbb helyzetbe jutna.)

1887. — Megalapítja Irodalom című kritikai közlönyét. (Kíméletlen hadjáratot indít Gyulai Pál, Beöthy Zsolt s általában minden tekintélyesebb író ellen. Mikor Kiss Józsefet is megleckézteti, a zsidóság elfordul folyóiratától, vállalata megbukik.)

1889. — Óraadó tanári állást kap a főváros egyik polgári iskolájában. (Később előléptetik rendes tanárrá, végül a IX. kerületi községi polgári iskola igazgatója lesz.)

1891. — Ez év májusától kezdve Murányi Ármin laptulajdonos megbízza a Képes Családi Lapok szerkesztésével. (Mivel a szerkesztőségek úgyszólván mind elzárkóznak kéziratai közlésétől, ebbe a folyóiratba írja cikkeit. Itt jelenik meg önéletírása is: A sötét világ, 1894–1895. évf.)

1902. — Halála március 19-én, hatvanöt éves korában, Budapesten. (A Kisfaludy-Társaságban Jakab Ödön mond róla szép emlékbeszédet.)

Kiadások. — Tolnai Lajos költeményei. Pest, 1865. (Legsikerültebbeknek tartották balladáit és románcait. Arany János tanítványa volt, megfigyelte mestere stílusát, keresetlen magyarsággal dolgozta fel népies témáit. A szegény vándorló legényről írt balladája különösen feltűnt természetes hangjával.) — Beszélyek. Két kötet. Pest, 1867. (Ajánlva báró Eötvös Józsefnek.) — Életképek. Pest, 1867. (Ajánlva Bérczy Károlynak.) — A nyomorék. Pest, 1867. (Nagyobb elbeszélés.) — Az én ismerőseim. Pest, 1872. (Novellák. Körülbelül eddig az időpontig nem embergyűlöletének kielégítésére, hanem költői céljainak megvalósítására használta fel elbeszélő munkáit. Boldogtalan alakjait részvéttel vezette olvasói elé. Most még hitt az erkölcsi törvények uralmában, a szenvedőket partra segítette, a

gonoszokat lesujtotta.) — Az urak. Pest, 1872. (Első regénye először a Pesti Naplóban jelent meg. Gyulai Pál eléggé elismerő bírálatot írt róla a Budapesti Szemle 1873. évfolyamában. A szerző, úgymond, jeles stiliszta, jó elbeszélő, de kesernyés ízű hangulata nem tud a humorig emelkedni, hazai viszonyaink rajzába képzelt elemeket vegyít. «Sok mindent megértünk a Bach-kormány idejében, de hogy a nép kapjon a cseh adószedőkön, valóságos uraknak nézze őket, vágyjék atyafiságukra, ilyennek sohasem hallottuk hírét.») — A somvári Fényes Ádám úr. Budapest, 1874. (Elbeszélés.) — A báróné ténsasszony. Két kötet. Budapest, 1882. (Doktor Schwindler Gusztáv, a galíciai szélhámos zsidó, egy egész magyar várost behálóz jellemtelen kétszínűségével, megválasztják országgyülési képviselőnek, bárói rangot kap, végül csődbe jut és megszökik az országból.) — A nemes vér. Két kötet. Budapest, 1882. (Regény egy grófkisasszony érdekházasságáról.) — Az oszlopbáró. Budapest, 1884. (A regényben az arisztokráciát, a dzsentrit és a református tanárságot alaposan befeketíti.) — A falu urai. Budapest, 1885. (A regény hősei között ott van a mindenre elszánt gonosz paraszt s mellette a haszonleső kálvinista pap.) — A polgármester úr. Két kötet. Budapest, 1885. (Én-regény. A polgármester erős jellem, ezért nem maradhat meg városában, felköltözik Pestre, lapot alapít, igazlelkűségével magára zúdítja az írói világot, beáll színésznek s az egyik előadáson fájdalmában megtébolyodik.) — Dániel pap lesz. Budapest, 1885. (A hiúság és irígység regénye, a református papok és tanítók feleségeinek szembeállítása.) — A jubilánsok. Budapest, 1886. (Két vidéki vezérférfiú tülekedése a kitüntetésért.) — Az új főispán. Három kötet. Budapest, 1886. (Regény a vármegye nemesurainak alacsonylelkűségéről, támadás a vidéki földbirtokosok kasztgőgje ellen.) — Eladó birtok. Két kötet. Budapest, 1886. (A dzsentri-világ erkölcsi silányságát hánytorgató regény.) — A jégkisasszony. Két kötet. Budapest, 1887. (A regény hőse, a ravasz pesti kisasszony, becsapja hiszékeny vidéki szerelmesét.) — Szegény emberek útja. Két kötet. Budapest, 1889. (A regény tanulsága: a gazdagok útálatos emberek, de a szegények sem sokkal jobbak a gazdagoknál.) — A mai Magyarország. Két kötet. Budapest, 1889. (Novellák.) — A rongyos. Budapest, 1890. (A regény először a Képes Családi Lapokban jelent meg. Ebben az időben már kínosan vergő-

dött az író. Hiába állott rendelkezésére saját folyóirata, termékenysége számára nem talált teret. Hogy írói szenvedélyének eleget tegyen s némi mellékkeresethez jusson, polgári iskolai tankönyveket állított össze: magyar nyelvtant, olvasókönyvet, hazai történetet, világtörténetet.) — Elbeszélések. Budapest, 1892. — Csak egy asszony. Budapest, 1892. (Regény.) — A mi fajunk. Budapest, 1894. (Regény.) — A grófné ura. Budapest, 1897. (Regény.) — A nagy gyárosék és egyéb elbeszélések. Budapest, 1897. (Magyar Könyvtár.) — A báróné ténsasszony. Az urak. Két kötet. Mikszáth Kálmán bevezetésével. Budapest, 1905. (Magyar Regényírók Képes Kiadása.) — Régi magyar elbeszélők. Szinnyei Ferenc bevezetésével. Két kötet. Budapest, 1932. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Bodnár Zsigmond: Tolnai Lajos, a regényíró. Koszorú. 1885. évf. — Jakab Ödön: Tolnai Lajos emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 38. köt. Budapest, 1904. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1912. — Endrődi Sándor cikke a Ferenczi Zoltán szerkesztette műben: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Budapest, 1914. — Elek Oszkár: Tolnai Lajos balladái. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Hankiss–Juhász: Panorama de la littérature hongroise contemporaine. Páris, 1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Németh László: A Nyugat elődei. Tanu. 1932. évf. — Biró János: Tolnai Lajos. Debrecen és Budapest, 1933. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

BAKSAY SÁNDOR.

Tollát a magyar föld népe iránt érzett mély szeretet vezette. A kálvinista falu lakóit mutatja be, a református papi házak belső életébe enged bepillantást. Jámbor falusi prédikátorok tűnnek fel elbeszélő munkáiban: hivatásukat szentnek tekintik, az élet gondjaival keservesen küzdenek, alig van egyebük környezetük szereteténél. Feltárulnak a debreceni kollégium kapui; látjuk, hogyan indul a szegény református tanuló istenes pályájára; a falusi keresztyén hitélet útvesztőiben könnyen eltévedhet, ha nem őrizné lépéseit az isteni Gondviselés s nem támogatnák cselekedeteit gyülekezetének tapasztalt vezéremberei. Csavaros gondolkodású hívők között tölti életét a buzgó lelkipásztor; a szűkszavú, akadékoskodó, dölyfös parasztok olykor még önérzetének megalázásától sem riadnak vissza; de mennyivel több azért a jó ember, mint a rossz s mennyire megsegíti az Úr a keresztyén egyház javáért küzdőket.

Az író verőfényes világításban mutatja be hőseit; néhány sötétlelkű ember mellett a rokonszenves alakok egész sora lép elénk: lelkipásztorok, segédlelkészek, kurátorok, presbiterek, diákok, parasztlegények, paraszthajadonok, öreg emberek, öreg asszonyok. Ezt a kis világot ritka művészettel elemzi az író. «Gyalog járunk — írja a

Jáhelben — néha könnyű lábbal, néha poros saruban, egyik háztól ki, másikhoz be. A te házaidba, mezeidre, erdeidbe, hegyeidre édes népem. Kényes népem, nyakas népem, fogyó népem: azt mondják; de nekem szép népem, erős népem, hív népem. Nem keresem a hibáidat, a szennyesedet a statisztikus ridegségével; a nyomorékjaidat a moralista keserűségével; a gazembereidet a kriminalista mohóságával. Füvész vagyok, virágot szedegetek. A bürköt, a rutát, a maszlagot, az átkozott mályvát nem látom meg. Csak ami nyílik, ragyog, illatoz.» Egyedül a szépet nézi, egyedül a jót látja meg; ha valami csúfság és rosszaság kerül az útjába, az összhang zavaróját keményen megbünteti. Gyönyörködik az idilli helyzetekben, a világot helyes berendezésűnek látja. A tisztalelkű emberek szemével tekint maga köré: az isteni akarat mindent helyesen intéz; minden úgy van jól, ahogyan elrendeltetett.

Idealista írónak nevezhetnők, ha részletrajzai nem a realistát mutatnák. Lelki világa eszményi magaslatú, megfigyeléseiben realista. A realizmustól mégis két jellemző vonás választja el: jóságos emberszemlélete és erkölcstanító álláspontja. Az élet sötétebb tanulságait kiküszöböli mesemondásából, csak a vigasztaló jelenségeket áhítozza, egy irányba néz. Nem akar tárgyilagos lenni az élettel szemben, ritkán engedi maga elé a lehangolóbb témákat, akkor is gondoskodik arról, hogy a megnyugtató szempontok érvényesüljenek.

Konzervatív író, a régi jó világ dicsérője, a világ haladásának nem valami nagy barátja. A régi magyar kálvinizmus szelleme sugárzik lelkéből; ha van is benne

felekezeti gondolkodás, van egyúttal lelkes magyarság is. A magyar föld varázsa s a biblia szelleme hatja át minden írását. *(Patak banya, Jábel, Pusztai találkozás, Nagymama karácsonya, A csudálatos történet.)* Meseanyagát a maga tapasztalataiból meríti; azt írja le, amit látott vagy hallott. Elbeszélései tele vannak élményi elemekkel.

Ahol a multba megy vissza, ott sem épít sokat képzeletére, hanem sokoldalú történeti forrástanulmányokba mélyed s tudományos fölkészültségének segítségével indítja útnak fantáziáját. Regényes korrajza, a *Dáma* (1899), a mohácsi vész idejében élő magyarságot mutatja be. Szulejmán török szultán már a Dráva partján táborozik, veszélyben az ország, de a nemesség csak vonakodva száll táborba. Annál lelkesebben ragad fegyvert a pécsi diákság. Moré Fülöp pécsi püspök két apródja, Dáma és Filkó, lázba ejtik buzdító énekükkel a diákokat, az ifjak paptanáraik vezetésével Mohács felé vonulnak, a Csele-patak mellett megsemmisül a magyar hadsereg. Szörnyű pusztulás szakad az országra. Isten sujtó keze egyformán utóléri az ártatlanokat és a bűnösöket, az emberek úgy hullanak, mint a viharban az őszi falevelek. A török benn van az országban, itt a reformáció is; az egyik oldalon a nagyurak fejvesztettsége, a másik oldalon az új hit hódító ereje. — Az író megkapó erővel hirdeti a magyar egység gondolatát. A latinnyelvű történetirodalom száraz adatai színes eseményekké változnak tollán, a krónikás részletek fakó leple mögött meglátja az akkori emberek lelki világát. Nem törődik a kompozíció problémáival, csak a korszellemnek és az emberi léleknek van előtte fontossága. Mun-

kája az elején verses dráma, többi részében elbeszélés; a formának ez a szeszélyes megvetése eléggé megbontja a nemes irodalmi alkotás zavartalan élvezését. A két gyermekifjú története mégis megható korrajz marad, amíg a nemzet lelkéből ki nem hal fajának szeretete, multjának megbecsülése, ősei iránt érzett kegyeletes hálája.

Baksay Sándor mint műfordító is nevezetes helyet töltött be. Homerost rímes tizenkettősökben szólaltatta meg, még pedig olyan sikerrel, hogy azok is meglepetéssel üdvözölték vállalkozásáért, akik nem tartották jogosultnak az óklasszikus versformák magyaros mértékű átültetését. *Ilias*-fordítása igazi mestermunka, hatását nem közelíti meg semmiféle hexameteres fordítás. Helyenkint talán a népies átköltés hatását kelti, de a görögül nem tudók számára ez a magyar fordítás nyujtja a legtöbb gyönyörűséget.

Kéky Lajos rámutatott Baksay Sándor világnézetének boldog optimizmusára. «Szereti az embereket s tud kétség nélkül gyönyörködni az életben. Alakjai is nagyon jól egyensúlyozott lelkü, különösségük mellett is kedves és jó emberek s különösen vonzóvá teszi őket az a nyugodt bizalom, mellyel az életnek jó és rossz fordulatait fogadják. Nála nincs kétségeskedő, csüggedtkedvű, lemondó ember.» Optimizmusa Jókaihoz kapcsolja, egypár hőse a népszerű regényíró hatására vall; Jókai mellett van valami Dickensre emlékeztető is munkáiban. Alakjait idealizálja, de a részletek realitásával mégis valószerűkké teszi, annyira, hogy rajzának élethűsége tekintetében kevesen foghatók hozzá irodalmunkban. Jelessége főkép előadásában van. Előadása «annyira sajátosan egyéni s gyökeresen magyar, hogy különös bája inkább csak lépten-nyomon kiérezhető, mint körülírható. Kétségtelenül két tényező nyomja rá leghatározottabban bélyegét: papi pályája s kitűnő adomázó tehetsége. Egymással folyton váltakozó két hangneme van: egyik a humoros felé hajló, részletező, anekdótázó előadásmód, a

másik papos színü, de mesterkéltség nélkül való, közvetlen, tanító hang.» Formaérzéke fogyatékos; a sok apró részlet között elveszti az egészet; a fontos dolgokat elhanyagolja, a lényegteleneket elnyujtja. Jelessége sohasem az elbeszélés egészében van, hanem inkább a részletekben és epizód-alakokban; derüs humora is inkább ezeken csillog. «Ha humora nem is mindig mély, előadása mindig páratlanul jóizü s tréfás fordulatokban gazdag. Nyelve a legtisztább, legtősgyökeresebb s legegyénibb színü költői nyelvek közé tartozik. Egyaránt hatalmában van a népnyelv minden keresettség nélkül s az archaizálás minden erőltetés nélkül. Ebben a tekintetben leginkább ő közeliti meg Aranyt. Az az ódon, bibliás-zamatú nyelv, mely Károlyi bibliájából s a zsoltárokból szivárgott át a magyar nép nyelvébe, leghatásosabb irodalmi avatást ő benne nyert.» (Baksay Sándor. Budapest, 1917.) — Ravasz László szerint: «Egyik-másik művén megérzik, hogy kerülő utat választott benne a prédikálásra; de sem a művészi elemnek nem árt a prédikátori cél, mert nem rontja meg müvei jellegzetes szépségét, sem prédikáló igyekezetének nincs kárára a művészi forma, csak reálisabb, megkapóbb lesz általa és mélyebben az elevenbe vág. Legdrámaibb elbeszéléseiben is megáll, csillagot tesz, hosszan kitér egy etnográfiai fejtegetésre, egy régi emlék hangulatának maradéknélküli kibányászására, egy-egy adoma elmondására vagy valami jó erkölcsi és szép szokás dicséretére. Ha egy-egy ecsetvonásban vagy színben kedve telik, például éppen azt irja le, hogyan énekelnek a kálvinista magyarok, mit bánja ő a maga torlasztotta fellegek villámait, leül, pipára tölt s alkonyatig tartó színes csevegésbe fog. Ez nemcsak egyszerü szokás nála, hanem egyenest világnézetéből következik. Ellensége volt a rohanó, modern életnek, nem szerette a vasutat, a nagyvárosi élet lüktető zaját és vad hajszáját; legidegenebb pont reá nézve: a világvárossá surjánzó Budapest aszfaltja, idegizgató, lázas tülekedése. Provinciális iró, nem a szó lekicsinylő értelmében, hanem filozófikus alapon, azért, mert ezt tartja az emberi méltósághoz és az egyéniség zavartalan fölségéhez illendő életformának. Ezekből a jellemvonásokból hibák is fakadnak. Például hiányzik müveiből a megszabott tér és a kimért idő fogalma. Előadása parttalan, kanyargó ballagás, mint a Tisza folyása. Mintha nem ismerné a műfaj korlátait: irásaiban összeolvad a rajz, a csevegés, a széles leirás és az elmélkedés. Igy esik

meg, hogy ugyanaz a szellem, amely a részletekben bámulatosan artisztikus és filigrán, a nagy egészben sokszor alaktalan és szétfolyó. De ez a hibája is annyira közvetlen és egyéniségéből származó, hogy valami eredeti bájt ad költészetének.» Világa szük: a baranyai gazdák, kiskun nemesek, a debreceni és pataki kollégiumok, a református egyház, a parókia és falusi iskola világa. «Az egészet összetartja és egységbe foglalja a magyar kálvinizmus a maga történeti adottságában és hagyományos életében. Ez a világ ma már ilyen alakban ép úgy nem él, mint a Jókai Komáromja, a Mikszáth dzsentrije, a Herczeg Ferenc tiszti kaszinója. Ma más az ormánsági kisgazda, az orgoványi közbirtokosság, a debreceni egyetem és a pataki angol internátus. De az, ahogy ő látta és ahogy ő lerajzolta, egy nagy társadalomtörténeti muzeálás volt: az eltűnt magyar mult egy legszebb és legértékesebb darabjának irodalmi konzerválása. Ennek a világnak nemcsak életét mutatta meg, de megtöltötte mindeniket a saját történelme legnagyobb és legsugárzóbb emlékeivel. Nemcsak pillanatfelvételeket nyujt, hanem e képekben a százados mult hagyományainak értékmetszete is látszik. A távlat mély és tiszta, a lélek égő és fényes, a magyar géniusz uralkodó méltósággal hív hódolatra. Igazi elemében ott volt, ahol a jóság fölényét látta vagy ábrázolta. Könyveinek összefoglaló címe ez lehetne: A jóság hatalma. Miként olvad meg a konokság, enged fel a hidegség, milyen győzelmes a szelíd lélek, milyen kifogyhatatlan a megbocsátó szeretet, milyen édes és meleg érzés a kiengesztelődés, milyen jó a megérkezés. Vannak sorai, amelyeket mindig könnyeken át fognak olvasni. Jaj annak a nemzedéknek, amelyiknek nem lesznek ilyen könnyei!» (Baksay Sándor munkáinak kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. Budapest, 1932.)

Baksay Sándor 1832 augusztus 1-én született Nagypeterden, Baranya megyében. Tanulmányait Csurgón és Kecskeméten végezte, hét évig a kiskunhalasi református gimnázium tanára volt, négy évig egy pestmegyei faluban lelkészkedett, 1866-ban a kunszentmiklósi református egyházközség hívta meg lelkipásztorának. Kunszentmiklóson maradt még akkor is, amikor hitfelei 1904-ben a dunamelléki református egyházkerület püspöki székébe emelték. 1915 június 18-án halt meg Kunszentmiklóson. Élete utolsó szakaszában már csak keveset írt, nem akart résztvenni a dicsőség kergetőinek lázas futásában, hívei lelki

gondozását többre tartotta minden irodalmi érvényesülésnél. Nem az olvasóközönséggel, hanem templomi hallgatóságával közölte igazságait. Lelke a régi magyar falu népében gyönyörködött: «Én nem feledtem és nem is feledem el soha azokat a szép tiszta templomokat, melyeknek fehérbe öltözött sokasága megkettőzteti a kívülről áramlott világosságot s éneke mintha összecsapna a mennyei karok zengésével. Beszédük dallamos, nyugodt, természetes; modoruk tiszta, keresetlen; tekintetük nyájas, bizalmas, vidám, élénk.»

Adatok Baksay Sándor életéhez:

1832. — Baksay Sándor születésének éve. Augusztus 1-én születik a baranyamegyei Nagypeterd faluban. (Elődei kétszáz esztendő óta Isten szolgái: helvét hitvallású papok vagy teológiai végzettségű tanítók. Atyja: Baksay László nagypeterdi református rektor; anyja: Földváry Rozália. A népes család szegényen él, annál melegebben lángol szívükben kálvinista hitükhöz való ragaszkodásuk.)

1847. — Baksay Sándor befejezi tanulmányait a csurgói református latin iskolában. (Az egész csurgói diákságot mindössze három tanár tanítja, ezek közül is kettő egyúttal református lelkész Csurgón. Csupa szegény gyerek tanul a gimnáziumban — papok, tanítók, kisnemesek, jobbágyok fiai —; a diákok supplicálással segítenek magukon: vakációikban végigjárják könyöradományokért a dunántúli kálvinista falvakat. Az iskolában latinul tanulnak, de már magyar önképzőtársulatuk is van.) A tizenöt éves diák Csurgóról ez év őszén Kecskemétre megy, az itteni református főiskola filozófiai tanfolyamának első évére iratkozik be. (Itt végzi később teológiai tanulmányait is. Tanárai közül a szentírástudomány előadójának, Ballagi Mórnak, köszönhet legtöbbet.)

1855–1862. — A kiskunhalasi református algimnázium tanára. (Vágyódik a drávamenti Ormánság magyar népe közé, de nincs alkalma, hogy közelebb kerüljön szülőföldjéhez. 1857-ben megnősül; feleségül veszi az egyik halasi tanító leányát, Hetessy Viktóriát; boldog házasságukból csak a gyermekáldás hiányzik.)

1862–1866. — Református lelkipásztor a pestmegyei Érsekcsanád faluban. (Négy zavartalan esztendőt tölt áhítatos kálvinista hívei között. Az irodalomban most kezdik nevét ismerni.)

1866. — Ez év nyarától kezdve negyvenkilenc esztendőn át a kunszentmiklósi református gyülekezet papja. (Még mindig vágyik Baranya megyébe, lassankint mégis megszokja az Alföldet. Hívei között rendet tart, parókiája a tekintély helye, templomi beszédeivel mély hatást tesz hallgatósága lelki életére.)

1872. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjává. (A M. T. Akadémia 1884-ben iktatja tagjai közé.)

1887. — Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben című hatalmas díszmunka számára nagyértékű néprajzi tanulmányokat ír. (A Rudolf trónörökös védnöksége alatt közrebocsátott fényes sorozatban négy közleménye jelenik meg: Magyar népviselet, Magyar népszokások, A Jász-Kunság, A Mecsek környéke.)

1904. — Hetvenkét éves. Szász Károly utóda lesz a dunamelléki református egyházkerület püspöki székében. (Bár öreg ember már, mégis tetterős. Örvend, hogy az Úristen az ő főpásztori gondjaira bízott «egy gyönyörűséges országot, mely a Duna mindkét oldalán terül el. Benne van az áldott Alföld, a mosolygó, halmos Dunántúl a kékellő Mátrától le a rohanó Dráváig.» 1908-ban a főrendiház tagja, 1909-ben a genfi egyetem tiszteletbeli doktora.)

1915. — Halála június 18-án, nyolcvanhárom éves korában, Kunszentmiklóson. (Élete utolsó napjai tele vannak gyötrelmes bánkódással 1914 végén elköltözött hitvestársa halála miatt. Belenyugszik, úgymond, a Gondviselés rendelkezésébe, de «én volnék a legmegvetendőbb ember, ha ezt csupán belenyugvásnak minősíteném. Én, aki hatvanhat év óta hirdetem, hogy nem itt a vég; a folytatás másutt lesz és örök. De azért sírni szabad. Sírok is és siratom is naprólnapra az én Megsirathatatlanomat, aki négy hónapja vált el tőlem és akit csendesen gyászolok ebben a nagy, árva házban.»)

Kiadások. — Lucanus Pharsaliája. Fordította Baksay Sándor kunszentmiklósi református pap. A M. T. Akadémia által 130 arannyal jutalmazott pályamű. Pest, 1869. (A pályanyertes hexameteres fordítás mellett az 1865. évi akadémiai döntés dícséretben részesítette Laky Demeter csornai premontrei tanár magyar Pharsaliáját is. Ez a fordítás 1867-ben jelent meg.) — Gyalogösvény. Két kötet. Budapest, 1887. (Válogatott elbeszéléseinek gyüjteménye. Ebben a sorozatban van a Patak banya című méltán híres novella: egy hitéhez hű kálvinista

parasztasszony szomorú története a katolikus-protestáns vallási torzsalkodások idejéből. A szerző legsikerültebb elbeszélései a Vasárnapi Ujság lapjain jelentek meg az 1870-es évektől kezdve.) — Szederindák. Budapest, 1891. (Négy novella. Mint az előbbi gyüjtemény, ez a kötet is megjelent újabb kiadásban.) — Dáma. Történeti körkép. Budapest, 1899. (Az iró ezt a történeti regényét becsülte legtöbbre s méltán. Először a Vasárnapi Ujság 1898. évfolyamában jelent meg Kimnach László rajzaival. Az akadémiai Péczely-díj odaitélésekor dicsérettel emlékeztek meg róla, de a jutalmat Werner Gyula regénye kapta: a Megvirrad még valaha.) — Homérosz Iliásza. Kiadta a M. T. Akadémia. Budapest, 1901. (Az első hat éneket a Kisfaludy-Társaság adta ki 1897-ben, egyes részeiből a Budapesti Hirlap, Budapesti Szemle és Vasárnapi Ujság közölt szemelvényeket. A kitünő fordító abból a gondolatból indult ki, hogy a közönség nem élvezi a hexameteres Homeros-fordításokat, tehát az Iliászt más módon kell a magyar olvasók közelébe hozni. «Fő az, hogy a tartalom ugyanazon szellemben vagy kedéllyel legyen visszaadva, ami az eredetin elömöl.» 1875-ben fogott munkájához, időnkint bemutatta egy-egy részletét a nyilvánosság előtt, de mutatványai nem nyerték meg a versforma hűségét követelő irók és kritikusok tetszését, annyira merésznek látszott müfordítói felfogása. Mikor első hat éneke 1897-ben megjelent, Péterfy Jenő kesernyésen itélkezett róla a Budapesti Szemlében. Szerencsére a birálat nem vette el kedvét munkája folytatásától. Örök kár, hogy Odysseia-fordítása harmadában maradt.) — Pusztai találkozás. Patak banya. Bevezetéssel ellátta Mikszáth Kálmán. Budapest, 1907. (A Franklin-Társulat Magyar Regényiróiban.) — Baksay Sándor összegyüjtött irodalmi dolgozatai. Sajtó alá rendezte Kéky Lajos. Három kötet. Budapest, 1916. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában közrebocsátott gyüjtemény.) — Baksay Sándor egyházi munkái. Kecskemét, 1930. (Hetessy Kálmán református lelkész kiadása.) — Jáhel, Patak banya. Ravasz László bevezetésével. Budapest, 1932. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Szana Tamás: Újabb elbeszélők. Budapest, 1889. — Tolnai Lajos: A hetvenes évek irodalma. Képes Családi Lapok. 1890. évf. — Szinnyei József: Magyar irók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. III. köt. Budapest, 1903. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom története. II. köt. 10. kiad.

Budapest, 1909. — Madarász Flóris: Baksay Sándor. Magyar Kultúra. 1915. évf. — Schöpflin Aladár: Baksay Sándor. Nyugat. 1915. évf. — Vásárhelyi József: Vázlatok Baksay Sándor írói arcképéhez. Protestáns Szemle. 1915. évf. — Zsigmond Ferenc: Baksay Sándor. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Ferenczi Zoltán: Baksay Sándor emlékezete. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916. évf. — Kozma Andor: Baksay Sándor. Budapesti Szemle. 1916. évf. — Pruzsinszky Pál: Baksay Sándor. Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1916. évf. — Détsy Erzsébet: Baksay Sándor mint elbeszélő. Budapest, 1917. — Kéky Lajos: Baksay Sándor. Budapest, 1917. — Radó Antal: Magyar Homér-fordításokról. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Deák Margit: Baksay Sándor nyelve. Budapest, 1918. — Hetessy Kálmán: Baksay Sándor naplójából. Protestáns Szemle. 1925. évf. — Rédey Tivadar: Mohács emléke költészetünkben. Mohácsi emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre. Budapest, 1926. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — A M. T. Akadémia ünnepi ülése Baksay Sándor születésének századik évfordulója alkalmából. Budapest, 1932. (Berzeviczy Albert: Megnyitó beszéd. Ravasz László: Baksay Sándor emlékezete.) — Máthé Elek: A szentmiklósi parókia. Protestáns Szemle. 1932. évf. — Schöpflin Aladár: Baksay Sándor. Nyugat. 1932. évf. — Soós Béla: Baksay Sándor. Protestáns Tanügyi Szemle. 1932. évf.

RÁKOSI JENŐ.

A magyar drámairodalomnak 1866-ban új hajtása támadt: ekkor került színre a pesti Nemzeti Színházban Rákosi Jenő *Aesopus*a. A meseszerű vígjátéknak nagy sikere volt; a szerző a hatásos darabbal megindította az újromantikus dráma divatját. Az új stílus visszahatásul következett a művészi fantázia és költői hangulat tekintetében egyre jobban ellaposodó magyar történeti drámára. A magyar színpadi szerzők, élükön Szigligeti Edével, kiszámított színszerűségre törekedtek s nem sokra becsülték a képzelet romantikus szárnyalását; Rákosi Jenő a költészet verőfényét vitte a színpadra. Kedvteléssel stilizálta verseit, magvas nyelven írt, eleven fantáziával színezte párbeszédeit.

Az idegen drámaírók közül Shakespeare hatott reá legerősebben: öntudatosan és öntudatlanul utánozta Shakespearet. Egyes darabjainak olvasásakor az az érzésünk, hogy Shakespeare egyik ismeretlen színműve akadt kezünkbe s ezt a színművet valamelyik modern szerző enyhébbé, lágyabbá, líraibbá simította. Az angol író hatása mellett Katona József és Grillparzer sugallata is feltűnik drámáin.

Rákosi Jenő mesedrámáiban erősen idealizált hősök váltakoznak vaskos prózai alakokkal. Színhely és idő: az

ókor, a középkor és a meseország. *Aesopus* (1866) ógörög tárgyú vígjáték. Hősét, a rabszolga-meseírót, ura leányának szépsége idétlen hebegőből ékesen szóló szerelmessé varázsolja. Meséje abból indul ki, hogy Samos fejedelme különös parancsot ad népének: minden fiatalabb férfi köteles négy nap leforgása alatt megnősülni. A fejedelem tudósának van egy leánya, Erota; a nagy sürgés-forgás közben a ház rabszolgája, Aesopus, szerelmet vall a szép hajadonnak. Eddig dadogott, most egyszerre hangzatos beszédű lesz; s bár a tudós felbőszülve hallja a szerelem hírét, a rabszolga olyan ügyes, hogy még a fejedelmi udvarban is a maga tetszése szerint igazítja el a házasodó szerelmes párok dolgát. A samosi fejedelemnek tetszik a szellemes fiatalember, alkalmazást ad neki udvarában, nőül adja hozzá Erotát is: «Légy, Aesop, királyi udvarunk örök dísze.» — A vígjátékban sok elem volt a mesék világából, költői tartalma regés formában jelentkezett, mégsem lett belőle pusztán olvasásra való könyvdráma, hanem — a maga idejében — a színpadon is fényesen megállta helyét.

*A szerelem iskolájá*nak (1874) színtere Sylvania, középponti alakja a kérőit visszautasító királykisasszony. A leány ridegségét fájdalmas álomsorozat enyhíti meleg érzéssé egyik daliás kérője iránt. Kordiál királyfi elnyeri Stella királykisasszony szívét, az öreg király öröme határtalan: «Egy hétig kell a kedvnek állnia, Rekedjenek belé a harsonák.» — A nézők a darab végén tudják meg, hogy a szenvedések sorozata csak tanulságul szolgáló mesés történet, olyan mesterien illeszti be a szerző az álmot a való

élet keretébe, az első és az ötödik felvonás közé. Az álom úgy tűnik fel, mint Kordiál és Stella történetének egyenes folytatása. Valószerűség nincs a színműben, a nézők elé a mesék országa tárul, a hétköznapi szürkeséget a költői párbeszédek helyettesítik. A jambusok nem hibátlanok, de a drámai előadás mindenütt zökkenő nélküli, a stílus szárnyaló.

Endre és Johanna (1885) a magyar Anjou-királyfi tragédiájának eredeti elgondolású története. A szerző fényes lelki megokolással mutat rá arra, hogyan távolodik el egymástól két szerető szív. A tragédia megindítása és befejezése eltér a történelem adataitól. Az első felvonásban a fejedelmi jegyespár még nem ismeri egymást; gonosz véletlen, hogy Endre herceg, a még ismeretlen magyar királyfi, egy éjjeli tömegmulatságon megmenti Johanna nápolyi hercegnőt halászlegény-udvarlója erőszakosságától. Ezt a találkozást Endre nem felejti el, az erkölcsi lazaságot nem bocsáthatja meg, bizalma meginog a nápolyi királyleányban; viszont Johanna álmélkodva szemléli életpárja zordon idealizmusát, nem tudja összeegyeztetni a maga világát a magyar erkölcs könyörtelenségével, kétségbeesése bukásba ragadja. Megrázó lelki vergődések után kibékül ugyan a férj és feleség, de a végzet legszörnyűbb csapását már nem lehet feltartóztatni: Endrét az orgyilkosok elteszik láb alól, Johanna megöli magát kétségbeesésében. — A tragédia meséje izgalmas, tele van a romantika hatáskereső elemeivel; titkos találkozások, összeesküvések, álarcos menetek, oltárkép lezuhanása, tűzhányó kitörése, földindulás, méreg és tőr foglalkoztatják a nézők

képzeletét. A megrázó részletek tragikuma az erkölcs tengelye köré fonódik: a magyar életfelfogás szembekerül a nápolyi udvar ledér életszemléletével. A férfi és a nő halálba gyötri egymást, a férfi egyenesen meggyőzhetetlen a maga álláspontjában. A környezet gyilkos levegője és a lelkek meghasonlása nem fejlődhetik mássá, mint véres befejezéssé. «Johanna, jaj nekünk, mily botorul Játszók egymás mennyországát mi el:» kiált fel Endre az utolsó találkozáskor; azután reászakad a katasztrófa.

*István vezér*ben (1891) IV. Béla király korának testvérharcai bontakoznak ki szemünk előtt. A király és fia köré életre-halálra harcoló indulatokkal sorakoznak fel az uralkodó-család asszonyai, hercegei, udvari emberei, magyar vitézei; másrészről a pápai követ, Ottokár cseh király, a németek, kunok, tatárok. Különösen IV. Béla neje, Mária királyné, küzd fia, a későbbi V. István király feleségével, a kun Erzsébettel. A megokolás kibékítő, az újabb tatárveszedelem vihara elsöpri a családi gyűlölködés jeleneteit, a magyarság döntő diadalt arat a barbár ellenségen. «Dicsőség néked ó király, atyám! A győzelem tiéd:» kiált fel IV. Béla fia, István vezér, s a diadalittas magyar vitézek lelkes reményekkel vonulnak el a csatatérről. — A színműben benne van az árpádkori történelem egész lelkisége, a testvérharcok szellemének komor felidézése, a trónviszályok indítékainak megvilágítása. A királynék szócsatájában megnyilvánuló erő különösen izgalmas része a darabnak. Mint a farkas a zsákmányra, úgy tör a nemzetre a külső ellenség, belül pedig ott vérzik a magyarság a maga legfőbb urainak fékezhetetlen szenvedélye miatt.

Antik világnézetű tragédia: *Tágma királyné.* (1902.) Az ősidőkben játszó történeti szomorújáték a besenyők és kazárok küzdelmét mutatja be egy végzetes családi tragédia kíséretében. A besenyők diadalmasan megvívják szabadságharcukat a kazárok ellen, de a besenyő királyné, Tágma, szörnyű lelki viharok között szenvedi végig a nemzeti küzdelmet: «Nem volt királyné még ily nyomorult, Nem asszony még ilyen boldogtalan S ki látott még ily meggyötört anyát!» Csapongó romantika vegyül a darabban az ógörög sorstragédiák életszemléletével: a végzet akaratát nem kerülheti el semmiféle emberi erő. A szerző nagy becsvággyal dolgozta ki jambusos drámájának minden részletét, de meséjét és gondolatait olyan különös világba helyezte és annyi szertelenséggel tette rémessé, hogy a színházi közönség megdöbbenve távozott a bemutató előadásról.

Rákosi Jenő színműveiben sok a hatásos jelenet. A szerző a képeknek és hasonlatoknak gazdag hímzésével díszíti párbeszédeit, elmésségе sokszor ragyog, hangulatfestése eleven színekben játszik. A költői hatást a színi hatással szerencsésen egyesíti; sajátságos azonban, hogy olvasmánynak majd mindegyik verses színdarabja nehéz, komoly elmélyedést követelő, nem egyszer fáradságot okozó. A szerzőben megvan a stílus költőisége, de nincs meg mindenütt a nyelv könnyedsége.

A régi dal régi gyülölségről (1867) a mai élet társadalmi kérdései közé vezet. A történetet a szerző meglehetősen naiv romantikával próbálja elfogadhatóvá tenni, Shakespearet mértéktelenül utánozza; színműve inkább

csak mint szellemtörténeti adalék érdemel említést. A zsidó-kérdés ekkor már erősen magára vonta a figyelmet; a fiatal író lelkes filoszemita irányzatossággal iparkodott hangulatot kelteni a zsidóság és a liberalizmus mellett. Ha eddig gyűlölte is egymást a keresztény és a zsidó, ezentúl legyenek egymásnak meghitt barátjai. A zsidó Lévi alakja Shylok másolata megfelelő modern módosítással, Shakespearera emlékeztetnek egyes személyek szójátékos feleselései és a színhely gyakori változásai is. Az eseményeknek kevés színhelyre való sűrítésében Rákosi Jenő mindig gyönge volt, felvonásait kisebb képekre osztotta, színterei állandóan változtak.

Népies tragédiájának, a *Magdolná*nak (1884), egy szerencsétlen falusi leány a hőse; a boldogtalan teremtés a nagyvárosi élet aljasságában züllött nővé lesz. Ez már naturalista sajátságokat tükröző darab, levegője egészen más, mint a korabeli népies daraboké. A szerző mintha meg akarta volna mutatni sokoldalúságát, amikor bevilágított az élet mélységeibe s a végzetdrámák komorságával fonta hősnője köré a balsors átkát. A divatos francia népdrámák kétségtelenül hatottak a magyar népdráma írójára.

Derűs hangulatú társadalmi darabjainak csoportjából *Ida* (1883) című vígjátéka emelkedik ki. Ez a kedves színpadi alkotása vetekedik a legjobb Csiky-vígjátékokkal; bonyolítása és jellemrajzolása a biztoskezű drámaíró munkája.

A magyar operett kialakulása sokat köszön Rákosi Jenő tehetségének. Dalos játékaival segíteni akart az ere-

deti magyar énekes játékok akkori szegényes műsorán és a budapesti Népszínház időnkint szembetűnő operettínségén. A franciákkal nehéz volt versenyeznie, mégsem maradt mögöttük; s ha az akkori hazai zeneszerzők jobban értettek volna a könnyed dallamstílushoz, bizonyára a szövegszerző sikere is tartósabb lett volna. Néhány jeles mintát így is adott az operettre. *(Tempefői,* 1883; *A négy király,* 1890.) Sajnos, énekes színpadi irodalmunk korán elfordult az ő egészséges kezdeményezésétől s a művészetre törekvő irányt silány érzékcsiklandozással cserélte fel.

Az érdemes színműíró a regényírásban Jókai Mór tanítványa. *A legnagyobb bolond* (1882) fiatalos kiforratlanságú regény, vannak benne érdekes részletek, merész romantikája száraz realizmussal vegyül. Meséjének időpontja az önkényuralom kora, színtere a vidék és a főváros, hőse egy romlatlanlelkű színésznő. Egyébiránt a mese szálai több más személy köré is bőséggel fonódnak, az író nem szorítja zárt kompozícióba a különálló részeket, elbeszélő üteme nyugtalanul száll helyzetről-helyzetre. Victor Hugo, Sue és Jókai példájára szereti a hihetetlen fordulatokat, mesemenetébe osztrákellenes célzatosságot vegyít, az abszolutizmus korának politikai hangulatát hazafias korrajzi vonatkozásokkal támasztja fel. Képzelete szeszélyesen kalandozik, nincs szüksége lélekelemzésekre, fordulatos és eleven elbeszélő.

Beöthy Zsolt rendkívüli méltánylással emlékezett meg Rákosi Jenő drámairól érdemeiről. Mit hozott, úgymond, Rákosi Jenő drámai költészetünknek? Hozta a képzelet nagyobb szabadságát, gazdagságát,

bátorságát; az érzés melegebb közvetlenségét, merészebb áradásait, szívhez szólóbb hangját; hozott a miénknél színesebb, elevenebb, szeszélyesebb világot; újabb, szövevényesebb, érdekesebb mesét. Bár publicista volt, a politikával a színpadon nem tartott kapcsolatot; a drámaírást tiszta költői eszközökkel szolgálta; tárgyai, alakjai, pátosza, gúnyja nem a nap izgalmaiból és hangulataiból valók. Aesopusát a meglepetés elragadtatása üdvözölte, a Szerelem Iskoláját méltán tartják költészete koronájának; az utóbbinak különös varázsa, hogy csodálatos összhanggal üti meg a költői skála valamennyi hangját, a tréfától a borzalmasig, a szónokitól az idillig. István Vezérben régi krónikáink száraz jegyzetei lüktető életet nyernek, a lelkek összeütközését a szavak harcában mesterien tolmácsolja. Endre És Johanna történetében a kérlelhetetlen végzet szörnyalakja uralkodik az elmék, szívek, sorsok fölött; a végzetnek és szenvedélynek ilyen kapcsolata Kemény Zsigmond koncepcióira és stílusára emlékeztet; mélyebb és megrázóbb szavak, mint Johanna sirámai, magyar színpadról alig hangzottak még. (Rákosi Jenő drámairodalmunkban. Budapesti Szemle. 1920. évf.) — Galamb Sándor kiemelte Rákosi drámairói értékeinek sokféleségét. Az újromantikus stílusnak elhatározó lökést ad, a magyar operettet megteremti, példát mutat a franciás vígjátékra, kísérletezik a naturalizmussal, végül a Tágma Királynéval eljut a drámai nagy stílus, a világnézeti monumentalitás, a modern szabású klasszicizmus kapujáig. Tragikai mélység és gondolati elmélyedés tekintetében Rákosi újabb költészetünk legerőteljesebb írói közé tartozik. (Rákosi Jenő. Irodalomtörténet. 1921. évf.) — Schöpflin Aladár szerint Rákosi nem divatok után indult, hanem a közönséget iparkodott fölemelni a maga ízléséhez. Drámaíró-kortársai közül, még Csiky Gergelyt sem véve ki, ő volt a legigazibb költő. Elgondolásai a vígjátékban finomak és szépek, a tragédiában jelentősek és súlyosak voltak. Néhány alakja, így Aesopus, Johanna, Stella, a magyar drámairodalom legjobban megalkotott karakterei között foglal helyet. Legnagyobb értéke drámai stílusa. «Nyelve valóban drámai nyelv; szín, erő és hajlékonyság van benne. Ki tudja fejezni a tragédia feszültségét és emelkedettségét épúgy, mint a vígjáték játszi ságát és frisseségét, a szenvedély viharát, a komoly filozófiai reflexiót, a lírai érzés olvadását s a tréfa vidám pattogását. Megvolt az a különös adománya, hogy beszéde elevenen hatott a

színpadról, nem szavalásnak, hanem közvetlen emberi beszédnek.» A színpadról ma már nehezen tud kapcsolatot találni a mindig újat követelő közönséggel, de az olvasás bensőségében még mindig olyan szépségeket tár elénk és olyan életerőt éreztet, amelyekért érdemes műveit forgatni. (Rákosi Jenő, mint drámaíró. Rákosi Jenő élete és művei. Szerk. Süle Antal. Budapest, 1930.)

Rákosi Jenő 1842 november 12-én született Acsád faluban, Vas megyében. Gimnáziumi osztályait Kőszegen és Sopronban végezte, a gazdatiszti pályára készült, de írói tervei a Dunántúlról Pestre sodorták. Aesopus című vígjátéka 1866-ban nagy sikert aratott, első színre került darabját számos komoly és derűs színmű követte. Legnagyobb hatása szerkesztői és publicisztikai működésének volt. Báró Kemény Zsigmond 1867-ben rábízta a Pesti Napló egyik rovatát; ezt a rovatot csakhamar olyan népszerűvé tette, hogy nevét már az 1860-as évek végén a legkiválóbb hírlapírók nevei közt emlegették. A Népszínház igazgatásával az 1879-es években külön munkaterületre jutott; sokoldalú tehetsége itt is beváltotta a tetterejéhez fűzött reményeket. Még fényesebben bontakozott ki vezető elméje a Budapesti Hirlap szerkesztőségében: politikai napilapjának irányító hatása messze túlnőtt a napisajtó keretein. Kossuth Lajos Pesti Hirlapja és Kemény Zsigmond Pesti Naplója után ez volt a harmadik történeti jelentőségű magyar ujság. Rákosi Jenő nem csatlakozott egyik politikai párthoz sem, egyedül a nemzet javát tartotta szem előtt; lapjába annyi vezércikket, tárcát és bírálatot írt, hogy termékenységben felülmúlta valamennyi hírlapíró elődjét és kortársát; de meghaladta őket témáinak gazdagságával és stílusának világosságával is. Érdemei elismerését jelentette tagsága a M. T. Akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban, a Petőfi-Társaságban és sok más helyen, ahol az írók szabad köztársasága jutalmazza a tehetséget. Negyvenhárom évig irányította a Budapesti Hirlapot, halhatatlan érdemeket szerezve a nemzeti öntudat kialakításában és a nemes ujságírói hang megőrzésében. 1929 február 8-án halt meg Budapesten.

Adatok Rákosi Jenő életéhez:

1842. — Rákosi Jenő születésének éve. November 12-én születik a vasmegyei Acsádon. (Mind apai, mind anyai részről dunántúli katolikus német család ivadéka. Atyja, Kremsner János gazdatiszt,

nehéz gondokkal küszködve tartja fenn népes családját. Szüleinek tizenkét gyermekük van; közöttük Rákosi Viktor, a későbbi nagynevű író; Rákosi Szidi színművésznő, Beöthy Zsolt neje; Rákosi Ida, Csepreghy Ferenc hitvestársa.)

1854–1860. — Rákosi Jenő gimnáziumi évei. (Két évig a bencések kőszegi iskolájában, négy évig a soproni bencés gimnáziumban tanul. A Bach-korszak germanizáló erőszakossága németté teszi az iskola életét. «Negyedik osztályú koromban már ébredeztek irodalmi ambicióim. Először is önképzőkört csináltunk és lapot adtunk ki, természetesen német nyelven, mert akkor még a teljes németség sötétsége borult ránk.»)

1860. — Tizennyolc éves. A gimnáziumi hatodik osztály elvégzése után gazdasági gyakornok lesz az egyik somogymegyei grófi birtokon. (Atyjának nincs pénze további iskoláztatására, a tehetséges ifjú kénytelen a kedve ellen való gyakorlati pályára menni. Hajnaltájt már ott van az istállókban, napközben írnoki munkát végez vagy ügyel a béresek munkájára, közben az uradalmi tiszttartó két gyermekét is tanítja. Ha szabad ideje akad, mulatságokba jár gyakornoktársaival.)

1863. — Búcsút mond gazdasági pályájának, felutazik Pestre, hatvan forinttal a zsebében új életnek indul. (Író akar lenni, de nem tudja, hogyan kezdjen hozzá. Megszáll egyik volt soproni osztálytársa lakásán, ennek tanácsára tovább tanul, magánúton vizsgázik a gimnázium hetedik és nyolcadik osztályából, beiratkozik az egyetem jogi karára. Órák adásával tartja fenn magát, szabad idejében az egyetemi könyvtárban tanul. Hazulról csak nagyon kevés pénzt tudnak számára küldeni, de igényei nincsenek, józanul és szerényen él. Megismerkedik néhány íróval, lelkesen dolgozik drámai munkáin.)

1866. — Huszonnégy éves. Bekövetkezik életének nagy sorsfordulata. A Nemzeti Színház drámabíráló-bizottsága elfogadja előadásra Aesopus című vígjátékát. (Önéletrajzában élénk színekkel festi akkori izgalmát és reményeit: «Új és országos emberekkel fogok érintkezésbe jutni. Meg fogom ismerni a Nemzeti Színház nagy művészeit személyesen. És az intézet vezéreit: az intendánst, igazgatót, Szigligetit, a nagy drámaírót. Be fogok lépni a Nemzeti Színház kulisszái mögé, a színpadra, a nézőtér közönsége elé. Hiszen ez az,

amiért Somogyot otthagytam, amiért hóbortos fiatal fejemet idehoztam a bizonytalanságba. Ma még senki sem vagyok, holnaptól kezdve valaki leszek, nevem elkönyvelik és számon tartják, mint értéket. Ez az én eljegyzésem a szent frigyre a nemzettel. De milyen az, mikor egy ismeretlen fiatalember a homályból egyszerre a közérdeklődés körébe lép? A sötétségből a világosságba, az ismeretlenségből a hírnév fényözönébe. Mert hiszen az írói pálya is rendszerint olyan, mint a hajnal. Derengeni kezd és lassan, szinte észrevétlenül világos lesz. Én ismertem ugyan az utolsó időben pár írót, de az irodalmi köröktől, az irodalmi élettől messzebb voltam, mint az állatkörtől az égen. Akiket ismertem, azok is inkább leereszkedtek hozzám, semmint fölemeltek volna magukhoz. Más szóval eltürtek maguk mellett, de nem vettek komolyan.») Szindarabja október 14-én nagy sikert arat. («Tapsözönnel és kihívások sokaságával folyt le az est. Mintha a közönség be nem tudott volna telni egy szerény, sápadt fiatalember látásával, akiről tegnap még nem tudott semmit s akit ma jókedvében felavatott országoshírü íróvá. Egy gondolatra emlékszem csak, amely végigcikázott agyamon, amikor kiléptem a függöny elé és szemben álltam a zsibongó, tapsoló, éljenző sokasággal, mely a színházat megtöltötte. Ez a gondolat ez volt: Ki vagyok én, mi vagyok én? Egy bolondos fantaszta, egy ábrándos fiú, aki itt csak egy jött-ment legény és az ország első művészei beszélik az én szavaimat, mondják az én gondolataimat és a főváros első közönsége figyel, hallgat arra, amit én irtam le. Előadás után a boldogságtól, az örömtől, a szeretettől kimerített édesanyámat hazaszállítottam szerény hónapos szobámba, lefektettem, jóéjszakát mondottam neki és magam elsiettem a Kávéforrásba, ahol barátaim vártak, akikkel együtt kellett vacsoráznom, mert az én sikeremet a maguk sikerének is tekintették.»)

1867. — Báró Kemény Zsigmond meghivja a Pesti Napló munkatársának. («Még ez életben nagyobb ember előtt nem álltam. Egy kis, zömök, majdnem tömzsi ember jött felém: „Csak azért kérettem, mert szerződtetni akarom a Pesti Naplóhoz. Nem azért, hogy ujságiró legyen, hanem azért, hogy havi száz forint fizetése legyen és ráérjen drámákat irni." Én alig mondottam egy-két szót. Ellenben úgy jöttem ki onnan, mint az az ember, akit egy szál deszkán táncoltatott az óceán s ki most egyszerre partra lépett és szilárd

földet érez a lába alatt.» Átveszi Salamon Ferenc külpolitikai rovatának vezetését. Az osztrák mesterkedésekkel szemben rámutat a magyar kormány álláspontjának igazságára, hírt ad minden ausztriai sajtóvéleményről, elevenen vitázik a bécsi lapokkal. A magyar koronázás ünnepségeiről ő írja a tudósításokat.)

1868. — Deák-párti cikkei a Pesti Naplóban. (Élesen küzd az ellenzéki pártok ellen; a balközép népszerű lapjával, a Honnal, erős vitái vannak; Tisza Kálmánt keményen támadja.)

1869. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjának. Kiválik a Pesti Napló szerkesztőségéből. Az év végén Ráth Mór könyvkiadó megbízásából megindítja a Reform című politikai napilapot. (Ez is Deák-párti ujság, csakhogy modernebb szellemű a Pesti Naplónál. A tetterős szerkesztő magához veszi kávéházi asztaltársaságának fiatal íróit s Ágai Adolf, Beksics Gusztáv, Berczik Árpád, Csukássi József, Dóczy Lajos, Hevesi Lajos, Kaas Ivor, Kecskeméthy Aurél, Márkus István, Toldy István és mások segítségével friss napilapot teremt. A kiegyezés korának ifjabb hírlapírói nemzedéke a Reform hasábjain tör utat magának. Az ellenzéki zsurnaliszta és publicista csoporttól sok támadást kell elszenvedniök, a kíméletlen személyeskedéseket hasonló hangnemben viszonozzák. Gróf Andrássy Gyula kormánya meg van elégedve a szerkesztővel, csak az okoz gondot külügyi politikájának, hogy a szerkesztő az 1870-es német–francia háborúban a franciák pártjára áll s minduntalan felhívja a figyelmet a porosz terjeszkedés veszedelmére. A német győzelem, a szerkesztő felfogása szerint, könnyen veszélybe sodorhatja Deák Ferenc nagy alkotását s bomlást idézhet elő az osztrák-magyar monarchiában. A poroszok a durva és nyers erő emberei, a francia nemzet az emberiség szellemi fáklyavivője. A belpolitikában a két ellenzéki párt közül a tehetős földbirtokos-nemesség pártja, a Tisza Kálmán vezérlete alatt álló balközép, a veszedelmesebb, mert a parasztságra és kisnemességre támaszkodó szélsőbaloldalt, a függetlenségi és negyvennyolcas Kossuth-pártot, könnyebb kiszorítani a választókerületekből és az országgyülésből.)

1874. — Harminckét éves. Nőül veszi Kalmár Lajos hontmegyei nemesúr leányát. (Nejéről így emlékezik meg önéletrajzában: «Soha nem ambicionált mást, mint hogy férjének felesége és gyermekeinek anyja legyen. Ha sikerült némi jót és hasznost tennem ez életben,

túlontúl megjutalmaztattam érte azzal, hogy az enyim volt. Amit pedig vétettem, tudom, őérte meg fog nekem bocsájtatni minden hibám, bűnöm és vétkem onnan, ahonnan jő az emberekre a bocsánat.»)

1875. — Visszavonul a Reform szerkesztésétől, átveszi a Népszínház igazgatását. (Csodálatos gyorsasággal szokik bele az ismeretlen munkaterület szövevényeibe, tanácsadóit kitűnő érzékkel válogatja meg. Sikereinek fő támasza Blaha Lujza. Meggyőződése szerint: «A könnyebbfajta drámairodalomban, a szellemben, a hangban és modorban iskolát alkotott a Népszínház a vidéki színészet számára is, ennek a műfajnak nyelvét, tréfáit úgyszólván átteremtette magyarrá. Hogy a közönségre mily hatással volt, arról nem is szólok. Azt tartom, ott tanult meg a pesti ember magyarul nevetni és magyarul sírni.»)

1881. — Harminckilenc éves. Visszavonul a Népszínház igazgatásától. Átveszi a Budapesti Hirlap szerkesztőségi munkájának irányítását. (Az új lap a Pesti Hirlapból válik ki s Csukássi József szerkesztésében indul útnak június 16-án; főszerkesztője és egyik tulajdonosa Rákosi Jenő. A főszerkesztő célja, hogy megtörje a fővárosi német sajtó hatalmát, megerősítse a magyarságot nemzeti öntudatában s megvédje a magyar nyelvet minden idegen támadással szemben. «Kormánypártiak nem leszünk, az ellenzékkel tartunk, de párthoz nem szegődünk.» Szívós hadjáratot visel Tisza Kálmán miniszterelnök közösügyes politikája ellen, számontartja a nemzetiségi izgatásokat, felháborodva számol be a magyar nyelvnek a közös hadseregből való kirekesztéséről, gáncsolja az egész kormányrendszert, kiemeli gróf Apponyi Albert mérsékelt ellenzéki politikájának erkölcsi értékeit. Mindezt nem a demagógia hangján, hanem európai stílusú megvilágításban. A lap nagyhatalommá lesz, a szerkesztő szavának értéke a következő évtizedekben nem egyszer nagyobb a kormány súlyánál. A szépirodalmi törekvések bírálatában sokszor lép fel döntő módon a minden szépért-jóért lelkesülő szerkesztő. Ha valamelyik ismeretlen tehetség könyvéről tárcát ír, a névtelen szerző ismertnevű ember lesz. Olykor csalódik fölfedezettjeiben, de többnyire beválnak reményei.)

1890. — Tisza Kálmán miniszterelnök bukása után mindent megtesz arra, hogy gróf Apponyi Albert politikai célkitűzései sikerhez

jussanak, de az uralkodóház nem bízik a nemzeti párti politikában, hiába helyezi a Budapesti Hirlap eszményi megvilágításba a gróf alakját. (Útjaik közösek, de azért Rákosi Jenő nem lép be Apponyi pártjába, mert nem akarja tollát megkötni a pártfegyelem kötelékeivel. Nem fogad el képviselői mandátumot sem, bár felajánlják neki, hogy pártonkívüli programmal is beviszik a parlamentbe. Függetlenségének ez a kényes megőrzése még nagyobb tekintéllyé teszi az országgyűlési tagságért törtető magyar világban.)

1891. — Megalapítja az Otthon írók és hírlapírók körét. (A világháború végéig ő áll a kör élén, lemondása után Molnár Ferencet választják meg elnökké.)

1892. — Megválasztják a M. T. Akadémia tagjának. (Az Akadémia tagjaival régebben sok ellenkezése volt, mint szerkesztő és hírlapíró nem egy alkalommal adott kifejezést elégedetlenségének az akadémiai ügyekkel szemben, ezért került be aránylag későn a tagok sorába. Különösen Gyulai Pállal harcolt sokat irodalmi kérdésekben. A nyelvészeti ütközőpontok közül az idegen szók írásának ügye volt a legfontosabb. Rákosi Jenő még az idegen személyneveket is a magyar helyesírás szerint írta, viszont Gyulai Pál veszedelmet látott az idegen szók magyaros írásában. A Budapesti Hirlap hasábjain némely más vitás pontban is új helyesírás honosult meg, ezt a fonetikus helyesírást utóbb, a közoktatásügyi miniszter rendeletére, elfogadták az iskolák, végül az Akadémia sem zárkózott el a reform elől.)

1896. — I. Ferenc József királytól magyar nemességet kap. (A király először kitörüli nevét a millennium örömére kitüntetendők jegyzékéből, mert valamelyik rosszindulatú besúgó azt a vádat kovácsolja ellene, hogy egy alkalommal a Budapesti Hirlapban sértő módon nyilatkozott a Habsburgokról. A vád hamissága kiderül, a király visszaírja nevét a névsorba. «Így lettem én magyar nemesember. De így tanultam meg azt is, hogy a király környezetében mindig vannak gazemberek, akik kellemetlen dolgokat raknak a király asztalára.»)

1903. — I. Ferenc József király kinevezi a főrendiház tagjává. (Örül a kitüntetésnek, mert munkája megbecsülését látja abban, hogy az arisztokraták között a polgári származású embernek is helyet adnak. Később meg kell érnie mást is. Mikor a trianoni béke után gróf

Bethlen István a förendiház helyébe megalkotja a felsőházat, a kormány nem ad neki helyet a felsőház tagjai között.)

1905. — A szocialista tömegek ostroma a Budapesti Hirlap ujságpalotája ellen. (Az ellenzéki koalíció eltiprására kirendelt darabontkormány némán türi a romboló munkát, a szerkesztőség és nyomda maga védekezik, mert a rendőrség segitsége elmarad. «A Budapesti Hirlap házával szemben levő nagy telek udvarán a csata egész idején egy rendőri lovasosztag tanyázott és nem tudtuk, mire vár. Arra-e, hogy minket segitsen, vagy arra, hogy a munkásokat támogassa. Mi a felsőbb emeletek ablakaiból figyeltük, mint pipázgatott nyugodtan a vitéz rendőrlovasság, mig a mi házunk falán revolvergolyó kopogott s a vasajtó a betörők bunkóitól döngött.»)

1906. — A nemzeti ellenállás diadalt arat, de a következő évek megcáfolják az ellenzéki kormányzáshoz fűzött reményeket. (Ezekben az években Tisza István pártjának megerősödése és a szocialisták tüntetései egyre közelebb sodorják a függetlenségi és negyvennyolcas pártot az általános titkos szavazati jog követeléséhez. A Budapesti Hirlap nem ijed meg a félelmes megmozdulásoktól, a szerkesztő a magyarság érdekeit nem hajlandó alárendelni semmiféle kockázatos újitásnak.)

1909. — Küzdelme Ady Endre és társai ellen a Budapesti Hirlapban. (Senkisem meri nyiltan kárhoztatni a nyugatos szellemet, mert mindenki tudja, hogy a napisajtó és a szépirodalmi folyóiratok kritikája gúny tárgyává teszi a felszólalót. A konzervatív-nacionalista kritikusok hallgatnak vagy csak bátortalanul nyilatkoznak az új irányról; Rákosi Jenő a világháború végéig egymagában harcol a materialista világnézettel, dekadens vallomásokkal, stílusnyegleségekkel. A magyar közönség túlnyomó nagy része egyértelműen helyesli támadó cikkeit, annál elkeseredettebben iparkodnak megtépdesni tekintélyét a liberális-radikális-szocialista irók. Következetes álláspontjával, félelmes erkölcsi erejével, fényes vitázó tehetségével Gyulai Pál szellemi utóda lesz. Lapját a nemzeti szellemű kritika ítélőszékévé teszi.)

1910. — Az általános, titkos választójog dicsőítőivel szemben Tisza Istvánban látja a nemzet legfőbb támaszát. («Mi párthoz nem szegődünk. Hajlandók vagyunk minden jót támogatni, bárhonnan jön. Kérlelhetetlenek egyelőre csak egyben maradunk: a választójogi reform-

kérdésben. Ellenezni fogjuk a titkosságot, a községenkéntiséget és az általánosságot.») Elfordul régi politikai párfogoltjaitól, az ellenzéki vezérektől, mert úgy látja, hogy hatalmi vágyuk és sértett hiúságuk nagyobb hazaszeretetüknél. (A maga népszerűségét feláldozva bátran megáll elvei mellett: «Ha már oda jutottunk, hogy az országot csak erőszakkal lehet megmenteni, elismerem, hogy a hazát megmenteni erőszakkal is kötelességünk.»)

1913. — Megdöbbenve figyeli, hogy gróf Apponyi Albert egy táborban küzd a radikálisokkal és szocialistákkal s az ország különféle helyein, így Aradon, Kunfi Zsigmond és Vázsonyi Vilmos társaságában tüzeli a népet a magyar alkotmány megváltoztatására. («Egy Apponyi Albert gróf, írja lapjában metsző gúnnyal, kénytelen felvenni azt, hogy Aradon a másik honalapító magyar, Kunfi ur, így aposztrofálja öt egy pohárköszöntőjében: Te miniszter korodban elcsaptál engem tanári székemből a tanításaimért, de én megbocsájtok neked, mert íme, te tértél az én táboromba, te tagadtad meg, amit akkor hirdettél, és te esküdtél fel most arra, amiért valamikor engem elcsaptál. Ez íme, Apponyi negyvenéves politikai küzdelmének eredménye. Tapsoljatok és irigyeljétek érte!»)

1914. — Megindul a világháború. (A konzervatívizmust gyülölő közhangulat ez időtájt már olyan erős, hogy a Budapesti Hirlap pénzügyi helyzete ingadozni kezd. A szerkesztő-laptulajdonos átalakítja kiadóvállalatát részvénytársasággá.)

1915. — Publicisztikai pályáját a M. T. Akadémia Bródy-jutalmával tüntetik ki. A Budapesti Hirlap hasábjain megindítja újabb hadjáratát az Ady-iskola dekadens iránya ellen. (A világháború után sokat enged Ady-ellenességéből, de haláláig megmarad abban a meggyőződésében, hogy Ady Endre megtévedt költői talentum volt. «Egy magyarba oltott párisi gamin lett belőle. Itthon a forradalomcsinálók pártjához szegődött s csakhamar egyik zászlójuk, hogy ne mondjam cégérük lett.» Verseiből, mondja önéletírásában, ennek a mi visszás, perverz, hitetlen korunknak és eseményeinek, lelkének és gondolkodásának, ledérségének és cinizmusának hívebben tükröződik a képe, mint bármelyik más verseskönyvből. «Egy meghasonlott, önző, szertelen, de gyáva, hiú, falánk, fennhéjázó, de önérzettelen, ideálok nélkül való kornak ő volt a nagy és igaz költője Magyarországon.»)

1916. — Mint a Budapesti Hirlap szerkesztő-laptulajdonosa, az újabb anyagi terhek nyomása alatt, kénytelen a birtokában levő hírlapi részvényeket eladni. (Vállalata a Tisza-párt birtokába kerül, de az új laptulajdonos olyan bizalommal van személye iránt, hogy továbbra is biztosítja számára a teljes ujságírói függetlenséget. A részvényeiért kapott összegből két millió korona értékü hadikölcsönt jegyez. Ez az összeg utóbb teljesen megsemmisül.)

1919. — Gyötrelmei a Károlyi-forradalom és a kommunizmus idején. A munkások diktatúrája börtönbe hurcolja. A Budapesti Hirlap szerkesztőségében a Vörös Ujság szellemi vezérkara üt tanyát. Bár jóemberei idejekorán figyelmeztetik, nem menekül az országból. Megaláztatását nyugalommal viseli. Az ellenforradalom győzelme után újult erővel indul útnak, de az antiszemita közhangulat követeléseivel nem azonosítja magát, ezért az ország keresztény-nacionalista többsége előtt gyanússá lesz a személye. Eddig a zsidók gyalázták, most a keresztények beszélnek róla haraggal. (Milotay István szerint Rákosi Jenőben a soviniszta liberalizmus optimizmusa élt; azt hitte, hogy aki magyar nevet vesz fel és megtanul magyarul, az lelkében és érzelmeiben magyarrá válik; a faji, gazdasági és társadalmi alapvető okokat figyelmen kívül hagyta. A gyakorlati politika tapasztalatai halálosan rácáfoltak álláspontjára. Illúzióiból született meg annak idején «a magyar imperializmus gondolata a harminc millió magyarral, miközben a nagy illúzió háta mögött a magyar területeken a kivándorlás egyre nagyobb méreteket öltött, a földnélküli proletariátus fellege nőtt, a latifundiumok következményei pusztítottak s a gazdasági és értelmiségi vezetés óriási arányokban került a zsidók kezére, a nemzetiségi vidékeken pedig a magyar föld fogyott az idegen fajok sötétlő árvize alatt. A liberális optimizmusnak nem volt érzéke se a faji problémák, se a szociális kérdés mélységei iránt. S mert sohase nézett azokba a mélységekbe, ahol sorsunk vajudott, nem voltak soha gyötrő kétségei, optimizmusát soha semmi meg nem rendítette. Rákosi Jenő ezért nem értett meg semmit a zsidókérdésből s ezért fordult szembe azzal az új generációval, amelynek minden idegszála ennek a legnagyobb gondnak megpróbáltatásaitól reszketett. Így lett ő, akit valamikor a zsidóság részéről a liberális sovinizmus túlzásai miatt annyit támadtak, bálványává annak az irányzatnak, amely rájött arra, hogy az ártatlan nacionalista jel-

szavak spanyolfala mögött mindent annál gyanútlanabbul magáénak hódíthat.»)

1925. — Nyolcvanhárom éves. Megválik a Budapesti Hirlaptól. (A keresztény politika hívei felháborodással tekintenek rá, a liberális olvasók között nagyranövekedik népszerűsége. A negyvennyolcas politika és a zsidóság az 1910-es évektől kezdve mindent megtett, hogy elgáncsolja; a forradalmár publicisztika és a nyugatos irodalom a Tisza-párti reakció sötét támogatójának kiáltotta ki annak idején: most éppen ez a csoport magasztalja nagyságát. A konzervatív-nacionalista körökben különösen a zsidóság világtörténeti küldetéséről írt cikke kelt megütközést: «Ez a népfaj kodifikálta az ótestamentumot, mely ma is a keresztény tanítás alapvető része. Ez a faj adta nekünk Krisztust, az apostolokat és az újtestamentumot. Európa fölemelkedése az összes ismert népek fölé, Európa civilizációja, hódító ereje azon nyugszik, hogy a biblia két része, tehát kizárólag a zsidó szellem és lélek alkotása, lett a keresztény civilizáció alapja.») A Pesti Hirlap főmunkatársa lesz. (Vezércikkeiben bámulatos frisseséggel szól hozzá minden témához, bátran beszél a kényesebb dolgokról is: «Azért nincs ma Magyarországon se külpolitika, se belpolitika, mert ma nem a már-már elviselhetetlen élet a fő, hanem az, hogy akik kimentek a parlamentből, bemenjenek-e, ne menjenek-e; kinek volt vagy van vagy lesz igaza és kinek nincs vagy nem volt és nem lesz igaza; és hogy egyáltalán ki a legény a csárdában. A kétségbeejtő a dologban az, hogy az ember néha úgy látja, mintha ez a csárda az ország lenne.» Mint a lap főmunkatársa, országos hatással adja közre revíziós cikkeit, hetenkint öt vezércikket is ír, kifáraszthatatlan munkaerejét mindenki csodálja.)

1928. — Rothermere lord meghívására Angliába utazik. Nemzete ügyének szolgálatában Mussolini előtt is megjelenik Rómában. A kihallgatás tanulságait Párisban beszélik meg a lorddal. Ezekben az években rendkívüli érdemeket szerez fáradhatatlan revíziós munkásságával, csakúgy mint régebben a Budapesti Hirlap szerkesztésével. (Hatvan évet meghaladó írói és publicisztikai pályája gazdag a kitüntetésekben. Ezek közé tartozik: Debrecen, Hódmezővásárhely, Makó, Szombathely, Veszprém díszpolgársága; a M. T. Akadémia és a Petőfi-Társaság tiszteletbeli tagsága; félszázados tagságának meg-

ünneplése a Kisfaludy-Társaságban; az egyesületek egész sokaságának hódolata és díszoklevele; szülőházának emléktáblával való megjelölése már életében.)

1929. — Halála február 8-án, nyolcvanhét éves korában, Budapesten. (Mint a nemzet egyik nagy fiát hatalmas pompával temetik a M. T. Akadémia oszlopcsarnokából. Az országgyülésen Almásy László képviselőházi elnök kivételes kifejezést ad a magyarság gyászának: «Bár erről a helyről csak a törvényhozás tagjairól szokott az elnöki kegyelet megemlékezni, most mégis úgy érzem, kivételt kell tennem, átlépve ennek a régi gyakorlatnak korlátait, hogy egy nagy férfiú haláláról emlékezzem meg.» A nagy magyar író ravatalához a küldöttségek hosszú sora vonul fel, a különféle hatóságok és intézmények nevében neves férfiak búcsúztatják, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság búcsúzószavait Balogh Jenő akadémiai főtitkár mondja el a koporsónál.)

1930. — Felállítják szobrát Budapesten. (A szobrot, Kisfaludi-Strobl Zsigmond alkotását, Rothermere lord emelteti számára.)

Kiadások. — Színművek. Pest, 1866. (Aesopus. Vígjáték öt felvonásban. Első előadása a Nemzeti Színházban: 1866. október 14. Ötödik László. Szomorújáték öt felvonásban. Nem került színre. Az Aesopus későbbi kiadásai közül legismertebb a Magyar Könyvtáré 1900-ban. A színművet 1873-ban Brabek Ferenc cseh nyelvre, 1905-ben Triebnigg Ella német nyelvre is lefordította.) — Régi dal régi gyülölségről. Színmű öt felvonásban. Pest, 1867. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1867.) — Rákosi Jenő színművei. Két kötet. Pest, 1872. (Színre szint. Történeti vígjáték öt felvonásban. Első előadása a Nemzeti Színházban: 1872. A szent korona varázsa. Színmű három felvonásban. Az aradi vérnap. Drámai kép egy felvonásban. A krakói barátok. Történeti színmű öt felvonásban. Első előadása a Nemzeti Színházban: 1878. Aesopus. 2. kiadás.) — Felsült szerelmesek. Shakespeare színműve. Pest, 1867. (Egyéb fordításai Shakespeare Minden Munkáinak kötetei között: A windsori vig asszonyok, Ahogy tetszik, Cymbeline.) — Titilla hadnagy. Operett négy felvonásban. Budapest, 1880. (Első előadása a Népszínházban: 1880. Zenéje Puks Ferenctől.) — A legnagyobb bolond. Regény. Két kötet. Budapest, 1882. (Először a Budapesti Hirlap 1881. évfolyamában jelent meg.) — A sze-

relem iskolája. Színmű öt felvonásban. Budapest, 1883. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1874.) — Ida. Vígjáték négy felvonásban. Budapest, 1883. (Első előadása a Népszínházban: 1883.) — Szélháziak. Énekes bohózat három felvonásban. Budapest, 1883. (Első előadása a Népszínházban: 1882.) — Tempefői. Operett három felvonásban. Budapest, 1883. (Első előadása a Népszínházban: 1883. Zenéje Erkel Elektől.) — Magdolna. Paraszt-tragédia öt felvonásban. Budapest, 1884. (Első előadása a Népszínházban: 1884.) — Endre és Johanna. Szomorújáték öt felvonásban. Budapest, 1885. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1885.) — Budavár megvétele. Népszínmű három felvonásban. Budapest, 1886. (Első előadása a Népszínházban: 1886.) — A tragikum. Budapest, 1886. (Beöthy Zsolt hasonló című könyvéhez kapcsolódó vitairat. Ellenfelének vétség-elméletét nem fogadja el, a maga álláspontja mellett kitünő elmeéllel kardoskodik. Beöthy Zsolt válasza a Budapesti Szemle 1886. évfolyamában: A tragikum új elmélete.) — Világszép asszony Marcia. Operett három felvonásban. Budapest, 1887. (Első előadása a Népszínházban: 1887. Serly Lajos zenéjével.) — A négy király. Operett három felvonásban. Budapest, 1890. (Első előadása a Népszínházban: 1890. Zenéje Szabados Bélától.) — István vezér. Színmű öt felvonásban. Budapest, 1891. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1891.) — Elektra. Paródisztikus tragikomédia Budapest, 1891. (Első előadása a Népszínházban: 1891.) — A kis Kelemen története. Regény kicsikék és nagyok számára. Budapest, 1895. (A magyar ifjúsági irodalom egyik értékes alkotása.) — Az ezredév ünnepe. Látomány egy felvonásban. Budapest, 1896. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1896.) — A bolond. Mesejáték három felvonásban. Malonyai Dezső elbeszéléséből. Budapest, 1898. (Első előadása a Magyar Színházban: 1898. Szabados Béla zenéjével.) — Tágma királyné. Tragédia három felvonásban. Budapest, 1902. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1902.) — Rákosi Jenő színművei. Húsz kötet. Budapest, 1902–1903. (A gyüjteményes sorozatban a már megjelent darabokon kívül van két Aischylos-fordítás is, továbbá egy három felvonásos népszínmű: Éjjel az erdőn. Beniczkyné Bajza Lenke elbeszéléséből. Első előadása a Városligeti Színkörben és a Népszínházban: 1889.) — A magyarságért. Budapest, 1917. (Hírlapi cikkek.) — Tiszavirág. Budapest, 1920. (Tárcák.) — Rákosi Jenő művei.

Tizenkét kötet. Budapest, 1927. (Első három kötetében Emlékezések című önéletrajza, a többi kötetekben: A legnagyobb bolond, Endre és Johanna, A krakói barátok, Aesopus, A szerelem iskolája, István vezér, Tágma királyné, Ida, Magdolna, Tárcák és cikkek három kötetben.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Színházi Szemle. Budapesti Szemle. 1875. évf. — Tolnai Lajos: A hatvanas évek irodalma. Képes Családi Lapok. 1889. évf. — Beöthy Zsolt: Színházi esték. Budapest, 1895. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. II. köt. Budapest, 1897. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XI. köt. Budapest, 1906. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. II. köt. Budapest, 1908. — Szecső Vilmos: Rákosi Jenő drámái. Szeged, 1909. — Lukács György: A modern dráma fejlődésének története. Két kötet. Budapest, 1911. — Schmidt Frigyes: Rákosi Jenő. Sepsiszentgyörgy, 1911. — Pethő Sándor: Rákosi Jenő, a publicista. Élet. 1912. évf. — Szász Károly: Rákosi Jenő: A magyarságért. Irodalomtörténet. 1916. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Sebestyén Károly: Rákosi Jenő. Magyar Figyelő. 1917. évf. — Beöthy Zsolt: Rákosi Jenő drámairodalmunkban. Budapesti Szemle. 1920. évf. — Berzeviczy Albert: Rákosi mint publicista. U. o. 1921. évf. — Kosztolányi Dezső: Rákosi Jenő. Nyugat. 1920. évf. — Galamb Sándor: Rákosi Jenő. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Papp Ferenc: Rákosi Jenő, a hírlapíró. Budapest, 1924. — Rákosi-album. A soproni Frankenburg-Kör kiadása. Sopron, 1925. (Beöthy Zsolt, Csajthay Ferenc, Csatkay Endre, Kugler Mihály, Östör József, Rábel László, Szász Károly és mások cikkei.) — Verő György: A Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1925. — Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyüjteménye. Budapest, 1927. — Szerb Antal: A magyar újromantikus dráma. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen

és Budapest, 1928. — A Budapesti Hirlap, Magyarság és számos más ujság és folyóirat megemlékezései Rákosi Jenő halála alkalmából 1929 február havában. — Demény Mária: Az újabb magyar népszínmű. Budapest, 1929. — Gyalui Farkas: Emlékezés Rákosi Jenőről. Erdélyi Helikon. 1929. évf. — Schöpflin Aladár: Rákosi Jenő. Nyugat. 1929. évf. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Kokas Endre: 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Sikabonyi Antal: Rákosi Jenő, a publicista. Budapest, 1930. — Süle Antal szerkesztésében: Rákosi Jenő élete és művei. Budapest, 1930. (Apponyi Albert, Haraszti Emil, Harsányi Zsolt, Hegedüs Loránt, Klebelsberg Kunó, Lőrinczy György, Mezei Ernő, Nagy Emil, Pekár Gyula, Radó Antal, Rákosy Gyula, Rexa Dezső, Rothermere lord, Sajó Aladár, Schöpflin Aladár, Sikabonyi Antal, Siklóssy László és mások cikkei.) — Hegedüs Loránt: Rákosi Jenő emlékezete. Budapest, 1931. — Kozma Magdolna: A magyar történeti vígjáték. Budapest, 1931. — Sebestyén Károly: Megemlékezés Rákosi Jenőről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 58. köt. Budapest, 1932. — Schiller József: Rákosi Jenő. Budapest, 1933.

CSIKY GERGELY.

Szigligeti Ede és Rákosi Jenő után 1880-tól kezdve Csiky Gergely adott új lendületet a magyar drámának. Komoly és víg színművei az élesszemű realista író alkotásai. Meséinek érdekességével, alakjainak elevenségével, jeleneteinek frisseségével zajos sikereket aratott. A francia színműírók tanítványa volt, figyelemmel kísérte a színházlátogató közönség érdeklődési körét, szívesen igazodott tapsolói ízléséhez.

Pályája elején, mint katolikus teológus, számos vallásos költeményt és hazafias verset írt; temesvári paptanár korában az egyházjogi kérdések ragadták meg érdeklődését. Meglepetést keltett, mikor 1872-ben kinyomatta novelláit; még jobban csodálkoztak, mikor *Jóslat* című ógörög tárgyú vígjátékával 1875-ben akadémiai pályadíjat nyert. Újromantikus drámaírónak indult, költői lendülettel írta meg *Az ellenállhatatlan*t is; ezt a verses vígjátékát az Akadémia 1878-ban a Karátsonyi-díjjal tüntette ki. Spanyol földön játszó jellemvígjátéka a maga nemében sikerült alkotás; színi technikája, kompozíciója, cselekményszövése, lélektani megokolása, mulatságos helyzetei és ötletes párbeszédei rávallanak a tehetséges íróra. De a magyar színházi közönség ebben az időben már nem valami nagy kedvvel fogadta az újromantikus mesedrá-

mákat. A tarka regélés, színes nyelv, hajlékony verselés elvesztette hatását a franciából fordított társadalmi színművekkel szemben.

Csiky Gergely megérezte, mit kíván a közönség, fogékony lélekkel tanulmányozta a külföldi modern társadalmi drámát. A francia színpadi szerzők megtanították az egészséges realizmusra, a magyar társadalmi élet új alakokat és kiaknázatlan helyzeteket mutatott számára. Első társadalmi színművét 1880-ban olyan lelkesedés fogadta, amilyenben csak kevés magyar drámának volt része a Nemzeti Színház megalapítása óta. A szerencsés szerzőben a magyar színműirodalom új iskolájának megteremtőjét ünnepelték.

A jelmezes-szavaló történeti drámák és a versesmesés romantikus színjátékok korában *A proletárok* (1880) hétköznapi társadalma új világot jelentett. A színműben züllött úri alakok szerepelnek; kenyerük a hazudozás, csalás, házasságszédelgés. Szederváry Kamilla kiadja magát egy negyvennyolcas honvédezredes özvegyének s Mosolygó Menyhért ügyvéd társaságában üzletszerűen gyüjti a könyöradományokat. Nevelt leányába, Irénbe, ketten is szerelmesek: Timót Pál vidéki állattenyésztő és Darvas Károly kezdő ügyvéd. Irén Darvas Károlyt szereti, de anyja arra kényszeríti, hogy Zátonyi Bence felesége legyen. Ez a szélhámos az özvegy cinkostársa; az a célja, hogy nagy pénzösszegért elválik Iréntől s átadja nejét a gazdag Timót Pálnak. A cselszövény nem sikerül. A züllött Mosolygó a szerencsétlen fiatal asszony mellé áll, megérkezik vidéki útjából Darvas Károly is, Zátonyi Ben-

cét és Szederváry Kamillát leleplezik, a házasságot megsemmisítik. A becsületes Timót Pál leányává fogadja, Darvas Károly pedig nőül veszi Irént. — A színmű eleven és hatásos, a szerző színpadi technikája igen jó, bonyolítása ügyes, néhány jelenete és egyik-másik alakja pompásan sikerült. A szerzőnek van humora, komikai tehetsége, szatirikus ereje. Hogy a nyomorúság milyen aljassá teszi az embert, ezt az alapgondolatát ügyesen fejti ki. Proletárjai érzik, mennyire alávalók, de pénz kell nekik s a haszonért mindenre elszántak. Címerük és rangjuk van, panaszolja az egyik, de dolgozni senki sem tanította meg őket; ha tehát a társadalom torkukat szorongatja s rangjuknak megfelelő életet kíván tőlük, nekik is joguk van a védekezésre és önfenntartásra. A becsületes indulatú személyek közül is felháborodva mondja az egyik, hogy ebben az országban tisztességes munkával nem lehet megélni, mert akinek csak tehetsége és szorgalma van, de családi neve és protektora nincsen, az elmehet napszámosnak.

A *Cifra nyomorúság* (1881) a kishivatalnokok nyomorának rajza. Sodró Antal irodatiszt lealázó szegénységben él családjával, Csoma Bálint irnok egy forint húsz krajcár napidíjából tartja el öt leányát. Mikor Bálnai Gusztáv számtanácsos beleházasodik a két rokon családba, szintén nyomorba jut s megismeri az uzsorakölcsönök keserveit. Egy gazdag úr, Tarczali Jenő, szerelmes a számtanácsos nejébe, Eszterbe; felajánlja anyagi támogatását, de ez a lépése olyan bonyodalmakat okoz, hogy a becsületére kényes Bálnai elválik nejétől. A látszat Eszter ellen

szól, pedig az asszony nem csalta meg urát. Nagynehezen kiderül Eszter ártatlansága, a házasfelek kibékülnek. — A színmű célzata világos: az anyagi bajok megrontják a legtisztességesebb családok életét is. A családapák az uzsorások hálójában vergődnek, feleségeik rongyoskodnak, leányaik nem mehetnek férjhez. Az állam annyi fizetést sem ad tisztviselőinek, hogy a tisztességes külszínt megőrizhessék. A szerző távol áll attól, hogy lázítson az elviselhetetlen társadalmi berendezkedés ellen, inkább csak helyzetrajzaival mutat rá a kiáltó igazságtalanságokra. Részvétet kelt a tisztviselői kar páriái iránt, keserű humorral szólaltatja meg hőseit. Különösebb melegség, megindítás, szárnyalás nincs jeleneteiben. A férj és feleség családi összeütközését éppen olyan kimérten mutatja be, mint amilyen józan a kishivatalnoki nyomor rajzában. Kishivatalnokai részint bohózatba illő karikatúrák, részint olyanok, mint a francia regények előkelően társalgó hősei. Vannak köztük elérzékenyítően jó emberek, vannak ostobán rosszindulatú fickók.

A *Stomfay-család*ban (1882) a mágnások és dzsentrik családi dölyfét rótta meg a szerző. Ezúttal is főkép a színi hatásra törekedett s nem arra, hogy leszálljon az emberi lélek mélységeibe. Meséje a körül forog, hogy Stomfay Ákos országgyűlési képviselő rangján alul nősül s később eltaszítja magától ártatlan nejét és gyermekét. — A megoldás megnyugtató, csakúgy, mint a *Bozóthy Mártá*ban. (1883.) E színmű hőse, az elviselhetetlen szegénység és a végtelen anyai szeretet áldozata, egy uzsorás társaságában kegyetlen lelki gyötrelmek között fosztogatja áldoza-

tait, csakhogy fölnevelhesse gyermekét. — *A vasember* (1888) meséje tragikus kibontakozású. Bárdi Gábor gyáros, a munka embere, megveti a dologtalan arisztokráciát s szembe kerül fia szerelmesével, a bárókisasszonnyal: ez a drámai összeütközés magva. A sötét levegőjű dráma Sophokles hatása alatt született meg; eszme és alakok tekintetében az Antigone utánzata.

A vígjátéki elemeket már társadalmi színműveiben is kedvelte a szerző, annál zabolátlanabb jókedvvel eresztette szabadjára képzeletét derűs levegőjű darabjaiban. *Mukányi*ját (1880) a Nemzeti Színház művészei nagy sikerrel játszották. Mukányi Bódog gazdag vidéki polgár kitüntetésre vágyik s a természettudósok vándorgyűlését arra használja fel, hogy vendéglátásával érdemeket szerezzen a királyi tanácsosságra. Terve nem sikerül, de két leányát férjhez adja. A vígjáték bonyodalmát Mukányi hiúsága idézi elő: a jóindulatú férfiú vakon szaladozik a cím és rang után s nagyravágyásában lépten-nyomon felsül. Gyöngéjét különösen Kozák Manó, a tolakodó zsidó riporter, használja ki; a szemtelen revolverzsurnaliszta a fővárosi sajtó nagyhatalmára hivatkozva hol kecsegteti, hol fenyegeti a vendéglátó házigazdát. Sikerült komikus figura Zápolya nyelvtudós is; a harcias nyelvőrző elkeseredetten hadakozik a nyelvújítás furcsa szavai és a magyartalan kifejezések ellen. A nagyképűséget, önteltséget, hiszékenységet, haszonlesést, akarnokságot pompásan gúnyolja a szerző, személyeit is elevenen mozgatja.

A kaviár (1882) nyári történet: egy mulatni vágyó vidéki patikus és egy házasuló dunai hajóskapitány

kalandjainak mókás jelenetezése. A valószínűtlen helyzeteket pillanatnyi megkacagtatásra szánt élcek tarkítják. — Csapongó tréfálkozás pezseg a *Buborékok*ban. (1884.) Az előkelőbb társasági élet félszegségeit, a családi tűzhely bajait és a hozományvadászatot eleven szellemmel gúnyolja a gyorsütemű színdarab. — Legvonzóbb alakban *A nagymama* (1891) mutatja a szerző vígjátékírói tehetségét. Verőfényes mese idilli helyzetekkel.

Csiky Gergely harmincöt eredeti színdarabot írt; ezeknek jelentékeny részét nagy hatással játszották a budapesti Nemzeti Színházban és a vidéki színpadokon. Színi sikerei annál becsesebbek, mert nem hódolt be a házasságtörési drámák divatának; még attól is óvakodott, hogy kétértelműséget szőjjön darabjaiba. Egykorú irodalmi értékelését mutatja többek között az a sikere is, hogy pályadíjakban kétezer aranyat nyert. Mivel a közönség tapsai gyors termelésre kényszerítették, időnkint úgy látszott, mintha már kiírta volna magát és régi ereje elhanyatlott volna, de azután újra és újra nekilendült, egy-egy hatásos darabjával ismét a maga részére hódította a közönséget és a kritikát. Tehetségével kétségtelenül sokat használt a magyar színmű fejlődésének. Nincsenek klasszikus alkotásai, munkássága mégis erős láncszem a magyar drámairodalom történetében.

A francia színműírók — Augier, Feuillet, Sardou, Scribe és az ifjabb Dumas — szembetűnően hatottak reá, de tanult az angoloktól is. A drámai fölépítés fogásait, a jelenetezés könnyedségét, a darab középpontjába a nagy-

jelenet beillesztését, a cselekménynek meglepő fordulatokban gazdag bonyolítását, az érdeklődés állandó ébrentartását és a csattanókkal való ügyes gazdálkodást a francia színműíróktól sajátította el. Alakokat, helyzeteket, problémákat csak elvétve kölcsönzött. Realisztikus irányában a francia példák erősítették meg. Újromantikus évei után megérlelődött benne az a felfogás, hogy az ideális világban csapongó költői képzelet kiforgatja az embereket igazi lényükből s a műélvezők elől eltakarja a való életet. Drámaelméleti vizsgálódásaiban csak azokat a darabokat látta örökéletűeknek, amelyek saját koruk szellemét, alakjait, bűneit és erényeit mutatták be. A naturalizmusnak ellensége volt, mert véleménye szerint a színpadnak nem az elkeserítés és lázítás a feladata, hanem az, hogy fölemeljen és nemesítsen. Mindenesetre nagy érdeme, hogy az élet valósága felé irányította a magyar színpadi szerzők figyelmét.

A maga korában mint regényírót is az érdemesebbek közé számították, bár elbeszélő munkái kissé fáradt alkotások. Kívülről jellemzett társadalmi háttérrel dolgozik, stílusa sem eléggé egyéni. Legsikerültebb regényében, *Az Atlasz-család*ban (1890), egy gazdag zsidó família történetét mondja el: a családfő, az öreg galíciai bevándorló, előkelően neveli gyermekeit, ezek kikeresztelkednek, lázasan utánozzák a magyar urakat, végül tönkremennek. Az író nem ismeri a zsidó lelket, hősei papiros-alakok, elcsépelt szemita külsőségekkel jellemzi őket. Meséjének kevés köze van az élethez, a zsidó áthasonulás faji problémája egészen kicsúszik a kezéből.

Ferenczi Zoltán a következő pontokat emelte ki Csiky Gergely színműírói jellemzésében. A klasszikus műveltségű szerző fényes színpadi technikáját mindenki csodálta, a magyar színpadnak eredeti művekkel való ellátásában Szigligeti Ede után senki sem tett annyit, mint ő. Regés drámái jól felépített helyzetekkel, pompás verseléssel és hangzatos, de hideg nyelvükkel tűntek fel; a kiszámítás több volt bennük a költői ihletnél. Modern társadalmi darabjai belenyúltak a korabeli magyar társadalomba; életismerete annál feltűnőbb volt, mert papi pályája elszigetelte a társasági tapasztalatoktól; igaz, hogy mint egyházi ügyvéd és házasságvédő lelkész eléggé belepillanthatott az elválásokkal kapcsolatos emberi indulatokba. A házassági elválás kedvelt témája maradt, a kötelességgel szemben nem ismerte el a szenvedély jogát. Színdarabjainak rendesen az első felvonásai hatottak legjobban, ezekbe számos bohózati részletet és vaskosan megrajzolt torzképet illesztett. Könnyen találta az anyagot, gyorsan dolgozta fel meséjét. Jelenetei, alakjai, tiszta magyar nyelve, majdnem hibátlan párbeszédei nagy hatást tettek, bár pályája vége felé «a már ismert fogások, módszerek, a mindinkább kiérezhető mesterkéltség, az az erőlködés, hogy mindenáron hatásos szerepet írjon, nagyon is kihívták a kritikát.» (A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913.) — Csiky Gergely pályája, úgymond Szász Károly, a magyar dráma történetének fontos fejezete. «Tartózkodnunk kell attól az igazságtalanságtól, mely Csiky drámai műveinek esztétikai értékét s munkássága irodalomtörténeti jelentőségét a valódinál lejjebb akarja szállítani.» Ha a nagynevű szerző darabjainak cselekménye ritkán volt is mentes lélektani zökkenésektől; ha nyelvéből hiányzott is a zengzetesség: a drámai kompozíció biztosságában és személyeinek ügyes elgondolásában messze túlszárnyalta kortársait. Legértékesebb darabjai: a Proletárok, Stomfay-család, Vasember, Buborékok, Nagymama. A Proletárok pompás technikával megírt, jellemzetes alakokban bővelkedő, nagyon érdekes színmű, a magyar dráma egyik legkiválóbb terméke. A Stomfay-család nincs jelentékeny fogyatkozások nélkül, de azért szintén kiváló alkotás. A Vasember hatását még jobban fokozhatta volna írója, ha nem használt volna tragédiájában oly végtelenül komor színeket. A Buborékok meséje az élet felszínén csillogó semmiségeket igen ügyes elgondolásban, minden mesterkéltség nélkül mutatja be. A Nagymama, ha nem

is valami új szálakból szött, de határozottan jó tárgyú vígjáték kedves alakokkal. (Csiky Gergely drámairói pályája. Magyar Múzsa. 1920. évf.)

Csiky Gergely 1842 december 8-án született Pankota faluban, Arad megyében. Gimnáziumi osztályait Aradon végezte, a papi pályára készült, a temesvári katolikus papnevelő-intézet egyik legkitünőbb teológusa volt. Áldozó pappá való felszentelése után Bécsben folytatta hittudományi tanulmányait, 1870-től kezdve a temesvári püspöki szemináriumban tanított. Irodalmi sikerei elkedvetlenítették egyházi pályájától. Temesvárról 1878-ban Budapestre költözött s többé nem is ment vissza paptársai közé. Írói munkálkodással kereste kenyerét, a Nemzeti Színház műsorának legfőbb támasza lett. A M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság már 1879-ben megválasztotta tagjai közé, tagja volt a Petőfi-Társaságnak is. 1880-ban kilépett az egyházi rendből, áttért az evangélikus vallásra, 1881-ben megnősült. Ez a lépése nagy megbotránkozást keltett a katolikus körökben, egykori paptársai elkeseredetten támadták, Csiky Gergely azonban tartózkodott attól, hogy bírálja a katolikus intézményeket és ellenszenves színben mutassa be az egyházi rend tagjait. Szigorú erkölcsi felfogású keresztény író maradt haláláig. Java munkaerejében, 1891 november 19-én, halt meg Budapesten.

Adatok Csiky Gergely életéhez:

1842. — Csiky Gergely születésének éve. December 8-án születik az aradmegyei Pankota községben. (Örmény eredetű magyar nemesi család leszármazottja. Atyja, Csiky János aradi orvos, korán meghal; anyja, a szintén örmény származású Verzár Lenke, gondosan neveli két testvérével együtt. A tehetséges fiú a minorita szerzetesek vezetése alatt álló aradi gimnázium tanulója. A Bach-korszak germanizáló világában serdül fel.)

1859. — Érettségi vizsgálatot tesz az aradi katolikus gimnáziumban, azután belép a csanádi egyházmegye temesvári szemináriumának papnövendékei közé. (Tehetségét hamar felismerik, a csanádi püspök alkalmat ad neki tudása elmélyítésére. Harmadéves teológus korában felküldik a pesti központi papnevelő-intézetbe. Két évig itt tanul.)

1865. — Miséspappá szentelik. (Püspöke bejuttatja a Szent Ágostonról nevezett bécsi felsőbb papnevelő-intézetbe, az Augusti-

neumba. Közel négy évet tölt Bécsben, megszerzi a teológiai doktorátust. 1868 végén kerül vissza Temesvárra, fél évig falun káplánkodik, azután berendelik hittanárnak a temesvári gimnáziumba.)

1870. — Ez év közepétől nyolc éven át a temesvári katolikus papnevelő-intézetben az erkölcstan, egyházjog és egyháztörténelem tanára. (A püspök és a kanonoki kar részéről olyan figyelemben részesül, mint a legjelesebb papok közül is csak kevesen a csanádi egyházmegyében. Kitünő tehetség, jeles tanár, példás életű pap. A protestánsoknak erős ellensége, a temesvári szentszék előtt folyó házassági pörökben a szigorú katolikus álláspont védője.)

1874. — Édesanyja aradi otthonában megírja Jóslat című regés vígjátékát s kéziratával pályázik a M. T. Akadémia Teleki-jutalmára. (Gyakran megfordul a temesvári német színházban; úgy érzi, hogy különb drámákat tudna írni az ott látott szindaraboknál. Pályaművével 1875-ben megnyeri a száz aranyas akadémiai jutalmat.)

1877. — Második akadémiai pályadíja. (Janus című drámai kéziratával ismét megnyeri a Teleki-jutalmat.)

1878. — Kitüntetik az Akadémia Karátsonyi-pályadíjával. (Az ellenállhatatlan.) Az év végén szabadságot kér elöljáróitól s püspöke engedélyével felköltözik a fővárosba. (Papi ruhában jár, vasárnaponkint misézik.)

1879. — Megválasztják a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagjává. (Néhány hónapot tölt Párisban, tanulmányozza a francia színpadot.)

1880. — Harmincnyolc éves. Nagy sikere a Proletárokkal és a Mukányival. (Püspöke tudatja vele, hogy a színpad körül való forgolódás nem méltó papi hivatásához; a figyelmeztetésre azzal válaszol, hogy kilép a papságból. A liberális közvélemény tapssal fogadja elhatározását, de Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter nem mer neki állást adni, mert fél a katolikus püspöki kartól.)

1881. — Arad város közgyülése díszpolgárrá választja. Áttér az ágostai hitvallásra. Nőül veszi Bakody Tivadar egyetemi orvostanár leányát, özvegy Villecz Ernőné Bakody Amandát. (Családi élete a legboldogabbak egyike. Néhány bizalmas barátja, így Gyulai Pál, még derüsebbé teszi életét. Színpadi sikerei miatt sok az irígye, de annál nagyobb komolysággal dolgozik és sikert sikerre arat.)

1891. — Halála 1891 november 19-én, negyvenkilenc éves korában, Budapesten. (A Nemzeti Színház csarnokából temetik. A M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság nevében Beöthy Zsolt mond búcsúzó beszédet ravatala mellett.)

Kiadások. — Az életből. Beszélyek. Pest, 1872. (Tartalma három novella. Az erkölcsnemesítő céllal kigondolt elbeszélésekben csak néhány mellékalak vet némi fényt a szerző tehetségére.) — Fényképek. Beszélyek. Temesvár, 1872. (Ez a kötet is a szerző költségén jelent meg. Tartalma két novella.) — Az egyházjog tankönyve. Három kötet. Temesvár, 1873. (A szerző szaktekintély volt a kánonjogban, rendszerező könyvét a katolikus papság nagy elismeréssel fogadta.) — Katolikus házasságjogtan. Temesvár, 1874. (A hazai viszonyokra és az egyházi gyakorlatra egyaránt figyelmet fordító kézikönyv.) — Jóslat. Vígjáték öt felvonásban. Temesvár, 1875. (A jambusos vígjáték tárgya: miként gyullad szerelemre Delphi papnője, Pythia, egy görög ifjú iránt? A házassággal végződő újromantikus mesedrámán Rákosi Jenő Aesopusának hatása szembetűnő. A darabot a Nemzeti Színházban huszonkétszer játszották.) — A vad ember. Regény. Temesvár, 1876. (Hihetetlen történet s ennek keretében a szabadkőművesek ingerült megtámadása. A regény Barlanghy Bence álnéven jelent meg.) — Antigone. Sophokles tragédiája. Pest, 1876. (Fordítás görögből. Második kiadása a Jeles Írók Iskolai Tárának füzetei között 1883-ban.) — Athalia. Racine tragédiája. Budapest, 1876. (Fordítás franciából. Harmadik kiadása az Olcsó Könyvtár füzetei között jelent meg 1886-ban.) — Janus. Tragédia öt felvonásban. Temesvár, 1877. (A jambusos szomorújáték meséje a Szent István király halálát követő időben játszik: Janus, a pogány magyar úr, a lázadók élére áll, de a keresztény magyarokkal szemben elveszti a harcot és halállal bűnhődik. A költői lendületű dráma felépítése biztos kézre vall. A Nemzeti Színházban gyönge sikere volt.) — A mágusz. Tragédia egy felvonásban. Temesvár, 1878. (Simon bűvész szerelmi története Nero császár korából.) — Az ellenállhatatlan. Vígjáték három felvonásban. Temesvár, 1878. (Mint abszolút értékű dráma nyerte meg a négyszáz aranyas Karátsonyi-jutalmat. A Nemzeti Színházban ötször játszották. Hőse, Rodrigo, az önhitt spanyol lovag, azt hiszi, hogy minden nő első látásra belészeret: ebből a jellemhibából indul

ki a mese bonyodalma. A darabon Moreto spanyol drámairó Szép Diegójának, továbbá Rákosi Jenő és Dóczy Lajos mesedrámáinak hatása látszik.) — Anna. Dráma egy felvonásban. Ország-Világ. 1880. évf. (Családi helyzetkép. A Nemzeti Színházban 1882-ben játszották. Önállóan 1883-ban jelent meg.) — Elbeszélések. Budapest, 1880. (Tizennégy novella. Züllött alakjai tanulmányfejek társadalmi színműveihez.) — Sophokles tragédiái. Budapest, 1880. (A görög drámairó szomorújátékainak fordítása a Kisfaludy-Társaság kiadásában.) — Csiky Gergely színművei. Tizennyolc kötet. Budapest, 1882–1888. (Gyüjteményes sorozat az Athenaeum részvénytársaság kiadásában. Az 1870-es években megjelent színművek nincsenek meg a sorozatban, hiányzanak belőle a szerzőnek élete végén irt darabjai is.) — A proletárok. Színmű négy felvonásban. Budapest, 1882. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1880. január 23. A M. T. Akadémia 1887-ben a négyszáz aranyas Karátsonyi-jutalom felével tüntette ki. A vidéki színpadokon sokszor játszották, kikerült a külföldre is: a német, dán és cseh színházakba.) — Mukányi. Vígjáték négy felvonásban. Budapest, 1882. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1880. október 22.) — Cifra nyomorúság. Színmű négy felvonásban. Budapest, 1882. (Első előadása a Nemzeti Színházban: 1881. október 28.) — Szép leányok. Színmű három felvonásban. Budapest, 1882. (Pesti életkép külvárosi alakokkal. A Népszínház adta elő 1882-ben. Mint az imént felsorolt három színmű, ez is az Athenaeumtól kiadott Csiky-sorozatban jelent meg.) — A kaviár. Bohózat három felvonásban. (Csiky-sorozat. Először 1882-ben játszották a Nemzeti Színház művészei.) — A Stomfay-család. Színmű három felvonásban. (Csiky-sorozat. Először 1882-ben adták elő a Nemzeti Színházban.) — Bozóthy Márta. Színmű három felvonásban. (Csiky-sorozat. Először 1883-ban került színre a Nemzeti Színházban.) — Cecil házassága. Színmű három felvonásban. (Csiky-sorozat. Tárgya: házasfelek családi összeütközése kibékitő megoldással. Első előadása 1883-ban.) — Nóra. Dráma négy felvonásban. (Csiky-sorozat. Komor szerelmi történet a szatmári béke idejéből. Első előadása 1884-ben.) — Buborékok. Vígjáték három felvonásban. (Csiky-sorozat. Nemzeti Színház: 1884.) — A sötét pont. Dráma három felvonásban. (Csiky-sorozat. Egy nemesjellemü nő bünhődése ifjúkori ballépéséért. Nemzeti Szín-

ház: 1885. Lefordították szerb nyelvre is.) — Spartacus. Tragédia öt felvonásban. (Csiky-sorozat. A római rabszolgalázadás hősének szerelmi története. A darab a M. T. Akadémia Teleki-pályázatán száz arany jutalmat nyert. Tragikuma tiszta, kompozíciója kerek, dikciója választékos.) — Petneházy. Szinmű három felvonásban. (Csiky-sorozat. Alkalmi darab Buda visszafoglalásának kétszázéves fordulójára. Operaház: 1886.) — Királyfogás. Operett három felvonásban. (Csiky-sorozat. Népszinház: 1886. Az operett zenéjét Konti József szerzette. Ötvenedik előadása 1891-ben volt.) — A jó Fülöp. Vígjáték három felvonásban. (Csiky-sorozat. A darab éle a dzsentri-politikusok nagyzoló életmódja és követelődző hivatalvadászata ellen irányul. Nemzeti Szinház: 1887.) — A vadrózsa. Szinmű három felvonásban. (Csiky-sorozat. A darab: népszínmű dalok nélkül. A Nemzeti Szinházban 1887-ben megbukott. A napisajtó ez alkalommal ujjongva támadta a szerzőt; sok ellensége volt az ujságírói körökben.) — A vasember. Dráma három felvonásban. (Csiky-sorozat. A M. T. Akadémia Teleki-pályázatán száz arany jutalmat nyert. A Nemzeti Szinházban 1888-ban nagy sikerrel játszották.) — Divatkép. Szinmű három felvonásban. (Csiky-sorozat. Tipikus fővárosi alakok bemutatása. A darab a Nemzeti Szinházban 1888-ban megbukott. A hírlapok ismét örömmel jelentették, hogy a közönség elfordult kedvelt szinpadi szerzőjétől.) — Plautus vígjátékai. Négy kötet. Budapest, 1885. (Teljes Plautus-fordítás a Kisfaludy-Társaság kiadásában. A M. T. Akadémia a Karátsonyi-jutalommal tüntette ki. Mint Sophokles összes tragédiáit, Plautus valamennyi komédiáját is művészi erővel ültette át magyarra a szerző.) — Görög-római mitológia. Budapest, 1885. (A szerző kitünően beszélt latinul, tökéletesen értett görögül, az ókor hitvilágát gyökeréig ismerte.) — Dramaturgia. Két füzet. Budapest, 1886. (A drámai műfajok elméletére és történetére vonatkozó ismeretek az országos szini iskola növendékei számára. A szerző az iskola egyik nagyhatású tanára s egyben a Nemzeti Szinház drámabiráló bizottságának tagja volt.) — Az elvált asszony. Regény. Budapest, 1888. (A szerző nem vitte át regényeibe szinműveinek jeles tulajdonságait. Realista megfigyelő ugyan, lélektani megokolásra törekszik, de meséit szürkén szövi, az érdeklődést nem tudja megragadni.) — Arnold. Regény. Budapest, 1888. (Romantikus történet züllött alakokkal és néhány tisztességes sze-

méllyel.) — Az Atlasz-család. Regény. Budapest, 1890. (A gondosan kidolgozott mű a zsidó-kérdést minden irányzatosság nélkül érinti. Új kiadása Mikszáth Kálmán előszavával a Franklin-Társulat Magyar Regényírói között 1904-ben.) — Kyklops. Euripides drámája. Budapest, 1890. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával kitüntetett fordítás.) — Örök törvény. Színmű három felvonásban. Budapest, 1890. (Családi történet az anyai szeretet és gyermeki ragaszkodás illusztrálására. A Nemzeti Színházban 1890-ben nagy sikert aratott.) — A nagyratermett. Vígjáték három felvonásban. Budapest, 1890. (Meséje olasz földön játszik a napoleoni idők után. Hősének, a komikus kapaszkodónak, képzelgése mulatságos módon viszi előbbre a cselekményt. A M. T. Akadémia Karátsonyi-pályázatán kétszáz arany jutalmat nyert. A Nemzeti Színházban 1890-ben mérsékelt sikerrel játszották.) — A nagymama. Vígjáték három felvonásban. Budapest, 1891. (A darabot a Nemzeti Színház közönsége 1891-ben nagy tetszéssel fogadta.) — Az atyafiak. Regény. Budapest, 1891. (Először a Budapesti Szemlében jelent meg. Egy örökösödési harc története házassági megoldással. Az író később dramatizálta regényét, de színdarabja csak halála után került színre a Nemzeti Színházban.) — Sisyphus munkája. Regény. Budapest, 1892. (Először a Budapesti Hirlapban jelent meg. Egy dzsentri-leány hiábavaló küzdelme családi vagyonuk megmentéséért.) — Két szerelem. Szomorújáték három felvonásban. Budapest, 1893. (Szerelmi tragédia a kurucvilág korából. A M. T. Akadémia Teleki-pályázatán száz arany jutalmat nyert A Nemzeti Színházban 1892-ben került színre.) — Csiky Gergely színművei. Budapest, 1902. (Vadnai Károly kiadása a Franklin-Társulat Magyar Remekírói között. Néhány válogatott színdarabja egy kötetben.)

A felsorolt munkákon kívül Csiky Gergely még számos más munkát írt és fordított. Maradtak kisebb alkalmi színművei (az aradi színház megnyitására, 1877; a Nemzeti Színház fennállásának ötvenéves fordulójára, 1887); pályanyertes drámái (Bizalmatlan, verses vígjáték, 1879-ben az akadémiai Teleki-díj száz aranyával jutalmazva; Theodora, történeti tragédia, 1882-ben az akadémiai Teleki-díj száz aranyával jutalmazva; A komédiás, történeti vígjáték, 1886-ban a Kisfaludy-Társaság Széher-díjával jutalmazva); operett-szövegei (Suhanc,

Citerás). Ezeknek egy része sohasem jelent meg nyomtatásban. Harminckilenc színművet és több nagyobb tudományos munkát fordított latin, görög, német, francia és angol írókból. (Taine angol irodalomtörténetét ő ültette át franciából magyarra öt kötetben: 1881–1885.) Szerkesztette, bevezetésekkel és jegyzetekkel kísérte Shakespeare színműveinek gyüjteményes magyar kiadását. (Harminchat színmű hat kötetben hatszáz illusztrációval: 1886–1891.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Színházi szemle. Budapesti Szemle. 1875., 1878. és 1880. évf. — Beöthy Zsolt: Színműírók és színészek. Budapest, 1882. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — Berczik Árpád: Csiky Gergely. Budapesti Szemle. 1893. évf. — Kara Győző: Csiky Gergely tanuló korában. Arad, 1893. — Wigand János: Csiky Gergely Vasembere és Sophokles Antigonéja. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1895. évf. — Beöthy Zsolt: Színházi esték. Budapest, 1895. — Gedeon Alajos: Csiky Gergely mint drámaíró. Budapest, 1899. — Janovics Jenő: Csiky Gergely élete és művei. Két kötet. Kolozsvár és Budapest, 1900–1902. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. III. köt. Budapest, 1903. — Vadnai Károly: Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. II. köt. Budapest, 1908. — Lukács György: A modern dráma fejlődésének története. Két kötet. Budapest, 1911. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Volenszky Béla: Csiky Gergely társadalmi drámái. Budapest, 1917. — Szász Károly: Csiky Gergely drámaírói pályája. Magyar Múzsa. 1920. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: a XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Budapest, 1926. — Vasshegyi Margit: A magyar Molière-fordítások. Budapest, 1927. — Gáspár Margit: Csiky Gergely és a franciák. Debrecen, 1928. — Speneder Andor: Csiky Gergely mint regényíró. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Kozma Magdolna: A magyar történeti vígjáték. Budapest, 1931.

PETELEI ISTVÁN.

Az 1870-es évek végén új tehetség tűnt fel elbeszélő irodalmunkban: Petelei István. Olyan sajátságos egyéni látással hívta életre hőseit, mintha balladákat írt volna prózában. Hősei boldogtalan életű kisvárosi emberek, történetei drámai lüktetésű tragédiák. A nem mindennapi tehetségű erdélyi novellista részvéttel pillantott vidéki kisembereire, különös alakokkal népesítette be a marosmenti tájakat. Az olvasók előtt egymásután vonulnak el a sértettek, megalázottak, nyomorban vergődők, balvégzetükkel vívódók, csalódottak, félreértettek, iszákosok, nyomorékok, kényszerképzeteikkel küszködők, önmagukban összeomlók, bosszúra gerjedtek, bősz indulatoktól zaklatottak, lemondóan sóhajtozók, züllöttek, lelketlenek. A sír felé haladó szerencsétleneknek ez a gyászmenete sejtelmes álomképeken gázol keresztül, beleütközik az élet durva kőszikláiba, végül megtörten roskad össze az élet csapásai alatt. Nem mindennapi világ, sajátságos mesemondás.

Petelei István félig romantikus, félig realista; képzelete az emberi lélek titkai körül csapong, látása az apró dolgokat is élesen megfigyelő szemlélőé. Érzékeny író, a magányos lelkek siratója, a lemondás és megsemmisülés énekese. Költő a javából, különös érzékkel az emberi sors

szimbolikus-misztikus vonásai iránt. Szaggatott előadása, impresszionista módon színezett helyzetrajzai, párbeszédeinek fojtott levegője messze elkanyarodik az előtte élő magyar novellisták megjelenési formájától. Legjobban talán még Kemény Zsigmondhoz kapcsolható, de nagy elődje hatalmas várakat épít fel regényeiben, ő megelégszik a kúriák és viskók kicsiny világával.

Egyesek úgy vélik, hogy ez az új elbeszélő stílus, ez a sötéten vívódó megjelenítő-erő az orosz írók realizmusához vezethető vissza; Gogoly, Sollogub és Turgenyev hatásában leli némely jellemvonásának forrását. A peszszimista emberszemlélet, a passzív életsorsok megfigyelése, a szenvedőkkel való együttérzés csakugyan rokonságot sejtet az orosz íróművészek és a magyar elbeszélő között, de a hasonlóság sokkal gyöngébb mintsem feltehetnők, hogy Petelei István iránya idegen mesterek ösztönzésére sarjadt ki Erdély talajából. A Petelei-novella gyökere ott van a Marosvidék tájain, ott élt az író gyermekkori álomvilágában, kibontakozását a tragédiákkal foglalkozó önkínzó képzelet táplálta a magános éjszakák óráiban.

A Petelei-hősök reszkető tagokkal vonszolják az élet keresztjét, elvadult emberekkel akadnak össze útjukon, maguk is különös emberekké lesznek. Kedves leánygyermekek, jószívű öregleányok, önfeláldozó édesanyák az egyik részen; kacér asszonyok, balkezes öregek, tehetetlen dühükben őrjöngő férfiak a másik oldalon; az alázatosságtól a nagyzolásig, a gyarlóságtól a bűnig, a léhaságtól a rögeszme tombolásáig mennyi lelki nyomor és testi

elesettség; izgalom, fellángolások. A lelki átalakulást művészi kedvteléssel élezi ki az író, realisztikus jellemfejlesztése romantikus fordulatokkal halad előre. Hangterjedelme nem nagy, érdeklődése korlátozott körben mozog, történetei olykor valószínűtlenek, de még vontatottabb meséit is többnyire hangulatossá teszi lírai színezésével, tépelődő alakjainak vallomásaival, a visszafojtott szenvedélyek lázas kirobbanásaival.

Néhány száz kisebb-nagyobb novellája és rajza között több maradandó értékű alkotása van. A legjobbak egyike: *Jetti.* Két földesúr küzd ebben a nagy novellában a zsidó kocsmáros leányának szerelméért; az olthatatlan szerelmi tűz vége az, hogy az idősebb testvér, Tamás, megöli bátyját, Miklóst. Az összeütközés drámaisága, a szenvedélyek fejlődésének viharfelhős rajza s az egész történeten átvonuló hangulati színezés az ereje teljességében levő írót mutatják. Hely és idő eltűnik a sötét levegőjű meséből, csak az örök emberi jellemvonások borzongatják meg, a maguk félelmes vadságával, a testvérharc szemlélőit.

A fülemile egy kisvárosi polgárasszony regénye. Ágnes, a hiszékeny ábrándozó, beleszeret egy léha gavallérba, de nem szegi meg hitvestársi hűségét; az udvarló továbbáll, a pékmester naiv felesége belepusztul feldúlt életébe. Az író mesekitaláló tehetsége nem gazdag, de alakteremtő művészete erős. A végzetszerűnek a békés polgári sorsba való betolakodását gondolkodásra késztető életfilozófiával festi.

Petelei István stílus, hangulat, képzelet és mesemondás tekintetében szembetűnően különbözik a nyolc-

vanas és kilencvenes évek novellistáitól. A maga nemében igazi fényes talentum. Sohasem volt népszerű, mert nem alkudott meg a közönség felületes ízlésével, az irodalomtörténet azonban számontartja érdemeit.

Utánzói jelentékeny számban akadtak, de csak a kisebb írók közül, ezek is inkább csak néhány modorosságát lesték el. Jobbnevű követői pályájuk kezdetén: Abonyi Árpád, Malonyai Dezső, Thury Zoltán.

Ferenczi Zoltán szerint Petelei István alakjai nem mindig élethűek. «Sokszor képzeleti vagy álomképek s noha a mindennapi élet közelségéből látszik venni őket, néha mégsem élők. Az erdélyi ember és világa nem igen olyan.» (A magyar irodalom története 1900-ig. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913.) — «Vajjon ilyenek-e, veti fel a kérdést Schöpflin Aladár is, az erdélyi kisváros és az erdélyi falu emberei s ilyen-e az életük? Bizonyára nem, de bizonyára vannak köztük ilyenek s Petelei csak ezeket látta meg, szeme csak ezekre volt beigazítva. Ezek találtak az ő egyéniségéhez, ezekkel tudott együttérezni, ezeknek története visszhangzott a lelkében.» (Magyar írók. Budapest, 1917.)

Petelei István 1852 szeptember 13-án Marosvásárhelyen született tehetős polgári szülőktől. Filozófiai tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Az 1880-as évek elejétől kolozsvári hírlapíró volt, 1891-ben megvált a szerkesztőségi munkától, betegsége miatt visszavonult Marosvásárhelyre, itt élt haláláig csendes elvonultságban. Családi otthonát csak akkor hagyta el rövidebb időre, ha Budapestre, Kolozsvárra vagy valamelyik fürdőhelyre utazott. Szívbaja megbénította mozgásában; szabad idejét irogatással, kertészkedéssel, esztergályozással töltötte. Élete végén elméje elborult. 1910 január 5-én halt meg Kolozsvárt.

Adatok Petelei István életéhez:

1852. — Petelei István születésének éve. Szeptember 13-án születik Marosvásárhelyt. (Elődei katolikus vallású örmény kereskedők; atyja: Petelei István marosvásárhelyi boltos és gazda; anyja: Istvánfi Mária. A család népes, az írónak tizenkét testvére van.)

1870. — Érettségi vizsgálatot tesz a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumban. (A négy alsó osztályt szülővárosában végzi, három

évig Kolozsvárt tanul, a nyolcadik osztályra a székelyudvarhelyi iskolába viszik.) Történelem-tanár szeretne lenni, beiratkozik a pesti egyetemre. (Máshová nem is mehet, mert csak magyarul tud s Kolozsvárt még nincs egyetem.)

1877. — Befejezi tanulmányait, elvonul a szülői házba. (A budapesti egyetem filozófiai karán a történeti előadásokat nagy buzgalommal hallgatja, de tanári katedrára sohasem kerül. Valami megfoghatatlan mélabú ül a lelkén, nincs akaratereje a polgári pályához. Három évig otthon tölti napjait atyja házában; kertészkedik, olvasgat, kéziratokat küld a budapesti és kolozsvári lapok szerkesztőségeibe.)

1879. — A fővárosi írók között feltűnést kelt néhány elbeszélésével. (Ágai Adolf szerkesztő a Magyarország És A Nagyvilág hasábjain helyet ad novelláinak s ezzel megnyitja előtte az irodalmi érvényesülés útját.)

1880. — Huszonnyolc éves. Megválasztják a Petőfi-Társaság tagjának. (A Kisfaludy-Társaságba, csodálatosképen sohasem kerül be, pedig Gyulai Pállal meleghangú leveleket vált, a nagytekintélyű kritikus megbecsüli tehetségét, novelláit szívesen közli a Budapesti Szemlében.) Ebben az évben kezdi meg hírlapírói munkásságát Kolozsvárt. (Előbb a Kelet szerkesztőségében dolgozik, 1883 óta a Kolozsvári Közlöny segédszerkesztője, 1887-től a Kolozsvár című lapot szerkeszti.)

1888. — Buzgó fáradozása révén Kolozsvárt megalakul az Erdélyi Irodalmi Társaság. (Nemcsak szerkesztői súlya teszi egyik vezető emberré Kolozsvár szellemi világában, hanem egyéni értéke is. A lelkiismeretes szerkesztő egyben jó ember is; az eleventollú politikai vezércikkíró a leghevesebb közéleti harcokban sem tántorodik el az erdélyi publicisztika nemes hagyományaitól.) Ebben az évben megnősül. (Neje, Korbuly Irma, hozzá méltó úrinő, művelt és finom lélek, irodalmi munkásságában megértő buzdítója, betegségében hűséges ápolója.)

1891. — Kénytelen abbahagyni szerkesztői munkáját. (Aránylag fiatalon agyszélhűdés éri; életét csak úgy hosszabíthatja meg, ha kerüli az izgalmakat. Ez voltaképen halálos ítélete. A világ zajától visszahúzódva, lassankint eltemetkezik szülővárosában. Barátai olykor meglátogatják, nagyritkán ő keresi fel régi ismerőseit.)

1910. — Halála január 5-én, ötvennyolc éves korában, Kolozsvárt. (Életének vége már csak vergődés. Dolgozni nem tud, gyógyítha-

tatlan idegbaj gyötri. Utolsó napjait a kolozsvári elmekórtani intézetben éli le. Marosvásárhelyen temetik el.)

1928. — Szülőházát emléktáblával jelölik meg. (Az eszme megvalósítása a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-Társaság érdeme.)

Kiadások. — Keresztek. Tíz rajz. Budapest, 1882. (Első elbeszélő kötete. Az újstílusú novellákat Ágai Adolf a Fővárosi Lapokban, Haraszti Gyula a Pesti Naplóban, Reviczky Gyula a Honban, Szana Tamás a Koszorúban méltányló hangon ismertették.) — Az én utcám. Budapest, 1886. (Elbeszélések.) — A fülemile. Budapest, 1886. (Regény.) — Jetti. Budapest, 1893. (Elbeszélések.) — Felhők. Budapest, 1897. (Elbeszélések.) — Vidéki emberek. Budapest, 1898. (Elbeszélések.) — Az élet. Két kötet. Budapest, 1905. (Elbeszélések.) — Elbeszélések. Két kötet. Kolozsvár, 1912. (Gyalui Farkas életrajzi bevezetésével.) — Egy asszonyért. Kolozsvár, 1924. (Először a Kolozsvár című lap 1887. évfolyamában jelent meg: történeti regény Deák Farkasnak Forgách Zsuzsánnáról írt életrajza nyomán. Az író elég híven követi forrását, hősének élete kész regény, csupán díszítenie kellett anyagát. Feldolgozásának megvan a maga tetszetős archaikus színe.) — Petelei István negyven levele Gyalui Farkashoz. Erdélyi Helikon. 1928. évf. (Gyalui Farkas közlése.) — Petelei István levelei Gyulai Pálhoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1933. évf. (Kozocsa Sándor közlése.)

Irodalom. — Szana Tamás: Újabb elbeszélők. Budapest, 1889. — Pintér Kálmán: Újabb elbeszélő irodalmunk. Budapest, 1897. — Ferenczy József: Irodalmi dolgozatok. Budapest, 1898. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok második sorozata. Budapest, 1900. — Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. III. köt. Budapest, 1903. — Mikes Lajos: Petelei István. Vasárnapi Ujság. 1904. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. köt. Budapest, 1905. — Haraszti Gyula: Emlékezés Petelei Istvánra. Budapesti Szemle. 1910. évf. — Schöpflin Aladár: Petelei István. Nyugat. 1910. évf. — Gyalui Farkas: Petelei Istvánról. Kolozsvár. 1912. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Bedőházy János: Petelei Istvánról. Erdélyi Múzeum. 1914. évf. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Márki Sándor: Emlékezés Petelei Istvánra. Pásztortűz. 1924. évf. — Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése irodalmunkban. Budapesti

Szemle. 1925. évf. — Gyalui Farkas: Első és utolsó találkozásom Petelei Istvánnal. Erdélyi Almanach. Kolozsvár, 1925. — U. az: Petelei Istvánról. Pásztortüz. 1928. évf. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — Rossmann Magda: Petelei István. Budapest, 1932.

RÁKOSI VIKTOR.

Az 1880-as években úgyszólván máról holnapra bontakozott ki a tehetsége, népszerű író lett az egész országban, a Budapesti Hirlap hasábjain közölt tárcaelbeszéléseit egyre fokozódó érdeklődéssel olvasták. Ezek a humoros tárcák az Isten-áldotta tehetség szikrái voltak, a könny és mosoly termékei, derűs kötődések, szójátékos fonákságok. *(Sipulusz tárcái, Humoreszkek.)* A humor verőfénye, a szavakban és szókapcsolatokban rejlő komikum, a váratlan helyzetekből kibukkanó furfang, a bohókás alakok furcsaságai egész külön stílust jelentettek irodalmunkban. Egyesek úgy vélték, hogy ez az élces stílus a Mark Twain munkásságában kibontakozó amerikai humor magyar válfaja, mások mindjárt meglátták az íróban az eredeti torzkép-rajzoló egyéniséget. Rákosi Viktor sajátságos mókázással szőtte ötleteit történetei köré, az élcelődésben kifogyhatatlan volt, nevetségessé tette az emberi gyöngeségeket, furcsa alakjait derűs komázással állította olvasói elé. Groteszk figuráival, burleszk helyzeteivel, szatirikus ferdítéseivel a legmogorvább olvasókat is mosolyra derítette. Érdemes-e bosszankodni a világ folyásán, szabad-e túlságosan komolyan venni az embereket? «Mily humoros látvány — elmélkedik egyik írásában — az emberek nagyképűsége, hiúsága, címek és rangok után

való szaladgálása, dölyfe, stréberkedése, mikor a komédia végén ott áll az asztalos a collstokkal kezében, hogy mértéket vegyen a koporsóhoz. Mik az emberek nagy tettei, halhatatlan alkotásai, mikor a nagy Napoleonból is csak egy kosár csont maradt az invalidusok dómjában s őt többé sem az austerlitzi nap fénye, sem Waterlo bús árnyéka nem bántja. Ilyen helyeken, mint ez a napoleoni dóm, tanulja meg az ember vidám humorral nézni a világot. Én azzal nézem.»

Nagyobb elbeszélő munkáinak sorát *A bujtogatók* (1886) című fővárosi története nyitja meg; a regénykísérlet félig detektív-história, félig szatirikus mese; hősei a vörös zászló hívei, de inkább csak betörők, mintsem kommunisták. — *Egy falusi Hamlet* (1891) komoly regény: Turszky Miklós élettörténete. Bár ebben a munkájában vannak Jókai Mórra emlékeztető vonások is, a bonyolult lélekrajz művészete az akkoriban legnépszerűbb magyar regényíró fölé emeli a szerzőt. Hőse a szűkkeblű atyafiság gáncsvetései között a maga erejéből lesz emberré. — A *Polgárháború* (1897) a magyar képviselőválasztások kigúnyolása. Tukoray Kázmér fiatal ujságíró ellenzéki jelöltséget vállal, egyik barátja társaságában megkezdi a választási harcot, az ígérgetésekben és füllentésekben nem marad el kormánypárti ellenjelöltje mögött. Sikeres hazudozását egy még sikeresebb hazugság buktatja meg: a hivatalos párt döntő cselfogása. Mikor az ujságíró már maga mellé vonja a népet azzal a meséjével, hogy édesatyja mártírhalált halt a hazáért, egy ősz embernek maszkírozott színész tárt karokkal siet feléje a választói gyűlésen: «Emberek, bará-

tim, én vagyok Tukoraynak az apja. Becsületes, jámbor életű szabómester Veszprémben. Hallottátok, mit hazudott rólam, a tulajdon apjáról!» A tanulságot maga a vereséget szenvedő hős vonja le azzal a kijelentésével, hogy a választási küzdelemben az erkölcsi alap az egyedül helyes álláspont: «Törhetetlen meggyőződéssel, szilárd elvekkel, határozott zászló alatt, becsületes szívvel kell a küzdelembe menni vagy iszonyú pénzzel kirukkolni s becsületesen megfizetni minden voksot.»

Komolyhangú elbeszélő munkáiban magyar fajszeretete büszke öntudattal nyilatkozott meg, de egyben a nemzetét féltő hazafi fájdalmas érzelmeivel is. Nagy célok megvalósítását szerette volna látni az országos politikában, a magyar ég lassú elborulását aggodalommal szemlélte, a főváros kozmopolitaságától és a vidék tétlenségétől egyformán idegenkedett. A magyar itjúság léha mulatozásokban szórja szét életerejét, tehetsége eredmények nélkül pusztul el. «A nagy, boldog nemzetek fiai, ha nem férnek a bőrükbe, nekivágnak a nagy világnak s új világrészeket foglalnak el hazájuk számára. A mi nem független országunk csak olyan szűk, vármegyei életet él, ami sok nagyszabású talentumot elsorvaszt. Csodálatos ereje van ennek a mi földünknek és ennek a kevert fajnak, mely itt lakik. A faj megszüli a tehetségeket, de ez nem elég. Ezek a kicsinyes viszonyok elszárítják. A nagyszabású feladatok és a nagy nemzeti célok hiánya elsorvasztja a tehetségeket.»

A *Korhadt fakereszt*ben (1899) drámai erőtől duzzadó novellákat adott közre; az 1848-as szabadságharc

névtelen vitézeit dicsőítette bennük. Csupa nemes egyéniség, önfeláldozó honszeretet, mámoros csatazaj; költött elbeszélések az igaz történet hatásával. Mintha Jókai Mór csataképei újultak volna meg modernebb formában ennek a szép novella-sorozatnak lapjain. Az írót nem a nemzet nagynevű hősei érdeklik, a névtelen katonáknak emel emléket; azoknak, akiknek az országos ünneplés helyett csak egyszerű fakereszt jutott emlékül.

Az *Elnémult harangok* (1903) az író izzó hazafiságának jajkiáltása: mentsük meg pusztulásnak indult erdélyi magyar testvéreinket! Simándy Pál református teológus az utrechti egyetemről nagy lelki megrendüléssel tér vissza hazájába, mert egy rajongó holland leányka beleszeretett s öngyilkos lett miatta. A fiatal férfi elhatározza, hogy életét vallásának és hazájának szenteli; elmegy lelkipásztornak egy elolához hosodott erdélyi faluba, ott a kálvinizmus és a magyar gondolat apostola lesz. Már-már visszaszorítja a görögkeleti pópa hódítását, amikor beleszeret a pópa leányába, Floricába; a leány is szerelemre gyullad iránta; a lelkes magyar pap ekkor tudja meg, hogy az oláh pópa a romániai magyarellenes liga fizetett kéme. Nehéz lelki vívódás után följelenti a hazaárulót, de a pópa családjával idejében elmenekül, a boldogtalan lelkipásztort pedig a magyar hatóságok megrójják izgágaságáért. Simándy Pál szomorú húsvétra ébred. Hasztalan húzza meg a református templom harangjait, hívei az oláh istentiszteletre sietnek; ő maga ott roskad össze az elnémuló magyar harangok alatt. — Ez a regény nemcsak költői hangú intő-szózat volt, hanem komor vádirat is a magyar

társadalom közömbössége ellen. A magyar templomok környékét gyom veri fel, az oláh templomokban fanatizált nép gyülekezik; a magyarságot nem támogatja senki, az oláhságnak pénzt dugdos a külföldi kéz; a magyar eltűnik a völgyből vagy oláh lesz, miközben a hegyek csúcsáról botjára támaszkodva tekint a völgy felé az idegen pásztor. «Az ott az oláh nép története. Századokon át így néztek le biztos magasból a völgybe, hol azalatt a mi őseinket az ellenség öldöste. S mikor a mi udvarházainkból kipusztultak a lakók, akkor ők leszálltak a hegyekről, beültek a gazdátlan birtokokba s azt mondták, hogy övék az ország.» A holland leány Simándy Pál tudtán és akaratán kívül áldozza fel magát a magyar ifjúért, a román leány minden ártó szándék nélkül teszi tönkre a magyar pap életét; a kettős szerencsétlenség végzetes tragédiát zúdít az elbukó hős lelke köré. A protestantizmus meleg szeretetével megírt mű a nagy regények sorába tartozik; kortörténeti dokumentum annak ábrázolására, mi izgatta a millennium korában a hazafias lelkeket; mit érzett meg a költői lélek, amikor jósló ihlettel pillantott a jövőbe.

Rákosi Viktor az ifjúsági irodalomnak is egyik kiváló művelője; a serdülő ifjúság számára írt könyveit a felnőttek is élvezettel olvashatják. *(Hős fiúk, Egy tutaj története, A császárok sírjai, A bécsi diákok.)* Akkor volt elemében, amikor a nemzeti mult lélekemelő jeleneteiről számolhatott be vagy amikor kalandos történeteibe beleszőhette a magyar ember leleményességét. Komoly életszemlélete többnyire friss humorral párosult, a nehéz helyzetek borúját szívesen enyhítette a komikum csattanóival.

Az életnek, mondja Alszeghy Zsolt, nincs olyan helyzete, amely Rákosi Viktor humorának céltáblája ne lett volna. A kudarcoknak, felsüléseknek, kijózanodásnak, huncutkodásnak ezer aprósága kerül elénk, az író fegyvertára rendkívül gazdag a komikus hatásokban. Írásai az egészséges lélek megnyilatkozásai, bár képzelete szereti a kalandosat. Legnépszerűbb könyve protestáns regény; ez annál különösebb, mert az író katolikus volt; katolicizmusa azonban általános kereszténység. Komoly írói felelősségérzete pályájának egyik fő jellemvonása, a felelősség átérzésétől még humorában sem szakadt el. A hazaszeretet mellett megvan benne az emberbecsülés és nem hiányzik lelkéből a szociális érzés sem. (Vázlatok. Budapest, 1925.) — Humorának eszközei, írja róla Schöpflin Aladár, nagyon egyszerűek, ezért volt olyan általános a hatása. Sorai mögött seholsem nyílnak keserű távlatok. Teljesen gondtalan, szereti az embereket, együttérez velük. Évekig mulattatta az országot, némelyik tréfáján napokig kacagtak az emberek, mondásaiból szállóigét csináltak. Optimista író volt, mindennek a derüs oldalát látta, minden bonyodalmat megoldott egy élccel. «Hogy súlytalanná válik? Bánja is ő! Nem súlyos akar lenni, hanem mulatságos.» Irodalmi közmondás volt, hogy ketten vannak: Sipulusz és Rákosi Viktor. Az előbbi a könnyelmű tréfálkozó, az utóbbi az érzelmes ember és lelkes magyar. Mialatt Sipulusz javában mókázott, Rákosi Viktor elkezdte írni komoly dolgait. Hazafias elbeszéléseiben majdnem lehetetlen volt elkerülnie a szónokiasságot és érzelgést; őt mind a két veszedelmen átsegítette lényének tökéletes közvetlensége. (Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925.)

Rákosi Viktor 1860 szeptember 20-án született Ukk faluban, Zala megyében. A pesti piarista gimnázium tanulója volt, tizennyolc éves korától ujságíró, a Budapesti Hirlap belső munkatársa, a Kakas Márton élclap szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Mint országgyülési képviselő a függetlenségi pártot támogatta. Hosszú éveket töltött betegágyban, de azért testi fájdalmaiban is nagy termékenységgel dolgozott. 1923 szeptember 15-én halt meg Budapesten. Nagy időket élt át. Látta, hogyan változik a német Pest magyar Budapestté, milyen fényben ünnepli az erőtől duzzadó ország a nemzet honfoglalásának ezeréves fordulóját, mekkora erővel tör elő a XX. század első évtizedében a szocializmus; résztvett a negyven-

nyolcas ellenzéknek a hatvanhetes kormánypárt ellen vívott élet-halálharcában, vérmes reményekkel nézett ő is a világháború szerencsés végződése elé, megérte a háborús katasztrófát, a bolsevista forradalmat, az országnak hét részre hullását.

Adatok Rákosi Viktor életéhez:

1860. — Rákosi Viktor születésének éve. Szeptember 20-án születik a zalamegyei Ukkon. (Tizennyolc évvel fiatalabb testvérbátyjánál, Rákosi Jenőnél. Szülei néhány év mulva tönkremennek, a Dunántúlról a Székelyföldre kerül, itt nevelkedik egyik testvérénél, a gyergyóditrói községi orvosnál. Tizenegy éves korában Rákosi Jenő magához veszi, a piaristák pesti gimnáziumában taníttatja, érettségi vizsgálatot is a kegyesrendi gimnáziumban tesz.)

1879. — Ujságíró a Nemzeti Hirlap szerkesztőségében, a lap bukása után a Pesti Hirlap szerződteti. (Testvérbátyja, a Népszínház igazgatója, juttatja be mind a két ujsághoz.)

1881. — Ettől az évtől kezdve haláláig a Budapesti Hirlap belső munkatársa. (Negyvenkét éven át dolgozik Rákosi Jenő oldala mellett, ott van a lap megalapításánál, a szerkesztőség egyik legértékesebb tagja. Írói álneve, a Sipulusz, csakhamar fényes csengésű lesz az egész országban. Ezt a nevet testvérbátyja választja ki számára, a név egy gyermekkori elferditett szó tréfás felújítása. «Én kereszteltem el, mondja emlékirataiban Rákosi Jenő, a szerkesztői keresztségben Sipulusznak. Azóta sokan keresték e név eredetét, de senki sem találhatta meg forrását.» Ugyanő irja öccséről: «Példátlanul jókedvű ember volt, de a saját jóizű viccein és tréfáin sohasem nevetett, ellenkezőleg, halálos komolysággal tudta elmondani a leggroteszkebb viccet.»)

1888. — A velencei nemzetközi irodalmi kongresszuson Magyarország képviselője. (Ezentúl több más külföldi hirlapirói gyülésen megfordul nemzete képviseletében, többször beutazza Nyugateurópa országait, megfordul a Balkánon és Törökországban. Megkezdődnek munkáinak német forditásai. Később francia, dán, cseh és finn nyelvre is lefordítják néhány könyvét.)

1894. — Megalapitja és sikeresen szerkeszti a Kakas Márton cimü élclapot. (A humorisztikus hetilap a Budapesti Hirlap kiadásában jelenik meg és nagyon tetszik a közönségnek.)

1897. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjává. (A Petőfi-Társaság már 1891-ben helyet ad neki tagjai sorában.)

1901. — Negyvenegy éves. Országgyülési képviselő lesz Hajdúnánáson függetlenségi és negyvennyolcas programmal. (Népszerüségét semmi sem bizonyítja jobban ennél a választásnál: az erős kálvinista kerület katolikus embert választ követének. A legmagasabb körök nem bocsátják meg tüzes ellenzékiségét. Mikor bátyja nemességet kapott I. Ferenc József királytól, ő is szerette volna megnyerni a maga és fiai számára ugyanazt a nemességet, de kérelme teljesítésére még a miniszterelnök pártfogása is elégtelennek bizonyult. Abban az időben, amikor az ilyen rangemelés már csak külsőség volt, amikor a kormánypárt céljaira adakozó pesti üzletemberek minden akadály nélkül nemesek lehettek, a nemzet egyik büszkesége nem részesülhetett a király kegyében. «Pedig az én Viktor öcsémnek — sóhajtott fel emlékirata lapjain Rákosi Jenő — volt annyi irodalmi érdeme, ami egy fejedelmi ajándékot megér. Ha nem nézem komolyabb alkotásait, a Korhadt Fakereszteket, az Elnémult Harangokat, amelyek a magyar hazafiság és irodalmi ízlés legbövebb és legnemesebb táplálékai, maga az a tény, hogy vidám szellemével jóízű elmésségeivel, kedves tréfáival mint elbeszélő és tárcaíró két nemzedéket jó kedvben tartott: olyan érdem, amely kitüntetve ép úgy rásugárzik arra, aki a kitüntetést kapja, mint arra, aki adja. De Rákosi Viktor szeretetreméltó és kiváltságos írói talentuma mellett szélsőbaloldali Kossuth-párti képviselő is volt s egypár nyilatkozatával — hogy az ő stílusában fejezzem ki magamat — egy kicsit elrontotta a dolgát Ferenc Józseffel. Ő a fiaira gondolva kérte a nemesi kitüntetést, a király pedig császári sértődöttségében tagadta meg. De azt gondolom, a szebbik emberi szempont nem a királyé volt ebben az esetben.»)

1903. — A Révai-cég megindítja összegyüjtött munkáinak egyöntetü kiadását. (A sorozatot Voinovich Géza szerkeszti, ő válogatja ki a napilapok hasábjain feledett Sipulusz-cikkek javát az összkiadás számára. A gyüjteményes kiadásnak fényes sikere van: tízezer példány fogy el belőle.)

1911. — Régóta lappangó, időnkint kiújuló betegsége végkép ágyba dönti. Haláláig nem gyógyul meg. Tizenkét évig szenved a matrác-sírban. («És ez az ember — mondja öccséről Rákosi Jenő — egy hosszú, évekig tartó kínos betegségben nem vesztette el sem élet-

kedvét, sem jókedvét, sem írói képességét, hanem röviddel halála előtt is, mikor már alig látott és kezével írni nem tudott, jókedvű történeteket diktált gyermekeinek, ha testi fájdalmai szünetet tartottak.» Betegágya mellett neje, Réczey Janka, hűséges szeretettel állt őrt; ápolta a beteget, nevelte hat gyermekét, gépelte férje tollbamondását. Rákosi Viktornak csak a testét bénította meg a paralízis, szelleme friss volt, a földi szenvedések kálváriáját a legnemesebb hitvestárs oldalán járta végig.)

1923. — Halála szeptember 15-én, hatvanhárom éves korában, Budapesten. (Neje kilenc évvel élte túl, fiai közül az egyik a világháborúban esett el.)

Kiadások. — Verőfény. Budapest, 1886. (Elbeszélések.) — A bujtogatók. Budapest, 1886. (Regény.) — Sipulusz tárcái. Budapest, 1891. (Elbeszélések.) — Egy falusi Hamlet. Budapest, 1891. (Regény.) — Rejtett fészkek. Budapest, 1892. (Elbeszélések.) — Téli rege. Budapest, 1893. (Regény.) — Zuboly, Gyalu és társai. Budapest, 1894. (Elbeszélések.) — Barnabás rabsága. Budapest, 1896. (Elbeszélések.) — Polgárháború. Budapest, 1897. (Regény.) — Aranylakodalom. Budapest, 1898. (Beöthy Lászlóval együtt írt énekes színmű. Első előadása a Magyar Színházban 1898-ban, századik előadása 1899-ben.) — Korhadt fakeresztek. Budapest, 1899. (Elbeszélések. Hatodik kiadása 1913-ban.) — Hős fiúk. Budapest, 1900. (Ifjúsági regény. Háttere a szabadságharc.) — Tartalékos férj. Budapest, 1901. (A Guthi Soma társaságában írt bohózatot a Vígszínház hozta színre. Szerzőtársával írt többi víg darabja: Napoleon öcsém, A sasok, Jupiter és társai, A brezováci hős.) — Elnémult harangok. Budapest, 1903. (A M. T. Akadémia 1906. évi Péczely-jutalmával kitüntetett mű. Kilencedik kiadása 1926-ban. A szerző a regényből Malonyai Dezső társaságában színművet is írt, a darabot 1905-ben játszották először a Nemzeti Színház művészei. Bár a dramatizálás feltűnően csökkentette a regény szépségeit, a színmű nagy sikert aratott. A faji erők elszánt mérkőzésének képe hatásosan emelkedett ki jeleneteiből.) — Galambos Pál naplója. Budapest, 1903. (A regény hőse a francia idegen légió egyik kalandos életű magyar katonája.) — Jobbadán Amerikában. Budapest, 1903. (Egy groteszk mozgású magyar házmester amerikai utazása.) — Rákosi Viktor munkái. Húsz kötet. Budapest, 1903–1911. (A humoros elbeszélések hat

kötetet töltenek meg a gyüjteményes kiadásban. A sorozat egyes kötetei külön is megjelentek.) — Egy tutaj története. Budapest, 1904. (Ifjúsági regény.) — A császárok sírjai. Budapest, 1906. (Ifjúsági regény. Hőse, a magyar haditudósító-ujságíró, részt vesz az orosz-japán háborúban.) — Kexholmi Mária. Budapest, 1908. (Ifjúsági regény. Egy török leány története az 1878-as orosz-török háború idejéből.) — Utazás a holdba. Budapest, 1910. (Elbeszélések.) — A buzsáki királyság. Budapest, 1911. (Elbeszélések.) — Őszi termés. Budapest, 1911. (Elbeszélések.) — Rejtett zugok. Budapest, 1911. (Elbeszélések.) — Kis emberek világa. Budapest, 1911. (Elbeszélések.) — A bécsi diákok. Budapest, 1911. (Ifjúsági regény. Az osztrák ifjúsági csapat vitézül küzd az erdélyi hadjáratban a magyar szabadság ügye mellett.) — A párisi gyujtogatók. Budapest, 1911. (Az 1870-es német-francia háborút követő párisi kommunizmus megrendítő jeleneteinek elbeszélése népszerű francia források nyomán.) — Bobby és Csiba. Budapest, 1912. (Ifjúsági regény. Érdekes állattörténet.) — Oglán bég kincse. Budapest, 1912. (Ifjúsági regény. Meséje a magyarországi török hódoltság korából.) — Kisbürgözdtől Vaterlóig. Budapest, 1913. (Ifjúsági regény. Egy magyar ifjú kalandjai Napoleon korában.) — Don Karaszkó. Budapest, 1917. (Elbeszélések.) — Új fakeresztek. Budapest, 1917. (Elbeszélések.) — Emmy. Budapest, 1918. (Regény.) — Palozsnaky Tamás. (Elbeszélések.) — Magyar Iliász. Budapest, 1922. (Regény. A trianoni időknek a felvidéki magyarságra tett megrendítő hatását mutatja be.) — Amikor még jókedvüek voltunk. Budapest, 1922. (Elbeszélések.) — Lagoszta titka. Budapest, 1923. (Ifjúsági regény.) — Boldog idők, boldog emberek. Budapest, 1923. (Az író halála után megjelent regény.)

Irodalom. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok második sorozata. Budapest, 1900. — Mikszáth Kálmán előszava az Elnémult Harangokhoz a Franklin-Társulat Magyar Regényíróinak 58. kötetében. Budapest, 1905. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XI. köt. Budapest, 1906. — Madarász Flóris: Sipulusz. Katolikus Szemle. 1909. évf. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Budapest, 1920. — A Budapesti Hirlap 1923. évfolyamának cikkei Rákosi Viktor halála alkalmából. —

Alszeghy Zsolt: Vázlatok. Budapest, 1925. — Bebesi István: Sipulusz nyelve. Magyar Nyelvőr. 1925. évf. — Lőrinczy György: Rákosi Viktor emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 57. köt. Budapest, 1925. — Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925.

EÖTVÖS KÁROLY.

Három emberöltő társadalmi világának feltámasztását tűzte ki célul maga elé a legélvezetesebben társalgó és legközvetlenebbül elmélkedő magyar prózaírók egyike: Eötvös Károly. «Három nemzedék élt és él szemeim előtt. Az 1848 előtti kor, a nemesemberek küzdelmes világa, Verbőczi nemzetének haldokló korszaka, melynek nagy és kis alakjait én még színről-színre láttam; ez az egyik nemzedék. A másik a velem egyidejű és egykorú. A harmadik a maradék, amely mostanában serdül. Nagy munka és bizony érdemes munka megírni azt, amit erősen figyelő lélek e három nemzedék életéből szépet, dicsőt, tanulságost észre tudott venni. Ezt cselekszem én.» Memoár-programmal indult útjának; nagyszabású munkatervét sikerült megvalósítania. Könyveiből a XIX. század magyar világa érdekfeszítően egyéni megvilágítással lép az olvasó elé.

Munkái túlnyomó nagy részükben szépprózai becsvággyal készült visszaemlékezések. Az érdekes magyar alakok százait támasztotta fel s a jellemző esetek egész tömegét halmozta össze bennük. — *Gróf Károlyi Gábor följegyzései*ben (1898) egy regényes pályafutású magyar mágnás viszontagságairól számolt be. A Károlyi-családnak ez a tehetséges, de kiszámíthatatlan természetű sarja a

szabadságharc idején nyolc éves gyermek volt, az 1860-as években a külföldi magyar emigránsokkal kötött barátságot, majd Garibaldi ügyét szolgálta, később házassága miatt súlyos összeütközésbe került családjával; mint ellenzéki képviselő 1890 körül sokat ingerelte a kormánypártot, az egyházpolitikai harcokban a függetlenségi képviselők liberális csoportjához csatlakozott; 1895-ben halt meg ötvennégy éves korában. Ezt a romantikus mozzanatokban gazdag élettörténetet Eötvös Károly nem maga mondja el, hanem grófi barátjának ajakára adja, de ez csak írói fogás, mert a regényes életrajz egészében is, részleteiben is Eötvös Károlyé. Ő gondolkodik, ő beszél, ő élcelődik gróf Károlyi Gábor nevében. Elbeszélése érdekesebb sok izgalmas regénynél, pedig a tárgyi igazságtól nem sok helyen tér el, csak éppen a költői feldolgozás csillogásával hinti tele emlékeit. Vallomása szerint a mű: «Korrajz és emlékirat, regényszerű, de szigorú történeti igazság. Alakjai éltek és élnek s nagy részük ma is ott dolgozik a nemzet állami életének avar mezején.»

Utazás a Balaton körül (1899) egy régi társas kirándulás emlékeinek felújítása. Az író 1875-ben magával vitte a magyar tengerhez Gyulai Pált, Nagy Miklóst, Salamon Ferencet, Szilágyi Sándort s negyedszázad mulva novellisztikus visszapillantásba öntötte élményeit. A mű az útleírás és emlékirat ötvénye, a valóság és képzelet összefonódása; történelem és néprajz, filozofálás és évődés. Útitársaival bőven foglalkozik, alakjaikat stilizálja, dícséri és csipkedi őket. Tüneményes emlékezőtehetségének kellett volna lennie, ha társalgásuknak csak felerésze is úgy

történt volna, mint ahogyan negyedszázaddal később elmondotta; de nem is az útleírás hűsége fontos ebben a könyvben, hanem az a mód, ahogyan az író megszólaltatja társait, ahogyan bemutatja a dunántúli törzsökös magyarságot, ahogyan előlép a maga kifogyhatatlan szellemi kincsesházával. Ismeri minden nemesi család multját; pompás alakrajzokban állít emléket az érdemesebb főrangúaknak, papoknak, politikusoknak; hazafias büszkeséggel beszél Kisfaludy Sándorról, Szegedy Rózáról, Vörösmarty Mihályról; ötletességtől sziporkázó fejtegetésekben világítja meg a magyar népmese, magyar tánc, magyar becsület, káromkodás, dohányzás sajátosságait. — *A balatoni utazás vége* szorosan összefügg előbbi munkájával. Mozaikszerű könyv: Szegedy Róza halálának, a sümegi Darnay-Múzeumnak és több más személyes emléknek vagy másoktól hallott históriának egybefűzése. — *A Bakony*ban mellőzi az útleíró formát. Ebben a művében ifjúkori emlékeit és a régi vármegye életét dolgozta fel, különös tekintettel néhány veszprémvidéki család történetére és a bakonyi betyárvilág eseményeire. Szülőföldjének a régi magyar tradíciókhoz való lelkes ragaszkodással emelt emléket könyvében.

Csodálta az ország nagy embereit, szívesen beszélt a helyi hírességekről, mindenkiben a kiválóságot kereste. A jellem gyöngeségeivel nem szívesen foglalkozott. Nem mindennapi jelenség, hogy egy politikus és védőügyvéd — annyi emberi hitványság látója — ennyire megőrizte optimista világnézetét, ilyen idealista maradt. Munkáiban nincs társadalmi gyűlölködés, érzéki jelenet, kétértelmű

beszéd; felfogása szerint a szerelem eszményi vonzalom, a hitvestárs drága kincs: «A családi élet édes és illatos melegét nem pótolja semmi. Még a legfölségesebb bölcsesség sem.» Tisztult erkölcsi felfogásával csak hazafias lángolása vetekszik; ebben már szinte túlzó, valósággal tüntetően soviniszta. A magyar fajnak küldetése van a Gondviseléstől, a magyarság különb a világ minden nemzeténél; olyan paraszt, amilyen a magyar nép fia, nincsen Európában. De az úri fajta is fennen ragyog jellemével, eszével, nagylelkűségével. *(Magyar alakok, Emlékezések, Tünemények, A nagy év, Szilágyi és Káldy, A nagyokról és kicsinyekről.)* Meggyőzte olvasóit jelszavának igazságáról: «Kegyeletet érezni a multak iránt, tisztelni az ősöket, dicsőíteni a hőst, imádni a magyar asszonyt; s mint egyetlen szent örökségünket: híven ápolni és őrizni ősapáink nyelvét, szokását és igaz magyar fenséges erkölcseit.» — *Deák Ferenc és családja* című munkájában áhítatos megbecsüléssel tárta fel a haza bölcse magánéletét, *A Jókai-nemzetség* lapjain a regényíró őseivel foglalkozott, hogy bebizonyíthassa a régi magyar kisbirtokú nemesség érdemeit az ország fenntartásának munkájában. Deák-jellemrajza csupa bensőség, a nemesebb értelemben vett magyar anekdóták tárháza; Jókai-könyvében eredeti módon fejti ki a lángészről vallott elméletét: a lángelme nem a természet rögtönzése, hanem az ősök egész sorának érdeme, emberöltőkön át felhalmozott tökéletesedés, mely valamelyik utódban az elődök jóvoltából borul virágba.

A tiszaeszlári vérvádhoz fűződő törvényszéki tárgyaláson mint védőügyvéd szerepelt; ennek az országos iz-

galmat okozó eseménynek történetét mondta el *A nagy per* három kötetében. A bűnügyi anyag annak idején egész terjedelmében feltárult előtte, ismerte a szereplő személyeket. Solymosi Eszter tizennégy éves cselédleány 1882 tavaszán eltűnt Tiszaeszlárról, néhány hét mulva egész Szabolcs megye arról beszélt, hogy fanatikus ortodox zsidók ölték meg; a hír felzaklatta az egész országot, egyes helyeken a nép lázongásba tört ki, az antiszemita képviselők szigorú vizsgálatot követeltek, a nyiregyházi vizsgálóbíró elfogatta a gyanusított saktert és társait; a sakter fia, a tizenhárom éves Scharf Móric, vallomást tett arról, hogy látta a rituális gyilkosságot: ez a pör dőlt el Nyiregyházán 1883 júniusában. Eötvös Károly védelme annyira nyilvánvalóvá tette a vád ingatagságát, hogy a törvényszék fölmentő ítéletet hozott s a megvádolt zsidókat szabadon bocsátották. Ezt az európai botránnyá dagadó bűnügyet a szerző két évtized mulva olyan érdekfeszítő módon dolgozta fel, hogy még a tárgyától messzebbeső epizódok is megelevenedtek tollán. Mesteri kézzel bontotta szét a bonyolult per valamennyi szálát; humora és szatirája, józansága és érzelmessége frissen patakzó stíluskészséggel lépett az olvasók elé. — *Harc a nemzeti hadseregért* és *Harc az alkotmányért* című köteteiben már nem fáradozott a feldolgozás nehézségeivel, hanem egybeállította politikai beszédeit az országgyűlési naplókból. Híres szónok volt, felszólalásait mindig rögtönözte, nagy emlékezőtehetsége sohasem hagyta cserben. A tiszaeszlári főtárgyaláson annak idején hét óra hosszat beszélt, anélkül, hogy jegyzeteket használt volna. Gondolatai így is nyom-

tatásra érdemes irodalmi formában jelentek meg, tárgyi tudása és nyelvi gazdagsága átsegítették minden nehézségen.

*A nazarénusok*ban egy új vallásfelekezet keletkezésének lélektanát világította meg: hogyan indultak útnak az új hit megalapítói, milyen érzelmek fűtötték lelküket, mi volt a titka vallásuk terjedésének. A magyar népéletnek azt a vonását vizsgálta irodalmi formában, amellyel íróink legkevesebbet törődtek: a vallásosságot. Az alföldi parasztság sohasem volt túlbuzgó, az istenes rajongás hiányzott lelkéből, de ha bármiféle meggyőződés meggyökerezett lelkében, akkor rendületlenül megmaradt a maga igazsága mellett. Joggal mondhatta a szerző, hogy sikerült elérnie célkitűzését: «Gondosan megvizsgáltam, hogy számító, munkában görnyedő s jogokért viaskodó társadalmunkban miként támadhat új vallásfelekezet?»

Aki örökké bujdosott kalandregény: egy francia katona viszontagságainak története. A szerencsétlen vitéz Napoleon oroszországi hadjáratában ötven társával együtt fogságba kerül, végigsodródik egész Ázsián, bajtársai harminc esztendő leforgása alatt mind elhullanak mellőle, végül Törökország felől eléri a magyar határt s itt az egyik megyei bizottság előtt elmondja élete históriáját. A szerző a kalandok elmondásába sok értékes gondolati tartalmat ágyaz be, de azért eleven mesemondó; mindenütt az, amint ezt több értékes novellája is tanusítja. *(A két ördög vára, Nemzetes Böthök uram szerencséje.)*

Eötvös Károly munkái — ezek a félig igaz, félig álmodott történetek — a személyes visszaemlékezések fona-

lán bokrosodnak ágakban, indákban, kacsokban gazdag mesélőfákká. Az író mindenkit ismer, mindenre emlékszik, mindent tud; rokonai, barátai, ismerősei sok titkot feltártak előtte; az idegen világrészekben éppen olyan jártas, mint a Bakonyban vagy a Balaton körül. Nagy stíluskészsége könnyen átsegíti a legnehezebb kérdések szirtjein, krónikás költészete fénybe vonja szárazabbnak látszó témáit is. Még a leírásokban sem unalmas, pedig a leírások és elemzések hinárjában sok jeles író bukdácsol keservesen az olvasók bosszúságára.

Íróművészeti hibái tervtelenségéből és bőbeszédűségéből erednek. Története megindul, a meseszálból kiágazik az epizód, ebbe új melléktörténet kapcsolódik s csak hosszabb kerülő után jutunk vissza a kiindulóponthoz. De ez a szétáradó előadás cseppet sem bosszantja az olvasót, gyönyörködünk a szerző patriarkális magyarságában, lépten-nyomon érezzük, mennyire ismeri a világ ügyes-bajos dolgait.

Becsüli a multat, nem rajong kritikátlanul a jelenért, józan ítélő erejét nem téveszti meg semmiféle divatos hóbort. Csodálatos kettősség élt lelkében. Polgári pályáján elvhű demokrata volt, írói álmaiban a táblabíró-világ nemesi mesgyéin kalandozott; mint politikus a modern Magyarországért vívta harcait, szépirodalmi munkái a feudális mult kultuszát szolgálták; mint ember nyerstermészetű volt, írásaiban sokszor elérzékenyült. Bőbeszédűsége is ellentétben állott rövid mondataival. Mesekitaláló képessége nem volt, a mesemondásban mégis versenyzett a legtehetségesebb elbeszélőkkel; egy-egy jólsikerült

kötetét alig tudja az olvasó félbeszakítani. Kellemes előadásával, ismeretei bőségével, erős logikájával mindig a maga pártjára vonja közönségét, fejtegetései sohasem szárazak, pedig állandóan kitér tudományos kérdések megvitatására vagy társadalmi problémák tárgyalására. A nagytapasztalatú, bölcs ember hatását teszi; látása éles, érvei tetszetősek, emlékei üdén ömlők. Tudása tárházából két kézzel szórja a tapasztalatok kincseit. Hogy állításainak nem egyszer semmi komoly alapja sincsen, hogy tanításaiban gyakran több az elképzelés, mint a reális igazság, mindezt az olvasók csak akkor veszik észre, ha előadásának varázsa alól felszabadulnak s hideg ítélettel fontolgatják anekdótázását.

Írói jellemvonásai között legszembetűnőbb gyökeres magyarsága; gondolkodásában, érzelmeiben, humorában, nyelvében egyaránt magyar. Szóbősége, mondatárnyaló tehetsége, mondatszövő könnyedsége a naturalista írói talentumé, de egyben a tudatos művészé is. A nyelv rugalmasan hajlik, a mondat vidáman lüktet, a stílus derűsen mosolyog írásaiban.

Eötvös Károlyt, mondja Ferenczi Zoltán, a természet kissé terjengő, de rendkívül élvezetes elbeszélő képességgel ajándékozta meg. «A szó úgy folyik tollából, mintha kedves adomák sorát hallgatnók téli este, kandalló mellett. S bármit beszél el, az mind zamatos, magyaros, tele komolysággal, vidámsággal, humorral, gyakran meglepő erővel és művészi érzékkel. Ebben emlékeztet Mikes Kelemenre.» Elbeszélő sajátságaiban sok van Jókai Mór és Vas Gereben modorából is; művészete olyan, mintha öntudatlan volna, pedig nem az; biztos és erős logikai öntudat vezeti; naturalista, de tudja, mit csinál. (A magyar irodalom története 1900-ig. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913.) — Eötvös Károlyban, állapítja meg Voinovich Géza,

sok volt a régi magyar nemesvilág adomázó táblabíráiból. Szellemének magva a józan ész volt, a magyar faj józan értelménél csak egyet tartott többre a világon: a saját magáét. Ez csillogott gúnyolódásában, ez sziporkázott anekdótáiban, ez sugallta hatásos ötleteit. Nemcsak becsülte a józan értelmet, hanem túl is becsülte; innen származnak fogyatkozásai. Tehetségének két szépírói eleme van: humora és nyelve; bár munkái velejükben nem szépirodalmiak, elbeszélésük az. Híres beszélő volt; azon igyekezett, hogy egészen úgy írjon, ahogyan beszél; innen bőbeszédű pongyolasága. (Eötvös Károly, Budapesti Szemle. 1916. évf.)

Eötvös Károly 1842 március 11-én született Mezőszentgyörgyön, Veszprém megyében. Szerényebb helyzetű református földbirtokoscsalád gyermeke volt, tanulmányait a pápai kollégiumban végezte, pályája elején megyei ügyész volt Veszprémben, később ügyvédi irodát nyitott Budapesten. Az 1870-es évektől kezdve a legtekintélyesebb országgyűlési képviselők közé tartozott, híres jogász volt, nagyhatású szónok; a függetlenségi és negyvennyolcas párt élete harminc esztendőn keresztül szorosan összefüggött parlamenti szereplésével. Mint ellenzéki publicista az Egyetértés hasábjain szerencsésen irányította az ország nemzeti szellemű politikáját, annál nagyobb meglepetést keltett, mikor élete vége felé, 1910-ben, belépett a hatvanhetes kormánypártba: visszakanyarodott oda, ahonnan ifjú korában kiindult, a Deák-párti politikához. Régi elveinek megtagadása népszerűtlenné tette; egykor, az 1880-as évek elején, húsz kerületben jelölték képviselőnek; most, az öregkori elgyöngülés éveiben, nem tudott mandátumhoz jutni. Politikai szerencsecsillagának lehanyatlásáért irodalmi sikerei vigasztalták. Szűkebb barátai körébe visszahúzódva, kedélyesen elmélkedett egykori közéleti dicsőségéről és mélabúsan ábrándozott eljövendő irodalmi halhatatlanságáról. 1916 április 13-án halt meg Budapesten.

Adatok Eötvös Károly életéhez:

1842. — Eötvös Károly születésének éve. Március 11-én születik a veszprémmegyei Mezőszentgyörgy faluban. (Atyja: nemes Eötvös Lajos földbirtokos; anyja: nemes Ujhelyi Lídia; mindketten református vallásúak. Testvérei közül említhető Eötvös Lajos múzeumi tisztviselő, a korán elhúnyt bibliografus.)

1860–1862. — Érettségi vizsgálatának letétele után két év alatt elvégzi jogi tanulmányait a pápai református jogakadémiában. (Gimnáziumi iskolázása idején a pápai református kollégium és a soproni evangélikus líceum tanulója.)

1861. — Írói fellépése. (A Vasárnapi Ujságban megjelenik egyik költeménye: A feltámadott költő. Egy ideig még szivesen versel, azután abbahagyja poétai próbálkozásait.)

1864. — Mint veszprémi vármegyei tisztviselő résztvesz Almásy Pál földbirtokos osztrákellenes összeesküvésében. (Hadi törvényszék elé állitják s néhány hónapi börtönnel büntetik.)

1866. — Bírói vizsgát tesz Pesten, Kerkapoly Károly jogakadémiai tanárt helyettesiti Pápán, a Veszprém cimü hetilapot szerkeszti Veszprémben. Összel megválasztják vármegyei aljegyzőnek. (A következő évben alügyész, 1871-ben a veszprémi királyi törvényszék ügyésze.)

1867. — Feleségül veszi Fromm Etelkát. (Nejével boldogan él késő öregkoráig. («Csekély szerzeményemet, iparkodásom mellett, leginkább az ő hív szeretetének, segedelmének és okos gazdasszonyságának köszönhetem.»)

1872. — Harminc éves. Megválasztják a veszprémi kerület országgyülési képviselőjének Deák-párti programmal. (Nagy eszének hirét, ékesszólásának hatalmát, korai előretörését semmi sem mutatja jobban ennél a választásnál. Az idősebb nemesurak, tekintélyes földbirtokosok, tehetős városi polgárok mind melléje sorakoznak. Országgyülési beszédei és a Pesti Naplóban közölt cikkei reáfordítják a politikai pártok figyelmét. Pompás érveléssel emel szót Deák Ferenc álláspontja és a hatvanhetes kiegyezés helyessége mellett.)

1875. — Kimarad a képviselőházból, veszprémmegyei birtokán gazdálkodik. (A megyegyüléseken gyakran felszólal, az orosz-török háború idején a törökök ügye mellett foglal állást.)

1878. — Veszprémben ismét megválasztják képviselőnek, de most már függetlenségi programmal. A negyvennyolcas párt híres országgyülési vezérszónoka lesz. (Politikai tekintélye egyre nagyobb, budapesti ügyvédi irodája alig győzi a munkát.)

1883. — A tiszaeszlári vérvád bonyodalmai között olyan elmeéllel és sikerrel védi a zsidóságot, hogy nevét az egész világsajtó megismeri. (A zsidók hálásak bátorságáért, de országos népszerüsége

szétfoszlik, az új választások alkalmával kimarad a képviselőházból. Annál jobban föllendül ügyvédi irodája. Van idő, amikor harmincannegyvenen segédkeznek pörei vitelében.)

1887. — Újra megválasztják képviselőnek. Ezúttal Nagykőrös küldi be a parlamentbe függetlenségi és negyvennyolcas párti programmal. (Az ellenzéki mozgalmakban időnkint döntő szerepe van, elnöki tisztséget visel, kormányokat ingat meg; de maga is sokat ingadozik; többször kilép az anyapártból, utóbb megint egyesül otthagyott pártfeleivel, liberális csoportja támadja a konzervatívabb függetlenségieket. Mint az Egyetértés munkatársa, majd szerkesztője, a publicisztikában is erősíti a pártfegyelmet nem tűrő ellenzéki szellemet.)

1898. — Ötvenhat éves. Az országos hírnevű politikusról máról holnapra kiderül, hogy kiváló szépírói tehetség. Az Egyetértésben megkezdi első nagyhatású munkájának közlését Gróf Károlyi Gábor emlékiratai címmel. (Senki sem tudja, ki a feltűnést keltő tárcasorozat szerzője: Eötvös Károly-e vagy a már elhúnyt gróf. Csak később derül ki, hogy a regényszerű életrajzot elejétől végig a nagynevű ügyvédképviselő írta.)

1899. — Újabb munkája az Egyetértésben: Utazás a Balaton körül. (Az érdeklődés fokozódik, a közönség szeretné könyvalakban is olvasni Eötvös írásait. Maga a szerző valósággal újjászületik, tele van írói tervekkel, a politika már alig érdekli, ügyvédi irodáját elhanyagolja. Bámulatos kitartással írja napról-napra folytatásos emlékezéseit az Egyetértés számára. Meghitt köre, az Andrássy-úti Abbáziakávéházban gyülekező asztaltársaság, hajnalig gyönyörködik eredeti zamatú adomázásában s magasztaló hangon beszél napi tárcájáról. Erre a dicsőítésre szüksége van, enélkül nem tud dolgozni, a mindenünnen felhangzó elismerés sarkallja a további munkára. Nem az ügyvédi siker, nem a politikai vezérség, nem a pénz izgatja, hanem az írói dicsőség szomjúsága, a halhatatlanság után való vágyakodás. Kiadója, Révay Mór, álmélkodva beszél emlékiratában nem mindennapi hiúságáról. «Mert Eötvös Károly még hiúbb volt, mint aminők a nagy írók rendesen lenni szoktak. Csodálatos az, hogy mennyi dicséretet bírt el. Szinte szüksége volt rá, hogy dicsérjék, hogy beszéljenek róla, hogy elismerjék. Ez volt az ő éltető eleme, az ő buzdítója, az ő ösztönzője. Tudta, hogy milyen nagy író ő, mégis újra hallani

akarta azoktól, akikkel érintkezett, olvasni akarta azokból az írásokból, amelyek róla szóltak. Ha a „vajda", ahogy őt szükebb baráti körben nevezték, ellankadt, gondoskodni kellett valami cikkről vagy ünneplésről, mely őt új munkára serkenti. Milyen jó volt, hogy akkor erre a célra rendelkezésre állott az Egyetértés.»)

1900. — A Révai-cég kiadásában megindul összes munkáinak gyüjteményes kiadása. (A sorozat könyvkereskedői sikere rendkívüli. Az első kötetek átlag húszezer példányban kelnek el. Ennek oka, a kötetek csodálatosan friss megírásán kívül, Révay Mór szerint három körülményben található: a szerzőt különleges magyarságáért nagyon sokan kedvelték, a reformátusok büszkék voltak kálvinista fajszeretetére, a zsidók ki akarták mutatni hálájukat iránta. Eötvös Károly hatalmas tiszteletdíjat kapott a gyüjteményes kiadásért: a kézirat átnyujtásakor kötetenkint háromezer koronát, azonkívül a kinyomtatott sorozat tiszta bevételéből évenkint átlag hatezer koronát. Élete vége felé nagy szüksége volt a pénzre, ekkor már pusztán könyveinek jövedelméből élt. Kiadójának följegyzései szerint: «Igaz magyarnak bizonyult abban is, hogy rosszul gazdálkodott. Valósággal eltünt lába alól a föld, a birtok és a ház is. Ügyvédi irodáját elhanyagolta, nagy ügyei megszüntek, jövedelmei elmaradtak, ellenben költségei megmaradtak. Egyszer csak azon vette magát észre, hogy rá van utalva írói jövedelmére.»)

1906. — Függetlenségi képviselőtársaitól lassankint elszigetelődik, a parlamentbe ekkor jut be utoljára. (Vidéken már nem kap kerületet, a budapesti VII. kerület hálás zsidósága választja meg képviselőnek, visszaemlékezve tiszaeszlári szereplésére és egész pályáján tüntetően hangoztatott filoszemita kijelentéseire. De az 1910-iki választáson már megbukik ellenjelöltjével szemben; ettől kezdve visszavonul a politikától.)

1915. — Sikertelen próbálkozása a színműírás terén. (A Budai Színkörben előadják egyik elbeszéléséből írt népszínművét: a Böthök uram szerencséjét.)

1916. — Halála április 13-án, hetvennégy éves korában, Budapesten. (Veszprémben temetik el neje mellé. Egyetlen fia: Eötvös Bálint ügyvéd.)

Kiadások. — Kerkapoly, az új pénzügyminiszter. Pest, 1870. (Egykori pápai tanárának jellemrajza. Ennek a munkájának megjelenése

után harminc esztendeig nem jelent meg érdemesebb könyve, annál több nagyhatású törvényszéki és politikai beszédet mondott. Az utóbbiak szövegét a Képviselőházi Naplók őrizték meg. Politikai cikkei 1872-től a Pesti Naplóban, 1878 óta az Egyetértésben jelentek meg; mind a két lapba, továbbá a Vasárnapi Ujságba, számos szépirodalmi dolgozatot is írt; ezek azonban nyomtalanul eltűntek a napisajtó lapjain, csak később ásták ki őket, amikor összes munkáit egybeállították.) — Eötvös Károly munkái. Huszonnégy kötet. Budapest, 1900-tól. (Utazás a Balaton körül, Aki örökké bujdosott, A két ördög vára, Magyar alakok, Emlékezések, Gróf Károlyi Gábor följegyzései, A nazarénusok, A nagy per, Deák Ferenc és családja, Tünemények, A nagy év, Szilágyi és Káldy, A Jókai-nemzetség, A nagyokról és kicsinyekről, Harc a nemzeti hadseregért, A Bakony, A balatoni utazás vége, Harc az alkotmányért.)

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — i. jegyü cikkíró: Egy kis polémia. Budapesti Szemle. 1899. évf. — Baráth Ferenc: Eötvös Károly mint író. Egyetértés. 1901. évf. — Sebestyén Károly: Eötvös Károly prózája. Magyar Nyelvőr. 1902. évf. — Kiss Arnold: Eötvös Károly. Magyar Zsidó Szemle. 1905. évf. — Seprődi János: Eötvös Károly. Budapesti Szemle. 1906. évf. — Csefkó Gyula: Eötvös Károly munkái. Magyar Nyelvőr. 1909. évf. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Borbély István: Eötvös Károly. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Az Egyenlőség és Világ cikkei 1916 márciusában Eötvös Károly halála alkalmával. — Kardos Albert: Eötvös Károly és Csokonai. Debreceni Protestáns Lapok. 1916. évf. — Mezey Sándor: Eötvös Károly. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1916. — Milotay István: Eötvös Károly. Új Nemzedék. 1916. évf. — Schöpflin Aladár: Eötvös Károly. Huszadik Század. 1916. évf. — Voinovich Géza: Eötvös Károly. Budapesti Szemle. 1916. évf. — Mezei Ernő: Eötvös Károly. Magyar Figyelő. 1918. évf. — Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Két kötet. Budapest, 1920. — Halmi Bódog: Őszi termés. Budapest, 1928. — Herczegh Matild: Eötvös Károly. Budapest, 1928. — Tóth Lajos: Eötvös Károly mint drámaíró. Irodalomtörténeti Közlemények. 1932. évf. — Bary József: A tiszaeszlári bünper. Budapest, 1933.

A NOVELLA ÉS REGÉNY FEJLŐDÉSE.

A KIEGYEZÉST követő évtizedek alatt Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Baksay Sándor, Eötvös Károly, Gyulai Pál, Petelei István, Rákosi Viktor és Tolnai Lajos a szépprózai elbeszélés első és második vonalban álló értékei. Munkásságuk fényében számos más tehetség is dolgozott több-kevesebb népszerűséggel.

A regények és novellák mellett az 1870-es évektől kezdve egyre sűrűbben tűntek fel a rajzok. A prózai elbeszélésnek ez a formaváltozata hírneves angol írók (Dickens, Washington Irving, Bret Harte) és orosz elbeszélők (Turgenyev, Sollogub) nyomán alakult ki, de íróink csakhamar kibontakoztak az utánzásból s a külföldi formát eredeti magyar tartalommal és stílussal töltötték meg. Amint a novella rajzzá egyszerűsödött, úgy változott át a rajz az 1890-es években hírlapi tárcává. A novellisztikus meséből a rajzban helyzetkép lett, a helyzetképet a hírlapi tárca még rövidebbre vonta.

Igazi népszerűségük csak a regényeknek volt, a novellákban és a rajzokban inkább csak a műértők gyönyörködtek. A népies irány írói éppen úgy megtalálták a maguk közönségét, mint a romantikus elbeszélők vagy a szalonregények művelői. Gazdagabb képzeletű meseszövő-tehetség aránylag nem volt sok.

Abonyi Lajos (1833—1898) pályája elején külföldi olvasmányainak hatása alatt idegen tárgyú novellákat írt, de az 1860-as években kiszabadult a divatos francia regényírók irányítása alól, megtalálta a maga útját, szeretettel rajzolta a magyar világot. *(A mi nótáink.)* A régi vidéki társadalom bemutatásában, főkép az alföldi népélet festésében, kevesen múlták felül. A nagy magyar síkság népéről, a tiszamenti puszták lakóiról a mély fajszeretet hangján emlékezett meg; a népdalok üdeségével és a népballadák drámaiságával szőtte meséit parasztlegényeiről és parasztleányairól. Nagyobb elbeszélő munkáinak szerkezete szétfolyó, kisebb elbeszélő munkái között sok a formás alkotás. Pompásan ért a hangulatkeltéshez. A szegény Szücs Marcsa története és sok más gyönyörködtető és megrázó alföldi história népies novellairodalmunknak mindvégig igazi értéke marad. Egy letűnt korszak idilli képe tárul fel ezekben a falusi történetekben. Az író meleg hangon emlékezik meg a földbirtokos-nemesurakról, jellegzetes magyar alakokat állít elénk, lelkes együttérzéssel festi a vidéki úriházak lakóinak gondtalan életét. Az urak és parasztok egyaránt bírják szeretetét, de érdeklődése költői ihletéssel mégis inkább a nép fiaihoz fordul. *(A fonó krónikája, Itt a szép Alföldön, Magduska öröksége.)*

Vadnai Károly (1832—1902) romantikusnak indult, később elfordult a képzelet szertelen kalandozásaitól, a túlzó népieskedést sem kedvelte. Optimista életszemléletű, nemesen érző, ízléses író volt; elbeszélő munkái igazi fehér regények. Mélyenjáró problémák boncolásával nem foglalkozott; azt a célt tűzte ki maga elé, hogy

kellemesen szórakoztassa olvasóit. Enyhe hullámverésű szerelmi történeteiért méltán nevezték a «tizenhat éves leányok írójának.» Hitt az emberek javulásában, a szenvedélyek veszedelmét gyöngéden boncolgatta, a fiatal szíveket megjutalmazta szenvedéseikért. *(A kis tündér, A rossz szomszéd, Immakuláta grófnő.)* Novellás kötetei a női szív természetének rajzaival, lélektani alapon fejlesztett meséikkel s a párbeszédek természetességével tűntek ki. *(Éva leányai, Elbeszélések.)* Legkiválóbb volt a memoárírás terén. Elhúnyt írótársaira való visszaemlékezéseiben eleven stílussal támasztotta fel a letűnt kort, megható jellemképeket festett az elköltözött emberekről, mélyen érző szívvel emelte ki barátai és ismerősei vonzó jellemvonásait. *(Elmult idők, Irodalmi emlekek.)*

Vértesi Arnold (1836—1911) igazi elbeszélőnek bizonyult abban az értelemben, hogy meséi erőltetés nélkül áradtak képzeletéből; nem kellett témák után keresgélnie, mesegazdagsága igen nagy volt. A leleményes mesebonyolítás mellett értett az elbeszélés könnyed hangjához is. Jókai Mór művészete a romantika irányába terelte, az északi íróktól realizmust tanult, pesszimizmusában az orosz hatás erősítette meg. Dzsentri-alakjai nem rokonszenvesek; az embernek elszomorodik a szíve, hogy a kiegyezés korában ilyen földbirtokos-nemesurak éltek Magyarországon. Kártya, ivás, cigányozás, pénzéhség, adósság, úrhatnámság, otromba dölyf: ez a vidéki úri társadalom világa; sivár élet léha személyekkel; még a becsületes ember is elesik ebben a környezetben. A vármegyei középnemesség nem állta ki az új idők próbáját,

nagy vagyonát elprédálta, pusztulásra szánt fajnak bizonyult: ez a tanulság árad Vértesi Arnold regényeiből és novelláiból. *(A nyomorúság iskolája, Csiricsáry Bertalan úr őméltósága, Az ugaros-karádi közbirtokosság.)* A nemesség lelki fogyatkozásait a levitézlett egyének és típusok egész tömegével mutatta be, rokonhelyzeteinek is mindig adott valami újszerűséget; olvasói ritkán unatkoztak, mert nem elemezte hosszadalmasan hősei lelkét, hanem sebesen szőtte meséje szálait. Egyoldalúsága rokon Tolnai Lajosévál; csak a haszontalan emberek ötlöttek szemébe, a jókról alig vett tudomást.

Kazár Emil (1843—1922) szintén pesszimista író, a züllésnek induló apró személyek regényírója és novellistája. Reális ábrázolásra törekvő novelláiban a nyomor képeit részvéttel tárta olvasói elé, kesernyés humora némi érzelmességgel vegyült, rövid mondatokat alkalmazó elbeszélő módja francia stílustanulmányainak eredménye. A főváros kispolgári világa érdekelte legjobban, de a zsidóság is magára vonta figyelmét; lélekábrázoló módszerét az angol realistáktól tanulta, néhány írói jellemvonása az oroszokra emlékeztet. A rövid elbeszélésnek, az úgynevezett tárca-novellának, ő volt az egyik legkoraibb művelője a napisajtóban; a tér szűke vázlatosságra szoktatta, mesebőség helyett gazdaságos mesefejlesztésre törekedett. *(Csöndes órák, Ősök és unokák, A semmi, ha valamivé lett.)*

Ágai Adolf (1836—1916) Börne szatiráját és Saphir élcét utánozta, vidám bölcselkedéssel csevegett alkalmi témáiról, egyéni élményeit sok ötletességgel vitte olvasói

elé. Eleven ujságíró volt, a magyar hírlapi tárca magvastollú továbbfejlesztője. Beszámolt utazásairól, föleleventette elhúnyt ismerősei emlékét, egyszerű történeteit anekdótázó részletekkel bővítette. Éles szemmel pillantott a korabeli jellegzetes magyar alakokra, tudott a nyelvükön, személyükön keresztül csípősen ostorozta a társadalmi félszegségeket. *(Porzó tárcalevelei, Por és hamu, Vizen és szárazon, Utazás Pestről Budapestre.)*

A humoristák közül Balázs Sándor (1830—1887) az angol elbeszélőktől, különösen Dickenstől és Thackeraytól, tanult, de mesterei nem nyomták el hangjának egyéni ízét. Realista novellaíró volt, megfigyeléseit mulattató előadással egyesítette. A városi kisemberek alakjai, furcsaságai, kellemetlenségei fölötte érdekelték, vidám hangon beszélt bajaikról; máskor fanyarrá vált humora, kiábrándult lélekre vallott életszemlélete. *(Tükördarabok, Víg elbeszélések, Tarka képek.)*

Az angol realizmus hívei közül Beöthy Zsolt (1848—1922) tűnt ki legjobban ízlésének előkelőségével. Írói pályája Jókai Mórból indul ki, második mestere Tolnai Lajos volt, utóbb az angol realisták hatása alá került s a hármas iskola végigjárása után talált rá a maga útjára. Elbeszélő munkái az 1860-as évek dunántúli magyar világát tárják fel, főkép a komárommegyei nemesség, papság és polgárság életét; a dzsentri tipikus alakjai mellett megjelennek novelláiban és regényeiben a falusi kálvinista lelkipásztorok, tanítók, diákok, kishivatalnokok, iparosok, szegény emberek. Sajnálkozva tekint az egyre jobban lecsúszó földbirtokosokra, részvétet ébresztő képet fest a

megélhetésért küzdő falusi értelmiségről, lehangoló életűnek találja a vidéki magyar társadalmat. Hajótörött alakjai hangtalanul gyötrődnek a sors igája alatt vagy ha feljajdulnak és cselekvésre szánják el magukat, akkor sem jutnak semmire a létüket megmérgező végzet hatalmával szemben. Az író érzelmes emberszeretete csak a kifáradt lelkeket, ügyetlen mozgású figurákat, igazságtalanul kínlódó emberkéket látja meg, fanyar humora alig enyhíti az élet sebeit. Ez a kiábrándító alakrajzolás a pesszimista világfelfogás tükre; annál meglepőbb valami, mert az író a maga emberi életében vidám optimista volt. Az idegen írók közül különösen Thackeray, Dickens, George Eliot és Washington Irving elbeszélő módjára figyelt, de Kemény Zsigmondhoz is fűzi néhány rokoni szál s mintha már az orosz regényírók felfogása is kísértene munkái lapjain az emberi nyomorúság szemléletének keserűségében. Több kötet novellát és rajzot adott közre. *(Elbeszélések, A névtelenek, Rajzok.)* A rajz modern formáját ő alapította meg irodalmunkban; rajzaiból indult ki Mikszáth Kálmán írói munkásságának egyik jelentékeny ága is. Az angol mesterek népszerű műfaját magyarrá formálta, kortársai tőle tanulták el az új műfaj mesterfogásait. *A zsebrák* című történeti rajza, ez a mohácsi csata napjaiba visszavetített sötét ragyogású korkép, az 1870-es évek egyik stílusremeke. Nagy becsvággyal írt regénye, *Kálozdy Béla* (1875), nem csupán szaporította, hanem gazdagította is a magyar regényirodalmat. Hőse kitűnő tehetségű, előkelő ifjú, de ingatag jellem; először elcsábít egy nemesérzésű leányt, azután nőül vesz egy léha színésznőt, végül öngyilkos

akar lenni; de a sors különös kedvezéséből rátalál soha nem feledett igaz szerelmére, a méltatlanul elhagyott leányra. A regényt hangulatos környezetrajz, elmélyedő lélekelemzés és tisztult humor jellemzi, de meséjének bonyolítása lassú, az érdeklődést lankasztó kitérések lohasztják. A vármegye népe, a falusi nemesség, a református kollégium ifjúsága jellemző egyéniségekben lép az olvasó elé, az 1860-as évek dunamelléki társadalma kitűnő epizód-alakokban elevenedik meg, a személyek jellemző módon társalognak a regény lapjain. A reális világba belevegyül néhány romantikus részlet, de az író mesekitaláló képzeletének szerényebb volta megóvja a regényt a hihetetlenebb fordulatok zuhanásaitól. Tapasztalat, megfigyelés, élményi elem bőven van az értékes munkában, az elemzés és leírás sok teret foglal el benne. Nem könnyű olvasmány.

A francia realista regény szellemét és stílusát Toldy István (1844—1879) tette népszerűvé irodalmunkban. Egyetlen regénye, az *Anatole* (1872), a Feydeau-féle regénytípus hatása alatt készült; még színhelye is Páris, hősei és problémái franciák. Az ügyesen elbeszélt szerelmi történetben sok a kezdő író ballépése, de lélektani álláspontja figyelmet érdemel.

Ábrányi Kornél (1849—1913) nagyobb termékenységgel művelte az új elbeszélő típust. Franciás modorú lélektani regényei alakokban és helyzetekben meglehetősen hasonlítanak egymáshoz, az író lélekelemző kedvtelése mindegyikben azonos: részletes boncolgatása a mese érdekességének rovására megy. Világa a szerelem körül forog,

hősei két nő között haboznak, az előkelő lelkiség diadalt arat a hódító szépségen. Igazi társadalmi rajzról, érdekesebb meséről, megrázó életigazságokról nem lehet szó ezekben a regényekben; a hiányokat az analizálás bőségével, a párbeszédek szellemességével és egy-egy romantikus fordulattal pótolja az író. *(A dicsőség bolondja, Edmund párbaja, Régi és új nemesek, Melyik erősebb.)*

Justh Zsigmond (1863—1894) francia írók tanítványa: Balzacé, Bourgeté, Daudeté, Flauberté, Maupassanté és a Goncourtoké; de Zolának is követője abban, hogy példájára regényciklust tervezett a nemzet legsúlyosabb problémáinak feltárására. A módszert a franciáktól tanulta, de lelke megmaradt magyarnak; meséi és hősei a haza földjéről kerültek ki. *(A puszta könyve, A pénz legendája, Fuimus, Gányó Julcsa.)* A magyar faj újjászületését a parasztságtól várta, ezért vetett oly nagy súlyt az alföldi földművelő nép rajzára; másrészt különösen a célkitűzéseiben elernyedt arisztokrácia lelki válsága ragadta meg érdeklődését. Legjobb volt a békésmegyei parasztélet és a nazarénus földmunkások rajzában s a mágnásvilág napi életének bemutatásában; leíró és elemző tehetségét, sajnos, nem támogatta a mese-elemek bősége. Nem tudta megvalósítani azt a célját sem, hogy személyeiben az egész magyar társadalom sorsát tükrözze. Stílusa óvatosan kezdődő átmenet az impresszionizmus nyelvéhez.

A pesszimizmus Gozsdu Elek (1849—1919) elbeszélő munkáiban orosz hatásokkal párosult. A «magyar Turgenyev» komoly gondolkodó, magvas realista, a tragikus

lelki összeomlások vizsgálója. Némelyik hőse a szerelmi szenvedély gyógyíthatatlan betege, akaraterő nélkül vergődő báb; más alakjaiban elkeseredett embereket mutat be, ezeket az igazságtalan társadalmi berendezkedés tette tönkre. Búslelkű személyei keserű szívvel hirdetik, hogy ebben az országban nem a becsületes embereké az igazság, hanem a hatalmasoké; a hatalom a születés és vagyon birtokosainak kezében van; ez a kiváltságos osztály nem erőszakoskodik, hanem szépszerével játssza ki a körein kívül eső értelmiséget; ha valakinek nincs összeköttetése pályája sincs. *(Köd, Tantalus.)*

Iványi Ödön (1853—1893) is az orosz írókat tanulmányozta. Ifjúkori novelláiban sok a kezdetlegesség, később szembetűnően erősödött; idealizált alakjait félretolta, a papiroson kieszelt meséket valószerű történetekkel váltotta fel. Tapasztalatainak értékesebb részei a kisváros társadalmából, kórházi és fürdői élményeiből kerültek ki. A vidéki élet bajait, az emberek egymásrautaltságából eredő surlódásokat, a nagyzolás és rágalom levegőjét éppen olyan keserű szatirával vonta bele elbeszéléseibe, mint amilyen gondosan elemezte a beteg emberek lelki állapotát, a halállal való viaskodást, a testi elmúlás nyomorúságát. Legsikerültebb munkája, *A püspök atyafisága* (1889), nem köznapi regény. Az író az 1880-as évek társadalmából olyan alakokat és helyzeteket ragadott ki, amelyeket más elbeszélő vagy színműíró még nem vett észre. Kompozíciója szerteszét ágazó, de lélekrajza lelkiismeretes; pesszimizmusát nem élezi ki gyötrő túlzásokkal.

Tóth Béla (1857—1907) magyaros utakon haladó, kitűnő nyelvérzékű, élvezetesen egyéni stiliszta. Mesekitaláló képessége szegényes, nem írt regényeket, a novellában sem volt termékeny; inkább elmélkedő, leíró, hangulatkeltő íróművész. Fogékonyan érdeklődött az emberi élet minden megnyilvánulása iránt, tanulmányainak eredményeit formás tárcákba öntötte, külföldi utazásairól eredeti hangulatképekben számolt be. *(Tollheggyel.)* Különös vonzalommal fordult a mohamedán világ felé. A török nép lelki világát színes rajzokban örökítette meg, ilyenkor még fantáziája is elevenebben működött. A keleti alakok rajzában igazi mester. *(Török históriák.)* A magyarországi török hódoltság korába helyezett elbeszélései a régi emberek lelkiségének mély ismeretéről, bölcs életszemléleten alapuló humorról és a stílusos előadás ritka adományáról tanuskodnak. *(A Boldogasszony dervise, Gül baba.)* Az Üdvözítő gyermekkoráról gyönyörű legendákat írt, a bibliai stílusutánzás remekeit; ezt a könyvét a vallásos kegyelet hangja és a nyelv ódon magyarsága a legszebb vigasztaló olvasmányok egyikévé teszik. *(A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv.)* Népszerű tudományos munkái igazán mintaszerű példái annak, hogyan kell élvezetesen feldolgozni a száraznak látszó tudományos anyagot a művelt olvasók számára. *(Szájról-szájra, Mendemondák, Magyar ritkaságok, Magyar anekdótakincs.)* Gyüjtő munkásságával és elmés magyarázataival a régi magyar művelődés és magyar humor tömérdek kincsét szórta a közönség közé. A Pesti Hirlap hasábjain napról-napra közreadott *Esti Levelei*vel új műfajt honosított meg a magyar sajtó-

ban: a legfontosabb napi eseményekhez megjegyzéseket fűzött, elmondta véleményét az irodalom, tudomány és társadalom vitás kérdéseiről. Egészen eredeti egyéni felfogással, kíméletet nem ismerő őszinteséggel, zamatos magyarsággal írt; az igazságkeresés, szeretet, harag, lelkesedés, korholás, gúny hangjait a hangulatok gazdag változatával szórta a magyar értelmiség elé; cikkei helyeslést és ellentmondást keltettek az egész országban. Sokan csak az ő Esti Leveleiért vásárolták meg a Pesti Hirlapot, mások az Esti Levelek miatt léptek ki az ujság előfizetői közül. Mivel vitatkozásaiban legjobb barátait sem kímélte, ellenségeinek száma egyre nőtt; indulatos kitörései és szenvedélyes támadásai még azokat is ellene zúdították, akik előzőleg magasztalói voltak vagy akiket régebben ő magasztalt. Javára kell írni, hogy önérdek sohasem vezette tollát, féktelenül szomjazott az igazság után, az elnyomottakat mindig védelmébe vette. Levelein keresztül a rajongó olvasók tízezreivel érintkezett; megérezte, mi kell a közönségnek; hétről-hétre megtalálta a legizgatóbb témákat. A magyar ujságíró eszményképének tartották s nem méltatlanul: magyarul gondolkodott, a nemzeti közművelődés érdekében forgatta tollát, komoly tudással közeledett minden problémájához. Cikkeinek tárgyi változatossága a hang novellisztikus élénkségével vegyült; közérdekű fejtegetéseibe beleszőtte az érzelmek líráját, az elme szikráit, a stílus fordulatosságát.

Benedek Elek (1859—1929) a székely nép eszményítője, a családi érzések magasztalója, ideális irányú író. Munkáiból kiérezhető, hogy a főváros zajából örökösen

visszavágyik szülőföldjére, abba a kis székely faluba, ahol szülei és rokonai boldogan művelték őseik földjét. Érzelmes elbeszélő; székely véreiről végtelen szeretettel ír. Novellái nem egyebek megható esetek megörökítésénél, regényeit a szív melege hatja át. Hisz az emberi jóságban, bízik az erkölcsi világrendben, poétikus lélek. Stílusa nemes egyszerűségű, fölötte alkalmas álomszerű hangulatok tükrözésére, finom körvonalak megrajzolására, emberszerető életszemléletének sóhajaira. Legszebb könyvében ideális felfogással oktatta gyermekeit: mire ügyeljenek az élet útjain; léleknemesítő történetet mondott el a szülői szeretetről, a gyermeki hálóról. *(Testamentum és hat levél.)* Önéletrajza a lelki gyöngédségnek és az elbeszélő közvetlenségnek vonzó alkotása. *(Édes anyaföldem.)* Mint mesemondó versenytárs nélkül áll a magyar ifjúsági írók között. Nagy gyüjteményes munkájában művészi formába öntötte a magyar népköltési sorozatokban megjelent meseszövegeket; átdolgozásai szebbek az eredetieknél, bár népies szellemükön semmit sem változtatott. Nem forgatta ki a meséket ősi jellegükből, csak művészibb kompozíciókat teremtett belőlük. *(Magyar mese- és mondavilág.)* «Attól a pillanattól fogva, hogy tollamon beszélhetek az én népemhez, mind a mai napig magamat papnak éreztem»: írta önéletrajzában. Az is volt, a szeretet papja, a testvériség hirdetője.

Bársony István (1855—1928) természeti képei bámulatos gazdag változatokban tárják fel a magyar erdők világának rejtekeit. Az író a szenvedélyes vadász természetszeretetével fürkészte a berkek, puszták, mocsarak,

hegyek, vizek titokzatos világát. Olykor tréfás eseteket szélesített ki egy-egy történetté, máskor tőrülmetszett magyar alakokat — vadászokat, erdészeket, gazdákat — mutatott be kacagtató helyzetekben. A vadászképeknek nincs hozzáfogható specialistája irodalmunkban; állatjellemrajzai mesteriek; hangulatképeiből a városi olvasó is sokoldalú tájékozást nyerhet a vadászlélek izgalmairól, a cserkészés gyönyörűségeiről. A természet magányának rajzolásában Bársony István méltán versenyezhet a legkiválóbb külföldi írókkal. *(A szabad ég alatt, Erdőn-mezőn, Csend, Magyar természeti és vadászképek, Magyar földön, Az erdő könyve.)* Ő írta az első magyar állatregényt is. A vadállatok kiszabadulnak a vándorló állatseregletből, megalapítják országukat a magyar erdőben, de egyenetlenkedésük megsemmisíti szövetkezésüket, az ember győzedelmeskedik a lázadókon. Ez a regény nem Kipling-utánzat, hanem a magyar fantáziának és a reális megfigyelő erőnek eredeti alkotása. *(A rab király szabadon.)* Bársony Istvánt megfigyelő tehetsége valóságos természettudóssá teszi, de a természet búvára egyben a természet költője is. Némelyik író kiváló megfigyelő és pontos leíró, mégsem élvezzük írásait, mert nem találunk bennük elég költőiséget; Bársony István mindig a költő szemével pillant maga körül s olvasóit is megtanítja a természet szépségeinek meglátására. «Látni, megérteni, hallani, érezni, élvezni a természetet: ez az életem programmja mindvégig.» Izig-vérig magyar író. «Bölcsőm a magyar föld. Családom a magyar nép. A magyar eszményhez tapadt atom vagyok. A természet szeretetére a magyar föld taní-

tott meg. Amikor a természetről írok, a magyar föld van előttem. A nagy természet maga a mindenség. Nekem belőle csak a magyar föld jutott. Ezt vágytam megismerni. Ebben a törekvésben telt el az életem.» Az emberi lélek megmozdulásait éppen olyan jellemző erővel szőtte munkáiba, mint amilyen kifogyhatatlan volt az állati ösztön megnyilvánulásainak ecsetelésében. A Bársony-rajzokban mozgó állatok gondolkodnak, éreznek, szeretnek, gyűlölnek, ravaszkodnak, harcra kelnek, bosszút állnak. Az események lelki elmélyítését gazdag nyelvkincs kíséri, a természetfestő a stílus művészetével fokozza képei hatását, a magányos vadász elmenekül a nagyvárosi házak kőtengeréből s a nádasok szélén visszaálmodja életét a magyar honfoglalás nomád világába.

Sebők Zsigmond (1861—1916) elbeszéléseiből a szegedvidéki tanyák zárt világának képe kristálytiszta szépségekkel tükröződik. Hangulatos alföldi életképei szembetűnően mutatják, hogy a tehetség még a legprózaibbnak látszó témakörből is művészi dolgokat alkot. Sebők Zsigmond novelláit a hőseivel való meleg együttérzés szelleme rezgi át, a mélabús humorú író az egyszerű életviszonyok között élő igénytelen emberek barátja. A művelt társadalomtól elzárt tanyai tanító, a züllésnek induló magyar úr, az ősei nomádvérével terhelt cigány és számos más magyar alak gondos lelkirajz és nemesen csiszolt stílus kíséretében lép az olvasó elé írásaiból. *(Alakok, Elbeszélések, Pusztai élet, Bajcsányi.)*

A felületesebb szemlélőnek is feltűnik, milyen kevés ebben a korban a derűshangú író, mennyire egyedül áll

humorával Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Rákosi Viktor. A történeti regényírás is eljutott a mélypontig. Ezen a téren Werner Gyula (1862—1926) hozott új ígéreteket. Optimista volt, mint mestere, Jókai Mór; kortörténeti tanulmányaiból csak a legszükségesebb mozzanatokat vonta bele mesemondásába; a lélekrajz mélységét símán gördülő elbeszéléssel pótolta. Romantikus epizódjai nem merültek ki a képzelet kalandozásaiban, a korhangulat megéreztetése mellett megvolt történeti regényeiben a való élet levegője is. Legszívesebben Metternich korába és a Bach-korszakba helyezte meséit, a hazafias lélek borújával pillantott az osztrák önkényuralom mesterkedéseire, hősei többnyire a trón és a haza egymással folytatott küzdelmeinek áldozatai. De csak addig áldozatok, amíg az udvari szolgálatból vissza nem vonulnak őseik földjére. Werner Gyula magyar nemesei még akkor is elfordulnak a közélettől, amikor nincs bajuk a politikai surlódásokkal; első a birtok, a család, a magyar faj jövője. «Mikor én kidűlök a sorból — mondja fiának egyik regényhőse — ott kell hagynod minden állást, bármily fényes legyen is, túrnod kell a földet, nehogy az anyaföld, az ősi birtok, mint annyi másnál, kiszaladjon a lábunk alól.» Hősei sokat csalódnak, csak az ezeréves rög és családi tűzhely boldogsága nem csalja meg őket; álmodozó emberek ezek a hősök, de tudnak erős férfiak is lenni. A rokonalakok, epizód-ismétlődések, motívum-hasonlóságok gyakoriak az író regényeiben, a házassági megoldás sem hiányozhat mesemondásából, de azért mégis friss minden munkája, mozgalmas romantikájú, kellemes olvasmány.

(Anteusz, Andrásfalvy de Andrásfalva, Megvirrad még valaha, A pipacsszínü dolmány.)

Minden érdelődésével a katonák specialistája volt Abonyi Árpád. (1865—1918.) Romantikája a mord emberekhez, vad indulatokhoz, életbevágó összeütközésekhez vonta, lélekelemző kedvtelése reális színeket adott novelláinak és regényeinek. A bosnyák bércek és az erdélyi havasok között egyformán otthon érezte magát, a császári tisztek, székely katonák és oláh közlegények jellegzetes alakjai végigkísérték pályáját. Más alakokkal foglalkozó elbeszélő munkáiban is értett a feszült hangulatok levegőjének megteremtéséhez, mesemondásában drámai erő volt. *(Bosnyák képek, Novellák, Orvosok, Férfiak.)* — Thury Zoltán (1870—1906) hősei közül is legjobbak a katonaalakok. Az elégedetlen, kiábrándult, megtört lelkeket erős vonásokkal rajzolta az író. *(Ulrich főhadnagy, Egyszerü történetek, Közönséges emberek.)* — Kemechey Jenő (1862—1905) képzelete a pusztulás útjára sodródó földbirtokos magyar urak világában csapongott; a fajtáját szerető magyar lélek rokonérzésével írta munkáit a dzsentri romlásáról. *(Magyar dzsentri-történetek, Mara rózsái, Magyar mohikánok, Bodrogközi történetek.)*

Malonyai Dezső (1866—1916) elbeszélő stílusában a francia impresszionisták nyugtalan líraisága bujkált. Erkölcsi felfogásában a dekadensek modorához közeledő stiliszta volt, a szokatlant és különöst kereste, színességre és hangzatosságra törekedett. Az elsők egyike, akik irodalmunkban Anatole Franceot utánozták. Sokat köszönhetett más párisi elbeszélőknek is, Maupassant erősen

hatott rá, az itthoniak közül Petelei István stílusához vonzódott legjobban. Megfigyeléseit szerette képzeletének játékával vegyíteni; még ott is szembeszökően stilizált, ahol élményi elemek álltak rendekezésére. Hősei mintha képzelt világban mozognának, meséi mintha a hangulatárnyalás céljait szolgálnák. Van néhány igazán sikerült tanulmányfeje, így az osztrák-magyar katonatiszt képe; ezt a típust valószerűen rajzolta meg, csakúgy, mint néhány művész-alakját. *(A gyáva, Az utolsó, Judit könyve, Az ordító tanyán.)*

Hol romantikus túlzásokkal, hol impresszionista színezéssel, hol naturalista fordulatokkal dolgozott Bródy Sándor. (1863—1924.) Zola tanítványaként lépett fel, szerette volna meghonosítani irodalmunkban a naturalista regényírást, de vagy nem volt tisztában eszközeivel vagy visszariadt a francia túlzások alkalmazásától. Az igazi naturalizmus csak Móricz Zsigmonddal jutott be a magyar irodalomba, Bródy Sándor félnaturalista volt. Szívesen festette a bűnt, a nyomort, a szennyet, de feldolgozásában mégis csak álomvilágot rajzolt; megfigyelések és tapasztalatok helyett képzeletéből merítette és sok meseszerű elemmel keverte történeteit. *(Faust orvos, Hófehérke, Az ezüst kecske.)* A szertelenségek világában élt, különös hangulatokba vetette magát, sajátságos helyzeteket gondolt ki. Stílusa is megfelelt nyugtalan idegrendszerének; majd szeszélyes szaggatottsággal halmozta egymás mellé egyéni fordulatokban bővelkedő mondatait, majd lapos prózát írt fáradt unalommal. Kevés magyar írónak avultak el olyan gyorsan a munkái, mint az

övéi; a színek lekoptak róluk, témáit az újabb írók hatásosabban dolgozták fel, fogásai elcsépeltekké váltak; de azért néhány kötetre való írása még sokáig kiállja az idők próbáját. Örökösen erjedésben volt, felületesen dolgozott, írói láza nem tűrte a legcsekélyebb önkritikát sem; ez volt az oka, hogy tehetsége nem jutott el a nagyobb művészi alkotás határvonaláig. Hosszasan foglalkozott egy-egy alakjával, leírta őket testileg-lelkileg, mégsem tudta meggyőzni olvasóit alak-elemzéseinek valószínűségéről; nem az igazi embert mutatta be, hanem azt írta le, amit ő gondolt elképzelt hőséről. Az életigazság visszaadására törekedett mindenütt, de ez a becsvágya inkább csak egyes epizódokban sikerült; meséi és erkölcsrajzai laza részletekre hullottak szét, elnagyolt kompozícióiból csak zsidó alakjai léptek elő élesebb körvonalakkal. Rossz óráiban egyáltalában nem törődött sem elbeszéléseinek valószínűségével, sem lélekrajzainak elfogadhatóságával, bizarr gondalatainak tömegét minden terv nélkül dobta olvasói elé, stílusa gondatlan volt, mesevezetése zilált. Sohasem fékezte magát túlzásaiban. Stílusát bizonyos nagyzoló modor jellemezte; pongyola bőbeszédűség, kellemetlen szószaporítás. Untató részleteivel sokszor nagyon is terhére volt olvasóinak, ahelyett, hogy kellemessé tette volna óráikat. Egyéni kifejezéseinek kétségtelenül újító hatásán kívül legnagyobb érdeme a fővárosi zsidóvilág rajza. Minden szépítgetés nélkül világított rá a pesti zsidó erkölcsökre. A Lipótváros nagytőkéseit és a Terézváros kispolgárait a maguk nyelvén szólaltatta meg; ez a nyelv jól illett az ő mesterkélten

vonagló, különös mondatkötéseihez. Legsikerültebb regénye: *A nap lovagja.* (1902.) Drámai munkái közül *A dada* (1902) sötét kép a nagyváros erkölcsi züllöttségéből. Színműírói korszaka pályájának második felébe esett; már régen neves elbeszélő volt, amikor megkezdődtek színpadi sikerei. Eleinte Gerhardt Hauptmannt utánozta, de szociális irányzatossága jóval enyhébben jelentkezett, mint a német mester kapitalista-ellenes radikálizmusa. Színdarabjaiban azok a legsikerültebb helyek, amelyekben a zsidó lelkiséget ábrázolta. *(A medikus, Timár Liza, Lyon Lea.)* A pesti kispolgári zsidó típusok egy része az ő munkáin keresztül vonult be a magyar irodalomba; az albérlők és cselédek fővárosi világát ő figyelte először szociális érdeklődéssel. A főváros keresztény úri társadalmát és a vidék magyarságát kevésbé ismerte vagy legalább is nem nézte rokonérzéssel. *(A tanítónő.)*

Az írónők közül Beniczkyné Bajza Lenke (1840—1905) népszerűsége néhány évtizedig Jókai Mórával vetekedett, a hölgyközönség rajongással beszélt munkáiról. Szerették könyveiben az arisztokrata hősöket, az eszményi érzelmeket, a szenvedő és diadalmaskodó szerelmet, a mesterkélt és finomkodó társalgást; pedig az írónő ezerszer elcsépelt mesékkel szórakoztatta olvasóit, elkoptatott sablonokkal dolgozott, legkedveltebb regényeiben is báb-alakokat mozgatott olvasói előtt. Mégis élvezték regényeit, mert ezeken keresztül bepillanthattak a mágnások világába; róluk szólt a «magyar Ohnet» majd mindegyik könyve. A reménytelen szerelem végén a boldog házasság vagy a boldogtalan házasság végén az új esküvőre siető

szerelem, közben udvarlás, féltékenység, csalódás, könnyek, párbajok, utazások, váratlan megismerkedések, dúsgazdag világfiak, bűbájos grófnék: ebből állt Beniczkyné Bajza Lenke hódító sikerének titka. Regényírói munkásságával mindenesetre sokakat elvont a külföldi irodalomtól s nem kevés olvasót a ponyvairodalomtól; ez sem utolsó érdem. Akiknek nem volt elég hajlamuk az irodalom magasabbrendű alkotásaiban való gyönyörködésre, azok szívesen forgatták könyveit. *(Márta, Ő az, A hegység tündére.)*

Hasonló irányban haladt Wohl Stefánia (1848—1889) is. Neki sem voltak problémái, az ő előadásából is hiányzott az egyéni fordulatosság. Szalonregényei az altató hangú német nőírók munkáira emlékeztetnek: lassan mozgó szerelmi mesék szenvedő hősökkel. Csupa elképzelés az igazi irodalmiság varázsa nélkül, de korjellemző jelenség, az idealista-romantikus szellem egykor nagyrabecsült megnyilatkozása. Az érzelmes írónő munkáin dagályos lirizálás vonul végig fárasztó magyarázgatásokkal. Ezt a régies elbeszélő technikát, a divatlapszerű leírásokat, a sok jelentéktelen eszmecserét ma már csak a türelmesebb olvasók élvezhetik. *(Aranyfüst, Éva.)*

Gyarmathyné Hóry Etelka (1845—1910) határozottabb egyéniség volt az előtte fellépő regényírónőknél és novellistáknál; az is figyelmet keltett munkásságában, hogy személyei nem voltak vértelen emberárnyak vagy bizonytalan színtéren mozgó főrangú bábok. A kalotaszegi népélet a maga sajátságos megnyilvánulásaival vele vonult be a magyar irodalomba. Jól ismerte a hegyes-völgyes erdélyi vidékeket, rokonérzéssel pillantott az ottani refor-

mátus magyar urakra és parasztgazdákra. Ezek az ő hősei: a nemesi kúriák lakói, ez egykori jobbágyfészkek gyermekei, a papok, az iskolamesterek. Egy ma már letűnt világ képét örökítette meg munkáiban érzelmes helyzetrajzokkal. Akadtak más témái is. Ezekben szintén élő alakokat mutatott be közönségének ideális megvilágításban. *(Az ifjú pap, A havasok alján, Régi urak, új parasztok.)*

Az 1890-es években Ambrus Zoltán, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Kóbor Tamás és PekárGyula már magukra vonták a figyelmet, de igazi tehetségükben még nem bontakoztak ki. Azt sem sejtette senki, hogy a XX. század első évtizedeiben milyen új erők és új irányok vonulnak fel majd meglepetésszerűen a magyar irodalomban.

Elbeszélők:

Abonyi Árpád (szül. 1865. szeptember 11. Garamszentkereszt, Bars megye; megh. 1918. július 25. Budapest), családi nevén Csiba Árpád, kolozsvári hírlapíró, utóbb több fővárosi ujság belső munkatársa, a Petőfi-Társaság tagja. Katolikus nemesi családból származott, jogi tanulmányait a kolozsvári egyetemen fejezte be, mint egyéves önkéntes Boszniában szolgált, itteni élményei egész életén át végigkísérték. Ötvenhárom éves korában halt meg. — Az 1880-as évek végétől kezdve számos színdarabját játszották a kolozsvári és budapesti Nemzeti Színházban, de novellistának jóval különb volt, mint színműírónak. — Bosnyák képek. Novellák, rajzok. Budapest, 1893. — Novellák. Két kötet. Budapest, 1894. — A mammut. Regény. Budapest, 1894. — A második férj. Regény. Budapest, 1895. — Bosnyák novellák. Budapest, 1895. — Jön a hajnal. Novellák. Budapest, 1897. — A haldokló gladiátor. Regény. Budapest, 1898. — Orvosok. Novellák. Budapest, 1899. — A század gyermekei. Novellák. Budapest, 1900. — Férfiak. Novellák. Budapest, 1902. — Ősemberek. Regény. Budapest, 1908. — Frida kisasszony. Regény. Budapest, 1913. — A vörös Regina. Regény. Budapest, 1918.

Abonyi Lajos (szül. 1833. január 9. Kisterenye, Nógrád megye; megh. 1898. április 28. Abony, Pest megye), családi nevén Márton Ferenc, földbirtokos, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Református nemesi családból származott, jogi tanulmányait a pesti egyetemen fejezte be, az 1850-es évektől haláláig abonyi földbirtokán gazdálkodott. Hatvanöt éves korában húnyt el. Néhány évvel később Abonyban szobrot állítottak emlékének. — Észak csillaga. Regény. Pest, 1855. — Regék a kandalló mellett. Novellák. Két kötet. Pest, 1857. — Regék a pásztortűz mellett. Novellák. Két füzet. Pest, 1857. — Az egyetem pallosa. Regény. Pest, 1859. — A mi nótáink. Regény. Pest, 1864. — Kenyér és becsület. Regény. Pest, 1865. — A fonó krónikája. Novellák. Három kötet. Kecskemét, 1872. — A betyár kendője. Népszínmű. Pest, 1872. — Panna asszony leánya. Népszínmű. Budapest, 1875. — Itt a szép Alföldön. Novellák. Budapest, 1878. — Az özvegy tehénkéje. Elbeszélés. Budapest, 1882. — Magduska öröksége. Regény. Budapest, 1887. — Az utolsó kurucvilág. Regény. Budapest, 1887. — A pénzes molnár románca. Regény. Budapest, 1889. — Abonyi Lajos munkái. Sajtó alá rendezte Endrődi Sándor. Húsz kötet. Budapest, 1905–1907. (Legszebb regényeinek és novelláinak gyüjteményes kiadása a Révai-cég költségén.)

Acsády Ignác (1845–1906) hírlapíró, a M. T. Akadémia tagja. Tudományos munkásságáról: a történetírók között. — Aranyországban. Vígjáték. Budapest, 1880. (Eleven kortörténeti adalékok a pesti zsidóság jellemvonásaihoz.) — Fridényi bankja. Regény. Két kötet. Budapest, 1882. (A fővárosi zsidóélet bemutatása. A Lipótváros levegője már az 1870-es években olyan volt, mint később Molnár Ferenc korában, csakhogy Acsády Ignác még nem tudta eléggé kiaknázni a téma irodalmi szempontból hasznosítható előnyeit.)

Ambrus Zoltán (1861–1932), az 1890-es években a Földhitelintézet tisztviselője, a Hét belső munkatársa, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Jellemzőbb elbeszélő munkái 1900-ig: Ninive pusztulása. Novellák. Budapest, 1895. — Szeptember. Regény. Budapest, 1896. — Pókháló kisasszony. Novellák. Budapest, 1898. — A gyanú. Novellák. Budapest, 1900.

Ábrányi Kornél (szül. 1849. december 31. Pest; megh. 1913. március 11. Budapest) hírlapíró, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság

tagja. Szabolcsmegyei nemesi családból származott; atyja: idősebb Ábrányi Kornél zenetudományi író és zeneszerző; testvéröccse: Ábrányi Emil költő és műfordító. Ifjabb éveiben miniszteri tisztviselő volt, állami szolgálatát 1875-ben az ujságírói pályával cserélte föl; csakhamar neves publicista lett, 1884-től országgyülési képviselő, 1887-től a Pesti Napló szerkesztője. Mint politikus és képviselő Apponyi Albert nemzeti pártját támogatta. Az ellenzéki szövetség hatalomra jutása után 1906-ban a miniszterelnökségi sajtóiroda főnökévé nevezték ki miniszteri tanácsosi ranggal. Hatvannégy éves korában halt meg. — Európa költőiből. Műfordítások. Pest, 1868. (Ábrányi Emil társaságában.) — A rövidlátók. Vígjáték. Pest, 1872. — A légyott. Vígjáték. Pest, 1872. (Nemzeti Színház.) — A dicsőség bolondja. Regény. Budapest, 1874. — Az élet tarkaságaiból. Novellák, rajzok. Budapest, 1875. — Titkolt szerelem. Regény. Budapest, 1878. — Edmund párbaja. Regény. Budapest, 1880. — Régi és új nemesek. Regény. Budapest, 1881. — Melyik erősebb? Regény. Budapest, 1882. — Egy modern apostol. Regény. Budapest, 1882. — Egy férj filozófiája. Regény. Budapest, 1883. — A csalhatatlan. Vígjáték. Budapest, 1883. (Nemzeti Színház.) — Iván. Verses regény. Budapest, 1905.

Ágai Adolf (szül. 1836. március 31. Jankovác, Bács megye; megh. 1916. szeptember 21. Budapest) szerkesztő, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Atyja, Rosenzweig József lengyelzsidó menekült, Galiciából jött át Magyarországba, itt orvos lett, különféle helyeken próbált szerencsét, végül a pestmegyei Abonyban telepedett le. Ágai Adolf kis gyermekkorában csak németül és horvátul beszélt, magyarul később tanult meg. Középiskolai tanulmányait a pesti evangélikus gimnáziumban, a pesti piarista gimnáziumban és a nagykörösi református gimnáziumban végezte; Nagykörösön Arany János tanítványa volt; érettségi bizonyítványának megszerzése után a bécsi orvosi egyetemre iratkozott be. Már mint orvosnövendék számos elbeszélést, tárcát, cikket irt a magyar és német lapokba. 1862-ben orvosdoktorrá avatták, ekkor hazajött s némi orvosi gyakorlat után szívesen vállalta a hirlapirói pálya viszontagságait. Mint a Borsszem Jankó szerkesztője 1868-tól kezdve benne élt a magyar közéletben, az ellenzéki politikusok gyülölték, a kormánypárt támogatta. Élclapjának irányítása mellett még egy szépirodalmi folyóiratot (Magyarország És A Nagyvilág) és

egy gyermeklapot (Kis Lap) is szerkesztett. Hatvan éves írói jubileumát 1912-ben ünnepelték. Rendkívül termékeny szerkesztői és tárcaírói működés után nyolcvan éves korában halt meg. — Munkái: Spitzig Icig naptára 1867-re. Pest, 1866. (Ettől kezdve a naptárcsinálás egyik népszerű specialitása lett. Évről-évre egymás nyomába léptek a Borsszem Jankó humoros kalendáriumai; így a Mokány Berci naptára, Kraxelhuber Tóbiás naptára, Mihaszna András naptára, Mucsai naptár.) — Porzó tárcalevelei. Két kötet. Budapest, 1877. (Válogatott csevegéseinek első gyűjteménye. Egyik megjegyzése szerint: «A vér szerint való tárcaíróban jártában, ültében, hevertében felgyülemlenek a napi élet s az utca apró képei: a vidámak s a bánatosak vegyest és ezek kritikáját legott ki is váltja benne a megfigyelés folyamata. Mert önkéntelen is megfigyel; mind e benyomások csodás vegyi úton szűrődnek át lelkén és tárca alakjában csapódnak le.») — Por és hamu. Budapest, 1892. (Elhúnyt barátai és ismerősei emlékének megújítása. Neves emberekről sok jellemző esetet jegyzett föl, különösen a vidám dolgokat tárgyalta eleven humorral.) — Igaz történetek. Húsz elbeszélés. Budapest, 1893. (Válogatott novelláinak gyüjteményében is inkább megfigyelő és elmélkedő, semmint elbeszélő. Erre maga is rámutat: «Nem költések ezek a történetek, mert valósággal úgy estek meg azok, amint elbeszélem. Olyan igaz történetek, melyeket a gyakran művészietlen élet alkotott meg. Rövid és könnyen érthető szóval: színezett fotografiák.») — Vízen és szárazon. Útirajzok. Két kötet. Budapest, 1895. (Úti tárcáinak válogatott gyüjteménye. A Porzó-tárcák nem tartalmuk érdekességével, hanem az elmondás módjával vonták magukra a figyelmet. Kéky Lajos szerint: «Tárgyának csak felszínén marad, nem mélyed bele, csak könnyedén elszökell fölötte s elsurranó fénnyel rávilágít. Cseveg, mókázik, tréfál, elméskedik, sokszor gúnyolódik; mindig az író benyomásai, megjegyzései, ötletei a fontosak benne, sohasem maga a tárgy. Ágai tárcájának mintája a francia causerieből fejlett bécsi feuilleton volt, mely az ő bécsi diáksága idején élte virágkorát.») — Egy görbe nap. Énekes bohózat. Budapest, 1902. (Az Almási Balogh Tihamérral együtt írt színdarabot a Népszínházban adták elő. «Írták Csicseri Bors és társa.» A víg énekesjáték személyei a Borsszem Jankó élclap ismert alakjai közül kerültek a nézőközönség elé.) — Új hantok. Budapest, 1906. (A Por és hamu folytatása. Ezekben a visszaemlékezéseiben is a «víggal

elegy bánat» hangja csendül fel.) — Utazás Pestről Budapestre. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó hatvanöt esztendejéből. Budapest, 1908. (Hogyan lett a kis német fészekből magyar világváros? Elégikus-humoros visszaemlékezések a régi Pestre. A főváros szeretete sugárzik minden lapjáról.)

Balázs Sándor (szül. 1830. december 26. Kolozsvár; megh. 1887. augusztus 1. Budapest) fővárosi hírlapíró, később a Nemzeti Színház könyvtárnoka, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Ötvenhét éves korában öngyilkos lett. — Beszélyek. Két kötet. Pest, 1855. — Tükördarabok. Novellák. Két kötet. Pest, 1865. — Miért nem házasodik meg a sógor? Vígjáték. Pest, 1871. (Nemzeti Színház.) — A strike. Népszínmű. Pest, 1872. (Szigligeti Ede társaságában írt életkép. Nemzeti Színház.) — Víg elbeszélések. Budapest, 1878. — Tarka képek. Novellák, rajzok. Két kötet. Budapest, 1880.

Bársony István (szül. 1855. november 16. Keresztes, Fehér megye; megh. 1928. március 11. Budapest) hírlapíró, a Szent István Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Jogot végzett, 1881-től az Egyetértés szerkesztőségében dolgozott, később több más napilap belső munkatársa lett, 1907-ben kinevezték a magyar állam hivatalos lapjának, a Budapesti Közlönynek, szerkesztőjévé. 1925-ben a Petőfi-Társaság a Jókai-nagydíjjal tüntette ki. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Százszorszépek. Novellák. Budapest, 1886. — A szabad ég alatt. Rajzok. Budapest, 1888. — Tréfás történetek. Novellák. Budapest, 1890. — Erdőn-mezőn. Rajzok. Budapest, 1893. — Négyszemközt. Novellák. Budapest, 1894. — Csend. Rajzok. Budapest, 1895. — Ecce homo. Novellák. Budapest, 1896. — Víg világ. Rajzok. Budapest, 1897. — Vadásztörténetek. Rajzok. Budapest, 1897. — Magyar természeti és vadászképek. Rajzok. Budapest, 1899. — A szerelem könyve. Novellák. Budapest, 1899. — Keresd az asszonyt. Novellák. Budapest, 1900. — Egy darab élet. Budapest, 1901. — Ingovány. Regény. Budapest, 1901. — Szól a puska. Rajzok. Budapest, 1901. — A királytigris. Regény. Budapest, 1902. — A róna és az erdő. Rajzok. Budapest, 1902. — A rab király szabadon. Regény. Budapest, 1903. — A napsütötte férfi. Novellák. Budapest, 1903. — Vadásztáska. Rajzok. Budapest, 1903. — A visszhang. Novellák. Budapest, 1903. — Szelek útján. Regény. Budapest, 1904. — Mulattató vadász-

rajzok. Budapest, 1904. — Tréfás elbeszélések. Budapest, 1905. — Tarka mesék. Novellák. Budapest, 1908. — Magyar földön. Rajzok. Budapest, 1910. — Este. Rajzok. Budapest, 1914. — Az erdő könyve. Rajzok. Budapest, 1918. — Magyar élet. Novellák. Budapest, 1920. — Az én világom. Rajzok. Budapest, 1925. — Délibáb. Novellák. Budapest, 1925.

Beksics Gusztáv (1847–1906) országgyülési képviselő. — Életéről és munkáiról: a publicisták között. — Mint elbeszélő az emberiség jövőjéről ábrándozó regénytípusnak volt a művelője. (Regényíró volt neje is, Bogdanovics Krisztina színművésznő.) — Szépirodalmi munkái: Barna Arthur. Regény. Budapest, 1880. (Verne-stílusú, Jókait utánzó utópia. Egy lángeszű magyar ember meghódítja a Szaharát a művelődés és szabadság számára.) — A szép Diego. Vígjáték. Moreto után spanyolból. Budapest, 1883. — Cid. Spanyol románcok fordítása. Budapest, 1886. — Saját becsületének orvosa. Színmű. Calderon után spanyolból. Győr, 1886. — Ködös problémák. Regény. Budapest, 1904. (Tudományos regény annak bizonyítására, hogy a művelt nő egymagában is megállhatja a helyét s nincs rákényszeritve a férjhezmenésre. Egyébiránt hőse, a jövő nője, a pesszimista tudós hölgy, a házasságban találja meg elveszett optimizmusát.)

Benedek Elek (szül. 1859. szeptember 30. Kisbacon, Udvarhely megye; megh. 1929. augusztus 17. Kisbacon) hírlapíró, országgyülési képviselő, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Református székely családból származott, a budapesti egyetemen tanári pályára készült, ujságírói működését 1881-ben kezdte meg a Budapesti Hirlapnál. Több hírlapot és folyóiratot szerkesztett (Ország-Világ, Magyar Kritika, Nemzeti Iskola, Jó Pajtás), mint politikus Apponyi Albert nemzeti pártját támogatta. A magyar gyermekirodalmat kevesen művelték hozzá hasonló sikerrel. Irodalmi érdemeiért a Petőfi-Társaság 1926-ban a Jókai-nagydijjal tüntette ki. A trianoni összeomlás után Budapestről székelyföldi birtokára költözött s az erdélyi magyarság irodalmi életének egyik vezetője lett. Szülőfalujából szerkesztette a Cimbora cimü gyermekujságot. Lapjával hatásosan munkálkodott azon, hogy a kisebbségi helyzetben szorongó magyarság gyermekei megőrizzék anyanyelvük szeretetét és a magyar multhoz való ragaszkodásukat. Kis faluja az erdélyi gyermekek levelezésének középpontja volt. Csa-

ládjával is mélységes lelki közösségben élt. Halála után neje önként követte a halálba: együtt hantolták el őket az ősi székely sírok mellé. Hetven éves korában halt meg. Fia: Benedek Marcell író. — A kollektor. Regény. Budapest, 1886. — Testamentum és hat levél. Budapest, 1894. (Néhány év alatt hat kiadást ért, idegen nyelvekre is lefordították.) — Huszár Anna. Regény. Budapest, 1895. — Magyar mese- és mondavilág. Öt kötet. Budapest, 1894–1896. (Ifjúsági iratai közül ez a legkiemelkedőbb munkája.) — A szív könyve. Budapest, 1896. — Csöndes órák. Tárcák. Budapest, 1899. — Falusi bohémek. Novellák. Budapest, 1899. — Többsincs királyfi. Magyar népmese három felvonásban. Budapest, 1899. (Vígszínház.) — Szülőföldem. Budapest, 1904. — Bárányfelhők. Novellák. Budapest, 1907. — Falusi bohémek. Színmű. Budapest, 1912. (Nemzeti Színház.) — Édes anyaföldem. Önéletrajz. Budapest, 1920. (A kor irodalmi viszonyaira is értékes forrás.)

Beniczkyné Bajza Lenke (szül. 1840. júniusában Pesten; megh. 1905. április 2. Budapest), a Petőfi-Társaság tagja. Édesatyja Bajza József, a költő és kritikus; első férje Heckenast Gusztáv könyvkiadó; második férje Beniczky Ferenc földbirtokos, belügyi államtitkár, utóbb Pest megye főispánja. A Petőfi-Társaság 1878-ban választotta tagjai közé, ő volt a Társaság első nőtagja. Hatvanöt éves korában halt meg. — Közel félszázados írói pályáján egész kis könyvtárra való regényt, elbeszélést és tárcát írt; az 1880-as években több színdarabját is előadták a Nemzeti Színház művészei. Regényírói népszerűsége annál csodálatosabb volt, mert nem írt színesen, párbeszédei eléggé tartalmatlanok voltak, hőseit többnyire egymás képére teremtette. A meggazdagodott polgárokkal szemben inkább a kimért eleganciájú arisztokraták pártján állt, de azért lelkesen küzdött a születés és rang előítéletei ellen. Bizonyára finom erkölcsi érzékével is hatott hűséges olvasóközönségére, nemes tanításait szívesen fogadták, könyveivel a fiatal leányok is szórakozhattak. — Beszélyek. Pest, 1858. — Újabb beszélyek. Pest, 1862. — Két szív harca. Regény. Pest, 1866. — Előítélet és felvilágosultság. Regény. Pest, 1872. — Márta. Regény. Budapest, 1881. (Németre is lefordították.) — Tévesztett utak. Regény. Budapest, 1883. — Fátyol titkai. Regény. Budapest, 1884. — Rhea grófnő. Színmű. Budapest, 1886. (Nemzeti Színház.) — Zárt ajtók

mögött. Regény. Budapest, 1886. (Német fordításban is.) — Ő az! Regény. Budapest, 1887. (Német és angol fordításban is.) — Edit. Színmű. Budapest, 1888. (Nemzeti Színház.) — A hegység tündére. Regény. Budapest, 1889. — A házasság titka. Regény. Budapest, 1890. — Nyomaveszett. Regény. Budapest, 1893. — Egy szegény leány története. Regény. Budapest, 1893. — Örök törvény. Regény. Budapest, 1903. — Az élet könyve. Regény. Budapest, 1905.

Beöthy Zsolt (1848–1922) budapesti egyetemi tanár, a Kisfaludy-Társaság elnöke, a M. T. Akadémia és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és tudományos munkáiról: az irodalomtörténetírói pályáját tárgyaló fejezetben. — Nevezetesebb szépirodalmi kötetei a következők: Elbeszélések. Az ifjúság számára. Pest, 1865. (Első önállóan megjelent munkáját tizenhét éves korában bocsátotta közre. Jókai Mór hatása alatt írt történeti elbeszélései romantikus képzeletű, szónokias hangú, érzelmes kezdőre vallanak.) — Elbeszélések. Pest, 1871. (A Jókai-romanticizmust most már felváltja Tolnai Lajos és az angol realisták hatásával. A Családi Kör, Fővárosi Lapok, Nefelejts és Vasárnapi Ujság köteteiben megjelent novellái közt feltűnik a rajz műfaja is. Angol írók nyomán meghonosított új műformáját A kapitány végrendelete című rajzával vezette be irodalmunkba a Vasárnapi Ujság 1867. évfolyamában.) — Biró Márton. Pest, 1872. (A regény egy jóindulatú, de állhatatlan vidéki ember szerelmi története. Gyulai Pál a Budapesti Szemle 1873. évfolyamában elégedetlenül bírálta: «Az egész nagyon rideg történet, meglehetős kesernyés hangon elbeszélve. Csodálkozunk, hogy fiatal költő hogy írhat ilyet. De mégsem csodálkozunk. Beöthy nem az első ifjú író, ki bizonyos koraérettséget erőltet magára, fájdalmasan mosolyog az ábrándokon s holmi közönyös gúnyorban keresi hol a tárgyilagosságot, hol a humort, de egyiket sem tudja megtalálni. A mű hőse teljesen elhibázott. Egy egészen szenvedőleges jellemet csak úgy lehet érdekessé tenni, ha benső világát nagyon gazdagnak vagy legalább rokonszenvesnek rajzoljuk.») — A névtelenek. Budapest, 1875. (Elbeszélések és rajzok. Az író képzelete nem gazdag, de jellemzései és leírásai figyelmet érdemelnek. A rajzban jóval erősebb, mint az elbeszélésben.) — Kálozdy Béla. Két kötet. Budapest, 1875. (A regény először a Pesti Napló 1875. évfolyamában jelent meg. Önálló kiadását a közönség nem fogadta túlságos érdek-

lődéssel, mert meséje nem volt eléggé gyors menetű, de a műértők méltánylással szóltak róla. Tetszett a regény Deák Ferencnek is, magához hívatta a csak híréből ismert szerzőt s barátságos beszélgetéssel adott kifejezést örömének és elismerésének.) — Rajzok. Budapest, 1879. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent kötetet a Petőfi-Társaság folyóirata, a Koszorú, egy névtelen cikkben erősen megtámadta s a szerzőről mint műgonddal dolgozó, de fantáziátlan íróról emlékezett meg. Az igazság az, hogy Beöthy Zsolt jellemfestése, humora, gondolatai mélyreható emberszemlélet leszűrődései. Történetei nem túlságosan érdekesek, de szellemének gazdagsága bőven fizet meséi kibontakozásának lassú menetéért. Ritka stílusművészettel öntötte formába munkái jelentéktelenebb részleteit is; tetszése szerint adott fényt és melegséget nyelvének.) — Ráskai Lea. Budapest, 1881. (A költői elbeszélés első kiadását mindössze huszonöt példányban nyomatta ki a szerző; ezt is csak kéziratként barátai számára. Második kiadása Vágó Pál rajzaival 1887-ben jelent meg. Németre Lechner Gyula fordította. Az író ezzel a kötettel búcsúzott el szépírói pályájától, azontúl már csak néhány érzelmes lírai verset írt. Ezek a Budapesti Szemle, Fővárosi Lapok, Pesti Napló és Vasárnapi Ujság évfolyamaiban jelentek meg.) — Kálozdy Béla. Budapest, 1908. (Franklin-Társulat Magyar Regényírói. Mikszáth Kálmán a kiadáshoz írt előszavában nagy megbecsüléssel pillantott vissza a szerző szépírói pályájára.) — Régi nóták. Budapest, 1920. (Három novellája Haranghy Jenő rajzaival.)

Békefi Antal (szül. 1859. szeptember 28. Szentes, Csongrád megye; megh. 1907. október 2. Szeged) hírlapíró, a Szegedi Napló szerkesztője. A Dugonics-Társaság munkásságának egyik tevékeny mozgatója volt. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon kiemeli a vidéki hírlapírók szociális helyzetének javítása körül szerzett érdemeit. Negyvennyolc éves korában halt meg. — Elbeszélő köteteiben különösen a szegedvidéki magyar nép jellemző alakjait mutatta be eleven erővel. (Bíró előtt, 1886; Szegény ördögök, 1889; A kálvárián, 1894; A kis regényhősnő, 1895; Az asszony ítél, 1897; Egy kis batisztruha, 1899; Az életből, 1904.)

Bodon József (szül. 1845. szeptember 29. Rimaszombat, Gömör megye; megh. 1908. február 10. Rimaszombat) gyöngyösi ügyvéd,

a Gyöngyösi Lapok szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. Novelláival az 1870-es évek végén nagy reményeket keltett, de szívbaja elvette minden életkedvét. Hatvanhárom éves korában halt meg. — Elbeszélések. Budapest, 1878. — Az életből. Novellák. Budapest, 1883. — Négy eredeti elbeszélés. Budapest, év nélkül.

Bródy Sándor (szül. 1863. júliusában Egerben; megh. 1924. augusztus 12. Budapest) hírlapíró. Fiatalabb éveiben szerkesztő volt Kolozsvárt, 1890 óta Budapesten ujságíróskodott. Előbb a Magyar Hirlap, később az Az Ujság szerkesztőségében dolgozott, de más hírlapokban és folyóiratokban is szívesen látták kéziratait. 1902-ben a Fehér Könyv havi folyóiratot szerkesztette. Rendkívül termékeny író volt, Fehér Könyvében rajta kívül nem is szerepelt más író. Színházi sikereit 1900 után aratta. Hatvanegy éves korában halt meg. — Bródy Sándor nagyon népszerű volt írótársai körében. Szerették benne a vidám mulatótársat, a világ erkölcsi nézeteivel nem sokat törődő bohémet. Ömaga később némi mélábúval pillantott vissza ifjú éveire; sajnálta, hogy nem használta fel komolyabban írói tehetségét. «Hidd meg nekem, írta 1918-ban az egyik lap szerkesztőjéhez, nem éreztem soha és nem érzem ma sem, hogy író vagyok. Csak mellesleg, mert mindenkinek kell valami mesterség, irkáltam össze sok mindent, elbeszélést, szindarabot iparos módjára. Igazi dicsvágyam, hogy komolyan vegyem a mesterséget vagy magamat, nem volt soha. Legjobb esetben azt hittem mindig, hogy stúdiumokat csinálok egykor komolyan, igazán megírandó munkáimhoz. Ma is ott tartok, hogy nem egyszer így szólok magamhoz: valóban, már most el kellene kezdeni, elmúlik az idő. Lehet, hogy még el is kezdem.» — Irodalmunkban kétségtelenül Bródy Sándor az első nagyobbtehetségű zsidó elbeszélő; föllépésével, hangjával, szellemével utat tört a XX. század magyar-zsidó regényírói és színpadi szerzői előtt. Magyarságának és zsidóságának kérdése körül a világháború után erős harc volt. Halálakor a Magyarság vezércikke kiemelte írói tehetségét s elismerte róla, hogy pályája első felében ő is az Ágai-féle régi típusú áthasonult magyar zsidókhoz tartozott. «Mennyire más annak a zsidóságnak lelki ábrázata, amely a XX. század első évtizedében oly mohósággal kerítette hatalmába a magyar élet legfontosabb gócpontjait s lassankint megszállotta és elárasztotta azokat a hídfőállásokat is, amelyeket

öntudatos faj nem szokott kiengedni a kezéből. Ez a zsidó elem imperialista volt és valami türelmetlen, vad gyülölet lobogott benne a magyarság történelmi és szellemi erői iránt s a gettó sikátoraiból felkunkorodott friss faj ragadozó ösztöneivel vette üldözőbe a magyarság ama házi isteneit, amelyek valamikor apáit és nagyapáit tüzhelyeihez eresztették. Amily mértékben nőtt a XX. században a zsidóság szellemi és politikai hatalma, ép oly mértékben ütköztek ki Bródy Sándoron is a zsidó lelkiségnek, sőt a zsidó öncélúságnak kitörülhetetlen stigmái. Ez a rohamos visszaasszimilálódás utóbb már abban is jelentkezett, hogy tárgyait egyre sűrűbben választotta a zsidó társadalom zárt köreiből s elkülönitette magát a formai magyarságtól is. Az utána következő pesti irodalmárok azzal hálálták meg Bródy Sándor visszatántorgását a tiszta és ősi zsidó pszichébe, hogy megtették az új irodalom patriárkájává s az ő fölléptétől számitották irodalmi betörésüknek korszakát.» — Hatvany Lajos a nacionalista irodalmi társaságok Bródy-ellenszenvével szemben védelmébe vette elhúnyt barátja művészi értékét. Felfogása szerint Bródy Sándor méltatlanul mellőzött iró, mert ha munkái ma már javarészt elvesztették is hatásukat, rengeteg irói hagyatékából át lehetne menteni néhány kötetet az utókor számára. A régi sablonzsidóval szemben Bródy Sándor mutatta be először az új zsidó típust: «a seft agyongyötörtjeit, a hajszolt férjeket, a migrénes és butónos, kiállhatatlan zsidó nagyságát, az intellektuel érdeklődése mellett forrón érzéki leányzót, Sion bimbaját. A kezdő Molnár Ferenc Bródy Sándor oldalbordáiból teremtette pesti figuráit.» Bródy Sándor szólaltatta meg elsőnek Budapest zsidóságát a maga külön hangján, fürge fővárosi nyelvén. «Ady Endre prózájának fordulatain világosan ismerszik fel a ki nem törülhető, örök Bródy-hatás.» (Emlékbeszéd Bródy Sándor felett. Magyar Hirlap. 1930. évf.) — Az első Bródy-könyv: Nyomor. Elbeszélések. Budapest, 1884. (Az iró Zola tanítványaként lépett fel huszonegy éves korában. Bár naturalistának vallotta magát, nem volt naturalista; ez az irodalmi irány csak a XX. század elején terebélyesedett ki a magyar irodalomban. Félnaturalista és félromantikus volt; szeszélyesen álmodozó, kevert stílusú iró.) — Don Quixote kisasszony. Regény. Budapest, 1886. (Első regényének kisvárosi hősei a szerelemről és irói dicsőségről álmodoznak. Néhány jól megfigyelt helyzet mellett

sok kusza képzelgés.) — Faust orvos. Regény. Budapest, 1888. (Lengyel Dénes budapesti egyetemi orvostanár ki akarja próbálni, milyen különös jelenségeket idézhet elő a szerelem egy fiatal asszonyban, ezért elcsábítja Petrovics Idát. Rosszul bánik az asszonnyal, Ida belehal szerelmébe, a tanár kegyetlen lelkifurdalásokat érez s a férjjel együtt kétségbeesetten áll az elhúnyt nő halottas ágya mellett. A mese elejétől végig valószínűtlen, fordulatai ötletszerűek.) — Emberek. Elbeszélések. Budapest, 1890. — Színészvér. Regény. Budapest, 1891. — Regénytárgyak. Elbeszélések. Budapest, 1892. — A kétlelkű asszony. Regény. Budapest, 1893. — Hófehérke. Regény. Budapest, 1894. — Bródy Sándor összegyüjtött munkái. Tizenkét kötet. Budapest, 1894. — Rejtelmek. Elbeszélések. Budapest, 1895. — Két szőke asszony. Regény. Budapest, 1895. — Az ezüst kecske. Regény. Budapest, 1898. — Egy férfi vallomásai. Elbeszélések. Budapest, 1899. — Árva leányok. Elbeszélések. Budapest, 1901. — Erzsébet dada és más cselédek. Elbeszélések. Budapest, 1901. — Hófehérke. Regényes szinjáték. Budapest, 1901. (Nemzeti Színház.) — Fehér könyv. Elbeszélések, elmélkedések, cikkek sorozata folyóirat alakjában. Tizenkét füzet. Budapest, 1902. — A nap lovagja. Regény. Budapest, 1902. (Egy budapesti ujságíró karriérjének története. Asztalos Aurél szerelmeskedni kezd Júliával, az egyik főherceg kedvesével, s ezzel megnyílik előtte az érvényesülés útja; már azon a ponton áll, hogy képviselő lesz és lapot alapít, amikor egy mágnásfiú párbajban lelövi. Ez a regény nem üres szórakoztató olvasmány. Az iró nem a nála megszokott modoros túlzásokkal bonyolítja történetét, hanem higgadtan mesél hőse dolgairól. Irónikus fölénye sehol sem hat kellemetlenül; kellő elmélyedéssel és mégis elevenen analizálja a fegyelmezetlen fantáziájú, vállalkozó szellemű, érzelmes ujságíró lelki vívódásait, a keresztény külső alatt az ősi zsidó lényeget.) — A dada. Színmű. Budapest, 1902. (A darabot a Vígszínház mutatta be. Hősnőjét, Erzsébetet, a csinos parasztlányt, elcsábítja egy zsidófiú; a jobb sorsra érdemes leányanya egy pesti zsidó ügyvéd családjába kerül szoptató dajkának. Az ügyvéd szemet vet rá, az ügyvéd felesége kidobja a házból; ennek az ügyvédnének ugyanaz a zsidófiú a szeretője, aki a dadát annak idején elcsábította. Erzsébet a maga büntelenségének tudatában halálosan elkeseredik, elmegy a facér cselédek szállására egy kvártélyos asszonyhoz, fokról-

fokra süllyed, végül megmérgezi magát. Az író meleg részvéttel alakítja drámává a szegény cseléd szerencsétlenségének történetét; a naiv parasztlány mellett csupa önző, élvhajhászó hitvány alak szerepel darabjában. A falusi népet inkább csak külsőségeiben ismeri, a zsidók családi életét naturalista megvilágításban mutatja be, az erkölcsrajz valóságos vádirat a zsidósággal és a nagyvárossal szemben. A napisajtó lelkes örömmel üdvözölte az irodalmi eseményt; Ignotus a Hét hasábjain megállapította a színműről, hogy ez az első magyar népdráma. «Ó mily teli hangon tud megszólalni az igazi költő! Milyen új dolgokat tud elmondani, aki nemcsak a mások szemével lát! Mily könnyen buzog a kitalálása, aki magát az élet forrásait csevegteti előttünk!» Az erkölcsi tanulságot a következőkben vonta le a bíráló: «Ne szidd a cinikus fiatal csábítót. Ha megházasodik, ő is olyan kenyérkereső masina lesz, mint a férj, akit most ő szarvaz fel. Ne sajnáld túlságosan az egyéniség jogaira ébredő, anyjában megcsalatkozott s apja helyett szenvedő süldő leányt. Ha férjhez megy, ő is olyan lelketlen báb lesz, mint az édesanyja. De az anyát se taposd el» stb. Azt is kiemelte Ignotus, hogy a színmű jelentősége túlemelkedik a színház falain, a napi kritikákon, a társadalmi jelentőségen; ez a darab valóságos politikai esemény, régóta lappangó áramlatokat vált ki szikrázásával; akár kívánja Bródy, akár nem, ellenállhatatlan vezérségbe sodródik az új nemzedék legszentebb törekvései élén.) — Király-idillek. Színművek. Budapest, 1902. (A három egyfelvonásos darab hősei: Nagy Lajos király, Mátyás király, Bethlen Gábor fejedelem. Nemzeti Színház.) — A tanítónő. Színmű. Budapest, 1908. (A magyar vidéki élet rajza. Vígszínház.) — A medikus. Színmű. Budapest, 1911. (Életkép a szegényebb pesti zsidóság világából. Vígszínház.) — Timár Liza. Színmű. Budapest, 1914. (Egy lipótvárosi gazdag zsidócsalád dolgai. A mese középpontjában az elkényeztetett bankárleány. Vígszínház.) — Lyon Lea. Színmű. Budapest, 1915. (Egy galíciai zsidóleány a világháború idején előrenyomuló oroszok karmai közt. Magyar Színház.)

Büttner Júlia (szül. 1848. május 22. Sajóvámos, Borsod megye; megh. 1925. február 9. Aranyosmarót, Bars megye) írónő, Büttner Lina testvérhuga. Katolikus földbirtokos-nemescsalád gyermeke volt, az 1870-es évektől kezdve nővérével együtt sokat dolgozott a fővá-

rosi szépirodalmi folyóiratokba, de később szerény anyagi helyzete miatt vidékre szorult. Aranyosmaróton 1887-ben a Barsmegyei Hirlapot szerkesztette. Hetvenhét éves korában halt meg. — Elbeszélő köteteiben a nemes érzelmek finom hangulatokkal váltakoztak. (Örvény a révben, Úgy amint volt, A méltóságos asszony emberei.)

Büttner Lina (szül. 1846. december 9. Sajóvámos, Borsod megye; megh. 1917. november 5. Aranyosmarót, Bars megye) írónő, Büttner Júlia testvérnénje. 1874-ben férjhez ment Benedek Aladár költőhöz, de később nővéréhez költözött. Hetvenegy éves korában halt meg. — Mint testvérhuga, ő is az ifjúsági irodalom hivatott művelője volt, de a felnőttek számára is számos regényt, novellát és rajzot írt. (Én édesem.)

Degré Alajos (1820–1896), az Ország-Világ szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Fanghné Gyujtó Izabella (szül. 1840. Parajd, Udvarhely megye; megh. 1914. szeptember 16. Kolozsvár) írónő, Fangh István bányahivatali tisztviselő neje. Az 1880-as években Kolozsvárról Budapestre költözött s a jobb színvonalú szépirodalmi folyóiratok állandó munkatársa volt. Érzelmes elbeszélő munkáit szívesen olvasták. Hetvennégy éves korában halt meg. — A multak árnyai. Regény. Budapest, 1883. — Az életből. Elbeszélések. Kolozsvár, 1884. — Legjobb otthon. Regény. Budapest, 1887. — Őszi hangulat. Elbeszélések. Budapest, 1892.

Gárdonyi Géza (1863–1922), az 1890-es években a Magyar Hirlap belső munkatársa, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Jellemzőbb elbeszélő munkái 1900-ig: A Pöhölyék életéből. Novella. Budapest, 1895. — Göre Gábor bíró úr könyvei. Tíz kötet. Budapest, 1895–1899. — Két menyasszony. Novellák. Budapest, 1897. — Az én falum. Rajzok. Budapest, 1898. — Dávidkáné. Regény. Budapest, 1899.

Gerő Ödön (szül. 1863. szeptember 13. Pécs), írói álnevén Viharos, hírlapíró, később a Világ szerkesztője. Mérnöki oklevelének megszerzése után több liberális napilap vezércikkírója, tárcairója és művészeti kritikusa lett, résztvett az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat megalapításában, publicisztikai munkásságával hatásosan terjesz-

tette a szabadelvű eszméket. Képzőművészeti tanulmányai később elvonták a szépirodalomtól. — Mint elbeszélő, az analizáló írók közé tartozott; különös érdeklődéssel fordult a századvégi Budapest szociális élete felé. — Az én fővárosom. Tárcák. Budapest, 1890. — Egyének. Novellák. Budapest, 1892. — Két világban. Regény. Budapest, 1905.

Gozsdu Elek (szül. 1855. november 28. Ercsi, Fehér megye; megh. 1919. május 26. Temesvár) hírlapíró, ügyvéd. Görög keleti szerb-román családból származott, jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1885-től fehértemplomi alügyész, 1905 óta temesvári főügyész. — Az aranyhajú asszony. Regény. Budapest, 1880. — Köd. Regény. Budapest, 1882. — Tantalus. Novellák. Budapest, 1886. — A félisten. Színmű. Budapest, 1908. (Nemzeti Színház. A szerző költői szellemmel dolgozta fel tárgyát. Hőse, Giorgio, a renaissance korában élő velencei művész, boldogtalan lesz, mert túlságos önérzetével elűzi maga mellől ihletőjét és szerelmesét, Ceciliát. A darab érdekessége a művészettörténeti téma, a művészeti eszmecserék sorozata, az alkotó tehetség problémájának bölcselő megvilágítása.)

Gyarmathyné Hóry Etelka (szül. 1845. május 28. Magyargyerőmonostor, Kolozs megye; megh. 1910. április 10. Kolozsvár) írónő, Gyarmathy Zsigmond földbirtokos neje, a Petőfi-Társaság tagja. Mint édesatyja, Hóry Farkas református lelkész és író, ő is igazi védőszelleme volt a kalotaszegi magyarságnak, a kalotaszegi varrottast országoshírűvé tette, bánffyhunyadi házában a nép fiai és Erdély előkelőségei egyaránt szíves fogadtatásra találtak. Buzgóságából Kalotaszeg magyar népének házi ipari munkája még Párisba és Londonba is eljutott. Hatvanötéves korában halt meg. — A regényes feleség. Regény. Budapest, 1885. — Az ifjú pap. Regény. Budapest, 1885. — A hegyek közül. Novellák. Budapest, 1886. — Akiknek nincsen szívük. Regény. Budapest, 1886. — Beszélyek és apróságok. Budapest, 1887. — Monostori Katinka. Regény. Budapest, 1890. — A havasok alján. Novellák. Budapest, 1891. — Asszonyokról asszonyoknak. Novellák. Budapest, 1895. — Régi urak, új parasztok. Novellák. Budapest, 1896. — Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából. Budapest, 1896. — Önkéntes mártírok. Novellák. Budapest, 1898. — Zudorék. Regény. Budapest, 1898. — Az új hajtások. Regény. Budapest. 1901.

Herczeg Ferenc (1863–), az 1890-es években a Budapesti Hirlap belső munkatársa, az Uj Idők szépirodalmi hetilap szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Jellemzőbb elbeszélő munkái 1900-ig: Fenn és lenn. Regény. Budapest, 1890. — Mutamur. Novellák. Budapest, 1892. — A Gyurkovics-leányok. Elbeszélő kötet. Budapest, 1893. — Simon Zsuzsa. Regény. Budapest, 1894. — Napnyugati mesék. Novellák. Budapest, 1894. — A Gyurkovics-fiúk. Elbeszélő kötet. Budapest, 1895. — Szabolcs házassága. Regény. Budapest, 1896. — Idegenek között. Regény. Budapest, 1900.

Herman Ottóné (szül. 1856. november 16. Kézdivásárhely, Háromszék megye; megh. 1916. augusztus 9. Budapest), leánynevén Borosnyai Kamilla, a kiváló természettudós neje. Első férjétől való elválása után 1885-ben ment nőül Herman Ottóhoz, költeményeivel és novelláival már előbb tünt fel. Hatvan éves korában halt meg. — Elbeszélő munkáit korszerű kérdések fejtegetésével tette kapósabbakká. (Knopfmacher, Eresz alatt, Ember volt, Kisvárosiak.)

Hevesi József (szül. 1857. március 15. Fegyvernek, Jász-Nagykun-Szolnok megye; megh. 1929. január 21. Budapest) hírlapíró, a Magyar Szalon szerkesztője. Vallásos zsidó neveltetése miatt elég későn jutott a gimnáziumba, utóbb a budapesti egyetem filozófiai karán végezte tanulmányait. Rendkívül termékeny novellista volt, számos irodalmi vállalatot szerkesztett. Elbeszélő témáit lirai ellágyulással dolgozta fel. Hetvenkét éves korában halt meg. — Ibolyák. Versek. Budapest, 1879. — Hamis gyémántok. Novellák. Budapest, 1886. — Apró történetek. Novellák. Budapest, 1887. — Nászúton. Novellák. Budapest, 1892. — Az ár ellen. Regény. Budapest, 1892. — A gordiusi csomó. Novellák. Budapest, 1895. — Piros narancsok. Novellák. Budapest, 1900. — Márkus-téri galambok. Novellák. Budapest, 1903. — Azur történetek. Novellák. Budapest, 1906. — Hevesi József válogatott művei. Tíz kötet. Budapest, 1910.

Iványi Ödön (szül. 1854. november 18. Nagyvárad; megh. 1893. október 19. Nagyvárad) vidéki hírlapíró, 1890-től a Nagyvárad szerkesztője. Mellbetegsége korán sírba vitte. Harminckilenc éves korában halt meg. — Rajzok és elbeszélések. Nagyvárad, 1879. — Tarka lapok. Tárcák. Nagyvárad, 1881. — Egy könyv. Novellák,

rajzok. Nagyvárad, 1883. — Tárcák. Szeged, 1888. — A püspök atyafisága. Regény. Arad, 1889. (Negyedik kiadása 1905-ben, Budapesten.) — Apró regények. Novellák. Nagyvárad, 1893.

Jakab Ödön (1854–1931) budapesti állami reáliskolai tanár, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Jellemzőbb elbeszélő munkái 1900-ig: Székely históriák. Novellák. Budapest, 1884. — Marosszéki történetek. Novellák. Budapest, 1886. — Falu. Novellák. Budapest, 1896. — Élet. Novellák. Budapest, 1899.

Justh Zsigmond (szül. 1863. február 16. Szenttornya, Békés megye; megh. 1894. október 9. Cannes, Franciaország) földbirtokos. Elökelő katolikus nemesi családból származott, jogi tanulmányait Párisban fejezte be. Éveket töltött a francia fővárosban, hallgatta Taine előadásait, megismerkedett számos kiváló íróval. (Coppée, Daudet, Anatole France, Sully Prudhomme.) Tüdőbajának gyógyítása végett bejárta a Földközi-tenger partvidékeit, járt Afrikában és Ázsiában, egy ideig Indiában élt. Ha betegsége engedte, résztvett a budapesti szalonéletben, máskor békésmegyei tornyai kastélyában töltötte napjait. Tornyán könyvtárat állított a falusi nép számára, színházat épített parkjában, színtársulatot szervezett a parasztlegényekből és parasztleányokból. Nem mindennapi esemény volt, mikor az értelmes jobbágyutódok Shakespeare és Molière színdarabjait játszották messze környék úri vendégei előtt. Justh Zsigmond rajongással tekintett parasztjaira: «Nézd az Alföldet és nézd földet-túró népét. Az övék a magyar jövő, ők az igazi magyarok érzéseikben, lábukkal mélyen az anyaföldbe gyökerezve, magasbanéző tekintetükkel.» Magyar fajisága összeütközésbe hozta az 1890-es években sarjadozó nemzetközi írói törekvésekkel is. Eleinte Kiss József folyóiratának ünnepelt munkatársa volt, később elfordult a Hét szellemi irányától. Külföldi barangolásai közben arra a meggyőződésre jutott, hogy amint a francia arisztokrata vagy a párisi író nem tágít fajiságától, a magyarnak is soviniszta hazafinak kell lennie: «Az anyaföldet kell felhasználnunk, fajunk termőföldjét, de nem úgy, amint az utóbbi időben párszor történt, hogy göröngyeit dobálták be irodalmi termék gyanánt a magyar irodalomba, ahelyett, hogy az anyaföldben gyökerező növények virágait mutatták volna be nekünk.» Justh Zsigmond harmincegy éves korában halt meg. Utolsó kívánsága szerint tornyai paraszt-színházának földje alá temették. —

Első könyve: Káprázatok. Elbeszélések. Budapest, 1887. — Művészszerelem. Regény. Budapest, 1888. — Páris elemei. Följegyzések, megfigyelések. Budapest, 1889. — A puszta könyve. Budapest, 1891. (Francia fordítása három kiadásban jelent meg, a párisi kritikusok elismerő bírálatokat írtak a könyvről.) — A pénz legendája. Regény. Budapest, 1893. — Delelő és egyéb elbeszélések. Budapest, 1894. — Fuimus. Regény. Budapest, 1895. — Gányó Julcsa. Regény. Budapest, 1895.

Kabos Ede (szül. 1864. december 2. Nagykároly, Szatmár megye; megh. 1923. augusztusában, Abbázia) fővárosi hírlapíró, a Budapesti Napló és az Érdekes Ujság szerkesztője, egy időben a Petőfi-Társaság tagja. Tanulmányait zsidó hittestvérei segítségével végezte, a budapesti egyetemen filozófiai előadásokat hallgatott, 1886-ban belépett a Pesti Napló szerkesztőségébe. Később, mint a Budapesti Napló szerkesztője, sikeresen egyengette Ady Endre költői pályáját. A kommunizmus bukása után Bécsben telepedett le. Ötvenkilenc éves korában halt meg. — Dosztojevszkij, Ibsen, Nietzsche és Zola tanulmányozása erős nyomokat hagyott munkáin. Mint Bródy Sándor, ő is megpróbálkozott a felemás naturalizmussal, de minden vonzóbb stíluskészség nélkül. Meglehetősen száraz meseszövő volt, hősei szürke alakok. Színműveiben is eléggé unalmasan bonyolította jeleneteit. Csak néhány zsidó személyét rajzolta elevenebb vonásokkal. — Elzüllöttek. Novellák. Budapest, 1885. — Vásár. Regény. Budapest, 1887. — Éva. Színmű. Budapest, 1890. (Nemzeti Színház.) — Harakiri. Tárcák. Budapest, 1891. — Tantalusz. Színmű. Budapest, 1892. (Nemzeti Színház.) — Koldusok. Novellák. Budapest, 1893. — Fehér éjszakák. Regény. Budapest, 1893. — Por. Tárcák. Budapest, 1895. — Vándorok. Novellák. Budapest, 1897. — A verebek. Regény. Budapest, 1900. — Akácvirág. Novellák. Budapest, 1903. — Kabos Ede munkái. Hét kötet. Budapest, 1905–1907. — Mária látogatói. Novellák. Budapest, 1910.

Kacziány Géza (szül. 1856. Arad) hírlapíró, a budapesti református gimnázium tanára, egy időben amerikai presbiteriánus lelkész, utóbb miniszteri tanácsosi ranggal az országos pedagógiai könyvtár elnöke. — Történeti tanulmányait az ellenzéki hazafi álláspontjából írta, elbeszélő munkáiban metsző élességgel világított be az osztrák hadsereg nemzetellenes katonai szellemébe és a magyar fiúk szenve-

déseibe. — Egy évig mondurban. Karcolatok az egyévi önkéntes életből. Budapest, 1884. — Alisz. Verses regény. Kolozsvár, 1885. — A fekete-sárga zászló alatt. Elbeszélések a kaszárnya-életből. Budapest, 1889. — A nagy manőver és egyéb bakatörténetek. Budapest, 1892. — A kalóz. Byron után angolból. Budapest, 1892. — A rozsályi malom. Népszínmű. Budapest, 1902. (A Népszínház száz aranyas díjával jutalmazott pályamű.) — Magyar vértanuk könyve. Budapest, 1905. — A magyar memoár-irodalom 1848-tól 1914-ig. Budapest, 1914.

Kazár Emil (szül. 1843. június 24. Nagyvárad; megh. 1922. május 15. Budapest) hírlapíró, a Vasárnapi Ujság belső munkatársa. Gimnáziumi tanulmányainak befejezése után mindjárt az irói pályára lépett, részint egyes politikai lapok újdonsági és színházi rovatait vezette, részint a Fővárosi Lapok, Hazánk S A Külföld és más szépirodalmi folyóiratok szerkesztőségében dolgozott. A Vasárnapi Ujság társlapját, a Politikai Ujdonságokat, hosszú ideig ő látta el cikkekkel. Hetvenkilenc éves korában halt meg. — Elbeszélések. Két kötet. Pest 1863. — Az utolsó pont. Novella. Pest, 1864. — Csendes órák. Novellák. Pest, 1864. — A kincskeresők. Népszínmű. Budapest, 1874. (Nemzeti Színház.) — A hátrahagyott család. Színmű. Budapest, 1875. (Nemzeti Színház.) — A semmi, ha valamivé lett. Regény. Budapest, 1881. — Ösök és unokák. Regény. Budapest, 1882. — Izsák. Regény. Budapest, 1886. — Lég és föld. Novellák. Budapest, 1888. — A szivárvány. Novella. Budapest, 1889. — A ma holnap nélkül. Regény. Budapest, 1889. — Összevissza. Novellák. Budapest, 1897. — Elbeszélések. Budapest, 1901.

Kemechey Jenő szül. 1862. december 28. Királyhelmec, Zemplén megye; megh. 1905. január 14. Budapest) hírlapíró, a Petőfi-Társaság tagja. Az egri érseki szemináriumban papnak készült, azután jogász lett, később ügyvédjelölt, egri lapszerkesztő, 1891-től a Szegedi Híradó szerkesztője, 1894-től a Budapesti Hirlap belső munkatársa. Negyvenhárom éves korában halt meg. — Magyar dzsentri-történetek. Budapest, 1891. — Mara rózsái. Regény. Budapest, 1899. (Hősében Grünwald Bélát mintázta.) — A kis király. Regény. Budapest, 1899. — A magyar mohikánok. Novellák. Budapest, 1901. — Magyarország nagyasszonyai. Regényes életrajzok. Budapest, 1902. — Bodrogközi történetek. Budapest, 1902. — A föld. Dráma. Budapest, 1902. (Malo-

nyai Dezsővel. Nemzeti Színház.) — Lobogó szerelmek. Novellák. Budapest, 1904.

Kóbor Tamás (1867–), az 1890-es években a Hét belső munkatársa. — Jellemzőbb elbeszélő munkái 1900-ig: Muzsika és parfüm. Regény. Budapest, 1893. — Fagy. Novellák. Budapest, 1894. — A félisten. Mesék a hónapos szobából. Budapest, 1896. — A csillagok felé. Regény. Budapest, 1899.

Kövér Ilma (szül. 1862. Pest; megh. 1928. április 26. Budapest) írónő. Kövér Lajos író leánya volt, színésznőnek nevelték, de hamar visszavonult a színpadtól. Sok nélkülözés után hatvanhat éves korában halt meg. — Damáz Margit. Regény. Budapest, 1892. (Jókai Mór előszavával.) — Vadrózsa kisasszony. Regény. Budapest, 1894. (Jókai Mór bevezetésével.) — Két világ közt. Regény. Budapest, 1897. — Bárányfelhők. Novellák. Budapest, 1899. — Margit férje. Regény. Budapest, 1902.

Keresztesi Papp Miklós (szül. 1837. október 29. Dés, Szolnok-Doboka megye; megh. 1880. február 12. Kolozsvár) erdélyi földbirtokos, a Magyar Polgár szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. Mint szerkesztő a balközép politikáját támogatta, lapjának ő maga volt a kiadója is. Nemcsak regényeivel és novelláival, hanem történeti munkáival is jó nevet szerzett kortársai között. — Egy szép asszony története. Regény. Kolozsvár, 1866. — Széchenyi István gróf Blickje. Fordítás. Kolozsvár, 1870. — A vádlottak padján. Regény. Kolozsvár, 1874. — Az élet színpadáról. Novellák. Kolozsvár, 1874. — Mit beszél a világ? Regény. Kolozsvár, 1874. — Törvényszék otthon. Regény. Kolozsvár, 1875. — A rab asszony. Regény. Kolozsvár, 1878. — Itt is, ott is. Novellák. Budapest, 1882.

Kupa Árpád (szül. 1859. január 11. Túrkeve, Jász-Nagykun-Szolnok megye; megh. 1916. május 15. Túrkeve) fővárosi asztaloslegény, utóbb túrkevei asztalosmester. Csak négy elemi osztályt végzett, de szorgalmas önművelésével kipótolta tudásának nagyobb hézagait. Az 1880-as évek elején a budapesti munkás-mozgalmakban erősen szerepelt, a Népszavának ebben az időben ő és Gáspár Imre voltak a legügyesebben író munkatársai, de később Gáspár Imrével együtt elfordult a szocialistáktól, mert nemzeti érzelmeit nem volt hajlandó fölcserélni az internacionalizmussal. Túrkevei otthonában a gyalupad

mellett írta regényeit. Ötvenhét éves korában halt meg. — Írói tehetségét Rákosi Jenő fedezte föl az 1890-es években. A Budapesti Hirlap szerkesztője magasztalással szólt Kupa Árpád elbeszélő tehetségéről, mások is dícsérték regényeit, de amilyen váratlanul bukkant fel az új író, olyan hirtelen tünt is le. A népmesék naiv képzelődésével nagyította óriásokká hőseit, romantikája Jókai Mór szertelenségeire emlékeztetett, a mester elbeszélő erényei nélkül. — A napszámosok. Regény. Budapest, 1895. (A zajos tetszéssel fogadott regényben egy félisteni tehetségű ácslegény kalandjait mondja el az író.) — Képzelt királyok. Regény. Budapest, 1898. (Történeti háttere a kurucvilág kora.)

Kvassay Ede (szül. 1845. február 15. Pest; megh. 1927. február 8. Viszocsány, Trencsén megye) földbirtokos, királyi kamarás, a Petőfi-Társaság tagja. Mint miniszteri tanácsos vonult nyugalomba 1893-ban. Nyolcvankét éves korában halt meg. Neje, a fiatalon elhúnyt Szentpéteri Kun Melánia (1864–1884), szintén regényíró volt. — Megtörték egymást. Novella. Pest, 1868. — Amikor ábrándozunk. Versek. Pest, 1869. — Tankréd lovag meséi. Regényes elbeszélések. Pest, 1869. — Ahol az ember kezdődik. Regény. Pest, 1871. — Egy világfi albuma. Rajzok. Budapest, 1879. — A vármegye szava. Regény Budapest, 1884.

Lauka Gusztáv (1818–1902) tisztviselő, a Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

László Mihály (szül. 1849. augusztus 26. Istensegíts, Bukovina; megh. 1932. márciusában, Budapest) középiskolai tanár, országgyülési képviselő, a Petőfi-Társaság tagja. Szegénysorsú csángó fiú volt, egyetemi tanulmányainak végeztével a budapesti V. kerületi királyi katolikus gimnáziumban alkalmazták, 1878-ban nyilvános jogú tanintézetet nyitott a fővárosban. Nyolcvanhárom éves korában halt meg. Magángimnáziumából annak idején sok magasra ívelő közéleti karrier indult útnak; ennek az volt a magyarázata, hogy a legelőkelőbb családok is szívesen helyezték el gyönge tehetségű vagy fegyelmezhetetlen fiaikat a László-féle középiskolában. A széleskörü összeköttetésekkel rendelkező intézettulajdonos az 1870-es évek hírlapjaiban és folyóirataiban számottevő irodalmi munkásságot fejtett ki, de novelláit és rajzait nem gyüjtötte össze. Annál többet fáradozott a bukovinai csángók hazatelepítése ügyében; az ő hírlapirodalmi buzgólkodása nyomán

indult meg a csángók hazatelepítését célzó mozgalom. A Csángó-Magyar Egyesület 1883 táján több ezer székelyt hozott haza Ausztriából a Délvidékre. Ezt a sikert főkép László Mihály egyengette a megvalósulás felé egyik könyvével. (Keleti testvéreink. Budapest, 1882.)

Lázár Béla (1869–) hírlapíró, budapesti középiskolai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. — Tudományos munkásságáról: az irodalomtörténetírók és kritikusok között. — Elbeszélések. Budapest, 1894. — Myria. Anya. Két novella. Budapest, 1896. — Újabb elbeszélések. Budapest, 1899. — Új csapáson. Regény. Budapest, 1916.

Malonyai Dezső (szül. 1866. május 3. Pest; megh. 1916. április 22. Budapest) hírlapíró, budapesti állami reáliskolai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. Tanulmányait Kolozsvárt fejezte be, pályája elején itt tanárkodott; az Erdélyi Irodalmi Társaság jó hasznát vette mozgékony egyéniségének. Később évekig élt Párisban, tanulmányozta a francia művészetet; magyar népművészeti érdeklődését párisi tapasztalatai táplálták. Ötven éves korában halt meg. — Pipacsok. Novellák. Kolozsvár, 1890. — Vörösmarty drámái. Értekezés. Kolozsvár, 1891. — Tanulmányfejek. Budapest, 1891. — A gyáva. Regény. Budapest, 1893. — Vergődés. Regény. Budapest, 1894. — Az utolsó. Regény. Budapest, 1895. — Munkácsy Mihály élete és munkái. Budapest, 1898. — Judit könyve. Novellák. Budapest, 1900. — Félemberek. Színmű. Budapest, 1900. (Nemzeti Színház.) — Az ordító tanyán. Novellák. Budapest, 1901. — Az a szamár Domokos, meg a másik. Regény. Budapest, 1901. — A föld. Dráma. Budapest, 1902. (Kemechey Jenővel. Nemzeti Színház.) — Katóka kegyelmes asszony. Regény. Budapest, 1902. — A tartodi medvehajtás. Regény. Budapest, 1904. — Az ifiúr. Novellák. Budapest, 1905. — Elnémult harangok. Színmű. Budapest, 1905. (Rákosi Viktorral. Nemzeti Színház.) — A magyar képírás úttörői. Budapest, 1905. — A Csák-nemzetség. Regény. Budapest, 1907. — A magyar nép művészete. Öt kötet. Budapest, 1907–1922. — Szinyei Merse Pál. Budapest, 1908. — Az öreg méltósága. Novellák. Budapest, 1910. — Polgártársak. Novellák. Budapest, 1911. — A virtus. Regény. Budapest, 1914.

Margitay Dezső (szül. 1838. április 26. Újfehértó, Szabolcs megye; megh. 1898. június 7. Rákoskeresztúr, Pest megye) földbirtokos, ügyvéd, a Petőfi-Társaság tagja. Református nemesi családból szárma-

zott, ügyvédi gyakorlatát előbb a vidéken, majd Budapesten folytatta. Hatvan éves korában halt meg. — Népszínműveivel több pályadíjat nyert (Az ezres bankó, 1884; Az arany balta, 1890; Cine mintye, 1893), de elbeszélőnek értékesebb volt. — Kalandor. Regény. Debrecen, 1873. — Cserebogár. Népszínmű. Budapest, 1875. (Nemzeti Színház.) — Őszi verőfény. Regény. Budapest, 1883. — Palkó vitéz. Regény. Budapest, 1886. — Megölt lelkek. Regény. Budapest, 1886. — Törvénybakter. Regény. Budapest, 1893. — A hivatal. Regény. Budapest, 1894.

Milkó Izidor (szül. 1855. február 1. Szabadka; megh. 1932. áprilisában Szabadkán) hírlapíró, ügyvéd, a Petőfi-Társaság tagja. Eleinte városi tisztviselő volt szülővárosában, de lemondott állásáról, mert vagyonából gondtalanul megélhetett s független helyzetében jobban megvalósíthatta irodalmi terveit. A fővárosi és bácsmegyei lapokba az 1870-es évektől kezdve sokat dolgozott, külföldi utazásairól szóló följegyzéseit különösen kedvelték. Társadalmi téren különösen a szabadkai magyarság művelődésének és a délvidéki zsidóság hitéletének irányításában szerzett érdemeket. Hetvenhét éves korában halt meg. Élete utolsó évtizedében, a trianoni béke után, mint a jugoszláviai magyarság legöregebb írója a régi szellemi frisseséggel szolgálta a délvidéki hírlapirodalom ügyét, ekkor már elszegényedett, de ifjúkori eszményeibe vetett hitét nem vesztette el. — Mindenütt és sehol. Rajzok, tárcák. Budapest, 1880. — Divatok. Novellák, rajzok. Budapest, 1883. — Egy kritikus albumából. Aforizmák. Budapest, 1886. — Római mozaik. Emlékek az örök városból. Budapest, 1895. — Egy karrier története. Elbeszélések. Budapest, 1896. — Mosoly. Vidám történetek. Budapest, 1897. — Úri emberek. Jegyzetek a társaságból. Budapest, 1899. — Firenzei eset. Elbeszélések. Szabadka, 1924. — A miniszter barátja. Vidám történetek. Szabadka, 1924. — Spekuláné és társai. Alakok. Szabadka, 1924. — Asszonyok. Novellák, rajzok. Szabadka, 1924. — Írók és könyvek. Novellák, cikkek. Szabadka, 1924. — Baedeker írásaiból. Novellák, tárcák. Szabadka, 1924. — Ketten. Beszélgetések, jelenetek. Szabadka, 1928.

Murai Károly (1857–1933) hírlapíró, a Pesti Hirlap munkatársa. — Életéről és munkáiról: a színműírók között. — Mint tárcaíró humoristát egyidőben Sipulusz versenytársaként emlegették. Vidám történetei az ötletes író játékos alkotásai.

Palotás Fausztin (szül. 1866. február 15. Szeged; megh. 1922. április 2. Szeged) honvédtiszt. Jogi tanulmányai közben hírlapíróvá lett, majd szülővárosában kapott hivatalnoki alkalmazást, 1890-ben tartalékos tiszti rangját tényleges főhadnagysággal cserélte föl s a világháború után mint honvédezredes vonult nyugalomba. Katonáskodása idején részint csapatszolgálatot teljesített, részint tanár volt a Ludovika-Akadémián és a nagyváradi hadapród-iskolában. Hatvanhét éves korában halt meg. — Novelláinak, rajzainak, népszínműveinek háttere a szeged-vidéki magyar parasztság világa. — Az én édes otthonom. Rajzok a népéletből. Szeged, 1881. — Tanyai történetek. Elbeszélések, rajzok. Szeged, 1883. — A mi parasztjaink. Tanyai történetek. Szeged, 1884. — A kapitányságból. Tanyai történetek. Szeged, 1886. — Eresz alól. Elbeszélések. Szeged, 1887. — Homokfelhők. Elbeszélések. Szeged, 1889. — Salve Regina. Regény. Budapest, 1898. — Törpe lelkek. Költői elbeszélés. Sopron, 1907. — Kubikosok. Népies színmű. Szeged, 1920.

Papp Dániel (szül. 1868. február 11. Ómoravica, Bács-Bodrog megye; megh. 1900. augusztus 14. Budapest) hírlapíró, képviselőházi tisztviselő. Szociális kérdéseket tárgyaló cikkeivel mint publicista is magára vonta a figyelmet. Harminckét éves korában halt meg. — Derűs elbeszéléseiben a Délvidék világa elevenedett meg, vidám bácskai történetei stílusuk fordulataival is magukra vonták a figyelmet. Később az író a magyar kisvárosok vezető társadalmának kicsinyes küzdelmeit filozófus elmével ostorozta, környezetrajza sivárságán humorával enyhített. — Marcellus. Novellák. Budapest, 1898. — A rátótiak. Regény. Budapest, 1898. — Utolsó szerelem. Novellák. Budapest, 1899. — Tündérlak Magyarhonban. Novellák. Budapest, 1899.

Pálffy Albert (1820–1897) hírlapíró, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Pekár Gyula (1867–), az 1890-es években a Magyar Hirlap belső munkatársa, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja, a Petőfi-Társaság elnöke. — Jellemzőbb elbeszélő munkái 1900-ig: Dodó főhadnagy problémái. Novellák. Budapest, 1894. — Az aranykesztyűs kisasszony. Novellák. Budapest, 1896. — Hatalom. Regény. Budapest, 1897. — A szoborszép asszony. Novellák. Budapest, 1897. — A jukker leány. Novellák. Budapest, 1899.

Péter Dénes (szül. 1837. Halas; megh. 1904. március 16. Halas) földbirtokos, a halasi református egyház gondnoka. A korabeli folyóiratok becsült munkatársa volt, vidéki elszigeteltségében is feltünő kedvvel és tehetséggel müvelte az irodalmat. Hatvanhét éves korában halt meg. — Jó kedvemből. Humoros elbeszélések és életképek. Budapest, 1889.

Péterfalvi Szathmáry Károly (1830–1891) tanár, hirlapiró, országgyülési képviselő, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Rádl Ödön (szül. 1848. március 30. Alsólugos, Bihar megye; megh. 1916. december 20. Nagyvárad) ügyvéd, a nagyváradi Szigligeti-Társaság elnöke, a Petőfi-Társaság tagja. Mint Deák-párti politikus, az 1870-es évektől élénk részt vett Bihar megye közéletében és müvelődési mozgalmaiban. Hatvannyolc éves korában halt meg. Kortársai a jelesebb tehetségü tárcairók és novellisták közé sorolták. — Levelek egy német faluból. Nagyvárad, 1870. — Szomorú történetek. Nagyvárad, 1871. — Egy tél Olaszhonban. Nagyvárad, 1872.

Sebők Zsigmond (szül. 1861. szeptember 22. Párkány, Esztergom megye; megh. 1916. június 4. Budapest) hirlapiró, a Jó Pajtás gyermeklap szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. A tanári pályára készült, de mivel zsidó vallása miatt nem remélhette alkalmazását, belépett a Pesti Hirlap szerkesztőségébe; 1884-től 1887-ig a Szegedi Napló belső munkatársa volt; a fővárosba való visszatérése után a Budapesti Hirlap hívta meg munkatársai sorába. Mint ifjúsági iró különösen Mackó-történeteivel szerzett ritka népszerüséget. — Alakok. Novellák. Szeged, 1887. — Elbeszélések. Budapest, 1893. — Pusztai élet. Novellák. Budapest, 1903. — Bajcsányi de eadem. Novellák. Budapest, 1909. — Ifjúkor. Novellák. Budapest, 1913. — Színfoltok. Novellák. Budapest, 1915.

Szabóné Nogáll Janka (szül. 1861. október 13. Gyula, Békés megye; megh. 1924. november 7. Budapest) okleveles tanitónő, a Divat Szalon szerkesztője, a Petőfi-Társaság tagja. Férje: Szabó Endre költő. Az 1880-as évektől kezdve egyre nagyobb termékenységgel irta elbeszélő munkáit és ifjúsági iratait. Optimista világnézete egészséges humorral párosult. Hatvanhárom éves korában halt meg. — Leányálmok. Novellák. Budapest, 1892. — Derü. Novellák. Budapest, 1895.

— Elbeszélések. Budapest, 1895. — Vezeklés. Regény. Budapest, 1897. — Bünök. Novellák. Budapest, 1899. — Mara. Novellák. Budapest, 1900. — Szerelmes asszonyok. Novellák. Budapest, 1905. — Boldog emberek. Budapest, 1906.

Szalóczy Bertalan (szül. 1842. május 27. Miskolc; megh. 1895. november 2. Belsőbőcs, Borsod megye) református pap. Egy ideig kisebb kálvinista egyházközségekben volt segédlelkész, 1873-ban a borsodgeszti helvét hitvallású eklézsia választotta meg lelkipásztorává, 1894-ben a bőcsi reformátusok hívták meg papjuknak. Magába vonult, igénytelen férfiú volt, családot sem alapított, hívei lelki gondozásának szentelte életét. Ötvenhárom éves korában halt meg. — Érdemeit egyedül Vadnai Károly méltatta: «Ebben a szükkörü életet élt nagyon szerény falusi papban olyan poéta-lélek repült el a föld felszínéről, aminőt a természet jókedve is csak nehezen tud új porhüvelyben pótolni.» (Fővárosi Lapok. 1895. évf.) — A «Bükk költőpapja» keveset írt, de annál szebb dolgokat. Novelláinak nemcsak korrajzi és néprajzi értéke van az 1867-es kiegyezésre következő évtizedek világára nézve, hanem az író vonzó mesemondása és költői szelleme is megragadja a figyelmet. A kisváros és a falu népe, a gazdák és mesteremberek alakjai eleven erővel lépnek elő elbeszélő munkáinak lapjairól. Legszívesebben a Fővárosi Lapokba, a Vasárnapi Ujságba és a miskolci ujságokba írt Vereskövi néven. — Képek. Miskolc, 1885. — Elbeszélések. Budapest, 1891.

Sziklay János (szül. 1857. április 2. Veszprém) bölcsészetdoktor, hírlapíró, a Szent István Akadémia tagja. Ujságírói munkássága mellett sok közérdekü irodalmi vállalat szerkesztésében segédkezett, 1885-ben Váli Béla támogatásával sajtó alá rendezte Vas Gereben összes munkáit, 1902-ben Kis Jánossal együtt közrebocsátotta a Katolikus Magyarország cimü nagyszabású diszművet. Úttörő érdemeket szerzett az 1880-as évektől kezdve a Balaton népszerüsítése körül is. — Elbeszélő munkáiban és költeményeiben katolikus szellemtől áthatott író. Meséit idealista világszemlélettel, a hagyományok tiszteletével, a magyar föld iránt érzett rajongással szőtte át. — Apa és leány. Regény. Budapest, 1880. — A méltóságos asszony. Regény. Budapest, 1882. — Szép Balaton mellől. Novellák. Budapest, 1884. — Egy magyar testőr. Regény. Budapest, 1885. — Ingoványon át. Regény. Budapest, 1885. —

Tékozló fiú. Regény. Budapest, 1886. — Ábrándos évek. Novellák. Budapest, 1888. — Atheisták. Regény. Budapest, 1890. — A szerelem apostolai. Regény. Budapest, 1896. — A testvérek. Regény. Budapest, 1899. — Kálváriám. Versek. Budapest, 1905. — Az irgalmasság Golgotája. Regény. Budapest, 1910. — Zivataros napok. Regény. Budapest, 1920. — Balaton. Versek. Budapest, 1921. — Szent László király. Eposz. Budapest, 1926.

Szivós Béla (szül. 1849. május 7. Hajdúszoboszló, Hajdú megye; megh. 1912. április 7. Budapest) hírlapíró, a Vasárnapi Ujság belső munkatársa. Alföldi református családból származott, egy ideig szentesi tanár volt, később megválasztották szülővárosának rendőrkapitányává. Az 1890-es évek elején belépett a Vasárnapi Ujság szerkesztőségébe és átvette a Magyar Gazda című mezőgazdasági folyóirat szerkesztését. Hatvanhárom éves korában halt meg. — Elbeszélő munkáiban a hajdúsági társadalom kiveszőben levő alakjait örökítette meg: a régimódi gazdákat, pásztorembereket, megyei és városi tisztviselőket. Életük módját, társalgásukat, különösségeiket szinte néprajzi hűséggel mutatta be. Erős fajszeretettől áthatott jellemrajzoló volt; népies humorú, jóízű elbeszélő. — András gazda vagy mi lett a szolgalegényből. Budapest, 1897. — Az eltünt. Regény. Budapest, 1897. — Ócska történetek. Budapest, 1901. — Kiveszőben levő alakok. Budapest, 1902.

Tábori Róbert (szül. 1855. november 10. Bácsalmás, Bács-Bodrog megye; megh. 1906. május 25. Budapest) hírlapíró, az Uj Idők helyettes szerkesztője. Az 1880-as évek végén az egyik temesvári ujság szerkesztője volt, az 1890-es években a Pesti Napló szerkesztőségében dolgozott. Különösen vidám bácskai történeteivel és érdekes ifjúsági irataival vonta magára a figyelmet. A zsidó felekezeti sajtónak is buzgó támogatója volt. Ötvenegy éves korában halt meg. Neje: Tutsek Anna írónő. — Eleven szellemű, könnyed stílusú elbeszélő munkái: A szobor titka. Regény. Budapest, 1885. — Kultúrképek. Novellák, rajzok. Budapest, 1889. — Ildikó. Dráma. Temesvár, 1890. (Az egyik kolozsvári színműpályázaton száz arany jutalmat nyert.) — Párbaj. Regény. Temesvár, 1890. — Az élet folytatásokban. Regény. Budapest, 1890. — Átalakulások. Regény. Budapest, 1891. — Nagy játék. Regény. Budapest, 1893. — A templom kulcsa. Regény. Budapest, 1893. — Korhadt oszlopok. Regény. Budapest, 1895. — A negy-

veneves férfiú. Regény. Budapest, 1897. — Megfagyott pezsgő. Regény. Budapest, 1899. — Beszédes Klára. Novellák. Budapest, 1905. — Magyar vitézek Párisban. Regény. Budapest, 1906. — Kétféle igazság. Novellák. Budapest, 1911.

Teleki Sándor gróf (szül. 1821. január 26. Kolozsvár; megh. 1892. május 19. Nagybánya, Szatmár megye) földbirtokos, a Petőfi-Társaság tagja. Gyermekkorában Táncsics Mihály volt a nevelője; talán ebből magyarázható, hogy az igazság, szabadság és egyenlőség eszméiért egész életében lelkes szabadelvüséggel küzdött. Az 1840-es években részt vett Spanyolország belső harcaiban, Liszt Ferenccel együtt beutazta Oroszországot. Petőfi Sándornak bizalmas barátja volt; a költő az ő szatmármegyei kastélyába vonult vissza Szendrey Júliával kötött házassága után. A szabadságharc idején beállt közhonvédnek, a délvidéki ütközetekben vitézül harcolt; később Kossuth Lajos Erdélybe küldte kormánybiztosi megbízással, itt Bem József tábornok seregében ezredesi rangig emelkedett. A világosi fegyverletétel után menekülnie kellett, az osztrák önkényuralom jelképesen felakaszttatta. Megfordult Törökországban, köztársasági elvei miatt III. Napoleon rendőrsége kiüldözte Párisból, számüzetésében Jersey szigetén Hugo Viktor baráti köréhez tartozott, később Garibaldi oldalán küzdött az olasz egység megteremtéséért. I. Ferenc József magyar királlyá koronázása végre lehetővé tette hazatérését, elkobzott vagyonát visszaadták, azontúl birtokain gazdálkodott. Hetvenegy éves korában halt meg. — A világlátott arisztokrata sziporkázó szellemü, közvetlen stílusú, eredeti humorú iró volt. Számos élményt, tárcát, rajzot, elbeszélést bocsátott közre a korabeli hírlapokban és folyóiratokban. Éles megfigyelő erejével a természet után szerette rajzolni az embereket, reális történeteibe sok szellemes megjegyzést szőtt. Élete alkonyán elvesztette népszerüségét, mert egyik könyvében ellenszenves zsidó alakokat rajzolt; ezért a lapok elkeseredett támadásokat intéztek ellene. — Emlékeim. Két kötet. Budapest, 1879–1880. — Egyről-másról. Újabb emlékeim. Két kötet. Budapest, 1882. — Garibaldi alatt. Budapest, 1883. — Természet után. Humoros elbeszélések. Budapest, 1884.

Thury Zoltán (szül. 1870. március 7. Kolozsvár; megh. 1906. augusztus 27. Budapest), családi nevén Ujfalusi Köpe Zoltán, hírlapíró. Eleinte Szegeden, majd Pécsett dolgozott, később belépett a Pesti Napló

szerkesztőségébe. Harminchat éves korában halt meg. — Színdarabjait sikerrel játszották a fővárosi és vidéki színpadokon. Katonák című színművét a Vígszínház mutatta be 1898-ban, de külföldön betiltották a darab német és olasz előadásait, mert szocialista felfogását veszedelmesnek tartották a hadsereg szellemére. — Novelláinak, rajzainak és tárcáinak gyüjteményei: Regénymesék. Budapest, 1894. — Tárcanovellák. Budapest, 1894. — Bolondok. Budapest, 1897. — Ulrich főhadnagy és egyéb történetek. Budapest, 1898. — Közönséges emberek. Budapest, 1898. — Útravaló. Budapest, 1902. — Az ember, aki hazaballagott. Budapest. 1907. — Thury Zoltán összes művei. Hat kötet. Budapest, 1908. (Az író özvegyének kiadása.)

Toldy István (1844–1879) hírlapíró, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a színműírók között.

Tóth Béla (szül. 1857. október 20. Pest; megh. 1907. április 3. Budapest) hírlapíró, Tóth Kálmán költő és Majthényi Flóra írónő fia. Nagy utazásokat tett, külföldi bolyongásain különösen a keleti világ ragadta meg figyelmét. Tudományos hajlamú újságíró volt, cikkei anyagának lelkiismeretesen utánajárt, állandóan olvasta a magyar és idegen szakmunkákat. Sokat dolgozott a Magyar Nyelvőrbe is. Hasonló stílusutánzó tehetséggel kevesen pillantottak bele a régi magyar prózaírók előadásába; Szarvas Gábor nyelvtisztító törekvéseit kevés hírlapíró támogatta eredményesebb munkával. Tóth Bélában nagy lelkesedés lobogott minden igaz ügyért, de sok volt benne az elfogultság, epésség, kötekedő hajlam is. Szeretett foglalkozni a saját személyével, hétről-hétre nyilvánosan megleckéztette ellenfeleit. Kiadói jól díjazták; annyi munkát kapott, amennyit akart. A Pesti Hirlapnak kevés kényeztetettebb munkatársa volt. Függetlenségét annyira őrizte, hogy még az irodalmi társaságokban sem fogadott el tagságot. Ötven éves korában halt meg. — Kisebb írásainak jó része a Függetlenség, Budapesti Hirlap és Pesti Hirlap hasábjain rekedt meg, de könyvei is jól rávilágítanak választékos prózájára, egyéni stílusművészetére, ötletes szellemére. — Konstantinápolyi emlékek. Budapest, 1877. — Tollheggyel. Tárcák, rajzok. Budapest, 1882. — Török históriák. Novellák. Budapest, 1888. — A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről irott könyv. Szerzette Tóth Béla deák. Budapest, 1893. (Az Üdvözítő életének története születésétől tizenkét éves koráig. A nyájas elbeszéléseken az újszövetségi Szentírás

hangulata vonul végig; az író költői szelleme és középkori magyar nyelve gyönyörűséggel töltik el az olvasót.) — Szájról szájra. A magyarság szálló igéi. Budapest, 1895. (A rejtélyes eredetű magyar szólások első felbukkanásának kinyomozása értékes magyarázatokkal.) — Mendemondák. A világtörténet furcsaságai. Budapest, 1896. (A külföldi történeti tévedések mellett számos magyar hiedelem cáfolata.) — A boldogasszony dervise. Novellák. Budapest, 1897. — Vasárnapok. Novellák, tárcák. Budapest, 1898. — Oroszországi útivázlatok. Budapest, 1898. — A magyar anekdótakincs. Hat kötet. Budapest, 1898–1904. (A legjellemzőbb tréfás esetek pompásan megírt gyüjteménye. Sok vidám történet híres emberekről.) — Magyar ritkaságok. Budapest, 1899. (Meglepő esetek ismertetése és magyarázata a magyar művelődés multjából.) — A spiritizmusról. Budapest, 1903. — Száz esti levél. Budapest, 1903. (Válogatott gyüjtemény.) — Gül Baba. Novellák, rajzok. Budapest, 1907.

Tóth József (szül. 1851. március 17. Nagykörös; megh. 1903. október 20. Nagykörös) ügyvéd, lapszerkesztő és református egyházi tanácstag Nagykörösön. Ötvenkét éves korában halt meg. — Elbeszélő munkáiban erős megfigyelő tehetséggel fordult a nép felé, cigányalakjai különösen sikerültek. — Éjféli órákban. Novellák. Budapest, 1873. — Amit mindnyájan érezünk. Novellák. Budapest, 1880. — A nagyvilági nő. Regény. Budapest, 1880. — A falu nótái. Novellák. Budapest, 1885. — A nóták szegényei. Novellák. Budapest, 1886.

Tóth Sándor (szül. 1854. február 24. Győr) állami gimnáziumi tanár, utóbb az eperjesi királyi katolikus gimnázium igazgatója. Számos ifjúsági könyve jelent meg s Beöthy Zsolt nyomán írt egy középiskolai magyar irodalomtörténetet is. (1881.) Mint elbeszélő, a szászok és románok specialistája. Pályája elején Nagyszebenben tanárkodott, ekkor ismerte meg az erdélyi nemzetiségi környezet jellemző színeit. — A jó erdélyiek. Novellák, rajzok. Budapest, 1883. — Aki senkié sem. Regény. Budapest, 1884. — Kurucvilág. Regényes történetek II. Rákóczi Ferenc korából. Budapest, 1886. — Távol, közel. Elbeszélések. Pozsony, 1888.

Vadnai Károly (szül. 1832. április 28. Miskolc; megh. 1902. július 27. Budapest), a Fővárosi Lapok szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Református nemesi család-

ból származott, tanulmányait szülővárosában végezte, a szabadságharc idején, mint tizenhat éves ifjú, beállt honvédnek. Vitéz magatartásának jutalmául 1849-ben főhadnagyi rangot nyert, a forradalom bukása után az osztrákok besorozták közkatonának. Bécsben, Tirolban és Olaszországban szolgált; 1851 elején elbocsátották a hadseregből. Sugár Kálmán álnév alatt számos verset és elbeszélést írt a Hölgyfutárba, később Tóth Kálmán szerkesztő maga mellé vette segédszerkesztőnek, vele együtt alapították meg 1864-ben a Fővárosi Lapokat. A kiegyezés évétől kezdve negyedszázadon keresztül ő szerkesztette a nevezetes szépirodalmi folyóiratot, ez a munkája méltó az utókor hálájára. 1884-től 1893-ig Miskolc országgyűlési képviselője volt kormánypárti programmal, de közéleti szereplése nem vonta el az irodalmi élettől. Hetven éves korában halt meg. — Szerkesztői működése a magyar folyóirat-irodalom történetének egyik legragyogóbb lapja. Az irodalmi tisztesség zászlója alatt lankadatlan lelkesedéssel küzdött a magyar művelődésért, olvasóközönségét választékos formában tájékoztatta minden figyelmet érdemlő eseményről, a hírrovat mellett napról-napra bőségesen adott szépirodalmat és népszerű tudományos cikkeket is. Maga is sokat dolgozott lapjába, pompás színházi kritikáit érdeklődéssel olvasták, könyvbírálatai megbízható tájékoztatások voltak, nem pajtáskodó cikkek vagy ellenségeskedő támadások. — Munkái: Beszélyek. Két kötet. Pest, 1857. (Első novellája a Hölgyfutár 1852. évfolyamában jelent meg. Az 1850-es években Jókai Mór és a francia romantikusok hatása alatt még vonzódott a félelmes meséjű novellatípushoz.) — A kis tündér. Regény. Pest, 1860. (Újabb kiadása az Olcsó Könyvtárban és a Franklin-Társulat Magyar Regényíróiban.) — Eszter, a szép kardalnoknő. Regény. Két kötet. Pest, 1861. (Eszményi megvilágításban mutatja be a színészvilágot.) — A téli estékre. Elbeszélések. Két kötet. Pest, 1862. (Még mindig nem a későbbi kiforrott ízlésű novellista.) — Eladó leányok. Regény. Négy kötet. Pest, 1864. (A kisvárosi viszonyok és alakok rajzában Jókai Mór és Dickens hatása észlelhető. Második kiadása: 1880.) — Az első magyar társadalmi regény. Budapest, 1873. (Akadémiai székfoglaló értekezés Fáy András irodalomtörténeti fontosságú munkájáról. Később még több hasonló tanulmánya és számos alapos bírálata jelent meg az Akadémia kiadásában.) — A rossz szomszéd. Regény. Budapest, 1878. (Először a Budapesti Szemlében. Német fordítása:

1884.) — Elmult idők. Budapest, 1885. (Emlékeinek első gyüjteménye.) — Hosszú estékre. Elbeszélések, rajzok. Budapest, 1890. (Szépirodalmi Könyvtár.) — Éva leányai. Novellák. Budapest, 1892. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában.) — A besorozott. História 1850-ből. Budapest, 1895. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent elbeszélés valóságos történet: az író ifjúkori emlékeinek novellisztikus feldolgozása.) — Immakuláta grófné. Regény. Budapest, 1896. (Emelkedett erkölcsi felfogású társadalmi elbeszélés számos korrajzi vonással.) — Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában.) — Elbeszélések. Budapest, 1906. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában.)

Véka Lajos (szül. 1825. február 20. Bécs; megh. 1893. augusztus 15. Parád, Heves megye), családi nevén előbb Zenger Károly, utóbb Vajkay Károly, a budapesti királyi ítélő tábla elnöke, a M. T. Akadémia tagja. Ügyvédi oklevelét még a szabadságharc előtt szerezte meg, az önkényuralom idején besorozták osztrák közlegénynek s csak évekig tartó katonai szolgálat után bocsátották el a hadsereg kötelékéből. Az 1860-as évektől kezdve birói pályáján fokról-fokra emelkedett. Hatvannyolc éves korában halt meg. — Lajos pap. Regény. Budapest, 1875. (Az író a XIV. századi Buda és Pest világából meritette tárgyát. Hőse, Lajos plébános, az Árpádok kihalása után szembeszáll a pápai hatalommal s önálló nemzeti egyházat akar alapitani.) — Új idők, avult emberek. Regény. Budapest, 1879. — Köd előttem, köd mögöttem. Regény. Budapest, 1881. — Pali bácsi. Regény. Budapest, 1884.

Vértesi Arnold (szül. 1836. augusztus 16. Eger; megh. 1911. augusztus 1. Budapest) hirlapiró, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. 1879-től a Debreceni Ellenőr politikai lapot szerkesztette, 1893-ban visszaköltözött a fővárosba. Hosszú irói pályáján körülbelül másfélezer novellát irt; a meseszövés érdekességében kevesen versenyezhettek vele kortársai közül. Hetvenöt éves korában halt meg. Fia: Vértesi Jenő irodalomtörténetiró. — Történeti beszélyek. Két kötet. Pest, 1859. — Tiz beszély. Két kötet. Pest, 1868. — Beszélyei. Két kötet. Budapest, 1874. — Eltévesztett utak. Regény. Budapest, 1877. — A nyomorúság iskolája. Regény. Budapest, 1878. — Fényes házasság. Regény. Budapest, 1878. — Öngyilkosok. Novellák. Debrecen, 1882. — Páriák. Novellák. Budapest, 1885. — A debreceni diák.

Regény. Budapest, 1885. — Csiricsáry Bertalan úr öméltósága. Regény. Budapest, 1887. — A bojár leánya. Regény. Debrecen, 1888. — Az ezredik novella. Budapest, 1888. — Vértesi Arnold összes munkái. Ezer elbeszélés. Tizenöt kötet. Debrecen, 1888–1891. (Az 1000 novellából 171 jelent meg.) — A fecskefészek. Regény. Debrecen, 1890. — Fürdőn. Regény. Budapest, 1895. — Mézeshetek. Regény. Budapest, 1895. — Mindhiába. Regény. Budapest, 1896. — Az ugaros-karádi közbirtokosság. Regény. Budapest, 1896. — Kisvárosi történetek. Budapest, 1897. — A királyi tanácsosék. Regény. Budapest, 1897. — Előre. Regény. Budapest, 1899. — Kadocsa Ákos. Regény. Budapest, 1900. — A szerencse fia. Regény. Budapest, 1901. — Istenért és szabadságért. Regény. Budapest, 1901. — Innen-onnan. Novellák. Budapest, 1903. — Varga Imre. Regény. Budapest, 1903. — Fölfelé. Regény. Budapest, 1908.

Werner Gyula (szül. 1862. Ónod, Borsod megye; megh. 1926. október 28. Budapest) országgyűlési képviselő. Katolikus családból származott, jogi tanulmányainak befejezése után vármegyei szolgálattal kezdte közigazgatási pályáját, utóbb kinevezték Alsófehér megye főispáni titkárává. Az egyik erdélyi kerület 1896-ban szabadelvű programmal megválasztotta képviselőnek; a parlament tagja maradt több cikluson át. Mint politikus és publicista a kormánypárt egyik tekintélye volt. Hatvannégy éves korában halt meg. — Anteusz. Regény. Budapest, 1893. — Andrásfalvy de Andrásfalva. Regény. Budapest, 1894. (A M. T. Akadémia Péczely-jutalmával kitüntetett mű.) — Nyárutó. Regény. Nagyenyed, 1894. — Elbeszélések. Nagyenyed, 1894. — Megvirrad még valaha. Regény. Budapest, 1897. — Kendi Imre házassága. Regény. Budapest, 1898. — Olga. Regény. Budapest, 1899. — Doktor Apáczai. Regény. Budapest, 1899. — Hűnok harca. Regény. Budapest, 1901. — Besztercei diákok. Regény. Budapest, 1903. — Forgách Simon. Regény. Budapest, 1907. — A pipacsszínű dolmány. Regény. Budapest, 1926.

Wohl Janka (szül. 1846. Pest; megh. 1901. május 23. Budapest), az első magyar zsidó írónő, Wohl Stefánia testvérnénje. Atyja orvos volt Pesten, szülei házában gondos nevelést kapott, magyarul is jól megtanult. Ezt azért szükséges kiemelni, mert a zsidóság akkor még műveltségében és társalgásában egészen német volt. A korán

érett leánynak már tizenhárom éves korában jelentek meg verses és prózai dolgozatai az akkori folyóiratokban. (Divatcsarnok, Hölgyfutár.) Később nővérével, Wohl Stefániával, együtt szerkesztette a Divatot (1870–1872) és a Magyar Bazárt. (1873-tól.) Németből, franciából, angolból olyan megbízhatóan fordított, hogy a M. T. Akadémia is elfogadta kiadásra tudományos átültetéseit. (Symonds: A renaissance, Sainte Beuve: Arcképek.) Ötvenöt éves korában halt meg. — Wohl Janka költeményei. Kiadja Jóka Mór. Pest, 1861. (A kötet megjelenésekor az írónő tizenöt éves volt.) — Beszélyek és tárcák. Budapest, 1877. (Wohl Stefánia társaságában.) — A modern asszony breviáriuma. Budapest, 1895. (Ehhez hasonló műveltségterjesztő munkája, a legjobb külföldi források nyomán, több is jelent meg: A szépség művészete, Az otthon könyve, Illemkönyv.)

Wohl Stefánia (szül. 1848. Pest; megh. 1889. október 14. Budapest), a Magyar Bazár szerkesztője, Wohl Janka testvérhuga. Nővérével együtt az irodalomnak éltek, szalonjukban sok előkelőség megfordult. (Arany János, Haynald Lajos, Jókai Mór, Liszt Ferenc, Trefort Ágoston.) Lelkes kitartással buzgólkodtak azon, hogy divatlapjaikkal tervszerűen gyarapítsák a fővárosi nővilág műveltségét s hathatósan támogassák a németnyelvű zsidóság magyarosodását. Wohl Stefánia jól beszélt idegen nyelveken, csakúgy mint testvérnénje; a francia és angol lapok is szívesen közölték cikkeit. Negyvenegy éves korában halt meg. — Wohl Stefánia regekönyve. Pest, 1865. (A finoman megírt elbeszélő kötet harmadik kiadása 1898-ban jelent meg.) — Beszélyek és tárcák. Budapest, 1877. (Wohl Janka társaságában.) — Egy szerelem életrajza. Regény. Budapest, 1883. — Aranyfüst. Regény. Budapest, 1887. (Harmadik kiadása 1907-ben a Képes Magyar Regényírók kötetei között, Mikszáth Kálmán megemlékezésével.) — Éva. Elbeszélések, rajzok, aforizmák. Budapest, 1888. — Wohl Stefánia hátrahagyott iratai. Kiadta testvére, Wohl Janka. Budapest, 1891.

Irodalom. — Asbóth János: Irodalmi és politikai arcképek. Budapest, 1876. — Faylné Hentaller Mariska: A magyar írónőkről. Budapest, 1889. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1889. — Szana Tamás: Újabb elbeszélők. Budapest, 1889. — Tolnai Lajos: A hatvanas évek irodalma. Képes Családi Lapok. 1889. évf. — U. az: A hetvenes évek irodalma. U. o. 1890.

évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ágai Adolf: Por és hamu. Budapest, 1892. — Tóth Lőrinc: Emlékbeszéd Vajkay Károly felett. Budapest, 1894. — Kőrösy László: Vadnai Károly. Budapest, 1895. — U. az: Beöthy Zsolt. Budapest, 1895. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1896–1900. — Pintér Kálmán: Újabb elbeszélő irodalmunk. Budapest, 1897. — Vargha Gyula: Abonyi Lajos emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 34. köt. Budapest, 1901. — Mikszáth Kálmán bevezetéseivel: A Franklin-Társulat Magyar Regényírói. Hatvan kötet. Budapest, 1904–1909. — Vadnai Károly: Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. — Ágai Adolf: Új hantok. Budapest, 1906. — Beöthy Zsolt: Vadnai Károly emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 40. köt. Budapest, 1906. — Schöpflin Aladár: Tóth Béla. Vasárnapi Ujság. 1907. évf. — Berczik Árpád: Emlékbeszéd Vadnai Károly felett. Budapest, 1909. — Ferenczy József: Felolvasások az irodalom és szépművészetek köréből. Budapest, 1909. — Lőrinczy György: Bodon József. Komárom, 1909. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Kéky Lajos: Az orvos alakja a magyar szépirodalomban. Schuschny-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Győre János: Abonyi Lajos pályája. Máramarosszigeti ref. gimnázium értesítője. 1913. — Mezey Sándor: Ágai Adolfról. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1913. — Császár Elemér: Vértesi Arnold. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Galgóczy Károly: Vajkay Károly életrajza. Budapest, 1914. — Deák Viktor: Bródy Sándor drámái. Magyar Kultúra. 1915. évf. — Schöpflin Aladár: Ágai Adolf. Nyugat. 1916. évf. — Vargha Zoltán: A Márton-család története. Turul. 1916. évf. — Gálos Rezső: Ágai Adolf. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Schöpflin Aladár: Magyar írók. Budapest, 1917. — Schwarcz Hajnalka: Abonyi Lajos. Budapest, 1917. — Gerő Ödön: Ágai Adolf. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1913. — Kéky Lajos: Ágai Adolf. Budapesti Szemle. 1918. évf. — U. az: Magyar költői versenyek. U. o. 1918. évf. — Szinnyei Ferenc: Justh Zsigmond. U. o. 1918.

évf. — Mitrovics Gyula: Beöthy Zsolt mint szépíró. U. o. 1919. évf. — Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Budapest, 1920. — Schöpflin Aladár: Emlékezés Tóth Bélára. Nyugat. 1921. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Négyesy László: Beöthy Zsolt. Budapesti Szemle. 1922. évf. — Schöpflin Aladár: Kazár Emil. Nyugat. 1922. évf. — Zsigmond Ferenc: Beöthy Zsolt mint szépíró. Irodalomtörténet. 1922. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Váczy-Rédeyné: Irodalmi levelestár. Budapest, 1923. — Galamb Sándor: Bródy Sándor. Napkelet. 1924. évf. — Kéky Lajos: Beöthy Zsolt. Budapest, 1924. — Löw Immánuel: Ágai-szószedet. Magyar Nyelvőr. 1924. évf. — Milkó Izidor: Vadnai Károly és a Fővárosi Lapok. Nyugat. 1924. évf. — Rubinyi Mózes: Ágai stílusáról és nyelvéről. Magyar Nyelvőr. 1924. évf. — Zoltvány Irén: Erotika és irodalom. Budapest, 1924. — Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Pitroff Pál: Bársony István. Élet. 1926. évf. — Brisits Frigyes: Sziklay János írói egyénisége. Budapest, 1927. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyüjteménye. Budapest, 1927. — Lőrinczy György: Bársony István. Budapest, 1927. — Alszeghy Zsolt: Bársony István munkái. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Werner Gyula emlékének ünneplése. Eger, 1928. — Alszeghy Zsolt: Benedek Elek. Irodalomtörténet. 1929. évf. — Kéky Lajos: Benedek Elek. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Speneder Andor: Werner Gyula. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Benedek Marcell: Magyar író tragédiája 1929-ben. Benedek Elek utolsó évei. Budapest, 1930. — Hankiss János: Magyar ábránd a nyolcvanas évekből. Debreceni Szemle. 1930. évf. (Beksics Gusztávról.) — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Hatvany Lajos:

Emlékbeszéd Bródy Sándor felett. Budapest, 1931. — Preszly Loránt: A szegedi népies írók. Széphalom. 1931. évf. — Kiss Gizella: Justh Zsigmond. Budapest, 1932. — Nagy József: Tóth Béla élete és munkássága. Budapest, 1932. — Németh László: A Nyugat elődei. Tanu. 1932. évf. — Révész Imre: Tóth Béla levelei Révész Kálmánhoz. Debreceni Szemle. 1932. évf. — Siklóssy László: Vadnai Károly és a Fővárosi Lapok. A Sajtó. 1832. évf. — Szigetvári Iván: Vadnai Károly százados ünnepe. Irodalomtörténet. 1932. évf. — Régi magyar elbeszélők. Szinnyei Ferenc bevezetésével a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. Két kötet. Budapest, 1932. — Badics Ferenc: Emlékezés Vadnai Károlyra. Budapest, 1933. — Gálos Magda: Sigismond Justh et Paris. Budapest, 1933. — Kéky Lajos: Abonyi Lajos. Budapesti Szemle. 1933. évf. — Steiner Lenke: Ágai Adolf. Budapest, 1933. — Szász Károly: Emlékezés Vadnai Károlyra. Irodalomtörténet. 1933. évf. — Vargha Zoltán: Abonyi Lajos szellemi öröksége. Protestáns Szemle. 1933. évf.

A DRÁMA FEJLŐDÉSE.

Szigligeti Ede színműírói munkássága még javában virágzott, Jókai Mór és Szigeti József darabjait az egész országban tapsolta a közönség, amikor új irány tűnt fel drámairodalmunkban: az újromantikusok színműírói iskolája. Rákosi Jenő regés színjátékai és a nyomukba lépő mesedrámák az 1870-es évek elejétől fogva komoly sikereket arattak; a közönségnek tetszett a mesék birodalma, a fantázia világa, a költészet játékossága. Az újromantikus irány tárgy, hangulat, nyelv és verselés terén szembehelyezkedett a szárazabb stílusú drámaírással és hadat üzent a számító józanságig zsugorodó színszerűségnek. A képzelet csapongó szabadságát kívánta, a párbeszédek hatásos képgazdagságával iparkodott hatni.

Az újromantikus mesedrámák szerzői vagy az ábrándok világába helyezték darabjaik színhelyét vagy távoleső országokat választottak hőseik számára: Görögországot, Spanyolországot, Skóciát. A képzelt színhelyhez hozzáillesztették a nagy általánosságban kiválasztott időt s a tér és kor irreális alapjára helyezték hőseiket. Ezek a históriai álarcú színpadi alakok ritkán voltak igazi történeti személyek; a szorosabb históriai megkötöttség erősen gátolta volna a színműírók szabad mozgását; a történelem csak a régmult idők emlegetésében és a hősök hang-

zatos neveiben jelentkezett. Elméskedő szerelmi játékok peregtek le a nézők előtt boldog házassági megoldásokkal. A hallgatóság néhány óráig más világban élt, elfeledte a mindennapi élet szürkeségét, örvendhetett az igaz szerelem diadalának. Királyok, hercegek, grófok, lovagok, udvari emberek, stilizált parasztok szavaltak a színen; a komoly jelenetek pátoszát a vidám helyzetek tréfája váltotta fel; a nyelv és verselés választékossága jól illett a mesehangulathoz. A lelki megokolásokkal, a jellemfejlesztés finomságaival, a bonyodalmak továbbvitelének hihetőségével nem sokat törődtek a szerzők; szellemesek és szárnyalók akartak lenni; a jambusos dráma poétikus dikciójára vetették a súlyt.

Rákosi Jenő példájára Dóczy Lajos (1845—1918) is szerencsés kísérletet tett a mesedrámában *Csók* című vígjátékával. A regeszerű színdarab 1874-ben került színre a Nemzeti Színházban, nagy sikert aratott, a kritika lelkesen fogadta. Meséje egyszerű: az egyik spanyol király száműzi udvarából a szerelmet, megtiltja országában a csókot, de később maga is szerelmes lesz s be kell látnia, hogy az embereket nem tarthatja vissza a csóktól. Hasonló vígjátéki motívumok már voltak a külföldi vígjátékokban, Dóczy Lajos érdeme a téma friss feldolgozása, a gondolatok elmésége, a költői csillogás. Játsziságra és derűre törekedett, erős lírát vitt mese-elemei közé, a csók dicsőítéséről szóló hangzatos költeményével különösen meglepte közönségét. Hősei nem húsból-vérből való személyek, hanem a képzelet szeszélyes alakjai, fordulataiban sok a valószínűtlenség, de ez a műfaj természetével járt,

a romantikus álomvilág következése volt. Másik mesedrámája, az *Ellinor királyleány* (1896), az Elfrida-monda szabad feldolgozása. A király leánynézőbe küldi egyik udvari emberét, a hűtlen lovag félrevezeti urát hamis jelentésével s maga veszi nőül a szép hajadont: ebből indul ki a bonyodalom. A színhely Skócia ködös világa. A mesevezetés vígjátéki menetű, a megoldás az igaz szerelem diadalát hirdeti. Dóczy Lajos a történeti vígjátékban *(Utolsó szerelem, Széchy Mária)* és a társadalmi színműben *(Vegyes párok, Vera grófné)* is tett néhány többé-kevésbé sikeres próbát. Azok a részletei sikerültek legjobban, amelyekben ötleteit, élceit, szójátékait sziporkáztathatta. A szellemeskedés, nyelvi játékosság, verselő ügyesség volt tehetségének igazi tere. Mese-alkotásának fogyatkozásairól és jellem-ábrázolásának elmosódottságáról jambusos lirizálásával terelte el a figyelmet; a technikai ügyeskedéshez nagyobb hajlama volt, mint a monumentális stílushoz; az élet igazi képét, a cselekedetek belső igazságát szívesen helyettesítette papiros-ornamentikával.

A komoly társadalmi színmű az 1870-es évek drámaírói közül legtöbbet köszön Toldy Istvánnak. (1844—1879.) A harcias író ellenséges indulattal rajzolta a korabeli magyar életet, indulatosan beszélt a társadalmi hazugságokról, meséibe erős drámaiságot öntött. Sardou és az ifjabbik Dumas eredeti szellemű tanítványa volt; szatirikus hajlamú, heves demokrata. Arisztokrata-gyűlölete, pap-ellenessége, zsidó-barátsága meglepte kortársait; megvolt benne a rajongó fiatal emberek minden túlzó, torzító,

rajongó politikai eltogultsága. *A jó hazafiak* (1872) című vígjátéka a kiegyezés korabeli magyar közélet szomorú tükörképe; bemutatta azokat a hangos politikusokat, akik örökké a haza javát emlegetik, de mindig csak a maguk érvényesülésére gondolnak. Másik vígjátékában, *Az új emberek*ben (1874), merész gondolkodással hirdette, mennyire kívánatos a szabadelvű szellem megerősítése egy olyan országban, ahol az idők haladását figyelmen kívül hagyták. *Kornéliá*ban (1874) végzetesen fejlődő családi történet bontakozik ki az olvasó előtt: a hitvány férj aljassága és a mélyen érző feleség tragédiája. Ez már házasságtörési dráma. A kaszinói körök erkölcstelenségének rajzába belejátszik a szerző felháborodása az arisztokrácia és a dzsentri ellen. Látszatra kifogástalan gavallérok a társadalom támaszai, mások megcsuszamlásaival szemben szigorú erkölcsbírák, de valójában álszentek, cinikusok, léha erkölcsűek. *Lívia* (1874) mérgezett fantáziára valló társadalmi dráma. A szerző az erotikus képzeletből fakadó sikamlós történetben politikai támadást intézett a katolikus egyház és a hitbuzgó főrangú családok ellen; egyik hősében, a jezsuita Ramiac atyában, olyan sötétlelkű cselszövőt léptetett fel, hogy a józanul gondolkodó embernek megáll az esze a ponyvaregényszerű beállításon. Iránydrámája a vallásos érzést hatalmi célokra kiaknázó egyházi törekvések ellen készült, de nem a nemes pátosz hangján, nem a szellem fölényes erejével, hanem a rágalom erkölcsrontó nyelvén. A színmű kompozíciójának biztossága és meseszövésének izgalmas volta méltán fölkeltette a dramaturgok figyelmét.

A társadalmi vígjáték művelői között a kiegyezés korától a millennium tájáig Berczik Árpád (1842—1919) volt a legtermékenyebb szerző. Tömegesen vitte színre Deák Ferenc és Tisza Kálmán korának jellemző alakjait, a maga képzeletéből is számos figurát alkotott, legszívesebben a politikai élet élősdieit, a társadalom üresfejű nagyságait, a hivatalnoksereg fontoskodva törtető tekintélyeit tűzte tolla hegyére. Tréfás társadalmi rajzaiból optimista életszemlélet, magyaros derű és nem csekély ötletesség áradt; jelenetezése ügyes, hangja közvetlen, párbeszédei elevenek voltak. *A fertálymágnások* (1867) című politikai vígjátéka fürge iróniával mutatott rá a vármegyei nemesség álláshajszolására; a vármegye urai nagyon nagy hazafiak, de csak addig, amíg a hazafiaskodás a maguk hatalmát szolgálja, amíg a honfiúi szólamok anyagi érdekeiket segítik; ha a kéz-kezet-mos elve nem válik be a gyakorlatban, mindjárt előbújik az ellenzékiség fenyegető hangja. A korszerűség többnyire ott volt Berczik Árpád darabjaiban, de alkalmi vonatkozások nélkül is tudott hatásos darabokat írni. Az irodalomtörténeti vígjátékot *Himfy dalai*val (1898) ő hozta divatba. Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza szerelmének feldolgozásával aratta legnagyobb sikerét, ennek a színdarabjának tapsolt leglelkesebben a közönség. Derűs jeleneteiben szeretettel támasztotta fel a régi magyar világot s az egykor országosan ünnepelt, később túlságosan elfeledett dunántúli költő pályájának szép emléket emelt. Berczik Árpád nem nagystílusú vígjátékíró, színdarabjainak legnagyobb része már életében elavult, de azért érdemeiről az irodalomtör-

ténet nem feledkezhetik meg. A Nemzeti Színház műsorát évtizedeken át tehetségesen támogatta, munkásságával pályatársainak sok ösztönzést adott, stílusa előbbrevitte a magyar vígjáték párbeszédeinek frisseségét.

Történeti tragédiák írásával Rákosi Jenőtől kezdve majd mindegyik becsvágyóbb színpadi szerző megpróbálkozott, a drámairók ebben a műfajban jóval erősebbek voltak, mint a vígjátékban vagy a társadalmi színművek írásában. Váradi Antal (1854—1923) első tragédiájával, az *Iskariót*tal (1876), aratta pályája legszebb sikerét. Nehéz feladat megoldására vállalkozott, a kereszténység tanításai eléggé megkötötték a kezét, az újtestamentumi szövegek szent tilalomként álltak az útjába, mégis sikerült kikerülnie a kegyeletsértés veszedelmét, elhárítania a vallásos hagyományok megbántásának vádját. Hőse, az áruló Júdás apostol, nem pénzért árulja el az Üdvözítőt, hanem zsidó nemzeti érzésből: elégedetlen a Messiás békeszerető tanításaival, fegyvert akar ragadni az új eszmék diadaláért, dicsőségvágyától elvakítva a saját kezébe szeretné venni a vezéri zászlót. Megesküszik, hogy ha a Megváltó nem áll a fellázított nép élére, a farizeusok hatalmába adja mesterét. Árulása után az apostolok feltárják előtte szörnyű bűnét, az önvád felébred lelkében, környezetének megvetése elől a halálba menekül. A szerző helyes gondolata, hogy Jézust nem viszi a színpadra s a tragédia egyetlen nőalakjának, Magdolnának, szerepeltetésében is tapintatosan jár el. Péter apostol és János apostol beszédei, Júdás lelki összeomlásának rajza különösen hatásos részletek. Váradi Antal többi drámáiban is nagy gondot fordított a

mese színszerű felépítésére, a hangulat tragikus pátoszára, a nyelv és verselés lendületére. Kísérletet tett az ókori tárgyú mesedrámában *(Tamora)*, a történeti szomorújátékban *(Charitas, Szent Margit asszony, Ráfael)*, a társadalmi színműben *(Az eredendő bűn)* és a vígjátékban *(A tőr)*. Bár ismerte a színpadi hatás titkait és dikciója mindig költői volt, sikerültebb darabjai is csak rövid ideig tartották fenn magukat a színen. A nézőközönség könyvdrámaszerűnek találta történeti tragédiáit.

Bartók Lajos (1851—1902) az újromantikus mesedrámából indult ki. *A legszebb* (1880) című vígjátékában az ókori Görögország kisvárosi életét támasztotta fel; sajnos, csak a nevekben és színtérben, minden történeti tanulmány és antik hangulat nélkül. Meséje egy szépségversenyből indul ki, a társalgás Rákosi Jenő Aesopusának módszere szerint folyik, öreg tökfilkók és szeretkező szabadnők nyüzsögnek a színen, komikus helyzet bőven akad. A szerző *Kendi Margit* (1884) című történeti drámájában talált igazi tehetségére. Történeti látása itt sem megbízható, Erdély képe más volt Báthory Zsigmond fejedelem idejében, hőseit egyoldalú pártossággal szerepelteti a fejedelem javára, de a tragikus összeütközés erejét költői szárnyalással mutatja be, nyelve drámai erejű. Romantikus meseszövés jellemzi *Thurán Annáját* (1888) is. Történeti drámájának ideje Mátyás király kora, színtere Bártfa városa; a polgárság retteg a várost szorongató csehektől, ebbe a háborús helyzetbe kapcsolódik bele a hőslelkű Anna asszonynak és vitéz férjének szerelmi regénye. *Erzsébet királyné* (1892): Endre és Johanna törté-

netének feldolgozása; *Mohács után* (1898): a szerző befejezetlen Zápolya-trilógiájának első része. Az utóbbiban a magyar függetlenség gondolata és a nemzeti királyság eszméje kap szárnyat II. Lajos király holtteste mellett, amikor a mohácsi csatasíkon eltemetik az elesett magyarokat.

Az 1880-as évek elejétől Csiky Gergely színműtermése megingathatatlan sarkpontja volt a budapesti Nemzeti Színház műsorának, csak a történeti drámák írói juthattak számbavehetőbb sikerekhez. Somló Sándor (1859—1916) romantikus színjátékai közül a *Fra Girolamó*nak (1895) volt legnagyobb sikere. Hősében, Savonarola Jeromos firenzei domonkosrendi szerzetesben, a hírneves egyházi szónok tragédiáját költői lélekkel dolgozta fel. A lánglelkű barát rajongva küzd a nép boldogságáért, rendíthetetlenül harcol az előkelő körök erkölcstelensége ellen, isteni küldetésében bizakodva szembeszáll a pápasággal is, ellenségei végre máglyára hurcolják. A szerző színekben gazdag tragédiát írt a híveiben csalódó népvezérről, a reménytelen női szerelem bosszúját is beleszőtte felvonásaiba, lírai hevülete fordulatos dikcióban oldódott fel. *A szombatosok* (1899) hősei XVII. századi erdélyi magyarok: Pécsi Simon és zsidózó hittestvérei. Történeti színművét ezúttal nem formálta tragédiává, a komor jelenetek után kiengesztelő befejezést adott munkájának. A Somló-darabokban a szárnyaló képzelet sokszor átcsap a regényes elemekbe, de a költészet nemessége, az ízlés finomsága és a feldolgozás színszerűsége sohasem hiányzik a szerző munkáiból. A kompozícióban nem elég erős, kissé bőbeszédű is, de ideális lélek, hősei érzelmeinek hajlékony nyelvű kifeje-

zője. Kedvelt problémája: egy-egy erős jellem belső átalakulásának bemutatása, hogyan lesz a tisztalelkű ember vétkessé, milyen erők fordítják az erény útjára a bűnökkel viaskodó lelket?

A népies irány sikerei országosan kedvelt műfajjá tették a népszínművet. Az énekes darabokban a drámai felépítés hézagai kevésbé tűntek fel a nézőknek; a szerzők a gyöngébb szövegrészek mellett is jól érvényesültek, mert tetszetős dallamokkal tüzdelték tele jeleneteiket. Az ének és tánc alkalmazása sokat ártott a falusi történetek valószerűségének, a népszínműíró akaratlanul is stilizálásra kényszerült, de a közönség és a színészek kedvelték az eszményített jellemalkotást. Az 1870-es évek elején Szigligeti Ede mellett *(A strike,* 1871; *Az amerikai,* 1872) különösen Abonyi Lajos (1833—1898) aratott nagy sikert *A betyár kendőjé*vel. (1872.) Népszínműve a betyárromantika terméke, drámai jelenetekben bővelkedő darab, Bandi gulyás züllésének sötét hangulatú históriája; a gulyást romlásba sodorja szeretője, hiába áll őrt mellette az eltaszított feleség hűsége, jósága, nagylelkűsége. Ebben a népdrámában van ugyan dal, de stílusa nem az elcsépelt népszínműi modor; a realitás nagyobb benne, mint a korabeli népies énekes darabokban. Abonyi Lajos később is kerülte a túlzó stilizálást, a valószerű népdráma felé törekedett, másrészt mindvégig kitartott a Szigligeti-hagyományok mellett: népszínműveiben a parasztok mellett helyet adott az uraknak is, a nép egyszerű gyermekeit a vidéki középosztály fiaival vegyítette. *(Panna asszony leánya.)*

A Nemzeti Színház 1874. évi irodalmi pályázatán a huszonnégy versenyző kézirat közül Tóth Ede (1844—1876) pályamunkája nyerte el a száz aranyas díjat. A jutalmazott népszínmű, *A falu rossza,* a közönség viharos tetszése mellett került színre a Nemzeti Színházban 1875 január 15-én. Egyike a legszebb magyar népies daraboknak; színszerű és mégis igazán költői. Hőse, Göndör Sándor, a szilaj parasztlegény, szereti Bátky Tercsit, de szerelmében csalódik, elkeseredésében dorbézolni kezd, garázda ember lesz belőle, igazi falu rossza. Már-már gyilkosságba esik, amikor nagynehezen észretér, szakít korhely életével, kijózanodik régi szerelméből; beleszeret egy nemesszívű paraszthajadonba, Feledi Boriskába s új életet kezd a hűséges leánnyal. Ebből a népszínműből, ha mindjárt stilizálva is, meg lehet ismerni a régi magyar falu egész életét. Alakjai kitűnő megfigyelő erőről tanuskodnak, jeleneteiben megelevenedik a sajóvidéki népélet számos jellemző mozzanata. Hőse tüzes vérmérsékletű, rosszra könnyen hajló, de alapjában nemes indulatú magyar legény; mellette szerencsésen egyénített paraszt-alakok. Bizonyos, hogy a hős lelki fejlődésének rajza nem biztos vonalú, a régi ember és az új ember között nincs meg a kellő átmenet, az erős összetűzés után meglep az ellágyuló megoldás, de az elhibázott lélekrajz nem szembeszökő, mert állandóan az író művészetének varázsa alatt állunk. Tóth Ede humora, helyzeteinek érdekessége, alakjainak talpraesettsége, népdalainak ügyes elhelyezése, zamatos magyarsága, poétikus párbeszédei nem közönséges tehetségre vallanak. *A tolonc* (1876) is kiválóan

sikerült népszínmű. Hősnője, a szegény megkínzott cselédleány, sok megalázáson és testi-lelki szenvedésen megy keresztül, végre mégis boldog lesz szerelmesével, a becsületes mészároslegénnyel. Ez már nem falusi játék, hanem kisvárosi történet, egyben-másban valóságos népdráma. A két romlatlan lélek mellett a léha és züllött alakoknak egész csoportja áll; ezeket is jól jellemzi az író. Meséje érdekes, jelenetei hatásosak.

Csepreghy Ferenc (1842—1880) népszínművei közül a *Sárga csikó* (1877) volt a leghíresebb. A szerző a komoly és víg elemet helyes színpadi érzékkel hangolta össze, meséje érdekes volt, személyei jóízű magyarsággal beszéltek, csak éppen szerkezetében tűnt fel a lazaság. Kevésbé szerencsés másik hatásos népszínműve: a *Piros bugyelláris.* (1878.) Jó magyar alakok, komikus helyzetek, ügyes fordulatok vannak a darabban; még a német színpadokon is sikerrel játszották, csakúgy, mint előbbi népszínművét. Csepreghy Ferencben tehetséges színpadi szerző szállott a sírba idő előtt. Elbeszélő munkák dramatizálásában különösen kimutatta jelenetező készségét. Franciából és németből átdolgozott látványos darabjaival a Népszínházban sorozatos sikereket aratott *(Utazás a föld körül, Sztrogoff Mihály utazása, Kolumbus Kristóf.)* Eredeti drámai munkái költői törekvésű lélek alkotásai. *(A vízözön, Saul király.)*

A budapesti Népszínház megnyitása után (1875) a népszínmű buján virágzott, a jól bevált régi darabok mellett számos új énekes játék került színre élénk hatással. A mesetípus — amint Almási Balogh Tihamér, Berczik

ARPÁD, DANKÓ PISTA, FOLLINUS AURÉL, GERŐ KÁROLY, GYŐRY VILMOS, LUKÁCSY SÁNDOR, MARGITAY DEZSŐ, MOLDOVÁN GERGELY, RÁKOSI JENŐ, RÁTKAY LÁSZLÓ, VIDOR PÁL népszínművei mutatják — meglehetősen azonos volt: a szerelmes legény vagy a szerelmes leány útjába súlyos akadályok gördülnek, de a katasztrófa bekövetkezése előtt mindig akad valami kibékítő megoldás. A személyek egymás képére teremtett alakok voltak; ezek az ünneplő ruhában járó, virágos beszédű, stilizált parasztlegények és parasztleányok nagyon tetszettek a közönségnek. A folytonos motívum-ismétlés és alak-másolás utóbb mégis csak unalmassá tette a nézőtér világát, a népdalok varázsa is gyöngült, a régi kedvelt színészek helyére nem léptek új tehetségek, a műfaj az évszázad végéig kiélte magát.

Az elcsépelt alakok közé, a rég megúnt tartalomba GÉCZY ISTVÁN (1860—) hozott ujságot. Népszínműveiből más témakör, frissebb levegő, költői hang csendült a közönség felé; ez az újítás kissé felvillanyozta az elkoptatott szerelmi jelenetekbe belefáradt nézőket. *A gyimesi vadvirág*ból (1897) hiányzott a régibb népszínművek édeskés érzelmessége; *Az ördög mátkája* (1897) is komor történet volt. A szerző az erdélyi magyarság körébe helyezte meséit, eredeti epizód-alakokkal dolgozott, a népies szokásokat ügyesen alkalmazta. Énekes népszínművein kívül más drámai fajokban is sikeres próbákat tett: a népdrámában, a társadalmi színműben, a történeti tragédiában. Az *Anyaföld* (1900) a szocialista mozgalmak elfajulásának tükörképe: az egyik faluban a városi agitátorok felbujto-

gatják a népet, az aratók sztrájkba lépnek, a népzendülésből fegyveres összeütközés lesz. Az *Apostol* (1904) munkásdráma társadalomjavító szándékkal, de egyben irodalmi eszközökkel is. A szerző a maga színműírói pályáján egyrészt romantikus fantáziával pillantott bele a földművelőnép magánéletébe, másrészt a kor szociális mozgalmainak ütőerén tartotta kezét. Történeti tragédiáiban szenvedélyes érdeklődéssel fordult a lázadások és összeesküvések hősei felé. Távol állt minden izgató szándéktól, inkább csak a megrendítő események titokzatosságát és a romantikus színszerűség hatásait kereste.

Színműírók:

Abonyi Lajos (1833–1898) földbirtokos, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Az 1870-es évek elejétől kezdve számos népies színdarabot írt a Nemzeti Színház és Népszínház számára. (A betyár kendője, 1873; Panna asszony leánya, 1875; Magduska öröksége, 1888; Siroki románc, 1894; Leányasszony, 1893; A férfi sorsa az asszony, 1897.) Népszínművei drámai jelenetekben gazdag darabok, nem pedig egyszerű változatai Szigligeti Ede, Szigeti József és Tóth Ede népszínműtípusának.

Almási Tihamér (szül. 1838. október 31. Pest; megh. 1907. június 19. Budapest), családi nevén Balogh Tihamér, budapesti orvos, Balogh Zoltán költő testvéröccse. A Népszínház kedvelt szerzője volt, Blaha Lujza számára több hatásos szerepet írt. Népszínművei magyar nótákkal megtüzdelt érzelmes szerelmi történetek. Mint orvosi szakíró is magára vonta a figyelmet, egy időben a Homeopathia című folyóiratot szerkesztette. Hatvankilenc éves korában halt meg. — Clarissse. Dráma. Budapest, 1875. (A Nemzeti Színház száz aranyas díjával jutalmazott pályamű.) — A milimári. Népszínmű. Budapest, 1880. (A Népszínház ezer frankos díjával jutalmazott pályamű.) — A Borzáné Marcsája. Népszínmű. Budapest, 1880. (Népszínház.) — A tót leány. Népszínmű. Budapest, 1883. (Népszínház. A részben etnográfiai

szempontú darab a tótos kiejtés komikumát is kiaknázza, egyébiránt rokonszenves alakoknak mutatja be a tótokat.) — Cigány Panna. Budapest, 1884. (Népszínház. A cigányélet bemutatása cigányos kiejtésü magyar beszéddel.) — Sári néni. Népszínmű. Budapest, 1885. (Népszínház.) — Egy görbe nap. Énekes bohózat. Budapest, 1902. (Ágai Adolf társaságában irt színdarab. Ezt is a Népszínházban adták elő.)

Bartók Lajos (1851–1902) hírlapíró, a Bolond Istók szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Színdarabjaival az 1870-es évek végétől kezdve szerepelt a Nemzeti Színház közönsége előtt.

Beöthy László (szül. 1873. április 13. Budapest; megh. 1931. május 7. Budapest) hírlapíró, utóbb színházigazgató. Beöthy Zsolt és Rákosi Szidi fia volt, jogi tanulmányait nem fejezte be, 1891-től kezdve a Budapesti Hirlap szerkesztőségében dolgozott. Nagybátyjai, Rákosi Jenő és Rákosi Viktor, sikeresen egyengették pályáját. Huszonöt éves korában a Magyar Színház élére került, 1900-ban a Nemzeti Színház igazgatója lett, állásától való megválása után 1903-ban megnyitotta a Király Színházat, 1907-ben a Magyar Színház is újra az ő igazgatása alá került, később más színházakat is érdekkörébe vont, 1916-ban a főváros reábízta a Népopera vezetését, 1918-ban megszervezte az első magyar színházi trösztöt: az Unió részvénytársaságot. (Magyar Színház, Király Színház, Belvárosi Színház, Blaha Lujza Színház, Andrássy-úti Színház.) Sikereinek nagy része, veleszületett üzleti érzékén kívül, a zsidósággal való szoros kapcsolatának tulajdonítható; halála után az Egyenlőség mint a zsidó kultúra egyik legfőbb támaszát siratta el; sok zsidó színműírónak, zeneszerzőnek, színésznek és színházi alkalmazottnak adott kenyeret, támogatást, érvényesülést. — Irodalmi munkássága a XIX. századra esik. Tehetséges humoristának indult, de színházi vállalkozásai korán elvonták az irodalomtól. Formás költeményein és sikerült novelláin kívül írt néhány eleven bohózatot. (A három Kázmér, Béni bácsi, Kovácsné.) — Két lány egy legény. Budapest, 1894. (Regény.) — Asszonyok a kaszárnyában. Budapest, 1897. (Novellák.) — Aranylakodalom. (Rákosi Viktorral együtt írt hazafias színmű. A Magyar Színház ezzel a látványos darabbal nyílt meg 1898-ban.) — Sulamith. (A Makai Emil

segítségével átdolgozott zsidó daljátékot 1899-ben játszották először a Magyar Színház tagjai. A darab fényes sikert aratott, a pesti zsidóság tömegesen tódult előadásaira. A daljáték szerzője, Goldfaden Ábrahám, pályája elején tanító volt az egyik oroszországi zsidó hitközségben, később kivándorolt hazájából, színigazgató lett New-Yorkban, utóbb lapot szerkesztett, végül Párisban telepedett le mint magánzó. Jiddis nyelven írt színdarabjaival megalapította a zsidó zsargon-drámát.) — A csillag fia. (A héber nemzet történetéből merített mesetárgy szintén nagy tömegeket vont a Magyar Színházba 1900-tól kezdve. Ezt a Goldfaden-daljátékot, a Bar Kochbát, Pásztor Árpád társaságában dolgozta át magyarra Beöthy. Az előadások idején a Hét munkatársa megjelent Párisban Goldfaden Ábrahámnál s magasztaló cikket írt az öreg oroszról. A cikkből megtudjuk, hogy «a zsidó színház atyjának» harmincnál több jiddis drámája van, nagyobbára zenés színmű; ezeket a német-zsidó darabokat az egész föld kerekségén mindenütt előadták, ahol nagyobb számban élt a zsidóság; de különösen három város lelkesedett munkáiért: Budapest, New-York és Varsó.)

Berczik Árpád (szül. 1842. július 8. Temesvár; megh. 1919. július 17. Budapest) miniszteri tanácsos, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Katolikus nemesi családból származott, a kiegyezés megkötése előtt a helytartótanács tisztviselője volt, az alkotmány helyreállítása után a miniszterelnökség szolgálatába lépett. Mint a sajtóosztály főnöke, évtizedekig sikerrel szolgálta a hatvanhetes kormánypolitika ügyét. A Nemzeti Színház egyik legtermékenyebb szerzője volt, színdarabjaiból humoros emberszemlélet enyhe szatira, magyaros életfelfogás áradt. Hetvenhét éves korában halt meg. — Félszázadot meghaladó drámairói pályáján 58 színdarabot írt, ezek közül a fővárosban 47 darabja került színre. Vígjátékai meglehetősen hasonlítottak egymáshoz, de azért a közönség többnyire szívesen fogadta előadásukat. Ezekben a társadalmi vígjátékokban mintha Kisfaludy Károly szelleme újult volna meg némi modern átírással. A kompozicióban és mesebonyolításban nem volt erős a szerző, komikus helyzeteit sokszor ismételte, a cselszövényeknek tág teret juttatott, ismert típusai újra és újra felbukkantak, a házassági megoldást minden néző előre sejthette, de társalgó készsége eleven volt, jelenetei vidá-

man gördültek. Enyhe szatiráját legszívesebben a fővárosba szakadt dzsentri és az előkelő környezetbe vágyó polgárcsaládok ellen irányította; a lecsúszott földbirtokos-gavallérok és a rangkórságban szenvedő pesti kereskedők kölcsönös érdekharcába sok mulatságos vonást vegyített. — Két vígjáték. Pest, 1869. (A fertálymágnások, A népszerűség. Mindkettő a Budai Népszínházban került színre.) — A Székelyföldön. Népszínmű. Budapest, 1874. (Száz arannyal jutalmazott pályamű. A Nemzeti Színházban 6-szor került szinre.) — Házasítók. Vígjáték. Budapest, 1875. (Nemzeti Színház.) — Az igmándi kispap. Népszínmű. Budapest, 1881. (Népszínház.) — Nézd meg az anyját. Vígjáték. Budapest, 1883. (Nemzeti Színház.) — A protekció. Vígjáték. Budapest, 1885. (Nemzeti Színház.) — A bálkirálynő. Vígjáték. Budapest, 1885. (Nemzeti Színház.) — A veteránok. Fővárosi életkép. Budapest, 1886. (Népszínház.) — A parasztkisasszony. Népszínmű. Budapest, 1886. (Népszínház.) — Vig órák. Elbeszélések. Budapest, 1888. — A svihákok. Vígjáték. Budapest, 1889. (Nemzeti Színház.) — A peterdi csata. Vígjáték. Budapest, 1891. (Nemzeti Színház.) — A papa. Vígjáték. Budapest, 1894. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Nemzeti Színház.) — Őszi hajtás. Elbeszélések. Budapest, 1897. — Himfy dalai. Történeti vígjáték. Budapest, 1898. (Nemzeti Színház. Harminc év alatt 83-szor került színre.) — A kurucok Párisban. Történeti vígjáték. Budapest, 1902. (Nemzeti Színház.) — Miniszterválság. Vígjáték. Budapest, 1905. (Nemzeti Színház.) — Az udvari tanácsos. Vígjáték. Budapest, 1905. (Vígszínház.) — A figyelmes férj. Elbeszélések. Budapest, 1906. — A pozsonyi diéta. Történeti vígjáték. Budapest, 1907. (Nemzeti Színház.) — Nyári feleség. Elbeszélések. Budapest, 1910. — Magyar tárcák. Budapest, 1912. — Berczik Árpád színművei. Öt kötet. Budapest, 1912. (A válogatott gyüjteményt Kéky Lajos rendezte sajtó alá.)

Bercsényi Béla (szül. 1844. május 25. Miskolc; megh. 1901. október 17. Budapest), a Nemzeti Színház népszerű művésze, színiakadémiai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. Társadalmi színműveit a Nemzeti Színház számára irta. (Az ezredes leánya, A váltó, Az új élet.) Ezekben a darabokban a francia színpadi szerzők példáját követve nem sikertelenül kísérletezett néhány társadalmi jelenség drámai feldolgozásával. (Gróf Dormándy Kálmán, 1877.)

Csepreghy Ferenc (szül. 1842. augusztus 15. Szalka, Hont megye; megh. 1880. február 6. Görbersdorf, Németország), a Népszínház titkára, a Petőfi-Társaság tagja. Esztergomi asztalosleǵény volt, később öccsével együtt asztalosműhelyt nyitott a fővárosban, a gyalupadot harminc éves korában cserélte föl az íróasztallal; sógora, Rákosi Jenő, maga mellé vette titkárnak a Népszínházba, itt dolgozott haláláig. Gyötrelmes mellbetegség kínozta, hiába keresett bajára enyhülést külföldi fürdőhelyeken, orvosai nem tudták megmenteni. Harmincnyolc éves korában hűnyt el. — A Népszínház négy év alatt tizenkét színdarabját adta elő négyszáznál több előadásban. Színművein kívül költeményeket, elbeszéléseket és regényt is írt. — Magyar fiúk Bécsben. Vígjáték három felvonásban. Pest, 1871. (Ezt a darabját műkedvelő iparostársai 1865-ben adták elő az esztergomi katolikus legényegyletben. A szerző itt is, a pesti katolikus legényegyletben is messze kitűnt értelmességével társai közül.) — A vízözön. Vígjáték öt felvonásban. Budapest, 1875. (Népszínházi előadását a közönség és a kritika egyértelmű méltánylással fogadta.) — A sárga csikó. Budapest, 1878. (Első előadása a Népszínházban: 1877. Németre is lefordították.) — A piros bugyelláris. Budapest, 1878. (Első előadása a Népszínházban: 1878. Németre is lefordították.) — Csepreghy Ferenc összes művei. Öt kötet. Budapest, 1881. (Sajtó alá rendezte Rákosi Jenő.)

Csiky Gergely (1842–1891) temesvári katolikus paptanár, később budapesti író, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját tárgyaló fejezetben. — Már az 1880-as évek közepén feltűnt drámáival, de országos hatása csak a Proletárok előadásával kezdődött. (1880.)

Dankó Pista (szül. 1858. Szeged; megh. 1903. március 29. Budapest) zeneszerző, az első cigány író a magyar irodalomban. Mindössze négy elemi osztályt végzett, tizenöt éves korában már cigánybandája volt Szegeden, zeneszerzői tehetsége az 1880-as években bontakozott ki. Érvényesülésének egyengetésében legtöbbet tett Pósa Lajos; a híres népdalköltő szövegeihez ő szerzette a legsikerültebb dallamokat. Nótáit az 1880-as évektől kezdve az egész országban énekelték. Szegedről később Pestre költözött, egy időben önálló daltársulat élén járta be az országot. Negyvenöt éves korában halt meg. — Első népszínművét az óbudai színházban játszották (Cigányszerelem), második

népszínművét a városligeti színkörben adták elő (A halász szeretője), harmadik népszínműve nyomtatásban is megjelent (Pataki leányok).

Dóczy Lajos báró (szül. 1845. november 29. Sopron; megh. 1918. augusztus 28. Budapest) hírlapíró, külügyminiszteri tisztviselő, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Atyja, Dux Mór izraelita kereskedő, a szabadságharc alatt tönkrement, a tehetséges fiút rokonai segítették, a soproni evangélikus gimnázium tanulója volt, ekkor kötött barátságot Rákosi Jenővel. Tizenkét éves korában még nem tudott magyarul, csak a német-zsidó zsargont beszélte. Bécsi joghallgató korában belépett az egyik osztrák lap szerkesztőségébe, lapja őt küldte tudósítónak az 1865. évi pesti országgyűlésre, mint ujságíró kitűnően bevált. A magyar lapokba írt cikkei is magukra vonták a figyelmet. Deák Ferenc hatvanhetes politikáját támogatta, néhány év mulva gróf Andrássy Gyula miniszterelnök házi zsurnalisztája lett; mikor a gróf 1872-ben átvette a külügyminiszterséget, Dóczy Lajost is magával vitte Bécsbe. A neves író, megkeresztelkedése után, fényes hivatali pályát futott meg: külügyminiszteri osztálytanácsos, magyar nemes, udvari tanácsos, csoportfőnök és előkelő érdemrendek tulajdonosa lett. 1900-ban bárói rangot nyert I. Ferenc József királytól, 1902-ben nyugalomba vonult s Bécsből Budapestre költözött. Hetvenhárom éves korában halt meg. Később az Egyenlőség izraelita hetilap visszakövetelte az elhúnytat a keresztény magyarságtól a zsidóság számára: «Ha Dóczy el is hagyta a zsidóságot, még sem tagadható, hogy zsidó vér csörgedezett ereiben, zsidó humor volt idegzetében, minden alkotása az átöröklött zsidó szellemnek volt a megnyilatkozása. Ezért, ha a Börnék, Heinék, Dóczyak távol esnek is a mi vallási ideáljainktól, szellemi alkotásaik mégis csak a sokoldalú zsidó munkásságnak egyik részét teszik.» — Dóczy Lajos ifjúsága Rákosi Jenő feltünésének korszakába esett, gyermekkori barátjával együtt szervezték meg a Kávéforrás asztaltársaságot, ennek a kormánypárti liberális írói csoportnak voltak a tagjai Ágai Adolf, Berczik Árpád, Hevesi Lajos, Toldy István és más ifjú írók. Első szépírói sikerét Goethe-fordításával aratta: Goethe: Faust. Első rész. Pest, 1872. (Fordításáról helyesen állapította meg félszázaddal később Rákosi Jenő, hogy abban nemcsak verselő ügyesség van, hanem valóságos ihlet is. A fordító zsebében mindig ott volt a Faust-könyv, éjjel-nappal ez a munkája járt eszében. «Mint ahogy

a szerelmes ember asszonyok után futkos, az iszákos ember örökké szomjas, úgy szállta meg Dóczy lelkét a Faust ördöge. És ez a körülmény teszi minden addig és azóta megjelent Faust-fordításoknál különbbé az övét.») — Névtelen levelek Tisza Kálmánhoz. (A feltűnést keltő politikai cikksorozat először Rákosi Jenő napilapjában, a Reformban, jelent meg s a Tisza Kálmán vezérlete alatt álló ellenzéki pártnak nem csekély bosszúságot okozott. Mintája a Június álnéven kiadott XVIII. századi híres angol névtelen levélsorozat volt.) — Csók. Vígjáték négy felvonásban. Budapest, 1874. (A M. T. Akadémia Teleki-jutalmával kitüntetett pályamű ötödik kiadása 1891-ben jelent meg. Az első kiadást Rákosi Jenő, a szerző bizalmas barátja, a maga költségén nyomatta ki, mert Ráth Mór könyvkiadó csak így vállalkozott a színmű forgalomba hozására, nem bízott a pályanyertes vígjáték könyvárusi sikerében. Első előadása a Nemzeti Színházban: 1874. Németül a bécsi Burgszínházban: 1877. A külföldi zsidóság közvetítésével lefordították horvát, cseh és svéd nyelvre is. A vígjáték megírásának történetéről Rákosi Jenő érdekes dolgokat mond el önéletírásában. Dóczy Lajos, akkor még Dux Lajos, nem nagy reményekkel pályázott a Teleki-díjra s elkövette azt a hibát is, hogy a jeligés levélbe nem a családi nevét írta be, hanem írói álnevét, holott az Akadémia szabályai az álnevűség esetén megtagadták a szerzőktől a jutalom kiadását. Mikor bizalmas úton híre jött, hogy néhány nap mulva milyen értékes verses dráma részesül majd a jutalomban, Rákosi Jenő kihallgatásra jelentkezett a belügyminiszternél, szerencsésen elintézte a névmagyarosítás ügyét, a Deák-párti lapszerkesztő kérése elől nem zárkózhattak el. Mire az Akadémia ülésén felbontották a jeligés levelet, Dux Lajos már hivatalosan is Dóczi Lajos volt, később pedig báró Dóczy Lajossá lett.) — Utolsó szerelem. Történeti vígjáték. Budapest, 1880. (Mint a szerző több más munkája, ez is megjelent németül. Meséjének történeti háttere Nagy Lajos király kora.) — Széchy Mária. Történeti színmű. Budapest, 1885. — Vegyes párok. Színmű három felvonásban. Budapest, 1889. — Költemények. Budapest, 1890. (Az író szellemes, de kissé hideg lírikus.) — Beszélyek és vázlatok. Két kötet. Budapest, 1890. (Elbeszélő munkái közül legjobb Carmela című társadalmi regénye. Ügyes meseszövés, eleven jellemrajz, fordulatos stílus van a kis regényben.) — Vera grófnő. Szomorújáték három felvonásban. Buda-

pest, 1891. — Die Tragödie des Menschen. Dramatisches Gedicht von Emerich Madách. Budapest. 1891. (Német nyelven megjelent műfordításai közül kiemelkednek még Vörösmarty- és Arany-versei. Strauss János egyik operájának szövegét Arany Pázmány Lovagja nyomán írta meg.) — Ellinor királyleány. Történeti vígjáték. Budapest, 1897. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Előbbi színdarabjaihoz hasonlóan ezt a vígjátékát is előadták a Nemzeti Színházban, de igazi sikere csak a Csóknak volt.) — Schiller költeményei. Budapest, 1902. (Vargha Gyula Schiller-verseivel versenyző műfordítások.) — Goethe költeményei. Budapest, 1906. (Egy-egy magyartalan nyelvbotlás vagy tárgyhoz nem illő kifejezés olykor kizökkenti az olvasót a költői hangulatból, de azért ezek a műfordításai is érdemes alkotások.) — Dóczy Lajos összes művei. Tíz kötet. Budapest, 1900–1906. (Eredeti munkáinak és műfordításainak válogatott gyüjteménye.) — Csokonai. Tanulmány. Budapest, 1902. (Magyar Könyvtár.) — Csók. Vígjáték. Budapest, 1902. (Magyar Könyvtár.)

Follinus Aurél (szül. 1854. június 29. Brassó; megh. 1922. április 13. Ujpest) vándorszínész, két évig a budapesti Népszínház rendezője, egy időben a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója. Hatvannyolc éves korában halt meg. Az 1870-es évektől kezdve számos népszínművet és vígjátékot írt, de színdarabjai kéziratban maradtak s csak másolatok útján terjedtek a vidéki színtársulatok között. Néhány énekes játékát az egész országban sikerrel játszották. Száz aranyas pályadíjjal jutalmazott népszínműve, a Náni, 1889 őszén zajos tapsok között került színre a Népszínházban. Századik előadása 1894-ben volt. Hősét, a derék sváb leányt, Blaha Lujza szerencsés elgondolással alakította.

Gabányi Árpád (szül. 1855. augusztus 18. Eperjes; megh. 1915. október 23. Budapest) színész, a Nemzeti Színház tagja. Művészete főkép a jelentősebb epizódszerepekben ragadta meg a közönséget. Termékeny író volt, de színdarabjainak csak egy része jelent meg nyomtatásban. Történelmi drámáival többször nyert akadémiai jutalmat. (A pogány magyarok, A fekete cár.) Hatvan éves korában halt meg. — Miska biografiája. Egy színész története. Kolozsvár, 1881. — Egy krajcár emlékiratai. Budapest, 1884. — Két vén gyerek. Regény. Budapest, 1886. — A kakasüllőn. Monológ. Budapest, 1888. (Számos víg

monológja közül a legnépszerűbbek egyike.) — Az apósok. Vígjáték. Budapest, 1890. (Nemzeti Színház.) — A Kapi-vár. Történeti vígjáték. Budapest, 1893. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Nemzeti Színház.) — Sámuel király. Történeti dráma. Budapest, 1895. (Nemzeti Színház.)

Gerő Károly (szül. 1856. október 18. Hévizgyörk, Pest megye; megh. 1904. október 30. Budapest), a fővárosi villamos vasúttársaság titkára. Jogot végzett, eleinte a Népszínház hivatalnoka volt, később a Nemzeti Színház titkára; ebből az állásából ment át a közlekedés szolgálatába. Negyvennyolc éves korában halt meg. — Énekes darabjait erős színpadi érzékkel jelenetezte, tréfás alakjainak sokat tapsolt a fővárosi és vidéki közönség. Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon szerint «darabjait egyenesen Blaha Lujza számára írta». — Vadgalamb. Népszínmű. Zenéje Szentirmay Elemértől. Budapest, 1885. (A Népszínház mutatta be 1885-ben.) — Tunikás leányok. Fővárosi életkép. Budapest, 1886. (Népszínház.) — Túri Borcsa. Népszínmű. Zenéje Erkel Elektől. Budapest, 1886. (Népszínház.) — Az eladó leány. Vígjáték. Budapest, 1888. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Nemzeti Színház.) — Az uzsai gyöngy. Népszínmű. Budapest, 1889. (Népszínház.) — Kis madaram. Népszínmű. Budapest, 1892. (Népszínház.) — Próbaházasság. Fővárosi életkép. Budapest, 1893. (Népszínház.) — Felhőszakadás. Népszínmű. Budapest, 1898. (Népszínház. A darab szocialista ízű népszínmű volt s közel állt ahhoz, hogy politikai tüntetésekre adjon alkalmat. Az éhező nép meg akarja bosszulni magát kapitalista kizsákmányolóján, de mivel lázítója és vezére szerelmes lesz a gyáros leányába, a zendülés jó véget ér.)

Géczy István (szül. 1860. május 15. Alsóábrány, Borsod megye) vidéki színész, 1897-től a Nemzeti Színház hivatalnoka, később az Országos Színészegyesület titkára, a Petőfi-Társaság tagja. Darabjainak egy részét társ-szerzővel írta. (Hegedüs Gyulával együtt az Apostol és az Enyészet című társadalmi drámákat, Kiss Arnolddal a Kazárföldön énekes játékot, Lampérth Gézával a Rodostó történeti színművet, Szávay Gyulával a Petőfi, Lavotta, Dózsa György és Martinovicsok történeti drámákat.) Kéziratainak nagyobb fele nem került sajtó alá, csak súgópéldányokban forgott a színigazgatók kezén. — A gyimesi vadvirág. Népszínmű. Budapest, 1897. (Nevét ez a darabja tette ország-

gosan ismertté. A Népszínházban és a vidéki színpadokon 1897-től nagy hatással játszották. A közönségnek nemcsak az izgalmas mese tetszett, hanem az is, hogy a szerző színpadra vitte a torockóvidéki helyi hagyományokat s ezek a néprajzi elemek szervesen illeszkedtek a darab cselekményébe.) — Az ördög mátkája. Népszínmű. Budapest, 1897. (Népszínház.) — A Sárdy-ház. Népszínmű. Budapest, 1899. (Fővárosi Nyári Színház.) — Az anyaföld. Színmű. Budapest, 1900. (Magyar Színház.)

Győry Vilmos (1838–1885) budapesti evangélikus lelkész, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Színdarabjai közül annak idején két színműve vonta magára a figyelmet. (Nótás Kata, Az öreg béres. Az elsőt 1879-ben, a másodikat 1881-ben adták elő a Népszínház művészei. Később nyomtatásban is megjelent mind a kettő.)

Herczeg Ferenc (1863–), az Uj Idők szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Hatásosabb színdarabjai 1900-ig: A dolovai nábob leánya. Színmű. Budapest, 1894. (Nemzeti Színház, 1893.) — Három testőr. Bohózat. Budapest, 1895. (Nemzeti Színház, 1894.) — A Gyurkovics-leányok. Vígjáték. Budapest, 1899. (Magyar Színház, 1899.)

Jókai Mór (1825–1904) országgyülési képviselő, a Hon szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Színműveiről: a pályáját méltató részben.

Jósika Kálmán báró (szül. 1837. Kolozsvár; megh. 1910. augusztus 8. Kolozsvár) erdélyi földbirtokos, hírlapíró, Jósika Miklós báró unokaöccse. 1877-től 1885-ig a Magyar Korona napilap szerkesztője volt Budapesten. Publicisztikai munkásságát konzervatív katolikus felfogás jellemezte. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Mint színműíró az 1870-es években a hazai társadalmi dráma egyik útegyengetője volt. Francia nyomokon haladó színművei izgalmas cselekményükkel vonták magukra a nézőközönség figyelmét. Meséit külföldi színtérre helyezte a szerző; alakjaiban alig akadt némi magyar vonás. — Báró Jósika Kálmán beszélyei. Pest, 1856. — A lelkész. Regény. Pest, 1871. — A két jóbarát. Dráma. Pest, 1871. (Nemzeti Színház.) — Messaline. Dráma. Budapest, 1873. — Báró Jósika Kálmán színművei. Budapest, 1873. (A két jóbarát, Salome.) — Marenya. Dráma. Buda-

pest, 1875. (Nemzeti Színház.) — Az ateisztikus irodalom veszélyes befolyása az államra. Budapest, 1875. — Vallás, politika és társadalom. Budapest, 1877. — A grófi család titkai. Regény. Budapest, 1899. — Látszat és valóság. Regény. Budapest, 1902.

Karczag Vilmos (szül. 1859. augusztus 15. Karczag, Jász-Nagykun-Szolnok megye; megh. 1923. október 11. Baden, Ausztria) hírlapíró, utóbb bécsi színigazgató. Az 1890-es években mint budapesti ujságíró, 1901-től mint a bécsi színházi élet egyik irányitója leleményesen munkálkodott. Hatvannégy éves korában halt meg. — Lemondás. Színmü. Budapest, 1892. (As érzelmes darab a Nemzeti Színházban nem közönséges sikert aratott s a külföldi zsidóság segitségével csakhamar export-drámává lépett elő. Ausztriában és Németországban sokfelé játszották. Ignotus Hugó szerint: «Nem lehet elmondani, hogy mi minden volt ebben a darabban: öreg gróf, fiatal gróf, mesalliance, jóságos nagymama és polgári titkár; a végén az estharang is megkondult és kongott, mig a függöny le nem gördült. Ez a darab ment ki magyar költészetkép abba a Németországba, mely eddig csak a Falu Jegyzőjét, az Ember Tragédiáját s Petőfi verseit ismerte magyar költészet gyanánt s ahol szükség ilyen darabokra nem volt, mert ilyet tudtak ők maguk is. De Karczag Vilmos nem az a költő volt, kit a konkurrencia elriaszt. A Lemondás sikere után személyesen is kiment Bécsbe s megmutatta az osztrákoknak, hogy mire való a művészet. Egyik legnagyobb színigazgatója s ügynöke lett az akkor Németországgal s a balti vidékkel együtt jó százszázhúszmilliós piacnak.»)

Kazaliczky Antal (szül. 1852. május 10. Mozsgó, Somogy megye; megh. 1917. november 5. Budapest) vidéki színész, utóbb a budapesti Vigszínház tagja. Színműveit az 1880-as évektől kezdve sikerrel játszották (Délibábok, Garasos alispán), drámai pályamunkáival több akadémiai jutalmat nyert. (Honáruló, A talizmán.)

Lukácsy Sándor (szül. 1835. február 15. Arad; megh. 1907. november 10. Budapest) vidéki színész, 1876-tól a Népszínház főrendezője. Ötvennél több színdarabot irt, ezek közül húsz a Népszínházban került színre. Hetvenkét éves korában halt meg. — Színműveinek egyik feltünő vonása, hogy zsidó alakjait rendkívül vonzó színben tünteti fel. (A zsidó honvéd, énekes életkép, 1875, Káldy Gyula zené-

jével a Népszínházban.) Az ügyes jelenetezés mellett sok sikamlósság ízléstelenség és parlagi humor is volt darabjaiban. — Pályájának legnagyobb sikere: A vereshajú. Népszínmű. Erkel Elek zenéjével. Budapest, 1883. (A Népszínházban 1877-től kedve évről-évre zajos tetszéssel fogadta a közönség, száznál több előadást ért, lefordították német, román és szerb nyelvre is. Blaha Lujza nagy hatással játszott benne.) — Ágnes asszony. Népszínmű. Budapest, 1883. (Először 1879-ben játszották a Népszínházban.) — Kósza Jutka. Népszínmű. Budapest, 1883. (Népszínház.) — Az Isten keze. Népszínmű. Budapest 1883. (Népszínház.)

Moldován Gergely (szül. 1845. március 12. Szamosújvár, Szolnok-Doboka megye; megh. 1930. júliusában Kolozsvárt) tordamegyei tanfelügyelő, 1886-tól 1919-ig a román nyelv és irodalom tanára a kolozsvári egyetemen. Tudományos munkásságában a magyar-román egyetértés ügyének szószólója volt, publicisztikai érdemeiért a M. T. Akadémia 1918-ban a Bródy-jutalommal tüntette ki. Nyolcvanöt éves korában halt meg. — Színdarabjainak tárgyát a román népéletből merítette, népszínműveit az ország számos színpadán sikerrel játszották. (Szép Iliána, 1879; A falu ládája, 1881; Flórika szerelme, 1900. Bemutató előadásaik a kolozsvári színházban voltak, innen kerültek át Budapestre.)

Murai Károly (szül. 1857. augusztus 12. Kecskemét; megh. 1933. február 25. Budapest), családi nevén Kovács László, hírlapíró, a Mátyás Diák élclap szerkesztője. Az 1890-es években a Nemzeti Színház egyik legnépszerűbb vígjátékírója volt, a Pesti Hirlapban megjelent humoros tárcáit is örömmel olvasták; később visszavonult az alkotó munkásságtól, csak a szerkesztőségi munkának élt. Mint a Pesti Hirlap lektora, sok új írót juttatott szóhoz. — Virágfakadás. Vígjáték egy felvonásban. Budapest, 1889. (A Nemzeti Színházban 1886-tól kezdve játszották. Románra Siegescu József fordította 1902-ben.) — Huszárszerelem. Vígjáték két felvonásban. Budapest, 1891. (Első előadása a Nemzeti Színházban 1890-ben. Bécsben és Berlinben is előadták.) — Aki mer, az nyer. Monológ. Budapest, 1891. (Ezenkívül még számos népszerű monológot írt.) — Az ördög fia. Ifjúsági színdarab. Budapest, 1892. (Az Én Ujságom Gyermekszínháza című sorozatban még több sikerült gyermekszínműve jelent meg.) — Mo-

solygó történetek. Humoreszkek. Budapest, 1895. — Derűs históriák. Budapest, 1896. — Bandi és egyéb apróságok. Budapest, 1897. — Víg történetek. Budapest, 1899. — Mese-mese. Budapest, 1899.

Prém József (szül. 1850. március 7. Pest; megh. 1912. október 12. Budapest) hírlapíró, utóbb budapesti állami reáliskolai tanár, a Petőfi-Társaság tagja. Rendkívül mozgékony költő, elbeszélő, színműíró és fordító volt, úgyszólván minden fővárosi hírlapba és folyóiratba dolgozott. Színdarabjait több-kevesebb sikerrel játszották a fővárosi és vidéki színpadokon. Hatvankét éves korában halt meg. — Edit története. Regény. Budapest, 1876. — Költemények. Budapest, 1884. — Cseress Gábor. Regény. Budapest, 1889. — Rozsdás címerek. Regény. Budapest, 1890. — Elbeszélések. Budapest, 1890. — Bosnyák Anna. Tragédia. Budapest, 1895. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű.) — Adorján báró. Színmű. Budapest, 1898. (A Nemzeti Színház pályadíjával jutalmazott darab.) — A vándormadár. Színmű. Budapest, 1899. (Pályadíjat nyert Kolozsvárt.) — Léha világ. Vígjáték. Budapest, 1903. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű.) — Helikoni ünnep. Vígjáték. Budapest, 1905. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Irodalomtörténeti alakjai: Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Dukai Takách Judit.)

Rákosi Jenő (1842–1929), a Népszínház igazgatója, a Budapesti Hirlap szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját tárgyaló fejezetben és a publicisták között. — A magasabbrendű drámai műfajokon kívül az operettet is szerencsésen művelte. A Népszínház színészei 1880-ban játszották Titilla hadnagy című négyfelvonásos dalos játékát; ettől kezdve íróink közül egyre többen próbálkoztak eredeti magyar operettszövegek szerzésével. Rákosi Jenő előtt a magyar operett néhány gyönge kísérletben feneklett meg; Rákosi Jenőnek köszönhető, hogy példájával önbizalmat öntött a korabeli színpadi szerzőkbe. (Tempefői, Világszép asszony Marcia, A négy király, A bolond.) A szövegírók és zeneszerzők sikeres munkája lényegesen csökkentette a külföldi operett-behozatalt.

Rátkay László (szül. 1853. október 11. Gönyű, Győr megye; megh. 1933. október 2. Dunaföldvár, Tolna megye) ügyvéd, országgyülési képviselő, a Petőfi-Társaság tagja. Négyszer választották meg

képviselőnek negyvennyolcas programmal, élete egyébként Dunaföldváron folyt le. Nyolcvan éves korában halt meg. — A Népszínházban több darabját játszották; ezek közül zajos hatást keltett költői szellemű néptragédiája: Felhő Klári. Népszínmű. Budapest, 1886. (A Népszínház pályázatán száz arany jutalmat nyert pályamű. Zenéjét Erkel Elek szerezte.) — Másik hatásos darabja: Árvalányhaj. Népszínmű. Budapest, 1891. (Népszínház.)

Somló Sándor (szül. 1859. Kapos, Ung megye; megh. 1916. szeptember 2. Budapest), családi nevén Hlavathy Ödön, színész, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Katolikus nemesi családból származott, földbirtokos-szüleinek akarata ellenére ment a szini pályára, egy ideig vidéken színészkedett. 1893-tól a Nemzeti Színház tagja, 1902-ben ugyanott igazgató, 1909-től az országos színművészeti akadémia igazgatója. Mint színműíró számos pályadíjat nyert (M. T. Akadémia, Nemzeti Színház, Vígszínház), de jutalommal kitüntetett szindarabjainak egy része kéziratban maradt. (Ovidius, vígjáték, 1885; Nagyravágyó, tragédia, 1888; Thököly Imre, dráma, 1890; Szerelem, tragédia, 1897; Királyi házasélet, vígjáték, 1899; Rege, tündérjáték, 1906; Fortuna szekere, vígjáték, 1913; Lélekvásár, színmű, 1915.) Ötvenhét éves korában halt meg. — Költemények. Budapest, 1878. — Éjszakák. Költemények. Győr, 1880. — Első szerelem. Vígjáték. Budapest, 1884. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. A Nemzeti Színházban 1885-ben adták elő.) — Bolyongás. Költemények. Arad, 1893. — Az apród. Költemények. Budapest, 1893. (A gyüjtemény első darabját a Kisfaludy-Társaság a Bulyovszky-díjjal jutalmazta.) — Fra Girolamo. Tragédia. Budapest, 1896. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával és a Nemzeti Színház Rökk Szilárd díjával jutalmazott pályamű. A Nemzeti Színház 1895-ben mutatta be.) — Zsolt vezér ifjúsága. Történeti vígjáték. Budapest, 1897. (A M. T. Akadémia Bánffy-díjával és a Nemzeti Színház Rökk Szilárd díjával jutalmazott pályamű. A Nemzeti Színház 1896-ban adta elő.) — IV. István. Tragédia. Budapest, 1898. (A M. T. Akadémia Kóczán-díjával jutalmazott pályamű.) — A szombatosok. Tragédia. Budapest, 1899. (A Kisfaludy-Társaság Bornemissza-díjával jutalmazott pályamű. Nemzeti Színház.) — A király leánya. Tragédia. Budapest, 1915. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával és Ormody-jutalmával koszorúzott mű.)

Szigeti József (1822–1902) színművész, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Szigligeti Ede (1814–1878), a Nemzeti Színház igazgatója, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben.

Toldy István (szül. 1844. június 4. Pest; megh. 1879. december 6. Budapest) miniszteri titkár, utóbb hírlapíró, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Állami hivataláról 1875-ben mondott le, ettől kezdve egész erejét politikai célkitűzéseinek megvalósítására fordította. A Kávéforrás írói köréhez tartozott; Ágai Adolf, Berczik Árpád, Dóczy Lajos és Rákosi Jenő voltak a barátai, velük együtt lelkesedett a Deák-párti liberális eszmékért; 1875-ben megalapította a Nemzeti Hirlapot s politikai napilapjában nagy tűzzel támogatta a szabadelvűség ügyét. Kiváló publicista volt, de a katolikus egyház ellen intézett támadásai miatt sokan gyülölték; az ellenzék a katolikus papság segítségével buktatta meg a képviselőválasztáson. Édesatyjának, Toldy Ferencnek, elhúnytát csak négy évvel élte túl. Harmincöt éves korában halt meg. — Anatole. Regény. Pest, 1872. (Első szépirodalmi kötete. Előzőleg számos elbeszélése jelent meg a hirlapokban és folyóiratokban. Már Arany János Koszorúja közölte egyik novelláját.) — A jó hazafiak. Vígjáték. Pest, 1872. (Nemzeti Színház.) — Az új emberek. Vígjáték. Budapest, 1874. (Nemzeti Színház.) — Kornélia. Színmű. Budapest, 1874. (Nemzeti Színház.) — Livia. Színmű. Budapest, 1874. (Különlenyomat a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiból.)

Tóth Ede (szül. 1844. október 4. Putnok, Gömör megye; megh. 1876. február 26. Budapest) színész, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Felvidéki református iparos-családból származott, egy ideig boltoslegény volt, húsz éves korában beállt színlaposztónak az egyik vándorszínház-társulatba. Társai nem sokra becsülték, mert szerepeit gyöngén játszotta, ő azonban szenvedélyesen ragaszkodott rögös pályájához. Különféle kóbor szintársulatokkal bejárta a fél országot; éhezett, fagyoskodott, rongyos volt. Mikor 1874 elején hírét vette, hogy a Nemzeti Színház igazgatósága száz arany pályadijat tüzött ki egy népszínműre, benyujtotta A falu rosszát s pályamunkájával szeptember végén megnyerte a jutalmat. A harminc éves nyomorgó vándorszínész egyszerre neves író lett, a Nemzeti Színházban előadott

népszínművet 1875 január 15-én viharos tetszéssel fogadták. A boldog szerzőt Szigligeti Ede igazgató a Nemzeti Színház jelmeztári felügyelőjéül alkalmazta s így módot adott arra, hogy a szerény tehetséggel játszó színész Budapesten maradhasson. Tóth Ede nem sokáig örvendhetett dicsőségének. Mellbetegsége már harminckét éves korában sírba vitte. Írói feltünésétől haláláig másfél esztendő sem telt el. — A falu rossza. Népszínmű három felvonásban. Zenéje Erkel Gyulától. Budapest, 1875. (A Szigligeti Ede elnöklete alatt működő bíráló bizottság tagjai, Feleky Miklós, Gyulai Pál, Szigeti József és Vadnai Károly, szótöbbséggel ítélték oda a darabnak a pályadíjat Abonyi Lajos és Margitay Dezső népszínművei ellenében. A Nemzeti Színház bemutató előadásán Göndör Sándort Tamási József, Finum Rózsit Blaha Lujza, Gonosz Pistát Ujházi Ede játszotta. A darab már 1875 novemberében átkerült az akkor induló Népszínházba; Finum Rózsi szerepét itt is Blaha Lujza alakította. Az első vidéki előadás 1875 február 2-ikán volt Szegeden. A bécsi színészek 1879-ben adták elő a híres népszínművet Sturm Albert fordításában. Lefordították román, szerb, tót és finn nyelvre is; oroszul 1894-ben játszották a moszkvai színházi közönség előtt. Századik előadása 1886-ban volt a Népszínházban. A darab énekrészeit Erkel Gyula karmester nem maga szerzette, hanem Simonffy Kálmán, Szentirmay Elemér és mások népdalaiból állította össze.) — A kintornás család. Népszínmű három felvonásban. Zenéje Erkel Gyulától. Budapest, 1875. (A Népszínházban 1876 januárjában játszották először. Személyei nem parasztok. A tehetős molnárfiú elcsábítja a pesti orgonakészítő leányát s a leány atyjával együtt akkor jelenik meg a csábítónál, amikor az esküvőjére készül. A megoldás megnyugtató, mert a molnárfiú féltestvére nőül veszi az elhagyott leányt.) — A tolonc. Népszínmű három felvonásban. Zenéje Erkel Gyulától. Budapest, 1878. (A Népszínház művészei 1876 májusában játszották először. Ennek a darabjának előadását már nem érte meg a szerző. Kéziratával pályadíjat nyert. Huszonkilenc versenyző kézirat közül ezt a romantikus népies színművet tüntették ki a száz arany jutalommal.) — Névtelen hősök. Opera négy felvonásban. Zenéje Erkel Ferenctől. Budapest, 1880. (Bemutató előadása 1880-ban.) — Tóth Ede költeményei. Budapest, 1881. (Lírai versek gyüjteménye.) — Tóth Ede művei. Három kötet. Budapest, év nélkül. (Abafi Lajos

kiadása. Megvannak benne Tóth Ede költeményei is, de hiányzanak belőle csekélyértékű ifjúkori színművei: Kerekes András és szeretője Piros Panna, Sneider Fáni, Bécsi krach, Az önkéntes tűzoltók.) — Tóth Ede válogatott munkái. Bevezetéssel ellátta Váradi Antal. Budapest, 1902. (Remekírók Képes Könyvtára.)

Váradi Antal (szül. 1854. május 2. Závod, Tolna megye; megh. 1923. március 5. Budapest) középiskolai tanár, a színművészeti akadémia igazgatója, az Ország-Világ szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Katolikus polgári családból született, tanulmányait a budapesti egyetem filozófiai karán fejezte be. Pályája elején az egyik budapesti állami reáliskolában tanított, később átkerült az országos színészeti iskolához. Hatvankilenc éves korában halt meg. — A magyar irodalomtörténetírás Bod Pétertől Toldy Ferencig. Budapest, 1874. (Bölcsészetdoktori értekezés.) — Költemények. Budapest, 1875. — Iskariót. Tragédia. Budapest, 1876. (Nemzeti Színház.) — Újabb költemények. Budapest, 1877. — Az én világom. Költemények. Budapest, 1879. — Tamora. Tragédia. Budapest, 1879. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Nemzeti Színház.) — Az eredendő bűn. Dráma. Budapest, 1879. (Nemzeti Színház.) — A tőr. Vígjáték. Budapest, 1880. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Nemzeti Színház.) — Goethe: Faust. A drámai költemény második részének fordítása. Budapest, 1887. — Költemények. Budapest, 1890. — Festett világ. Regény. Budapest, 1892. — Elmult évekből. Elbeszélések. Budapest, 1892. — Hamis istenek. Regény. Budapest, 1893. — Charitas. Tragédia. Budapest, 1893. (A M. T. Akadémia Kóczán-díjával jutalmazott pályamű. Nemzeti Színház.) — Ráfael. Dráma. Budapest, 1894. (Nemzeti Színház.) — Legendák könyve. Költemények. Budapest, 1895. — Schiller: Tell Vilmos. Fordítás. Budapest, 1901. — Szent Agata levelei. Regény. Budapest, 1903. — Emlékeim. Rajzok. Budapest, 1904. — Szent Margit asszony. Budapest, 1907. (A M. T. Akadémia Kóczán-díjával jutalmazott pályamű.) — Képek a magyar író- és színészvilágból. Budapest, 1911. — Régi magyar színészvilág. Budapest, 1912. — Följegyzések életem sorából. Budapest, 1912. — Elmult időkből. Budapest, 1917.

Vidor Pál (szül. 1846. november 17. Kalonda, Nógrád megye; megh. 1906. december 1. Budapest) vándorszínész, 1878-tól a buda-

pesti Népszínház tagja, Blaha Lujza ünnepelt játéktársa. Kiváló baritonista volt, a népszínművekben és operettekben egyforma sikerrel játszott. 1904-ben átvette a Népszínház igazgatását, a szerencse elfordult tőle, anyagi gondjai öngyilkosságba kergették. Hatvan éves korában lőtte magát főbe. Népies színdarabjait az ország minden részében játszották. (A vörös sapka, 1882; Ingyenélők, 1889.)

Zichy Antal (szül. 1823. november 7. Zala, Somogy megye; megh. 1898. május 19. Budapest) földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. A legelőkelőbb dunántúli katolikus családok egyikéből vette eredetét, a gróf Zichyek is az ő nemzetségének törzséből származtak. Jogot végzett, a szabadságharc idején s a kiegyezés korában országgyülési képviselő volt, utóbb a főrendiház tagja. Politikáját igen erős szabadelvűség jellemezte, munkássága az áldozatra kész munka jegyében folyt. Vadnai Károly emlékbeszéde szerint: «Mondhatni, hogy századunk végén ő képviselte legteljesebben a régi bene possessionátus minta-táblabirák büszke hagyományát: a nobile officium önzetlenségét. A bizalomért serényebben szolgálni, mint pénzjutalomért: volt örökölt elve. Nehéz volna elsorolni, hogy mennyi ingyen-kötelezettséget vállalt, a legpontosabban teljesítve mindent.» Hetvenöt éves korában halt meg. Testvéröccse: Zichy Mihály festőművész. — Elégiái, szatirái, epigrammái nem mutatnak nagyobb költői erőre, de drámai korrajzaiban sok a lendületes hely. — Strafford. Tragédia. Pest, 1865. (Tárgyát az angol történelemből merítette.) — Stuart Mária Skóthonban. Dráma. Pest, 1865. (A Nemzeti Szinházban nem állta meg helyét.) — Cromwell vagy a nagyság átka. Szomorújáték. Pest, 1866. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. A Nemzeti Szinházban megbukott.) — Zichy Antal elbeszélései. Budapest, 1877. (Olcsó Könyvtár.) — Bölcs Náthán. Lessing drámai költeményének fordítása. Budapest, 1878. (Műfordítás.) — Gróf Széchenyi István életrajza. Két kötet. Budapest, 1896–1897. (A M. T. Akadémia megbizásából már előbb sajtó alá rendezte Széchenyi István naplóit, útirajzait, hírlapi cikkeit, leveleit.)

Irodalom. — Rákosi Jenő: Toldy István emléke. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 16. köt. Budapest, 1881. — Beöthy Zsolt: Szinműirók és szinészek. Budapest, 1882. — Scossa Dezső. Tóth Ede. Figyelő. 1882. évf. — Paulay Ede: Drámairodalmunk a

Nemzeti Színház megnyitása óta. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 19. köt. Budapest, 1885. — Szántó Kálmán: Tóth Ede. Budapest, 1886. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ágai Adolf: Por és hamu. Budapest, 1892. — Pap Károly: Tóth Ede élete és művei. Kolozsvár, 1894. — Beöthy Zsolt: Színházi esték. Budapest, 1895. — Vadnai Károly: Zichy Antal emlékezete. Budapesti Szemle. 1899. évf. — Verédy Károly: Zichy Antal emlékezete. Magyar Pedagógia. 1900. évf. — Janovics Jenő: A magyar dráma irányai. Budapest, 1907. — Vértesy Jenő: Bartók Lajos történeti drámái. Erdélyi Múzeum. 1907. évf. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest, 1908. — Szász Károly: Toldy István mint drámaíró. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Cz.: Berczik Árpád színművei. Budapesti Szemle. 1912. évf. — Romanecz Mihály: Berczik Árpád. A Gyöngyösi Irodalmi Társaság Évkönyve. Ungvár, 1912. — A magyar dráma fejlődése. A kolozsvári Nemzeti Színház által rendezett drámatörténelmi sorozatos előadások bevezető beszédei. Budapest, 1913. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története 1900-ig. Budapest, 1913. — Szepessy László: Tóth Ede népszínművei. Budapest, 1914. — Kéky Lajos: Csepreghy Sárga Csikójának forrása. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Loósz István: Bartók Lajos. U. o. 1917. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Antal Miklós: Somló Sándor emlékezete. A Gyöngyösi Irodalmi Társaság Évkönyve. Ungvár, 1918. — Perényi József: Csepreghy Ferenc. A Szent István Akadémia Értesítője. 1918. évf. — Pintér Jenő: A Karátsonyi-jutalom 1858–1918. Akadémiai Értesítő. 1918. évf. — Perényi József: Somló Sándor. Irodalomtörténet. 1920. évf. — Kozma Andor: Berczik Árpád emlékezete. Budapest, 1921. — Kenedy Géza: Báró Dóczy Lajos emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 54. köt. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Moldován Gergely: A népszínmű. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. évf. — Pitroff Pál: Rátkay László. Irodalomtörténet. 1925. évf. — Szász Károly: Emlékek. Budapest, 1925. — Verő György: A Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1925. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Rédey Tivadar: Mohács emléke költészetünkben. Mohácsi emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre. Budapest, 1926. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyüjteménye. Budapest, 1927. — Szerb Antal: A magyar újromantikus dráma. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — Harsányi Kálmán: Színházi esték. Budapest, 1928. — Petri Mór: Emlékezés Váradi Antalról. Budapest, 1928. — Péterfy Károly: Váradi Antal. Budapest, 1928. — Valkó László: Magyar szerzők a bécsi Burgtheaterben. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Demény Mária: Az újabb magyar népszínmű története. Budapest, 1929. — Schöpflin Aladár szerkesztésében: Magyar színművészeti lexikon. Négy kötet. Budapest, 1929–1931. — Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. Pécs, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Kokas Endre: Az 1880-as évek irodalmi élete. Pannonhalma, 1930. — Romhányi Gyula: A magyar politikai vígjáték fejlődése. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Szép Ernő: Magyar drámák a bécsi színpadokon. Budapest, 1930. — Tóth Dénes: A magyar népszínmű zenei kialakulása. Budapest, 1930. — Kozma Magdolna: A magyar történeti vígjáték. Budapest, 1931. — Péntek Irma: A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Karcag, 1931. — Dömötör Sándor: A Betyár Kendője. Népünk És Nyelvünk. 1932. évf. — Molnár Pál: Berczik Árpád, a drámaíró. Budapest, 1932. — Galamb Sándor: A magyar népszínmű sorsdöntő évei. Budapesti Szemle. 1933. évf. — Gombos Andor A magyar népszínmű története. Mezőkövesd, 1933.

AZ IFJÚSÁGI IRODALOM.

Az emberi élet legfogékonyabb korában az ifjúsági írók enyhítik a fejlődő lelkek szellemi szomjúságát. A kezdő olvasók a gyermekirodalom nevelésén keresztül vonulnak be a költészet világába. Irodalomtörténeti szempontból voltaképen nem volna szabad különbséget tenni az ifjúság és a felnőttek irodalma közt. A jól megírt ifjúsági könyvben a felnőtt olvasó is megtalálja a maga szellemi gyönyörűségét.

A német ifjúsági iratok áradata ellen először Döbrentei Gábor igyekezett gátat emelni elbeszéléseivel, de a gyermekek nyelvét nem ismerte. (1829.)

A magyar ifjúsági irodalom első sikerültebb eredeti terméke *Flóri könyve* volt. Ezt a könyvet Bezerédj Istvánné Bezerédj Amália állította össze a kisleányának elmondott rövid mesékből és versekből. (1836.) Kedveshangú munkájából számos kiadás jelent meg; hasonló hatású gyermekkönyvekre hosszú ideig kellett várakozni; jórészt azért is, mert a németből és franciából átültetett ifjúsági munkák versenye erősen gátolta a magyar írók törekvéseit. A pesti könyvkiadók jobban bíztak a népszerűbb külföldi elbeszélések gyönge átdolgozásaiban, mint a magyar írók eredeti próbálkozásaiban.

Az első jelentékenyebb ifjúsági lap *A Gyermekbarát* (1861—1863) volt. A német gyermekirodalom kiszorítására törekvő gyermekujságot és folytatását, *Az Ifjúság Lapját* (1863—1866), Szabó Richárd szerkesztette. Ügyesebbtollú ifjúsági írók ebben a két vállalatban tűntek fel először.

Ágai Adolf *Kis Lap*ja (1871—1908) az elemi iskolás fiúk és leányok számára készült. Színvonala nem hasonlítható Pósa Lajos későbbi gyermeklapjához, de a régibb próbálkozásokhoz mérve nagy haladást jelentett. Munkatársai többnyire német források nyomán írták versikéiket, elbeszéléseiket, szórakoztató cikkeiket. Képeit is nagyobbára Ausztriából és Németországból hozatták.

Dolinay Gyula képes folyóirata, a *Hasznos Mulattató* (1873—1909), a középiskolai tanulók lapja volt. Érdeme, hogy a kisebb diákokkal megszerettette az olvasást és sok nemes eszmét ültetett az ifjú lelkekbe. Hasonló célt szolgált a szerkesztő-laptulajdonos másik folyóirata is: a *Lányok Lapja.*

A *Magyar Ifjúság*ot (1884—1893) Kürthy Emil indította meg a Révai-cég kiadásában. A képes hetilap a serdültebb diákság számára készült. Ismertebb nevű munkatársai: Ágai Adolf, Benedek Elek, Csiky Gergely, Gaal Mózes, Győry Vilmos, Jókai Mór, Könyves Tóth Kálmán, Pósa Lajos, Szabóné Nogáll Janka. A szerkesztő jeles erőket csoportosított a lap köré, magyarra fordíttatta a világhírű francia és angol ifjúsági elbeszéléseket, mégis küzdenie kellett a vállalat fenntartásárt, mert diák-előfizetőinek lelkesedése hamar ellobbant.

A könyvkiadók a magyar ifjúsági irodalom hézagait az 1880-as évekig a külföldi ifjúsági iratok fordításaival töltötték ki. Minden magyar szerző könyvére legalább húsz-harminc idegen író esett. A gyermekek Andersen, Cooper, Grimm, Hoffmann Ferenc, Höcker Oszkár, Schmid Kristóf, Verne Gyula munkáin nőttek fel; az Ezeregy Éjszakát, Robinzont, Münchhausent, Gulliver utazásait, Tamás Bátya Kunyhóját olvasták. Az ifjúsági irodalom pangásának jórészt a németszellemű fővárosi könyvkiadók voltak az okai; ezek csak kényszerűségből fanyalodtak egy-egy eredeti magyar ifjúsági irat kiadására: ilyenkor olcsó bérért megfogadtak egy kezdő írót, megbízták valamelyik kelendőbb német munka magyarosításával vagy hozattak néhány olcsó külföldi metszetet s a szöveg megszerkesztésére fölkértek egy ügyesebb hírlapírót. A híresebb külföldi meséskönyvek többnyire csak elrontott magyar kivonatokban kerültek forgalomba.

Az 1890-es években Pósa Lajos munkásságának kibontakozásával váratlan föllendülés következett be gyermekirodalmunkban. A Singer és Wolfner könyvkiadó vállalat elhatározta, hogy kiemeli a magyar ifjúsági irodalmat addigi elhanyagoltságából s Pósa Lajost kérte föl a terv legnehezebb részének megoldására. 1889 decemberében jelent meg *Az Én Ujságom* mutatványszáma s néhány hét mulva már négyezer előfizetője volt a páratlan hatású képes gyermeklapnak. Kevés író értett úgy a kisfiúk és kisleányok nyelvén, mint Pósa Lajos. Szerkesztése a hivatott nemzetnevelő munkássága volt, hatása irodalmi jelentőségű. A kicsinyekkel megszerettette az

olvasást s a fiúk és leányok hálás tábora később a nagyok íróinak is buzgó közönsége lett. A vidék elhanyagolt gyermekserege s a főváros német aprósága ezen a lapon nevelkedett lelkes magyarrá és hű olvasóvá.

Ugyancsak a Singer és Wolfner-cég indította meg 1895-ben a leányifjúság számára a *Magyar Lányok*at. A Tutsek Anna szerkesztésében megjelenő képes folyóirat Az Én Ujságomnak azokat az előfizetőit vette át évről-évre, akik már kinőttek Pósa Lajos gyermeklapjának kicsiny világából. A fiúifjúság részére a Franklin-Társulat Rupp Kornél szerkesztésében alapított egy képes folyóiratot. Ez a diáklap, a *Tanulók Lapja* (1894—1905), nem volt olyan hosszú életű, mint a Magyar Lányok; az 1900-ban megindított *Zászlónk*kal már nem tudott versenyezni; a szerencsésen szerkesztett katolikus diáklapot még a másvallású tanulók is rendkívüli érdeklődéssel olvasták.

Pósa Lajos a gyermekversnek volt iskolát teremtő mestere, Benedek Elek a tündérmesék stílusát alakította ki. Minden gyermekkönyvében ott csillogtak a székely mesemondás változatos színei; a született elbeszélő nemes stílusával mulattatta olvasóközönségét. Különösen jelentősek érdemei a leányoknak szóló elbeszélő irodalom művelésében. Leányregényei nem képzelt világban mozgó, rózsaszínű idillek, hanem az élet fordulatainak megkapó ábrázolásai. Az író líraisága a leánylélek éles megfigyelésével párosul bennük.

Az ifjúsági regény Gaal Mózesben találta meg egyik leghivatottabb művelőjét. Munkáiban megvan mindaz,

ami a gyermekeknek és serdülő ifjaknak szánt elbeszélő munkákat értékesekké teheti: az érdekes mesemondás, a vonzó stílus, a nemes eszményiség, az érzelmesség és humor egybefonódása. Munkái a derék jellemképzés, munkás hazaszeretet és emberszerető életelvek kincsesbányái. Ezek az ifjúsági regények mindig ébren tartják a figyelmet, belemarkolnak a szívekbe, a fenkölt eszmék és nemes érzelmek magvait szórják szét. Az író nem moralizál, mert enélkül is eléri célját, az erkölcsi nevelést; a jóság és igazság világrendje zavartalan művészettel tükröződik munkáiból; meséi bőséggel és tisztán buzognak képzeletéből. Kevés ifjúsági író tudott hozzá hasonló közvetlenséggel a serdülő fiúk és leányok szívéhez férkőzni. Méltán nevezték őt a magyar gyermekvilág Jókaijának.

A XIX. század vége felé már számos eredeti magyar ifjúsági irat forgott közkézen. A német gyermekkönyvek meglehetősen visszaszorultak, a híresebb külföldi ifjúsági munkákat is jó magyar fordításokban olvasták.

A könyvkiadók közül a Heckenast (Franklin), Emich (Athenaeum), Lampel (Wodianer), Eggenberger, Stampfel, Lauffer, Légrády, Révai-cég s különösen a Singer és Wolfner könyvkiadóvállalat támogatták a magyar ifjúsági irodalmat. Az első föllendülés korszaka az 1890-es évekbe esett. Ettől kezdve a kiadói áldozatkészség egyre nagyobb, a szerzők munkássága évről-évre gazdagabb, a gyermekirodalom szelleme üde, eredeti és magyar.

Ifjúsági írók és szerkesztők:

Ágai Adolf (1836–1916), a Kis Lap szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Pályájáról: az elbeszélők között. —

Képes heti gyermekujságát Forgó bácsi névvel szerkesztette. A lap a Deutsch-féle könyvnyomda kiadásában jelent meg, utóbb az Athenaeum részvénytársaság tulajdonába jutott, végül a Singer és Wolfner cég költségén próbálta létét fenntartani. Virágkora az Athenaeum-korszakban volt, pedig a részvénytársaság elég gyöngén díjazta a munkatársakat; a szerkesztő tiszteletdíján kívül mindössze száz forintot adott havonkint a szellemi fenntartás költségeire. A kedves gyermeklap hosszú ideig élt (1871–1908), szép hivatást teljesített, végül ifjabb laptársai háttérbe szorították. A szerkesztő az angol gyermeklapokat szerette volna utánozni, de munkatársainak kényelmesebb volt a német minták követése. Játszva tanították kis olvasóikat minden szépre és jóra, találékonyan gondoskodtak szórakoztatásukról. Ágai Adolf maga is szívesen írt apró közönségének, sikerültebb munkái és átdolgozásai külön is megjelentek. — Forgó bácsi gyermekszínháza. Tizenhat vígjáték, színmű és apró jelenetek gyermek-előadások alkalmára. Budapest, 1882. — Forgó bácsi képes könyve. Versek és mesék. Budapest, 1887. — Az én kis világom. Versek és mesék. Budapest, 1887. — Rontó Pál viselt dolgai vízen és szárazon. Budapest, 1912.

Benedek Elek (1859–1929), a Jó Pajtás és a Cimbora szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Pályájáról: az elbeszélők között. — Az 1880-as években tűnt fel székely meséivel, ettől kezdve egész kis könyvtárra menő ifjúsági iratot bocsátott közre. Ezeknek egy része népszerűsítő történeti munka és szépirodalmi átdolgozás. (Hazánk története, Nagy magyarok élete, Honszerző Árpád, Toldi Miklós, Szigeti veszedelem.) Élete utolsó szakaszában mint gyermeklap-szerkesztő kiváltságos érdemeket szerzett az erdélyi magyar ifjúság irodalmi és erkölcsi nevelése körül. — Székely tündérország. Székely népmesék és balladák. Budapest, 1885. — Apa mesél. Budapest, 1888. — Magyar mese- és mondavilág. Öt kötet. Budapest, 1894–1896. — Testamentum és hat levél. Budapest, 1894. — A magyar nép multja és jelene. Két kötet. Budapest, 1897. — Katalin. Regény. Budapest, 1897. — Galambok. Elbeszélések. Budapest, 1898. — Uzoni Margit. Regény. Budapest, 1901. — Rügyfakadás. Elbeszélések. Budapest, 1898. — Édes kicsi gazdám. Regény. Budapest, 1903. — Két gazdag ifjú története. Regény. Budapest, 1907. — Zsuzsika könyve. Egy serdülő leány naplója. Budapest, 1910. — Ó, szép ifjúságom. Regény. Buda-

pest, 1917. — Öcsike gondolatai. Tréfás történetek. Budapest, 1921. — Egy székely diák élete. Regény. Budapest, 1922. — Az élet útján. Regény. Budapest, 1922. — Állatok mesélnek. Kis mesék. Budapest, 1925. — Öcsike levelei. Tréfás történetek. Budapest, 1926. — Mária. Regény. Budapest, 1928.

Beöthy Zsigmond (1819–1896) ügyvéd, kúriai bíró, a főrendiház tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Koszorú. Pozsony, 1837. (Elbeszélések gyermekek számára.) — Beszélytár. Hat füzet. Pozsony, 1839–1842. (Elbeszélések gyermekek számára.)

Berczik Árpád (1842–1919) miniszteri tanácsos, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a színművírók között. — A gyermekek számára több kedves színdarabot írt. — Ifjúsági színpad. Budapest, év nélkül. (Hét vígjáték.)

Bezerédj Amália (szül. 1804. április 15. Szentistvánfa, Vas megye; megh. 1837. szeptember 21. Máriavölgy, Pozsony megye), Bezerédj István dunántúli földbirtokos és országgyűlési követ neje. Tolnamegyei birtokukon ő maga vezette a férje költségén felállított kisdedóvót. Harminchárom éves korában halt meg. — Bezerédj Amália volt a magyar gyermekköltészet megalapítója. A magyar gyermekirodalom első sikerültebb termékét a kisleányának elmondott mesékből és versekből állította össze: Flóri könyve. Pest, 1836. (Számos kiadása jelent meg, nagyon népszerű könyv volt, még a XX. században is olvasgatták.)

Büttner Júlia (1848–1925), írónő. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — A leányifjúság számára vonzóhangú elbeszélő munkákat írt. (Az édes mostoha, Az elveszett aranyvirág, Kedves történetek.)

Büttner Lina (1846–1917), írónő. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — A leányregény és leánynovella népszerű művelője volt. (Egy rút kisleány története, Öt évi találkozó, Szabadság földön, égen, Az ősi földért, Az Urmándyak kincse.)

Csiky Gergely (1842–1891), a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Gyermekek számára írt színművei ennek a műfajnak kiváló termékei. Ezek a színművek a Magyar Ifjúság évfolyamaiban jelentek meg az 1880-as években.

Dienes Lajos (1816–1874) barsmegyei származású jogász, negyvennyolcas honvédhadnagy, pesti nyomdai alkalmazott, hírlapíró, szerkesztő, hivatalnok. — A magyar gyermekköltészet egyik úttörője volt. — Eszmebimbók. Kis polgártársainak újévi ajándékul. Pest, 1848. (Brassai Sámuel kiadása. A neves erdélyi polihisztor az 1840-es években kezdte meg lelkesítő munkáját a magyar ifjúsági irodalom érdekében.) — A kis gazda báránya. Budapest, év nélkül. (Jankó János rajzaival.) — Jó Lajoska és Rossz Gyurica napi eseményei. Budapest, év nélkül. (Szemlér Mihály rajzaival.) — Tréfaságok az ifjúság számára. Budapest, 1878. (Képekkel.)

Dolinay Gyula (szül. 1850. augusztus 14. Nagyharsány, Bihar megye; megh. 1918. február 18. Budapest) hírlapíró. Már mint egyetemi hallgató megindította 1869-ben a Tanulók Közlönyét, de ez a folyóirata ép olyan rövidéletű volt, mint másik vállalata, a Tanuló Ifjúság Lapja. Tovább élt a Kis Ujság. (1870–1872.) Nagyobb olvasóközönséget toborzott maga köré két ifjúsági folyóiratával, a Hasznos Mulattatóval (1873-tól) és a Lányok Lapjával (1875-től): mind a két lapját huzamos ideig szerkesztette. — Önállóan megjelent munkái közül legnépszerűbb volt: a Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka. Budapest, 1884.

Donászy Ferenc (szül. 1864. március 16. Zalaegerszeg; megh. 1923. november 10. Budapest), az Athenaeum részvénytársaság hivatalnoka, utóbb az államnyomda tisztviselője. Írói munkásságát korán megkezdte, de csak az 1890-es években keltett figyelmet ifjúsági irataival. Romantikus elbeszélő kedvvel fordult egyrészt a magyar történenelem hősi korszakai felé (Szigetvár és Eger hősei, A csúcshegyi vár), másrészt a tengerentúli földrészek félelmes világához. (Villámsugár, Tengereken innen, tengereken túl, Az aztékok kincse.) — Egy magyar diák élete Mátyás király korában. Regény. Budapest, 1893. — Őserdőkön, tengereken. Novellák. Budapest, 1894. — Toldi Miklós. Regény. Budapest, 1894. — Buda hőse. Regény. Budapest, 1896. — Rejtélyek a történelemből. Novellák. Budapest, 1897. — Életünket és vérünket. Regény. Budapest, 1898.

Döbrentei Gábor (1785–1851) királyi tisztviselő, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben. — Játékosan oktató könyvecskéje: Pali és Minka olvasni tanul. Harmincnyolc kép-

pel. Pest, 1828. (Ábécés könyv.) — Ifjúsági elbeszéléseinek gyüjteménye: A kis Gyula könyve. Pest, 1829. (Negyedik kiadása 1861-ben.) — Mikor Döbrentei Gábor fellépett, a magyar ifjúsági irodalom mindössze is csak néhány fordításból és átdolgozásból állott s ezek a könyvek is nem annyira az ifjak, mint inkább a felnőttek számára készültek. — Haller László: Telemakus bujdosásának történetei. Kassa, 1735. (Fénelon-fordítás.) — Gelei József: Ifjabbik Robinzon. Pozsony, 1787. (Campe-fordítás.) — Sándor István: Jelki Andrásnak történetei. Győr, 1791. (Ismeretlen német szerző füzetének száraz fordítása.) — Szekér Joákim: Magyar Robinzon. Két kötet. Pest, 1808–1809. (Ismeretlen német szerző munkájának magyaros átöltöztetése.)

Faylné Hentaller Mária (szül. 1856. július 7. Jászberény), írónő, Fayl Frigyes zenetanár neje. — Meséinek egy része magyar és idegen népmeséken alapul (Mesék és regék, Kedvenc könyvem, Mesék a fonóból, Hol volt, hol nem volt), ifjúsági elbeszélései és regényei eredeti munkák. — Leányévek. Elbeszélések. Budapest, 1894. — Fekete Kató. Elbeszélések. Budapest, 1899. — A Sződy-leányok. Regény. Budapest, 1904. — Róza története. Budapest, 1904.

Gaal Mózes (szül. 1863. augusztus 2. Barót, Háromszék megye) középiskolai tanár, gimnáziumi igazgató, tankerületi főigazgató, a Tanulók Lapja és Az Én Ujságom szerkesztője, az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnöke. Katolikus székely családból származott, tanulmányait a budapesti egyetem filozófiai karán végezte. 1889-ben kinevezték a pozsonyi királyi katolikus gimnázium tanárává. Pozsonyban s később Budapesten rendkívüli arányú irodalmi működést fejtett ki; iskolaügyi tevékenysége is méltán magára vonta a figyelmet áldásos hatásával. — Könnyed stílusú ismeretterjesztő könyvei (Nemzetünk nagy költői, Szociális levelek, A jövő iskolája), regényes életrajzai és korrajzai (Magyar hősök és királyok, Mesék a legnagyobb magyarról, Napoleon életrajza), ifjúsági elbeszélései és regényei (Marci, Mókus, Szeretet, Egy kis diák naplójából, Porcellán kisasszony, Suli viselt dolgai, Mindent a hazáért, A kard és lant hőse, Ne bántsd a magyart, A fekete apostol, Napsugár, A kis doktor, Hansom Tamás, Hámka és az alább felsorolt kötetek) félszázadra terjedő írói munkásságának elevenen sugárzó alkotásai. — Az utolsó lantos. Regényes

korrajz. Budapest, 1886. — Kujak Andris keleti utazása. Regény. Budapest, 1888. — A majálisi elnök. Vígjáték. Pozsony és Budapest, 1888. (Még több más ifjúsági színdarabja és monológja jelent meg.) — Költemények. Győr, 1889. (Ezenkívül is még több verses füzete lírai és elbeszélő költeményekkel.) — A komponisták viselt dolgai. Tréfás diáktörténetek. Pozsony, 1890. — Virág Palkó. Regény. Budapest, 1890. — Szondi két apródja. Történeti elbeszélés. Pozsony és Budapest, 1892. (A szerkesztésében megjelenő Hazafias Könyvtár füzetei között. Ebbe az értékes sorozatba számos ifjúsági novellát írt.) — A legkisebb leány. Regény. Budapest, 1897. — Magyar nők. Budapest, 1899. — Kenyér és becsület. Regény. Budapest, 1900. — Hun és magyar mondák. Budapest, 1900. — Magyar királymondák. Budapest, 1900. — Magyar hősök és királyok. Budapest, 1900. — Aranyos köd. Elbeszélések. Budapest, 1901. — Komédiás Palkó. Regény. Budapest, 1902. — Két diák levelezése. Budapest, 1902. — Hűséges mind a sírig. Mikes Kelemen életregénye. Budapest, 1902. — A kegyelemkenyér. Regény. Budapest, 1903. — Három kenyeres pajtás. Regény. Budapest, 1904. — Burkus. Regény. Budapest, 1904. — Anyai szív. Regény. Budapest, 1905. — Nótás Katica. Rongyos Miska története. Budapest, 1906.

Gáspár János (szül. 1816. október 27. Torockószentgyörgy, Torda megye; megh. 1892. március 6. Nagyenyed, Alsófehér megye) nevelő, utóbb a nagyenyedi református tanítóképző-intézet tanára, 1867 után királyi tanfelügyelő. — Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára. Kolozsvár. 1848.

Győry Vilmos (1838–1885) orosházi, utóbb budapesti evangélikus pap, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Pályájáról: a költők között. — Munkássága a magyar gyermekköltészet fejlődésében is számot tesz. Megfigyelte a kicsinyek képzeletét, kiismerte ízlésüket, prózában és versben egyformán értett mulattatásukhoz. — Balassa János. Történeti elbeszélés. Pest, 1858. — A legújabb Robinzon. Pest, 1869. — Mesekönyv. Budapest, 1873. — Kis világ szép képekben. Képeskönyv. Budapest, 1878. — Bimbócskáknak rózsaszálak. Képeskönyv. Budapest, 1883. — Ábécé jó gyermekek számára. A betűkhöz alkalmazott versecskékkel. Budapest, 1884. — Reggeltől estig. Képeskönyv. Budapest, 1885.

Gyulai Pál (1826–1909) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők és irodalomtörténetírók között. — A magyar gyermekirodalomba néhány kedves elbeszélő költeményével írta bele nevét. (Krisztus és a madarak, Igazság és Hamisság, A szél és nap, A farkas és a szúnyogok, A tyúk és a farkasverem, A gonosz mostoha.)

Hevesi Lajos (szül. 1843. december 20. Heves község, Heves megye; megh. 1910. február 27. Bécs) hírlapíró, a Pester Lloyd munkatársa, a Fremdenblatt szerkesztője, a Kisfaludy-Társaság levelező tagja. Az 1880-as évekig Budapesten dolgozott, azután Bécsbe költözött, osztrák-német ujságíró lett. Hatvanhét éves korában öngyilkossággal vetett véget életének. — Az 1929. évi Magyar Zsidó Lexikon kiemeli róla, hogy mint kritikus élete utolsó évéig a legújabb művészeti irányok elszánt harcosa volt. Számos elbeszélő munkája, útirajza és tanulmánya jelent meg németül, de azért nevét mégis csak egy magyar ifjúsági irata őrizte meg a feledéstől: Jelki Andrásról szóló regénye. Azt a valóban megtörtént dolgot, hogy miképpen lett a bajai szabólegényből katonatiszt és tisztviselő a holland gyarmatbirodalom szolgálatában, leleményes színezéssel dolgozta fel. — Jelki András bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben. A serdültebb ifjúság számára. Pest, 1872. (Nyolcadik kiadása 1915-ben jelent meg. Lefordították németre és finnre is. Az írónak egy 1771-ben megjelent szükszavú német életrajz volt a forrása.)

Horkai Antal (szül. 1821. május 5. Kak, Szatmár megye; megh. 1874. július 7. Budapest) máramarosszigeti református tanító. — Bezerédj Amália után s Dienes Lajos és Lukács Pál mellett az 1850-es évektől kezdve ő volt a magyar gyermekköltészet legbuzgóbb művelője. Verseit a kisdedóvókban, elemi iskolákban és úri családokban egyformán szavalták.

Jókai Mór (1825–1904), a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társasag tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Az ifjúság számára számos elbeszélést írt. (Mesék, Regék, Kis dekameron, A nagyenyedi két fűzfa, Rozgonyi Cecilia, Mátyás király és a szegény varga, A cinkotai kántor, A cseregyermekek, A magyar föld, A magyar nemzet története regényes rajzokban.) — Négy regényét Bródy Sándor ifjúsági irattá dolgozta át. (A medvék

országában, A rózsák szigete, Diákok regénye, Ráby Mátyás viszontagságai. A négy eredeti regény: Egész az északi pólusig, Az aranyember, És mégis mozog a föld, Rab Ráby.)

KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN (szül. 1837. szeptember 8. Debrecen; megh. 1924. augusztus 25. Debrecen) református pap, 1883-tól debreceni lelkész. Mint vallásos író és szónok az érdemes emlékű lelkipásztorok közé tartozott; mint költő és elbeszélő a Vasárnapi Ujság és számos más folyóirat buzgó munkatársa volt; az ifjúsági irodalmat híres külföldi könyvek magyaros hátterű átdolgozásával gazdagította. — Takarékosság. Smiles után. Budapest, 1878. — Önsegély. Smiles után. Budapest, 1879. — Jellem. Smiles után. Budapest, 1880. — A világlátók. Ifjúsági regény. Budapest, 1881. — A tudomány vértanui. Tissandier után. Budapest, 1886. — A munka bajnokai. Tissandier után. Budapest, 1887.

KÜRTHY EMIL (szül. 1848. március 14. Endréd, Bars megye; megh. 1920. december 27. Budapest) földbirtokos, hírlapíró. Tárcáit, karcolatait, színházi tudósításait szívesen olvasta a Pesti Hirlap, Pesti Napló és Magyar Hirlap közönsége. Az ifjúság irodalmi nevelésével lelkesen foglalkozott. Négy évig szerkesztette a Magyar Ifjúságot (1884–1887), nyolc évig a Kis Világot (1892–1899). — Elbeszélő kötete: Az aranyos. Fiatal leányok számára. Budapest, 1888.

LUKÁCS PÁL (szül. 1801. március 21. Kamocsa, Komárom megye; megh. 1873. augusztus 15. Kamocsa) nevelő Pesten és több előkelő vidéki nemesházban. — Gyermekek számára írt verses könyvei az 1840-es évektől kezdve sok lelkes olvasót neveltek a felnőttek irodalmának.

MADARASSY LÁSZLÓ (szül. 1840. február 27. Izsák, Pest megye; megh. 1898. október 2. Kispest) ügyvéd, kecskeméti királyi ügyész, utóbb hírlapíró és Kispest község jegyzője. — Elbeszélő munkái részben amerikai utazásaival kapcsolatosak. — A majomkirály. Elbeszélés. Budapest, 1893. — Harc az állatokkal. Elbeszélés. Budapest, 1895. — Mari és Tamás. Regény. Budapest, 1898.

MIKSZÁTH KÁLMÁN (1847–1910), a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Az ifjúság számára számos elbeszélést írt. (Huszár a teknőben, A keresztapa meséi, A keresztmama meséi.) —

A két koldusdiák. Mesés történet. Budapest, 1886. — Otthon és a zöld mezőn. Verseskönyv. Budapest, 1888. — Tavaszi napfény. Verseskönyv. Budapest, 1890. — Magyarország lovagvárai regékben. Budapest, 1890. — A kis prímás. Történeti elbeszélés. Budapest, 1894.

Ney Ferenc (1814–1889) fővárosi reáliskolai igazgató. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Egyike a magyar gyermekirodalom legkoraibb művelőinek. — Ibolyák. Beszélyfüzér gyermekek számára, magyar és német nyelven, nyolc színes képpel. Pest, 1843. — Gyermekek könyve. Pest, 1846. — A gyermeki kegyelet tolmácsa. Pest, 1851. — Más kárán tanul az okos. Pest, 1868. — Három kis mese. Pest, 1868. — Intő példák. Pest, 1868. — Négy ifjúsági színmű versekben. Budapest, 1884.

Pósa Lajos (1850–1914) hírlapíró, a Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Már szegedi ujságíró korában indított egy gyermeklapot, de vállalata csakhamar megszünt; csak amikor Wolfner József budapesti könyvkiadó vette kezébe Az Én Ujságom megalapításának tervét, akkor nyert teret szerkesztői tehetsége. Az Én Ujságom első számát 1899 végén százezer példányban mellékelték az elterjedtebb napilapokhoz. Az előfizetők már az első hónapokban ezrével jelentkeztek. A nagyhatású gyermeklap történeti jelentősége, hogy a főváros félig német gyermekvilágával megszerettette a magyar irodalmat, a gyermekeket nemzeti érzésre tanította, a német gyermeklapokkal győzelmesen küzdött, végül a magyar gyermekirodalom későbbi kiváló művelőit jókorán fölfedezte és szerencsésen foglalkoztatta. — A kitűnő szerkesztő egyben elsőrangú gyermekköltő is volt. A kicsinyek rajongtak verseiért, a szülők örömmel vásárolták munkáit. (Apró emberek könyve, Aranykert, Aranyládika, Gyermekversek, Hazafias versek, Játékkönyv, Kacor király, Köszöntők és imádságok, Mesés könyv, Száll az ének, Zengő arany ábécé.)

Radó Vilmos (szül. 1847. április 23. Eger; megh. 1919. december 9. Budapest), fővárosi tanító, utóbb a budai állami tanítóképző-intézet tanára. — Magyar olvasókönyv az izraelita elemi iskolák számára. I—IV. osztály. Kiadja az Országos Izraelita Tanítóegyesület. Budapest, 1881. (Az első sikerültebb elemi iskolai olvasókönyv a zsidó tanulóság számára.) — Eredeti magyar gyermek- és népmesék.

Budapest, 1882. — Vámbéry Ármin utazásai Ázsiában. Budapest, 1882. — Robinson Crusoe története. Budapest, 1884. — Gróf Benyovszky Móric élete és kalandjai. Budapest, 1888. — Ujvári Miklós, a magyar Robinzon. Budapest, 1899. (Szekér Joákim regényének átdolgozása az ifjúság számára.)

Rákosi Viktor (1860–1923) hírlapíró, a Budapesti Hírlap munkatársa, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Mint ifjúsági író a legélvezetesebbek egyike, amellett kiválóan nevelő hatású. Könyvei a hazafiság iskolái vagy legalább is nemesen mulattató olvasmányok. (Hős fiúk, Egy tutaj története, A császárok sírjai, Kexholmi Mária, A bécsi diákok, Bobby és Csiba, Oglán bég kincse, Kisbürgözdtől Vaterlóig, Lagoszta titka.)

Remellay Gusztáv (szül. 1819. január 5. Pest; megh. 1866. március 31. Pest) okleveles ügyvéd, Újvidék város főjegyzője, a negyvennyolcas szabadságharcban ezredes-hadbíró, az önkényuralom idején kufsteini rab. Hat évig volt várfogságban, kiszabadulása után hírlapírással kereste kenyerét, később az egyik biztosító társulat alkalmazta. Negyvenhét éves korában halt meg. — Az 1840-es évek elejétől kezdve számos történeti regényt írt, az 1850-es években ifjúsági elbeszéléseivel vonta magára a figyelmet. A magyar gyermekirodalom úttörő művelői közé tartozott. — Történeti beszélyek. Két kötet. Pest és Buda, 1842–1844. (Nyolc novella.) — Julcsa, a század leánya. Történeti elbeszélés mindkét nembeli ifjúság számára. Pest, 1857. (A szerző Szabó Richárd társaságában mindent megtett arra, hogy megteremtsék a magyar ifjúsági irodalmat.) — Hunyadi János. Történeti regény. Két kötet. Pest, 1857. (A Hunyadiak korát különösen kedvelte, de témái feldolgozásában kevés volt a költészet, történeti anyagát patétikusan és mégis szárazon vitte olvasói elé.) — Józsa, a kis jancsár. Pest, 1857. (Történeti elbeszélés fiúk és leányok számára.) — Multunk hölgyei. Két kötet. Pest, 1860. (Regényes történeti rajzok a magyar nők számára.) — Kereszt és félhold. Két kötet. Pest, 1861. (Korrajzok a török világból.) — Ábránd és való. Két kötet. Pest, 1862. (Regényes rajzok hazánk multjából.) — Szent László. Két kötet. Pest, 1862. (Korrajz.) — Fény és ború. Két kötet. Pest, 1863. (Történeti elbeszélések az itjúság számára.)

Rudnyánszky Gyula (1858–1913) hírlapíró. — Életéről és munkáiról: a költők között. — A gyermekköltészet egyik igen érdemes művelője volt, számos sikerült ifjúsági színdarabot írt. — Gyermekszínház. Nyolc színmű leányok és fiúk számára. Budapest, 1883. — Kis gyermekek verses könyve. Száz vers képekkel. Budapest, 1893. — Rózsa és Aladár. Verses regény az ifjúság számára. Budapest, 1894.

Rupp Kornél (szül. 1865. május 25. Ercsi, Fehér megye; megh. 1900. június 25. Budapest), a csornai premontrei rend tagja, szombathelyi és keszthelyi tanár, 1894-től a budapesti református gimnázium tanára. Irodalomtörténeti tanulmányai az 1890-es években figyelmet keltettek. — A magyar diákság egyik kedvelt ifjúsági közlönye, a Tanulók Lapja, 1894-től az ő szerkesztésében jelent meg. Halála után a lap szerkesztését Gaal Mózes vette át.

Sebők Zsigmond (1861–1916) hírlapíró, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Gyermekkönyvei külön típusúak. Mackó-történeteiben emberekké tette medvéit, de úgy, hogy a mackó-vonásokat is megőrizte bennük s ennek a kettős jellemzésnek bohókás keverésével érte el nagy hatását. Mackó úr beutazza egész Magyarországot, elmegy a külföldre is, magával viszi nemzetségének több tagját, tapasztalatlansága sok bajba sodorja, komikus alakja tömérdek mókás történet középpontja. (Mackó úr útnak indul, Mackó úr utazásai, Mackó úr újabb utazásai, Mackó úr szárazon és vízen.) — Az író egyéb munkáiban is mulatságosan szerepeltette találékony állat-alakjait. Jóindulatú állat-típusai beleütköznek a modern világ minden élő lényébe és technikai alkotásába. (Dörmögő Dömötör, Kujon és Kaján, Falusi cica Pesten, A bogarak háborúja.)

Szabó Richárd (1820–1873), a Divatcsarnok szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Mint ifjúsági lapszerkesztőnek főkép Dienes Lajos, Horkai Antal, Lukács Pál és Remellay Gusztáv voltak a segítőtársai. A német gyermekirodalom hatása szembetűnően meglátszott mind a két ifjúsági lapján. (A Gyermekbarát, 1861–1863; Az Ifjúság Lapja, 1863–1866.)

Szabóné Nogáll Janka (1861–1924) írónő, a Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Leányok számára írt elbeszélő munkái: Igaz történetek. Budapest, 1891. — Biri és egyéb

elbeszélések. Budapest, 1895. — Piros bóbitások és egyéb elbeszélések. Budapest, 1895. — Pipiske. Regény. Budapest, 1895. — Zsófika naplója. Regény. Budapest, 1900. — A nagyobbik leány. Regény. Budapest, 1906.

Sziklay János (1857–) hírlapíró, a Szent István Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Népszerűbb ifjúsági iratai: Hany István története. Elbeszélés. Budapest, 1892. — Azok a jó rátótiak. Elbeszélések. Budapest, 1893. — A torony története. Elbeszélések. Budapest, 1896. — Tisztító tűzön át. Regény. Budapest, 1900. — A magyar szív. Elbeszélés. Budapest, 1903. — Új világ. Elbeszélés. Budapest, 1907.

Szilágyi Ferenc (1797–1876) kolozsvári református kollégiumi tanár, a Mult És Jelen politikai hírlap szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a VI. kötetben. — Az első magyar ifjúsági lapot ő indította meg Kolozsvárt. (Magyar Gyermekbarát, 1843—1844.) Ezt követte Brassai Sámuel gyermeklapja. (Fiatalság Barátja, 1851.) Rövidéletű vállalat volt mind a kettő. Gönczy Pál ifjúsági közlönye sem tudott megerősödni. (Ifjúság Lapja, 1853–1854.) Csak Szabó Richárd és munkatársai arattak számbavehető sikert az 1860-as években két új folyóirattal. (A Gyermekbarát, Az Ifjúság Lapja.)

Tábori Róbert (1855–1906) hírlapíró. — Életéről és munkáiról az elbeszélők között. — Népszerűbb ifjúsági iratai: Görbe hegyek országában. Regény. Budapest, 1891. — A temesvári királybíró. Regény Budapest, 1892. — Az utolsó mentsvár. Elbeszélés. Pozsony, 1893. — Vak Bottyán. Elbeszélés. Pozsony, 1894. — Oceánia. Elbeszélés. Budapest, 1898. — Sztropka Janó. Elbeszélés. Budapest, 1903. — Bujdosó Gergely. Regény. Budapest, 1904. — A néger királyok kincse. Regény Budapest, 1906. (Garády Viktorral.)

Thallóczy Lajos (1854–1916) belső titkos tanácsos, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a történetírók között. — Amint vannak egyversű költők, akiknek egész életművéből mindössze egy költeményük öröklődik nemzedékről-nemzedékre, úgy vannak egykönyvű ifjúsági írók is, akiknek nevét egyetlen munkájuk tartja fönn az ifjúsági irodalom történetében. Ilyen Thallóczy Lajos a maga megkapó magyar-török-kori történetével. — Bácsi Jakab. Regényes történet

a XVII. század hajdúvilágából. Írta Deli. Budapest, 1896. (Először a Vasárnapi Ujság 1895. évfolyamában jelent meg.)

Tutsek Anna (szül. 1869. Kolozsvár) írónő, Tábori Róbert író neje. A Singer és Wolfner könyvkiadóvállalat az ő szerkesztésében indította meg 1895-ben Magyar Lányok című képes gyermeklapját. Tutsek Anna a jól szerkesztett ifjúsági folyóirattal kiszorította az ország területéről a hasonló irányú külföldi sajtótermékeket és számos tehetséges írót vont a magyar gyermekirodalom szolgálatába. — Ifjúsági iratai közül különösen Cilike-könyvei keltettek nagy hatást. (Cilike rövid ruhában, Cilike menyasszony lesz, Cilike mátkasága, Cilike férjhez megy, Cilike mint asszony, Cilike bajtársai.) Ebben a sorozatában végigkísérte hősét gyermekéletének minden mozzanatán az iskola padjaitól boldog jegyességéig, majd derüs asszonykoráig, belevonva életébe a család és a társaság mulattató epizódjait.

Vachott Sándorné (szül. 1832. január 23. Pest; megh. 1896. február 29. Gyulakeszi, Zala megye), leánynevén Csapó Mária, írónő. — A magyar gyermekirodalom alapvetőinek egyike volt; Cooper-fordításain kívül számos eredeti ifjúsági könyvet bocsátott közre. — Beszélyek az ifjúság számára. Pest, 1861. — Szikláry Ilona. Történeti elbeszélés. Pest, 1861. — Chrestomathia az ifjúság számára. Pest, 1861. — Gyermekvilág. Elbeszélések, regék, versek. Pest, 1862. — Ünnepi ajándék. Elbeszélések, regék, versek. Pest, 1867.

Irodalom. — Márki József: Szak- és betürendes kalauz az összes magyar irodalom története s könyvészetében. Budapest, 1878. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Turzó Ferenc: Robinzon és a mi Robinzon-irodalmunk. Nyitra, 1899. — Révay Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Két kötet. Budapest, 1920. — Havas István: A magyar ifjúsági irodalom. A gyermekköltészet. Néptanitók Lapja. 1923. évf. — Szemák István: Középiskolai itjúsági könyvtárjegyzék. Két füzet. Budapest, 1894. — U. az: Ifjúsági Könyvtárjegyzék. Folyóirat. Budapest, 1911-től. — U. az: A magyar ifjúsági irodalom története. Budapest, 1924. — Szondy György: A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora. Protestáns Szemle. 1932. évf.

VISSZAPILLANTÁS.

A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában.

A magyarországi német, tót, szerb és román irodalom a XIX. század utolsó harmadában.

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN.

Petőfi Sándor és Arany János után ez a korszak a költészetben nem jelent emelkedést, a dráma terén sincs Az Ember Tragédiájához hasonlítható mű, de a regény és a novella Jókai Mór és Mikszáth Kálmán munkásságán keresztül a megelőző kor prózai elbeszélésének méltó folytatása.

Költői vezérmunkák és korjellemző szépirodalmi alkotások ebben a korszakban:

1869-ben Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai;* 1870-ben Gyulai Pál: *Költeményei;* 1872-ben Jókai Mór: *Az aranyember,* Rákosi Jenő: *Színművei,* Vajda János: *Kisebb költemények;* 1873-ban Arany László: *A délibábok hőse;* 1874-ben Jókai Mór: *A jövő század regénye;* 1875-ben Tóth Ede: *A falu rossza;* 1876-ban Vajda János: *Alfréd regénye;* 1878-ban Szász Károly: *Salamon;* 1879-ben Arany János: *Toldi szerelme,* Jókai Mór: *Rab Ráby;* 1880-ban Csiky Gergely: *Proletárok;* 1881-ben Csiky Gergely: *Cifra nyomorúság,* Lévay József: *Összes költeményei,* Mikszáth Kálmán: *Tót atyafiak,* Vajda János: *Összes költeményei;* 1882-ben: Ábrányi Emil: *Újabb költeményei,* Mikszáth Kálmán: *A jó palócok;* 1883-ban Kiss József: *Költeményei,* Szász Károly: *Kisebb*

költeményei; 1886-ban Petelei István: *Az én utcám;* 1887-ben Baksay Sándor: *Gyalogösvény;* 1889-ben Reviczky Gyula: *Magány;* 1890-ben Jókai Mór: *A tengerszemű hölgy;* 1891-ben Baksay Sándor: *Szederindák,* Csiky Gergely: *A nagymama,* Rákosi Viktor: *Sipulusz tárcái;* 1892-ben Herczeg Ferenc: *Mutamur;* 1893-ban Jókai Mór: *Sárga rózsa;* 1895-ben Komjáthy Jenő: *A homályból,* Mikszáth Kálmán: *Szent Péter esernyője, Beszterce ostroma,* Reviczky Gyula: *Összes költeményei;* 1897-ben Kiss József: *Költeményei;* 1898-ban Baksay Sándor: *Dáma,* Endrődi Sándor: *Összegyüjtött költeményei;* 1899-ben Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül,* Rákosi Viktor: *Korhadt fakeresztek;* 1900-ban Mikszáth Kálmán: *Különös házasság.*

A költészetben Gyulai Pál, Szász Károly és Endrődi Sándor a nemzeti hagyományok őrei, az Arany-iskola szellemének letéteményesei; Vajda János, Ábrányi Emil, Reviczky Gyula és Kiss József a XX. század új világának megérzői. A verstechnika gyorsan fejlődik, a nyelv hajlékonyabb lesz, a motívumok bővülnek, a költői kincsesház évről-évre gazdagodik.

A hírlapok és folyóiratok meglepő virágzása lehetővé teszi, hogy az idősebb és ifjabb nemzedék tagjai egyformán kifejthessék szépirodalmi tehetségüket. A könyvkiadói viszonyok eléggé rosszak, de azért érdemesebb munka ritkán marad kéziratban, mert az írók a maguk költségén is kinyomatják prózai és verses köteteiket. Jókai Mórnak és Mikszáth Kálmánnak rendkívül nagy az olvasóközönségük; a színpadi szerzők közül Csiky Gergelyé a vezető szerep.

Az írók világnézete liberális, a vallással keveset törődnek, a nemzeti eszme szolgálata változatlanul erős. Itt-ott radikálisabb hangok jelentkeznek, de a szocializmustól még nagyon távol áll a kor. A szellemi törekvések valamennyi szála a fővárosba fut össze, a vidéken alig van számbavehető írói élet, csak a helyi sajtó és a színészet küzd a közömbösséggel. A vidék a fővárostól vár mindent; ha olvas, budapesti ujságot és könyvet vesz a kezébe.

Egész kis könyvtárra való értékes szépirodalmi és közérdekű munkát lehetne ebből a korból összeállítani s az olvasó inkább csak a próza nyelvén érezne — a mai nyelvhez mérten — némi avultságot. A költemények nyelve és verselése már a XX. század színvonalát tükrözi.

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ferenczi Zoltán szerkesztésében: A magyar irodalom története. Budapest, 1913. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. Budapest, 1926. — Ványi Ferenc: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1926. — Ujvári Péter szerkesztésében: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930.

A MAGYARORSZÁGI NÉMET, TÓT, SZERB ÉS ROMÁN IRODALOM A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN.

A hazai német irodalom ebben a korszakban eléggé összezsugorodik s inkább csak a pesti zsidóság és az erdélyi szászság körében tartja meg önállóságát. Az ország német vidékei felé a pesti német zsidó zsurnaliszták indítják útnak az irodalmat, kritikát és publicisztikát; az erdélyi szász tudomány és irodalom művelői nagyobbára pangermán rajongók. A hazafias pesti német-zsidó hírlapírásnak a Pester Lloyd és néhány más napilap a középpontja; az erdélyi fajnémet irodalom az evangélikus paplakokban, tisztviselői házakban és iskolákban talál meleg tűzhelyre.

A Pester Lloydot a pesti kereskedők Lloyd-társulata alapította 1854-ben, színvonalának emelésére Falk Miksa tett legtöbbet 1867-től kezdve. A kiváló szerkesztő a németnyelvű ujságot a hazai napisajtó egyik vezérlapjává emelte, a külföldiek ebből a napilapból merítették Magyarországra vonatkozó ismereteiket. A Pester Lloydnak nagy érdeme volt, hogy a magyarság idegen rágalmazóival szemben igaz képet nyujtott az ország belső helyzetéről s mindig fölemelte szavát, amikor a magyar ügy szószólójának

kellett lennie. Hazafiasság és szabadelvűség, komoly tárgyaló mód és megbízható hírszolgálat jellemezte minden évfolyamát. Szépirodalmi ismertetései, színházi kritikái, tudományos bírálatai, publicisztikai cikkei mintákul szolgálhattak; magyar írók jelesebb munkáinak német fordításáról állandóan gondoskodott. Munkatársai közül Falk Miksán és Dux Adolfon kívül különösen három tehetség ragadta meg a szépírói sajátosságok iránt is fogékony közönséget: Silberstein Ötvös Adolf, Sturm Albert és Veigelsberg Leó.

Az 1880-as és 1890-es években bontakozott ki az erdélyi szászok egyik legkiválóbb szépírójának, Albert Mihálynak lírai, elbeszélő és drámaírói tehetsége. Teutsch Traugottal együtt akként örökítették meg a szász szellemet és úgy mutatták be az erdélyi német lelket, hogy a későbbi nemzedék is okulást meríthetett munkáikból. Érdemes erdélyi német szépírók: Melas Henrik, Schuster Frigyes Vilmos, Seivert Gusztáv; délmagyarországiak: Grazie Eugénia, Milow István; szepességiek: Lindner Ernő, Weber Rudolf. A hazai németség ebben az időben — a szászok kivételével — nemcsak a magyar állameszme megbízható híve, hanem gyors magyarosodása révén a magyarrá váló szellemi értékeknek is gazdag csoportja. Akik megmaradtak német anyanyelvük mellett, azok Pozsony, Sopron, Temesvár napi sajtójában s más vidéki városok német hírlapjaiban forgácsolták szét írói erejüket. A német hírlapirodalom és szaksajtó számban, terjedelemben és színvonalban magasan meghaladta a többi hazai nyelvi kisebbség ujságtermését, csak éppen a magyarral

nem mérkőzhetett; ez irányú háttérbe-szorulása érthető, mert a magyarországi németség egész Ausztria és Németország sajtóját felhasználhatta, itthon inkább csak a helyi érdekeket istápoló publicisztikára volt szüksége.

A tót irodalom két vezéregyénisége: Vajansky Hurban Szvetozár és Hviezdoslav Országh Pál. Vajansky regényeiben és novelláiban a Felvidék tót népe, de az elmagyarosodott úri osztály is, sokoldalú megvilágításban lép az olvasó elé; Hviezdoslav lírai és elbeszélő költeményeiben a tót nyelv és verselés gazdag erővel zendül meg. A szlovák lelket ennek a két kiváló szépírónak munkáiból lehet legjobban megismerni. Hviezdoslav világirodalmi mértékkel mérve is nagy költő, emlékeztet Arany Jánosra. Egyrészt igazi lírai természet, tele közvetlenséggel és érzékenységgel, másrészt a verses elbeszélés mestere és a vágvidéki falvak világának mesteri ábrázolója. A tót költészet kibontakozása igen érdekes jelenség. A németeknek, románoknak és szerbeknek megvoltak a maguk középiskolái, ahol ifjaikat szabadon nevelték, a tótok magyar gimnáziumokban nőttek fel s csak a luteránus soviniszták csekély töredéke küldte fiait a csehországi iskolákba. A szellemi irányítást néhány hírlap és folyóirat végezte.

A hazai szerb irodalom ebben az időben már inkább csak a szerbiai és horvátországi irodalom visszhangja. A magyarországi szerb költők közül Zmáj Jovánovics János a legkimagaslóbb tehetség. Szerette fajtestvéreit, de azért nem fordult gyűlölettel a magyarság ellen, mint annyi más kortársa; az elkeseredett indulatok felhaszná-

lása nélkül is meg tudta lantján zendíteni a fajszeretet sok nemes érzelmét és gondolatát. JAKSICS GYÖRGY mint költő, elbeszélő és drámaíró egyaránt kiemelkedett kortársai közül. Romantikus szellem, pesszimista világnézetű. Petőfi és Byron hatása alatt indult meg pályáján s a líra mellett a drámaírásban tört legmagasabbra. A történeti tragédiában volt legerősebb KOSZTICS LÁZÁR is: a «szerb Shakespeare». Romantikus író, sötét lelki bonyodalmak feltárója, fantáziájában és nyelvében szertelenségre hajló. HADZSICS ANTAL sokoldalú tevékenysége a magyarok és szerbek irodalmi közeledésének eszméjét kitartóan igyekezett szolgálni, a maga személyében szép sikerrel, a jó ügyet tekintve eléggé sikertelenül.

A románság tehetségesebb írói és tudósai ebben az időben Románia szülöttei, de Erdély is adott néhány jeles szépírót a románoknak. COSBUC GYÖRGY lírai és elbeszélő költeményeiben az erdélyi oláh falvak lelke nyilatkozik meg költői erővel, SLAVICI JÁNOS prózai elbeszélő művészetét szintén a szülőföld rajongó szeretete ihleti. Cosbuc nemcsak a népéletben és a tájszemléletben gyökerező hangulatok közvetlen énekese, hanem kiváló balladaíró is: a román ballada Arany Jánosa. Az ilyen elsőrangú írókat Románia mindig számontartotta s alkalomadtán magához vonta, a távozók helyébe új írók léptek, a görögkatolikus és görögkeleti értelmiség közös erővel dolgozott pályájuk megkönnyítésén. A tehetségesek fölfedezésében főként VULCANU JÓZSEF folyóirata, az 1865-ben alapított Familia, fáradozott nem kevés sikerrel.

Német, tót, szerb, román írók:

Albert Mihály (szül. 1836. Apóld, Nagyküküllő megye; megh. 1893. Segesvár) erdélyi szász evangélikus tanár. Mint a szász tanárok általában, ő is elvégezte a teológiai tanulmányokat, német egyetemeken bővítette tudását, itthon a segesvári szász gimnáziumban tanított és az evangélikus tanítóképzőintézet igazgatója volt. — Die Flandrer am Alt. Schauspiel in fünf Aufzügen. Lipcse, 1883. (Történeti színmű a szászoknak Erdélybe való beköltözéséről.) — Harteneck. Trauerspiel in fünf Akten. Nagyszeben, 1886. (A népszerű Harteneck-téma hatásos feldolgozása.) — Altes und Neues. Gesammelte siebenbürgisch-sächsische Erzählungen. Nagyszeben, 1890. (Novellagyüjtemény.) — Ulrich von Hutten. Drama in fünf Akten. Nagyszeben, 1893. (Mint több más színművét, bohózatát, operettjét, ezt a történeti tragédiáját is eljátszották az erdélyi német színpadokon.) — Gedichte. Nagyszeben, 1893. (A szerző lírikusnak is kiváló.)

Cosbuc György (szül. 1866. Hordó, Beszterce-Naszód megye; megh. 1918. Bukarest) hírlapíró, folyóiratszerkesztő, a romániai közoktatásügyi minisztérium tisztviselője. Görögkatolikus szülők gyermeke volt, gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után a kolozsvári egyetem filozófiai karára iratkozott be, innen került a nagyszebeni Tribuna szerkesztőségébe s néhány év mulva Bukarestbe. A világháború végén halt meg. Balladái és idilljei 1893-ban egyszerre magasztalttá tették nevét. Semanatorul (Magvető) című folyóiratával még közelebb fért nemzete szívéhez. A franciáskodókkal szemben a népies-nemzeti irányt támogatta, fajának igazi költője volt, hasonlíthatatlanul különb tehetségü, mint az előtte élő erdélyi román poéták. A népies oláh balladát ő emelte művészi magaslatra. Hazafias lírája gyujtó erővel hatott, szerelmi költészetében a leányszerelem változatait gazdag érzelmi elemzéssel énekelte meg, leíró versei a természet szépségeinek és a paraszt-élet örömeinek hangulatos ecsetelői. Müfordítónak is elsőrangú. (Vergilius, Dante, szanszkrit költők.) Költői pályáját a Román Akadémia már 1898-ban megkoszorúzta tizenkétezer frankos jutalomdíjával. Előtte mindössze két író részesült ebben a kitüntetésben: Alexandri Vazul, a hírneves moldvai költő, és Odobescu Sándor, a művészi román próza havasalföldi mestere.

Grazie Eugénia (szül. 1864. Fehértemplom, Temes megye) magyarországi születésű bécsi német írónő. A magyar Délvidékről atyja halála után az 1870-es években költözött az osztrák fővárosba, de bánsági emlékeit élénken megőrizte. Az alföldi cigányok és a sváb paraszt-asszonyok rajzában különösen feltűnik tollának biztossága. — Gedichte. Lipcse, 1882. (Verses kötetének negyedik bővített kiadása: 1902.) — Hermann. Bécs, 1883. (Eposz. Harmadik kiadása: 1904.) — Saul. Bécs, 1885. (Tragédia.) — Die Zigeunerin. Bécs, 1885. (Novella. Színtere a magyar Alföld.) — Robespierre. Bécs, 1894. (Modern eposz.) — Liebe. Bécs, 1902. (Novellák.) — Theiss und Donau. Bécs, 1904. (Alföldi elbeszélések.) — Sämtliche Werke. Kilenc kötet. Bécs, 1903–1904. (Ezután még számos elbeszélő kötet és színmű.)

Hadzsics Antal (szül. 1834. Szabadka; megh. 1916. Ujvidék) országgyülési képviselő, a Szerb Matica elnöke, a Kisfaludy-Társaság levelező tagja. Jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, korán megválasztották a Szerb Matica titkárának, az úttörő szerb irodalmi társulattal együtt költözött le Pestről Ujvidékre 1864-ben. A hazai szerb irodalmi, színházi és közmüvelődési mozgalmak szervezése körül nagy érdemeket szerzett, szivesen fordított magyar irókból, a magyar folyóiratokat többször fölkereste ismeretterjesztő cikkeivel. 1868-tól kezdve elvállalta a hazai szerb színészet felügyeletét s a gondjaira bízott vándortársulat előadásainak színvonalát följebb emelte. Mint szerkesztő a magyar-szerb békesség gondolatának szolgálatában állott.

Hviezdoslav Országh Pál (szül. 1849. Felsőkubin, Árva megye; megh. 1921. Alsókubin, Árva megye) felvidéki ügyvéd, a Kisfaludy-Társaság levelező tagja. Tanulmányait Miskolcon, Késmárkon, Pozsonyban és Eperjesen végezte, néhány évig aljárásbíró, majd ügyvéd volt Árva megyében, 1899-től kezdve visszavonult Alsókubinba s egyedül az irodalomnak élt. Hviezdoslav: írói neve. Mint gimnáziumi tanuló magyar versek irásával kezdte költői pályáját, de egyrészt senki sem törődött tehetségével, másfelől árvamegyei barátai kezébe adták Sládkovics András munkáit; ekkor fordult el a magyarságtól, 1868-ban tótul jelent meg első verses kötete. (Básnické prviesenky: Költői zsengék.) Több mint félszázados írói pályáján a legnagyobb tót költővé fejlődött. A magyar költők közül Petőfi Sándor és Arany János, az idegenek közül Dante és Shakespeare hatottak költészetére, anélkül

azonban, hogy eredetisége bármilyen fogyatkozást szenvedett volna. Kezdő romanticizmusa, későbbi nemes realizmusa, vonzó humora, ritka nyelvművészete csodálatra ragadták kortársait; szerették benne a mélyen érző lelket, a közvetlenül ható gondolatokat, a kivételes talentumú természetfestést, a tót lélek hangulatainak mesteri megörökítését. Lírája csakúgy mint epikája a Felvidék bérces világában gyökerezett, érdeklődését a tót földműves házatája kötötte le, az európai látókör és szükebb hazájának rajongó szeretete harmonikusan egyesült lelkében. Műfordítói kiválóságát Arany János balladáinak, Madách Imre drámai költeményének, Petőfi, Goethe, Schiller, Shakespeare, Puskin és más klasszikusok költeményeinek átültetéseivel mutatta ki. Összes költeményeinek első gyüjteménye három kötetben jelent meg Turócszentmártonban (1892–1901), azontúl még sokat írt: dalokat, hangulatképeket, bölcselő költeményeket, háborús énekeket, verses drámát. — Költeményeinek magyar fordításai közül legismertebb: Az erdőkerülő felesége. Ford. Schöpflin Géza. Pozsony, 1924. (Verses regény. Eredeti címe: Hájnikova zsena. 1886.)

Jaksics György (szül. 1832. Szerbcernya, Torontál megye; megh. 1878. Belgrád) görögkeleti szerb néptanító és festőművész. Hol Szerbiában, hol Dél-Magyarországon próbált nyugalmasabb helyzetet teremteni magának, nehéz természete miatt sokat hányódott-vetődött, mint a belgrádi államnyomda korrektora fejezte be életét. Sokan a XIX. század legkitünőbb szerb lírikusának tartják. Ő írta a legértékesebb szerb drámák egyikét is. (Jeliszaveta montenegrói hercegnő.)

Kosztics Lázár (szül. 1841. Kovily, Bács-Bodrog megye; megh. 1910. Bács) ujvidéki görögkeleti szerb gimnáziumi tanár, városi főjegyző, országgyülési képviselő. A pesti egyetemen tanult, egy időben Montenegro hivatalos lapját szerkesztette. Értékes Shakespeare-fordításokat adott közre, szép balladákat írt, történeti tragédiáit klasszikus alkotásoknak tartják. (Maksim Srnojevics, Péra Szegedinac.)

Lindner Ernő (szül. 1826. Késmárk; megh. 1902. Budapest) eperjesi evangélikus liceumi tanár, 1867-től a Magyar Tudományos Akadémia könyvtári tisztviselője. Magyar költeményeket művészi érzékkel fordított németre, a hazai német népköltészet termékeinek szerencsés gyüjtője volt. Késmárki német tájszólásban írt eredeti versei a Szepesség leghíresebb német költőjévé avatták. Költészetében a sze-

pesi szász dialektus nem puszta külsőség, hanem a szepesi lélek megnyilatkozásához szervesen hozzátapadó lényeg. Igazi cipszer, fajának hű fia, népe kedélyességének eleven megszólaltatója. Versei csak a szepesi német szójárásban hatnak igazán, irodalmi nyelvre átültetve elvesztenék hímporukat. — Fliegende Blätter in Zipser Mundart. Bécs, 1864. (Szepesi dialektusban írt versek.) — Zepserischer Liederposchen. Budapest és Lőcse, 1879. (Dalok és elbeszélő költemények szepesi tájnyelven.) — Petőfi Sándor Talpra Magyarja. A költő korábbi és későbbi harci dalaival eredetiben és német átköltésben. Budapest, 1898. (A fordító, mint hazafias cipszer, a szabadságharc idején a magyarok oldalán küzdött.)

Melas Henrik (szül. 1829. Szászsebes; megh. 1894. Segesvár) erdélyi szász költő. Törvényszéki bíró volt, később segesvári ügyvéd, az erdélyi evangélikus egyház tevékeny tagja. Szász nyelvjárásban írt versei ennek a helyi műfajnak igen szép emlékei. — Gedichte von Alexander Petőfi. Nagyszeben, 1891. (A nagynémet irodalomban is méltányolt Petőfi-fordítás.)

Milow István (szül. 1836. Orsova, Krassó-Szörény megye; megh. 1915. Mödling, Ausztria) bánsági német író, császári katonatiszt, földbirtokos. A délvidéki tájak költője, emlékei és hangulata a bánsági rónasághoz kapcsolódnak, a sváb honvágy hangzik fel lantján. Bár szerb származású volt, egészen németté lett. (Gedichte, 1865; Elegien, 1867.)

Moldován Gergely (szül. 1845. Szamosújvár; megh. 1930. Kolozsvár) tordamegyei tanfelügyelő, 1886-tól a kolozsvári egyetemen a román nyelv és irodalom tanára. Magyarul írt munkáiban a románság multjának és jelenének ismertetését tűzte ki céljául. (Román népdalok és balladák, 1872; Koszorú a román népköltészet virágaiból, 1884; A románság, 1896.) — Ungaria című román folyóiratát (1892–1898) a magyar testvériség jegyében szerkesztette: «Jó hazafiak, jó románok, jó keresztények s a magyaroknak jó testvérei akarunk lenni.» Ezt a programmot vallotta havi szemléjének számos munkatársa is, de még többen voltak fajtestvérei közül azok, akik magyarbarát működéséért elkeseredetten támadták.

Schuster Frigyes Vilmos (szül. 1824. Szászsebes; megh. 1914. Nagyszeben) szászsebesi gimnáziumi igazgató, utóbb szászvárosi evan-

gélikus lelkész. Németországi tanulmányútjáról sok jó reformot hozott magával a szász oktatásügy és szövetkezeti eszme javára. — Gedichte. Segesvár, 1858. — Siebenbürgisch-sächsische Volkslieder, Sprichwörter, Räthsel, Zauberformeln und Kinderdichtungen. Nagyszeben, 1865. — Alboin und Rosimund. Tragédia. Bécs, 1884.

Seivert Gusztáv (szül. 1820. Nagyszeben; megh. 1875. Nagyszeben) városi tisztviselő, utóbb Nagyszeben levéltárnoka. Jogi tanulmányokat végzett, a berlini egyetemen Ranke tanítványa volt, mint történetbuvár is becsült nevet hagyott maga után. — Kulturhistorische Novellen aus dem Siebenbürger Sachsenlande. Három kötet. Nagyszeben, 1866–1867. (Alapos kortörténeti tanulmánnyal írt novellák az erdélyi szászok életéből. Az Árpádok, az Anjouk és a törökvilág korát tragikus történetekben mutatja be.)

Silberstein Adolf (szül. 1845. Pest; megh. 1899. Budapest), magyar írói nevén Ötvös Adolf, filozófiai doktor, a Petőfi-Társaság tagja. Jól írt magyarul is, de a megélhetés kényszere német íróvá tette. Tanult elme volt, főkép esztétikus és filozófus. Magyar írókat teljes nyelvkészséggel fordított németre, irodalmunk ügyével szívesen foglalkozott, különösen a dramaturgiai kérdéseket szerette. — Philosophische Briefe an eine Frau. Budapest, 1873. (Magyarra Simonyi Zsigmond fordította: Bölcsészeti levelek egy barátnőmhöz. Budapest, 1873.) — Bibel der Natur. Lipcse, 1880. (Négy kiadást ért. Oroszországból kitiltották. Angol fordításban is megjelent.) — Im Strome der Zeit. Négy kötet. Budapest, 1894–1895. (Publicisztikai, filozófiai, képzőművészeti, színházi és irodalmi tanulmányok gyüjteménye.) — Dramaturgiai dolgozatok. Három kötet. Budapest, 1895. (Hasonló tartalommal.)

Slavici János (szül. 1848. Világos, Arad megye; megh. 1925. Bukarest) román tanár, hírlapíró. Mint a nagyszebeni Tribuna román politikai napilap szerkesztője a magyarság ellen küzdött, a világháború idején azonban mint bukaresti szerkesztő a központi hatalmakkal való barátság híve volt, ezért a romániai rendőrség ismételten fogságba vetette. Politikai magatartása írói népszerűségének elvesztésével járt, jóllehet valamikor egy évi államfogházat szenvedett a Tribunában megjelent magyarellenes támadásaiért. Ellensége volt a latinos iskola nyelvi túlzásainak, prózája a falu nyelvéből táplálkozott, hősei derék papok

és jó életre nevelhető parasztok. Optimista író, buzdító és javító irányú.

Sturm Albert (szül. 1851. Liptószentmiklós; megh. 1909. Budapest) fővárosi publicista, a Kisfaludy-Társaság levelező tagja. Pályája elején középiskolai tanár volt, később felcserélte katedráját az ujságírás izgalmas munkájával. Mint az egyik bécsi lap főmunkatársa az 1870-es évek elején lelkesen védte a magyarságot az erdélyi szászok vádjai ellen, visszatérve Budapestre a fővárosi német ujságokba közérdekü cikkeket és tárcákat irt, pihenő óráiban magyar költőket fordított németre. Az 1880-as években feltünést keltő országgyülési tudósításai jelentek meg a Pester Lloyd hasábjain. Pártállása Tisza Kálmán politikájához igazodott, erősen kormánypárti magatartása és szolgálatkész királyhüsége miatt a bécsi udvari körök is kedvelték. Hosszú ideig ő volt az Országgyülési Almanach, továbbá a Budapesti Tudósító cimü félhivatalos könyomatos szerkesztője. A szépirodalmat közelebbről müfordításai érdeklik. (Tóth Ede: Der Dorflump, 1878; Arany János: König Buda's Tod, 1879.)

Teutsch Traugott (szül. 1829. Brassó; megh. 1913. Brassó) erdélyi szász evangélikus leányiskolai igazgató. A szabadságharc idején a brassói szász szabadcsapatban a magyarok ellen harcolt, később az iskolaügy szolgálatában müködött, 1870-től kezdve gazdaságának és az irodalomnak élt, 1884-ben országgyülési képviselővé választották Brassóban. — Die Bürger von Kronstadt. Buda, 1865. (Történeti regény.) — Sachs von Harteneck. Brassó, 1874. (Történeti dráma.) — Schwarzburg. Brassó, 1882. (Történeti regény.) — Georg Hecht. Nagyszeben, 1893. (Történeti regény.) — Johannes Honterus. Brassó, 1898. (Történeti dráma.) — Gesammelte Gedichte. Brassó, 1904. (Verses kötet.)

Vajansky Hurban Szvetozár (szül. 1847. Hluboka, Trencsén megye; megh. 1916. Turócszentmárton) felvidéki ügyvéd. Hurban Józsefnek volt a fia; Vajansky: irói neve. Érettségi vizsgálatot Besztercebányán tett, jogi tanulmányait Pozsonyban és Budapesten végezte. 1874-ben ügyvédi oklevelet szerzett, néhány évig Szakolcán és Liptószentmiklóson volt ügyvédi irodája, 1878-ban visszavonult Turócszentmártonba s felhagyva az ügyvédséggel egészen az irodalomnak, publicisztikának és lapszerkesztésnek szentelte életét. (Národnie Noviny

turócszentmártoni napilap.) A tót próza fejlődése sokat köszön munkásságának. A versírásban kevésbbé erős, de azért 1879-ben megjelent turócszentmártoni költeménykötete olyan példányszámban kelt el, mint egyetlen más régibb tót verses kötet sem. (Tatry a more: A Tátra és a tenger.) Elbeszélő köteteiben a jellemzés és a stílus egyformán kiváló. (Koren a vyhonky: A gyökér és hajtásai.) Összegyüjtött munkáit tíz kötetben adták közre Turócszentmártonban. (1907–1913.)

Veigelsberg Leó (szül. 1846. Nagyboldogasszony, Moson megye; megh. 1907. Budapest) fővárosi publicista, Veigelsberg-Ignotus Hugó atyja. Szegény kecskeméti zsidó tanitóból a maga megfeszitett szellemi munkája árán küzdötte fel magát széles körökben megbecsült publicistává. Mint vezércikkíró az 1870-es évek elejétől kezdve ő volt a Pester Lloyd egyik főerőssége, cikkei Magyarország határain túl is élénk hatást tettek. Élete megrendítően végződött: szerkesztői szobájában főbelőtte magát. A Falk Miksához és Veigelsberg Leóhoz hasonló fényes tollú publicistáknak nagy érdemük van abban, hogy a külföldi pangermán támadások erejüket vesztették s a hazai németajkú polgárok a magyar állameszme lelkes híveivé lettek.

Vulcanu József (szül. 1840. Hollód, Bihar megye; megh. 1907. Nagyvárad) román ügyvéd, szerkesztő, a Kisfaludy-Társaság levelező tagja. Mint pesti jogász indította meg 1865-ben a Familia című folyóiratot; nagy hatást keltő képes lapját haláláig szerkesztette. A Familia 1880 óta Nagyváradon jelent meg, sok kezdőt avatott fel az írók sorába, a magyarokat nem tekintette ellenségének. Szerkesztője tehetséges költő, elbeszélő és drámaíró volt. Egyik történeti tragédiáját a bukaresti nemzeti színház adta elő, magyar fordításban a nagyváradi színház színészei játszották el. — Ember György nagyváradi tanító és Grozescu Julián pesti lapszerkesztő társaságában kiadott magyar könyve: Román népdalok. Budapest, 1877. (A Kisfaludy-Társaság megbizásából.)

Weber Rudolf (szül. 1843. Poprád, Szepes megye; megh. 1915. Budapest), a budapesti evangélikus gimnázium tanára, a lőcsei Zipser Bote és a késmárki Karpathen Post munkatársa. Költészete igazi szepesi poézis mind nyelvben, mind tartalomban. A szülőföld után való vágyakozás, a kárpáti tájak hangulata, az ottani németség gondolkodása és érzelemvilága vonzó módon nyilatkozott meg lírájában.

Elbeszélő költészetét a szepesi humor hamisítatlan megnyilvánulása jellemzi. Lelkük mélyéig ismeri földjeit, könnyedén beszél tájnyelvükön, benne él a szepesi kisvárosok, falvak, bércek és völgyek világában. Prózai elbeszélései tele vannak jellemző helyi vonatkozásokkal. Attól kezdve, hogy verseit kötetbe gyüjtötte (Zepscherscher Liederbronn, 1896), ő volt a Szepesség legnépszerűbb költője. — Legjellemzőbb költeményei Loisch János Weber-életrajzának függelékében jelentek meg: Rudolf Weber. Ein Zipser Volksdichter. Mit Webers schönsten Gedichten. Herausgegeben vom Zipser Verein in Budapest. 1925.

Zmáj-Jovánovics János (szül. 1833. Ujvidék; megh. 1904. Kamenica, Szerém megye) szerb orvos, szerkesztő, a Kisfaludy-Társaság levelező tagja. Magyar nemesi családból származott s mint hazai szerb írótársai általában, jól tudott magyarul. Tanulmányait szülővárosában, Kiskunhalason, Pozsonyban és a pesti egyetem jogi karán végezte. 1863-ban a szerb ifjakat nevelő pesti Thököly-intézet igazgatójává választották, hivatala mellett megszerezte az orvosi oklevelet is. Mint gyakorló orvos több helyen működött, de az irást és szerkesztést jobban szerette polgári pályájánál. Írói munkásságának ötvenedik évfordulóját 1899-ben ünnepelték Zágrábban az egész szerbség és a magyar irodalmi körök kiküldötteinek jelenlétében. A budapesti tudományegyetem díszdoktori oklevéllel tüntette ki. Szegényes viszonyain a szerbiai országgyülés úgy enyhített, hogy négyezer frank évdijat szavazott meg számára. Bár sok megkapó költeményt irt, pályájának legnagyobb jelentősége szerkesztői tevékenységében és müfordítói munkásságában van. Szépirodalmi folyóiratot, humoros lapot, gyermekujságot egyforma elevenséggel szerkesztett, magyar költők szerb fordításával a verselő és nyelvmüvész példaadó munkáját végezte. Ujvidéken 1858-ban adta közre szerbül Arany János Toldiját, 1860-ban Petőfi Sándor János Vitézét, 1870-ben Arany János Toldi Estéjét, 1890-ben Madách Imrétől Az Ember Tragédiáját.

Irodalom. — Vulcanu József: A román népköltészetről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 7. köt. Pest, 1872. — U. az: Az argesi zárda. U. o. 8. köt. Budapest, 1873. — Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben. Magyarország. Nyolc kötet. Budapest, 1887–1901. — Hadzsics Antal: Zmáj-Jovánovics János. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 24. kötet. Budapest, 1890. — Mailand

Oszkár: Az oláh népköltészet fő vonásai. U. o. 1890. — U. az: Újabb adatok az oláh népköltészethez. U. o. 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Moldován Gergely: A románság. Két kötet. Nagybecskerek, 1896. — Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. Két kötet. Budapest, 1896–1899. — Márki Sándor: Albert Mihály, az erdélyi szászok legnagyobb költője. Erdélyi Múzeum. 1898. évf. — Mailand Oszkár: Az oláh néphit és népköltészet jellemző vonásai. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 32. köt. Budapest, 1900. — Deutsch Antal: A Pesti Lloyd-Társulat ötven éves története. Budapest, 1903. — Szabó Emil: Cosbuc György. Balázsfalva, 1904. — Heinrich Gusztáv: Egyetemes irodalomtörténet. II—IV. köt. Budapest, 1905–1911. — Rohonyi Gyula: Szerb költőkből. Műfordítások bevezetésekkel. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 44. köt. Budapest, 1910. — Szabó Oreszt: Nemzetiségi ismertető könyvtár. Hét kötet. Budapest, 1913. — Moldován Gergely: Egy román szemle magyar irodalmi anyaga. Akadémiai Értesítő. 1917. évf. — Jancsó Benedek: Defensio Nationis Hungaricae. Budapest, 1920. — Bitay Árpád: A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. Gyulafehérvár, 1922. — Bruckner Győző: A Szepesség népe. Budapest, 1922. — Bitay Árpád: Endrődi Sándor egyik költeménye Cosbucnál. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. évf. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Loisch János szerkesztésében: A Szepesség. Emlékkönyv. Budapest, 1926. (Loisch János: Felsőszepesi költők; Lám Frigyes: A gründlerek irodalma.) — Benedek Marcell szerkesztésében: Irodalmi lexikon. Budapest, 1927. — Ujvári Péter szerkesztésében: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Dézsi Lajos: Világirodalmi lexikon. Budapest, 1930-tól. — Pukánszky Béla: Patrióta és hazafi. Budapesti Szemle. 1933. évf.

MUTATÓ.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

MUTATÓ.

A Kiadások és Irodalom nélkül.

Abafi Lajos. 37, 47, 57, 59, 206, 232.
Abonyi Árpád. 691, 734, 739.
Abonyi Lajos. 720, 740, 784, 788.
Acsády Ignác. 272, 279, 740.
Ady Endre. 69, 71, 538, 665, 666, 749.
A Hét. 46, 67.
A Hon. 50.
Aigner Lajos. 37, 47, 57, 59, 206, 232.
Akadémia. 40, 61, 85, 88.
Akadémiai Értesítő. 48.
Albert Mihály. 831, 834.
Alexander Bernát. 230, 233.
Alkotmány. 71.
Almási Tihamér. 788.
Almásy László. 669.
Alszeghy Zsolt. 509, 528, 634, 700.
Ambrus Zoltán. 68, 232, 739, 740.
Andrássy Gyula. 138.
Angyal Dávid. 171, 174, 235, 272, 279, 435.
Antiszemitizmus. 16, 61, 62, 63, 66, 70, 74.
Apponyi Albert. 133, 139, 663, 666.
Aradi Kölcsey-Egyesület. 110.
Arany János. 48, 352, 438, 565.
Arany László. 94, 234, 439, 544, 565, 603.
Asbóth János. 140.
Asbóth Oszkár. 276.
Athenaeum. 56.
Athenaeum részvénytársaság. 35.

Ábel Jenő. 235.
Ábrányi Emil. 479, 483–491.
Ábrányi Kornél. 43, 48, 140, 489, 548, 566, 725, 740.
Ágai Adolf. 51, 52, 534, 722, 740, 809, 812.
Álnevek. 115.

Bacher Vilmos. 65.
Badics Ferenc. 216, 235, 238.
Bajza Lenke. 105, 737, 745.
Baksay Sándor. 310, 641–650.
Balázs Sándor. 59, 723, 743.
Ballagi Aladár. 69, 226, 236, 273, 280, 287.
Balogh Jenő. 669.

Balogh Tihamér. 788.
Balogh Zoltán. 546, 566.
Baráth Ferenc. 236.
Barna Ferdinánd. 619.
Barna Ignác. 619.
Barna Izidor. 48.
Bartal Antal. 55.
Bartalus István. 236, 607.
Bartha József. 65, 239, 509, 530.
Bartha Miklós. 71, 135, 140.
Bartók Lajos. 50, 59, 479, 550, 566, 782, 789.
Batizi András. 612.
Bayer József. 221, 236, 358.
Bánhegyi Jób. 368, 424.
Bánóczi József. 65, 215, 237, 539.
Bársony István. 730, 743.
Beksics Gusztáv. 137, 142, 744.
Benedek Aladár. 556, 567.
Benedek Elek. 72, 538, 729, 744, 811, 813.
Beniczkyné Bajza Lenke. 105, 737, 745.
Beöthy Ákos. 142.
Beöthy László. 82, 789.
Beöthy Zsigmond. 189, 814.
Beöthy Zsolt. 30, 56, 62, 96, 100, 107, 170, 181–198, 206, 227, 237, 308, 310, 334, 358, 361, 363, 389, 390, 413, 420, 421, 434, 440, 451, 472, 498, 513, 548, 567, 657, 683, 723, 746.
Berczik Árpád. 780, 790, 814.
Bercsényi Béla. 791.
Bernát István. 70.
Berzeviczy Albert. 310, 527, 539.
Bezerédj Amália. 808, 814.
Békefi Antal. 747.
Békefi Remig. 273, 280.
Békesi Emil. 237.
Binder Jenő. 240.
Blaha Lujza. 80.
Blau Lajos. 65.
Bodnár Zsigmond. 30, 191, 192, 202, 240.
Bodon József. 747.
Bogdanovics Krisztina. 744.
Bogdányi Mór. 63.
Bogisich Mihály. 241.
Bognár Ignác. 607.
Bolond Istók. 59.
Bolond Miska. 49.
Borsszem Jankó. 52.
Bozóky Mihály. 609, 610, 611.
Böszörményi László. 51, 72.
Brassai Sámuel. 59.
Braun Sándor. 72.
Brisits Frigyes. 473.
Bródy Sándor. 735, 748.
Bródy Zsigmond. 116, 514.
Budai Népszínház. 78.
Budapesti Hirlap. 44, 60, 62.
Budapesti Közlöny. 51.
Budapesti Napló. 71.
Budapesti Philologiai Társaság. 109.
Budapesti Szemle. 47, 56.
Budenz József. 274, 281.
Bulla János. 547, 568.

Büttner Júlia. 751, 814.
Büttner Lina. 752, 814.

Cigányzene. 608.
Clair Vilmos. 66.
Concha Győző. 143, 149.
Corvina. 59.
Cosbuc György. 833, 834.
Czirbusz Géza. 20, 21, 22.
Czóbel Minka. 564, 568.
Csajthay Ferenc. 63.
Családi Kör. 50.
Csaplár Benedek. 241.
Csánki Dezső. 273, 281.
Császár Elemér. 364, 423, 633.
Császár Ferenc. 357.
Csávolszky Lajos. 57, 72.
Csengery Antal. 174.
Csengey Gusztáv. 547, 568.
Csepreghy Ferenc. 786, 792.
Csernátony Lajos. 51, 54, 143.
Csiky Gergely. 673–687, 792, 814.
Csokonai-Kör. 111.
Csontosi János. 58, 241.
Csorba Géza. 59.
Csukássi József. 43, 44, 60.

Dalmady Győző. 543, 569.
Dankó Pista. 792.
Darmay Viktor. 569.
Dávid Ferenc. 612.
Deák Ferenc. 143, 438, 439, 747.
Debreceni Csokonai-Kör. 111.
Degré Alajos. 752.
Dengi János. 569.
Dienes Lajos. 815.
Ditrói Mór. 81, 82.
Dolinay Gyula. 809, 815.
Donászy Ferenc. 815.
Dóczy Lajos. 777, 793.
Döbrentei Gábor. 808, 815.
Dömötör János. 556, 570.
Dömötör Pál. 570.
Dőry Ferenc. 407.
Dugonics-Társaság. 112.
Dux Adolf. 831.

Ecsedi Kovács Gyula. 570.
Egyenlőség. 63.
Egyetemes Philologiai Közlöny. 48, 58.
Egyetértés. 45, 57.
Egyházi énekek. 609.
Ellenőr. 54.
Emich Gusztáv. 35.
Endrődi Sándor. 242, 364, 472, 478, 492–502, 633.
Eötvös Károly. 133, 143, 706–718.
Eötvös Loránd. 90.
Eperjesi Széchenyi-Kör. 110.
Erdély. 55.
Erdélyi Irodalmi Társaság. 88, 111.
Erdélyi Múzeum. 57.
Erdélyi Múzeum-Egylet. 88, 109.
Erdélyi Pál. 242.
Erődi Béla. 620.
Esti Ujság. 63.

Ethnographia. 69.
Élet. 69.
Életképek. 57.

Falk Miksa. 51, 535, 830, 831.
Faludi Ferenc. 611.
Fanghné Gyujtó Izabella. 752.
Faylné Hentaller Mária. 816.
Fejes István. 547, 571.
Fekete József. 64.
Ferenczi Zoltán. 31, 67, 126, 219, 242, 409, 509, 539, 680, 691, 713.
Ferenczy József. 31, 243.
Figyelő. 47, 54, 57.
Finászy Ernő. 364.
Finály Henrik. 57.
Fiók Károly. 620.
Fischer Gyula. 539.
Fogarasi János. 607.
Fojtényi Kászon. 610, 611.
Follinus Aurél. 795.
Folyóiratok. 43.
Földvári József. 612.
Fővárosi Lapok. 45, 50, 769.
Fraknói Vilmos. 48, 54, 58, 243, 272, 282.
Frankenburg-Kör. 110.
Franklin részvénytársaság. 36.
Friebeisz Ferenc. 49.
Függetlenség. 61.
Fülöp Áron. 549, 571.

Gaal Mózes. 811, 816.
Gabányi Árpád. 795.
Galamb Sándor. 658.
Garami Ernő. 59.
Gárdonyi Géza. 739, 752.
Gáspár Imre. 561, 571, 758.
Gáspár János. 817.
Gellért Oszkár. 70.
Gerő Károly. 796.
Gerő Ödön. 752.
Géczy István. 787, 796.
Gozsdu Elek. 726, 753.
Grazie Eugénia. 831, 835.
Greguss Ágost. 30, 92, 93, 97, 191, 199, 243, 544, 572.
Grünwald Béla. 138, 144.
Gyarmathyné Hóry Etelka. 738, 753.
Gyermekirodalom. 808.
Győry Vilmos. 131, 144, 555, 573, 621, 797, 817.
Gyujtó Izabella. 752.
Gyulai Pál. 30, 47, 56, 67, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 108, 151, 165–180, 187, 191, 200, 245, 278, 328, 329, 352, 356, 357, 361, 362, 387, 406, 420, 429–446, 471, 526, 574, 592, 603, 664, 682, 692, 746, 818.
Gyurits Antal. 610.
Gyürky Ödön. 573.

Hadzsics Antal. 833, 835.
Hajnal Mátyás. 610.
Halász Ignác. 276.
Halász Imre. 145, 151, 157.
Hamernyik János. 116.
Hankiss János. 327, 488.

Haraszti Gyula. 214, 245.
Hatvany Lajos. 749.
Havas Adolf. 245.
Hazánk. 70.
Heckenast Gusztáv. 36.
Hegedüs István. 246, 591, 621.
Heinrich Gusztáv. 48, 58, 173, 174, 203, 246, 440, 513.
Helfy Ignác. 51.
Hellebrant Árpád. 247.
Heltai Jenő. 560, 573.
Hentaller Mária. 816.
Herczeg Ferenc. 47, 71, 377, 386, 387, 404, 405, 407, 408, 739, 754, 797.
Herkó Páter. 70.
Herman Ottó. 282.
Herman Ottóné. 754.
Hermann Antal. 69.
Hevesi József. 48, 64, 70, 754.
Hevesi Lajos. 818.
Hevesi Simon. 539.
Hét. 46, 67.
Hírlapok. 43.
Hoitsy Pál. 145.
Holló Lajos. 71.
Hon. 50.
Horkai Antal. 818.
Hornig Károly. 53.
Hortoványi József. 53.
Horvát Boldizsár. 132, 145, 574.
Horvát Endre. 611.
Horváth Cyrill. 31, 223, 247.
Horváth Gyula. 70.
Horváth János. 259, 262, 452, 510.
Horváthkerti Színkör. 79.
Hóman Ottó. 55.
Hóry Etelka. 738, 753.
Hurban József. 14.
Hurban Szvetozár. 832, 839.
Hviezdoslav Országh Pál. 832, 835.

Itjúsági irodalom. 808.
Ignotus Hugó. 68, 72, 232, 535, 537, 559, 574, 751, 798.
Illyés Bálint. 575.
Imre Sándor. 31, 200, 248.
Inczédi László. 575.
Indali Gyula. 575.
Irányi Dániel. 51, 146.
Irmei Ferenc. 249.
Irodalmi Társaságok. 85.
Irodalom. 65.
Irodalomtörténeti Közlemények. 69, 226.
Írói álnevek. 115.
Írói tiszteletdíjak. 76.
Írói törekvések. 119–127.
Iskolák. 27.
Istóczy Győző. 16, 62, 137, 146.
Istvántéri Népszínház. 79.
Iványi Ödön. 727, 754.
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. 88, 112.

Jablonkay Gábor. 331, 332, 366.
Jakab Ödön. 564, 575, 638, 755.
Jaksics György. 833, 836.
Jancsó Benedek. 147, 249.
Jankovich Gyula. 310.

Jánosi Béla. 249.
Jánosi Gusztáv. 621.
Jászai Mari. 514, 537.
Jekelfalusy Vince. 13.
Jeszenszky Dániel. 575.
Jeszenszky Károly. 612.
Jékey Aladár. 576.
Jovánovics János. 100, 832, 841.
Jókai-kódex. 311.
Jókai-Kör. 112.
Jókai Mór. 49, 50, 57, 64, 67, 148, 168, 295–371, 385, 408, 413, 514, 576, 797, 818.
Jósika Kálmán. 53, 60, 797.
Justh Zsigmond. 726, 755.

Kaas Ivor. 136, 149.
Kabos Ede. 71, 756.
Kacziány Géza. 756.
Kaczvinszky Lajos. 66.
Kadocsa Elek. 576.
Kakas Márton. 71.
Kalocsay Alán. 555, 576.
Kammon-kávéház. 114.
Kanya Emilia. 50.
Kanyaró Ferenc. 249.
Kaposi József. 66.
Karácsonyi János. 273, 283.
Karczag Vilmos. 70, 798.
Kardos Albert. 250.
Kassai Kazinczy-Kör. 113.
Katolikus énekek. 609.
Katolikus Szemle. 65.
Katona József. 166.
Katona József-Kör. 112.
Katona Lajos. 69.
Kazaliczky Antal. 798.
Kazár Emil. 722, 757.
Kazinczy Ferenc. 618.
Kazinczy-Kör. 113.
Kállay Béni. 90.
Kálmán Károly. 623.
Károlyi Árpád. 273.
Kászonyi Dániel. 59.
Kávéforrás. 113.
Kecskeméthy Aurél. 54, 150.
Kecskeméti Katona József-Kör. 112.
Kemechey Jenő. 757.
Kemenes Ferenc. 555, 576.
Kemenes József. 623.
Kemény Endre. 547, 577.
Kemény Zsigmond. 661.
Kemény Zsigmond-Társaság 110.
Kempelen Farkas. 577.
Kenedy Géza. 44, 60, 138, 149.
Kenessey Béla. 67.
Kenézy Csatár. 577.
Keresztesi Papp Miklós. 758.
Keresztény Magyarország. 66.
Kereszty Viktor. 54.
Kerkapoly Károly. 150.
Keszler József. 250.
Kéky Lajos. 194, 452, 474, 644.
Képes Családi Lapok. 61.
Képes magyar irodalomtörténet. 227, 235, 238.
Kéry Gyula. 577.
Király Imre. 612.
Kis János. 612.
Kisfaludy Atala. 563, 578.

Kisfaludy Árpád Béla. 65.
Kisfaludy-Társaság. 87, 91.
Kispipa-vendéglő. 114.
Kiss Béla. 162.
Kiss József. 46, 67, 68, 121, 517–541.
Kiss Sándor. 624.
Kisteleki Ede. 578.
Kohn Sámuel. 250.
Kolmár József. 578.
Koltai Virgil. 251.
Komjáthy Jenő. 557, 578.
Komlós Aladár. 530.
Komócsy József. 543, 579.
Komócsy Lajos. 53.
Kompolthy Tivadar. 579.
Kont Ignác. 251.
Koroda Pál. 557, 579.
Korona-kávéház. 114.
Kossuth Lajos. 150, 439.
Koszorú. 61.
Kosztics Lázár. 833, 836.
Kosztolányi Dezső. 537.
Kovács Gyula. 570.
Kovács Márk. 610, 611.
Kozma Andor. 440, 564, 579.
Kóbor Tamás. 739, 758.
Kóczán Ferenc. 116.
Kölcsey-Egyesület. 110.
Könyves Tóth Kálmán. 819.
Könyvkereskedelem. 34.
Könyvkiadás. 33.
Könyvnyomtatás. 33.
Könyvtárak. 41.
Kövér Ilma. 758.
Kupa Árpád. 758.
Kuthen. 580.
Külföldi Viktor. 57, 59.
Kürthy Emil. 809, 819.
Kvassay Ede. 759.

Lauka Gusztáv. 759.
László Mihály. 759.
Lázár Béla. 252, 760.
Lehr Albert. 276, 284.
Lengyel József. 613.
Lewinsky József. 535.
Légrády Imre. 73.
Légrády Károly. 44, 60, 73, 514.
Légrády Ottó. 73.
Légrády-testvérek. 43, 60.
Lévay József. 542, 580.
Limbay Elemér. 607.
Lindner Ernő. 831, 836.
Lipcsey Adám. 581.
Liszt Ferenc. 351, 352.
Lonkay Antal. 53.
Löw Vilmos. 64.
Luby Sándor. 581.
Lukács Móric. 94, 95, 96, 107, 116, 151.
Lukács Pál. 819.
Lukácsy Sándor. 798.

Madarassy László. 819.
Madarász József. 310.
Madách Aladár. 582.
Magyar Amerika. 64.
Magyar Állam. 45, 53.
Magyar Géniusz. 70.
Magyar Hirlap. 70.
Magyar Korona. 60.

Magyar Könyvszemle. 58.
Magyar Kritika. 72.
Magyar Néprajzi Társaság. 111.
Magyar Nyelvőr. 55, 275.
Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. 88, 111.
Magyar Szalon. 64.
Magyar Szemle. 66.
Magyar Színház. 82.
Magyar Történelmi Társulat. 270.
Magyar Tudományos Akadémia. 40, 61, 85, 88.
Magyar Ujság. 51.
Magyar Zsidó Szemle. 65.
Magyarország. 71.
Magyarország És A Nagyvilág. 51.
Makai Emil. 558, 582.
Malonyai Dezső. 691, 734, 760.
Marczali Henrik. 272, 284.
Margitay Dezső. 760.
Markos Gyula. 70, 583.
Marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-Társaság. 110.
Mauks Kornélia. 379.
Márki Sándor. 272, 285.
Márkus István. 57.
Máthé Miklós. 584.
Mátray Gábor. 607.
Melas Henrik. 831, 837.
Meltzl Hugó. 31, 59, 253.
Mezei Ernő. 152.
Mezey Ferenc. 65.
Mihályfi Ákos. 65.
Miklóssy Gyula. 79.
Mikszáth Albert. 390, 409.
Mikszáth Kálmán. 76, 304, 305, 306, 308, 309, 325, 328, 329, 330, 331, 373–425, 819.
Milkó Izidor. 761.
Millenniumi történelem. 271, 289.
Milotay István. 154, 667.
Milow István. 831, 837.
Mindszenty Gedeon. 584, 610.
Mocsáry Lajos. 152.
Mogyorósi Árkád. 64.
Moldován Gergely. 799, 837.
Molnár Albert. 612, 617.
Molnár Ferenc. 749.
Molnár György. 79.
Molnár János. 71.
Móra István. 584.
Munkácsy Bernát. 276.
Munkás Heti-Krónika. 57.
Murai Károly. 761, 799.
Mussolini. 668.
Műfordítás. 617.
Műveltség. 27.

Nagy István. 612.
Nagy Miklós. 45, 49, 73.
Nagyváradi Szigligeti-Társaság. 112.
Nefelejts. 49.
Neményi Ambrus. 48, 153.
Nemzet. 45, 64.
Nemzeti Hirlap. 57.
Nemzeti Színház. 78.
Neugebauer László. 535.
Ney Ferenc. 820.

Négyesy László. 31, 193, 311, 345.
Német irodalom. 830–842.
Némethy Géza. 58.
Népköltészet. 603–616.
Néprajzi Társaság. 111.
Népszava. 58.
Népszínház. 80, 663.
Névmagyarosítás. 115.
Névy László. 253, 584.
Nogáll Janka. 763, 822.
Nógrádi Pap Gyula. 584.
Nyelvészek. 270–294.
Nyelvtudományi Közlemények. 276.
Nyomdászat. 33.
Nyulassy Antal. 610.

Oláh Gábor. 192.
Operaház. 81.
Ország-Világ. 62.
Országh Pál. 832, 837.
Osvát Ernő. 70.
Otthon-Kör. 114.

Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok. 59.
Ötvös Adolf. 527, 831, 840.

Palágyi Lajos. 562, 585.
Palágyi Menyhért. 65, 192, 225, 254.
Palmer Kálmán. 586.
Palotás Fausztin. 762.
Pap Gyula. 584.
Pap Zoltán. 587.
Papp Dániel. 762.
Papp Ferenc. 153, 435.
Papp Miklós. 758.
Patai József. 528.
Paulay Ede. 78.
Pauler Gyula. 271, 285.
Payr Sándor. 612, 613.
Pákh Albert. 49, 437.
Pálffy Albert. 762.
Pály Ede. 611.
Pápai Jókai-Kör. 112.
Pázmándi Horvát Endre. 611.
Pázmány Péter. 611.
Pekár Gyula. 739, 762.
Perényi József. 359.
Pester Lloyd. 830.
Pesti Hirlap. 43, 60.
Pesti Napló. 43, 48.
Petelei István. 688–694.
Pethő Sándor. 157, 160.
Petőfi-Múzeum. 67.
Petőfi Sándor. 165, 298, 302.
Petőfi-Társaság. 87, 95, 97, 107, 307.
Petőfi-Társaság Lapja. 59.
Petrik Géza. 60, 255.
Petz Gedeon. 58.
Péczeli Király Imre. 612.
Péter Dénes. 763.
Péterfalvi Szathmáry Károly. 763.
Péterfy Jenő. 31, 211, 255, 329, 331, 361, 362.
Philologiai Közlöny. 55.
Philologiai Társaság. 109.
Pintér Kálmán. 257.

Platthy Adorján. 587.
Ponori Thewrewk Emil. 48, 58, 624.
Porzsolt Kálmán. 51.
Pozsonyi Toldy-Kör. 109.
Pósa-asztal 114.
Pósa Lajos. 552, 587, 810, 820.
Prém József. 800.
Prohászka Ottokár. 329.
Protestáns énekek. 612.
Protestáns Irodalmi Társaság. 88, 111.
Protestáns Szemle. 67.
Publicisztika. 131.
Pulszky Ferenc. 153, 305.

Raab Andor. 528.
Radó Antal. 258, 564, 588, 625.
Radó Vilmos. 820.
Ravasz László. 172, 311, 347, 580, 645.
Rádl Ödön. 763.
Rákosi Jenő. 44, 54, 63, 80, 134, 149, 153, 190, 192, 229, 258, 479, 651–672, 701, 702, 793, 794, 800.
Rákosi Viktor. 71, 695–705, 821.
Rátkay László. 800.
Reform. 54.
Relle Iván. 82.
Remellay Gusztáv. 821.
Reviczky Gyula. 503–516, 535.
Révay Mór János. 38, 378, 386, 389, 716, 717.
Riedl Frigyes. 170, 212, 255, 258, 260, 332, 435, 440.
Román irodalom. 830–842.
Rosenberg Sámuel. 533.
Rosty Kálmán. 555, 588, 611.
Rothermere. 668.
Rubinyi Mózes. 410, 422, 530.
Rudnyánszky Gyula. 66, 554, 588, 822.
Rudolf trónörökös. 64, 308.
Rupp Kornél. 259, 811, 822.

Salamon Ferenc. 51, 358.
Sántha Károly. 556, 589, 612, 613.
Schlauch Lőrinc. 131, 154.
Schönherr Gyula. 58.
Schöpflin Aladár. 422, 473, 658, 691, 700.
Schuster Frigyes Vilmos. 831, 837.
Schvarcz Gyula. 155.
Sebők Zsigmond. 732, 763, 822,
Seivert Gusztáv. 831, 838.
Semsey Andor. 117.
Seress Imre. 589.
Sik Sándor. 529.
Silberstein Ötvös Adolf. 527, 831, 838.
Simonyi Ernő. 51.
Simonyi Zsigmond. 56, 275, 286.
Singer és Wolfner. 39.
Skaricza Máté. 612.
Slavici János. 833, 838.
Somló Sándor. 589, 783, 801.

Somogyi Ede. 62.
Soós Lajos. 589.
Soproni Frankenburg-Kör. 110.
Steinbach József. 535.
Strobl Alajos. 310.
Sturm Albert. 535, 831, 839.
Szabadkőművesek. 233.
Szabados János. 589.
Szabolcsi Lajos. 74, 527.
Szabolcsi Miksa. 63, 73.
Szabolcska Mihály. 564, 591.
Szabó Endre. 49, 551, 590.
Szabó Imre. 611.
Szabó Károly. 259, 273, 287.
Szabó Richárd. 809, 822.
Szabó Sándor. 590.
Szabóné Nogáll Janka. 763, 822.
Szalay Fruzina. 563, 591.
Szalay László. 48.
Szalóczy Bertalan. 764.
Szana Tamás. 54, 59, 61, 260.
Szarvas Gábor. 55, 192, 274, 277, 278, 288.
Szathmáry Károly. 763.
Szász Béla. 31, 543, 591.
Szász Gerő. 593.
Szász Károly. 98, 100, 102, 131, 155, 201, 260, 447–460, 527, 592, 618.
Szász Károly ifj. 50, 153, 390, 680.
Szávay Gyula. 564, 593.
Szederkényi Nándor. 51.
Szegedi Dugonics-Társaság. 112.
Szegfi Mórné. 50.
Szekfű Gyula. 23, 24.
Szemnecz Emil. 53, 74.
Szenczi Molnár Albert. 612, 617.
Szentessy Gyula. 563, 593.
Szentirmay Elemér. 593.
Szent István-Társulat. 88, 110.
Szentmihályi Mihály. 610, 611.
Szerb irodalom. 830–842.
Széchenyi-Kör. 110.
Széchy Károly. 31, 210, 260, 435, 452, 472, 548, 594.
Szécsen Antal. 261.
Székács József. 612.
Székesfehérvári Vörösmarty-Kör. 109.
Szigeti József. 802.
Szigligeti Ede. 78, 802.
Szigligeti-Társaság. 112.
Sziklay János. 764, 823.
Szilasi Móric. 276.
Szilády Áron. 69, 207, 226, 261.
Szilágyi Dezső. 132, 156.
Szilágyi Ferenc. 823.
Szilágyi Géza. 560, 594.
Szilágyi Sándor. 271, 288.
Szily Kálmán. 48, 90.
Színészet. 78.
Szini Károly. 607.
Szinnyei Ferenc. 263.
Szinnyei József. 76, 189, 208, 263.
Szinnyei József ifj. 31, 56, 62, 210, 263, 276, 289.
Szivós Béla. 765.
Szociáldemokraták. 57, 58, 561, 585.

Szociáldemokrácia. 18.
Szomory Károly. 556, 594.
Szónoklat. 131.
Szőnyi Benjamin. 612.
Szőts Farkas. 67.
Szulik József. 594.
Szüry Dénes. 263.
Szvorényi József. 264.

Takáts Sándor. 388.
Tábori Róbert. 765, 823.
Táncsics Mihály. 57.
Tárkányi Béla. 595, 609, 610, 611.
Teleki Sándor. 766.
Teutsch Traugott. 831, 839.
Thallóczy Lajos. 273, 290, 823.
Thaly Kálmán. 273, 291, 332.
Thewrewk Emil. 48, 58, 624.
Thury Zoltán. 691, 766.
Tisza István. 665.
Tisza Kálmán. 132, 157, 305, 662.
Tizenkét Röpirat. 62.
Toldy Ferenc. 29, 30, 48, 92, 93, 181, 182, 187, 190, 199, 277, 438, 439, 533.
Toldy István. 57, 158, 531, 533, 725, 767, 778, 802.
Toldy-Kör. 109.
Tolnai Lajos. 31, 55, 65, 225, 264, 527, 549, 595, 629–640.
Torkos László. 543, 595.
Tót irodalom. 830—842.
Tóth Béla. 159, 728, 767.
Tóth Ede. 785, 802.
Tóth Endre. 595.
Tóth József. 768.
Tóth Kálmán. 49, 592, 595.
Tóth Lőrinc. 301, 313, 325, 595.
Tóth Sándor. 768.
Törs Kálmán. 57, 74.
Történelmi Társulat. 270.
Történetírók. 270–294.
Trefort Ágoston. 159.
Tudományos Akadémia. 40, 61, 85, 88.
Tutsek Anna. 811, 824.

Ugron Gábor. 132, 159.
Uj Idők. 47, 71.
Ujlaki Antal. 69.
Új Magyar Sion. 54.
Urváry Lajos. 43, 48, 75.
Üstökös. 49.

Vachott Sándorné Csapó Mária. 824.
Vadnai Károly. 45, 49, 50, 51, 192, 264, 534, 720, 764, 768, 805.
Vajansky Hurban Szvetozár. 832, 839.
Vajda János. 61, 461–482.
Vajkay Károly. 770.
Vallásos énekek. 609.
Vargha Gyula. 565, 595.
Varsányi Gyula. 596.
Vas Gereben. 326.
Vasárnapi Ujság. 45, 49.
Vaszary Kolos. 131, 160.

Váczy János. 218, 239, 240, 264.
Vámbéry Ármin. 274, 291.
Váradi Antal. 513, 514, 549, 596, 781, 804.
Várdai Béla. 404, 408, 420, 421.
Városligeti Nyári Színkör. 79.
Várszínház. 79.
Veigelsberg Leó. 831, 840.
Verhovay Gyula. 61, 137, 160.
Verseghy Ferenc. 610.
Veszelei Károly. 596.
Véka Lajos. 770.
Vértesi Arnold. 531, 721, 770.
Vészi József. 48, 71, 138, 161, 596.
Vidor Pál. 804.
Vígszínház. 81.
Vikár Béla. 69.
Virág Benedek. 618.
Voinovich Géza. 581, 702, 713.
Volf György. 277, 292.
Vörösmarty-Kör. 109.
Vörösmarty Mihály. 166.
Vulcanu József. 833, 840.

Weber Rudolf. 831, 840.
Werner Gyula. 733, 771.
Wlassics Gyula. 161.
Wohl Janka. 771.
Wohl Stefánia. 738, 772.

Zalár József. 596.
Zábrák Dénes. 612, 613.
Zádori János. 54.
Zempléni Árpád. 565, 596.
Zichy Antal. 805.
Zichy Géza. 596.
Zichy Nándor. 71, 162.
Zilahi Kiss Béla. 162.
Zilahi Simon. 63.
Zmáj Jovánovics János. 100, 832, 841.
Zoltvány Irén. 224, 239, 265, 529.

Zsasskovszky Endre. 610.
Zsasskovszky Ferenc. 610.
Zsidók. 16, 28, 61, 62, 63, 65, 66, 70, 74, 112, 114, 125 136, 141, 146, 239, 250, 251, 272, 284, 517, 558, 583, 585, 594, 736, 748, 771, 772, 790, 793, 798, 830.
Zsigmond Ferenc. 326, 327, 328, 329, 332, 334, 358, 365, 423.
Zsivora György. 117.
Zsutai János. 597.

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

TARTALOM.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

Bevezetés.

Lap

Történeti mozzanatok ... 7
Műveltség, iskolák ... 27
Nyomdászat, könyvkiadás ... 33
Hírlapok, folyóiratok ... 43
Színészet, színházak ... 78
Irodalmi társaságok ... 85
Írói törekvések ... 119

A közérdekű irodalom.

A szónoklat és publicisztika ... 131
Gyulai Pál ... 165
Beöthy Zsolt ... 181
Az irodalomtörténet és kritika ... 199
Történeti és nyelvészeti irányok ... 270

Jókai Mór.

Jókai Mór élete ... 297
Jókai Mór regényei és novellái ... 313
Jókai Mór, az elbeszélő ... 340
Jókai Mór, a költő és színműíró ... 351
A Jókai-irodalom ... 361

Mikszáth Kálmán.

Lap

Mikszáth Kálmán élete ... 375
Mikszáth Kálmán regényei és novellái ... 392
Mikszáth Kálmán, az elbeszélő ... 413
A Mikszáth-irodalom ... 420

A költészet.

Gyulai Pál ... 429
Szász Károly ... 447
Vajda János ... 461
Ábrányi Emil ... 483
Endrődi Sándor ... 492
Reviczky Gyula ... 503
Kiss József ... 517
A költészet fejlődése ... 542
A népköltészet ... 603
A műfordítás ... 617

A regény és dráma.

Tolnai Lajos ... 629
Baksay Sándor ... 641
Rákosi Jenő ... 651
Csiky Gergely ... 673
Petelei István ... 688
Rákosi Viktor ... 695
Eötvös Károly ... 706
A novella és regény fejlődése ... 719
A dráma fejlődése ... 776
Az ifjúsági irodalom ... 808

Visszapillantás.

Lap

A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában ... 827

A magyarországi német, tót, szerb és román irodalom a XIX. század utolsó harmadában... --- --- --- --- 830

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár